

264.1

370

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

Αριθμός 37

ΑΙ ΘΕΙΑΙ

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ

ΤΩΝ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΕΡΩΝ ΗΜΩΝ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΚΑΙ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ

ΣΥΝ ΤΗ ΤΩΝ ΠΡΟΗΓΑΣΜΕΝΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ

ΕΝ ΒΕΝΕΤΙΑ

ΕΚ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΦΟΙΝΙΚΟΣ

1852

Δημόσια Ιστορική Βιβλιοθήκη Ανδρίτσαινας

Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ.

Δημιουργία: Γραφείο Τύπου "Εκδοτική Αθηνών"

Η ΘΕΙΑ

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ.

ΕΥΧΗ ΤΗΣ ΠΡΟΘΕΣΕΩΣ.

Ο Θεός ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τὸν οὐράνιον Ἄρτον, τὴν τροφήν τῆ παντὸς κόσμου, τὸν Κύριον ἡμῶν καὶ Θεὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐξαποστείλας σωτῆρα, καὶ λυτρωτήν, καὶ εὐεργέτην, εὐλογῶντα καὶ ἀγιάζοντα ἡμᾶς· αὐτὸς εὐλόγησον τὴν Πρόθεσιν ταύτην, καὶ πρόσδεξαι αὐτὴν εἰς τὸ ὑπερουράνιον σου Θυσιαστήριον. Μνημόνευσον, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος, τῶν προσενηγκάντων, καὶ δι' οὓς προσήγαγον· καὶ ἡμᾶς ἀκατακρίτους διαφυλάξον ἐν τῇ ἱεουργίᾳ τῶν θείων σου Μυστηρίων. Ὅτι ἡγιασται καὶ δεδόξασται τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά σου, τῷ Πατρὶ, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ὁ Διάκονος ἐξέρχεται τοῦ Βήματος, καὶ προσκυνήσας τρίς, λέγει: **Εὐλόγησον Δέσποτα.**

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶς:

Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρὸς, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ὁ Χορὸς: Ἀμήν.

Εἶτα, ἀποκρινόμενου τοῦ Χοροῦ εἰς ἕκαστον τῶν ἐπομένων Εἰρηνικῶν τὸ, Κύριε ἐλέησον,

Ὁ Διάκονος:

Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπὲρ τῆς ἄνωθεν εἰρήνης, καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν ἡμῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου, εὐσταθείας τῶν ἀγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν, καὶ τῆς τῶν πάντων ἐνώσεως, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπὲρ τοῦ ἀγίου Οἴκου τούτου, καὶ τῶν μετὰ πίστεως, εὐλαθείας, καὶ φόβου Θεοῦ εἰσιόντων ἐν αὐτῷ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπὲρ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν (τοῦ δεῖνος), τοῦ τιμίου Πρεσβυτερίου, τῆς ἐν Χριστῷ Διακονίας, παντός τοῦ Κλήρου, καὶ τοῦ Λαοῦ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ Θεοφυλάκτων Βασιλέων ἡμῶν, παντός τοῦ Παλατίου καὶ τοῦ Στρατοπέδου αὐτῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπὲρ τοῦ συμπολεμῆσαι καὶ ὑποτάξαι ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπὲρ τῆς ἀγίας Μονῆς ταύτης, πάσης πόλεως, χώρας, καὶ τῶν πίστει οἰκούντων ἐν αὐταῖς, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπὲρ εὐκрасίας ἀέων, εὐφορίας τῶν καρπῶν τῆς γῆς, καὶ καιρῶν εἰρηνικῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπὲρ πλεόντων, ὀδοιπορούντων, νοσοῦντων, καμνόντων, αἰχμαλώτων, καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπὲρ τοῦ ρυσθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως, ὀργῆς, κινδύνου, καὶ ἀνάγκης, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἄντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς, ὁ Θεός, τῇ σῆ χάριτι.

Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, μετὰ πάντων τῶν Ἁγίων μνημονεύσαντες, ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους, καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν, Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθώμεθα.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶς:

Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ, καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τὴν αἰῶνα τῶν αἰῶνων.

ΕΥΧΗ ΤΟΥ Α΄ ΑΝΤΙΦΩΝΟΥ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ἔ τὸ κράτος ἀνείκαστον, καὶ ἡ δόξα ἀκατάληπτος ὡς τὸ ἔλεος ἀμέτρητον, καὶ ἡ φιλανθρωπία ἄφατος. Αὐτὸς Δέσποτα, κατὰ τὴν σὴν εὐσπλαγχνίαν, ἐπίβλεψον ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὸν ἅγιον Οἶκον τοῦτον, καὶ ποιήσον μεθ' ἡμῶν, καὶ τῶν συνευχομένων ἡμῖν, πλούσια τὰ ἐλέη σου καὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς σου.

Ὁ Διάκονος:

Ἐτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.
Ἄντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς...
Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, κτλ.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶς:

Ὅτι σὸν τὸ κράτος, καὶ σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

ΕΥΧΗ ΤΟΥ Β. ΑΝΤΙΦΩΝΟΥ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, σῶσον τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου· τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας σου φύλαξον· ἀγίασον τοὺς ἀγαπῶντας τὴν εὐπρέπειαν τοῦ Ὄικου σου· Σὺ αὐτοὺς ἀντιδόξασον τῇ Θεϊκῇ σου δυνάμει, καὶ μὴ ἐγκαταλίπῃς ἡμᾶς τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ σέ.

Ὁ Διάκονος.

Ἐ"τι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.
 Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς...
 Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης...

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Ο"τι ἀγαθὸς καὶ φιλόνητος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ΕΥΧΗ ΤΟΥ Γ. ΑΝΤΙΦΩΝΟΥ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Ο"τὰς κοινὰς ταύτας καὶ συμφώνους ἡμῖν χαρισάμενος προσευχάς, ὁ καὶ δυσὶ καὶ τρισὶ, συμφωνοῦσιν ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου, ταῖς αἰτήσεις παρέχειν ἐπαγγειλάμενος, Αὐτὸς καὶ νῦν τῶν δούλων σου τὰ αἰτήματα πρὸς τὸ συμφέρον πλήρωσον, χορηγῶν ἡμῖν ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι τὴν ἐπίγνωσιν τῆς σῆς ἀληθείας, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ζωὴν αἰώνιον χαριζόμενος.

ΕΥΧΗ
ΤΗΣ ΕΙΣΟΔΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ καταστήσας ἐν οὐρανοῖς τάγματα καὶ στρατιάς Ἀγγέλων καὶ Ἀρχαγγέλων, εἰς λειτουργίαν τῆς σῆς δόξης, ποιήσον σὺν τῇ εἰσόδῳ ἡμῶν εἴσοδον ἁγίων Ἀγγέλων γενέσθαι, συλλειτουργόντων ἡμῖν, καὶ συνδοξολογούντων τὴν σὴν ἀγαθότητα. Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ, καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τῆς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Ὁ Διάκονος: Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Ὅτι Ἅγιος εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ.

Ὁ Διάκονος: Καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

ΕΥΧΗ ΤΟΥ ΤΡΙΣΑΓΙΟΥ ΥΜΝΟΥ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ ἐν Ἁγίοις ἀναπαυόμενος, ὁ τρισαγίῳ φωνῇ ὑπὸ τῶν Σεραφίμ ἀνυμνόμενος, καὶ ὑπὸ τῶν Χερουβὶμ δοξολογούμενος, καὶ ὑπὸ πάσης ἐπουρανίου Δυναμέως προσκυνούμενος ὁ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν τὰ σύμπαντα ὁ κτίσας τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα σὴν καὶ ὁμοίωσιν, καὶ παντὶ σου χαρίσματι κατακοσμήσας ὁ διδοὺς αὐτοῦντι σοφίαν καὶ σύνεσιν, καὶ μὴ παρορῶν ἀμαρτάνοντα, ἀλλὰ θίμενος ἐπὶ σωτηρίᾳ μετένοιαν ὁ καταξιώσας ἡμᾶς τοὺς ταπεινοὺς καὶ ἀναξίους δούλους

ση καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ στήναι κατενώπιον τῆς δόξης τοῦ ἁγίου Θεοσιαστηρίου, καὶ τὴν ὀφειλομένην σοι προσκύνησιν καὶ δοξολογίαν προσάγειν· Ἐγὼ Δέσποτα, πρόσδεξαι καὶ ἐκ στόματος ἡμῶν τῶν ἀμαρτωλῶν τὸν Τρισάγιον Ὑμνον, καὶ ἐπίσνεψαι ἡμᾶς ἐν τῇ χρηστότητί σου. Συγχώρησον ἡμῖν πᾶν πλημμέλημα ἐκούσιόν τε καὶ ἀκούσιον· ἁγιάσεν ἡμῶν τὰς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα, καὶ δός ἡμῖν ἐν ὁσιότητι λατρεύειν σοι πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν· πρεσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου, καὶ πάντων τῶν Ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων. Ὅτι Ἁγιος εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ΕΥΧΗ ΠΡΟ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Ελλαμψον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, φιλόνηρωπε Δέσποτα, τὸ τῆς σῆς θεογνωσίας ἀκήρατον φῶς, καὶ τοὺς τῆς διανοίας ἡμῶν διάνοιξον ὀφθαλμοὺς, εἰς τὴν τῶν εὐαγγελικῶν σου κηρυγμάτων κατανόησιν· ἔνθεο ἡμῖν καὶ τὸν τῶν μακαρίων σου ἐντολῶν φόβον, ἵνα τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας καταπατήσαντες, πνευματικὴν πολιτείαν μετέλθωμεν, πάντα τὰ πρὸς εὐαρέστησιν τὴν σὴν καὶ φρονοῦντες καὶ πράττοντες. Σὺ γὰρ εἶ ὁ φωτισμὸς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν, Χριστέ ὁ Θεός, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, σὺν τῷ ἀνάρχῳ Θεῷ Πατρὶ, καὶ τῷ παναγίῳ, καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ Θεῷ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τῆς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Μετὰ δὲ τὸ Εὐαγγέλιον, ἀποκρινομένου τοῦ Χοροῦ τὰ, Κύριε ἐλέησον, τρίς.

Ὁ Διάκονος:

Εἶπωμεν πάντες ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας ἡμῶν εἶπωμεν:

Κύριε Παντοκράτορ, ὁ Θεὸς τῶν Πατέρων ἡμῶν, δεόμεθά σου, ἐπάκουσον, καὶ ἐλέησον.

Ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου, δεόμεθά σου, ἐπάκουσον, καὶ ἐλέησον.

ΕΥΧΗ ΤΗΣ ΕΚΤΕΝΟΥΣ ΙΚΕΣΙΑΣ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, τὴν ἐκτενὴ ταύτην ἰκεσίαν πρόσδεξαι παρὰ τῶν σῶν δούλων, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἔλεός σου· καὶ τοὺς οἰκτιρισμοὺς σου κατὰπεμψον ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ πάντα τὸν λαόν σου, τὸν ἀπεκδεχόμενον τὸ παρὰ σοῦ πλοῦσιον ἔλεος.

Ὁ Διάκονος:

Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων Χριστιανῶν.

Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν (τοῦ δεῖνος).

Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, τῶν Ἱερέων, Ἱερομονάχων, Ἱεροδιακόνων, καὶ Μοναχῶν, καὶ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ ἡμῶν Ἀδελφότητος.

Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν μακαρίων καὶ αἰοιδίμων κλητῶν τῆς ἀγίας Μονῆς ταύτης, καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν προαναπαυσαμένων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν τῶν ἐνθάδε κειμένων, καὶ ἀπανταχοῦ Ὀρθοδόξων.

Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ ἐλέους, ζωῆς, εἰρήνης, ὑγείας, σωτηρίας, συγχωρήσεως, καὶ ἀφέσεως ἀμαρτιῶν τῶν

δούλων τοῦ Θεοῦ, τῶν Ἀδελφῶν τῆς ἁγίας Μονῆς ταύτης.

Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν καρποφορούντων, καὶ καλιεργούντων ἐν τῷ ἁγίῳ καὶ πανσέπτῳ Ναῶ τούτῳ, κοπιώντων, ψαλλόντων, καὶ ὑπὲρ τοῦ περιεστῶτος λαοῦ, τοῦ ἀπεκδεχομένου τὸ παρά σου μέγα καὶ πλούσιον ἔλεος.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶν :

Ὅτι ἐλεήμων καὶ φιλόνηθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Διάκονος :

Εὐξασθε οἱ Κατηχούμενοι τῷ Κυρίῳ.

Οἱ Πιστοὶ ὑπὲρ τῶν Κατηχουμένων δεηθῶμεν,

ἵνα ὁ Κύριος αὐτοὺς ἐλεήσῃ,

Κατηχήσῃ αὐτοὺς τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.

Ἀποκαλύψῃ αὐτοῖς τὸ Εὐαγγέλιον τῆς δικαιοσύνης,

Ἐνώσῃ αὐτοὺς τῇ Ἁγίᾳ αὐτοῦ Καθολικῇ καὶ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ.

Σῶσον, ἐλέησον, ἀντιλαβοῦ, καὶ διαφυλάξον αὐτοὺς, ὁ Θεὸς, τῇ σῇ χάριτι.

Οἱ Κατηχούμενοι, τὰς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνατε.

ΕΥΧΗ ΤΩΝ ΚΑΤΗΧΟΥΜΕΝΩΝ,

πρὸ τοῦ ἀπλωθῆναι τὸ Εἰλητόν,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν, ὁ τὴν σωτηρίαν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἐξαποστείλας, τὸν μονογενῆ σου Υἱόν, καὶ Θεόν, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ἐπίβλεψον ἐπὶ τοὺς δούλους σου τοὺς Κατηχουμένους, τοὺς ὑποκεικλιότας σοι τὸν ἑαυτῶν ἀύχένα· καὶ καταξίωσον αὐτοὺς ἐν καιρῷ εὐθέτῳ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας, τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, καὶ τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας· ἔνωσον αὐτοὺς τῇ ἀγία σου Καθολικῇ καὶ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ συγκαταριθμησον αὐτοὺς τῇ ἐκλεκτῇ σου ποιμένῃ·

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶς:

Ἰνα καὶ αὐτοὶ σὺν ἡμῖν δοξάζωσι τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπές ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Μετὰ τὴν ἐκφώνησιν λαμβάνει ὁ Ἱερεὺς τὸ Εἰλητόν, καὶ κατὰ τὸ σύνηθες ἐξαπλώνει.

Ὁ Διάκονος.

Ὅσοι Κατηχούμενοι, προέλθετε· οἱ Κατηχούμενοι προέλθετε· ὅσοι Κατηχούμενοι, προέλθετε· μή τις τῶν Κατηχουμένων. Ὅσοι Πιστοί.

Ἐτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

ΕΥΧΗ ΠΙΣΤΩΝ Α'.

μετὰ τὸ ἀπλωθῆναι τὸ Εἰλητόν,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε ὁ Θεὸς τῶν Δυνάμεων, τῷ καταξιώσαντι ἡμᾶς παραστῆναι καὶ νῦν τῷ ἁγίῳ σου Θυσιαστηρίῳ, καὶ προσπεσεῖν τοῖς οἰκτιρμοῖς σου ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων, καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων. Πρόσδεξαι, ὁ Θεὸς, τὴν δέησιν ἡμῶν· ποιήσον ἡμᾶς ἀξίους γενέσθαι τοῦ προσφέρειν σοι δεήσεις, καὶ ἰκεσίας, καὶ θυσιάς ἀναιμάκτους ὑπὲρ παντὸς τοῦ Λαοῦ σου· καὶ ἰκάνωσον ἡμᾶς, οὓς ἔθου εἰς τὴν διακονίαν σου ταύτην, ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματός σε τοῦ ἁγίου, ἀκαταγνώστως, καὶ ἀπροσκόπως, ἐν καθαρῷ τῷ μαρτυρίῳ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ἐπικαλεῖσθαί σε ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ· ἵνα, εἰσακούων ἡμῶν, ἴλεως ἡμῖν εἴης ἐν τῷ πλήθει τῆς σῆς ἀγαθότητος.

Ὁ Διάκονος:

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, τῇ σῇ χάριτι. Σοφία.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Οτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ, καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Διάκονος:

Ἐτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

ΕΥΧΗ ΠΙΣΤΩΝ Β'.

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Πάλιν καὶ πολλάκις σοὶ προσπίπτομεν, καὶ σοὺ δεόμεθα, Ἀγαθὴ καὶ Φιλάνθρωπε, ὅπως ἐπιβλέψας ἐπὶ τὴν δέησιν ἡμῶν, καθαρίσῃς ἡμῶν ταῖς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος· καὶ δώῃς ἡμῖν ἀνένοχον καὶ ἀκατάκριτον τὴν παράστασιν τοῦ ἁγίου σου Θυσιαστηρίου. Χάρισαι δέ, ὁ Θεὸς, καὶ τοῖς συνευχομένοις ἡμῖν προκοπὴν βίης, καὶ πίψεως, καὶ συνέσεως πνευματικῆς· δὸς αὐτοῖς πάντοτε μετὰ φόβου καὶ ἀγάπης λατρεύειν σοὶ ἀνενόχως, καὶ ἀκατακρίτως μετέχειν τῶν ἁγίων σου Μυστηρίων, καὶ τῆς ἐπουρανίου σου Βασιλείας ἀξιωθῆναι.

Ὁ Διάκονος:

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, τῇ σῇ χάριτι. Σοφία.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶς:

Ὅπως ὑπὸ τοῦ κράτους σου πάντοτε φυλαττόμενοι, σοὶ δόξαν ἀναπέμπωμεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ΕΥΧΗ ΤΟΥ ΧΕΡΟΥΒΙΚΟΥ ΥΜΝΟΥ.

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Ὅυδεὶς ἄξιός τῶν συνδεδεμένων ταῖς σαρκικαῖς ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς, προσέρχεσθαι, ἢ προσεγγίζειν, ἢ λειτουργεῖν σοὶ, Βασιλεῦ τῆς δόξης· τὸ

γάρ διακονεῖν σοι, μέγα καὶ φοβερόν καὶ αὐταῖς ταῖς ἐπουρανίαις Δυναμίεσιν. Ἄλλ' ὅμως, διὰ τὴν ἄφατον καὶ ἀμέτρητόν σου φιλανθρωπίαν, ἀτρέπτως καὶ ἀναλλοιώτως γέγονας ἄνθρωπος, καὶ Ἀρχιερεὺς ἡμῶν ἐχρημάτισας, καὶ τῆς λειτουργικῆς ταύτης καὶ ἀναιμάκτου Θυσίας τὴν ἱερουργίαν παρέδωκας ἡμῖν, ὡς Δεσπότης τῶν ἀπάντων· Σὺ γὰρ μόνος, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δεσπάζεις τῶν ἐπουρανίων καὶ τῶν ἐπιγείων, ὁ ἐπὶ Θρόνῳ Χερουβικῆ ἐποχούμενος, ὁ τῶν Σεραφίμ Κύριος, καὶ Βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ μόνος Ἅγιος, καὶ ἐν Ἁγίοις ἀναπαυόμενος. Σὲ τοίνυν δυσωπῶ τὸν μόνον ἀγαθὸν καὶ εὐήκοον· Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμέ τὸν ἁμαρτωλὸν καὶ ἀχρεῖον δούλόν σου, καὶ καθάρισόν μου τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς· καὶ ἰκάνωσόν με τῇ δυνάμει τοῦ ἁγίου σε Πνεύματος, ἐνδεδυμένον τὴν τῆς Ἱερατείας χάριν, παραστῆναι τῇ ἀγίᾳ σου ταύτῃ Τραπέζῃ, καὶ ἱερουργῆσαι τὸ ἅγιον καὶ ἄχραντόν σου Σῶμα καὶ τὸ τίμιον Αἷμα. Σοὶ γὰρ προσέρχομαι, κλίνας τὸν ἑμαυτῆ ἀυχένα, καὶ δέομαί σου· Μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ, μηδὲ ἀποδοκιμάσῃς με ἐκ παιδῶν σε· ἀλλ' ἀξίωσον προσενεχθῆναι σοι ὑπ' ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ ἀναξίου δούλου σου τὰ Δῶρα ταῦτα. Σὺ γὰρ εἶ ὁ προσφέρων, καὶ προσφερόμενος, καὶ προσδεχόμενος, καὶ διαδιδόμενος, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν· καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, σὺν τῷ ἀνάρχῳ σε Πατρὶ, καὶ τῷ παναγίῳ, καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Μετὰ τὸν Χερουθικὸν Ὑμνον, λέγει ὁ Διάκονος:

Πληρώσωμεν τὴν δέησιν ἡμῶν τῷ Κυρίῳ.

Ἐπεὶ τῶν προτεθέντων τιμίων Δώρων, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπεὶ τοῦ ἁγίου Οἴκου τούτου, καὶ τῶν μετὰ πίστεως, εὐλαβείας, καὶ φόβου Θεοῦ εἰσιόντων ἐν αὐτῷ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπεὶ τοῦ ῥυσθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως, ὀργῆς, κινδύνου, καὶ ἀνάγκης, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

ΕΥΧΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΚΟΜΙΔΗΣ.

μετὰ τῶν ἐν τῇ ἀρχῇ Τραπεζῇ τῶν Δώρων ἀπόθεσιν.

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Κύριε ὁ Θεὸς ὁ Παντοκράτωρ, ὁ μόνος Ἅγιος, ὁ δεχόμενος θυσίαν αἰνέσεως παρὰ τῶν ἐπικαλουμένων σε ἐν ὅλῃ καρδίᾳ, πρόσδεξαι καὶ ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν τὴν δέησιν, καὶ προσάγαγε τῷ ἁγίῳ σου Θυσιαστηρίῳ· καὶ ἰκάνωσον ἡμᾶς προσενεγκεῖν σοι Δωρά τε καὶ Θυσίας πνευματικὰς ὑπερ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων, καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων. Καταξίωσον ἡμᾶς εὐρεῖν χάριν ἐνώπιόν σου, τῷ γενέσθαι σοι εὐπρόσδεκτον τὴν θυσίαν ἡμῶν, καὶ ἐπισκηνώσαι τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτός σου τὸ ἀγαθὸν ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα Δώρα ταῦτα, καὶ ἐπὶ πάντα τὸν λαόν σου.

Ὁ Διάκονος:

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, τῇ σῇ χάριτι.

Τὴν ἡμέραν πᾶσαν, τελείαν, ἀγίαν, εἰρηνικὴν καὶ ἀναμάρτητον παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα.

Ἄγγελον εἰρήνης, πιστὸν ὁδηγόν, φιλακα τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα.

Συγγνώμην καὶ ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῶν πλημμελημάτων ἡμῶν, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα.

Τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν, καὶ εἰρήνην τῷ κόσμῳ, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα.

Τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐν εἰρήνῃ καὶ μετανοίᾳ ἐκτελέσαι, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα.

Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἀνώδυνα, ἀνεπαίσχυντα, εἰρηνικά, καὶ καλὴν ἀπολογία, τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ Βήματος τοῦ Χριστοῦ, αἰτησώμεθα.

Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκης καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, μετὰ πάντων τῶν Ἁγίων μνημονεύσαντες, ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους, καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν, Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθώμεθα.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶν:

Διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, μετ' οὗ εὐλογητός εἶ, σὺν τῷ παναγίῳ, καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ σε Πνεύματι, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τῆς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Ὁ Ἱερεὺς: Εἰρήνη πᾶσι. Ὁ Διάκονος: Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα ἐν ὁμονοίᾳ ὁμολογήσωμεν. Εἶτα:

Τὰς θύρας, τὰς θύρας ἐν σοφίᾳ πρόσχωμεν.

Καὶ ὁ Λαὸς τὸ, Πιστεύω.

Ὁ Διάκονος:

Στῶμεν καλῶς· στῶμεν μετὰ φόβου· πρόσχωμεν τὴν ἀγίαν Ἀναφορὰν ἐν εἰρήνῃ προσφέρειν.

Ὁ Ἱερεὺς ἐιφώνως:

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἀγίου Πνεύματος εἴη μετὰ πάντων ἡμῶν.

Δῶ σῶμεν τὰς καρδίας.

Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Α ἕξιον καὶ δίκαιον σέ ὑμνεῖν, σέ εὐλογεῖν, σέ αἰνεῖν, σοὶ εὐχαριστεῖν, σέ προσκυνεῖν ἐν παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτείας σου· σὺ γὰρ εἶ Θεὸς ἀνέκφραστος, ἀπερινόητος, ἀόρατος, ἀκατάληπτος, αἰεὶ ὢν, ὡσαύτως ὢν, σὺ καὶ ὁ μονογενὴς σου Υἱός, καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον· σὺ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς παρήγαγες, καὶ παραπεσόντας ἀνέστησας πάλιν, καὶ οὐκ ἀπέστης πάντα ποιῶν, ἕως ἡμᾶς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνήγαγες, καὶ τὴν βασιλείαν σου ἐχαρίσω τὴν μέλλουσαν. Ὑπὲρ τούτων ἀπάντων εὐχαρισσοῦμεν σοὶ, καὶ τῷ μονογενεῖ σῃ Υἱῷ, καὶ τῷ Πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ· ὑπὲρ πάντων ὧν ἴσμεν, καὶ ὧν οὐκ ἴσμεν, τῶν φανερῶν καὶ ἀφανῶν εὐεργεσιῶν, τῶν εἰς ἡμᾶς γεγενημένων. Εὐχαριστοῦμέν σοι καὶ ὑπὲρ τῆς Λειτουργίας ταύτης, ἣν ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν δεξασθαι κατηξίωσας· καίτοι σοι παρεστήκασι χιλιάδες Ἀρχαγγέλων, καὶ μυριάδες Ἀγγέλων, τὰ Χερουβὶμ, καὶ τὰ Σεραφὶμ, ἕξαπτέρυγα, πολυόμματα, μετάρσια, πτερωτά·

Liturgia.

2

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως :

Τὸν ἐπινίκιον ὕμνον ἄδοντα, βοῶντα, κεκραγότα,
καὶ λέγοντα.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Μετὰ τούτων καὶ ἡμεῖς τῶν μακαρίων Δυναμέων,
Δέσποτα φιλόθρωπε, βοῶμεν, καὶ λέγομεν ·
Ἄγιος εἶ καὶ πανάγιος, Σὺ, καὶ ὁ μονογενὴς σε Υἱὸς,
καὶ τὸ Πνεῦμά σε τὸ ἅγιον. Ἄγιος εἶ καὶ πανάγιος,
καὶ μεγαλοπρεπὴς ἡ δόξα σου · ὃς τὸν κόσμον σου
οὕτως ἠγάπησας, ὥσε τὸν μονογενῆ σε Υἱὸν δοῦναι,
ἵνα πᾶς ὁ πισεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχη
ζωὴν αἰώνιον · ὃς ἐλθὼν, καὶ πᾶσαν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν
οἰκονομίαν πληρώσας, τῇ νυκτὶ ἣ παρεδίδοτο, μᾶλ-
λον δὲ ἑαυτὸν παρεδίδω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς,
λαβὼν ἄρτον ἐν ταῖς ἀγίαις αὐτοῦ καὶ ἀχράντοις
καὶ ἀμωμήτοις χερσίν, εὐχαριστήσας καὶ εὐλογήσας,
ἀγιάσας, κλάσας, ἔδωκε τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ Μαθη-
ταῖς καὶ Ἀποστόλοις, εἰπὼν ·

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως :

Δάβετε, φάγετε, τοῦτό με ἐσὶ τὸ Σῶμα, τὸ ὑπὲρ
ὑμῶν κλώμενον, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Ο'μοίως καὶ τὸ ποτήριον, μετὰ τὸ δειπνήσαι,
λέγων ·

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως :

Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτό ἐστι τὸ Αἷμά μου,
τὸ τῆς καινῆς Διαθήκης, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ
πολλῶν ἐκχυνόμενον, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Μεμνημένοι τοίνυν τῆς σωτηρίου ταύτης ἐντολῆς, καὶ πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγεννημένων, τοῦ Σταυροῦ, τοῦ Τάφου, τῆς τριημέρου Ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοὺς Ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν Καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου παλιν Παρουσίας,

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρομεν κατὰ πάντα, καὶ διὰ πάντα.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Ε"τι προσφερόμεν σοὶ τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναίμακτον λατρείαν, καὶ παρακαλοῦμεν, καὶ δεόμεθα, καὶ ἱκετεύομεν· Κατάπεμψον τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα Δῶρα ταῦτα.

Εἶτα εὐχονται ὁ τε Ἱερεὺς, καὶ ὁ Διάκονος, λέγοντες.

Ὁ Θεὸς ἰλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ, κτλ. (*).

Καὶ ἀνιστάμενος ὁ Ἱερεὺς σφραγίζει τρεῖς τὰ ἅγια Δῶρα, λέγων· Καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον, τίμιον Σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου. Ὁ Διάκονος. Ἀμήν. Ὁ Ἱερεὺς.

Τὸ δὲ ἐν τῷ Ποτηρίῳ τούτῳ, τίμιον Αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου. Ὁ Διάκονος. Ἀμήν. Ὁ Ἱερεὺς. Μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ. Ὁ Διάκονος. Ἀμήν,

Ἀμήν, Ἀμήν.

(*) Περὶ τῶν ἐνταῦθα εὐχῶν τοῦ Ἱερέως καὶ τοῦ Διακόνου, ὅρα τὴν ἐν τῷ Εὐχολογίῳ σημείωσιν Σελίδ. 64. Ἐκδ. τοῦ 1851. τῆς Τυπογραφ. τοῦ Φοίνικος.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Ὅστε γενέσθαι τοῖς μεταλαμβάνουσιν εἰς νῆψιν ψυχῆς, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς κοινωνίαν τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος, εἰς βασιλείας οὐρανῶν πλήρωμα, εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ, μὴ εἰς κρίμα, ἢ εἰς κατάκριμα. Ἐτι προσφερόμέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην λατρείαν ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει ἀναπαυσαμένων Προπατόρων, Πατέρων, Πατριαρχῶν, Προφητῶν, Ἀποστόλων, Κηρύκων, Εὐαγγελιστῶν, Μαρτύρων, Ὁμολογητῶν, Ἐγκρατευτῶν, καὶ παντὸς πνεύματος ἐν πίστει τετελειωμένου.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Ἐξαιρέτως τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου, Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας.

Ὁ Διάκονος μνημονεῖ τὰ δίπτυχα τῶν κεκοιμημένων.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, Προφήτη, Προδρόμου, καὶ Βαπτιστοῦ· τῶν ἁγίων ἐνδόξων, καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων· τοῦ ἁγίου (τοῦ δεῖνος), οὗ καὶ τὴν μνήμην ἐπιτελοῦμεν, καὶ πάντων σὺ τῶν Ἀγίων ὧν ταῖς ἰκεσίαις ἐπίσκεψαι ἡμᾶς ὁ Θεός. Καὶ μνήσθητι πάντων τῶν κεκοιμημένων ἐπ' ἐλπίδι ἀναστάσεως ζωῆς αἰωνίου· (Ὁ Ἱερεὺς μνημονεῖ ὧν θέλει) καὶ ἀνάπαυσον αὐτοὺς, ὁ Θεός ἡμῶν, ὅπου ἐπισκοπεῖ τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου.

Ἐτι παρακαλοῦμέν σε· Μνήσθητι, Κύριε, πάσης Ἐπισκοπῆς Ὀρθοδόξων, τῶν ὀρθοτομούντων τὸν λόγον τῆς σῆς ἀληθείας, παντὸς τοῦ Πρεσβυτερίου, τῆς ἐν

Χριστῷ Διακονίας, καὶ παντὸς Ἱερατικοῦ, καὶ Μο-
ναχικοῦ Τάγματος.

Ἔτι προσφερομέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην λατρείαν
ὑπὲρ τῆς Οἰκουμένης, ὑπὲρ τῆς Ἁγίας Καθολικῆς
καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀγνεΐᾳ
καὶ σεμνῇ πολιτείᾳ διαγόντων, ὑπὲρ τῶν πιστοτάτων
καὶ φιλοχρίστων ἡμῶν Βασιλέων, παντὸς τοῦ Παλα-
τίου καὶ τοῦ Στρατοπέδου αὐτῶν. Δός αὐτοῖς, Κύριε,
εἰρηνικὸν τὸ Βασίλειον, ἵνα καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ γαλήνῃ
αὐτῶν ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διαγώμεν, ἐν πάσῃ
εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Εν πρώτοις μνήσθητι, Κύριε, τῷ Ἀρχιεπισκόπῳ ἡμῶν
(τοῦ δεΐνος), ὃν χάρισαι ταῖς ἀγίαις σου Ἐκκλη-
σίαις ἐν εἰρήνῃ, σῶον, ἔντιμον, ὑγιᾶ, μακροημερεύοντα,
καὶ ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς σῆς ἀληθείας.

Ὁ Διάκονος μνημονεῖει τὰ δίπτυχα τῶν ζώντων.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Μνήσθητι, Κύριε, τῆς Πόλεως, ἐν ἣ παροικοῦμεν,
καὶ πάσης πόλεως, καὶ χώρας, καὶ τῶν πίστει
οἰκούντων ἐν αὐταῖς. Μνήσθητι, Κύριε, πλεόντων,
ὁδοιπορούντων, νοσούντων, καμνόντων, αἰχμαλώτων,
καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν καρ-
ποφορούντων καὶ καλλιεργούντων ἐν ταῖς ἀγίαις σου
Ἐκκλησίαις, καὶ μεμνημένων τῶν πενήτων· καὶ ἐπὶ
πάντας ἡμᾶς τὰ ἐλέη σου ἐξαπόστειλον.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Καὶ δός ἡμῖν ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ δο-
ξαΐζειν, καὶ ἀνυμνεῖν τὸ πάντιμον καὶ μεγα-

λοπρεπές ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς, καὶ τῆ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Καὶ ἔσται τὰ ἔλεη τοῦ Μεγάλου Θεοῦ, καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν.

Ὁ Διάκονος:

Πάντων τῶν Ἁγίων μνημονεύσαντες,

Ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπεὶ τῶν προσκομισθέντων καὶ ἁγιασθέντων τιμῶν Δώρων τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὅπως ὁ φιλόνητος Θεὸς ἡμῶν, ὁ προσδεξάμενος αὐτὰ εἰς τὸ ἅγιον καὶ ὑπεροσράνιον καὶ νοερὸν αὐτοῦ Θυσιαστήριον, εἰς ὁσμὴν εὐωδίας πνευματικῆς, ἀντικαταπέμψῃ ἡμῖν τὴν θείαν χάριν, καὶ τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, δεηθῶμεν.

Ἐπεὶ τοῦ ῥυθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως, ὀργῆς, κινδύνου, καὶ ἀνάγκης, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Σοὶ παρακατατιθέμεθα τὴν ζωὴν ἡμῶν ἅπασαν, καὶ τὴν ἐλπίδα, Δέσποτα φιλόνητε· καὶ παρακαλοῦμεν, καὶ δεόμεθα, καὶ ἐκτεύομεν· Καταξίωσον ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἐπουρανίων σου καὶ φρικτῶν Μυστηρίων ταύτης τῆς Ἱερᾶς καὶ Πνευματικῆς Τραπεζῆς, μετὰ καθαρῆ συνειδότος, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς συγχώρησιν πλημμελημάτων, εἰς Πνεύματος ἁγίου κοινωνίαν, εἰς βασιλείας ἑρανῶν κληρονομίαν, εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ, μὴ εἰς κρίμα, ἢ εἰς κατάκριμα.

Ὁ Διάκονος :

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς,
ὁ Θεός, τῇ σῆ χάριτι.

Τὴν ἡμέραν πᾶσαν, τελείαν, ἀγίαν, εἰρηνικὴν, καὶ
ἀναμάρτητον, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα.

Ἄγγελον εἰρήνης, πιστὸν ὁδηγόν, φύλακα τῶν ψυ-
χῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰ-
τησώμεθα.

Συγγνώμην καὶ ἄφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν καὶ τῶν
πλημμελημάτων ἡμῶν, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώ-
μεθα.

Τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν, καὶ
εἰρήνην τῷ κόσμῳ, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα.

Τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐν εἰρήνῃ καὶ
μετανοίᾳ ἐκτελέσαι, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα.

Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἀνώδυνα, ἀνε-
παίσχυντα, εἰρηνικά, καὶ καλὴν ἀπολογίαν τὴν ἐπὶ
τοῦ φοβεροῦ Βήματος τοῦ Χριστοῦ, αἰτησώμεθα.

Τὴν ἐνότητα τῆς Πίστεως, καὶ τὴν κοινωσίαν τοῦ
ἀγίου Πνεύματος αἰτησάμενοι, ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους,
καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν, Χριστῷ τῷ Θεῷ παρα-
δώμεθα.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶς :

Καὶ καταξιώσον ἡμᾶς Δέσποτα, μετὰ παρρησίας
ἀκατακρίτως, τολμᾶν ἐπικαλεῖσθαι σὲ τὸν ἐ-
πουράνιον Θεὸν Πατέρα, καὶ λέγειν.

Ὁ Δεὸς τὸ Πάτερ ἡμῶν. Ὁ Ἱερεὺς. Ὅτι σου ἐστίν.
Εἶτα. Εἰρήνη πᾶσι. Ὁ Διάκονος. Ταῖς κεφαλαῖς ὑ-
μῶν τῷ Κυρίῳ κλίνατε.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Εὐχαριστοῦμέν σοι. Βασιλεῦ ἀόρατε, ὁ τῆ ἀμετρή-
 τῳ σου δυναίμει τὰ πάντα δημιουργήσας, καὶ τῷ
 πλήθει τοῦ ἐλέους σου ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι τὰ
 πάντα παραγαγών. Αὐτός, Δέσποτα, οὐρανόνθεν ἔ-
 πιδε ἐπὶ τοὺς ὑποκεκλιότας σοι τὰς ἑαυτῶν κεφα-
 λαίς· οὐ γὰρ ἔκλιναν σαρκὶ καὶ αἵματι, ἀλλὰ σοὶ τῷ
 φοβερῷ Θεῷ. Σὺ ἦν, Δέσποτα, τὰ προκείμενα πᾶσιν
 ἡμῖν εἰς ἀγαθὸν ἐξομαλίσσον, κατὰ τὴν ἐκάστου ἰδίαν
 χρείαν· τοῖς πλείουσι σύμπλευσον· τοῖς ὁδοιποροῦσι
 συνόδευσον· τοὺς νοσοῦντας ἴασαι, ὁ ἰατρὸς τῶν ψυ-
 χῶν καὶ τῶν σωματίων ἡμῶν.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως.

Χάριτι, καὶ οἰκτιρμοῖς, καὶ φιλανθρωπία τοῦ μο-
 νογενοῦς σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητός εἶ, σὺν τῷ
 παναγίῳ, καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι,
 νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Πρόσχες, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐξ ἀ-
 γίου κατοικητηρίου σου, καὶ ἀπὸ θρόνου δόξης
 τῆς βασιλείας σου, καὶ ἔλθε εἰς τὸ ἀγιασάσαι ἡμᾶς, ὁ
 ἄνω τῷ Πατρὶ συγκαθήμενος, καὶ ὡδε ἡμῖν ἀοράτως
 συνών· καὶ καταξίωσον τῇ κραταιᾷ σου χειρὶ μετα-
 δοῦναι ἡμῖν τοῦ ἀχράντου Σώματός σου, καὶ τοῦ τι-
 μίου Αἵματος, καὶ δι' ἡμῶν παντὶ τῷ Λαῷ.

Ὁ Διάκονος. Πρόσχωμεν. Ὁ Ἱερεὺς. Ἱα' Ἁγία τοῖς
 Ἀγίοις. Εἶτα, τῆς Μεταλήψεως τελειωθείσης, καὶ τῶν
 ἀγίων λειψάνων ἀπὸ τῆς ἱεράς ἀρθέντων Τραπέζης,
 ἐπεύχεται ὁ Ἱερεὺς.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Εὐχαριστοῦμέν σοι, Δέσποτα φιλάνθρωπε, εὐεργέτα τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ὅτι καὶ τῇ παρουσίᾳ ἡμέρα κατηξίωσας ἡμᾶς τῶν ἐπουρανίων σου καὶ ἀθανάτων Μυστηρίων. Ὁρθοτόμησον ἡμῶν τὴν ὁδόν, στήριξον ἡμᾶς ἐν τῷ φόβῳ σου τοὺς πάντας, φρουρήσον ἡμῶν τὴν ζωὴν, ἀσφάλισαι ἡμῶν τὰ διαβήματα, εὐχαῖς καὶ ἰκεσίαις τῆς ἐνδόξου Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, καὶ πάντων τῶν Ἁγίων σου.

Ὁ Διάκονος. Μετὰ φόβῳ Θεοῦ, πίστεως, καὶ ἀγάπης προσέλθετε. Ὁ Ἱερεὺς. Σῶσον ὁ Θεὸς τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου. Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς. Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν. Καὶ ἐκφώνως Πάντοτε, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Διάκονος:

Ὁρθοὶ μεταλαβόντες τῶν θείων, ἁγίων, ἀχράντων, ἀθανάτων, ἐπουρανίων, καὶ ζωοποιῶν φρικτῶν τοῦ Χριστοῦ Μυστηρίων, ἀξίως εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ.

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, τῇ σῇ χάριτι.

Τὴν ἡμέραν πᾶσαν, τελείαν, ἁγίαν, εἰρηνικὴν, καὶ ἀναμάρτητον αἰτησάμενοι, ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους, καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν, Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθώμεθα.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως.

Οτι σὺ εἶ ὁ ἁγιασμὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Ἱερεὺς. Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν. Ὁ Διάκονος Ἦ Κυρίου δεηθῶμεν.

ΕΥΧΗ ΟΠΙΣΘΑΜΒΩΝΟΣ,

Ἦν λέγει ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως.

Ο εὐλογῶν τοὺς εὐλογοῦντάς σε, Κύριε, καὶ ἀγιάζων τοὺς ἐπὶ σοὶ πεποιθότας, σῶσον τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου· τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας σου φύλαξον· ἀγιάσον τοὺς ἀγαπῶντας τὴν εὐπρέπειαν τοῦ Οἴκου σου· Σὺ αὐτοὺς ἀντιδόξασον τῇ θεϊκῇ σου δυνάμει, καὶ μὴ ἐγκαταλίπῃς ἡμᾶς τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ σέ. Εἰρήνην τῷ κόσμῳ σου δώρησαι, ταῖς Ἐκκλησίαισι σε, τοῖς Ἱερεῦσι, τοῖς Βασιλεῦσιν ἡμῶν, τῷ Στρατῷ, καὶ παντὶ τῷ Λαῷ σου. Ὅτι πᾶσα δόσις ἀγαθῆ, καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον, ἀνωθεν ἐστὶ καταβαῖνον ἐκ σοῦ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων· καὶ σοὶ τὴν δόξαν, καὶ εὐχαριστίαν, καὶ προσκύνησιν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ΕΥΧΗ

ἐν τῷ συστεῖλαι τὰ Ἅγια,

Ἦν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Τὸ πλήρωμα τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν αὐτὸς ὑπάρχων Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ πληρώσας πᾶσαν Πατρικὴν οἰκονομίαν, πλήρωσον χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης ταῖς καρδίαις ἡμῶν πάντοτε, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ἐαυτῆς δε πληρωθείσης, λέγει ὁ Διάκονος. Ἰοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶς.

Εὐλογία Κυρίου ἐφ' ὑμᾶς, τῇ αὐτοῦ θείᾳ χάριτι καὶ φιλανθρωπία, πάντοτε, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Εἶτα λέγει: Δόξα σοι Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἡ ἐλπίς ἡμῶν, δόξα σοι. Ὁ Λαός. Δόξα Πατρὶ, καὶ Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι. Καὶ γίνεται Ἀπόλυσις.

Ο ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ.

Αγία Βασιλεία Τεσσαράκων Β' Ελληνική Δημοκρατία

Η Θ Ε Ι Α

Λ Ε Ι Τ Ο Υ Ρ Γ Ι Α

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ.

ΕΥΧΗ ΤΗΣ ΠΡΟΘΕΣΕΩΣ.

Ο Θεός, ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τὸν οὐράνιον Ἄρτον, τὴν τροφήν τῆ παντὸς κόσμου, τὸν Κύριον ἡμῶν καὶ Θεὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ἐξαποστείλας σωτῆρα, καὶ λυτρωτήν, καὶ εὐεργέτην, εὐλογῶντα καὶ ἀγιαζόντα ἡμᾶς· αὐτὸς εὐλόγησον τὴν Πρόθεσιν ταύτην, καὶ πρόσδεξαι αὐτήν εἰς τὸ ὑπερουράνιον σου Θυσιαστήριον. Μνημόνευσον, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος, τῶν προσενηκάντων, καὶ δι' οὓς προσήγαγον· καὶ ἡμᾶς ἀκατακρίτους διαφύλαξον ἐν τῇ ἱεουργίᾳ τῶν θείων σου Μυστηρίων. Ὅτι ἡγιασται καὶ δεδόξασται τὸ πάντιμον, καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Ο Διάκονος ἐξέρχεται τοῦ Βήματος, καὶ προσκυνήσας τρίς, λέγει· Εὐλόγησον Δέσποτα.

Ο Ἱερεὺς ἐκφωνῶς·

Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρὸς, καὶ τῆ Υἱᾶ, καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Εἶτα, ἀποκρινομένου τοῦ Χοροῦ εἰς ἕκαστον τῶν ἐπομένων Εἰρηνικῶν τὸ, Κύριε ἐλέησον,

Ὁ Διάκονος

Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἦ πὲρ τῆς ἀνωθεν εἰρήνης, καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν ἡμῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἦ πὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου, εὐσταθείας τῶν ἀγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν, καὶ τῆς τῶν πάντων ἐνώσεως, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἦ πὲρ τοῦ ἀγίου Οἴκου τούτου, καὶ τῶν μετὰ πίστεως, εὐλαβείας, καὶ φόβου Θεοῦ εἰσιόντων ἐν αὐτῷ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἦ πὲρ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν (τοῦ δεῖνος), τοῦ τιμίου Πρεσβυτέρου, τῆς ἐν Χριστῷ Διακονίας, παντός τοῦ Κλήρου, καὶ τοῦ Λαοῦ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἦ πὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφυλάκτων Βασιλέων ἡμῶν, παντός τοῦ Παλατιοῦ καὶ τοῦ Στρατοπέδου αὐτῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἦ πὲρ τοῦ συμπολεμῆσαι, καὶ ὑποτάξαι ὑπὸ τῆς πόδας αὐτῶν πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον, τῷ Κυρίῳ δεηθῶμεν.

Ἦ πὲρ τῆς ἀγίας Μονῆς ταύτης, πάσης Πόλεως, Χώρας, καὶ τῶν πίσει οἰκούντων ἐν αὐταῖς, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἦ πὲρ εὐκρασίας ἀέρων, εὐφορίας τῶν καρπῶν τῆς γῆς, καὶ καιρῶν εἰρηνικῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἦ πὲρ πλεόντων, ὁδοιπορούντων, νοσούντων, καμνόντων, αἰχμαλώτων, καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἦ πὲρ τοῦ ῥυσθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως, ὀργῆς, κινδύνου, καὶ ἀνάγκης, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἄντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς, ὁ Θεός, τῇ σῇ χάριτι.

Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου, Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκης, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, μετὰ πάντων τῶν Ἁγίων μνημονεύσαντες, ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους, καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν, Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθώμεθα.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶς.

Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ, καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ΕΥΧΗ ΤΟΥ Α΄ ΑΝΤΙΦΩΝΟΥ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, οὗ τὸ κράτος ἀνείκασον, καὶ ἡ δόξα ἀκατάληπτος· οὗ τὸ ἔλεος ἀμέτρητον, καὶ ἡ φιλανθρωπία ἀφατος· αὐτὸς Δέσποτα, κατὰ τὴν σὴν εὐσπλαγγίαν, ἐπίβλεψον ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὸν ἅγιον Οἶκον τοῦτον, καὶ ποιήσον μετ' ἡμῶν, καὶ τῶν συνευχομένων ἡμῖν, πλούσια τὰ ἐλέη σου, καὶ τοὺς οἰκτιρισμούς σου.

Ὁ Διάκονος:

Ἐτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἄντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς.

Τῆς Παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, κτλ.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶς.

Ὅτι σὸν τὸ κράτος, καὶ σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ΕΥΧΗ ΤΟΥ Β. ΑΝΤΙΦΩΝΟΥ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, σῶσον τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου· τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας σου φύλαξον· ἀγίασον τοὺς ἀγαπῶντας τὴν εὐπρέπειαν τοῦ Οἴκου σου· Σὺ αὐτοὺς ἀντιδόξασον τῇ Θεϊκῇ σου δυνάμει, καὶ μὴ ἐγκαταλίπης ἡμᾶς τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ σέ.

Ὁ Διάκονος:

Εἴτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.
Αντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφύλαξον ἡμᾶς.
Τῆς Παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, κτλ.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶς.

Οτι ἀγαθὸς καὶ φιλόνηρος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σὲ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ΕΥΧΗ ΤΟΥ Γ. ΑΝΤΙΦΩΝΟΥ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Ο τὰς κοινὰς ταύτας καὶ συμφώνους ἡμῖν χαρισάμενος προσευχάς, ὁ καὶ δύο καὶ τρισὶ, συμφωνοῦσιν ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου, τὰς αἰτήσεις παρέχειν ἐπαγγελιάμενος, αὐτὸς καὶ νῦν τῶν δούλων σου τὰ αἰτήματα πρὸς τὸ συμφέρον πλήρωσον, χορηγῶν ἡμῖν ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι τὴν ἐπίγνωσιν τῆς σῆς ἀληθείας, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ζωὴν αἰώνιον χαριζόμενος.

ΕΥΧΗ

ΤΗΣ ΕΙΣΟΔΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ καταστήσας ἐν οὐρανοῖς τάγματα καὶ στρατιάς Ἀγγέλων καὶ Ἀρχαγγέλων, εἰς λειτουργίαν τῆς σῆς δόξης, ποιήσον σὺν τῇ εἰσοδῷ ἡμῶν εἰσοδὸν ἀγίων Ἀγγέλων γενέσθαι, συλλειτουργήντων ἡμῖν, καὶ συνδοξολογήντων τὴν σὴν ἀγαθότητα. Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ, καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματι νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τῆς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ὁ Διάκονος· Γοῦ Κυρίε δεηθῶμεν. Ὁ Ἱερεὺς· Ὅτι ἅγιος εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, κτλ. ὡς ἐν τῇ τοῦ Χρυσοστόμου Λειτουργίᾳ, σελ. 7.

ΕΥΧΗ ΤΟΥ ΤΡΙΣΑΓΙΟΥ ΥΜΝΟΥ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς

Ο Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ ἐν ἀγίοις ἀναπαυόμενος, ὁ τρισάγιῳ φωνῇ ὑπὸ τῶν Σεραφίμ ἀνυμνήμενος, καὶ ὑπὸ τῶν Χερουβὶμ δοξολογούμενος, καὶ ὑπὸ πάσης ἐπουρανίου Δυναμέως προσκυνούμενος· ὁ ἐκ τοῦ μη ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν τὰ σύμπαντα· ὁ κτίσας τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα σὴν καὶ ὁμοίωσιν, καὶ παντὶ σου χαρίσματι κατακοσμήσας· ὁ διδοὺς αἰτουῦντι σοφίαν καὶ σύνεσιν, καὶ μὴ παρορῶν ἀμαρτάνοντα, ἀλλὰ θέμενος ἐπὶ σωτηρίᾳ μετάνοιαν· ὁ καταξιώσας ἡμᾶς τοὺς ταπεινοὺς καὶ ἀναξίους δούλης σε, καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ, γῆναι κατενώπιον τῆς δόξης τοῦ ἀγίου σε Θυσιαστηρίου, καὶ τὴν ὀφειλομένην σοι προσκύνησιν καὶ δοξολογίαν προσάγειν· αὐτὸς, Δέ-

Liturgia.

3

σποτα, πρόσδεξαι καὶ ἐκ στόματος ἡμῶν τῶν ἀμαρτωλῶν τὸν Τρισάγιον Ὑμνον, καὶ ἐπίσκεψαι ἡμᾶς ἐν τῇ χρηστότητί σου· συγχώρησον ἡμῖν πᾶν πλημμέλημα ἐκούσιόν τε καὶ ἀκούσιον· ἀγίασον ἡμῶν τὰς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα, καὶ δὸς ἡμῖν ἐν ὁσιότητι λατρεύειν σοι πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν· πρεσβείαις τῆς ἀγίας Θεοτόκου, καὶ πάντων τῶν Ἁγίων, τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων. (Ἐκφωνῶντως) Ὁτι Ἅγιος εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ΕΥΧΗ ΠΡΟ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Εἴλαμψον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, φιλόνηρωπε Δέσποτα, τὸ τῆς σῆς θεογνωσίας ἀκήρατον φῶς, καὶ τοὺς τῆς διανοίας ἡμῶν διάνοιξον ὀφθαλμοὺς, εἰς τὴν τῶν εὐαγγελικῶν σου κηρυγμάτων κατανόησιν· ἔνθεο ἡμῖν καὶ τὸν τῶν μακαρίων σε ἐντολῶν φόβον, ἵνα, τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας καταπατήσαντες, πνευματικὴν πολιτείαν μετέλθωμεν, πάντα πρὸς εὐαρέστησίν σου φρονῶντες καὶ πράττοντες. Σὺ γὰρ εἶ ὁ φωτισμὸς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν, Χριστὲ ὁ Θεός, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ, καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σε Πνεύματι, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Διάκονος :

Εἶπωμεν πάντες ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας ἡμῶν εἶπωμεν.

Κύριε Παντοκράτορ, ὁ Θεὸς τῶν Πατέρων ἡμῶν, δεόμεθά σου, ἐπάκουσον, καὶ ἐλέησον.

Ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου, δεόμεθά σου, ἐπάκουσον, καὶ ἐλέησον.

ΕΥΧΗ ΤΗΣ ΕΚΤΕΝΟΥΣ ΙΚΕΣΙΑΣ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, τὴν ἐκτενὴ ταύτην ἰκεσίαν πρόσδεξαι παρὰ τῶν σῶν δούλων, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἔλεός σου, καὶ τῆς οἰκτιρμῆς σου κατάπεμψον ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ πάντα τὸν λαόν σου, τὸν ἀπεκδεχόμενον τὸ παρά σου πλούσιον ἔλεος.

Ὁ Διάκονος:

Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων Χριστιανῶν.

Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν (τῆ δειγνός).

Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, τῶν Ἱερέων, Ἱερομονάχων, Ἱεροδιακόνων, καὶ Μοναχῶν, καὶ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ ἡμῶν Ἀδελφότητος.

Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν μακαρίων καὶ αἰοιδίμων κτιτόρων τῆς ἀγίας Μονῆς ταύτης, καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν προαναπαυσαιμένων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν, τῶν ἐνθάδε κειμένων, καὶ ἀπανταχοῦ Ὀρθοδόξων.

Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ ἐλέους, ζωῆς, εἰρήνης, ὑγείας, σωτηρίας, συγχωρήσεως, καὶ ἀφέσεως ἀμαρτιῶν τῶν δούλων τῆ Θεοῦ, τῶν ἀδελφῶν τῆς ἀγίας Μονῆς ταύτης.

Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν καρποφορούντων, καὶ καλλιεργούντων ἐν τῷ ἀγίῳ καὶ πανσέπτῳ Ναῷ τούτῳ, κοπιώντων, ψαλλόντων, καὶ ὑπὲρ τοῦ περιστῶτος λαοῦ, τοῦ ἀπεκδεχομένου τὸ παρά σου μέγα καὶ πλούσιον ἔλεος.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως :

Οτι ἐλεήμων καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων .

Ὁ Διάκονος :

Εὐξασθε, οἱ Κατηχούμενοι, τῷ Κυρίῳ .

Οἱ Πιστοί, ὑπὲρ τῶν Κατηχουμένων δεηθῶμεν .

ἵνα ὁ Κύριος αὐτοὺς ἐλεήσῃ,

Κατηχήσῃ αὐτοὺς τὸν λόγον τῆς ἀληθείας,

Ἀποκαλύψῃ αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον τῆς δικαιοσύνης,

Ἐνώσῃ αὐτοὺς τῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ Καθολικῇ καὶ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ .

Σῶσον, ἐλέησον, ἀντιλαβῆ, καὶ διαφυλάξον αὐτοὺς, ὁ Θεὸς, τῇ σῇ χάριτι .

Οἱ Κατηχούμενοι, τὰς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνατε .

ΕΥΧΗ ΤΩΝ ΚΑΤΗΧΟΥΜΕΝΩΝ,

πρὸ τοῦ ἀπλωθῆναι τὸ Εἰλητόν,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς .

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν οὐρανοῖς κατοικῶν, καὶ ἐπιβλέπων ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα σου, ἐπίβλεψον ἐπὶ τοὺς δούλους σου τοὺς Κατηχουμένους, τοὺς ὑποκεκλικότας τοὺς ἑαυτῶν ἀχένας ἐνώπιόν σου, καὶ δὸς αὐτοῖς τὸν ἐλαφρὸν ζυγόν· ποιήσον αὐτοὺς μέλη τίμια τῆς ἁγίας σου Ἐκκλησίας, καὶ καταξιώσον αὐτοὺς τῆ λητροῦ τῆς παλιγγενεσίας, τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, καὶ τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας, εἰς ἐπίγνωσιν σοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν .

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως·

ἵνα καὶ αὐτοὶ σὺν ἡμῖν δοξάζωσι τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Διάκονος·

Ὁ σοι Κατηχούμενοι, προέλθετε· οἱ Κατηχούμενοι, προέλθετε· ὅσοι Κατηχούμενοι, προέλθετε· μὴ τις τῶν Κατηχουμένων. Ὅσοι Πιστοὶ,

Ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

ΕΥΧΗ ΠΙΣΤΩΝ Α΄,

μετὰ τὸ ἀπλωθῆναι τὸ Εἰλητόν,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Σὺ, Κύριε, κατέδειξας ἡμῖν τὸ μέγα τοῦτο τῆς σωτηρίας Μυστήριον· σὺ κατηξίωσας ἡμᾶς, τοὺς ταπεινοὺς καὶ ἀναξίους δούλους σου, γενέσθαι λειτουργοὺς τοῦ ἁγίου σου Θυσιαστηρίου· σὺ ἰκάνωσον ἡμᾶς τῇ δυνάμει τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος εἰς τὴν διακονίαν ταύτην· ἵνα, ἀκατακρίτως πάντες ἐνώπιον τῆς ἁγίας δόξης σου, προσάγωμέν σοι θυσίαν αἰνέσεως· σὺ γὰρ εἶ ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσι. Δός, Κύριε, καὶ ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων, καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων, δεκτὴν γενέσθαι τὴν θυσίαν ἡμῶν καὶ εὐπρόσδεκτον ἐνώπιόν σου.

Ὁ Διάκονος·

Ἄντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς ὁ Θεὸς, τῇ σῇ χάριτι.

ἽΟ Ἱερεὺς ἐκφώνως·

Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ, καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ἽΟ Διάκονος·

Ἐπι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

ΕΥΧΗ ΠΙΣΤΩΝ Β΄,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς·

Ὁ Θεός, ὁ ἐπισκεψάμενος ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς τὴν ταπεινῶσιν ἡμῶν· ὁ στήσας ἡμᾶς τοὺς ταπεινοὺς, καὶ ἁμαρτωλοὺς, καὶ ἀναξίους δούλους σου κατενώπιον τῆς ἁγίας δόξης σου, λειτουργεῖν τῷ ἁγίῳ σου Θυσιαστηρίῳ· σὺ ἐνίσχυσον ἡμᾶς τῇ δυνάμει τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος εἰς τὴν διακονίαν ταύτην· καὶ δός ἡμῖν λόγον ἐν ἀνοίξει τοῦ σώματος ἡμῶν, εἰς τὸ ἐπικαλεῖσθαι τὴν χάριν τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος ἐπὶ τῶν μελλόντων προτίθεσθαι Δώρων.

ἽΟ Διάκονος·

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς, ὁ Θεός, τῇ σῆ χάριτι. Σοφία.

ἽΟ Ἱερεὺς ἐκφώνως·

Ὅπως, ὑπὸ τοῦ κράτους σου πάντοτε φυλαττόμενοι, σοὶ δόξαν ἀναπέμπωμεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ΕΥΧΗ ΤΟΥ ΧΕΡΟΥΒΙΚΟΥ ΥΜΝΟΥ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Οὐδεὶς ἄξιος, τῶν συνδεδεμένων ταῖς σαρκικαῖς ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς, προσέρχεσθαι, ἢ προσεγγίζειν, ἢ λειτουργεῖν σοι, Βασιλεῦ τῆς δόξης· τὸ γὰρ διακονεῖν σοι μέγα καὶ φοβερόν καὶ αὐταῖς ταῖς ἐπουρανίαις Δυναμέσιν. Ἄλλ' ὅμως, διὰ τὴν ἄφατον καὶ ἀμέτρητόν σου φιλανθρωπίαν, ἀτρέπτως καὶ ἀναλλοιώτως γέγονας ἄνθρωπος, καὶ Ἀρχιερεὺς ἡμῶν ἐχρημάτισας, καὶ τῆς λειτουργικῆς ταύτης καὶ ἀναιμάκτου θυσίας τὴν Ἱερουργίαν παρέδωκας ἡμῖν, ὡς Δεσπότης τῶν ἀπάντων. Σὺ γὰρ μόνος, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δεσπάζεις τῶν ἐπουρανίων καὶ τῶν ἐπιγείων, ὁ ἐπὶ θρόνῳ Χερυβικοῦ ἐποχόμενος, ὁ τῶν Σεραφίμ Κύριος, καὶ Βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ μόνος ἅγιος, καὶ ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενος. Σὲ τοίνυν δυσωπῶ τὸν μόνον ἀγαθὸν καὶ εὐήκοον· Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμέ τὸν ἁμαρτωλὸν καὶ ἀχρεῖον δούλόν σου, καὶ καθάρισόν μου τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς· καὶ ἰκάνωσόν με τῇ δυνάμει τοῦ ἁγίου σε Πνεύματος, ἐνδεδυμένον τὴν τῆς Ἱερατείας χάριν, παραστήναι τῇ ἁγίᾳ σε ταύτῃ Τραπέζῃ, καὶ ἱεραργῆσαι τὸ ἅγιον καὶ ἀχραντόν σε Σῶμα καὶ τὸ τίμιον Αἷμα. Σοὶ γὰρ προσέρχομαι, κλίνας τὸν ἑμαυτῆ ἀγένηνα, καὶ δέομαί σε· Μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σε ἀπ' ἐμοῦ, μηδὲ ἀποδοκιμάσῃς με ἐκ παιδῶν σου· ἀλλ' ἀξίωσον προσενεχθῆναί σοι ὑπ' ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ ἀναξίου δούλου σε τὰ Δῶρα ταῦτα· σὺ γὰρ εἶ ὁ προσφέρων, καὶ προσφερόμενος, καὶ προσδεχόμενος, καὶ διαδιδόμενος, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν,

καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, σὺν τῷ ἀνάρχῳ σὲ Πατρὶ, καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Μετὰ τὸν Χερουβικὸν Ὑμνον, λέγει ὁ Διάκονος:

Πληρώσωμεν τὴν δέησιν ἡμῶν τῷ Κυρίῳ.
Υπὲρ τῶν προτεθέντων τιμίων Δώρων, τῷ Κυρίῳ δεηθῶμεν.

Υπὲρ τοῦ ἁγίου Οἴκου τούτου, καὶ τῶν μετὰ πίστεως, εὐλαθείας, καὶ φόβου Θεοῦ εἰσιόντων ἐν αὐτῷ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Υπὲρ τοῦ ῥυσθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως, ὀργῆς, κινδύνου, καὶ ἀνάγκης, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

ΕΥΧΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΚΟΜΙΔΗΣ,

μετὰ τὴν ἐν τῇ ἁγίᾳ Τραπέζῃ τῶν Βείων Δώρων ἀπόθεσιν,
 ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ κτίσας ἡμᾶς καὶ ἀγαγὼν εἰς τὴν ζωὴν ταύτην, ὁ ὑποδείξας ἡμῖν ὁδοὺς εἰς σωτηρίαν, ὁ χαρισάμενος ἡμῖν οὐρανίων μυστηρίων ἀποκάλυψιν· σὺ εἶ ὁ θέμενος ἡμᾶς εἰς τὴν διακονίαν ταύτην, ἐν τῇ δυνάμει τῷ Πνεύματός σου τῷ ἁγίῳ. Εὐδόκησον δὴ, Κύριε, τοῦ γενέσθαι ἡμᾶς διακόνους τῆς καινῆς σου Διαθήκης, λειτουργοὺς τῶν ἁγίων σου Μυστηρίων· πρόσδεξαι ἡμᾶς, προσεγγίζοντας τῷ ἁγίῳ σου Θυσιαστηρίῳ, κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἐλέους σου· ἵνα γενώμεθα ἄξιοι τοῦ προσφέρειν σοὶ τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀνάιμακτον θυσίαν ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων· ἣν προσδεξάμενος εἰς τὸ ἅγιον καὶ ὑπερβαίνον καὶ νοε-

ρόν σου Θυσιαστήριον εἰς ὁσμὴν εὐωδίας, ἀντικατά-
 πεμψον ἡμῖν τὴν χάριν τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος.
 Ἐπίβλεψον ἐφ' ἡμᾶς, ὁ Θεός, καὶ ἔπιδε ἐπὶ τὴν λα-
 τρείαν ἡμῶν ταύτην, καὶ πρόσδεξαι αὐτήν, ὡς προ-
 σεδέξω Ἄβελ τὰ δῶρα, Νῶε τὰς θυσίας, Ἀβραάμ
 τὰς ὀλοκαρπώσεις, Μωσέως καὶ Ἀαρῶν τὰς ἱερωσύ-
 νας, Σαμουὴλ τὰς εἰρηνικὰς ὡς προσεδέξω ἐκ τῶν
 ἁγίων σου Ἀποστόλων τὴν ἀληθινὴν ταύτην λατρείαν,
 ἔτω καὶ ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν τῶν ἀμαρτωλῶν πρόσ-
 δεξαι τὰ Δῶρα ταῦτα ἐν τῇ χρηστότητί σου Κύριε ἵ-
 ἵνα, καταξιωθέντες λειτουργεῖν ἀμέμπτως τῷ ἁγίῳ σου
 Θυσιαστηρίῳ, εὐρωμεν τὸν μισθὸν τῶν πιστῶν καὶ
 φρονίμων οἰκονόμων ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ φοβερᾷ τῆς
 ἀνταποδόσεώς σου τῆς δικαίας.

Ὁ Διάκονος:

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς,
 ὁ Θεός, τῇ σῇ χάριτι.

Τὴν ἡμέραν πᾶσαν, τελείαν, ἁγίαν, εἰρηνικὴν, καὶ
 ἀναμάρτητον, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα.

Ἄγγελον εἰρήνης, πιστὸν ὁδηγόν, φύλακα τῶν ψυ-
 χῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰ-
 τησώμεθα.

Συγγνώμην καὶ ἄφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν καὶ τῶν
 πλημμελημάτων ἡμῶν, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα.

Τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν, καὶ
 εἰρήνην τῷ κόσμῳ, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα.

Τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐν εἰρήνῃ καὶ
 μετανοίᾳ ἐκτελέσαι, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα.

Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἀνώδυνα, ἀνε-
 παίσχυντα, εἰρηνικὰ, καὶ καλὴν ἀπολογίαὶν τὴν ἐπὶ
 τοῦ φοβεροῦ Βήματος τοῦ Χριστοῦ, αἰτησώμεθα.

Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου, Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, μετὰ πάντων τῶν Ἀγίων, μνημονεύσαντες, ἑαυτούς, καὶ ἀλλήλους, καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθώμεθα.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Διὰ τῶν οἰκτιρισμῶν τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ, σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σθ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Ἱερεὺς. Εἰρήνη πᾶσι. Ὁ Διάκονος. Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα ἐν ὁμονοίᾳ ὁμολογήσωμεν. Εἶτα. Τὰς θύρας, τὰς θύρας ἐν σοφίᾳ πρόσχωμεν. Ὁ Λαὸς τὸ, Πιστεύω.

Ὁ Διάκονος:

Στῶμεν καλῶς, στῶμεν μετὰ φόβου, πρόσχωμεν τὴν ἀγίαν Ἀναφορὰν ἐν εἰρήνῃ προσφέρειν.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Η χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἀγίου Πνεύματος, εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν.

Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας.

Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Ο ὦν, Δέσποτα, Κύριε Θεέ, Πάτερ παντοκράτορ, προσκυνητὲ, ἄξιον ὡς ἀληθῶς, καὶ δίκαιον, καὶ πρέπον τῇ μεγαλοπρεπείᾳ τῆς ἀγιοσύνης σου, σὲ αἰνεῖν, σὲ ὑμνεῖν, σὲ εὐλογεῖν, σὲ προσκυνεῖν, σοὶ

εὐχαριστεῖν, σὲ δοξάζειν τὸν μόνον ὄντως ὄντα Θεόν,
 καὶ σοὶ προσφέρειν ἐν καρδίᾳ συντετριμμένη καὶ
 πνεύματι ταπεινώσεως τὴν λογικὴν ταύτην λατρείαν
 ἡμῶν ὅτι σὺ εἶ ὁ χαρισάμενος ἡμῖν τὴν ἐπίγνωσιν
 τῆς σῆς ἀληθείας. Καὶ τίς ἱκανὸς λαλῆσαι τὰς δυ-
 ναμείας σου; ἀκουστάς ποιῆσαι πάσας τὰς αἰνέσεις
 σου; ἢ διηγῆσασθαι πάντα τὰ θαυμάσιά σου ἐν παν-
 τὶ καιρῷ; Δέσποτα τῶν ἀπάντων, Κύριε ἕρανθ καὶ
 γῆς, καὶ πάσης κτίσεως ὀρωμένης τε καὶ ἔχ ὀρωμέ-
 νης, ὁ καθήμενος ἐπὶ θρόνου δόξης, καὶ ἐπιβλέπων
 ἀβύσσους, ἄναρχε, ἀόρατε, ἀκατάληπτε, ἀπερί-
 γραπτε, ἀναλλοιώτε, ὁ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰη-
 σοῦ Χριστοῦ, τοῦ μεγάλου Θεοῦ, καὶ Σωτῆρος τῆς
 ἐλπίδος ἡμῶν ὅς ἐστιν εἰκὼν τῆς σῆς ἀγαθότητος,
 σφραγὶς ἰσότυπος, ἐν ἑαυτῷ δεικνύς Σε τὸν Πατέ-
 ρα, Λόγος ζῶν, Θεὸς ἀληθινός, ἡ πρό αἰώνων Σοφία,
 Ζωή, Ἁγιασμός, Δύναμις, τὸ Φῶς τὸ ἀληθινόν· παρ
 οὗ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξεφάνη, τὸ τῆς ἀληθείας
 Πνεῦμα, τὸ τῆς υἰοθεσίας χάρισμα, ὁ ἀρράβων τῆς
 μελλούσης κληρονομίας, ἡ ἀπαρχὴ τῶν αἰωνίων ἀγα-
 θῶν, ἡ ζωοποιὸς δύναμις, ἡ πηγὴ τοῦ ἁγιασμοῦ, παρ
 οὗ πάσα κτίσις λογικὴ τε καὶ νοερά, δυναμουμένη,
 σοὶ λατρεῖ, καὶ σοὶ τὴν αἰδίων ἀναπέμπει δοξολο-
 γίαν, ὅτι τὰ σύμπαντα δοῦλα σά. Σε γὰρ αἰνοῦσιν
 Ἄγγελοι, Ἀρχάγγελοι, Θρόνοι, Κυριότητες, Ἀρχαί,
 Ἐξουσία, Δυνάμεις, καὶ τὰ πολυόμματα Χερουβίμ·
 σοὶ παρίστανται κύκλῳ τὰ Σεραφίμ, ἕξ πτέρυγες
 τῷ ἐνί, καὶ ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνί· καὶ ταῖς μὲν δυσὶ
 κατακαλύπτουσι τὰ πρόσωπα ἑαυτῶν, ταῖς δυσὶ δὲ
 τοὺς πόδας, καὶ ταῖς δυσὶ πετόμενα, κέκραγεν ἕτε-
 ρον πρὸς τὸ ἕτερον, ἀκαταπαύστοις στόμασιν, ἀσι-
 γήτοις δοξολογίαις·

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Τὸν ἐπινίκιον ὕμνον ἄδοντα, βοῶντα, κεκραγότα, καὶ λέγοντα.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Μετά τούτων τῶν μακαρίων Δυνάμεων, Δέσποτα φιλόνηρωπε, καὶ ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοὶ βοῶμεν καὶ λέγομεν· Ἅγιος εἶ ὡς ἀληθῶς καὶ πανάγιος, καὶ οὐκ ἔστι μέτρον τῇ μεγαλοπρεπείᾳ τῆς ἀγιωσύνης σου, καὶ ὅσιος ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, ὅτι ἐν δικαιοσύνῃ καὶ κρίσει ἀληθινῇ πάντα ἐπήγαγες ἡμῖν· πλάσας γὰρ τὸν ἄνθρωπον, χθὲν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ εἰκόνι τῇ σῆ, ὁ Θεός, τιμήσας, τέθεικας αὐτὸν ἐν τῷ Παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, ἀθανασίαν ζωῆς καὶ ἀπόλαυσιν αἰώνιων ἀγαθῶν, ἐν τῇ τηρήσει τῶν ἐντολῶν σου, ἐπαγγελιάμενος αὐτῷ· ἀλλὰ παρακούσαντα σοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, τοῦ κτίσαντος αὐτὸν, καὶ τῇ ἀπάτη τοῦ ὄφειος ὑπαχθέντα, νεκρωθέντα τε τοῖς οἰκειοῖς αὐτοῦ παραπτώμασι, ἐξώρισας αὐτὸν ἐν τῇ δικαιοκρίσει σου, ὁ Θεός, ἐκ τῆ Παραδείσου εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, καὶ ἀπέστρεψας εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθη, οἰκονομῶν αὐτῷ τὴν ἐκ παλιγγενεσίας σωτηρίαν, τὴν ἐν αὐτῷ τῷ Χριστῷ σου. Οὐ γὰρ ἀπεστράφης τὸ πλάσμα σε εἰς τέλος, ὃ ἐποίησας. Ἄγαθὲ, οὐδὲ ἐπελάθου ἔργον χειρῶν σου, ἀλλ' ἐπεσκεψῶ πολυτρόπως διὰ σπλάγγνα ἐλέους σου· Προφῆτας ἐξαπέστειλας· ἐποίησας δυνάμεις διὰ τῶν Ἁγίων σου, τῶν καθ' ἐκάστην γενεὰν εὐαρεστησάντων σοι· ἐλάλησας ἡμῖν διὰ στόματος τῶν δούλων σου τῶν Προφητῶν, προκαταγγέλλων ἡμῖν τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι σωτηρίαν· νόμον ἔδωκας εἰς βοήθειαν· Ἀγγέλους ἐ-

πέστησας φύλακας. Ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τῶν καιρῶν, ἐλάλησας ἡμῖν ἐν αὐτῷ τῷ Υἱῷ σου, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησας ὅς, ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης σου, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεώς σε, φέρων τε τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσα σοὶ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ· ἀλλὰ Θεὸς ὢν προαιώνιος, ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη· καὶ ἐκ Παρθένου ἁγίας σαρκωθείς, ἐκένωσεν ἑαυτὸν, μορφήν δούλου λαβὼν, σύμμορφος γενόμενος τῷ σώματι τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, ἵνα ἡμᾶς συμμόρφους ποιήσῃ τῆς εἰκότος τῆς δόξης αὐτοῦ. Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ἡ ἀμαρτία εἰσηλθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ διὰ τῆς ἀμαρτίας ὁ θάνατος, εὐδόκησεν ὁ μονογενὴς σου Υἱός, ὁ ὢν ἐν τοῖς κόλποις σοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, γενόμενος ἐκ γυναικὸς, τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, γενόμενος ὑπὸ νόμον, κατακρίναι τὴν ἀμαρτίαν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ· ἵνα οἱ ἐν τῷ Ἀδὰμ ἀποθνήσκοντες ζωοποιηθῶσιν ἐν αὐτῷ τῷ Χριστῷ σου· καὶ ἐμπολιτευσάμενος τῷ κόσμῳ τούτῳ, δὲς προσάγματα σωτηρίας, ἀποστήσας ἡμᾶς τῆς πλάνης τῶν εἰδώλων, προσήγαγε τῇ ἐπιγνώσει σοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, κτησάμενος ἡμᾶς ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, βασιλείον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον· καὶ καθάρισας ἐν ὕδατι, καὶ ἀγιάσας τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, ἔδωκεν ἑαυτὸν ἀντάλλαγμα τῷ θανάτῳ, ἐν ᾧ κατειχόμεθα πεπραμένοι ὑπὸ τὴν ἀμαρτίαν· καὶ κατελθὼν διὰ τοῦ Σταυροῦ εἰς τὸν Ἄδην, ἵνα πληρώσῃ ἑαυτοῦ τὰ πάντα, ἔλυσε τὰς ὀδύνας τῆς θανάτου· καὶ ἀναστὰς τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ὁδοποιήσας πάσῃ σαρκὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, (καθότι ἐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι ὑπὸ τῆς φθορᾶς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς,) ἐγένετο

ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων, πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα ἡ αὐτὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι πρωτεύων· καὶ ἀνελθὼν εἰς τῆς ἕρανθς, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης σου ἐν ὑψηλοῖς· ὃς καὶ ἤξει ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆ. Κατέλιπε δὲ ἡμῖν ὑπομνήματα τῆ σωτηρίας αὐτοῦ Παύλου, ταῦτα, ἃ προτεθεικάμεν, κατὰ τὰς αὐτῆ ἐντολάς· μέλλων γὰρ ἐξιέναι ἐπὶ τὸν ἐκούσιον, καὶ αἰδιμιον, καὶ ζωοποιὸν αὐτῆ θάνατον, τῇ νυκτὶ, ἣ παρεδίδου ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, λαβὼν ἄρτον ἐπὶ τῶν ἀγίων αὐτοῦ καὶ ἀχράντων χειρῶν, καὶ ἀναδείξας σοὶ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, καὶ εὐχαριστήσας, εὐλογήσας, ἀγιάσας, κλάσας,

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως·

Εἴδωκε τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ Μαθηταῖς καὶ Ἀποστόλοις, εἰπὼν· Λάβετε, φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ Σῶμα, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς·

Ομοίως καὶ τὸ Ποτήριον ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου λαβὼν, κεράσας, εὐχαριστήσας, εὐλογήσας, ἀγιάσας,

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως·

Εἴδωκε τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ Μαθηταῖς καὶ Ἀποστόλοις, εἰπὼν· Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτό ἐστὶ τὸ Αἷμά μου, τὸ τῆς καινῆς Διαθήκης, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς·

Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν· ὅσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν Ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ Ποτήριον τῆτο πίνητε, τὸν ἐμὸν θάνατον καταγγέλετε, καὶ τὴν ἐμὴν Ἀνάστασιν ὁμολογεῖτε. Μεμνημένοι οὖν, Δέσποτα, καὶ ἡμεῖς τῶν σωτηρίων αὐτοῦ Παθημάτων, τοῦ ζωοποιοῦ Σταυροῦ, τῆς τριμέρου Ταφῆς, τῆς ἐκ νεκρῶν Ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοὺς Ἀνόδου, τῆς ἐκ δεξιῶν σου τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς Καθέδρας, καὶ τῆς ἐνδόξης καὶ φοβερᾶς δευτέρας αὐτοῦ Παρουσίας,

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως·

Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρομεν κατὰ πάντα, καὶ διὰ πάντα.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Διὰ τοῦτο, Δέσποτα πανάγιε, καὶ ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοὶ καὶ ἀνάξιοι δοῦλοί σου, οἱ καταξιωθέντες λειτουργεῖν τῷ ἁγίῳ σου Θυσιαστηρίῳ, οὐ διὰ τὰς δικαιοσύνας ἡμῶν· (ὃ γὰρ ἐποιήσαμεν τι ἀγαθὸν ἐπὶ τῆς γῆς·) ἀλλὰ διὰ τὰ ἐλέησθαι καὶ τοὺς οἰκτιρῆσαι, οὓς ἐξέχεας πλεσίως ἐφ' ἡμᾶς, θαρρόντες προσεγγίζομεν τῷ ἁγίῳ σου Θυσιαστηρίῳ, καὶ προθέντες τὰ ἀντίτυπα τοῦ ἁγίου Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου, σοῦ δεόμεθα, καὶ σὲ παρακαλοῦμεν, Ἄγιε Ἁγίων, εὐδοκίᾳ τῆς σῆς ἀγαθότητος, ἐλθεῖν τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ προκειμένα Δῶρα ταῦτα, καὶ εὐλογῆσαι αὐτὰ, καὶ ἀγιασάσαι, καὶ ἀναδείξαι·

Εἶτα εὐχονται ὁ Ἱερεὺς, καὶ ὁ Διάκονος, λέγοντες·
Ὁ Θεὸς ἐλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ, κτλ.

Καὶ ἀνιστάμενος ὁ Ἱερεὺς σφραγίζει τρεῖς τὰ ἅγια Δῶρα, λέγων· Τὸν μὲν Ἄρτον τοῦτον, αὐτὸ τὸ τίμιον Σῶμα τοῦ Κυρίου, καὶ Θεοῦ, καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ Διάκονος· Ἀμήν. Ὁ Ἱερεὺς· Τὸ δὲ ἐν τῷ Ποτηρίῳ τρίτω, αὐτὸ τὸ τίμιον Αἷμα τῆς Κυρίου, καὶ Θεοῦ, καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ ἐκχυθὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.

Ὁ Διάκονος· Ἀμήν. Ἀμήν. Ἀμήν.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς·

Ἡμᾶς δὲ πάντας, τοὺς ἐκ τοῦ ἐνὸς Ἄρτι καὶ τοῦ Ποτηρίου μετέχοντας, ἐνώσαις ἀλλήλοις εἰς ἐνὸς Πνεύματος ἁγίου κοινωνίαν, καὶ μηδένα ἡμῶν εἰς κρίμα, ἢ εἰς κατάκριμα ποιήσαις μετασχεῖν τοῦ ἁγίου Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ σε, ἀλλ' ἵνα εὐρωμεν ἔλεον καὶ χάριν μετὰ πάντων τῶν Ἁγίων, τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων, Προπατόρων, Πατέρων, Πατριαρχῶν, Προφητῶν, Ἀποστόλων, Κηρύκων, Εὐαγγελιστῶν, Μαρτύρων, Ὁμολογητῶν, Διδασκάλων, καὶ παντὸς πνεύματος δικαίου ἐν πίστει τετελειωμένῃ.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως·

Ἐ'ξαιρέτως τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου, Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς·

Τοῦ ἁγίου Ἰωάννη, Προφήτη, Προδρόμου, καὶ Βαπτιστοῦ· τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμεων Ἀποστόλων· τοῦ Ἁγίου (τοῦ δεῖνος), οὗ καὶ τὴν μνήμην ἐπιτελοῦμεν, καὶ πάντων σε τῶν Ἁγίων ὧν

ταῖς ἰκεσίαις ἐπίσκεψαι ἡμᾶς, ὁ Θεός. Καὶ μνήσθητι πάντων τῶν προκειοιμημένων ἐπ' ἐλπίδι ἀναστάσεως ζωῆς αἰώνιου.

Ὁ Διάκονος μνημονεύει τὰ δίπτυχα τῶν Κεκοιμημένων. Καὶ ὁ Ἱερεὺς μνημονεύει ὧν θελεῖ, ζώντων καὶ τεθνεώτων· καὶ ἐπὶ μὲν ζώντων λέγει· Ὑπὲρ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν τοῦ δούλου σε (τῆ δεῖνος)· ἐπὶ δὲ τεθνεώτων λέγει· Ὑπὲρ ἀναπαύσεως καὶ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν τῆς ψυχῆς τῆ δὴλθ σε (τῆ δεῖνος)· ἐν τόπῳ φωτεινῷ, ἐνθα ἀπέδρα λύπη καὶ στεναγμὸς ἀνάπαυσον αὐτόν, ὁ Θεὸς ἡμῶν. Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Καὶ ἀνάπαυσον αὐτοῦς, ὅπου ἐπισκοπεῖ τὸ φῶς τοῦ προσώπου σε. Ἐτι σοῦ δεόμεθα. Μνήσθητι, Κύριε, τῆς ἀγίας σου Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης, καὶ εἰρήνευσον αὐτήν, ἣν περιεποιήσω τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου· καὶ τὸν ἅγιον Οἶκον τοῦτον στερέωσον μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν τὰ Δωρά σοι ταῦτα προσκομισάντων, καὶ ὑπὲρ ὧν, καὶ δι' ὧν, καὶ ἐφ' οἷς αὐτὰ προσεκόμισαν. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν καρποφορούντων καὶ καλλιεργούντων ἐν ταῖς ἀγίαις σου Ἐκκλησίαις, καὶ μεμνημένων τῶν πενήτων· ἀμειψαι αὐτῆς τοῖς πλεσίοις σου καὶ ἐπουρανίοις χαρίσμασιν· χάρισαι αὐτοῖς ἀντὶ τῶν ἐπιγείων τὰ ἐπὶ θανάτῳ, ἀντὶ τῶν προσκαιρῶν τὰ αἰώνια, ἀντὶ τῶν φθαρτῶν τὰ ἀφθαρτα. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν ἐν ἐρημίαις, καὶ ὄρεσι, καὶ σπηλαίοις, καὶ ταῖς ὁπαῖς τῆς γῆς. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν ἐν παρθενίᾳ, καὶ εὐλαθείᾳ, καὶ ἀσκήσει, καὶ σεμνῇ πολιτείᾳ διαγόντων. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν εὐσεβεστάτων καὶ πιστοτάτων ἡμῶν Βασιλέων, οὓς

ἔδικαίωσας βασιλεύειν ἐπὶ τῆς γῆς ὄπλῳ ἀληθείας,
 ὄπλῳ εὐδοκίας στεφάνωσον αὐτῆς ἑπισκίασον ἐπὶ
 τὴν κεφαλὴν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ πολέμου ἑνίσχυσον
 αὐτῶν τὸν βραχίονα ὑψώσον αὐτῶν τὴν δεξιάν ἰσχύ-
 τυνον αὐτῶν τὴν βασιλείαν ὑπόταξον αὐτοῖς πάντα
 τὰ βάρβαρα ἔθνη, τὰ τοὺς πολέμους θέλοντα χάρι-
 σαι αὐτοῖς βαθεῖαν καὶ ἀναφαίρετον εἰρήνην λαλή-
 σον εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν ἀγαθὰ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλη-
 σίας σε, καὶ παντὸς τῆ λαῖ σε ἵνα ἐν τῇ γαλήνῃ
 αὐτῶν ἡρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν, ἐν πάσῃ
 εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι. Μνήσθητι, Κύριε, πάσης Ἀρ-
 χῆς καὶ Ἐξουσίας, καὶ τῶν ἐν τῷ Παλατίῳ ἀδελφῶν
 ἡμῶν, καὶ παντὸς τοῦ στρατοπέδου. Τοὺς ἀγαθοὺς
 ἐν τῇ ἀγαθότητί σου διατήρησον τοὺς πονηροὺς ἀ-
 γαθῆς ποιήσον ἐν τῇ χρηστότητί σου. Μνήσθητι, Κύ-
 ριε, τοῦ περιστώτους λαοῦ, καὶ τῶν δι' εὐλόγους αἰ-
 τίας ἀπολειφθέντων, καὶ ἐλέησον αὐτοὺς καὶ ἡμᾶς
 κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἐλέους σου τὰ ταμεῖα αὐτῶν
 ἔμπλησον παντὸς ἀγαθοῦ τὰς συζυγίας αὐτῶν ἐν
 εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ διατήρησον τὰ νήπια ἔκθρεψον
 τὴν νεότητά παιδαγωγήσον τὸ γῆρας περικράτησον
 τοὺς ὀλιγοψύχους παραμύθησαι τοὺς ἐσκορπισμέ-
 νους ἐπισυναγάγε τοὺς πεπλανημένους ἐπανάγαγε,
 καὶ συναψον τῇ ἀγίᾳ σε Καθολικῇ καὶ Ἀποστολικῇ
 Ἐκκλησίᾳ τοὺς ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκα-
 θάρτων ἐλευθέρωσον τοῖς πλέεσι σύμπλευσον τοῖς
 ὁδοιποροῦσι συνόδευσον χηρῶν πρόστηθι ὀρφανῶν
 ὑπεράσπισον αἰχμαλώτους ῥῦσαι νοσοῦντας ἴασαι
 τῶν ἐν βήμασι, καὶ μετάλλοις, καὶ ἐξορίαις, καὶ πι-
 κραῖς δουλείαις, καὶ πάσῃ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ καὶ
 περιστάσει ὄντων, μνημόνευσον, ὁ Θεὸς, καὶ πάντων
 τῶν δεομένων τῆς μεγάλῃς σου εὐσπλαγγνίας καὶ

τῶν ἀγαπῶντων ἡμᾶς, καὶ τῶν μισούντων, καὶ τῶν ἐντειλαμένων ἡμῖν τοῖς ἀναξίοις εὐχεσθαι ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ σου μνήσθητι, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἐπὶ πάντας ἔκχεον τὸ πλοῦσίόν σε ἔλεος, πᾶσι παρέχων τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα. Καὶ ὧν ἡμεῖς οὐκ ἐμνημονεύσαμεν δι' ἀγνοίαν, ἢ λήθην, ἢ πλῆθος ὀνομάτων, αὐτὸς μνημόνευσον, ὁ Θεὸς, ὁ εἰδὼς ἕκαστου τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν προσηγορίαν, ὁ εἰδὼς ἕκαστον ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ. Σὺ γὰρ εἶ, Κύριε, ἡ βοήθεια τῶν ἀβοηθήτων, ἡ ἐλπίς τῶν ἀπληπισμένων, ὁ τῶν χειμαζομένων σωτὴρ, ὁ τῶν πλεόντων λιμῆν, ὁ τῶν νοσούντων ἰατρός· αὐτὸς τοῖς πᾶσι τὰ πάντα γενοῦ, ὁ εἰδὼς ἕκαστον, καὶ τὸ αἶτημα αὐτοῦ, οἶκον, καὶ τὴν χρείαν αὐτοῦ. Ῥῦσαι, Κύριε, τὴν πόλιν (ἢ τὴν Μοῦνην) ταύτην, καὶ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν, ἀπὸ λοιμοῦ, λιμοῦ, σεισμοῦ, καταποντισμοῦ, πυρός, μαχαίρας, ἐπιδρομῆς ἀλλοφύλων, καὶ ἐμφυλίου πολέμου.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Ε'ν πρώτοις μνήσθητι, Κύριε, τῆ Ἀρχιεπισκόπῃ ἡμῶν (τοῦ δεῖνος), ὃν χάρισαι ταῖς ἀγίαις σου Ἐκκλησίαις ἐν εἰρήνῃ, σῶον, ἐντιμον, ὑγιᾶ, μακροημερεύοντα, καὶ ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς σῆς ἀληθείας.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Μνήσθητι, Κύριε, πάσης ἐπισκοπῆς Ὁρθοδόξου, τῶν ὀρθοτομοῦντων τὸν λόγον τῆς σῆς ἀληθείας. Μνήσθητι, Κύριε, κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου, καὶ τῆς ἐμῆς ἀναξιοῦτος· συγχώρησόν μοι πᾶν πλημμέλημα ἐκούσιόν τε καὶ ἀκούσιον· καὶ μὴ διὰ τὰς ἐμαῖς ἀμαρτίας κωλύσης τὴν χάριν τῆ ἀγίῃ σε Πνευ-

ματος ἀπὸ τῶν προκειμένων Δώρων. Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Πρεσβυτερίου, τῆς ἐν Χριστῷ Διακονίας, καὶ παντὸς ἱερατικοῦ Ἰάγματος· καὶ μηδένα ἡμῶν κατασχύνῃς τῶν κυκλούντων τὸ ἅγιόν σε Θυσιαστήριον. Ἐπίσκεψαι ἡμᾶς ἐν τῇ χρηστότητί σε, Κύριε· ἐπιφάνηθι ἡμῖν ἐν τοῖς πλεσίσι σε οἰκτιρμοῖς· εὐκράτους καὶ ἐπωφελεῖς τοὺς ἀέρας ἡμῖν χάρισαι· ὄμβρους εἰρηνικῆς τῇ γῇ πρὸς καρποφορίαν δώρησαι· εὐλόγησον τὸν σέφανον τοῦ ἐνικαυτῆ τῆς χρηστότητός σου· παῦσον τὰ σχίσματα τῶν Ἐκκλησιῶν· σθέσον τὰ φρυάγματα τῶν ἐθνῶν· τὰς τῶν αἱρέσεων ἐπανασάσεις ταχέως καταλύσον τῇ δυνάμει τῆ ἀγίου σου Πνεύματος· πάντας ἡμᾶς προσδεξαι εἰς τὴν βασιλείαν σου, υἱὸς φωτός καὶ υἱὸς ἡμέρας ἀναδείξας· τὴν σὴν εἰρήνην καὶ τὴν σὴν ἀγάπην χάρισαι ἡμῖν, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν· πάντα γὰρ ἀπέδωκας ἡμῖν.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶν:

Καὶ δὸς ἡμῖν, ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μᾶ καρδίᾳ, δοξάζειν, καὶ ἀνυμνεῖν τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά σε, τῷ Πατρὸς, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Καὶ ἔσαι τὰ ἑλέη τῷ Μεγάλῳ Θεοῦ, καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μετὰ πάντων ἡμῶν.

Ὁ Διάκονος·

Πάντων τῶν Ἁγίων μνημονεύσαντες,

Ἐτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπὲρ τῶν προσκομισθέντων καὶ ἁγιασθέντων.

Ὅπως ὁ φιλόνηθρωπος Θεὸς ἡμῶν, ὁ προσδεξάμενος.

Ἐπὲρ τῷ ῥυσθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ὀλίψεως, κτλ.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Ο Θεὸς ἡμῶν, ὁ Θεὸς τοῦ σῶζειν, σὺ ἡμᾶς διδάξον εὐχαριστεῖν σοι ἀξίως ὑπὲρ τῶν εὐεργεσιῶν σου, ὧν ἐποίησας καὶ ποιεῖς μεθ' ἡμῶν. Σὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ προσδεξάμενος τὰ Δῶρα ταῦτα, καθάρισον ἡμᾶς ἀπὸ παντός μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, καὶ δίδαξον ἐπιτελεῖν ἀγιωσύνην ἐν φόβῳ σε, ἵνα, ἐν καθαρῷ τῷ μαρτυρίῳ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὑποδεχόμενοι τὴν μερίδα τῶν ἀγιασμάτων σου, ἐνωθῶμεν τῷ ἀγίῳ Σώματι καὶ Αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου· καὶ ὑποδεξάμενοι αὐτὰ ἀξίως, σχῶμεν τὸν Χριστὸν κατοικῆντα ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, καὶ γενώμεθα ναὸς τοῦ ἀγίου σου Πνεύματος. Ναί, ὁ Θεὸς ἡμῶν· καὶ μηδένα ἡμῶν ἔνοχον ποιήσης τῶν φρικτῶν σου τούτων καὶ ἐπουρανίων Μυστηρίων, μηδὲ ἀσθενῆ ψυχῇ καὶ σώματι, ἐκ τοῦ ἀναξίως τούτων μεταλαμβάνειν· ἀλλὰ δὸς ἡμῖν, μέχρι τῆς ἐσχάτης ἡμῶν ἀναπνοῆς, ἀξίως ὑποδέχεσθαι τὴν μερίδα τῶν ἀγιασμάτων σου, εἰς ἐφόδιον ζωῆς αἰωνίου, εἰς ἀπολογίαν εὐπρόσδεκτον τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ σε· ὅπως ἂν καὶ ἡμεῖς μετὰ πάντων τῶν Ἁγίων, τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων, γενώμεθα μέτοχοι τῶν αἰωνίων σου ἀγαθῶν, ὧν ἠτοίμασας τοῖς ἀγαπῶσί σε, Κύριε.

Ὁ Διάκονος:

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς.

Τὴν ἡμέραν πᾶσαν, τελείαν, ἀγίαν, εἰρηνικὴν.

Ἄγγελον εἰρήνης, πιστὸν ὁδηγόν, φύλακα τῶν ψυχῶν.

Συγγνώμην καὶ ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν.

Τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν.

Τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐν εἰρήνῃ.

Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἀνώδυνα.

Τὴν ἐνότητα τῆς Πίστεως καὶ τὴν κοινωνίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος αἰτησάμενοι, ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους, καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν, Χριστῷ τῷ Θεῷ παραδώμεθα.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως·

Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς, Δέσποτα, μετὰ παρρησίας, ἀκατακρίτως, τολμᾶν ἐπικαλεῖσθαι Σὲ τὸν ἑπουράνιον Θεὸν Πατέρα, καὶ λέγειν·

Ὁ Δαός τό Πατερ ἡμῶν. Ὁ Ἱερεὺς· Ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία. Εἶτα· Εἰρήνη πᾶσι. Ὁ Διάκονος· Ταῖς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνατε.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Δέσποτα Κύριε, ὁ Πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως, τοὺς ὑποκειλικότας σοὶ ταῖς ἑαυτῶν κεφαλὰς εὐλόγησον, ἀγίασον, φρούρησον, ὀχύρωσον, ἐνδυναμῶσον, ἀπὸ παντός ἔργου πονηροῦ ἀπόστησον· παντὶ δὲ ἔργῳ ἀγαθῷ συναψον, καὶ καταξίωσον ἀκατακρίτως μετασχεῖν τῶν ἀχράντων σὺ τούτων καὶ ζωοποιῶν Μυστηρίων, εἰς ἄφεσιν ἀμαρτιῶν, εἰς Πνεύματος ἁγίου κοινωνίαν,

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως.

Χάριτι, καὶ οἰκτιρμοῖς, καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ, σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Πρόσχες, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐξ ἀγίου κατοικητηρίου σου καὶ ἀπὸ θρόνου δόξης τῆς βασιλείας σου, καὶ ἔλθε εἰς τὸ ἀγιάσαι ἡμᾶς, ὁ ἄνω τῷ Πατρὶ συγκαθήμενος, καὶ ὡς ἡμῖν ἀοράτως συνών· καὶ καταξίωσον τῇ κραταιᾷ σου χειρὶ μεταδοῦναι ἡμῖν τοῦ ἀχράντου Σώματός σου καὶ τοῦ τιμίου Αἵματος, καὶ δι' ἡμῶν παντὶ τῷ λαῷ.

Ὁ Διάκονος· Πρόσχωμεν. Ὁ Ἱερεὺς· Ἐὰν Ἅγια τοῖς Ἁγίοις. Εἶτα, τῆς Μεταλήψεως τελειωθείσης, καὶ τῶν ἁγίων λειψάνων ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ἀρθέντων Τραπέζης,

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐπὶ τῇ μεταλήψει τῶν ἁγίων, ἀχράντων, ἀθανάτων καὶ ἐπουρανίων σου Μυστηρίων, ἃ ἔδωκας ἡμῖν ἐπ' εὐεργεσίᾳ, καὶ ἁγιασμῷ, καὶ ἰάσει τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν. Αὐτὸς, Δέσποτα τῶν ἀπάντων, δὸς γενέσθαι ἡμῖν τὴν κοινωνίαν τοῦ ἁγίου Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου εἰς πίστιν ἀκαταίσχυτον, εἰς ἀγάπην ἀνυπόκριτον, εἰς πλησμονὴν σοφίας, εἰς ἴασιν ψυχῆς καὶ σώματος, εἰς ἀποτροπὴν παντὸς ἐναντίου, εἰς περιποίησιν τῶν ἐντολῶν σου, εἰς ἀπολογίαν εὐπρόσδεκτον τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ σου.

Ὁ Διάκονος· Μετὰ φόβῳ Θεοῦ, πίσεως, καὶ ἀγάπης προσέλθετε. Ὁ Ἱερεὺς· Σῶσον ὁ Θεὸς τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου. Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν. Καὶ ἐκφώνως· Πάντοτε, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Διάκονος:

Ὅρθοι μεταλαβόντες τῶν θείων, ἀγίων, ἀχράντων, ἀθανάτων, ἐπερانیων, καὶ ζωοποιῶν φρικτῶν τῷ Χριστοῦ Μυστηρίων, ἀξίως εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ.

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς.
Τὴν ἡμέραν πᾶσαν, τελείαν, ἀγίαν, εἰρηνικὴν, κτλ.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶς:

Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἁγιασμὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Ὁ Ἱερεὺς Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν. Ὁ Διάκονος τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Εἰ μὲν βούλει, λέγε Ὁ εὐλογῶν τῆς εὐλογῶντάς σε.
Ζήτηε σελ. 26. Εἰδὲ μὴ, λέγε τὴν ἐφεξῆς.

ΕΥΧΗ ΟΠΙΣΘΑΜΒΩΝΟΣ,

ἣν ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνεῖ.

Ὁ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ λατρείαν εὐάρεστον, τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναίμακτον θυσίαν προσδεχόμενος παρὰ τῶν ἐπικαλουμένων σε ἐν ὅλῃ καρδίᾳ, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ Ἄμνος καὶ Υἱὸς τῆ Θεῆ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ὁ μόσχος ὁ ἄμωμος, ὁ μὴ δεχόμενος ἁμαρτίας ζυγόν, καὶ τυθεὶς δι' ἡμᾶς ἐκὼν ὁ μελιζόμενος καὶ μὴ διαιρούμενος, ὁ ἐσθιόμενος καὶ μηδέποτε δαπανώμενος, τοὺς δὲ ἐσθιόντας ἁγιάζων ὁ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ ἐκουσίου Πάθους σου, καὶ τῆς ζωοποιῦ τριημέρου Ἐγέρσεως, κοινωνοὺς ἡμᾶς ἀναδειξας τῶν ἀρρήτων καὶ ἐπουρανίων καὶ φρικτῶν σου Μυστηρίων, τοῦ ἁγίου σε Σώματος καὶ τοῦ τιμίου σου Αἵματος τήρησον ἡμᾶς τοὺς δού-

λους σου τοὺς Διακόνους, καὶ τοὺς πιστοὺς ἡμῶν Βασιλεῖς, καὶ τὸν φιλόχριστον Στρατὸν, καὶ τὸν περιεστώτα Λαὸν ἐν τῷ σῶ ἁγιασμῷ. Καὶ δὸς ἡμῖν ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ καιρῷ μελετᾶν τὴν σὴν δικαιοσύνην, ἕπως, πρὸς τὸ σὸν θελημα ὁδηγηθέντες, καὶ τὰ εὐάρεστά σοι ποιήσαντες, ἄξιοι γενώμεθα καὶ τῆς ἐκ δεξιῶν σου παραστάσεως, ὅταν ἐλεύσῃ κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς. Τοὺς ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἀδελφούς ἡμῶν ἀνάρρυσαι, τοὺς ἐν ἀσθενείᾳ ἐπίσκεψαι, τῆς ἐν κινδύνοις θαλάσσης κυβέρνησον, καὶ τὰς προαναπαυσάμενας ψυχὰς ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίης ἀναπαυσον, ὅπως ἐπισκοπεῖ τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου· καὶ πάντων τῶν δεομένων τῆς σῆς βοηθείας ἐπαίκουσον· ὅτι σὺ εἶ ὁ δοτὴρ τῶν ἀγαθῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ, καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ΕΥΧΗ

ἐν τῷ συστεῖλαι τὰ Ἅγια,
ἦν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Ἦνυσται καὶ τετέλεσται, ὅσον εἰς τὴν ἡμετέραν δύναμιν, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, τὸ τῆς σῆς οἰκονομίας Μυστήριον· ἔσχομεν γὰρ τοῦ θανάτου σε τὴν μνήμην, εἶδομεν τῆς ἀναστάσεώς σε τὸν τύπον, ἐνεπλήσθημεν τῆς ἀτελευτήτης σου ζωῆς, ἀπηλαύσαμεν τῆς ἀικενώτη σε τρυφῆς, ἧς καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι πάντα ἡμᾶς καταξιωθῆναι εὐδόκησον· χάριτι τοῦ ἀνάρχου σου Πατρὸς, καὶ τοῦ ἁγίου καὶ ἀγαθοῦ καὶ ζωοποιοῦ σου Πνεύματος, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Καὶ γίνεται Ἀπόλυσις.

Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ.

Αγιόγραφον ἑκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου

Η ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ,

ΗΤΟΙ ΤΩΝ ΠΡΟΗΓΙΑΣΜΕΝΩΝ.

Ο' Διάκονος εξέρχεται τοῦ Βήματος, καὶ προσκυνήσας τρίς, λέγει· Ἐὐλόγησον Δέσποτα.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως.

Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρὸς, καὶ τῆ Γιῆ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ὁ Χορὸς Ἀμήν.

Μετὰ δὲ τὸν Προσημακόν, ἀποκρινομένου τοῦ Χοροῦ εἰς ἕκαστον τῶν ἐπομένων Εἰρηνικῶν τὸ, Κύριε ἐλέησον, λέγει

Ὁ Διάκονος

Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Υπὲρ τῆς ἀνωθεν εἰρήνης, καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν.

Υπὲρ τῆς εἰρήνης τῆ σύμπαντος κόσμου, εὐσταθείας.

Υπὲρ τῆς ἁγίας Οἴκῃς τῆς, καὶ τῶν μετὰ πίστεως.

Υπὲρ τῆς Ἀρχιεπισκόπῃς ἡμῶν (τῆ δεινός), τῆ τιμῆς.

Υπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων, καὶ θεοφυλάκτων Βασιλέων ἡμῶν.

Υπὲρ τῆ συμπολεμῆσαι, καὶ ὑποτάξαι ὑπὸ τῆς πόδας.

Ἵπὲρ τῆς ἁγίας Μονῆς ταύτης, πάσης πόλεως, χώρας.

Ἵπὲρ εὐκρασίας ἀέρων, εὐφορίας τῶν καρπῶν τῆς γῆς.

Ἵπὲρ πλεόντων, ὁδαιοπορούντων, νοσούντων.

Ἵπὲρ τῆ ρύσθηαι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως, ὀργῆς.

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς.

Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, μετὰ πάντων τῶν Ἁγίων, μνημονεύσαντες, ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους, καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν, Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθώμεθα.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶν.

Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ, καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Εἶτα ἀναγινώσκεται τὸ Κάθισμα τοῦ Ψαλτηρίου εἰς τρεῖς στάσεις.

ΕΥΧΗ ΤΗΣ Α΄ ΣΤΑΣΕΩΣ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Κύριε, οἰκτίρμον καὶ ἐλεῆμον, μακρόθυμε καὶ πολυέλεε, ἐνώτισαι τὴν προσευχὴν ἡμῶν, καὶ πρόσχεσ τῇ φωνῇ τῆς δεήσεως ἡμῶν. Ποίησον μεθ' ἡμῶν σημεῖον εἰς ἀγαθόν. Ὁδήγησον ἡμᾶς ἐν τῇ ὁδῷ σου, τοῦ πορεύεσθαι ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου. Εὐφρανον τὰς καρδίας ἡμῶν, εἰς τὸ φοβεῖσθαι τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον· διότι μέγας εἶ σὺ, καὶ ποιῶν θαυμάσια· σὺ εἶ Θεὸς μόνος, καὶ οὐκ ἔστιν ὅμοιός σοι ἐν θεοῖς, Κύριε· δυνατὸς ἐν ἐλέει, καὶ ἀγαθὸς ἐν ἰσχυρί, εἰς τὸ βοηθεῖν, καὶ παρακαλεῖν, καὶ σῶζειν πάντας τῆς ἐλπίζοντας εἰς τὸ ὄνομα τὸ ἅγιόν σου.

Μετὰ τὸ, Δόξα Πατρὶ, ὁ Διάκονος·

Ἐτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς.

Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, κτλ.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Ὅτι σὸν τὸ κράτος, καὶ σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ΕΥΧΗ ΤΗΣ Β. ΣΤΑΣΕΩΣ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξης ἡμᾶς, μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσης ἡμᾶς· ἀλλὰ ποίησον μεθ' ἡμῶν κατὰ τὴν ἐπιείκειάν σου, ἰατρὲ καὶ θεραπευτὰ τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ὁδηγῶν ἡμᾶς ἐπὶ λιμένα θελήματος σου. Φώτισον τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν καρδιῶν ἡμῶν, εἰς ἐπίγνωσιν τῆς σῆς ἀληθείας· καὶ δώρησαι ἡμῖν τὸ λοιπὸν τῆς παρήσης ἡμέρας εἰρηνικὸν καὶ ἀναμάρτητον, καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν· πρεσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν Ἁγίων σου.

Μετὰ τὸ, Δόξα Πατρὶ, ὁ Διάκονος·

Ἐτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς.

Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, μετὰ πάντων τῶν Ἁγίων, μνημονεύσαντες, ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους, καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν, Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθώμεθα.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Οτι ἀγαθὸς καὶ φιλόνητος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

ΕΥΧΗ ΤΗΣ Γ'. ΣΤΑΣΕΩΣ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, μνήσθητι ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ ἀχρείων δούλων σου, ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαι ἡμᾶς τὸ ἅγιον καὶ προσκυνητὸν ὄνομά σου, καὶ μὴ κατασχύνῃς ἡμᾶς ἀπὸ τῆς προσδοκίας τῆ ἐλέους σου· ἀλλὰ χάρισαι ἡμῖν, ὁ Θεὸς, πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα, καὶ ἀξίωσον ἡμᾶς ἀγαπᾶν καὶ φοβεῖσθαι σε ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ἡμῶν, καὶ ποιεῖν ἐν πᾶσι τὸ θελημα σου.

Μετὰ τὸ, Δόξα Πατρὶ, ὁ Διάκονος·

Ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς.

Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, κτλ.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως.

Οτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, Θεὸς τοῦ ἐλεεῖν καὶ σώζειν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Μετὰ τὸ, Κύριε ἐκέκραξα, ψαλλεὶ ὁ Χορὸς τὸ Ἰδιόμελον τῆς ἡμέρας δις, τὸ Μαρτυρικόν, τὰ τρία προσόμοια τοῦ Τριωδίου, καὶ τοῦ Μηναιίου ἕτερα τρία.

Εἰς δὲ τὸ Δοξαστικὸν ἐξέρχεται ὁ Ἱερεὺς σὺν τῷ Διακόνῳ μετὰ θυμιατοῦ, καὶ ποιεῖ Εἰσοδον, ἐν ἣ λέγει·

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Εσπέρας, καὶ πρωΐ, καὶ μεσημβρίας αἰνοῦμεν, εὐλογοῦμεν, εὐχαριστοῦμεν, καὶ δεόμεθά σου, Δεσποτα τῶν ἀπάντων, φιλάνθρωπε Κύριε· Κατευθυνον τὴν προσευχὴν ἡμῶν ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου, καὶ μὴ ἐκκλίνῃς τὰς καρδίας ἡμῶν εἰς λόγους, ἢ εἰς λογισμὸς πονηρίας· ἀλλὰ ρῦσαι ἡμᾶς ἐκ πάντων τῶν θηρευόντων τὰς ψυχὰς ἡμῶν, ὅτι πρὸς σέ, Κύριε, Κύριε, οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν, καὶ ἐπὶ σοὶ ἠλπίσαμεν· μὴ κατασχύνῃς ἡμᾶς, ὁ Θεὸς ἡμῶν. Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ, καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Ὁ Διάκονος· Σοφία, ὀρθοί. Καὶ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς Γενέσεως, ὁ Ἱερεὺς κρατῶν λαμπαδά καὶ τὸ θυμιατόν, ἐκφωνεῖ· Σοφία, ὀρθοί· Φῶς Χριστῷ φαίνει πᾶσι. Μετὰ δὲ τὸ, Κατευθυνθήτω, ἡ Ἐκτενὴς παρα τοῦ Διακόνου.

Εἶπωμεν πάντες ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς.

Κύριε Πανοκράτορ, ὁ Θεὸς τῶν Πατέρων ἡμῶν.

Ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου.

ΕΥΧΗ ΤΗΣ ΕΚΤΕΝΟΥΣ ΙΚΕΣΙΑΣ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, τὴν ἐκτενῆ ταύτην ἰκεσίαν πρόσδεξαι παρὰ τῶν σῶν δούλων, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἐλέους σου· καὶ τοὺς οἰκτιρμούς σου κατὰπεμψον ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ πάν-

τα τὸν λαόν σου, τὸν ἀπεκδεχόμενον τὸ παρά σου πλούσιον ἔλεος.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως·

Ὅτι ἐλεήμων καὶ φιλόνητος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Ὁ Διάκονος·

Ἐξασθε, οἱ Κατηχούμενοι, τῷ Κυρίῳ.

Οἱ Πιστοὶ, ὑπὲρ τῶν Κατηχουμένων δεηθῶμεν·

Ἴνα ὁ Κύριος αὐτοὺς ἐλεήσῃ,

Κατηχήσῃ αὐτοὺς τὸν λόγον τῆς ἀληθείας,

Ἀποκαλύψῃ αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον τῆς δικαιοσύνης,

Ἐνώσῃ αὐτοὺς τῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ Καθολικῇ καὶ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ.

Σῶσον, ἐλέησον, ἀντιλαθῆ, καὶ διαφυλάξον αὐτοὺς.

Οἱ Κατηχούμενοι, ταῖς κεφαλαῖς ὑμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνατε.

ΕΥΧΗ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΑΤΗΧΟΥΜΕΝΩΝ,

ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Ὁ Θεὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ κτίστης καὶ δημιουργὸς τῶν ἀπάντων, ὁ πάντας θείων σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, ἐπίβλεψον ἐπὶ τοὺς δούλους σου τοὺς Κατηχουμένους, καὶ λύτρωσαι αὐτοὺς τῆς παλαιᾶς πλάνης, καὶ τῆς μεθοδείας τοῦ ἀντικειμένου· καὶ προσκάλεσαι αὐτοὺς εἰς τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, φωτίζων αὐτῶν τὰς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα, καὶ συγκαταριθμῶν αὐτοὺς τῇ λογικῇ σὲ παίμνῃ, ἐφ' ἣν τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον ἐπικέκληται.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως.

Ἰνα καὶ αὐτοὶ σὺν ἡμῖν δοξαῖζωσι τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπές ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Διάκονος:

Ὅσοι Κατηχούμενοι, προέλθετε· οἱ Κατηχούμενοι, προέλθετε· ὅσοι Κατηχούμενοι, προέλθετε· μή τις τῶν Κατηχουμένων. Ὅσοι Πιστοὶ, ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ταῦτα μόνον λέγονται μέχρι τῆς Τρίτης τῆς Δ'. Ἐβδομάδος τῶν Νηστειῶν. Ἀπὸ δὲ τῆς Τετάρτης τῆς Μεσονηστήμου· μετὰ τὸ, Ἰνα καὶ αὐτοὶ, λέγονται παρὰ τοῦ Διακόνου καὶ τὰ ἐπόμενα.

Ὅσοι Κατηχούμενοι προέλθετε· οἱ Κατηχούμενοι, προέλθετε. Ὅσοι πρὸς τὸ φῶτισμα, προέλθετε· εὐχασθε οἱ πρὸς τὸ φῶτισμα· τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Οἱ Πιστοὶ ὑπὲρ τῶν πρὸς τὸ ἅγιον φῶτισμα εὐτρεπιζομένων ἀδελφῶν, καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν, τῷ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν στηρίξῃ αὐτοὺς καὶ ἐνδυναμώσῃ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Φωτίσῃ αὐτοὺς φωτισμῷ γνώσεως καὶ εὐσεβείας, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Καταξιώσῃ αὐτοὺς ἐν καιρῷ εὐθέτῳ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας, τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, καὶ τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἀναγεννήσῃ αὐτοὺς δι' ὕδατος καὶ Πνεύματος, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Χαρίσαιτο αὐτοῖς τὴν τελειότητα τῆς Πίστεως, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Συγκαταριθμήση αὐτοὺς τῇ ἀγίᾳ αὐτοῦ καὶ ἐκλεκτῇ ποίμνῃ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Σῶσον, ἐλέησον, ἀντιλαβοῦ, καὶ διαφυλάξον αὐτοὺς, ὁ Θεός, τῇ σῇ χάριτι.

Οἱ πρὸς τὸ φῶτισμα, τὰς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνατε.

ΕΥΧΗ

ὑπὲρ τῶν πρὸς τὸ ἅγιον φῶτισμα εὐτρεπιζομένων,
λεγομένη ἀπὸ τῆς Τετάρτης τῆς Μεσονηστήμου
παρὰ τοῦ Ἱερέως μυστικῶς.

Επίφανον, Δέσποτα, τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τοὺς πρὸς τὸ ἅγιον φῶτισμα εὐτρεπιζομένους, καὶ ἐπιποθοῦντας τὸν τῆς ἀμαρτίας μολυσμὸν ἀποτινάξασθαι· καταύγασον αὐτῶν τὴν διάνοιαν· βεβαίωσον αὐτοὺς ἐν τῇ πίσει· στήριξον ἐν ἐλπίδι· τελείωσον ἐν ἀγάπῃ· μέλη τίμια τοῦ Χριστοῦ σου ἀνάδειξον, τοῦ δόντος ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Οτι σὺ εἶ ὁ φωτισμὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Διάκονος·

Ὅσοι πρὸς τὸ φῶτισμα, προέλθετε· οἱ πρὸς τὸ φῶτισμα, προέλθετε. Ὅσοι Κατηχόμενοι, προέλθετε· μὴ τις τῶν Κατηχομένων. Ὅσοι Πιστοί,

Ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἔως ὧδε τὰ ἀπὸ τῆς Τετάρτης τῆς Μεσονηστήμου.

ΕΥΧΗ ΗΙΣΤΩΝ Α΄

ἢν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Ο Θεὸς ὁ μέγας καὶ αἰνετός, ὁ τῷ ζωοποιῷ τοῦ Χριστοῦ σου θανάτῳ εἰς ἀφθαρσίαν ἡμᾶς ἐκ φθορᾶς μεταστήσας· σὺ πάσας ἡμῶν τὰς αἰσθήσεις τῆς ἐμπαθοῦς νεκρώσεως ἐλευθέρωσον, ἀγαθὸν ταῦταις ἡγεμόνα τὸν ἔνδοθεν λογισμόν ἐπιστήσας· καὶ ὀφθαλμὸς μὲν ἀπέστω παντός πονηροῦ βλέμματος, ἀκοὴ δὲ λόγοις ἀργοῖς ἀνεπίβατος, ἡ δὲ γλῶσσα καθαρυνέτω ῥημάτων ἀπρεπῶν. Ἀγνισον ἡμῶν τὰ χεῖλη τὰ αἰνοῦντά σε, Κύριε· τὰς χεῖρας ἡμῶν ποίησον, τῶν μὲν φαυλῶν ἀπέχεσθαι πράξεων, ἐνεργεῖν δὲ μόνα τὰ σοὶ εὐάρεστα, πάντα ἡμῶν τὰ μέλη καὶ τὴν διάνοιαν τῇ σῇ κατασφαλιζόμενος χάριτι.

Ὁ Διάκονος:

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, τῇ σῇ χάριτι. Σοφία.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶς:

Οτι πρέπει σοὶ πᾶσα δόξα, τιμὴ, καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Ὁ Διάκονος:

Ἐτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

ΕΥΧΗ ΠΙΣΤΩΝ Β΄

ἢν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Δέσποτα ἅγιε, ὑπεράγαθε, δυσωποῦμέν σε τὸν ἐν ἐλέει πλούσιον, ἵλεων γενέσθαι ἡμῖν τοῖς ἁμαρ-

τωλοῖς, καὶ ἀξίους ἡμᾶς ποιῆσαι τῆς ὑποδοχῆς τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, καὶ Θεοῦ ἡμῶν, τοῦ Βασιλέως τῆς δόξης. Ἴδου γὰρ τὸ ἄχραντον αὐτοῦ Σῶμα, καὶ τὸ ζωοποιόν Αἷμα, κατὰ τὴν παροῦσαν ὥραν εἰσπορευόμενα, τῇ μυστικῇ ταύτῃ προτίθεσθαι μέλλει Τραπεζῇ, ὑπὸ πλήθους Στρατιάς οὐρανόθεν ἀοράτως δορυφορούμενα, ὧν τὴν μετάληψιν ἀκατάκριτον ἡμῖν δώρησαι ἵνα δι' αὐτῶν τὸ τῆς διανοίας ὄμμα καταυγαζόμενοι, υἱοὶ φωτὸς καὶ ἡμέρας γενώμεθα.

Ὁ Διάκονος

Ἀντιλαβῆ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς, ὁ Θεός, τῇ σῇ χάριτι. Σοφία.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶς

Κατὰ τὴν δωρεάν τοῦ Χριστοῦ σου, μεθ' οὗ εὐλογητός εἶ, σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Ὁ Χορὸς· Νῦν αἱ Δυνάμεις. Μετὰ δὲ τὴν Εἴσοδον τῶν ἀγίων Μυστηρίων,

Ὁ Διάκονος

Πληρώσωμεν τὴν ἐσπερινὴν δέησιν ἡμῶν τῷ Κυρίῳ. Ὑπὲρ τῶν προτεθέντων, καὶ προαγιασθέντων τιμίων Δώρων.

Ὅπως ὁ φιλόνητος Θεὸς ἡμῶν, ὁ προσδεξάμενος αὐτὰ εἰς τὸ ἅγιον, καὶ ὑπερβαίνον, καὶ νοερὸν αὐτῷ Θυσιαστήριον εἰς ὁσμὴν εὐωδίας πνευματικῆς, ἀντικαταπέμψῃ ἡμῖν τὴν θείαν χάριν, καὶ τὴν δωρεάν τοῦ ἀγίου Πνεύματος, δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ ρυθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως, ὀργῆς.

ΕΥΧΗ

μετὰ τὴν ἀπόθεσιν τῶν ἁγίων Δώρων,
ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Ο τῶν ἀρρήτων καὶ ἀθεάτων Μυσηρίων Θεός, παρ' ᾧ οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως οἱ ἀπόκρυφοι· ὁ τὴν διακονίαν τῆς Λειτουργίας ταύτης ἀποκαλύψας ἡμῖν, καὶ θέμενος ἡμᾶς τοὺς ἁμαρτωλοὺς, διὰ τὴν πολλὴν σε φιλανθρωπίαν, εἰς τὸ προσφέρειν σοι δῶρά τε καὶ θυσίας ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων, καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων· Αὐτός, ἀόρατε Βασιλεῦ, ὁ ποιῶν μεγάλα καὶ ἀνεξιχνίασα, ἐνδοξά τε καὶ ἐξαισία, ὧν ἔκ' ἕστιν ἀριθμὸς, ἐπίδε ἐφ' ἡμᾶς τῆς ἀναξίτης δούλους σε, τοὺς τῷ ἁγίῳ σου τούτῳ Θυσιαστηρίῳ, ὡς τῷ Χερσβικῷ σου παρισταμένους θρόνῳ, ἐφ' ᾧ ὁ Μονογενὴς σε Υἱός, καὶ Θεὸς ἡμῶν, διὰ τῶν προκειμένων φρικτῶν ἐπαναπαύεται Μυσηρίων· καὶ πάσης ἡμᾶς καὶ τὸν πιστὸν σου λαὸν ἐλευθερώσας ἀκαθαρσίας, ἁγίασον ἡμῶν πάντων τὰς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα ἁγιασμῷ ἀναφαιρέτῳ· ἵνα ἐν καθαρῷ συνειδῶτι, ἀνεπαισχύντῳ προσώπῳ, πεφωτισμένη καρδίᾳ, τῶν θείων τέτων μεταλαμβάνοντες ἁγιασμάτων, καὶ ὑπ' αὐτῶν ζωοποιήμενοι, ἐνωθῶμεν αὐτῷ τῷ Χριστῷ σου, τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν, τῷ εἰπόντι· Ὁ τρώγων μου τὴν Σάρκα, καὶ πίνων με τὸ Αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ· ὅπως, ἐνοικῆντος ἐν ἡμῖν καὶ ἐμπεριπατοῦντος τοῦ Λόγου σε, Κύριε, γενώμεθα καὶ σοὶ τοῦ παναγίου καὶ προσκυνητοῦ σε Πνεύματος, λελυτρωμένοι πάσης διαβολικῆς μεθοδείας ἐν πράξει, ἢ λόγῳ, ἢ κατὰ διάνοιαν ἐνεργημένης, καὶ τύχωμεν τῶν ἐπηγγελμένων ἡμῖν ἀγαθῶν, σὺν πᾶσι τοῖς Ἁγίοις σε, τοῖς ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστήσασιν.

Ὁ Διάκονος:

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς.

Τὴν ἡμέραν πᾶσαν τελείαν, ἀγίαν, εἰρηνικὴν.

Ἄγγελον εἰρήνης, πιστὸν ὁδηγόν, φύλακα τῶν ψυχῶν.

Συγγνώμην καὶ ἄφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν.

Τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν.

Τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐν εἰρήνῃ.

Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἀνώδυνα.

Τὴν ἐνότητα τῆς Πίστεως, καὶ τὴν κοινωνίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος αἰτησάμενοι, ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους, καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν, Χριστῷ τῷ Θεῷ παραδώμεθα.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως

Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς, Δέσποτα, μετὰ παρρησίας, ἀκατακρίτως, τολμᾶν ἐπικαλεῖσθαι Σὲ τὸν ἐπουράνιον Θεὸν Πατέρα, καὶ λέγειν·

Ὁ Χορὸς τὸ, Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως

Ὅτι σὲ ἔσιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Ἱερεὺς· Εἰρήνη πᾶσι. Ὁ Διάκονος· Ταῖς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνατε.

Ὁ Ἱερεὺς, κλινόμενος, ἐπεύχεται μυστικῶς.

Ὁ Θεός, ὁ μόνος ἀγαθὸς καὶ εὐσπλαγχνος, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν, ἐπίθε εὐσπλαγχνῶ ὁμματι ἐπὶ πάντα τὸν λαόν σου, καὶ

φύλαξον αὐτόν, καὶ ἀξιώσον πάντας ἡμᾶς ἀκατακρίτως μετασχεῖν τῶν ζωοποιῶν σου τήτων Μυστηρίων· σοὶ γὰρ τὰς ἑαυτῶν ὑπεκλίναμεν κεφαλὰς, ἀπεκδεχόμενοι τὸ παρά σου πλοῦσιον ἔλεος.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως:

Χάριτι, καὶ οἰκτιρμοῖς, καὶ φιλανθρωπία τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητός εἶ, σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς:

Πρόσχες, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐξ ἀγίου κατοικητηρίου σου καὶ ἀπὸ θρόνου δόξης τῆς βασιλείας σου, καὶ ἔλθε εἰς τὸ ἀγιάσαι ἡμᾶς, ὁ ἄνω τῷ Πατρὶ συγκαθήμενος, καὶ ὧδε ἡμῖν ἀοράτως συνών· καὶ καταξιώσον τῇ κραταιᾷ σου χειρὶ μεταδοῦναι ἡμῖν τοῦ ἀχράντου Σώματός σου καὶ τοῦ τιμίου σου Αἵματος, καὶ δι' ἡμῶν παντὶ τῷ λαῷ.

Ὁ Διάκονος· Πρόσχωμεν. Ὁ Ἱερεὺς· Τὰ προηγιασμένα Ἁγία τοῖς Ἀγίοις. Μετὰ δὲ τὴν Μετάληψιν ἐπευχεται

Ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς:

Εὐχαριστοῦμέν σοι τῷ Σωτῆρι τῶν ὅλων Θεῷ ἐπὶ πᾶσιν οἷς παρέσχου ἡμῖν ἀγαθοῖς, καὶ ἐπὶ τῇ μεταλήψει τοῦ ἀγίου Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ σε· καὶ δεόμεθά σε, Δέσποτα φιλάνθρωπε, φύλαξον ἡμᾶς ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν πτερυγῶν σε· καὶ δός ἡμῖν μέχρι τῆς ἐσχάτης ἡμῶν ἀναπνοῆς ἐπαξίως μετέχειν τῶν ἀγιασμάτων σου, εἰς φωτισμὸν ψυχῆς καὶ σώματος, εἰς βασιλείας οὐρανῶν κληρονομίαν.

Ὁ Διάκονος :

Ὅρθοι μεταλαβόντες τῶν θείων, ἀγίων, ἀχράντων, ἀθανάτων, ἐπουρανίων, καὶ ζωοποιῶν, φρικτῶν τοῦ Χριστοῦ Μυσηρίων, ἀξίως εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ.

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφυλάξον ἡμᾶς.

Τὴν ἡμέραν πᾶσαν, τελείαν, ἀγίαν, εἰρηνικὴν.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως :

Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἁγιασμὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τῆς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Ἱερεὺς Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν. Ὁ Διάκονος Ἐν Κυρίου δεηθῶμεν.

ΕΥΧΗ ΘΗΣΘΑΜΒΩΝΟΣ

ὣν λέγει ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως.

Δέσποτα Παντοκράτορ, ὁ πᾶσαν τὴν κτίσιν ἐν σοφίᾳ δημιουργήσας ὁ διὰ τὴν ἄφατόν σου πρόνοιαν, καὶ πολλὴν ἀγαθότητα, ἀγαγὼν ἡμᾶς εἰς τὰς πανσέπτους ἡμέρας ταύτας, πρὸς καθαρισμόν ψυχῶν καὶ σωμάτων, πρὸς ἐγκράτειαν παθῶν, πρὸς ἐλπίδα ἀναστάσεως ὁ διὰ τεσσαράκοντα ἡμερῶν πλάκας χειρίσας τὰ θεοχάρακτα γράμματα τῷ θεράποντί σου Μωσεῖ, παράσχου καὶ ἡμῖν, Ἀγαθὲ, τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἀγωνίσασθαι, τὸν δρόμον τῆς Νησειᾶς ἐκτελέσαι, τὴν πίσιν ἀδιαίρετον τηρῆσαι, τὰς κεφαλὰς τῶν ἀοράτων δρακόντων συνθλάσαι, νικητὰς τε τῆς ἀμαρτίας ἀναφανῆναι, καὶ ἀκατακρίτως φθάσαι προσκυνῆσαι καὶ τὴν ἀγίαν Ἀνάστασιν. Ὅτι εὐλόγηται

καὶ δεδόξασαι τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά
 σε, τῷ Πατρὸς, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματος.
 νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Ε Υ Χ Η

ἐν τῷ συστεῖλαι τὰ Ἅγια,
 ἣν λέγει ὁ Ἱερεὺς μυστικῶς.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἀγαθὸν ἡμᾶς εἰς τὰς παν-
 σέπτους ἡμέρας ταύτας, καὶ κοινωνοὺς ἡμᾶς
 ποιήσας τῶν φρικτῶν σε Μυστηρίων, σύναψον τῇ λο-
 γικῇ σου ποιμνῇ, καὶ κληρονόμους ἀνάδειξον τῆς βα-
 σιλείας σου, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν
 αἰῶνων. Ἀμήν.

Εἶτα ὁ Χορὸς λέγει τῆς δύο Ψαλμῆς· Ἐὐλογήσω τὸν
Κύριον, καὶ Ὑψώσω σε, ὁ Θεὸς μου, ὁ Βασιλεὺς μου.
 Ὁ δὲ Ἱερεὺς ποιεῖ τὴν συνήθη Ἀπόλυσιν· καὶ μετὰ
 ταύτην, ἐξελθὼν τοῦ ἁγίου Βήματος, καὶ σταῖς ἐν τῷ
 συνήθει τόπῳ, δίδωσι τὸ Ἀντίφωνον.

ΤΟΥ ΤΡΙΣΑΓΙΟΥ.

Ὁ Ἱερεὺς, μετὰ τὸν Εὐλογητὸν λέγει τὸ, Ἅγιος ὁ Θεός, ἐκ γ'. Δόξα Πατρὶ· Παναγία Τριάς. Πάτερ ἡμῶν Ὅτι σοῦ ἐστίν· καὶ ἔπειτα ψάλλει τὰ Τροπάρια ταῦτα·

Ἦχος δ'.

Μετὰ πνευμάτων δικαίων, τετελειωμένων, τὴν ψυχὴν τῆ δούλης σου, Σῶτερ, ἀνάπαυσον, φυλάττων αὐτὴν εἰς τὴν μακαρίαν ζωὴν, τὴν παρὰ σοῦ φιλόνητο.

Εἰς τὴν κατάπαυσίν σου Κύριε, ὅπως πάντες οἱ Ἅγιοί σου ἀναπαύονται, ἀνάπαυσον Κύριε καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ δούλης σου, ὅτι μόνος ὑπάρχεις ἀθάνατος.

Δόξα Πατρὶ.

Σὺ εἶ ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ καταβάς εἰς Ἀθῆνας, καὶ ταῖς ὀδύνας λύσας τῶν πεπεδημένων· αὐτὸς καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου, Σῶτερ, ἀνάπαυσον.

Καὶ νῦν, Θεοτοκίον.

Ἡ μόνη ἀγνή καὶ ἄχραντος Παρθένοι, ἡ Θεὸν ἀσπόρως κηύσασα, πρέσβευε τοῦ σωθῆναι τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου.

Ὁ Διάκονος, ἢ ὁ Ἱερεὺς·

Ελέησον ἡμᾶς, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου, δεόμεθά σου, ἐπάκουσον, καὶ ἐλέησον.

Ε"τι δεόμεθα ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τῆ κεκοιμημένη δούλης τοῦ Θεοῦ (τοῦ δε), καὶ ὑπὲρ τοῦ συγχωρηθῆναι αὐτῷ πᾶν πλημμέλημα ἐκούσιόν τε καὶ ἀκούσιον.

Ο"πως Κύριος ὁ Θεὸς τάξῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἔνθα οἱ Δίκαιοι ἀναπαύονται. Τὰ ἐλέη τοῦ Θεῦ, τὴν βασιλείαν τῶν ἑρανεῶν, καὶ ἄφεσιν τῶν αὐτοῦ ἀμαρτιῶν παρὰ Χριστῷ τῷ ἀθανάτῳ Βασιλεῖ καὶ Θεῷ ἡμῶν αἰτησώμεθα.

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶν·

Ο' Θεὸς τῶν πνευμάτων καὶ πάσης σαρκός, ὁ τὸν θάνατον καταπατήσας, τὸν δὲ διάβολον καταργήσας, καὶ ζωνὴν τῷ κόσμῳ σου δωρησάμενος· Αὐτός, Κύριε, ἀνάπαυσον καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ κεκοιμημένου δούλου σου (τῆ δε), καὶ τάξον αὐτὴν ἐν τόπῳ φωτεινῷ, ἐν τόπῳ χλοερῷ, ἐν τόπῳ ἀναψύξεως, ἔνθα ἀπέδρα ἄδύνη, λύπη, καὶ στεναγμός· πᾶν ἀμάρτημα, τὸ παρ' αὐτοῦπραχθέν ἐν λόγῳ, ἢ ἔργῳ, ἢ διανοίᾳ, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόπρωπος Θεὸς συγχώρησον· ἔτι οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος, ὃς ζήσεται, καὶ οὐχ ἀμαρτήσῃ· σὺ γὰρ μόνος, Κύριε, ἐκτὸς ἀμαρτίας ὑπάρχεις· ἡ δικαιοσύνη σου δικαιοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ὁ λόγος σου ἀλήθεια.

Τῆ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνῶν·

Ο"τι σὺ εἶ ἡ ἀνάστασις, ἡ ζωὴ, καὶ ἡ ἀνάπαυσις τοῦ κεκοιμημένου δούλου σου (τοῦ δε), Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, σὺν τῷ ἀνάρχῳ σε Πατρὶ, καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σε Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣΟΔΙΚΑ ΤΩΝ ΔΕΣΠΟΤΙΚΩΝ ΕΟΡΤΩΝ

ΤΑ ΕΝ Τῃ ΜΙΚΡῃ ΕΙΣΟΔῳ ΤῆΣ ΘΕΙΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ
ΜΕΤΑ ΤΟ, ΣΟΦΙΑ, ΟΡΘΟΙ.

Εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν.

Ε'κ γαστρὸς πρὸ Ἐωσφόρου ἐγέννησά σε ὦμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται.

Εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνεια.

Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου· Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν.

Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν.

Ε'γνώρισε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ ἐναντίον τῶν ἔθνῶν ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ.

Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν.

Εὐαγγελίζεσθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.

Εἰς τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων.

Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Εἰς τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην Κυριακὴν τοῦ Πάσχα.

Ε'ν Ἐκκλησίαις εὐλογεῖτε τὸν Θεὸν, Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραὴλ.

Εἰς τὴν ἁγίαν Ἀνάληψιν.

Α'γέθη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ, Κύριος ἐν φωνῇ σαλπιγγος.

Εἰς τὴν Κυριακὴν τῆΣ ΠεντηκοστῆΣ.

Υ'ψώθητι, Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου ἄσωμεν καὶ ψαλοῦμεν τὰς δυναστείας σου.

Εἰς τὴν ἁγίαν Μεταμόρφωσιν.

Θαβῶρ καὶ Ἑρμών ἐν τῷ ὀνόματί σε ἀγαλλιάσονται.

Εἰς τὴν Ὑψωσιν τοῦ τιμίου Σταυροῦ.

Υ'ψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ.

ΑΠΟΛΥΣΕΙΣ

ΤΩΝ ΔΕΣΠΟΤΙΚΩΝ ΕΩΡΤΩΝ

ΛΕΓΟΜΕΝΑΙ ΚΑΤΑ ΤΑΣΙΝ

Εἰς τὸν Ἑσπερινόν, εἰς τὸν Ὁρθρον, καὶ εἰς τὴν Λειτουργίαν.

Εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν.

Ο' ἐν σπηλαίῳ γεννηθεῖς, καὶ ἐν φάτνῃ ἀνακλιθεῖς
διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν.

Εἰς τὴν Περιτομήν.

Ο' ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ σαρκὶ περιτμηθῆναι καταδεξά-
μενος, διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν.

Εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνεια.

Ο' ἐν Ἰορδάνῃ ὑπὸ Ἰωάννου βαπτισθῆναι καταδεξά-
μενος, διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν.

Εἰς τὴν Ὑπαπαντήν.

Ο' ἐν ἀγκαλαῖς τοῦ δικαίου Συμεῶν βασαχθῆναι κα-
ταδεξάμενος, διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν.

Εἰς τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων.

Ο' ἐπὶ πώλου ὄνου καθεσθῆναι καταδεξάμενος, διὰ
τὴν ἡμῶν σωτηρίαν.

Ἐπὶ αὐτῇ Κυρ. ἐσπέρας, καὶ μέχρι τῆς Μεγ. Δ'.

Ε'ρχόμενος ὁ Κύριος ἐπὶ τὸ ἐκούσιον Πάθος, διὰ τὴν
ἡμῶν σωτηρίαν.

Εἰς τὴν μεγάλην Πέμπτην.

Ο' δι' ὑπερβάλλουσαν ἀγαθότητα, ὁδὸν ἀρίστην τὴν
ταπεινῶσιν ὑποδείξας, ἐν τῷ νύφαι τῆς πόδας τῶν
Μαθητῶν, καὶ μέχρι Σταυροῦ καὶ Ταφῆς συγκα-
ταθαῖς ἡμῖν.

Εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῶν ἁγίων Παθῶν.

- Ο' ἔμπτυσμούς, καὶ μάστιγας, καὶ κολάφισμούς, καὶ Σταυρόν, καὶ Θάνατον ὑπομείνας, διὰ τὴν τοῦ κόσμου σωτηρίαν.

Εἰς τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην Παρθενότητα.

- Ο' δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν, τὰ φρικτὰ Πάθη, καὶ τὸν ζωοποιὸν Σταυρόν, καὶ τὴν ἐκούσιον Ταφὴν σαρκὶ καταδεξάμενος.

Εἰς τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην Κυριακὴν τοῦ Πασχα, καὶ εἰς ὅλας τὰς Κυριακάς τοῦ Χρόνου.

- Ο' ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν.

Εἰς τὴν Ἀναλήψιν.

- Ο' ἐν δόξῃ ἀναληφθεὶς ἀφ' ἡμῶν εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ ἐν δεξιᾷ καθίσας τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.

Εἰς τὴν Κυριακὴν τῆς Πεντηκοστῆς.

- Ο' ἐν εἶδει πυρίνων γλωσσῶν ἐρανόμενος καταπέμψας τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐπὶ τοὺς ἁγίους αὐτοῦ Μαθητὰς καὶ Ἀποστόλους.

Εἰς τὴν αὐτὴν Κυριακὴν, Ἑσπέρας.

- Ο' ἐκ τῶν Πατρικῶν καὶ Θεϊκῶν κόλπων κενώσας ἑαυτὸν, καὶ ἐξ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς κατελθὼν, καὶ τὴν ἡμετέραν ὅλην ἀναλαβόμενος φύσιν, καὶ θεώσας αὐτὴν μετὰ δὲ ταῦτα εἰς οὐρανοὺς αὐθις ἀνελθὼν, καὶ ἐν δεξιᾷ καθίσας τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, τό, τε θεῖον, καὶ ἅγιον, καὶ ὁμοούσιον, καὶ ὁμοδύναμον, καὶ ὁμόδοξον, καὶ συναϊδίον Πνεῦμα καταπέμψας ἐπὶ τοὺς ἁγίους αὐτοῦ Μαθητὰς καὶ Ἀποστόλους, καὶ διὰ τούτου φωτίσας μὲν αὐτοὺς, δι' αὐτῶν δὲ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντη καὶ παναμώμη ἁγίας αὐτῆς Μητρὸς, τῶν ἁγίων, ἐνδόξων, πανευφήμων, θεοκηρύκων, καὶ πνευματο-

φόρων Ἀποστόλων, καὶ πάντων τῶν Ἁγίων, ἐλεή-
ται καὶ σώσει ἡμᾶς, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιάνθρωπος.

Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν.

Ο ἐν τῷ ὄρει τῷ Θαβώρ μεταμορφωθείς ἐν δόξῃ ἐ-
νώπιον τῶν ἁγίων αὐτῆ Μαθητῶν καὶ Ἀποστόλων.

ΕΥΧΗ ΕΠΙ ΜΕΤΑΝΟΟΥΝΤΩΝ.

Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Υἱὲ τῆ Θεοῦ τῆ ζῶντος, Ποιμὴν,
καὶ Ἄμνέ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τῆ κόσμου, ὁ
τὸ δάνειον χαρισάμενος τοῖς δυσὶ χρεωφειλέταις, καὶ
τῇ ἁμαρτωλῷ δὲς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν αὐτῆς Αὐτός, Δέσ-
ποτα, ἄνες, ἄφες, συγχώρησον τὰς ἁμαρτίας, τὰς ἀνο-
μίας, τὰ πλημμελήματα τὰ ἐκῆσια καὶ τὰ ἀκῆσια,
τὰ ἐν γνώσει, τὰ ἐν ἀγνοίᾳ, τὰ ἐν παραβάσει καὶ πα-
ρακοῇ γενόμενα παρὰ τῶν δέλων σε τῆτων. Καὶ εἴτι
ὡς ἄνθρωποι σάρκα φορῶντες, καὶ τὸν κόσμον οἰκῶν-
τες, ἐκ τῆ διαβολῆ ἐπλανήθησαν, εἴτε ἐν λόγῳ, εἴτε
ἐν ἔργῳ, εἴτε ἐν γνώσει, εἴτε ἐν ἀγνοίᾳ, εἴτε λόγον Ἱε-
ρέως κατεπάτησαν, ἢ ὑπὸ κατάραν Ἱερέως ἐγένοντο,
εἴτε τῷ ἰδίῳ ἀνάθεματι ὑπέπεσον, ἢ ὄρκῳ ὑπήχθησαν,
Αὐτός, ὡς ἀγαθὸς καὶ ἀμνησίκακος Δεσπότης, τοὺς
δέλους σε λόγῳ λυθῆναι εὐδόκησον, συγχωρῶν αὐτοῖς
καὶ τὸ ἴδιον ἀνάθεμα, καὶ τὸν ὄρκον, κατὰ τὸ μέγα
σοῦ ἔλεος. Ναί, Δέσποτα φιάνθρωπε Κύριε, ἐπάκη-
σον ἡμῶν δεομένων τῆς σῆς ἀγαθότητος ὑπὲρ τῶν δέ-
λων σου τούτων, καὶ πάριδε ὡς πολυέλεος τὰ πται-
σματα αὐτῶν ἅπαντα ἁπάλλαξον αὐτῆς τῆς αἰωνίης
κολάσεως. Σὺ γὰρ εἶπας, Δέσποτα Ὅσα ἂν δῆσητε
ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ ὅσα
ἂν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρα-
νῷ. Ὅτι σὺ εἶ μόνος ἀναμάρτητος, καὶ σοὶ τὴν δόξαν

ἀναπέμπομεν, σὺν τῷ ἀνάρχῳ σε Πατρὶ, καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ ΤΩΝ ΚΟΛΥΒΩΝ.

Ὅ πάντα τελεσφορήσας τῷ λόγῳ σου, Κύριε, καὶ κελεύσας τῇ γῆ παντοδαπῆς ἐκφύειν καρπὸς εἰς ἀπόλαυσιν καὶ τροφήν ἡμετέραν· ὁ τοῖς σπέρμασι τῆς τρεῖς Παῖδας, καὶ Δανιὴλ τῶν ἐν Βαβυλῶνι ἀβροδιαϊτῶν λαμπροτέρης ἀναδείξας· Αὐτός, πανάγαθε Βασιλεῦ, καὶ τὰ σπέρματα ταῦτα σὺν τοῖς διαφοροῖς καρποῖς εὐλόγησον, καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν μεταλαμβάνοντας ἀγίασον· ὅτι εἰς δόξαν σὴν, καὶ εἰς τιμὴν τῆς Ἀγίου (τοῦ δε) ταῦτα προετέθησαν παρὰ τῶν σῶν δούλων, καὶ εἰς μνημόσυνον τῶν ἐν εὐσεβεῖ τῇ πίσει τελειωθέντων. Παράσχου δέ, Ἀγαθὲ, τοῖς τε εὐτρέπισσασι ταῦτα, καὶ τοῖς τὴν μνήμην ἐπιτελοῦσι, πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα, καὶ τῶν αἰωνίων σου ἀγαθῶν τὴν ἀπόλαυσιν δώρησαι· πρεσβείαις τῆς παναχράντου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, τοῦ Ἁγίου (τοῦ δε), οὗ καὶ τὴν μνήμην ἐπιτελοῦμεν, καὶ πάντων σε τῶν Ἁγίων. Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιάζων τὰ σύμπαντα, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ ἀνάρχῳ Πατρὶ, σὺν τῷ μονογενεῖ σου Υἱῷ, καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σε Πνεύματι, νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Τ Ε Λ Ο Σ .

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

Δημόσια Ιστορική Βιβλιοθήκη Ανδρίτσαινας

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΕΠΕΞΧΑΙΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΤΩΝ ΙΕΡΑΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ
ΕΥΧΕΡΑΙΣΤΟΧΕΙΑ

ΣΕΙΡΑ
ΕΠΕΞΧΑΙΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ
ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΙΕΡΑΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ.

ΤΟΜΟΣ ΕΝΝΑΤΟΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ.

ΕΚ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΤΩΝ

ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΤΙΚΗΣ

1892

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

ΣΕΙΡΑ

ΕΓΚΥΚΛΙΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΙΕΡΑΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ,

ΣΥΝΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ

ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΕΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΚΑΙ ΕΓΚΡΙΣΕΙ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ,

καὶ ἐκδοθεῖσα δαπάνῃ τοῦ δημοσίου ταμείου.

ΤΟΜΟΣ Θ΄

Περιέχων Χριστιανικὴν Ἠθικὴν καὶ Λειτουργικὴν.

Ἀρχὴ Σοφίας φόβος Κυρίου.

Παροιμ. Σολομ. Α', 7.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.

(κατὰ τὴν ὁδὸν Μουσῶν, ἀριθ. 2.)

1869.

264.

1912

370

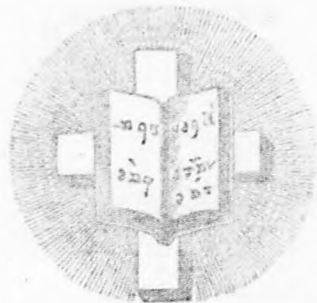
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΑΡΑΧΡΗΜΑΤΩΝ
 ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
 ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
 ΣΤΕΡΕΩΣΕΩΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΑΣ
 ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΑΣ
 ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ Β'

Ποσειδών Χρονικόν 1912

Εκδόσεις
 Αθήναι 1912

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ

ΠΑΡΑΧΡΗΜΑΤΩΝ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

1881

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΚΑΙ

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ

ΥΠΟ

Π. ΡΟΜΠΟΤΟΥ,

*Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθν. Πανεπιστημίῳ
καὶ τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ῥιζαρείῳ Σχολῇ.*

ὁ κωδικὸς αἰτῶν Π ὁ αὐτὸς αἰτῶν αἰτῶν αἰτῶν
(83,5 .8116)

νόη ὅτ πῶς ἀναγγεῖται πῶς ὅτι πῶς ὅτι
(102,21 .8116)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.

(κατὰ τὴν ὁδὸν Μουσῶν, ἀριθ. 2.)

—
1869.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΚΑΙ

ΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ

ΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΕΠΕΑΕΚ 2»

«Εσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ Πατήρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν.» (Ματθ. 5,48)

«Οὐ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ ἐγώ ἐν μέσῳ αὐτῶν» (Ματθ. 18,20).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

2024

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

ΟΡΙΣΜΟΣ, ΜΕΘΟΔΟΣ, ΩΦΕΛΕΙΑ.

§ 1. Ορισμός.

Χριστιανική Ἠθική λέγεται ἡ περὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἤθους διδασκαλία.

Ἐν τῷ ὀρισμῷ τούτῳ περιλαμβάνεται ὅτι ὑπόθεσιν ἔχει ἡ Ἠθική τὸ ἦθος, ὅπερ ἐστὶν ἡ δευτέρα φύσις τοῦ ἀνθρώπου, εἰς ἣν ταίνει φύσει ὁ ἀνθρώπος, καὶ ἣτις, ὅταν μορφωθῇ ὀρθῶς, εἶναι τὸ ἄκρον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου. Μορφοῦται δὲ ὀρθῶς τὸ ἦθος καὶ κατορθοῖ οὕτως ὁ ἀνθρώπος τὸν ὑψιστον αὐτοῦ προορισμὸν, ἐν ᾧ καὶ ἡ μακαριότης αὐτοῦ, ὅταν ὑπὸ χριστιανικῶν ἀρχῶν καταρτισθῇ ἢ θέλησις ἡμῶν, ἡ πρακτικὴ αὕτη δύναμις.

α) Τὸ ἦθος, ἐξ οὗ καὶ ἡ Ἠθική ἀπὸ Ἀριστοτέλους ἔλαβε τὴν προσηγορίαν, παράγεται παρὰ τὸ ἔθος καὶ εἶναι καὶ πράγματι ὡς καὶ κατὰ γράμμα ἐπέκτασις τοῦ ἔθους, καθὼς τὸ συνώνυμον ἔξις ἐπεκτεινόμενον γίνεται φύσις. Εἶναι λοιπὸν τὸ ἦθος ἡ δευτέρα φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνάπτυξις εἴτε τὸ ἐνεργεῖα τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου δι' ἔθους, ἥτοι ἀσκήσεως τῆς ἐλευθέρας θελήσεως· εἶναι τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν, ὡς λέγει ἡ Γραφή. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ θέλησις οἰκοθεν δὲν κανονίζεται ἀλλ' ὑπὸ τοῦ νοῦς, ὅστις ἄγει αὐτὴν καὶ διατίθησιν, ὑποδεικνύων τὸν σκοπὸν, δὲν δύναται δὲ ἀπταιστως πάντοτε νὰ ὀδηγῇ ὁ ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας ἐπισκοπισθεὶς νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τοῦτο καὶ δὲν κατορθοῦται

ἡ ἐξομοίωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἥτις εἶναι ὁ ἀληθὴς καὶ ὕψιστος σκοπὸς τοῦ βίου, ἂν μὴ φωτισθῇ ὁ νοῦς ἡμῶν ὑπὸ τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ.

β) Ἡ ὀρησκεία εἶναι σύνδεσμος μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τῷ συνδέσμῳ τούτῳ ὑφίσταται ὁ ἀληθὴς βίος τοῦ ἀνθρώπου. Ὄρησκευτικότης ἄρα καὶ ἠθικότης δὲν διαφέρουσι ἀλλήλων κατ' οὐσίαν διότι ὁ βίος ἡμῶν ἐφ' ὅσον μὲν θεωρεῖται ἀσχέτως, ὡς προῖον μόνον τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως, λέγεται ἠθικός, ὅταν δὲ θεωρηθῇ ἐν τῇ συναφείᾳ αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ, λέγεται ὀρησκευτικός, ὡς καὶ ἅπας ὁ βίος ἡμῶν δύναται νὰ ὀνομασθῇ καὶ ὀρεῖται νὰ γείνη λατρεία τοῦ Θεοῦ ἐν ἅπασιν.

Ὅτι δὲ φύσει ὀρησκευτικὸν ὄν ὁ ἄνθρωπος, ὡς ρύσει γινῶναι Θεὸν δύναται, δῆλον τοῦτο ἀλλοθεν. Δῆλον καὶ τοῦτο ἐκεῖθεν ὅτι ἡ χριστιανικὴ ὀρησκεία εἶναι ἡ ἀναέωσις διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ διαβραχέντος ὀρησκευτικοῦ δεσμοῦ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν, καὶ ὅτι πηγὰί τῆς χριστιανικῆς ὀρησκείας εἶναι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ὁ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ (Παλαιᾷ καὶ Κ. Διαθήκῃ) καὶ ἐν τῇ ἱερᾷ παραδόσει (Ἀποστολικῇ τε καὶ Ἐκκλησιαστικῇ) περιεχόμενος.

γ) Διαφέρουσι ἄρα αἱ χριστιανικαὶ ἀρχαὶ τῶν φιλοσοφικῶν, ἐφ' ὧν ἐδράζεται ἡ λεγόμενη φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ; Ἡ κυριωτάτη πηγὴ τῶν διαφορῶν καὶ πρώτη διαφορὰ εἶναι ἡ ἐκ τῶν πηγῶν διότι ἡ μὲν φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ πηγὴν ἔχει τὸν ἀνθρώπινον νοῦν καὶ τὴν πείραν αὐτοῦ τὴν ἐξ ἰδίων δυνάμεων, ἡ δὲ χριστιανικὴ μετὰ τῆς πείρας ταύτης καὶ τὴν θείαν Ἀποκάλυψιν.

Ἴνα δὲ ἐννοήσωμεν τὰς ἄλλας διαφοράς, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἀκόλουθα ὅτι πρὸς ὀρθὸν ἠθικὸν βίον ἀπαιτοῦνται οὐ μόνον ὀρθαὶ καὶ ἐπαρκεῖς ἐννοιαὶ περὶ τῶν τριῶν κεφαλαίων πάσης ἀνθρωπίνης γνώσεως, περὶ Θεοῦ, ἀνθρώπου καὶ σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ βέβαιοι καὶ καρποφόροι διότι οὐδεὶς ἐπ' ἀβεβαίων οἰκοδομεῖ τὸν βίον αὐτοῦ· οὐδεὶς δὲ βεβαιοῦται διὰ μόνης τῆς θεωρητικῆς ὁδοῦ, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῆς πρακτικῆς. Ὅταν ἀρχαὶ τινες καρποφορήσωσι, τότε πείθεται τις ἀδιστακτικῶς περὶ τῆς ἀληθείας αὐτῶν. Πρὸς δὲ ταύταις πρέπει νὰ σημειωθῶσι καὶ ταῦτα, ὅτι πρὸς ἀντιπαρεβολὴν πρέπει νὰ ληθῶσιν ὑπ' ὄψιν τὰ φιλοσοφήματα τὰ

μὴ φωτισθέντα ὑπὸ τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ, διότι οὕτω μόνον καταφαίνεται ἀριδῆλως, τί πράγματι ἠδυνήθη ὁ ἄνθρωπος ἐξ οικειῶν δυνάμεων νὰ ἐννοήσῃ καὶ πράξῃ. Καὶ λοιπὸν παρατηροῦμεν

1) Οὐ μόνον τὰ ἀρχαῖα φιλοσοφήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ νεώτατα σαλεύονται καὶ κυμαίνονται περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου καὶ σωτηρίας· ἢ στρεβλαί, ἢ ανεπαρκεῖς εἶναι αἱ περὶ Θεοῦ δόξαι. Ὅταν δὲ θεοποιηθῇ τὸ κακὸν καὶ θεωρηθῇ ὡς τι ἀναγκαῖον στοιχεῖον τοῦ κόσμου, δὲν ἐξηγεῖται τότε τὸ πῶς δύναται νὰ ἀπαλλαγῇ τις αὐτοῦ· πῶς θὰ κατορθωθῇ ἡ ἀρετὴ καὶ αἱ εὐγενεῖς καὶ ὑψηλαὶ τάσεις τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν θέλει καταστήσῃ ἄρα τις εἰς τὸ ἀποτρόπαιον συμπέρασμα, εἰς ὃ κατήντησαν πολλοί, ὅτι εἶναι τὸ κακοδαιμονέστατον ζῶον ὁ ἄνθρωπος; διότι ἔχει δῆθεν φαντασίαν καὶ πλάττει οὐράνια, ἐνῶ αὐτὸς μόνον ἐπίγεια πρέπει νὰ φρονῇ ὡς τι θνητόψυχον κτῆνος, καὶ νὰ ἀγῆται ὑπὸ τῶν ἀγρίων καὶ ἀλόγων παθῶν! Ἄλλὰ πόθεν ἡ φαντασία αὕτη; Ἄνευ τῆς φαντασίας ταύτης ἦτο δυνατόν νὰ κατορθωθῶσι τσαῦτα καὶ τηλικαῦτα; ἦτο δυνατὴ πᾶσα πρόοδος;

2) Καὶ ὁ Σωκράτης καὶ οἱ μετὰ ταῦτα οὐ μόνον δὲν μετέβαλον τὸν κόσμον, ἀλλ' οὐδὲ τοὺς περὶ αὐτούς. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ καρποφορήσωσιν αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν (αἱ ἄλλως ἐν πολλοῖς σαθραί); πόθεν ἡ βεβαιότης περὶ τῆς ἀληθείας αὐτῶν, ὅτε ἦδη φύσει ῥέπει ἐπὶ τὰ πονηρὰ ὁ ἄνθρωπος, καὶ τῷ νόμῳ τοῦ νοῦς ἀντιστρατεύεται ὁ νόμος τῆς σαρκός, καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον σοφιστεῦνται ἕκαστος καὶ προφασίζονται προφάσεις ἐν ἀμαρτίαις; Ὁ βίος ἡμῶν εἶναι ἀγών· πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦτον χρῆζομεν θεοτεύκτου πανοπλίας· χρῆζομεν ὑπερφυῶν ὀργάνων, ἵνα στηριχθῶμεν ἐν τῷ ἀγαθῷ, καὶ γενναίως ἀλλήσωμεν, καὶ κομισώμεθα τὸν στέφανον τῆς ζωῆς!

3) Τοῦναντίον δὲ παρατηροῦμεν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς οὐ μόνον ἐκῆρξεν ὑψηλὰς ἀληθείας περὶ Θεοῦ καὶ προσορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, οὐ μόνον ἐκῆρξε τὴν ἀγάπην καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν, ἀλλὰ καὶ καρπὸς τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης βλέπομεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὠραίους καὶ γενναίους. Οἱ πρῶνι λύκοι ἐγένοντο πρόβατα· οἱ ἄγγελοι τοῦ σκότους μετεβλήθησαν εἰς ἀγγέλους φωτός· με κίν-

και ἔργω ἀγαθὸς γένηται. Ἡ ἀρετὴ εἶναι πρὸ πάντων ἕξις και
ἄσκησις. Πρὸς δὲ τοῦτο πολλὰ τὰ ἐμποδῶν. Τὸ μὲν πνεῦμα πρό-
θυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. Ἄλλ' οὐχ ἤττον πρῶτον βῆμα πρὸς
ἠθικὴν πρόοδον εἶναι ἡ γνώσις τοῦ ἀγαθοῦ. Τὴν ὀρθὴν δὲ γνώσιν
αὐτοῦ ἐπισκοπεῖ πολὺ ἡ ἐκ τῆς ἀμαρτίας ἀγλύς. Ἀνάγκη ἄρα
και τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἵνα ἀρθῇ ἡ ἀγλύς αὕτη πάσῃ δυνάμει.

ΒΙΒΛΙΟΝ Α΄.

Περὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου καθόλου.

§ 4. Διαίρεσις τοῦ βιβλίου τούτου.

Κατὰ τὰ εἰρημένα ἐν τῇ περὶ μεθόδου παραγράφῳ, εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο περιλαμβάνεται συνοπτικώτερον ἢ πρόοδος τοῦ ἠθικοῦ βίου. Τούτου δὲ τὰ μὲν περὶ ἄκρου ἀγαθοῦ, ἠθικοῦ νόμου, συνειδήσεως καὶ ἐλευθέρως θελήσεως εἶναι οἱ ὄροι, οὕτως εἰπεῖν, δι' ὧν κατορθοῦται ὁ ἠθικὸς βίος. Τὰ δὲ περὶ ἠθικῶν ἔργων καὶ ἠθικῆς καταστάσεως (ἀρετῆς καὶ κακίας) εἶναι ἡ ἐκδήλωσις καὶ οἱ καρποὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου. Διὰ τοῦτο καὶ ὑπὸ τὴν ἐποψίν ταύτην ἔσται ὁ λόγος ἐν τοῖς τρισι κεφαλαίοις τοῦ βιβλίου τούτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Περὶ τῶν ἐξ ἀντικειμένου ὄρων τοῦ ἠθικοῦ βίου.

§ 5. Τίτες οἱ ὄροι οὗτοι.

Οἱ ἐξ ἀντικειμένου ὄροι τοῦ ἠθικοῦ βίου εἶναι τὸ ἄκρον ἀγαθόν, πρὸς ὃ τείνει ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος ὁ ἐπὶ τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ ἐδραζόμενος καὶ πρὸς αὐτὸ κατευθύνων τὴν θέλησιν ἡμῶν.

§ 6. Περὶ τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, τοῦ σκοποῦ καὶ βάσεως τοῦ ἠθικοῦ βίου.

Ἄκρον ἀγαθὸν καὶ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ εἶναι ὁ Θεός. Ἡ ἐνωσις δὲ μετ' αὐτοῦ δι' ἐξομοιώσεως πρὸς αὐτὸν καὶ τῆς ἐντεῦθεν τελειότητος καὶ μακαριότητος εἶναι τὸ ἄκρον ἀγαθόν, οὗ φύσει δρέγεται ἄνθρωπος. Μόνον διὰ τῆς τοιαύτης βάσεως καὶ σκοποῦ κατανοεῖται ὅτι εἶναι δυνατόν, ἀπαραίτητον, περιεκτικώτατον καὶ κατορθωτὸν τὸ ἀγαθόν. Μόνον οὕτως ὑπάρχει εἷς νόμος, διέπων τὸν βίον πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν λογικῶν ὄντων. Μετὰ δὲ τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα κατανοοῦνται τὰ εἰρημένα, ὅταν τεθῇ ἰδίως βάσις ὁ Θεὸς Σωτὴρ καὶ ἡ μετ' αὐτοῦ ἐνωσις.

α) Μαρτυρείται περί του ἀληθοῦς προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅτι μὲν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ ὀρέγεται καὶ ὀφείλει ὀρέγεσθαι ὁ ἀνθρώπος καὶ τοῦτο ὁ ὑψηλὸς αὐτοῦ προορισμὸς, λέγει τοῦτο ῥητικῶς ὁ Σωτὴρ: «ἔσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡς περὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν» (Ματθ. 5, 48). Ὁ δὲ ἀπόστολος Ἰακώβος λέγει: «Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον ἀνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν ρῶτων» (1, 17). Ἀλλαγῶν δὲ λέγει ὁ Σωτὴρ: «οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰμὴ δι' ἐμοῦ» (Ἰωάν. 14, 6) καὶ «χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν» (Ἰωαν. 15, 5).

Πρὸς τούτοις ὅτι φύσει τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ ὀρέγεται ἄνθρωπος, καταφαινέται τοῦτο ἀριδῆλως ἐκ τε τῆς ἐμφύτου δυνάμεως τοῦ γινῶναι Θεὸν καὶ τῆς ἀκαθέκτου καὶ ἀκορέστου δίψης τοῦ ἀγαθοῦ, δι' ἣν οὐδαμῶς δύναται νὰ σταθῇ ὁ ἀνθρώπος, οὐδέποτε στέργει τὰ παρόντα, ἀλλ' ἐπιζητεῖ αἰετοῦ τὰ βελτίω. Ἐντεῦθεν αἱ ὑψηλαὶ καὶ μεγάλαι ἰδέαι, αἱ εὐγενεῖς ὁρμαὶ καὶ πᾶσα πρόοδος ἐντεῦθεν καὶ τὸ θαυμάζεσθαι καὶ παρ' αὐτῶν τῶν ἀκολάστον τὴν ἀρετὴν ἐντεῦθεν καὶ ἡ παραχῆ τῆς συνειδήσεως καὶ ἡ τάσις πρὸς καταλλαγὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἡ βᾶσις αὕτη τοῦ χριστιανισμοῦ, δι' ἣν φύσει Χριστιανὴ ἡ ψυχὴ ὑπὸ τινῶν ἐκλήθη.

β) Ὅτι μόνος ὁ Θεὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν.

Ὅτι δὲ καὶ μόνον ἐπὶ τῆς εἰρημένης βᾶσεως τοῦ ἠθικοῦ βίου καὶ ἐννοεῖται καὶ ἀπαραίτητον τὸ ἀγαθόν, δηλὸν ἐκ τῶν ἀκολούθων: 1) Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀπειρος ἀγαθότης πράγματι ὥστε δὲν εἶναι τι πλάσμα τῆς φαντασίας τὸ ἀγαθόν. Ἡ ἐνωσις δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ ἐξομοίωσις εὐρύνει τὸ στάδιον τοῦ βίου ἐπ' ἀπειρον, καὶ ἐντεῦθεν ἡ πηγὴ πάσης προόδου ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐνότης τοῦ νόμου, ὅστις εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ Θεοῦ καὶ θέλημα τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦτο καλεῖται. 2) Ὁ Θεὸς ὡς ἀπειρος ἀγάπη, ἀγαπᾷ μόνον τὸ ἀγαθόν, αἶρει δὲ τὸ κακόν· ἄρα ἰσχυρότατον ἐλαττήριον τῆς θελήσεως ἡμῶν ἡ ἐννοια τοῦ Θεοῦ καὶ καταναγκαστικόν. 3) Μάλιστα δὲ δυνατόν καὶ κατορθωτὸν τὸ ἀγαθόν, ἔταν ὁ Θεὸς Σωτὴρ τεθῇ

βάσις καὶ σκοπὸς τοῦ βίου. Διότι διὰ τούτου κατανοεῖται ἐτι μᾶλλον ὁ ὑψηλὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ ὑποστατικῶς ἠνώθη μετ' αὐτοῦ ἡ θεότης καὶ παράδειγμα ὑψηλότατον ἀρετῆς ἔδωκεν ὁ ἐν Χριστῷ θεοθεὶς ἄνθρωπος. Ἡ ἀγάπη δὲ τοῦ Θεοῦ ἡ ἀρατος ὑπὲρ τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου εἶναι ὑψηλότατον ἐλατήριο, ἵνα καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ. Ἄλλως ἀναπολόγητος εἶναι ὁ ἀμελήσας τῆς μετὰ τοῦ Σωτῆρος ἐνώσεως, δι' ἧς καθαρίζεται ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ δύναται νὰ τελειωθῇ εἰς ἄνδρα τέλειον. Δὲν δύναται πλέον νὰ προρασίζηται ὁ ἄνθρωπος τὸν ἀντιστρατευόμενον νόμον τῆς ἀμαρτίας· διότι, ἐὰν θέλῃ καὶ πιστεύῃ, πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι. Ἄλλως «πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα, τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας» (Ἐβρ. 2, 3);

γ) Πᾶσα ἄλλη βᾶσις αἶρει τὸ ἀγαθόν, ἢ ἀνεπαρκές.

Τούναντίον πᾶσα ἄλλη βᾶσις τοῦ ἀγαθοῦ ἀμαυροῖ αὐτὸ καὶ ἀντὶ προόδου καὶ βελτιώσεως ἀβελτηρίαν καὶ ὄλεθρον συνεπάγεται. Οὕτω 1) ἂν τεθῇ σκοπὸς καὶ κανὼν τοῦ βίου ἡ ἡδονή, τότε τίθενται κυρίως τὰ ἄγρια πάθη καὶ αἱ ἀκόλαστοι ὁρμαὶ, καὶ ἐπομένως ἥρωσ τῆς ἀρετῆς εἶναι ὁ τὰ μάλιστα ἀκόλαστος. 2) Ἡ ἰδιοτέλεια ἐπίσης τίθεται βᾶσις, ὅταν τὸ συμφέρον θεωρηθῇ σκοπὸς καὶ ἐλατήριο τοῦ βίου. Τὸ ἀληθές συμφέρον ὡς καὶ ἡ ἀληθὴς εὐδαιμονία εἶναι παρεπόμενα καὶ καρποὶ τῆς γνησίας ἀρετῆς. 3) Οὕτε δὲ τὸ κοινῆ συμφέρον δύναται νὰ τεθῇ ὕψιστος νόμος τῆς ἠθικῆς· διότι μόνον τῶν κοινωνικῶν ἀρετῶν δύναται νὰ ἦναι πηγὴ, οὐχὶ δὲ καὶ ἀπάσης τῆς ἠθικῆς· λείπεται πολλὰ ὑψηλότερα καὶ θεϊότερα κελήκοντα, οἷον λατρεία τοῦ Θεοῦ, ἐνθουσιασμὸς ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἄλλα. Ἄνευ δὲ τούτων καὶ τῶν τοιούτων δὲν νοεῖται ὀρθῶς καὶ τὸ κοινῆ συμφέρον, οὐδὲ καταβάλλονται τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς πολιτείας, ἡ μόρφωσις τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν ὀργάνων τῆς πολιτείας κατὰ τινὰς αἰωνίους καὶ ἀναλλοιώτους νόμους. Ἄλλως γεννᾶται ἡ πολιτικὴ ἢ λαοφθόρος τῆς ἀλληλοσφραγίας, ὡς τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα συγκρούμενα ὄλεθρον ἀντὶ ἀγαθοῦ φέρουσιν.

Ἄναμνηστῆον δὲ ὅτι οὔτε ἀτυνομία, οὔτε χωροφυλακὴ, οὔτε

στρατός, οὔτε ὑπάλληλοι δύνανται νὰ συγκρατήσωσι τὴν πολιτείαν, ἂν μὴ τὰ ὄργανα ταῦτα τοῦ νόμου καὶ πάντες οἱ πολῖται δὲν συνεκρατοῦντο καὶ ἤγοντο ὑπὸ τοῦ ἐμφύτου αἰσθήματος τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς συνεκτικῆς καὶ σωστικῆς ταύτης δυνάμεως, ἧτις τὴν γένεσιν ἔχει ἐκ τῆς ἐμφύτου ἐννοίας τοῦ Θεοῦ. Ταύτης δὲ ἀναπτυσσομένης καὶ τελειουμένης, συναναπτύσσεται καὶ τελειοῦται καὶ τὸ αἰσθημα εἰς τὴν ἀδολον καὶ τελείαν ἀγάπην, ἐν ἣ εἰρήνη καὶ ζωὴ καὶ πᾶν ἀγαθόν.

§ 7. Περὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

Νόμος ἐν τῇ στενωτέρᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως λέγεται τὸ δι' οὗ δρᾷζεται ἡ θέλησις ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ, εἴτε οἱ κανόνες τοῦ βίου. Κανονίζονται δὲ ὁ βίος ἡμῶν καὶ ἡ θέλησις ὑπὸ τῆς ἀληθείας εἴτε ὑπὸ τῶν νόμων τῆς φύσεως, ὧν ἡ ἄρθῃ ἐννοια εἶναι ἡ ἀλήθεια. Ἐπειδὴ δὲ πηγὴ πάσης ἀληθείας, ὡς καὶ πάντων τῶν νόμων εἶναι ὁ Θεός, διὰ τοῦτο καὶ θέλημα Θεοῦ καλεῖται ἐν τῇ Γραφῇ ὁ νόμος, καὶ καθ' ὅσον φέρει τὸν χαρακτῆρα τοῦτον καλεῖται ἠθικός νόμος. Τοιοῦτος δὲ ὀφείλει νὰ ᾖ καὶ ὁ κανὼν τοῦ βίου πάντων τῶν ἀνθρώπων, ὡς εἶς εἶναι ὁ Θεός καὶ πατὴρ πάντων, τὸ ἄκρον ἀγαθόν, πρὸς ὃ τείνει ὁ ἄνθρωπος, γινόμενος καὶ αὐτὸς ἀγαθός.

Ἀπεκάλυψε δὲ τὸ θέλημα αὐτοῦ ὁ Θεός εἴτε ἀμέσως ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς φύσεως καὶ συνειδήσεως καὶ Ἀποκαλύψεως, εἴτε ἐμμέσως ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ νομοθεσίᾳ. Διὰ τοῦτο καὶ διαιρεῖται ὁ νόμος εἰς φυσικόν, ἀνθρώπινον καὶ θεῖον. Ταῦτα δὲ ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς ἄλληλα ὄντα συναπαρτίζουσιν, ὡς εἴρηται, τὸν ἠθικὸν νόμον, ὅστις εἶναι ἡ ἄγραφος, ἡ γραπτὸς ἢ φυσικὸς, ἢ θετικὸς.

α) Περὶ τοῦ φυσικοῦ νόμου.

Οἱ κανόνες τοῦ βίου, οὗς ἐκ τοῦ ἐμφύτου αἰσθήματος τοῦ ἀγαθοῦ ἐξάγει ἡ ἠθικὴ συνειδήσις, καλοῦνται φυσικὸς νόμος. Περαιτέρω δὲ πρόοδος τούτου εἶναι καὶ ἡ ἀνθρωπίνῃ νομοθεσίᾳ. Ἐν μέρει δὲ καὶ αὐτὸς ὁ θεῖος νόμος, καθ' ὅσον ἡ ἐκ τοῦ Θεοῦ συνέργεια εἶναι τῶν ὧν οὐκ ἄνευ πρὸς πρόοδον ἄπταιστον τοῦ ἀνθρώ-

που τοῦ φύσει πεπερασμένου. Ὡστε κατὰ ταῦτα ταυτίζεται ὁ φυσικὸς νόμος μετὰ τοῦ ἠθικοῦ. Ἄλλ' ἐπελθούσης τῆς ἀμαρτίας, διεφθάρη ὁ στενὸς οὗτος σύνδεσμος καὶ ἡ ἀόλογος αὐτῆς πηγὴ ἐθολώθη, καὶ διὰ τοῦτο αὐστηρῶς διακρίνεται νῦν ὁ φυσικὸς νόμος καὶ οὐδαμῶς δύναται νὰ ταυτισθῇ καθ' ὅλοκληρίαν μετὰ τοῦ ἠθικοῦ, περιορισθεὶς εἰς στενωτάτα ὄρια. Ἦσαν δὲ ἀνέκαθεν παρ' ἀπασι κοινὸς νόμος ταῦτα. Θεὸν σέβειν, γονεῖς τιμᾶν, ὃ σὺ μισεῖς ἐτέρῳ μὴ ποιήσης, καὶ εἴ τι ἕτερον. Τὰ ὀλίγα ταῦτα ἐνθεν μὲν ἀποδεικνύουσι τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐμφύτου αἰτηθήματος τοῦ ἀγαθοῦ, ἐτέρωθεν δὲ καὶ τὸν εἰς ἄκρον περιορισμὸν αὐτοῦ. Ὡστε κακῶς ἔθεντό τινες μόνον ἠθικὸν τὸν φυσικόν· διότι ἐκ θολερᾶς πηγῆς καθαρὰ νάματα οὐδέποτε ἐκπηγάζουσι.

β) Περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νόμου.

Οὔτε εἰς ὀλίγους καὶ αὐτοσχεδίους κανόνας τοῦ βίου δύναται νὰ ἀρκεσθῇ ὁ ἀνθρώπος, ὡς προσδευτικὸς καὶ ὀφείλων ἐν πᾶσι νὰ πράττῃ τὸ πρέπον, οὔτε παντὸς τὸ νομοθετεῖν καὶ ἐποπτεύειν, ἀλλὰ καὶ συνέσεως ὑπερβαλλούσης, καὶ παιδείας οὐτῆς τυχοῦσης, καὶ πείρας μακρᾶς καὶ ἀκεραιότητος χαρακτηρῶς καὶ ἰσχυρᾶς θελήσεως δεύονται ὁ νομοθέτης καὶ πολιτικὸς ἀνὴρ. Διὰ τοῦτο καὶ ἀνέκαθεν οἱ σοφοὶ τῶν ἐθνῶν ἐξήνεγκον τὰ ἀξιώματα τοῦ βίου καὶ ἔθεντο νόμους τῆς πολιτείας κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ τὴν ὁπωσοῦν στερεῶν μορφήν τῶν παροιμιῶν καὶ γνωμῶν (καὶ τοῦτο εἶναι ὁ ἄγραφος νόμος), ὕστερον δὲ ὑπὸ τὴν στερεώτεραν μορφήν τοῦ γραπτοῦ νόμου, καὶ οὕτως ἀπὸ φυσικοῦ ἐγένετο θετικὸς ὁ νόμος.

Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐν πᾶσιν ὀφείλομεν λατρεύειν Θεῷ, καὶ ἐπειδὴ δὲν συμφωνοῦσι πάντοτε οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο καὶ τότε μόνον ἰσχύουσι οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι ἐν τῇ συνειδήσει καὶ συναπαρτιζοῦσι τὸν ἠθικὸν νόμον, ὅταν συμφωνῶσι μὲ τὸν θεῖον νόμον. Ἀντιβαίνει δὲ εἰς τὸν θεῖον νόμον ὁ ἀνθρώπινος οὐ μόνον ὅταν δι' αὐτοῦ αἴρωνται ῥηταὶ καὶ ἀμετάβλητοι ἐντολαί, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἦναι ἀδικος κατὰ τε ὕλην καὶ εἶδος. Καὶ καθ' ὕλην μὲν εἶναι ἀδικος, ὅταν δι' αὐτοῦ αἴρωνται οἱ ἀναλλοίωτοι καὶ αἰώνιοι νόμοι τῆς τάξεως, τὰ ἀπαράγραπτα καὶ ἀναφαί-

ρετα δικαιώματα τῆς ζωῆς, τιμῆς, περιουσίας καὶ ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἐνετέλλοντο μὲν τὸ πείθεσθαι τοῖς ἡγουμένοις καὶ ὑποτάσσεσθαι ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις, ὡς θεῖα διαταγῇ (Ἐβρ. 13, 17. Ῥωμ. 13, 1. 2.), ἀλλ' ὅμως, ὅτε τὸ Συνέδριον τῶν Ἰουδαίων ἀπηγόρευεν αὐτοῖς τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου, ἀντέβαινε δηλ. εἰς τὴν θεῖαν ἐντολὴν καὶ ἐδέσμευε τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, εἶπον διὰ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου «πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. 5, 29). Ἄδικοι καθ' ὕλην καὶ οἱ μὴ ἀρμόζοντες εἰς τὴν ἡλικίαν, τὸ φῶλον, τὴν δύναμιν καὶ τὰ τοιαῦτα. Κατ' εἶδος δὲ ἄδικοι εἶναι οἱ νόμοι καὶ ἄκυροι, ὅταν μὴ ὑπὸ τῆς προσηκούσης ἐξουσίας τεθῶσι καὶ προσηκόντως κηρυχθῶσιν.

Οἱ πλεῖστοι δὲ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων εἶναι φύσει εὐμετάβλητοι. Ἀλλ' ὡς οὐ παντὸς τὸ τιθέναι νόμους, οὕτως οὐ παντὸς καὶ τὸ καταργεῖν αὐτούς. Καὶ ἐρ' ὅσον μὲν ἰσχύει νόμος τις, δεῖ εἶναι ἕκαστος ὑπακοήν, καὶ μόνον δικαίωμα ἔχει νὰ ὑποδείξῃ τὴν ἀνάγκην τῆς μεταβολῆς ἢ καταργήσεως.

Δύο δὲ εἶναι αἱ ἐξουσίαι, ἡ Ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἡ Πολιτικὴ, ἔχουσαι ἴδιον σκοπὸν ἐνούμενον ἐν τῷ καθολικῷ σκοπῷ τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ διὰ τοῦτο ἐν ἀρμονίᾳ συνεργαζόμεναι καὶ συντελοῦσαι. Ἀμφότεραι δὲ ἐξουσίαι ἀπὸ Θεοῦ διὰ τοῦ λαοῦ.

γ) Περὶ τοῦ θείου νόμου.

Ὁ θεῖος νόμος πρὸς τοῦτο δέδοται, ἵνα κηρύττων τὰς κυριώτερας ἀρχὰς τοῦ βίου κανονίξῃ τὰ φρονήματα καὶ πράξεις τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι ἐν ταῖς κυριώτεραις αὐτοῦ ἀρχαῖς ὁ κανὼν πάσης ἄλλης νομοθεσίας, ἧς ἔργον αἱ λεπτομέρειαι. Πρὸς ὀρθοτέραν δὲ τοῦ θείου νόμου ἔννοϊαν σημειωτέον τὰ ἀκόλουθα.

1) Τὰ κεφάλαια τοῦ ἠθικοῦ νόμου περιέχονται ἐν τῷ δεκαλόγῳ, οὗτινος περαιτέρω ἀνάπτυξις εἶναι ἡ Πεντάτευχος, ἧτοι ὁ Μωσαϊκὸς νόμος, καὶ ὃν πνευματικῶς ἠρμήνευσαν οἱ Προφῆται· διὸ καὶ λέγει ὁ Σωτὴρ, ἀφοῦ συνεκεφαλαίωσε τὰς δέκα ἐντολάς εἰς τὰς δύο πρώτας καὶ μεγάλας τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης· «ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ Νόμος

καὶ οἱ Προφῆται κρέμανται» (Ματ. 22, 40). Πνευματικῶς δὲ ἠρμήνευσαν καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν, ἰδίως δὲ ἠρμήνευσεν ὁ Σωτὴρ ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ θρους ὁμιλίᾳ (παρὰ Ματθ. ἐν κεφαλ. 5—7), καὶ ἀλλαγῶν τῶν Εὐαγγελίων πολλαχῶς. Ἀξιοσημείωτοι δὲ καὶ αἱ παραβολαί. Μάλιστα δὲ ἠρμήνευσε τὸν Νόμον, πληρῶσας αὐτὸν ἔργῳ ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ. Τὸν βίον αὐτοῦ, τὴν τελειοτάτην ταύτην ἁρμονίαν τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, τὸ ὑψίστον παραδείγμα τοῦ ἠθικοῦ βίου, ἔθετο ὑπόδειγμα πᾶσι τοῖς θεέλουσιν ἀκολουθεῖν αὐτῷ· « ὑπόδειγμα ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς ἐποίησα ὑμῖν καὶ ὑμεῖς ποιῆτε (Ἰωάν. 13, 15). «Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ ὅτι πραῖός εἰμι καὶ ταπεινός τῇ καρδίᾳ» (Ματθ. 11, 29). Ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου μαθάνομεν, εἰς οἷον ὕψος δύναται νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀναπολόγητος μένει ὁ μὴ θέλων τὴν ἰδίαν διόρθωσιν. Ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου ἐννοοῦμεν καὶ πολλὰ παραγγέλματα τοῦ Σωτῆρος. Οὕτως, ἐνῶ παρῆνε στρέφειν καὶ τὴν ἄλλην σιαγόνα τῷ βραπίσαντι ἐπὶ τὴν μίαν, αὐτὸς βραπισθεὶς δὲν ἔστρεψε καὶ τὴν ἄλλην, ἀλλ' ἐνουθέτησε μόνον τὸν βραπίσαντα. Ὡστε τὸ παράγγελμα ἐκεῖνο σημαίνει κατὰ πνεῦμα· ὁτε τόπον τῇ ὀργῇ· «Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ ἀγαθῷ νικά τὸ κακόν», ὡς λέγει καὶ ὁ Ἀποστολος (Ῥωμ. 12, 21).

- Καὶ ὁ μὲν ἠθικὸς νόμος ἐν τῷ μωσαϊκῷ Νόμῳ οὕτως ἐπληρώθη, καὶ ἐγένετο εὐαγγελικὸς. Ὁ δὲ τελετουργικὸς καὶ ὁ πολιτικὸς κατηργήθησαν· διότι ὁ μὲν ἦν παιδαγωγὸς εἰς Χριστόν, καὶ ἐπληρώθη ἐν αὐτῷ, καὶ πληροῦται ὑφ' ἡμῶν διὰ τῆς πίστεως εἰς Χριστόν. Ὁ δὲ πολιτικὸς κατηργήθη, διότι ἀπέβλεπε μόνον εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας καὶ τὴν τότε βύθμισιν τῆς πολιτείας αὐτῶν. Περιλαμβάνονται δὲ ἐν τῷ ἠθικῷ νόμῳ οἱ αἰώνιοι νόμοι καὶ αἱ βάσεις τῆς πολιτείας.

2) Κατὰ τὴν πνευματικὴν ἐρμηνείαν τοῦ Θεοῦ νόμου βᾶσις παντός τοῦ ἠθικοῦ βίου εἶναι ὁ Θεός. Ἡ δὲ πρὸς αὐτὸν ἐξομοίωσις εἶναι ὁ ὑψηλὸς προορισμὸς καὶ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ δέκα ἐντολαὶ ἄρχονται ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν.

Κατορθοῦται δὲ ἡ ἀνανέωσις τοῦ ὀρθοσκευτικοῦ συνδέσμου μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐνώσεως μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ πίστει πρὸς αὐτόν τῇ ζώσῃ, ἥτοι ἐν τῇ πίστει τῇ δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη κατὰ τὸν Ἀπόστολον (Γαλ. 5, 6).

Ἐν τῇ ἀγάπῃ πρὸς τὸν Θεὸν περιέχεται καὶ ἡ ἀγάπη τῆς εἰκόνας αὐτοῦ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ καὶ μάλιστα τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὅστις κατ' ἐξοχὴν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ εἶναι μετὰ τῶν ἄλλων λογικῶν καὶ πνευματικῶν ὄντων.

Πᾶσα γνῶσις ἀληθῆς εἶναι θεογνωσία διότι τὸν Θεὸν καὶ τοὺς νόμους αὐτοῦ ἐν τῷ κατόπτρῳ τῆς θείας δόξης, ἐν τῷ κόσμῳ, γινώσκωμεν. Πᾶσα πράξις ὀρθή, ἥτις ἐφαρμογὴ τῆς ἀληθείας εἶναι, εἶναι θεοσέβεια.

Ἐν πᾶσιν ἄρα ὀφείλομεν λατρεύειν Θεῷ. Ὅφειλομεν λατρεύειν Θεῷ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Καὶ ἐν πνεύματι μὲν λατρεύομεν, ὅταν κατὰ πνεῦμα ἐρμηνεύωμεν τὸν νόμον, μὴ περιοριζόμενοι εἰς τὸ νεκρὸν γράμμα. Ἐν ἀληθείᾳ δὲ, ὅταν ἐξ ἀδόλου ἀγάπης καὶ μὴ ἐξ ἰδιοτελείας καὶ πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις πράττωμεν τὸ ἀγαθόν.

Κατὰ τὴν πνευματικὴν ἐρμηνείαν τοῦ θείου νόμου πᾶσα προσκόλλησις ὅλης τῆς ψυχῆς ἡμῶν (τοῦτο δὲ εἶναι ἡ λατρεία) εἰς τὰ κτίσματα εἶναι εἰδωλολατρεία. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀπόστολος ἀποκαλεῖ φητῶς τὴν πλεονεξίαν εἰδωλολατρείαν (Κολασ. 3, 5), ὡς ἡ κοιλιοδουλεία λατρεία τοῦ Μαμμωνᾶ λέγεται ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος (Ματθ. 6, 25).

Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης ἐπαγγέλλεται ὁ θείος νόμος τοῖς πιστεύουσιν ὑπερφυᾶ δύναμιν. Πρὸς καθαρισμόν δὲ τῆς καρδίας ἡμῶν, ἵνα κατορθώσωμεν τὴν ἀγάπην, δέικνυται ἡ ἀληθὴς ὁδός, ὁ σταυρὸς τῆς αὐταπαρνήσεως διὰ μετανόιας καὶ ὑπομονῆς. Προσκαλούμεθα νὰ ἄρωμεν τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου καὶ μιμηθῶμεν αὐτόν.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς ταύτας κατορθοῦται νὰ γείνη ὁ νόμος γραπτὸς ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, καὶ ἀπὸ δούλων νὰ γείνωμεν ἐλεύθεροι καὶ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ καλῶμεν Πατέρα τὸν Θεὸν καὶ λέγωμεν «οὐ φοβοῦμαι τὸν Θεὸν ἀλλ' ἀγαπῶ αὐτόν». Ἐπὶ τοιού-

των δὲ ἀρχῶν δύνανται νὰ καταρτισθῇ καὶ πᾶσα πολιτεία καὶ νὰ γείνη πολιτεία Θεοῦ, καὶ ἡ γῆ νὰ μεταβληθῇ εἰς Παράδεισον.

§ 8. *Περὶ καθηκόντων, δικαιωμάτων καὶ συμβουλῶν.*

Καθήκοντα λέγονται αὐτὰ ταῦτα τὰ παραγγέλματα τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Καλοῦνται δὲ οὕτω, διότι ἐπιβάλλονται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ὡς τι πρέπον καὶ ἀπαραίτητον, ὅπερ ἐλευθέρως ὀφείλει νὰ ἐκτελέσῃ ὁ ἄνθρωπος. Ἐν τῇ συναίσθησει δὲ ταύτῃ τοῦ καθήκοντος ἔγκειται καὶ ἡ ἀξία τῶν ἔργων τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πρῶτον αὐτοῦ καθῆκον ἢ συναίσθησις αὕτη, καὶ ὅτι ὅλος ὁ βίος αὐτοῦ εἶναι καθῆκον. Προέρχεται δὲ ἡ συναίσθησις αὕτη ἐκ τοῦ αἰσθήματος τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ κυρίως δὲν εἶναι ἄλλο τι καὶ αὐτὸ, ἢ ἡ ἔμφυτος ἔννοια τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλιστα ἡ συναίσθησις τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα εἶναι ἰσχυρότατα ἐλατήρια τῆς θελήσεως.

Ὅπου δὲ καθῆκον, ἐκεῖ καὶ δικαίωμα, διότι τὸ δικαίωμα εἶναι τὸ καθῆκον ὑπὸ τὴν ἐποψίν τοῦ θεμιτοῦ, τοῦ ἐξεστί μοι τοῦτο. Ἐπειδὴ ὀφείλω νὰ ζῶ, ἔχω καὶ δικαίωμα εἰς τοῦτο, καὶ οἱ ἄλλοι ὀφείλουσι νὰ μὴ παραβιάσωσι τὸ δικαίωμά μου τοῦτο. Ἐχων τὸ καθῆκον τοῦ διδάσκειν, ἔχω ἅμα καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἀπέναντι τῶν ἄλλων. Εἶναι ἔν συντόμῳ τὰ παραγγέλματα τοῦ δικαίου, ἅπερ ὑπὸ ἄλλην ἐποψίν εἶναι καθήκοντα. Τὰ δικαιώματα εἶναι ἢ φυσικὰ καὶ ἀναραίρετα, ἢ ἐπίκτητα καὶ αἰρόμενα. Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον διὰ τί καὶ τὰ δικαιώματα συναποτελοῦσι τὸν ἠθικὸν νόμον, καὶ διὰ τί ὁ ἀδικος νόμος ἀποκλείεται τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Πηγὴ δὲ τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων εἶναι ὁ Δημιουργός, ὁ θέμενος τοιοῦτους νόμους καὶ δοὺς τοιαῦτα καθήκοντα.

Συμβουλαὶ δὲ λέγονται αἱ μὴ ὑποχρεωτικαὶ τοῖς πᾶσιν ἐντολαὶ τοῦ θεοῦ νόμου, αἱ ἐντολαὶ τῆς τελειότητος, ἣν οὐ πάντες χωροῦσιν ἐνταῦθα.

α) Περὶ διαιρέσεως καὶ συμπτώσεως τῶν καθηκόντων.

Τὰ καθήκοντα κατὰ διαφόρους ἐπόψεις διαιροῦνται, εἰς ἀπόλυτα καὶ σχετικὰ, εἰς τὰ πρὸς τὸν Θεόν, τὸν πλησίον καὶ ἡμᾶς

αυτοῦς, εἰς τὰ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀγάπης. Ἐπὶ δὲ συμπτώσεως αὐτῶν προκρίνονται τὰ ἀπόλυτα, τὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ τοῦ δικαίου· διότι αἰρομένων τῶν δικαιωμάτων συναίρεται ἡ πρώτη βᾶσις τῆς ἀγάπης, ἥτις τὸ ποιεῖν τὸ ἀγαθὸν ὑπαγορεύει ἐπικρατοῦντος δὲ καθήκοντός τινος, αἴρεται ἡ ὀφειλὴ τῶν ἄλλων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ σύμπτωση καὶ σύγκρουσις τῶν καθήκοντων προέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῆς ἡμετέρας πρὸς ὀρθὴν διάγνωσιν καὶ ἐκ τῆς ἡμετέρας βραθυμίας, διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἐπιμεληθῶμεν τῆς ὀρθῆς διαγνώσεως, ἵνα γινώσκωμεν ἐκαστοτὸν τὸν οἰκείον τόπον καὶ χρόνον ἐκαστοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ἀξίαν. Ὡστε δὲν εἶναι δύσκολον τότε νὰ λυθῇ τὸ πολύκροτον ζήτημα ἐκεῖνο· ἐν ἀνάγκῃ τίμη χρὴ βοηθεῖν; Βοήθησον κατὰ πρῶτον, ὑπὲρ οὗ πλείονες λόγοι, ἄλλως τῷ τυχόντι.

6) Περὶ συμβουλῶν.

Ναὶ μὲν ἐλλήθημεν πάντες πρὸς τελειότητα, ἀλλ' ἐνταῦθα ἐπὶ γῆς οὐ χωροῦσι πάντες αὐτήν· ἡ ἀρετὴ ἐνταῦθα εἶναι προσπάθεια καὶ ὁ προσπαθήσας δύναται σωθῆναι, ἀλλὰ δὲν εἶναι τέλειος διὰ τοῦτο. Ἄλλο σωτηρία καὶ ἄλλο τελειότης. Διὰ τοῦτο παρὰ τοῦ νεανίσκου τοῦ τηροῦντος μὲν τὰς ἐντολάς, ἀλλὰ θέλοντος τελειότητα, ἀπήτησεν ὁ Σωτὴρ πώλησιν ὑπαρχόντων (Ματθ. 19, 16, 39). Ταιαῦται δὲ τελειότητος ἐντολαὶ ἀριθμοῦνται συνήθως τρεῖς, ἡ αὐτοπροαίρετος πτωχεΐα, ἡ παρθενία καὶ ἡ τελεία ὑπακοή, αἱ ἐν τῷ μοναχικῷ βίῳ ἰδίως πληροῦμεναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Περὶ τῶν ἐξ ὑποκειμένου ὄρων τοῦ ἠθικοῦ βίου.

§ 9. Τινὰ περὶ τῶν ὄρων τούτων.

Ἴνα γείνη τὸ ἀγαθὸν κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀπαιτεῖται νὰ ἔχη οὗτος τὴν συνείδησιν αὐτοῦ, τὸν ἐνωτικὸν τοῦτον δεσμὸν, καὶ νὰ δύνηται νὰ σκειωθῇ αὐτὸ ἔργῳ. Καὶ ὄντως καὶ τοὺς δύο τούτους ὄρους κέκτηται ὁ ἄνθρωπος, καὶ δύναται νὰ γείνη ἀγαθός, ἔχων τὴν ἠθικὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἐλευθέραν θέλησιν.

§ 10. Περὶ συνειδήσεως.

Συνείδησις ἐν τῇ ἠθικῇ σημασία λέγεται ὁ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς νόμος, ὁ πρὸ μὲν τῆς πράξεως ὑπαγορεύων τὸ ἀγαθὸν ἢ ἀπαγορεύων τὸ κακόν, μετὰ δὲ τὴν πράξιν ἐπιδοκιμάζων ἢ ἀποδοκιμάζων τὸ πραχθέν. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἐνέργειαν ταύτην διαιρεῖται εἰς προηγουμένην καὶ ἐπομένην. Εἶναι δὲ ἡ ἠθικὴ συνείδησις οὐδὲν ἕτερον, ἢ αὐτὴ ἡ αὐτοσυνειδησία ἡμῶν ἐν τῇ συναρτίᾳ μετὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Εἶναι αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις ὑπὸ ἠθικὴν ἐποψίν. Εἶναι ὁ κριτὴς καὶ νομοθέτης, ἡ φρόνησις ἢ ἐφαρμοζούσα τὸν νόμον, ἢ καὶ συμπληροῦσα καὶ νομοθετοῦσα. Τὸ προτροπικὸν δὲ καὶ ἀποτροπικὸν τῆς συνειδήσεως, ἢ χαρὰ καὶ τύψις αὐτῆς, προέρχονται ἐκ τοῦ αἰσθήματος τοῦ ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ἡμῖν ἐμφύτου καὶ τῆς συναίσθησεως, ἐξ ἧς ἐλαύνεται ἡ θέλσις καὶ πηγάζει κατὰ πρότερον ἢ ἀνάγκη τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὡς εἴρηται. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὄπλον ὅτι, ἂν καὶ φωτίζεται ἡ συνείδησις ἡμῶν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀλλ' οὐχ ἦπτον οὐ μόνον ἐφαρμόζεται ὑπ' αὐτῆς καὶ συμπληροῦται, ἀλλὰ πρώτη πηγὴ αὐτοῦ εἶναι καὶ ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς μετὰ τοῦ ἐξ ἀντικειμένου ἀγαθοῦ, οὗτινος ἀντιλαμβάνεται καὶ οἰκειοῦται τὸ πνεῦμα.

Ἐπειδὴ δὲ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ καὶ παντὸς νόμου ὁ Θεὸς, καὶ ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἀγαθοῦ τούτου ἔχει συνείδησιν κυρίως, διὰ τοῦτο καὶ φωνὴ Θεοῦ καλεῖται πολλάκις ἡ συνείδησις, καὶ εἶναι ὄντως τοιαύτη, καὶ ἄγγελος φύλαξ τῆς ψυχῆς εἶναι. Ἐντεῦθεν δὲ κατανοοῦμεν, διὰ τί ἡ μὲν προτροπὴ καὶ ἀποτροπὴ τῆς συνειδήσεως εἶναι καταναγκαστικώταται, ἢ δὲ χαρὰ ἀνεκλάλητος, ἢ δὲ τύψις δριμυτάτη καὶ ἀδυσώπητος. Κατανοοῦμεν καὶ τοῦτο, ὅτι ὅσοι φωτεινότερα καὶ ζωηρότερα ἢ ἐν ἡμῖν ἔννοια τοῦ Θεοῦ, τοσοῦτοι δρασιμωτέρω καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, καὶ οὗτοι κατορθοῦνται ἢ εὐσυνειδησία. Τοῦναντίον δὲ, ὅσοι ἐπισκοτίζονται ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ δι' ἀγνοίας, δεισιδαιμονιῶν, κακῆς ἀγωγῆς καὶ ἐξέων κακῶν καὶ πολυχρονίων, τοσοῦτοι μᾶλλον ἀμβλύνονται καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, καὶ καταλαμβάνει τὸν τόπον αὐτῆς ἡ ἀσυνει-

δησία, είτε ως πλατεία συνείδησις (ίση τῇ ἀδιαφορίᾳ), είτε ως στενή (ὡς δεισιδαιμονία καὶ πρόληψις).

α) Ὑπαρξίς τῆς συνειδήσεως καὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν.

Ὅτι δὲ καὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἔχει τὴν ἔμφυτον ἐκείνην δύναμιν τῆς συνειδήσεως ὁ ἄνθρωπος, δῆλον τοῦτο ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ τῆς πείρας. Καὶ ἡ μὲν Γραφή λέγει καὶ περὶ τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν· «Ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσι νόμοι· οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτῶν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων, ἢ καὶ ἀπολογουμένων» (Ῥωμ. 2, 14—15). Ἐκ δὲ πείρας γινώσκουμεν, ὅτι καὶ αὐτῶν τῶν πεπωρωμένων κακούργων ἐγείρεται θεινὴ ἢ φωνὴ τῆς συνειδήσεως. Naί μὲν ἐπισκοτιζεται ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας πολλάκις ἡ συνείδησις καὶ διαιωνίζονται τὰ ἀθεμιτώτατα καὶ μυσαρώτατα παρ' ὅλοις λαοῖς καὶ ἔθνεσιν, ἀλλ' ἅμα ἐπιλαμψάσης ἀκτίνός τινος τοῦ δόσιου καὶ δικαίου, ἐγείρεται καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ καθήκοντος καὶ παρ' αὐτοῖς.

β) Περὶ τῆς προηγουμένης καὶ ἐπομένης συνειδήσεως.

Ἡ διαίρεσις αὕτη ἔχει τὸν λόγον τῆς ἐκ τῆς ἐνεργείας τῆς συνειδήσεως, ἣτις καὶ προηγεῖται τῶν πράξεων καὶ ἔπεται. Καὶ ἡ μὲν προηγουμένη συνείδησις παρίσταται ὡς τις ἄρχων καὶ νομοθέτης, ἡ δὲ ἐπομένη ὡς δικαστήριον. Ὅταν δὲ νομοθετῇ, μόνον εἰς τὰ γενικώτατα καὶ κυριώτατα ἀρ' ἑαυτῆς νομοθετεῖ, ἄλλως ἐφαρμόζει τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐρμηνεύει. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ὑπόκειται εἰς πλάνην διὰ τὴν ἁμαρτίαν.

Ἡ δὲ ἐπομένη συνείδησις ἐλέγχει τὰς πράξεις ἡμῶν, ἢ ἐπιδοκιμάζουσα, ἢ ἀποδοκιμάζουσα τὸ πραχθὲν κατὰ τὸν νόμον, τὴν προαίρεσιν καὶ τὰς περιστάσεις, ἐξ ὧν συναπαρτίζεται ὁ καταλογισμὸς τῶν ἠθικῶν ἔργων, περὶ οὗ ἔσται λόγος ἐν ταῖς ἐπομένοις. Ὁρθῶς δ' ἐπεκλήθη δικαστήριον ἡ ἐπομένη συνείδησις, διότι καὶ κατηγορία λαμβάνει χώραν, καὶ ἀπολογία καὶ μάρτυρες, καὶ ἀπόφασις, ὡς λαμπρῶς περιγράφει ὁ Ἀπόστολος (Ῥωμ. 2, 14—15, ὅρα ἀνωτέρω). Ὅταν δὲ ἀμφιβάλλῃ ἡ συνείδησις,

ἀναβάλλει μὲν τὴν ἀπόφασιν, ἀλλ' οὐδέποτε διὰ παντός. Πολλάκις δὲ διορθοῖ τὰ ἡμαρτημένα τῆς προσηγουμένης συνειδήσεως· σημείον ταῦτα, ὅτι ἔστι τις ἀδέκαστος κριτής!

Οὐδὲν δὲ τῶν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἀγαθῶν τιμιώτερον τῆς συνειδήσεως ἀγαθῶν ἔργων· αὕτη θυμηδία Παράδεισου ἐνστάζει τῇ ψυχῇ, εἰς ἀνάκτορα περιφανέστατα καὶ μεγαλοπρεπέστατα τὴν πενιχρὰν καλύθην μεταβάλλουσα. Τούναντίον δὲ ἡ τύψις τοῦ συνειδότος εἶναι τις σκόληξ ἀκοίμητος καὶ ἄδης. Παραδείγματα τῆς φοβερᾶς ταύτης καταδίκης ἔχομεν πολλά ἐν τῇ Γραφῇ ἀπὸ ΚΑΤΙΝ μέχρις Ἰούδα. Καὶ αἱ μυθολογούμεναι δὲ Ἑρινύες, αἱ εἰς αὐτοκτονίαν ἐλαύνουσαι καὶ πέραν τοῦ τάφου καταδιώκουσαι, οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ μαρτυρίαι τοῦ ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως παρ' Ἑλλησι. Δειναὶ δὲ καὶ αἱ Ἑρινύες τοῦ μητραλοῦ Νέρωνος, ὡς ἱστορεῖ ὁ Σουετώσιος.

γ) Περὶ εὐσυνειδήσιας.

Ἄρεται τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ ὀρθότης, ἡ βεβαιότης καὶ τὸ νηφάλαιον· τούναντίον δὲ στρεβλή, ἀμφιβολία καὶ νεκρὰ λέγεται.

Καὶ 1) ὀρθὴ μὲν λέγεται ἡ συνείδησις, ὅταν ὀρθῶς ἐρμηνεύη καὶ ἐφαρμόζῃ τὸν νόμον· τούναντίον δὲ, στρεβλή. Αἴτια δὲ τοῦ παραλογισμοῦ τούτου τῆς συνειδήσεως εἶναι κακὴ ἀγωγή περὶ τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικὴν, διμιλίαι κακαί, ὄκηριὰ περὶ τὴν μόρφωσιν τῆς συνειδήσεως. Εἰς δεινὸν δὲ περιπίπτει λαβύρινθον ὁ ἔχων στρεβλὴν συνείδησιν· διότι καὶ ἔχων αὐτὴν ἀμαρτάνει, καὶ μὴ ὑπέικων αὐτῇ ἀμαρτάνει· διότι ὀφείλει τις νὰ ὑπακούῃ εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως.

Εἶδη δὲ τῆς στρεβλῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ πλατεῖα καὶ στενὴ συνείδησις. Καὶ πλατεῖα μὲν εἶναι ἡ συνείδησις ἐκεῖνου, ὅστις καὶ τὰ κυριώτατα καθήκοντα ἀδιάφορα θεωρεῖ· ἔστι δὲ καχεξία τοῦ ἐν ἡμῖν ζωοῦρου τοῦ ἀγαθοῦ, ἐκ μεγάλης ἀκολασίας προερχομένη. Στενὴ δὲ λέγεται ἡ συνείδησις ἐκεῖνου, ὅστις ἐπινοεῖ καθήκοντα ὅπου δὲν εἶναι, καὶ πανταχοῦ καὶ πάντοτε φοβεῖται μὴ προσκρούσῃ εἰς τι καθήκον. Διὰ τοῦτο καὶ περιδεὴς συνείδησις καλεῖται, διὰ δεισδαιμονίας καὶ ἀστασίας ἐκδηλουμένη. Αἴτια δὲ τῆς τοιαύτης καχεξίας εἶναι πολλάκις μὲν ἡ ἰδιοσυγκρασία ἢ

ψοφοδεής, πολλάκις δὲ ἀσθένεια τῆς κρίσεως, ὀμιλῶσι κακαὶ καὶ εἰήσις. Κατὰ τούτων δὲ πρὸς τοὺς ἰατρικοὺς ἀνησιμώτατα φάρμακα τὰ ἐξῆς· ἀσκησις ἐν τῇ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀποφυγὴ βιβλίων δεισιδαιμονικῶν, ἀποφυγὴ τῆς πολλῆς ἐξετάσεως περὶ ἃ προσκόπτει ἡ συνείδησις, καὶ πρὸ πάντων μάλιστα ἀποφυγὴ τῆς ἀργίας, ἥτις μήτηρ πάσης κακίας.

2) Βεβαία δὲ λέγεται ἡ συνείδησις, ὅταν ἐπὶ ἀναντιβῆτων βάσεων ὀρίξῃ τὸ πρακτέον· ἄλλως λέγεται ἀμφίβολος. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς ἀμφιβάλλει περὶ τῶν κυριωτάτων καὶ ῥητῶν ἐντολῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν λεπτομερειῶν αὐτῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐφαρμογῆς, διὰ τοῦτο καὶ ἐν τούτοις μόνον δύναται τις νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐν ταιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἰσχύουσιν οἱ ἐξῆς κανόνες. Ἀνάβαλε τὸ ἔργον, εἰ δυνατόν· ἄλλως πράττε τὸ πιθανώτερον, ὅταν μηδεὶς κίνδυνος ὑπάρχῃ βλάβης, καὶ ὅταν ἔχῃς καὶ κῦρος ἄλλου. Ἐπὶ ἐλαχίστου βαθμοῦ πιθανότητος, ἀν μὲν πρόκειται περὶ παραδοχῆς γνώμης τινός, τότε δύνασαι νὰ ἀπαδευχθῆς αὐτήν, ἀν ὅμως πρόκειται περὶ ἔργων (ἐξωτερικῶν), ἀπέχου.

3) Ἡ νήφουσα συνείδησις εἶναι αὐτὸ τὸ πρόσθετε σεαυτῶν εἶναι τὸ ἐν ἡμῖν φῶς (Λουκ. 11, 34)· εἶναι ὁ ἀγγελος φύλαξ καὶ τὸ πρῶτιστον τοῦ ἀνθρώπου καθήκον, ὡς μέγιστον κακὸν ἡ νεκρὰ συνείδησις.

§ 11. Περὶ ἐλευθέρας θέλησεως.

Ἡ πρακτικὴ δύναμις τῶν λογικῶν ὄντων λέγεται ἐλευτέρα θέλησις. Εἶναι δὲ ἡ θέλησις ἡμῶν ἐν τῇ συναφείᾳ μετὰ τοῦ λόγου· εἶναι ἡ δύναμις ἐκείνη τοῦ αἰρεῖσθαι τὸ πρακτέον καὶ ὀρίξειν τὴν ἡμετέραν ἐνέργειαν ἐν ταῖς διαφοραῖς σχέσεσιν ἡμῶν πρὸς τὰ ὄντα· εἶναι ἡ δύναμις ἐκείνη, δι' ἧς ἀπαλλάττεται ὁ ἄνθρωπος τῶν νόμων τῆς ἀνάγκης, ἵνα ἐν συνειδήσει, σκοπίμως καὶ αὐτοπροαιρέτως ἐνεργῇ. Δι' ἀσκήσεως δὲ, εἴτε ἐξέως, κρατύνεται ἡ θέλησις ἡμῶν, καὶ ἐγτεῦθεν προέρχεται ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, εἴτε ἀγαθός, εἴτε κακός.

Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἀπλῶς εἶπεν ὅπου ἐλευθερία, ἐκεῖ καὶ εὐθύνη

καὶ ἀξία· ὅπου δὲ ἀνάγκη καὶ κωλύματα, ἐκεῖ οὐδεμία εὐθύνη, ἢ ἐλαχίστη. Δῆλον καὶ τοῦτο ὅτι, ἂν καὶ διατίθεται ἡ θέλησις ἡμῶν, ὅτε μὲν ὑπὸ τῶν φυσικῶν ὁρμῶν, ὅτε δὲ ὑπὸ τοῦ λόγου, ὅτε μὲν ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, ὅτε δὲ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, οὐδεμία τοῦτο ἀνάγκη· εἰσὶ δὲ δυνατὰ νὰ ἀντιστῇ ἡ θέλησις ἡμῶν. Δείκνυται δὲ ἐκ τούτου μόνον, ὅτι ἡ ἐλευθέρα θέλησις ἡμῶν ἐν ἐνεργεῖ μόνη, ἀλλὰ πρέπει νὰ διατίθεται ὑπὸ τινος· πρέπει νὰ ἦναι τι ἐλαττήριον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶναι λογικὸν ὄν καὶ οὐδὲν ἄνευ λόγου ὀφείλει νὰ πράττῃ, διὰ τοῦτο καὶ ὅταν ἐμμένῃ τις εἰς τὸ ἀγαθὸν μόνον, οὐδαμῶς παραβλάπτεται διὰ τοῦτο ἡ ἐλευθερία, ἀλλὰ τούαντίον εἰς τοῦτο καὶ συνίσταται ἡ ἀληθῆς αὐτῆς δύναμις, ἡ ἀληθῆς ἀνάπτυξις, ὡς μαρτυρεῖ περὶ τούτου ἡ πείρα· διότι πράγματι δυοῖν θάτερον συμβαίνει, ἢ τὸ ἀγαθὸν αἰρούμεθα, ἢ τὸ κακόν· ῥᾶστον δὲ τὸ κακόν, καὶ οὐδὲν ταῦτα κατόρθωμα. Ἡ ὁδὸς τῆς πονηρίας εὐρεῖα καὶ κατάντης.

Ἐπειδὴ δὲ δι' ἀσκήσεως προβαίνει ἡ ἐλευθερία καὶ μετὰ ταύτης καὶ ὁ πνευματικὸς βίος, διὰ τοῦτο καὶ δῆλον διὰ τί ἠθικότης καλεῖται πᾶσα ἡ τοιαύτη ἐνέργεια, καὶ μάλιστα ἡ ἀγαθὴ, καὶ διὰ τί καὶ ἅπας ὁ βίος ἡμῶν περιλαμβάνεται ἐν τῇ ἠθικῇ, ὡς εἴρηται ἀλλαγῶς. Δῆλον δὲ καὶ ἐκ πείρας τούτου· διότι δι' ἀσκήσεως καὶ μνήμη καὶ κρίσις καὶ πάντα κρατύνονται. Ἡ ἐπιμέλειά μὴ τῆς πάσης προόδου.

α) Μαρτυρία περὶ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως.

Ἡ τε ἅγια Γραφή καὶ ἡ πέτρα μαρτυροῦσι περὶ τῆς υπάρξεως τῆς ἐλευθερίας καὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ δὴ ἡ μὲν Γραφή οὐ μόνον ὑποδείκνυσι τὰ λείψανα τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ Ἀδὰμ, δι' ὧν καταδείκνυται τὸ δυνατόν τῆς σωτηρίας· οὐ μόνον ἐλευθέρως καλοῦνται ὁ Ἀβραάμ καὶ οἱ Ἰσραηλιταί· οὐ μόνον βητικῶς λέγει καὶ ὁ Σωτὴρ· «Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν»... ἀλλὰ καὶ ἅπασα ἡ οἰκονομία τοῦ Θεοῦ πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου γένους καλεῖται Διαθήκη, ἢτοι συνθήκη. Συνθήκη δὲ μόνον μεταξὺ ἐλευθέρων ὄντων λαμβάνει χώραν. Πρὸς δὲ τούτοις οὐτε ὁ σταυρικὸς θάνατος τοῦ Σωτῆρος ἦτο ἀναγκαῖος, εἴμη ἐλευθερίας

ἀμαρτάνοντες οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις των ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Ἐκ δὲ πείρας γινώσκομεν ὅτι, ἂν καὶ δυσχερεστάτη νῦν ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' οὐχ ἦττον δὲν ἐξέλειπον αἱ ἀγαθαὶ πράξεις καὶ οἱ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι. Βλέπομεν δὲ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ μάλιστα ἐν τῇ πατριῷ ἡμῶν, μεγάλα κατορθώματα αὐταπαρνήσεως καὶ φιλοπατρίας. Βλέπομεν ἀνθρώπους κατατρυχομένους ὑπὸ μυρίων δεινῶν, καὶ ὅμως ἐμμένοντας ἐν τῇ ἐδῶ καθήκοντος. Οὐτε πείνα, οὐτε δίψα, οὐτε φιλοστοργία, οὐτε ἀπελπισία, οὐτε παντὸς εἶδους κακοπάθεια ἠδυνήθησαν νὰ καταβάλωσι τὸ φρόνημα τῶν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος μαχομένων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν.

β) Κατάστασις τῆς ἐλευθέρως θελήσεως μετὰ τὴν ἁμαρτίαν.

Ἡ τε Γραφὴ καὶ ἡ πείρα, καίπερ ὁμολογοῦσαι τὴν ὑπαρξίν τῆς ἐλευθέρως θελήσεως, συνομολογοῦσιν ἅμα καὶ κηρύττουσι τὴν ἀσθένειαν τῆς θελήσεως καὶ τὴν βροπὴν εἰς τὸ κακὸν μᾶλλον, ἅπερ ἀποτελέσματα τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος. «Ἐγκρατεία ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἐπιμελῶς ἐπὶ τὰ πονηρὰ ἐκ νεότητος αὐτοῦ» λέγει ἡ Γραφὴ (Γενέσ. 8, 21). *Vide meliora proboque, deteriora sequor*, ἔλεγον καὶ οἱ ἀρχαῖοι. Τίς δὲ δὲν βλέπει μετὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου τὸν νόμον τῆς ἁμαρτίας τὸν ἀντιστρατευόμενον ἐν ἡμῖν τῷ νόμῳ τοῦ νοῦς ἡμῶν; Οὐ μόνον μετὰ δυσκολίας μεγίστης καὶ μετὰ μεγίστης ἐπιτάσεως τῶν δυνάμεων ἡμῶν ἀντιπαρτατόμεθα κατὰ τῶν ἀλόγων ὀρμῶν, κατὰ τῆς φιλαυτίας, καὶ βραθυμίας, ἀλλὰ καὶ ὅταν κατορθώσωμεν νὰ νικήσωμεν ἡμᾶς αὐτούς καὶ γενώμεθα ἐγκρατεῖς ἡμῶν αὐτῶν καὶ πράξωμέν τι ἀγαθόν, πάλιν ἀμαυροῦται καὶ αὐτὸ καὶ ἀπόλλυσι τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν διὰ τὴν προαίρεσιν ἡμῶν τὴν κακὴν· διότι σπανίως τις καὶ τὸ ἀγαθὸν πράττων, πράττει αὐτὸ ἐξ ἀδόλου ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πλάγιοι σκοποὶ ἐλαύνουσιν ἡμᾶς εἰς τὰς πράξεις, ἰδιοτέλεια, ἢ πρὸς τὸ θεαθῆναι κενοδοξία καὶ τὰ τοιαῦτα. Ταῦτα δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ ἐλατήρια τῶν πράξεων ἡμῶν, τοιαύτη ἡ προαίρεσις

ἡμῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Γραφή λέγει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος χρήζει ἀναγεννήσεως, καὶ μόνον δύναται νὰ συναινῆσθῃ εἰς αὐτήν. Ἡ δὲ περαιτέρω τελείωσις μόνον διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ κατορθοῦται. «Χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν», λέγει ὁ Σωτὴρ (Ἰωάν. 15, 5). «Χάριτί ἐστε σεσωσμένοι», λέγει καὶ ὁ Ἀπόστολος (Ἐφεσ. 2, 6).

Ὡστε οὔτε ὅλως στερούμεθα τῆς δυνάμεως τοῦ αἰρεῖσθαι τὸ ἀγαθόν, οὔτε πάλιν ἔχει ἡ θέλησις ἡμῶν τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς εὐρωστίαν. Χρῆζει ἄρα ἰάσεως καὶ ἐπιβρώσεως τῆς ἐκ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ἀναπολόγητος ἄρα ὁ ἄνθρωπος ὁ μὴ συναινῶν καὶ συνεργῶν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ ἠθικῶν ἔργων καὶ ἠθικῆς καταστάσεως.

§ 12. *Τινὰ περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου.*

Μέχρι τοῦδε εἶδομεν τὸ δυνάμει τοῦ ἀγαθοῦ, ἥτοι ἂν δυνάμεθα νὰ γείνωμεν ἀγαθοί, καὶ ὅποιον αὐτὸ τὸ ἀγαθόν, ὁ τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ὑπολείπεται ἤδη ἵνα ἴδωμεν καὶ τὸ ἐνεργεῖα τοῦ ἀγαθοῦ, ἥτοι πῶς καὶ πόσον κατορθοῦται ὑπὸ γενικωτέραν ἔποψιν, καὶ ποῖαι αἱ ἀπ' αὐτοῦ ἀποπλανήσεις.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ δι' ἔργων ἢ δι' ἐξέως καὶ φύσεως ἐκδηλοῦται ὁ ἠθικὸς βίος, διὰ τοῦτο καὶ τρία τινὰ περιέχονται ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ, τὸ περὶ ἠθικῆς ἀξίας τῶν ἔργων καὶ τὸ περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας.

§ 13. *Περὶ καταλογισμοῦ καὶ διαφορᾶς τῶν ἠθικῶν ἔργων.*

Ἡθικὰ, εἴτε ἀνθρώπινα ἔργα, ἐν γένει καλοῦνται ὅσα ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἐλευθέρως θελήσεως πράττει. Πᾶν δὲ τοιοῦτο καὶ ἀξίαν καὶ εὐθύνην ἔχει, καὶ ὡς ὀψόμεθα, πάντα ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ

πράτη ελευθέρως και ἐν συνειδήσει τοῦ σκοποῦ και ἐξ ἐλατηρίων ἀγαθῶν ὀρμώμενος. Ὡστε ἐκούσιον, ἠθικόν, ἀνθρώπινον, καταλογιστέον ἔργον, εἶναι ταυτόσημοι ἔννοιαι.

Καταλογίζεται δὲ τι ἔργον ἐξ ὑποκειμένου μὲν, κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἐλευθερίας· ἐξ ἀντικειμένου δὲ, κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου ὑποχρεώσεως. Ἡ δὲ κατὰ τὰς περιπτώσεις διαφορὰ συναπάγεται και τὴν τοῦ καταλογισμοῦ διαφορὰν.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Καταλογισμὸς (imputatio) εἶναι τις κρίσις ὑποκειμένη εἰς πλάνην. Μόνος δὲ ὁ Θεός, ὁ ἐτάζων καρδίας και νεφρούς, δύναται ἐπαξίως νὰ κρίνῃ τὰ ἔργα ἐκάστου. Ἐνταῦθα δὲ παρατίθενται κανόνες πινές, ἵνα ἔχῃ νὰ ὀξύνῃ τις ἐν ἑαυτῷ τὴν κρίσιν τοῦ ἀγαθοῦ, οὐχὶ δὲ ἵνα κρίνῃ και κατακρίνῃ τὸν ἄλλον. «Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε» (Ματθ. 7, 1). «Σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἄλλότριον αἰκέτην;» (Ῥωμ. 14, 4).

α) Περὶ τοῦ ἐξ ὑποκειμένου καταλογισμοῦ τῶν ἔργων

Τρεῖς εἶναι οἱ περὶ τούτου γενικώτεροι κανόνες.

1) Μόνον ἐκεῖνο τὸ ἔργον καταλογίζεται, ὅπερ ἐξ ἐλευθερίας γίνεται· ἀρα ὅπου οὐδεμίαι ἐλευθερία, ἐκεῖ οὐδὲ εὐθύνη και ἀξία.

Γινέσκει τῶν ἠθικολόγων διακρίνουσιν ἄμεστον και ἔμμεστον ἐλευθερίαν. Κατὰ τούτους δὲ ἔμμεσός τις πράξις καταλογίζεται, ὅταν ἢ δυνατόν νὰ ἀπαφύγη τις τὴν πρῶτην κακὴν πράξιν, εἰς ἣν ἔπανται ἄλλα. Ὅταν ἄμως ὀρεῖται τις νὰ ἀπαφύγῃ πράξιν τινα και ἐκ τῆς ἀπαφυγῆς προέρχονται κακά ἐπακολούθηματα, τότε οὐδαμῶς εἶναι ἐπαύθιμος ὁ ἀπαφυγὼν. Ἐν τούτοις δυσχερὲς πολλὰκις ἀποβαίνει ἡ κρίσις ἐπὶ τοιούτων πράξεων· διὰ ἀνάγκην, ἵνα τις ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν, ἂν τὸ κακὸν ἀπορῆβει ἄμεσως ἐξ αὐτῆς τῆς πράξεως, και ἂν τὸ κακὸν ἐπακολούθημα εἶναι ἴσον ἢ μείζον τοῦ ἀγαθοῦ ἔργου. Προσέτι σημειωτέον ὅτι αἱ κατ' ὄναρ ἁμαρτίαι καταλογίζονται, ὅταν προέρχονται ἐκ τῆς πραγματοποιήσεως ἕξεως. Ἄλλως αἱ πρῶται κινήσεις τῆς ψυχῆς, αἱ μὴ ἐκ τῆς θελήσεως ἐξαρτώμεναι, οὐδαμῶς καταλογίζονται.

2) Ὅτω ἦσαν ἡ ἐλευθερία, τασαύτω ἦσαν και ὁ καταλογισμός. Ἐλαττοῦται δὲ ἡ ἐλευθερία ἐκ τῶν διαφορῶν αὐτῆς κω-

λυμάτων, οἷα ἡ ἀγνοία ἢ ἡ μὴ αὐτοπροαίρετος, καὶ ἡ βία ἐπὶ ἐξωτερικῶν ὅμως πράξεων καὶ οὐχὶ ἐπὶ φρονημάτων καὶ διαθέσεων. Ἄλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν πράξεων ὀρεῖται ἕκαστος πάντα ποιεῖν, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν βίαν. Ἐπὶ ἐσωτερικῶν δὲ πράξεων μάλιστα ἡ γοητεία θεληγῆτρων τινῶν ἐλαττοῖ τὴν εὐθύνην.

Ἐτερον κώλυμα εἶναι ὁ φόβος ὁ ἐξ ἐπικρεμαμένου κινδύνου, ἢ ἐξ ὑποτιθεμένου. Πολλὴν δὲ τὴν διαφορὰν ποιοῦνται τοῦ φόβου ἡ ἰδίουσυγκρασία, ἡ διαφορὰ τοῦ φύλου καὶ τῆς ἡλικίας, ἡ διάθεσις τῆς ψυχῆς καὶ τὰ παραπλήσια.

Πρὸς τούτοις κωλύουσι τὴν ἐλευθερίαν ἡ φιληδονία καὶ τὰ πάθη καθόλου· ἐνταῦθα δὲ διακρίνεται ἡ εὐθύνη κατὰ τὴν προθυμίαν ἢ ἀμελείαν περὶ τὴν ἐκρίζωσιν τῶν κωλυμάτων τούτων. Ἐλαττοῖ τέλος τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἡ συνήθεια· ἐξαρτᾶται δὲ ἡ εὐθύνη ἐκ τῆς συγκαταθέσεως ἡμῶν εἰς ταύτην.

3) Ὅσω μείζων ἡ ἐλευθερία, τοσούτω καὶ ὁ καταλογισμὸς. Ὁ κανὼν οὗτος καταληπτός ἤδη οἴκοθεν. Μόνον δὲ τοῦτο σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι, εἰς τελεία μὲν ἢ ἡ γνῶσις τοῦ καθήκοντος, ὀλίγοι δὲ οἱ πειρασμοὶ καὶ τὰ κωλύματα, τότε τὸ μὲν ἀμάρτημα εἶναι βαρὺ, ἢ δὲ ἀγαθὴ πράξις οὐ μεγάλης ἀξίας.

β) Περὶ τοῦ ἐξ ἀντικειμένου καταλογισμοῦ τῶν ἔργων.

Καταλογίζονται ἐξ ἀντικειμένου τὰ ἔργα, ἢ κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ὑποχρέωσης τοῦ ἡθικοῦ νόμου (ὄρα τὰ περὶ διαφορᾶς καθηκόντων), ἢ ἐκ τῶν δυσχερειῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἰσχύει ἐπὶ τῶν ἀμαρτημάτων μᾶλλον, τὸ δὲ δεύτερον ἐπὶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων. Ὅστω πλείω ἀξίαν ἔχουσιν αἱ ἀγαθαὶ πράξεις, ὅταν πλείω καὶ τὰ κωλύματα ᾧσι· τάναντα δὲ ἐπὶ τῶν ἀμαρτημάτων συμβαίνει. Ἄλλ' ἐκ τῆς ἕξεως ἐν τῷ ἀγαθῷ οὐδαμῶς ἐλαττοῦται ἡ ἀξία τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς εἴρηται καὶ ἐν τῷ περὶ ἐλευθέρως θελήσεως.

γ) Περὶ τῆς ἠθικῆς διαφορᾶς τῶν ἔργων

Διαφέρουσι τὰ ἔργα κατὰ τὸ ἀντικείμενον, τὰς περιστάσεις, τὸ σκοπὸν καὶ τὰ εὐατήρια, τὸ ποσὸν καὶ τὸν ἀριθμὸν.

1) Κατὰ τὸ ἀντικείμενον διαιροῦνται τὰ ἔργα ἐν γένει ἢ εἰς ἀγαθὰ, ἢ εἰς κακὰ· ἡ τοιαύτη δὲ διαφορὰ καθ' ὕλην λέγεται. Δύ- νεται δὲ πράξις τις, οὔτα ἀγαθὴ καθ' ὕλην, νὰ ᾖ κατ' εἶδος κακὴ, ὡς ἐκ τῶν ἐπομένων δῆλον γενήσεται. Ἄλλὰ δὲν συμβαίνει καὶ τὰνάπαλιν.

Σημειωτέον δὲ ὅτι, εἰ καὶ καθ' ὕλην φαίνονται πως ἔργα τινὰ ἀδιάφορα, ὅσον τὸ ἐσθίειν, τὸ περιπατεῖν καὶ τὰ τούτοις ὅμοια, ἀλλ' ἐκ τοῦ σκοποῦ, καὶ ἐπειδὴ οὐδὲν ἀσκόπως πρέπει νὰ γίνη- ται, δὲν μένουσιν ὅλως ἀδιάφοροι καὶ αἱ πράξεις αὐταί.

2) Καὶ αἱ περιστάσεις τοῦ τίς, ποῦ, πότε καὶ πῶς οὐκ ὀλίγην διαφορὰν ποιοῦνται τῶν ἔργων, εἰ καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον ἔξω πως τῶν ἔργων κείνται. Καὶ ἡ μὲν περίστασις τοῦ τίς σημαίνει τὸ ἐπάγγελμα, ἡ δὲ τοῦ πῶς τὴν συνέρgeian. Δῆλον δὲ ὅτι καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος καὶ τὸ ἐπάγγελμα αὐξοῦσιν ἢ ἐλαττοῦσι τὴν ἀξίαν τῶν ἔργων καὶ τὴν εὐθύνην.

3) Ὁ σκοπὸς, οὗ ἕνεκα γίνεται τι, εἶναι καὶ αὐτὸς περίστασις τις, στενωῶς συνδεσμένη μετὰ τῶν πράξεων. Αὐξεῖ δὲ ἢ ἀλλοιοῖ κατ' εἶδος τὰ ἔργα· διότι τὰ μὲν ἀδιάφορα καθ' ὕλην ἔργα μετα- βάλλει εἰς ἀγαθὰ, ἢ κακὰ. Εἰς τὰ ἀγαθὰ ἔργα προστίθησι δευτέ- ραν ἀξίαν, εἰς δὲ τὰ κακὰ δευτέραν κακίαν. Εἰς τὰ κακὰ ἔργα ὁ ἀγαθὸς σκοπὸς οὐδὲν ὠφελεῖ, μόνον δὲ ἐλαττοῦται τὸ τοῦ κακοῦ μέγεθος. Εἰς δὲ τὰ ἀγαθὰ ἔργα ἡ πονηρὰ προαίρεσις ἀμαυροῖ τὸ ἀγαθόν.

Μόνος δὲ ἀπώτερος καὶ ἀληθὴς τῶν ἔργων σκοπὸς εἶναι καὶ ὀφείλει νὰ ᾖ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, ὡς δῆλον τοῦτο ἐκ τῆς περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐννοίας καὶ ἐκ πολλῶν τῆς Γραφῆς χωρίων, μάλιστα δὲ ἐκ τοῦ ἐξῆς: «Εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε» (Α΄ Κορινθ. 10, 31). Καὶ ὄντως, ὅταν πανταχοῦ ἐπιζητῶμεν τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐν τοιαύτῃ συνειδησῇ πράττωμεν αὐτὸ, δοξάζομεν ἐν τοῖς ἔργοις ἡμῶν τὸν Θεόν, τὴν πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ.

4) Τὸ ἐλατήριον στενωῶς συνδέεται μετὰ τοῦ σκοποῦ καὶ συνα- παρτίζουσιν ὁμοῦ καὶ καταρτίζουσι τὴν προαίρεσιν· διότι, ὡς εἴ- ρεται καὶ ἀλλαχοῦ, ἡ θέλησις ἡμῶν δὲν εἶναι τυφλὴ τις ὁρμὴ,

ἀλλ' Ὀλογος. Ὁ λογικός λοιπὸν σκοπός, διατιθεῖς τὸ αἶσθημα, ελαύνει τὴν θέλησιν, καὶ οὕτω πνευματικὰ ἀπεργάζεται καὶ τὸ αἶσθημα καὶ τὴν θέλησιν, καὶ τὸ ἐλαττήριον εἶναι πλέον οὐχὶ τυφλὸν αἶσθημα καὶ αὐτὸ, ἀλλ' ἐν συνειδήσει, καὶ ὑψοῦται εἰς τὴν ἀγάπην.

Τελειότατον ἄρα ἐλαττήριον εἶναι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, εἰς ἣν συγκεφαλαιοῦνται ἅπαντα τὰ ἀγαθὰ ἐλαττήρια, ἅπερ ἐκφέρονται ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον· «Πράττε τὸ ἀγαθὸν δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἀγαθόν.» Ζωηρότερος ὅμως καὶ σαφέστερος εἶναι ὁ τύπος· «Πράττε τὸ ἀγαθὸν ἐξ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ». Ἀντίθετον δ' ἐλαττήριον εἶναι ἡ φιλαυτία, ἐξ ἧς πᾶν κακόν. Ἡ δὲ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη τότε εἶναι ἀληθής, ὅταν συνδέεται τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ, μεθ' ἧς συνδέεται καὶ ἡ τοῦ πλησίον. Οὕτω δὲ, ὡς ἀφόμεθα ἀλλαγῶν, καθαιρεῖται ἡ φιλαυτία καὶ ἔχει ὄρια ἀγαθὰ ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη, καὶ διὰ τοῦτο ἀγαθὸν ἐλαττήριον γίνεται. Ἀντιβαίνει δὲ τῇ πρὸς Θεὸν ἀγάπῃ ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη, ὅταν χάριν τῶν ἡμετέρων παθῶν καὶ ἐκ τοῦ φόβου ἀπωλείας ἐπιγείωσιν ἀγαθῶν παραβαίνωμεν τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ ἀμελῶμεν αὐτοῦ.

Ἔτερον εἶδος τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ υἱικός φόβος. Μέσος δὲ τις ὅρος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐκ τοῦ κόσμου φόβου εἶναι ὁ δουλικὸς ἐκεῖνος φόβος τοῦ τὰς ἐντολάς διὰ τὸν φόβον τῆς τιμωρίας τηροῦντος. Οὗτος καίπερ μὴ ἔχων ἀξίαν, εἶναι ὅμως σωτήριος· διότι προσγίνεται ἡ συνήθεια ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ ταύτη ἔπειτα ἡ ἀγάπη, ἡ πηγὴ ἡ ἀδολος οὐ μόνον παντὸς ἀγαθοῦ, ἀλλὰ καὶ πάσης προόδου ἐν αὐτῷ.

5) Ὁ ἀριθμὸς ἐν τοῖς ἔργοις κατ' ἐπιφάνειαν μὲν φαίνεται τι ξένον· ἀλλ' ἔταν ἐξετασθῆ ἐγγύτερον τὸ πρᾶγμα, δεικνύει μεγάλην σχέσιν καὶ δύναμιν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ περιπετῶν πολλακίς εἰς τὸ αὐτὸ ἀμάρτημα βαρυτέρας ποινῆς ἀξίος κρίνεται. Καταφαίνεται δὲ ἐτι μᾶλλον ἡ ἀλήθεια αὕτη, ὅταν ἀναλογισώμεθα, ὅτι ἡ μὲν ἐπανάληψις τοῦ ἀγαθοῦ προϋποτίθησι στέρησιν τῆς θελήσεως ἐν τῷ ἀγαθῷ, ἡ δὲ ὑποτροπὴ ἐν τῷ κακῷ προέρχεται ἐξ ἀδυναμίας τῆς θελήσεως καὶ ἐξέως ἐν τῷ κακῷ. Ἀναμνηστέον

δὲ ὅτι ἡ ἀξία τῶν ἔργων ἤρτηται ἀπὸ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐλευθερίας, εἴτε προαιρέσεως.

Πρὸς διαγνώσιν δὲ τοῦ ἀριθμοῦ σημειωτέον τὰ ἀκόλουθα.

Ἐκάστη πρᾶξις, καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀσχετῶς θεωρουμένη, εἶναι μία. Πολλαπλασιάζεται δὲ δι' ἐπαναλήψεως. Πᾶν ὁμῶς τὸ συντελοῦν καὶ παρασκευάζον τὴν πρᾶξιν καὶ στενωδῶς συνδεδόμενον αὐτῇ δὲν αὔξει τὸν ἀριθμὸν, οἷον ἐπὶ τῆς κλοπῆς τὸ παρασκευάζειν τὰ ὄργανα κτλ.

Ἐκαστὴ ἀριθμεῖται πρᾶξις τις, ὅταν μεσολαβῆθῃ ὑπὸ ἀκουσίου ἢ ἐκούσιου κωλύματος· ἐκούσιως μὲν καταπαύει τις τὸ κακὸν διὰ μετανοίας, τὸ δὲ ἀγαθὸν δι' ἀμελείας· ἀκούσιως δὲ λήγει ἡ πρᾶξις, ὅταν παρεμπέσῃ χρόνος ἰκανός, ἢ ὕπνος, ἢ τι τοιοῦτον.

Πολλαπλῶς δ' ἀριθμεῖται πρᾶξις τις, καὶ ὅταν ἡ αὐτὴ πολλοὺς ὠφελῇ, ἢ βλάπτῃ.

§ 14. Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ βίου, ἤτοι περὶ ἀγαθῶν ἔργων, ἀρετῆς καὶ τῶν καρπῶν αὐτῆς.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον ἤδη ὅτι ἠθικῶς ἀγαθὸν εἶναι ἔργον τι, ὅταν κατὰ τε ὕλην καὶ εἶδος καὶ τὰς περιστάσεις ἢ τοιοῦτον ἄλλως ἀπόλλυσι τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸ ἀγαθὸν ἔργον· ἀπόλλυσιν ἅμα τὴν ἀξίαν, ὅταν καὶ τὰ μείζω ἀγαθὰ χάριν τῶν ἐλαχίστων γίνονται, οἷον τὸ λατρεύειν Θεῷ τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν ἐνεκα· οἷοι τότε περὶ πλείονος ποιούμεθα τὸ ἥττον τοῦ κρείττονος.

Ἡ δὲ περὶ τὰ ἀγαθὰ ἔργα ἔξις καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἀγαθὴ φύσις λέγεται ἀρετὴ, καὶ ταύτης καρποὶ πάντα τὰ ἀγαθὰ.

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ὅτι ἡ μὲν ἀσκησις ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις φέρει τὴν ἀρετὴν, ἡ δὲ ἀρετὴ ἐκδηλοῦται δι' ἀγαθῶν ἔργων, καὶ ταῦτα δὲν δύναται νὰ ὑπάρξωσιν, ἀν μὴ συνυπάρχῃ ἀγαθὴ τις ἔξις, ἀγαθὸς τις πυρῆν. Δῆλον δὲ καὶ ἐκ τοῦ περὶ τῆς νῦν καταστάσεως τῆς ἐλευθερίας ὅτι ἡ ἡμετέρα νῦν ἀρετὴ δὲν εἶναι τελεία οὔτε κατὰ ποσόν, οὔτε κατὰ ποιόν, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι προσπάθεια καὶ συνέργεια τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ· ἡ χάρις τελειοῖ τὴν ἡμετέραν προσπάθειαν καὶ καθιστᾷ αὐτὴν ἀρετὴν, ἐνῶ πράγματι δὲν εἶναι τοιαύτη. Ἡ ἡμετέρα νῦν ἀρετὴ εἶναι ἀγών καὶ σταυρός.

Ὅς τὸν ἄνθρωπον παρακολουθεῖ ἡ σκιά, οὕτω καὶ τὴν ἀρετὴν τὰ ἀγαθὰ, τὰ τε πρόσκαιρα καὶ τὰ αἰώνια. «Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν» λέγει ὁ Σωτὴρ (Ματθ. 6, 33).

α) Περί διαιρέσεως τῶν ἀγαθῶν ἔργων.

Τὰ ἀγαθὰ ἔργα διαιροῦνται εἰς ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ, εἰς καθήκοντα καὶ συμβουλὰς (περὶ ὧν ὄρα ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ), εἰς φυσικὰ καὶ ὑπερφυσικὰ, εἰς ἀξίαν ἔχοντα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ.

1) Ἐσωτερικὰ ἔργα λέγονται οὐ μόνον τὰ ἐσωτερικὰ διανοήματα, φρονήματα καὶ αἰ ἐπιθυμῖαι (ἅτινα λέγονται ἔργα καὶ πράξεις καθ' ὅσον συμμετέχει ἡ πρακτικὴ δύναμις ἡμῶν, ἡ θέλησις), ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ προαίρεσις τῶν καὶ ἐξωτερικῶς ἐκδηλουμένων ἔργων. Ζητεῖται δὲ, ἂν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως καὶ τῆς δι' ἔργων ἐκδηλώσεως αὐτῆς. Ἀληθὲς μὲν ὅτι τὸ ἐξωτερικὸν ἔργον εἶναι πλήρης ἀπόδειξις τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως· διότι ἐκεῖνος ἐργάζεται τὸ ἀγαθόν, ὅστις ἀληθῶς θέλει καὶ ἀγαπᾷ αὐτὸ καὶ ἔχει ἰκανὴν δύναμιν τῆς θελήσεως· ἀλλ' οὐχ ἦτιον ἐνώπιον τοῦ ἐτάζοντος καρδίας καὶ νεφροῦ Θεοῦ ἴση ἡ ἀξία τοῦ ἐργασαμένου τὸ ἀγαθόν καὶ τοῦ μὴ ἐργασαμένου μὲν αὐτὸ διὰ τὰς περιστάσεις, ἀλλ' ἔχοντος σταθερὰν καὶ πλήρη τὴν προαίρεσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ δῆλον, διὰ τί ἔβουσε τῆ προαιρέσει τὸν υἱὸν ὁ Ἄβραάμ. Καταφαίνεται δ' ἐτι μάλλον ἡ ἀλήθεια αὕτη, ὅταν ἀναλογισώμεθα ὅτι τὸ τῆς ἀρετῆς χρῆμα εἶναι μόνιμόν τι καὶ αἰώνιον καὶ οὐδέποτε ἀπόλλυσι τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν διὰ τὰ κωλύματα.

Σημειωτέον ὅμως ὅτι, ἂν καὶ κατ' οὐσίαν ἔχει τὴν ἀξίαν τοῦ ἐσωτερικῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξωτερικὸν προστίθῃσι ἑτέραν· διὸ καὶ διπλὴν χαρὰν αἰσθάνεται ὁ συνειδὼς ἑαυτῷ ἀγαθὴν προαίρεσιν καὶ ἀγαθὰ ἔργα ἅμα.

Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι καὶ ἐπικίνδυνον καὶ ἐπιζήμιον εἶναι τὸ ἐπαναπαύεσθαι τῆ προαιρέσει μόνῃ· διότι ὑπακρύπτεται πολλακίς ἀδυναμία τῆς θελήσεως καὶ ὀκνηρία. Ἀκαμνηστὸν

δ' ὅτι μόνον δι' ἰσχυρᾶς θελήσεως προβαίνομεν εἰς ἐξωτερικὰ ἔργα.

2) Ὑπερφυσικὰ λέγονται τὰ ἀγαθὰ ἔργα, ὅταν προέρχονται ἐκ τῆς πίστεως, ἥτις θεῖον δῶρον, καί ἐκ τῆς θελήσεως τῆς κρατυνομένης ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ὅτι δὲ καὶ παρὰ τὴν ὑπερφυσικὴν αὐτὴν πηγὴν ὑπάρχει καὶ ἡ φυσικὴ καὶ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη καὶ ἄλλως ἀγαθόν τι ἔργον, δείκνυσι τοῦτο ἡ Γραφή ἢ ἐπαινοῦσα τὰς μαίας τῆς Αἰγύπτου καὶ παραδεχομένη ἐν γένει λείψανα τοῦ ἀγαθοῦ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, δι' ἃ ἦν δεκτικὸς ὁ ἄνθρωπος σωτηρίας καὶ ἀναγεννήσεως. Ἀποδείκνυσι δὲ καὶ ἡ πείρα, διότι καὶ εὐσεβεῖς πολλοὶ περὶ τοὺς γονεῖς καὶ ἐλεήμονες ἀπεδείχθησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ πολλῶν ἀγαθῶν ἐργάται. Ἀλλὰ βεβαίως οὔτε πάντοτε ἦσαν οἱ αὐτοὶ ἀγαθοί, οὔτε εἶναι βέβαιοι ὅτι πάντοτε ἐξ ἀγαθῆς προῆλθον προαιρέσεως τὰ ἔργα αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἄλλο ζήτημα, ἂν ἔχουσιν ἀξίαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοιαῦτα ἔργα. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὰ ἔργα ἡμῶν ἐν γένει μετὰ τὴν ἁμαρτίαν εἶναι ἀτελεῖ, καὶ ἵνα ἔχουσιν ἀξίαν καὶ αὐτὰ, πρέπει νὰ ἦναι καθ' ὀλοκληρίαν ἀξίος ὁ ἄνθρωπος, διὰ τοῦτο τὰ φυσικὰ ἀγαθὰ σχετικῶς μόνον δύνανται νὰ ὀνομασθῶσιν ἀγαθὰ, καὶ καθιστῶσι μόνον ἀξίον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τὸν ἐργαζόμενον τοιαῦτα. Πῶς δὲ λαμβάνει χώραν ἡ χάρις εἰς τοὺς μὴ πιστεύσαντας εἰς Χριστόν, καὶ ἂν λαμβάνει χώραν, ταῦτα εἶναι ζητήματα τῆς Δογματικῆς. Καθόλου δ' εἰπεῖν, ὁ Θεὸς οἶδε μόνος.

β) Περὶ ἀρετῆς καὶ ἀρετῶν.

1) Ἡ ἀρετὴ καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀσχετῶς θεωρουμένη εἶναι ἱκανότης περὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐξίς περὶ αὐτὸ ἅμα καὶ δευτέρα φύσις ὥστε καὶ ἐπίκτητόν τι καὶ ἀσκητόν εἶναι, ἅμα δὲ καὶ ἔμφυτον. Χαρακτηριστικὰ δὲ αὐτῆς εἶναι τὸ ἐδραῖον ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ ἔμμονον καὶ τὸ ἠθικῶς ἀγαθόν. Καὶ διὰ μὲν τοῦ πρώτου διακρίνεται τῶν ἀγαθῶν ἔργων μόνιμός τις κατάστασις καὶ φύσις οὕσα, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου διακρίνεται τῆς πονηρᾶς φύσεως. Ἡ ἀρετὴ ἀποκαλεῖται καὶ μεσότης ὑπὸ τῶν Ἀριστοτελικῶν, διότι πολλὰκις τὸ ὀρθόν κεῖται μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων ὅθεν καὶ τὸ πᾶν μέτρον ἄριστον καὶ τὸ μηδὲν ἄγαν.

Ἐπειδὴ ὁμοίως ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἀπώλεσε τὴν περὶ τὸ ἀγαθὸν ἰκανότητα καὶ εὐσθένειαν, καὶ ὑπὸ τὴν χάριν δὲ ὁ ἄνθρωπος κατὰ μικρὸν τελειοῦται, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀρετὴ ἡμῶν ἐν ταῦθα οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ προσπάθεια καὶ ἀγὼν κατὰ τοῦ κακοῦ.

Ἐντεῦθεν δὲ καὶ δῆλον ὅτι ἡ ἀρετὴ μόνον ἐν τῷ χριστιανισμῷ εἶναι δυνατὴ καὶ καταληπτὴ καὶ κατορθωτὴ. Ἄλλως εἶναι κενὸς λόγος καὶ οὐδὲν πλέον· διότι ἀπολύτως δὲν ὑπάρχει νῦν ἐπὶ τῆς γῆς ἡ ἀρετὴ.

Δῆλον πρὸς τούτοις διὰ τί ἔχει διάφορα ὀνόματα ἐν τῇ Γραφῇ. Καὶ δὴ καλεῖται *δικαιοσύνη* ἐν τῇ γενικῇ σημασίᾳ αὐτῆς ὡς καὶ παρ' Ἑλλήσιν «ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσα ἀρετὴ». Καλεῖται *φόβος Θεοῦ* (Ἠσαίου 33, 5)· *ἀγιασμός* (Α'. Θεσσαλ. 4, 3)· *φρόνημα τοῦ πνεύματος* (Ῥωμ. 8, 5—7)· *τήρησις τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ* (Α'. Κορ. 7, 19)· *πίστις, ἐλπίς καὶ ἀγάπη* (Α'. Κορ. 13, 13)· *σταυρός, ἀγὼν, αὐταπάρησις, μετάνοια* (Ματθ. 16, 24. Β'. Τιμ. 4, 7—8). Οὐχ ἦττον ἀπαντᾷ καὶ ἡ λέξις ἀρετὴ (Σοφ. Σολ. 8, 7. Φιλιπ. 4, 8. Α'. Πέτρου 2, 9). Ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι ἐν χρῆσει τὰλλα ὀνόματα τῆς ἀρετῆς· διότι μᾶλλον ἀρμόζουσιν εἰς τὴν ιδιότητα τοῦ ἀναγεννωμένου ἀνθρώπου ἐκ τῆς ἁμαρτίας καὶ ἐμφαίνουσι κάλλιον τὸν τρόπον τῆς ἀναγεννήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἀρχονται τοῦ κηρύγματος διὰ τοῦ *μετανοεῖτε*, καὶ μακαρίζονται πρῶτοι οἱ ταπεινόφρονες, καὶ ἀγὼν καλεῖται ὁ βίος ἡμῶν, καὶ ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος οὗτος σωθήσεται.

2) Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν διαίρεσιν τῆς ἀρετῆς, σημειωτέον ὅτι, ἐπειδὴ τὸ ἀγαθὸν πολυτρόπως κατορθοῦται, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀρετὴ ποικιλοτρόπως διαιρεῖται· ἐπειδὴ δὲ δι' ἐκάστου ἀγαθοῦ ἔργου ἐκδηλοῦται ἡ πρὸς τοῦτο ἰκανότης, διὰ τοῦτο καὶ πλεῖστα ὄσα ἀρετῆς καλοῦνται. Καὶ δὴ

Ἐπειδὴ πράττομεν τὸ ἀγαθὸν οἰκειούμενοι αὐτὸ ἢ διὰ τοῦ νοῦς ἢ διὰ τῆς θελήσεως, διακρίνονται καὶ αἱ ἀρεταὶ εἰς *θεωρητικὰς* καὶ *πρακτικὰς*. Καὶ θεωρητικαὶ μὲν λέγονται αἱ περὶ τὴν ἀλήθειαν ἐξείς καὶ ἰκανότητες, αἵτινες καὶ αὐταὶ δι' ἀσκήσεως καὶ

ἐπιμελείεσ κατορθοῦνται· οἷον σοφία, φρόνησις, πίστις κτλ. Πρακτικά δὲ εἶναι ἡ ἐγκράτεια, ἀνδρία κτλ.

Ἐπειδὴ ἡ ἀρετὴ ἐκδηλοῦται ἢ διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν σχέσεως, ἢ διὰ τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τοῦτο καὶ διαιροῦνται εἰς θεολογικὰς καὶ ἠθικὰς· θεολογικαὶ μὲν καλοῦνται ἡ πίστις, ἐλπίς καὶ ἀγάπη· ἠθικαὶ δὲ αἱ λοιπαί. Αὗται δὲ πάλιν ὑποδιαιροῦνται εἰς πρώτας καὶ θεμελιώδεις καὶ εἰς δευτέρας καὶ παραγώγους. Αἱ πρώται ἀριθμοῦνται συνήθως κατὰ Πλάτωνα τέσσαρες· σοφία, σωφροσύνη, καρδία, δικαιοσύνη (ἡ τελευταία ἐν τῇ στενῇ σημασίᾳ ὡς δηλωτικὴ τῆς σχέσεως πρὸς τοὺς ἄλλους)· ἡ κατὰ τὴν Σοφίαν Σολομῶντος (8, 7), σωφροσύνη, φρόνησις, δικαιοσύνη, ἀνδρία. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι ἅπασαι γίνονται θεολογικαί, ὅταν ἅπασαι ἀποβρέωσιν ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης· ὥστε κυρίως ἡ διαίρεσις αὕτη σχετικῶς πρέπει νὰ ἐκληθῆ. Τὰς τέσσαρας δὲ θεμελιώδεις ἀρετὰς ἐκάλουν οἱ Πατέρες λίθους ἀρογωνιαίους, τέσσαρας τοῦ Παραδείσου ποταμούς κτλ.

Ὡς τὰ ἀγαθὰ ἔργα, οὕτω καὶ αἱ ἀρεταὶ διαιροῦνται εἰς φυσικὰς καὶ ὑπερφυσικὰς. Ὑπερφυσικαὶ δὲ εἶναι αἱ ἐκ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἀποβρέουσαι καὶ τελειούμεναι ἐν τῇ ἀγάπῃ.

3) Ἡ ἀρετὴ εἶναι μία καὶ πολλαπλὴ ἅμα, ὡς εἴρηται. Ζητεῖται ἄρα τίς ὁ σύνδεσμος τῶν ἀρετῶν· ἂν ὑπαρχούσης τῆς μιᾶς, συνυπάρχουσι καὶ αἱ λοιπαί. Τὸ ζήτημα τοῦτο οὐδεμίαν παρέχει δυσκολίαν, ὅταν θεωρηθῆ ἡ ἀρετὴ ἀπολύτως ὡς τελειότης· ὡς τοιαύτη εἶναι τι πλήρες· ἵνα ἡ τελεία ἡ ἀρετὴ, πρέπει νὰ συνυπάρχωσι τὰ τέσσαρα αὐτῆς κυριώτατα χαρακτηριστικὰ, ἥτοι αἱ τέσσαρες βίβλικαὶ ἀρεταί, ὡς καὶ αἱ περιέχουσαι ταύτας θεολογικαὶ οὐδαμῶς ὑπάρχουσι χωρισταί, ὅπου ἀληθῶς ὑπάρχουσι.

Ἄλλως ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἂν ἀρετὴ θεωρηθῆ ἡ προσπάθεια, εἴτε τὰ πρώτα βήματα εἰς τὴν ἀρετὴν, ὅπερ καὶ κυρίως ὑπάρχει νῦν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ βαθμὸς τις μόνον τελειότητος εἶναι νῦν ἐφικτός ἐν τῇ νίκῃ μᾶλλον κατὰ τοῦ κακοῦ ὑφιστάμενος. Ὅταν οὕτω θεωρηθῆ τὸ πρᾶγμα, τότε φανερόν ἐστι δύναται νὰ ὑπάρξῃ τις ἀρετὴ, μὴ ὑπαρχουσῶν τῶν ἄλλων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ βίος νῦν ἀγὼν καὶ σταυρός αὐταπαρνήσεως καὶ ὑπομονῆς, δύναται πολ-

λαίκις καὶ ἡ αὐτὴ ἀρετὴ νὰ μὴ ὑπάρχη πάντοτε, ὡς κολλάκις οἱ σοφοὶ δὲν εἶναι καὶ ἐνάρετοι. Ἄλλὰ βέβαιοι καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐν ἐνὶ πιστῆς καὶ ἐν πολλοῖς πιστῆς ἔσται ἐν ἀπαξ ἀψήται τῆς ψυχῆς ἀρετῆς, ἐνσκηνώσει βαθμηδὸν καὶ ἅπασα ἡ σεμνὴ χορεία τῶν ἀρετῶν, καὶ καταστήσουσι εἰκόνα ἐμψυχῶν τῆς ἀρετῆς τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τούτου ἔρωτος κατελιημένον.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δὴλον ἤδη ὅτι διὰ τὸν ἀγωνιζόμενον ὑπάρχουσι διάφοροι βαθμοὶ τελειότητος ἐν τῇ ἀρετῇ. Ἄλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἀμαρτίας ἔπρεπε νὰ προβαίη ὁ πεπερατμένος ἄνθρωπος ἀπὸ τελειότητος εἰς τελειότητα. Σήμερον δὲ πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ ἀποθέσῃ τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, νὰ καταπολεμήσῃ τὸ κακὸν καὶ ἀνορθωθῇ καὶ καθαρισθῇ ἡ καρδιά καὶ δεκτικὴ γένηται τῆς ἀγάπης· διὰ τοῦτο καὶ προκόπτει ἐν τῷ ἀγαθῷ προτρεπόμεθα. Μέτρον δὲ τῆς προκοπῆς εἶναι ἡ ἀγάπη, ὁ δὲ προκόψας ἐν τῇ ἀγάπῃ πίπτει μὲν ἐνίοτε ἀλλ' οὐδέποτε εἰς βαρῆα ἀμαρτήματα. Μέγιστος δὲ βαθμὸς τῶν τελειότητος τὸ βραστάζειν ἐν τῷ σώματι τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ (Γαλ. 6, 17).

γ) Περὶ τῶν ἀγαθῶν, ἧτοι τῶν καρπῶν τῆς ἀρετῆς.

Ἵτι μὲν ἡ ἠθικὴ τελειότης εἶναι τι ἀγαθόν, ὃ φέρει ἡ ἀρετὴ, τοῦτο ὁμολογούμενον. Ἵτι δὲ καὶ ἡ συνειδήσις ἀγαθῶν ἔργων εἶναι τὸ πρῶτον καὶ ἀναφαίρετον ἀγαθόν τοῦ βίου τούτου, ὁμολογεῖται εὐκόλως. Ὅμολογεῖται καὶ τοῦτο, ὅτι μέγα ἀγαθόν καὶ ἡ κοινωνικὴ εὐημερία, καὶ ὅτι ἡ εὐημερία αὕτη εἶναι ἀδύνατος, ἂν μὴ ἐδράζηται ἐπὶ τῶν ἀσφαλῶν καὶ ἀκραδάντων βάθρων τῆς ἀρετῆς ἂν μὴ καταρτισθῶσι καὶ παιδαγωγηθῶσι τὰ μέλη τῆς κοινωνίας ἐν τῇ μικρᾷ κοινωνίᾳ τῆς οἰκογενείας δι' ἀγάπης καὶ σεβασμοῦ καὶ παιδείας, οὐδεὶς νόμος, οὐδεμία δύναμις δύνανται νὰ συγκρατήσωσι τὴν κοινωνίαν· τούναντίον δὲ οἱ ἐνάρετοι πολῖται οὐ μόνον δὲν βλάπτουσι ἀλλήλους, ἀλλὰ καὶ ὠφελοῦσι. Γινώσκωμεν δὲ ὅτι ὅταν συνεργασθῶσιν οἱ ἄνθρωποι, μεγάλα καταρθοῦσι, καὶ τὰ μέγιστα κατορθώματα καὶ αἱ μέγιστα ἀνακαλύψεις οὕτως ἐγένοντο, Δέλον ἄρα εἰκοθεν ἦδη ὁπίσθων ἀγαθῶν πρόξενον ἔσται καὶ

ὁποίων δεινῶν θέλει ἀπαλλαγῆ ἡ ἀνθρωπότης, ὅταν βασιλεύσῃ ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλ' ἐπειδὴ νῦν δὲν βασιλεύει ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ ἀμφιβάλλουσιν, ἂν ἡ ἀρετὴ εὐδοκιμῇ, ὅταν μάλιστα βλέπωσι θριαμβεύουσαν τὴν ἀδικίαν. Βεβαίως ὅταν οἱ ἄνθρωποι νοσῶσι τοσοῦτον, ὅταν τοσαύτη ἀχλὺς ᾖται ἐπιχειρῶμενη εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς, ὥστε ὁ χωρικός νὰ μακαρίζῃ τὸν ἀστὸν, ὃ δὲ ἀστὸς τὸν χωρικόν ὅταν νομίζῃ τις μέγα ἀγαθὸν τὸ νὰ σῆπῃται ἐκ τῆς ἀσωτίας καὶ νὰ στεναζῇ ἐν χυρστῇ καὶ ἐλεφαντίνῃ κλίνῃ, τότε οἱ τοιοῦτοι δὲν δύνανται νὰ νοήσωσι τὰ ἀγαθὰ τῆς ἀρετῆς, τὴν μακαριότητα τοῦ συνειδησῖν ἀγαθῶν ἔργων ἔχοντος, τὴν αὐτάρκειαν τοῦ ἐν λιτότητι βιοῦντος, τὴν καύχησιν τοῦ καυχωμένου ἐπὶ τοῖς ἰδίοις αὐτοῦ παθήμασι καὶ νὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι καὶ ἐν τοῖς δεινοῖς τοῦ βίου πάλιν μακαριώτερος ὁ ἐνάρετος. Τότε μόνον ἴσως θέλουσιν ἐξεγερθῆ ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ὅταν ἰδῶσιν ἐπιχειρῶμενον τὸν ὄλεθρον τῆς κοινωνίας ἐκ τῆς ἀδικίας ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων.

Τὸ τοῦ Σωτῆρος λοιπὸν μένει βέβαιον· «ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν» (Ματθ. 6, 33).

Τελειότης τοῦ ἀνθρώπου, ὑγεία καὶ εὐρωστία, εὐημερία κοινωνίας, εὐημερία οἰκογενείας, πρόοδος, μακαριότης ψυχῆς, ἐπίγειά τε καὶ αἰώνια ἀγαθὰ, πάντα ταῦτα εἶναι καρποὶ τῆς ἀρετῆς. Πᾶσα ἀρετὴ εἶναι τι ἀγαθόν, διότι εἶναι τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ κτήμα γενόμενον τοῦ ἀνθρώπου. «Ὁ καρπὸς τοῦ πνεύματός ἐστιν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραΰτης, ἐγκράτεια· κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος.» (Γαλ. 5, 22—23).

§ 15. Περὶ ἀμαρτίας καὶ πονηροῦ βίου.

Ἄμαρτία λέγεται ἢ τε δι' ἔργων παράβασις τοῦ ἠθικοῦ νόμου (ὅπερ καὶ ἐργασία τοῦ κακοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ) καὶ ἢ περὶ τὸ κακὸν εἶς, εἴτε ἡ δουλεία τῆς θελήσεως ἐν τῷ κακῷ. Ἡ ἀμαρ-

τία δύναται καὶ οὕτω νὰ ὀρισθῇ· ἐκπτώσις ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ λα-
τρεία τῆς φύσεως.

Τὸ κακὸν εἶναι ἀντίθετον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἄρσις αὐτοῦ. Αὐτὸ
δὲν ὑφίσταται καθ' ἑαυτὸ, ἀλλ' εἶναι ἡ καταστροφή τοῦ ἀγαθοῦ.
Μόνον δὲ ὑπόστασιν λαμβάνει ἐν τῇ θελήσει ἡμῶν, δι' ἔργων καὶ
ἐξεως περὶ τὸ αἶρειν τὸ ἀγαθὸν ἐκδηλούμενον. Εὐστόχως δὲ ἐπι-
κλήθη ἁμαρτία τὸ ἐν ἡμῖν κακόν, ἐξ οὗ καὶ τὰ ἄλλα κακὰ τὰ ἐν τῇ
φύσει (ἥτις συστενάζει ἡμῖν κατὰ τὸν Ἀπόστολον)· διότι εἶναι ὄντως
διαστροφή τῆς ἀληθείας τῶν ὄντων καὶ πλάνη τοῦ ἀνθρώπου, νο-
μίζοντος ὅτι βαδίζει τὴν εὐθὺ ἀγούσαν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, ἐνῶ
πράγματι βραίνει ἐπὶ τῆς σχολιάς καὶ εἰς τὴν ἀπώλειαν ἀγούσης·
«Τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος» (Ῥωμ. 6, 23). Μαρ-
τυροῦσι τούτω τὰ ὀψώνια τῆς ἀκολασίας καὶ ῥαθυμίας. Ἡ ἁμαρ-
τία φέρει ἐν ἑαυτῇ τὴν τιμωρίαν· διότι ὁ ἁμαρτάνων πράττει τὸ
κακόν, ὅπερ εἶναι καταστροφή· καταστροφήν ἄρα καὶ ἀπώλειαν
θησαυρίζει ἑαυτῷ ὁ ἁμαρτάνων καὶ ταραχὴν συνειδήσεως, τὸν
πρόδρομον τῆς ἀπωλείας. Ἄλλὰ τὸ κακόν δὲν ἴσεται ἐνταῦθα,
ἀλλὰ προβαίνει μέχρι τοῦ δεινοτάτου βαθμοῦ τῆς πωρώσεως καὶ
σκληρύνσεως ἐν τῷ κακῷ· τότε πλεον ἐκλείπει πᾶν αἰσθημα ἀγα-
θοῦ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ χαιρεκακεῖ μόνον ὁ τοιοῦτος καὶ μό-
νην τροφήν ἔχει τὸ κακόν. Τοῦτο δὲ εἶναι πάντως ὁ πνευματικὸς
θάνατος, καὶ ἡ τοιαύτη κατάστασις ἐκδηλοῦται, ἢ δι' ἀπογνώ-
σεως, ἢ διὰ κτηνωδίας, ἢ διὰ σατανικῆς ἀναισχυντίας καὶ μο-
χθηρίας. Ἀπὸ εἰκόνας τοῦ Θεοῦ γίνεται πνεῦμα σκότους ὁ ἄν-
θρωπος, ἀπὸ ἐμφύχου εἰκόνας τῆς ἀρετῆς γίνεται δοχεῖον πάσης
ἀκαθαρσίας.

Ἡ ἁμαρτία καλεῖται ἐν τῇ Γραφῇ καὶ ψεῦδος, ἀνομία, παρά-
βασις, παράπτωμα, παρακοή, ἀφείλημα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἁμάρ-
τημα κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

α) Διαίρεσις τῶν ἁμαρτημάτων.

Κατὰ τὰς διαφορὰς ἐπόψεις διαιροῦνται τὰ ἁμαρτήματα κατ' ἄ-
ριθμὸν καὶ εἶδος, διαιροῦνται εἰς ἀνομύματα καὶ πλημμελήματα,
εἰς τὰ κατὰ διάνοιαν ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ, εἰς τὰ τοῦ πνεύματος

καὶ τῆς σαρκός, εἰς τὰ κατὰ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τοῦ πλησίον καὶ καθ' ἡμῶν αὐτῶν, εἰς ἴδια καὶ εἰς ἀλλότρια, εἰς ἐλαφρά καὶ βαρέα, εἴτε θανάσιμα καὶ συγγνωστά.

Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ εἶδους τῶν ἀμαρτημάτων ἐγένετο λόγος ἐν τῷ περὶ ἠθικῆς διαφορᾶς τῶν ἔργων. Ἐνταῦθα δὲ λόγος περὶ τῶν λοιπῶν διαίρεσεων.

1) Ἀνομήματα λέγονται αἱ παραβάσεις τῶν ἀρνητικῶν καθηκόντων, δηλ. τὰ δι' ὧν βλάπτεται ὁ πλησίον, ἐνῶ πλημμελήματα λέγονται ἐν τῇ Γραφῇ τὰ ἐκ βαθυμίας περὶ τὸ ἀγαθόν (ἐν τῇ δικανικῇ γλώσσῃ πλημμέλημα εἶναι τὸ ἐλαφρότερον τοῦ ἐγκλήματος ἀμάρτημα). Ἐπὶ τῶν αὐτῶν δὲ περιστάσεων εἶναι βαρύτερα τὰ ἀνομήματα τῶν πλημμελημάτων διότι οὐ μόνον εὐκολώτερον εἶναι νὰ ἀποφύγη τις τὴν βλάβην τοῦ πλησίον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο οὐρεῖται κατὰ πρῶτον νὰ πράξη.

2) Τὸ αὐτὸ ἀμάρτημα δύναται, ἢ κατὰ διάνοιαν μόνον νὰ γείνη, ἢ νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ διὰ λόγου, ἢ τέλος καὶ δι' ἐξωτερικῶν ἔργων. Εἶναι δὲ τινα, ἅπερ μόνον κατὰ διάνοιαν ἀμαρτάνομεν, οἷον τὸ μῖσος, ὁ φθόνος κτλ. ἀλλὰ δὲ διὰ λόγου μόνον, ὅταν ἡ ψευδορκία, ἡ συκοφαντία κτλ. Ἐνταῦθα περὶ τῶν κατὰ τοὺς τρεῖς τρόπους ἐκδηλουμένων ἀμαρτημάτων ὁ λόγος, οὗς παραβάλλει ὁ ἱερός Αὐγουστῖνος πρὸς τὰς τρεῖς ἀναστάσεις τῶν ἐν Εὐαγγελίοις νεκρῶν. Καὶ δὴ

Ἀμαρτάνομεν κατὰ διάνοιαν, ὅταν εἰς τὰς ἐξωθεν ἐντυπώσεις καὶ τοὺς ἐσωτερικοὺς διαλογισμοὺς καὶ φαντασίας λαμβάνη μέρος ἡ θέλησις ἡμῶν, συναινοῦσα, ἐπιθυμοῦσα καὶ ἀπαρσιζοῦσα. Ἄλλως πειρασμοὶ καὶ σκάνδαλα λέγονται ἐξαρτᾶται δὲ τὸ βάρος τῶν τοιοῦτων ἀμαρτημάτων ἐκ τοῦ εἶδους τοῦ ἀμαρτήματος καὶ ἐκ τῆς συγνῆς ἐπαναλήψεως. Εἶναι δὲ ἀδύνατον σχεδὸν τὸ κατὰ διάνοιαν ἀμάρτημα, ὅταν ριζωθῇ, νὰ μὴ προδῇ εἰς λόγον καὶ ἔργον. Ἄλλ' ἐπειδὴ μέχρι λόγων καὶ ἔργων πολλὰ τὰ μεταξὺ, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐν λόγῳ ἀμάρτημα βαρύτερον τοῦ κατὰ διάνοιαν, καὶ τὸ ἐν ἔργῳ βαρύτερον τοῦ ἐν λόγῳ. Διότι τότε προβαίνει εἰς ἔργον ἀμάρτημα τι, ὅταν ὅλως κυριευθῇ ὑπὸ τοῦ κακοῦ ἢ θέλησις ἡμῶν.

3) Ὅσα μαλίνουσι τὸ σῶμα μᾶλλον, ἀποκαλοῦνται ἐν τῇ Γραφῇ ἁμαρτήματα καὶ μολυσμὸς σαρκός, ἔσα δὲ τὸ πνεῦμα, μολυσμὸς πνεύματος.

Ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ (Γαλ. 5, 19) πάντα σχεδὸν τὰ ἁμαρτήματα λέγονται ἔργα τῆς σαρκός· διότι χάριν αὐτῆς κινούμεθα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἁμαρτίαν, καὶ ὑποδουλοῦμεν τὸ πνεῦμα ἡμῶν καὶ ὄργανον τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς σαρκός καθιστώμεν. Ἐντεῦθεν δὲ ὀφείλον διὰ τί καὶ πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ καὶ πάντα τὰ ἀγαθὰ ἔργα καλοῦνται καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ αὐτῇ Γραφῇ (Γαλ. 5, 22—23). Ἀλλὰ κυρίως ἁμαρτήματα τῆς σαρκός εἶναι τὰ μαλίνοντα τὸ σῶμα ἡμῶν, ἅμα δὲ καὶ ἡ ἀπολασικὰ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ πᾶσα φιληδονία. Ἅμαρτήματα δὲ τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ ὑπερηφανία, ἡ ἀλαζονεία, ὁ φθόνος, τὸ μῖσος καὶ τὰ τοῦτοις ὅμοια.

Τὰ μὲν τῆς σαρκός ἁμαρτήματα εἶναι κτηνώδη καὶ βῆον εἰς φύσιν μεταβάλλονται καὶ πολὺ ἀμβλύνουσι τὴν δύναμιν τῆς θελήσεως, καὶ διὰ τοῦτο ἐλαττοῦταί πως ἡ εὐθύνη· διὸ καὶ οἰκτείρομεν μᾶλλον τοὺς τοιοῦτους. Τὰ δὲ τοῦ πνεύματος ἁμαρτήματα εἶναι σατανικά καὶ ἀποτρόπαια, καὶ δυσχεροτάτη ἡ διόρθωσις.

4) Ὡς τὰ καθήκοντα διαιροῦνται εἰς τὰ πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, οὕτω καὶ αἱ παραβάσεις αὐτῶν. Κυρίως δὲ καὶ καθ' οὐσίαν ἅπαντα τὰ ἁμαρτήματα κατὰ τοῦ Θεοῦ ἁμαρτάνομεν· διότι διὰ τῶν ἁμαρτημάτων παραβαίνεται ὁ νόμος αὐτοῦ, καταπολεμεῖται ἡ ἐν τῷ κόσμῳ τάξις καὶ ἡ βουλή τοῦ Θεοῦ περὶ τοῦ κόσμου. Ἀλλ' οὐχ ἥττον καὶ καθ' ἡμῶν αὐτῶν ἁμαρτάνομεν, βλάπτοντες τὸν πλησίον καὶ ἀσεβοῦντες κατὰ τοῦ Θεοῦ. Διότι οὐ μόνον ὄν ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀληθῶς, ὅταν ἀμελοῦμεν τῆς τελειότητος ἡμῶν καὶ γινώμεθα δούλοι τῶν παθῶν, ἀλλὰ καὶ ὅταν ὄν προσφερώμεθα ὀρθῶς πρὸς τοὺς ἄλλους, δι' οὗ καθαιρεῖται ἡ φιλαυτία ἡ ὑπέροχος καὶ ἀπόλαστος. Τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται εἰς τὴν μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐνότητά. Ἐάν δὲ ὄν πλησθῇ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης ὁ ἄνθρωπος, οὐδέποτε θέλει πληρωθῇ θεῶν καὶ ἐγγενῶν αἰσθημάτων καὶ φρονημάτων, οὐδέποτε ὀφείλει ἀναστῆ εἰς τὸ ἔσφος τῆς τελειότητος.

5) Οὐ μόνον ἐν ἰδίῳ ἀμαρτήμασιν ἀμαρτάνομεν, ἀλλὰ καὶ ἀλλοτρίων ἀμαρτημάτων κοινωνοῦμεν.

Κοινωνοῦμεν δὲ, συναινοῦντες, σιωπῶντες, ἐπαινοῦντες τὸ κακόν, συμβουλεύοντες, πειράζοντες, διατάσσοντες, μὴ τιμωροῦντες, ὑπερασπιζόμενοι, συνεργοῦντες. Ὅσω περισσότερο κοινωνοῦμεν, τοσούτω μᾶλλον γινόμεθα αὐτουργοὶ τοῦ κακοῦ καὶ τῆς εὐθύνης αὐτοῦ τῆς προσηκούσης μέτοχοι· ὅσω πλείω δύναμιν παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔχομεν, τοσούτω πλείων καὶ ἡ ἐνοχὴ ἡμῶν.

6) Θανάσιμα λέγοντα τὰ βάρεα ἐκεῖνα ἀμαρτήματα, ὅσα συνεπάγονται τὸν πνευματικὸν θάνατον τῆς ψυχῆς καὶ ἐκδηλοῦσι τὴν ἐν τῷ θανάτῳ κατάστασιν αὐτῆς. Ἀναγκαῖα δὲ ἡ ἐξακρίβωσις τῶν θανασίμων ἀμαρτημάτων, διότι τῶν μὲν ἐλαφρῶν καὶ συγγνωστῶν ἀμαρτημάτων οὐδ' αὐτοὶ οἱ δίκαιοι εἶναι ἀπληλαγμένοι ἐπὶ τῆς γῆς· διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Κυριακῇ προσευχῇ ἐδιδάχθημεν νὰ ζητῶμεν συγχώρησιν παρὰ Θεοῦ τῶν ἀμαρτημάτων, καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καθ' ἑκάστην λέγεται ὁ Ν'. τῆς μετανοίας ψαλμοῦ, καὶ ἐπομένως ὅλος ὁ βίος ἡμῶν εἶναι μετάνοια, ὡς καὶ ἀγών. Οἱ δὲ περιπεσόντες εἰς βάρεα καὶ θανάσιμα ἀμαρτήματα ἀποκλείονται τῆς θείας Κοινωνίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ μόνον δι' αὐστηρᾶς μετάνοίας ἀφίενται ταῦτα.

Ἡ οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἐλαφρῶν καὶ θανασίμων ἀμαρτημάτων εἶναι, ὅτι διὰ μὲν τούτων αἴρεται ὁ νόμος τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πλησίον, ἀποθεοῦνται τὰ κρίσματα, καὶ ἡ φιλαυτία εἶναι τὸ πᾶν· αὕτη ὁ Θεός, αὕτη ὁ νόμος· ἐπὶ δὲ τῶν ἐλαφρῶν ἀμαρτημάτων ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ μένει, παραβαίνεται δὲ ἐξ ἀδυναμίας· διὰ τῶν θανασίμων ἀμαρτημάτων γεννᾶται ἔχθρα πρὸς τὸν Θεὸν καὶ θανατοῦται ἡ ψυχὴ, ἐνῶ τὰ ἐλαφρὰ ἀμαρτήματα δεικνύουσι μόνον ὅτι δὲν εἶναι τελεῖα ἡ ἀνάβρωσις.

Ὅσω εὐκολώτερον εἶναι νὰ ὀρισθῶσι γενικώτερον τὰ θανάσιμα ἀμαρτήματα, τόσω δυσκολώτερον εἶναι νὰ διαγνωσθῶσι ποῖαι πράξεις εἶναι θανάσιμοι. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπανέλαβον πολλοὶ τὸ τῶν Στωϊκῶν «ἴσα τὰ ἀμαρτήματα καὶ τὰ κατορθώματα», καὶ ὅτι δῆθεν θανάσιμα ἀμαρτάνουσι μόνοι οἱ ἐθνικοί. Ἄλλ' ἐν τῇ Γραφῇ οὐ μόνον γίνεται διάκρισις τοῦ πολλοῦ καὶ ἐλαχίστου, καὶ τὰ μὲν

κάρφος τὰ δὲ δοκὸς λέγονται, ἀλλὰ καὶ οἱ χριστιανοὶ οἱ ἀμελήσαντες τῆς σωτηρίας καὶ ἀποβαλόντες τὴν χάριν (Ἑβρ. 2, 3) ἀμαρτάνουσι τὸ θανασιμώτατον ἀμάρτημα κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ οὐκ ἀρίσται οὔτε ἐν τῷ νῦν οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι (Ματθ. 12, 31. 32). Μόνον δὲ κατὰ τοῦτο δὲν ἀμαρτάνουσι πρὸς θάνατον οἱ χριστιανοί, διότι δύνανται διὰ τῆς μετανοίας νὰ ἐξαλειφῶσι τὴν εὐθύνην ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ διορθωθῶσιν· ἀλλὰ μόνον, ἐὰν εὐλαχρινῶς μετανοήσωσιν. Ἡ μετανοία δὲ ἐπὶ βαρέων ἀμαρτημάτων εἶναι δύσκολος.

Ἐπέδειξε δὲ πολλὰ ἡ Γραφή ὡς θανάσιμα ἀμαρτήματα (Γαλ. 5, 19. Α' Κορινθ. 6, 9), ὧν τὰ πλεῖστα ἐτιμωροῦντο θανάτῳ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, εἰς δὲ ἀντιστοιχεῖ τὸ τοῦ Ἀποστόλου: «οἱ ταῦτα πράσσοντες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν». Εἰς ταῦτα συναριθμεῖ ἡ Ἐκκλησία, ἐξ ἄλλων χωρίων τῆς Γραφῆς, τὴν ἄρνησιν τῆς πίστεως, τὴν Συμωνίαν, τὴν βλασφημίαν, τὴν αἰσχοκέρδειαν, τὴν ἐπιτορίαν, τὴν ψευδομαρτυρίαν καὶ εἴτι ἄλλο. Πρὸς δὲ τούτοις διακρίνονται ἐν τῇ Γραφῇ καὶ οἱ βαθμοὶ τῶν θανασιμῶν ἀμαρτημάτων, ἅπερ καὶ παρίστανται ὡς βρῶντα πρὸς τὸν Θεόν, οἷον ὁ ἐκ προμελέτης φόνος, τὰ τῆς διπλῆς ἀδικίας, ἥτις ἡ ἀδικία τῶν χερῶν καὶ ὄφρανον, ἡ στέρησις τοῦ μισθοῦ. Θανασιμώτατον δὲ ἀμάρτημα τὸ κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Λέγει δὲ καὶ ἡ Ζ'. Οἰκουμένη Σύνοδος (Καν. 5) «Ἀμαρτία πρὸς θάνατόν ἐστιν, ὅταν τινὲς ἀμαρτάνοντες ἀδιόρθωτοι μένωσιν».

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ὅτι ἵνα ἧ τι θανάσιμον ἀμάρτημα, πρέπει νὰ ᾖναι ἐξ ἀντικειμένου καὶ ἐξ ὑποκειμένου ἅμα τοιοῦτον. Καὶ ἐξ ἀντικειμένου μὲν ὑπεδείχθησαν ἀνωτέρω, τίνες παραβάσεις τοῦ νόμου εἶναι θανάσιμοι. Ἐν γένει δὲ εἶναι αἱ παραβάσεις τῶν ἀρχικῶν καὶ ἀδιαίρετων ἀρετῶν, πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, ὧν καὶ ἡ ἐν τοῖς ἐλαχίστοις παραβάσις εἶναι θανάσιμος. Τινὲς δὲ παραβάσεις γενικώτερον μόνον εἶναι θανάσιμοι· διότι κλοπῇ, κλοπῆς διαφέρει. Ἐξ ὑποκειμένου δὲ εἶναι θανάσιμον τὸ βαρὺ ἀμάρτημα, ὅταν ἐκ πλήρους προαιρέσεως προέρχεται, ὡς εἴρηται ἀλλαχοῦ. Ἄλλ' οὐχ ἦττον ἀναμνηστέον ὅτι ἄγνοια ἐπὶ βαρέων ἀμαρτημάτων δὲν λαμβάνει χώραν, οὐδὲ εἶναι

ἀναγκη νὰ ἀμαρτάνῃ τις ἐπίτηδες κατὰ τοῦ Θεοῦ, νὰ ἔχῃ ὀφλ. ὅπ' ὄφιν ὅτι παραβαίῃ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἦ θανάσιμος διὰ τοῦτο τὸ ἁμάρτημα. Ἐκ κακῆς δὲ συνήθειας πολλά ἀμαρτάνομεν, μὴ ἀπαλλασσόμενοι τῆς βαρείας εὐθύνης διὰ τοῦτο.

Σημειωτέον δὲ ὅτι πολλά ἐλαφρὰ ἁμαρτήματα, κἂν πολλάκις ἐπαναληφθῶσι, δὲν γίνονται βαρέα· ἀλλὰ ὅμως συσπαρτίζουσι τι βαρὺ ἁμάρτημα· διότι εἶναι μέρη τοῦ ὅλου. Πρὸς τοῦτοις δύναται τις νὰ ἀμαρτήσῃ θανασίμως, ὅταν καὶ ἐλαφρὰ ἀμαρτάνῃ ἐξ ἔχθρας πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὅταν διὰ λόγων γένηται αἰτιος φόνου, ὅταν ἐλαφρῶς ἀμαρτάνων τις θεωρῇ βαρὺ τοῦτο καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀξιοσημείωτα δ' ἐνταῦθα καὶ τὰ τοῦ Χρυσοστόμου, ὅστις πολὺ ἐπίφοβα θεωρεῖ καὶ τὰ ἐλαφρὰ ἁμαρτήματα· εἰς ἀνεπαίσθητος ἄγουσιν εἰς ἄλλα καὶ βαρέα (Ὁμιλ. 87 εἰς Ματθαίον).

Σημειωτέον καὶ τοῦτο ὅτι, ἂν καὶ πάντα τὰ ἁμαρτήματα συγχωροῦνται, πλην τοῦ κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλὰ συγχωροῦνται δι' εἰλικρινοῦς μετανοίας· μετάνοια δὲ εἰλικρινῆς εἶναι δυσχερεστάτη ἐπὶ τῶν βαρυτάτων ἁμαρτημάτων, διὰ τοῦτο καὶ καταντῶσιν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀμετανοήσιας, ὅπερ καὶ κατ' οὐσίαν εἶναι τὸ ἁμάρτημα κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ οὐκ ἀφίεται, καὶ ἐκδηλοῦται δι' ἀπιστίας, ἀπογνωσεως καὶ αὐτοκτοίας, δι' ὧν αἴρεται πᾶς σύνδεσμος μετὰ τοῦ Θεοῦ.

6) Περὶ πειρασμῶν.

Αἱ πρῶται ἀφορμαὶ εἰς τὸ κακὸν καὶ τὰ πρῶτα ποιητικὰ κτήτια καλοῦνται πειρασμοί. Τὴν γένησιν δ' ἔλαβε τὸ ἐν ἀνθρώποις κακὸν ἀπὸ τῆς καταχρήσεως τῆς ἐλευθερίας διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ πρώτου ἀνθρώπου. Ἐντεῦθεν ἐπῆλθε τὸ λεγόμενον προπατορικὸν ἁμάρτημα, δι' οὗ ἔσχεν ὑπόστασιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ κακὸν καὶ ἐμφωλεύει ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ὡς τις λύμη καὶ πυρὴν τοῦ θανάτου. Ἐκδηλοῦται δὲ διὰ βροφῆς εἰς τὸ κακὸν, τῆς ἀσθένειαν τῆς θελήσεως καὶ ἐν γένει τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος μαρτυρούσης.

Ἀφοῦ δὲ ἀπαξ κατέλαβε τὴν ψυχὴν τὸ κακὸν, καὶ οἱ ἐσωτερικοὶ διαλογισμοὶ πειροῦσιν καὶ αἱ ἐξωθεν ἐκτυπώσεις, μὴ δυναμένης τῆς θελήσεως νὰ ἐντιστῇ πάντοτε εἰς τὴν ἐπάρειαν τοῦ κακοῦ.

Ἐντεῦθεν δὲ καὶ δῆλον ὅτι οἱ πειρασμοὶ διαίρουσιν εἰς ἐσωτερικούς καὶ ἐξωτερικούς. Ἐκ δὲ τοῦ Ἀποστόλου Ἰακώβου μαθητάναμεν ὅτι ὁ Θεὸς πειράζει οὐδένα· ἄρα οὐδέποτε ὁ Θεὸς αἴτιος τοῦ κακοῦ· ἀντὶ ἀλλαγῆς λέγεται ὅτι ὁ Θεὸς ἐπείρασε τὸν Ἀβραάμ καὶ εἴτινα ἄλλον, τὸ πειράζειν, ἐκεῖ ἴσον τῷ δοκιμάζειν, ἥτοι δίδόναι ἀφορμὴν, ἵνα τις δοκιμὸς γένηται. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ἀποστόλου μαθητάνομεν ὅτι κατὰ πρῶτον λόγον πειράζει ἡμᾶς ἢ ἡμετέρα ἐπιθυμία· μακαρίζεται δὲ ὁ ὑπομείνας πειρασμόν· «Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν· ἐστὶ δοκιμὸς γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς. Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πειράζομαι· ὁ γὰρ Θεὸς ἀπειραστός ἐστὶ κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα· ἕκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελεόμενος καὶ δελεαζόμενος· εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίθει ἁμαρτίαν· ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκτείνει θάνατον» (1, 12—15). Διὰ τὴν ἐνδόμυχον δὲ ταύτην λύμην πειράζουσιν ἡμᾶς καὶ τὰ ἐξωθεν κτίσματα καὶ τὰ πονηρὰ πνεύματα, καὶ ὑπεκκαίουσι τὸ κακόν.

Κατὰ τῶν πειρασμῶν τὰ ἀλεξιθήρια φάρμακα ὑπέδειξεν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, εἰπὼν· «Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. Τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής» (Ματθ. 26, 41). Καὶ «τοῦτο τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται, εἰμὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ» (Ματθ. 17, 21). Ἦτοι πρέπει νὰ προσέχωμεν, ἵνα φύγωμεν τοὺς πειρασμούς· πρέπει νὰ προσευχώμεθα, ἵνα τὴν ἐξ ὕψους ἀντίληψιν ἔχωμεν. Πρέπει νὰ καθαίρωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν παθῶν, ἵνα ἐκλίπη ἡ ἐπιθυμία τοῦ κακοῦ, ἢ ἀμβλυθῇ. Διότι τὸ πνεῦμα τοῦ σκότους, ὅταν εὖρη ἀκαθάρτον τὴν ψυχὴν, καλεῖ ἐκ τῆς ἐρήμου, τοῦ οἰκητηρίου τῆς πονηρίας, λεγεῶνα πονηρῶν πνευμάτων καὶ καταλαμβάνουσι τὴν ψυχὴν τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου, ὡς τὸ ἐν ἁμαρτήμα φέρει τὸ ἄλλο.

γ) Περί κακίας, εἴτε πονηρᾶς φύσεως καὶ ἔξωτος ἐν τῇ κακίᾳ.

Οὐδὲν ἁμαρτήμα παρέρχεται, μὴ καταλείπον ἐν τῇ ψυχῇ ἕχη τῆς υπάρξεως αὐτοῦ, ἅπερ ἡ Γραφὴ καὶ οἱ Πατέρες μοι-

σμόν ἀποκαλοῦσιν. Ὁ μολυσμὸς δὲ οὗτος, οὗτινος πρῶτος πυρὴν εἶναι ἡ ῥοπή εἰς τὸ κακὸν ἢ ἔμφυτος, προβαίνει δι' ἐξέως μέχρι παντελοῦς ἐξαχρειώσεως τῆς ψυχῆς, ἥτοι ἄρσεως ἐν ἡμῖν τοῦ ζωπύρου τοῦ ἀγαθοῦ καὶ δουλείας τῇ ἀμαρτίᾳ καὶ τῇ φιλαυτίᾳ. Ἡ κατάστασις δ' αὕτη εἶναι ἡ τῆς ἀμετανοήσιας, ἣν κυρίως ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ἀποκαλεῖ ἀμαρτίαν κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ὄντως ὁ κυριευθεὶς ὅλως ὑπὸ τοῦ κακοῦ δὲν δύναται νὰ μετανοήσῃ καὶ δεχθῆ τὴν χάριν τὴν ζωοποιὸν καὶ σωτήριον, ἀλλ' ἀποκρούει αὐτὴν, καὶ οὕτω ἀμαρτάνει κατὰ τοῦ Παναγίου Πνεύματος, τοῦ δωρητοῦ τῆς χάριτος.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ κατάστασις τῆς ἀμετανοήσιας εἶναι παντελῆς ἄρσις τῆς ἀγάπης, ἄρα καὶ εἶναι ἴσα τῷ μηδενί, ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος· «ἐὰν ἀγάπην μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι.» (Α'. Κορ. 13, 2). Ὁ πνευματικὸς θάνατος εἶναι τὰ ὀψώνια τῆς ἀμαρτίας, ὡς διὰ τῆς ἀμαρτίας ἐπῆλθε καὶ ὁ σωματικὸς, οὗτινος πρόδρομοι εἶναι τὰ σμῆνη τῶν παντοίων νόσων καὶ παντοίων δεινῶν τῶν ἐκ τῆς κακίας τῶν ἀνθρώπων. Μαρτυροῦσι δ' ἀριδῆλως τούτω τὰ ὀψώνια τῆς καταστάσεως τῆς ἀμετανοήσιας· διότι οἱ ἐν ταιαύτῃ καταστάσει ὄντες, καταστρέφουσι τὸν βίον, ἢ εἰς αὐτοκτονίαν ὑπὸ τῆς ἀπογνώσεως ἐλαυνόμενοι, ἢ εἰς κτηνωδίαν.

Ἐπειδὴ αἰρομένης τῆς ἀγάπης καταλαμβάνει τὸν τόπον αὐτῆς ἡ φιλαυτία, ἡ δὲ φιλαυτία, ἡ πνευματικὴ, ἡ σαρκικὴ εἶναι, διὰ τοῦτο καὶ δύο ἀρχικὰ εἶδη τῆς φιλαυτίας, ἡ ὑπερηφανία καὶ ἡ ἀκολασία, ἐξ ὧν τάλλα εἶδη, αἱ μητροπόλεις τῶν ἄλλων κακῶν, φθόνος, φόνος, μῖσος, πλεονεξία, δκνηρία καὶ ὁ καρπὸς πάντων τούτων ἡ ἀμετανοήσια, ἐν ἣ ὁ θάνατος. Ἀριθμοῦνται δὲ ἐπὶ συνήθως τὰ θανάσιμα ἀμαρτήματα, ὡς ἐπὶ εἶναι καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καθ' ὧν ἀντιστρατεύονται τὰ θανάσιμα. Κυρίως δὲ οὕτως ἀποκαλοῦνται οὐχὶ αἱ πράξεις, ἀλλ' αἱ διάφοροι καταστάσεις, εἴτε τὰ εἶδη τῆς φιλαυτίας, ἐξ ἧς ἀπορρέουσι τὰ βαρῆα ἀμαρτήματα. Εἶδομεν δὲ, πότε ταῦτα κυρίως γίνονται θανάσιμα διὰ τοὺς χριστιανούς.

Πρὸς διάγνωσιν δὲ τοῦ βαθμοῦ τῆς πονηρᾶς φύσεως σημειώτερον τὰ ἀκόλουθα· ὅσω βαρύτερόν τις ἀμαρτάνει, τοσοῦτω πονη-

ροτέρα και η κατάσταση αυτοῦ και μείζων ὁ μολυσμός· ὅσω πλείω χρόνον ἐπιμένει τις και ἐπαναλαμβάνει τὸ ἀμάρτημα, τοσούτω μᾶλλον ἀδιόρθωτος γίνεται· ἀπιστία, σατανική οἴησις, θηριωδία, κτηνώδης ἀκολασία, αὐτοκτονία, ταῦτα εἶναι, ὡς εἴρηται, τὰ ὀφώνια τῆς ἀμαρτίας και ἀμετανοήσις.

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

B I B Λ I O N B .'

Περὶ τῶν καθ' ἕναστος τοῦ ἠθικοῦ βίου.

§ 16. *Τινὰ περὶ τοῦ βιβλίου τούτου.*

Τὸ βιβλίον τοῦτο, ὡς ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου δῆλον ἤδη, δύναται νὰ ἐπιγραφῆ ἢ περὶ καθηκόντων, ἢ περὶ ἀρετῶν, ἢ περὶ ἀγαθῶν· διότι ὁ ἠθικός βίος καὶ καθόλου καὶ μάλιστα ἐν τοῖς καθ' ἕναστος παρίσταται ὑπὸ διαφόρους ἐπόψεις, ὅτε μὲν ὡς καθῆκον, ὅτε δὲ ὡς ἀρετὴ, ὅτε δὲ ὡς ἀγαθόν τι. Ἄλλ' οὐχ ἤττον εἶναι καὶ τὰ τρία ὁμοῦ· διότι ἡ πίστις λ. γ. εἶναι καθῆκον, καθ' ὅσον ὀφείλει τις νὰ πιστεύῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο· ἡ αὐτὴ ὁμοῦ εἶναι καὶ ἀρετὴ, καθ' ὅσον εἶναι ἕξις καὶ ἰκανότης περὶ τὸ πιστεῦειν· οὐχ ἤττον εἶναι καὶ ἀγαθόν ἅμα ἢ πίστις, καθ' ὅσον πᾶσα ἀγαθὴ ἰκανότης καὶ δεξιότης εἶναι καλόν τι κτήμα τῆς ψυχῆς· εἶναι τὸ ἀγαθόν, κτήμα γενόμενον τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο καὶ λέγομεν τὸ καθῆκον τῆς πίστεως μᾶς ἐπιβάλλει τοῦτο· λέγομεν καθήκοντα τῆς δεῖνα ἀρετῆς· λέγομεν πρὸς τούτους, ἡ ἀρετὴ εἶναι μέγα τι ἀγαθόν, καὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἄλλ' οὐδεμία ἀνάγκη νὰ πραγματευθῇ τις τὰ τοῦ βιβλίου τούτου ὑπὸ τὰς τρεῖς ταύτας ἐπόψεις χωριστά· διότι ἐνῶ περιγράφεται μέρος τι τοῦ ἠθικοῦ βίου, δι' αὐτοῦ τούτου δείκνυται καὶ τὸ καθῆκον, καὶ τίνι τρόπῳ κατορθοῦται ἡ ἀντίστοιχος αὐτῷ ἀρετὴ· δείκνυται δ' ἅμα καὶ τίς ὁ καρπὸς αὐτῆς· ὥστε διὰ καθολικωτέρας τινὸς ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ ὅλου καὶ τῶν μερῶν τοῦ βιβλίου τούτου ἀποφεύγει τις τὰς τε ἐπαναλήψεις καὶ τὴν σύγχυσιν τῶν ἐννοιῶν. Διὰ τῆς ἀνωτέρω δὲ ἐπιγραφῆς τοῦ ὅλου βιβλίου δείκνυται ἅμα σαφέστερον ὁ σύνδεσμος μετὰ τοῦ πρώτου βιβλίου, οὗτινος συμπλήρωσις εἶναι τὸ δεῦτερον.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν διαίρεσιν τοῦ βιβλίου τούτου καὶ κατὰ τὰς τῶν μερῶν αὐτοῦ, σημειωτέον τὰ ἀκόλουθα:

Ἐπειδὴ ὁ βίος ἡμῶν εἶναι κίνησις μεταξὺ τῶν περιστοιχοῦντων ἡμᾶς ὄντων καὶ σχέσις πρὸς αὐτὰ, καὶ βιοῦντες οὐδὲν ἕτερον πράττομεν, ἢ πρὸς τὰ διάφορα ὄντα καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς οὕτως ἢ ἄλλως προσφερόμεθα καὶ ἐκδηλοῦμεν τοιαύτῃς ἢ τοιαύτῃς σχέσιν πρὸς τὰ διάφορα ὄντα, ὅθλον ἐντεῦθεν ὅτι, ὑπὸ τοιαύτην ἐκποσιν θεωρουμένου τοῦ βίου, δυνατόν ἵνα περιληφθῶσι καὶ τὰ διάφορα καθήκοντα, ἀρεταὶ καὶ ἀγαθὰ.

Ἐπειδὴ δὲ πηγὴ τῶν ὄντων καὶ πάσης ἀληθείας εἶναι ὁ Θεὸς ὁ δημιουργήσας καὶ τὴν τοιαύτην σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἄρα ἡ πρὸς αὐτὸν ἡμῶν σχέσις, ἥτις θρησκεία καλεῖται, εἶναι τὸ πρῶτον καθήκον καὶ ἀρετὴ καὶ ἀγαθόν, ἐπομένως ἡ θεοσέβεια εἶναι τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τούτου.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, δι' ἧς τελειοῦται ἡ θεοσέβεια, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ἂν δὲν ὑπάρχει καὶ ἡ πρὸς τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἀγάπη, ὡς οὐδεὶς τιμῶν τὸν βασιλεῖα ὑβρίζει τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ἄρα ἐν τῇ ἀγάπῃ πρὸς τὸν Θεόν συνυπάρχει καὶ στηρίζεται ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὅστις κατ' ἐξοχὴν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ λέγεται. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κόσμος ὅλος κάτοπτρον τῆς Θείας δόξης εἶναι, καὶ ὁ μὴ ὀρθῶς προσφερόμενος αὐτῷ προσκρούει εἰς τὸν δημιουργὸν αὐτοῦ. Ἀλλὰ περὶ τῆς σχέσεως ταύτης ἀρκεῦσιν ὀλίγα καὶ ἐν παρόδῳ. Ἡ δὲ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀγάπη περιλαμβάνεται εἰς τὰ δύο κεφάλαια τῆς πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης.

Τὸ τρίτον κεφάλαιον τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης περιέχει τὰ καθήκοντα καὶ τὰς ἀρετάς, δι' ὧν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ κατορθώσῃ καὶ τὰλλα καθήκοντα καὶ ἀρετάς εἶναι τὸ ἀσκητικόν, οὕτως εἶπεῖν, μέρος τῆς Ἠθικῆς. Πλατύτερον τὰ περὶ τῆς συναφείας ταύτης ὄρα ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ ὅθλον ἤδη καὶ τοῦτο, διὰ τί ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ συνεκτικὴ καὶ περιεκτικὴ τοῦ δευτέρου βιβλίου ἔννοια· διότι ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι ἀπλοῦν μόνον καὶ ἀδηλον αἰσθημα, ἀλλὰ τὸ αἰσθημα ἐν τῇ συνεκτικῇ καὶ περιεκτικῇ τοῦ καθήκοντος, ὅπερ διακρίθητι

καὶ ἐλαύνει τὴν βούλησιν ἡμῶν, ἵνα ἐξ ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀδόλως ἐνεργῆ, καὶ ἢ οὕτω γνησίᾳ ἢ ἀρετῇ, ἠθικῶς ἀγαθὸν τὸ ἔργον ἡμῶν. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ θεωρίας τῆς ἀγάπης ἐξάγομεν καὶ τὸ πῶς πρέπει νὰ πραγματευθῶμεν τὰ τοῦ βιβλίου τούτου λαμβάνοντες, ὡς λήμματα, τὰ ὀρθὰ θεωρήματα περὶ τῶν διαφόρων ὄντων καὶ κοινωνούντες οὕτω πρὸς αὐτὰ διὰ τῆς θεωρητικῆς ἀγάπης, ἀγαπῶμεν αὐτὰ καὶ πρακτικῶς, ἐνεργοῦντες διὰ τῆς βουλῆσεως τὴν ἐφαρμογὴν τῶν θεωρημάτων, καὶ τὴν πρὸς τοῦτο δεξιότητα κτώμενοι διὰ τῆς ἐξεως. Οὕτω δὲ συντέμεται πολὺ ἡ πραγματεία καὶ πολλῶν ἄλλων ἀρετῶν πλεονεκεῖ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Περὶ Θεοσεβείας.

§ 17. Περιεχόμενον τοῦ κεφαλαίου τούτου.

Διὰ τῆς ὀρησκευτικῆς ἐνεργείας τῆς θεοσεβείας ἐνούμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξομοιούμεθα πρὸς αὐτὸν, καὶ λατρεύομεν αὐτῶ. Ἐπειδὴ δὲ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας ὀφείλομεν νὰ λατρεύωμεν τῷ Θεῷ, ἄρα διὰ τῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος, τοῦ νοεροῦ ὀφθαλμοῦ τῶν ἀοράτων, ἐνούμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ λατρεύομεν αὐτῶ. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀγάπης, δι' ἧς τελειοῦται ἡ πίστις, καὶ ἐνοικεῖ ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ὁ Θεός, καὶ ναὸς αὐτοῦ γινόμεθα καὶ τῆς προνοίας αὐτοῦ καὶ ἐνεργείας ἐν τῷ κόσμῳ ἄμεσον ὄργανον.

Διὰ μὲν τῆς πίστεως, ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς ἐνεργείᾳ τῇ ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ, γεννᾶται ἡ ἀγάπη, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης γινόμεθα ἐδραῖοι ἐν τῇ πίστει καὶ ἐλπίδι, πιστεύομεν ἀδιστακτικῶς, ἦτοι ἡ πίστις γίνεται ἀρετῇ· διότι ἡ πίστις δὲν εἶναι ἀπλῶς παραδοχὴ θεῶν ἀληθειῶν, ἀλλὰ παραδοχὴ ἀδίστακτος· πρὸς δὲ τοῦτο ἀνάγκη ἰσχυρᾶς θελήσεως, μεγάλου ἀγῶνος κατὰ τῆς ἁμαρτίας.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐνθεν μὲν ὀρίζει εἰς τί συνίσταται ἡ ἐσωτερικὴ ἡμῶν θεοσεβεία, λέγων· «*νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη* (Α΄ Κορινθ. 13, 13)· ἐτέρωθεν δὲ δεικνύει καὶ τὸν σύνδεσμον τῶν τριῶν τού-

των, λέγων· «ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἄκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη» (Γαλ. 5, 6). Ἄλλαχού δὲ συνενοῖ εἰς ἐν τὴν πίστιν καὶ ἐλπίδα, λέγων· «ἔστι δὲ πίστις ἐλπίζουμένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἐλεγχος οὐ βλεπομένων» (Ἑβρ. 11, 1)· ἥτοι ὑπαρξίς καὶ ἀδίστακτος παραδοχὴ τῶν ἀοράτων (τῶν περὶ Θεοῦ ἀληθειῶν), ὡς ὁρατῶν, καὶ τῶν μελλόντων (ἀγαθῶν καὶ ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ), ὡς παρόντων. Ἡ ἐλπίς ἄρα εἶναι ἡ περὶ τῶν μελλόντων πίστις, ἅπερ καὶ αὐτὰ εἶναι ἀράτα, ὡς καὶ τὰ τὴν περὶ Θεοῦ θεωρίαν ἀφορῶντα.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ἀποστόλου διὰ τῶν εἰρημένων βεβαιούται καὶ τοῦτο, ὅτι ἦ τε πίστις καὶ ἀγάπη ἐνεργοῦνται, ἥτοι δι' ἔργων ἐξωτερικῶν ἐκδηλοῦνται, ὅταν πράγματι ὑπάρχωσιν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐσωτερικὴ θεοσέβεια τῆς πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης, προβαίνει εἰς τὴν ἐξωτερικὴν θεοσέβειαν, εἴτε λατρείαν, διὰ τῆς προσευχῆς καὶ τῶν λοιπῶν λατρευτικῶν πράξεων ἐκδηλουμένη. Περὶ τούτων λοιπὸν πάντων ἔσται λόγος ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ κεφαλαίῳ.

§ 18. Περὶ πίστεως εἰς τὸν Θεόν.

Τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὁ πρῶτος κρίκος ὁ συνδέων ἡμᾶς μετὰ τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ πίστις, ἥτις ἐστὶν ἔμμεσος γνῶσις, στηριζομένη οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ κύρους ἄλλου.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τὰ πλείστα γινώσκωμεν, ὅσα γινώσκωμεν· κατὰ τὸν αὐτὸν γινώσκωμεν καὶ τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου· «βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, λέγει ὁ Ἀπόστολος, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον» (Α' Κορινθ. 13, 12). Διότι ἐξαγγέλλει μὲν τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ἡ συνείδησις ἡμῶν, ἐξαγγέλλει καὶ τὸ κάτοπτρον τῆς θείας δόξης, ὁ κόσμος, ἀλλὰ καὶ ἡ γνῶσις αὕτη εἶναι ἔμμεσος· διὰ τοῦτο καὶ εὐρέθησαν ἄφρονες, ἀρνούμενοι τὸν Θεὸν καὶ θεωρητικῶς, οἳ εἰσὶν οἱ ὕλοζῶικοί. Πρακτικῶς δὲ ἀρνούμεθα τὸν Θεὸν οἱ πλείστοι ἐν τῷ βίῳ μῆτε φροντίζοντες κἄν, ἂν ὑπάρχει Θεὸς καὶ ἐπιβλέπει τὰς πράξεις ἡμῶν. Ἴνα μὴ ταράτῃ δὲ καὶ ἐνοχλῇ ἡμῖν ἡ ἀνεξάλειπτος

καὶ ἐν τῷ βάθει τῆς καρδίας ἡμῶν χαραχθεῖσα δακτύλῳ Θεοῦ ἔμφυτος ἔννοια περὶ αὐτοῦ, ἐπινοοῦμεν πολλὰ καὶ προφασιζόμεθα λέγοντες, τί μέλει τῷ Θεῷ περὶ ἡμῶν τῶν σκολιῶν καὶ μηδαιμῶν, ὅτε καὶ ἡ γῆ ἡμῶν αὐτὴ μηδὲν εἶναι ἀπέναντι τῶν ἀπειρῶν κόσμων τοῦ Οὐρανοῦ; Ὡστε ἀφοῦ καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἔχομεν ἀνάγκη τῆς πίστεως, πολλῶν δὲ μάλαν χρῆζομεν ταύτης, ὅτε πρόκειται νὰ γινώσκωμεν, τί ἐστὶ Θεός. Ἐνταῦθα προσέκοψαν τὰ μάλιστα καὶ λαοὶ καὶ φιλόσοφοι, καὶ δὲν εἶναι μωρία, ἦν δὲν ἐπενόησαν καὶ εἶπον καὶ αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι, ὡς λέγει τις τῶν σοφῶν. Ἐθεοποιήθησαν πάνθ' ὅσα ἀρέσκουσιν εἰς τὴν φιληθονίαν καὶ φιλαυτίαν ἡμῶν. Καὶ νῦν δ' ἔτι, ἂν καὶ πολλαχοῦ καθήρηθη ἡ εἰδωλολατρεία, ἀλλ' οὐχ ἤττον πράγματι ὑπάρχει, διότι ἡ ψυχὴ ἡμῶν εἶναι προσκεκολλημένη εἰς τὰ κτίσματα παρὰ τὸν κτίσαντα, καὶ ἐγενόμεθα δοῦλοι τῶν παθῶν· λατρεύομεν ἄρα τὸν χρυσοῦν μόσχον καὶ τὸν Μαμωνᾶν· λατρεύομεν τὸ εἰδωλὸν τῆς φιλοδοξίας καὶ πλεονεξίας.

Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὄφλον ἐστὶ διὰ τὴν κωλύουσαν ἡμᾶς ἀμαρτίαν καὶ αὐτὸ τὸ θέλει πιστεῦειν, μάλιστα δὲ πιστεῦειν ὀρθῶς, εἶναι ἀρετὴ ὡς καὶ καθήκον· διότι οὐ μικρὸς ὁ ἀγὼν εἰς τὸ δεχέσθαι ἀδιστακτικῶς καὶ ἐμμένειν εἰς τὰ τῆς ἀληθοῦς πίστεως, καὶ μάλιστα τῆς χριστιανικῆς τῆς ἀπαιτούσης αὐταπάρνησιν καὶ ταπεινοφροσύνην καὶ μετάνοιαν καὶ τὰ τοιαῦτα. Διὰ τοῦτο καὶ λέγει ὁ Ἀπόστολος ὅτι διὰ τῆς καρδίας πιστεύομεν «καρδία πιστεύεται (ὁ Ἰησοῦς Χριστός) εἰς δικαιοσύνην» (Ῥωμ. 10, 10).

Τὸ κῦρος δὲ ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ἡ χριστιανικὴ πίστις, καὶ γίνεται ἀδιστακτικὸς καὶ ἐδραιωτέρος καὶ αὐτῆς τῆς ἐξ ἀμέσου ἀντιλήψεως γνώσεως τῆς ὑποκειμένης πολλακίς εἰς πλάνην, εἶναι οἱ καρποὶ καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τε τοὺς ἀνθρώπους καθόλου καὶ εἰς ἕκαστον ἰδίᾳ· ἕκαστος αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῆς πίστεως καὶ βιῶν κατὰ Χριστὸν, γεύεται τῶν γλυκυτάτων καρπῶν τῆς γαλήνης τῆς συνειδήσεως, τῆς χαρᾶς, τῆς ἀναγεννήσεως καὶ οὐκέτι δρέγεται τῶν πικρῶν καρπῶν τῆς ἀμαρτίας. Ὅταν ἀπαξ παραδεχθῆ τις τὰς ἀληθείας τῆς χριστιανικῆς πίστεως βλέπει κατὰ τὰ μέτρα τῆς γνώσεως αὐτοῦ ὅτι οὐδὲν ὑψη-

λότερον και θεϊότερον περι Θεου και προορισμού του ανθρώπου εβρέθη εν τῷ κόσμῳ· ἡ μία ἀλήθεια στηρίζει τὴν ἄλλην, και πᾶσαι ὁμοῦ συναπαρτιζοῦσιν ἐν τι ἁρμονικὸν και ἀριστοτεχνικὸν οἰκοδόμημα. Τότε δὲ πείθεται ὅτι και οἱ κήρυκες τῆς τοιαύτης πίστεως ἄνθρωποι του Θεου και Θεοῦ Ἀποστόλοι ἦσαν, και Θεὸς εἶναι ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῶν Ἀποστόλων και Προφητῶν, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Ἐννοεῖ ἕκαστος, ὅτι οὐδεὶς ἐρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰμὴ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὅτι ἄνευ τῆς πίστεως εἰς αὐτὸν οὐδεὶς δικαιούται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Τὴν πίστιν δὲ ταύτην ἀρρῶμεθα ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς και ἐκ τῆς παραδόσεως τῆς τε Ἀποστολικῆς και τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας του Χριστοῦ. Συγκεραλαίωσε δ' ἡ Ἐκκλησία τὰ κυριώτατα και ἀναγκαιότατα εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον ἄρθρα τῆς πίστεως εἰς τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας, εἰς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως, τὸ ἐν ταῖς ἐν Νικαίᾳ και Κωνσταντινουπόλει οἰκουμενικαῖς Συνόδοις συνταχθέν. Κανὼν δὲ τῆς Ὁρθοδοξίας εἶναι ἡ ὁμόφωνος διδασκαλία τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Ὅστις δὲ τῷ κανόνι τούτῳ στοιχεῖ, ὅστις ἀναγινώσκει οὕτω τὸ κυριώτατον βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως του Θεοῦ, δύναται ὀρθῶς και ὑγιῶς νὰ προβῇ ἀπὸ γνώσεως εἰς γνῶσιν, ἀναγινώσκων και τὸ μέγα και θαυμαστὸν βιβλίον τῆς φύσεως, τὸ ἄλλο βιβλίον τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, και ἀκινδύνως νὰ μελετᾷ τὰ βιβλία τῶν σοφῶν τῶν εἰσηγαγμένων εἰς τὴν τοῦ βιβλίου τούτου ἀνάγνωσιν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων κατανοοῦμεν ἤδη ὅτι και καθήκον ἔχομεν νὰ πιστεύωμεν, ἵνα εἰς κοινωνίαν ἐλθῶμεν μετὰ του Θεοῦ, κατανοοῦμεν ἅμα και τὸ πῶς δεῖ πιστεῦσιν και πῶς κατορθοῦνται ἡ πρώτη αὕτη ἀρετὴ τῆς θεοσεβείας, ἡ κρηπίς αὕτη τῶν ἀρετῶν.

α) Ἰδιότητες τῆς ἀληθοῦς πίστεως.

Ἡ ἀληθὴς και γνησία πίστις εἶναι ὀρθὴ και ἀδίστακτος και πλήρης, εἶναι ζῶσα και ἐνεργὸς δι' ἀγαθῶν ἔργων και ζήλου ὑπὲρ τῆς πίστεως ἐκδηλουμένη.

1) Ὁρθὴ εἶναι ἡ πίστις, ὅταν εὐσεβοφρόνως, ἤτοι κατὰ τὰς ὑγιεῖς ἀρχὰς τῆς Ὁρθοδοξίας, μορφωθῇ ἐν ἡμῖν, ὅταν δηλονότι

αρωόμεθα τὰς ἀληθείας τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱσραῆς Παραδόσεως, καὶ ἐρμηνεύομεν αὐτὰς κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας Ἀποστολικῆς καὶ Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Πᾶσα ἄλλη πίστις εἶναι αἵρεσις.

Π. Πήρης δὲ εἶναι ἡ πίστις, ὅταν τὰ κυριώτατα ἄρθρα τὰ ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως περιεχόμενα ἱκανῶς ἕκαστος κατανοήσῃ καὶ ἅπαντα ἀνεξαιρέτως ἀποδέχῃται. Ὁφείλομεν ὅμως νὰ προκόπτωμεν ἐν τῇ πίστει καὶ θεωρητικῶς καὶ μάλιστα οἱ μέλλοντες νὰ οἰκοδομῶσι καὶ ἄλλοις ἐν τῇ πίστει. Ἀλλὰ καὶ ἕκαστος τοσοῦτω μᾶλλον οἰκοδομεῖται ἐν αὐτῇ, ὅσω μᾶλλον ἀσχολεῖται περὶ αὐτήν. Ἐπειτα δὲ ὀφείλομεν πάντα τὰ φρονήματα ἡμῶν νὰ βαπτίσωμεν εἰς Χριστόν. Ἀδίστακτος δὲ γίνεται ἡ πίστις διὰ τοὺς εὐλίγω πρότερον εἰρημένους λόγους καὶ διὰ τοῦ τρόπου ἐκείνου καὶ διὰ τῆς ἀγάπης.

2) Ζῶσα καὶ ἐκεργὸς πρέπει νὰ ᾖναι ἡ ἀληθὴς πίστις, ἄλλως εἶναι νεκρά· « τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, λέγει ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος, ἐὰν πίστιν λέγη τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχη; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν; Ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστίν » (Ἰακ. 2, 14· 20). Ὅταν ἡ πίστις δὲν ἐκδηλωθῇ δι' ἔργων, τότε δὲν κατελήθη ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἵνα καρποφορήσῃ αὐτῇ, δικαιοῦσα καὶ ἀναγεννώσῃ ἡμᾶς. Εἶναι λόγος κενὸς τότε ἡ πίστις, καὶ ἔχγη τινὰ μόλις ὑπάρχουσι μέλλοντα ταχέως νὰ ἐξαλειφθῶσι. Νομίζουσι δὲ τινες ὅτι διὰ τοῦ μικροῦ τούτου ἐφοδίου δύναται νὰ ἔχωσιν εἰρήνην πρὸς τὸν Θεόν, νομίζουσι δηλ. ὅτι καὶ τὸν Θεὸν δύναται τὰ ἐξαπατήσωσιν ἐν τῇ φοβρᾷ ἡμέρα ἐκείνη τῆς κρίσεως. Ὅπου δὲν ὑπάρχει μεταβολὴ τοῦ βίου ἐπὶ τὸ κρεῖττον, ἀλλὰ τούναντίον συχνὰ καὶ βαρῆα ἁμαρτήματα, ἐκεῖ ἡ πίστις, ἢ εἶναι νεκρά, ἢ ἐγγύς περὶ τοῦ θανάτου. Διότι ἡ ἀληθὴς πίστις τελειοῦται ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἥτις μήτηρ καὶ πηγὴ εἶναι τῶν ἀγαθῶν ἔργων καὶ πάσης ἀρετῆς.

Ἄμεσος δὲ ἐκδήλωσις τῆς ζωσῆς πίστεως εἶναι ὁ ζήλος ὑπὲρ τῆς πίστεως, ὅστις οὐ μόνον δι' ὁμολογίας τῆς πίστεως ἐνώπιον τῶν ἄλλων ἐκδηλοῦται, ἀλλὰ καὶ διὰ μεταδόσεως τοῖς ἄλλοις τῶν σωτηρίων αὐτῆς ἀληθειῶν καὶ ἀγαθῶν· « Πᾶς ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοί,

λέγει ὁ Σωτῆρ, ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν τοῖς Οὐρανοῖς» (Ματθ. 10, 32). «Ὅς ἂν ἐπαισχυνθῆ με καὶ τοὺς ἐμούς λόγους ἐν τῇ γενεῇ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἀμαρτωλῷ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτόν, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων» (Μάρκ. 8, 38). Οὐ μόνον δὲ διὰ λόγων ὁμολογεῖ τις τὸν Θεόν, ἀλλὰ μάλιστα δι' ἔργων ἀγαθῶν. «Ὅπως λαμβάνω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. 5, 16). Διότι οὐ μόνον διὰ τῶν ἔργων δεικνύει τις ὅτι ἀληθῶς πιστεύει, ἀλλὰ καὶ οὕτω οἰκοδομεῖ ἐν τῇ πίστει καὶ τοὺς ἄλλους βεβαιότερον· διότι τότε ἐννοεῖ ἕκαστος ὅτι ὑπάρχει πράγματι ἡ πίστις. Μέγιστος δὲ βαθμὸς τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως εἶναι τὸ νὰ ὑπομένῃ τις διωγμούς καὶ βατάνους μέχρι τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου.

Ἄλλ' ὁ ζῆλος ὁ ὑπὲρ τῆς μεταδόσεως τῆς ἀληθοῦς πίστεως πρέπει νὰ ᾖ αἰ ἀληθῆς καὶ κατ' ἐπίγνωσιν, οὐχὶ δὲ παράλογος καὶ βίαιος καὶ μὴ κατ' ἐπίγνωσιν. Ἡ Χριστιανικὴ πίστις ὡς ὀχρετὸς τῆς ἄνωθεν σοφίας, εἶναι ὡς καὶ αὕτη «ἀγνή, ἔπειτα εἰρηνικὴ, ἐπεικὴς, εὐπειθὴς, μετὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος, καὶ ἀνυπόκριτος» (Ἰακ. 3, 17). Ὑπόδειγμα ἔστω ἡμῖν πάντοτε ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Πλήρης μὲν ἦν ζήλου ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ καὶ βρῶμα αὐτοῦ ἦν τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας, ἀλλ' οὐδέποτε μετεχειρίσθη βίαν· πικρῶς κατέκρινε τοὺς μαθητὰς θέλοντας νὰ καταβίβασθῃ πῦρ ἐξ οὐρανοῦ κατὰ τῶν μὴ δεξαμένων αὐτοὺς Σαμαρειτῶν. Παρὰ τῶν λογικῶν καὶ ἐλευθέρων ὄντων πίστιν οἰκαιοθελῆ θέλει ὁ Σωτῆρ, καὶ ἡ πίστις οὐ μόνον δὲν ἐκβιάζεται, ἀλλὰ καὶ μόνον ὅταν ἐλευθέρως ὑπάρχῃ, ἔχει καὶ ἀξίαν. Οἱ βιασται τῆς πίστεως νοσοῦσιν αὐτοὶ περὶ τὴν πίστιν.

6) Οἱ καρποὶ τῆς πίστεως.

Καρποὶ τῆς εἰς Θεὸν πίστεως εἶναι ἡ ἐνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἀναγέννησις, ἥτοι ἡ τελείωσις τῆς πίστεως ἐν τῇ ἀγάπῃ, τῇ πηγῇ πάσης ἀρετῆς καὶ παντὸς ἀγαθοῦ

ἐν ἡμῖν, ἐν λόγῳ τῆς ἑξομοίωσης πρὸς τὸν Θεόν, ἔτσι θεώσεως ἡμῶν.

1) Θεωροῦντες τὸν Θεὸν καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐν τῇ συναφείᾳ αὐτοῦ πρὸς τὸν Κόσμον, εἰς ἃ συνίσταται ἰδίως ἡ Θεογνωσία, κοινωνοῦμεν πνευματικῶς μετὰ τοῦ Θεοῦ. Πιστεύοντες δὲ εἰς τὸν Λυτρωτὴν τοῦ Κόσμου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Μονογενῆ Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ, κοινωνοῦμεν δι' αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐτι στενώτερον, δικαιούμενοι, εἴτε παριστάμενοι δίκαιοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ περ ἁμαρτωλοὶ ὄντες, καὶ διὰ τούτου λαμβάνοντες τὸ δικαίωμα κυρίως τῆς ἐνώσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐνωσις δὲ μετὰ τοῦ Θεοῦ φέρει τὴν δύναμιν τῆς ἀναγεννήσεως. Ἡ δὲ δύναμις καὶ ἐνέργεια αὕτη τοῦ Θεοῦ καλεῖται χάρις.

2) Ἡ θεωρία τῶν περὶ Θεοῦ γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὴν ἀγάπην, ἥτις ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ἀναγεννήσεως, τῆς τελειουμένης καὶ ἐνεργουμένης ὑπὸ τῆς χάριτος· ἐν τῇ ἀναγεννήσει δὲ περιέρχεται πᾶν ἀγαθὸν καὶ πᾶσα τελειότης τοῦ ἀνθρώπου. Πρὸς δὲ τούτοις διὰ τῆς θεωρίας τῶν περὶ Θεοῦ ἐγγίνεται ἐν ἡμῖν ὀρθὴ ἐννοια τῆς σχέσεως πρὸς τὰ ὄντα, ἔτσι τοῦ καθήκοντος, ἐγγίνεται καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ καθήκοντος.

Οὕτω, μαθαίνοντες ὅτι εἷς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ πάντων, μαθαίνομεν τρεῖν τὴν ἐνότητα μετὰ πάντων, τὸ μέγα τοῦτο ἀγαθόν. Πιστεύοντες εἰς τὸν ἐν Τριάδι Θεόν, ἐγνωσμένον τὸ δυνατόν τῆς Ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· διότι εἶναι αἰωνία οὐσία, τὸ ἱκανὸν ποιοῦσα τῇ αἰωνίᾳ Δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ. Πληροῦμεθα δὲ καὶ ἀγάπης, διότι βλέπομεν τὴν ἀπειρον ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ὅστις καὶ τοῦ ἰδίου Υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο ὑπὲρ ἡμῶν. Καὶ αἱ ἄλλαι δὲ τελειότητες τοῦ Θεοῦ πολλὰ διδάσκουσι τὸν ἀνθρώπον καὶ πολυλaxῶς διατιθέασι καὶ οἰκοδομοῦσιν. Ἡ αἰωνιότης ὑπομιμνήσκει τὸν ὑψηλὸν προορισμὸν καὶ τὸ τὰ ἄνω φρονεῖν. Ἡ πανταχοῦ παρουσία καὶ ἡ Δικαιοσύνη τρέμειν ποιοῦσι τὸν ἀσεβῆ, ἐνῶ ἐπιγέουσι βάλαμον εἰς τὰ δεῖνά τοῦ εὐσεβοῦς καὶ δίκοντος τὴν ἀρετὴν. Καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταῦτα διὰ βραχέων. Ἐγνωεὶ δ' ἕκαστος ἐντεῦθεν διὰ τί χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεσῆσαι τῷ Θεῷ, ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος (Ἐβρ. 11, 6). Ἐγνωεὶ δὲ καὶ ὅτι δι' αὐτῆς κατορθοῦται καὶ ἡ

ἀγάπη καὶ πᾶσα θεοσεβεία, ἀμεστός τε καὶ ἑμμετός, καὶ πᾶσα τελειότης καὶ πᾶν ἀγαθόν.

γ) Τὰ ἐναντία τῇ πίστει.

Ἐναντία τῇ πίστει εἶναι τὰ ἄκρα αὐτῆς, ἔνθεν μὲν ἡ ἀπιστία, εἴτε ἀθεία μετὰ τῶν διαφόρων βαθμῶν αὐτῆς, ἀποστασίας, αἵρεσεως, πυρρῶνισμού, ἐλευθεριασμοῦ, ἀδιαφορίας καὶ νεκρᾶς πίστεως· ἑτέρωθεν δὲ, ἡ δεισιδαιμονία, αἱ προλήψεις, ἡ μαγεία καὶ ἡ θρησκομανία, εἴτε φανατισμός.

1) Μεγάλη οἴησις φέρει εἰς ἀπιστίαν καὶ ἀρνησιθρησκείαν, ἥτοι διαρρήξιν τοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ συνδέσμου· ἀλλὰ καὶ ἡ αἵρεσις, ἥτοι ἡ παραδοχὴ κατὰ τὸ δοκοῦν τῶν τῆς πίστεως, εἶναι ἀρχὴ τῆς τοιαύτης οἴησεως· διότι δὲν μορφώνουσι κυρίως τὴν πίστιν των, ὡς προφασίζονται, κατὰ τὸ μέτρον τῆς δυνάμεως αὐτῶν, ἀλλὰ καταφρονοῦσι κυρίως τοῦ θείου κύρους τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τῇ ἐνότῃ τῆς ὁποίας αἱρεται πᾶσα αὐθαιρεσία. Ἡ τοιαύτη οἴησις φέρει κατὰ μικρὸν εἰς τὴν σατανικὴν τῆς ἐντελοῦς ἀπιστίας, καὶ βλασφημίας καὶ βεβηλώσεως τοῦ ἰεροῦ ὀνόματος. Ἀλλὰ καὶ τὸ σχίσμα, ἂν καὶ κατ' ἀρχὰς διαρρήγνυσι τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἀγάπῃ, φέρει κατὰ μικρὸν εἰς τὴν αἵρεσιν. Συγγενῆ πάθη τῆς ἀπιστίας καὶ αἵρέσεως ἢ μᾶλλον γενικώτεραι φάσεις αὐτῶν εἶναι ὁ ἐλευθεριασμός καὶ ὁ πυρρῶνισμός. Ὁ μὲν ἐλευθεριάζων ἀποδέχεται τὰ ἀρέσκοντα μόνον, ὁ δὲ πυρρῶνιστής, εἴτε σκεπτικὸς, ἀμφιβάλλει περὶ πάντων καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑπάρξεως.

Βαρεὰ ἀμαρτήματα φιληδονίας καὶ πλεονεξίας φέρουσι τὴν πρακτικὴν ἀθείαν τῆς ἀδιαφορίας καὶ νεκρᾶς πίστεως.

2) Οὐχ ἥττον ἀμαρτάνουσι περὶ τὴν πίστιν τὴν ἀληθῆ καὶ εὐσέβειαν οἱ εἰς τᾶλλα ἄκρα περιπίπτοντες, ἥτοι εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν καὶ θρησκομανίαν. Οἱ δεισιδαίμονες κυριεύονται ὑπὸ πολλῶν προλήψεων καὶ ἔχουσι περιδεῆ συνείδησιν, ἅπερ μαρτυροῦσιν ἀκρισίαν καὶ θερμαινομένην φαντασίαν ἐξ ἐλλειποδῶς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς προερχομένης, ἢ καὶ καχεξίας φυσικῆς. Πολλάκις δὲ καὶ ἀκόλαστος βίος ἐλαύνει εἰς δεισιδαιμονίαν, ὅταν δὲν χαλαρωθῇ τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα· διότι οἱ τοιοῦτοι νομίζουσι ὅτι διὰ τῆς

ὑπερβολῆς θέλουσιν ἀναπληρώσει τὰ πρόην ἐλλείμματα καὶ ἱκανοποιήσει τὸ θεῖον.

Ζῆλος οὐ κατ' ἐπίγνωσιν, οἴσεις καὶ ἀκόλαστος ὄρηξ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος φέρουσι τὴν θρησκομανίαν τῶν θελούντων διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου νὰ κατισχύσῃ ἡ πίστις καὶ θρησκεία καθόλου. Οἱ θρησκομανεῖς ὡς καὶ οἱ θεισιδαίμονες μᾶλλον ἐβλάψαν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ τῶν ἀρνησιθρήσκων καὶ ἀθείων.

Καθόλου δὲ οὐ μόνον ἡ εἰδωλολατρεία, ἀλλὰ καὶ πᾶν εἶδος αὐτῆς καὶ τὰ λείψανα αὐτῆς, οἷον μαγεία καὶ πᾶν εἶδος κληδονισμῶν, ἀντιβαίνουσιν ἀντικρως εἰς τὴν ἀληθῆ πίστιν καὶ εὐσέβειαν καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀνέκαθεν βαρυτάτα ἀμαρτήματα ἐθεώρησε ταῦτα καὶ βαρυτάτοις ἐπιτιμίαις ἐτιμώρησε τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας.

§ 19. Περὶ ἐλπίδος εἰς τὸν Θεόν.

Ἡ πίστις περὶ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν καὶ ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ λέγεται καὶ εἶναι ἡ ἐλπίς. Μέγιστον δὲ ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἐνωσις ἡμῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ σωτηρία ἡμῶν.

Ὁ ἐλπίζων εἰς τὸν Θεόν, πεποιθὼς αἰτεῖται παρ' αὐτοῦ ἀρωγὴν εἰς πᾶν ἀγαθόν. Πέποιθεν εἰς τὴν πρόνοιαν Ἐκείνου, ὅστις τρέφει τὰ πετεινά τοῦ Οὐρανοῦ καὶ ἐνδύει τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ. Πέποιθεν ἐν γένει ὅτι ὁ Θεὸς πιστὸς ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις αὐτοῦ καὶ ἐκπληρώσει αὐτὰς ὑπὲρ τῶν ἐλπίζόντων εἰς αὐτόν· θέλει δώσει ἀγαθὰ δόματα τοῖς πιστεύουσι, θέλει χορηγήσῃ τὸν στέφανον τῆς ζωῆς. Ἡ ἐλπίς δ' αὕτη οὐ καταισχύνει, ἀλλὰ πρέπει νὰ ζητῶμεν πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ καὶ πᾶν ἀγαθὸν προσεθήσεται ἡμῖν, ὡς λέγει ὁ Σωτὴρ (Ματθ. 6, 33).

Δῆλον δ' ἐντεῦθεν ὅτι ἡ πίστις εἰς τὰς τελειότητας τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν Παντογνωσίαν, Παντοδυναμίαν καὶ Ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, γενᾶ τὴν εὐρρόσυνον ἐκείνην ἐλπίδα ὡς καὶ τὴν πεποιθήσιν ἐν αὐτῇ καὶ βεβαιότητα· ὁ μὴ ἐλπίζων ἄρα δὲν πιστεύει. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀπόστολος, ὡς εἶρηται, συνδέει εἰς ἓν τὴν πίστιν καὶ ἐλπίδα. Διὰ τῆς ἐλπίδος τελειοῦται ἡ πίστις καὶ γίνεται πλήρης κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ἠθικὴν ποιότητα τῆς σταθερότητος καὶ τοῦ ἀδισταχτοῦ. Ὅ,τι δεικνύει ἡ πίστις ὡς σκοπὸν τοῦ βίου, τούτου

ἀπτεται ἡ ἐλπίς κρατερῶς· διὰ τὴν ἐλπίδα, ἧς περιεχόμενον τὰ μέλλοντα ἀγαθὰ καὶ ἡ μέλλουσα ζωὴ τὰ ἐγγύτερον ἀπτόμενα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ βίου ἡμῶν, διὰ τὴν ἐλπίδα ταύτην καὶ ἑδραιότεροι γινόμεθα ἐν τῇ πίστει· « εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται· εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν », γράφει ὁ Ἀπόστολος τοῖς Κορινθίαις (Α'. Κορ. 15, 13, 14).

Διὰ τὸν εἰρημένον στενὸν σύνδεσμον τῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος εἰς τὸν Θεόν, κοινὰς ἄρα ἔχουσιν αὐταὶ τὰς ιδιότητας, κοινούς καὶ τοὺς καρπούς, κοινὰ καὶ τὰ ἐναντία αὐταῖς.

Ὡς ἡ πίστις, οὕτω καὶ ἡ ἐλπίς πρέπει νὰ ᾖ ὀρθή, πλήρης ἀδίστακτος, ζῶσα καὶ ἐνεργὸς, τελειομένη ἐν τῇ ἀγάπῃ δι' ἀγαθῶν ἔργων. Πρέπει πάντοτε νὰ ὀργῶμεν πρὸς τὸν Οὐρανὸν καὶ νὰ ἐπιζητῶμεν τὰ Οὐράνια· « Ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν Οὐρανοῖς ὑπάρχει » (Φιλιπ. 3, 20).

Καρποὶ δὲ ἰδίως τῆς ἐλπίδος εἶναι ἡ χαρὰ ἐκείνη τοῦ ἀναμένοντος μέγα τι ἀγαθόν. Ἐντεῦθεν προέρχεται καὶ ἡ καρτερικὴ ἐκείνη ὑπομονή, δι' ἧς κτώμεθα δύναμιν, καὶ γλυκαίνονται αἱ πικρῆαι τοῦ βίου ἡμῶν, καὶ καυχώμεθα ἐπὶ τοῖς παθήμασι, καὶ ἀντὶ κοιλάδος τοῦ κλαυθμῶνος γίνεται Παράδεισος ὁ ἄλλως ἀβίωτος βίος ἡμῶν ἐπὶ γῆς. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ φόβος ἐκεῖνος ὁ σωτήριος, ὁ σώζων ἡμᾶς ἀπὸ πολλῶν κακῶν καὶ ἄγων εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ.

Ἐναντία δὲ ἰδίως εἰς τὴν ἐλπίδα εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἔνθεν μὲν ἡ ἀπόγνωσις μετὰ τῶν διαφορῶν αὐτῆς βαθμῶν, ἔνθεν δὲ τὸ ἐκπειράζειν Κύριον τὸν Θεὸν κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ τὸ ἀναμένειν παρ' αὐτοῦ πάντα.

Πολλοὶ προσηλωμένοι εἰς τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ καὶ παραδεδομένοι ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς αὐτά, ἧ δὲν φρονοῦσιν ὅλως οὐράνια, ἧ ἀποτυγχάνοντες τῶν αἰτήσεων αὐτῶν, ἄρχονται ἀμφιβάλλειν περὶ παντός καὶ μάλιστα περὶ τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ, ὡσανεὶ ἦν ὑπόχρεως ὁ Θεὸς νὰ εἰσακούῃ πάσας τὰς ἀλόγους ὀρέξεις ἡμῶν, καὶ νὰ γείνη συνέννοχος καὶ πάσης τῆς ἀκολασίας ἡμῶν. Ὡσανεὶ μὴ ἦτο εὐτύχημα μᾶλλον τὸ νὰ μὴ εἰσακούῃ ὁ Θεὸς πᾶσαν ἀφροσύνην

ἡμῶν, ὡς καλῶς πάνυ ἀποδείκνυται ἡ ἀλήθεια αὐτῆ ἐν Ἀλκιβιάδῃ Β΄ τοῦ Πλάτωνος. Ὅταν δὲ ἐκλείψῃ ἔλωσ πάσα πεποίθησις καὶ ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν, καὶ τὰ δεινὰ τοῦ βίου τούτου περιστοιχίσωσι πανταχόθεν τὸν στερούμενον ὑπομονῆς διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς ἐλπίδος ἄνθρωπον καὶ κατατρώγωσιν αὐτόν, τότε ἐπέρχεται ἡ δεινότης καταστάσις τῆς ἀπογνώσεως, καὶ τὸ θανασιμώτατον ἀμάρτημα κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶναι ἐγγύς του.

Εἰς ἄλλο βάρβαρον οὐχ ἦτον φοβερόν περιπίπτουσιν οἱ τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀγαμέλιοντες καὶ ἐν πᾶσι θαύματα τοῦ Θεοῦ ἐπιζητοῦντες, μὴδὲν δὲ οἰκοθεν θέλοντες νὰ πράξωσιν. Οἱ τοιοῦτοι ἐκπειράζουσι Κύριον τὸν Θεόν, ὅπερ εἶναι ἀπηγορευμένον· « Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου » (Δευτερ. 6, 16). Ὁ ἄνθρωπος ἐλπίζων εἰς τὸν Θεόν δὲν πρέπει νὰ μένῃ αὐτὸς ἀργός· διότι ὁ τοιοῦτος εἶναι ἀνάξιος βοήθειας. Ὁ τοιοῦτος ἡ οἰηματίας εἶναι καὶ θέλει καὶ τὸν Θεόν δοῦλον, ἢ ἄκνηρός εἰς ἄκρον ἀγαμέλιον νὰ βρέγῃ ὁ Θεὸς ἄρτον καὶ χρήματα. Ὁ Θεὸς θαυματουργεῖ, ἀλλ' ὅταν αὐτὸς κρίνῃ τοῦτο ἀναγκαῖον καὶ διὰ τοὺς ἀξίους τῆς τοιαύτης ἐκτάκτου χάριτος, οὐχὶ δὲ δι' ἄχρη ἀρούρης καὶ παιδιᾶς χάριν. Ἡ παράλογος ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν φέρει ἐπίσης δι' ἄλλης ὁδοῦ εἰς τὴν ἀπόγνωσιν καὶ τὰ ἐκγόνα ταύτης, ἢ, ὅπερ ταυτὸν σχεδόν, εἰς τὴν ἀδράκειαν καὶ τὸν μαρασμόν.

§ 20. Περὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν.

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν λέγεται τὸ βαθύτατον ἐκεῖνο αἰσθημα καὶ ἡ κλίσις πρὸς τὰ ἄκρον ἀγαθόν· εἶναι πᾶν ὅ,τι ὑψηλὸν καὶ γενναῖον αἰσθάνεται ἡ ψυχὴ ἡμῶν, ἐξ οὗ καὶ κινεῖται καὶ ἀργᾶ πρὸς πᾶν ἀγαθόν.

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ὅτι, ἐνῶ διὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος ἐγρίνεται εἰς τὴν ψυχὴν τὸ αἰσθημα ἐκεῖνο τῆς ἀγάπης, ἀλλὰ πάλιν καὶ ἡ πίστις καὶ ἐλπίς τελειοῦνται ἐν τῇ ἀγάπῃ· διότι διὰ ταύτης γινόμεθα ἐδραῖοι ἐν τῇ πίστει καὶ ἐλπίδι, δι' αὐτῆς ἔχουσι ἠθικὴν ἀξίαν τὰ ἔργα ἡμῶν καὶ γίνονται πράγματι ἀγαθὰ. Διὰ τοῦτο καὶ πλήρωμα νόμου λέγεται ἡ ἀγάπη (Ρωμ. 13, 10)

καὶ ὅτι πιστεύει καὶ ἐλπίζει καὶ μείζων πάσης ἀρετῆς (Α΄ Κορινθ. 13, 7, 13) καὶ μητρόπολις εἶναι. Ἐν αὐτῇ συγκεφαλαιοῦνται καὶ πάντα τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα: « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου. ».

Ὅστε καὶ ἐκ τούτων ἤδη καταφαίνεται ὅτι ἀπαραίτητον καὶ μέγιστον καθήκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν. Διὰ τοῦτο καὶ λέγει ὁ Ἀπόστολος: « ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὅρη μεριστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι » (Α΄ Κορ. 13, 2). Ἀλλαγῶν δὲ διδασκόμεθα ὅτι φρεσκομεν νὰ ἀγαπήσωμεν τὸν Θεὸν ἐξ ἑλλης ψυχῆς καὶ καρδίας. (Δευτ. 6, 5, 10, 12) ὅτι φρεσκομεν νὰ τηρήσωμεν ἑαυτοὺς ἐν τῇ ἀγάπῃ (Ἰουδ. 21). Ἰδίως δὲ διατίθῃσιν εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην αὐτὴ τοῦ Θεοῦ ἡ ἀγάπη ἡ ἀρατὸς πρὸς τὸν πεπτωκότα ἄνθρωπον: « Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἐδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον » (Ἰωάν. 3, 16). Διὰ τὴν τοιαύτην ἀγάπην τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀπὸ υἱῶν σκότους ἐγενόμεθα υἱοὶ φωτός, καλοῦμεν Πατέρα τὸν Θεὸν καὶ δὲν φοβούμεθα πλέον αὐτόν, ἀναγεννώμεθα, τελειούμεθα, καὶ οὐ μόνον τῶν αἰώνιων ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιγείων κατὰ τὰ δυνατὸν μέτοχοι γινόμεθα. Ὅστε ἐκεῖνος μόνος δύναται νὰ ἀγνωμονήσῃ εἰς τὸν Θεόν, ἀφ' οὗ ἐξηλείφθη πᾶν ἴχνος ἀγαθοῦ ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτοῦ.

α) Αἱ ἰδιότητες τῆς ἀληθοῦς καὶ τελείας ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν.

Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι εὐλικρινὴς καὶ πλήρης καὶ ὑπερτέρα παντὸς ἄλλου αἰσθήματος.

1) Εὐλικρινὴς εἶναι ἡ ἀγάπη, ὅταν ᾖ ἡ ἀδόλος καὶ ἀνυπόκριτος, ὅταν μὴ ἀγαπῶμεν « λόγῳ, μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ » ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος τῆς ἀγάπης ὁ ἠγαπημένος μαθητὴς Ἰωάννης (Α΄ Ἐπιστ. 3, 18): ὅταν ᾖ καθαρὰ ἀπὸ πάσης χαμαιζήλου καὶ χαμερποῦς ἰδιοτελείας: διότι πολλοὶ λέγουσιν ὅτι ἀγαπῶσι τὸν Θεόν, ἀλλὰ κυρίως ἀγαπῶσιν αὐτὸν διότι ἀναμένουσι παρ' αὐτοῦ ἀγαθὰ. Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι εἶναι ἔτοιμοι χάριν εὐτελεστάτων συμφερόντων νὰ ἀνταλλάξωσι τὴν πρὸς τὸν Θεόν

ἀγάπην. Ἡ εὐλικρινὴς ἀγάπη εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, ὅπερ αὐτὸ τοῦτο εἶναι τὸ ὑψίστον συμφέρον καὶ φέρει πᾶν ἀγαθόν. Βεβαίως βαθμηδὸν προβαίνει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ὑψίστην ταύτην βαθμίδα, ἥτις καὶ πράγματι εἶναι ἡ ἀγάπη. Ὁ βαινὼν δὲ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης καὶ καθαίρων ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς ἰδιοτελείας, ἀφιερῶται εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν πᾶσιν εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ καὶ ἐν τοῖς παθήμασιν αὐτοῖς.

Ἡ εὐλικρινὴς ἀγάπη εἶναι καὶ τρυφερά καὶ υἱική, καὶ ἡ τοιαύτη εἴω βάλλει τὸν φόβον, διότι ὁ φοβούμενος οὐ τετελειώται ἐν τῇ ἀγάπῃ, ὡς λέγει ὁ ἡγαπημένος μαθητὴς τοῦ Κυρίου (Α'. Ἰωάν. 4, 18). Μόνον δὲ υἱικός φόβος χωρεῖ, δηλ. ὁ φόβος ἐκείνου τοῦ υἱοῦ τοῦ φοβουμένου μὴ λυπήσῃ τὸν φιλόσταργον αὐτοῦ πατέρα.

2) Πλήρης δὲ εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη οὐ μόνον, ὅταν καταλάβῃ ἔλην ἡμῶν τὴν ψυχὴν καὶ καρδίαν, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐκδηλωθῇ δι' ἔλων τῶν τρόπων· ἥτοι ὅταν ἐπιποθῶμεν ὡς ἔλαρος διψῶσα τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ (Ψαλμ. 48, 2. 3) καὶ μέγιστον ἀγαθὸν θεωρῶμεν ταύτην, ὡς ἄλλα πολυόμματα Χερουβίμ· ὅταν τηρῶμεν τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ· «Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολάς αὐτοῦ τηρῶμεν· ὁ λέγων ἔγνωκα αὐτὸν, καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστὶ, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἐστίν· αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολάς αὐτοῦ τηρῶμεν» (Α'. Ἰωάν. 2, 3—5 καὶ 5, 3).

Πρὸς τούτους ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, τὸν πλησίον, εἶναι φιλάδελφος· «ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε», λέγει ὁ Σωτὴρ (Ματθ. 25, 40). Λέγει δὲ καὶ ὁ ἡγαπημένος αὐτοῦ μαθητὴς· «Ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν· ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ, ὃν εἶρακε, τὸν Θεόν, ὃν οὐχ εἶρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾶν; Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ» (Α'. Ἰωάν. 4, 20. 21).

3) Ἡ τελεία πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη εἶναι ὑπερτέρα παντὸς ἄλλου αἰσθήματος καὶ καρτερικῆ μέχρι τοῦ μαρτυρίου· διότι «μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ

τῶν φίλων αὐτοῦ», λέγει ὁ Σωτὴρ (Ἰωάν. 15, 13). Τῆς ἀγάπης δὲ ταύτης ἐμπορούμενος καὶ ἔργῳ ἀποδείξας αὐτὴν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ἐπεφώνει «τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Ὀλίφις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμὸς, ἢ λιμὸς, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα; Πέπεισμαι γὰρ ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν» (Ῥωμ. 8, 35—39).

6) Περὶ τῶν καρπῶν τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν.

Πάντες οἱ καρποὶ τῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος εἰς τὸν Θεὸν εἶναι κυρίως καρποὶ τῆς ἀγάπης πρὸς αὐτόν· διότι, ὡς εἴρηται πολλάκις, μόνον ἐν τῇ ἀγάπῃ τελειοῦνται ἡ πίστις καὶ ἡ ἐλπίς, μόνον ὅταν πληρωθῶμεν τῆς ἀγάπης τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, καὶ ἐνούμεθα ὄντως μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ναὸς αὐτοῦ γινόμεθα, καὶ ἀναγεννώμεθα, καὶ καρποφοροῦμεν ὡραίους καὶ γενναίους καρποὺς, καὶ πάσης χαρᾶς πληρούμεθα, καὶ τῆς αἰωνίου μακαριότητος ἀπὸ τοῦδε γινόμεθα μέτοχοι. Ἄξιον δὲ νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ τοῦ Ἀποστόλου, ἐν οἷς μητρόπολις πάσης ἀρετῆς κηρύττεται ἡ ἀγάπη.

«Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται, ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ· ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει» (Α'. Κορινθ. 13. 4—7).

Ἐνθεν μὲν χαρὰ καὶ ἐνθουσιασμοὶ ὑπὲρ παντὸς ὕψηλοῦ καὶ γενναίου, ἐνθεν δὲ ὑπομονὴ καὶ καρτερία καὶ θυσία καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς εἶναι οἱ κυριώτατοι καρποὶ ἐν ἡμῖν τῆς ἀγάπης.

γ) Τὰ ἐναντία εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ.

Ἀντιβαίνει εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἡ φιλαυτία, δι' ἣν ὡς οὐδὲν λογίζομεθα καὶ Θεὸν καὶ πλησίον, δι' ἣν λατρεύομεν τῇ πλεονεξίᾳ καὶ φιληδονίᾳ, δι' ἣν γινόμεθα δοῦλοι τῶν παθῶν ἀπὸ ἐλευθέρων καὶ λογικῶν ὄντων καὶ ἀνθρακας πυρός σωρούμεν ἐπὶ τῆς

κεφαλῆς ἡμῶν. Διὰ τὴν παράλογον καὶ ὑπέρμετρον φιλαυτίαν ἡμῶν πάντα θέλομεν ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ οὐδὲν μέτρον τῆς ἀδικίας ὑπάρχει. Ἐπειδὴ ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ταραττεῖ καὶ ἐνοχλεῖ ἡμᾶς, μακρὰν λοιπὸν ἀφ' ἡμῶν καὶ ὁ Θεός. Ἄλλ' ὅτι, ὡς εἴρηται, ἀνθρώπου πυρὸς σωρεύομεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἡμῶν, ὅθλον ἐὰν ἀναλογισώμεθα ἤλικα τὰ δεινὰ, ἂν πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐφρόνουσιν τοιαῦτα ἐὰν ἀναλογισώμεθα ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν δεινῶν πάσχομεν διὰ τὴν ἄκραν φιλαυτίαν, ὅτι οἱ δοῦλοι τῆς φιληδονίας καὶ ἀκολασίας καταντῶσι σκωληκόβρωτοι καὶ οἰκτρῶς καταστρέφουσι τὸν βίον.

Ἡ φιλαυτία προβαίνει ἐνίοτε καὶ εἰς ἔχθραν κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἐὰν μήτις κολάσῃ τὸ ὑπέρμετρον τῆς φιλαυτίας καὶ φύγῃ οὕτω τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων τὴν πρὸς τὸν Σατανᾶν ἐξομώσιν.

Οἴκοθεν δὲ ὄθλον ἤδη, ὅτι καὶ πάντα τάναντία εἰς τὴν γνησίαν πίστιν καὶ ἐλπίδα εἰς τὸν Θεὸν εἶναι καὶ ἐναντία εἰς τὴν ἀληθῆ ἀγάπην πρὸς αὐτόν.

§ 21. Περὶ ἐξωτερικῆς θεοσεβείας καὶ λατρείας τοῦ Θεοῦ.

Ὡς οὐδεμία δύναμις μένει ἀργή, ὡς καὶ ὁ ἐνδιάθετος λόγος τότε ἐνεργεῖ, ὅταν οὐ μόνον γείνη προφορικός, ἀλλὰ καὶ ὅταν εὕρῃ τὴν κατάλληλον μορφήν καὶ λέξιν, οὕτω καὶ ἡ ἐσωτερικὴ θεοσεβεία, ὅταν ἀγαθὴ ὑπάρχῃ, προβαίνει εἰς τὰ ἔξω διὰ προσηκόντων ἐξωτερικῶν ἔργων καὶ λατρευτικῶν πράξεων. Ἡ ἐσωτερικὴ θεοσεβεία ἢ ἀληθὴς περιβάλλει τὸν ἄνθρωπον τῇ θεοπρεπεῖ σιολῇ καὶ ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις καὶ πάντοτε καὶ πανταχοῦ· θεοπρεπὲς εἶδος λαμβάνει τὸ σῶμα καὶ ὅλον καὶ εἰς τὰ μέλη αὐτοῦ. Ὡς δὲ ἡ ἐνδόμυχος θεοσεβεία ἢ ἀληθὴς ἐξ ἅπαντος ἐκδηλοῦται δι' ἐξωτερικῶν πράξεων, οὕτω καὶ ἡ ἐπανάληψις τούτων κρατῶναι αὐτὴν καὶ ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πάντοτε· διότι πολλάκις τελοῦνται τὰ τῆς λατρείας, ἢ καθ' ὑπόκρισιν, ἢ κατὰ συνήθειαν. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη λατρεία δὲν εἶναι ἀληθὴς λατρεία, ἢ καθ' ὑπόκρισιν δὲ εἶναι βεβήλωσις τῶν θείων καὶ βλασφημία κατὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, ὅταν μὴ συνδέηται μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς, ὅταν μὴ ἢ ἐκδήλωσις αὐ-

της. Μόνον ἡ περί τὴν γησιαν ἐξωτερικὴν λατρείαν ἀσκησις καὶ ἐξίς κρατύνουσι τὴν ἐσωτερικὴν καὶ μαρτυροῦσι τὴν ὑπαρξίν αὐτης.

Τὰ εἶδη τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας εἶναι τὰ ἀκόλουθα, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων ὀφλόν ἤδη· ἡ μελέτη τῶν περὶ Θεοῦ καὶ ὁμολογία τῆς πίστεως, ἡ προσευχὴ ἢ τε κατ' ἰδίαν καὶ ἡ δημοσία ἐν ταῖς ἐορταῖς καὶ διὰ διαφόρων λατρευτικῶν πράξεων μετὰ τῶν μυστηρίων τελουμένη, ὁ ὄρκος καὶ αἱ εὐχαὶ καὶ τέλος τὰ ἔργα τῆς φιλαδελφίας. Καὶ περὶ μὲν τῆς μελέτης τῶν θείων καὶ ὁμολογίας τῆς πίστεως εἰδομέν τινα ἤδη, ἀψόμεθα δὲ καὶ τὰλλα ἐν τῷ περὶ προσευχῆς καὶ ἐν τῷ περὶ ὄρκου, ὅστις καὶ αὐτὸς ὁμολογία τις τῆς πίστεως εἶναι· περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας, ἧτις συνεδέετο ἀνεκάθεν μετὰ τῆς δημοσίας λατρείας, ἀψόμεθα τὰ εἰκότα ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ. Ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη, δι' ἧς ἀγιάζομεν τὴν ἐν ἡμῖν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἐμμεσὸς τις λατεία τοῦ Θεοῦ εἶναι μετὰ τῆς φιλαδελφίας.

α) Περί Προσευχῆς.

Ἡ προσευχὴ εἶναι κατὰ τὸν θεῖον Χριστόστομον ὁμιλία μετὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ ὄντως Θεῷ ὁμιλοῦμεν, εἴτε δοξολογοῦντες αὐτὸν, εἴτε δεόμενοι αὐτοῦ, εἴτε εὐχαριστοῦντες. Εἶναι ἡ κυριωτάτη πράξις ἡμῶν δι' ἧς ἐκδηλοῦται ὁ μετὰ τοῦ Θεοῦ θρησκευτικὸς σύνδεσμος καὶ σχέσις· διὰ τοῦτο καὶ μέγιστον δῶρον τοῦ Θεοῦ τὸ νὰ ἀξιωθῆ ὁ ἄνθρωπος νὰ ὁμιλῇ πρὸς τὸν Θεὸν ὡς υἱὸς πρὸς Πατέρα, καὶ νὰ γίνῃ ναὸς τοῦ Θεοῦ. Μέγιστα ἅμα καὶ τὰ ἐντεῦθεν ἀγαθὰ καὶ μεγίστη ἡ δύναμις τῆς προσευχῆς· διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος καὶ αὐτοὶ οἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ ἀδιαλείπτως προσήυχοντο, καὶ μετὰ προσευχῶν συνδέονται καὶ τὰ μυστήρια, τὰ ὄργανα τῆς ἀσάρατου χάριτος τοῦ Θεοῦ· διὰ τοῦτο ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι καὶ τῆ προσευχῆ προσηκροτέρειν ὀφείλομεν (Α'. Θεσσαλ. 5, 17. Κολοσ. 4, 2).

Εἶδη δὲ τῆς προσευχῆς εἶναι τρία, δοξολογία, δέησις, εὐχαριστία. Καὶ διὰ μὲν τῆς δοξολογίας ὁμολογοῦμεν τὴν πίστιν ἡμῶν· διότι ὁμολογοῦμεν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, ἧτοι τὰς τελειότητας αὐτοῦ καὶ τὰ περὶ αὐτοῦ. Διὰ δὲ τῆς δεήσεως καὶ παρακλήσεως ὁμολογοῦμεν τὴν ἐλπίδα ἡμῶν εἰς τὸν Θεόν. Διὰ δὲ τῆς εὐχαριστίας ὁμολογοῦ-

μεν τὴν ἀγάπην ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν. Συνοδεύεται δὲ ἡ προσευχὴ δι' ἀναγνώσεως τῆς ἀγίας Γραφῆς, δι' ἧς τρεφόμεθα πνευματικῶς καὶ ἀναζωπυροῦται ἡ θεοσέβεια ἡμῶν. Γελείται ἡ προσευχὴ καὶ διὰ γονυκλισίας, μετανοιῶν, υποκλίσεως τῆς κεφαλῆς, πρὸς οὐρανὸν ἀτενίσεως τῶν ὀφθαλμῶν, ἀνατάσεως τῶν χειρῶν καὶ ἰδίως διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ (τριεὶ δακτύλοις κατὰ τὴν ἡμετέραν Ὁρθόδοξον ἐκκλησίαν εἰς σημείον τῆς ἀγίας Τριάδος), δι' οὗ ἀγιάζομεν τὴν προσευχὴν ἡμῶν, ὡς ἀγιάζονται δι' αὐτοῦ καὶ τὰ μυστήρια· διότι σημειούμενοι τῷ σημείῳ τοῦ τιμίου σταυροῦ ὁμολογοῦμεν τὴν πίστιν ἡμῶν εἰς τε τὴν ἀγ. Τριάδα καὶ εἰς τὸν ἑσταυρωμένον, δι' οὗ ἠξιώθημεν νὰ τύχωμεν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ καλωμεν πατέρα τὸν Θεόν.

1) Ὅτι μὲν ἀναγκαῖα ἡ προσευχὴ οὐ μόνον ἐκ τῶν εἰρημέων ὄπλων ἦδη, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐξῆς,

Ὁ ἔχων ἀληθῆ πίστιν, ἐλπίδα καὶ ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν ἐξ ἀνάγκης ὁμολογεῖ αὐτὰς κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν προσευχὴν. Ὡς τὸ ἀγιαστῆριον τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ἡ ἔμψυτος ἐν ἡμῖν, ἐξ ἧς ἀπαραιτήτως προέρχεται ἡ ἐσωτερικὴ θεοσέβεια, οὕτω καὶ ἡ προσευχὴ εἶναι ἡ εὐπρόσδεκτος θυσία καὶ τὸ θυμίαμα τὸ εὖοσμον, ἕπερ προσφέρει ἡ ψυχὴ ἐπὶ τοῦ ἀγιαστηρίου τούτου. Διὰ τῆς προσευχῆς ἀναπτεροῦται ἡ ψυχὴ καὶ ἀνίπταται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τῆς μεγαλωσύνης τοῦ Θεοῦ καὶ μετὰ τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἀναπέμπει δόξαν καὶ εὐχαριστίαν τῷ Θεῷ. Ἐὰν δὲ τὰ δεινὰ τοῦ βίου τούτου κατατρώχῃ τὴν ψυχὴν, ἐπικαλεῖται πεποιθῶτως τὴν ἀρωγὴν τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς· ἐὰν βαρῆα ἁμαρτήματα βαρύνωσιν αὐτήν καὶ καθέλου διὰ πάντα μολυσμὸν τῆς ἁμαρτίας ἀναπέμπει διὰ τῆς προσευχῆς τὸ εὐῶδες λιθανωτὸν τῆς μετανοίας, τὴν μόνην ἡμῶν θυσίαν, καὶ διὰ ταύτης καθίστησιν ἴλαον καὶ εὐμενῆ τὸν Θεόν. Ὑψιστον ἄρα ἀγαθὸν ἡ προσευχὴ καὶ ὑψίστης μακαριότητος πληροὶ τὴν ψυχὴν· διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι ἔλεγον· «εὐφράνθη ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι· εἰς οἶκον Κυρίου πορευσόμεθα» (Ψαλμ. 121, 1). Ἡ προσευχὴ εἶναι ἡ κυριωτάτη καὶ πνευματικωτάτη τροφὴ τῶν πνευματικῶν καὶ λογικῶν ὄντων.

2) Αἱ ἰδιότητες τῆς ἀληθοῦς προσευχῆς εἶναι αἱ αὐταί, οἷαι καὶ αἱ τῆς πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης, ἃς ἐκδηλοῖ ἡ προσευχή. Πρέπει ὀρθῶς νὰ δοξολογῶμεν τὸν Θεὸν καὶ μετὰ πεποιθήσεως νὰ ἐλπίζωμεν τὴν βοήθειαν αὐτοῦ. Πρέπει ἀδιαλείπτως νὰ προσευχώμεθα, ὡς ἐδραῖοι ἐν τῇ πίστει καὶ ἐλπίδι πρέπει νὰ ὦμεν. Πρέπει ἐξ ἀδόλου ἀγάπης νὰ εὐχαριστῶμεν τῷ Θεῷ ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς, καὶ νὰ ἦναι καθαρά ἀπὸ παντὸς ρύπου φιλαυτίας ἢ προσευχῆ. «Τὸ τί προσευξόμεθα καθὸ δεῖ, οὐκ οἶδαμεν, λέγει ὁ Ἀπόστολος, ἀλλ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλάλητοις» (Ῥωμ. 8, 26). Πολλοὶ στεναγμοὶ ἀλάλητοι εἶναι πνευματικῶς κρείττονες τῆς βαττολογίας. Ἄλλ' οὐχ ἤττον ὁ Κύριος ἡμῶν ἐν τῇ ἀπ' αὐτοῦ Κυριακῇ λεγομένῃ προσευχῇ, ἐν τῷ «Πάτερ ἡμῶν» ἔδωκεν ἡμῖν κανόνα καὶ ὑπόδειγμα πῶς δεῖ προσεύχεσθαι· ἐκεῖ μαθαίνομεν νὰ ζητῶμεν πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὁ Θεὸς νὰ ἐκπληρώσωμεν τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ εἶτα νὰ ζητῶμεν τὸν ἐπιούσιον ἄρτον, ἥτοι τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα πρὸς τὸν βίον, οὐχὶ δὲ τὰ τὴν ἡδυσπάθειαν θεραπεύοντα. Μαθαίνομεν νὰ ζητῶμεν συγχώρησιν τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἀλλὰ τότε ὅταν συγχωρῶμεν καὶ ἡμεῖς τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν. Μαθαίνομεν τέλος νὰ ζητῶμεν παρὰ Θεοῦ τὴν ἀπαλλαγὴν ἡμῶν ἀπὸ τῶν πειρασμῶν καὶ τοῦ πονηροῦ. Ὁ αὐτὸς δ' ἀλλαχού ἐδίδαξεν ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ὀφείλομεν πάντα αἰτεῖσθαι· «Ὅ,τι ἂν αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, τοῦτο ποιήσω» (Ἰωάν. 14, 13).

Ἡ δ' Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἀνέκαθεν εἶχεν ἐν χρήσει τοὺς καθιερωμένους ἐν τῇ Γραφῇ ψαλμοὺς καὶ ὕμνους, καὶ μόνους νέους ὕμνους ἐδέχετο τοὺς παρ' ἁγίων ἀνδρῶν καὶ συμφώνως ἐκείνοις συνθετημένους. Καὶ οἱ μετὰ ταῦτα δὲ μελωδοὶ πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἐκλείποντος κηρύγματος ἠνθολόγησαν πολλοὺς ὕμνους ἐκ τῶν μυριπνῶν λειμώνων τῆς Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω δὲ ἔχομεν νῦν ἀσφαλῆ τρόπον προσευχῆς, καὶ ὅταν πληρωθῇ ἡ ψυχὴ ἡμῶν εὐχαριστίας καὶ δοξολογίας, ἔχομεν ἐτοιμοὺς ὕμνους καὶ ᾠδὰς πνευματικὰς, ἵνα ψάλλωμεν τῷ Κυρίῳ. Ἄλλὰ καὶ διὰ πάντας προϋνόησεν ἡ Ἐκκλησία ἀνέκαθεν· διότι

πρὸς τῆ Κυριακῆ προσευχῆ καὶ τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως ἔχει ὁ ἀγγράμματος τὴν σύντομον δέησιν «Κύριε ἐλέησον», τὴν σύντομον δοξολογίαν «Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ»· ἔχει τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ εἴ τι τοιοῦτο. Διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ ἔτι παρ' ἡμῖν ἀρχοῦνται τοῖς ὀλίγοις τούτοις ἐν ταῖς κατ' ἰδίαν προσευχαῖς, ἀλλ' οὐδέποτε πράττουσι τι ἄνευ τῶν συντόμων τούτων δεήσεων καὶ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ.

3) Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν δύναμιν τῆς προσευχῆς, τοῦτο μόνον ἀρκεῖ ἐνταῦθα, ὅτι καὶ αὐτὸ μόνον τὸ νὰ ἀσχολεῖται τις συνεχῶς περὶ τὰ θεῖα καὶ νὰ μὴ πολὺ μεριμνᾷ περὶ τῶν βιωτικῶν εἶναι μέγα κέρδος. Πολλῶ δὲ μείζον τοῦτο βεβαίως, ὅταν ἀναμνησθῶμεν τάλλα καὶ μείζονα ἀγαθὰ, ἃ συνεπάγεται ἢ μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνία καὶ ὅτι τεῖχος καὶ ὄχυρῶμα κατὰ πάσης ἐναντίας δυνάμεως γίνεται ἡ προσευχή.

4) Ὡς διὰ τῆς προσευχῆς ἐκδηλοῦμεν τὴν ἐσωτερικὴν θεοσέβειαν, οὕτω καὶ τάναντί ταύτης, εἶναι καὶ τῆ προσευχῆ. Ἄμαρτάνομεν, ὅταν ἐκ μὴ ὀρθῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος καὶ ἀγάπης προσευχώμεθα· ἄμαρτάνομεν ὅταν βλαττολογῶμεν, εἴτε παράλογα αἰτούμενοι, εἴτε μὴ προσέχοντες εἰς ὅσα λέγομεν, ἢ ἀκούομεν προσευχόμενοι· ὅταν νομιζῶμεν ὅτι θεραπεύομεν τὸν Θεὸν διὰ τῆς προσευχῆς, ἐνῶ πράγματι ἡμεῖς ὠφελοῦμεθα ἐκ τῆς προσευχῆς· ὅταν μὴ ἐκπέμπηται ἡ προσευχή ἐκ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς· ὅταν χεῖλη ἀκάθαρτα προσφέρωσιν αὐτὴν μωλολυμένα μὲ πᾶσαν κακολογίαν· ὅταν χεῖρες ἀναπέμπωσιν αὐτὴν πλήρεις αἱμάτων καὶ ἀδικίας.

Οἱ τοιοῦτοτρόπως προσευχόμενοι βεβηλοῦσιν ἀντὶ νὰ ἀγιάσωσι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄμαρτάνουσι οὐχὶ ὀλιγώτερον τῶν μηθόλως προσευχομένων, ἐξ ἀπιστίας, ἢ ἀδιαφορίας καὶ ψυχρότητος περὶ τὰ θεῖα.

Γινώσκομεν δὲ καὶ ἐκ πείρας ὅτι οἱ μὴ ἀληθῶς προσευχόμενοι προσεύχονται κατὰ συνήθειαν μόνον, καὶ ἵνα ὀπωσῶν θεραπεύσωσιν τὴν συνειδητῶν, οὐδέποτε δὲ διατελοῦσι προσέχοντες τῷ Θεῷ μέχρι τέλους, ἀλλ' εἰς ἐκάστην στιγμήν καταλαμβάνουσι αὐτοὺς αἱ μέριμναι τοῦ βίου, καὶ πολλαίς ἐπιθυμίαι κακαὶ καὶ

πονηροὶ διαλογισμοὶ ἀναβαίνουντι εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν. Ὅσοι ἀντὶ λατρείας τοῦ Θεοῦ καὶ τρωφῆς πνευματικῆς γίνεται λατρεία τοῦ πονηροῦ ἢ προσευχὴ καὶ βεβήλωσις τοῦ θείου ἀνόματος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου Ἡσαΐου τοσοῦτον ἀποτροπιάζει τὴν τοιαύτην λατρείαν· «Τί ἐμοὶ πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; τίς ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; Πάτεῖν τὴν αὐλήν μου οὐ προσθήσεσθε· ἐὰν φέρητέ μοι σειμίδαλιν, μάταιον θυμίσμα, βδέλυγμα μοι ἐστὶ· τὰς νομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰ σάββατα, καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι· ἐγενήθητέ μοι εἰς πλησμονήν, οὐκέτι ἀνήσω τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν. Ὅταν τὰς χεῖρας ἐκτείνητε πρὸς με, ἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀπ' ὑμῶν· καὶ ἐὰν πληθύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν· αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πληρεῖς. Λούσασθε, καθαροὶ γίνεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ἀπέναγκι τῶν ὀφθαλμῶν μου· παύσασθε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν, μᾶθετε καλὸν ποιεῖν, ἐκζητήσατε κρίσιν, ῥύσασθε ἀδικούμενον, κρίνατε ὄρφανῶ, καὶ δικαιοῦσατε γῆραν, καὶ δευτερῶ, καὶ διελεγγθῶμεν, λέγει Κύριος· καὶ ἐὰν ὦσιν αἱ ἀμαρτίαι ὡς φοινικοῦν, ὡς χιόνα λευκανῶ· ἐὰν δὲ ὦσιν ὡς κόκκιναν, ὡς ἔριον λευκανῶ» (Ἡσαΐου 4, 11—18).

β) Περὶ τῆς κοινῆς προσευχῆς καὶ δημοσίας λατρείας.

Ἡ προσευχὴ γίνεται ἢ κατ' ἰδίαν ἢ κοινῇ ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις, ἥτοι συνάξεισι τῶν πιστῶν ἐν οἴκοις Κυρίου, οἵτινες καὶ οὗτοι ἀποκαλοῦνται Ἐκκλησίαι.

Μεγάλῃ μὲν ἡ δύναμις τῆς ἰδιαιτέρας προσευχῆς καὶ ἀναγκαιοτάτῃ εἰς τὸν λατρεύοντα πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὸν Θεόν, ἀλλὰ μείζων ἡ δύναμις αὐτῆς, ὅταν γίνηται κοινῇ, ὅταν ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ ἀναπέμπωμεν δόξαν καὶ εὐχαριστίαν τῷ Θεῷ. Τότε παρίσταται αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν μέσῳ ἡμῶν κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐπαγγελίαν· «οὐ γὰρ εἰσι οὐδὲ ἡ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἔμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν» (Ματθ. 18, 20). Διὰ τοῦτο καὶ τὰ μυστήρια, τὰ ὄργανα τῆς χάριτος, τελοῦνται ἐν τῇ συνάξει τῶν πιστῶν καὶ συνδέονται μετὰ τῆς κοινῆς προσευχῆς. Ὅταν συμπροσεύχωνται πολλοὶ, τότε παρίσταται ὁλος ὁ ἄνθρωπος, ὅλη

ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Ἀγάπη δὲ καὶ ταπεινοφροσύνη εἶναι οἱ κυριώτεροι καρποὶ τῆς τοιαύτης συνάξεως. Διὰ τῆς ἀγάπης δὲ, ἐν ᾗ τελειοῦται ἡ πίστις, συναρμολογούμενοι οἱ ἄνθρωποι εἰς ἓν πνευματικὸν οἰκοδόμημα, εἰς ἓν πνευματικὸν σῶμα, κεφαλὴν καὶ ἀκρογωνιαίον λίθον ἔχοντες τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, γίνονται ναὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τὸ ζωοποιὸν καὶ σωτήριον ἐνοικεῖ ἐν αὐτοῖς. Οὐρανὸς καὶ γῆ συνεννοῦνται τότε, καὶ ἡ ἔνωσις αὕτη οὐ μόνον πνευματικῶς παρίσταται διὰ τῶν εὐχῶν καὶ τελετῶν καὶ ἑορτῶν, ἀλλὰ καὶ ὁρατῶς διὰ τῶν εἰκόνων, δι' ὧν καθωραΐζονται οἱ ναοί, ἵνα σημαίνηται ἡ ἐν Οὐρανῷ Ἐκκλησία.

Ὡστε ἐν τῇ κοινῇ προσευχῇ μάλιστα ἐκδηλοῦται ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν αὐτῇ διὰ τοῦτο μεγίστη ἡ παρά Θεοῦ χάρις. Ἐπειδὴ δὲ σκοπὸς τοῦ βίου ἡμῶν εἶναι ἡ ἔνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο ἐν ταῖς συνάξεσι τῶν πιστῶν πρὸς κοινὴν προσευχὴν ἐτελεῖτο ἀνάκλιθον ἡ θεία μυσταγωγία, εἴτε λειτουργία, ἥτοι τὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας, δι' οὗ ἐνούμεθα μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ δι' αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Λοιπὸν ἡ κυριωτάτη τελετὴ τῶν συνάξεων, ἡ κυριωτάτη πράξις εἶναι τὸ μυστήριον τῶν μυστηρίων, ἐν ᾧ προσφέρεται ἡ ἀναίμακτος θυσία καὶ μεταδίδεται τοῖς πιστοῖς. Εἰς τὴν μυσταγωγίαν δὲ ταύτην προπαρασκευάζει ἡ διὰ τῆς κοινῆς προσευχῆς ἔνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἡ πίστις ἐν τῇ κοινῇ προσευχῇ ὁμολογεῖται κάλλιον διότι ἡ κοινὴ προσευχὴ ἀποδεικνύει τὴν ἀγάπην καὶ γενῶν αὐτὴν, εἰς ἣν τελειοῦται ἡ πίστις. Διὰ τοῦτο καὶ ἐντέλλεται ἡμῖν ἡ Ἐκκλησία, ἵνα ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, πρὶν ὁμολογήσωμεν τὴν πίστιν ἡμῶν. Ὁ ἀσπασμὸς δὲ τῶν συλλειτουργούντων ἱερέων ἀναμιμνήσκει τὸν κοινὸν ἀσπασμὸν τῶν ἀρχαίων Χριστιανῶν.

Συχναὶ δεήσεις ὑπὲρ πάντων καὶ περὶ πάντων τῶν καλῶν καὶ συμφερόντων τῆ ψυχῆ, καὶ συχναὶ δοξολογίαι, ἵνα καὶ ἡ θερμότης τῆς προσευχῆς σημαίνηται καὶ τὸ παρά πολλῶν γίνεσθαι αὐτὴν ἀνάγνωσις τῶν Γραφῶν καὶ ἑρμηνεῖα αὐτῶν, ἐν οὗτω κάλλιον τρέφεται ἡ ψυχὴ διὰ τοῦ ζῶντος λόγου τοῦ Θεοῦ· εὐχαριστία διὰ τὰς εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν ἡμῶν,

καὶ ὁ μετὰ τῆς εὐχαριστίας συνδεόμενος ἁγιασμός τῶν τιμίων δώρων καὶ ἡ μετάληψις αὐτῶν, ἤτοι ἡ κοινωνία τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου· τὰυτα ἀνέκαθεν ἦσαν τὰ συναπαρτίζοντα ἰδίως τὴν δημοσίαν λατρείαν, εἴτε λειτουργίαν. Ταῦτα εἶναι κατ' οὐσίαν καὶ τὰ συναπαρτίζοντα τὴν τῆς ἡμετέρας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, καὶ οὐδεὶς ὁ μὴ ὁμολογήσων ὅτι οὕτως ὀφείλει τελεῖσθαι ἡ λειτουργία. Ἐκ τῆς Χριστιανικῆς δὲ Ἀρχαιολογίας μανθάνομεν πόθεν ἔλαβον τὴν ἀρχὴν τὰ ἡμέτερα, ἵνα καὶ ὀρθῶς νοήσωμεν αὐτὰ καὶ κατανοήσωμεν ὅτι ἀρχαιότατα εἶναι τὰ πλεῖστα καὶ οὐσιωδέστατα τῆς ἡμετέρας λειτουργίας, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ καθαρῶς καὶ ὁσίως ἐκδηλοῦται ἐν αὐτῇ.

γ) Περὶ ἑορτῶν καὶ ναῶν.

Εἰ καὶ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι ὀφείλομεν καὶ διὰ τῆς ἀρετῆς ὀφείλομεν ἡμεῖς αὐτοὶ νὰ γείνωμεν ναὸς τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἡ κοινὴ προσευχὴ καὶ ἡ λειτουργία οὐδεὶς πάντοτε νὰ τελῶνται δυνατὸν, οὔτε ὅπου δῆποτε. Μόνον οὕτως ἀδιαλείπτως προσευχόμεθα, ὅταν καθ' ἑκάστην καὶ πολλάκις τῆς ἡμέρας ἀγιάζομεν ἑαυτοὺς ἐργῶν ἡμῶν διὰ συντόμου προσευχῆς καὶ τηρῶμεν τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, ὅπερ καὶ τοῦτο λατρεία τοῦ Θεοῦ. Διὰ δὲ τούτου καὶ ναὸς τοῦ Θεοῦ γινόμεθα. Ἀλλὰ διὰ τὰς κοινὰς συνάξεις καὶ τὴν λειτουργίαν ἀπαιτοῦνται καὶ χρόνος καὶ τόπος καταλληλοί.

1) Καταλληλότετος δὲ χρόνος ἦν ἀνέκαθεν ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ἡ Κυριακὴ διὰ τοῦτο λεγομένη, καὶ αἱ μεγάλαι ἑορταί, ὡς καὶ αἱ ἐπέτειοι ἡμέραι τῆς ἀθλήσεως τῶν μαρτύρων, ὡς γενέθλια ἡμέραι αὐτῶν θεωρούμεναι. Εἶτα δὲ προσετέθησαν καὶ αἱ μνήμαι πάντων τῶν ἁγίων, ἐν οἷς ἐδοξάσθη ὁ Θεός. Ὁ χρόνος οὗτος τῆς λατρείας εἶναι καὶ πράγματι καταλληλότετος· διότι συνδέεται μετὰ μεγάλων ἀναμνήσεων, αἵτινες καὶ τρέφουσι καθ' ἑαυτὰς τὴν ψυχὴν καὶ διατιθέσι κάλλιον αὐτὴν εἰς τὸ νὰ ἀγιάσῃ ἡμέραν τινὰ τῆς ἐβδομάδος, ἢ οὕτω ἀγιάσῃ ἡ ὅλη ἐβδομάς καὶ ὅλος ὁ βίος γένηται λατρεία τοῦ Θεοῦ. Ἐπιτελοῦντες τὴν μνήμην τῶν ἁγίων εὐχαριστοῦμεν τῷ θαυμαστωθέντι ἐν αὐτοῖς Θεῷ, κινούμεθα εἰς μίμησιν αὐτῶν, συνδεόμεθα αὐτοῖς,

μηημονεύοντες και δεόμενοι, ίνα πρεσβεύωσιν ύπερ ημών, ως έχοντες παθήσιαν ένώπιον του Θεού. Έν τή ημετέρα δ' Έκκλησία, και μάλιστα όπου είναι μεγάλα κοινότητες ή μεγάλα Μοναί, είναι αδύνατον να μη τελεσθή μία τουλάχιστον λειτουργία καθ' εκάστην έν Έκκλησία τινί της κοινότητας ή Μονής.

2) Κατ' αρχάς οι αρχαίοι Χριστιανοί διά τους διαγμούς ελειτούργουν τώ Θεώ κατ' οίκον και έν όρεσι και σπηλαισίς και ταις όποις της γής ήσαν όμως αυτοί ναοί του Θεού· διότι οι πλείστοι αυτών ήσαν εκλεκτοί και όμολογηταί και μετ' όλίγον έγινοντο μάρτυρες. Όποτε όπου και άν ίσαντο ήγίαζον αυτοί τον τόπον. Άλλ' ένωρίς ήδη από αυτής της Β' έκατονταετηρίδος ώκοδομήθησαν οίκοι Κυρίου, Κυριακά ιδίως καλούμενοι, προς σύναξιν της Έκκλησίας (έξ ου και Έκκλησία και οι ναοί). Ήγείροντο δε συνήθως οι οίκοι Κυρίου επί των τάφων των μαρτύρων και σχήμα σταυρού και όλοιο επεκράτησαν μετά ταύτα, ίνα και ταύτα διδάσκωσι τους εκκλησιαζόμενους και προς οφρανόν τον νουν ανυψώσιν. Μάλιστα δε συνετέλουν εις τούτο αι εικόνες των άγιών ίεραί σκηναί εκ της Παλαιάς και Κ. Διαθήκης, πάντα τά νέφη των μαρτύρων και άγιών του Θεού καλύπτοντα τους ταίχους της Έκκλησίας, αφήραζον από των ανθρώπων πσαν βιωτικήν μέριμναν, και ανεδίβαζον εις τά άνω την καρδίαν. Λαμπάδες άπαυγάζουσαι τώ φώς του Χριστού τώ φωτίζον πάντα ανθρωπον (φωτίσμα ελέγετο και τώ βάπτισμα), θυμίαμα εύσμον τώ σύμβολον της δεήσεως έξ αρχαιοτάτων χρόνων, στολαί ίερατικά, της αγιότητας του άκρου Άρχιερέως δηλωτικά, ούτινος διάκονοι είναι οι ίερείς, ψαλμωδία κατανακτική και τή ίερότητι των τελουμένων και των έννοιών εμπρέπουσα, εγκαινία του ναού ίεροπρεπή και άγιαστικά, και ταύτα συνεπλήρουν την ίερότητα του τόπου και εις ευλάβειαν διέθετον. Τίς δ' ό μη όμολογήσων ότι ίεροπρεπώς και τά περι του τόπου της λειτουργίας ή αρχαία Έκκλησία διατάξατο; Πλήν ειμή τις λογίζεται εαυτόν ναόν του Θεού! άλλ' είναι και πράγματι;

3) Κατά την τετάρτην έντολήν όρείλομεν να άγιαζόμεν την ήμέραν του σαββάτου, ήτοι τάς εορτάς, αφιερώντες αυτάς εις

Κύριον τὸν Θεόν. Ἀγιάζομεν δὲ τὰς ἑορτὰς παριστάμενοι μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ εὐλαβείας, μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης, εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν καὶ τὰ τυχόν μετ' αὐτῆς συνδεόμενα μυστήρια· αγιάζομεν τὰς ἑορτὰς καὶ κατ' οἶκον, προσευχόμενοι κατ' ἰδίαν καὶ τρεφόμενοι πνευματικῶς διὰ τῆς μελέτης τῶν θείων, καὶ διδάσκοντες καὶ τοὺς οἰκέτας ἡμῶν καὶ τοὺς ἀμαθεῖς ἀδελφούς· αγιάζομεν πρὸς τούτοις καὶ διὰ πάσης ἀγαθοεργίας· «Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὄφρανοις καὶ γήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου» (Ίακ. 1, 27). Ἔργον ἀγάπης πρὸς τὴν Πατρίδα εἶναι τὸ προκινδυνεύειν ὑπὲρ αὐτῆς, διὰ τοῦτο καὶ τοῦτο καὶ ἡ εκπλήρωσις σπουδαίων καὶ ἀπαραιτήτων καθηκόντων οὐ μόνον εἶναι θεμιτὰ, ἀλλ' αγιάζουσι καὶ ταῦτα τὰς ἑορτὰς. Οὕτω λοιπὸν αγιάζοντες καὶ ἀφιερῶντες τῷ Θεῷ τὰς ἡμέρας τῶν μεγάλων ἀναμνήσεων, καταρτιζόμεθα ἅμα εἰς ἀγιασμόν καὶ τῶν ἄλλων ἐργασιμῶν ἡμερῶν, ἵνα καὶ ἐν ταύταις ὀρθῶς πολιτευόμενοι καὶ τηροῦντες τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ λατρεύωμεν καὶ οὕτω τῷ Θεῷ.

Βεβηλοῦμεν δὲ τὰς ἡμέρας τοῦ Κυρίου, ἀπολειπόμενοι τῆς Ἐκκλησίας διὰ λόγους μὴ εὐλόγους, εἴτε δι' ἄκηνηριαν εἴτε διὰ βιωτικὰς μερίμνας. Κατὰ τῶν τοιούτων βαρῆα ἐπιτίμια ἐπιβάλλει ἡ Ἐκκλησία. Βεβηλοῦμεν ἐπίσης τὰς ἑορτὰς, ὅταν παριστάμενοι μόνον τῷ σώματι ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου μεριμνῶμεν περὶ τῶν βιωτικῶν, μὴδὲ τῶν πονηρῶν καὶ δεινῶν λογισμῶν ἀριστάμενοι· ὅταν ἀπρεπῶς καὶ ἀσέμνως καὶ μόνον πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις παριστάμεθα, ἢ ἐπὶ μικρὸν μόνον χρόνον, ἐπιγόμενοι ἴσως εἰς ἐμπορίαν ἢ ἀσωτίαν. Βεβηλοῦμεν πρὸς τούτοις τὰς ἡμέρας Κυρίου, ὅταν παραδιδώμεθα κώμοις καὶ μέθαις, κοίταις καὶ ἀσελγείας, αἰσχροκερδεῖα καὶ πάση ἀδικίᾳ. Ἀλλὰ καὶ ὅταν, ἀντὶ ἀθῶων ἡδονῶν καὶ ἀναπαύσεως τοῦ σώματος ἀπὸ τῶν ἐπιπόνων ἔργων, κατατρίβωμεν τὸν χρόνον εἰς ἀργολογίαν, καὶ παιγνίδια τυχερὰ καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐκ ἕλιγον ἀμαρτάνομεν καὶ οὕτως. Ἐπίσης καὶ ὅταν ἰουδαϊκῶς ἑορτάζωμεν τὸ σάββατον, νομίζοντες ὅτι πᾶν ἔργον εἶναι ἀπηγορευμένον καὶ αὕτη ἡ ἀγαθοεργία. Κατὰ

τῶν τοιούτων εἶπεν αὐτός ὁ Σωτήρ· «Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον» (Μάρκ. 2, 27).

δ) Περὶ ὄρκου, εὐχῶν καὶ μαρτυρίου.

Ἐκτακτὰ εἶδη λατρείας τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ ὄρκος, αἱ εὐχαὶ (τάξιμον) καὶ τὸ μαρτύριον.

1) Διὰ τοῦ ὄρκου ἐπιμαρτυρόμεθα τὸν Θεὸν μάρτυρα, χριτὴν καὶ ἀναποδότην πρὸς βεβαίωσιν τῆς ἀληθείας· «Ἄνθρωποι μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ἐμύσουσι, καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὄρκος» (Ἑβρ. 6, 16). Διὰ τούτων λέγει ὁ Ἀπόστολος ὅτι ἐκτάκτως, ὅτε δὲν εἶναι δυνατὸν ἄλλως νὰ βεβαιωθῇ ἡ ἀλήθεια, ἐπιμαρτυρόμεθα τὸν Θεὸν ὅτι λέγομεν ἀληθῆ, ἢ ὅτι θέλομεν τηρήσει τὴν ὑπόσχεσίν μας. Ἐπειδὴ δὲ ὁμολογοῦμεν ὅτι οὐδὲν μείζον μέσον τῆς βεβαιώσεως ἢ ὁ Θεὸς ὁ παντοδύναμος καὶ δικαιοκρίτης, διὰ τούτου ὁμολογοῦμεν τὴν πίστιν καὶ θεοσέβειαν ἡμῶν, καὶ ἐπομένως εἶναι πράξις λατρευτικὴ ὁ ὄρκος. Ἄλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ἀποστόλου μαθαίνομεν ὅτι τότε μόνον πρέπει νὰ γίνηται ὁ ὄρκος, ὅταν χρησιμεύῃ πρὸς πέρας πάσης ἀντιλογίας. Ὡστε οὔτε ὡς λάχαρα πρέπει νὰ τρώγωμεν τοὺς ὄρκους διὰ πᾶσαν αἰτίαν, οὔτε νὰ τελεῖται ἀπλῶς καὶ ὡς ἐτυχεν ἡ λατρεία αὐτῆ τοῦ Θεοῦ. Ἡ συχνὴ ἐπανάληψις φέρει εἰς ἐπιπορκίαν, ὡς καὶ παντὸς πράγματος ὑπόσχεσις καὶ βεβαίωσις δι' ὄρκου ἄγει καὶ ἄκοντας ἐνίοτε εἰς τὸ αὐτό. Τοῦτο φαίνεται ἐνωσὼν καὶ ὁ Σωτήρ, ὅταν λέγῃ· «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὁμόσαι ὅλως μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· μήτε ἐν τῇ γῆ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ· μήτε εἰς Ἱερουσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως· μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὁμόσης, ὅτι αὐθύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι. Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναὶ, οὐ οὐ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν» (Ματθ. 5, 34—37). Ἐνταῦθα φαίνεται, ὅτι κατὰ πρῶτον λόγον ἀπαγορεύει τὴν κακὴν συνήθειαν τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες ὠρκίζοντο συγγότατα καὶ ἐνόμιζον ὅτι δὲν εἶναι ὄρκος τὸ νὰ ὁμύη τις εἰς τὸν Οὐρανὸν κτλ., καὶ ὠρκίζοντο πολλάκις καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν των, ἐνῶ μόνον εἰς τὸν Θεὸν ὁμύη τις. Ἀγτὶ πάντων τούτων

παρήγει τὴν τελειότητα ἐκείνην, ὥστε τὸ ναὶ καὶ τὸ οὐ νὰ ἀρκῶσι καὶ νὰ φεύγη τις οὕτω καὶ τὴν ἐπιορκίαν ὥστε εἰ δυνατὸν πρέπει νὰ φεύγη τις καθ' ὀλοκληρίαν τὸν ὅρκον. Ἄν δὲ, ὡς ἄλλως ἐρμηνεύεται τὸ χωρίον τοῦτο, ἀπαγορεύει ἀπολύτως ὁ Σωτὴρ ἐνταῦθα τὸν ὅρκον, τότε βεβαίως ἐντολὴ τελειότητος πρέπει νὰ θεωρηθῆ, εἰς ἣν πρέπει νὰ τείνωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' ὁμως μέχρι τοῦδε κατέστη ἀνέφικτος σχεδόν.

Καθῆκον ἄρα ἔχομεν νὰ εὐορκῶμεν, καὶ μὴ ἐπιορκῶμεν. Εὐορκούμεν δὲ, ὅταν εὐλαβικῶς καὶ ἀνευ ὑπεκφυγῆς λέγωμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ μόνην τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὀρκιζόμενοι. Ἐπιορκούμεν δὲ, ὅταν ἢ ψευδορκῶμεν ἢ ἀθετοῦμεν τὸν ὅρκον μας, δὲν τηρῶμεν δηλ. τὰς δι' ὅρκου ὑποσχέσεις. Μέγιστον ἁμάρτημα παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς ἦν ἡ ἐπιορκία. Ἄμαρτάνουσι δὲ οὐκ ὀλίγον καὶ οἱ ἐλεύοντες εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἁμάρτημα, οὐ μόνον διὰ παντοίων τρόπων καὶ διὰ μικρὰς ὠφελείας, ἀλλὰ καὶ οἱ συνεχῶς ἀπαιτοῦντες παρ' ἄλλων ὅρκους.

Παύει δὲ ἡ ὑποχρέωσις τοῦ ὅρκου, ὅταν αἱ ὑποσχέσεις δὲν τηρῶνται ὑπὸ τοῦ ἐτέρου προσώπου, ἢ παραιτεῖται αὐτῶν οὗτος, ἢ καταστῆ φυσικῶς καὶ ἠθικῶς ἀδύνατος ἢ ἐκπλήρωσις.

Πρὸ πάντων δὲ πρέπει νὰ ἀποφύγη τις τοιαύτας δι' ὅρκου ὑποσχέσεις, οἷας ἔδωκεν ὁ Ἡρώδης εἰς τὴν Ἡρωδιάδα, ἥτις ἤτήσατο τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ· τότε τὸ εὐορκεῖν εἶναι ἁμαρτία.

2) Εἶδος ὅρκου ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ αἱ εὐχαὶ (τάξιμον), αἵτινες εἶναι αὐτοπροαίρετοι ἐπαγγελίαι (ὑποσχέσεις) ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς Ἐκκλησίας περὶ ἐκπληρώσεως καθήκοντός τινος, ἢ ἔργων ἀγαθῶν μὴ ἐπιβαλλομένων ἀπαραιτήτως. Κυρίως ὁμως πρέπει νὰ εὐχηταὶ τις εἰς τὸν Θεὸν περὶ τῶν δευτέρων· διότι ἡ ἐκπλήρωσις τῶν καθήκοντων εἶναι χρέος ἀπαραίτητον τοῦ ἀνθρώπου. Μόνον δὲ τὰ νὰ καταστήσῃ τις κανόνα κύριον τοῦ βίου καθήκον τι εἶναι ἔργον εὐχῆς, οἷον τὸ ἐλεεῖν πτωχοὺς καὶ τοῦτο μέλημα τοῦ βίου καὶ ἔργον ποιεῖσθαι. Ἄλλως τὸ εὐχεσθαι Θεῷ περὶ ἐκπληρώσεως καθήκοντων πρέπει νὰ σημαίνῃ δέεσθαι τοῦ Θεοῦ νὰ βοηθῇ ἡμῖν εἰς ἐκπλήρωσιν αὐτῶν. Δῆλον δὲ ὅτι κατ' ἐξοχὴν

εὐχαί τῷ Θεῷ εἶναι αἱ περὶ τῶν εὐαγγελικῶν συμβουλῶν, ἥτοι παρθενίας, αὐτοπροαιρέτου πενήας καὶ τελείας ὑπακοῆς καὶ ἀφιερώσεως εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ. Ταύτας δὲ τὰς εὐχὰς εὐχονται ἰδίως οἱ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἀξίαν τῶν εὐχῶν, λέγει ἡρῆ ὁ Θεός· «Ἐάν δὲ εὐξῆ εὐχὴν Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, σὺ χρονοῖς ἀποδοῦναι αὐτὴν, ὅτι ἐκζητῶν ἐκζητήσει αὐτὴν Κύριος ὁ Θεός σου παρὰ σοῦ, καὶ ἔσται ἐν σοὶ ἁμαρτία· ἐάν δὲ μὴ θέλῃς εὐξασθαι, οὐκ ἔστιν ἐν σοὶ ἁμαρτία» (Δευτερ. 23, 21). Ὅστε δὲν ἀπαιτεῖ ὁ Θεός τὰς εὐχὰς, ἀλλὰ τιμωρεῖ τοὺς αὐτοπροαιρέτως εὐχομένους, ἀλλὰ μὴ τηροῦντας τὰς εὐχὰς· διότι οὕτως ἀπεθεῖται περὶ τὸν Θεόν. Πολλὴ δὲ ἡ ὠφέλεια ἐκ τῶν ὀρθῶς γινομένων εὐχῶν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ τοὺς εὐχομένους· διότι οὗτοι ἀναλαμβάνουσιν οἰκοθὲν ὑποχρεώσεις πρὸς ἀγαθὸν τι καὶ προσφέρουσιν οὕτως εὐάρεστον θυσίαν τῷ Θεῷ.

Ἵνα δὲ ἡ ὑποχρεωτικὴ ἡ εὐχὴ, πρέπει νὰ ᾖ δικαία, ἠθικὴ καὶ αὐτοπροαιρέτος. Δικαία εἶναι καὶ ἠθικὴ, ἔταν δὲν βλάβη δικαιώματα ἄλλου καὶ δὲν υπερβῆκιν τὰς δυνάμεις τοῦ εὐχομένου· αὐτοπροαιρέτος δὲ εἶναι, ἔταν προσέρχηται ἀπὸ ὠρίμου σκέψεως καὶ ὠρίμου ἡλικίας· ἄλλως εἶναι ἄκυροι αἱ εὐχαί. Κατέκρινον δὲ οἱ Πατέρες τοὺς εὐχομένους γελοῖα πράγματα, ἢ ὑποκείμενα εἰς πολλὰς δυσκολίας (ὄρα καν. 28 τοῦ Μ. Βασιλείου).

Αἴρεται δὲ ἡ ὑποχρέωσις τῶν εὐχῶν, ἢ ἔταν ἀρθῶσιν οἱ ὄροι ὑπ' οὓς γίνεται (ἀλλ' οὐχὶ βεβαίως ἐκ μέρους τοῦ εὐχομένου), ἢ ἔταν καταστῆ ἀδύνατος ἕως ἢ ἐκπλήρωσις. Αἱ δ' ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας δεδόμενα αἴρονται ὑπ' αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐν μεγάλῃ ἀνάγκῃ. Ὑπ' αὐτῆς δὲ καὶ ἀντικαθίστανται δι' ἄλλων.

3) Τὸ μαρτύριον, ἥτοι ἡ διὰ τοῦ αἵματος καὶ τοῦ θανάτου ἐπισηράγισις τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως, εἶναι ἡ ὑψίστη θυσία, ἢ δύναται νὰ προσφέρῃ τις εἰς τὸν Θεόν. Ἐπὶ τῶν ὁστέων τῶν μαρτύρων ἐθεμελιώθη ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καὶ τῷ αἵματι αὐτῶν ἐποτίσθη τὸ ὑψικόμενον καὶ ἀγλαόκαρπον δένδρον τῆς ἀθανασίας. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐπὶ γῆς θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡμῶν ἰδρύεται ἐπὶ τῶν ὁστέων τῶν μαρτύρων, ὡς ἐν

Οὐρανοῖς ὑπὸ τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ ἀναπαύονται αἱ ψυχαὶ τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐδόθησαν αὐτοῖς λευκαὶ στολαὶ (Ἀποκαλ. 6, 9, 11). Οὐ μόνον δὲ ἐν οὐρανοῖς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ γῆς ἐδόξασεν αὐτοὺς ὁ Θεός· καὶ δεξάσεται αὐτοὺς ἔτι μᾶλλον καὶ συμβασιλεύσει αὐτοῖς. Καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς μακαρίζει ἰδίως τοὺς δεδιωγμένους διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Εἰς αὐτοὺς δ' ἐπιφωνεῖ τὸ «χαίrete καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. 5, 12). Τὸ αἶμα δὲ τῶν μαρτύρων ἐθεώρησεν ἡ Ἐκκλησία ὡς τιμιώτατον βράπτισμα διὰ τοὺς μὴ βεβαπτισμένους ἐξ αὐτῶν.

Ἄλλ' ἂν καὶ μέγιστον δῶρον τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ νὰ ἀξιωθῆ τις νὰ βαστάξῃ μετὰ τοῦ Ἀποστόλου τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὡς ὁμολογητῆς τῆς πίστεως, ἢ καὶ διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου νὰ ἐπισφραγίσῃ τὴν ὁμολογίαν του καὶ λάβῃ τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ἀλλ' οὔτε πρέπει νὰ ἐπιζητή τις τὸν στέφανον τοῦτον, οὔτε δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὸν ὑψίστον τοῦτον βαθμὸν τῆς ἀρετῆς, ἂν μὴ ἀγωνισθῇ πρότερον τὸν καλὸν ἀγῶνα πάσης ἄλλης ἀρετῆς. Οὕτω καὶ μόνον δύναται τις, χρεῖας τυχοῦστος καὶ τοῦ καθήκοντος καλοῦντος, νὰ ἀξιωθῆ καὶ τοῦ ἀμαράντου ἐκείνου καὶ φωτολαμποῦς στεφάνου· ἄλλως εἶναι κίνδυνος πτώσεως μεγάλης καὶ δεινῆς. Ὅταν τις ἀγωνίζεται τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς ἀρετῆς, ἀγωνίζεται τότε τὸν ἀγῶνα τοῦ μαρτυρίου· διότι πολλὰς θλίψεις καὶ στενοχωρίας ὑπομένει, καὶ ὑπομένει πολλάκις δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι εἶναι δίκαιος· «δήσωμεν τὸν δίκαιον, κρᾶζουσι παλλαίς οἱ ἁμαρτωλοὶ, ὅτι δύσχερτος ἡμῖν ἐστίν» (Ἠσαΐου 3, 10)· ὁ δίκαιος, ὡς εἰκὼν ἐμψυγος τῆς ἀρετῆς, ὡς εἰκὼν καὶ γὰρ τοῦ Θεοῦ, εἶναι οἶονεὶ κάτοπτρον, εἰς θ' οἱ ἁμαρτωλοὶ ἐσσωπρίζονται τὴν παρουσίαν τοῦ ζῶντος Θεοῦ τὴν φοβερὰν. Πολλὰ λοιπὸν ἔχουν νὰ ὑπομείνωσιν οἱ δίκαιοι οὐ μόνον διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀρετῆς τὸν ἄλλον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν τοιοῦτον ὥστε ἐὰν ὑπομείνωσιν εἰς τέλος, δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην πλέον μαρτυρικοῦ θανάτου, ἵνα λάβωσι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς. Εἶναι ἤδη μάρτυρες Κυρίου, φέροντες τὸν σταυρὸν αὐτοῦ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Περὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης.

§ 22. *Τινὰ περὶ τῆς ἀγάπης ταύτης καθόλου.*

Εἶδομεν ἤδη ὅτι ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι ἕμμεσος λατρεία τοῦ Θεοῦ· ὅτι οὔτε ἡ πίστις, οὔτε ἡ ἐλπίς, οὔτε ἡ ἀγάπη, οὔτε ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία εἶναι πλήρεις καὶ τελεῖαι ἄνευ τῆς ἀγάπης τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· ὥστε ὁ ἀγαπῶν τὸν πλησίον, ἀγαπᾷ ἀληθῶς τὸν Θεόν, ὡς τιμῶν καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ καὶ λατρεύων καὶ οὕτω Θεῷ ζῶντι· τούναντίον δὲ ὁ μὴ τιμῶν τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ δὲν τιμᾷ οὐδ' αὐτὸν τὸν Θεόν, οὐδὲ δύναται νὰ τιμᾷ αὐτόν· διότι ἐμφωλεύει εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἡ φιλαυτία ἢ ἄμετρος. Τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην ἐθετο καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστός γνώρισμα τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν, καὶ ἐπομένως οὐδεὶς δύναται νὰ λέγηται χριστιανός, ἐὰν μὴ ἀγαπᾷ τὸν πλησίον αὐτοῦ. «Ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστέ, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις» (Ἰωάν. 13, 35). Εἶδομεν πρὸς τούτους ὅτι ἡ ἀγάπη εἶναι καρπὸς ἀγαθὸς τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ ὅτι ἐὰν βασιλεύσῃ καθ' ὀλοκληρίαν αὕτη καὶ πληρωθῶσι πάντες αὐτῆς, οὐ μόνον θέλει φέροι πλείονας καρπούς τῶν μέχρι τοῦδε, ἀλλὰ καὶ θέλει βασιλεύσει ὁ Θεός, καὶ θέλουσιν ἐκλείψει τὰ δεινὰ τοῦ κόσμου τούτου, καὶ θέλει γένηται τελεία εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ὁ ἀνθρώπος. Ἐν τῇ ἀγάπῃ περιλαμβάνεται ὅ,τι μέγα καὶ ὑψηλὸν καὶ τὸ ἀληθὲς συμφέρον τοῦ ἀνθρώπου· ὁ ἀγαπῶν εἰσφέρει ἐν καὶ ἀπολαμβάνει μυριοπλασίονα, ὅσοι εἶναι οἱ ἀναγαγῶντες.

Πλησίον δὲ κατ' ἐξοχὴν εἶναι ὁ ἀνθρώπος, τὸ καλλίφωνον καὶ ἐναρμόνιον τοῦτο ὄργανον τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ὃν κτίκον τοῦ ὕλικου καὶ πνευματικοῦ κόσμου ἐδημιούργησεν ὁ Θεός, καὶ μετέδωκε τῆς ἐπιμελείας αὐτοῦ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ἄρχοντα ἐπὶ τῆς γῆς κατέστησεν, ἵνα καὶ ὁ ὕλικὸς κόσμος δοξάζῃ δι' αὐτοῦ τὸν

Θεὸν καὶ τὸν τελικὸν σκοπὸν κατορθώσῃ. Ἄνθρωπον δὲ λέγοντες πρέπει νὰ νοήσωμεν πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαιρέτως ἄνευ διακρίσεως φύλου, ἡλικίας καὶ ἔθνους· διότι πάντες εἶναι τέκνα τοῦ αὐτοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς καὶ πάντες εἰς τὴν αὐτὴν ὑψηλὴν κλησὶν ἐκλήθησαν καὶ διὰ πάντων ἡμῶν μέλλει νὰ κατορθωθῇ ὁ ὑψηλὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο δὲ διδάσκει αὐτὸς ὁ Σωτὴρ διὰ τῆς παραβολῆς τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς ληστὰς (Λουκ. 10, 30—37). Διὰ δὲ τούτου διδάσκει καὶ τὴν ὑψηλὴν ἐντολὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν καὶ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἀγάπην, ἣν ἀλλαγῆ ἐντέλλεται ρητῶς. «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισούντας ὑμᾶς, καὶ προσεύξαθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων καὶ διωκόντων ὑμᾶς· ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους» (Ματθ. 5, 44—45). Ἐκ τούτων μανθάνομεν ὅτι διὰ τῆς ἀγάπης τῶν ἐχθρῶν ἐξικνεῖται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν ὑψιστὸν βαθμὸν τῆς τελειότητος καὶ εὐγενείας, γίνεται υἱὸς τοῦ Θεοῦ· διότι διὰ τῆς τοιαύτης ἀγάπης ἐκρίζουνται ἐκ τῆς ψυχῆς ἡ ἐχθρα καὶ τὸ μῖσος, καὶ ὁ φθόνος καὶ ἡ πηγὴ αὐτῶν, ἡ φιλαυτία, καὶ καθαρίζεται ἡ καρδιά καὶ γίνεται γὰρ τοῦ Θεοῦ, διὸ καὶ μεγαλόψυχοι καλοῦνται οἱ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς γενναίως προσφερόμενοι. Ἄν δὲν καθαρισθῇ τις ἀπὸ τῆς ἐχθρας δὲν δύναται νὰ ἀγαπήσῃ οὐδὲ τὸν Θεόν. Ἄλλ' ἀγαπῶντες καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς δὲν πρέπει νὰ ἀφήσωμεν νὰ θριαμβεύσῃ ἡ ἀδικία· πρέπει νὰ μὴ μνησικακῶμεν πρὸς τὸν ἀδικήσαντα, νὰ συγχωρῶμεν αὐτόν, νὰ διορθῶμεν, νὰ εὐεργετῶμεν, νὰ μὴ ζητῶμεν ἐπανόρθωσιν μικρῶν ἀδικιῶν, ἀλλὰ τὰς μεγάλας ἀδικίας πρέπει νὰ ἐπανορθῶμεν οὐχὶ ὅμως δι' αὐτοδικίας, ἀλλὰ διὰ τῆς προσηκούσης ἐξουσίας· «Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, λέγει ὁ Ἀπόστολος, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ αγαθῷ τὸ κακόν» (Ῥωμ. 12, 21)· «Πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστίν» λέγει ὁ Ἀπόστολος τῆς ἀγάπης Ἰωάννης (Α'. ἐπιστ. 3, 15).

Πλησίον εἶναι καὶ ἡ περιστοιχοῦσα ἡμᾶς φύσις, ἥτις καὶ αὐτὴ

κάτοπτρον τῆς θείας δόξης εἶναι, καὶ ἥς τὴν ἐπιμέλειαν ἀνέθηκεν ἡμῖν ὁ Θεός. Ὁ μὴ ἀγαπῶν καὶ τὸν πλησίον τούτου, οὔτε τὸν κατ' ἐξοχὴν πλησίον δύναται νὰ ἀγαπᾷ· διότι ὁ εὐγενὴς καὶ μεγαλόψυχος καὶ συμπαθητικὸς εἶναι πανταχοῦ καὶ πάντοτε τοιοῦτος, ὁ δὲ ἀκληρὸς περὶ τὰ ζῶα καὶ ἀδιάφορος περὶ τὴν φύσιν, εἶναι καὶ μισάνθρωπος καὶ μισόκαλος καὶ ἀγνώμων· διότι μεγίστη ἀγνωμοσύνη εἶναι περὶ τὴν τρέφουσαν ἡμᾶς φύσιν καὶ συντελοῦσαν εἰς τὴν συντήρησιν καὶ ὑπαρξίν ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ αὐστηρότατα τιμωρούμεθα διὰ τὴν ἀγνωμοσύνην ἡμῶν ταύτην. Ὅταν κἀῶσι τὰ δάση, καίεται καὶ ἡ γῆ καὶ καθίσταται ἄγονος, συγκαίεται καὶ ἡ ἀτμοσφαῖρα μὴ παρέχουσα ὄρσον καὶ ὑστὸν, μὴδὲ καθαρίζουσα τὸν ἀέρα ἀπὸ τῶν βλαβερῶν ἀερίων· ὅταν ἀδιαφορῶμεν περὶ τὴν καλλιέργειαν, κακοδαιμονοῦμεν καὶ μυριῶν κακῶν γίνεται τοῦτο πρόξενον καὶ ἀφορμὴ. Καθόλου δὲ ἡ μὲν ἀμέλεια τῆς φύσεως βυθίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς βαρβαρότητα καὶ ἀγριότητα, ἀπολλυμένου παντὸς αἰσθήματος τοῦ καλοῦ, ἡ δ' ἐπιμέλεια τούτου οὐ μόνον ὠφελεῖ μυριοτρόπως τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ ἀναβιβάζει αὐτὸν εἰς ὑπάτον βαθμὸν εὐγενείας. Καὶ ταῦτα μὲν καὶ περὶ τοῦ πλησίον τούτου καὶ ἰκανὰ ὅπως διεγείρωσι καὶ τὴν ἀγάπην ταύτην. Εἰς δὲ τὸν βουλούμενον νὰ μάθῃ, πῶς δεῖ προσφῆσθαι εἰς τὴν περιστοιχοῦσαν ἡμᾶς φύσιν, παρέχουσιν αἱ φυσικαὶ λεγόμεναι ἐπιστῆμαι ὠραία διδάγματα.

Μέτρον δὲ τῆς φιλαδελφίας εἶναι αἱ ἀκόλουθοι ἐντολαὶ τοῦ Σωτῆρος· Ἄγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» (Ματθ. 22, 40). Καὶ «καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως» (Λουκ. 6, 31). Ὅσον λοιπὸν ἀγαπῶμεν ἑαυτούς, τοσοῦτον ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν καὶ τὸν πλησίον. Ἀκριβέστερος καὶ ὑψηλότερος κανὼν τούτου οὐδεὶς ἄλλος· ἀνευ πολλῶν μηχανάομεν τῷ ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν· ὀφείλομεν οὐ μόνον νὰ μὴ βλάπτωμεν τὸν πλησίον, ὡς παραγγέλλει τὸ «ὄ σὺ μισεῖς ἐτέρω μὴ ποιήσης», ἀλλὰ καὶ νὰ ὠφελῶμεν αὐτὸν, ὡς θέλομεν νὰ ὠφελῶσι καὶ εὐεργετῶσιν ἡμᾶς καὶ οἱ ἄλλοι. Καὶ ὄντως ἐν τούτῳ τὸ πλήρες τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης περιλαμβάνεται, ὡς ἐν τῇ τῶν ἐχθρῶν ἀγάπῃ τὸ τέλειον αὐτῆς. Πρὸς δὲ τούτοις ὁ Ἰη-

σοὺς Χριστὸς καὶ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος καὶ διὰ βρῆτης ἐντολῆς ὑπέδειξε καὶ τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, νὰ προσφέρωμεν καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν ὑπὲρ τοῦ πλησίον· «Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἢ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάν. 15, 13). Ὁ μεγαλόφυχος καὶ μετὰ προφανοῦς κινδύνου θυσιάζει τὴν ζωὴν του, ἵνα σώσῃ καὶ ἐν μόνον άτομον. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι ἔργον προαιρέσεως. Προκειμένου ὁμοως περὶ σωτηρίας πολλῶν, καὶ μάλιστα τῆς Πατρίδος, τότε ἡ θυσία καὶ τῆς ζωῆς αὐτῆς εἶναι καθήκον. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, ἧτις καὶ φιλανθρωπία, φιλαδελφία, στοργή, φιλία, καὶ δικαιοσύνη ἰδίως καλεῖται.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν δικίρῃσιν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ κεφαλαίου τούτου, τὰ μὲν ἀφορῶσι τὴν σχέσιν ἡμῶν πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους καθόλου, καὶ ἐπομένως εἶναι πραγματεία περὶ πᾶν διαφόρων καθηκόντων καὶ ἀρετῶν πρὸς πάντα ἄνθρωπον, τὰ δὲ ἀφορῶσι τὴν σχέσιν ἡμῶν πρὸς διαφόρους ομάδας ἀνθρώπων, οἰκογένειαν, πολιτείαν, ἐκκλησίαν.

§ 25. *Περὶ φιλανθρωπίας, ἧτοι δικαιοσύνης καὶ φιλαδελφείας.*

Ἐπειδὴ ὀφείλομεν ν' ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον μας ὡς ἡμᾶς αὐτοὺς, ἡμεῖς δὲ οὐ μόνον νὰ μὴ βλαπτώμεθα θέλομεν, ἀλλὰ καὶ νὰ ὠφελώμεθα, ἄρα καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους τὰ αὐτὰ ὀφείλομεν ἀμειψάως οὐ μόνον χάριν τοῦ ἡμετέρου ἀληθοῦς συμφέροντος, ἀλλὰ καὶ μάλιστα διότι οὕτω τιμῶμεν τὸν Θεὸν καὶ ἀγαπῶμεν τὸ ἀγαθόν. Καὶ τὰ μὲν ἀπαγορεύοντα τὴν βλάβην τοῦ πλησίον λέγονται συνήθως καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, τὰ δὲ ὑπαγορεύοντα τὴν ὠφελίαν τοῦ πλησίον λέγονται καθήκοντα τῆς φιλαδελφείας ἢ καὶ τῆς ἀγάπης ἀπλῶς. Ἄλλ' οὔτε δικαιοσύνη δύναται νὰ ἦναι ἄνευ ἀγάπης, οὔτε ἀγάπη ἄνευ δικαιοσύνης, ὡς οὔτε δικαιοσύνη ἄνευ ἐπιεικείας.

α) Πρὸς δικαιοσύνης πρὸς τὸν πλησίον.

Κατὰ πρῶτον ὀφείλομεν δικαιοσύνην πρὸς τὸν πλησίον, ἥτοι ὀφείλομεν νὰ ἀσκῶμεν τὴν ἀρετὴν τῆς δικαιοσύνης, σεβόμενοι τὰ φυσικὰ καὶ ἐπίκτητα δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ὀφείλομεν δὲ κατὰ πρῶτον λόγον τοῦτο, διότι αἴροντες τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων καὶ βλάπτοντες αὐτοὺς, λύομεν ἅμα καὶ πάντα ἀγάπης δεσμὸν πρὸς αὐτοὺς, καὶ δὲν δύναται νὰ καρποφορήσῃ ἡ ἀγάπη πλέον καὶ νὰ προβῇ ἀπὸ τῆς ἀρνητικῆς αὐτῆς μορφῆς εἰς τὴν θετικὴν τῆς πελειότητος.

Δίκαιοι δὲ ἀποδεικνύμεθα πρὸς τοὺς ἄλλους σεβόμενοι καὶ τιμῶντες αὐτοὺς καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ διὰ λόγων καὶ δι' ἔργων, καὶ φεύγοντες πᾶσαν τσιαύτην βλάβην, ἥτοι μίσος καὶ φθόνον καὶ θυμὸν, ὕβριν καὶ κακολογίαν, πλεονεξίαν καὶ φθόνον. Σεβόμεθα τὸν πλησίον σεβόμενοι τὰ δικαιώματα τῆς ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας καὶ μὴ παραβλάπτοντες αὐτά.

1) Σεβόμενοι τὸν πλησίον, σεβόμεθα, ὡς εἴρηται πολλάκις, τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ μανθάνομεν σέβασθαι καὶ ἑαυτοὺς. Δὲν δύναται δὲ νὰ γεννηθῇ τὸ σέβας εἰς τὴν καρδίαν ἡμῶν, τὸ διὰ πραότητος, τιμιότητος, εὐπρασηγορίας καὶ τιμῆς ἐκδηλούμενον, ἂν μὴ ἐκριζωθῶσιν ἐκ τῆς καρδίας τὸ μίσος καὶ ὁ φθόνος καὶ ὁ θυμὸς, ἅτινα εἶναι πηγὴ πάσης ἀδικίας τοῦ πλησίον, εἴτε ἐν τῇ τιμῇ, εἴτε ἐν τῇ περιουσίᾳ, εἴτε ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ. Πῶς ἐκρίζουνται τὰ πάθη ταῦτα τῆς ψυχῆς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῷ περὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ὀφειλομένης ἀγάπης. Τοῦτο δὲ ἐνταῦθα ἀρκεῖ μόνον νὰ σημειωθῇ, ὅτι καὶ τὸ μίσος καὶ ὁ φθόνος προέρχονται ἐκ τῆς υπερβολικῆς ἡμῶν φιλαυτίας· διὰ ταύτην μισοῦμεν τὸν ἄλλον, διὰ ταύτην φθονοῦμεν καὶ πληρούμεθα θυμοῦ καὶ ὀργῆς καὶ μνησικαχοῦμεν. Ἄλλ' ὅτι διὰ τούτων βλάπτομεν μᾶλλον ἡμᾶς αὐτοὺς, ἢ τοὺς ἄλλους, καταφαίνεται τοῦτο ἀριδῆλως ἐκ τοῦ φθόνου· ὁ φθόνων βλάπτεται αὐτὸς μᾶλλον, καίόμενος τὴν καρδίαν καὶ τηκόμενος ὡσεὶ κηρός. Ὅτι δὲ οὐτιδανὸν πάθος καὶ μυσαρὸν ὁ φθόνος, καταδείκνυται ἐκ τούτου ὅτι φθονεῖ κυρίως ὁ μὴ δυνάμενος νὰ ἀμιλλᾶται πρὸς τὸν ἄλλον, καὶ θέλων νὰ κορέσῃ τὴν

φιλαυτίαν του διά της λύπης, ἦν προξενεῖ ὁ φθόνος, καὶ διά συκοφαντίας καὶ διαβολῆς καὶ τῶν τοιούτων.

Πρῶτον δικαίωμα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χορηγηθὲν εἰς πάντα ἄνθρωπον εἶναι τὸ τῆς ζωῆς, ἄρα καὶ ὀφείλομεν νὰ σεβασθῶμεν κατὰ πρῶτον λόγον τὸ δικαίωμα τοῦτο τῶν ἄλλων. Παραβάσις δὲ μεγάλη τοῦ καθήκοντος τούτου εἶναι ὁ φόνος. Ὁ φονεὺς ἀσεβεῖ περὶ τὸν Θεὸν τὸν μόνον κύριον ζωῆς καὶ θανάτου, καὶ διαβῆγγυει πάντα σύνδεσμον ἀγάπης μετὰ τοῦ φονευθέντος. Τὸ μέγα τοῦτο κακούργημα ἔχει διαφόρους βαθμούς καὶ εἶναι διαφόρων εἰδῶν. Πᾶσα κάκωσις τοῦ σώματος τοῦ πλησίον, εἴτε ἐμμέσως εἴτε ἀμέσως, εἶναι εἶδος τι φόνου. Ὁ βαθμὸς δὲ τῆς προαιρέσεως καὶ τῆς μοχθηρίας τῆς ψυχῆς καθιστῶσι βαρύτερον ἢ ἐλαφρότερον τὸ ἐγκλημα τοῦτο ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων. Ἄλλ' ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τῆς συνειδήσεως εἶναι βαρὺ ἐγκλημα καὶ ὁ ἐκ συναρπαγῆς φόνος.

Ὅσω προκόπτουσι τὰ ἔθνη ἐν τῇ χριστιανικῇ ἀγάπῃ, τοσούτω καὶ ζήτημα καθίσταται, ἂν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐξουσίαν, τὴν ἐκ θείας διαταγῆς παριστώσαν τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ, εἶναι συγκεχωρημένον τὸ καταδικάζειν εἰς ποινὴν θανάτου τοὺς φονεῖς· διότι εἶναι εἶδος ἐκδικήσεως ἡ τοιαύτη ποινὴ, καὶ δὲν φαίνεται συναδόουσα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης. Διὰ τοῦτο καὶ τινα κράτη ἀρκοῦνται εἰς τὸν περιορισμὸν καὶ διόρθωσιν τῶν φονέων καὶ κακούργων, ἵνα καὶ ἀβλαβεῖς καταστήσωσιν αὐτοὺς καὶ χρηστὰ μέλη τῆς κοινωνίας, εἰ δυνατόν.

Ἄν δὲ τὸ δικαίωμα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας κατέστη ζήτημα, πολὺ ὀλιγώτερον συνάδει πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς φιλαδελφίας ἢ μονομαχία, τὸ ἀποκύημα τοῦτο τοῦ σκότους τῶν μέσων αἰώνων, δι' οὗ νομίζουσι τινες ὅτι ἀποκαθίσταται ἡ προσβληθεῖσα τιμὴ. Ἡ μονομαχία οὐ μόνον εἶναι φόνος, ἀλλὰ καὶ αὐτοδικία καὶ ἐκδίκησις. Διὰ τοιούτου δὲ τρόπου δὲν τηρεῖται ἡ στρατιωτικὴ τιμὴ, ὡς τινες νομίζουσιν.

Μόνον δὲ ἐν ἀμύνη εἶναι θεμιτὸς ὁ φόνος, ὅταν μηδεὶς ἄλλος τρόπος ἀποφυγῆς κινδύνου ζωῆς ἢ τιμῆς ὑπάρχη. Ἄλλ' οἱ ἐκδικούμενοι τὴν προσβληθεῖσαν τιμὴν διὰ φόνου οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἀ-

μόνης, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, οὐδὲν διαφέρουσι τῶν ἄλλων φονεῶν.

Εἶδος ἀμύνης εἶναι καὶ ὁ πόλεμος, ἀλλ' ὁ ἱερός ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, ὅτε τὸ μάχεσθαι καὶ πίπτειν ὑπὲρ τῶν ἱερωτάτων εἶναι καλλίστον, καὶ Θεῷ φίλον, καὶ μεγάλη θυσία. Ἄλλ' οὐχ ἤτιον πρέπει νὰ οἰκτεῖρη τις τὴν ἀνθρωπότητα, ὅτι εἶναι δούλη ἐτι τῆς ἀδικίας, ἐξ ἧς οἱ πόλεμοι καὶ οἱ ποταμοὶ τῶν αἱμάτων καὶ μυρία ἄλλα δεινά. Πρέπει νὰ οἰκτεῖρη τις τὴν ἀνθρωπότητα ὅτι κατήντησεν ἀναγκαῖον κακὸν ὁ πόλεμος, ἵνα θριαμβεύσῃ ἡ ἀλήθεια καὶ διὰ τοῦ πολέμου ἀναπλασθῇ ἡ ἀνθρωπότης. Ἄλλὰ μόνον ὁ τοιοῦτος πόλεμος εἶναι θεμιτός καὶ ἡ τοιαύτη νίκη λαμπρά. Ὁ δὲ ὑπὲρ πατρίδος πόλεμος εἶναι ἱερός, καὶ ὁ ὑπὲρ πατρίδος θάνατος εἶναι ἀθανασίας στέφανος.

2) Ὁρεῖλομεν σέβας εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον. Ὡς τὸ δικαίωμα τοῦ ζῆν ἔδωκεν ὁ Θεός, οὕτω καὶ τὸ τοῦ κτᾶσθαι, ἵνα δύνηται ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ ζῆ καὶ νὰ προβαίνει εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ τελειότητα. Κακίστον δὲ καὶ ἀγενέστατον καὶ ἐλευθριώτατον εἶναι τὸ κτᾶσθαι δι' ἐπιβουλῆς καὶ ζημίας καὶ οἴας δῆποτε ὑπεξαίρεσέως τῆς τοῦ πλησίον περιουσίας ἐκ πλεονεξίας καὶ αἰσχροκερδείας. Ἐντεῦθεν προήλθον τὰ μέγιστα δεινά τῆς ἀνθρωπότητος, φόνοι, στάσεις, πόλεμοι, καταστροφὰι πόλεων καὶ ἐθνῶν ἐντεῦθεν δὲ ἀντὶ προόδου, ὀπισθοδρόμησις καὶ βαρβαρότης· διότι ὡς ταπεινοὶ ἄνδρα πενία, οὕτω καὶ ἄνευ πλοῦτος οὐδεμίαν τέχνην καὶ ἐπιστήμην δύναται νὰ προαχθῇ· πλοῦτος δὲ καὶ ὑλικὴ εὐημερία ἐν γένει εἶναι ἀδύνατον ἄνευ πίστεως καὶ τιμιότητος, δι' ὧν ἐκδηλοῦται τὸ σέβας πρὸς τὸ δικαίωμα τῆς περιουσίας τοῦ πλησίον. Εἶναι δὲ καὶ ἀγενέστατον πρᾶγμα ἡ πλεονεξία· διότι οὐ μόνον ἀποδεικνύει ἔλλειψιν φιλαδελφίας, ἀλλὰ καὶ ἀφαιρεῖ ἀπὸ τῆς ψυχῆς πᾶν γενναῖον αἰσθημα καὶ ἀποκτηνοὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ σκληρύνει, καὶ ἐλαύνει αὐτὸν καὶ εἰς πᾶν εἶδος κλοπῆς μέχρι τῆς ἱεροσυλίας, δι' ὧν ἀποδεικνύεται ἀριθμολότατα τὸ ἀγενές τῆς πλεονεξίας· διότι, ὅταν φθάσῃ τις εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον, ἀποδεικνύει ἀριδῆλως ὅτι στερούμενος ἄλλης ἱκανότητος καταφεύγει εἰς τοιοῦτου εἶδους πορισμὸν τῶν πρὸς τὸν βίον. Ἀναμνηστὸν δ' ὅτι κατὰ μικρὸν προβαίνει πᾶν κακὸν,

καὶ ὅτι τῇ πλεονεξίᾳ τάχιστα παρακολουθεῖ ἡ ἀνθρωποκτονία.

Ἐκδηλοῦται, ὡς εἴρηται, τὸ σέβας πρὸς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον διὰ πίστεως καὶ τιμιότητος. Εἶναι δὲ γνωστὸν ἤδη ὅτι ἡ πίστις περὶ τὰς συναλλαγὰς εἶναι ἐκ τῶν κυριωτάτων πηγῶν τοῦ πλούτου μετὰ τῆς ἐργασίας καὶ ταχείας συγκοινωνίας. Διὰ τῶν τριῶν τούτων ἀκμάζουσι νῦν τὰ μεγάλα ἔθνη καὶ προβαίνουσιν εἰς τὸ μεγαλεῖον, εἰς ὃ κέκληται ἡ ἀνθρωπότης.

Ἀντιβαίνουνσι δὲ εἰς τὸ ὀφειλόμενον σέβας εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον, οὐ μόνον πᾶν εἶδος κλοπῆς καὶ ληστείας μέχρι καταχρήσεως καὶ κλοπῆς τοῦ δημοσίου πλούτου καὶ ἱεροσυλίας, δι' ὧν καὶ μητρολοιοῖται περὶ τὴν πατρίδα καὶ ἀσεβεῖς περὶ τὸ θεῖον καταντώντων οἱ τῇ πλεονεξίᾳ δουλεύοντες, ἀλλὰ καὶ πᾶν εἶδος αἰσχροκερδείας. Οὐδὲν διαφέρει τοῦ κλέπτου καὶ ἀρπαγος ὁ τοκογλύφος, καὶ ἡ ὀμότης καὶ ἀπανθρωπία αὐτῶν εἶναι στυγερώταται. Εἶδος δὲ ἀρπαγῆς καὶ ληστείας εἶναι καὶ ἡ κοινοκτημοσύνη, δι' ἧς ἠθέλησάν τινες νὰ ἐπανορθώσωσι τὰ ἀδικήματα τῶν παρελθόντων αἰώνων. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἀδικίας δὲν ἐπανορθοῦται ἡ ἀδικία, οὐδὲ πρέπει νὰ ἀφαιρηθῇ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐλαττήριον τῆς ἐργασίας, ἐξ ἧς εὐταξία καὶ εὐημερία. Ἄν δὲ προβάλλονται πολλοὶ τὰ Κοινόβια καὶ τὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐκκλησίαν, ἵνα στηρίξωσι τὴν κοινοκτημοσύνην, πρέπει πρῶτον νὰ ἀποκτήσωσι τὴν τελειότητα καὶ ἀγιότητα ἐκείνων, οὗς ὡς παράδειγμα προβάλλονται. Ἡ μόνη ἐπανόρθωσις νῦν τῶν ἀδικημάτων εἶναι ἡ διὰ τῆς ἀγαθοεργίας ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων. Τὴν ἀγαθοεργίαν οὐ μόνον ἐπιβάλλει ἡ φιλαδελφία, ἀλλὰ καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἵνα ἀρθῇ πᾶσα ἀφορμὴ ἀδικίας.

Στυγερώτατα εἶδη ἀδικίας εἶναι ἡ στέρησις τοῦ μισθοῦ τῶν οἰκετῶν, καὶ τῆς περιουσίας τῶν γηρῶν καὶ ὀφθαλμῶν. Ἴνα φύγη δὲ τις πᾶν εἶδος ἀδικίας, πρέπει νὰ φρονῇ ὀρθᾶ περὶ τῆς περιουσίας, νὰ μὴ θεωρῇ αὐτὴν σκοπὸν τοῦ βίου, ἀλλὰ ἐν ἐκ τῶν πολλῶν μέσων πρὸς τὸν ὑψηλότερον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ ἀναλογίζηται καὶ τὰ μέγιστα δεινὰ τῆς πλεονεξίας.

3) Ὁφειλόμεν πρὸς τούτοις νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν καὶ ἔλευ-

θερίαν τοῦ πλησίον. Ἐκαστος ἄνθρωπος μετὰ τῶν ἄλλων φυσικῶν χαρισμάτων ἔλαβε καὶ πνευματικὰ χαρίσματα, δι' ὧν κατορθοῖ τὸν σκοπὸν τῆς ἰδίας ὑπάρξεως καὶ δι' αὐτοῦ τούτου συντελεῖ καὶ εἰς τὸ νὰ κατορθώσῃ καὶ ἡ ἀνθρωπότης ὅλη τὸν ἴδιον σκοπὸν· διότι, ὡς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγκεντρώσῃ τις εἰς ἑαυτὸν ὅλας τὰς χεῖρας καὶ τὰ αἰσθητήρια τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, οὕτως οὐδὲ πάντα τὰ πνευματικὰ χαρίσματα, ἐφ' ὧν στηρίζονται τὰ φυσικὰ τε καὶ ἐπίκτητα δικαιώματα. Ἰερὰ εἶναι ἄρα καὶ τὰ δικαιώματα ταῦτα, καὶ ὁ σεβόμενος ταῦτα σέβεται τὸν δόντα αὐτὰ Θεὸν καὶ συνάμα ὠφελεῖται κατορθῶν τὸν ἴδιον σκοπὸν τοῦ βίου. «Πάντας τιμῆσατε», λέγει ὁ Ἀπόστολος Πέτρος (Α' Πέτρου 2, 17).

Ἐκδηλοῦμεν δὲ τὸ σέβας πρὸς τὴν τιμὴν τοῦ πλησίον, ἀναγνωρίζοντες τὰ προτερήματα τοῦ πλησίον, ἐπαινοῦντες καὶ ὑπερασπιζόμενοι αὐτὸν, προάγοντες τὸ καλὸν αὐτοῦ ὄνομα καὶ διὰ παντός τρόπου ἐκδηλοῦντες τὴν προσήκουσάν ἐκάστῳ τιμὴν. Ὁρῶμεν δὲ νὰ ἀπονεύωμεν τὸ προσήκον σέβας ἐκάστῳ οὐ μόνον διὰ τοὺς εἰρημένους λόγους, ἀλλὰ καὶ ἐξ εὐγνωμοσύνης· διότι καὶ ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀνθρώπων εἶναι εὐεργέτης ἡμῶν. Εὐγένεια δὲ ψυχῆς ἢ εὐγνωμοσύνη.

Ἀντίθετα δὲ εἰς τὸ σέβας πρὸς τὸν πλησίον εἶναι ἔνθεν μὲν ἡ κολακεία, ἔνθεν δὲ αἱ παντοῖαι ὑβρεῖς. Ὁ κολαξ ἢ δουλοφρων εἶναι, ἢ ἰδιοτελής, ἢ μᾶλλον ἀμφοτέρα· ὁ δὲ δεχόμενος τὰς κολακείας ἐξομοιοῦται πρὸς τοὺς κολακὰς καὶ ἀπόλλυσι τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν. Ἀγένεια ἐπίσης ψυχῆς εἶναι νὰ παραγνωρίζῃ τις τὰ προτερήματα τοῦ πλησίον ἐκ φθόνου, καὶ διὰ λόγων καὶ ἔργων ὑβριστικῶν νὰ βλάβῃ τὸ τιμιώτατον πρᾶγμα τοῦ πλησίον, τὴν τιμὴν καὶ ὑπόληψιν αὐτοῦ. Καὶ ὁμοίως τοῦτο εἶναι, ὡς μὴ ὠφείλει, τὸ συνηθέστατον ἀμαρτήριον. Οὐ μόνον ἐκ φθόνου καὶ ἐκδικήσεως σπερμολογοῦμεν, ψέγομεν, σκώπομεν, διαβάλλομεν, συκοφαντοῦμεν, ὑβρίζομεν καθόλου· οὐ μόνον ἐκ φιλαυτίας, ἵνα ἀναδειχθῶμεν καὶ εὐδοκίμησωμεν παρὰ τοῖς πολλοῖς, ταπεινοῦμεν τοὺς ἄλλους, καὶ μάλιστα τοὺς δημοτέχους, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀδίκως, ἀλλὰ καὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας διερχόμεθα ἀργολογοῦντες, καὶ ἡ ἀργολογία ἡμῶν περιστρέφεται περὶ τὴν διαβολὴν τῶν ἄλλων καὶ σπερ-

μολογίαν και πᾶσαν γλωσσαλίαν, ἐπιλανθανομένων τὸ τοῦ Σωτήρος· «Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε» (Ματθ. 7, 1) και τὸ τοῦ Ἀποστόλου· «Σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην;» (Ῥωμ. 14, 4). Λέγει δὲ πάλιν ὁ Σωτὴρ· «Τί βλέπετε τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκόν οὐ κατανοεῖς;» (Ματθ. 7, 3). Ἐκ μοχθηρίας δὲ και ἀναισχυντίας προέρχονται αἱ κατὰ πρόσωπον ὕβρεις, οἱ σαρκασμοὶ και πᾶν εἶδος δηκτικῶν ἐκφράσεων, και μάλιστα ἡ προσβολὴ τοῦ πλησίον διὰ τὰς φυσικὰς ἐλλείψεις. Διὰ τὰ διάφορα εἶδη τῶν ὕβρων ἔπαθεν ἡ ἀνθρωπότης πολλῶν πλείω δεινὰ, ἢ δι' ἄλλα ἀδικήματα. Λόγος πολλὰκις ψυχρὸς κατέστρεψε και πόλεις και ἔθνη. Ἐμφαντικώτατα παριστᾶ τὸ δεινὸν τῆς γλωσσαλγίας ἡ κοινὴ παροιμία· «Ἡ γλῶσσα κόκκαλα δὲν ἔχει και κόκκαλα τσακίζει». Οἱ ἀστεῖσμοι δὲ και ἡ κωμωδία, ὅταν ὑπερβάλωσι τὰ ὅρια τῆς κοσμιότητος, μεταβάλλονται εἰς ἀναισχυντίαν και ὕβρεις.

Ἄλλ' ἐνῷ εἶναι κακῆθες ἐν γένει τὸ ὕβρίζειν τὸν πλησίον, καθήκον εἶναι τὸναντίον τὸ ἐξελέγχειν τοὺς ἀγύρτας και ἀπατεῶνας και λαοπλάνους και τὸ ἀποτροπιάζεσθαι και στηλιτεύειν τὰ ἀδικήματα τῶν ἄλλων· παραδειγμα τούτου ἔστω αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν, ὁ στηλιτεύσας τοὺς ὑποκριτὰς Φαρισαίους. Ἡ κοινὴ δὲ γνώμη εἶναι ὁ μέγιστος χαλινὸς και τὸ μέγιστον φόβητρον τῶν ἀδικημάτων τῆς πολιτείας. Ὁ τοιοῦτος ἐν γένει ἐλεγχος εἶναι ἄμυνα και φάρμακον ἀλεξιτήριον τῆς κοινωνίας. Ἄλλ' ἐνῷ καταδικάζομεν τὰς πράξεις, πρέπει νὰ φειδόμεθα και διορθῶμεν τὸν ἀδικοῦντα. Καὶ ἐν τῇ αὐστηρότητι πρὸς τὸν πλησίον ἀνάγκη κοσμιότητος και φιλανθρωπίας.

Προσβάλλομεν δὲ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου ἰδίως, ὅταν καταθιβάσωμεν αὐτὸν, τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸν κτηνώδη βίον τῆς δουλείας και τοῦ ἐξανδραποδισμού. Εὐλόγητός ὁ Θεὸς διὰ τὴν χριστιανικὴν ἀγάπην κατώρθωσεν ἤδη νὰ ἐξαλειφθῇ ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς τὸ δνειδὸς τοῦτο τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶθε δὲ και τὰ ὅμοια δνειδῆ τῆς δουλείας τῶν ἐθνῶν νὰ ἐξαλειφθῶσιν!

6) Περί φιλαδελφίας, ἢτοι ἀγαθουργίας.

Διὰ μὲν τῆς δικαιοσύνης ἀρχεται ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίον, ἀλλὰ δὲν δύναται αὕτη νὰ στερεωθῇ ἐν ἡμῖν καὶ νὰ ἐκριζωθῇ ἀπὸ τῆς καρδίας ἡμῶν ἢ ἐχθρα καὶ τῶν παρεπομένων αὐτῇ κακῶν τὸ σμῆνος ἀνευ τῆς προόδου τῆς ἀγάπης εἰς τὴν ἀγαθουργίαν. Ἀρχεται δὲ ἡ πρόοδος αὕτη διὰ συμπαθείας καὶ διαλλαγῆς μετὰ τοῦ πλησίον καὶ δι' εὐκρινείας καὶ φιλίας, καὶ προβαίνει εἰς τὴν ἐλευθεριότητα καὶ ἐλεημοσύνην πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς καὶ διόρθωσιν τῶν ἀδικημάτων, προβαίνει καὶ εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πλησίον, εἴτε διὰ διδασκαλίας, εἴτε διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος.

1) Πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἡ πρόοδος τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον διὰ συμπαθείας καὶ διαλλαγῆς, εἰρήνης καὶ ὁμοιοῦς. Ἡ συμπάθεια εἶναι ὁ ἔμφυτος ἐκεῖνος πυρὴν τῆς ἀγάπης ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φυτευθεὶς ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, ἵνα καρποφορήσῃ ἡ ἀγάπη τῶν ὁμοίων ἡμῖν ἀνθρώπων, τῶν ὁμοιοπαθῶν καὶ τὴν αὐτὴν ὑψηλὴν κλησιν ἐχόντων. Ὅρεϊσμεν λοιπὸν νὰ μὴ μακράνωμεν τὴν ἱεράν ταύτην παρακαταθήκην διὰ τῆς ἐχθρας, ἀλλὰ νὰ ἄρωμεν πᾶσαν ἀφορμὴν διὰ τῆς συγχωρήσεως τῶν ἐχθρῶν. Ἀναμνηστέον ἐνταῦθα τὰ ὑψηλά λόγια τοῦ Σωτῆρος περὶ τῆς ἀγάπης τῶν ἐχθρῶν (ἄρα § 22, 20, καὶ εἴτε ἄλλο) καὶ τὰ χρυσᾶ λόγια τοῦ Ἀποστόλου: «Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ ἀγαθῷ νίκα τὸ κακόν» (Ῥωμ. 12, 21). Ἀναμνηστέον καὶ ταῦτα τοῦ Σωτῆρος: «Ἐάν ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος» (Ματθ. 6. 14). Ἀναμνηστέον καὶ τοῦτο, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ προσφέρῃ τὸ δῶρόν του τῷ Θεῷ, ἐάν μὴ διαλλαγῇ πρὸς τὸν πλησίον (Ματθ. 5, 23—24). Ἐχῶμεν δ' ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ὑψηλὸν παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς: «γίνεσθε οἰκτιρμονες, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτιρμων ἐστίν», λέγει ὁ Σωτὴρ (Λουκ. 6, 36. ἄρα καὶ τὴν λαμπρὰν παραβολὴν περὶ τοῦ πονηροῦ καὶ ἀσπλάγγου δούλου παρὰ Ματθ. 18, 21—35). Τῆς εὐσπλαγγείας καὶ χρηστότητος καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ ἔδωκεν ὁ Θεὸς λαμπρὸν παράδειγμα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ σωτηρίᾳ· διότι, ἐνῶ ἡμεθεῖς ἀμαρτωλοὶ καὶ ἄξιοι αἰωνίων βασάνων ἐνώπιον τῆς θείας δικαιο-

σύνης, οὐ μόνον ἐπιεικῆς καὶ χρηστὸς πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηροὺς ἀπεδείχθη, ἀλλὰ καὶ ἀπεδείξε τὴν μεγίστην ἀγάπην πρὸς ἡμᾶς, δοὺς τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ Υἱόν, ἵνα σταυρωθῆ ὑπὲρ ἡμῶν. Ὅστε κατανοοῦμεν ἤδη τὸ ὑψηλὸν παράγγελμα τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν Ἀπόστολον Πέτρον, ὅτι ἕως ἐβδομηκοντάκις ἑπτὰ, ἦτοι πάντοτε, πρέπει νὰ συγχωρῆ τις τὸν ἀδελφόν του (Ματθ. 18, 22.), καὶ οὐδέποτε νὰ μνησικακῆ ὡς ἡ κάμηλος, ἀλλὰ καὶ νὰ συγχωρῆ καὶ νὰ ὠφελῆ τὸν ἐχθρόν. Ὁ μένων ἐν τῇ ἐχθρᾷ εἶναι μισόκαλος, ἀγενῆς καὶ μοχθηρὸς, καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ γείνη ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἑαυτοῦ, γενόμενος ὀπαδὸς τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Οὐ μόνον δὲ ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν εἰρήνην πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ καὶ νὰ ἤμεθα καὶ εἰρηνοποιοί. Οἱ τοιοῦτοι δὲ ἀποκαλοῦνται υἱοὶ Θεοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς μακαρισμοῖς.

Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ καθαιρέσωμεν τὴν φιλαυτίαν ἡμῶν καὶ διὰ τῆς εὐλικριείας, ἀφαιροῦντες πάντα ὄβλον ἐκ τῆς καρδίας ἡμῶν καὶ πᾶν ψεῦδος ἐκ τῶν χειλέων, καὶ ἀποδαινόμενοι φιλαλήθεις. Οἱ καθαροὶ τὴν καρδίαν τὸν Θεὸν ὁφονται, κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Σωτῆρος (Ματθ. 5, 8.), οἱ δὲ τὸ ψεῦδος εἰς τὰ χεῖλη ἔχοντες εἶναι υἱοὶ τοῦ πατρὸς τοῦ ψεύδους (Ἰωάν. 8, 44), ἐνῶ οἱ υἱοὶ τῆς ἀληθείας εἶναι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ διότι καὶ ὅλος ὁ Χριστιανισμὸς ἀλήθεια λέγεται πολλαχοῦ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Ὑπὸ πάντων τῶν ἐπιστημοτέρων χριστιανῶν ἠθικολόγων κατεδικάσθη καὶ αὐτὸ τὸ ἐξ ἀνάγκης ψεῦδος διότι ὅπως ὀρθῶς μολύνει τὸν προφορικὸν λόγον, τὸ πνευματικώτατον τοῦτο προῖον καὶ τὴν τελειοτάτην εἰκόνα τῆς ψυχῆς. Μόνον δὲ ὑπὸ τινῶν ἐπιδοκιμάζεται κατὰ τι, ἢ μᾶλλον δὲν κατακρίνεται, τὸ ἐξ ἀνάγκης ψεῦδος πρὸς σωτηρίαν τοῦ πλησίον διότι θεωρεῖται ὡς τρόπος ἀμύνης. Μόνοι δὲ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον (καὶ μάλιστα οἱ λεγόμενοι Διπλωμάται) θεωροῦσι τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀπάτην, ὡς τι τῶν ὧν οὐκ ἔνευ. Ἀλλὰ θεωροῦσιν οὕτως ἐκεῖνοι, ὅσοις οὐδὲν μέλλει περὶ ἠθικῆς, ἀλλὰ μόνον περὶ τῶν συμφερόντων τοῦ Κράτους καὶ πρὸς ἄλλο Κράτος ἐχθρικῶς διάκεινται, μέτρον ἔχοντες τὴν ἐθνικὴν φιλαυτίαν. Εἶναι δὲ καὶ τινες, οἱ ὅποιοι τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀπάτην προτέρημα καὶ τέχνην λόγιζονται εἰς τὸ προάγεσθαι καὶ

εὐδοκιμεῖν, τὴν ἰδίαν φιλαυτίαν ὑπεράνω τοῦ κοινῆ συμφέροντος τιθέμενοι. Ἄλλ' οἱ τοιοῦτοι, πλάνοι καὶ ἀλάστορες ὄντες, εὐδοκιμοῦσι μόνον παρὰ νοσοῦσι δεινὴν νόσον.

Ἡ *φιλία* οὐδὲν διαφέρει κατ' οὐσίαν τῆς καθολικῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὐ πάντες ἀγαπῶσιν εἰλικρινῶς, ἵνα καὶ αὐτοὺς ἀνταγαπῶσιν οἱ ἄλλοι, διὰ τοῦτο καὶ οἱ καλοὶ καγαθοὶ πρὸς πάντας μὲν εἶναι εὐπροσήμεροι καὶ φιλόφρονες, φιλοῦσι δὲ μόνους τοὺς ὁμοίους αὐτοῖς· διότι ἐνταῦθα μόνον δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὸν ὠραῖον καὶ γενναῖον καρπὸν τῆς φιλίας. Ὅπου δὲ εἶναι σπανία ἡ φιλία, ἐκεῖ εἶναι σπάνις καὶ ἀγάπης καθόλου. Δῆλον δὲ διὰ τί ἡ φιλία εἶναι πολλακίς ἤνωτέρα καὶ αὐτῶν τῶν συγγενικῶν δεσμῶν· διότι, ἐνῶ οἱ συγγενεῖς διὰ τὸν φυσικὸν δεσμὸν δύναται νὰ γείνωσι φίλατοι, ἐὰν ᾧσιν ἀγαθοί, διὰ τὴν μοχθηρίαν ἕως καὶ πλεονεξίαν καθίστανται ἔχθιστοι καὶ λύπης καὶ εἴκτου πρόξενοι.

2) Διὰ τῆς ἐλεημοσύνης καὶ ἐλευθεριότητος, ἄπερ καὶ ἀγαθοεργία καὶ εὐποιία κατ' ἐξοχὴν καλοῦνται, ἀπαλλάττομεν τὸν πλησίον τῶν περὶ τὸ σῶμα συμφορῶν, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ ὠφελήσωμεν αὐτὸν καὶ τὰ περὶ τὴν ψυχὴν. Διὰ τοῦτο καὶ προηγεῖται ἡ ἐλεημοσύνη πάσης ἄλλης ἀγαθοεργίας, καὶ πρὸ παντὸς ταύτην ἀπαιτεῖ ὁ Θεός, καὶ αὕτη ἐκαρποφόρησεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ κατὰ πρῶτον λόγον. Διὰ τῆς ἐλεημοσύνης δὲ οὐ μόνον ὠφελούμεν τὸν πλησίον, ἀλλὰ καὶ ἀποζημιούμεν καὶ διορθούμεν τὰ μὴ ἄλλως ἐπανορθούμενα ἀδικήματα τοῦ πλησίον. Ἐξ ἀδικιῶν καὶ τοκογλυφίας καὶ ἀπάτης, ἔστω καὶ εὐλογοφανοῦς, πλουτοῦσιν οἱ πλεῖστοι διὰ τοῦτο καὶ λέγεται ὅτι ἡ ἐλεημοσύνη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς ὡς αὐστηρὰν ἐντολὴν ἐπιβάλλει καὶ οὐχί ὡς ἀπλῆς προαιρέσεως ἔργον.

Καὶ δὴ οὐ μόνον πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς ἐντέλλεται ὁ Θεὸς καὶ διὰ τῶν Προφητῶν καὶ Ἀποστόλων τὴν ἐλεημοσύνην, ἀλλὰ καὶ ὅταν μέλλῃ κρίνειν τὸν Κόσμον, κατὰ τὰ ἔργα τῆς ἐλεημοσύνης ἰδίως ἀποδώσει ἐκάστω, λέγων· «Ἐρ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε» (Ματθ. 25,40· καὶ τὰνάπαλιν 45). «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν», λέγει καὶ

διὰ τοῦ Προφήτου Ὡση (6, 6). Καὶ οἱ Ἀπόστολοι δὲ τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνουσι· «Τῆς δὲ εὐποιίας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ Θεός» (Ἐβρ. 13, 16). Μάλιστα ὁ θεὸς Ἰάκωβος λέγει· «θηρσκέια καθαρά καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτῆ ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὄρφανούς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κοσμοῦ» (Ἰακ. 1, 27). Ἀλλοχού δὲ, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ ἡ πίστις ἄνευ τῶν ἔργων, λέγει· «Ἐάν ἀδελφός ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὡσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς, εἴπη δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε, μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ δρελος;» (2, 15, 16).

Ὁφείλουσι δὲ κατὰ πρῶτον λόγον οἱ πλούσιοι νὰ ἐλεῶσιν· «Ὅς δ' ἀνέχη τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῆ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγγνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ;» (Ἰωάν. Α'. Ἐπιστ. 3, 17). Ἀλλὰ καὶ ἕκαστος ὀφείλει κατὰ τὸ δυνατόν νὰ ἐλεῇ· «Τὰ ἐνόητα δότε ἐλεημοσύνην» (Λουκ. 11, 41)· διότι πάντες ἠλεήθημεν παρὰ Θεοῦ, καὶ πάντα παρ' αὐτοῦ ἔχομεν ὅ,τι ἂν ἔχωμεν. Δυνάμεθα δὲ νὰ ἐλεῶμεν οὐ μόνον διὰ χρημάτων καὶ διαφόρων προσφορῶν, ἀλλὰ καὶ παρέχοντες ἐργασία εἰς τοὺς ἀπόρους, προστατεύοντες τὰ ὄρφανὰ καὶ τὰς χήρας, συνεργοῦντες εἰς τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ἐν αἰχμαλωσίᾳ, παραμυθούμενοι τοὺς πάσχοντας, ποτίζοντες καὶ διὰ ψυχροῦ ὕδατος, ὅταν οὐδὲν ἄλλο ἔχωμεν νὰ προσενέγκωμεν· «Καὶ ὅς ἐάν ποτίσῃ ἓνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμήν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ» (Ματθ. 10, 42). Ἐννοεῖται δὲ ὅτι πρέπει κατὰ πρῶτον λόγον νὰ φροντίζωμεν περὶ τῶν οἰκείων καὶ τῶν κατεπεύγουσαν ἀνάγκην βοήθειας ἐχόντων καὶ εἴτα περὶ τῶν ἄλλων, καὶ οἱ δὲν πρέπει διὰ τῆς ἐλεημοσύνης νὰ ἐνισχύωμεν τὴν ὀκνηρίαν.

Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὑπέδειξεν ὅτι ἡ ἐλεημοσύνη δὲν πρέπει νὰ γίνηται πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις, ἵνα ἔχη ἀξίαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· θέλει, εἰ δυνατόν, νὰ μὴ γινώσκῃ ἡ ἀριστέρα χεὶρ τί ποιεῖ ἢ δεξιὰ (Ματθ. 6, 2—4). Ἰλαρὸν δὲ δόστη

ἀγαπᾷ ὁ Θεός, κατὰ τὸν Ἀπόστολον (Β'. Κορινθ. 9, 7). Οὐ μόνον δὲ ἀναλογιζόμενός τις τὰ εἰρημένα διατίθεται πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην, ἀλλὰ καὶ ἐπισκεπτόμενος τὴν καλύβην τῶν πασχόντων καὶ ἀναλογιζόμενος ἡλίκων θειῶν ἀπαλλάσσεται ἡ κοινωνία διὰ τῆς ἐλεημοσύνης, καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἐλευθεριότητος καὶ μεγαλοδοξίας.

Περὶ τῶν ὠραίων καὶ γενναίων καρπῶν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης εἶρηται πολλάκις τὰ δέοντα. Ἐνταῦθα δὲ σημειώτεον μόνον ὅτι θαλλεῖ ἐτι ἡ ἀγάπη αὕτη παρ' ἡμῶν, ὡς μαρτυροῦσι τὰ γενναῖα κληροδοτήματα καὶ διάφορα φιλανθρωπικὰ καταστήματα, τὰ ἐκ τῆς μεγαλοδοξίας τῶν φιλογενῶν καὶ ἀσιδίων εὐεργετῶν τοῦ ἔθνους. Τὸ πλῆθος δὲ τῶν Μοναστηρίων μαρτυροῦσι περὶ τῆς καὶ ἄλλοτε μεγαλοδοξίας τοῦ ἔθνους ἡμῶν πρὸς ἀγαθοεργίαν.

3) Διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ ἠθικῆς οἰκοδομῆς τοῦ πλησίου γινόμεθα ὠφέλιμοι αὐτῷ εἰς τὰ τὴν ψυχὴν του ἀφορῶντα. Ἀλλὰ πρὶν οὕτως ὠφελήσωμεν τὸν πλησίον, εὐρίσκωμεν νὰ φύγωμεν κατὰ πρῶτον τὴν βλάβην αὐτοῦ, νὰ φύγωμεν τὸ σκάνδαλον καὶ τὴν συνέργειαν εἰς πᾶν κακόν.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει μλητής καὶ ἐν πᾶσι χρῆζει βοηθείας καὶ χειραγωγίας, ἄχρις οὗ κατακτήσῃ εἰς ἄνδρα τέλειον. Ἐπὶ πολλὸν χρόνον ἡμεῖς νήπιοι καὶ παῖδες, ὥστε ἂν ἀφελθῶμεν ἄνευ διδασκαλίας καὶ παιδαγωγίας, τότε, ἂν μὲν εὐρεθῶμεν εἰς ἔρημον τόπον, γινόμεθα ἄγριοι (ἂν μὴ ἀποθάνωμεν), ἂν δὲ μεταξὺ ἀνθρώπων ἐβρίμμενοι, διὰ τὴν ἔμφυτον βροπὴν εἰς τὸ κακόν, κατανοῦμεν ἀγγεῖα πάσης κακοηθείας, ἐξαχρευσμένων καὶ τῶν τυχόν λαμπρῶν φυσικῶν προτερημάτων. Μέγα λοιπὸν τὸ κακόν καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς, εἰ μὴ ὑπῆρχε παρὰ τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἡ ἀγαθοεργία αὕτη ἢ οὐ μόνον ἀπαλλάττουσα τὸν ἄνθρωπον τοσοῦτων καὶ τηλικούτων θειῶν, ἀλλὰ καὶ προαίγουσα αὐτὸν εἰς τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμόν. Ἐντεῦθεν πᾶσα πρόδοσις καὶ εὐημερία, καὶ ὅπως ἀγνώμονες καὶ ἀνθρωποκτόνοι εἶναι εἰ μὴ συντελοῦντες κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὸ ἱερώτατον πρᾶγμα, εἰς τε τὰ διάφορα εἶδη τῶν Ἀσύλων (Ὁρφανοτροφεῖα κτλ.) καὶ εἰς τὰ διάφορα παιδαγωγεῖα. Καὶ πάντες μὲν δὲν δύνανται εἰς πάντα

νά συντελέσωσιν, ἀλλὰ τῆς μὲν οἰκοδομῆς καὶ διδασκαλίας μέλει ἰδίως ταῖς ὑπερεχούσαις ἐξουσίαις καὶ τοῖς διδασκάλοις καὶ πνευματικοῖς πατράσιν. Πάντες ὁμως δυνάμεθα νὰ διορθώμεν τὸν πλησίον, νὰ συντελώμεν διὰ χρημάτων εἰς τὴν διδασκαλίαν, νὰ μεταδίδωμεν εἴ τι γινώσκωμεν καλόν, νὰ οἰκοδομώμεν διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος· ἂν δὲ μηδὲν ἄλλο ἔχομεν, νὰ μὴ σκανδαλίζωμεν καὶ συνεργῶμεν εἰς τὸ κακόν.

Ἄν τὸ καλὸν παράδειγμα συντελεῖ τὰ μάλιστα εἰς οἰκοδομήν τοῦ πλησίον καὶ μεγίστην δύναμιν ἔχει, τὸ σκάνδαλον ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ἐπηρεάζει τὸν πλησίον καὶ μάλιστα τοὺς ἀσθενεστέρους τῶν ἀδελφῶν διὰ τὴν ἡλικίαν καὶ ψυχικὴν κατάστασιν, καὶ ἔστιν μάλιστα τὸ σκάνδαλον προέρχεται παρὰ γεραιτέρων, καὶ πρεσβυτέρων, καὶ μάλιστα παρ' ἐκείνων, ἐξ ὧν μᾶλλον ἔπρεπε νὰ λάμπῃ τὸ φῶς τοῦ καλοῦ παραδείγματος. Τὸ σκάνδαλον, δι' οὗ πειραζόμεν τὸν πλησίον, γίνεται διὰ λόγων, δι' ἔργων καὶ διὰ κακοῦ παραδείγματος· καὶ ὅταν μὲν γίνηται ἐπίτηδες, τότε μεγίστη ἡ εὐθύνη καὶ ὁ τοιοῦτος οὐδὲν διαφέρει τοῦ πατρὸς τοῦ σκότους καὶ τοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου. Κατὰ τῶν τοιούτων εἶπεν ἰδίως ὁ Κύριος· «Οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ, δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται» (Ματθ. 18, 7.), καὶ μάλιστα κατὰ τῶν σκανδαλιζόντων τὸν πλησίον εἰς τὰ ἱερωτάτα· «Ὅς ἂν σκανδαλίσῃ ἓνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὄνικος ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης» (Αὐτῷσι, στίχ. 6). Πολλάκις γίνεται τις αἰτίος σκανδαλῶν διὰ τὴν ἀδιανομίαν, γινώσκων μὲν ὅτι εἶναι σκανδαλώδης ἡ διαγωγή του, ἀλλὰ μὴ φροντίζων ἂν σκανδαλιζῶνται οἱ ἄλλοι. Καὶ τῶν τοιούτων μεγάλη ἡ εὐθύνη, αὐξάνουσα ἢ ἐλαττουμένη ἐκ τῶν περιστάσεων, περὶ ὧν εἶρηται ἐν τῷ περὶ διαφορᾶς τῶν ἠθικῶν ἔργων (ὄρα § 15). Τὰ τοιαῦτα δὲ σκάνδαλα εἶναι τὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμβαίνοντα, καὶ τὰ μεγάλα τούτων ὀφείλει ἡ ἐξουσία νὰ ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου. Συνήθως δὲ σκανδαλιζόμεν ἀλλήλους δι' ἄγνοιαν, ἐμμέσως πως καὶ διὰ μικρά. Μακάριος δὲ ὁ φροντίζων νὰ καθαρῶσιν ἑαυτὸν καὶ ἀπὸ τοῦ μολυσμοῦ τούτου. Σκάνδαλον ὅμως δέν· ἵνα, ἂν σκανδαλισθῶσι τινὲς ἐκ τῶν λόγων ἢ

ἔργων τοῦ ἐκπληροῦντος τὸ ἴδιον καθήκον. Ἐνταῦθα πταίουσι μόνοι οἱ σκανδαλιζόμενοι.

Ὁ συνεργῶν τῷ πλησίον εἰς τὸ κακὸν οὐ μόνον γίνεται αὐτουργὸς τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ καὶ γίνεται αἷτιος πολλάκις καὶ τὸ νὰ κακουργῇ ὁ πλησίον· διότι ἐκεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λαμβάνει χώραν συνέργεια, ὅπου δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ εὐκόλον νὰ κακουργήσῃ εἷς καὶ μόνος· ὥστε διπλῆν ἀδικεῖ ἀδικίαν ὁ συνεργῶν, καὶ ἐπομένως μέγα τὸ κακὸν καὶ ἐν τοῖς μικροῖς αὐτοῖς ἔργοις. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀπόστολος ἀπαγορεύει καθόλου πᾶσαν συνέργειαν εἰς τὸ κακὸν· «Μὴ κοινωνεῖς ἁμαρτίας» ἄλλοτρίαις. Σεαυτὸν ἀγνὸν τήρει» (Α΄ Τιμ. 5, 22).

§ 24. *Περὶ τῆς ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης ἐν ταῖς διαφόροις κοινωνικαῖς σχέσεσιν.*

Εἶδομεν ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίον, ἥτις καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀγάπη καλεῖται, παρίσταται κατὰ διαφόρους περιστάσεις ὡς δικαιοσύνη, ἥτοι ὡς μετ' ἀγάπης καὶ εὐκρινείας τήρησις τῶν δικαιωμάτων τοῦ πλησίον. Ἄλλ' οὔτε ἡ ἀγάπη ὡς περιληπτικὴ τῆς δικαιοσύνης, οὔτε ἡ δικαιοσύνη ὡς μέρος τῆς ἀγάπης δύνανται νὰ τηρηθῶσι καὶ προαχθῶσι καὶ καρποφορήσωσιν, ἂν μὴ καλλιεργηθῶσι καὶ βλαστήσωσιν ἐν τῇ μικρᾷ κοινωνίᾳ τῆς οἰκογενείας, καὶ τηρηθῶσι καὶ προαχθῶσιν ἐν τῇ μεγάλῃ κοινωνίᾳ τῆς πολιτείας. Ὡς δὲ φύσει κοινωνικὸς εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐν τῇ μετὰ τῶν ἄλλων κοινωνίᾳ μόνον κατορθοῖ τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμὸν, οὕτω καὶ φύσει ἐκάστη κοινωνία, ὡς καὶ ἕκαστον ἄτομον, ἔχει ἴδια προτερήματα, ἴδιον προορισμὸν, καὶ συντελεῖ εἰς ἐπίτευξιν τοῦ καθολικοῦ σκοποῦ τῆς ἀνθρωπότητος, ὅταν αἱ ποικίλαι κοινωνίαι συναπαρτίξωσι πολύφωνον μὲν, ἀλλὰ καλλίφωνον καὶ παναρμόνιον ὄργανον.

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ἔτι διὰ τῆς κοινωνίας κατορθοῦμεν νὰ μάθωμεν καὶ ἐκπληρώσωμεν πάντα τὰ καθήκοντα καὶ νὰ κατορθώσωμεν πάσας τὰς ἀρετάς, καὶ ὅτι εἶναι τι καθ' ἑαυτὸ μέγα ἀγαθὸν ἡ κοινωνία, καὶ μέγα ἄρα καθήκον καὶ ἀπαραίτητον τὸ τη-

ρεῖν τὴν ἐν αὐτῇ τάξιν καὶ προάγειν τὴν εὐκοσμίαν. Δῆλον ἐπίσης καὶ τοῦτο ὅτι τὰ αὐτὰ καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον καθόλου λαμβάνουσι διαφόρους μορφάς καὶ βαθμούς κατὰ τὰς διαφόρους κοινωνικὰς σχέσεις. Τὸ σέβας πρὸς τὸν πλησίον ὡς άτομον, ἄλλου βαθμοῦ εἶναι καὶ ἄλλας ἐνομασίας ἔχει ἐν τῇ οἰκογενεῖα καὶ ἄλλας ἐν τῇ πολιτεία καὶ ἐκκλησίᾳ. Ἄν δὲ καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν αὐτὴν προσφέρομεν ὑπὲρ τοῦ ατόμου, πολλῶ δὴ μᾶλλον δεύλομεν τοῦτο ὑπὲρ γονέων καὶ ἀδελφῶν, ὑπὲρ πατρίδος καὶ ἐκκλησίας. Οὐχ ἤττον ὁμως δεύλομεν μὲν ὑπὲρ τῶν οἰκείων προνοεῖν κατὰ πρῶτον λόγον· διότι κατὰ τὸν Ἀπόστολον «Εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χεῖρων» (Α' Τιμόθ. 5, 8). Ἄλλὰ, ἐνῶ κατὰ πρῶτον λόγον περὶ τῶν οἰκείων κατὰ σάρκα καὶ τῶν ὁμογενῶν καὶ οἰκείων τῇ πίστει φροντίζομεν, δὲν πρέπει νὰ ἐπιλανθανώμεθα ὅτι καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοὶ ἡμῶν καὶ τέκνα τοῦ αὐτοῦ Οὐρανίου Πατρός· ὅτι ἄνευ καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων δὲν κατορθοῦται ὁ καθολικὸς τοῦ ἀνθρώπου σκοπός· ἄνευ τῆς ἀγάπης καὶ εὐφροσύνης καὶ ἀγαθοεργίας πρὸς πάντας αὐδέποτε καὶ ἡ ἰδιαίτερα κοινωνία εἰς ἣν ἕκαστος ἀνήκει, δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ καὶ ἡσυχίαν ἄγει.

α) Περὶ τῆς ἐν τῇ οἰκογενεῖα ἀγάπης.

Ἄρχὴ καὶ κρητὶς πάσης κοινωνίας εἶναι ἡ οἰκογένεια, ἐν ἣ ὁ στενὸς φυσικὸς σύνδεσμος συντελεῖ τὰ μάλιστα εἰς τὴν γένεσιν καὶ πρόοδον τῆς ἐμφύτου ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον. Ἐν τῇ μικρᾷ κοινωνίᾳ τῆς οἰκογενείας κατὰρτίζεται ἡ μεγάλη κοινωνία τῆς πολιτείας· διότι ὁ καλὸς πατὴρ καὶ οἰκογενειάρχης γίνεται καὶ καλὸς πατὴρ τοῦ ἔθνους· ὁ ἐμφορηθεὶς σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς γονεῖς υἱὸς καὶ ἀδελφικῆς ἀγάπης καὶ καλῶς παιδαγωγηθεὶς, σέβεται προθύμως καὶ εὐγνωμόνως τοὺς πατέρας τοῦ ἔθνους πάντας, ἀγαπᾷ καὶ τοὺς ἄλλους ἀδελφοὺς, οὐ μόνον μὴ ἀδικῶν, ἀλλὰ καὶ ὠφελῶν καὶ πρὸς πάντας εὐπροσῆγορος καὶ φιλόφρων καὶ εὐεργετικὸς ἀποδεικνύμενος· καθίσταται τέλος ἀγαθὸς οἰκογενειάρχης, γεραρὸς πατὴρ καθόλου.

Διὰ τοῦτο ἐκείναι αἱ κοινωναί συγκαταοὔνται καὶ ἀκμάζουσιν, ὅσας ὠκοδόμησε μὲν ὁ Κύριος, ἀλλὰ καὶ καλῶς ἦσαν καὶ εἶναι συντηροσμέναι ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἀριστος Παιδαγωγὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπὸ τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἀβραάμ κῆρατο τῆς παιδαγωγίας, καὶ παρεσκεύασε τὴν ζῦμην ἐκείνην τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ κατέβαλε τὰ στερεὰ θεμέλια αὐτῆς.

Ἀρχεται δὲ ἡ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ἀγάπη ἀπὸ τοῦ γάμου καὶ τοῦ ἐντεῦθεν φίλτρου τῶν γονέων πρὸς ἀλλήλους καὶ τῆς στοργῆς πρὸς τὰ τέκνα, προβαίνει εἰς τὸ σέβας καὶ στοργὴν τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν φιλαδέλφειαν τῶν ἀδελφῶν πρὸς ἀλλήλους καὶ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τοὺς οἰκέτας. Περὶ δὲ τῆς περαιτέρω ἐπεκτάσεως τῆς ἀγάπης ταύτης πρὸς τοὺς ἄλλους πατέρας καὶ εὐεργέτας καὶ ἀδελφοὺς εἴρηται ἤδη τὰ δέοντα. Ὁψόμεθα δὲ παρακατιόντες καὶ τἄλλα.

1) *Γονεῖς.* Ἴνα καταρτισθῇ ἡ οἰκογένεια, ἡ κρηπίς τῆς κοινωνίας, ὀρθῶς, πρέπει νὰ καταρτισθῇ ἡ κορωνὶς τῆς οἰκογενείας, οἱ γονεῖς, ἠθικῶς. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται πρῶτον διὰ τῆς ἱερότητος τοῦ γάμου. Εἶναι δὲ ἱερός ὁ γάμος, ὅταν τελεσθῇ μεταξὺ ὀρίμων καὶ μὴ συγγενῶν, ἢ μὴ στενῶν τοῦλάχιστον. Ὅταν ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς ἦναι ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ὑπόσχεσις ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τῆς διὰ βίου συμβιώσεως. Ὅταν τηρηθῇ ἡ ἀμοιβαία πίστις τῶν συμβίων ἀγνή καὶ ὡσιν οὕτως ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα καὶ συναπαρτίζωσιν οὕτω τὸν πλήρη ἀνθρωπον ὅταν συναισθάνωνται ἐν τῷ βάθει τῆς καρδίας αὐτῶν οἱ σύζυγοι τὴν ἱερότητα καὶ τὸ μέγεθος τῶν καθήκοντων, ἅπερ ἀναλαμβάνουσι διὰ τοῦ γάμου, δι' οὗ ἀξιοῦται ὁ ἀνθρωπος νὰ γείνη ὄργανον τοῦ Θεοῦ πρὸς διατήρησιν καὶ αὔξησιν καὶ πρόσδοσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἴνα δὲ ἀριθῆλως καταφανῇ ἡ ἱερότης τοῦ γάμου καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐμφορηθῶσιν οἱ εἰς γάμον ἀρμοζόμενοι τῆς ἱερότητος ταύτης, ἐπανελάμβανον ἀνεκαθεν διὰ διαφόρων τελετῶν πάντα ἔθνη (εἰ καὶ οὐχὶ πάντα ὀρθῶς) τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσαν τῷ πρῶτῳ ἀνθρώπῳ. Καὶ ἡ ὑπόσχεσις δὲ μόνη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἱερότητα τοῦ γάμου, εὐχὴ τις καὶ ὄρκος οὔσα. Ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Ἀποστόλου (Ἐφ. 5, 31) καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐκῆ-

ρυξε τὸν γάμον μυστήριον διότι οἱ χριστιανοὶ ὡς μέλη τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου ἐνοῦνται πνευματικῶς μετ' αὐτοῦ· ὁ μὲν νύμφος παριστᾷ τὸν νυμφίον Χριστόν, ἡ δὲ νύμφη εἶναι νύμφη αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἀνέκαθεν μετὰ τῆς ἱεροτελεστίας τοῦ Γάμου συνάδεετο καὶ ἡ κοινωνία τῶν ἀγγράτων μυστηρίων. Καὶ νῦν δὲ παρ' ἡμῖν ἡ ἱεροτελεστία ἀναμνησθεῖ τὴν Λειτουργίαν, ἀλλ' ἡ θεία Κοινωνία τελεῖται μετὰ ταῦτα κατὰ τὸν συνῆθη χρόνον. Ὡσε κατὰ μείζονα λόγον πρέπει νὰ συναισθανθῇ ὁ χριστιανὸς τὴν ἱερότητα τοῦ γάμου.

Εἶναι δὲ ἔντως ἱερὸν καθήκον ὁ γάμος καὶ σχολεῖον ὑψηλῶν ἀρετῶν καὶ ταμεῖον δαφιλῶν ἀγαθῶν. Ἐκεῖ κατὰ πρῶτον μαθαίνει ὁ ἄνθρωπος, ὅτι ὅλος ὁ βίος ἡμῶν εἶναι καθήκον, καθίσταται πρόθυμος εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, ἐννοεῖ τὸ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Ὅπως δὲ καρτερίας, ὑπομονῆς καὶ αὐταπαρνήσεως πληροῦνται οἱ γονεῖς, καὶ ὅπως ἀγαθῶν πρέξουσιν τῇ κοινωνίᾳ οἱ τοιοῦτοι γονεῖς! Ὅπως δὲ γλυκυτέτων ἀγαθῶν ἀπολαύουσιν οἱ ἀγαθοὶ σύζυγοι! Οὐ μόνον ἀπαλλάττονται πολλῶν δεινῶν τοῦ ἀγάμου βίου, οὐ μόνον γλυκαίνουσι τὰς πικρίας τοῦ βίου τούτου διὰ τῆς ἀμοιβαίας συμπαιδείας καὶ παραμυθίας, οὐ μόνον εὐημεροῦσι διὰ τῆς κοινῆς καὶ πιστῆς ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ ἔταν ἀξιωθῶσι νὰ ἀποκτήσωσι τέκνα, ὅποια οὐράνιος ἠδονὴ, ὅποια δὲ ἀφορμὴ ὑψηλῶν καθηκόντων, ὑψηλῶν ἀρετῶν!

Ἐντεῦθεν δὲ ὄφρα εἴη ὅτι οἱ γονεῖς ὀφείλουσι νὰ καταβάλωσι τὰ θεμέλια τῆς ἀγάπης, ἀγαπῶντες ἀλλήλους, τοῦ μὲν ἀνδρὸς ἀγαπῶντος ὡς ἑαυτὸν καὶ ἴσα αὐτῷ τὴν γυναῖκα, τῆς δὲ γυναικὸς σεβομένης καὶ ὑποτασσομένης τῷ ἀνδρὶ ὡς κεφαλῇ. Ἡρὸς δὲ τούτοις ἐκδηλοῦσι τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην οἱ γονεῖς, συγχωροῦντες, διορθοῦντες, πιστῶς συνεργαζόμενοι, ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζοντες, εὐεργετοῦντες, σωφρονοῦντες καὶ πᾶν ἀγαθὸν κοινὸν ἔχοντες, ὡς ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα. Ἀπὸ κοινοῦ δὲ πρέπει νὰ συνεργασθῶσιν εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ οἴκου καὶ τὴν ἀνατροφὴν καὶ παιδαγωγίαν τῶν τέκνων. Ἡρὸς τοῦτο δὲ δὲν ἀρκεῖ μόνη ἡ σποργή, ἀπαιτεῖται νὰ παιδαγωγηθῶσι πρῶτον οἱ γονεῖς, ἂν μὴ ἔτυχον χρηστῆς ἀγωγῆς πρότερον· διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης καὶ

τοῦ ἐναρτέου βίου, διὰ τῶν καλῶν τούτων παραδειγμάτων, δύναται κάλλιον νὰ παιδαγωγήσῃ τὰ τέκνα. Ἰδίως δὲ ὁ μὲν πατήρ, ὡς νοῦς, πρέπει νὰ διδάξῃ τὴν τε γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὰ τέκνα τὸ καθήκον καὶ τὴν αὐστηρότητα, ἡ δὲ γυνή, ὡς καρδία, νὰ μαλάξῃ τὴν τε καρδίαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ νὰ ἀναπλάσῃ τὴν καρδίαν τῶν τέκνων, ἐμπνέουσα τὴν ἀγάπην τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ἐπιείκειαν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῇ ἀξίαν καὶ ἰσότητά. Παρὰ τῆς μητρὸς θηλάζουσι τὰ τέκνα μετὰ τοῦ γάλακτος καὶ τὰ στοιχεῖα πάσης ἀρετῆς καὶ θεοσεβείας, καὶ αὕτη εἶναι ἡ κυριωτέρα καὶ διηκενὴς παιδαγωγὸς, ἐνῶ ὁ ἀνὴρ ἀσχολούμενος καὶ περὶ ἄλλα καθήκοντα εἶναι μᾶλλον ἐφορὸς. Διὰ τοῦτο καὶ κατὰ πρῶτον λόγον αἱ γυναῖκες εἶναι ὑπεύθυνοι διὰ τὴν κακὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων, καὶ μέγιστον μέλημα τῆς κοινωρίας πρέπει νὰ ᾖναι ἡ μόρφωσις τοῦ γυναικείου φύλου καὶ ἡ ἐξωράσις αὐτῶν διὰ τοῦ πολυτίμου μύρου τῆς Χριστιανικῆς ἀγάπης. Διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἅπερ δὲν ἀναπληροῦνται διὰ τῶν Σχολείων, εἶναι καὶ ἀνάγκη μακροτέρας κατ' οἶκον παιδαγωγίας τῶν τέκνων ἐκεῖ, ὅπου εἶναι εἰς τὰς ὁδοὺς κεχυμένη ἡ διαφθορὰ καὶ τὰ σκάνδαλα.

Καλῆς οἰκοδεσποίνης παράδειγμα καὶ ἔπαινον ἔχομεν ἐν ταῖς Παροιμίαις τοῦ Σολομῶντος (κρ. 31). Πολλαὶ δὲ καὶ παρ' ἡμῶν αἱ τοιαῦται γυναῖκες· τινὲς δὲ ἐρθασαν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν αὐταπαρνήσεως, ὥστε ἐνῶ κατὰ θέλησιν μόνον τῶν γονέων ἦλθον εἰς γάμον, ἐνῶ εὐθὺς μετ' ὀλίγον οἱ καὶ ἄλλως ἄποροι σύζυγοι ἐδυστύχησαν περιπεσόντες εἰς πολυχρονίους καὶ ὀδυνηρὰς νόσους, οὐχ ἥττον ἐμμένουσι πισταὶ εἰς τὸ καθήκον καὶ μετὰ ἰδρώτων καὶ μυρίων βασάνων ἐργάζονται ἵνα ἐκθρέψωσι τοὺς πάσχοντας ἀνδρας, καὶ τέλος διατελοῦσιν ἐν τῇ χηρείᾳ ἐμμένουσαι. Ὡς τῇ γυναικὶ τοῦ Φωκίωνος κόσμος ἦν ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνδρὸς, οὕτω καὶ παρ' ἡμῶν πολλαὶ εἶναι αἱ τοιαῦται γυναῖκες, αἱ τῷ καλλίστῳ τούτῳ κόσμῳ κεκοσμημέναι.

Αἴρεται δὲ ἡ ἱερότης τοῦ γάμου καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ ἀγαθὰ, ὅταν καταντήσῃ βιοποριστικὸν συνάλλαγμα καὶ κερδοσκοπία, ὅταν οὐδὲ κἂν ἐν νῆϊ τίθενται οἱ ἄνθρωποι τὴν ἱερότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ μό-

νον περί ἡδοναθείας καὶ καλλωπισμοῦ φροντίζουσι. Τότε εὐκόλα εἶναι τὰ διαζύγια, μάλιστα δ' ὅταν εὐκολύνη ταῦτα ἡ Πολιτεία· ἀλλὰ ταχίστη εἶναι καὶ ἡ διάλυσις τῆς κοινωνίας. Μάρτυρες ἔστωσαν αἱ πάλαι ποτὲ κλειναὶ Ἀθηναὶ καὶ ἡ μεγαλῶνυμος καὶ κοσμοκράτωρ Ῥώμη. Ἀπόλοντο αὐταί, ἀφοῦ ἡ λύμη τῆς διασθορᾶς εἰσεχώμασε καὶ εἰς τὰ ἄδυστα τοῦ οἴκου, λυμνημαμένη τὸ ἱερώτατον.

Τὰς λεπτομερείας περὶ τῶν διαφόρων καθηκόντων τῶν γονέων πρὸς τε ἀλλήλους καὶ πρὸς τὰ τέκνα, καὶ πῶς πρέπει νὰ καταστήσῃσι τὰ τέκνα τιμίους καὶ χρηστοὺς πολίτας, ἐκάστοτε τὸ τῆ ἡλικία ἐπιτήδειον χορηγοῦντες, περὶ τούτων διδάσκει ἡ παιδαγωγία· πολλὰ δὲ καὶ καλὰ διδάσκει ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς Πλούταρχος ἐν τῷ περὶ παιδῶν ἀγωγῆς. Λαμπρὰ δὲ καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος ἐν τῇ ὀνομαστῇ αὐτοῦ Παραινέσει. Οὐκ ὀλίγα δὲ μετεγλωττίσθησαν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ τοιαῦτα, ὧν πολλὰ εἶναι γεναῖα. Ἀλλὰ καὶ πρωτοτύπων ἡμεδαπῶν ἔργων ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις δὲν στερούμεθα.

Ἐν τούτοις σημειωτέον ἐνταῦθα τὰ χρυσὰ ταῦτα παραγγέλματα· « Παιδεύε υἱὸν καὶ ἀγαπήσει σε, καὶ δώσει κόσμον τῇ σῆ ψυχῇ » (Παροιμ. 29, 17). « Οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου » (Ἐφεσ. 6, 4). « Κρείττων εἰς υἱὸς δίκαιος, ἢ χίλιοι ἀσεβεῖς, καὶ ἀποθανεῖν ἄτεκνον, ἢ ἔχειν τέκνα ἀσεβῆ » (Σειράχ 16, 3). Ἄς ἐνθυμηθῶσι δὲ οἱ γονεῖς καὶ τοῦτο, ὅτι ἂν ἀμελήσωσι τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων, ἢ διὰ τῶν κακῶν αὐτῶν παραδειγμάτων διαστρέψωσι τὴν καρδίαν αὐτῶν, θέλουσι θερίσει σκληροτάτην ἀχαριστίαν, καὶ πικρὰ δάκρυα ἢ ἀμοιβὴ αὐτῶν ἔσται.

2) *Τέκνα.* « Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου », λέγει ὁ Θεὸς ἐν τῇ πέμπτῃ ἐντολῇ, καὶ πολλὰ ἀγαθὰ ἐπαγγέλλεται εἰς τοὺς εὐσεβεῖς περὶ τοὺς γονεῖς υἱούς· εὐχαί δὲ γονέων σπηρίζουσι θεμέλια οἴκων. Οἱ γονεῖς μετὰ Θεὸν εἶναι οἱ πρῶτοι ἡμῶν εὐεργέται, πλήρεις εἰλικρινείας καὶ αὐταπαρνήσεως, πολλὰ ὑπομείναντες καὶ μοχθήσαντες ὑπὲρ τῶν τέκνων. Διὰ τοῦτο καὶ εὐσέβεια καλεῖται ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπη, καὶ μακαρίζει καὶ ὁ σοφὸς Σόλων τοὺς ἐν τῇ εὐσεβείᾳ ταύτῃ ἀποθανόντας Ἀργεῖους,

Κλέσθιν και Βίτωνα. Εύσεβεις ἄρα πρὸς τοὺς γονεῖς πρέπει νὰ ἀποδείξωσιν ἑαυτοὺς τὰ τέκνα διὰ σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης πρὸς αὐτοὺς ἄκρας καὶ τελείας. Καὶ ἐνόσω μὲν εἶναι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν γονέων, πρέπει νὰ ἦναι εὐπειθῆ καὶ πλήρη τρυφερᾶς στοργῆς, μᾶλλον φοβούμενα μὴ λυπήσωσι τοὺς γονεῖς, ἢ φοβούμενα τὴν τιμωρίαν, ὡς ἐμπρέπει εἰς εὐγενεῖς καὶ ἀπαλὰς ψυχὰς. Ἀκουσάτωσαν τοῦ Σοροῦ, λέγοντος: «Ἄκουε υἱὲ παιδείαν πατρός σου καὶ μὴ ἀπόστη θετμούς μητρός σου· στέφανον γὰρ χαρίτων δέξῃ σὴ καρυφῆ, καὶ κλοιὸν χρύσειον περὶ σῶ τραχήλῳ» (Παροιμ. 1, 8, 9). Μιμείσθωσαν τὸν Κύριον ἡμῶν, ὅστις ἦν ὑποτασσόμενος τοῖς γονεῦσιν αὐτοῦ (Λουκ. 2, 51). Ἰδίως δὲ πρέπει νὰ ἀποδείξωσι τὴν εὐγνωμοσύνην των εἰς τοὺς πάσχοντας γονεῖς τὰ ἐν ἡλικίᾳ τέκνα, παραμυθαύμενα αὐτοὺς ἔργῳ καὶ λόγῳ καὶ προτιμῶντα μᾶλλον νὰ θρῆψωσι καὶ ποτίσωσι τοὺς γονεῖς, ἢ ἑαυτοὺς. Περιθάλλοντες ἐν τῷ γῆρατι καὶ ἐν τοῖς παθήμασι τοὺς γονεῖς, ἀνταποδίδομεν μικρὰ ἀντὶ μεγάλων. Ὑπομένοντες τὰς ἰδιοτροπίας τῶν γερόντων γονέων, ὑπομένομεν ἐλάχιστα ἀντὶ πλείστων, ὅσα ὑπέμειναν οἱ γονεῖς. Διὰ τὴν εὐσέβειαν περὶ τοὺς γονεῖς ἐπεκλήθη εὐσεβῆς καὶ ὁ μέγας αὐτοκράτωρ Ἀντωνῖνος. Θανάτῳ δ' ἐτιμῶρει ὁ πολιτικός νόμος καὶ τοὺς κακολογούντας μόνον τὸν πατέρα ἢ τὴν μητέρα (Λευιτ. 20, 9). Καὶ οἱ Ἀθηναῖοι αὐστηρῶς ἐτιμῶρουν τοὺς ἀγνώμονας υἱοὺς τοὺς μὴ ἐκτρέφοντας τοὺς ἐνδεεῖς γονεῖς των, ὅταν μάλιστα οὗτοι ἐφρόντισαν περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων των.

Ἄν ὁ Ψαλμωδὸς λέγει περὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν: «Ἰδοὺ δὴ τί καλόν, ἢ τί τερπνόν, ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἐπιτοσαυτό;» (Ψαλμ. 132, 1), πολλῶ δὴ μᾶλλον ἔχει τις εἰπεῖν τοῦτο περὶ τῶν ἐν ὁμοίᾳ καὶ φιλότῃ βιούντων ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν. Οἱ μὲν πρεσβύτεροι τῶν ἀδελφῶν ἐπέχουσι τόπον πατρός καὶ ἰδιαίτερου σεβασμοῦ καὶ ἐπικλήσεως ἐτύγχανον ἀνέκαθεν. Πάντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ ἐπέχουσι τόπον προστατῶν καὶ δεύλουσι νὰ προστατεύωσι τὰς ἀδελφὰς καὶ βοηθῶσι τῷ πατρὶ πρὸς ἀποκατάστασιν αὐτῶν. Καλὸν δὲ τὸ εἶμιμον τὸ ἐπικρατοῦν πολλαχοῦ παρ' ἡμῖν νὰ μὴ ἔρχωνται εἰς γάμον οἱ ἀδελφοί, πρὶν ἀποκατήσωσι τὰς ἀ-

δελφῶς αὐτῶν. Κακῆς δὲ ἀγωγῆς ἀποτέλεσμα εἶναι τὸ νὰ γίνωνται οἱ φίλτατοι ἐχθιστοὶ πρὸς ἀλλήλους, νὰ διαβραχθῇ δηλ. ὁ στενωτάτος δεσμὸς τῆς ἀγάπης καὶ νὰ διαταραχθῇ ἡ πρώτη πηγὴ τῆς ἀγάπης τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῶν μεγάλων ἀγαθῶν διὰ μικρὰς ὀφειλῆς πολλάκις καὶ διὰ ψυχρὸν λόγον. Οἱ τοιοῦτοι προβαίνουνσι πολλάκις εἰς μεγάλας ἀδικίας, μὴδ' αὐτῆς τῆς πατροκτονίας καὶ ἀδελφοκτονίας ἀπεχόμενοι διὰ πλεονεξίαν καὶ φθόνον.

3) *Οικέται.* Πολλοὶ διὰ πενίαν εἶναι καὶ νῦν ἐτι ἠναγκασμένοι νὰ ἐργάζωνται παρ' ἄλλοις ἐπὶ μισθῷ, ἵνα πορίζωνται τὰ πρὸς τὸν βίον. Ἰδίως δὲ οἰκέται καλοῦνται οἱ πληροῦντες ἐργασίας τῶν ἄλλοτε δούλων, θεράποντες καὶ θεραπευνοὶ, διαρκῶς παρ' ἄλλοις οἰκοῦντες.

Ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη κατήργησε τέλος τὴν δουλείαν καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα αὐτῆς. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον εἰς τοῦτο μόνον περιορίζεται ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη, μικρόν τι διαφέρει τῆς ἄλλοτε στιγματῆς δουλείας ἢ τοιαύτη κατὰστασις τῶν οἰκετῶν. Οἱ ἀληθινοὶ χριστιανοὶ ὀφείλουσι νὰ θεωρῶσιν, ὡς οἰκείους, ὡς ἴδια αὐτῶν τέκνα, ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην, ὡς αὐτὸν τὸν Κύριον, τοὺς ἐξ ἀνάγκης ταπεινομένους ἀδελφοὺς ἡμῶν. Καὶ οὐ μόνον ὀφείλουσι νὰ μὴ ἀδικῶσι τοὺς οἰκέτας, σκληρῶς καὶ βαναύτως πρὸς αὐτοὺς προσφερόμενοι, ἢ ἀποστεροῦντες τὸν μισθόν, ἀλλὰ καὶ νὰ εὐεργετῶσι, διορθοῦντες, μετὰ μακροθυμίας καὶ ἀγάπης τὰ ἑλλείμματα αὐτῶν, διδάσκοντες, προνοοῦντες ὑπὲρ αὐτῶν καὶ καθόλου ἀναπληροῦντες, ὅσα διὰ τὴν πενίαν ἐκεῖνοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσι, ἵνα καταστῶσι χρηστοὶ πολῖται καὶ εἰκόνας τοῦ Θεοῦ. Οἱ οὕτω προσφερόμενοι ἔχουσι μόνον τὸ δικαίωμα νὰ ἔχωσι παρ' ἑαυτοῖς οἰκέτας· τότε δὲ μόνον, ὅταν αὐτοὶ, εἴτε διὰ τὰ καθήκοντα τὰ κοινωνικά, εἴτε δι' ἄλλας εὐλόγους αἰτίας, δὲν δύνανται νὰ ἐπαρκῶσι μόνον εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ οἴκου. Οἱ τοιοῦτοι δὲ οἰκοδεσπότης εἶναι εὐεργεταὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Καλὴ καὶ θεάρεστος εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα καὶ νῦν ἐτι παρ' ἡμῖν ἀρχαία συνήθεια τοῦ νὰ ἀποκαλῶσι τοὺς οἰκέτας ψυχοῦτους καὶ ψυχοκόρας, καὶ ὡς εἰς ἰδίους υἱοὺς καὶ κόρας νὰ προσφέρωνται. Χριστιανικὸν καὶ τὸ γινόμενον

πολλαχού τῆς Εὐρώπης, καὶ μάλιστα ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου αἱ οἰκο-
δεσποιναι ἐκπληροῦσι πάσας σχεδὸν τὰς ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐργασίας·
ἂν δὲ τοῦτο ἀδύνατον, καλοῦσιν ἐπὶ τινας μόνον ὥρας ῥητάς
καθ' ἐκάστην ἄλλους ἐπὶ μισθῷ ἐργάτας. Ὡστε οἱ τοιοῦτοι ἀπο-
λαύουσι πλείονος ἐλευθερίας καὶ δὲν ταπεινοῦνται τοσοῦτον. Ἄλ-
λ' ἐκεῖ εἶναι τοῦτο δυνατόν, ὅπου πολλαὶ εἶναι αἱ εὐκολαὶ τοῦ
βίου καὶ κατήντησεν ἄπονος ἡ ἐργασία.

Ἀξιοσημείωτα τὰ χωρία τῆς Γραφῆς περὶ τῶν ἀμοιβαίων κα-
θηκόντων τῶν οἰκοδεσποτῶν καὶ οἰκετῶν· «Μὴ κακώσης οἰκέτην
ἐργαζόμενον ἐν ἀληθείᾳ, μηδὲ μίσθιον διδόντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ.
Οἰκέτην συνετὸν ἀγαπάτω σου ἡ ψυχὴ, μὴ στέρησῃς αὐτὸν ἐλευθε-
ρίας» (Σειράχ 7, 20, 21). «Οἱ κύριοι τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα
τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες, ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε Κύριον ἐν
οὐρανοῖς» (Κολοσ. 4, 1). «Δούλους ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσε-
σθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφιζόμε-
νους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθῆν, ἵνα τὴν διδα-
σκαλίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσι» (Τίτ. 2, 9).
Ὡς μεγίστη δὲ ἀδικία καὶ βλάβη πρὸς τὸν Θεὸν παρίσταται πᾶσα
ἀποστέρησις τοῦ μισθοῦ τῶν μισθίων· μίσθιοι δὲ καὶ οἱ οἰκέται
δύνανται νὰ ὀνομασθῶσιν (Δευτερ. 24, 15. Ἰακώβ. 5, 4).

6) Περὶ τῆς ἐν τῇ πολιτεῖᾳ ἀγάπης, εἴτε περὶ τῆς ἀγάπης
τῆς πατρίδος.

Οὔτε διὰ τῆς μικρᾶς κοινωνίας τῆς οἰκογενειακῆς καὶ τῆς ἐν
αὐτῇ ἀγάπης κατορθοῦται ὁ καθολικὸς σκοπὸς τῆς ἀνθρωπότη-
τος, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη μείζονος κοινωνίας καὶ εὐρυτέρας ἀγάπης,
οὔτε πάλιν κατορθοῦται μόνον διὰ τῶν μειζόνων τούτων κοινω-
νιῶν ἄνευ ἁρμονίας καὶ ἠθικοῦ συνδέσμου αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας.
Καὶ ὅτι μὲν πάντες οἱ ἄνθρωποι συναπαρτίζουσιν ἐν τι ὄλον, εἰ-
ρηται πολλάκις καὶ δῆλον καὶ οἰκοθεν. Ὅτι δὲ πρὸς τῇ πρὸς
πάντας ἀγάπῃ πρέπει νὰ ἀγαπᾷ τις κατὰ πρῶτον τοὺς οἰκείους,
εἴρηται καὶ τοῦτο. Οἰκειότατον δὲ ἡ πατρίς, δηλ. ἡ κοινωνία τῶν
ὁμοεικῶν καὶ ὁμοπίστων, ἐφ' ᾧν ἐδράζεται καὶ θρεῖται ἐδράζε-
σθαι καὶ συγκροτεῖσθαι πᾶσα πολιτικὴ κοινωνία, ἵνα ὡς τι ἄτο-

μον συντελεῖ εἰς τὴν ὑπαρξιν καὶ εὐδωσίαν τῆς ὅλης πολιτείας τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς πολιτείας τοῦ Θεοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ δὴλον ὅτι, ἐνῶ διὰ τῆς εὐπειθείας, τῶν εἰσφορῶν, τοῦ αἵματος καὶ τῆς ἐργασίας συντελεῖ ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πολιτικὴν κοινωνίαν, καὶ ἀποδεικνύει οὕτω τὴν πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πατρίδα ἀγάπην, οὐχ ἦττον ἢ ἀγάπη αὕτη δὲν πρέπει νὰ αἰρῆ καὶ κολούη τὴν πρὸς τὸν ὅλον ἀνθρώπον ἀγάπην, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἐχθροπραξίας νὰ ᾔται αὕτη αὐστηρότης μᾶλλον τῆς ἀγάπης τῆς διορθώσεως μετ' ἐπιεικείας τὰ ἀδικήματα καὶ ἀμυνομένης τὸ ἀγαθόν.

Τὴν πατρίδα συναρμολογεῖ ἡ ἀγάπη διὰ τοῦ πολιτικοῦ οἰκοδομήματος καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐξουσιῶν καὶ ἐταιριῶν, ἐπιβάλλουσα διάφορα καθήκοντα καὶ ἀπονέμουσα διάφορα δικαιώματα σύμφωνα πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας.

1) *Πολιτεία*. Αὕτη εἶναι μέγα τι ἀγαθὸν καὶ τὸ κυριώτατον ὄργανον, δι' οὗ οἱ φύσει κοινωνικοὶ ἄνθρωποι κατορθοῦσι τὸν ἀπώτατον σκοπὸν τοῦ βίου, τὸν τελικὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο καὶ λέγεται ἐν τῇ Γραφῇ ὅτι εἶναι θεία διαταγὴ πᾶσα ἐξουσία. Λέγουσι δὲ καὶ οἱ φιλοσοφοῦντες τὰ τοῦ Δικαίου ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι αὐτὴ ἑαυτῇ σκοπός. Ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ ὁ ὑψίστος σκοπός τοῦ βίου, ὡς τινες ἠθέλησαν. Διότι εἶναι μὲν ὑψηλὸς σκοπός καὶ μέγα τι ἀγαθόν, ἅτε δὴ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ οὕσα πρὸς ὑπαρξιν καὶ πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου (πᾶν δέ τι εἶναι σκοπός ἑαυτοῦ), καὶ ἐν αὐτῇ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀγάπης προαγομένων εἰς τελειοτέραν μορφήν· ἀλλ' ὑπεράνω πάσης πολιτείας εἶναι τὸ θεῖον καὶ ἀπόλυτον δίκαιον καὶ ὁ καθολικὸς τῆς ἀνθρωπότητος προορισμός, ὑφ' ὧν πρέπει νὰ κανονίζεται πᾶσα πολιτεία, μέλλουσα νὰ καρποροῦσῃ καὶ νὰ ἐδράζῃται ἐπ' ἀκραδάντων βάσεων.

Πῶς μὲν ἀπὸ τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ πατριαρχικοῦ βίου προήλθον τῷ χρόνῳ ἐξ ἀνάγκης διὰ συνθηκῶν, κατακτήσεων, ἀποικιῶν καὶ τῶν τοιούτων τὰ διάφορα εἶδη τῶν πολιτευμάτων, τὸ μοναρχικὸν καὶ δημοκρατικὸν καὶ τὸ ἐξ ἀμφοτέρων μικτόν, καὶ ποταὶ αἱ ἀπ' αὐτῶν ἀποκλανήσεις καὶ αἱ ἀπόπειραι πρὸς διόρθωσιν, διδάσκουσι περὶ τούτων ἡ ἱστορία τοῦ Δικαίου καὶ ἡ Γενική

Ἱστορία. Πῶς δὲ πρέπει νὰ οικοδομηθῶσιν ὀρθότερον καὶ δικαιοτέρον αἱ πολιτεῖαι διδάσκουσι μὲν αἱ Νομικαὶ λεγόμεναι ἐπιστήμαι, καὶ μάλιστα ἡ φιλοσοφία τοῦ Δικαίου καὶ τὸ Ἔθνοπροτεθνὲς Δίκαιον, ἀλλ' οὐχ ἤττον καὶ ἡ Ἠθικὴ ἐρεῖλει νὰ δείξῃ τὰς χριστιανικὰς ἀρχάς, ἐρ' ὧν πρέπει νὰ ἐδράζηται πᾶσα ἀληθὴς πολιτεία. Τοῦτο δὲ τοσούτω μᾶλλον, καθ' ὅσον πράγματι πολὺ ἐπενήρησαν αἱ χριστιανικαὶ ἀρχαὶ ἐπὶ τῆς μορφώσεως τῶν νεωτέρων πολιτευμάτων, ἂν καὶ ἐξ ὑπαρχῆς ἐφευγεν ὁ χριστιανισμὸς πᾶν σχέδιον πολιτεύματος· διότι τὰ πολιτεύματα δὲν αὐτοσχεδιάζονται, ἀλλὰ γεννῶνται ὀργανικῶς ἐκ τοῦ βίου τῶν ἔθνων. Ὑγιεῖς δὲ ἀρχαὶ φέρουσι καὶ ὠρίμους καρπούς. Αἱ ὑγιεῖς δὲ ἀρχαὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐκαρποφόρησαν ἀγλαοὺς καρπούς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ἡ μελέτη τούτων εἶναι πλείονος προσοχῆς ἀξία, ἢ ὅσης ἄχρι τοῦδε ἔτυχεν.

Αἱ αἰῶνιοὶ καὶ ἀναλλοίωτοι βᾶσεις πάσης πολιτείας εἶναι ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀγάπη αἱ ἐπὶ τῆς θρησκείας ἐδραζόμεναι. Πᾶσα δὲ πολιτεία μὴ βαινούσα ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου τρίποδος σαλεύεται καὶ καταπίπτει. Διὰ μὲν τῆς δικαιοσύνης ἀπονέμεται ἐκάστῳ τὸ ἴδιον, περιφρουροῦνται τὰ δικαιώματα ἐκάστου τὰ τε φυσικὰ καὶ ἐπίκτητα, κατορθοῦται τέλος δι' αὐτῆς ἡ δυνατὴ ἰσότης ἡ καθόλου εἰς τοῦτο ὑφισταμένη, εἰς τὸ νὰ μὴ ἀποκλείηται τις τῆς κοινωνίας ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀλλὰ πάλιν ἕκαστος ἀπολαύει αὐτῆς τοσούτον, ὅσης εἶναι ἀξίος. Διὰ δὲ τῆς ἀγάπης οὐ μόνον κατορθοῦται καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἡ ἀληθὴς δικαιοσύνη (διότι πᾶσα ἀρετὴ εἶναι ἀληθὴς, ὅταν ἐξ ἀγάπης προέρχῃται), ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀγάπης κινῶνται αἱ πολιτεῖαι εἰς τὸ νὰ ἐνεργήσωσι τὸ κοινὴ συμφέρον, νὰ προσήσωσι περὶ τῆς εὐημερίας, νὰ προάγωσι τὰ πνευματικὰ καὶ ὑλικά ἀγαθὰ καὶ νὰ ἀποδώσωσιν οὕτω τοὺς φόρους εἰς τὸν εἰσφέροντα λαὸν καὶ νὰ ἀποζημιώσωσι μυριοπλάσιως αὐτὸν διὰ πᾶσαν θυσίαν. Ἡ ἀγάπη δὲ εἶναι ἐκείνη, ἣτις κινεῖ τὰ ἔθνη εἰς τὸ νὰ σέβωνται καὶ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων ἔθνων καὶ νὰ συνεργῶσι καὶ εἰς αὐτῶν τὴν εὐημερίαν, ὥστε ἕλη ἡ ἀνθρωπότης νὰ ἀποτελῇ μίαν οἰκογένειαν. Ἡ δὲ θρησκεία κρᾶτύνει ἐν τῇ συνειδήσει τοὺς ἠθικοὺς δεσμούς πάσης κοι-

νωίας καὶ παρέχει εἰς αὐτοὺς τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἣν μόνοι οὐ νόμοι καὶ τὰ ὄργανα τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας εἶναι ἀδύνατον νὰ παράγῃσιν. Ἡ χριστιανικὴ δὲ θρησκεία ἐδίδαξε τὴν ἐνότητα τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν ἰσότητα πάντων, τὴν ἐπιεικειαν καὶ τὴν ἀγάπην καὶ ἀγαθοεργίαν καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν· ἀνέτρεψεν ἀρ- ᾄδην τὴν δουλείαν καὶ πολυγαμίαν, καὶ ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῇ ἀξίαν· εἶναι δὲ γνωστὸν πόσον αἱ ἀρχαὶ αὐ- ται ἐπέδρασαν ἐπ' ἀγαθῶ τῆς ἀνθρωπότητος.

2) Ἐξουσία. Αἱ τρεῖς ἐξουσίαι, ἡ νομοθετικὴ, δικαστικὴ καὶ ἐκτελεστικὴ, δι' ὧν τηροῦνται καὶ προάγονται ἡ τάξις καὶ εὐημε- ρία πάσης πολιτείας, συγκεντροῦνται κατὰ πρῶτον εἰς τὸν ἄρ- χοντα ἐκάστου ἔθνους, ἡ ἐθνῶν ὁμοῦ ἀποτελούντων κράτος τι. Οἱ ἄρχαντες δὲ νῦν τῶν χριστιανικῶν λαῶν, φέροντες ἐπὶ τῆς κεφα- λῆς τῶν τῶ κάλλιστον κόσμημα, τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου, τὸ σύμ- βολον τῆς ταπεινοφροσύνης, καὶ ὄντες ἐπίτροποι τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ λαοῦ, δὲν θεωροῦσι πλέον τοὺς λαοὺς ὡς ἴδιον κτήμα, ἵνα διέ- πωσι καὶ μεταχειρίζωνται αὐτοὺς κατὰ τὸ δοκοῦν, ἀλλ' ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην, δι' ἣν λόγον ἀποδώσουσι τῷ Θεῷ. Οἱ ἄρχαντες τῶν χριστιανικῶν λαῶν, παριστῶντες τὴν ἐνότητα καὶ κυριαρχίαν κράτους τινός, ἔχουσι μὲν τὸ δικαίωμα νὰ κασμῶσι τὸ στέμμα διὰ τῶν βαρυτίμων τούτων λίθων, κυροῦντες δηλ. τοὺς δικαίους νό- μους, διορίζοντες τοὺς ἱκανοὺς λειτουργοὺς τῆς πολιτείας, κολά- ζοντες τὴν ἀσθηρότητα τῶν νόμων διὰ τῆς χάριτος καὶ ἐπαγρυ- πνοῦντες καθόλου εἰς τὴν τήρησιν τῶν νόμων καὶ προαγωγὴν τῆς εὐημερίας· ἀλλ' οὔτε μόνοι ταῦτα ἐνεργοῦσιν, ἀλλὰ μετὰ τοῦ λαοῦ, οὔτε ἀμελοῦσι τῆς δεούσης προπαρασκευῆς, ἵνα λειτουργή- σωσι τῷ Θεῷ τὴν ὑψίστην λειτουργίαν, καὶ καταστῶσιν ἔργω πρόσωπα ἱερὰ καὶ ἀπαρεγγεیرهτα. Φεύγουσι δὲ μετὰ πολλῆς αὐ- ταπαρηγήσεως πᾶσαν ἀφορμὴν πολέμου, καὶ ἐὰν ἀναγκασθῶσιν εἰς τὸ ἀναγκαῖον τοῦτο κακὸν τῆς ἀμύνης τῶν ἱερωτάτων, φεύγουσι πᾶσαν ἀπανθρωπίαν.

* Ἄν δὲ τσαυτὸν ἐπηγήρησεν ὁ Χριστιανισμὸς ἐπὶ τῆς καρ- δίας τῶν ἀρχόντων καὶ πολλῶν ἕδη ἡ καρδία ἐν χειρὶ Θεοῦ, ἂν καὶ πολλοὶ αὐτῶν διὰ πολλοὺς λόγους κλύναντο νὰ θεωρῶσι κτή-

ματα τοὺς λαοὺς των, πολλῶ δὴ μᾶλλον ὀφείλουσι νὰ πληρωθῶσι χριστιανικῶν ἀρετῶν οἱ ὑποδεέστεροι ἄρχοντες, οἵτινες εἶναι οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ χεῖρες καὶ σύμβουλοι τοῦ στέμματος καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ. Καὶ οἱ μὲν νομοθεταὶ ὀφείλουσι νὰ συνασθασθῶσιν ὅτι μετέχουσι βασιλικωτάτου ἀξιώματος, καὶ ἐπομένως ὀφείλουσι νὰ πλουτῶσι πολλῶν γνώσεων καὶ πολλῶν ἀρετῶν, ἵνα δυνηθῶσιν ἀναλόγως τῶν περιστάσεων δικαίους καὶ ἠθικοὺς νόμους νὰ θέσωσιν ἄνευ ἐμπειρῶν καὶ συνετῶν νομοθετῶν στερεῖται ἡ πολιτεία τῶν πρώτων αὐτῆς βάσεων.

Ἄλλ' οὐδὲν ὠφελοῦσιν οἱ καλοὶ νόμοι, ἂν μὴ τηρηθῶσιν τηρῶνται δὲ οἱ νόμοι, ὅταν κατὰ πρῶτον λόγον τηρῶσιν αὐτοὺς οἱ ἄρχοντες· διότι *quidē tō uphēkōōi ēxōμοιοῦσθαι τοῖς ἄρχουσιν*. Ἐὰν οἱ ἄρχοντες πρῶτοι τηρῶσι τοὺς νόμους, διὰ τοῦ παραδείγματος θέλουσι μᾶλλον πείσει καὶ τοὺς ἄλλους εἰς τὴν τήρησιν τῶν νόμων, ἢ διὰ τῆς βίας θέλουσιν ἀναγκάσει εἰς τὸ αὐτό. Τὰ μάλιστα δὲ λυμαίνονται τὴν πολιτείαν πάντες οἱ λειτουργοὶ τοῦ κράτους, εἴτε πολιτικοὶ ὑπάλληλοι, εἴτε στρατιωτικοί, ὅταν δεκάζωνται καὶ φθείρωνται χρήμασιν, ὅταν σπαταλῶσιν, καὶ σφετερίζωνται τὸν δημόσιον πλοῦτον· οἱ τοιοῦτοι εἶναι λυμῶνες ἀντιευεργετῶν, εἶναι χεῖρονες τῶν πατραλοῶν καὶ μητραλοῶν· διότι πατὴρ καὶ μητὴρ τιμιώτερον ἢ πατρίς καὶ ἐν μείζονι μοῖρα παρά τε Θεῷ καὶ ἀνθρώποις τοῖς γε νοῦν ἔχουσι, ὡς λέγει καὶ ὁ θεῖος Πλάτων. Καὶ ὅμως τινὲς οὐ μόνον οὐδὲν ἀμάρτημα λογίζονται τὸ σφετερίζεσθαι τὰ δημόσια χρήματα, ἀλλὰ καὶ μέγα κατόρθωμα!

Πρὸς ταῖς ἀπαιτουμένας γνώσεις χρῆζουσιν ἄρα μεγάλων ἀρετῶν οἱ λειτουργοὶ τῆς πολιτείας· διότι οὔτε τὰ ἐκτελεστικά ὄργανα τῆς ἐξουσίας δύναται ἄλλως νὰ ἀρκῶνται τοῖς ὀφυνίοις, καὶ μετὰ ζήλου καὶ τιμιότητος καὶ εὐσυνειδησίας καὶ αὐταπαρνήσεως νὰ ἐκπληρῶσι τὰ καθήκοντα αὐτῶν, οὔτε οἱ διοικητικοὶ ὑπάλληλοι, οἵτινες μεταξὺ τῶν ἄλλων πρέπει νὰ ἐμπνέωσι σέβας καὶ οὕτω νὰ ὀφείλουσιν λαὸν καὶ εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ἄλλων καθήκοντων, ὅσα δύναται νὰ ἐπιβάλῃ ἡ πολιτεία. Πρὸ πάντων ὅμως χρῆζουσὶν ἀρετῆς οἱ δικασταὶ καὶ οἱ διδάσκαλοι· διότι εἰς

μὲν τοὺς δικαστὰς εἶναι πεπιστευμένοι ἢ αὐστηρὰ τήρησις τῶν ἱερωτάτων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ ἔρμηνεία τῶν νόμων ἢ ἀπροσωπώλητος αὐστηρὸς δὲ καὶ ἀπροσωπώλητος δὲν εἶναι ὁ τυχών τὴν ἀναγκαίαν δὲ ἐπιείκειαν περιέχουσι οἱ νόμοι, ἐπιδαφιλεύει δ' αὐτὴν καὶ ἡ βασιλικὴ χάρις. Οἱ δὲ διδάσκαλοι πρέπει νὰ ἦναι ἰδίως ἐνάρετοι καὶ αὐτοί, καθόσον αὐτοὶ ὡς ἄλλοι πατέρες ἀναπληροῦσι τὰ ἐλλείποντα τῆς οἰκιακῆς παιδαγωγίας καὶ προάγουσι αὐτήν. Παιδαγωγεῖ δὲ τις ἄλλον μᾶλλον διὰ τοῦ παραδείγματος, ἢ διὰ τῆς διδασκαλίας. Πατέρες μὲν πάντες οἱ ἀγαθοὶ ἄρχοντες καὶ μεγάλοι εὐεργέται καὶ μεγάλου σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης ἄξιοι, ἀλλὰ πλησιέστατοι πατέρες τοῦ λαοῦ εἶναι οἱ ἀγαθοὶ διδάσκαλοι οἱ προπαρασκευάζοντες καὶ τοὺς ἀγαθοὺς ἄρχοντας. Μέγα εὖρημα λοιπὸν οἱ ἀγαθοὶ διδάσκαλοι καὶ πολλῆς προνοίας καὶ τιμῆς ἄξιοι παρὰ τοῖς ἀνωτάτοις ἄρχουσιν.

Ἡ ἅγια Γραφή ἐνθεν μὲν παραγγέλλει πείθεσθαι τοῖς ἡγουμένοις καὶ ὑποτάσσεσθαι ὑπερεχούσαις ἐξουσίαις καὶ δεῖσθαι ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων καὶ ἀποδιδόναι τὰ τοῦ Καίσαρος Καίσαρι (Ῥωμ. 13, 1—8. Α' Τιμόθ. 2, 1. 2. Ματθ. 22, 21.), ἐτέρωθεν δὲ καθάπτεται δεινῶς διὰ τῶν Προφητῶν καὶ ἐλέγχει τοὺς παρανόμους ἄρχοντας τοῦ Ἰσραὴλ.

3) Ὑπήκοοι καὶ ἑταίραιοι. Ὑπήκοοι εἶναι κυρίως πάντες, ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι· διότι πάντες εἶναι ὑπήκοοι τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Πατρίδος, καὶ πάντες ὀφείλουσι νὰ τηρῶσι τοὺς νόμους πρὸς κοινὴν εὐμερίαν, καὶ πάντες ὀφείλουσι νὰ εἰσφέρωσι κατὰ δύναμιν καὶ θυσιάζωσι καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν ὑπὲρ τοῦ κοινῆ συμφέροντος. Πάντες δὲ συναπαρτίζουσι τὴν κοινὴν γνώμην καὶ πλλαχού διὰ τῆς ψήφου ἐκλέγουσι τοὺς ἄρχοντας καὶ δύνανται νὰ γείνωσι καὶ αὐτοὶ λειτουργοὶ τῆς πατρίδος, ὅταν καλῶς καταρτισθῶσιν εἰς τοῦτο. Ἄλλ' ὅταν τις διὰ τῆς ψήφου ἐκλέξῃ τοὺς ἄρχοντας, γίνεται ὑπήκοος αὐτῶν καὶ ὀφείλει σέβας καὶ ὑπακοήν. Οἱ ἄρχοντες δὲ ὀφείλουσι πίστιν καὶ σέβας τὸν ἄρχοντα τοῦ κράτους, οὗτος δὲ πίστιν εἰς τὸν Θεόν καὶ Πατέρα.

Πολλοὶ νομίζουσι ὅτι εἰσφέροντες χρήματα καὶ τὰ σώματα

εις τὸ κράτος καὶ καθαιροῦντες τὴν αὐθαιρεσίαν διὰ τῆς ὑπακοῆς καὶ εὐπειθείας θυσιαζοῦσι τὴν ἐλευθερίαν, ζωὴν καὶ περιουσίαν· ἀλλ' οὐδὲν τούτων ἤθελον ἔχει, εἰ μὴ ἐγίνοντο αἱ μικραὶ αὗται θυσίαι. Πράγματι δὲ ἐν εὐνομουμέναις πολιτείαις, ὅπου εἶναι ἀσφάλεια καὶ τάξις καὶ πρόνοια ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ λαοῦ, εἰσφέρει τις ἐν καὶ κερδαίνει μυρία ὄσα. Ἀλλὰ καὶ ὅπως δῆποτε ἂν ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίον ἀπαιτεῖ κατὰ πρῶτον τὴν αὐταπάρησιν, πολλῶν δὲ μᾶλλον ἀπαιτεῖ τοῦτο ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος. Ὅσοι δὲ τῶν λαῶν ἀπέκτησαν δικαίωμα ψήφου, ἀπέκτησαν πολυτιμώτατον δικαίωμα· ἀλλ' ἂν κακῶς μεταχειρισθῶσιν αὐτό, ἀνθρακας πυρός σωρεύουσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν.

Ἐν τῇ μεγάλῃ κοινωνίᾳ συγκροτοῦνται ἐξ ἀνάγκης καὶ μικραὶ κοινωνίαι, δι' ὧν προάγεται ἡ ὕλική καὶ πνευματικὴ εὐημερία. Αἱ κοινωνίαι δὲ αὗται, ὅταν γείνωσιν ἑταιρίαι, προβαίνουνσι εἰς ὑψιστον βαθμὸν προόδου, καὶ ὄντως ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητας προήλθεν ἀπὸ τῆς ἀπὸ κοινοῦ συμπράξεως καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν ἑταιριῶν. Ἐνταῦθα ἰδίως καταφαίνεται ὅτι ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίον εἶναι πηγὴ καὶ πύξυς ὕλικῆς εὐημερίας.

§ 25. Περὶ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀγάπης.

Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἄλλη τις κοινωνία παρὰ τὴν πολιτικὴν, ἀλλ' ἡ πολιτικὴ ὑπὸ θρησκευτικῆν ἑποψίαν, καθ' ὅσον τὰ αὐτὰ μέλη συνακαρτερίζουσι θρησκευτικὴν κοινωνίαν. Δὲν περιορίζεται ὅμως ἡ Ἐκκλησία εἰς τὰ ὅρια Κράτους τινός, ἀλλ' ἐπεκτείνεται γενικώτερον εἰς πάντας τοὺς εἰς Χριστὸν πιστεύοντας, ἰδίως εἰς πάντα τὰ γήσιμα μέλη αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ τὰ ὅρια ταῦτα εἶναι στενὰ· διότι ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι τι καθίδρυμα, ἅπερ παρέρχεται, ἀλλὰ θεῖον, καὶ ἐπομένως, συνωδὰ τῷ καθολικῷ χαρακτῆρι τοῦ Χριστιανισμοῦ, περιλαμβάνει ἡ Ἐκκλησία πάντα τὰ γήσιμα μέλη τῆς καθόλου Ἐκκλησίας ἀπ' ἀρχῆς, καὶ προάφεται καὶ περιλάβῃ καὶ καλέσῃ εἰς Χριστὸν πάσας τὰς ἐπιπορευόμενας γενεὰς μέχρι συντελείας αἰώνων. Πρὸς δὲ τούτοις δὲν ἵσταται ἐπὶ γῆς μέγαν ἡ Ἐκκλησία, ἀλλ' ἀναθαίνει εἰς Ὀυρανούς καὶ ἀποτελεῖ ἐν

τι ὄλον μετὰ τῆς ἐν Οὐρανῷ θριαμβευούσης Ἐκκλησίας. Ὡς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατορθοῦται ἡ καθολικὴ ἐνότης τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἐν ταύτῃ κατορθοῦται ἀνὰ πᾶσαν τὴν γῆν τὸ μία ποιμήν, εἰς ποιμήν, καὶ οὐρανὸς καὶ γῆ ἐν τι ὄλον συναπαρτίζουσιν, ἐνῶ τὰ Κράτη παρέρχονται, μεταβάλλονται καὶ οὐδέποτε Κράτος τι κατώρθωσε νὰ ἐπικρατήσῃ πάντων τῶν λοιπῶν, οὐδὲ εἶναι τοῦτο δυνατόν.

Ἄλλ' ἂν καὶ τηλικαύτην ἔκτασιν ἔχῃ ἡ Ἐκκλησία, δύναται ὁμως καὶ ἐκάστη πολιτικὴ κοινωνία νὰ ἀποτελέσῃ ἰδίαν Ἐκκλησίαν, καὶ τοιαῦται κατὰ τόπους Ἐκκλησίαι ὑπῆρχον ἀνέκαθεν διότι οὕτω καὶ μόνον δύναται λυσιτελέστερον νὰ ποιμαίνεται ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλὰ πᾶσα κατὰ τόπον Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ τηρῇ τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ ἀγάπης μετὰ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, ἵνα ἡ ὀρθόδοξος καὶ ἀληθὴς Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ὀφείλει ἅμα νὰ στηρίξῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν τοὺς πιστοὺς καὶ νὰ ἐνεργῇ εἰς ἐπιστροφήν τῶν ἑτεροδόξων καὶ ἐθνικῶν οὐχὶ ὁμως διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης καὶ διὰ τῶν πνευματικῶν ὅπλων τὸ ῥῆμα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ δίστομος βροματὴ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ πανοπλία αὐτῆς ἡ πίστις καὶ ἀγάπη (Ἐφεσ. 6, 13—20).

Ἡ καθίδρυσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ σκοπὸς αὐτῆς, ἡ ἀνάλογος συγκρότησις αὐτῆς καὶ τὰ καθήκοντα τῶν προεστώτων αὐτῆς, πᾶσα ἐν γένει διάταξις ἀφορῶσα εἰς τὴν εὐκοσμίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπίτευξιν τοῦ πνευματικοῦ σκοποῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ, πάντα ταῦτα θεόθεν ἔλαβον τὴν ἀρχὴν καὶ ὑπὸ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας ἐν τῇ καθόλου φωνῇ αὐτῆς, καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ταῖς Οἰκουμενικαῖς Συνόδοις, ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐκανονίσθησαν. Ὁ σκοπὸς δὲ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι καὶ σκοπὸς τῆς πολιτείας διότι διὰ τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, ἐνῶ κατορθοῦται ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς, στερεοῦνται καὶ προάγονται καὶ τὰ ἔθικα ἐρείσματα τῆς πολιτείας, καθόσον οὐδεὶς δύναται σωθῆναι, ἂν μὴ ἀναγεννηθῇ ἠθικῶς καὶ προκόψῃ ἐν τῷ ἀγαθῷ. Διὰ ταῦτα λοιπὸν πᾶσα Πολιτεία ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ σέβηται τὰ θεῖα δικαιώματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ μὴ ἐπεμβαίῃ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς, ἀλλὰ νὰ περιφρουρῇ καὶ περιθάλπῃ αὐτήν. Μόνον ἐπὶ

δικαίωμα ἔχει ἡ Πολιτεία νὰ ἐπιτηρῇ τὰς παρεκτροπὰς τῶν ποιμένων εἰς τὰ ἐγκόσμια καὶ ἀλλότρια τῶν πνευματικῶν καθηκόντων, καὶ νὰ κωλύῃ πᾶσαν βίαν τῆς συνειδήσεως.

Ποῖα τὰ δικαιώματα τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ἀπορρέοντα καὶ τοῦ καθιδρύσαντος Θεοῦ, πῶς συνετάγη τὸ πάλαι τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας ἄριστα κεκραμένον ἐκ τοῦ μοναρχικοῦ, ἀριστοκρατικοῦ καὶ δημοκρατικοῦ, ποῖα τὰ θεσπίσματα τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων τὰ τὴν ἑλὴν Ἐκκλησίαν ἀφορῶντα, ποῖα ἡ σχέσις τῆς Πολιτείας καὶ τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ πῶς τηρεῖται ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἁρμονία, περὶ πάντων τούτων καὶ τῶν τοιούτων διδάσκουσιν ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία καὶ μάλιστα τὸ Κανονικὸν λεγόμενον Δίκαιον. Ἡ δὲ Δογματικὴ διδάσκει τὴν περὶ Ἐκκλησίας καθόλου θεωρίαν, ἐφ' ἧς στηρίζονται καὶ τὸ Δίκαιον αὐτῆς, ὡς καὶ ἡ Πρακτικὴ λεγομένη Θεολογία, Ὀμιλητικὴ, Λειτουργικὴ καὶ Ποιμαντορικὴ, αἱ διδάσκουσαι τὰ ἰδιαιτέρα καθήκοντα τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας πρὸς διακονίαν τοῦ λόγου, τῶν μυστηρίων καὶ τῆς ποιμαντορίας. Ἐνταῦθα ἄρα καθολικώτερός τις λόγος ἔσται περὶ τῆς ἀγάπης καὶ τῶν καθηκόντων τῶν μελῶν τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας, καὶ εἶτα περὶ τῆς σχέσεως πρὸς τὴν ἐν Οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν.

α) Περὶ τῆς ἀγάπης τῶν μελῶν τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας.

Ὡς ἡ Πολιτεία, οὕτω καὶ ἡ Ἐκκλησία ἔχει τοὺς ἄρχοντας καὶ ἀρχομένους. Καὶ οἱ μὲν ἄρχοντες λέγονται ποιμένες καὶ κληρὸς, οἱ δὲ ἀρχόμενοι λαϊκοί. Ἐκ τῶν τριῶν δὲ βαθμῶν τῆς ἱερωσύνης, τῶν Ἐπισκόπων, Πρεσβυτέρων καὶ Διακόνων, ποιμένες κατ' ἐξοχὴν εἶναι οἱ Ἐπίσκοποι, οἵτινες κατὰ τὴν ἑκτασιν τῆς δικαιοδοσίας καλοῦνται καὶ Ἀρχιεπίσκοποι, Μητροπολίται, Πατριάρχαι. Οἱ δὲ Πρεσβύτεροι εἶναι καὶ αὐτοὶ κατὰ δεύτερον λόγον ποιμένες, ὡς βοηθοὶ τοῦ Ἐπισκόπου καὶ μέτοχοι τῆς ἱερωσύνης αὐτοῦ. Ὅσοι δὲ τούτων μετέχουσι καὶ ἐξουσίας τινὸς καλοῦνται Οἰκονόμοι, Πρωτοϊερεῖς (Πρωτοπαπᾶς) καὶ εἴ τι ἄλλο. Οἱ δὲ Διάκονοι πρὸς τῇ διακονίᾳ τῇ ἀγίᾳ Τραπέζῃ, διακονοῦσιν ἐνίοτε καὶ ἄλλας διακονίας τοῦ λόγου, καὶ καθόλου εἶναι οἱ κα-

τ' ἐξοχὴν ὑπηρετεῖται πρὸς τὰ πνευματικώτερα τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ δὲ λοιποὶ τοῦ κλήρου δι' εὐχῆς μόνης ἄνευ χειροτονίας λαμβάνουσι μόνον τὸ δικαίωμα τοῦ ὑπηρετεῖν τὰς ἄλλας ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας. Τινὲς δὲ καὶ προπαρασκευάζονται ἵνα διὰ τῶν κατωτέρων τούτων βαθμίδων ἀνέλθωσιν εἰς τοὺς κυρίους βαθμοὺς τῆς Ἱερωσύνης.

Ἴδιον τάγμα συναπαρτίζουσι οἱ μοναχοί, οἱ δι' εὐχῆς ἀφιέρωσαντες ἑαυτοὺς εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀγαθοεργίαν. Ἐχουσι δὲ καὶ οὗτοι ἰδίους ἱερεῖς καὶ ἄρχοντας ὑποκειμένους εἰς τὴν ἐποπτεῖαν τῶν Ἐπισκόπων. Καὶ οἱ μὲν Πρεσβύτεροι καλοῦνται ἱερομόναχοι, Ἀρχιμανδρίται δὲ καὶ Ἡγούμενοι οἱ ἄρχοντες τῶν Μοναστηρίων. Οἱ δὲ Διάκονοι καλοῦνται ἱεροδιάκονοι, οἱ δὲ Μοναχοὶ διαιροῦνται εἰς ἀπλοὺς καὶ μεγαλοσχήμους, εἰς ἀσκητὰς καὶ ἐρημίτας.

1) *Ποιμένες καὶ κληρικοί.* Φῶς τοῦ κόσμου καὶ ἄλλας τῆς γῆς ἀποκαλεῖ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τοὺς Ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτῶν τοὺς διαδόχους αὐτῶν, τοὺς Ποιμένας τῆς Ἐκκλησίας· «Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἄλας τῆς γῆς· ἐὰν δὲ τὸ ἄλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀλισθήσεται; Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. . . . Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς Οὐρανοῖς» (Ματθ. 5, 13—16). Καὶ ὄντως φῶς τοῦ κόσμου καὶ ἄλας τῆς γῆς εἶναι καὶ ὀφείλουσι νὰ ἦναι οἱ καλοὶ ποιμένες, καὶ ὁ ποιμὴν ὁ καλός, κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Σωτῆρος, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων (Ἰωάν. 10, 11). Ἄν καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι καὶ μάλιστα οἱ ποιμένες λαὸν ὀφείλουσι διὰ τῶν ἀρετῶν αὐτῶν νὰ οἰκοδομῶσι τὸν πλησίον, πολλῶ δὴ μᾶλλον οἱ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλοι τῆς ἠθικῆς καὶ οἱ ἐπόπται τῶν ἡθῶν καὶ ἰατροὶ τῶν ψυχῶν, οἱ διάκονοι τοῦ λόγου καὶ τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, ὀφείλουσι νὰ καταρτισθῶσιν οὕτως, ὥστε νὰ λάμπῃ ἀπ' αὐτῶν τὸ φῶς τῆς ἀληθείας καὶ ἀρετῆς, ἵνα δοξολογήσωσιν οὕτω μάλιστα τὸν Θεόν· «Προσέχετε ἑαυτοῖς, λέγει αὐτοῖς ὁ Ἀπόστολος, καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ, ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλη-

σίου τοῦ Θεοῦ, ἣν περιποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος» (Πράξ. 20, 28). Ἀλλαχοῦ δὲ ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος (ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον καὶ Τίτον ἐπιστολαῖς), ὀρίζων τὰ προσόντα τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας, ἀπαριθμεῖ πλήθος ἀρετῶν, καὶ φαίνεται ἀπαιτῶν ἀρετὰς μᾶλλον ἢ σοφίαν μεγάλην, ἂν καὶ θέλει καὶ διδασκτικὸν τὸν ποιμένα καὶ διπλῆς τιμῆς ἀξίους κρίνει τοὺς καλῶς προεστῶτας, καὶ μάλιστα τοὺς καπιῶντας ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ. Ἀλλὰ κατὰ πρῶτον λόγον πρέπει νὰ ἦναι ἐνάρετοι οἱ ποιμένες· διότι διὰ τῆς ἀρετῆς μάλιστα διδάσκουσι τοὺς ἄλλους. Δύο λέξεις, ἀπλῆ παραινέσις παρ' ἐναρέτου ποιμένος, ἰσχύουσι πολλῶ πλεον, ἢ τεχνικώτατοι καὶ ῥητορικώτατοι λόγοι. Ἐπειτα δὲ ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος ὅτι θέλει δώσει στόμα καὶ σοφίαν εἰς τοὺς ἀληθεῖς αὐτοῦ Ἀποστόλους. Καὶ οἱ μεγάλοι δὲ φωστῆρες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὡς ἄλλα πολυύμματα Χερουβιμ κατοπτεύσαντες τὰ βάθη τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ, ἠξιώθησαν τῆς χάριτος ταύτης, ἀφοῦ παρεσκεύασαν ἑαυτοὺς ναοὺς τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τῆς ἀρετῆς.

Ἀληθές μὲν ὅτι σήμερον μεγάλης προπαρασκευῆς ἐν πάσῃ σοφίᾳ χρῆζουσιν οἱ ποιμένες, ἵνα καὶ ἐλέγχωσι τὴν πλάνην καὶ ὑπεραπολογῶνται ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' οὐδέποτε πρέπει νὰ ἦναι ἡ σοφία ἡ φυσικοῦσα μόνον τὸ κύριον προσόν· διότι ὁ ἱερεὺς δὲν εἶναι μόνον διδάσκαλος, ἀλλὰ κατὰ πρῶτον λόγον εἶναι λειτουργὸς τοῦ Θεοῦ. Πῶς δὲ δύναται ἀκάθαρτος νὰ προσέρχηται τῷ θυσιαστηρίῳ καὶ τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τελῇ τὰ φρικτὰ ἐκεῖνα μυστήρια, εἰς ἃ μετὰ φόβου καὶ τρόμου παρίστανται καὶ αὐτοὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ καὶ καλύπτουσι τὸ πρόσωπον αὐτῶν καὶ αὐτὰ τὰ Σεραφίμ;

Ἐντεῦθεν δὲ ὀφείλει, διὰ τί ἡ Ἐκκλησία παρὰ τῶν μελλόντων νὰ χειροτονηθῶσιν εἰς τὸ ὑψηλὸν τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα ἀπαιτεῖ μετὰ τοῦ Ἀποστόλου πρὸς τὴ παιδεία βίον ἀνεπίληπτον ἰδίως, μαρτυρούμενον ὑπὸ τῆς καλῆς μαρτυρίας τῆς ἐξωθεν· διὰ τί συνωδᾷ τῷ Ἀποστόλῳ ἀπαιτεῖ παρὰ πάντων τῶν κληρικῶν, ἵνα ὡς τύπος τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστραφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἀγνείᾳ νὰ προσέχωσι τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ· νὰ μὴ ἀμελῶσι τοῦ δοθέντος ἀποσφ

χαρίσματος μετά ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου (Α'. Τιμόθ. 4, 12—14). Μετὰ τοῦ Ἀποστόλου παραγγέλλει εἰς τοὺς κληρικούς νὰ μὴ ἐμπλέκωνται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις (Β'. Τιμόθ. 2, 4), ἀλλὰ νὰ ἀγωνίζωνται μόνον ὑπὲρ τοῦ Κυρίου, ὡς στρατιῶται αὐτοῦ. Ὅλος ὁ βίος τῶν ἱερέων πρέπει νὰ ᾖ ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ· διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἐκκλησία ὠρίσεν αὐτοῖς πολλὰς προσευχὰς καθ' ἑκάστην, ἵνα οἱ λειτουργοὶ τοῦ Θεοῦ δέωνται καὶ ὑπὲρ τῶν ἀπολειπομένων ἀδελφῶν, καὶ ἀναπληρῶσιν αὐτῶν τὴν προσευχὴν, καὶ ἀγιάζωσιν αὐτῶν τὰ βιωτικὰ ἔργα καὶ καταδιδάξωσι τὴν εὐλογία τοῦ Θεοῦ ἐπ' αὐτῶν. Τὰς λοιπὰς ὥρας τῆς ἡμέρας δρεῖλουσι νὰ διέρχωνται ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καὶ παρακλήσει τῶν καταπονομένων καὶ τῇ οἰκοδομῇ πάντων. Τοιοῦτοι ποιμένες εἶναι ἀληθεῖς ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ τοῦ Ὑψίστου, καὶ μέγαλοι εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος καὶ εὐλογίᾳ Θεοῦ. Πᾶσα τὸναντίον ἁμαρτία αὐτῶν καὶ ἡ ἐλαχίστη εἶναι βαρυτάτη, καὶ μεγάλη ἡ εὐθύνη αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· παρ' αὐτῶν, παρ' ὧν ἤρτηνται αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων, λόγον ἰδίως ἐκζητήσει ὁ Θεὸς διὰ τὰ ἴδια καὶ ἀλλότρια ἁμαρτήματα. Πόσος λοιπὸν κατακρίσεως ἄξιοι οἱ ταχέως ἐπιτεθέντες χεῖρας καὶ οἱ ἀναξίως ἐπισκοπῆς ὀρεγόμενοι;

2) *Λαϊκοί.* Καὶ οἱ λαϊκοὶ δὲν εἶναι ἀμέτοχοι ὅλως τῆς ἱερωσύνης· διότι καὶ αὐτοὶ ἐχρίσθησαν τῇ σφραγίδι τῆς δωρεᾶς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ συναπαρτίζουσι τὸ Βασιλεῖον ἱεράτευμα· ἐν τῇ ὅλῃ Ἐκκλησίᾳ δὲ ἡ χάρις. Διὰ τοῦτο καὶ εἶναι ἀπηγορευμένον νὰ ἀπελθῇ μυστήρια καὶ τὴν Λειτουργίαν εἰς μόνος ἱερεὺς ἀνευ ἄλλων παρισταμένων καὶ συναπαρτιζόντων τὴν Ἐκκλησίαν· διὰ τοῦτο καὶ ἐπαναλαμβάνει ὁ λόγος συντόμως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡμῶν τὰς μυστικὰς δεήσεις τοῦ ἀμέσου λειτουργοῦ τοῦ Θεοῦ· συγχειροτονεῖ, οὕτως εἰπεῖν, διὰ τοῦ «Κύριε ἐλέησον» καὶ διὰ τοῦ «Ἄξιος», καὶ παρέχει τὴν ἐξωθεν μαρτυρίαν· βουλευεται μετὰ τοῦ κλήρου περὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἐπιτελεῖ τὸ Βάπτισμα. Ἄλλ' οὐχ ἥττον οὔτε ψῆφον ἔχουσιν οἱ λαϊκοὶ οὔτε ἄμεισοι λειτουργοὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι, οὔτε αὐτοῖς δεδοταὶ τὸ δεσμεῖν καὶ λύειν τὸ ἀξίωμα τοῦτο τῆς ἱερωσύνης, ὅπερ καὶ ἱερωσύνη κατ' ἐξοχὴν

καὶ εἶναι καὶ λέγεται, δίδεται ὑπὸ τοῦ διδόντος τὴν χάριν Θεοῦ διὰ χειροτονίας ὑπὸ τῶν διαδόχων τῶν Ἀποστόλων, παρ' ὧν διεδέξαντο οἱ ποιμένες ἀμέσως τὸ ὑψηλὸν τοῦτο ἀξίωμα. Ὁφείλουσιν ἄρα ὑπακοῆν καὶ σέβας οἱ λαϊκοὶ εἰς τοὺς ἀμέσους λειτουργοὺς τοῦ Θεοῦ, ὡς ὑποδεέστεροι αὐτῶν ἐν τῇ ἱερωσύνῃ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ νὰ μὴ ἐπεμβαίνωσιν εἰς τὰ δικαιώματα τοῦ Θεοῦ.

Ἴνα δὲ κατορθωθῇ ὁ καθολικὸς σκοπὸς τῆς Ἐκκλησίας, τῆς τε κατὰ τόπον καὶ τῆς ὅλης· ἵνα δυναθῶσιν οἱ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας νὰ μὴ περισπῶνται εἰς τὰς βιωτικὰς μερίμνας, ἀλλ' ἀφιερῶσιν ὅλους ἑαυτοῦς εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ὀφείλουσι νὰ συντελέσωσιν εἰς τοῦτο οἱ λαϊκοὶ καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ καὶ πάσῃ δυνάμει καὶ μετὰ πάσης προθυμίας. Πᾶν ὅ,τι χορηγοῦσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, χορηγοῦσιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸ ἴδιον ἅμα ὄφελος. Ἄς φροντίζωσι μόνον νὰ δίδωσι καλὴν μαρτυρίαν, ἔταν προχειρίζονται οἱ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας· ἄς φροντίζωσι νὰ προπαρασκευάζωσι: ἄξιοι λειτουργοὶ τοῦ Θεοῦ.

Ἴνα δὲ δυναθῶσιν οἱ λαϊκοὶ νὰ ἀποτελῶσιν ἔθνος ἅγιον καὶ βασιλεῖον ἱεράτευμα, ὥρισεν ἡ Ἐκκλησία τὸν ἐλάχιστον χρόνον τῆς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν κληρικῶν λατρείας τοῦ Θεοῦ καὶ κοινωσίας τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Ὁρίσε δηλ. ἵνα πάντες οἱ λαϊκοὶ, πλὴν τῶν δι' εὐλόγους αἰτίας ἀπολειπομένων, προσέρχωνται εἰς τὴν θεϊαν λειτουργίαν κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ λοιπὰς ἑορτὰς, καὶ νὰ ἐξομολογῶνται καὶ κοινωνῶσι τῶν ἀχράντων Μυστηρίων τετρακτὸς τοῦ ἐνιαυτοῦ κατὰ τὸν χρόνον τῶν νηστειῶν, ἢ τοῦλάχιστον ἅπαξ κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστήν, καὶ μάλιστα τὴν μεγάλην Πέμπτην. Πᾶς δὲ Χριστιανὸς πρέπει νὰ θεωρῇ μεγίστην εὐεργεσίαν τοῦ Θεοῦ τὸ νὰ ἀξιωθῇ τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ μάλιστα νὰ κοινωνῇ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου εἰς ἄφεςιν ἁμαρτιῶν καὶ τοῦ Σώματος τοῦ Κυρίου, τοῦ ἄρτου τούτου τῆς ζωῆς καὶ παντὸς ἀγαθοῦ. Μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως καὶ ἀγάπης καὶ ἐξομολογήσεως καὶ προσηκούτης προπαρασκευῆς πρέπει νὰ προσέρχεται εἰς τὴν Τράπεζαν τοῦ Κυρίου, καὶ νὰ θεωρῇ μέγιστον κακὸν καὶ μεγίστην ποινὴν τὴν στέρησιν τῆς οὐρανοῦ ταύτης τροφῆς διὰ βαρῆα ἁμαρτήματα.

Ἦρσις πρὸς τούτοις ἡ Ἐκκλησία καὶ νηστείας κατὰ πᾶσαν Τετράδα καὶ Παρασκευὴν καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας ὥρας τοῦ ἑνιαυτοῦ (τὴν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, τὴν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, τὴν πρὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ τὴν πρὸ τῶν Χριστουγέννων), ἵνα δυνηθῶσι πάντες οἱ πιστοὶ νὰ ἀσκῶσιν ἐγκράτειαν παθῶν, νὰ ἀγιάσωσι τὸν στέφανον τοῦ ἑνιαυτοῦ, καὶ προπαρασκευασθῶσιν εἰς κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ μιμηθῶσιν αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν καὶ τοὺς ἁγίους αὐτοῦ, οἵτινες διὰ νηστείας καὶ προσευχῆς, τῶν πνευματικῶν τούτων ὅπλων, συνέτριψαν πᾶσαν ἐναντίαν δύναμιν τοῦ πονηροῦ. Αὐστηροτάτη ἦν ἀνέκαθεν ἡ νηστεία (διὰ παντελοῦς ἀπογῆς βρωμάτων ἢ ξηροφαγίας μάλιστα μετὰ τὴν δύσιν τοῦ Ἡλίου) κατὰ τὴν μεγάλην Παρασκευὴν καὶ τὸ μέγα Σάββατον. Αὐστηρὰ ἦν ἡ νηστεία καὶ κατὰ τὰς Τετράδας καὶ Παρασκευὰς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς (διὰ ξηροφαγίας μάλιστα μετὰ τὸ δειλινόν) καὶ τὰς Παραμονὰς τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων καὶ τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς Μ. Ἑβδομάδος. Ἦτιον αὐστηραὶ ἦσαν διὰ τοὺς λαϊκοὺς μάλιστα αἱ λοιπαὶ ἡμέραι τῶν νηστειῶν. Πάσης δὲ νηστείας ἐξαιροῦνται οἱ ἀσθενεῖς καὶ τῶν πλείστων οἱ ὀδοιπόροι. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς λαϊκοὺς καθόλου καὶ μάλιστα τοὺς ἐργατικοὺς πολλὴν συγκατάθεσιν ἀπέδειξεν ἀνέκαθεν ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλ' οὐδέποτε αἱ ἡμέραι τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου, αἱ ἡμέραι τῶν αὐστηροτάτων νηστειῶν ἐπιδέχονται συγκατάθεσιν, εἰμὴ μόνον διὰ τοὺς ἀσθενεῖς. Καὶ ἡ συγκατάθεσις δὲν πρέπει νὰ ᾖται ὀλοσχερῆς καταλύσις τῆς νηστείας, ὡς οὔτε ἡ νηστεία ἐν γένει εἶναι τρυφή διὰ μεταλλαγῆς βρωμάτων. Ὁ κοιλιόδουλος πρὸς οὐδὲν μέγα ἀγαθὸν ἐπιτήδειος, μᾶλλον δὲ οὐδὲν αὐτοῦ ὄφελος.

Κατὰ τὸν χρόνον τῶν νηστειῶν, τὸν κατ' ἐξοχὴν χρόνον τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλιστα τὴν Μ. Τεσσαρακοστήν, εἶναι ἀπηγορευμέναι αἱ θορυβώδεις πανηγύρεις καὶ τέρψεις. Διὰ τοῦτο ἀπηγορεύθη καὶ ἡ τελετὴ τοῦ Γάμου κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον.

3) *Μοραχοί*. Καὶ πρὸ Χριστοῦ ἦδη ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ πολλοὶ φεύγοντες τὰ τοῦ κόσμου καὶ τὰ ἐγκόσμια ἀπεχώρουν μακρὰν τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων, ἵνα δυνηθῶσι νὰ ἀφιερῶσιν ὅλους ἑαυτοῦς τῷ Θεῷ. Πολλοὶ δὲ καὶ συμβιοῦντες μετὰ τῶν ἀνθρώ-

πων ἤτκουον ἐγκράτειαν καὶ ἀπειχον τοῦ γάμου, ἵνα δυναθῶσι νὰ στρατεύωνται ὑπὲρ τοῦ Κυρίου καὶ εὐαγγελίζωνται αὐτόν, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν οἱ πλείστοι τῶν Ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοὺς διωγμοὺς δὲ ἀνεχώρουν πολλοὶ εἰς τὴν ἔρημον καὶ περὶ τοὺς μεγάλους Ἀναχωρητὰς συνηθροίσθησαν ἤδη πλείστοι ὅσοι ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν, ὥστε νὰ ἀποτελέσωσι πολυαριθμούς κοινότητας. Πρῶτον θεμελιωτὴν τοῦ μοναχικοῦ βίου ὀνομάζει ἡ παράδοσις Παῦλον τὸν Θεβαῖον (ἐκ Θεβαΐδος τῆς Αἰγύπτου) κατὰ τὸν ἐπὶ Δεκίου διωγμὸν ἀρξάμενον τοῦ ἀσκητικοῦ βίου. Ἰδίως δὲ θεμελιωτὴς ἐν Αἰγύπτῳ μὲν εἶναι ὁ μέγας Ἀντώνιος, ἐν Παλαιστίνῃ δὲ Ἰλαρίων ὁ μέγας. Πολλαχοῦ δὲ τῆς Ἀνατολῆς ἐξήπλωσαν οἱ μαθηταὶ τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τὰ Κοινόβια καὶ ἐπὶ τὸ τελειότερον ἐρβύθησαν ὁ μέγας Βασίλειος. Εἰς δὲ τὴν Δύσιν κατέστησε γνωστὸν τὸν μοναχικὸν βίον ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ἐξόριστος ὢν ἐκεῖ καὶ συγγραψας τὸν βίον τοῦ Μ. Ἀντωνίου. Ἐρβύθησαν δὲ ἐκεῖ Ἰωάννης ὁ Κασσιανὸς καὶ μάλιστα ὁ Βενέδικτος (γεννηθεὶς ἐν ἔτει 480).

Ὅτε ἐκόπασαν οἱ διωγμοὶ καὶ ἐπληθύνθησαν οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες, ἐπληθύνθησαν τότε καὶ οἱ μοναχοί· διότι μετὰ τῆς πληθύσεως τῶν Χριστιανῶν, ὧν πολλοὶ ἦσαν κατ' ὄνομα μόνον, ἐπληθύνθησαν καὶ τὰ σκάνδαλα καὶ ἐχαλαρώθησαν τὰ αὐστηρὰ ἦθη· διὰ τοῦτο πολλοὶ ἐπιζητοῦντες τελειότητα βίου ἐρευνῶν τὸν κόσμον καὶ κατέρευον εἰς τὰ Κοινόβια, καὶ κατετάσσοντο εἰς τοὺς μοναχοὺς, οἵτινες ἀπειρωμένοι πάντες τότε εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ διάγοντες καὶ ἐν τελείᾳ ὑπακοῇ καὶ παρθενίᾳ, ἔλαμπον ἐπὶ ἀγιότητι. Ἐργαζόμενοι δὲ ὡς ὁ Ἀπόστολος ταῖς ἰδίαις χερσὶν αὐτῶν μόνον ἐπήρουν εἰς τὴν λιτὴν αὐτῶν τροφὴν, ἀλλὰ καὶ ἄλλοις ἐπήρουν τὰ πρὸς ζωάρκειαν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἐσθέριζον τοὺς πιστοὺς εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἐξεργόμενοι ἐπὶ τινα χρόνον τῶν Μονῶν καὶ κηρύττοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Οὐ μόνον δὲ οἱ τελειότητα βίου ἐπιζητοῦντες, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν Χριστιανῶν, ἵνα κρατύνωσιν ἑαυτοὺς ἐν τῇ ἀρετῇ, διεβίουν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐν τοῖς Μοναστηρίοις.

Ἐντέθεν δὲ ἰδὼν, διὰ τί ἤκμασε ποσούτων ὁ μοναχικὸς βίος

καὶ τοσοῦτον ἀγαπᾶς ἦν. Μάλιστα δὲ μετὰ ταῦτα τὰ μάλιστα εὐηργέτησαν οἱ Μοναχοὶ τῆς Ἀνατολῆς τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν καὶ ἐρ' ἱκανὸν χρόνον καὶ οἱ ἐν τῇ Δύσει τὴν ἐκτὶ Ἐκκλησίαν. Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τὰ Μοναστήρια ἦσαν τὰ Ταμεῖα πάσης ἀγαθοεργίας, καὶ τὰ Σχολεῖα πάσης ἀρετῆς καὶ παιδείας. Ἐκεῖθεν ἐξῆλθον οἱ μεγάλοι ποιμένες καὶ διδάσκαλοι τοῦ ἔθνους ἡμῶν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἔθνος ἡμῶν ἀριέβρασε πλεῖστα ὅσα πρὸς συντήρησιν καὶ αὐξήσιν τῶν Μοναστηρίων.

Ἐπειδὴ δὲ οὐ πάντες χωροῦσι τὴν αὐστηρότητα τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὥρισεν ἡ Ἐκκλησία ἀνάκαθεν, ἵνα μόνοι γίνωνται δεκτοὶ οἱ ὥριμοι τὴν ἡλικίαν καὶ μετὰ πολυχρόνιον δοκιμασίαν. Ὁ κανὼν δ' οὗτος εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τοὺς ἀποχωροῦντας τοῦ κόσμου καὶ ἀφιερουμένους ἕως τῆ λατρεία τοῦ Θεοῦ καὶ τῆ δόξῃ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, καὶ εὐχομένους αὐτῷ τελεῖαν ὑπακοήν, καὶ βίον ἐν ἀγνείᾳ καὶ μετανοίᾳ καὶ νηστείᾳ καὶ ἐν πάσῃ ἀγαθοεργίᾳ.

6) Περὶ τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης τῆς ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Ἐκκλησία δὲν περιορίζεται, ὡς εἴρηται: ἤδη, ἐπὶ γῆς, ἀλλὰ συνδέεται μετὰ τῆς ἐν Οὐρανοῖς δι' ἀμοιβαίας ἀγάπης. Μέλη δὲ τῆς ἐν Οὐρανοῖς Ἐκκλησίας εἶναι οἱ ἐν πίστει καὶ μετανοίᾳ κεκοιμημένοι πατέρες καὶ ἀδελφοὶ ἡμῶν καὶ οἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ. Πρὸς πάντας τούτους ὑφίσταται ἀνάκαθεν ὁ σύνδεσμος τῆς ἀγάπης ἐν τῇ ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίᾳ, ἐκδηλούμενος διὰ δεήσεως μὲν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, ἐπικλήσεως δὲ τῶν ἁγίων. Οἱ δὲ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ, οἱ ἀπ' αἰῶνων αὐτῷ εὐαρεστήσαντες καὶ ἔχοντες πλείονα παρρησίαν ἐνώπιον Θεοῦ, προσβέβουσι ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς Κυρίῳ, καὶ ἡ δέησις αὐτῶν ὑπὲρ ἡμῶν δὲν ἀποβαίνει ἀκαρπός, ὅταν ἡμεῖς ὦμεν ἄξιοι τῆς εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ.

1) *Κεκοιμημένοι ἐν Κυρίῳ.* Ἀνάκαθεν ἡ Ἐκκλησία ἀπεδείχθηκε τὴν ἀγάπην πρὸς τοὺς κεκοιμημένους ἐν Κυρίῳ, ἥτοι ἐν πίστει καὶ μετανοίᾳ, ἐφοδιάζουσα αὐτοὺς μὲ τὰ ἐφόδια ζωῆς αἰωνίου, μὲ τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου, καὶ πολλάκις ἀναφέρουσα ὑπὲρ αὐτῶν τὴν ἀνάιμακτον θυσίαν, δι' ἧς πνευματικῶς γίνονται ἐν σῶμα διὰ τοῦ Κυρίου μεθ' ὅλης τῆς Ἐκκλησίας καὶ κρα-

τώνεται και τελειουργός γίνεται ή δέησις ήμῶν ὑπέρ τῶν κοιμημένων. Τὰ μνημόσυνα δὲ και νῦν εἶναι παρ' ἡμῖν οὐδὲν ἕτερον εἶναι, ἢ λειτουργία, ἤτοι προσφορὰ τῆς ἀναιμάκτου θυσίας μετὰ δεήσεων ὑπέρ τῶν κοιμημένων.

Ἴνα δὲ ὧσιν εὐπρόσδεκτοι θυσίαι αἱ δεήσεις ἡμῶν, πρέπει νὰ ἀποβῆσιν ἐκ τῆς πίστεως και ἀγάπης· πρέπει νὰ ἀναλογιζώμεθα μετὰ συντριβῆς καρδίας ὅτι ἡμεῖς ἀναπληροῦμεν τὴν πίστιν αὐτῶν, προσφέροντες τὴν ἀναιμάκτον θυσίαν· ἀναπληροῦμεν τὴν ἀγάπην αὐτῶν πρὸς τὸν πλησίον, ὅταν ἐλεῶμεν πτωχοὺς και εἰς τὴν τράπεζαν τῆς ἀγάπης προσκαλῶμεν πένητας (τοῦτο σημαίνουν οἱ ἄρτοι τῶν μνημοσύνων και κηδειῶν). Μάτην δὲ τὰ πάντα γίνονται, ὅταν πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις γίνονται και ὡς ξηροὶ τύποι. Μάτην ἐκπληροῦμεν τὸ ἱερώτατον χρέος πρὸς τοὺς κοιμημένους πατέρας και ἀδελφοὺς ἡμῶν, ὅταν ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἢ ἔρημος ζώσης και ἐνεργοῦ πίστεως, ὅταν χρῆζομεν ἡμεῖς αὐτοὶ, ἵνα δέωνται ἄλλοι περὶ συγχωρήσεως ἡμῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ και ἐπιστροφῆς ἀπὸ τῆς πλάνης.

2) Ἁγιοὶ τοῦ Θεοῦ. Ἀνέκαθεν ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὰς ἐπετειοὺς ἡμέρας τῆς ἀλλήσεως τῶν Μαρτύρων, ἃς γενεθλίουσ ἡμέρας αὐτῶν ἐθεώρει, ἐτέλει σῦναξιν και λειτουργίαν εἰς τιμὴν και μνήμην αὐτῶν και ἐπεκαλεῖτο αὐτοὺς, ἵνα ὡς ἔχοντες παρῆρσιαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πρεσβεύωσιν ὑπέρ τῶν μελῶν τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας. Ἐτελοῦντο δὲ ἰδίως αἱ συνάξεις τῶν πιστῶν ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν Μαρτύρων, ὡς ἐπὶ τῶν ὀστέων αὐτῶν ἰδρύεται ἄχρι τοῦδε τὸ ἐπὶ γῆς θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ, ἡ ἅγια Τράπεζα. Εἰς τὸν χορὸν τῶν Μαρτύρων περιελήφθησαν μετὰ ταῦτα και πάντες οἱ ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστήσαντες τῷ Θεῷ και οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ και τὰς γενεθλίουσ ἡμέρας τῆς τελειώσεως τῶν ἁγίων ἐώρταζεν ἡ Ἐκκλησία και ἐπεκαλεῖτο αὐτοὺς ἵνα πρεσβεύωσιν ὑπέρ ἡμῶν. Ὅτε δὲ ἐκόπασαν οἱ διωγμοὶ, και ναοὺς ἤγειρεν εἰς τιμὴν και μνήμην, και τοὺς ναοὺς καθωράισε διὰ τῶν εἰκόνων πάντων τῶν ἁγίων, ἵνα ὀρατῶς παραστή ἡ ἐν Οὐρανοῖς θριαμβεύουσα Ἐκκλησία, και θαρῆρους πληροὶ τὴν ἐπὶ γῆς στρατευομένην και οἰκοδομῆ ἐμφανεστερον διὰ τοῦ παραδείγματος. Καὶ

ἐν τῇ ἀναιμάκτῳ δὲ θυσίᾳ προσφέρονται ἀνέκαθεν μερίδες ὑπὲρ πάντων τῶν ἁγίων, ὡς καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν εὐσεβῶς κεκοιμημένων, καὶ οὕτω ἀριθμητότατα καταδείκνυται ὁ στενὸς σύνδεσμος τῆς ὅλης Ἐκκλησίας.

Καὶ ἡμεῖς δὲ οὐ μόνον ἐορτάζομεν τοὺς ἁγίους τοῦ Θεοῦ, ἐπιτελοῦντες συναΐξεις καὶ ἐπικαλούμενοι τὴν πρεσβείαν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πάντοτε προσφερομένους τὴν δέησιν ἡμῶν καὶ λατρείαν εἰς τὸν Θεὸν ἐνώπιον τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων, καὶ ἀσπαζόμεθα τὰς εἰκόνας αὐτῶν καὶ τῷ ὀνόματι αὐτῶν κοσμοῦμεθα, ἵνα καὶ προστάτας ἔχωμεν αὐτοὺς καὶ βοηθήσωσιν ἡμῖν πρὸς μίμησιν τῶν ἀρετῶν αὐτῶν κατὰ τὸ δυνατόν.

Τῆς προστασίας δὲ καὶ πρεσβείας παρὰ τῷ Θεῷ τῶν Ἁγίων, καὶ μάλιστα τῆς Ὑπερμάχου στρατηγοῦ, τῆς Παναγίας Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου Μαρίας, ἀπειράκις πείραν ἐλάβομεν. Πλήρης εἶναι ἡ ἱστορία ἡμῶν τῆς παρὰ Θεοῦ ἀντιλήψεως καὶ τῶν θαυμασίων αὐτοῦ διὰ τὴν πρεσβείαν τῶν Ἁγίων αὐτοῦ, ὅσας ἡμεῖς ἐφάνημεν ἄξιοι, καὶ ἐτηροῦμεν τὴν ἱεράν παρακαταθήκην τῆς πίστεως, καὶ ἐπροκόπτομεν ἐν τῇ ἀγάπῃ. Τίς Θεὸς μέγας, ὡς ὁ Θεὸς ἡμῶν; ἂν τοῦτο λέγει πᾶς χριστιανός, ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ τοῦτο: Ὡς θαυμαστός ὁ Θεὸς ἐν τοῖς Ἁγίοις αὐτοῦ!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.'

Περὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης.

§ 26. *Συναφεια καὶ περιεχόμενον τοῦ κεφαλαίου τούτου.*

Διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης μανθάνομεν πῶς κατορθοῦνται πολλὰ καὶ μεγάλα καθήκοντα, πολλαὶ καὶ μεγάλαι ἀρεταί, ἐπομένως μανθάνομεν πῶς πρέπει νὰ περιστείλωμεν τὴν φιλαυτίαν ἡμῶν καὶ νὰ γείνωμεν ἀγαθοὶ καὶ τέλειοι, καὶ ἐπομένως νὰ ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀληθῶς. Ἀναμνηστέον δ' ὅτι ἀγαπῶντες τοὺς ἄλλους ἐξ ἀνάγκης ἀνταγαπώμεθα,

καί ἐπομένως πλείον ἡμεῖς ὠφελοῦμεθα, ἢ ὠφελοῦμεν· διότι ἕκαστος εἶναι εἰς πρὸς ἀπείρους μυριάδας, καί ἐνώ εἰσφέρει ἓν, ἀπολαμβάνει μυριοπλασίονα. Ἄλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ κατορθώσωμεν τὴν ἀγάπην τῶν ἄλλων καί νὰ ἀπολαύσωμεν τῶν ἀγαθῶν ἐκεῖθεν καί τῆς τοιαύτης ἠθικῆς τελειότητος, ἂν μὴ ἀγαπήσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς, ἐπιμελούμενοι τῆς ἠθικῆς ἡμῶν μορφώσεως καί μορφῶντες κατὰ Χριστὸν τὸ τε σῶμα καί τὴν ψυχὴν ἡμῶν. Διὰ τῆς ἠθικῆς βελτιώσεως τοῦ ἐν ἡμῖν ἀνθρώπου τοῦ κατὰ Θεὸν κτισθέντος κατορθοῦμεν καί τᾶλλα καθήκοντα καί τὰς ἄλλας ἀρετάς, ὀρθῶς πολιτευόμενοι πρὸς τε Θεὸν καί ἀνθρώπους. Ὡστε διὰ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀληθοῦς ἀγάπης κατορθοῦται καί ὁ ἠθικὸς βίος καθόλου, καί εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ἀσκητικὸν μέρος τῆς ἠθικῆς ἢ περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου πραγματεία.

Ἀληθές μὲν ὅτι εἶδομεν ἤδη τὰ θεόντα περὶ τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καί περὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου· εἶδομεν καί πῶς κατορθοῦται οὗτος λεπτομερέστερον ἐν τῷ περὶ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καί τοῦ πλησίον, καί οὕτω βελτιούμεθα ἠθικῶς καί ἡμεῖς αὐτοί, καί κτῆμα ἡμέτερον γίνεται τὸ ἀγαθόν, καί περιοριζομένης οὕτω τῆς φιλαυτίας, ἀγαπῶμεν ἀληθέστερον καί ἡμᾶς αὐτοὺς. Ἄλλ' οὐχ ἕττον ὑπολείπονται πολλὰ καθήκοντα καί πολλαὶ ἀρεταὶ περιλαμβανόμεναι εἰς τὴν αὐτοτιμὴν καί αὐτοαγάπην, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν κατορθοῦνται καί τᾶλλα. Διότι ὅστις δὲν σέβεται καί ἀγαπᾷ ἑαυτὸν, ἢ δὲν ἔμαθε νὰ σέβηται καί ἀγαπᾷ ὀρθῶς ἑαυτὸν, δὲν δύναται νὰ ἀγαπᾷ καί τιμᾷ τὸν Θεόν καί τὸν πλησίον. Διὰ τοῦτο καί μέτρον τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης ὥρισεν ὁ Θεὸς τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ ψυχῆς καί σώματος συνιστάμεθα, ἄρα καί περὶ τὴν ἐπιμέλειαν ἀμφοτέρων τούτων περιτρέφεται ἢ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δὴλον ὅτι ἴδιον ἔργον τοῦ ἀσκητικοῦ τούτου κεφαλαίου εἶναι ἡ μόρφωσις τοῦ ἐν ἡμῖν ἀνθρώπου κατὰ τε ψυχὴν καί σῶμα. Προηγείται δὲ τούτων ὁ περὶ αὐτοτιμῆς καί αὐτοαγάπης καθολικώτερος λόγος, ἵνα τις καθολικωτέραν ἔνοιαν ἔχη τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης.

§ 27. Περὶ αὐτοτιμῆς καὶ περὶ αὐτοαγάπης καθόλου.

Ἴνα δυναθῆ ὁ ἄνθρωπος νὰ κατορθώσῃ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ τελειότητα, πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ ἐννοήσῃ καὶ συναισθανθῆ τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμὸν, τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ εὐγένειαν. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφὴν εἶναι εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν δὲ τούτου ὑψηλότερον, οὐδεμίαν εὐγένειαν ἄλλη ἴση πρὸς ταύτην· διότι δυνάμει τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ ἐξομοιοῦται ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ δύναται νὰ κληθῆ υἱὸς Θεοῦ! Δυνάμει τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ ὀργᾶ ὁ ἄνθρωπος πρὸς πᾶν ὑψηλὸν καὶ γενναῖον δύναται διὰ μὲν τοῦ νοεροῦ αὐτοῦ ὀφθαλμοῦ νὰ ἀνύρῃ τὴν συνάφειαν τῶν ὄντων, διὰ δὲ τῆς καρδίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἐλευθέρως θελήσεως νὰ κοινωνήσῃ μετὰ τῶν ὄντων, ἐφαρμόζων ὅ,τι εὔρεν. Οὕτω δὲ πληρούμενος πάσης θεογνωσίας καὶ θεοσεβείας καθίσταται κρίκος ἐνωτικὸς τοῦ ὄρατοῦ καὶ ἀοράτου κόσμου καὶ γλῶσσα τῆς ἀλόγου φύσεως· καθίσταται ἱερεὺς τοῦ Ἰψίστου, προσάγων θυσίαν αἰνέσεως ἐξ ὀνόματος τῶν ἀλόγων ὄντων· καθίσταται ἐπίτροπος Θεοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρατοῦ κόσμου, ἀρχὼν ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὴν ἄμεσον ἐπιμέλειαν τοῦ ὄρατοῦ κόσμου ἐπιτετραμμένος, ἵνα κατορθωθῆ ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς Δημιουργίας. Ἄν ἄρα ταῦτα ἐννοήσῃ καὶ συναισθανθῆ ὁ ἄνθρωπος, πληροῦται τηλικαύτης φιλοτιμίας, ὥστε ὀργᾶ οἰκοθεν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἀγαθοῦ, ζηλοῖ εἰλικρινῶς τὰ πνευματικὰ καὶ ἀποτροπιάζεται τὸ κακόν, κἂν πολλακίς θωπεύῃ τὴν φιλαυτίαν του· τότε ἡ τιμὴ αὐτῆ τῆς ἐν ἡμῖν εἰκόνας τοῦ Θεοῦ γίνεται τιμὴ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ· διότι ὁ τοιοῦτος οὐδέποτε ἐκκλίνει εἰς φιλαυτίαν, ἥτοι οἴησιν, ὑπερηφανίαν, ἀλαζονείαν, πλεονεξίαν καὶ ἡδυπάθειαν, ἵνα προσκρούσῃ εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· οὐδέποτε ἀτιμᾶζει αὐτὴν, παραδιδόμενος εἰς τὰς ὀλόγους ὀρέξεις τῶν παθῶν καὶ εἰς παντὸς εἶδους ἀκολασίαν.

Καὶ ὅμως κατὰ τὴν αὐτὴν Γραφὴν ὁ ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὧν οὐ συνῆκεν, ἀλλὰ παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὁμοιώθη αὐτοῖς. Βύθους ἐξ ἀρχῆς τῆ εἰσηγήσει μισοκαλοῦ πνεύματος ἐπληρώθη φιλαυτία ἀκρας, καὶ ἠθέλησε τάχιστα νὰ γείνη

ανεξάρτητος και, τὸ χείριστον, νὰ γείνη ἴσος τῷ Θεῷ· διὸ και ἀπεβλήθη τῆς ἀμέσου μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίας και ἀρέθη εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, και εἰς τὰ θεινὰ τῆς ἀγνοίας. Ἐκτοτε ἐξαχρειωθείς, ἐγένετο δοῦλος τῶν παθῶν, και εἰς τοῦτο κατεστράφη ἡ ριλαυτία, και κατέστη δυσχερεστάτη ἡ ἀρετὴ και ἡ ἀγάπη τοῦ ἀγαθοῦ και ἡ ἀληθῆς αὐτοαγάπη. Ἐν τούτοις ὁ Θεὸς ἐν τῇ πανσόφῳ αὐτοῦ ἀγαθότητι εὔρε τρόπον, ἵνα ἀναστήσῃ τὸν πεπτωκότα ἄνθρωπον, ἀποστείλῃ τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ Υἱόν, ὅστις ἐφώτισε τὸν κόσμον τῷ φωτὶ τῆς ἀληθείας και ἐξηγόρασεν ἡμᾶς ἐκ τῆς κατάρας τῷ τιμίῳ αὐτοῦ αἵματι· οὐ μόνον δὲ ἐγένετο τύπος· και ὑπογραμμὸς πάσης ἀρετῆς και ἀνέμνησε πάλιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸν ὑψηλὸν τῶν προορισμῶν, ἐνώσας πάλιν ἐν ἑαυτῷ τὸν ἄνθρωπον μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ και κατέπεμψε τὸ Πανάγιον Πνεῦμα εἰς τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας, ἵνα ἀγιασθῇ και ἀναγεννηθῇ αὐτοὺς και οὕτως ἐνώσῃ πάλιν μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δὲ ὄθλον ὅτι, ἵνα ἐπανέλθωμεν πάλιν εἰς τὸν Θεόν και κατορθώσωμεν τὴν ὑψηλὴν ἡμῶν κλήσιν και ἠθικὴν τελειότητα, πρέπει νὰ ἀγωνισθῶμεν κατὰ πρῶτον τὸν καλὸν ἀγῶνα· πρέπει νὰ ἄρωμεν τὸν σταυρὸν τῆς αὐταπαρνήσεως, νὰ καθαιρέσωμεν ὅλην τὴν ριλαυτίαν ἡμῶν διὰ μετανοίας, ταπεινοφροσύνης, ὑπομονῆς, πραότητος και ἐγκρατείας. Ὅταν δ' οὕτω καθάρωμεν τὴν καρδίαν ἡμῶν, τότε θέλωμεν ἰδεῖ τὸν Θεόν, θέλωμεν πληρωθῆ τῆς ἀγάπης παντὸς ἀγαθοῦ, και εἰκόνες ἐμφυχοὶ τῆς ἀρετῆς ἐσόμεθα και τῶν ἀκηράτων αὐτῆς ἀγαθῶν μέτοχοι. Ἄλλ' οὕτε ὁ ἀγιασμὸς τῆς καρδίας ἡμῶν, οὕτε ἡ τελεία ἀγάπη κατορθοῦνται εὐκόλως· οὐδαμῶς δὲ ὑπὸ μόνων ἡμῶν, ἀλλὰ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, ἣν μεταδίδωσι τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ διὰ τῶν Μυστηρίων εἰς τοὺς εἰς Χριστὸν πιστεύοντας.

Κατὰ πρῶτον λοιπὸν, ἀροῦ συναισθανθῶμεν τὴν ὑψηλὴν ἡμῶν κλήσιν, πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν τὴν διόρθωσιν ἡμῶν συνεργοῦντες τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, ἢ μᾶλλον ἀποδεχόμενοι τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς και ὑπεικόντες. Ἡ δὲ χάρις ἢ τὰ ἐλλείποντα ἀναπληροῦσα πράξει ἡμᾶς εἰς πᾶν ἀγαθὸν και τελείους ἠθικῶς ἀναδείξει· ἄχρι τέλους. Ἡ δὲ προκοπὴ ἀπὸ γνώσεως εἰς γνώσιν και μάλιστα τὰ

ἰδεῖν τὸν Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, τοῦτο ἐνταῦθα ἀνέρι-
κτον καὶ μόνης τῆς μελλούσης ζωῆς βραβεῖον Θεοῦ, ὅτε καὶ τε-
λεία ἡ μακαριότης ἔσται. Ἄρκει ὅτι ἐνταῦθα ἱκανὰ ἡμῖν πρὸς εὐ-
σέβειαν ἀπεκαλύφθησαν· ἀρκεῖ ἐνταῦθα νὰ μάθωμεν, ἢ μᾶλλον νὰ
εἰκάσωμεν τὰ ἐν ταῖς χερσίν ἡμῶν καὶ τὰ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν
ἡμῶν· καὶ διὰ μόνων τούτων ἱκανῆς σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ
πληρούμεθα, ἵνα καὶ ζήλου ἐνθίου πληρωθῶμεν.

§ 28. Περὶ τῆς πρὸς τὸ σῶμα ἡμῶν ἀγάπης.

Τὸ σῶμα ἡμῶν εἶναι τὸ ὄργανον τῆς ψυχῆς, δι' οὗ κατορθοῖ
αὕτη τὸν ὑπὸ Θεοῦ τεθέντα αὐτῇ σκοπὸν· διὸ καὶ εἰς τὸ σῶμα
τὸ ἀνθρώπινον πρὸ παντὸς ἄλλου ὄρατοῦ κτίσματος καταφαίνεται
ἡ πανσοφία τοῦ Θεοῦ. Τὸ σῶμα ἡμῶν εἶναι κατ' ἐξοχὴν Θεοῦ
οἰκοδομὴ καὶ Θεοῦ γεώργιον, ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος (Α' Κο-
ρινθ. 3, 9). Καὶ ὄντως σοφωτάτη εἶναι ἡ κατασκευὴ ἡμῶν, ὡς
διδάσκουσι ἡ Ἀνατομία καὶ Φυσιολογία· τὰ πάντα ἐξαγγέλλουσι
τὴν πανσοφίαν τοῦ Θεοῦ καὶ διδάσκουσι τὸν ἄνθρωπον τὴν ὑψη-
λὴν αὐτοῦ εὐγένειαν, μάλιστα δὲ ἡ κατασκευὴ τῶν ὀφθαλμῶν
καὶ τῶν ὠτων, ἡ ἐρθὴ στάσις καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς χειρὸς. Ἄ-
νευ τῆς τοιαύτης κατασκευῆς τῆς χειρὸς, ὥστε νὰ σχηματίζη
κύκλον καὶ ὄλη καὶ διὰ τῶν δακτύλων, οὔτε γραφὴ, οὔτε παντὸς
εἴδους ὄργανα ἠδύνατο νὰ ὑπάρχωσι, ἐπομένως οὔτε τέχνηαι,
οὔτε ἐπιστήμαι καὶ πᾶσα πρόοδος.

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον διὰ τί ὁ Ἀπόστολος ἀποκαλεῖ καὶ τὸ σῶμα
ἡμῶν ναὸν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ παραινεῖ νὰ δοξάσωμεν
καὶ ἐν αὐτῷ τὸν Θεόν, καὶ νὰ μὴ φθείρωμεν αὐτό· «Οὐκ οἶδατε
ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν Ἁγίου Πνεύματος ἔστιν, οὗ
ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἐαυτῶν; Ἐγοράσθητε γὰρ τιμῆς·
δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν καὶ ἐν τῷ πνεύματι
ὑμῶν, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ» (Α' Κορινθ. 6, 19—20). Καὶ ἐν
τῇ αὐτῇ Ἐπιστολῇ λέγει· «Οὐκ οἶδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ
τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ἡμῖν; εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ
φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός» (3, 16—17).

Ὁρείλομεν ἄρα νὰ ἐπιμεληθῶμεν τοῦ σώματος ἡμῶν, διατηροῦντες τὴν ζωὴν ἡμῶν καὶ μὴ αὐτοκτονοῦντες.

1) Ζωή. Διὰ τῆς υγείας καὶ εὐρωστίας τοῦ σώματος διατηρεῖται καὶ ἡ ζωὴ. Καὶ νοῦς δὲ υγιὴς ἐν υγιεῖ σώματι. Ἡ υγεία δὲ διατηρεῖται διὰ λιτῆς καὶ καθαρᾶς διαίτης, δι' ἐργασίας καὶ ἀναπαύσεως καὶ καθόλου δι' ἐγκρατείας. Ἡ ἐγκράτεια εἶναι μέσος τις ὁρος μεταξύ ἡδυπαθείας καὶ τῆς ἀνθρωποκτόνου σκληραγωγίας. Συνήθως δὲ ἀποκαλεῖται ἐγκράτεια ἡ χαλιναγωγῆσις τῶν ἀλόγων παθῶν. Ἄλλ' εἶναι καὶ τοῦτο, καὶ πᾶν μέτρον ἅμα ἐν τῇ διαίτῃ, καὶ πᾶσα καθάρσις τῆς φιλαυτίας καὶ τῶν πνευματικῶν παθῶν, οἰήσεως, φθόου καὶ πλεονεξίας. Ἐνταῦθα δὲ μόνον περὶ τῆς σωματικῆς, οὕτως εἰπεῖν, ἐγκρατείας ὁ λόγος. Ἐν ταύτῃ δὲ ὄντως υγεία ψυχῆς καὶ σώματος καὶ ἡ πρώτη βᾶσις παντὸς ἀγαθοῦ.

Καὶ δὴ διὰ τῆς ἐγκρατείας ἐν τῇ διαίτῃ, ἦτοι διὰ τῆς λιτότητος περὶ τὴν τροφήν, τῆς καθαριότητος περὶ τε τὸ σῶμα καὶ τὴν ἐνδυμασίαν καὶ κατοικίαν, καὶ διὰ παντὸς ὅ,τι διδάσκει ἡ Ὑγιεινὴ καθόλου, οὐ μόνον ἀπαλαττόμεθα πολλῶν νόσων καὶ ἀπολαύομεν τοῦ βαρύτερου ἀγαθοῦ τῆς υγείας, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα δευῖα φεύγομεν, εἰς ἃ ἀγοῦσιν ἡ κοιλιοδουλεία καὶ ἡ πολυτέλεια. Διὰ τούτων γινόμεθα πλεονέκται, ἄστοργοι, προδότες τῆς Πατρίδος, καὶ οὐδὲν ἱερὸν καὶ ὅσιον ἔχομεν, καὶ πρὸς οὐδὲν μέγα καὶ ὑψηλὸν ἐπιτήδειοι οἱ ἐκδεδητημένοι καὶ ἐσκιατραφημένοι· μᾶλλον δὲ ἐκλύονται καὶ ἀποκτενοῦνται καὶ σήπονται καὶ φθείρονται. Ἐὰ αὐτὰ καὶ χεῖρω πάσχουσιν οἱ ἀκόλαστοι τὸν βίον καὶ δοῦλοι τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς σαρκός. Οἱ τοιοῦτοι ἐκνευρίζονται ὅλως καὶ ἀποβλακίζονται, καὶ ἐνταῦθα καταφαίνονται τὰ ὀφώνια τῆς ἁμαρτίας· γηράσκουσι πρὸ τοῦ χρόνου, ἀλλοιοῦνται τὴν μορφήν καὶ οὐδὲν ἢ ἀνθρωπότης ἀναμένει παρ' αὐτῶν.

Διὰ τῆς ἐργασίας οὐ μόνον ὁ ἄνθρωπος πορίζεται τὰ πρὸς τὸν βίον καὶ προκόπτει εἰς τὸ ἀγαθόν, οὐ μόνον στερεοῖ καὶ ἐπιρρώωνύει τὴν υγείαν, ἀλλὰ καὶ ἀπαλλάττει ἑαυτὸν πολλῶν δειμῶν. Οὐδέποτε, ἢ σπανίως, ὁ φιλόπονος ἄνθρωπος ἀδικεῖ· διότι ὁ οἰκθεὴν πορίζομενος τὰ πρὸς τὸν βίον καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀναδειχθεὶς καὶ

φιλότιμος εἶναι καὶ φιλόνομος καὶ ἀφιλοκερδής, καὶ οὔτε κολακεία, οὔτε φθόνος, οὔτε βραδουργία μολύνουσι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ εὐκόλως. Τούναντίον δὲ ἡ ἀργία εἶναι μήτηρ πάσης κακίας· εἶδος δὲ ἀργίας εἶναι αἱ συχναὶ ἀναπαύσεις καὶ ψυχαγωγαίαι.

Τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐγκρατείας καὶ φιλοπανίας τῶν πατέρων ἡμῶν πείραν λαμπρὰν ἔχομεν. Δι' αὐτῶν οὗτοι κατέστησαν ἀδάμαντες καὶ ἀήττητοι πρὸς πᾶσαν κακουχίαν, πύργοι ἀσάλευτοι τῆς Πατρίδος· διὸ καὶ ὁ Θεὸς εὐλόγησεν αὐτοὺς, καὶ ἐδόξασε, καὶ ἐκομίσαντο τὸν ἀμάρτανον στέφανον τῆς ἀθανασίας.

2) *Αὐτοκτονία*. Ἐκ τῶν εἰρημέων ὄπλον ἦν ὅτι ἡ ζωὴ ἡμῶν, οὐ μόνον εἶναι πολύτιμον ἀγαθόν, ἀλλὰ καὶ ἱερόν. Διὰ τοῦτο καὶ φύσει ἡμεῖς τοσοῦτον φιλοῦμεν, ὥστε μέγιστον κακὸν ἡγοῦμεθα τὸν θάνατον, καὶ μέγιστη θυσιά εἶναι τὸ ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος ἀποθνήσκειν. Ἀλλὰ καὶ μόνον ὑπὲρ τῶν ἱερωτάτων τούτων τιθέναι τὴν ψυχὴν ἡμῶν ὁ Θεὸς κελεύει, ὁ ὠρησάμενος τὸ ἱερόν τοῦτο δῶρον.

Καὶ ὅμως εἶναι πολλοί, οἵτινες τολμῶσι νὰ ἄρῃσι χεῖρα ἀνόσιον καθ' ἑαυτῶν καὶ νὰ καταστρέψωσι τὸν βίον, μηδὲν ἀναλογιζόμενοι ὅτι αὐτοκτονοῦντες ἐπιβάλλουσι βέβηλον χεῖρα κατὰ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Θεοῦ, καὶ διαρρήγνυουσιν πάντα σύνδεσμον μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀγενές καὶ ἀνάνδρον εἶναι ἡ αὐτοκτονία· διότι καναντῶσιν εἰς τὴν ἀνοσίαν ταύτην πράξιν κυρίως οἱ δοῦλοι τῶν παθῶν, οἱ διὰ τῆς ἀνοίας πολλὰς ἀνάγκας καὶ ἀξιώσεις ἐξευρόντες, καὶ ἀποτυγχάνοντες καὶ στερούμενοι τῆς προσπεκύστης ἀνδρίας καταλαμβάνονται ὑπὸ ἀπογνώσεως καὶ ἀπονοίας, τοῦ προδρόμου τῆς αὐτοκτονίας. Καὶ ὄντως ἀπόνοια καὶ δεινὴ παραφροσύνη προηγεῖται τῆς αὐτοκτονίας, καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως ἢ τοιαύτη μισαρὰ πράξις. Ἀλλ' οὐχ ἦν οὐδαμῶς ἀπαλλάττει τῆς εὐθύνης ἡ ἀπόνοια· διότι ἡμεῖς γινόμεθα αἴτιοι αὐτῆς, διὰ τοῦ ἀκολάστου βίου, καὶ τὸ μέγεθος τοῦ κακοῦ ἔγκειται εἰς τὴν ἀπόγνωσιν, δι' ἣν καταφρονεῖται καὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἐκκλησία, διὰ τὴν ἱεροσουλίαν ταύτην καὶ τὸ κατὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀμάρτημα (ὑπὲρ ἐστὶν ἡ ἀπόγνωσις), οὔτε εὐχεται

καὶ κηδεύει τοὺς αὐτοκτονοῦντας, ἀλλ' οὐδὲ ἔχουσι ἰσχύϊν αἱ ὑπὲρ τούτων δεήσεις, ἅς πολλοὶ ἐκ συμπαθείας ἀναπέμπουσι τῷ Θεῷ.

Ἐν τούτοις αὐτοκτονία εἶναι καὶ τὰ ἐλαύνοντα εἰς αὐτὴν διότι τὸ πολὺ τῆς θλίψεως, τὸ γεννῶν παραφροσύνην, προέρχεται ἐξ ἀμέτρου φιλοδοξίας, πλεονεξίας καὶ ἀκολάστου βίου. Οὐδὲν ἄρα διαφέρει τῆς αὐτοκτονίας καὶ τὸ νὰ τήκηταί τις ὡσεὶ κηρὸς ἐκ τοῦ φθόγου καὶ ἐκ τῶν ἀλόγων παθῶν· θανατοῖ τὴν ψυχὴν καὶ ὁ διὰ τῶν παθῶν, καὶ μάλιστα διὰ τῶν ἀκολάστων ἐπιθυμιῶν τῆς σαρκὸς ἀμβλύων τὰ νεῦρα τῆς ψυχῆς.

Μάλιστα δὲ θανατοῖ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν ἡ νεότης, ἥτις διὰ τὴν ἀπειρίαν καὶ ζωηρότητα τῆς φαντασίας καὶ τοῦ αἰσθήματος γίνεται ὄψμα εὐκόλως τῶν πειρασμῶν καὶ σκανδάλων, καὶ ἀκάθεκτος φέρεται κατὰ τῶν κρημνῶν τῆς ἀπωλείας, καὶ στερεῖται οὕτω ἡ ἀνθρωπότης τῶν χρηστῶν αὐτῆς ἐλπίδων. Ἀλλοίμονον εἰς αὐτὴν, ἂν δὲν προνοήσῃ νὰ ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου τὰ σκάνδαλα, τὰ κακοήθη ἀναγνώσματα, τὰ κακὰ παραδείγματα, καὶ νὰ παιδαγωγήσῃ τὴν νεότητα ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου.

§ 29. Περὶ τῆς πρὸς τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἀγάπης.

Ἄν ἐκτρέφομεν καὶ περιθάλπομεν τὸ σῶμα ἡμῶν καὶ τῆς ἡμετέρας ζωῆς φειδόμεθα, ἂν χάριν τοῦ σώματος ἐργαζόμεθα καὶ ποριζόμεθα τὰ πρὸς τὸν βίον καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ σώματος, ταῦτα πάντα θρεψόμεν νὰ πράττωμεν, διότι τὸ σῶμα ἡμῶν εἶναι τὸ οἰκητήριον καὶ τὸ ὄργανον τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ ἡμῶν εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ἄρα θρεψόμεν νὰ ἐργαζόμεθα καὶ νὰ φροντίζωμεν· διότι δι' αὐτῆς κατορθοῦμεν τὰ τε ἐπίγεια καὶ αἰώνια ἀγαθὰ. Διὰ τοῦτο καὶ χάριν τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς ἡμῶν πρέπει νὰ ἀφειδῶμεν καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν· διὸ καὶ λέγει ὁ Σωτὴρ· «Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ἔβλῃ κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιώσῃ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀνάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;» (Ματθ. 16, 26). Πρὸς σωτηρίαν δὲ τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐκέκωσεν ἑαυτὸν ὁ

Μορφογενής Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, μορφήν δούλου λαβὼν καὶ ὑπήκοος γενόμενος τῷ Πατρὶ μέχρι θανάτου σταυρικοῦ!

Ὁφείλομεν ἄρα κατὰ πρῶτον λόγον διὰ πίστεως, ταπεινοφροσύνης, ὑπομονῆς, πραότητος, ἐγκρατείας καὶ ἀγάπης νὰ ἀναστήσωμεν τὴν πεσοῦσαν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, εἶτα δὲ διὰ τελειοτέρας μορφώσεως τῶν ψυχικῶν δυνάμεων νὰ λαμπρύνωμεν ἐτι μᾶλλον τὴν στολὴν τὴν ψυχῆς ἡμῶν, καὶ ἄρχοντες καὶ ἐπίτροποι Θεοῦ γενώμεθα. Ἄλλ' ἢ λαμπρότης αὕτη νῦν οὔτε ἐν τῷ ἅμα κατορθοῦται, οὔτε καθ' ὀλοκληρίαν. Ὅστε φροντίζοντες καὶ περὶ ταύτης νῦν ἐν τῷ ἐπικήρῳ τούτῳ βίῳ, ὀφείλομεν κατὰ πρῶτον νὰ καθάρωμεν τὴν ψυχὴν ἡμῶν, νὰ ἀγωνισθῶμεν τὸν καλὸν ἀγῶνα, νὰ ἐμμείνωμεν πιστοὶ εἰς τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἥτις καὶ ἄρχεται τῆς σωτηρίας ἡμῶν, καὶ προάγει αὐτὴν καὶ τελειοῖ ἡμᾶς. Ἄς ζητήσωμεν πρῶτον τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ πάντα τᾶλλα προστεθήσεται ἡμῖν, κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Σωτῆρος (Ματθ. 6, 33).

Ἡ μόρφωσις δὲ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, τοῦ νοῦς καὶ τῆς καρδίας, ὑπὸ ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἐποψὴν λέγεται μόρφωσις τῆς συνειδήσεως ἡμῶν καὶ τῆς καρδίας ἐν τῇ θεογνωσίᾳ καὶ θεοσεβείᾳ, διότι πάντα, ὡς εἴρηται καὶ ἀλλαγῶν πολλάκις, εἶναι κτίσματα Θεοῦ, καὶ ἐν πᾶσιν ἄρα Θεὸν ἐπιγινώσκωμεν καὶ Θεὸν θεβόμεθα, ἐὰν κατὰ τὴν θεογνωσίαν πολιτευώμεθα.

1) *Νοῦς*. Διὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦς ἡμῶν ἀποκτῶμεν τὸ φῶς τῆς ψυχῆς, ἵνα διορᾷ τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων καὶ τὴν συνάφειαν αὐτῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ κατορθώσῃ τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς εὐγένειαν, τὴν ἑξομοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τὴν εὐημερίαν τὴν ἐνταῦθα καὶ τὴν ἐν οὐρανοῖς μακαριότητα. Ἐρικνούμεθα δὲ τῆς ἀληθείας δι' ἁρμονικῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοεροῦ ὀφθαλμοῦ τῆς ψυχῆς τὰς ποικίλας ἐντυπώσεις, ὧν ἀντιλαμβάνεται ἡ ψυχὴ, τὰ ποικίλα ἰνδάλματα τῆς φαντασίας, δι' ὧν ἀναπαριστᾷ τὰ ἐγνωσμένα ἢ ψυχῆ, καὶ ποιητὴς γίνεται ἄνθρωπος, πρέπει νὰ κανονίσῃ ἢ κρίσῃ, ἵνα ἐναποταμιεύηται δοκιμὸς χρυσοῦς γνώσεων ἐν τῇ μνήμῃ. Μόνοι δὲ αἱ γνώσεις αἱ διὰ τῆς φυσικῆς ὁδοῦ εἶναι ἀνεπαρκεῖς, καὶ εἶναι ἀνάγκη τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ, ἵνα μὴ

προσκόπητῃ ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἀληθείας. Ἐνάγκη ἄρα καὶ τῆς ἄλλης πηγῆς τῆς ἀληθείας, τῆς πίστεως. Διὰ ταύτης δὲ κατορθοῖ ὁ ἄνθρωπος τὰς ὑψηλὰς ἀρετὰς τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ φρονήσεως καὶ γίνεται ἀληθὴς σοφός. Σοφία δὲ καὶ θεογνωσία τότε εἶναι ταυτόν. Ἄλλως καταλαμβάνεται ἡ ψυχὴ ὑπὸ τῆς οἰήσεως καὶ τῶν περὶ αὐτὴν, ὑπερηφανίας, ἀλαζονείας, φιλοδοξίας, κενοδοξίας καὶ δοκησιοσφίας, αἵτινες ταπεινοῦσι μᾶλλον τὸν ἄνθρωπον καὶ κωλύουσι τὴν ἀληθῆ πρόοδον, καὶ κατὰ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐξεγείρουσιν.

Ὅργανον δὲ πρὸς ὀρθὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν εἶναι ἡ παιδεία, δι' ἐπιμελείας, διὰ τῶν γραμμάτων καὶ ὀρθῆς μεθόδου καρποποροῦσα. Τὰ γράμματα εἶναι τὸ στερρόν μνημεῖον τοῦ πνεύματος, ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, δι' οὗ κοινωοῦμεν μετὰ πάντων τῶν αἰώνων καὶ πάντων τῶν ἀνθρώπων. Σήμερον δὲ κατωρθώθη ὄντως νὰ συγχωρευθῶσιν εἰς τὸ χωνευτήριον τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας πᾶσαι αἱ γνώσεις, καὶ δύναται ἄρα ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀναπαραστήσῃ τὸν ὅλον βίον τῆς ἀνθρωπότητος, νὰ συμβιώσῃ, οὕτως εἰπεῖν, μετ' αὐτῆς, καὶ νὰ ἐξακριβώσῃ ἅμα διὰ τῆς συγκρίσεως τὴν ἀλήθειαν, καὶ οὕτω νὰ ἐναφήσῃ τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμὸν καὶ ἀπαλλαγῇ ἅμα τῆς βαναύσου ἐργασίας, ἧτις μόνη ταπεινοῖ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ μέτοχος παιδείας τὴν ἀρχίαν θεωρεῖ ἐνείδος· διότι τὸ βάναισον πάσης ἐργασίας ἀναπληροῦσιν αἱ μηχαναὶ, ὁ δὲ ἄνθρωπος, ὡς ἀρχων, διευθύνει μόνον αὐτάς. Ἡ ἐξακρίβωσις δὲ τῶν γνώσεων καὶ ἡ εὐκόλος μετάδοσις τῶν ἀναγκαίων ἐκάστῳ γνώσεων πρὸς ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν βελτίωσιν κατορθοῦνται διὰ τῆς μεθόδου. Διὰ ταύτης ἀποσκαρακίζονται καὶ τὰ ψυχροφθόρα βιβλία τῆς ψευδοπαιδείας καὶ κατορθοῦται ἡ ἀληθὴς παιδαγωγία τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ σὺν ἡμῶν καὶ κοινωφελής.

2) *Καρφία.* Ὑπὸ ταύτην περιλαμβάνονται τὸ τε αἶσθημα καὶ ἡ ἐλευθέρη θέλησις. Τὸ αἶσθημα διατιθέμενον ἡδέως ἢ ἀνιαρῶς ὑπὸ τοῦ νοῦς, ἐλαύνει τὴν θέλησιν ἡμῶν, τὴν πρακτικὴν ταύτην δύναμιν. Ἐὰν μὴ μορφωθῇ τὸ αἶσθημα ἡμῶν καὶ μὴ χαλιναγωγῆται ὑπὸ τοῦ λόγου, γίνεται ἡ θέλησις ἡμῶν ἔρμαιον τῶν ἀλόγων

φυσικῶν ὁρμῶν, καὶ μαραινέται ὁ πυρὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἡμῖν καὶ σβέννεται τὸ αἰσθημα τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἀληθείας. Δῆλον δὲ ἔστι ὄρθαι γνώσεις καὶ ὀρθὴ παιδαγωγία μορφοῦσιν ἐν ἡμῖν τὸ αἰσθημα τῆς ἀληθείας, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, ἅτινα ἐνεφυτεύθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, ἵνα φύσει ὀργώμεν πρὸς πᾶν ὑψηλὸν καὶ γενναῖον καὶ πρὸς τὴν κορωνίδα παντός, τὴν εὐσέβειαν· διότι δυνάμει τῆς ἐμφύτου ἡμῖν ἐνοίας τοῦ Θεοῦ πέφυκε καὶ ἡ καρδία ἡμῶν τοιαύτη. Καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ἡ καρδία ἀναγκαιεῖται τὴν παρεκτροπὴν τοῦ νοός, καὶ ἐμπνέει ὑψηλὰς ἐνοίας καὶ γενναῖα φρονήματα. Ὅστε ἀμοιβαία εἶναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ νοός καὶ τῆς καρδίας. Ἀλλὰ προκειμένου νὰ μορφωθῇ ἡ καρδία, ὀδηγεῖ εἰς τοῦτο ἡ πείρα τοῦ νοός. Ἀπεδείχθη δὲ νῦν ὅτι ἡ ἐκ παίδων ὀρθοσκευτικὴ μόρφωσις παρὰ τῶν γονέων, καὶ μάλιστα τῶν μητέρων καὶ τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τὰ μάλιστα συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ ἀναπλασθῇ ἡ καρδία ὀρθῶς καὶ κρατυνθῇ ἐν αὐτῇ ἡ ἀγάπη τοῦ καθήκοντος. Οὐκ ἔλιγον δὲ συντελεῖ πρὸς πλήρωσιν τῆς καρδίας γενναίων καὶ ὑψηλῶν αἰσθημάτων καὶ ἡ καλλιέργεια ἐν ἡμῖν τοῦ αἰσθήματος τοῦ καλοῦ διὰ τῆς μουσικῆς καὶ καλλιτεχνίας καὶ καθαρῶν καὶ ἐξωτερικῆς εὐπρεπειᾶς καὶ εὐγενοῦς συμπεριφορᾶς. Ὡς αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις ἀρμονικῶς καλλιεργούμεναι φέρουσιν ὑγιεῖς καρποὺς, οὕτω καὶ τὰ τρία εἶδη τοῦ αἰσθήματος, τὰ ἐμφαίνοντα τὴν συνάρειαν τῆς καρδίας μετὰ τοῦ πνεύματος, ἀρμονικῶς καὶ μὴ ἐκ μονομερείας καλλιεργούμενα, φέρουσιν ὡραίους καὶ γενναίους καρποὺς καὶ γεννῶσι καὶ τὴν ἀληθῆ φιλοτιμίαν.

Ἐν τούτοις, οὔτε ἡ ἐπιμέλεια πρὸς μόρφωσιν τοῦ νοός, οὔτε ἡ ἐγκράτεια τῶν παθῶν, οὔτε πᾶσα καθόλου σωφροσύνη καὶ ἀγάπη καὶ ὁρμὴ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐπιμονὴ εἰς μόνον αὐτὸ κατορθοῦνται, ἂν μὴ ἀσκηθῇ ἡ θέλησις ἡμῶν καὶ δι' ἐξέως τράπηται εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ κτήσεται τὴν ἀνδρίαν ἢ ψυχὴ ἡμῶν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἰδίως ἐπαθεν ἐκ τῆς ἁμαρτίας, εἶναι ἡ θέλησις ἡμῶν· διὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτῆς οὐδὲν ἰσχύουσι πολλάκις αἱ ἀγαθαὶ διαθέσεις, καὶ τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον διὰ τοῦτο, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. Πολὺ συντελεῖ εἰς τὴν ἐπίβρωσιν τῆς θελήσεως ἡμῶν πᾶσα ἀσκη-

σις εἰς τὸ ἀγαθόν, πᾶσα καλὴ καὶ μετρία ἐργασία (καὶ ἡ γυμναστικὴ μετὰ τοῦ περιπάτου διὰ τοὺς πνευματικῶς ἐργαζομένους), πᾶσα ὠφέλιμος ἀνάγνωσις καὶ πᾶν εὐγενὲς αἴσθημα, ἐξεγειρόμενον διὰ τῶν καλῶν παραδειγμάτων. Ἄλλὰ καὶ ταῦτα πάντα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἀπόφασεως τῆς θελήσεως ἡμῶν. Ἐνταῦθα δὲ ἡ πρώτη καὶ κυριωτάτη δυσχέρεια. Ἄλλη δὲ δυσχέρεια ἐστὶ μείζων εἶναι ὅτι μετὰ τὴν ἀπόφασιν δὲν ἔχομεν ἰκανὴν ἀνδρίαν, ἵνα ἐμμένωμεν, μάλιστα δὲ νὰ χαλιναγωγήσωμεν τὰ ἄλογα πάθη καὶ τὴν ἄμετρον φιλαυτίαν καὶ νὰ ἀντιπαλαίσωμεν πρὸς τοὺς ποικίλους πειρασμοὺς καὶ νὰ γείνωμεν ἐγκρατεῖς ἡμῶν αὐτῶν, ὡς ἐμπρέπει εἰς λογικὰ καὶ ἐλεύθερα ὄντα. Πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ῥώμης ταύτης τῆς ψυχῆς μόνη ἰσχύει ἡ θεότευκτος πανοπλία τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἢ διὰ τῶν μυστηρίων καὶ τῆς προσευχῆς μεταδιδομένη εἰς τοὺς πιστεύοντας εἰς Χριστόν. Ἄς πιστεύσωμεν, ἄς προσπαθήσωμεν, καὶ τότε πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι, καὶ ῥώμη ψυχῆς, καὶ ἐγκράτεια, καὶ σωφροσύνη, καὶ ἀγάπη, καὶ εὐγένεια ψυχῆς, καὶ ὁμοίωσις τέλος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὰ ἐντεῦθεν ἀγαθὰ, ὅσα ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ.

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

Δημόσια Ιστορική Βιβλιοθήκη Ανδρίτσαινας

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

ΟΡΙΣΜΟΣ, ΠΗΓΑΙ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ, ΜΕΘΟΔΟΣ.

§ 1. Ὁρισμός.

Λειτουργική, εἴτε τελετουργική, λέγεται καθόλου μὲν ἅπανα ἢ πρακτικὴ Θεολογία, ἰδίως δὲ ἡ περὶ τῆς δημοσίας χριστιανικῆς λατρείας θεωρία καὶ ἐρμηνεία. Ἐνταῦθα δὲ ἔσται λόγος περὶ τῆς ἀρχῆς, προόδου καὶ τοῦ πνεύματος τῆς Λειτουργίας τῆς ἡμετέρας Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

α) Ἡ λέξις λειτουργία ἐσήμαινε τὸ πάλαι ὅ,τι καὶ κατὰ παραγωγὴν, ἤτοι διακονίαν τοῦ λαοῦ. Ἰδίως δὲ λειτουργίαι ἐκαλοῦντο ἡ γυμνασιαρχία, χορηγία, τριηραρχία, ἀρχιθεωρία, δημοθοσία, ἤτοι ἐστίασις τοῦ λαοῦ, εἴτα δὲ καὶ πᾶσα ἀγαθοεργία.

Ἐν δὲ τῇ Π. Διαθήκῃ οἱ Ὁ. ἐρμηνευταὶ μετεχειρίσθησαν τὴν λέξιν ἐπὶ πάσης ἱεροπραξίας ἰδίως ἐν τῇ Σκηνῇ καὶ τῷ Ναῶ (Ἐξοδ. 28, 43. 29, 30. Ἀριθ. 4, 39. 8, 22. 16, 9. 18, 4. 6. 7. Β'. Παρ. 31, 2. Ἰεζεκ. 40, 46. ἕρα καὶ Σοφ. Σολ. 18, 21. Σειρ. 50, 19). Ἡ αὐτὴ χρῆσις καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ (Λουκ. 1, 23. Ἑβρ. 9, 21. Πράξ. 13, 2). Ἐν δὲ τῇ πρὸς Ἑβρ. Ἐπιστολῇ (8, 6) λειτουργία λέγεται καὶ ἡ μεσιτεία τοῦ Σωτῆρος. Καὶ ἡ διακονία δὲ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον, ὡς τις ἐμμεσος λατρεία τοῦ Θεοῦ (Ματθ. 25, 40), λειτουργία καὶ αὐτὴ καλεῖται, ἅμα δὲ καὶ ἡ διακονία τοῦ κηρύγματος (Ῥωμ. 15, 16. 27. Β'. Κορινθ. 9, 12. Φιλιπ. 2, 25. Ἑβρ. 1, 14).

Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατ' ἐξοχὴν λειτουργία ἐκαλεῖτο ἡ ἱερου-
ΤΟΜ. Θ. 9

γία τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας, ὡς τῆς ἐξοχωτάτης ἱεροτελεστίας, εἰς ἣν ὄφειλε νὰ παρευρίσκηται ἐξ ἅπαντος ὁ λαός. Ἐπειδὴ δὲ, ὡς ὀφόμεθα ἀλλαγῶ, περὶ τὴν ἱεροτελεσίαν ταύτην, ὡς περὶ κέντρον, περιστρέφοντο καὶ συνεδέοντο καὶ ἄπασαι αἱ λοιπαὶ ἱεροτελεσταίαι τῶν μυστηρίων καὶ αἱ κοιναὶ προσευχαὶ μετὰ τοῦ κηρύγματος, διὰ τοῦτο καὶ ταῦτα πάντα λειτουργία ἐκαλοῦντο, καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπεκράτησε νὰ καλῆται Λειτουργικὴ καὶ ἡ περὶ τῆς δημοσίας χριστιανικῆς λατρείας πραγματεία, καὶ ἐν τοιαύτῃ ἐννοίᾳ ἐκλαμβάνεται καὶ ἐνταῦθα. Λειτουργικὴ δὲ εἰς πλατυτάτην ἐννοσίαν δύναται νὰ κληθῆ (ὡς καὶ ἐν τῇ Γραφῇ αἱ διάφοροι διακονίαι) καὶ ἅπας ὁ κλάδος τῆς Πρακτικῆς Θεολογίας, ἥτοι ἡ περὶ διακονίας τοῦ λόγου καὶ τῶν μυστηρίων καὶ ἡ περὶ ποιμαντορίας διδασκαλία.

Συνώνυμοι δὲ ἐκφράσεις τῆς λειτουργίας εἶναι τὰ ἑξῆς· τελετή, τελετουργία, ἱεραουργία, ἱεροτελεστία, ἀκολουθία, μυσταγωγία καὶ εἴ τι ἕτερον.

β) Ἀντὶ πάσης ἄλλης θεωρίας περὶ λειτουργίας ἀρκεῖ ἡμῖν ἡ δρθὴ ἐρμηνεία τῆς ἡμετέρας Λειτουργίας καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ἀρχαιολογικῶς διότι ἡ λειτουργία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας εἶναι ἀρχαιοτάτη καὶ ἀνεπτύχθη ἐν τῇ λαμπρᾷ ἐπαχῇ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ὥστε, ὅταν διὰ τῆς χριστιανικῆς λεγομένης Ἀρχαιολογίας ἀνιχνεύσωμεν τὴν ἀρχὴν, πρόοδον καὶ τὸ πνεῦμα τῶν τῆς Λειτουργίας, οὐδεμιᾶς ἄλλης χρῆζομεν θεωρίας, οὐδὲ δύναται ἄλλη τις θεωρία νὰ ὠφελήσῃ τι.

Πρὸς ἐξιχνίασιν καὶ ἐξακρίβωσιν τῶν τῆς ἡμετέρας Λειτουργίας συντελεῖ οὐκ ὀλίγον καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν τῆς Λειτουργίας παρ' ἄλλοις τῶν χριστιανῶν. Τοιαύτη δὲ τις ἀντιπαραβολὴ θέλει γένηται καὶ ἐνταῦθα πολλαχῶ· ἀλλ' ἡ κατὰ πλάτος ἀντιπαραθέσις καὶ ἐρμηνεία τῶν διαφόρων λειτουργικῶν εἶναι ἔργον πλατυτέρας πραγματείας, τῆς καθόλου Λειτουργικῆς.

§ 2. Πηγαι καὶ βοηθήματα.

Πλὴν τῶν κοινῶν μετὰ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου πηγῶν καὶ βοηθημάτων, ἔχει ἡ ἡμετέρα Λει-

τουργική πηγάς μὲν ἰδίας τὰς ἀρχαίας Λειτουργίας καὶ τὰς περι-
γραφὰς αὐτῆς ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν Πατέρων καὶ Ἐκκλη-
σιαστικῶν Συγγραφέων, ἴδια δὲ βοηθήματα τὰς ἐρμηνείας τῆς
Λειτουργίας κατὰ διαφόρους χρόνους καὶ τὰ περὶ Χριστιανικῆς
Ἀρχαιολογίας συγγράμματα τῶν νεωτέρων χρόνων.

α) Πηγάδι. Ἀληθές μὲν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοί, ἐπόμενοι
τῷ λογίῳ τοῦ Σωτῆρος « μὴ δῶτε τὰ ἅγια τοῖς κυσίν », ἐτήρουν
ἐν ἀπολυπραγμονήτῳ σιγῇ τὰ τῆς ἱερᾶς μυσταγωγίας, ὡς μαρτυ-
ρεῖ ὁ Μ. Βασίλειος ὁ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως τρίτων (Περὶ ἁγ.
Πνεύμ. κερὶ 27). Καὶ δὴ, ἀποῦ ἀπηριθμησεν ὁ Πατὴρ οὗτος πολ-
λὰ καὶ τότε κατὰ παράδοσιν τελούμενα, ἐπιλέγει περὶ τῆς πηγῆς,
ὅθεν ἐλήρθησαν « οὐκ ἐκ τῆς ἀδημοσιεύτου ταύτης καὶ ἀποβ-
ρήτου διδασκαλίας, ἣν ἐν ἀπολυπραγμονήτῳ καὶ ἀπεριεργάστῳ
σιγῇ οἱ Πατέρες ἡμῶν ἐρύλαξαν, καλῶς ἐκεῖνο δεδιδαγμένοι τῶν
μυστηρίων τὰ σεμνὰ σιωπῇ διατώζουσαι; ἃ γὰρ οὐδὲ ἐποπτεύειν
ἔξεστι τοῖς ἀμύητοις, τούτων πῶς ἂν ᾖ εἰκὸς τὴν διδασκαλίαν
θριαμβεῦν ἐν γράμματι; » Κατὰ παράδοσιν αἱ εὐχαὶ καὶ τελε-
ταὶ ἐσώζοντο κατὰ Τερτυλιανὸν (ad militem 3.). Πρὸς δὲ τού-
τοις ὁ ἅγιος Κυπριανὸς (ἐν Συνόδῳ Καρχηδ. ὄρα Pandect. Be-
veregii tom. 1) καὶ ὁ Σωκράτης (Ἐκκλ. Ἱστορ. 5,22) μαρτυ-
ροῦσιν ὅτι ἐκάστω τῶν Ἐπισκόπων ἐξῆν ἰδίας εὐχὰς συντιθεῖναι
καὶ κανονίζειν τὰς Ἀκολουθίας. Ἄλλ' οὐχ ἥτιον ἢ θαυμασιωτά-
τη καὶ καταπληκτικὴ ὁμοιότης ἐν τοῖς κυριωτάτοις τῶν ἀρχαίων
Λειτουργιῶν ἀποδεικνύει τὴν ἀποστολικὴν αὐτῶν ἀρχὴν καὶ τὴν
ὑπαρξίν γενικοῦ τινος τύπου ὀρισμένου, ὅστις, ὡς δὲ φόμεθα, βᾶσιν
ἔχει τὴν σύστασιν παρὰ Κυρίου τοῦ μυστικοῦ Δείπνου καὶ τὴν τάξιν
τῶν Συναγωγῶν καὶ τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομῶντος. Μόνον δὲ εἰς ἄλ-
λα δευτέρου λόγου ἄξια ἦσαν ἐλεύθεροι οἱ προσετώτες τῆς Ἐκ-
κλησίας. Ἡ παράδοσις ἄρα τῶν κυριωτάτων ἦν σταθερὰ, καὶ
πολλὰ τῆς τοιαύτης παραδόσεως μετὰ τῶν ἀναγκαίων προσθηκῶν
ἐγένοντο ἤδη γράμμα ἐπὶ Ὀριγένοῦς (κατὰ Κέλσ. βιβλ. 6), καὶ ὁ
Μ. Ἀθανάσιος (Ἐπισ. πρὸς Ὁρθοδ.) κατηγορεῖ τῶν Ἀρειανῶν,
ὅτι ἔκαον τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας.

1) Πρῶτη παραδοθεῖσα γραφῆ λειτουργία εἶναι ἡ τῶν Ἀπο-

στολικῶν Διαταγῶν (ἐν βιβλ. 8), ὧν τὰ πλεῖστα ἐγράφησαν ἤδη περὶ τὰς ἀρχάς τῆς τρίτης Ἑκατονταετηρίδος, ὡς βεβαιουῦσιν οἱ νεώτεροι κριτικοί, μάλιστα ὁ Drey ἐν τῇ λαμπρᾷ περὶ τούτου πραγματείᾳ.

Τῇ λειτουργίᾳ ταύτῃ συμφωνεῖ ἡ ἀρχαιοτάτη Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, ἡ πηγὴ πατῶν τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ Λειτουργιῶν παρά τε Ὀρθοδόξοις καὶ Αἰρετικοῖς. Συμφωνοῦσι δὲ τῇ τοῦ Ἰακώβου λειτουργίᾳ οἱ Μυσταγωγικοὶ λόγοι τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, καὶ ἦν ἐν χρήσει καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ. Εἰς τὸν Ἰακώβου ἀποδίδεται ἡ σωζομένη λειτουργία ὑπὸ τε τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἁγίου Πρόκλου (ἐν τῇ Παραδόσει τῆς Λειτουργίας) καὶ ὑπὸ τῆς Σ. Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Τὴν τοῦ Ἰακώβου λειτουργίαν συνέταμον ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐν ταῖς ὁμωνύμοις αὐτῶν Λειτουργίαις ταῖς ἀκριτοῦδὲ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει. Μόνον δὲ ὕμνοι τινὲς μεταγενέστεροι προσετέθησαν, μὴ παραβλάπτοντες μῆτε τὴν τάξιν, μῆτε τὰς εὐχάς. Τοιοῦτοι ὕμνοι εἶναι οἱ ἐξῆς· αἱ Μονογενῆς υἱός... ο, ὁ Τριτάτος ὕμνος, ὁ Χερουβικάς, ἡ ἐνάτη ᾠδὴ καὶ εἴ τι ἕτερον. Αἱ δὲ παράπομαί εἰς τὴν Λειτουργίαν ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Ἀντιοχείς ἐμιλίαις τοῦ Χρυσοστόμου οὐδεμίαν οὐσιώδη διαφορὰν περιέχουσιν· εἶναι δὲ μόνον μαρτυρίαι ὑποδεικνύουσαι τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ Λειτουργίαν, πρὶν ἢ καταρτίσῃ ὁ θεῖος Πατὴρ τὴν ἰδίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ἡ Λειτουργία τῶν Πραγησιασμένων καταρτίσθη μὲν ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου (Γρηγορίου τοῦ Α'. Πάπας Ῥώμης καὶ οὐχὶ τοῦ Β', ὡς θέλει ὁ Κεδρηνός) καὶ ἑλληνιστὶ ἴσως ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ (διότι καὶ εἰς ταῦτον ἀποδίδεται ἡ εἰρημένη Λειτουργία), ἀλλὰ κατ' οὐσίαν καὶ ἡ Λειτουργία αὕτη εἶναι ἐπίσης ἀρχαία, ὡς καὶ αἱ λοιπαί. Πλείω περὶ ταύτης εὐφόμεθα ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ.

Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἀρχαίων Λειτουργιῶν τῆς Ἀνατολῆς καθόλου ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἐκκλησίας (ἡ αὕτη πιθανῶς ἦτις μέχρι τῆς 11 ἑκατ. ἐτελεῖτο ἐκεῖ), ἡ ὁμοιάζουσα πρὸς τὴν ἀρχαίαν τῆς ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὸν

Εὐαγγελιστὴν Μάρκον ἀποδιδομένη. Ἡ λειτουργία αὕτη ἐγράφη βεβαίως πρὸ τῶν μονοφυσιτικῶν ἐρίδων, καὶ διὰ τοῦτο τὰ χειρόγραφα εἶναι ἀπληλαγμένα τῆς πλάνης ταύτης, ἧς μετῆ εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν Ἰακωβιτῶν εἰς τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας ἀποδιδομένη, ἀλλὰ πράγματι ἡ αὐτὴ τοῦ Μάρκου οὔσα.

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἄλλας ἀρχαίας Λειτουργίας (Ἀρμενίων κτλ.) παραπέμπεται ὁ βουλόμενος εἰς τὰς παρὰ πόδας συλλογὰς.

Συλλογαὶ τῶν ἀρχαίων Λειτουργιῶν ἐγένοντο παρὰ πολλῶν. Ἀξιοσημεῖωτοι δὲ εἶναι τὸ Εὐχολόγιον τοῦ Goar (Lutet. Paris 1647), τὸ Ἀρχιερατικὸν τοῦ Habert (Paris 1643), ὁ Κώδιξ τοῦ Ἀτσεμάνη (Codex liturgicus Ecclesiae universae. Romae 1749—66), ἡ συλλογὴ τοῦ Πενωδοτίου (Liturgiar orient. collectio Paris 1716) καὶ ἡ πρὸ πινῶν ἐτῶν τοῦ Daniel, ἐν ᾗ περιέχονται ἅπασαι αἱ λειτουργίαι τῶν διαφόρων ὁμολογιῶν τῆς πίστεως.

2) Δευτέρα πηγὴ μετὰ τὰς ἀρχαίας Λειτουργίας εἶναι τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῶν διαφόρων Ἀκολουθιῶν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, ὅσον τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ὁ Ἀπόστολος μετὰ τῆς διαιρέσεως εἰς περικοπὰς καὶ ἀναγνώσματα· τὸ Εὐχολόγιον, περιέχον τὰς ἐν χρήσει Λειτουργίας καὶ τὰς Ἀκολουθίας τῶν ἄλλων μυστηρίων μετὰ πολλῶν ἄλλων Ἀκολουθιῶν καὶ εὐχῶν ἐπὶ διαφόρων περιστάσεων· τὸ Ὡρολόγιον καὶ Ψαλτήριον· τὰ Μηναῖα, περιέχοντα τὰς ἀτματικὰς Ἀκολουθίας μετὰ τοῦ τυπικοῦ καὶ συναξαρίων τῶν ἀεινήτων ἑορτῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, ὡς καὶ τῶν καθ' ἡμέραν ἁγίων· τὸ Τριώδιον καὶ Πεντηκοστᾶριον, περιέχοντα τὰς Ἀκολουθίας τῶν κινητῶν ἑορτῶν, τὸ μὲν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ τῶν προηγουμένων τριῶν ἑβδομάδων, τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν Κυριακῆς τῶν ἁγίων Πάντων.

Τὰ λειτουργικὰ ταῦτα βιβλία καὶ ἰδίως τὰ τῶν καθ' ἡμέραν Ἀκολουθιῶν ἔσχον πηγὰς τὰ ἀρχαῖα μαρτυρολόγια, τὰ Δίπτυχα, Κοντακάρια, Καλανδάρια, Ἀντιφωνάρια, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καταρτισθεῖσαν ὁμολογίαν. Πρὸς τούτοις τὰ ἀρχαῖα ἀναγνώσματα καὶ τὸ Τυπικὸν τοῦ ἁγίου Σάβ-

βα, ὡς ἐπεξεργάσθησαν αὐτὸ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ οἱ Στουδίται.

Ἄπαντα τὰ λειτουργικὰ ταῦτα βιβλία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἐκδίδονται ἐν Βενετία ἀδείᾳ τῆς Μ. Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸ τεσσαρακονταετίας δὲ ἤρξατο τῆς διορθώσεως καὶ συμπληρώσεως ἐξ ἀρχαίων χειρογράφων μετὰ πολλῶν ἀξιολόγων σημειώσεων Βαρθολομαῖος ὁ Κουτλουμουσιανὸς καὶ κατόπιν αὐτοῦ καὶ οἱ λοιποὶ ἐκδότης.

Ἐν Ἀθήναις ἐκδίδεται νῦν ἡ Πανθέκτη ἐν τρισὶ τόμοις, ἐν ἧ περιέχονται πάντα σχεδὸν τὰ λειτουργικὰ βιβλία. Μόνον δὲ τῶν καθ' ἡμέραν ἀγίων τῶν μὴ ἑορταζομένων αἱ Ἀκολουθίαι παραλείπονται, ἀλλ' ἀντικαθίστανται τὰ τροπάρια τὰ εἰδικὰ διὰ καθολικῶν εἰς μάρτυρας Ὁσίους κτλ. Δὲν περιέχεται καὶ τὸ Εὐχολόγιον.

β) Βοηθήματα. Τῶν βοηθημάτων τὰ ἀρχαιότερα χρησιμεύουσιν ἅμα καὶ ὡς πηγαί, ἵνα τις ἔννοιαν ἔχη τῆς ἀρχαίας τάξεως τῆς Λειτουργίας.

1) Ἐκ τῶν τριῶν πρώτων Ἑκατονταετηρίδων ἀρχαιότατον μνημεῖον εἶναι ἡ Β. Ἀπολογία Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος, ἐν ἧ περιγράφει ὁ ἀρχαιότατος οὗτος Ἀπολογητὴς τὰ τῆς Λειτουργίας συντόμως, ἵνα ἀποκρούσῃ τὰς κατὰ τῶν Χριστιανῶν συκοφαντίας.

Ἀξιοσημείωτα πρὸς τούτω καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Τερτυλιανοῦ (ad uxorem, de oratione, de baptismo), τοῦ Κυπριανοῦ (de oratione dominica, ad Cecilium), αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ καὶ τοῦ Πλινίου τοῦ νεωτέρου ἡ Ἐπιστολή.

Ἐκ τῆς Δ. καὶ Ε. Ἑκατοντ. ἀξιοσημείωτοι οἱ Καθηχητικοὶ λόγοι καὶ μάλιστα οἱ Μυσταγωγικοὶ τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, αἱ ἐν Ἀντιοχείᾳ ὁμιλίαι τοῦ Χρυσοστόμου καὶ οἱ περὶ Ἱερωσύνης λόγοι τοῦ Ἀμβροσίου (de sacramentis, ἀν καὶ ἀμφισβητεῖται τὸ γνήσιον), τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Πρόκλου ἡ παράδοσις τῆς θείας Λειτουργίας (καὶ τούτου ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης), τοῦ Ἱερωνύμου αἱ ἐπιστολαὶ καὶ τὰ κατὰ αἵρέσεων συγγράμματα (τούτου καὶ τὸ Comes, ἧτοι συλλογὴ Περικοπῶν

πρὸς τὰς συναξεῖς). Πρὸς τούτοις ἀξιοσημείωτα καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ ἱεροῦ Ἀδγουστίνου (de catechizandis rudibus, confessiones, de cura mortuum, de symbolo ad Catechumenos καὶ αἱ ἐπιστολαὶ ἰδίως πρὸς Ἰανουάριον), τοῦ Λέοντος οἱ λόγοι (ἐν οἷς περὶ σημασίας τοῦ ἑναυτοῦ) καὶ τοῦ μεγάλου ὑμνογράφου τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας Προυδεντίου τὸ Cathemerinon καὶ τὸ Peristephanon.

Ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα Ἐκκλ. Συγγραφέων τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀξιοσημείωτα ἔργα εἶναι ἡ Θεωρία Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων Γερμανοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (8 ἑκατ. ἄλλοι ἀποδίδουσιν ἐσφαλμένως εἰς τὸν ὁμώνυμον τῆς 13 ἑκατ.), ἡ Ἑρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας Νικολάου Καθάσιλα (1354) Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης (παρὰ Ducaei auctarium II, καὶ τῆ Βιβλιοθ. τοῦ Bigne t. XII), καὶ τὰ γνωστὰ συγγράμματα τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, ἐξ οὗ ἠρύσθησαν μετὰ ταῦτα τὰ πλεῖστα οἱ τὴν θείαν λειτουργίαν ἐρμηνεύσαντες παρ' ἡμῖν.

Ἀξιοσημείωτοι πρὸς τούτοις αἱ Λειτουργίαι τῶν ἁγίων Πατέρων τοῦ Μάρκου Ἐφέσου (Paris 1560).

Πρὸς τούτοις Κατήχησις ἱερά, ἣτοι τῆς θείας καὶ ἱερᾶς Λειτουργίας ἐξήγησις καὶ ἐξέτασις τῶν χειροτονουμένων ὑπὸ Νικολάου Βουλγάρως ἐν Ἑνετίᾳ 1681 καὶ μετὰ ταῦτα. Ἀξιοσημείωτος ἡ ἐν Κερκύρα τῷ 1852.

Σύνταγμα κατὰ ἀζύμων ὑπὸ Εὐστρατίου Ἀργέντη (ἐν τῷ Γ' τμήματι). Ἐτυπώθη τὸ πρῶτον ἐν Λειψίᾳ 1760, εἶτα δὲ ἐν Ναυπλίῳ 1845. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ἐρμηνεία αὕτη τῆς Λειτουργίας, διότι στηρίζεται ἐπὶ ἀρχαιολογικῶν βάσεων, ἐνῶς ἡ τοῦ Ν. Βουλγάρως ἐπὶ μικτοῦ συστήματος.

Τελεουργία ἱερά. Ταύτην μετέφρασεν ἐκ τοῦ Ῥωστικοῦ ὁ ἀοίδιμος Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις, καὶ ἐξεδόθη ἐν Πετροπόλει τῷ 1799.

Ἐπιστολαὶ περὶ τῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν. Μετεφράσθησαν ἐκ τοῦ Ῥωστικοῦ ὑπὸ Θεοδώρου Βαλλιάνου καὶ ἐτυπώθησαν τῷ 1851. Μετετυπώθησαν μετὰ μικρῶν διορθώσεων τῷ 1864 ὑπὸ τῆς χήρας τοῦ μεταφραστοῦ.

- 2) Ἀγαγκαιότατα βοηθήματα εἶναι καὶ τὰ μεγάλα συγγράμματα τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας παρά τε Διαμαρτυρομένων καὶ Παπιστῶν συγγραφέντα.

Ἐπὶ κεφαλῆς πάντων ἵσταται τὸ περιβόητον σύγγραμμα τοῦ ἀγγλοῦ Bingham, ὅπερ ἀγγλιστὶ ἐκδόθη ἐν τῷ 1708—22, μετένεγκεν εἰς τὴν λατινίδα φωνὴν ὁ Grisehovius ὑπὸ τὸν τίτλον, *Origines s. Antiquitates Christianae. Halae 1724—29.*

Εἰς ἀντίθεσιν ἔγραψεν ὁ παπιστὴς Mamachus: *Originum et antiquitatum Christianarum libri XX. Romae 1749—55.* Πληρέστερον μὲν τὸ ἔργον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀξιολογώτερον:

Πολλῷ κρεῖττον τοῦτου τὸ τοῦ Al. Aurel. Pelliccia (*De Christ. Ecclesiae primae, mediae et novissimae aetatis politia l. VI. Neapol. 1777—8*), ὅπερ μετέφρασε καὶ ὑπεμνημάτισεν ὁ Binterim: *Denkwürdigkeiten der Christ-Katholischen Kirche. Mainz 1825—32.* εἰς τόμους 7.

Μετὰ τὸν Bingham ἀξιόλογον ἔργον τῶν Διαμαρτυρομένων εἶναι τὸ τοῦ Augusti: *Denkwürdigkeiten aus der Christl. Archäologie. Leipzig 1817—31.* εἰς τόμους 12. Πρὸς τοῦτοις ἐξέδωκε καὶ ἐγγχειρίδιον (*Handbuch*) τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας τῷ 1836 εἰς τόμους 3 καὶ *Beiträge zur Chr. Kunstgeschichte und Liturgik 1841.*

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαιολογικῶν τούτων ἔργων ἐγράφησαν αἱ πλεῖσται τῶν μετὰ ταῦτα ἰδιαιτέρων πραγματειῶν, διὰ καὶ παραλείπονται ἐνταῦθα. Τὰ δὲ τῶν ἀρχαιότερων καὶ λόγου ἀξίων πραγματειῶν περιλαμβάνονται εἰς τὰ εἰρημένα ἔργα. Πολλῶν δὲ καὶ ἀξιολόγων σημειώσεων πλουτοῦσι καὶ αἱ Συλλογαὶ τῶν Λειτουργιῶν, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος πρότερον.

§ 5. Μέθοδος καὶ ὠφέλεια.

Ἐπειδὴ ἡ ἡμετέρα λειτουργία καὶ ὅλη εἶναι ἀρχαία καὶ ἐν πολλοῖς καὶ τοῖς κυριωτάτοις ἀρχαιοτάτη, διὰ τοῦτο ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐξέτασις εἶναι ἡ μόνη καὶ ἀπαραίτητος ὁδὸς πρὸς ὀρθὴν ἐρμηνείαν τῆς ἡμετέρας λειτουργίας, ὀρθὴν θεωρίαν καὶ τὴν ἐντεῦθεν ὠφέλειαν.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ περὶ τὴν Λειτουργίαν εἶναι ἀναγκαῖα συστατικά, καὶ πολλὰ αὐτῶν εἶναι κοινὰ εἰς ἕκαστον σύστημα τῆς δημοσίας χριστιανικῆς λατρείας (ὅπερ Ἀκολουθία καλεῖται, ὡς Ὁρθρου, Ἑσπερινοῦ κτλ.), διὰ τοῦτο ἡ τῶν περὶ τὴν Λειτουργίαν καὶ τῶν τοιούτων πραγματεία συναπαρτίζει ἴδιον βιβλίον, τὸ πρῶτον. Αἱ δὲ διάφοροι Ἀκολουθίαι συναπαρτίζουσι τὸ δεύτερον. Τί δ' ἑκάτερον τῶν βιβλίων περιέχει, ἔκτενέστερος περὶ τούτου λόγος ἔσται ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ.

Καὶ ἐκ τῶν εἰρημένων ἤδη καταφαίνεται, ὅποια καὶ ἡλικία ἢ ἐκ τῆς Λειτουργικῆς ὠφέλεια πᾶσι μὲν τοῖς οἰκείοις τῇ πίστει, μάλιστα δὲ τοῖς ἐκ τοῦ ἱεροῦ καταλόγου. Ἄν μεγάλη εἶναι ἡ δύναμις πρὸς εὐσέβειαν τῶν τελετῶν καθόλου, πολλῶ μείζων ἡ δύναμις αὐτῶν, ὅταν μάθῃ ἕκαστος ὅποια σεμνὴ πολιὰ καταστέρει τὰ τελούμενα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ, ὅταν δηλ. μάθῃ ὅτι οὕτως ἐλάτρευον τῷ Θεῷ οἱ Ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας· τότε πληροῦται ὅλος εὐλαβείας, καὶ χαίρει ὅτι ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ μεθ' ὅλης τῆς Ἐκκλησίας λατρεύει τῷ Θεῷ τῶν Πατέρων ἡμῶν· τότε θέλει πληρωθῆ καὶ ζήλου πρὸς τὰ πάτρια καὶ ἐκ βάθους καρδίας θέλει ἐκφανεῖ «εὐφράνθη ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι, εἰς οἶκον Κυρίου πορευσώμεθα». Οὕτω δὲ οἰκοδομούμενος εἰς σωτηρίαν διὰ τῶν τελουμένων κατορθοῖ τὸν τελικὸν σκοπὸν πάσης λατρείας, τὴν ἔνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἣτις τελειοῦται ἐν τῇ ἱεουργίᾳ τῶν Μυστηρίων.

Οἶκον δὲ δῆλον ἤδη, ὅποια ἀφορμὴ λόγων τοῖς ἐκ τοῦ ἱεροῦ καταλόγου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ κατ' ἴδιαν, καὶ ὅποια ἢ ἐντεῦθεν οἰκοδομὴ τῶν πιστῶν. Ἡ τοιαύτη διδασκαλία ἔτι μᾶλλον εἶναι ἀναγκαῖα νῦν, ὅτε οἱ πλείστοι ἀγνοοῦντες τὰ τελούμενα (διὰ τὴν ἀρχαιότητα αὐτῶν καὶ δι' ἄλλους λόγους), ἢ παρίστανται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ψυχρῶς καὶ τῷ σώματι μόνον, ἢ, ὅπερ συνέπεια, ἀπομακρύνονται κατὰ μικρὸν ὅλως τῆς Ἐκκλησίας καὶ λατρεύουσι θεοῖς ἄλλοτρίοις.

Ἐπίτομος μὲν ἡ πραγματεία αὕτη τῆς Λειτουργικῆς ἔσται, ἀλλ' ἱκανὴ ὅπως ἀναζωπυρώσῃ ὀπωτῶν τὸ αἶσθημα τῆς εὐσεβείας, καὶ παράσχῃ καὶ ἄλλοις ἀφορμὴν εἰς τελειότερα ἔργα.

ΒΙΒΛΙΟΝ Α.

Τὰ περὶ τὴν Λειτουργίαν.

§ 4. Περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τούτου.

Πρὶν ἢ προβῆ τις εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν διαφόρων Ἀκολουθιῶν καὶ τελετῶν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, ὀφείλει νὰ ἐξετάσῃ τοὺς κοινοὺς, οὕτως εἰπεῖν, τόπους αὐτῶν, νὰ ἐξετάσῃ δηλ. τὸν τόπον τῆς λειτουργίας (Ναὸς μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ), τὸν χρόνον (ἑορταί), τὴν ἱερὰν ὑμολογίαν κτλ. Πρὸ δὲ τούτων ὀφείλει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸν χαρακτήρα καθόλου τῆς Χριστιανικῆς Λειτουργίας καὶ τὴν ἐν χρόνῳ πρόοδον αὐτῆς.

Περὶ τούτων λοιπὸν ἔσται λόγος ἐν τοῖς διαφόροις κεφαλαίοις τοῦ βιβλίου τούτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς προόδου τῆς Χριστιανικῆς Λειτουργίας.

§ 5. Χαρακτηριστικὰ τῆς Χρισ. Λειτουργίας.

Ὅτι μὲν τὰ τῆς Χρισ. Λειτουργίας, ὡς ἐξωτερικῆς δημοσίας λατρείας τοῦ Θεοῦ, εἶναι κυρίως παράστασις τῆς ἐσωτερικῆς λατρείας, δῆλον τοῦτο ἐκ τῆς περὶ τούτου θεωρίας ἐν τῇ Χρισ. Ἠθικῇ. Ἐντεῦθεν καὶ τοῦτο δῆλον ὅτι ἡ Λειτουργία εἶναι τι ἀπαραίτητον· διότι δὲν τελεῖται μόνον, ἵνα παραστήσῃ τις τὴν ἐσωτερικὴν λατρείαν καὶ κρατῆν δι' αὐτοῦ τούτου αὐτὴν καὶ οἰκοδομηθῆ οὕτως εἰς εὐσέβειαν, ἀλλὰ καὶ ἵνα μάθῃ τὰ πρὸς οἰκοδομὴν παρ' αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ (καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ δοκοῦν), καὶ κοινωνήσῃ τῆς ἐν τοῖς τελουμένοις Χάριτος τοῦ

Θεοῦ, ἀνευ τῆς ὁποίας οὐδὲ νὰ λατρεύσῃ ἔλως Θεῶ δύναται ὁ ἄνθρωπος.

Ἐκ τῶν εἰρημένων καὶ ἄλλων δογματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν ἐξάγονται τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά:

1) Οὔτε πάντα τὰ τῆς Χρισ. Λειτουργίας εἶναι μεταβλητά, οὔτε πάντα ἀμετάβλητα, ἀλλ' οὔτε ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε πρέπει νὰ μεταβάλλωνται. Τὰ καίρια πρέπει νὰ μένωσιν ἀμετάβλητα, ὡς τοιαῦτα ἦσαν ἀνέκαθεν. Οὐμὴν ἀλλὰ καὶ τὰ πλεῖστα, ἐπειδὴ ἤδη καθιερώθησαν καὶ καλῶς ὑπὸ τῶν θεοτόρων Πατέρων διατάχθησαν καὶ οὐδὲν θεϊότερον νὰ ἐπινοήσῃ τις δύναται, διὰ τοῦτο κατέστησαν καὶ ταῦτα ἀμετάβλητα. Τίνα δέ εἰσι ταῦτα, δὴόμεθα ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ.

2) Ἐν ἀπάσαις ταῖς τελεταῖς τῆς θείας Λειτουργίας πρέπει νὰ ἐκφράζηται ἡ ἰδέα τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας· ἄλλως ἀποβαίνουν ἢ ἀλλότριαι τοῦ πνεύματος τοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἐπιζήμιοι καὶ βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἢ κενοὶ καὶ ξηροὶ τύποι ὅμοιοι πρὸς τοὺς τῶν Ἑθνικῶν, ὅπερ καὶ τοῦτο ἐπίσης βλαβερόν.

3) Ἐπειδὴ τὰ ἱερώτατα τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι ἡ ἀγία Τριάς, ὁ σταυρὸς τοῦ Κυρίου, τὰ μυστήρια καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, δι' ὧν ἀγιάζεται καὶ οἰκοδομεῖται τὸ πλῆρωμα τῶν πιστῶν, διὰ τοῦτο καὶ ταῦτα πρέπει νὰ ἐπιλάμπωσιν ἐν ταῖς χριστιανικαῖς τελεταῖς καὶ διὰ τούτων ἀνέκαθεν ἐπεσφραγίζετο ἡ χρισ. Λειτουργία. Ὁ τρία ἀριθμὸς καὶ ἡ θεότης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πανταχοῦ κατηγγέλλοντο διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ πάντα ἡγιαζόντο καὶ τὰ μυστήρια αὐτά. Τὰ μυστήρια καὶ μάλιστα τὸ τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας ἦσαν ἡ κυριωτάτη πρᾶξις τῆς Λειτουργίας, διὸ καὶ κατ' ἐξοχὴν Λειτουργία ἐκλήθη ἡ ἱεροτελεστία τοῦ μυστηρίου τούτου τῶν μυστηρίων. Ἦν δ' ἅμα τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας ὁ ἀπαιτούμενος ἐνωτικὸς δεσμὸς τῶν τῆς θείας λατρείας, ὡς ἐνωτικὸς δεσμὸς μετὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ θρησκεία καθόλου, ἥς ἐξωτερικὴ παράστασις εἶναι καὶ τὰ τῆς δημοσίας λατρείας, ἧτοι Λειτουργίας. Ἡ ἀγία Γραφή (ὁ γραπτὸς λόγος τοῦ Θεοῦ) οὐ μόνον ἀνεγινώσκειτο ἐν τῇ

Λειτουργία και ἡρμηνεύετο πρὸς οἰκοδομὴν, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς ἐλαμβάνοντο καὶ αἱ ψαλμοὶ εἴτε κατὰ γράμμα, εἴτε περιφραστικῶς. Γνωστὸν δὲ ὅτι τὸ Ψαλτήριον ἦν ἀνέκαθεν καὶ εἶναι ἄχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν τὸ κυριώτατον βιβλίον πρὸς ἀνάγνωσιν καὶ ὑμνωδίαν.

4) Ἐπειδὴ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡ χάρις, διὰ τοῦτο οὐδὲν πρέπει νὰ ἐπιτελῆται ἀνευ συμπράξεως τοῦ περισσώτους λαοῦ· οὔτε οἱ ἱερεῖς μόνοι πρέπει νὰ ἱεουργῶσιν ἀνευ παρουσίας καὶ συμμετοχῆς καὶ ἄλλων πιστῶν (τοῦτο αὐστηρῶς ἀπαγορεύεται παρ' ἡμῖν), οὔτε ἄλλα οἱ μὲν νὰ λέγωσι καὶ ἄλλοι ἄλλα, ἀλλ' ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ πρέπει νὰ τελεῖται ἡ Λειτουργία. Ἀνέκαθεν αὕτη παρίστατο ὡς θεοπρεπὲς τι δράμα· οἱ μὲν ἱερεῖς, ὅτε μὲν ὡς διάκονοι τοῦ Θεοῦ ἀνέπεμπον αὐτῷ τὰς ἱκετηρίους ἐντεύξεις καὶ ἀναιμάχτους θυσίας, ὅτε δὲ ὡς ἐπίτροποι αὐτοῦ ἠυλόγουν τὸν λαὸν καὶ ἠγιάζον τὰ μυστήρια· ὁ δὲ λαὸς συνήχετο καὶ ἐδέετο καὶ ὑπὲρ τοῦ ἱερέως καὶ συνελειτούργει αὐτῷ. Ἡ οὐσία δὲ τοῦ θείου τούτου δράματος ἦν ἡ ἀνάμνησις τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου.

5) Καὶ ὁ τόπος τῆς θείας Λειτουργίας καὶ ὁ χρόνος πρέπει νὰ ἦναι κατάλληλοι καὶ διδακτικοί, καὶ ἡ καλλιτεχνία ἀρμόζουσα. Γνωστὸν δ' ἐκ τῆς Ἱστορίας ὅτι τὰ μεγαλοουργήματα καὶ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης τὰ δοξάσαντα τοὺς ἀριστοτέχνους εἶναι προϊόντα τῆς εἰς τὸ θεῖον ἀφιερώσεως αὐτῶν. Οὕτως ὁ Θεὸς βραβεύει τοὺς ἀγαπῶντας αὐτόν!

6) Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀληθὴς καὸς τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀνθρώπος, πρέπει ἐν πᾶσι νὰ σχηματίζεται εἰς ζῶντα ναὸν τοῦ Θεοῦ· καὶ στάσις τοῦ σώματος, καὶ χειρῶν ἐπάρσεις καὶ τὰ τοιαῦτα πρέπει ἐκάστοτε νὰ ἀρμόζωσιν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.

7) Ἐπειδὴ ἡ Προσευχὴ τριῶν εἰδῶν εἶναι, ἡ δοξολογία, ἡ δέησις, ἡ εὐχαριστία, διὰ τοῦτο καὶ ἀνέκαθεν τὰ τρία ταῦτα συνεχῶς ἐπαναλαμβανόμενα ἀπετέλουν τὰς διαφόρους Ἀκολουθίας τῆς Λειτουργίας μετὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς, ἥτις τρέφει καὶ θερμαίνει τὴν πνευματικὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ καὶ προπαρασκευάζει εἰς τὴν ἐν τοῖς Μυστηρίοις στενὴν ἔνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἤδη καταφαίνεται ὅτι ταῦτα πάντα ἔπρεπε νὰ ἦναι ἀνάκαθεν τὰ χαρακτηρίζοντα τὴν θεϊὰν Λειτουργίαν. Διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ εὐλαβεῖς Χριστιανοί, ἂν καὶ ἐν τῇ κατ' ἰδίαν προσευχῇ δύνανται ἐλευθέρως νὰ συντέμνωσι τὸν χρόνον καὶ νὰ ποιῶσιν ἰδίας εὐχὰς καὶ ἰδίους ὕμνους, οὐχ ἤττον ὅμως ἐπαναλαμβάνουσι κατ' οἶκον ὅ,τι ἐν τῇ συνάξει πῶν πιστῶν ἄδουσι τοὺς αὐτοὺς ὕμνους, προσεύχονται κατὰ τὸν παραδεδεγμένον τρόπον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Σημ. α) Οἱ μὲν Διαμαρτυρόμενοι θέλουσιν ἄκρατον ἐλευθερίαν ἐν πᾶσιν, οἱ δὲ περὶ τὸν Πάπαν ἐπιζητοῦσι περιορισμὸν, ἥτοι ἐνόητα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν λειτουργικὴν γλῶσσαν.

1) Καὶ καθ' ὅσον μὲν ἀφορᾷ τοὺς Διαμαρτυρομένους, οὗτοι ἀποῦ ἠρνήθησαν πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἀγιαστικὴν δύναμιν τῶν ἱεροτελεστιῶν, ἵν' οὕτως εὐκολώτερον ἀποσείτωσι τὸν παπικὸν ζυγόν, καὶ ἀποῦ τὸ πᾶν σχεδὸν ἐξήρησαν ἐκ τῆς πίστεως, εἶπετο ἀναγκαιῶς ὅτι μόνη λειτουργία ἤθελε καταστήσει τὸ κήρυγμα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ κήρυγμα εἶναι τὸ δι' οὗ καθίσταται ζῶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπομένως εἶναι μᾶλλον τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας προῖον, ἥτις κταντᾷ εἰς πλήρη ἀθαιρεσίαν, ὅταν ἀρῆθῃ ἀπ' αὐτοῦ πᾶς φραγμὸς ὁ ἐκ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως, ἄλλον ἐντεῦθεν διὰ τί οὕτως θεωρία τις λειτουργικὴ εὐρέθη καὶ ὀλίγοις μόνον εὐπρόσδεκτος, οὔτε τάξις τις Ἀκαλουθίας κατωρθώθη πρὸς κοινὴν χρῆσιν. Ἡ ὅλη λειτουργία περιωρίσθη εἰς ὀλίγους τινὰς ὕμνους, εἰς ἀνάγνωσιν περικοπῆς τινος ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸ κήρυγμα. Τοῦτο δὲ γίνεται πολλάκις οὐχὶ κατὰ Χριστὸν, ἀλλὰ κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου τούτου! Ποσάκις ὁ ὀρθολογισμὸς καὶ αὐτὸς ὁ παχυλὸς δὲν κατέλαβε τὸν ἄμβωνα! Ἡ δὲ θεῖα Εὐχαριστία οὐ μόνον τελεῖται τότε μόνον, ὅσάκις εἶναι κοινωνοῦντες, ἀλλὰ καὶ οὐδὲν σχεδὸν σώζεται ἐν αὐτῇ ἐκ τῶν ἀγιαστικῶν ἐκείνων εὐχῶν τῶν ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἐν χρῆσει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

2) Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τοὺς περὶ τὸν Πάπαν, ἀποῦ διὰ τὸ ἄξιστον ἐπὶ πολὺν χρόνον τῶν γλωσσῶν τῶν ὑπὸ τὸν Πάπαν διαφόρων λαῶν καθιερώθη ἡ λατινικὴ γλῶσσα ὡς λειτουργικὴ, κατιέ-

ρωσαν αὐτὴν καὶ μετὰ τὴν μεγάλην πρόοδον τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν ὡς μόνην γλῶσσαν τῆς θείας Λειτουργίας καὶ τῶν Μυστηρίων. Τὸ χερίστον δὲ πάντων τείνουν καὶ εἰς τὴν ἐξοστράκισιν καὶ αὐτῆς τῆς ἑλληνικῆς· διότι οὐ μόνον λατινιστὶ ἐπιτελεῖται ἡ λειτουργία τῶν ἐξ Ἑλλήνων παπιστῶν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Οὐνίταις αὐτοῖς ἀφίενται κατὰ τὸ φαινόμενον τὰ πάτρια, πράγματι δὲ εἰσάγεται βαθμηδὸν ἡ λατινικὴ Λειτουργία μετὰ τῶν ἄλλων καινοτομιῶν. Θέλουσιν ἐν πᾶσιν ἐξωτερικὴν ἐπιπλάστον ἐνότητα, καὶ καυχῶνται ὅτι μόνοι οἱ παπισταὶ δύνανται νὰ ἀκούσωσι πανταχοῦ τὴν αὐτὴν λειτουργίαν, ὡσανεὶ ἤκουέ τι ὁ λαὸς, ἢ κατενόουσι πάντες τὰ λεγόμενα!

Αἰτιολογοῦσι δὲ τὴν παπικὴν ταύτην ἀξίωσιν οἱ περὶ τὸν Πάπαν, λέγοντες ὅτι εἶναι ἱεροπρεπέστερον νὰ διαφέρῃ ἡ γλῶσσα τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ, ὅτι καταλληλότερον εἰς τὸ μυστηριώδες τῶν τελετῶν νὰ ᾖ γλῶσσα ἥτιον καταληπτὴ, ὅτι οὕτω κάλλιον τηρεῖται ἡ ἐνότης, ὅτι οὕτω δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ συμμεταβάλληται ἡ γλῶσσα ἐκάστοτε τῇ τῶν γλωσσῶν προόδῳ.

Ἄλλ' ὁ μὲν πρῶτος λόγος εἶναι ὅλως ἀνίσχυρος· διότι πᾶσα γλῶσσα εἶναι δεκτικὴ διαφόρου ὕφους, τὸ δὲ Ἐκκλησιαστικὸν ὕφος θέλει εἶναι πάντοτε σεμνόν, ὡς προσλαμβάνον ἐξ ἀνάγκης πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς σεμνῆς ἀρχαιότητος. Ὁ δὲ δεῦτερος λόγος παρὰ μόνοις ἐκείνοις ἰσχύει, ὅσοι θέλουσι νὰ ἀποξενώσωσι τὸν λαὸν ὅλως τῆς λειτουργίας καὶ νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπ' αὐτοῦ πᾶσαν ἱερωσύνην. Ἄλλὰ τότε τί γίνεται τὸ δόγμα ὅτι ἐν Ἐκκλησίᾳ ἡ χάρις; Ἐπειτα δὲ πολλοὶ εἶναι οἱ ἐπαίοντες τὴν λατινικὴν γλῶσσαν· δὲν βεβηλοῦται λοιπὸν ἡ ἱεροτελεστία τότε; Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἐνότητα τῆς Λειτουργίας καὶ ἐν τῇ γλῶσσῃ, μόνοι δύνανται νὰ ἐπιζητῶσι τὴν καθόλου ἐνότητα ἐν πᾶσιν, ὅσοι ἐξωτερικῆς καὶ ἐπιπλάστου ἐνότητος ὀρέγονται καὶ οὐχὶ τῆς ἀληθοῦς καὶ ἐσωτερικῆς· ἀλλ' αὕτη ἐν δευτέρῳ λόγῳ παρὰ τοῖς διαδόχοις τῶν ἀξιώσεων τῆς Κοσμοκράτορος Ῥώμης!

Μᾶλλον σπουδαῖος φαίνεται ὁ τελευταῖος λόγος, καθ' ὅσον μάλιστα ὑπάρχει κίνδυνος ἐκ τῆς ἐκάστοτε μεταβολῆς τῶν γλωσσῶν. Ἄλλ' ἐν ἐκάστη τῶν γλωσσῶν τὸ πνεῦμα δύναται νὰ τηρηθῇ,

ὥστε οὐδεὶς ἐκ τῆς μεταφράσεως κίνδυνος· αἱ μικραὶ δὲ παραλλαγαὶ τῆς αὐτῆς γλώσσης δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὴν λειτουργικὴν γλῶσσαν. Μόνον δὲ τότε κινδυνεύει τὸ πνεῦμα νὰ ἀπολεσθῆ, ὅταν ἐκάστῳ ἢ ἐπιτετραμμένον τὸ μεταφράζειν· ἀλλὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχει ἀληθὴς Ἐκκλησία καὶ Ἐκκλ. Διοίκησις.

Καθόλου δ' εἰπεῖν, ἀπάδει εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ γλῶσσα λειτουργικὴ ἀκατάληπτος τῷ λαῷ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ὁρθόδοξος ἡμῶν Ἐκκλησία μετέφρασε καὶ Γραφὴν καὶ Λειτουργίαν εἰς τὰς διαφόρους γλώσσας τῶν εἰς Χριστὸν πιστευσάντων διαφόρων λαῶν. Ἄν καὶ πολλὰ διέταξε νὰ λέγωνται μυστικῶς (εἴτε διότι ἀφορῶσι μόνον τὸν λειτουργόν, εἴτε διότι ἐβεβηλοῦντο αὐτὰ ὑπὸ τοῦ λαοῦ), ἀλλὰ καὶ δὲν ἀφῆκεν ὅλως ἀμέτοχον τὸν λαόν καὶ ἐν αὐτοῖς (ὡς τοῦτο ποιεῖ διὰ τοῦ «Σὲ ὑμνοῦμεν»...). Ἀπαγορεύει δὲ εἰς τὸν ἱερέα νὰ λειτουργῇ μὴ παρόντος μηδενὸς ἄλλου μέλους τῆς Ἐκκλησίας. Πάντοτε δὲ ὁ λειτουργὸς ὀφείλει νὰ κοινωνήτῃ τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ἵν' ἐπιτελεσθῇ πλήρες τὸ μυστήριον καὶ μὴ ἐκλείψῃ οὕτω πᾶσα λειτουργία ὡς παρὰ Διαμαρτυρομένοις συνέβη. Διότι τὸ σπανίως παρ' αὐτοῖς τελούμενον, καὶ ὅπως τελεῖται, δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ Λειτουργία ἐν τῇ αὐστηρᾷ σημασίᾳ τῆς λέξεως.

Σημ. β) Πολλοὶ βλέποντες πολλὰς ὁμοιότητας τῆς Χριστ. Λειτουργίας πρὸς τὰς τελετὰς τῶν Ἰουδαίων καὶ Ἐθνικῶν, ἀλλ' ἀγνοοῦντες ὅλως τὰ τελούμενα, ἀποφαίνονται μετὰ πολλῆς εὐκολίας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ μετὰ βλασφήμου γλώσσης, ὅτι τὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν εἶναι ἄλλο τι, ἢ ἐπανάληψις τῶν Ἰουδαϊκῶν καὶ Ἐθνικῶν τελετῶν, καὶ οὕτω νομίζουσιν ὅτι καταβιβάζεται τὸ ἀξίωμα τῶν Χριστιανικῶν τελετῶν.

Εἶναι ἀληθές ὅτι τῆς Συναγωγῆς ἡ τάξις, αἱ ὥραι τῆς προσευχῆς, αἱ ἑορταὶ καὶ τινὰ ἄλλα ἐκ τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου, τοῦ προδρόμου τῆς χάριτος, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς μὸρφωσιν μάλιστὰ τῆς λεγομένης λειτουργίας τῶν Κατηχομένων. Ἀληθές καὶ τοῦτο ὅτι οἱ νοαὶ τῶν Ἐθνικῶν μετεβλήθησαν εἰς Χριστιανικοὺς, ἅμα δὲ καὶ τινες ἑορταί· ὅτι πολλαὶ καὶ τελεταὶ καὶ ἔθιμα κοινὰ

εις τῶν θρήσκευμα ἐτηρήθησαν, ὅσον ἀνάτασις χειρῶν, προσκυνήσεις, πομπαί, ἀνάδειξις ἱερῶν βιβλίων, ψαλμωδία καὶ εἴτι τοιοῦτο.

Ἄλλὰ 1) δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ διαίρεσις τῶν Χριστιανῶν εἰς Κατηγορούμενους, πιστοὺς καὶ κληρικοὺς καὶ αἱ ἐν κρυπτῷ τελεσιουργία τῶν Μυστηρίων προῆλθον κατὰ μίμησιν τῶν Ἑλευσινίων. Διότι οὐ μόνον ἠδύνατο νὰ προέλθωσιν ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας (ὡς ἕκαστος ὁ καὶ ἐλαχίστην γινώσκων τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας ἔχων ἔννοιαι), ἀλλὰ καὶ γινώσκωμεν ἐκ τῶν Ἀπολογητῶν καὶ συγγραφέων τῶν πρώτων Ἐκατονταετηρίδων, ὅπου ἐθδελύσσοντο οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοὶ τὰ τῆς Εἰδωλολατρείας καὶ μάλιστα τὰ Ἑλευσίνια, ἅτινα εἶχον καταστήσει τότε καταγωγήγια πάσης ἀκολασίας. Μόλις δὲ ἀφοῦ συνετρίβη ἡ δύναμις τῶν Ἰουδαίων καὶ Ἐθνικῶν, ἀκινδύνως ἐμιμοῦντο πολλὰ, ἀλλ' ὅσα σύμφωνα εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ.

2) Μετὰ τὰ εἰρημένα σημειώτερον καὶ ταῦτα. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐξάγει κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Σωτῆρος καινὰ καὶ παλαιὰ. Τὸ νὰ ἦναι τι παλαιὸν δὲν εἶναι καὶ μεμπτόν· διότι τότε ἔπρεπε νὰ ἦναι ἀποτρόπιος ἢ παλαιγενεστάτη καὶ τοῖς πᾶσι τιμωιτάτη ἀλήθεια. Πρὸς τούτοις τὸ ἀποκαλύπτειν τὴν κεφαλὴν λ. γ. ἐνώπιον τοῦ βασιλέως σεβασμοῦ ἕνεκα, δὲν ἐμποδίζει νὰ πράξῃ τις τὸ αὐτὸ καὶ ἐνώπιον ἄλλων, εἴτε ἴσων, εἴτε μὴ· διότι ἡ μετὰ τοῦ σχήματος συνθεομένη ἔννοια ποιεῖται τὴν διάκρισιν τοῦ σεβασμοῦ διὰ τοῦτο ἀποκαλύπτοντες ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τὴν κεφαλὴν λατρεύομεν αὐτῷ, ἐνῶ τὸ αὐτὸ ποιοῦντες ἐνώπιον ἄλλων τιμῶμεν μόνον αὐτούς. Διὰ τί λοιπὸν νὰ μὴ παραλάβῃ καὶ ὁ Χριστιανισμὸς τὰ ταιαῦτα σχήματα, ἀφοῦ διὰ τῆς συνθεομένης ἐννοίας προσλαμβάνει ἄλλην σημασίαν τὸ σχῆμα; Δὲν εἶναι τοῦτο καινὸν καὶ παλαιὸν ἅμα; Καὶ ἔντως ὁ Χριστιανισμὸς πάντα τὰ παλαιὰ ἐξήνεγκε καινῶς· διότι πάντα καθηγίασε τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ τόσα μόνον παρέλαβεν, ὅσα πρέποντα Θεῷ ἀληθινῶ· πολλὰ δὲ καὶ ἔλωσ καινὰ ἐν αὐτῷ.

Πρὸς τούτοις ἀπεσκορακίσθησαν ἀπὸ τῆς Χριστιανικῆς λατρείας ἡ Ἰουδαϊκὴ στενοχωρία καὶ δεισιδαιμονία καὶ τὸ ξηρὸν γράμμα, ὅπερ κτείνει καὶ οὐ ζωοποιεῖ. Ἐν παντὶ τόπῳ καὶ χρό-

νω λατρεύουσι τῷ Θεῷ οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταί, καὶ πάντες εἰσι βασιλείων ἱεράτευμα. Πάντα τὰ βδελύγματα τῶν ἐθνῶν ἀποδο-
πομπείται ἡ Χριστιανικὴ εὐσέβεια, καὶ ἀντὶ κενῶν τελετῶν εἰσή-
γαγε θεοπρεπεῖς καὶ ἁγιαστικὰς.

§ 6. Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Χρισ. Λειτουργίας.

Εἰ καὶ ἐν ταῖς καθ' ἑκάστον τῶν διαφορῶν συστατικῶν τῆς
Λειτουργίας ἔσται λόγος περὶ τῆς ἱστορικῆς προόδου αὐτῶν, οὐχ
ἤττον εἶναι ἐπ' ἀναγκῆς, ὅπως τις ἔχη καὶ ἐννοιάν τινα συνοπτικὴν
τῆς ἐν συνόλῳ προόδου καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἑκάστης ἐποχῆς. Αἱ
κυριώτεραι δὲ ἐποχαὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἔστῳσαν
καὶ ἐνταῦθα τὰ ὄρια. Ἐξισταροῦνται δὲ τὰ πράγματα ἀνευ ἀπο-
δείξεων.

α) Ἀποστολικὸν χρόνον.

Τὰ γενέθλια τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ προοίμιον
αὐτῆς εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων ἐν πᾶσι. Κατὰ
τούτους αἱ μὲν ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανοὶ ἐτήρουν ἐκ τοῦ χρόνου
τῆς λατρείας τῶν Ἰουδαίων ἰδίως τὴν πρωϊνὴν καὶ ἑσπερινὴν ὤ-
ραν τῆς προσευχῆς καὶ τὰς δύο μεγάλας ἑορτὰς τοῦ Πάσχα καὶ
τῆς Πεντηκοστῆς, ἐκχριστιανίζοντες βαθμηδὸν ταῦτα πάντα. Καὶ
ἀντὶ τῆς ἑσπερινῆς θυσίας ἐτέλουν κατ' οἶκον τὸ κυριακὸν Δεῖ-
πνον (ἐκλων ἄρτον), ὥπερ εἶποντο αἱ ἀγάπαι, αἱ κοιναὶ πρὸς
τροφήν τράπεζαι. Ἐτελεῖτο δὲ ὁ μυστικὸς Δεῖπνος ἐν ψαλμοῖς
καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς (1). Τὸ πρῶν δὲ ἐν ταῖς
Συναγωγαῖς καὶ τῷ Ναῷ, ὅτε ἰδίως ἀνεγινώσκοντο αἱ Γραφαὶ
(ἢ Π. Διαθήκη), ἐκήρυττον τὸν λόγον τῆς ἀληθείας (ἀντίστοιχον
τούτου ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Εὐαγγελίου μετὰ ταῦτα), καὶ προσηύ-
χοντο ἀπὸ κοινοῦ.

(1) Ἐκ τῶν εὐδὸς μετὰ ταῦτα χρόνων καταφαίνεται ἐπιδηλοτέρως, τίνες
ἦσαν οἱ ψαλμοὶ καὶ ὕμνοι οὗτοι καὶ αἱ ᾠδαὶ αἱ πνευματικαί, ὧν ἐν παρῶ-
δῳ μνείαν ποιεῖται ἡ Κ. Διαθήκη.

Οἱ δὲ ἐξ ἔθνῶν Χριστιανοὶ καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ναοῦ καὶ οἱ ἐξ Ἰουδαίων ἐποίουν κατ' οἶκον μόνον συναξεις (ἀντὶ τῶν Συναγωγῶν), καὶ ἐτήρησαν μὲν τινα τῆς ἐν τῇ Συναγωγῇ τάξεως (σειρὰν περικοπῶν καὶ ἀγαγῶσμ. τῆς Γραφῆς κτλ.), ἀλλ' οὐχ ἤττον πάντα ἐκχριστιανίζονται. Πάσχα ἦν τοῖς Χριστιανοῖς μᾶλλον ἢ ἀνάττας τοῦ Κυρίου, καὶ τῇ Κυριακῇ ἡμέρᾳ (πρώτῃ τῆς Ἰουδ. ἐβδομάδος), καθ' ἣν ὁ Κύριος ἀνέστη, ἐωρτάζετο (1). Ἐπανελαμβάνετο δὲ ἡ ἐορτὴ αὕτη καθ' ἑκάστην Κυριακὴν τῆς ἐβδομάδος, καὶ ἡ Κυριακὴ ἢ μετὰ τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων ἦν μεγάλη ἐορτή. Οὕτω δὲ ἀντικατέστη τὸ Ἰουδαϊκὸν Σάββατον.

Ἄν καὶ διὰ τὰ πνευματικὰ χαρίσματα μεγάλη ἦν ἡ ἐλευθερία τῶν πιστῶν ἐν τοῖς τὴν λατρείαν ἀφορῶσι, καὶ ἠδύναντο καὶ ὕμνους νέους καὶ εὐχὰς νὰ συντάττωσι, καὶ ἰδίαν τάξιν νὰ καθιερώσωσιν, ἀλλ' οὐχ ἤττον ἦν τις ὀρισμένη τάξις, ἣν ὁ Κύριος καὶ οἱ Ἀπόστολοι καθιέρωσαν, ὡς ἐκ τῆς εὐθὺς μετὰ ταῦτα ὁμοφωνίας τῆς Ἐκκλησίας ἐν τοῖς κυριωτάτοις τῆς Λειτουργίας ἀριθμώτατα καταφαίνεται.

Σημειώτεον δὲ καθόλου εἶναι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῶν γενεθλιῶν τῆς Ἐκκλησίας μᾶλλον ἐπικρατεῖ ἡ ἐσωτερικὴ λαμπρότης, ἢ ἡ ἐξωτερικὴ. Διὰ τοῦτο καὶ πολλοῖς τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας ἤρμωζεν ἡ ἐπίκλησις τοῦ ἁγίου, δι' ἧς ἀπεκάλουν οἱ Ἀπόστολοι τοὺς τότε Χριστιανοὺς ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτῶν.

6) Ἐποχὴ τῶν διωγμῶν.

Ἡ αὕτη ἐσωτερικὴ λαμπρότης καὶ ἀγιότης χαρακτηρίζουν καὶ τὴν ἐποχὴν τῶν διωγμῶν, ὅτε ἐλαμψαν οἱ ἅγιοι μάρτυρες οἱ καλῶς ἀθλήσαντες καὶ στεφανωθέντες καὶ στύλοι καὶ ἐδραΐωμα τῆς Ἐκ-

(1) Ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπου ἐπεκράτουν οἱ ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανοί, ἐωρτάζετο τὸ Νομικὸν Πάσχα, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου. Καὶ φαίνεται ὅτι αὐτὸ ἐκάλουν Πάσχα, ὅθεν καὶ αἱ ἐριδες ἐκ παρανομιῶν.

κλησίας γενόμενοι. Μέχρι τῆς Γ.' Ἐκατονταετηρίδος ἐν μὲν καιρῷ εἰρήνης ναοὶ ἦσαν αἱ κατ' οἶκον Ἐκκλησίαι, τράπεζαι δὲ ἅγιοι οἱ τάφοι πολλακίς τῶν Μαρτύρων. Ἐν καιρῷ δὲ διωγμῶν αἱ ἐρημοί, τὰ σπήλαια, αἱ ἔπαϊ τῆς γῆς καὶ πᾶν ἄσυλον μετεβάλλοντο εἰς ναοὺς. Ἄλλ' ἠγίαζεν αὐτοὺς ἡ ζωσα Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, οὔτινες, ἢ ὁμολογηταί, ἢ μέλλοντες Μάρτυρες ἦσαν. Περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς Β.' Ἐκατονταετηρίδος ἐγείρονται ἤδη καὶ ναοί.

Ἄντι εἰκόνων ἦσαν ἐν χρήσει αἱ συμβολικαὶ παραστάσεις καὶ σταυροί. Καθιεροῦνται δὲ καὶ στολαὶ τινες ἱερατικαὶ πρὸς ἱερουργίαν, μὴ οὔσαι μὲν ἐν λοιπῇ χρήσει, ἀλλὰ καὶ μὴ διαφέρουσαι κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν ὕλην τῆς ἐν κοινῇ τῇ χρήσει, ὡς ἐκ τῶν ὀνομασιῶν αὐτῆς δῆλον.

Ἐγίνοντο δὲ συνάξεις μάλιστα μὲν τὴν Κυριακὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν. Πολλαχοῦ δὲ τῆς Ἀνατολῆς εἰσῆχθη καὶ τρίτη μεγάλη εορτὴ ἢ τῶν Θεοραπειῶν. Πανταχοῦ δὲ ἐπετελοῦντο αἱ μνημαὶ τῶν Μαρτύρων (ἡ ἀρχὴ ὑποδηλοῦται ἤδη ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου) μετὰ τῆς ἐπικλησίως αὐτῶν. Καὶ ἐκάστη μὲν τῶν κατὰ τόπους Ἐκκλησιῶν ἐώρταζε τοὺς ἰδίους μάρτυρας, ἀλλ' ἦσαν καὶ κοιναὶ εορταὶ τινῶν ἐκ τῶν πρώτων μαρτύρων τοῦ Θεοῦ (Ἀποστόλων τινῶν καὶ Ἀποστολ. Πατέρων). Ἀρχονται δ' ἤδη καὶ τὰ μνημόσυνα τῶν κεκοιμημένων.

Ἀπαγορευθειῶν τῶν μυστικῶν ἐταιριῶν (διάταξις κατὰ τῶν Χριστιανῶν) μεταβιβάζεται τὸ Κυριακὸν Δεῖπνον ἀπὸ τῆς ἐσπερινῆς εἰς τὴν ἑωθινήν ὥραν τῆς Προσευχῆς, ἵνα μὴ παρέχῃ ἀφορμὰς πρὸς συκοφαντίαν ἢ ἐν νυκτὶ σύναξις (1). Καταργοῦνται δὲ βαθμηδὸν αἱ Ἀγάπαι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ καθ' ὁλοκληρίαν. Λείψανα τούτων εἶναι ἄχρι τοῦδε ἡ ἀρτοκλασία καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ ἐν μὲν τῇ

(1) Ἐν τούτοις ἡ Παννυχὶς τοῦ Πάσχα διετηρήθη. Ἐπίσης τῇ Τετάρτῃ καὶ Παρασκευῇ ἐτελεῖτο πιθανῶς ἡ κοινὴ τῶν Προηγιασμένων Δώριων. Ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος ἄχρι τοῦδε ἐν ἐσπερινῇ ὥρᾳ (τῇ Μ. Πέμπτῃ καὶ ἄλλοτε) πρέπει νὰ τελεῖται κατὰ τὴν διάταξιν τῆς Ἐκκλησίας.

κοινή προσευχή (τῆς Λειτουργίας τῶν Κατηχομένων) ἀνεγνώσκοντο μὲν αἱ Γραφαί, ὡς καὶ πρότερον, ἀλλ' ἀντικατέστητε τὸ προφορικὸν κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων ὁ γραπτὸς λόγος ὁ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, καὶ κήρυγμα πλέον ἢ ἡ ἐρμηνεία τῆς Γραφῆς, ἥτις διηρέθη εἰς ἀναγνώσματα καὶ περιχοπὰς κατὰ μίμησιν τῆς Συναγωγῆς.

Πλὴν τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς καὶ τῶν δεήσεων καὶ δοξολογιῶν ἦσαν ἐν χρήσει οἱ ψαλμοὶ καὶ ὕμνοι τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης καὶ αἱ πνευματικαὶ ᾠδαὶ αἱ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν μελωδῶν παιθεῖσθαι, ὧν τινες ἄχρι τοῦδε σώζονται καὶ εὐδιάγνωστοι εἶναι, οἷον τὸ «Φῶς ἰλαρὸν...» καὶ εἴ τι ἕτερον. Ἐψάλλε δὲ καὶ συνερούργει, οὕτως εἰπεῖν, ἅπας ὁ λαός, εἴτε ὑπηγῶν, εἴτε ἀντιφωνῶν, εἴτε τὰ ἀκροστίγια ψάλλων καὶ ὅλως συμπράττων τοῖς ἱερεῦσιν.

Κατὰ τὴν οὕτω τελουμένην κοινὴν προσευχὴν, τὸ προαίμιον τοῦτο τῆς θείας μυσταγωγίας, ἤθύναντο νὰ παρευρίσκωνται καὶ οἱ Κατηχομένοι, καὶ διὰ τοῦτο καὶ λειτουργία τῶν Κατηχομένων ἐκλήθη. Ἀπολουμένων δὲ τούτων (διὰ τοῦ α" Ὅσοι Κατηχομένοι προέλθετε) προσεφέρετο ἡ ἀναίμακτος θυσία, καὶ πάντες οἱ πιστοὶ οἱ μὴ εἰς βαρὺ ἁμάρτημα περιπεσόντες ἐκοινοῦν τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Εἰς δὲ τοὺς δι' ἐυλόγους αἰτίας ἀπολειπομένους προσεκομίζετο ὑπὸ τῶν Διακόνων κατ' ὄσκον ἡ θεία κοινωνία. Πολλοὶ δὲ τῶν Χριστιανῶν ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν κατ' ὄσκον μερίδα τοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς, ἵνα καθ' ἑκάστην μετὰ τὴν ἰδιαιτέραν προσευχὴν πρὸ πάσης ἄλλης τροφῆς μεταλαμβάνωσι τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Ἀλλὰ τοῦτο διὰ τὰς καταχρήσεις ἀπηγορεύθη.

γ) Ἐποχὴ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὅτε ἐπὶ ἐπτὰ στόλων ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ ὑπῆρξε τὸ ἑαυτῆς οἰκοδόμημα, καὶ ἐθροιάμβευεν ὁ σταυρὸς τοῦ Κυρίου κατὰ τε ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν πολεμίων, περιβάλλεται καὶ ἡ Λειτουργία τὴν λαμπρὰν στολὴν τῆς ἐξωτερικῆς μεγαλοπρεπείας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἤδη πολλοὶ μὲν ἦσαν οἱ κλη-

τοί, ἀλλ' οὐ καὶ πάντες ἐκλεκτοί, ἐνθεν μὲν ἐπιτείνεται ὁσημέραι ὁ μοναστικός βίος, ὅπου οἱ ἐκλεκτοὶ ἐσωζον τὴν ἀρχαίαν ἀγιότητα, ἐτέρωθεν δὲ προήλθον πολλαὶ λειτουργικαὶ διατάξεις, ἐφ' ὧν καθηρτίσθη περὶ τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς ταύτης τὸ πλεῖστον τῆς ἄχρι τοῦδε ἰσχυοῦσης παρ' ἡμῖν τάξεως.

Καταστραφόντων τῶν ναῶν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἀνεγείρονται ἤδη ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου μεγαλοπρεπέστατοι ναοὶ ἐν σχήματι Βασιλικῆς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἧς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἦν καταλληλοτέρα εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν καὶ εἰς μεγάλας οἰκοδομάς (1). Τὰς μικρὰς οἰκοδομάς ὠκοδόμουν ἐνίοτε ἐν σχήματι κύκλου (σύμβολον αἰωνιότητος), ἢ πολυγώνου (ἐν εἶδει ἀστέρος). Ἄλλὰ ταῦτα ἐχρησίμευον μᾶλλον ὡς Βαπτιστήρια. Αἱ Βασιλικαὶ ἐπισταγάζονται κατόπιν διὰ θόλων (ἵνα παριστώσι τὰς οὐρανίας ἀψίδας), καὶ ἐπεκτείνεται καὶ εὐρύνεται τὸ πρὸς τὴν Κόγχην μέρος, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον μέρος τῆς Ἐκκλησίας (τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸ ἱερὸν Βῆμα), ἐνῶ αἱ πολλαὶ στοαὶ τὸ κύριον μέρος τῆς ἀρχαίας Βασιλικῆς ἀποτελοῦσιν ἤδη τὸν Πρόναον. Τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ταύτης προόδου λαμπρὸν μνημεῖον σώζεται ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας. Μετὰ ταῦτα λαμβάνει Σταυροῦ σχῆμα ὁ ναὸς ἐσωτερικῶς τε καὶ ἐξωτερικῶς, ἀλλὰ κυρίως τοῦτο ἐν τῇ ἐπομένῃ ἐποχῇ προήχθη ἰδίως καὶ ἐπεκράτησεν.

Αἱ ἑορταὶ πληθύνονται ἤδη, ἀπὸ μὲν τῆς Δ' Ἐκατονταετηρίδος αἱ Δεσποτικαὶ, προστεθείσης περὶ τὰ μέσα αὐτῆς τῆς τῶν Χριστουγέννων καὶ κατόπιν τῶν λοιπῶν, ἀπὸ δὲ τῆς Ε' αἱ Θεομητορικαὶ (κατὰ τῶν Νεστοριανῶν). Συγχρόνως δὲ προστίθενται καὶ αἱ ἑορταὶ πολλῶν ἄλλων ἁγίων τοῦ Θεοῦ πρὸς ταῖς ἀρχαίαις τῶν ἁγίων Μαρτύρων.

Εἰς ἀντίδρασιν κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ ἄλλων αἰρετικῶν προάγεται καὶ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ ὑμολογία καὶ μελωδία, καὶ εἰσάγονται αἱ διάφοροι πρόοδοι (processio, λιτανεΐα). Ἄλλὰ τῆς Δ' καὶ Ε' Ἐκατονταετηρίδος τὰ κάλλιστα προϊόντα ἀπῆνθισαν οἱ

(1) Τοιοῦτο μνημεῖον εἶναι ἄχρι τοῦδε ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ. Σώζονται καὶ ἐν Ῥώμῃ τοιαῦτα μνημεῖα.

μετά ταῦτα Ἵμνογράφοι καὶ ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ μορφῇ σώζονται νῦν. Μόνον δὲ ἀπὸ τῆς Γ.' Ἑκατονταετηρίδος σώζονται πολλοὶ ὕμνοι, οἷον τὰ κοντάκια Ῥωμανοῦ τοῦ μελωδοῦ, οἱ διάφοροι γερουβικοὶ ὕμνοι, ὁ ὕμνος «Ὁ Μονογενὴς Υἱὸς...», ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος, τὰ τροπάρια τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης καὶ πολλῶν ἄλλων.

Ἀπὸ τῆς τετάρτης Ἑκατονταετηρίδος ἐγένοντο καὶ αἱ ἐπιτομαὶ τῆς ἀρχαίας Ἀκολουθίας τῆς θείας Λειτουργίας ὑπὸ τῶν μεγάλων φωστήρων τῆς Ἐκκλησίας, Βασιλείου καὶ Χρυσοστόμου, αἱ ἄχρι τοῦδε ἐν χρῆσει παρ' ἡμῶν. Περὶ δὲ τὴν ἕκτην Ἑκατονταετηρίδα κατηρίσθη καὶ ἡ Λειτουργία τῶν Προηγουμένων ἐν τῇ ἄχρι τοῦδε μορφῇ.

Διὰ τὰ πολλὰ δὲ ἀδόκιμα μέλη τῆς Ἐκκλησίας, καταλαμβάνει βαθμηδὸν ὁ λαὸς τὸν τόπον τῶν πάλαι συνισταμένων, ἤτοι τῶν μετανασούντων πιστῶν καὶ παρισταμένων μὲν τῇ ἱεροτελεστίᾳ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἀλλὰ μὴ κοινωνούντων τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Τοῦντεῦθεν ὁ λαὸς ἐκοινωνεῖ μόνον κατὰ τὸν χρόνον τῶν νηστειῶν καὶ μετὰ ἄδειαν τοῦ πνευματικοῦ πατρὸς ἐν κατ' ἰδίαν ἐξομολογήσει, ἥτις ἀντικατέστησεν ἤδη (ἀπὸ τῆς Ε'. ἑκατ. καὶ ἐν μέρει ἀπὸ τῆς Δ.') τὴν ἀρχαίαν δημοσίαν ἐξομολόγησιν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, καὶ διότι πολλοὶ ἐβεβήλουν τὰ ἀγιώτατα ἀπομιμούμενοι αὐτὰ κατ' οἶκον, οὐ μόνον αἱ πλείστα τῶν ἐνυγῶν λέγονται ἤδη μυστικῶς ὑπὸ τοῦ ἱερουργούτου, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ Εὐχαριστία κατὰ τὸ πλεῖστον μυστικῶς ἐπιτελεῖται. Μόνον δὲ μέρη τινὰ ἐξεφωνοῦντο (ὡς ἄχρι τοῦδε), καὶ ἐδόθη εἰς τὸν λαὸν ἡ σύντομος Εὐχαριστία «Σὲ ὑμνοῦμεν». Μάτην δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἠθέλησε νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν ἀρχαίαν τάξιν τῆς ἐκφώνου ἀπαγγελίας τῆς Εὐχαριστίας. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τοῖς κόλποις τῆς Ἐκκλησίας ἐγεννῶντο ἤδη τὰ μέλη αὐτῆς καὶ ἐπεκράτησε διὰ τοῦτο ὁ νηπιοβαπτισμὸς, διὰ τοῦτο καὶ κατηργήθησαν αἱ περὶ τῶν Κατηχουμένων διατάξεις.

Τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, τὸ τοσοῦτον ἀκμάσαν κατὰ τὴν Δ.' Ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐν μέρει καὶ κατὰ τὴν Ε.', ἀποβαίνει μετὰ ταῦτα σπανιώτερον, καὶ ἀντικαθίσταται βαθμηδὸν διὰ τῆς ὑμνολογίας καὶ τῆς διὰ τῶν τελετῶν διδασκαλίας, ὡς καὶ τῆς

ἀναγνώσεως λόγων Πατερικῶν καὶ Συναξαρίων. Ταῦτα ὅμως πολλὴν ἐπίτασιν ἔλαβον κατὰ τὴν ἐπομένην ἐποχὴν.

γ) Ἐποχὴ τοῦ σχίσματος τῶν Ἐκκλησιῶν.

Μετὰ τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τῶν Διαιμαρτυρομένων ἤρξατο καὶ ἀπετελέσθη τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ σχίζεται ἤδη ἡ Ἐκκλησία εἰς Ἀνατολικὴν Ὁρθόδοξον καὶ Δυτικὴν παπικὴν. Ἐκατέρα δὲ τρέπεται ἰδίαν ὁδόν. Ἐν τούτοις ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ὑπῆρχεν ὁ πυρὴν τῶν διαφορῶν. Διότι τὸ πνεῦμα τῆς Κοσμοκρατορίας δὲν ἐξέλιπεν ἐκ τῆς Χριστιανικῆς Ῥώμης.

1) Ἐν μὲν τῇ Ἀνατολικῇ Ὁρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ μετὰ τὸν βαρὺν καὶ πολυχρόνιον ἀγῶνα κατὰ τῶν εἰκονομάχων, ἐπιταθείσης τῆς ἀμαθείας διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Μοναστηρίων (ἐν οἷς τὰ σχολεῖα) καὶ διωγμὸν τῶν μοναχῶν τῶν προμάχων τῶν ἁγίων εἰκόνων καὶ λογίων ἄμα ἀνδρῶν, διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἔτι μᾶλλον ἐπιτείνεται ἡ ὑμολογία καὶ τὰ τοιαῦτα πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ κηρύγματος καὶ διδασκαλίαν τοῦ λαοῦ, ἀπανθισαμένων τῶν ὑμνογράφων τῆς Ἐκκλησίας πᾶν ὅ,τι πρόσφορον ἐκ τοῦ εὐανθοῦς λειμῶνος τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Φαίνεται ὅτι προηθάνοντο τὸν μέλλοντα νὰ ἐνσκήψῃ βαρὺν χειμῶνα, καὶ συνῆγον εἰς τὰς ἀποθήκας πᾶν ἐφόδιον.

Οἱ κορυφαῖοι τῶν Ὑμνογράφων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ Κοσμᾶς ὁ Μαΐουμᾶ (Κωνσταντίας ἐν Παλαις.) ἐπίσκοπος ὁ καὶ ποιητὴς ἐπικληθεὶς, ἤκμασαν μὲν ἐπὶ τῆς τελευταίας Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἀλλ' ἀνήκουσι μᾶλλον διὰ τὴν ἐπενέργειαν εἰς τὴν παροῦσαν ἐποχὴν. Συνέταξαν δὲ τὰ κυριώτερα τῆς Ὑμολογίας τῶν μεγάλων ἑορτῶν καὶ τῶν Κυριακῶν καὶ ἐββύθησαν τὰ πρὸ αὐτῶν, κανονίσαντες καὶ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Μουσικὴν. Οἱ δὲ Στουδίται, οἱ Γραπτοὶ καὶ πολλοὶ ἄλλοι, μάλιστα δὲ Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος ἐπικληθεὶς, συνεπλήρωσαν οὐ μόνον τὰ τῶν ἄλλων ἑορτῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν καθ' ἡμέραν ἁσματικὴν Ἀκολουθίαν, ἣτις κατὰ ποσὸν μόνον διαφέρει πλέον τῆς τῶν μεγάλων

λων έορτῶν. Τότε συνετάχθησαν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν μέχρι τοῦδε Συναξαρίων ὑπὸ τοῦ Μεταφραστοῦ καὶ λοιπῶν.

Τὸ Τυπικὸν τοῦ ἁγίου Σάββα, τὸ συμπληρωθὲν καὶ καταρτισθὲν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τῶν Στουδιτῶν, προσλαβὼν κατόπιν καὶ τὰ τῶν ἄλλων Τυπικῶν (1), κατέστη ἤδη κοινὸν κτῆμα καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, περὶ τὴν 11 Ἐκατονταετηρίδα, ὅτε οἱ μὲν λοιποὶ Πατριάρχαι κατέφευγον εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐκείθεν ἀνέμεινον πᾶσαν συνδρομὴν, ἡ δὲ Ῥωσικὴ Ἐκκλησία ἐξήρτητο ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἦδη τὸ Εἰκονοστάσιον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐστὶ μᾶλλον ἀποχωρίζει τὸν λαὸν τοῦ ἱεροῦ Βήματος καὶ τοῦ κλήρου. Αἱ πρότερον ἀπὸ στηλῶν ἀνηρημένα εἰκόνες (εἰς οὓς καὶ ἡ ἀναστήλωσις τῶν ἁγίων εἰκόνων τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας) τίθενται μεταξὺ τῶν στηλῶν, καὶ οὕτω καταρτίζεται βαθμηδὸν ἄλλο τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομῶντος καταπέτασμα καὶ χωρίζεται οὕτω τὸ ἅγιον Βῆμα ὡς ἅγιον ἅγιον. Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τῆς ἁγίας Σοφίας προήχθη ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς εἰς σχῆμα σταυροῦ, καὶ τοιοῦτο σχῆμα ἔχουσι πᾶσαι σχεδὸν αἱ σωζόμεναι ἀρχαῖαι Ἐκκλησίαι ὡς ἐνταῦθα ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς.

Ἀντὶ δὲ σημαντῶν ξυλίνων τε καὶ σιδηρῶν εἰσάγονται ἤδη περὶ τὰ μέσα τῆς Θ. Ἐκατονταετηρίδος καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν αἱ Καμπάναι αἱ ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μεγάλου ἐν κοινῇ τῇ γρήσει ἐν τῇ Δύσει. Πρῶτος ὁ Δουξ τῆς Βενετίας Οὐρσος ἐδωρήσατο τῷ Αὐτοκράτορι Μιχαῆλ (ἡ Βασιλείῳ) 12 κώδωνας μεγάλους, οἵτινες καὶ ἀνηρτήθησαν ἐν τῷ Ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας. Εἶτα δὲ ἐξηπλώθησαν καὶ ἀλλαχοῦ αἱ Καμπάναι. Ἄλλ' ἰδίως ἀγαπηταὶ ἐγένοντο ἐν Ῥωσίᾳ, ὅπου ἄχρι τοῦδε εἶναι αἱ μέγιστα Καμπάναι. Κα-

(1) Οὕτω λόγῳ χάριν κατὰ τὸ Τυπικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων ἠδύνατο γὰρ τελῆται καθ' ἐκάστην τῶν πέντε ἡμερῶν ἐκάστης ἑβδομάδος τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ἐνῶ κατὰ τὸ ἐπιγραπτῆσαν τοῦ ἁγίου Σάββα μόνον κατὰ Τετάρτην καὶ Παρασκευῆν. Ἀλλὰ κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας τῆς Μ. Ἑβδομάδος ἐτηρήθη ἡ τάξις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

τόπιν δὲ, ἐπελθούσης τῆς δουλείας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀπηγορεύθη ὑπὸ τῶν ἀγρίων κατακτητῶν πᾶσα χρῆσις τῶν κωδῶνων.

Ὄψω δὲ, πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων, κατηρτίσθη πᾶσα ἡ ἄχρι τοῦδε τηρουμένη τάξις τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας· διότι τὰ μετὰ ταῦτα προΐοντα διὰ τοὺς νεομάρτυρας καὶ νέους ἀγίους εἶναι ἀπομίμῃσις τῶν ἀρχαίων Ἀκολουθιῶν. Μόνον δ' ἐν Ῥωσσίᾳ κατὰ τὴν ἐπομένην Περίοδον ἐγένοντο ἐξωτερικαί τινες πρόσδοι, ἀφορῶσαι τὴν λαμπρότητα τῆς Λειτουργίας καὶ τῶν περὶ αὐτήν.

2) Ἐν τῇ Δύσει μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος ἐπεκράτει παχυλὸν σκότος ἀμαθείας· διότι μικρόν τι διεσκέδασαν αὐτὸ αἱ ὑπὸ Καρόλου τοῦ Μεγάλου ἰδρυθεῖσαι Σχολαί, ἐξ ὧν ὠνομάσθη καὶ ἡ Σχολαστικὴ Θεολογία. Ἡ Θεολογία δὲ αὕτη μεγάλη μὲν καλὰ παρήγαγεν, ἀλλὰ καὶ μεγάλη κακὰ, ὅτε παρήχησεν. Προπαρσαλεύσασε καὶ αὕτη τὴν ἐμφάνισιν τῶν Διαμαρτυρομένων.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τοῦ σκότους ἐν τῇ Δύσει, εὔρε καταλλήλων καιρὸν ἡ Παποκρατία νὰ ὑψώσῃ κεφαλὴν μέχρις οὐρανοῦ καὶ νὰ κληθῇ θεὸς ἐπὶ γῆς ὁ Πάπας. Ἰδίως δὲ ἀρχεται ἡ αὔξησης τῆς δυνάμεως τοῦ Πάπᾳ ἀπὸ Γρηγορίου τοῦ Ζ', ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις διὰ τῆς βίας εἰσήγαγε τὴν ἀγαμίαν τοῦ κλήρου· ἐν' ἔχῃ οὕτω πρὸς ταῖς λοιπαῖς τῶν μοναχικῶν ταγμάτων πολλὰς καὶ ἄλλας λεγεῶνας στρατιωτῶν πρὸς Ῥωμαϊκὴν Κοσμοκρατορίαν. Βεβαίως οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν ὁ δυτικὸς κλῆρος εἰς ἐξημέρωσιν τῶν ἀγρίων ἐκείνων λαῶν τῆς δυτικῆς καὶ μέσης Εὐρώπης, ἀλλ' οὐχ ἤττον ὀπόσα καὶ ἠλίκα τὰ κακὰ ἐξ αὐτοῦ! Διὰ τοῦτο καὶ τὸ οἰκοδόμημα ἐκεῖνο, τὸ τότε ἀναγκαῖον, μάτῃν πειρῶνται νὰ ἀναστήσωσι νῦν οἱ Παπολάτραι, θεωροῦντες τὸν μέσον αἰῶνα χρυσοῦν αἰῶνα!

Οἰκοθεν δῆλον ἦδη, διὰ τί τὸ πᾶν ἦτο τότε ὁ κλῆρος, καὶ ὁ λαὸς κατήντησε κατώτερος καὶ τῶν ἀρχαίων Κατηχομένων· διότι οὗτοι ἤκουον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ συμπροσηύχοντο τοῖς πιστοῖς, ἐνῶ ὁ δυτικὸς λαὸς τότε οὐ μόνον τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ἠγνόει, ἀλλὰ καὶ οὐδένα σχεδὸν εἶχε τὸν διδάξοντα τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀγνοοῦντος τοῦ πλείστου κλήρου καὶ αὐτὰ τὰ κοινὰ

γράμματα. Ἡ μόνη διδακταλία ἦν ἡ ἐκ τῶν συμβολικῶν τελειῶν (1), αἵτινες διὰ τὴν ἀμάθειαν ἀνεμίχθησαν μετὰ πολλῶν ἐθνικῶν καὶ κατήντησαν γελοῖται καὶ θεατρικαί (ἐορτὴ τοῦ ὄνου καὶ τὰ τοιαῦτα).

Τὴν ὑπὸ τῶν Παπῶν Λέοντος καὶ Γελασίου ἐπεξεργασθεῖσαν Λειτουργίαν ἐπεξεργάσθη τελευταῖος Γρηγόριος ὁ Μέγας (ὁ καθ' ἡμᾶς Διάλογος λεγόμενος), πολλὰ συνταμῶν, ἄλλα προσθεῖς καὶ ἐρανισθεῖς ἐξ ἄλλων Ἐκκλησιῶν καὶ μάλιστα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ λειτουργία τοῦ Γρηγορίου μετὰ τινῶν προσθηκῶν εἰσήχθη ἀπανταχοῦ τῆς Δύσεως, καὶ ἀντικατέστησε τὴν τοῦ Ἀμβροσίου ἐν Μεδιολάνοις, καὶ τὰς ἀρχαίας Λειτουργίας ἐν Γαλλίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ. Ἡ ἀρχαία δὲ ὁμολογία τοῦ Προυδεντίου καὶ ἄλλων παρεφράζετο μόνον, καὶ πολὺ μικρὰ εἶναι ἡ πρόοδος αὐτῆς ἐπὶ τῶν Σχολαστικῶν.

Τὸ κυριώτερον προῖόν εἶναι ἡ πρόοδος τῆς Καλλιτεχνίας. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προήχθη ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ ἢ τε Ῥωμανικὴ καὶ ἡ Γοθτικὴ, ὧν τὰ μεγαλουργήματα καταπλήττουσιν ἄχρι τοῦδε τὸν θεατὴν. Ἐπεκράτησε δὲ καὶ ἐν τῇ Δύσει τὸ σύστημα τῶν θόλων καὶ τὸ σχῆμα τοῦ Σταυροῦ. Ἀλλ' ἡ προσθήκη τῶν κωδωνοστασίων, ἡ τάσις πρὸς διακόσμησιν τῶν καθ' ἕκαστον καὶ πρὸς μέγεθος καὶ ὕψος τοῦ οἰκοδομήματος παρήγαγον τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα μνημεῖα τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς. Περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἤρξατο καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς ἄλλης Καλλιτεχνίας. Εἰσήχθη δὲ πολλαχοῦ καὶ ἡ Ὄργανικὴ Μουσικὴ, μάλιστα δὲ τὸ μέγα Ὄργανον.

ε) Ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν διαμαρτυρομένων μέχρις ἡμῶν.

1) Ἡ μὲν Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τηρεῖ μὲν ἀπαρασαλεύτως τὴν πατρικὴν κληρονομίαν, καθ' ὅσον ἀφορᾷ καθόλου τὴν τάξιν, ἀλλ' ἀφαιρεῖται ἀπὸ τῆς Λειτουργίας πᾶσα ἐξωτερικὴ

(1) Διὰ τοῦτο καὶ ἐπετάθησαν αἱ λιτανεαὶ (processiones), αἱ εὐσεβεῖς ὁδοπορεῖαι (peregrinations), αἱ διὰ Κομβολογίου προσευχαί καὶ τὰ τοιαῦτα.

λαμπρότης· διότι ὁ ἐνσκήψας βαρὺς χειμῶν τῆς δουλείας ἐμάρανε τὸ ἔθνος ἡμῶν καὶ μόλις ἐπέτρεπεν αὐτῷ τὸ ζῆν. Ἄλλ' οὐχ ἦττον, ὅπως οἱ διωγμοὶ ἐστερέωσαν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἠύξησαν τὴν ἐσωτερικὴν λαμπρότητα, οὕτω καὶ ὁ βαρὺς ζυγὸς ἐκαθάρισεν ὡς χρυσὸν ἐν χωνευτηρίῳ τὸ ἔθνος ἡμῶν καὶ ἐπανήγαγεν αὐτὸ εἰς τὴν ἀρχαίαν λαμπρότητα τὴν ἐσωτερικὴν, διὸ καὶ θαύματα φιλοπατρίας καὶ ἀγνότητος ἠθῶν ἀπέδειξεν ἐνώπιον τῆς ἐκλελυμένης Ἑυρώπης, καὶ ἔθικαν οἱ αἰοίδιμοὶ ἐκεῖνοι τὴν φαινήν κρηπίδα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς μελλούσης ἀπελευθερώσεως τοῦ ὅλου πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως μιᾶς γωνίας ἤρξατο καὶ ἡ λαμπρότης τῆς Ἐκκλησίας, ἣν προπαρεσκευάσαν ὅμως ἀπὸ πολλοῦ οἱ αἰοίδιμοὶ διδάσκαλοι τοῦ ἔθνους.

Ἐν τῇ ὁμοδόξῳ Ῥωσσίᾳ, ἧτις ἀπηλλάχθη πρωϊκότερον τοῦ τε Ταταρικοῦ καὶ Πολωνικοῦ ζυγοῦ, ἤρξατο πρότερον ἢ ἀρχαία ἐξωτερικὴ λαμπρότης καὶ μάλιστα μετὰ τὴν κραταίωσιν τῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὸ Πέτρου τοῦ Μεγάλου καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς μεγάλης Αἰκατερίνης. Πλὴν δὲ τῆς ἐξωτερικῆς λαμπρότητος καλλιεργεῖται ἐκεῖ ἦδη ἀπὸ πολλοῦ ὁ ἀμπελὼν τοῦ Κυρίου ὑπὸ πνευματικῶν ἐργατῶν, καὶ εὐαγγελισταὶ εὐαγγελίζονται τοῖς ἐν τῷ σκότει τῆς Εἰδωλολατρίας τὸ φῶς τοῦ Κυρίου.

2) Οἱ δὲ Διαμαρτυρούμενοι ἐξ ἀντιθέσεως πρὸς τὴν Παπολατρίαν ἀποδιοπομπούνται ἀνεξετάστως πάντα τὰ τῆς Λειτουργίας καὶ περιορίζουσιν αὐτὴν εἰς τὸ κήρυγμα καὶ τὴν κοινὴν Ψαλμωδίαν ὀλίγων ὕμνων. Ἡ ὕμνολογία αὐτῶν δὲν εἶναι μὲν ἐν παντί πρωτότυπος καὶ μετὰ ταῦτα ἐξέπεσε πολλὴ, ἀλλ' οὐχ ἦττον περιέχει πολλὰ λόγου πολλοῦ ἄξια καὶ εἶναι τὸ μόνον λειτουργικὸν καλὸν προκείμενον· διότι τὸ κήρυγμα διὰ τὰς προτεσταντικὰς πλάνους, ὧν γέμει, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς τοῦ αὐτοῦ λόγου ἄξιον. Ἐῶμεν δὲ τὰς φοβερὰς ὀρθολογιστικὰς πορεκτροπὰς, εἰς ἃς περιέπεσαν αὐτὸ μετὰ τοῦτα, καὶ αἱ ὁποῖαι ἀπέλειψαν ἀπ' αὐτοῦ πᾶν χριστιανικὸν χρίσμα.

Ἐξεγερθέντος τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἐν Γερμανίᾳ διὰ τὸν ζυγὸν τοῦ Ναπολεόντος, μάττην ἐπεζήτησαν πολλοί, κα μάλιστα ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσίας, νὰ ἀναστήσωσι τὴν ἀρχαίαν

Λειτουργίαν καὶ μάλιστα τὴν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Ἄλλ' οὐτε ὀρθῶς ἐπελήφθησαν τοῦ ἔργου, οὔτε ἦτο δυνατόν εἰς ἀπομαθόντας τὴν ἀρχαιότητα νὰ ἐπανέλθωσι πάλιν εἰς αὐτήν, καθόσον μάλιστα τὰ τῆς ἀρχαιότητος θεωροῦνται παρὰ τῶν πλείστων ὡς ὄζοντα Παπισμοῦ. Οἱ ζηλωταὶ περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ ἀναστήσωσι τὴν Δογματικὴν τῶν ἀρχαίων Λευθερανῶν Δοκτόρων.

Μάτην δὲ καὶ πολλοὶ τῶν θεολογούντων ἐπειράθησαν νὰ κατασκευάσωσι θεωρίαν Λειτουργικὴν. Ἐφ' ὅσον δὲν ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ κέντρον καὶ τὴν οὐσίαν τῆς Λειτουργίας, τὴν τελειουργίαν ἐκάστου τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας, οὐδέποτε θέλουσι κατορθῶσαι τι διότι ἡ ἐν τοῖς Μυστηρίαις ἔνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι πολὺ στενωτέρα τῆς διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ, μόνον καθ' ὅσον ἄγει τὸ κήρυγμα εἰς τὴν εἰρημένην ἔνωσιν, δυνατόν νὰ θεωρηθῆ μέρος τῆς Λειτουργίας. Ἄν τὸ πνεῦμα τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τοῦ Παπισμοῦ ἤλασε τοὺς Διαμαρτυρομένους εἰς ἄλλα, ἄπορον ἔμως πῶς ἤλασεν αὐτοὺς καὶ εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ ἱερωτάτου μέρους τῆς Λειτουργίας; διότι, ἀφοῦ ἐπέτειναν τοσοῦτον τὴν ἐκ μόνης τῆς πίστεως δικαίωσιν, ἐπόμενον ἦτο ὅτι πᾶσα Λειτουργία ἔπρεπε νὰ ἦναι ἀνάμνησις τοῦ σωτηρίου Πάθους τοῦ Κυρίου καὶ κοινωνία τοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς καὶ τοῦ Ποτηρίου εἰς ἄφρασιν ἁμαρτιῶν. Ἄλλὰ φαίνεται ὅτι ἐπειδὴ τοῦτο ἀπαιτεῖ ἰδιαιτέραν ἱερωσύνην καὶ οὐχὶ τὴν γενικὴν τοῦ λαοῦ, καὶ ἐπειδὴ ἤρθη ἡ ἱερωσύνη αὕτη, τὸ ἄτοπον τοῦτο ἐπήνεγκε καὶ τὸ ἀτοπώτατον ἐκεῖνο.

Δῆλον δ' ἐκ τῶν εἰρημένων διὰ τί δυσχερεστάτη καθόλου ἀπέβη ἡ ἐπάνοδος τῶν Διαμαρτυρομένων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν, ἀφοῦ μάλιστα νῦν λυμαίνεται τὸν κόσμον τοῦτον ἡ λύμη τοῦ Ὀρθολογισμοῦ καὶ Ὑλισμοῦ, ἡ ἀμβλύουσα καὶ αὐτὸ τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα καθόλου παρὰ πλείστοις τῶν διαφόρων βμολογιῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως!

3) Παρὰ Λατίνοις διατελεῖ ἀχμάζουσα καὶ κατὰ τὴν Περίοδον ταύτην ἡ Καλλιτεχνία, λαμπρὸν δὲ προῖόν αὐτῆς πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶναι ὁ Ναὸς τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Ῥώμῃ. Ἐν τούτοις τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθέρας ἐξετάσεως καὶ ἡ ἀγαλίνωτος τάσις πρὸς με-

ταρβυθμίσεις, ἔτι μᾶλλον ἐρεθιζόμενα ἐκ τῶν καταχρήσεων καὶ τῆς ἀνηθικότητος τοῦ φοβεροῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν, ἠπέιλου ἡπαντελῆ ὄλεθρον. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν παπικὴν Γερμανίαν, ὅπου ὁ Θεϊσμὸς (ἢ μᾶλλον ἡ ἀθεία) δὲν ἠδύνατο νὰ εἰσβάλῃ ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς, εἰσέβαλεν ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τοῦ Ὀρθολογισμοῦ, καὶ πολλαχοῦ ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι ἤθελον νὰ μεταβάλωσι τὴν Λειτουργίαν εἰς ξηρὰν ἠθικὴν διδασκαλίαν καὶ ταύτην μᾶλλον κατὰ τὸ μέτρον τῆς τότε ἐποχῆς ἢ κατὰ Χριστὸν. Ἐν τούτοις ἡ εὐσέβεια τοῦ λαοῦ ἔτισθεν ἱκανῶς τὴν ὁρμὴν τῆς ἀσεβείας.

Ἐν Γαλλίᾳ δέ, ὅπου ὁ Θεϊσμὸς ὀλίγων φιλοσόφων τῆς Ἀγγλίας εὗρε γῆν ἀγαθὴν, προπαρασκευασθεῖται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς μάλιστα Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ΄, προέβη ἡ ἀσέβεια μέχρι καθολικῆς ἐπαναστάσεως κατὰ παντὸς καθεστῶτος καὶ κατὰ πρῶτον λόγον κατὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Πολλοὶ ναοὶ κατεδαφίσθησαν ἢ ἀφιερῶθησαν εἰς τὸν ἀπαθεωθέντα ἄρθρον λόγον. Φυατικὰς ἀμαρτωλοὶ ἐφέροντο ἐν πομπῇ ὡς ἱέρειαι, καταπατοῦσαι ἁγίας εἰκόνας καὶ τὸν τίμιον σταυρόν. Ἐωρτάζοντο αἱ ὄραι τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ ἀντὶ ἁγίων λειψάνων ἦσαν ἡ ταμβακοθήκη τοῦ Πουερώ, τὰ τοῦ Βολταίρου ἐνδύματα, τὸ ξίφος τοῦ Μιραμπώ καὶ τὰ τοιαῦτα!

Ἐντὶ τῆς γνησίας ταύτης μορφοῦ τοῦ Θεϊσμοῦ ἠθέλησαν οἱ Θεοφιλᾶνθρωποι λεγόμενοι νὰ εἰσαγάγωσιν εὐπροσεστέραν λατρείαν τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἐπινοήσαντες καὶ στολὰς καὶ βαθμοὺς ἱεροσύνης καὶ μυστήρια. Βάπτισμα ἦν αὐτοῖς ἡ παραίνεσις εἰς τοὺς γονεῖς. Ἐπὶ τοῦ Βήματος ἦν κἀνίστρον ἀνθῶν· ἐπὶ τῶν τοίχων ἠθικαὶ ἐπιγραφαί, καὶ τοιαῦτα τινὰ ἄλλα ἐπενοήθησαν. Ἀλλὰ μόλις ἰδὼν ὁ περιεργείας χάριν συρρέεστας λαὸς εἰς τὰς δέκα ἐνοριακὰς Ἐκκλησίας ἐν Παρισίοις, δὲν ἐπανῆλθε πλεόν, καὶ οὕτω κατέστη εὐκόλον τῷ Ναπολέοντι νὰ ἀναστήσῃ πάλιν τὴν Χριστιανικὴν λατρείαν καὶ θρησκείαν καθόλου.

Ἐν τούτοις καὶ λαϊκοὶ καὶ κληρικοὶ, καὶ αὐτὸς ὁ Πάπας, κατενόησαν ἤδη πρὸ πολλοῦ ὅτι οὔτε αἱ πόλλαι λιτανεῖαι καὶ εορταί, οὔτε αἱ θεατρικαὶ παραστάσεις (ἄρμόδιαι ἴσως εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν τοῦ μέτου αἰῶνος), οὔτε τὰ τούτοις ὅμοια ἀρμύζουσιν εἰς τὴν ἀνδρικήν ἡλικίαν τῆς παρούσης ἐποχῆς, ὅτε ἀπαιτεῖται

στερωτέρα καὶ πνευματικωτέρα τροφή καὶ σημαία καὶ θεοπρεπεῖς τελεταί. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ κήρυγμα προσπαθοῦσι νὰ ἀναστήσωσι καὶ εἰς τὴν ἐγγχώριον γλῶσσαν ἐκάστου ἔθνους πολὺ μέρος τῆς Λειτουργίας ἀπέδοσαν. Ἄλλ' οὐχ ἤττον διὰ τούτου εἰσάγεται διωχοτομία, καὶ ἄλλα μὲν λέγει ὁ ἱερεὺς, ἄλλα δὲ προσεύχονται οἱ λαϊκοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Περὶ τοῦ ναοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ.

§ 7. *Tirā* περὶ τοῦ Ναοῦ καθόλου.

Ὅπως παρ' ἅπασι τοῖς λαοῖς ἀνέκαθεν ἦν καθιερωμένος τόπος τις πρὸς λατρείαν τοῦ θεοῦ, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ἡ λατρεία τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἐτελεῖτο ἐν ὀρισμένῳ τόπῳ, ὅστις ἐκαλεῖτο κατ' ἐξοχὴν Ἐκκλησία, εἶτα δὲ καὶ Ναός καὶ ἄλλως. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐχρησίμευον ὡς ἐκκλησία (ἦτοι τόποι πρὸς σύναξιν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ) οἱ οἴκοι καὶ ἐν μέρει, πρὸς τὸ κήρυγμα ἰδίως καὶ τὴν κοινὴν προσευχὴν, αἱ Συναγωγαὶ καὶ ὁ Ναός τοῦ Σολομῶντος. Ἐν καιρῷ δὲ τῶν διωγμῶν πᾶς τόπος μετεβάλλετο εἰς ναὸν τοῦ Κυρίου μάλιστα δὲ αἱ ἔρημοι καὶ αἱ ὄπαι τῆς γῆς (Κατακόμβαι κτλ.), πλοῖα, καὶ εἴ τι τοιοῦτο. Περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς δευτέρας Ἐκατονταετηρίδος ἀνεγείρονται ἤδη Ἐκκλησίαι, καὶ μεγαλοπρεπεῖς μάλιστα κατὰ τὴν Γ. Ἐκατονταετηρίδα, αἵτινες πᾶσαι ἴσως κατηδαφίσθησαν ἐπὶ τοῦ τελευταίου καὶ σκληροτάτου διωγμοῦ τοῦ Διοκλητιανοῦ, ὅστις διέταξε, κατ' Εὐσέβιον, «τὰς Ἐκκλησίας εἰς ἔδαφος φέρειν». Διὰ τοῦτο καὶ ὀλίγιστα γινώσκωμεν περὶ τῆς διακοσμῆσεως αὐτῶν. Οὐχ ἤττον ὁμως τοῦτο εἶναι βέβαιον, ὅτι τὰ κυριώτατα καὶ σχέσιν ἔχοντα ἄμεσον πρὸς τὴν θεϊαν Λειτουργίαν διεσώθησαν ἐν ταῖς μετὰ ταῦτα Ἐκκλησίαις, περὶ ὧν πλείω γινώσκωμεν.

Ἀπὸ Κωνσταντινίου τοῦ Μεγάλου ἀρχεται κυρίως ἡ ἀνέγερσις ναῶν καὶ ἡ κατὰ μικρὸν μόρφωσις τοῦ ἰδιαίτερου τύπου τῆς Χρι-

σιανικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς. Καί κατ' ἀρχάς μὲν παραδέχονται οἱ χριστιανοὶ ἀρχιτέκτονες τὸν προχειρότερον ἀλλ' ἐπιτηδειότερον τύπον τῆς Βασιλικῆς, εἰσαγαγόντες μόνον τὰ πρὸς τὴν θείαν λειτουργίαν ἀναγκασιότατα, ἥτοι ἀγίαν Τράπεζαν καὶ τὸ Σύνθρονον, ἀγιογραφίας καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐπειτα ὁμοῦ μετασχηματίζεται ἡ Βασιλικὴ εἰς τοὺς τύπους τῆς ἀγίας Σοφίας καὶ εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα τῆς Ῥωμανικῆς καὶ Γοθικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἐν τῷ ναῷ τῆς ἀγίας Σοφίας εὐρύνεται τὸ μεταξὺ τῶν στοῶν καὶ τῆς Κόγχης κενὸν τῆς ἀρχαίας Βασιλικῆς, ὅπερ ἦν μικρὸν τότε καὶ ἐπέιχε τὸν τόπον τοῦ μετὰ ταῦτα ἱεροῦ Βήματος καὶ ἐπιστιγάζεται διὰ θόλων. Μετὰ ταῦτα ἐπιτείνεται καὶ εὐρύνεται τὸ κενὸν τοῦτο καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν στοῶν (ὅπερ ἦν τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἀρχαίας Βασιλικῆς) καὶ οὕτω λαμβάνει τὸ οἰκοδόμημα σχῆμα Σταυροῦ, καὶ οὕτω μετὰ τῶν θόλων (καθ' ὁμοίωσιν τῶν οὐρανίων ἀψίδων) λαμβάνει ἡ Ἐκκλησία ὅλως χριστιανικὴν μορφήν. Διὰ δὲ τῆς ἀγιογραφίας, τῆς καλυπτοῦσης τὰ τείχη, παρίσταται ἡ ἐνότις τῆς ἐν Οὐρανοῖς μετὰ τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας.

Πᾶσα ἡ μετὰ ταῦτα πρόοδος ἐν τε τῇ Ῥωμανικῇ καὶ τῇ Γοθικῇ καὶ νεωτέρᾳ Ἀρχιτεκτονικῇ κυρίως συνίσταται εἰς τὴν διακόσμησιν καὶ οἰκονομίαν τῶν μερῶν καὶ τοῦ μεγάλου ὄγκου καὶ ὕψους, ἅπερ περιζήτητα ἦσαν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα. Μόνον δὲ ἡ προσθήκη τῶν κωδωνοστασιῶν προσέθηκε καὶ ἐξωτερικὴν μεγαλοπρέπειαν.

α) Ὀνομασίαι τοῦ ναοῦ.

Ἀνέκαθεν καὶ κατὰ πρῶτον λόγον ἐκαλεῖτο ὁ ναός

1) Ἐκκλησία. Πιθανὸν ὅτι καὶ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ὁ τόπος τῆς συνάξεως τῶν πιστῶν ἐκαλεῖτο Ἐκκλησία. Βέβαιον ὁμοῦς ὅτι εὐθὺς μετὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους ἡ ὀνομασία αὕτη ἦν ἡ κοινότης καὶ εὐχρηστοτάτη, καθ' ὅσον μάλιστα ἐφρευγον τὴν ὀνομασίαν τοῦ ναοῦ, ὡς ἐθνικὴν. Καὶ μετὰ ταῦτα δὲ, κυρίως ναός ἐκαλεῖτο τὸ μέσον μέρος τῆς Ἐκκλησίας τὸ μεταξὺ τοῦ ἱεροῦ Βήματος καὶ τοῦ Νάρθηκος. Ἐκλήθη δὲ οὕτω πιθανῶς, διότι παρεβαλλετο ἡ Ἐκκλησία τὸ πάλαι πρὸς ναῦν, ὡς ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν δῆλον (2,57).

2) Οἶκος Θεοῦ, οἶκος Ἐκκλησίας (Εὔσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. 7, 30. 8, 13), Domus Dei, Domus Ecclesiae, Domus divina. Ἐκ τοῦ Domus ἐκλήθησαν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα Dom ἰδίως οἱ μεγάλοι ναοὶ καὶ μάλιστα οἱ καθεδρικοὶ καὶ εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα ἀφιερωμένοι. Domus divina δὲ ἐκαλεῖτο καὶ τὸ Παλάτιον παρ' Ἑθνικοῦς.

3) Κυριακόν. Ἡ ὀνομασία αὕτη ἦν εὐχρηστος ἀπὸ τῆς Δ' Ἑκατοντ. παρ' Ἑλλησιν ἰδίως (ἄρα τῆς ἐν Ἀγκύρα Συνόδου καν. 15. Νεοκαισαρ. 5, Λαοδικ. 28, Εὔσεβ. Ἐκκλ. Ἱστ. 9, 10). Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Γότθοι καὶ οἱ Σλάβοι, οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἰδόντες τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ, οὕτως ἀπεκάλεσαν τὴν Ἐκκλησίαν καθόλου (Kirche, Τέρκοβ).

4) Μαρτύριον. Οὕτως ἐκλήθη ἡ ἐν Ἱερουσαλὴμ Ἐκκλησία ἡ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου κτισθεῖσα (Εὔσεβ. ἐν βίῳ Κωνσ. 4, 40). Ἀποστολεῖον. Οὕτως ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει (Εὔσεβ. αὐτόθι 4, 58. 71 καὶ Σωζόμεν. 8, 17. 9, 10). Προφητεῖον (Πρακτ. τῆς ἐπὶ Μητῆ Πατριάρχου ἐν Κωνσταντ. Συνόδου). Μεγαλήμιον. Κατὰ Σωζόμενον (2, 3) οὕτως ἐκλήθη ὁ ἐν Σωσθενίῳ οὐ μακρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Μ. Κωνσταντίνου ἐγερθεὶς ναός. Οὗτω δὲ καθιερώθη ἡ ἐξ ὀνόματος τῶν ἁγίων ἐπίκλησις τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ ἴσως διὰ τοῦτο ἐκλήθησαν καὶ Τίτλοι ἀπὸ τῆς ἐπιγραφῆς, καὶ Τρόπαια (Εὔσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. 2, 25) ἀπὸ τοῦ σημείου ἴσως τοῦ τιμίου Σταυροῦ (πρβλ. τὸν αὐτὸν ἐν βίῳ Κωνστ. 1, 28. 31. 32). Ἀνάκτορον δὲ ἐκλήθη ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησία, ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντ. ἐγερθεῖσα καὶ αὕτη (Εὔσεβ. Ἐγκωμ. Κωνστ. 9), καὶ ἴσως οὕτως ἐκαλοῦντο αἱ ὑπὸ Αὐτοκρατόρων ἐγειρόμεναι Ἐκκλησίαι.

5) Προσευχὰ ἀπλῶς καὶ εὐκτήριοι οἶκοι καὶ προσευκτήρια ἐκαλοῦντο πάλαι μὲν αἱ κατ' οἶκον Ἐκκλησίαι (Εὔσεβ. Ἐκκλ. Ἱστ. 10, 3. Σωζομ. 2, 5). Μετὰ ταῦτα δὲ ἐκαλοῦντο οὕτω τὰ παρεκλήσια καὶ οἱ ἀπλοὶ Οἶκοι προσευχῆς. Ἐντεῦθεν καὶ τὰ Οἰκία. Σκηναὶ δὲ ἐκαλοῦντο αἱ κινηταὶ Ἐκκλησίαι τῶν Στρατοπέδων (Εὔσεβ. ἐν βίῳ Κωνστ. 4, 56).

Νῆσοι· παρὰ Κυρίλλῳ Ἀλεξανδρείας (εἰς Ἠσαΐαν 24), Co-

Iumba, Casa' είναι ἄδηλον πόθεν οὕτως ὀνομάσθησαν αἱ Ἐκκλησίαι.

Conventicula δὲ ἐκαλοῦντο αἱ συναγωγαὶ τῶν αἱρετικῶν, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ Σύνοδοι, concilia (Σαμπώρ).

6) Basilica. Οὕτως ἐκλήθησαν ἀπὸ τῆς Δ.' Ἐκατονταετηρίδος αἱ ἐν Ῥώμῃ μάλιστα Ἐκκλησίαι ἀπὸ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχήματος. Μετὰ δὲ ταῦτα (6 καὶ 7 Ἐκατ.) ἐκαλοῦντο οὕτως ἐν Γαλλίᾳ αἱ τῶν Μοναστηρίων Ἐκκλησίαι κατὰ τὸν Mabillon (Opp. posth. t. II, p. 355), ἐνῶ αἱ λοιπαὶ ἐκαλοῦντο ἄπλως Ἐκκλησίαι.

7) Δηρῶντο αἱ Ἐκκλησίαι εἰς μητέρας καὶ θυγατέρας, εἴτε Μητροπόλεις καὶ παροικίας: Matrices, filiales, Cathedrales, Diocoesanae, Parochiales.

Παρὰ Νεστοριανοῖς καὶ Ἰακωβίταις Καθολικαὶ ἐκαλοῦντο αἱ Πατριαρχικαὶ Ἐκκλησίαι. Ἀντίστοιχον τοῦτου παρ' ἡμῖν τὸ Καθολικόν, ἦτοι ὁ κυριώτερος ναὸς Μονῆς τινος, ἢ τὸ κυριώτερον μέρος τοῦ Ναοῦ. Σαμπώρ παρὰ Σλάβοις καλεῖται ὁ μέγας ναὸς.

6) Περὶ τοῦ σχήματος τοῦ Ναοῦ.

Ἄν καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ πανταχοῦ, ἔπου ἦσαν οἱ ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανοί, ἐν τε τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος καὶ ταῖς Συναγωγαῖς ἐκηρύττετο ὁ λόγος ὁ τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς ἀληθείας καὶ τὸ Εὐαγγέλιον καθόλου τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἐτελεῖτο οὕτω τὸ πρῶτον μέρος τῆς θείας Λειτουργίας (ἡ λειτουργία τῶν Κατηγουμένων)· ἀλλ' οὐχ ἦττον εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὁ δεῖπνος ὁ μυστικὸς (λειτουργία τῶν πιστῶν) ἐτελεῖτο ἐν ταῖς κατ' οἶκον Ἐκκλησίαις κατὰ μίμησιν τοῦ ὑπερίου ἐκείνου τόπου, ἐνθα κατὰ πρῶτον ἐτέλεσεν ὁ Σωτὴρ τὸν μυστικὸν Δεῖπνον.

Ἄν καὶ ἐν παντὶ τόπῳ λατρεύουσι τῷ Θεῷ ἐν πνεύματι οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταί, καὶ διὰ τοῦτο πᾶς οἶκος καὶ πᾶς τόπος ἐν καιρῷ διωγμῶν εἰς οἶκον Θεοῦ μετεβάλλοντο ἀνάκαθεν, ἀλλ' οὐχ ἦττον ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν ἤδη χρόνων αἱ κατ' οἶκον Ἐκκλησίαι εἰς οὐδεμίαν ἄλλην χρῆσιν παρὰ τὴν λατρίαν τοῦ Θεοῦ ἐ-

ΤΟΜ. Θ.'

χρησίμευον. Τοῦτο καταφάνεται ἀριθῆλως ἐκ τῶν τοῦ Ἀποστόλου (Α΄ Κορινθ. 11,22) «μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταφρονεῖτε καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας;» Αἱ κατ' οἶκον δὲ αὐταὶ Ἐκκλησίαι ἐχρησίμευον μᾶλλον πρὸς τὴν τέλει τῶν μυστηρίων, τὸ δὲ κήρυγμα καὶ τὰ τοιαῦτα ἐτελοῦντο, ὅπου ἦν δυνατόν. Μετὰ δὲ ταῦτα, ὅτε αἱ κατ' οἶκον Ἐκκλησίαι μετεβλήθησαν εἰς εὐρυχώρους Ἐκκλησίας καὶ ἀνεφάνησαν οἱ κυρίως ναοί, τότε καὶ περιελήφθη ἅπανα ἡ Λειτουργία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

1) *Ναοὶ ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν.* Ἦδη περὶ τὰ τέλη τῆς Β' Ἐκατονταετηρίδος διὰ τὸν κοπάσαντα σιζῶν διωγμὸν ἀπὸ Μάρκου Αὐρηλίου μέχρι Δεκίου ἐγείρονται Ἐκκλησίαι ἐν Ἐδέσση (Assemani Bibl. orient. τόμ. Α' σελ. 388) καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ, ὅπου ἦν δυνατόν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Τερτυλλιανὸς (de corona militis c. 3. de idol. 7. de pudicitia 4. καὶ adv. Valentinianos 3, ὅπου καὶ λέγεται ὅτι ἦσαν ἐτραμμέναι πρὸς ἀνατολὰς). Ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Σεύηρου (τῷ 230) ὠκοδομήθη ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησία, δι' ἣν ἠγανάκτουν οἱ Ἐθνικοί, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Αἰλιὸς Λαμπρίδιος (vita Alex. Sev. c. 49), καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ πρὸ τοῦ Δεκίου. Μετὰ δὲ τοῦτον ἀπὸ Γαλλικηνοῦ (τῷ 259), τοῦ κηρύξαντος ἀνεκτὴν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, μέχρι πέλους τῆς τρίτης Ἐκατονταετηρίδος πλείσται καὶ μέγισται Ἐκκλησίαι κατ' Εὐσέβιον (Ἐκκλ. Ἱστορ. 8, 1) ὠκοδομήθησαν. Ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτὸν πάσας διέταξεν ὁ Διοκλητιανὸς (τῷ 303) εἰς ἕδαφος φέρειν, γενομένης ἀρχῆς ἀπὸ τοῦ μεγίστου καὶ περικαλλεστάτου ναοῦ τοῦ ἐν Νικομηδείᾳ, ὅπου διέτριβεν ὁ Διοκλητιανός.

Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (2,57) ἔπρεπε νὰ ἦναι αἱ Ἐκκλησίαι ἐπιμήκεις, κατ' ἀνατολὰς τετραμμέναι, καὶ ἔχουσι σχῆμα νηός. Ἐν τῷ μέσῳ ἦν ὁ θρόνος τοῦ ἐπιτόκου καὶ ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὰ παστοφόρια, ὅπου ἴσταντο ἢ ἐκάθητο (ἐπὶ ἀναγνωσμάτων καὶ τοῦ κηρύγματος) οἱ πιστοί, κεχωρισμένως οἱ ἄνδρες τῶν γυναικῶν. Τὰ παιδιά προσελάμβανον παρ' ἑαυτοῖς οἱ πατέρες καὶ μητέρες. Οἱ νέοι ἴσταντο κατ' ἰδίαν, αἱ δὲ νέοι παρθένοι

ὄπισθεν τῶν γυναικῶν, ἀν μὴ ἦν ἴδιος τόπος προηγούντα δὲ τῶν γυναικῶν αἱ πρεσβυτέραι καὶ χῆραι καὶ παρθέναι. Ἄφ' ὑψηλοῦ δὲ καὶ μέσος ἀνεγίνωσκεν ὁ ἀναγνώστης. Ἀναγινωσκόμενου δὲ τοῦ Εὐαγγελίου, ἴσταντο πάντες ὄρθιοι. Οἱ πωλωροὶ καὶ τινες τῶν διακόνων ἐπατήρουν καὶ διεκόσμουσαν τὰ τῆς εὐταξίας ἐπρεπε δὲ νὰ στρέφονται κατὰ ἀνατολὰς οἱ προσευχόμενοι, ἵνα ἀναμιμνήσκωνται τοῦ κατὰ ἀνατολὰς Παραδείσου, ὅθεν ἐξεβλήθη ὁ ἄνθρωπος.

Καὶ ταῦτα μὲν, ὅσα δυνάμεθα καθολικώτερον νὰ γινώσκωμεν περὶ τοῦ ναοῦ πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ οἱ μεγάλοι ναοὶ ἀνευ ἐσωτερικῶν στοῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχωσι, καὶ ἐπειδὴ τὸ σχῆμα τῆς Βασιλικῆς ἦν τὸ ἐπικρατέστερον εὐθύς μετὰ ταῦτα, ὅτε ἀνηγέρθησαν ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου οἱ πρότερον κατεδαφισθέντες ναοί, διὰ ταῦτα εἶναι πολὺ πιθανόν ὅτι τοιοῦτο ἦτο καὶ τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σχῆμα τῶν μεγάλων ναῶν τῶν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ κατεδαφισθέντων.

Ἐπειδὴ δὲ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἄκρου Ἀρχιερέως, τοῦ εἰτεληθάντος εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος, ἤρθη τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ τὸ χωρίζον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον, ἐντὸς τοῦ ναοῦ πλέον ἐτέλουν τὰ μυστήρια οἱ πιστοί, καὶ οὕτω μᾶλλον τὸ ἐσωτερικόν τοῦ ναοῦ ἐπρεπε νὰ ἀναπτυχῆ καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀρμόζουσα ἐπρεπε νὰ ἦναι καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ.

Ἐπρεπε δὲ καὶ ἐπὶ τῶν πρὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου χρόνων τρία νὰ ἦναι τὰ κυριώτατα μέρη τοῦ ναοῦ, τὸ τοῦ Πρεσβυτερίου (ἱερὸν Βῆμα), τὸ τῶν πιστῶν καὶ τῶν Κατηχομένων.

2) *Βασιλική*. Οὕτως ἐκαλοῦντο παρὰ Ῥωμαίοις μεγάλαι ἐπιμήκειαι καὶ εὐρύταται οἰκοδομαί, ἐν αἷς πολλαὶ στοαὶ ὑπεβάσταζον τὴν στέγην, ἧτις ἦν ἐν τῷ μέσῳ ὑψηλότερα. Ἐν μιᾷ τῶν πλευρῶν ἦν κόγχη καὶ βῆμα πρὸ αὐτῆς, ἀφ' οὗ διέλυε τὰς διαφορὰς ὁ δικαστὴς τῶν προτερηθέντων ἐκ τῶν διαφόρων στοῶν, ἐν αἷς συνήθως ἦν ἀγορὰ καὶ ἐμπορία. Φαίνεται δὲ ὅτι ἀπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις βασιλικῆς στοᾶς ἔλαβε τὴν προσωνομίαν τὸ Ῥωμαϊκὸν τοῦτο οἰκοδόμημα. Ἦν δ' ἐπιστεγασμένον ζυλίνη ὄροφῃ.

Τὸ ἀρχιτεκτονικὸν τοῦτο σχῆμα μετὰ μικρῶν ἴσως μεταβολῶν

ἐχρησίμευσεν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ πολὺ μετὰ ταῦτα ὡς τὸ κυριώτατον διὰ τοὺς μεγάλους ναοὺς. Οὕτως ὠκοδομήθησαν οἱ πλείστοι ναοὶ ἐν τῇ Ῥώμῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ. Περιγραφή δὲ τοῦ σχήματος αὐτῶν ἀρχαιοτάτῃ εἶναι ἢ τοῦ ἐν Τύρῳ ναοῦ παρ' Εὐσεβίῳ ('Εκκλ. Ἱστ. 10, 4). Τὸ σχῆμα δὲ τοῦτο κυρίως προήχθη μετὰ ταῦτα. Καὶ αἱ πλείσται δὲ τῶν ἐνοριακῶν Ἐκκλησιῶν ἄχρι τοῦδε κατὰ τὸν τύπον τοῦτον οἰκοδομοῦνται· μόνη διαφορὰ εἶναι, ὅτι λείπουσιν αἱ στοαί. Μνημεῖα περιωζόμενα τῆς ἀρχαίας Βασιλικῆς εἶναι ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Παύλου ἐν Ῥώμῃ (ἐπισκευασθεὶς τῷ 1823), ὁ τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκη καὶ ὁ τῆς Βηθλεέμ. Τοιοῦτο σχῆμα εἶχε καὶ ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου, περὶ οὗ μάλιστα λέγεται ὅτι εἶχε κενὸν χῶρον μεταξὺ τῆς κόγχης καὶ τῶν στοῶν. Τὸν κενὸν τοῦτον χῶρον, τὴν ἀπαρχὴν τοῦ σχήματος τοῦ Σταυροῦ, εἶχε καὶ ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ Μ. Κωνσταντίνου ἰδρυθεὶς. Εἰς τὸν κενὸν δὲ χῶρον τοῦτον εἰσῆγεν ἐκ τῆς μεταίης στοᾶς, τῆς καὶ εὐρυχωτέρας, μεγάλη ἄψις, ἣτις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν μετὰ ταῦτα ὡραίαν καὶ βασιλικὴν Πύλην. Ἦσαν δὲ ὡς καὶ ἐν ταῖς προηγουμέναις Ἐκατονταετηρίσιν αἱ πλείσται τῶν Ἐκκλησιῶν τετραμῦναι πρὸς ἀνατολὰς. Πολλαὶ δὲ Βασιλικαὶ εἶχον πέντε κλίτη μετὰ τοῦ μέσου τοῦ μείζονος, ὅπερ καὶ σκάφος καὶ ναὸς ἐκαλεῖτο. Τὰ πλάγια δὲ κλίτη ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἶχον καὶ ὑπερῶα διὰ τὰς γυναῖκας.

Ἐν τούτοις ὑπῆρχον καὶ ἄλλα σχήματα ἀρχιτεκτονικὰ ἐν χρῆσει, οἷον τὸ Ὀκτάγωνον ἐν Ἀντιοχείᾳ (ἐν εἰδεί ἀστέρος) καὶ τὸ στρογγύλον ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ. Ἀλλὰ ταῦτα τὰ σχήματα ἦσαν μετὰ ταῦτα ἐν χρῆσει ἐπὶ Βαπτιστηρίων (ἰδίως ἐν τῇ Δύσει, ὅπου καὶ χωριστὰ αὐτὰ ὠκοδομοῦντο) καὶ Κοιμητηρίων. Ἐπειδὴ δὲ καὶ πολλοὶ ναοὶ Ἐθνικῶν μετεβλήθησαν κατὰ τὴν 4 Ἐκατοντ. εἰς Χριστιανικοὺς, ἐπεται ὅτι ἐτηρήθη καὶ τὸ σχῆμα αὐτῶν. Ἐπειδὴ ἔμως ἦν συνήθως ἐπίμηκες τὸ ἐντὸς σχῆμα τῶν Ἑλλ. Ναῶν, εὐκόλως ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς Βασιλικάς. Τοιοῦτό τι συνέβη καὶ ἐν τῷ Παρθενῶνι ἐνταῦθα.

Πρὸς δὲ τούτοις δὲν ἦσαν καὶ πᾶσαι ἀνεξαιρέτως αἱ Ἐκκλησίαι τετραμμέναι πρὸς Ἀνατολάς· διότι ἡ μὲν ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησία κατὰ Σωκράτην (Ἐκκλ. Ἱστορ. 5, 22) εἶχεν ἀντίστροφον θέσιν· «Ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας ἡ Ἐκκλησία ἀντίστροφον ἔχει τὴν θέσιν· οὐ γὰρ πρὸς Ἀνατολάς τὸ θυσιαστήριον, ἀλλὰ πρὸς Δύσιν ὀρθῶς.» Κατὰ δὲ Παυλῖνον (ep. XII.) ἦσαν κατ' ἐξαιρέσειν Ἐκκλησίαι, αἵτινες ἔβλεπον πρὸς ἄλλην Ἐκκλησίαν, ἴσως διότι αὕτη ἦν ἡ Μητρόπολις. *Prospectus Basilicae non, ut usitator mos est, orientem spectat, sed ad Domini mei beati Felicis Basilicam pertinet, memoriam ejus adspiciens.* Ἐκ τῶν ἐξαιρέσεων τούτων φαίνεται τίς ἦν ὁ κανὼν.

3) Ἁγία Σοφία (τῷ 532—7) καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχιτεκτονικὴ. Ἐμπρησθέντος τοῦ ὑπὸ Μ. Κωνσταντίνου ἰδρυθέντος ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν σχήματι Βασιλικῆς, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφιλοτιμήθη νὰ ἀνεγείρῃ αὐτὸν μεγαλοπρεπέστερον τοῦ Σολομῶντος. Πρὸς τοῦτο δὲ διέταξε νὰ συλλέξωσιν ἐκ τῆς Ἀσίας καὶ τῶν νήσων πλείστα ὅσα κειμήλια τῆς ἀρχαίας τέχνης, καὶ ἀνέθετο τὸ ἔργον εἰς τοὺς δύο ἀρχιτέκτονας Ἀνθέμιον καὶ Ἰσιδώρον, οἵτινες ἐπέραναν αὐτὸ ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου (5 ἔτων) καὶ μετὰ μεγαλοφυοῦς ἐπινοίας. Ἴνα φύγῃσι τὸν κίνδυνον τοῦ ἐμπρησμοῦ, μετεχειρίσθησαν ἀντι-στέγης ξυλίνης τὸν θόλον, ὅστις ἦν ἐν χρήσει ἐπὶ μικρῶν οἰκοδομῶν. Μετὰ μεγίστης τόλμης καὶ δεξιότητος περιέλαβον τὸ πλείστον μέρος τοῦ ναοῦ ὑπὸ ἑνα μέγιστον ἐπιμήκη θόλον, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ἐπέθετο Τρούλλον (1). Οὕτω δὲ παρέστησαν τὴν ἐν Οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν, ἣν ἐτι μᾶλλον κατέστησαν καταρραῆ ἐπὶ τῶν διαφόρων θόλων διὰ τῶν χρυσῶν ψηφιδωτῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων, αἵτινες περιστοιχίζον τὸν ἐν τῷ Τρούλλῳ Παντοκράτορα. Ἀντὶ σειρᾶς κιόνων διάφορα εἰρήσματα, πεισοί, ἢ πινοοί (καὶ πισοί) καλούμενα, ὑπεβάσταζον τοὺς θόλους. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν κάτωθεν καὶ ἐπὶ τῶν Ὑπερώων παρενεβλήθησαν οἱ διά-

(1) Οὗτος καταπετῶν μετὰ 20 ἔτη καὶ ἀνεγερθεὶς στερεώτερος καὶ ὀλιγω ὑψηλότερος ἔχει διάμετρον 106 ποδῶν καὶ ὕψος ἀπὸ τοῦ ἑωτερικοῦ ἐδάφους 177 ποδῶν.

σοφοί κίονες τῶν Ἑλληνικῶν ναῶν. Τὰ δύο δὲ πλάγια κλίτη ἦσαν στενά καὶ μᾶλλον ἐγρησόμενον ὡς θεωρεῖα ἢ ὡς παρεκκλήσια, ὅπως τοῦτο μετὰ ταῦτα συνέβη. Ὡστε τὸ κύριον μέρος τοῦ ναοῦ ἦν τὸ μέσον, ὅπερ ἦν ὅλον ἀνοικτὸν ἀπὸ τοῦ Νάρθηκος μέχρι τῆς Κόγχης καὶ ὑπὸ ἓνα θόλον κύριον, ποικιλλόμενον διὰ μικρῶν θολίσκων ἐπὶ τῶν διαφόρων ἐρείσματων. Οἱ τοῖχοι ἦσαν κεκοσμημένοι διὰ ποικιλοχρόων μαρμάρων.

Πρὸ τοῦ ναοῦ ὁ Νάρθηξ καὶ ὁ εὐρυχωρότατος Πρόναος μετὰ πολλῶν στοῶν διετήρησαν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἀρχαίας Βασιλικῆς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, καὶ ἐγρησόμενον διὰ τοῦς Κατηγούμενους καὶ τὰς κοινὰς προσευχάς, ἐξ οὗ καὶ τὰ ὑπερῶα μετὰ ταῦτα τοῦ γυναικωνίου Κατηγουμενεῖα ἐπεκλήθησαν.

Ἄπαντα ἢ λαμπρότης τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας ἦν ἐσωτερικὴ. Ἐξωτερικῶς παριστᾷ ἀπλοῦν τινὰ ὄγκον ἐν εἴδει γηλόρου.

Μετὰ ταῦτα τροποποιεῖται ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας, σχηματισθέντος τοῦ ἐντὸς χώρου τῆς Ἐκκλησίας εἰς σταυρὸν ἰσομεγέθη ὑπὸ τὸν θόλον, ὅστις βαίνει ἤδη ἐπὶ κυλίνδρου διασχιζομένου διὰ θυρίδων ὀρθίων ἀντὶ τῶν πλαγίων τῆς ἁγίας Σοφίας. Ἐπὶ ἐκάστου δὲ κέρατος τοῦ σταυροῦ ἐπιτίθεται ἀνὰ εἰς θόλος μικρότερος τοῦ μέσου. Καὶ οὕτω καλλύνεται καὶ τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα διὰ πέντε τρούλων ἢ τριῶν, καὶ ἐσωτερικῶς παρίσταται τὸ σημεῖον τῆς νίκης καὶ τὸ ὄπλον τῆς ἐκπολιτορρήσεως τοῦ Οὐρανοῦ. Ἄντὶ δὲ τῶν παρακειμένων τῇ μεγάλῃ κόγχῃ μικρῶν κογχῶν (κυκλίων ἔνθα οἱ χοροὶ ἐν ἄλλαις Ἐκκλ.) πλαγίως καὶ λοξῶς σχηματίζονται ἄλλαι κόγχαι ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ βορείου καὶ νοτίου κέρατος τοῦ σταυροῦ, καὶ οὕτω καταρτίζεται ἡ τριτυπόστατος Ἐκκλησία, ὑπομιμνήσκουσα τὴν εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα πίστιν τῶν χριστιανῶν. Οὕτω λοιπὸν ὁ εἰς ναὸς καταρτίζεται ἐκ τριῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τριῶν ἁγίων Τραπεζῶν, ἵνα καὶ τρεῖς Λειτουργίαι τελῶνται.

Τῆς προόδου ταύτης τῆς χριστιανικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, ἥτις κατ' ἐξοχὴν Βυζαντινὴ καλεῖται, ἀρχαιότατον μνημεῖον εἶναι ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὴν 9 ἑκατονταετηρίδα. Ἀπομιμήσεις δ' ἐν Ἰταλίᾳ ἄρχονται ἀπὸ τῆς 6 ἑκατ

ἐν Ῥαβέννῃ. Ἰδίως δὲ ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Μάρκου ἐν Βενετία εἶναι ἀξιοσημείωτος, ὃ τῷ 1071 ἀποπερατωθεὶς καὶ κατοπιν πολυλάκις κοσμηθεὶς. Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον ἀπεδείχθη κατὰ πότον δύναται νὰ προαχθῇ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ λαμπρότης τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, προσλαμβάνουσας διάφορα κοσμήματα τῶν μετὰ ταῦτα Ἀρχιτεκτονικῶν. Ἐν αὐτῷ παρίσταται, ἐν ἄλλῳ εἶδει, ἡ χάρις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ναοῦ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς συμμετρίας.

4) Ῥωμαικὴ καὶ Γοτθικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ. Μετὰ τὴν μάρφωσιν τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ἀναφαίνεται ἐν τῇ Δύσει καὶ μάλιστα ἐν Γερμανίᾳ (ὅπου καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐπεκράτησεν) ἀπὸ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος καὶ μάλιστα κατὰ τὰς ἐπομένους ἢ τροποποιήσεις τῆς Βασιλικῆς ὑπὸ ἐπήρειαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ βίου (διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ τῆς Ῥώμης) διὸ καὶ Ῥωμαικὴ ἐπεκλήθη καὶ ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ.

Ἡ συγκέντρωσις τῶν λαῶν καὶ τὸ νεφελώδες τοῦ κλίματος ἀπήτουν μέγεθος καὶ ὕψος, οἱ ἐμπρησμοὶ θόλους, τὸ δὲ μέγεθος ποικιλίαν κοσμημάτων. Κατ' ἀρχὰς μὲν τροποποιοῦνται τὰ πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς τοῦ ναοῦ, εὐρυνθέντος τοῦ πρὸς τὴν κέγχην μέρους (ἔπερ γορὰς ἦδη καλεῖται) καὶ ἐπιτεθέντος τρούλλου, πρὸς δυσμὰς δὲ ἀφαιρεθέντος τοῦ Νάρθηκος καὶ τοῦ Προναοῦ καθόλου καὶ προστεθέντων δύο μεγάλων Πύργων στρογγύλων κατ' ἀρχὰς. Ἐκλήθη δὲ ὁ μικρὸς πρόναος παραδεισος ἀπὸ τοῦ ἄλλοτε ἐν αὐτῷ εἰκονιζομένου παραδείσου. Κατόπιν δὲ διὰ σταυροβολίῳν ἐπὶ τετραγωνικοῦ χώρου, σχηματιζομένου δι' ὑψηλῶν πεσσῶν, ἐπιστεγάζεται τὸ ὅλον. Οὕτω δὲ σχηματίζεται τὸ ἑσωτερικόν τοῦ ναοῦ εἰς ἐπιμήκη σταυρὸν, καὶ ἀντὶ σταῶν ἐκ κινῶν εἰσάγονται αἱ τῶν χριστῶν πεσσῶν. Κυριώτατα μνημεῖα τῆς τοιαύτης Ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι οἱ ναοὶ ἐν Μογουντία, ἐν Σπείρῃ (ὅπου ἐθάπτοντο οἱ Αὐτοκράτορες) καὶ ἐν Λιμβούργῳ.

Ὁ εἰς δξὺ λήγων θόλος, ὃς κατὰ μίμησιν ἴσως τῶν Ἀράβων εἰσῆχθη κατ' ἀρχὰς ὡς κόσμημα διὰ τὰς θυρίδας καὶ πύλας μάλιστα, ἐγένετο ἀφορμὴ ἐν Γαλλίᾳ, ὅπως τὸ ὅλον οἰκοδόμημα ἐπὶ τοιούτου συστήματος τροποποιηθῇ καὶ ἀπαλλαγθῇ τῶν δεσμῶν

και διαφανές και ελαφρόν αναδειχθῆ. Ἡ τάσις πρὸς ἐλευθερίαν κατήνησεν ἤδη εἰς πλήρη αὐθαιρεσίαν μάλιστα ἐν τοῖς κοσμημασι τοῖς ποικιλωτάτοις ἐξ ἀνθέων και φύλλων και ζώων, τῆς φαντασίας μᾶλλον γεννημάτων. Τὸ τοιοῦτο εἶδος ἐπεκλήθη κατ' ἀρχάς σκωπτικῶς γοθικόν, ἦτοι βάρβαρον. Ἄλλ' ἀφοῦ, ἀπὸ Παρισίαν διαδοθὲν, ἐτελειοποιήθη ἐν Ἀμιένη και ἀλλαγῶ περι τὰ τέλη τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος, προσέθη και εἰς Γερμανίαν και ἀλλαγῶ, και μεταξὺ τῶν προϊόντων ἀξιοσημείωτοι εἶναι ὁ μέγας ἐν Κολωνίᾳ ναός, ὁ ἀπὸ τοῦ 1248 οἰκοδομούμενος και μήπω ἀποπερατωθεῖς, και ὁ Καθεδρικὸς ναός ἐν Ἀντβέρπῃ τῶν Κάτω Χωρῶν διὰ τὸ ἀπαράμιλλον ἐσωτερικόν σχέδιον και τὰ ἑπτὰ αὐτοῦ κλίτη.

Διὰ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ταύτης, ἥτις ἐπεκράτησε νὰ καλῆται Γοθικῆ, τὸ ὅλον οἰκοδόμημα παριστᾷ σύνδρενδρον σκιαᾶς· διότι τὸ πᾶν φέρουσι βραδνοὶ κίονες, ὡσεὶ δεσμίδες δένδρων (ἦδη και πρότερον διεχαράσσοντο οἱ στύλοι), αἵτινες ἀντὶ κιονοκράνων περιδένονται διὰ κλάδου και διασταυροῦνται, ἵνα ὑποδαστάζωσιν ἰσοῦψῃ ἐλαφρότητα και ποικίλα σταυροθόλια. Παμμέγισται δὲ θυρίδες καταλαμβάνουσι τὸν τόπον τῶν τοίχων. Αἱ θυρίδες δ' αὐταὶ πολλάκις φέρουσιν ἐπὶ τῶν ὑέλων λαμπρὰς εἰκόνας ἁγίων. Ἐξωθεν δὲ αἱ ἀντηρίδες και ἡ στέγη, πεποικιλμένα δι' ἀπείρων διαφανῶν κοσμημάτων, ἄλλην θέαν ποικιλίας παριστῶσι, και συμπληροῦσιν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἐξωθεν ποικιλίαν τῆς σκιαᾶς.

5) Ὁ ἐν Ῥώμῃ ναός τοῦ ἁγίου Πέτρου (1506—1667). Ὁ μέγιστος οὗτος ναός τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου εἶναι τὸ κάλλιστον προῖον τῆς ἀναγεννήσεως τῆς τέχνης, ἥτις συνεκεντρώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Παπῶν. Ἐν Ἰταλίᾳ, και μάλιστα τῇ μεσαίᾳ και μεσημβρινῇ, αἱ παραδόσεις τῆς ἀρχαιότητος οὐδέποτε ἐξέλιπον, και διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν φώτων καθόλου, ὅτε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀρχαίου βίου τῶν Ἑλλήνων και Ῥωμαίων, ἔπρεπε κατὰ πρῶτον λόγον ἡ καλλιτεχνία ἡ ἱκανῶς προαχθεῖσα πρότερον νὰ ὠφεληθῆ ἐκ τῆς μελέτης ταύτης. Καὶ οὕτως τὰ ἀριστουργήματα τῆς Καλλιτεχνίας και ἐλευθέρας μιμήσεως τῆς ἀρχαιότητος ἀναφαίνονται κατὰ τὴν 16 ἑκατονταε-

τηρίδα ἐν Ἰταλίᾳ. Ἀριστούργημα δὲ Ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Πέτρου. Τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἤρξατο μὲν ὁ Βραμάντης τῷ 1506 καὶ ἐξηκολούθησεν ὁ Ῥαφαὴλ καὶ ἄλλοι, ἀλλὰ κυρίως ἀνέλαβεν αὐτὸ ὁ μεγαλοφυῆς Μιχαὴλ Ἀγγέλως τῷ 1546, ὅστις καὶ ἐσχέδιασε λεπτομερῶς μὲν τὸν μέγιστον ἐκείνον καὶ περικαλλέστατον Τροῦλλον (1), ἀκροθιγῶς δὲ καὶ τὸ ὅλον τοῦ ναοῦ. Ἄλλ' ἄλλοι Ἀρχιτέκτονες ἐξέτειναν τὸν ναὸν, ἵνα καταστήσωσιν οὕτως, ὡς φαίνεται, τὸν μέγιστον τῶν ναῶν (600 ποδῶν εἶναι τὸ ἐσωτερικὸν μῆκος), καὶ ἔχωσιν οὕτως οἱ τῆς κοσμοκρατορίας ἐπιέμενοι Πάπαι τὴν μέγιστην Μητρόπολιν. Ἀλλὰ διὰ τῆς αὐξήσεως ταύτης ἀπώλεσε τὴν ἐξωτερικὴν συμμετρίαν, ἣν διὰ τοῦ ἰσομεγέθους Ἑλληνικοῦ λεγομένου σταυροῦ ἐμελλε νὰ ἔχη κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ μεγάλου Καλλιτέχου Μιχαὴλ Ἀγγέλου. Ἀπὸ τοῦ 1629 ἀνέλαβε τὸ ἔργον ὁ Βερνίνης, ὅστις ἐπέρανε τὸν πρόναον καὶ προσέθηκε καὶ τὴν κολοσσαίαν καὶ μεγαλοπρεπῆ στοᾶν ἐν σχήματι ἡμικυκλίου, δι' ἧς περιέλαβε τὸ Προαύλιον.

Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ὅ,τι ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ ἠδύνατο νὰ ἐπινοήσῃ ὠφελουμένη ἐκ τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας, κατωρθώθη ἱκανῶς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τελείως. Ἄπασα δὲ ἡ μετὰ ταῦτα Ἀρχιτεκτονικὴ ἢ ἐξέκλινεν εἰς ἀτόπους ἐπινοίας καὶ συγχύσεις καὶ μικρολόγους ποικιλίας, ἢ ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἐφ' ὅσον τοῦτο δυνατὸν εἰς μεγάλας οἰκοδομὰς.

§ 8. Περὶ τῶν μερῶν τοῦ ναοῦ.

Τὸ πάλαι διηρεῖτο ὁ ναὸς εἰς τρία κυριώτατα μέρη ἐκ τῆς εἰς τρία διαιρέσεως τοῦ εἰς αὐτὸν συναγομένου πληρώματος τῆς

(1) Ὁ μέγιστος οὗτος Τροῦλλος περιστοιχίζομενος ὑπὸ τεσσαρῶν μικρῶν, ὅσπερ προγενεστέρου Ἀρχιτέκτονος προσθήκαι, ἔχει διάμετρον 140 ποδῶν καὶ ὕψος 405. Καὶ ὅμως ὁ ὄγκος οὗτος, ὁ ὀλόκληρον ναὸν ἀπαρτίζων, παρισταταὶ ἐλαφρὸς καὶ χαριέστατος διὰ τῶν μεγάλων θυρίδων καὶ ἔσωθεν διπλῶν παραστάδων καὶ τῆς ἐξωθεν στοᾶς κίωνων καὶ διὰ τῶν ἄλλων κοσμημάτων.

Τὸ πρόσωπον τοῦ ναοῦ διεκοσμήθη κακοζήλως καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου, τοῦ ἐπιζητούντος τὸ μεγαλοπρεπὲς ἐν τῇ δυνατῇ ἀφελείᾳ.

Ἐκκλησίας, εἰς κλῆρον, πιστοὺς καὶ κατηχομένους διακρινόμενου. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος, ὅπου ἴσταντο ἢ ἐκάθηντο ὁ κληρος, ἐκαλεῖτο ἱερὸν Βῆμα (Χορὸς). Τὸ δὲ δεύτερον τῶν πιστῶν ἐκαλεῖτο κατ' ἐξοχὴν ναὸς, τὸ δὲ τρίτον τῶν Κατηχομένων Νάρθηξ καὶ Πρόναος.

Μετὰ δὲ ταῦτα, ὅτε ἐξέλιπον οἱ Κατηχούμενοι, ἐξέλιπον καὶ οἱ μετανοοῦντες δημοσίᾳ διὰ τὴν καταργηθεῖσαν δημοσίαν ἐξομολόγησιν (ἴσταντο πολλοὶ τῶν μετανοούντων ἐν τῷ Νάρθηκι ὅπου καὶ οἱ κατηχούμενοι), ἐξέλιπε καὶ ὁ Νάρθηξ (τὸ κυριώτατον μέρος τοῦ Προναοῦ), καὶ οὕτως ἡ Ἐκκλησία κατηρτίσθη ἐκ δύο κυριωτάτων μερῶν, καὶ ἠνώθη ἡ Βασιλικὴ πύλη ἢ ἐκ τοῦ Νάρθηκος εἰς τὸν ναὸν εἰσάγουσα μετὰ τῆς πύλης τῶν Βημοθύρων, καὶ ἀντὶ καταπετάσματος ἐξ ὑψίστου ἐβραζε τὸ ἱερὸν Βῆμα ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ Εἰκονοστάσιον.

Ὡς ἢ εἰς τρία διαίσεις τῶν τῆς Ἐκκλησίας μελῶν προῆλθεν εἴκοθεν ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἄνευ τινὸς μιμήσεως, οὕτω καὶ ἡ ἀντίστοιχος διαίσεις τοῦ ναοῦ ἐξ οὐδεμιᾶς μιμήσεως προῆλθεν. Οἱ αὐτοὶ λόγοι παράγουσι τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, καὶ παραδείγματα τούτου ἔχομεν πλεῖστα ὅσα ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

α) Ἱερὸν, εἴτε ἅγιον Βῆμα.

Τὸ κυριώτατον τοῦτο τοῦ ναοῦ μέρος ἐκλήθη Βῆμα, διότι ἦν καὶ τὸ ὑψηλότερον, διὰ τοῦτο καὶ παρὰ Λατίνοις altare ἐκαλεῖτο. Ἐκαλεῖτο δὲ καὶ ἅγιον ἁγίων, ἁγίασμα, ἄδυτον καὶ ἄβατον, Ἱερατεῖον καὶ Πρεσβυτέριον. Ἐνίστε δὲ καὶ ἀπὸ τῶν μερῶν ἐκαλεῖτο Ουσιαστήριον, ἁγία Τράπεζα καὶ εἴτι τοιοῦτο. Χορὸς δὲ ἐκλήθη μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Δύσει διὰ τὸν χορὸν τοῦ κλήρου τοῦ περιστοιχίζοντος τὴν ἁγίαν Τράπεζαν καὶ ἄδοντος. Ἐχωρίζετο δὲ τὸ ἱερὸν Βῆμα διὰ δρυράκτων (κιγκλίδων, θώρακος) καὶ παραπετασμάτων (Βήλων), καὶ ἀμφίθυρα εἰσῆγον εἰς αὐτό. Ἵπ' αὐτὸ ἐν τῇ Δύσει ἦσαν καὶ αἱ κρύπται, ἧτοι κοιμητήρια.

Εἰς τὸ ἱερὸν Βῆμα μόνος ὁ κλῆρος ἠδύνατο νὰ εἰσέρχεται καὶ μὲν ἐκεῖ. Κατ' ἐξείρεσιν δὲ εἰσέρχοντο καὶ οἱ Βασιλεῖς.

Ἄλλ' ὁ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων Ἐπίσκοπος ἔταξεν αὐτοῖς ἄλλον τόπον πρὸ τῶν θρυφάκτων, ἔπειρ παρεδέχθη ὁ Μ. Θεοδοσίος ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ἐπεκράτησε καὶ μετὰ ταῦτα, ὡς ἴστωρεῖ ὁ Σωζόμενος (7, 25) « Ἔθος ἦν τοῖς βασιλεῖς ἐν τῷ ἱερατικῷ ἐκκλησιαστικῷ, κατ' ἐξοχὴν τῶν θρίων τοῦ λαοῦ κεχωρισμένους. Κολακίας δὲ ἢ ἀταξίας εἶναι τοῦτο συνιδῶν (δηλ. Ἀμβρόσιος) τόπον εἶναι βασιλέως ἐν Ἐκκλησίᾳ τέταχεν, τὸν πρὸ τῶν θρυφάκτων τοῦ ἱερατικοῦ ὥστε τοῦ μὲν λαοῦ τὸν κρατοῦντα τὴν προεδρίαν ἔχειν, αὐτοῦ δὲ τοὺς ἱερέας προκαθῆσθαι. Ταύτην δὲ τὴν ἀρίστην παράδοσιν ἐπήνεσε Θεοδοσίος ὁ βασιλεὺς, καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ἐκράτουν· καὶ ἐξ ἐκείνου νυνὶ φυλαττομένην ὀρῶμεν». Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ δικέφαλος ἀετὸς, ὁ ἐν τῷ μέσῳ τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπὶ μαρμαρίνης πλακῶς ἄξει τοῦδε πολλαχοῦ παρ' ἡμῖν σωζόμενος, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ἄμφω παρὰ Βυζαντινοῖς καὶ ὑποδεικνύει τὴν ἀρχαίαν θέσιν τοῦ Βασιλέως, ἣν κατέλαβε μετὰ ταῦτα ὁ Ἐπίσκοπος, ἐξω τοῦ Βήματος ἱερουργῶν. Ἐν τούτοις τῶν ἀγράντων μυστηρίων ἐκοινωνοῦν οἱ Βασιλεῖς ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ Βήματος. Ἐν τῇ ἀγίᾳ δὲ Σοφίᾳ ἦν χωριστὸν μέρος διὰ τοὺς Βασιλεῖς ἐκ δεξιῶν τοῦ Βήματος καὶ παρ' αὐτῷ, ὀλίγω κατωτέρω.

Ἀπήρτιζον δὲ τὸ ἱερόν Βῆμα ἡ ἀγία Τράπεζα μετὰ τοῦ Παρατραπεζίου (τῆς Προθέσεως), τὸ Σύνθρονον καὶ τὸ Σχευοφυλάκιον εἴτε Διακοινοκόν.

1) Ἁγία Τράπεζα. Αὕτη μία οὔσα ἐν ἐκάστῳ ναῷ τὸ πάλαι ἐκαλεῖτο καὶ θυσιαστήριον διὰ τὴν προσφερομένην ἐπ' αὐτῆς ἀνάμακτον θυσίαν πρὸ τῆς θείας κοινωνίας. Ἐκλήθη ἔπειτα καὶ ὄρονος τοῦ Θεοῦ, εἴτε κατὰ μίμησιν τῆς κιβωτοῦ τοῦ μαρτυρίου, εἴτε ἀπὸ ἥρθη τὸ ὑπὸ τὴν Κόγχην σύνθρονον καὶ ἀντὶ τῆς ἐπὶ τῆς ἀψίδος εἰκόνας τοῦ Παντοκράτορος ἐπετέθη διηνεκῶς ἐπὶ τῆς ἀγίας Τραπέζης ἢ εἰκῶν αὐτοῦ ἢ ἄλλη, τὸ Εὐαγγέλιον. Διὰ τοῦτο καὶ ἀντὶ μόνου τοῦ Εἰλητοῦ (1) τοῦ ἐπ' αὐτῆς ἐραπλουμένου, ἐ-

(1) Ὅτι τὸ Εἰλητόν ἦν τὸ πρῶτον καὶ κυριώτατον κάλυμμα τῆς ἀγίας Τραπέζης δεικνύεται ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου, ὅπου μετὰ τὰς εὐχὰς ὑπὲρ τῶν Κατηγουμένων λέγεται ὅτι ἐξέλθοι ὁ ἱερεὺς τὸ Εἰλητόν.

ведύθη και μεγαλοπρεπή στολήν. Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπειδὴ παρίσταται καὶ τὸν τάρον τοῦ Κυρίου, διὰ τοῦτο τὸ Κατασάρκιον λεγόμενον τὸ περιελίσσον τὴν ἁγίαν Τράπεζαν καὶ περιδεδόμενον παριστᾷ τὸ νεκρικὸν σάβανον. Τὰ δὲ Ἀντιμήνσια (= Ἀντιτραπέζια, ἅπερ εἰσῆγαγε κατὰ Βαλσαμῶνα ἢ ἐν Τροβύλλῳ Σύνοδος) ἀντικαθιστῶσι τὴν ἁγίαν Τράπεζαν, ὅπου δὲν ἐτέλεσεν ὁ Ἐπίσκοπος τὰ Ἐγκαινία τοῦ ναοῦ. Τὸ σχῆμα ὁμοῦς αὐτοῦ (τοῦ Ἐπιταφίου) ἐτηρήθη καὶ ἐν τῷ Εἰλητῷ. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐδώρησατο βαρύτεριμα καλύμματα εἰς τὸν Ναὸν τῶν Ἱεροσολύμων, ὁ δὲ Χρυσόστομος (Ὁμιλ. 51 εἰς Ματθ.) ἀναφέρει χρυσοῦρανα ὑφάσματα, δι' ὧν ἤθελον πολλοὶ νὰ ἐνδύσωσι τὸν Κύριον ἐν τῇ ἁγίᾳ Τραπέζῃ, ἀντὶ νὰ ἐνδύσωσιν αὐτὸν ἐν τοῖς πτωχοῖς διὰ τῆς ἐλεημοσύνης. Ἐκ τοῦ Πορφυρογεννήτου δὲ μανθάνομεν ὅτι κατὰ πᾶν μέγα Σάββατον πρὸς τοὺς ἄλλοις δώροις ἤλλαττον τὴν ἁγίαν ἐνδυτὴν τῆς ἁγίας Τραπέζης οἱ Αὐτοκράτορες.

Ἡ ἁγία Τράπεζα ἔκειτο ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἱεροῦ Βήματος πρὸ τῆς Κόγχης, ὅπως κυκλῶσι τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ οἱ λειτουργοὶ αὐτοῦ κατὰ τὸν Ψαλμῶδὸν (25, 6) ἦν δὲ τετράπλευρος καὶ ξυλίνη τὸ πάλοι. Ἄλλ' ἔπειτα ἐν μὲν τῷ Ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας κατεσκευάσθη ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, ἐν δὲ τῇ Δύσει καὶ ἀλλαγῆναι ἐκ λίθων καὶ μαρμάρων. Κατὰ τὸν 7 δὲ κανόνα τῆς Ζ' Οἰκουμ. Συνόδου διατάσσεται νὰ τηρηθῇ ἡ ἀρχαία συνήθεια τοῦ ἐναποτίθεται ἐν τῇ καθιερουμένῃ ἁγίᾳ Τραπέζῃ λείψανα τῶν ἁγίων Μαρτύρων. Ταῦτα ἐναποτίθενται καὶ εἰς τὰ Ἀντιμήνσια. Ἡ ἀρχαία αὕτη συνήθεια ὑπομιμνήσκει τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν, ὅτε οἱ τάροι τῶν Μαρτύρων ἐχρησίμευον ἀντὶ ἁγίας Τραπέζης καὶ στηρίζεται ἐπὶ τῆς Ἀποκαλύψεως, ὅπου ὑποκάτω τοῦ ἐν Οὐρανοῖς θυσιαστηρίου ἦσαν αἱ ψυχαὶ τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἣν εἶχον (6, 9). Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἐκκλησία ψάλλει ἐν τῇ Ἀκολουθίᾳ τῶν Ἐγκαινίων « Μαρτύρων θεὸς χορὸς, τῆς Ἐκκλησίας ἡ βᾶσις ». Ἄγνωστον εἶναι πότε ἐκ τοῦ Σκευοφυλακίου ἐτέθη διαρκῶς τὸ Εὐαγγέλιον ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης. Ὁ δὲ θεὸς Χρυσόστομος ἀναφέρει (κατὰ Ἰουδαίων) ὅτι ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης ἦν σταυρός. Ὁ δὲ ἱερεὺς Ἀμ-

φιλόχιος λέγει περί τοῦ Μ. Βασιλείου ὅτι ἀπὸ τοῦ Κιβωρίου (ἔπερ πολλαχοῦ ὑψοῦτο ὑπὲρ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν καὶ περιεκάλυπτεν αὐτὴν διὰ παραπεταγμάτων) ἤρτητο χρυσοῦ περιστερὰ φέρουσα τίμια δῶρα (ἐνῶ ἀλλαχοῦ ἐτηροῦντο καὶ αὐτὰ ἐν τῷ Διακονικῷ). Ἄνωθεν δὲ τοῦ Κιβωρίου συνήθως εἰτίθετο ὁ Σταυρός. Τὸ Κιβώριον ἐκαλεῖτο καὶ πύργος καὶ Περιστερίον (Columba).

Ἐξ δεξιῶν τῆς ἁγίας Τραπέζης ἀνεγινώσκετο πολλαχοῦ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἐξ ἀριστερῶν ὁ Ἀπόστολος. Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ὁρθρου ἀναγινώσκεται παρ' ἡμῖν ἄχρι τοῦδε ἐκ δεξιῶν τῆς ἁγίας Τραπέζης ὑπὸ ἱερέως. Οἱ δὲ Λατινοὶ ἄχρι τοῦδε πάντοτε κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην συνήθειαν ἀναγινώσκουσι τὸ τε Εὐαγγέλιον καὶ τὸν Ἀπόστολον. Ἀλλαχοῦ ὁμως, ὅπου ὁ Διάκονος ἀνεγίνωσκε τὸ Εὐαγγέλιον, ἀνεγίνωσκεν αὐτὸ ἀπὸ τοῦ Ἀμβωνος. Ἐν ἐπισήμοις ἡμέραις κατὰ Σωζόμενον (7, 19) ἀνεγίνωσκεν ὁ Ἐπίσκοπος τὸ Εὐαγγέλιον, ὡς ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἀναστασιμῆς ἑορτῆς. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀνεγίνωσκε τὸ Εὐαγγέλιον ὁ Ἀρχιδιάκονος μόνον, ἀλλαχοῦ μόνον οἱ Ἱερεῖς, παρ' ἄλλοις οἱ Διάκονοι.

2) *Σύνθρονον* (Συμφέλλιον = subsellia). Ὅπισθεν τῆς ἁγίας Τραπέζης ὑπὸ τὴν Κόγχην ἢ τὸ λεγόμενον Σύνθρονον, ἢ Καθέδρα εἴτε Θρόνος τοῦ Ἐπισκόπου μετὰ τῶν θρόνων τοῦ Πρεσβυτερίου (δεύτεροι θρόνοι). Ἐνταῦθα ἐκάθητο ἐπὶ τῶν ἀναγνωσμάτων (1) ὁ Ἐπίσκοπος μετὰ τοῦ Πρεσβυτερίου· διὸ καὶ Καθίσματα ἐκλήθησαν τὰ ἀναγνώσματα τοῦ Ψαλτηρίου. Ἀναγινωσκομένου ὁμως τοῦ Εὐαγγελίου, ἴσταντο ὄρθιοι· διὸ καὶ τὸ «Σοφία, ὄρθιοι», ὡς εὐφόμεθα ἀλλαχοῦ. Μόνος δὲ κατ' ἐξάφρῃσιν ἐκάθητο τότε ὁ Ἀλεξανδρείας, ὡς ἱστορεῖ Σωζόμενος (αὐτόθι).

Ἀπὸ καθέδρας ἐδίδασκεν ὁ Ἐπίσκοπος, μάλιστα μόνος αὐτός ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἀρείου. Ἀλλαχοῦ δὲ

(1) Ἐν Ῥωσσίᾳ ἄχρι τοῦδε, ἀναγινωσκομένου τοῦ Ἀποστόλου, κάθηται ὁ Ἐπίσκοπος μετὰ τῶν συλλειτουργῶν αὐτοῦ ἐπὶ κινήτων καθισμάτων ἐν τῇ παλαιᾷ ὕψει τοῦ Σύνθρονου. Τὸ αὐτὸ ποιεῖ καὶ εἰς μόνος λειτουργῶς ἱερέως.

καὶ οἱ ἱερεῖς πιθανῶς ἀπὸ τῶν δρυφάκτων, ὅπερ ἐπεκράτησε μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Δύσει. Ἄλλ' ὁ Χρυσόστομος ἤδη κατὰ Σωκράτην (Ἐκκλ. Ἱστορ. 6, 5) ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ἐκήρυττεν, ἵνα ἀκούηται, καὶ ἔκτοτε ὁ ἄμβων κατέστη βαθμηδὸν ὁ τόπος τοῦ κηρύγματος τῶν ἱερέων καὶ διακόνων. Οἱ δὲ Ἐπίσκοποι ὠμίλου ἀπὸ τῆς Καθέδρας, τῆς ἐκ τοῦ Συνθρόνου εἰς τὸν ναὸν μετενεχθείσης μετὰ τὴν κατάφραξιν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος διὰ τοῦ Εἰκονοστασίου, ἀν καὶ τὸ Σύνθρονον σώζεται ἔτι καὶ νῦν ἐνιαχοῦ ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει.

3) *Παρατραπέζιον* καὶ *Σκευοφυλάκιον*. Τὸ μὲν ἦν ἐξ ἀριστερῶν ὡς Τράπεζα Προθέσεως τῶν προσφορῶν (εἶτα δὲ παρίστατο ἢ Βηθλεὲμ ἐκεῖ), τὸ δὲ ἦν ἐκ δεξιῶν καὶ ἐκαλεῖτο καὶ Διακονικόν διότι ἐν αὐτῷ ἐτηροῦντο τὸ πάλαι ἅπαντα τὰ ἱερά σκεύη καὶ ἄμφια καὶ μάλιστα τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ τὰ τίμια δῶρα, καὶ τούτων πάντων ἡ ἐπιμέλεια ἦν ἀνατεθειμένη τοῖς Διακόνοις. Ὑστερον δὲ, ὡς εἴρηται ὀλίγω πρότερον, μετηνέχθησαν τινὰ ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς. Πολλάκις τὰ παρακείμενα ταῦτα τῇ ἁγίᾳ Τραπεζῇ μέρη καλοῦνται παστοφόρια. Οὕτως ὅμως καλοῦνται καὶ αἱ λεγόμεναι ἐξέδραι, εἴτε ἐντός τοῦ ναοῦ, εἴτε περὶ αὐτόν.

6) Περὶ τοῦ κυρίως ναοῦ.

Τὸ μετὰ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ τοῦ Νάρθηκος μέρος, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τετράγωνον, ἐκαλεῖτο κυρίως ναὸς, καὶ ἦν ὁ τόπος τῶν πιστῶν. Διηρεῖτο δὲ εἰς τρία συνήθως κλίτη, προεκτεινομένου τοῦ Σολείου, ἐρ' οὗ καὶ ὁ ἄμβων καὶ περὶ αὐτὸν ἦσαν αἱ ἐδραι τῶν προϋχόντων. Πολλάκις ὅμως τὰ κλίτη ἦσαν πέντε καὶ πού καὶ ἑπτὰ. Ἀλλὰ κυρίως τὸ μέσον ἦν καὶ τὸ εὐρύτερον καὶ κατελάμβανε πολλάκις τὸ πλεῖστον μέρος, ὥστε τὰ παρακείμενα κλίτη κατήντων διὰ τὰς ἐν αὐτοῖς ἐδρας, ἢ στασίδια, δυσδιάκριτα.

Ἄρου δ' ἐπεκράτησε τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ, ἔτι μᾶλλον τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν κλίτος περιορίσθησαν.

1) *Σολεῖον*. Τοῦτο καλεῖται καὶ *Σολέα* (Solea) καὶ *Σωλέας* καὶ γράφεται πολλάκις καὶ *Σολίον*, *Σολέα*. Εἶναι δὲ ἡ λέξις λατινικὴ παραγομένη παρὰ τὸ *solum* (ἕδαφος) καὶ *solium* (ἕδος,

Θρόνος). Ἐτόμαινε δ' ἴσως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Βασιλικῇ τὸ ἀντίστοιχον τοῦ Βήματος μέρος. Διὰ τοῦτο καὶ senatorium πολλάκις ἐν τῇ Δύτει ἐκαλεῖτο τὸ πρὸ τοῦ ἱεροῦ Βήματος μέρος, ὅπου οἱ προεστότες ἐκάθητο, ὡς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Θεάτρῳ ἢ σειρά τῶν ἐδρῶν πρὸ τῆς Ὀρχήστρας Βουλευτικὸν ἐκαλεῖτο.

Ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σορίας ἐκαλεῖτο Σολεῖον πρὸ πάντων ὁ βασιλικὸς Θρόνος, ὅστις ἦν πολυτελέστατος καὶ ἦν πλησίον τῶν δρυράκτων εἴτε κιγκλίδων τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ὅπου ἴσταντο ἤδη, ὡς εἴρηται ὀλίγω πρότερον, οἱ Βασιλεῖς, καὶ μάλιστα πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος, (1) ὅπου καὶ νῦν ὁ Δεσποτικὸς Θρόνος παρ' ἡμῖν, ὅστις παριστᾷ σήμερον καὶ τὸν Θρόνον τοῦ Ἀρχιερέως καὶ τὸν τοῦ Δεσπότη (Βασιλέως), ἀφοῦ ἐξέλιπεν οὗτος μετὰ τὴν ἀλωσιν τοῦ Βυζαντίου. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐξ ἀριστερῶν ἦν ὁ Θρόνος τοῦ Πατριάρχου, ὅτε εἰσῆχθη τὸ Εἰκονοστάσιον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἀριστερὸς ψάλτης Λαμπαδάριος λέγεται ἀπὸ τοῦ κρατοῦντος τὴν λαμπάδα πρὸ τοῦ Πατριάρχου. Ἐκ τῶν εἰρημένων δὴλον διὰ τί ὁ Δεσποτικὸς Θρόνος φέρει ἀψίδα ἀνωθεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ ὑπ' αὐτήν, ἥτις ἦν ἄλλοτε ἐπὶ τῆς ἀψίδος, πρὶν εἰσαχθῶσιν οἱ θόλοι. Ἀλλ' οὐχ ἔττον πολλάκις καὶ τὸ μεταξὺ τοῦ Βήματος μέρος ἐκαλεῖτο Σωλεῖον, ὡς καὶ αὐτοὶ οἱ κίονες τῶν δρυράκτων καὶ αἱ βαθμίδες διὰ τοῦτο καὶ συνήθως οὕτω καλεῖται νῦν ἡ προέκτασις τοῦ Βήματος ἢ πρὸ τοῦ Εἰκονοστασίου καὶ μάλιστα ἢ πρὸ τῆς ὠραίας Πύλης ἢ κυκλωτερῆς.

2) Ἄμβων. Ἦν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ τὸ πάλαι καὶ διὰ δύο πολλάκις κλιμάκων (τὴν μὲν ἐξ ἀνατολῶν τὴν δὲ ἐκ δυσμῶν) ἀνάβαινον εἰς αὐτόν. Περιεστοιχεῖτο δὲ ὑπὸ τῶν πιστῶν. Ἐπ' αὐτοῦ ἀνεγινώσκοντο τὰ διάφορα ἀναγνώσματα τῆς Γραφῆς καὶ ἐψάλλον οἱ ψάλται, ὡς δὴλον ἐκ τοῦ 19 κανόνος τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τοῦ ἱεροῦ Ἀβγουστίνου ὁ ἄμβων ἐχρησίμευσεν ὡς τόπος τοῦ κηρύγματος, καὶ μόνη μετὰ ταῦτα ἀνάγνωσις ἀπ' αὐτοῦ ἐγένετο ἢ τοῦ ἱε-

(1) Συνήθως κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον οἱ βασιλεῖς ἴσταντο ἐν τοῖς Καταχωμενεῖσι, καὶ διὰ τοῦτο Σολεῖον ἐκαλεῖτο πλέον τὸ μεταξὺ τῶν δρυράκτων καὶ τοῦ Ἄμβωνος μέρος.

ροῦ Εὐαγγελίου. Μετετέθη δὲ καὶ πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος χάριν εὐρυχωρίας. Οἱ ψάλται δὲ ἐψάλλον ἐν τοῖς χοροῖς, καὶ οἱ ἀναγνώσται ἀνεγίνωσκον ἀπὸ τοῦ ἀναλογίου (Pulpitum), ὅπερ ἐπέειχε τόπον ἄμβωνος πολλαχοῦ τῆς Δύσεως. Ὅπισθεν τοῦ ἄμβωνος καὶ δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν αὐτοῦ μέχρι τῶν χορῶν ἦν ὁ τόπος τῶν πιστῶν κατὰ τὴν τάξιν, ἣν περιγράφουσι αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαί. Διεχώριζον δὲ πολλακίς τὸν γυναικωνίτην ἢ παραπετάσματα ἢ δικτυωτά. Ἄλλ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὁ γυναικωνίτης ἦν ἐπὶ τῶν ὑπερώων, ἅτινα καὶ Κατηχομενεῖα ἐκλήθησαν ὕστερον. Ἀντὶ δὲ ἄλλων καθισμάτων, ἐφ' ὧν ἐκάθηοντο ἐν καιρῶ τῶν ἀναγνώσματων καὶ τοῦ κηρύγματος οἱ πιστοί, εἰσῆχθησαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὰ λεγόμενα στασιδία.

γ) Περὶ τοῦ Προνάου ἢ Νάρθηκος.

Ὁ Πρόναος συνέκειτο ἐκ δύο κυριωτάτων μερῶν, τοῦ ἔσω Νάρθηκος καὶ τοῦ ἔξω, ὅπερ καὶ Πρόπυλον ἐκαλεῖτο. Ἀπὸ τοῦ Νάρθηκος εἰσῆγον τρεῖς ἀμφίθυροι πύλαι, ὧν ἡ μέση καὶ μείζων ἐκαλεῖτο ὠραία καὶ Βασιλική (1). Δι' αὐτῆς εἰσῆρχοντο μετὰ ταῦτα καὶ οἱ Βασιλεῖς ἀποτιθέμενοι πρὸ αὐτῆς τὸ στέμμα καὶ τᾶλλα βασιλικά ἐμβλήματα. Εἰς τὰς ἀπλουτέρας ὁμοῦς Ἐκκλησίας ἠνώθη ἡ Βασιλικὴ Πύλη μετὰ τῆς ἁγίας Πύλης τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ἀφοῦ μάλιστα ἐξέλιπεν ὁ Νάρθηξ καὶ ἡ ἔξω δυτικὴ Πύλη (ἣτις δὲν πρέπει νὰ συγχέηται μετὰ τῆς Βασιλικῆς) κατέλαβε τὸν τόπον τῆς Βασιλικῆς.

Ἐντεῦθεν δὲ κατανοοῦμεν οὐ μόνον διὰ τί ἡ τῶν Βημοθύρων Πύλη ποικιλοτρόπως καλεῖται, ἀλλὰ καὶ διὰ τί ἔχει τοιοῦτο σχῆμα ἀναμνηστικὸν τὰς μικρὰς θυρίδας τῶν ἁγίων Πυλῶν καὶ τὸ Παραπέτασμα. Πρὸς δὲ τούτοις κατανοοῦμεν διὰ τί οὐ πάντες δι' αὐτῆς εἰσέρχονται.

1) Νάρθηξ. Ὁ μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ προπύλου χώρος

(1) Ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ διακρίνεται ἡ ὠραία Πύλη τῆς Βασιλικῆς. Ἡ μὲν εἰσῆγεν ἀπὸ τοῦ Προνάου εἰς τὸν Νάρθηκα, ἡ δὲ Βασιλικὴ ἀπὸ τούτου εἰς τὸν Ναόν.

ἐκαλεῖτο κατ' ἐξοχὴν Νάρθηξ ἀπὸ τοῦ ἐπιμήκουσ αὐτοῦ σχήματος. Ἦν δὲ ὁ τόπος τῶν Κατηγουμένων καὶ μετανοούντων. Ἐν αὐτῷ, ἀφοῦ ἐξέλιπον οἱ Κατηγούμενοι, ἐτελοῦντο ἐν ταῖς Μοναῖς (ἐν αἷς διετηρήθη παρ' ἡμῖν ὁ Νάρθηξ) αἱ λιταί, αἱ νεκρώσιμοι ἀκαλουθίαι, ἐψάλλοντο αἱ ὠραὶ καὶ τὸ ἀπόδειπνον καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις τὸν τόπον τοῦ Νάρθηκος κατέλαβεν ὁ γυναικιανίτης (γυναικίτης), διὸ καὶ Κατηγουμενεῖα καλεῖται ἐνίστα. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ἐν τῇ Δύσει.

Πολλάκις ἔξω Νάρθηξ ἐκαλεῖτο καὶ τὸ Πρόφυλον, ἢ μᾶλλον ἡ πλησιεστάτη τῷ ἔσω Νάρθηκι στοά.

2) *Πρόφυλον* (atrium). Τὸ πρόφυλον ἐν ταῖς μεγάλαις Βασιλικαῖς ἦν μέγα καὶ ἐν τῷ μέσῳ ὑπαιθρον, ὅπου ἦν καὶ ἡ κρήνη πρὸς καθαρισμὸν τῶν χειρῶν μάλιστα, ἥτις καὶ φιάλη, φρέαρ, κολυμβεῖον, λεοντάριον, *Nymphaeum*, *Kanthurus* ἐκαλεῖτο.

Ἐν τῷ Προφύλῳ ἴσταντο οἱ εἰς βαρέα ἁμαρτήματα περιπεσόντες, οἱ καὶ προσκλαίοντες λεγόμενοι· διὰ τοῦτο καὶ χιμαζόμενοι ἐκαλοῦντο, ὡς ἐν ὑπαίθρῳ διαμένοντες.

Μετὰ ταῦτα τὸ Πρόφυλον περιωρίσθη πολὺ ἢ ἐξέλιπεν ἐντελῶς, καὶ ἐν τῇ Δύσει τὸ πλεῖστον μέρος αὐτοῦ κατέλαβον οἱ δύο μεγάλοι πύργοι τῶν κωδωνοστασιῶν, ἀφοῦ ἀπὸ Καρόλου τοῦ μεγάλου ἐγένεον κοινότερα αἱ Καμπάναι. Ἀλλὰ πολλαχῶς τὰ κωδωνοστάσια ἠγείροντο καὶ χωριστὰ, ὅπερ ἐπεκράτησε μετὰ ταῦτα ἐν Ῥωσσίᾳ.

Περὶ Καμπανῶν ἔσται λόγος ἐν τῇ περὶ τερῶν σκευῶν παραγράφῳ μετ' ὀλίγα.

Ἐν δὲ τῷ προνάῳ καθόλου ἀντὶ τῆς Κρήνης εἰσῆχθησαν ἐν μὲν τῇ Ἀνατολῇ τὰ Βαπτιστήρια ἢ Κολυμβηθραὶ, ἐν δὲ τῇ Δύσει τὰ μικρὰ τοῦ ἁγιασμοῦ καὶ Βαπτίσματος δοχεῖα. Ἐν τῷ προνάῳ τῆς ἁγίας Σοφίας περιείχeto καὶ τὸ Βαπτιστήριον, ὅπερ κατέλαβανε μέγαν χῶρον. Ἐκεῖ καὶ ὁ νιπτῆρ ἐκεῖνος ἐφ' οὗ ἡ περιώνυμος ἐπιγραφή ἐκείνη (δὺς ἢ τρίς) ἢ καὶ ἀντιστρόφως ἀναγινωσκόμενη «Νίψον ἀνομήματα μὴ μόναν ὕψιν».

3) *Περίβολος τοῦ Ναοῦ*. Ἐν τῷ περιβάλλῳ τοῦ ναοῦ ἦσαν αἱ λεγόμεναι κατ' Εὐτέθειον Ἐξέδραι, ἧτοι διάφορα οἰκοδομήματα

πρὸς διαφόρους χρείας, εἴτε κατοικίαν τοῦ κλήρου, εἴτε μεγάλη Σκευοφυλάκεια, εἴτε Σχολεῖα καὶ Βιβλιοθήκας. Ταῦτα ὅμως, ἀφ' ὅτου ἐν μόνοις τοῖς Μοναστηρίοις περιωρίσθη ἡ παιδεία, ἐξέλιπον ἀπὸ τῶν ἐνοριακῶν Ἐκκλησιῶν.

Ἰδίως ὅμως ἀξιοσημείωτον καὶ λαμπρὸν οἰκοδόμημα ἐν τῷ περιβόλῳ ἦσαν τὰ Βαπτιστήρια πολυγώνου ἢ κυκλοτεροῦς σχήματος. Ἦσαν δὲ μεγάλα οἰκοδομαὶ τὸ πάλαι· διότι ἐν τοῖς Βαπτιστηρίοις ἐγίνοντο αἱ Κατηγήσεις, καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ἐχρησίμευον καὶ εἰς Συνόδων συνεδριάσεις. Ἄλλ' ὅμως Βαπτιστήρια δὲν εἶχεν ἐκάστη τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλ' αἱ Μητροπόλεις καὶ αἱ καθεδρικαὶ λεγόμεναι Ἐκκλησίαι. Ὑστερον δὲ, ὡς προεῖρηται, ἐκάστη Ἐκκλησία ἠδύνατο νὰ ἔχη τὴν Κολυμβήθραν τῆς ἐν τῷ πρώτῳ Νάρθηκι.

Ἀρχαιότατον Βαπτιστήριον (Ὀκτάγωνον) σώζεται τὸ ἐν Λατερανῶ τῆς Ῥώμης. Λαμπρὸν δὲ ἐκ τοῦ μέσου αἰῶνος τὸ τῆς Φλωρεντίας.

§ 9. Περὶ τῆς ἀγιογραφίας.

Διὰ τὸν φόβον τῆς Εἰδωλολατρείας κατ' ἀρχὰς (κατὰ τὰς δύο πρώτας Ἐκατ.) ἔφευγον οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοὶ τὰς εἰκόνας καὶ μόλις μετεχειρίζοντο κατ' ἴδιαν ἐν σκεύεσι καὶ δακτυλιόθιθοις καὶ σφραγῖσι καὶ τοῖς τοιούτοις συμβολικῆς παραστάσεως. Εἰς τὴν Ἀφρικὴν πολλῶν πρότερον ἢ ἐν Ῥώμῃ ἀναφαίνονται αἱ συμβολικαὶ παραστάσεις. Ἀπὸ δὲ τῆς τρίτης Ἐκατονταετηρίδος γίνονται κοινότεραι αὐταὶ ἐπὶ σαρκοφάγων καὶ ἀλλαγῶν, καὶ ἄρχεται κατὰ μικρὸν καὶ ἡ ἀγιογραφία, ἀφοῦ ἤδη παρίστατο περὶ τὰ τέλη τῆς Β' Ἐκατ. ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν εἰδει καλοῦ ποιμένος φέροντος ἐπ' ὤμων τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον, καὶ πολλοὶ ἐτήρουν τὰς εἰκόνας τῶν μαρτύρων. Μαρτυροῦσι τὴν πρὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὑπαρξίν οὐ μόνον συμβολικῶν παραστάσεων ἀλλὰ καὶ εἰκόνων ὁ Τερτυλιανὸς, ὅστις κατακρίνει τοῦτο (idol. 15, Apologetius), καὶ αἰδᾶρχαῖται Κατακόμεναι ἐν Ῥώμῃ καὶ ἀλλαγῶν. Ἡ δὲ τοῦ καλοῦ ποιμένος εἰκὼν ἦν τοσοῦτον ἀγαπητὴ, ὥστε πολλοῦ ἔστησεν

αὐτὴν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος. Κατὰ δὲ τὸν Ἐπιφάνιον (Αἰρέσ. 27,6) αἱ Καρποκρατιανῶι εἶχον ἐζωγράφους εἰκόνας· « Ἐχουσι δὲ εἰκόνας ἐζωγράφους διὰ χρωμάτων, τινὰς δ' ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λοιπῆς ὕλης, ἅτινα ἐκτυπώματα φασὶν εἶναι τοῦ Ἰησοῦ ». Καὶ « Κρύβδην δὲ τὰς τοιαύτας ἔχουσι εἰκόνας· ἀλλὰ καὶ φιλοσόφων τινῶν, μεθ' ὧν καὶ ἕτερα ἐκτυπώματα τοῦ Ἰησοῦ τεθέασιν, ἰδρύσαντές τε προσκυνοῦσι καὶ τὰ τῶν ἐθνῶν ἐπιτελοῦσι μυστήρια· στήσαντες γὰρ ταύτας τὰς εἰκόνας, τὰ τῶν ἐθνῶν ἔθη λοιπὸν ποιοῦσι. Τίνα δὲ ἐστὶν ἐθνῶν ἔθη, ἀλλ' ἢ θυσίαι καὶ τὰ ἄλλα; » (πρβλ. Εἰρην. 1, 25 ὅπου σημειοῦται ἡ γνώμη τῶν Καρποκρατιανῶν, ὅτι ὁ Πιλάτος κατεσκεύασεν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ). Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Σευήρος εἶχε τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων (ἄρα Λαμπρίδιον ἐν βίῳ Ἀλεξ. Σευήρου). Κατὰ τὴν Δ. ἤδη Ἐκατονταετηρίδα οὐ μόνον ἡ ἀγιογραφία καθόλου ἢ ἐν ἀναγλύφοις τῶν σαρκοφάγων καὶ ἐν ἄλλοις κοσμήμασιν ἱερῶν σκευῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ εἰκονογραφία ἡ ἀληθῆς ἀνευ συμβολικῶν παραστάσεων προέβη καὶ κατέστη κοινοτάτη, καὶ εἰσῆχθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς ἐκ πολλῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν ὄφθλον, ἐν αἷς ἀξιοσημείωτος ἡ τοῦ ἀγίου Γρηγορίου Νύσσης (εἰς Θεόδωρον μάρτυρα 2)· « Ἐπέχρωσε δὲ καὶ ζωγράφος τὰ ἄνθη τῆς τέχνης, ἐν εἰκόσι διαγραφάμενος τὰς ἀριστείας τοῦ μάρτυρος, τὰς ἐντάσεις, τὰς ἀληθόνας, τὰς θηριώδεις τῶν τυράννων μορφὰς, τὰς ἐπηρείας, τὴν φλογοτρόφον ἐκείνην κάμινον, τὴν μακαριωτάτην τελείωσιν τοῦ ἀθλητοῦ, τοῦ ἀγωνοθέτου Χριστοῦ τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς τὸ ἐκτύπωμα· πάντα ἡμῖν ὡς ἐν βιβλίῳ τινὶ γλωττοφόρῳ διὰ χρωμάτων τεχνουργησάμενος, σαφῶς διηγόρευσε τοὺς κανόνας τοῦ μάρτυρος » (ἄρα καὶ Γρηγορ. Θεολ. Λόγ. 19 καὶ Ἐπισ. πρὸς Ὀλυμπιόδωρον Βασιλείου εἰς ἅγιον Βαρλαάμ). Ὁ δὲ Πυλῖνος Νώλης (Δ. Ἐκκτ.) περιγράφων τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐγερθείσας Ἐκκλησίας, λέγει ὅτι ἐπληροῦντο αὗται τοιχογραφιῶν ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης.

Ἐκ τῶν σωζομένων δὲ ἀρχαίων μνημείων καὶ ἄλλων περιγραφῶν γινώσκομεν ὅτι ἐκ μὲν τῆς Π. Διαθήκης παρίσταντο ἡ σωτηρία τοῦ Δαυὶδ καὶ τοῦ Ἰωνᾶ, τὸ πύρινον ἄμμα τοῦ Ἡλίου, ὁ

Ἰωβ, ὁ Μωϋσῆς ἐξάγων ὕδωρ ἐκ πέτρας καὶ αἱ διάφοροι ἐπ' αὐτοῦ μάχαι, ἡ Κιβωτός, οἱ τρεῖς Πατριάρχαι, οἱ τρεῖς Παῖδες καὶ εἴ τι ἕτερον. Ἐκ δὲ τῆς Κ. Διαθήκης ἡ ἐπίσκεψις τῆς Θεοτόκου καὶ Ἐλισάβετ, τὸ ὄνειρον τοῦ Ἰωσήφ, ἡ εἰς Βηθλεὲμ ἀφίξις, ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῷ ναῶ, τὸ Βάπτισμα, ὁ Χριστὸς μετὰ τῶν Ἀποστόλων, ὁ ἐν Κανᾷ γάμος, ὁ μετὰ τῆς Σαμαρείτιδος διάλογος, ἡ ἔκσις τοῦ τυροῦ, τῆς Χαναναίας, τοῦ Παραλύτου, ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου, ὁ Χριστὸς περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἡ εἰσοδος εἰς Ἱερουσαλήμ, ἡ ἄρνησις τοῦ Πέτρου, ἡ ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου δίκη, ἡ Σταύρωσις, ἡ Ἀνάστασις κτλ. Τούτοις προσετέθησαν καὶ αἱ εἰκόνες τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ. Οὕτω δὲ ἐπληθύνθησαν αἱ ἅγιοι εἰκόνες καὶ τὴν ἐν Οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν παρέστησαν ἐπὶ γῆς καὶ ἐδίδασκον καὶ ἐκάλουν εἰς μίμησιν τοῦς πιστούς. Ὡς πνευματικώτεροι αἱ ἅγιοι εἰκόνες αἱ ἐνζώγραφοι καὶ μᾶλλον ἀρμόζουσαι εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἦσαν καὶ εὐχρηστότεροι καὶ ἐν τιμῇ, τὰ δὲ ἔργα τῆς Γλυπτικῆς ὡς παχυλώτερα περιωρίσθησαν εἰς κοσμήματα ἀνάγλυφα καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν.

Διὰ τὰς καταχρήσεις τινῶν, εἰδωλολατρικῶς προσκυνούντων τὰς ἁγίας εἰκόνας, καὶ διὰ πολιτικούς λόγους (κατὰ τῶν Σαρακηνῶν) ἠθέλησαν οἱ Εἰκονομάχοι νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας τὸ κάλλιστον κόσμημα καὶ τὰ διδακτικώτατα παραδείγματα τοῦ λαοῦ καὶ τὸ κυριώτατον μέσον, ἵνα ἐμφανηται ἡ σχέσις καὶ τιμὴ τῆς ἐπὶ γῆς πρὸς τὴν ἐν Οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν. Ἄλλ' ἡ Ζ'. Οἰκουμένη Σύνοδος (τῷ 786) ἔθεν μὲν ἔσθησε τῆς Εἰκονομαχίας τὴν λύσασαν, ἐτέρωθεν δὲ ὥρισε τὰ τῆς τιμῆς τῶν ἁγίων εἰκόνων, ἵνα μὴ ἦ λατρευτικὴ αὐτῆ, καὶ ἀναφέρηται διὰ τοῦ ἀσπασμοῦ εἰς τὸ πρωτότυπον.

Πολλοὶ δὲ ἔκτοτε ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἠσχολήθησαν περὶ τὴν συλλογὴν τῶν ἀρχαίων παραδόσεων, ἵνα κατὰ ταύτην κανονισθῇ ὁ τύπος τῆς ἀγιογραφίας. Τοιαῦτα δὲ τυπικὰ σώζονται ἐν τῷ ἀγιωνύμῳ Ὄρει. Ἡ δὲ μετὰ ταῦτα τέχνη ἐν τῇ Δύσει προήγαγε μὲν τὴν καλλιτεχνίαν εἰς θαυμαστὸν ὅσον μέγεθος, ἀλλὰ δὲν ἐτήρησε πάντοτε καὶ τὴν παράδοσιν. Διὰ τοῦτο καὶ δικαίως παρὰ μὲν τῇ

ἡμετέρα Ἐκκλησία δὲν τυγχάνουσι καλῆς ὑποδοχῆς τὰ τοιαῦτα προτόνια, παρὰ δὲ τῷ λαῷ οὐδεμιᾶς τιμῆς σχεδὸν ἀπολαύουσι πρὸς βλάβην τῆς καλλιτεχνίας, ἥς ἄλλως ἢ πρόδος εὐκαισιότατη παρ' ἡμῖν τηρουμένης τῆς παραδόσεως, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ καθόλου εἰκονογραφίᾳ τοῦτο εἶναι κανών.

α) Συμβολικαὶ παραστάσεις.

Ἐπὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ διπτύχων, ἐπὶ σαρχοφάγων, λύχων, δακτυλίων καὶ λοιπῶν οικιακῶν σκευῶν παρίσταντο κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας Ἐκατονταετηρίδας διάφοροι συμβολικαὶ παραστάσεις, καὶ μάλιστα αἱ τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφορῶσαι καὶ εἰς μονογράμματα καὶ ἄλλα σύμβολα ὀφιστάμεναι.

1) Αἱ μὲν ἄλλαι συμβολικαὶ παραστάσεις ἦσαν, λύρα (σύμβολον πνευματικῆς χαρᾶς), ναῦς οὐριοδρομοῦσα (σύμβολον τῆς Ἐκκλησίας), ταῶς (ἀθανασίας), κλάδος φοίνικος (εἰρήνης), ἄμπελος καὶ τὰ τοιαῦτα.

2) Ἐκ τῶν μονογραμμάτων τὰ εὐχρηστότατα ἦσαν τὸ Α καὶ τὸ Ω, τὸ Χ εἴτε μόνον, εἴτε ἐν μέσῳ ἔχον τὸ Ι (= Ἰησοῦς Χριστός) ἢ τὸ Ρ, ὅπερ ἦν καὶ τὸ εὐχρηστότατον ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου (τοῦτο ἔθετο ἐπὶ τοῦ Λαβάρου), διὰ τοῦτο καὶ ἀπ' αὐτοῦ ὀνομάζεται· ἀλλ' ἦν πολλῶν πρότερον ἐν χρήσει. Τῶν μονογραμμάτων τούτων πλείστη ὄση ποικιλία περὶ τὸ σχῆμα ἀπαντᾷ. Κατόπιν προσετέθη καὶ τὸ ΙΗC (= Ἰησοῦς).

3) Ἀγαπητὰ σύμβολα τοῦ Σωτῆρος ἦν ὁ ἀμνός (ὁ αἴρων τὴν ἀμαρτίαν), ὁ ἰχθύς, ὡς περιέχων τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῶν λέξεων, Ἰησοῦς, Χριστός, Θεοῦ, Υἱός, Σωτῆρ. Ὁ ἰχθύς οὐ μόνον ἐγράφετο ἀλλὰ καὶ ἐζωγραφεῖτο.

Ἄλλο ἀγαπητότατον σύμβολον ἦσαν ἡ εἰκὼν τοῦ καλοῦ ποιμένος ἐν σχήματι νεανίου φέροντος ἐπ' ὤμων πρόβατον. Ταύτην ἐστήσεν, ὡς εἴρηται, ὁ Μ. Κωνσταντίνος πολλαχού.

4) Τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἦν τὸ ἱερώτατον, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπεδεικνύετο τοῖς ἔθνεσιν. Δι' αὐτοῦ ἐσημειοῦντο ἀνεκαθεν οἱ Χριστιανοὶ καὶ ἠγίαζον τὴν προσευχὴν, ὁμολογοῦντες οὕτω τὴν

πίστιν ὅτι διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Σωτῆρος ἐτελέσθη ἡ σωτηρία. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τὰ μυστήρια ἐσφραγίζοντο ἀνέκαθεν καὶ ἠγιαζόντο διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ. Ἡ δὲ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, διατάξασα νὰ σημειώμεθα τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ τριτὶ δακτύλοις ἠνωμένοις (ἀντίχειρι, λιχανῶ καὶ μέσῳ), ἤνωσεν οὕτω τὴν δομολογίαν τῆς ἁγίας Τριάδος.

Ὅτι μὲν ἀνέκαθεν ἐσημειοῦντο τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ οἱ χριστιανοί, δῆλον τοῦτο ἐκ τοῦ Τερτυλιανοῦ (Apologet. 16. de corona 3. ad uxorem II, 5). Ὅτι δὲ καὶ τὰ μυστήρια ἠγιαζόντο δι' αὐτοῦ, μαρτυροῦσιν αἱ ἀρχαῖα: Λειτουργία καὶ ὁ Μ. Βασίλειος (Ἀγ. Πνεύμ. 27).

Οὐ μόνον δὲ ἐσχηματίζετο οὕτω ὁ σταυρός, ἀλλὰ καὶ ἐγράφετο, καὶ ἐπικρατέστατον σχῆμα ἦτο τὸ ἄχρι τοῦδε παραδεδομένον (crux immissa). Πολλὰ μὲν ἦσαν τὰ εἶδη τῶν σταυρῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς, ἀλλ' ὅμως ἐπὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ αὐτὸ τὸ εἶδος ἦν τὸ ἐπικρατέστερον, καὶ ὅπως δῆποτε αὐτὸ ἡ παράδοσις διέσωσεν.

Κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας Ἑκατονταετηρίδας σπαγιώτατα ἀπαντᾷ ἐν τοῖς μνημείοις τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ, καὶ ἐν Ἀφρικῇ ἑκατὸν εἴη πρότερον ἢ ἐν γῆραι ἢ ἐν Ῥώμῃ. Τότε δὲ μόνον συμβολικαὶ παραστάσεις ἐκόσμου ἐνίοτε τὸν σταυρὸν, ἦτοι ἀνημμένοι λαμπάδες, τὸ Α Ω, καὶ μάλιστα ὁ ἀμνὸς εἴτε ἐν μέσῳ, εἴτε ἄνω, εἴτε κάτω, λευκὸς αὐτὸς ἐπὶ ἐρυθροῦ σταυροῦ.

Κατόπιν ἀπαντᾷ καὶ ἡ προτομὴ τοῦ Σωτῆρος, ἥτις συνεπήγαγε καὶ τὴν ἐν σταυρῷ ἐξεικόνισιν τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου, ὅπερ ἦν κοινότατον κατὰ τὴν 6. Ἑκατονταετηρίδα. Ἡ δὲ ἐν Τρούλλῳ Σύνοδος διέταξε νὰ ἀναστηλῶται ἀπὸ τοῦ τιμίου σταυροῦ ἀντὶ ἀμνοῦ μόνη ἡ ἀληθῆς εἰκὼν τοῦ Σωτῆρος (καν. 82). Ἀρχαιότατον δὲ μνημεῖον εἶναι χειρόγραφον Εὐαγγελίου (ἀπὸ τοῦ 586), σωζόμενον ἐν Φλωρεντίᾳ, ὅπου ὁ ἐσταυρωμένος (ὄρα πίνακας Agincourt). Ὑπάρχουν δὲ καὶ ἄλλα ἀρχαῖα μνημεῖα.

Ἐν μὲν τῇ Ἀνατολῇ ἐξεικονίζετο ἐξ ἀρχῆς ὁ ἐσταυρωμένος γυμνὸς μετὰ περιζωνίου καὶ νεκρὸς, τέσσαρσιν ἡλίοις προσηλωμένος· ἐν δὲ τῇ Δύσει ζῶν, ἐνδεδυμένος καὶ ἄνευ ἡλῶν πολλάκις,

ἐνίοτε δὲ καὶ μετὰ στέμματος· διότι ἤθελον νὰ παραστήσωσι τὸν Βασιλέα τῆς δόξης καὶ Κύριον ζωῆς καὶ θανάτου. Καὶ ὁ Οὐμβερτος ἦδη ἐπὶ Κηρουαρίου ἠγανάκτει διὰ τὴν ἀνατολικὴν συνήθειαν. Ἄλλ' ἀπήντησεν αὐτῷ ὁ Κηρουάριος· «Τὴν κατὰ φύσιν ἀνθρώπου μορφήν παρὰ φύσιν ἐξαλλάσσειν οὐκ ἀνεχόμεθα» (ἔρα Βαρώνιον ἐν ἀρχῇ ΙΑ.' τόμου καὶ τοῦ Will, Acta et scripta.... 1861). Ἐν τούτοις παρέλαβον καὶ οἱ Δυτικοὶ μετ' ὀλίγον τὸ καταλληλότερον σχῆμα τῶν Ἀνατολικῶν (1). Ἡ δὲ Ἀνάστασις ἢ ἐν τῷ ὀπισθεν μέρει ἐνίοτε ζωγραφουμένη, παρέστησε καταλληλότερον τὸν Κύριον ζωῆς καὶ θανάτου, μὴ παραβλαπτομένου οὕτω τοῦ σταυρικοῦ θανάτου, ἐξ οὗ ἀνέβλυσεν ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἢ σωτήριος.

β) Εἰκόνες τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ Ἰδίως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Τὸ δυσχερέστατον ζήτημα τῆς ἀγιογραφίας, τὴν ἐξεικόνοισιν τῆς ἁγίας Τριάδος, ἔλυσαν οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ καλλιτέχναι, ἐξεικονίσαντες τὴν ἐν Ἰορδάνῃ φανέρωσιν τῆς ἁγίας Τριάδος, ἣν ἀνυμολογεῖ καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν Θεοφανείων διὰ τοῦ γνωστοῦ ἐκείνου ὕμνου· «Ἐν Ἰορδάνῃ βαπτιζομένου σου, Κύριε, ἡ τῆς Τριάδος ἐφανέρωθη προσκύνησις.....» Μετὰ δὲ ταῦτα παρίστατο ὁ παλαιὸς ἡμερῶν καὶ ἐκ δεξιῶν ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Πολλάκις ὁμοίως ὁ Πατὴρ παρίστατο νέος ὁμοίως τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, ἵνα ἐμφαίνηται τὸ ὁμοούσιον καὶ ἰσότιμον.

Ἰδίως ὁμοίως ἐν πολλῇ τῇ χρήσει ἦσαν ἀνάκαθεν αἱ εἰκόνες τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, αἵτινες διαιροῦνται εἰς χειροποιήτας καὶ ἀχειροποιήτους.

1) *Εἰκόνες χειροποιήται* τοῦ Σωτήρος. Ἐπειδὴ κατὰ τὰς πρώτας ἑκατονταετηρίδας ἡ Ἐκκλησία ἠγάπα μᾶλλον τὰς συμβολικὰς παραστάσεις, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἰησοῦς Χριστός παρίστατο τὸ πάλαι μᾶλλον ὡς καλὸς ποιμὴν, πολλοὶ τῶν ἀρχαίων εἶχον διαφόρους περὶ τῆς μορφῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ γνώμας. Καὶ οἱ

(1) Ἄπορον εἶναι· διὰ τί τρεῖς ἀντὶ τεσσάρων ἡλούς παρεδέχθησαν.

μὲν στηριζόμενοι εἰς τὸ νη. κεφάλαιον τοῦ Ἡσαίου ἐφρόνουν ὅτι διὰ τὴν ταπεινώσιν προσέλαβε δούλου μορφήν δουτεῖδῃ. Οὕτως ὁ Ἰουστίνος (πρὸς Τρυφ.), Τερτυλ. (de carne Christi 9), Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (Παιδαγ. 3, 1. Στρωμ. 2, 5. 3, 17), Ὀριγένης (Κέλσ. 6, 75). Ὁ δὲ Χρυσόστομος (εἰς Ψαλμ. 44) καὶ ἄλλοι ἐφρόνουν ὅτι ἦν ὥρατος κάλλει παρὰ πάντας βροτούς, στηριζόμενοι ἐπὶ τοῦ Ψαλμοῦ (44, 4). Πρὸς τούτους κατὰ Φώτιον (Ἐπιστ. 64) «Ἕλληνες μὲν αὐτοῖς ἕμοιον ἐπὶ γῆς φανῆναι τὸν Χριστὸν νομίζουσι, Ῥωμαῖοι δὲ μᾶλλον ἑαυτοῖς εἰοικότα. Ἰνδοὶ δὲ πάλιν μορφήν τῆ ἑαυτῶν, καὶ Αἰθίοπες δῆλον ὡς ἑαυτοῖς». Ἐντεῦθεν καὶ αἱ μελαναὶ εἰκόνες. Τὰ αὐτὰ λέγει καὶ Αὐγουστίνος (de Trinit. 7, 4), σημειῶν ὅτι ἦν ἀρίστος ἐπὶ ἡ μορφή τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· διὸ πολλοὶ παρίστων αὐτὸν ὡς Ὀρφέα καὶ ἄλλοι ἄλλως. Ἐν τούτοις ἀφοῦ καθιερώθησαν αἱ εἰκόνες καὶ ἐπεζητεῖτο ἡ ἀληθῆς εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπεκράτησεν ἡ λαμπρὰ μορφή αὐτοῦ ἡ ἐν τῷ ἁγίῳ Μανδηλίῳ (περὶ ἧς εὐθὺς μετ' ἐλίγῶν ὁ λόγος) καὶ ἡ ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Λευταύλου (πίλου τοῦ Πιλάτου) πρὸς τὴν Γερουσίαν τῆς Ῥώμης περιγραφομένη, καὶ ἧς τὰ κυριώτατα χαρακτηριστικὰ σώζονται καὶ παρὰ τῷ ἁγίῳ Ἰωάννῃ τῷ Δαμασκηνῷ (Ἐπιστ. πρὸς Θεόφιλ.). Ἀναμνηστέον δὲ ὅτι οἱ Καρποκρατιανοὶ ἐφρόνουν ὅτι ὁ Πιλάτος κατεσκεύασεν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὕτω δὲ ἡ μὲν τῆς ταπεινώσεως ἔννοια παρίστατο ἐν τῷ ἐσταυρωμένῳ ἐπὶ τοῦ τιμίου Σταυροῦ ἄνευ παραλλαγῆς τῶν χαρακτηριστικῶν, ἡ δὲ τοῦ Βασιλέως τῆς δόξης ἐπὶ τῶν Ἀψίδων καὶ ὑπὸ τὰς Κόγχας καὶ ἀλλαχῶ. Παρίστατο δὲ εἴτε μετὰ τῶν Ἀποστόλων, εἴτε ὡς Παντοκράτωρ, εἴτε καὶ ὡς Βασιλεὺς. Ἀρχαιότατα μνημεῖα σώζόμενα εἶναι ἡ ψηφιδωτὴ τοῦ Λατερανοῦ, ἡ ἐπὶ τῆς ἀψίδος τῆς τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ Ἐκκλησίας ἐν Ῥώμῃ (526—30) καὶ εἴτι ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ σώζεται.

Ὡς εἰκὼν χειροποίητῃ καὶ μνημεῖον ἀρχαιότατον ἀναφέρεται τὸ ἐν Παναεῖδι ἄγαλμα (Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἰστ. 7, 18), ὅπερ ἐπροσκύνει γυνὴ γουπετιῆς, καὶ ὅπερ ἐθεωρήθη ὡς ἄγαλμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ὅτι προσεκύνει αὐτῷ ἡ λαθεῖσα Χαναναία γυνή,

ἤτις ἐθεωρήθη καὶ ἡ ἰδρύσασα τὸ ἄγαλμα. Ἐν τούτοις κατεστράφη τὸ μνημεῖον τοῦτο ὑπὸ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου (Σωζομ. 5, 21). Τινὲς δὲ τῶν ἀρχαιολογούντων ὑποθέτουσιν ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο, ὅπερ κατὰ Φιλοστόργιον (7, 3) ἦν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἄγνωστον, ἦν τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ ἀπεδόθη εἰς τὸν Χριστὸν ἔπειτα, παρερμηνευθείσης τῆς ἐπιγραφῆς, ἐχούσης ἴσως οὕτως: «Σωτήρι τοῦ κόσμου, ἡ Θεῶ». Προσεκύνει δ' αὐτῷ ἡ Ἐπαρχία ἐν εἰδει γυναικὸς, ἃν καὶ κατ' ἄλλους ἔλειπεν ἡ γυνὴ ἀπὸ τοῦ μνημείου ἐκείνου. Γνωστὸν δ' ὅτι πολλαὶ τοιοῦτου εἶδους κολακευτικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐγένον ὑπὲρ τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἄλλ' οὐχ ἤτιον ταῦτα εἶναι ἀπλῆ ὑπόθεσις, ὑποτιθεμένου ὅτι ἐξηλείφθη τὸ ὄνομα τοῦ Ἀδριανοῦ.

Σώζεται καὶ ἐν Λούκα ὁμοίωμα Χριστοῦ ἐκ κέδρου εἰς τὸν Νικόδημον ἀποδιδόμενον, καὶ ὅπερ ταυτίζουσι πολλοὶ τῇ εἰκόνι τοῦ Χριστιανοῦ ἐκείνου ἐν Βηρυτῶ τῇ κατὰ τῶν Ἰουδαίων θαυματουργησάσῃ, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἐν τῇ Ζ' Οἰκουμ. Συνόδῳ (Harduin Τομ. 4, σελ. 178). Κατὰ Λέοντα δὲ Διάκονον (10, 4, 5) ἀνεκόμισεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Αὐτοκρ. Νικηφόρος.

Συμεὼν δὲ ὁ Μεταφραστὴς, τὸ Μηνολόγιον τοῦ Αὐτοκράτορος Βασιλείου καὶ Νικηφόρος ὁ Καλλιστὸς ἀναφέρουσιν ὅτι καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ἐζωγράφησεν εἰκόνας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2) Ἀχειροποίητοι εἰκόνες. Τοιαῦται ἀχειροποίητοι εἰκόνες τοῦ Σωτῆρος εἶναι τὸ ἅγιον Μανδήλιον μετὰ τοῦ ἀντιτύπου αὐτοῦ ἐν τῇ κεράμῳ, καὶ τὸ σουδάριον τῆς Βερονίκης.

Ὁ μὲν Εὐσέβιος γράφων περὶ ἐπιστολῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς Αὐγαρον, οὐδὲν λέγει περὶ εἰκόνας ἀποσταλείσης ἅμα πρὸς αὐτὸν (Ἐκκλ. Ἱστορ. 1, 13)· ὁ Ἀρμένιος ὁμῶς ἱστορικὸς Μωτῆς ἐκ Χαρῆνης (5 ἑκατ.) καὶ ὁ Εὐάγριος (6 ἑκατ.) ἀναφέρουσιν ἤδη καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Μανδηλίου, ὅπερ ἀπέστειλεν ὁ Σωτὴρ πρὸς Αὐγαρον, καὶ ἐν ᾧ ἐνετυπώθη θαυμασίως ἡ εἰκὼν τοῦ Σωτῆρος. Ἡ εἰκὼν αὕτη ἀνεκομίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὁ Σιμοκάτης (2, 3) λέγει ὅτι ἐπὶ Μαυρικίῳ ἔφερον τὴν ἀχειροποίητον εἰκόνα εἰς τὸ Στρατόπεδον. Ὁ δὲ Πατριάρχης Νικηφόρος ἐδειξεν αὐτὴν εἰς τὸν Βίβλονομάχον Λέοντα τὸν Ἀρμένιον. Λέγεται δὲ ὅτι

κατήνησεν εἰς Ῥώμην ἔπειτα, καὶ ὅτι εἶναι ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Σιλβέστρου τηρουμένη. Ἐν τούτοις ἐρίζει ἡ Γένουα περὶ τοῦ γνησίου ἁγίου Μανδηλίου. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι πολλὰ ἀντίγραφα ἐγένοντο. Εἶναι δὲ λαμπρὰ ἡ εἰκὼν, καὶ ὁμοιάζει πρὸς τοὺς χαρακτῆρας τῆς τοῦ Λεντούλου ἐπιστολῆς, καὶ πρὸς τὸν Βυζαντινὸν τύπον, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι ἐνωρὶς ἐπενήρησαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ οἱ τύποι οὗτοι.

Κατὰ Λέοντα Διάκονον (4, 10) τὸ ἅγιον Μανδηλίον ἐνετυπώθη εἰς κέραμον, διότι ὁ ἀπόστολος Θαδδαῖος ὁ κομίζων τὴν ἐπιστολὴν πρὸς Αὐγαρον, διανυκτερεύσας καθ' ὄδον, ἐπέθηκε τὴν εἰκόνα ὑπὸ σωρὸν κεράμων καὶ ἐνετυπώθη ἐνὶ αὐτῶν. Ταύτην δὲ τὴν ἀνεκόμενεν ἐξ Ἐδέσσης εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Αὐτοκράτωρ Νικηφόρος (968), κύριος πάλιν γινόμενος τῆς Ἐδέσσης.

Ἡ τῆς Βερονίκης εἰκὼν ἡ ἐν Ῥώμῃ ἄχρι τοῦδε τηρουμένη (1), παριστᾷ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν φέροντα ἀκάνθινον στέφανον. Λέγεται δὲ ὅτι, ὅτε ἀπήγετο ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς Γολγοθᾶ φέρων τὸν σταυρὸν, ἐπέδωκεν αὐτῷ ἡ Βερονίκη σουδάριον, ἵνα ἀποσμήξῃ τὸν ἰδρωτᾶ, καὶ ἐπὶ τοῦ σουδαρίου ἐνετυπώθη ἡ εἰκὼν. Αὕτη ἐγένετο κατὰ πρῶτον γνωστὴ ἐν Ῥώμῃ τῷ 700 ἔτει, τῷ δὲ 1011 ἰδρῦθη αὐτῇ καὶ ἰδιαιτέρα ἁγία Τράπεζα. Ἐν τούτοις καὶ τὰ Μεδιόλανα καὶ ἄλλαι πόλεις ἐρίζουσι περὶ τοῦ γνησίου Σουδαρίου τῆς Βερονίκης. Ὁ δὲ Μαβιλλῶν καὶ ἄλλοι νομίζουσι ὅτι ἡ ὀνομασία Βερονίκη προήλθεν ἐκ τῆς vera-icon, καθ' ὅσον πολλοὶ συγγραφεῖς τοῦ μέσου αἰῶνος λέγουσι περὶ αὐτῆς *Est ergo Veronica pictura Domini vera* ἢ *effigies vultus Domini, quae Veronica dicitur*. Οὐδὲν δὲ γινώσκουσι περὶ γυναικὸς Βερονίκης. Ἐν τούτοις ὁ Γουλιέλμος Grimm (Di Sage von Ursprunge de Christus bilder, Berlin 1843) στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ Μαλαλᾶ (6 ἑκατ.), ὅστις Βερονίκην ἀποκαλεῖ τὴν Χαναναίαν γυναῖκα (εἰς ἣν ἀπεδόθη καὶ τὸ ἐν Πανεσίδι ἄγαλμα), νομίζει ὅτι ἠθέλησαν ἐν τῇ Δύσει νὰ ἔχωσιν ἄλλο τι ἅγιον Μανδηλίον, καὶ οὕτω κατεσκεύασαν τὴν vera-icon εἰς Βερονίκην.

(1) Τηρεῖται νῦν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ μόλις δεῖκνεται εἰς Πρίγκηπας.

γ) Εἰκόνες τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν λοιπῶν Ἀγίων.

1) Ἡ Θεοτόκος πάλαι μὲν παρίστατο συμβολικῶς ὡς στάμνος καὶ λυχνία καὶ Κιβωτός καὶ καθόλου κατὰ τοὺς τύπους τῆς Π. Διαθήκης· ἔπειτα δὲ ταῦτα μὲν ἀπετέλουν τὸν γύρον τῆς Εἰκό-
νος, ἐν μέσῳ δὲ παρίστατο ἢ ὡς γυνὴ εὐχομένη, ἢ ὡς ὀδυρομένη ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ, ἢ ὡς Κόρη βαστάζουσα ἐν ἀγκάλαις Χριστόν. Ὁ ἔσχατος οὗτος τύπος ἐπεκράτησε μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν περὶ τὸν Νεστόριον.

Παρίστατο δὲ καὶ ὡς Παντάνασσα καὶ Πλατυτέρα τῶν Οὐρα-
νῶν (ὑπὸ τὴν Κόγχην, μετατεθείσης τῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς Παντοκράτορος εἰς τὸν Τραῦλλον), περιστοιχιζομένη ὑπὸ ἀγγέλων καὶ φέρουσα ἕναστρον σέφανον. Συνάδει τούτωκαὶ ὁ ἀρχαῖος λατι-
νικὸς ὕμνος· Ave maris stella, Dei mater alma, felix coeli porta, Profer lumen coecis κτλ. Καὶ εἰς ἀρχαίας δεήσεις ἐπο-
καλοῦντο τὴν Θεοτόκον, ἵνα ἀποστείλῃ τοὺς δούλους αὐτῆς Ἀγ-
γέλους ἀντιλήπτορας.

Ὁ Θεόδωρος Ἀναγνώστης (περὶ τὰς ἀρχὰς 6 Ἑκατ. ἔρα ἀ-
ποσπάσμ. παρὰ Οὐαλεσίῳ) ἀποδίδωσιν εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν εἰκόνας τῆς Θεοτόκου. Ἐγίνωσκε δὲ μετὰ ταῦτα ἡ Ἐκ-
κλησία τοιαύτας κηροχύτους τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ. Σώζονται δὲ τοιαῦται εἰκόνες ἐν Μ. Σπηλαίῳ, ἐν Σουμελᾷ Τραπεζοῦντος καὶ ἐν Κύκκῳ Κύπρου, καὶ εἴτις ἄλλη. Ὀνομαστέταται δὲ εἶναι αἱ εἰ-
κόνες τῆς Θεοτόκου αἱ ὑπὸ Ῥαφαήλ γραφεῖσαι αἱ Madonae λε-
γόμεναι. Ὑπερβάλλει δὲ πάσας ἡ ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῆς Δρέσδης.

2) Οἱ Ἄγγελοι παρίσταντο συνήθως νέοι μετὰ περὶ ὄγων κατὰ τὴν Γραφὴν (Ἠσαίου 6, 2. Δανιὴλ 9, 21. Ἀποκαλ. 14, 6. 19, 17), λευχειμονοῦντες ἐν χιτῶνι ποδήρει καὶ περιεζωσμένοι, ὡς διάκονοι καὶ λειτουργοὶ (Ἰωάν. 20, 12. Ἀποκαλ. 1, 13). Ἔφερον δ' ἐν χερσίν, ἢ βρομφαίαν, ἢ κλάδον ἐλαίας, ἢ τόμον καὶ τὰ τοιαῦτα. Οἱ γυμνοὶ Ἄγγελοι οἱ ἐπὶ ἀρχαίων τάρφων ἀπαν-
τῶντες εἶναι κατὰ μίμησιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Ἄλλ' οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἀπαντᾷ τὸ τοιοῦτο εἶδος, καὶ ἐν τῇ εἰκονογραφίᾳ κατηρ-
γῆθη ἢ τοιαύτη πρὸς ἰδιωτικὴν χρῆσιν μίμησις.

3) Οί Ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος ἀνέκαθεν ἐγράφοντο δὲ μὲν οὐλόθρηξ καὶ φέρων τὰς κλεῖς τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν, ὁ δὲ Ἀπόστολος Παῦλος φαλακρὸς, φέρων μάχαιραν (δι' ἧς ἀπειμήθη τὴν κεφαλὴν) καὶ βίβλον, ὡς πλείστα γράψας. Παρίστανται δὲ καὶ οἱ δύο ὁμοῦ πολλάκις κρατοῦντες τὴν Ἐκκλησίαν.

4) Οἱ τέσσαρες Εὐαγγελισταὶ παρίσταντο πάσαι μὲν (ἐν ψηφιδωτοῖς Βασιλικῶν) ὡς τέσσαρες ποταμοὶ ἐκπηγάζοντες ἐκ πέτρας, ἐφ' ἧς ἐκάθητο ὁ Χριστὸς ἐν εἰδει ἀμνοῦ πολλάκις. Μετὰ δὲ ταῦτα, τὰ τέσσαρα συμβολικὰ ζῶα παρ' Ἰεζεκιήλ (1, 5, 10), τὰ ἔχοντα τὸ μὲν πρόσωπον ἀνθρώπου, τὸ δὲ λέοντος, τὸ δὲ μόσχου καὶ τὸ τέταρτον αἰετοῦ, καὶ τὰ ὅποια περιστοιχοῦσιν ἐν τῇ Ἀποκαλύψει (4, 6) τὸν καθήμενον ἐπὶ τοῦ Θρόνου, προεικόνιζον ἤδη παρ' Εἰρηναίῳ (3, 11) τοὺς τέσσαρας Εὐαγγελιστὰς, καὶ ἤδη κατὰ τὴν Δ. Ἐκατονταετηρίδα διενεμήθησαν ἐκάστῳ τῶν Εὐαγγελιστῶν ὁ μὲν ἄνθρωπος τῷ Εὐαγγελιστῇ Ματθαίῳ (ὡς περιγράφοντι τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον), ὁ δὲ λέων εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Μάρκον, ὁ δὲ μόσχος εἰς τὸν Λουκᾶν καὶ ὁ αἰτὸς εἰς τὸν Ὑψιπέτην αἰτὸν τῆς Θεολογίας Ἰωάννην (δρα Ἰερώνυμον εἰς Ἰεζεκιήλ καὶ ἐν προοίμιῳ εἰς Ματθαῖον). Ὁ δὲ ἱερός Λύγουστινος (de cons. Evangel.) φρονεῖ ὅτι ὁ λέων πρέπει νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸν Ματθαῖον, στηριζόμενος ἰσως ἐπὶ τῆς παρ' Ἀποκαλύψει κατατάξεως. Ἐν τούτοις ἡ γνώμη αὐτοῦ δὲν ἔτυχεν ὑποδοχῆς, καὶ διὰ τοῦτο οἱ Εὐαγγελισταὶ ζωγραφοῦνται κατὰ τὴν ἄλλην κατάταξιν, ἔχοντες παρ' ἑαυτοῖς τὸ συμβολικὸν ζῶον.

Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης παρίστατο συνήθως νέος, ἵνα ἐμραίνηται ἰσως ὅτι ἦν Παρθένος, περὶ οὗ μαρτυροῦσιν Ἐπιφάνιος (Αἰρ. 78, 10) καὶ Ἰερώνυμος (contra Iovin. 1, 26). Πλὴν δὲ τοῦ αἰετοῦ ἐγράφετο παρ' αὐτῷ καὶ τὸ ποτήριον τοῦ φαρμάκου, περὶ οὗ δρα Λύγουστινον (Soliloqu. 22).

5) Οἱ λοιποὶ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ παρίσταντο κατὰ τὴν παράδοσιν. Ἐφερον δὲ καὶ τὸ σύμβολον τοῦ ἀμαράντου στεφάνου, μηνίσκον, ἢ δίσκον (nimbus, gloria). Πλήρης ἦν κυρίως ὁ στέφανος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἔστις πολλάκις παρίστα σταυρὸν ἐν εἰδει ἀκτίνων.

§ 10. Περὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν.

Ἱερά σκεύη κατὰ πρῶτον μὲν λόγον λέγονται τὰ πρὸς τὴν θείαν μυσταγωγίαν χρήσιμα, κατὰ δευτέρον δὲ λόγον πάντα τὰ λοιπὰ τὰ πρὸς Ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν. Ἀλλὰ πάντα, ἀπαξ καθιερωθέντα, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην χρῆσιν ἠδύναντο νὰ χρησιμεύωσι κατὰ τὸν Ἀποστολικὸν κανόνα (73): «Σκευὸς χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν ἁγιασθὲν, ἢ θόβην, μηδεὶς ἐτι εἰς οικείαν χρῆσιν σφετεριζέσθω. Παράνομον γάρ. Εἰδέ τις φωραθεῖη, ἐπιτιμάσθω ἀφορισμῶ». Τοῦτο ἐπανελάβον καὶ αἱ μετὰ ταῦτα Σύνοδοι (ὄρα 1 κανόνα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου ἐν τῷ ναῶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τὴν Ἑρμην. Βαλασαμῶνος). Μόνον δὲ πρὸς λύτρωσιν αἰχμαλώτων καὶ ἐν καιρῷ λιμοῦ ἐπιτρέπει ὁ Ἰουστινιανὸς κώδικς (I, 2, 21) τὴν χρῆσιν τῶν ἱερῶν σκευῶν, ἀλλ' ἐχωνεύοντο τότε εἰς ἀπλοῦν χρυσὸν καὶ ἀργυρον. Ἐτρουῶντο δὲ τὰ ἱερά σκεύη ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ Σκευοφύλακος (1) καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν Διακόνων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος, κατηγορηθεὶς ὅτι συνέτριψεν ἅγιον Ποτήριον, ἀπέδειξε τὴν ἀθωότητά του ἐκ τοῦ τόπου (Ἀπολογ. 2). Ὁ δὲ Ἐφέσου Ἰβας κατηγορήθη ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμ. Συνόδῳ, ὅτι ἐτήρει κατ' οἶκον πολύτιμον ἅγιον Ποτήριον (ὄρα Bona rer. liturg. I, 25). Ὁ δὲ 21 κανὼν τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου ἀπαγορεύει καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ὑπῆρέτας τῆς Ἐκκλησίας νὰ ἀπτῶνται τῶν ἱερῶν σκευῶν. Ἐνοοῦνται δ' ἐναυθὰ τὰ κατ' ἐξοχὴν ἱερά σκεύη, ἧτοι τὸ ἅγιον Ποτήριον καὶ ὁ ἅγιος Δίσκος.

Κατεσκευάζοντο δὲ ἀνέκαθεν ὁ μὲν ἅγιος Δίσκος καὶ τὸ ἅγιον Ποτήριον ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου καὶ ὑάλου· ἐπιτρέπετο καὶ ἐκ κασιτέρου εἰς τὰς πτωχὰς ἐναρίας. Τὰ δὲ λοιπὰ ἱερά σκεύη κατεσκευάζοντο καὶ ἐξ ἄλλων μετάλλων.

Εἰς τρεῖς δὲ τάξεις δύνανται νὰ καταταχθῶσι τὰ διάφορα ἱερά σκεύη. Καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην περιλαμβάνονται τὰ πρὸς τὴν

(1) Μέγα ἀξίωμα ἦν ἐν τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ τὸ τοῦ Σκευοφύλακος, καὶ δεῖ τοῦτο εἰς τὴν πρώτην πεντάδα τῶν Ὀφικίων τοῦ Πατριαρχεῖου κατετάσασθαι.

θείαν Εὐχαριστίαν χρήσιμα. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν τὰ πρὸς τὰ λοιπὰ μυστήρια. Εἰς δὲ τὴν τρίτην τὰ κοινὰ πρὸς πᾶσαν ἱεροπραξίαν. Ἐνταῦθα ἀνάγονται καὶ τὰ σήμαντρα καὶ αἱ Καμπάναι.

α) Τὰ πρὸς τὴν θείαν Εὐχαριστίαν ἱερὰ σκεύη.

1) Τὰ κυριώτατα, ἀρχαιότατα καὶ ἀγιώτατα τούτων εἶναι ὁ ἅγιος Δίσκος καὶ τὸ ἅγιον Ποτήριον. Ὅτι μὲν ταῦτα ὑπῆρχον ἀνέκαθεν, τοῦτο φανερόν καὶ οὐδεὶς ὁ μὴ ὁμολογῶν. Ὅτι δὲ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου πολλάκις κατεσκευάζοντο, μαρτυρεῖ ἡδὴ ὁ Ἀποστολικὸς κανὼν ὁ ἀνωτέρω παρατεθείς. Κατὰ τὴν Β' δὲ Ἐκατονταετηρίδα κατέστησαν κοινώτατα τὰ ἐξ ὑάλου σκεύη, ὡς εὐωνα καὶ πρὸς καθαριότητα ἐπιτήδεια, καὶ διότι κατεσκευάζοντο πολλαχοῦ καὶ μάλιστα ἐν Ἰταλίᾳ, ἐνῶ πρότερον ἦσαν πολύτιμα καὶ μόνον ἐν Λέσβῳ καὶ Αἰγύπτῳ κατεσκευάζοντο. Ὡστε κατὰ Τερτυλιανόν (de habitu mul. 5) τὰ ἐκ χαλκοῦ ποτήρια καὶ τὰ τοιοῦτου εἶδους σκεύη ἦσαν τότε ἀρχαιοτάτης. Διὰ τοὺς εἰρημένους λόγους καὶ διὰ τὴν πενίαν εἶναι ἐπόμενον ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν διωγμῶν μετεχειρίζοντο καὶ οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοὶ τὰ ἐξ ὑάλου σκεύη οὐ μόνον κατ' οἶκον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Τοῦτο ὑποστηρίζεται ἐκ τῆς βιογραφίας τοῦ πάπα Ζερυρίνου (202—219), ἐν ᾗ λέγεται ὅτι ὁ πάπας οὗτος διέταξε νὰ φέρωσιν οἱ Διάκονοι *patenas vitreas*, ἧτοι ἐξ ὑάλου δίσκους. Ὁ δὲ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐν αἰρέσει τῶν Μαρκωσίων (44, 1), μνημονεύων ὅσα περὶ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν Μάρκου (160—170) ἀναφέρει ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος (I, 13, 2), λέγει ὅτι ἐξηπάτα τὸν λαὸν μεταβάλλων δι' ἐπικλήσεως τὸν λευκὸν οἶνον εἰς ἐρυθρὸν ἐντὸς τριῶν ποτηρίων ἐξ ὑάλου. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι κατὰ τὴν Δ' Ἐκατονταετηρίδα ἦσαν ἐξ ὑάλου πολλὰ Δισκοπότῃρα ὡς ἐκ τοῦ Ἱερωνύμου (epist. ad Rusticum) ὄπλον καὶ ἐξ ἄλλων. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἐλαμπρύνθη ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἱερὰ σκεύη ἦσαν ἡδὴ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πολύτιμα. Ἐθαύμασεν ὁ Ἰουλιανὸς (θεῖος τοῦ Ἀποστάτου) τὰ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἱερὰ σκεύη (Θεοδωρ. Ἐκκλ. Ἱστορ. 3, 11. 12). Ἀναφέρει καὶ ὁ Χρυσόστομος

ποτήριον χρυσοῦν καὶ λιθοκέλλητον (Ὁμιλ. 50 εἰς Μαθθ.). Ὁ δὲ ἅγιος Ἀμβρόσιος λέγει ὅτι πολλὰ ἱερὰ σκεύη (*vasa mystica*) ἐδόθησαν εἰς ἀπολύτρωσιν αἰχμαλώτων. Ἐγγράφετο δὲ κατὰ Τερτυλιανόν (*de pudicitia* 7. 10) ἐπὶ τοῦ ἁγίου ποτηρίου ὁ καλὸς ποιμὴν.

Ἄγνωστον εἶναι ὁποίου εἶδους ποτήριον μετεχειρίσθη ὁ Σωτὴρ ἐν τῷ μυστικῷ Δείπνῳ. Βέδας ὁ Αἰδέσιμος (*de locis sanctis* I. II, 1) λέγει ὅτι κατὰ τὴν 7 Ἑκατ. ἐδεικνύετο ἐν Ἱερουσαλὴμ μέγα ἀργυροῦν Ποτήριον ἐν εἶδει ἀμφορέως καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ τοῦ μυστικοῦ Δείπνου τοῦ Κυρίου. Ἀλλὰ τοῦτο ἦν ἄγνωστον πρότερον, καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐν τῇ εἰρημένη Ὁμιλίᾳ λέγει· «οὐκ ἦν ἡ τράπεζα ἐξ ἀργύρου τότε ἐκείνη, οὐδὲ τὸ ποτήριον χρυσοῦν ἐξ οὗ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς ὁ Χριστὸς τὸ αἶμα τὸ ἑαυτοῦ». Ὅστε πολλὸ ὀλιγώτερον δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ποτήριον τοῦ μυστικοῦ Δείπνου τὸ *sacro catino* τὸ ἐν Γενούῃ τηρούμενον (ἐν Ἑκκλ. ἁγίου Λαυρεντίου) καὶ ὑπὸ τῶν σταυροφόρων ἐκ Καισαρείας κομισθέν.

2) Ἀστερίσκος, λόγχη, σπόγγος, λαβίς, σπιρίδια, ζέον. Δευτέρου λόγου ἀξία καὶ οὐχὶ πάντα ἀρχαῖα εἶναι τὰ ἱερὰ σκεύη ταῦτα.

Τοῦ μὲν Ἀστερίσκου τοῦ ἀνέχοντος τὸ κάλυμμα τοῦ Δίσκου, ἵνα μὴ ἐφάπτηται τοῦ ἁγίου ἄρτου καὶ τῶν μερίδων, οὐδεὶς μὲν τῶν ἀρχαίων μνημονεύει, ἀλλ' ἡ ἀνάγκη αὐτοῦ εἶναι καταφανής. Ὡνομάσθη δὲ ἀπὸ τοῦ ἐν Βηθλεὲμ Ἀστέρος· διότι ὁ ἅγιος Δίσκος ὅτε μὲν παρίστανε τὴν φάνη, ὅτε δὲ τὴν ἀσπίδα ἐρ' ἧς ἔφερον ἐν θριάμβῳ τοὺς Βασιλεῖς.

Τῆς δὲ Λόγχης, δι' ἧς ἐξάγεται ἐκ τῆς προσφορᾶς ὁ ἅγιος ἄρτος καὶ αἱ μερίδες, καὶ ἧτις λήγει εἰς σταυρὸν, μνημονεύει ὁ Πατριάρχης Γερμανός. Εἶναι δὲ ἐν μόνῃ τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ ἐν χρῆσει.

Τοῦ Σπόγγου ἀρχαιοτάτη ἦν ἡ χρῆσις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρὸς καθαρισμὸν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Χρυσόστομος (εἰς Ἐρεσίους Ὁμιλ. 3). Διὰ τοῦτο καὶ ἵνα μετὰ τῆς Λόγχης ἀναμνησκῆ τὰ παθῆ τοῦ

Κυρίου, εισηχθη ὁ σπόγγος καὶ εἰς τὸ Δισκοπότηρον. Καλεῖται δὲ καὶ Μούστα.

Ἡ *Λαβίς*, εἴτε τὸ κοχλιάριον, δι' οὗ μεταβίδωσι τὰ ἄγρηντα μυστήρια εἰς τὸν λαὸν ὁ ἱερεὺς (1), ἐπειροσθήθη πιθανώτατα πρὸς ἀποφυγὴν τῆς χύσεως τοῦ ἁγίου Πιπτηρίου. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπειροσθήσαν πολλαχού ποτήρια τοιαύτου εἶδους, ὥστε νὰ φορᾷ ὁ λαὸς ἐξ αὐτῶν. Ἐν δὲ τῇ Ῥώμῃ εἰσήχθη διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, φαίνεται, ὁ κάλαμος (*fistula, calamus*), ὃν μεταχειρίζεται ἄχρι τοῦδε μόνος ὁ πάπας, ἱερουργῶν. Μετὰ ταῦτα οἱ πάπαι ἔλυσαν εὐκόλως τὸ ζήτημα, εἰσαγαγόντες τὴν φοικτὴν κεινοτομίαν τοῦ νὰ στερῆσωσι τὸν λαὸν ὅλως τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι, ὅπου σῶμα, ἐκεῖ καὶ αἷμα! Ἄλλὰ τότε διὰ τί δὲν μεταλαμβάνουσι μόνον σῶμα καὶ οἱ ἱερεῖς των; Τὴν εἰσαγωγὴν τῆς *Λαβίδος* ἀποδίδει ἡ παράδοσις εἰς τὸν Χρυσόστομον (ὄρα Ῥενωδότιον καὶ Γοᾶρον ἐν προλόγοις τῆς Λειτουργίας), ἣν ὑποστηρίζει ἐν μέρει, μάλιστα δὲ τὴν ἀρχαιότητα τῆς χρήσεως, τὸ ὅτι ἡ *Λαβίς* εἶναι ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς Νεστοριανοῖς καὶ Μονοφυσίταις, αἵτινες περὶ τὰ μέσα τῆς Ε' Ἐκατονταετηρίδος ἀπεχωρίσθησαν τῆς Καθόλου Ἐκκλησίας. Τὸ ὅτι ὅμως μέχρι τῆς 8 Ἐκατονταετηρίδος ἐνετίθετο ἐπὶ τῶν χειρῶν τοῦ λαοῦ ὁ ἅγιος ἄρτος κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν (ἣν τηροῦσιν οἱ ἱερεῖς ἄχρι τοῦδε), τοῦτο σημαίνει μόνον ὅτι μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν εἶχεν εἰσαχθῆ ἡ συνήθεια τοῦ νὰ μεταλαμβάνῃ ὁ λαὸς καὶ τὰ δύο εἶδη ὁμοῦ διὰ τῆς *Λαβίδος*, ἀλλὰ μόνον τοῦ αἵματος ἐκοινώνει διὰ ταύτης, τοῦ δὲ σώματος ἐκοινώνει χωριστὰ κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν. Ἐκλήθη δὲ *Λαβίς* ἀπὸ τῆς *Λαβίδος* ἐκείνης, δι' ἧς ἐν τῶν Σεραφίμ ἔλαβε τὸν ἄνθρακα ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ μετέδωκεν αὐτὸν εἰς τὸν Ἡσαΐαν, ἵνα καθάρσῃ τὰς ἀνομίας αὐτοῦ (6, 6—7), ὡς ὁ ἄνθραξ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου ἀγιάζει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας.

Τῶν *Ῥιπιδίων* τὴν ἀρχαιότητα καὶ χρῆσιν μανθάνομεν ἐκ

(1) Τὸ πάλαι ἐκοινώνει ὁ λαὸς ἐκ τοῦ ἁγίου Πιπτηρίου ἀμέσως, ὡς ἄχρι τοῦδε οἱ ἱερεῖς.

τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν (8, 12): «Ὅν γενομένων, οἱ Διάκονοι προσαγαγέτωσαν τὰ δῶρα τῷ Ἐπισκόπῳ πρὸς τὸ θυσιαστήριον, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ εὐωνύμων στηκέτωσαν, ὡς ἂν μαθηταὶ παρεστῶτες διδασκάλῳ· δύο δὲ διάκονοι ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν τοῦ θυσιαστηρίου κατεχέτωσαν ἐξ ὑμένων λεπτῶν ριπίδιον ἢ πτερῶν ταῶνος ἢ θρόνης, καὶ ἡρέμα ἀποσοβείτωσαν τὰ μικρὰ τῶν ἱσταμένων ζώων, ὅπως ἂν μὴ ἐγχιρίπτονται εἰς τὰ κύπελλα». Τὰ Ῥιπίδια ἔφερον ἐν τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ, τὸ μὲν ὁ Μ. Οἰκονόμος ἐκ δεξιῶν ἱστάμενος τοῦ Πατριάρχου, τὸ δὲ ὁ Μ. Σακελλάριος ἐξ ἀριστερῶν. Ἦσαν δὲ ἄλλοτε Πρεσβύτεροι οὗτοι, μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν Διάκονοι. Εἰς τὰς πτωχὰς Ἐκκλησίας ἀντὶ Ῥιπίδιου ἐχρησίμευεν ὁ Ἄηρ, ἥτοι τὸ κάλυμμα, ὅπερ ἄχρι τοῦδε εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀρχαιότητος ἐν καιρῷ τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως (λεγομένου τοῦ Πιστεύω) κινεῖται ὑπὸ τῶν ἱερέων ὑπεράνω τῶν τιμίων δώρων. Εἰς Ἐξαπτέρυγα δὲ μετεσχηματίσθησαν τὰ πάλαι ἀπλᾶ Ῥιπίδια, ἵνα περιστοιχῶσι τὸν Βασιλέα τῆς δόξης, ὡς τὰ Χερουβὶμ ἐκάλυπτον τὴν Κιβωτὸν τῆς Διαθήκης. Σήμερον, ὅπου εἶναι ἐν χρήσει τὰ Ἐξαπτέρυγα καὶ αἱ ἱεραὶ σηματαί, ἀντικαθιστῶσι τὰ Βυζαντινὰ Βασιλικά Φλάμουλα (1), τὰ ὁποῖα, ἢ ἱστῶν ἐνώπιον τοῦ Δεσπότη (τοῦ Ἀυτοκράτορος) ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἢ προηγούντο ἐν ταῖς προελεύσεσιν αὐτῶν (λιτανείαις). Ἀντὶ τῶν Φλαμούλων γίνεται χρῆσις συνήθως ἐν ταῖς λιτανείαις τῶν ἁγίων εἰκόνων μόνον καὶ τοῦ τιμίου σταυροῦ μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων.

Ζέον λέγεται τὸ σκεῦος ἐν ᾧ τὸ ζέον ὕδωρ κομίζεται, ἵνα ἐν καιρῷ τῆς μεταλήψεως ἐγχυθῆ εἰς τὸ ἅγιον Ποτήριον.

(1) Τὰ Φλάμουλα ἦσαν ἐξ ζεύγη κατὰ τὸν Κωδινόν. Τὸ μὲν ἐκαλεῖτο Ἀρχιστράτηγος· τὸ ἕτερον Ὀκτάγλωσσον (Ὀκταπόδιον), ἔχον εἰκόνας ἱεραρχῶν· τὸ ἄλλο Σταυρὸς, ἔχον ἐπὶ τῶν περάτων εἰκόνας τῶν 4 Μεγαλομαρτύρων, Δημητρίου, Προκοπίου καὶ Θεοδώρων. Τὸ τέταρτον εἶχε τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐφιππου. Τὸ πέμπτον ἐκαλεῖτο Δρακόντιον (Περσιόν). Τὸ ἕκτον ἔφερε τὴν ἀτέλην τοῦ Βασιλέως.

6) Περὶ τῶν λοιπῶν ἱερῶν σκευῶν.

Ἐκ μὲν τῶν πρὸς τὰ λοιπὰ μυστήρια χρησίμων ἱερῶν σκευῶν ἀξιοσημείωτοι εἶναι αἱ διαφόρου εἶδους καὶ ὕλης Κολυμβήθραι διὰ τὸ λουτρὸν τῆς Παλιγγενεσίας, καὶ οἱ ἐν Ἐκκλησίᾳ τηρούμενοι Στέφανοι διὰ τὸ στεράνωμα. Τῶν στεράνων τούτων μνημονεύουσιν ἤδη ὁ Θεολόγος Γρηγόριος (Ἐπιστ. 171 πρὸς Εὐσέβιον) καὶ ὁ Χρυσόστομος (Ὁμιλ. 9 εἰς τὴν Α' πρὸς Τιμόθ.). Οἱ στέφανοι τῇ 8^ῃ ἡμέρᾳ ἀπετίθεντο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Ἐκ δὲ τῶν διὰ πάσας τὰς ἱεροπραξίας ἱερῶν σκευῶν ἀξιοσημείωτα εἶναι τὰ ἀκόλουθα.

1) *Θυμιάτῃρια*. Ὅτι μὲν τὸ θυμίαμα ἦν κοινὸν συστατικὸν πάσης λατρείας παντὸς ἔθνους, τοῦτο εἶναι ὁμολογούμενον. Ἐκ τῆς χρήσεως ὅμως καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ μανθάνομεν καὶ τὸν λόγον τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ χρήσεως. Τὸ θυμίαμα ἦν σύμβολον ἐν τῇ Π. Δ. τῆς προσευχῆς, ὡς δεικνύει καὶ ὁ γνωστὸς ψαλμὸς «Κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου». Ἄλλ' ἵνα ἀναπέμπηται ἐνώπιον τοῦ Θρόνου τοῦ Θεοῦ εἰς ὁσμὴν εὐωδίας πνευματικῆς, ἔπρεπε νὰ προσφέρηται ὑπὸ τῶν ἱερέων, οἵτινες ἦσαν τύπος τοῦ Μεσίτου Χριστοῦ· ἔπρεπε νὰ λαμβάνωνται οἱ ἄνθρακες ἐκ τοῦ Θυσιαστηρίου τῶν ὀλοκαυτωμάτων, ἵνα σημαίνηται ὅτι μόνον μετὰ τὴν ἐξιλέωσιν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς θυσίας τοῦ Γολγοθᾶ ἐμελλε νὰ εἰσακουσθῇ πράγματι καὶ ἡ δέησις. Ἡ θυσία δὲ ἡ ἡμετέρα εἶναι ἡ μετάνοια. Ἐννοεῖται δὲ διὰ τί καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἔπρεπε νὰ εἰσαχθῇ τὸ σύμβολον τῆς προσευχῆς, ὅτε διὰ τὴν πίστιν εἰς τὸν Χριστὸν εἶναι ἀμέσως δυνατόν νὰ εἰσακουσθῇ ἡ προσευχή. Ῥητῶς δὲ μαρτυρεῖ ὁ τρίτος ἀποστολικὸς κανὼν περὶ τῆς χρήσεως τοῦ θυμιάματος ἐν τῇ ἀγίᾳ προσφορᾷ. Ἦσαν δὲ ἀνάκαθεν πολλῶν εἰδῶν τὰ θυμιατήρια.

2) *Καρθῆλαι, Πολυέλαιοι, Κηροπήγια*. Ἦδη ἐν τῇ Σκηνῇ τοῦ Μαρτυρίου καὶ τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος ἡ ἐπτάρωτος λυχνία ἢ πρὸ τοῦ αὐτοῦ (τοῦ κατ' ἐξοχὴν οἴκου τοῦ Κυρίου) ὑπέφωσκε τὸ ἀπρόσιτον φῶς, ὃ οἰκεῖ ὁ Θεός. Ὅτε δὲ ἐλαμψε τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον, οἱ φωτιζθέντες δι' αὐ-

τοῦ ἐν τῷ βαπτίσματι (φῶτισμα ἐλέγετο τὸ βῆπτισμα) ἔφερον τὰς λαμπάδας εἰς σημεῖον ὅτι φέρουσι τὰς λαμπάδας τῶν ἀρετῶν, ὡς ἦναψε τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ. Ὡστε οὐ μόνον τὴν νύκτα, ὅτε τὸ πάλαι ἐκλῶν ἄρτον (=ἐτέλειον τὴν Εὐχαριστίαν), μετεχειρίζοντο λυχνίας καὶ λαμπάδας οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοί, ἀλλὰ καὶ τὴν ἡμέραν, ὅτε μετὰ ταῦτα ἐκλῶν ἄρτον.

Ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (20, 8) βλέπομεν ὅτι ἦσαν λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ Ὑπερώφ, ὅπου ἦσαν συνηγμένοι οἱ μαθηταὶ μετὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἵνα τελέσωσι τὴν θείαν μυσταγωγίαν. Κατὰ τὴν Παννουχίδα τοῦ Πάσχα μετὰ λαμπαδῶν ἀνέμενον οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοὶ τὸν Νυμφίον Χριστὸν ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός. Δῆλον λοιπὸν διὰ τί μετὰ ταῦτα, ὅτε ἐθριάμβευσεν ἡ Ἐκκλησία, ἐπληθύνθησαν αἱ λαμπάδες εἰς πᾶσαν ἱεροπραξίαν καὶ ἐνώπιον τῶν ἁγίων εἰκόνων. Παρὰ τῷ Βασιλεῖ ἴστατο ὁ Λαμπαδάριος κρατῶν τὸ Διβάμπουλον (=Δικήριον), καὶ ὁσάκις εἰσήρχετο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὁ Βασιλεὺς, ἀπηυχαρίσκει ἐνώπιον τῆς ἁγίας Τραπέζης καὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων μετὰ τρισσῆς προσκυνήσεως μετὰ λαμπάδος (διβαμπούλου) καὶ τοῦ θυμιάματος. Ἐσφραγίζε δὲ τὸν λαὸν διὰ τρικηρίου ὡς οἱ Ἀρχιερεῖς κατὰ Βαλταμῶνα (εἰς καν. 69 τῆς τ. Οἰκ. Συν.). Ἀλλαχοῦ ὁμοῦ λέγει ὅτι δικηρίφ ἐπεσφραγίζε τὸν λαὸν ὁ Βασιλεὺς (ἐν Μελέτῃ περὶ Πατρ. Προν.). Διβάμπουλον ἔσχε τὸ προνόμιον γὰ φέρη ὁ Μονεμβασιῆς Μητροπολίτης διὰ Χρυσοβούλλου Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου τοῦ πρεσβυτέρου. Ἡ Βασίλισσα καὶ ὁ Πατριάρχης ἔφερον μίαν λαμπάδα (1)· διότι κατὰ τὸν Βαλταμῶνα μίαν ἐξουσίαν εἶχον, ἐνῶ ὁ βασιλεὺς εἶχε διπλὴν ἐξουσίαν. Ἐκ τοῦ διβαμπούλου προήλθον, ὡς φαίνεται, τὰ δικήρια καὶ τρικήρια, δι' ὧν σφραγίζει ὁ Ἐπίσκοπος τὸν λαόν· ἀλλὰ διὰ μὲν τοῦ τρικηρίου πλέον σφραγίζει ἐξ ὀνόματος τῆς ἁγίας Τριάδος, διὰ δὲ τοῦ δικηρίου ἐξ ὀνόματος τοῦ Θεοανθρώπου (2), ὡς σχηματίζων τὰ ἀκροτελεύτια γράμματα τοῦ

(1) Προηγείτο αὐτῶν ἡ λαμπὰς ἐν προόδοις καὶ λιτανείαις. Ἄχρι τοῦδε δὲ ἴσταται λαμπὰς πρὸ τοῦ Πατριάρχου, καὶ Λαμπαδάριος καλεῖται ὁ ἀριστερὸς ψάλτης.

(2) Ἄξιοσημείωτον ὅτι ἐν Ῥωσσίᾳ, ὅτε ἐπεύχεται ὁ Ἐπίσκοπος, λέ-

Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ τῶν δακτύλων, εὐλογοῖ τὸν λαὸν ἀμφοτέραις ταῖς χερσίν, ὡς πλήρης ἱερέως, ἐνῶ οἱ πρεσβύτεροι μόνη τῇ δεξιᾷ εὐλογοῦσιν, ὡς βοηθοὶ τοῦ Ἐπισκόπου καὶ μέτοχοι τῆς ἱερωσύνης αὐτοῦ.

Εἰς πολλὰς ἑορτὰς διενέμοντο καὶ εἰς τὸν λαὸν κηρία, ὡς ὀψόμεθα, καὶ ἄχρι τοῦδε φέρει λαμπάδας ὁ λαὸς τῷ μεγάλῳ Σαββάτῳ καὶ τῇ ἑβδομαδί τοῦ Πάσχα. Ἐν τούτοις, καὶ ὁσάκις ἐκκλησιάζεται τις τοῦ λαοῦ πράττει τι ἰσοδύναμον ἀνάπτει κηρίον, καὶ ἀντὶ νὰ φέρῃ αὐτὸ, πῆγνυσιν εἰς τὰ κηροπήγια, τὰ λεγόμενα *Μανουάλια*, ἐνώπιον τῶν ἁγίων εἰκόνων. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι ὅταν ἐνδύεται ὁ Ἐπίσκοπος ἐξω τοῦ Βήματος ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας (ἐν Ῥωσσίᾳ πάντοτε οὕτω γίνεται) τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν, δύο Διάκονοι κρατοῦσι τὰ δικηροτρίκηρα πρὸ τοῦ Ἐπισκόπου καὶ ὁ πρωτεύων αὐτῶν λέγει, πρὸς αὐτὸν ἀποτεϊνόμενος, ὅ,τι ὁ Σωτὴρ εἶπεν εἰς τοὺς μαθητάς του· «Ὅθω λαμπάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς Οὐρανοῖς». Ὁ Ἐπίσκοπος, ὡς φωστὴρ τῆς Ἐκκλησίας, λαμβάνει τότε τὰ δικηροτρίκηρα καὶ σφραγίζει τὸν λαὸν, αἰονεὶ ἐπευχόμενος, ἵνα λάμψῃ καὶ ἐν αὐτοῖς τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀρετῶν.

Ὁ δὲ Πολυελαῖος ἐλέγετο καὶ Χορὸς πολλάκις διὰ τὸ σχῆμα ἴτως. Ἐξαρτώμενος δὲ κάτωθεν τοῦ Τρούλλου ὑπεδείκνυε τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς τῶν φῶτων καταπεμπόμενον φῶς.

3) *Σήμαντρα, Καμπάνα*. Τὸ πάλαι φαίνεται ὅτι οἱ λαοσυνάκται (οἱ καὶ Θεόδρομοι = κλητῆρες) ἐκάλου τὸν λαὸν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, κρούοντες τὰς θύρας. Ὅτε προήχθη ὁ μοναστικὸς βίος, ὁ ὀσιος Παχώμιος ἐκάλει διὰ σαλπύγγων (ὡς ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ) τοὺς μοναχοὺς τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλαγῆ εἰσέχθησαν τὰ μέχρι τοῦδε ἐν χρῆσει ἐν τοῖς Μοναστηρίοις Σήμαντρα τὰ τε ξύλινα καὶ τὰ σιδηρᾶ, ἅπερ καὶ ἀραιοσιδηρα καλοῦνται. Οἱ μικροὶ κώδωνες καὶ οἱ πέτασοι, οἱ ἐν ταῖς τελεταῖς τῶν ἐθνικῶν καὶ τῇ

γων τὸ «Ἐπίβλεψον ἐξ Οὐρανοῦ Κύριε » κρατεῖ μόνον τὸ δικηρίον ἐν τῇ δεξιᾷ, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ τὸν τίμιον σταυρόν.

ἐκκλησία τοῦ λαοῦ ἐν χρήται, μόνον εἰς τὴν Δύσει εἰσῆχθησαν, φαίνεται, καὶ οὐχὶ πρὸς σύναξιν τῶν πιστῶν, ἀλλ' ἐν καιρῷ τῆς λειτουργίας, ἵνα καταστήσῃσι προσεκτικὸν τὸν λαὸν εἰς τὰς ἐπιστημωδέστερας στιγμὰς αὐτῆς. Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ ἕως Ἐκκλησία μετεχειρίζοντο, φαίνεται, ὅπως καὶ σήμερον τὸν ἅγιον Δίσκον καὶ τὸν Ἀστέρα, οὗς κρατοῦει ὁ ἱερουργῶν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς Εὐχαριστίας (προκειμένου νὰ ψαλῆ ὁ ὕμνος τῶν Σεραφίμ ἁγίος, ἅγιος . . . ») καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς Μεταλήψεως, ὅτε μέλλει νὰ καλῆσθαι τὸν λαὸν διὰ τοῦ «Μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως . . . »

Ἐν τούτοις ἐν τῇ Δύσει ἀναφαίνονται οἱ μεγάλοι κώδωνες, οἱ ὀνομασθέντες Καμπάναι ἀπὸ τοῦ ἐν Καμπανίᾳ ὀνομαστοῦ χαλκοῦ (ὄπου καὶ κατὰ πρῶτον, φαίνεται, κατασκευάσθησαν), καὶ Νῶλαι ἀπὸ τῆς ὁμωνύμου πόλεως. Ἐκ τούτου κινούμενοι πολλοὶ ἀπέδωκαν εἰς τὸν Παυλίον Νώλης Ἐπίσκοπον τὴν εἰσαγωγὴν αὐτῶν. Ἄλλ' οὐδαμοῦ τῶν συγγραμμάτων του, ἐν οἷς πολλοῦ περιγράφει λεπτομερῶς τὰς ἐπ' αὐτοῦ (περὶ τὰ τέλη τῆς Δ. Ἐκατ.) ἀνεγερθείσας Ἐκκλησίας, γίνεται μνεία τις Καμπανῶν. Μᾶλλον δὲ πιθανόν ὅτι ὁ πάπας Σαβιτιανός, ὁ διάδοχος Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου (τῷ 604), καθιέρωσε κατὰ πρῶτον τὴν Ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν τῶν ἐρευρεθεισῶν πρὸ μικροῦ ἐν Καμπανίᾳ καὶ ἐκεῖ ἴσως καὶ εἰς Ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν εἰσαχθεισῶν. Ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ Π. (965—972) εἰσῆγαγε καὶ τὸ λεγόμενον βάπτισμα αὐτῶν (1).

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἰσῆχθησαν αἱ Καμπάναι, ὡς εἴρηται καὶ ἀλλαγῶν, περὶ τὰ μέτα τῆς 9. Ἐκατονταετηρίδος, τοῦ Δουκὸς τῆς Βενετίας Οὐρσου δωρηταμένου τῷ Αὐτοκράτορι (Μιχαὴλ ἡ Βασιλείῳ)

(1) Κατὰ πόσον συνετέλεσεν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ἡ προσθήκη τῶν μεγάλων Κωδωνοστασίων, εἶδομεν ἤδη πρότερον. Ἀξιοσημειωτοὶ ἐνταῦθα αἱ διάφοροι ὀνομασίαι τῶν Καμπανῶν ἐν τῇ Δύσει. Οὐ μόνον εἰδίδοντο αὐταῖς ὀνόματα εἰς τὸ βάπτισμα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ὥρας τῆς προσευχῆς ὀνομάζοντο. Ἡ δὲ τῆς μεσημβρινῆς προσευχῆς ἐκλήθη Καμπάναι τῶν Τοῦρκων διὰ τὰς δεήσεις, ἃς ὁ Πάπας Κάλιξτος ὁ Γ. τῷ 1127 κατὰ Τούρκων διέταξε κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τῆς προσευχῆς.

12 κώδωνας, οἵτινες ἀνηρτήθησαν ἐν τῷ κωδωνοστασίῳ τῆς ἁγίας Σοφίας. Ἀλλὰ μόνον ἐν Ῥωσσίᾳ ἦτο δυνατόν νὰ εὐδοκιμήσωσιν αἱ Καμπάναι, διότι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνέσκηψεν ὁ βαρὺς χειμὼν τῶν Ἀγαρηνῶν, οἵτινες ἦσαν ἄσπονδοι ἐχθροὶ τῶν Κωδῶνων.

Δι' ἐνὸς δὲ σημαντηρίου εἰς τὰς ἐνοριακὰς Ἐκκλησίας ἐτελοῦντο αἱ Ἀκολουθίαι, ἐν δὲ τοῖς Μοναστηρίοις διὰ τριῶν διαφόρου μεγέθους (Ἰρα Βαλσ. ἐν τῇ περὶ τούτου μελέτῃ).

§ 11. Περὶ ἱερῶν ἀμφίων καὶ ἰδίως περὶ ἱερατικῆς στολῆς.

Ἱερὰ ἄμφια λέγονται κυρίως ἡ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς καὶ τοῦ Παρατραπεζίου στολή καὶ ἡ ἱερατικὴ. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς πρώτης εἶπομεν τὰ δέοντα πρότερον· ἐνταῦθα δὲ περὶ τῆς ἱερατικῆς στολῆς ἰδίως ἔσται λόγος (1).

Παρ' ἅπασιν τοῖς ἀρχαίοις ἔθνεσι καὶ ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἦν ἐν χρήσει πρὸς τὰς ἱεροτελεστίας ἰδία τις στολή, διαφέρουσα πολλάκις κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα καὶ τὸ χρῶμα τῆς ἐν κοινῇ τῇ χρήσει. Ἡ διαφορὰ δὲ κυρίως προήλθεν, ἡ διότι ἀπραχαιώθη εἰδός τι ἐνδύματος, ἡ διότι ἦν ἐπέισακτον. Τοιοῦτό τι συνέβη καὶ ἐν τῇ ἱερατικῇ στολῇ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας. Πάντες τὸ πάλαι ἔφερον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καθαρὰν καὶ λευκὴν στολὴν, μὴ διαφέρουσαν τῆς ἐν κοινῇ τῇ χρήσει. Ἡ δὲ τῶν ἱερέων στολή διεκρίνετο μόνον διὰ τινῶν τιμητικῶν λωρίων ἢ στίχων· ἐκ τῶν ὀνομασιῶν καὶ τοῦ σχήματος τῶν διαφόρων εἰδῶν καταφανήσεται ἡ ἀλήθεια τῶν εἰρημένων. Ἐν τούτοις, καθὼς τῶν ἱερῶν σκευῶν ἦτο ἀπηγόρευμένη ἡ ἄλλη χρῆσις, οὕτω καὶ τῶν ἱερῶν ἀμφίων. Ἐπειδὴ δὲ τοῦ χρόνου προϊόντος μετεβλήθη ἡ στολή τοῦ λαοῦ, ἐντεῦθεν καὶ σήμερον ἱερατικὴν στολὴν λέγοντες, νοοῦμεν οὐ μόνον

(1) Ἡ λέξις παρὰ μὲν Ἑλλῆσι καὶ ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ σημαίνει τὸ ὄλον τῆς ἐνδύμασας, παρὰ δὲ Λατίνοις τοῖς ἔθνοικίς μὲν ἐσήμεαινε γυναικεῖον τι ἐνδύμα, τοῖς χριστιανοῖς δὲ τὸ ἐπιτραχήλιον τοῦ ἱερέως. Ἡ λέξις Ἱερατικὴ ἢ ἑκλαμβάνεται εἰς γενικὴν ἔννοιαν, ὡς τὸ μυστήριον ὄλον καλεῖται ἱερωσάνη.

στολήν πρὸς Ἱερουσαλίαν, ἀλλὰ καὶ διάφορον τὸ σχῆμα τῆς ἐν κοι-
νῇ τῇ χρῆται.

Ἐπὶ Χρυσοστόμου πάντες σχεδὸν οἱ κληρικοὶ ἔφερον μέλαιναν τὴν συνήθη τοῦ βίου στολήν, λαβοῦσαν ἀρχὴν ἐκ τοῦ φιλοσοφικοῦ τριβωνίου, ὅπερ ἔφερον πολλοὶ τῶν ἀρχαίων Ἀπολογητῶν (1). Ἄλλ' ἡ λειτουργικὴ στολή ἦν λευκὴ εἰς σημεῖον καθαρότητος ἠθικῆς, ὡς καὶ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ. Μόνον δὲ στίχοι τινὲς τιμητι-
κοὶ (ἢ ποταμοὶ) ἦσαν ἐρυθροί, ἵνα σημαίνωσι τὴν ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου προελθοῦσαν καθαρότητα καὶ ἁγιασμόν. Μετὰ ταῦτα ὅμως κατὰ τὰς νηστιμούς ἡμέρας (καὶ ἰδίως τῇ Μ. Τεσσαρακο-
στῇ) ἔφερον πορφυρᾶν στολήν, ὡς ἀποκρίνεται ὁ Βουλγαρίας Δη-
μήτριος Χωματηνός πρὸς τὸν Δυββαχίου Καθάσιλαν (ἐν τόμ. 5. τῆς συλλογῆς Ῥάλλη καὶ Ποτλη. Ἐν τῇ αὐτῇ ἔχει τις καὶ τὰς Βαλταμῶνος πραγματείας. Πρβλ. καὶ Κωδιών). Μόνον δὲ ὁ Σάχ-
κος δὲν εἶχε τοιοῦτο χρῶμα· διότι τοῦτον ἔφερον ὀλίγοι τινὲς (ὁ Πατριάρχης καὶ τινες τῶν προκρίτων Μητροπολιτῶν καὶ Αὐτο-
κεφαλῶν Ἀρχιεπισκόπων παρὰ Βασιλέως λαβόντες τὸ προνόμιον) καὶ μόνον κατὰ τὰς τρεῖς μεγάλας ἑορτάς. Παρὰ δὲ Λατίνοις ἐκανονίσθησαν βαθμηδὸν διάφορα χρώματα κατὰ διαφόρους ἑορ-
τάς. Καὶ ἐν μὲν ταῖς Δεσποτικαῖς ἑορταῖς καὶ ταῖς Θεομητορι-
καῖς καὶ τῶν Ὁμολογητῶν, Παρθένων καὶ Ἀγγέλων διετάχθη ἡ λευκὴ στολή. Ἐν δὲ ταῖς τῶν Ἀποστόλων, Εὐαγγελιστῶν καὶ
Μαρτύρων ἡ ἐρυθρὰ, δι' ἧς ἐξέχεαν αἷμα. Ὡσαύτως ἐρυθρὰ καὶ
ἀπὸ τῆς Παραμονῆς τῆς Πεντηκοστῆς μέχρι τοῦ ἐπιόντος Σαβ-
βάτου διὰ τὰς πυρίνουσ γλώσσας, ἐν αἷς κατήλθε τὸ Πνεῦμα τὸ
ἅγιον· ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις τῆς ἐβδομάδος καὶ τῇ Κυριακῇ πρασί-
νη. Μελανὴ δὲ κατὰ τὰς νηστιμούς ἡμέρας καὶ ἐν κηδεῖαις.
Ἰσιδῆς δὲ κατὰ τὴν νηστείαν τῶν Χριστουγέννων. Ἐν τούτοις παρὰ

(1) Ἀξιοσημείωτον τὸ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνεκδότου τοῦ Σισιν-
νίου Ναυατιανῶν Ἐπισκόπου παρὰ Σωκράτει ('Ἐκκλ. Ἱστορ. 6, 22)·
«Ἄλλοτε δὲ Ἀρσάκιον τὸν Ἐπίσκοπον κατὰ τιμὴν ὄρων, ἠρωτήθη ὑπὸ τι-
νος τῶν περὶ Ἀρσάκιον, διὰ τί ἀνοικεῖον Ἐπισκόπων ἐσθῆτα φορεῖν, καὶ
ποῦ γέγραπται λευκὰ τὸν ἱερωμένον ἀμφιένυσσθαι· ὁ δὲ, οὐ πρότερον, ἔφη,
εἰπέ, ποῦ γέγραπται μέλαιναν ἐσθῆτα φορεῖν τὸν Ἐπίσκοπον.

τῷ Πορφυρογεννήτῳ παρατηροῦμεν ὅτι οἱ Βασιλεῖς κατὰ διαφόρους ἑσρατὰς ἤλλαστον στολὰς, αἵτινες εἶχον διαφορῶν χρωμάτων κοσμήματα. Ὡς πιθανόν ὅτι ἐνετύθεν προήλθον τὰ διάφορα χρώματα, ἀφοῦ μάλιστα οἱ Ἀρχιερεῖς ἔλαβον Βασιλικὰς στολὰς καὶ ἀντὶ τῶν παλαιῶν ἐξ ἐρίου καὶ λίνου ἔφερον διαχρύσους καὶ σφρικὰς καὶ μαργελλίους ποικίλους πεποικιλμένας.

Τὴν ἱερατικὴν στολὴν συναπῆρτιζον ἀνέκαθεν τὰ ἐξῆς: Στιχάριον, Ὠράριον, Ἐπιτραχήλιον, Ζώνη, Φελόνιον (Φαινόνιον), Ὠμοφόριον καὶ ποιμαντικὴ Ράβδος. Μετὰ ταῦτα εἰσῆχθησαν τὰ ἐπιμάνικα, τὸ Ἐπιγονάτιον (Υπογονάτιον), ὁ Σάκκος, τὸ Ἐπιβρίπτάριον, ἡ Μίτρα, τὸ Ἐγκόλπιον καὶ ὁ Μανδύας, ἅπαντα τῆς ἀξίας δηλωτικὰ καὶ βασιρικὰ δῶρα τὰ πλείστα. Καὶ τοῦ μὲν Διακόνου ἡ στολὴ συνίστατο ἐκ τοῦ Στιχαρίου καὶ Ὠραρίου τοῦ δὲ Πρεσβυτέρου ἐκ τοῦ Στιχαρίου, Ζώνης, Φελονίου καὶ Ἐπιτραχήλιου τοῦ δὲ Ἐπισκόπου, ὡς πλήρους ἱερέως, ἐκ τῶν τοῦ Πρεσβυτέρου μετὰ τοῦ Ὠμοφορίου (ὅπερ ἦν καὶ τὸ διακριτικόν) καὶ τῆς ποιμαντικῆς Ράβδου. Μετὰ δὲ ταῦτα προσετέθησαν ὁ Σάκκος ἀντὶ τοῦ Φελονίου, τὸ Ἐπιβρίπτάριον (κάλυμμα κεφαλῆς), ὁ Μανδύας, τὰ Ἐπιμάνικα, τὰ Ἐπιγονάτια, ἡ Μίτρα κτλ. Τὰ Ἐπιμάνικα καὶ Ἐπιβρίπτάρια ἐγένοντο κοινὰ τῶν τε Διακόνων καὶ Πρεσβυτέρων τὰ ἐπιγονάτια προσέλαβον καὶ οἱ Πρεσβύτεροι. Ὡστε πλήρης στολὴ νῦν παντὸς Ἐπισκόπου εἶναι, ὅταν λειτουργῇ, Στιχάριον, Ἐπιμάνικα, Ζώνη, Ἐπιγονάτιον, Σάκκος, Ὠμοφόριον, Μίτρα, Δικανίον (ράβδος ποιμαντικὴ) καὶ Ἐγκόλπιον. Ἄλλ' ἐν ἄλλαις ἱεροπραξίαις φέρει τὸ Ὠμοφόριον μετὰ τοῦ Μανδύου ἐνίστε. Ὁ δὲ Πρεσβύτερος ἐν πάσῃ ἄλλῃ ἱεροπραξίᾳ φέρει τὸ Ἐπιτραχήλιον, ἐνίστε δὲ καὶ τὸ Φελόνιον διὰ τὸ εὐπρεπέστερον.

Ὅσάκις πρόκειται νὰ ἐνδυθῶσιν οἱ ἱερωμένοι τὴν ἱερατικὴν στολὴν τὴν λειτουργικὴν, εὐλογοῦσι (σφραγίζουσι) καὶ ἀσπάζονται αὐτήν, ὅπερ εἶναι σημεῖον καθιερώσεως. Τοῦ Διακόνου δὲ τὸ Στιχάριον καὶ Ὠράριον εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς. Ἐπιλέγονται δὲ ἐκάστοτε κατάλληλα λόγια τῆς Γραφῆς ἢ εὐχαί, ἵνα σημάνωσι τὴν ἔννοιαν ἐκάστου μέρους τῆς ἱερατικῆς στολῆς.

1) *Στιχάριον* (*alba, tunica, dalmatica, camisia, talaris*). Τοῦτο κυρίως οὐδὲν ἕτερον ἢ ὁ ποδήρης καὶ χειριδωτὸς χιτῶν τῶν ἀρχαίων (χιτῶν ἀστραγαλωτὸς), ὁ συνηθέστατος ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὡς ἱερατικὴ στολή, ἐκ λίνου κατασκευαζόμενος. Ἐν Ῥώμῃ ὁ τοιοῦτος χιτῶν, *dalmatica* καλούμενος, ἦν ἀπηγορευμένος εἰς τοὺς νέους, καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἔφερον τὸ κολόβιον ἢ ἀνευ χειριδῶν χιτῶνα (ἐξωμῖς) καὶ κοντόν, ὅστις ἦν ἐξ ἐρίου συνήθως. Λέγεται δὲ ὅτι ὁ Ῥώμης Σίλβεστρος ἔδωκε ταῖς Διακόνοις ἀντὶ κολοβίου Δαλματικούς. Ὡστε τὸ κολόβιον ἔμεινε μόνον διὰ τοὺς ὑποδιακόνους καὶ ἀναγνώστας καὶ ψάλτας.

Ἐνομάσθη δὲ *Στιχάριον* ἀπὸ τῶν στίχων (ὄρα Γερμ. Πατριάρχ.), εἴτε ποταμῶν, οἷς ἐκοσμοῦντο κατ' ἀρχὰς οἱ τῶν προκρίτων Ἐπισκόπων ποδήρεις χιτῶνες. Ἐκοσμοῦντο ἐπίσης καὶ διὰ γαμμάτων (εἴτε γραμμάτων) καὶ τριγωνίων, ὡς σημειοῖ ὁ Βαλσαμών καὶ ἄλλοι. Ἐνῶ οἱ ἅπλοῦ χιτῶνες οἱ ἄλλοι ἐκαλοῦντο καμίσια. Νῦν πάντα καλοῦνται *στιχάρια*, διότι πάντα ἔχουσι τὰ αὐτὰ κοσμήματα. Καὶ ὁ μὲν τοῦ πρεσβυτέρου καὶ Ἐπισκόπου εἶναι συνήθως λευκὸς καὶ ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς τὸν ποδήρη χιτῶνα, ὁ δὲ τοῦ Διακόνου εἶναι διαφόρων χρωμάτων καὶ ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς δαλματικόν.

Πρὸ τοῦ *στιχαρίου* (*Alba*) φέρουσιν οἱ Λατῖνοι τὸ *amictus*, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν ἀναβολέα (ἀναβολάδιον), δι' οὗ διέταξεν ὁ Μέγας Παχώμιος νὰ ἀνέχωσιν οἱ μοναχοὶ τοὺς ὤμους καὶ τοὺς βραχίονας καὶ ἔχωσιν ἐτοιμῶς εἰς ἐργασίαν, ὡς νῦν ὁ Διακόνος σχηματίζει τὸ Ὠράριον κατὰ τὴν ὥραν τῆς θείας κοινωνίας, ὅτε ἀρχεται ἡ κυριωτάτη διακονία του.

Ἐνδύμενοι τὸ *Στιχάριον* λέγουσιν ἐκάστοτε οἱ ἱερεῖς· « Ἀγαλλιάζεται ἡ ψυχὴ μου ἐπὶ τῷ Κυρίῳ· ἐνέδυσε γὰρ με ἱμάτιον σωτηρίου, καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης περιέβαλέ με, ὡς νύμφῳ περιέθηκαν μοι μίτραν, καὶ ὡς νύμφῃν κατεκόσμησέ με κόσμῳ ».

2) *Ὠράριον*. Τὸ Ὠράριον, παραγόμενον παρὰ τὸ λατινικόν (*os, oris*) ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ προσόψιον καὶ σουδάριον, καὶ ἦδη ἀπαντᾷ ἡ ὀνομασία αὕτη ἐπὶ Γαλληνοῦ Αὐτοκράτορος (*Trebellius Pollio* ἐν Ἱστορίᾳ Ῥωμ. Αὐτοκρατόρων). Ἦν λοιπὸν κατ' ἀρχὰς τὸ Σουδά-

ριον ἐκεῖνο δι' οὗ διηκόνει ἐν τῇ ἀγίᾳ Τραπέζῃ, καὶ διὰ τοῦτο κατέστη τὸ διακριτικὸν γνώρισμα. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἐν Λαοδικεῖᾳ Σύνοδος (καν. 22 καὶ 23) ἀπαγορεύει εἰς τοὺς ὑπηρέτας, ἀναγνώστας καὶ ψάλτας νὰ φέρωσιν Ὁράριον. Μέχρι δὲ τῆς ἐποχῆς Ἰτιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου (περὶ τὰ μέσα τῆς 5. Ἑκατ.) ἦν εἶδος ὀθόνης τὸ Ὁράριον· «Ἡ Ὀθόνη, μεθ' ἧς λειτουργοῦσιν ἐν τοῖς ἀγίοις οἱ διάκονοι, τὴν τοῦ Κυρίου ἀναμνησκῶσι ταπεινώσιν, νίψαντες τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν καὶ ἐκμάξαντες». Ἐπειδὴ δὲ διακονεῖ τῷ Βασιλεῖ τῶν ὄλων, ὡς ἄγγελος Κυρίου, διὰ τοῦτο ὁ Χρυσόστομος ἔδωκε τὸ Ὁράριον τοῦ Διακόνου παραβάλλει πρὸς τὰς πτέρυγας τῶν ἀγγέλων. Ὡς δὲ οἱ περὶ τὸν Αὐτοκράτορα διέταττον πολλάκις τὸν λαὸν διὰ τῆς χλανίδος καὶ ἐν γένει δι' ἀμφοῖν, οὕτω καὶ ὁ Διάκονος ὀδηγεῖ τὸν λαὸν ἐν ταῖς δεήσεσι, κρατῶν τριτὶ δακτύλοις τῆς δεξιᾶς χειρὸς τὸ ἄκρον τοῦ Ὁραρίου.

3) Ἐπιτραχήλιον (stola καὶ orarium). Τοῦτο εἶναι τὸ διακριτικὸν τοῦ Πρεσβυτέρου κόσμημα, διὸ καὶ stola παρὰ Λατίνοις λέγεται. Ἀρχαιοτάτη δὲ ἡ συνήθεια τοῦ νὰ διακρίνηται ἀπὸ περιτραχήλιου τινὸς κοσμήματος οἷον δῆποτε ἀξίωμα καὶ μάλιστα παρὰ Ἑβραίοις, παρ' ὧν παρέλαβον καὶ οἱ Αὐτοκράτορες τὰ πιλαιτικὰ λεγόμενα (ἐγκόλπια). Τὸ Εὐχολόγιον λέγει ὅτι περιτίθεται τὸ Ἐπιτραχήλιον ὁ ἱερεὺς, οἱ δὲ Λατίνοι καὶ Ὁράριον ἀπεκάλουν ἄλλοτε αὐτό. Ἐντεῦθεν ἐξάγομεν ὅτι τὸ Ὁράριον τοῦ Διακόνου ἔλαβε τὸ νῦν σχῆμα (ἀντὶ τοῦ Σουδαρίου ὑπερ' ἐκράτει ἐνόητε) ἀπὸ τοῦ Ἐπιτραχήλιου καὶ φέρει ἀπὸ τοῦ ὤμου ἤρτημένον, ὥστε περιτιθέμενον περὶ τὸν ὦμον ἐπὶ τοῦ Στιχαρίου καὶ ἐνούμενον ἀποτελεῖ τὸ Ἐπιτραχήλιον. Οἱ δὲ κρωστοὶ, οἱ ἐν τοῖς ἄκροις ὑπομνησκουσι (κατὰ τοὺς ἔρμην. τῆς Λειτουργίας) τὰς κρεμαμένας ψυχὰς τῶν πιστῶν ἀπὸ τοῦ τραχήλου του.

Σοραγίζων δὲ τὸ Ἐπιτραχήλιον ὁ ἱερεὺς καὶ ἐνδύομενος (διότι νῦν κατασκευάζεται συνδεδεμένον), λέγει· «Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς, ὁ ἐκχέων τὴν χάριν αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς ἱερεῖς αὐτοῦ, ὡς μύρον ἐπὶ κεφαλῆς τὸ καταβαῖνον ἐπὶ πώγωνα, τὸν πώγωνα τοῦ Ἀαρῶν, τὸ καταβαῖνον ἐπὶ τὴν ὦαν τοῦ ἐνδύματος αὐτοῦ».

4) Ζώνη, Ἐπιμάνικα, Ἰπογοράτια. Ἡ μὲν Ζώνη ἐχρησίμευεν

ἀνάκαθεν εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τοὺς ἐργαζομένους εὐσταλεῖς πρὸς ἐργασίαν. Διὰ τὸναὐτὸν λόγον εἰσῆχθη καὶ ἡ Ζώνη τοῦ ἱερέως. Λέγει δὲ ὁ ἱερεύς· «Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ περιζωννύων με δύναμιν, καὶ ἐθετο ἄμωμον τὴν ὁδόν μου».

Τὰ δὲ Ἐπιμάνικα καὶ Ὑπογονάτια (καὶ Ἐπιγονάτια) ἦσαν κοσμήματα τιμητικὰ καὶ ἀξιώματος δηλωτικὰ. Διὰ τοῦτο μόνοι οἱ Ἐπίσκοποι καὶ ἐπὶ Βαλταμώνος ἐπὶ (τέλη 12. Ἐκατ.) ἔφερον αὐτὰ, καὶ μόνον πολὺ μετὰ ταῦτα καὶ οἱ ἀξιοματικοὶ Πρεσβύτεροι ἔλαβον τὰ Ἐπιμάνικα καὶ Ὑπογονάτια. Ἄλλ' ἴσως τὰ Ὑπογονάτια ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ βαλάντια τῶν ἐλεημοσυνῶν, ἅτινα ἤρτητο ἀπὸ τῆς ζώνης (οἱ Λατῖνοι ἀναρτῶσι δύο ταινίας) καὶ διεκρίνοντο τῶν ἀρχιερατικῶν ἐπιγονατίων (1), ἅτινα ἔλαβον τὸ σχῆμα τῆς βρομφαίας, διὸ καὶ λέγει ὁ ἱερεύς (Οἰκονόμος, Πρωτοπαπᾶς κτλ.)· «Περίζωσαι τὴν βρομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου Δυνατέ...». Τὰ δὲ Ἐπιμάνικα ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς χειροθήκας τῶν Αὐτοκρατόρων. Ἄλλ' ἐπειδὴ οἱ ἱερωμένοι ἠδύναντο νὰ ἄπτωνται τῶν ἀγίων γυμναῖς ταῖς χερσί, διὰ τοῦτο καὶ ἔλαβον τοιοῦτο σχῆμα τὸ σήμερον ἐτι ἐν γρήσει. Κατέστησαν δὲ ὕστερον κοινὸν κτήμα καὶ αὐτοῦ τοῦ Διακόνου. Λέγει δὲ ὁ ἱερεύς, φορῶν τὸ τῆς δεξιᾶς χεῖρός· «Ἡ δεξιὰ σου Κύριε δεδόξασται ἐν ἰσχύϊ...» φορῶν δὲ τὸ τῆς ἀριστερᾶς· «Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με καὶ ἐπλασάν με, συνέτισόν με καὶ μαθήσομαι τὰς ἐντολάς σου».

5) *Φαινόλιον* (ἢ *Φελόνιον*, *casula*, *planeta*). Ἡ γραφὴ *Φαινόλιον* ἀντιστοιχεῖ κάλλιον εἰς τὴν λατινικὴν λέξιν *paenula* (ἢ *penula*), ἣτις ἐσήμαινε κωδωνοειδῆ ἐπενδύτην ἄνευ χειρῶν (οἷον τὸ ἡμέτερον *Φελόνιον* ἄχρι τοῦδε), χρῆσιμον εἰς ὁδοπορίαν. Τοιοῦτον τινὰ ἔφερον, φαίνεται, καὶ οἱ Ἀπόστολοι, καὶ τοιοῦτος ἦν πιθανῶς καὶ ὁ φαινόλης (ἢ φελόνης) τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (Β΄ Τιμ. 4, 13). Κατὰ μίμησιν λοιπὸν πιθανῶς καθιερώθη ὡς ἱερατικὴ στολὴ τὸ Φαινόλιον, καὶ εἰς τιμὴν αὐτῶν, καὶ δύναται

(1) Διὰ τοῦτο οἱ ἔγκριτοι ἱερεῖς ἐν Ῥωσίᾳ φέρουσι δύο ὑπογονάτια διέφορα τὸ σχῆμα. Παρ' ἡμῶν ἐν καὶ βρομβοειδὲς εἶναι ἐν γρήσει παρὰ τε ἐπ. σκόποις καὶ τοῖς ἐν ἀξιώμασι τῶν Πρεσβυτέρων.

κάλλιστα να υπομινήσκη ότι πάσαι και παρεπίδημοι ἐσμὲν ἐνταῦθα ἐπὶ γῆς.

Ἦν δὲ οὐ μόνον τῶν Πρεσβυτέρων (ὡς νῦν) στολή, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἐπισκόπων μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς διάκρισιν δὲ ὁ Πατριάρχης καὶ κατόπιν οἱ πρόκριτοι τῶν Ἀρχιερέων ἔφερον Πολυσταύρια Φαινόλια (ἔρα Βαλσαμώνων ἐν μελέτῃ περὶ Πατρ. Προνομ.). Ἐν τούτοις καὶ ταῦτα καὶ τὰ στιχάρια ἔφερον καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ἀπλῶς κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστὴν καὶ πορφυρᾶ (ἔρα Δημ. Χωματηνῶν ἐνθα ἀνωτέρω).

Ἐνδύομενος δὲ ὁ ἱερεὺς τὸ Φαινόλιον, λέγει: «Οἱ ἱερεῖς σου Κύριε ἐνδύονται δικαιοσύνην, καὶ οἱ εἰσὶ σου ἀγαλλιᾶται ἀγαλλιάονται».

6) Σάκκος. Ἀντὶ Φαινολίου φέρουσι νῦν πάντες οἱ Ἐπίσκοποι Σάκκον. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων (μέχρι τῆς 13. Ἐκατ.) μόνος ὁ Πατριάρχης ἔφερον αὐτὸν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Βαλσαμών. Ἐκ δὲ τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ μανθάνομεν ὅτι ἔφερον αὐτὸν μόνον κατὰ τὰς τρεῖς μεγάλας ἑορτὰς τοῦ Πάσχα, τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τῶν Χριστουγέννων. Οὐδέποτε δὲ ἦν πορφυρεὺς. Ἐν τούτοις Ἀνδρόνικος ὁ γέροντος μετὰ ταῦτα μετὰ τῶν ἄλλων προνομίων (1) ἀπένευμε τῷ Μητροπολίτῃ Μονεμβασίας καὶ τὸ φέρειν Σάκκον ἐν ταῖς θείαις ἱεροτελεστείαις (ἔρα τὸ Χρυσόβουλλον ἐν 5. τόμῳ Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ). Ἐκ τούτου δὲ μανθάνομεν πότε ἤρχιστε νὰ γείνη βαθμηδὸν κοινὸν ἔνδυμα τῶν ἄλλων Ἐπισκόπων, ἀφοῦ μάλιστα πάντες σχεδὸν μετὰ ταῦτα προήχθησαν εἰς Μητροπολίτας καὶ Ἀρχιεπισκόπους. Προῆλθε δὲ τὸ σχῆμα τοῦ Σάκκου ἀπὸ τοῦ Δαλματικοῦ χιτῶνος, ὃν ἤδη οἱ Αὐτοκράτορες τῆς Ῥώμης ἔφερον.

(1) Τὸν Θρόνον αὐτοῦ ἀπέδειξεν ἰσότιμον τῷ τοῦ Σιῶνης, αὐτὸν δὲ ἔφαρχον πάσης τῆς Πελοποννήσου, καὶ ὑπέγραψε πράγματι ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ πολλὰς ἐπισκοπὰς. Διέταξε δὲ νὰ προσαγορευοῖσιν οὕτω αὐτὸν Παναγιώτατον ἐν τε φήμαις καὶ γραφαῖς. Αὐτὸς δὲ νὰ ἐμφαίνῃ ἰνδικτιῶνα ἐν ταῖς πρὸς αὐτοὺς γραφαῖς. Ἔδωκε καὶ Διστάμπουλον κλ. Μέχρι τοῦ 1821 ἐσώζοντο τὰ προνόμια ταῦτα. Ἐσχάτος Μητροπολίτης Μονεμβασίας ἦν ὁ Χρῆστος Παγιώνης (Λάκων), ἐν Τριπόλει ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος μαρτυρήσας.

7) Ὁμοφόριον (Pallium). Ἐπὶ τοῦ Σάκκου φέρουσι πάντες οἱ Ἐπίσκοποι τὸ Ὁμοφόριον (παρὰ Λατίνοις ὁ Πάπας καὶ οἱ Ἀρχιεπίσκοποι μόνοι, παρὰ τοῦ Πάπα λαμβάνοντες). Εἶναι δὲ δύο εἰδῶν, τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν· τὸ μὲν μέγα περιέλιπτοντες περὶ τὸν τράχηλον οὕτως, ὥστε νὰ κρέμαται τὸ ἐν ἄκρον ἔμπροσθεν, τὸ δὲ ἄλλο ὀπισθεν, φέρουσι ἐν ἀρχῇ τῆς Λειτουργίας μέχρι τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτε περιστάνται ὡς ποιμένες καὶ τύποι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀρχαῖαι δὲ εἰκόνες παριστῶσι καὶ τινὰς Αὐτοκράτορας φέροντας τοιοῦτό τι. Ὅστε εἶναι κατὰ μίμησιν τὸ μέγα Ὁμοφόριον. Τὸ δὲ μικρὸν, ὃ περιτίθενται περὶ τὸν τράχηλον, ὥστε νὰ κρέμονται ἀπὸ τῶν ὤμων τὰ δύο ἄκρα, δύναται νὰ ὀνομασθῇ τὸ κατ' ἐξοχὴν Ὁμοφόριον. Διὰ τοῦτο καὶ φέρουσι αὐτὸ οἱ Ἐπίσκοποι, ὅταν ὡς οἰκονόμοι τῶν Μυστηρίων ἱερουργῶσιν αὐτὰ, καὶ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ φέρουσι αὐτὸ, ψαλλομένου τοῦ Χερουβικῆ ὕμνου, ὅτε δηλ. προσκομίζονται τὰ τίμια δῶρα εἰς ἀγιασμὸν καὶ ἐπομένως παρίσταται ὁ Ἐπίσκοπος ὡς ἀπλοῦς Λειτουργὸς τοῦ Θεοῦ. Φέρουσι πρὸς τούτοις καὶ μετὰ ταῦτα, ὅτε ἀγιαζέουσι τὰ τίμια δῶρα δι' ἐπικλήσεως, καὶ ὅταν κοινωνῶσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

Παρ' Ἰσιδώρῳ τῷ Πηλουσιώτῃ (Ἐπιστ. 136, 1) ἀπαντᾷ κατὰ πρῶτον τὸ Ὁμοφόριον (ἀλλὰ δὲν εἰσῆχθη τότε κατὰ πρῶτον), καὶ παρ' αὐτοῦ μανθάνομεν καὶ τὴν σημασίαν καὶ χρῆσιν αὐτοῦ· «Τὸ τοῦ Ἐπισκόπου Ὁμοφόριον ἐξ ἐρέας ὄν (1), ἀλλ' οὐ λίνου, τὴν τοῦ προβάτου δορὰν σημαίνει, ὅπερ πλανηθὲν ζητήσας ὁ Κύριος ἐπὶ τῶν οἰκείων ὤμων ἀνέλαβεν. Ὁ γὰρ Ἐπίσκοπος εἰς τύπον ὄν τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἔργον ἐκείνου πληροῖ, καὶ δείκνυσι διὰ τοῦ σχήματος ὅτι μιμητὴς ἐστὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ μεγάλου ποιμένος, καὶ πρόσχες ἀκριβῶς· ἤνικα γὰρ αὐτὸς ὁ ἀληθινὸς ποιμὴν παραγίνεται διὰ τῆς τῶν Εὐαγγελίων τῶν προσκυνητῶν ἀναπτύξεως, ὑπανίσταται, καὶ ἀποτίθεται τὸ σχῆμα τῆς μιμήσεως ὁ Ἐπίσκοπος,

(1) Περὶ Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου λέγεται ὅτι ἔφερεν Ὁμοφόριον ἐκ βύσσου. Ἀλλὰ τούτο φαίνεται ἐξάφρασις· διότι πάντοτε μετὰ ταῦτα ἐξ ἐρίου ἐγένετο τὸ Πάλλιον, ὡς καὶ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ.

αὐτὸν παρεῖναι δηλῶν τὸν Κύριον τὸν τῆς ποιμαντικῆς ἡγεμόνα καὶ Θεόν». Ταῦτα τινὰ σημαίνουσι καὶ τὰ λεγόμενα, ἔταν φορητὸ Ὁμοφόριον ὁ Ἐπίσκοπος: «Ἐπὶ τῶν ὤμων Χριστέ τὴν πλανεθεῖσαν ἄρας φύσιν, ἀναληφθεὶς, τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ προσήγαγες».

Κατὰ τὸν Συναξαριστὴν δὲ (τῷ Σαβ. Βαΐων) ἡ Θεοτόκος ἰδιοχείρως κατεσκεύασε τῷ Λαζάρῳ (Ἐπισκόπῳ Κύπρου μετὰ ταῦτα) Ὁμοφόριον. Κατ' ἄλλην δὲ παράδοσιν ὁ Ἀπόστολος Πέτρος καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Μάρκος ἔφερον Ὁμοφόριον καὶ κατέλιπον τοῖς διαδόχοις (Pertut. tract. canon. de origine, usu et auctoritate Pallii). Κατὰ Ἀναστάσιον δὲ τὸν Βιβλιοθηκᾶριον ὁ πάπας Μάρκος (336) ἐδωρήσατο Ὁμοφόριον τῷ Ὄστίας Ἐπισκόπῳ τῷ χειροτονήσαντι αὐτόν. Κατ' ἄλλην δὲ παράδοσιν ὁ Λίνος πρῶτος εἰσήγαγεν. Ἄδηλον διὰ τί ἀρνήθη ἀπὸ τῶν ἀπλῶν Ἐπισκόπων τὸ Πάλλιον παρὰ Λατίνοις.

Ἀντίστοιχον τῷ Λογείῳ τοῦ Ἀρχιερέως τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῆς ἀξίας δηλωτικὸν εἶναι καὶ τὸ Πανάγιον (Ἐγκόλπιον), οὗ τινοσ ἡ ἀρχὴ ἀγνοεῖται.

8) *Μίτρα, Κιδάρις, Ἐπιβρίπτάριον* (insula, tiara, regnum καὶ triregnum). Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ εἰλιτοῦργουν ἀνέκαθεν ἀσκεπεῖς οἱ λειτουργοί. Μόνοι δὲ οἱ πάπαι τῆς Ῥώμης καὶ Ἀλεξανδρείας ἐξηραῦντο κατὰ τὸν Συμεῶνα Θεσσαλονίκης, φέροντες μίτραν ἐν καιρῷ λειτουργίας. Νῦν πάντες οἱ Ἐπίσκοποι φέρουσι μίτραν, ἀλλ' ἐν καιρῷ τῆς κοινῆς προσευχῆς, οὐχὶ δὲ καὶ ἔταν τελῶσι τὰ μυστήρια. Ἡ μίτρα δὲ αὕτη εἶναι τὸ βασιλικὸν στέμμα, ὅπερ μετὰ ταῦτα ἔλαβε σχῆμα κωνοειδές, τὸ δὲ σημερινὸν εἶναι τὸ τῆς κιδάρεως. Μόλις δ' ἐπ' ἐσχάτων κατέστη κοινὴ (1). Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ φέρουσιν ἄχρι τοῦδε οἱ Ἐπίσκοποι (ὅτε τοῦτο δυνατόν) τὸ Ἐπιβρίπτάριον μετὰ τῆς παλαιᾶς κιδάρεως,

(1) Κατὰ τινὰ περιηγητὴν Ῥώσον περιελθόντα τὴν Ἀνατολὴν κατὰ τὴν παρελθούσαν Ἐκατ. οἱ ἡμέτεροι Ἐπίσκοποι δὲν ἔφερον μίτραν, ἐνῶ εἰς Ῥωσσίαν ἔφερον αὐτὴν ἀπὸ πολλοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀρχιερανοδρεῖται. Ἀλλ' ἡ μίτρα τῶν Ῥώσων δὲν ἔχει σταυρὸν ἄνω (κατ' ἐξαιρέσειν δίδοται ἐπίστε), οὐδὲ διακρίνεται τὸ διάδημα. Ὡστε καταντᾷ καλυμμαύχον πολυτελὲς μόνον καὶ ἐν λειτουργικῇ μόνον χρήσει.

ἦτις μίτρα καὶ αὐτὴ ἐλέγτο, καὶ ἦν ἀνέκαθεν φρυγικὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς (1). Τοῦ Ἐπιπέπταριου γίνεται συχνάκις μνεία παρὰ Βυζαντινοῖς. Ἐφερον δὲ κατὰ οὐ μόνον ὁ Πατριάρχης, ἀλλὰ καὶ οἱ κατώτεροι κληρικοὶ, μόνων τῶν ὑπηρετῶν ἐξαιρουμένων. Ἦν δὲ πιθανώτατα τὸ αὐτὸ μετὰ τὸ κουκούλιον τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μοναχῶν. Τῆς δὲ κιδάρεως μνείαν ποιεῖται καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος λόγον ποιούμενος περὶ τῆς χειροτονίας του.

Ὁ Πολυκράτης Ἐρέσου παρ' Εὐσεβίῳ (3, 31, 5, 24) λέγει περὶ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου ὅτι ἔφερον ἐπὶ κεφαλῆς πέταλον. Τὸ αὐτὸ λέγει ὁ Ἐπιφάνιος περὶ Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου καὶ πρώτου Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων. Προτίθησι δὲ μόνον ὅτι ἦν χρυσοῦν. Ἐφερον δὲ κατὰ μίμησιν τοῦ Ἀρχιερέως ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ. Σώζεται καὶ ἐπιστολὴ Θεοδοσίου Ἱεροσολύμων (Harduini Concil. t. V. p. 773, 1029), καθ' ἣν ἐδωρήσατο οὗτος τῷ Ἰγνατίῳ τὴν μίτραν τοῦ Ἰακώβου.

Ἐν τῇ Δύσει μόλις ἀπὸ τῆς 9. Ἐκατ. διακρίνεται τὸ κάλυμμα τὸ ἐπισκοπικὸν ἢ *infula*, ἣτις εἶχε διάφορα σχήματα, μέχρις οὗ προσέλαβε τὸ νῦν σχῆμα τοῦ ἀπολήγειν εἰς δύο κέρατα (εἰς σημεῖον τῶν δύο Διαθηκῶν). Ταύτην φέρει καὶ ὁ πάπας Ἱερουργῶν. Ἐν ἄλλαις δὲ περιπτώσεσι φέρει τὴν τιάραν, ἣτις ἔλαβε κωνικὸν σχῆμα καὶ ὠνομάσθη καὶ *regnum* ἐκ τοῦ στέμματος, ὅπερ συνέδεσεν ὁ πάπας Νικόλαος (858—67) τῇ μίτρᾳ. Ὁ Ἀλέξανδρος Β. (1065) προσέθηκε καὶ δεῦτερον στέμμα (ἵνα τὰς δύο ἐξουσίας σημαίῃ). Ὁ δὲ Οὐρβανὸς Ε. (1362—70) προσέθηκε καὶ τρίτον, ἐξ οὗ καὶ *triregnum* ἐπεκλήθη ἡ τιάρη.

9) *Δικαντικίον*. Ἡ ποιμαντικὴ βάβδος ἐκλήθη ἐκ τῆς ὀνομασίας τῶν βάβδων, ἃς ἔφερον πάντες οἱ ἐν ἀξιώμασιν ἐν Κων-

(1) Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐν ταῖς πόλεσιν ἦσαν ἀσκηπεῖς καὶ ἔφερον μόνον διάδημα, δι' οὗ περιέδενον τὴν κόμην. Μόνον δ' ἐν Φρυγίᾳ ἦν ἐν χρῆσει ἡ μίτρα, ἣτις καὶ κιδάρις ἐκαλεῖτο, καὶ ἦν ἔφερον καὶ ἐν Ρώμῃ αἱ γυναῖκες. Γνωστὸν δὲ ὅτι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐθεωρεῖτο σεμνὸν καὶ ἱεροπρεπὲς τὸ προσεύχεσθαι κεκαλυμμένη τῇ κεφαλῇ. Διὸ καὶ τὸ κουκούλιον ἐν Αἰγύπτῳ.

σταντινουπόλει. Ἦχε δὲ διάφορα κοσμήματα πρὸς διάκρισιν. Ἡ νῦν διακόσμησις εἶναι πιθανῶς ἡ τοῦ βασιλικοῦ Δικανικίου.

Εἰς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ἐνεχειρίζον αὐτὸς ὁ Αὐτοκράτωρ τὸ Δικανίκιον, καὶ πρὸ τῆς χειροτονίας ἐνέκρινεν ἐπιστήμως ἐν τῷ Παλατίῳ τὰν ἕνα τῶν ὑποψηφίων. Ἐλεγε δὲ «Ἡ ἅγια Τριάς διὰ τῆς παρ' αὐτῆς δωρηθείσης ἡμῖν βασιλείας προβάλλεται σε Ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην» (ᾠρα Κωνδινόν ἐν 20. κεφ.). Νῦν δὲ μετὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Ἐπισκόπου ἐγγχειρίζεται αὐτῷ ἡ ποιμαντικὴ ῥάβδος ὑπὸ τοῦ προκρίτου τῶν Ἀρχιερέων, λέγοντος· «Λάβε τὴν Ῥάβδον, ἵνα ποιμαίνης τὸ ἐμπιστευθὲν σοι ποιμνιον τοῦ Χριστοῦ· καὶ τοῖς μὲν εὐπειθέσιν ἔστω αὐτοῖς ὑπὸ σοῦ βακτηρία καὶ ὑποστηριγμὸς, τοῖς δὲ ἀπειθέτι καὶ εὐτραπέλοισι, χρεώσῃ αὐτῇ ῥάβδῳ ἐπιστυπτικῇ, ῥάβδῳ παιδεύσεως».

10) *Μανδύας*. Ὁ μέλας μανδύας, ὅστις ὀλίγον διαφέρει κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ φαινολίου, ἦν πολλαχθῶς ὁ ἐπενδύτης τῶν Μοναχῶν. Διὰ τοῦτο καὶ φοροῦσι πολλαχθῶς οἱ Ἀρχιμανδρίται αὐτὸν ἐν ἀπλαῖς ἱεροπραξίαις καὶ ἐν τῷ ὄρθρῳ, ὅταν δὲν φέρωσι τὸ φαινόλιον. Ὁ τῶν Ἐπισκόπων δὲ μανδύας διὰ τῶν ποταμῶν καὶ κοσμημάτων καὶ τοῦ πορφυροῦ χρώματος ἀναμνησκαὶ τὸν Βασιλικόν. Φορεῖ δὲ αὐτὸν ὅταν μέλλῃ νὰ λειτουργήσῃ, πρὶν ἐνδυθῆν τὴν ἀρχιερατικὴν στολήν. Φορεῖ πρὸς τούτοις αὐτὸν καὶ ἐν ἄλλαις ἱεροπραξίαις, ὅτε μόνον τὸ Ὠμοσφόριον πρέπει νὰ φέρῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

Περὶ ἑορτῶν.

§ 12. Τινὰ περὶ τῶν χριστιανικῶν ἑορτῶν καθόλου.

Ἄν καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπὸ τῆς δουλείας τοῦ νοητοῦ Φαραὼ ὅλος ὁ χρόνος εἶναι ἑορτὴ μία πρὸς εὐχαριστίαν καὶ δοξολογίαν τοῦ μεγάλου καὶ θαυμαστά ποιήσαντος ὑπὲρ ἡμῶν Θεοῦ, ἀλλ' οὐχ ἦττον, ἐπειδὴ δὲν δύναται

πάντες διὰ τὰς βιωτικὰς μερίμνας νὰ σχολάζωσιν εἰς τὴν ἄμεσον λατρείαν τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο ὁρίσθησαν ἀνεκαθεν ἡμέραι τινὲς ἁγίας καὶ συνάξεως τῶν ἐκκλησιῶν εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, ἵνα οὗτοι ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ λατρεύοντες Θεῷ, καὶ οὕτω κρατυνόμενοι ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς ἐπηγγελμένης ἐν ταῖς τοιαύταις συνάξεσιν, ἀγιάζωσι καὶ ἀπονῆκται τὸν βίον διὰ τῆς ἐμμέσου λατρείας τοῦ Θεοῦ (τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν καὶ τῆς φιλαδελφίας), καὶ ἑορτὴν μίαν (λατρείαν τοῦ Θεοῦ) καταστήσῃ ἕκαστος ἑαυτὸν τὸν βίον αὐτοῦ.

Ὁ ἀρχαιότατος κύκλος τῶν ἑορτῶν ἦν ὁ ἑβδομαδιαῖος, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ Πάσχα, ὅπερ μετὰ τῆς Πεντηκοστῆς ἀπετέλει μίαν ἑορτὴν. Ὡστε κυρίως τὸ πάλαι μία ἑορτὴ ἦν καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα, ἡ Κυριακὴ, ἣτις ἦν ἐπανάληψις τῆς ἡμέρας τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ἣτις καὶ Πάσχα ἐπεκράτησε μετὰ ταῦτα νὰ καλεῖται. Μετὰ δὲ ταῦτα, ὅτε εἰσῆχθη ἡ ἑορτὴ τῶν Θεοφανίων καὶ διεκριθῆ ἀπ' αὐτῆς κατὰ τὴν Δ. Ἑκατ. ἡ τῶν Χριστουγέννων, κατήντησαν δὲ κοινότεραι αἱ τῶν Ἀποστόλων καὶ Μαρτύρων μνημαί, ἤρξατο καὶ ὁ κύκλος τῶν ἀκινήτων λεγομένων ἑορτῶν, ἧτοι τῶν εἰς ὄρισμένας ἡμέρας τῶν μηνῶν ἑορταζομένων, ἐνῶ ὁ ἑβδομαδιαῖος κύκλος τῶν ἑορτῶν εἶναι κινήτος. Ἦρχετο δὲ ὁ κύκλος τῶν ἀκινήτων ἑορτῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός, ἀφ' οὗ ἤρχετο καὶ τὸ Ἰουδαϊκὸν πολιτικὸν ἔτος (1). Καὶ ἦν ἀπόπειρα νὰ συμβιβασθῇ ὁ χριστιανικὸς κύκλος τῶν ἑβδομάδων μετὰ τῶν μηνῶν καὶ τοῦ ἑνιαυτοῦ. Παρ' ἄλλοις δὲ (Ἀγγλοῖς καὶ Γάλλοις) ἤρχετο τὸ ἔτος ἀπὸ τῆς 25 Μαρτίου. Φαίνεται δὲ ὅτι τοῦτο προῆλθεν ἐκ τινος παραδόσεως ὅτι τὸ πρῶτον Χριστιανικὸν Πάσχα συνέπεσε τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁσάκις συμπέσῃ τοῦτο, ἀποκαλεῖται Πάσχα Κυρίου ἄχρι τοῦδε εἰς τὰ Πασχάλια. Μόλις δὲ βραδέως, ἔτε ἔπαυσαν οἱ Χριστιανοὶ νὰ βδελύσσωνται τὰ τῶν ἐθνικῶν, εἰσῆχθη καὶ τὸ Ἰουλιανὸν ἔτος καὶ τοῦτο διὰ τὴν χρονολογίαν μᾶλλον. Ση-

(1) Οἱ Λατῖνοι ἀρχοῦνται ἀπὸ τῶν 4 ἑβδομάδων τῶν πρὸ τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως.

μειωτέον δὲ ὅτι ὁ κύκλος ὁ ἑβδομαδιαῖος μένει ἄχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν ὁ κυριώτερος καὶ οὐδὲν λαμβάνει ἐκ τοῦ κύκλου τῶν ἀκινήτων ἑορτῶν ἐκ παραλλήλου βαινοῦσι ἀμρότεροι. Κατὰ τὸν ἑβδομαδιαῖον κύκλον, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Πάσχα, περιβαίνει ἡ σειρά τῶν Περικοπῶν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων τοῦ Ἀποστόλου. Ἐν τῷ αὐτῷ κύκλῳ περιελήφθησαν καὶ αἱ μνήμαι τῶν κυριωτάτων ἑορτῶν τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου, τῶν τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἀποστόλων καὶ λοιπῶν Ἁγίων. Πολλαχῶς τελεῖται καθ' ἑκάστην Λειτουργία, ὥστε ἕκαστος, ὅταν δύνηται καὶ θέλη, δύναται πρὸ τῆς ἄλλης ἐργασίας νὰ παρασταθῇ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ καὶ εἶτα νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὰ βιωτικὰ ἔργα, καὶ καταστήσῃ καὶ εὖτω μίαν ἑορτὴν ἕλον τὸν βίον αὐτοῦ.

Δικαιοῦνται αἱ ἑορταὶ εἰς κινήτας καὶ ἀκινήτους· εἰς Δεσποτικάς, Θεομητορικάς καὶ τῶν Ἁγίων· εἰς μεγάλας καὶ ἀπλάς. Καὶ τίνες μὲν αἱ κινήται καὶ τίνες αἱ ἀκίνητοι ἑορταὶ, ἐκ τῶν εἰρημένων ὄρων· τότε δὲ καὶ διὰ ποίους λόγους προστετήθησαν αἱ τῶν Μαρτύρων καὶ Ὁμολογητῶν καὶ αἱ λοιπαὶ ἑορταὶ, ὀφύμεθα ἐρεξῆς. Μεγάλα δὲ ἑορταὶ κατὰ πρῶτον λόγον εἶναι αἱ Δεσποτικάι λεγόμεναι, καὶ κατὰ δεύτερον λόγον αἱ Θεομητορικάι. Ἄπαται αὗται ἔχουσι καὶ προεόρτια καὶ μεθεόρτια. Διακρίνονται δ' ἐν ταῖς μεγάλας ἑορταῖς ἡ τοῦ Πάσχα καὶ τῶν Χριστουγέννων. Μετὰ τοῦ Πάσχα ἀπετέλειεν ἐν τι ἕλον ἀνάκαθεν ἡ ἑβδομάς τῶν Παθῶν καὶ αἱ ἑβδομάδες τῆς Πεντηκοστῆς. Ἡ δὲ τῶν Χριστουγέννων ἑορτὴ ἦν πρότερον ἡνωμένη μετὰ τῆς τῶν Φώτων ὑπὸ τὴν κοινὴν ὀνομασίαν τῶν Θεοφανίων. Προηγοῦνται δὲ εἰς ἀμροτέρας ταύτας τὰς ἑορτάς τεσσαρακονθήμεροὶ Παραμοναὶ, οὕτως εἰπεῖν. Οὕτω δὲ κατηρτίσθη ὁ στέφανος τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκ μεγάλων ἀναμνήσεων, αἵτινες κάλλιστα διατιθέσθαι εἰς λατρίαν τοῦ Θεοῦ καὶ καταλληλοτάτας ὑποθέσεις λόγων χορηγοῦσι τοῖς τὴν διακονίαν ταύτην πεπιστευμένοις.

Σημ.) Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος κατακρίνει τοὺς Γαλάτας ὅτι παρετήρουν καιροὺς καὶ ἐνιαυτοὺς καὶ τὰ τοιαῦτα. αΝῦν δὲ γνόντες Θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνω-

Θεν δουλεύειν θέλετε ; Ἡμέρας παρατηρεῖσθε καὶ μῆνας, καὶ καιροῦς, καὶ ἐνιαυτούς. Φοβοῦμαι ὑμᾶς, μήπως εἰκῆ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς (Γαλ. 4, 9—11). Καὶ πρὸς Κολοσσαίτις γράφων (2, 16—17), λέγει, «Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέτρῳ ἑορτῆς ἢ νομηνίας ἢ σαββάτων· ἃ ἐστὶ σκιά τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα τοῦ Χριστοῦ». Ἀλλὰ φανερόν ἐστι ὅτι ὁ Ἀπόστολος κατακρίνει τὸ Ἰουδαίειν οὐχὶ διὰ καθύλου τὰς ἑορτάς. Διότι ἀνέκαθεν ἡ Ἐκκλησία ἐώρταζεν, ὡς εἶρηται καὶ ὀψόμεθα, ἂν καὶ συνάμα τὴν Ἰουδαϊκὴν δεισιδαιμονίαν ἀπετραπιάζετο, καὶ τὰ ὄργια τῶν ἐθνικῶν ἐβδελύσσετο. Κατὰ τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα καὶ ὅλος ὁ βίος δυνατὸν νὰ ᾖται ἑορτὴ καὶ πᾶσα ἐργασία ἅγια, ὅταν ἐν Κυρίῳ γίνηται. Πῶς δὲ ὤφειλον ἑορτάζειν οἱ χριστιανοί, διδάσκει καλῶς πᾶν ὁ Θεολόγος Γρηγόριος (ἐν Λόγῳ εἰς Θεοφ.)· «Τοιγαροῦν ἑορτάζωμεν, μὴ πανηγυρικῶς, ἀλλὰ θεϊκῶς· μὴ κοσμικῶς, ἀλλ' ὑπερκοσμικῶς· μὴ τὰ ἡμέτερα, ἀλλὰ τὰ τοῦ ἡμετέρου, μᾶλλον δὲ τὰ τοῦ Δεσπότη· μὴ τὰ τῆς ἀσθενείας, ἀλλὰ τὰ τῆς ἰατρείας· μὴ τὰ τῆς πλάσεως, ἀλλὰ τῆς ἀναπλάσεως. Ἔσται δὲ τοῦτο πῶς ; Μὴ πρόθυρα στεφανώσωμεν, μὴ χοροὺς συστήσωμεθα, μὴ κοσμήσωμεν ἀγυῖας, μὴ ὀφθαλμὸν ἐστιάζωμεν, μὴ ἀκοὴν καταυλήσωμεν, μὴ ὄσσην ἐκθηλύνωμεν, μὴ γέυσειν καταπορνεύσωμεν, μὴ ἀφῆ χάρισώμεθα ταῖς προχείροις εἰς κακίαν ὁδοῖς καὶ εἰσόδοις τῆς ἀμαρτίας, μὴ ἐσθῆτι μαλακισθῶμεν, μαλακῆ τε καὶ περιβριούσῃ, καὶ ἥς τὸ κάλλιστον ἀχρηστία, μὴ λίθων διαυγίαις, μὴ χρυσοῦ περιλάμψει, μὴ χρωμάτων σοφίσμασι ψευδομένων τὸ φυσικὸν κάλλος καὶ κατὰ τῆς εἰκόνης ἐξευρημένων· μὴ κώμοις καὶ μέθαις, οἷς κοίτας καὶ ἀσελγείας οἶδα συναεζευγμένας. . . . Μὴ στιβάδας ὕψηλās πηξώμεθα, σκηνοποιούντες τῇ σαρκὶ τὰ τῆς θρύψεως. Μὴ τιμήσωμεν οἶνων τοὺς ἀνθοσμίας, ἐψοποιῶν μαγανείας, μύρων πολυτελείας. Μὴ γῆ καὶ θάλασσα τὴν τιμίαν ἡμῖν κόπρον δωροφορεῖτωσαν. Οὕτω γὰρ ἐγὼ τιμᾶν οἶδα τρυφήν. Μὴ ἄλλος ἄλλον ἀκρασία νικᾶν σπουδάζωμεν· ἀκρασία γὰρ ἐμοὶ πᾶν τὸ περιττὸν καὶ ὑπὲρ τὴν χρείαν, καὶ ταῦτα πεινῶντων ἄλλων καὶ δεομένων τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ τε καὶ κράματος.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν Ἑλληνι παρῶμεν καὶ ἑλληνικοῖς κόμποις καὶ πανηγύρεσιν· οἱ καὶ θεοὺς ἀνομάζουσι· κνίσσαις χαίροντας, καὶ ἀκολούθως τὸ θεῖον τῆ γαστρὶ θεραπεύουσι, πονηροὶ πονηρῶν δαιμόνων καὶ πλάσται, καὶ μυσταγωγοί, καὶ μύσται τυγχάνοντες. Ἡμεῖς δὲ, οἷς Λόγος τὸ προσκυνούμενον, κἀν τι δέη τρυφᾶν, ἐν λόγῳ τρυφήσωμεν καὶ θείῳ νόμῳ καὶ διηγήμασι τοῖς τε ἄλλοις καὶ ἐξ ὧν ἡ παρούσα πανηγυρίς· ἐν οἰκείῳ ἢ τὸ τρυφᾶν καὶ μὴ πόρρω τοῦ συγκαλέσαντος» (1). Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Θεο-

(1) Ἴσως δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ ἀντιπαρετιθῶσι καὶ τὰ τοῦ Φίλωνος τοῦ συγχρόνου τῶν Ἀποστόλων, ἵνα τις ἔνοιαν ἔχη, ποῦ ἤδη τότε κατήντησαν αἱ ἑορταὶ τῶν ἐθνικῶν, ἅς ἐμμοῦντο πολλοὶ τῶν Χριστιανῶν, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Θεολόγος καθάπτεται αὐτῶν· «Μόνου ἄρα καὶ ἔβδομοι καὶ ἑορταὶ τοῦ αἰτίου, ἀνθρώπων δὲ συνόλως οὐδενός. Ἴθι γάρ, εἰ θέλεις, συνεπισκέψαι τὰς αἰδημούς πανηγύρεις ἡμῶν. Ὅσαι μὲν δὴ κατ' ἔθνη βαρβαρικά τε καὶ Ἑλληνικά ἐκ μυθικῶν πλασμάτων συνέστησαν, ἄλλαι παρ' ἄλλοις κενὸν τύπον ἔχουσαι τὸ τέλος, ἀφείσθωσαν. Καὶ γὰρ οὐδ' ὁ σύμπασι ἀνθρώπων βίος ἐξαρτᾶται πρὸς τὰς ἐνουπαρχούσας ἀτοπίας ἐκάστοις ἀκριβῶσαι· ἅς δ' ἀγχι πολλῶν εἶποι τις ἐφ' ἀπάσας ὀλίγα στοχαζόμενος τοῦ καιροῦ, λεκτέον. Πάσης ἑορτῆς τε καὶ πανηγύρεως τῶν παρ' ἡμῖν τὰ θαυμαστά καὶ περιμάχητα ἔργα ταῦτα· ἄδεια, ἄνεσις, ἐκκεχειρία, μέθη, παρονία, κῆμοι, χλιδῆ, θρύψις, θυραυλία, παννυχίδες, ἀπρεπείς ἡδοναί, μεσημερινοὶ γάμοι, βιαιότατοι ὕβρεις, ἀσκήσεις ἀκρασίας, ἀφροσύνης μελέται, ἐπιτηδεύσεις αἰσχυρῶν, φθορὰ παντελῆς τοῦ καλοῦ, νυκτεγερσθαὶ πρὸς ἀπλήστους ἐπιθυμίας, ὕπνος ἐν ἡμέρῃ, ὅποτε καιρὸς ἐργηγόρειος, φύσεως ἔργων ἐναλλαγῆ. Τότε ἀρετὴ μὲν ὡς βλαβερὸν γελᾶται, κακία δὲ ὡς ὠφέλιμον ἀρπάζεται. Τότε τὰ μὲν πρακτέα ἀτίμα, τὰ δὲ μὴ πρακτέα ἐπίτιμα. Τότε μουσικὴ μὲν καὶ φιλοσοφία καὶ πᾶσα παιδείσις, τὰ τῆς θείας ψυχῆς ὁσιὰ ὡς ἀληθῶς ἀγάματα, ἀφωνίαν ἵτχει, αἱ δὲ μαστροπεύουσαι καὶ προξενούσαι τὰς ἡδονὰς γαστρὶ καὶ τοῖς μετὰ γαστέρα ἐητορεύουσαι. Τοιαῦται τῶν λεγομένων εὐδαιμόνων αἱ ἑορταί. Καὶ μέχρι μὲν οἰκίας ἢ χωρίους βεδίλοις ἐνασχημονοῦσι, ἤτιτον ἀμαρτάνειν μοι δοκοῦσιν. Ἐπειδὴν δὲ ὡς περ χειμάρρου φορὰ πάντα νειμηθεῖσα καὶ ἱερῶν τοῖς ἀγνωτάτοις προσπελάσασα βιάσθηται, τὰ ἐν τούτοις εὐαγῆ πάντα εὐθὺς ἔρριψεν, ὡς ἀπεργάσασθαι θυσίας ἀνίερους, ἱερῖα ἄθυτα, εὐχὰς ἀτελεῖς, ἀμυήτους μυήσεις, ἀνοργιάστους τελετάς, νόθον εὐσίθειαν, κειβδηλευμένην ὁσιότητα, ἀγνείαν ἀναγνον, κατεψευσμένην ἀλήθειαν, βωμολόχον θεραπειάν θεοῦ. Καὶ πρὸς τούτοις ἔτι τὰ μὲν σῶματα λουτροῖς καὶ καθα-

λόγος. Ὁ δὲ Μ. Κωνσταντῖνος ἐξέδοτο νόμους ἀπαγορευτικούς τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὰς ἑορτὰς (Εὐσέβ. ἐν βίῳ Κωνσ. 4, 18, 23). Τὰ αὐτὰ ἐπανελάβον ὁ Θεοδοσίος καὶ Ἰουστινιανὸς, ἀπαγορεύσαντες καὶ θέατρα καὶ τὰ τοιαῦτα κατὰ τὸ πεντηκονθήμερον διάστημα τῆς Πεντηκοστῆς (Cod. Theodos. XV, 5, 1. 5. καὶ Cod. Iustin. III, 12, 1. 11). Μόνον δὲ τὰ ἔργα τῆς φιλαδελφίας ἐπιτρέποντο· διότι ἀνάκαθεν ἐθεωρεῖτο ἡ εὐποιία ὡς ἡ πλέον εὐάρεστος θυσία τῷ Θεῷ κατὰ τὸν Ἀπόστολον (Ἑβρ. 13, 16). Διὰ τοῦτο καὶ μετὰ τῆς λειτουργίας συνεδέοντο ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων αἱ ἐλεημοσύναι, καὶ πᾶσα ἀγαθοεργία ἐθεωρεῖτο συνέχεια τῆς δημοσίας λατρείας τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ λειτουργίᾳ. Τίνα δὲ ἄλλα ἔθιμα συνεδέοντο μετὰ τῶν ἑορτῶν, καὶ πῶς διεκρίνοντο ἀπ' ἀλλήλων, ὑπόμειθα ἐφεξῆς.

§ 15. Περὶ τοῦ ἐβδομαδιαίου κύκλου τῶν ἑορτῶν.

Ὁ κύκλος οὗτος τῶν ἑορτῶν εἶναι ὁ ἀρχαιότατος, ἀντικαταστήσας τὸν τῶν ἐβδομάδων κύκλον τῆς Π. Διαθήκης. Ἀντὶ τοῦ Σαββάτου ὅμως τῆς ἀρχαίας ἐβδομάδος ἑορτάζεται ἡ πρώτη ἡμέρα αὐτῆς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου· διὸ καὶ Κυριακὴ ἐκλήθη. Οὕτω δὲ ἀντὶ τοῦ Σαββάτου τοῦ ἀναμνηστικοῦ τῆς πρώτης δημιουργίας, εἰσῆχθη τὸ τῆς δευτέρας, καθ' ἣν ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο ὁ Χριστὸς, ἀναστάς. Ὡς δὲ τὸ παλαιὸν Σάββατον ἦν μεγάλη ἑορτὴ καὶ ἀφιεροῦτο εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ τὸ ἡμέτερον, ἡ Κυριακὴ, εἶναι ἀνάκαθεν ἡμέρα καταπαύσεως ἀπὸ τῶν βιωτικῶν ἔργων καὶ ἀφιέρσεως εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ διὰ τε συνάξεως καὶ λειτουρ-

αῖσις ἀποβύπτονται, τὰ δὲ ψυχῆς ἐκνίψασθαι πάθη, οἷς καταβυπαίνεται ὁ βίος, οὔτε βούλονται, οὔτε ἐπιτηδεύουσι. Καὶ λευγεμονοῦντες μὲν εἰς τὰ ἱερὰ βαδίζουσιν σπουδάζουσιν, ἀκηλιδώτους ἐσθῆτας ἀμπεσχόμενοι, διάνοιαν δὲ κεκληιδωμένην ἔχει τῶν ἀδύτων εἰσάγοντες οὐκ αἰδοῦνται. (Περὶ τῶν Χερουβιμ κτλ. 27. 28).

γίας καὶ δι' ἀγαθοεργίας (1). Ἀστυκρῶς δ' ἐτιμωροῦντο ὑπὸ τῶν κανόνων οἱ δι' ἀμέλειαν καὶ φαυλομίαν ἀπολειπόμενοι τῆς ἐν τῇ Κυριακῇ συνάξεως. Ἐτελείτο δὲ ἡ Ἀκολουθία κατὰ μίμησιν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, καὶ ἤρχετο ἡ ἑορτὴ ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τοῦ Σαββάτου, ὡς καὶ ἐν τῇ Π. Δ. ἤρχοντο τὸ Πάσχα καὶ ἡ ἑορτὴ τοῦ Σαββάτου ἀπ' ἑσπέρας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἑσπερινὸς τοῦ Σαββάτου περιέχει ἀναστάσιμον Ἀκολουθίαν. Κατὰ μίμησιν δὲ τῆς ἀρχαιοτάτης Παννυχίδος τοῦ Πάσχα, ὅτε ἀνέμενον οἱ πιστοὶ μέχρι τοῦ Μεσονυκτίου τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Νυμφίου Χριστοῦ, εἰσῆλθη ἡ Ὀλονυκτία (ἐκ τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ Ὁρθρου ἡνωμένων), ἧτις ἐν πολλοῖς Μοναστηρίοις ἄχρι τοῦδε τελεῖται. Ἐπειδὴ δὲ, ὡς εἴρηται πολλάκις, ἡ Κυριακὴ ἦν ἡμέρα ἀναμνήσεως τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, διὰ τοῦτο καὶ ἀπαγορεύονται ὑπὸ τῶν κανόνων αἱ γονυκλισίαι κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην καὶ ἐπομένως καὶ αἱ ἀντίστοιχοι αὐτῶν μεγάλοι Μετάνοιαι λεγόμεναι, ἧτοι αἱ ἑδαριαῖαι προσκυνήσεις. Ὁρθοσταθὴν προσήυχοντο ἀνέκαθεν οἱ Χριστιανοὶ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, καὶ μόνον αἱ μικραὶ Μετάνοιαι, ἧτοι αἱ ὑποκλίσεις τῆς κεφαλῆς ἐπιτρέπονται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν.

Αἱ λοιπαὶ ἡμέραι τῆς Ἑβδομάδος καλοῦνται παρ' ἡμῖν ὡς καὶ ἐν τῷ Παλαιῷ Νόμῳ διὰ τακτικῶν ἀριθμῶν, Δευτέρα, Τρίτη κτλ. Παρασκευὴ, Σάββατον ἀντὶ τῶν ἐθνικῶν ὀνομασιῶν ἀπὸ τῶν Πλανητῶν, ἧτις συνήθεια διεσώθη παρ' Εὐρωπαίους. Παρὰ Ῥώσσοις ἡ καθ' ἡμᾶς Δευτέρα ἐπέχει τόπον τῆς Πρώτης, διὰ τοῦτο ἡ καθ' ἡμᾶς Τρίτη λέγεται παρ' αὐτοῖς Δευτέρα, καὶ οὕτω καθέξῃς. Ὑπολογίζουσι δηλ. ἑβδόμην ἡμέραν τὴν Κυριακὴν, οὐχὶ δὲ τὸ Σάββατον ὡς παρ' ἡμῖν.

Τὸ Σάββατον ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐωρτάζετο μὲν ἀνέκαθεν, ἀλλ' ὡς μικρὰ ἑορτὴ, ἄνευ ἀργίας δηλ. (ὄρα καν. 29 τῆς ἐν Λαοδ. Συνόδου) καὶ ἄνευ νηστείας. Οὕτω δὲ ἐτιμήθη καὶ τὸ Σάββατον τοῦ παλαιοῦ Νόμου, ἀλλ' οὐχὶ Ἰουδαϊκῶς. Ἐν τούτοις ἐν Ῥώμῃ ἐξ

(1) Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀπηγόρευσε καὶ τὰ στρατιωτικὰ γυμνάσια κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην (Εὐσέβ., εἰς τὸν βίον Κωνσ. 4, 48).

ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐνήστευον τῷ Σαββάτῳ, ἴσως κατὰ μίμησιν τῆς νηστείας τοῦ Μ. Σαββάτου τῆς ἀνέκαθεν καὶ πενταχοῦ αὐστηρῶς τηρουμένης (1). Ἐν τῇ Δύσει μετὰ ταῦτα ἐπιτελεῖτο κατὰ πᾶν Σάββατον καὶ ἡ μνήμη τῆς Θεοτόκου. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέλαβον τοῦτο, ἀλλ' ἐζήτησαν εἰς πάντα τὰ Σάββατα. Δίῃτι παρ' ἡμῖν ἄχρι τοῦδε τῷ Σαββάτῳ τῆς Ε'. Ἐβδομάδος τῶν Νηστειῶν ψάλλεται ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος εἰς ἀνάμνησιν τῆς Ὑπερμάχου Στρατηγοῦ καὶ Θεομήτορος, τῆς σωσάσης πολλὰκις τὴν Πόλιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων. Διενεμήθη δὲ ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος καὶ εἰς τὰς τέσσαρας προηγουμένας ἐβδομάδας ἐν τοῖς Ἀποδείκνοις ἐκάστης Παρασκευῆς (2), ἵνα ἐξομοιωθῶσιν οὕτω καὶ τὰ προηγούμενα Σάββατα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.

Πολλαχοῦ ἐγένοντο συνάξεις τῇ Τετάρτῃ καὶ Παρασκευῇ καὶ ἀνεγινώσκοντο αἱ Γραφαί. Ἡ ἀρχαία αὕτη συνήθεια τηρεῖται ἐτι παρ' ἡμῖν κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν μάλιστα, ὅτε καὶ ἡ Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων Δώρων ἐπιτελεῖται. Προῆλθε δὲ ἡ τοιαύτη συνήθεια, διότι, ὡς εἴρηται, ὁ ἐβδομαδιαῖος κύκλος ἦν ἐπανάληψις τῆς Μ. Ἐβδομάδος, καὶ κατ' ἀρχαιοτάτην παράδοσιν οὐ μόνον ἡ Παρασκευὴ ἦν ἡμέρα ἀναμνήσεως τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου (διὰ τὴν ἐν αὐτῇ σταύρωσιν), ἀλλὰ καὶ ἡ Τετάρτη, διότι κατὰ ταύτην προεβουλεύεσαντο οἱ Ἰουδαῖοι τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου. Ἀνέκαθεν δὲ διεκρίνοντο αἱ ἡμέραι αὗται καὶ διὰ τῆς νηστείας. Ἐπί

(1) Ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου (Erist. 36 ad Casulanum) ἐλέγεται ὅτι τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου ἐνήστευσεν ὁ Ἀπόστ. Πέτρος, ἵνα καταβάλλῃ τὸν Σίμωνα τὸν Μάγον. Ἴσως καὶ ἐξ ἀντιθέσεως κατὰ τῶν Ἰουδαίων ἐνήστευον, οὐχὶ δὲ κατὰ μίμησιν τινῶν Γνωστικῶν, πενθούντων διὰ τὸν Δημιουργόν. Ἀξιοσημείωτος δὲ ἡ συμβουλή, ἣν ἔδωκεν εἰς τὴν Μόνικον, μητέρα τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ὁ ἱερεὺς Ἀμβρόσιος νὰ μιμηθῇ αὐτὸν, ἐν μὲν Ἰώμῃ νὰ νηστεύῃ τῷ Σαββάτῳ, ἐν δὲ Μεδιολάνοις νὰ μὴ νηστεύῃ. Πολλαχοῦ δὲ τῆς Δύσεως ἐτηρεῖτο ἡ συνήθεια τῆς Ἀνατολ. Ἐκκλησίας.

(2) Φάλλονται κατὰ σειράν ἀνά ἐξ οἴκοι ἐκ τῶν εἰκοσι καὶ πρῶτων, ἅμα δὲ καὶ ὁ Κανὼν τῆς Θεοτόκου.

δὲ τοῦ Χρυσοστόμου κατὰ πᾶσαν Παρασκευὴν ἐτελεῖτο Λειτουργία ὡς τῷ Σαββάτῳ καὶ τῇ Κυριακῇ ('Ὁμιλ. Β.' εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. Α'). Κατὰ δὲ Σωζόμενον (1, 8) διέταξεν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀργίαν τῶν Δικαστηρίων κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Παρασκευῆς ὡς καὶ τὴν τῆς Κυριακῆς.

Ἐν τούτοις καὶ αἱ λοιπαὶ ἡμέραι τῆς Ἑβδομάδος κατήντησαν μικραὶ ἑορταί, ὁρισθείσας ἐκάστης εἰς ἀνάμνησιν τῶν κυριωτέρων ἑορτῶν. Οὕτως ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ τῇ μὲν Δευτέρᾳ τελεῖται ἡ μνήμη τῶν Ἀσωμάτων, τῇ Τρίτῃ τοῦ Προδρόμου, τῇ Τετάρτῃ καὶ Παρασκευῇ τοῦ Σταυροῦ (1), τῇ Πέμπτῃ τῶν Ἀποστόλων καὶ τοῦ ἁγίου Νικολάου, τῷ Σαββάτῳ τῶν Μαρτύρων καὶ τὸ Μνημόσυνον πάντων τῶν θεθνεώτων, ὅπερ καταλλήλως συνεδέθη τῇ παραμονῇ τῆς ἀναστασίμου ἡμέρας, καὶ ἴσως συνετέλεσεν εἰς τοῦτο ἡ ἀρχαία γνώμη ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως ἔσται ἡ δευτέρα παρουσία τοῦ Κυρίου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ Κεδρηνόν (σελ. 790) μέχρι Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου (1042—54) δὲν ἐτελεῖτο καθ' ἐκάστην Λειτουργία ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ δι' ἑλλειψιν ἐξόδων. «Τὸ γενόμενον ἔργον εἰς τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν ἐγκωμίων οὐκ ἀπολείπεται· ἕως ἐκείνου γὰρ (δηλ. τοῦ Κωνσταντίνου) ἐν μόναις ταῖς ἐπισήμοις ἑορταῖς ἐν ταύτῃ (δηλ. τῇ Μ. Ἐκκλ.), ἔτι δὲ καὶ τοῖς σάββασιν καὶ ταῖς Κυριακαῖς ἡμέραις ἡ ἀνάιμακτος τῷ Θεῷ ἐπετελεῖτο ἱερουργία. Ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς οὐδαμῶς ἡμέραις τοῦτο ἐγένετο διὰ προσόδου ἐνδειαν, ἣν οὗτος δαψιλῶς ἀφορίσας καὶ ἀποχρώντως, καθ' ἐκάστην τελεῖσθαι τὴν ἱεράν παρεσκεύασε λειτουργίαν ἣ καὶ κρατεῖ γινόμενον μέχρις ἡμῶν». Καὶ οὕτως καὶ μέχρις ἡμῶν πολλαχοῦ τελεῖται καθ' ἐκάστην λειτουργία, μάλιστα δὲ ἐν τοῖς μεγάλοις Μοναστηρίοις. Μόνον δὲ τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ ἀπαγορεύεται ἡ

(1) Τῇ Τετάρτῃ ψάλλεται Κοινωνικὸν τῆς Θεοτόκου, ὅπερ συμφωνεῖ μὲν τὴν χρονολογικὴν κατάταξιν τῶν ἑορτῶν ἐντὸς τῆς ἑβδομάδος. Ἄλλ' ἔπειτα ἐπεκράτησε, φαίνεται, νὰ ἐπισφραγίζηται ἕκαστος ἕμιμος διὰ Θεοτοκίου, καὶ οὕτω καθ' ἐκάστην ἑορτάζεται, οὕτως εἶπεῖν, ἡ Θεοτόκος. Ὡστε ἡ Τετάρτη ὠρίσθη μᾶλλον εἰς ἀνάμνησιν τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου.

θεία Λειτουργία κατὰ τὰς πέντε ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος καὶ μόνῃ ἐπιτρέπεται ἡ Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων. Λέγει δὲ ὁ 51 τῆς ἐν Λαοδικεῖᾳ Συνόδου κανὼν «ὅτι οὐ δεῖ ἐν Τεσσαρακοστῇ Μαρτύρων γενέθλια ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ τῶν ἁγίων Μαρτύρων μνήμας ποιεῖν ἐν τοῖς Σαββάτοις καὶ Κυριακαῖς». Τοῦτο εἶναι καὶ ὁ λόγος διὰ τί πολλῶν ἁγίων αἰμῆμαι μετηνέχθησαν εἰς τὴν Κυριακὴν.

Οὕτω δὲ συναπηρτίσθη ὁ ἑβδομαδιαῖος κύκλος ἐκ σειρᾶς ἑορτῶν, καὶ δι' αὐτοῦ ἔλος ὁ στέφανος τοῦ ἐνιαυτοῦ μία ἑορτὴ καὶ λατρεία τοῦ Θεοῦ ἀπεδείχθη, μὴ παραβλαπτομένης τῆς ἄλλης λατρείας τοῦ Θεοῦ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς.

§ 14. Περὶ τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν καὶ -

α) Περὶ τῶν ἀκινήτων Δεσποτικῶν ἑορτῶν.

Δεσποτικαὶ καθόλου ἑορταὶ ἀποκαλοῦνται αἱ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ βίου τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Δεσπότου Χριστοῦ ἑορταί. Τούτων δὲ αἱ μὲν μετὰ τοῦ Πάσχα συνδεόμεναι, ἀφ' ὧν ἀρχεται ὁ ἑβδομαδιαῖος κύκλος, εἶναι κινήται καὶ ἀρχαιόταται· αἱ δὲ λοιπαὶ εἶναι ἀκίνητοι καὶ εἶναι μὲν ὀλίγω μεταγενέστεραι, ἀλλὰ κατὰ χρονολογίαν ἐκ τοῦ βίου τοῦ Σωτῆρος προηγούνται τῶν κινήτων. Διὰ τοῦτο καὶ προτάσσονται καὶ ἐνταῦθα (1). Εἶναι δὲ πᾶσαι αἱ ἑορταὶ αὗται ἐνιαύσιοι καὶ συναπαρτίζουσι μετὰ τῶν ἄλλων ἑορτῶν τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ, ὡς μεγάλαι ἑορταί.

Τὰ δύο ταῦτα συμπλέγματα τῶν ἑορτῶν ἔχουσι δύο ἐπιστημότατα κέντρα, ἅπερ καὶ εἶναι καὶ αἱ μέγιστα ἑορταί. Τὸ μὲν τῶν ἀκινήτων ἔχει κέντρον καὶ κορυφὴν ἅμα τὰ Χριστούγεννα, τὸ δὲ τῶν κινήτων ἔχει τὴν ἑορτῶν ἑορτὴν, τὸ Πάσχα, ἧτοι τὴν Λαμ-

(1) Ἐξ ἀνάγκης διακρίνονται καὶ ἐν τοῖς Ὁρολογίοις αἱ ἀκίνητοι τῶν κινήτων. Καὶ αἱ μὲν ἀκίνητοι (Χριστούγεννα κτλ.) κατατάσσονται εἰς τὸ Μηνολόγιον ἐν τῇ σειρᾷ δηλ. τῶν κατὰ μῆνα ἑορταζομένων ἑορτῶν, ἐνθα καὶ αἱ λοιπαὶ ἑορταὶ τῶν Ἁγίων. Αἱ δὲ κινήται κατατάσσονται ἄλλαχού.

προφόρον Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου. Ἄν καὶ ἰσότιμοι ἐν τῇ Ἀναταλικῇ Ἐκκλησίᾳ αἱ δύο μέγιστα αὐταὶ ἑορταί, ἀλλ' ἐπικρατεῖ ἡ ἀρχαία συνήθεια καὶ πρωτεύει τὸ Πάσχα. Ἐν δὲ τῇ Δύσει πρωτεύουσιν τὰ Χριστούγεννα.

Ἀξιοσημείωτον καὶ τοῦτο ὅτι ἀμφοτέρωθεν τὰ συμπλέγματα ταῦτα καταλαμβάνουσι τὸ ἡμικρον τοῦ ἔτους, καὶ ὑποδεικνύουσιν οὕτως εἰς τοὺς κήρυκας τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ σειρὰν λόγων ἐκ τοῦ βίου τοῦ Σωτῆρος. Τὴν σειρὰν ταύτην διαδέχεται φυσικῶς τὸ περὶ Ἐκκλησίας κήρυγμα. Διότι ἡ Πεντηκοστή ἢ ἐπισημασθέντα τὰς κινητὰς Δεσποτικὰς ἑορτὰς εἶναι ἅμα καὶ ἡ γενέθλιος ἡμέρα τῆς Ἐκκλησίας.

Αἱ ἀκίνητοι Δεσποτικαὶ ἑορταὶ ἄρχονται συνήθως ἀπὸ τῶν Χριστουγέννων. Κυρίως ὅμως ἔπρεπε νὰ ἄρχωνται ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὃν τῆς σωτηρίας ἡμῶν κεφάλαιον ἀποκαλεῖ ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπακράτησε νὰ ἀριθμηταὶ καὶ ὁ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰς Θεομητορικὰς ἑορτὰς, διὰ τοῦτο καὶ δὲν συμπεριλαμβάνεται ἐνταῦθα. Εἶναι δὲ κινητὰ Δεσποτικὰ ἑορτὰ αἱ δύο τῶν Θεοφανίων (δηλ. Χριστούγεννα καὶ Βάπτισις, εἴτε Φῶτα), ἡ Περιτομὴ, ἡ Ὑπαπαντῆ, ἡ Μεταμόρφωσις καὶ αἱ τοῦ Σταυροῦ. Ἀπασαί ἔχουσι Προεδρία καὶ Μετέορτα κατὰ τὴν τοῦ Π. Νόμου συνήθειαν.

1) *Θεοφάνια*, ἧτοι ἡ κατὰ σάρκα γέννησις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ Βάπτισμα αὐτοῦ.

Πρὸ τῆς Δ'. Ἐκατονταετηρίδος αἱ δύο μεγάλαὶ ἑορταὶ τὰ Χριστούγεννα καὶ τὰ Φῶτα ἑωρτάζοντο ἀνέκαθεν (1) ἠνωμέναι ὑπὸ τὴν καθολικωτέραν ἐπίκλησιν τῶν Θεοφανίων εἴτε Ἐπιφανίων τῇ

(1) Ὅτι ἀρχαιοτάτη ἡ ἑορτὴ τῶν Θεοφανίων, ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου, ὅτι ἑωρτάζον αὐτὴν οἱ περὶ τὸν Βασιλεῖδην, ἧτοι ἀπ' ἀρχῆς ἤδη τῆς Β' Ἐκατονταετηρίδος. Γνωστὸν δ' ὅτι κατὰ τὴν Γ'. Ἐκατονταετηρίδα ἦν κοινοτάτη. Θέλουσι δὲ τινες ὅτι καὶ ἡ ἑορτὴ καὶ ἡ 6 Ἰανουαρίου προήλθον ἐκ τῆς ἑορτῆς τῶν Αἰγυπτίων, οἵτινες κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν ἑωρτάζον τὴν εὐρεσιν τοῦ Ὄσιριδος. Ἐξ ἀντιθέτως λοιπὸν οἱ Χριστιανοὶ εἰσέγαγον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ.

ὁ Ἰανουαρίου. Ἐώρταζον δηλαδὴ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Σωτῆρος Θεοῦ, καὶ ἐπειδὴ κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ Βαπτίσματι ἐπεφάνη ὁ Θεὸς τῷ κόσμῳ καὶ ἡ τῆς Τριάδος προσκύνησις, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀνάμνησις αὐτῆ ἐωρτάζετο ἐν τῇ τῶν Θεοφανίων ἐορτῇ. Ἄλλ' οὐχ ἥτιον πολλαχοῦ ἠνώθη οὐ μόνον ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ (ἧς ἡ ἡμέρα ἦν ἄγνωστος ἐτι), ἀλλὰ καὶ ἡ προσκύνησις τῶν Μάγων καὶ ὁ ἐν Κανᾷ γάμος, ὅπου ὀλίγον μετὰ τὸ Βάπτισμα ἐφανέρωσεν τὴν δόξαν αὐτοῦ ὁ Χριστός.

Ἐν τούτοις πολλαχοῦ (ὑπὸ Θράκης μέχρι Γαδεΐρων) ἐπεζητεῖτο ἡ ἡμέρα τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου. Λέγεται δὲ ὅτι πρῶτος ὁ πάπας Ἰούλιος (336—52) ὥρισεν τὴν 25 Δεκεμβρίου ὡς ἡμέραν τῆς ἐορτῆς, καὶ ἐκ τῆς Ῥώμης ἐξηπλώθη τάχιστα κατὰ πρῶτον μὲν μέχρι Θράκης καὶ Γαδεΐρων, εἶτα δὲ καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Εἰς τὴν Ἀντιόχειαν δὲ εἰσῆχθη περὶ τὸ 376, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ὁμιλίας τοῦ Χρυσοστόμου (εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ Χριστοῦ) τῆς περὶ τὸ 386 ἐκφωνηθείσης. Ἐν ταύτῃ λέγεται ὅτι πρὸ δέκα ἐτῶν εἰσῆχθη ἐκεῖ, ἀλλ' ἀπὸ Θράκης μέχρι Γαδεΐρων ἦν πολλῶ ἀρχαιοτέρα. Ἐπίσης ἐκτίθενται καὶ αἱ βίβησις, ἐφ' ὧν ὠρίσθη ἡ 25 Δεκεμβρίου ὡς ἡμέρα τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου. Βάσεις δὲ ἦσαν, πρώτη μὲν τὰ ἀρχεῖα ἐν Ῥώμῃ, ἐξ ὧν ἐφαίνετο ὁ χρόνος τῆς παρ' Αὐγούστου διαταχθείσης ἀπογραφῆς, καθ' ἣν ἐγενήθη ὁ Χριστός· δευτέρα δὲ, ὁ χρόνος τῆς ἰσρατείας τοῦ Ζαχαρίου πατρὸς τοῦ Προδρόμου· διότι μετὰ ἐξ μῆνας νηηγγελίαστο τῇ Παρθένῳ ὁ Γαβριὴλ. Ὑποτίθεται δὲ ὅτι εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων ἐπεφάνη τῷ Ζαχαρίᾳ ὁ Ἄγγελος καὶ ἐπομένως κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἐξίλασμοῦ τὴν ἐν τῷ ἑβδόμῳ μηνί (ἐντὸς τοῦ Σεπτεμβρίου) τελουμένην. Οὐχ ἥτιον πρέπει νὰ συνετέλεσεν εἰς εὐρεσιν τῆς ἡμέρας τὸ βῆθὲν ὑπὸ τοῦ Προδρόμου περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· «ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττωθῆσαι» (Ἰωάν. 3, 30). Ἐπομένως ἡ μὲν γέννησις ἐτέθη εὐθὺς μετὰ τὴν θερινὴν τροπὴν τοῦ Ἡλίου (τῇ 24 Ἰουνίου), ὅτε ἤρχετο τότε ἡ ἐλάττωσις τῶν ἡμερῶν (1), ἡ δὲ τοῦ νοητοῦ Ἡλίου τῆς Δικαιο-

(1) Τὴν τότε τροπὴν τοῦ Ἡλίου κατὰ τὴν 24 Ἰουνίου διασώζει κατὰ παράδοσιν ὁ λαὸς, λέγων ὅτι γυρίζει ὁ Ἡλῖος κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγίου

σύνης γέννησις ἐτέθη μετὰ τὴν χειμερινὴν τροπὴν, ὅτε ἤρχετο ἡ αὐξησις τῶν ἡμερῶν. Ἐν Ἱεροσολύμοις τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου ἐξηκολούθουν νὰ ἐορτάζωσι τῇ ἑορτῇ τῶν Θεοφανίων (1), ἥτοι τῇ 6 Ἰανουαρίου, ἐπὶ τῇ βάσει ὅτι ἐβαπτίσθη ὁ Σωτὴρ, κατὰ τὸν Εὐαγγελιστὴν, τριάκοντα ἐτῶν, ἐπομένως τῇ ἡμέρᾳ καθ' ἣν ἐγεννήθη καὶ συνεπλήρωσε τὸ τριακοστὸν ἔτος. Ἀλλ' οὐχ ἤττον καὶ ἐκεῖ περὶ τὸ 431 καὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ πανταγοῦ τῆς Ἀνατολῆς (πλὴν τῆς Ἀρμενίας) εἰτήχθη ἡ 25 Δεκεμβρίου.

Τὴν ἀρχαίαν ἐνότητα τῶν δύο τούτων μεγάλων ἑορτῶν ἐτήρησαν ἡ Ἐκκλησία ἐν τῷ δωδεκαημέρῳ καὶ ἐν τῇ ὁμοιότητι τῶν Ἀκολουθιῶν. Ἐντεῦθεν νοοῦμεν διὰ τί ἀντὶ τοῦ Τρισαγίου ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν Χριστουγέννων ψάλλεται τὸ «Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε». Διότι τῇ Παραμονῇ τῶν Θεοφανίων ἐβαπτίζοντο οἱ Κατηχούμενοι ὅπως καὶ ἐν τῷ Μ. Σαββάτῳ. Ἐντεῦθεν προήλθε καὶ ἡ νηστεία· ἐντεῦθεν ὁ Μ. Ἀγιασμός· ἐντεῦθεν ἡ ἀνάγνωσις πολλῶν Προφητειῶν. Ἐπειδὴ λοιπὸν προετάχθη καὶ τῶν Χριστουγέννων Παραμονή, ἐτηρήθησαν καὶ τὰ χαρακτηριστικά. Μόνον δὲ ὁ Ἀγιασμός δὲν τελεῖται κατὰ τὴν Παραμονὴν καὶ ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων.

Κατ' ἀμοιότατας τὰς Παραμονὰς ἐψάλλοντο ἐπὶ τῶν Αὐτοκρατόρων αἱ βασιλικαὶ λεγόμεναι Ὁραὶ, διότι κατ' αὐτὰς παρευρίσκειτο ὁ Βασιλεὺς συνήθως ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τοῦ Παλατίου. Ἐὰν δὲ συνέπιπτεν ἡ Παραμονὴ τῷ Σαββάτῳ ἢ Κυριακῇ, ἐτελεῖτο ἡ συνήθης Λειτουργία τῇ τρίτῃ ὥρᾳ (τῇ 9 π. μ. καθ' ἡμᾶς), καὶ μετὰ ταῦτα αἱ ὥραι, ὡς σημεῖοι ὁ Κωδινὸς Κουροπαλάτης (2). Ἄλλως ἐτελεῖτο ἡ Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου ἐν

¹ Ἰωάννου, ὅπερ πολλοὶ τῶν ἀπλουστέρων παρανοοῦντες, ἐκλαμβάνουσιν ὅτι περιστρέφεται περὶ ἑαυτὸν ὁ ἥλιος κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην· διὸ καὶ πολλοὶ διὰ μελανῶν ὑέλων ἢ μανδηλίων προσπαθοῦσι νὰ ἴδωσι τὴν περιστροφὴν· πολλοὶ δὲ πιστεύουσι καὶ ὅτι εἶδον αὐτήν.

(1) Διὰ τὸν λόγον τούτον καὶ ὅτε ἐχωρίσθησαν τὰ Χριστοῦγεννα ὀνομάσθησαν παρὰ τινα Θεοφάνια, ὅπερ κατακρίνει ὁ Ἱερώνυμος (in Ezech. c. 1).

(2) Ὁσάκις γίνεται παραπομπὴ ἀπλῶς εἰς τὸν Κωδινόν, ἔννοεῖται ὁ Κουροπαλάτης καὶ τὸ περὶ Ὀσφικίων βιβλίον του. Ἀξίσημεῖωτα δὲ ἐκ τῆς

τῷ Ἑσπερινῷ. Ἡ τάξις αὕτη εἶναι ἡ τηρουμένη ἄχρι τοῦδε, μόνη δὲ διαφορά εἶναι ὅτι νῦν, διὰ τὴν τύχην ἢ Παραμονὴν τῷ Σαββάτῳ ἢ Κυριακῇ, αἱ μὲν ὥραι ψάλλονται τῇ Παρασκευῇ, ἢ δὲ Λειτουργίᾳ τοῦ Μ. Βασιλείου τελεῖται τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς. Αἱ ὥραι δὲ ὁμοιάζουσι πρὸς τὰς τῆς Μ. Παρασκευῆς. Ψαλμοὶ κατάλληλοι ἀντικαθιστῶσι τοὺς τῶν συνήθων Ὁρῶν προστίθενται κατάλληλα τροπάρια, κατάλληλα ἀναγνώσματα ἐκ τῆς II. καὶ K. Διαθήκης. Ἐν δὲ τῷ Ἑσπερινῷ, ὅστις εἶναι κυρίως ἀρχὴ τῆς ἑορτῆς καὶ πρώτη, οὕτως εἰπεῖν, Λειτουργία (I), ἀναγιώσκονται κατὰ μίμησιν τοῦ Μ. Σαββάτου πολλαὶ Προφητεῖαι. Μόνη δὲ διαφορά μεταξύ τῶν δύο Παραμονῶν εἶναι ὅτι ἐν τῇ τῶν Θεοφανίων τελεῖται Μ. Ἁγιασμὸς μετὰ τὸ τέλος τῆς Λειτουργίας, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν τῆς ἑορτῆς. Ὁ Ἁγιασμὸς δὲ τῆς Παραμονῆς, ὡς εἶρηται καὶ ὀλίγω πρότερον, ἔλαβε, φαίνεται, τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ βαπτίσματος τῶν Κατηχουμένων κατὰ τὴν Παραμονὴν τῶν Θεοφανίων. Ἐντεῦθεν καὶ πολλοὶ ἄχρι τοῦδε ἀναμένουσι τὴν νύκτα τῶν Θεοφανίων, ἵνα βαπτίσωσι τὰ τέκνα τῶν.

Τὸν Ὁρθρον ἀμφοτέρων τῶν μεγάλων τούτων ἑορτῶν ἐκόσμησαν οἱ δύο μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ὑμνογράφοι διὰ λαμπρῶν πεζῶν καὶ ἐμμέτρων Κανόνων. Ἐν τῇ Λειτουργίᾳ δὲ ψάλλεται, ὡς ὕμνος τῆς ἡμέρας, τὸ ἀρχαιότατον Κοντάκιον (περὶ τὸ τέλος

περιγραφῆς (ἐν τῷ 6 κεφαλαίῳ) τῶν Ὁρῶν τὰ ἐξῆς. Τοὺς Ψαλμοὺς ἀνεγίνωσκεν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος, τὰς Προφητείας καὶ τὸν Ἀπόστολον ὁ Πρωτοπρεσβύτερος, τὸ Εὐαγγέλιον τῆς μὲν πρώτης ὥρας ὁ Πρωτοπαπᾶς τῶν δὲ λοιπῶν οἱ λοιποὶ ἱερεῖς. Ὁ Κανονάρχης (εἰς τὸ «Καὶ νῦν») ἀνεγίνωσκε τὸ Δοξαστικόν, ἐπολυχρόνιζε τρίς τὸν Βασιλέα καὶ εἶτα ἐψάλλετο πάλιν τὸ Δοξαστικόν. Εἰς τὸν ἑσπερινὸν μετὰ πολλῆς πομπῆς παρίστατο πάλιν ὁ Βασιλεὺς. Κατὰ δὲ τὸν Πορφυρογέννητον καθ' ἅπαν τὸ Δωδεκαήμερον ἐγίνοντο ἐστίασεις. Τῇ ἕκτῃ ἡμέρᾳ καὶ μάλιστα τῇ τῶν Φώτων εἰσία ὁ Βασιλεὺς τὸν Πατριάρχην καὶ τὸν κληρὸν αὐτοῦ.

(I) Δευτέρα, οὕτως εἰπεῖν, Λειτουργία δύναται νὰ κληθῇ ἡ ἁσματικὴ Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου, ἥτις φέρει καὶ αὐτὴ τὸν χαρακτῆρα τῆς Λειτουργίας, ὡς ὀψόμεθα ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ. Ἡ τρίτη Λειτουργία εἶναι γνωστῆ. Ἐντεῦθεν κατανοεῖ τις πόθεν προῆλθεν ἡ διάταξις παρὰ Λατίνοις νὰ τελῶνται αὐθημερὸν τρεῖς Λειτουργίαι τῇ ἑορτῇ τῶν Χριστουγέννων.

της 5 ἑκκτον.) Ῥωμανοῦ τοῦ μελωδοῦ, τὸ «Ἦ Παρθένος σήμερον. . . .» Ὁ ἀρχαῖος οὗτος ὕμνος πρὸς τοὺς ἄλλοις σώζει καὶ μέλος ἰδιόδηθμον καὶ ἀξιοσημείωτον. Μετὰ δὲ τὴν Λειτουργίαν τῶν Φώτων (ἄπερ καὶ Θεοφάνια ἰδίως νῦν λέγονται), τελεῖται ὁ Μ. Ἀγιασμὸς εἰς ἀνάμνησιν τοῦ βαπτίσματος τοῦ Κυρίου. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτα ἐν αὐτῷ τὰ τροπάρια τοῦ Σωφρονίου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Ἀξιοσημείωτον πρὸς τούτοις ἐστὶ τοῦ Μ. Ἀγιασμοῦ εἰς ἄλλας ἡμέρας δὲν γίνεται χρῆσις (1). Διὰ τοῦτο καὶ εἰσῆχθη ὁ μικρὸς Ἀγιασμὸς ὁ καὶ κατὰ πάσαν νοσημνίαν ἐν τῷ Παλατίῳ Κωνσταντινουπόλεως τελούμενος πλὴν τῆς τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ Ἰανουαρίου· διότι ἐτελεῖτο ἐντὸς τῶν μηνῶν τούτων τῇ 14 Σεπτεμβρίου καὶ τῇ 6 Ἰανουαρίου. Τὸν μικρὸν Ἀγιασμὸν διέταξεν ὁ κλεινὸς Πατριάρχης Φώτιος.

Ἄν καὶ ἡ Παραμονὴ ἐκάστης τῶν δύο τούτων μεγάλων ἑορτῶν εἶναι καὶ τὰ Προεόρτια αὐτῶν, οὐχ ἤττον ὅμως τὰ Προεόρτια τῶν Χριστουγέννων κυρίως μὲν ἀρχονται ἀπὸ τῆς 20 Δεκεμβρίου ἢ καὶ τῆς 18 τῆς καὶ Κυριακῆς τῶν Προπατόρων καὶ Κυριακῆς πρὸ Χριστοῦ Γεννήσεως (διότι ἐν Κυριακῇ τελεῖται ἡ μνήμη), ἐκ τῶν ὁρίων δηλ. ὅτε ἤρχετο ἡ μετὰ νηστείας προπαρασκευὴ μέχρι τῆς εποχῆς τοῦ Βαλταμῶνος. Ὅτε δὲ ἐξετάθη ἡ νηστεία εἰς τεσσαράκοντα ἡμέρας (ὅπερ κυρίως ἐν Μοναστηρίοις συνέθη κατ' ἀρχὰς διὰ λόγους, οὗς ὄρα παρ' Ἄνας. τῷ Συναίτη ἐν Συλλογῇ Ῥάλλη κτλ. τόμ. 4, σελ. 580), ἐθεωρήθη καὶ ὁ χρόνος οὗτος (ὡς ἡ Μ. Τεσσαρακοστὴ) Προεόρτια τῶν Χριστουγέννων διὰ τοῦτο καὶ ψάλλονται αἱ Καταβασαί τῆς Ἑορτῆς καὶ τὸ προεόρτιον Κοντάκιον κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν μετὰ τὴν 21 Νοεμβρίου. Τὰ Προεόρτια δὲ τῶν Θεοφανίων ἀρχονται ἀπὸ τῆς 2 Ἰανουαρίου.

Πλείω περὶ τῆς νηστείας τῆς πρὸ τῶν Χριστουγέννων, ὡς καὶ περὶ τῶν λοιπῶν, ὀψόμεθα παρακατιόντες. Τοῦτο δὲ μόνον ση-

(1) Μόνον εἰς τοὺς κωλυμένους νὰ κοινωνήσῃσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων μεταδίδοται πρὸς παραμυθίαν Μ. Ἀγιασμὸς. Ἄθλιον δὲ ποτε ἔλαβε τὴν ἀρχὴν ἢ τοιαύτη συνήθεια.

μαιωτέον ἐνταῦθα, ὅτι αὐτὴ, ὡς καὶ ἡ πρὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἀναφέρονται ὡς ὑπάρχουσαι ἐν τῷ τόμῳ τῆς ἐνώσεως, τῷ συνοδικῶς ἐκδοθέντι ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 10 Ἐκατονταετηρίδος. Μόνον δὲ ἡ διάρχεια δὲν ἦτο ὠρισμένη διὰ τοὺς λαϊκούς, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Βαλσαμῶνος (ᾠρα 4. τόμ. Ῥάλλη κτλ.).

2) Ἡ Περιτομὴ τοῦ Κυρίου (τῆ 1. Ἰανουαρίου).—Ἀφοῦ καθιερώθη ἡδὴ ἡ 25. Δεκεμβρίου ὡς ἡμέρα τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου, ἐπόμενον ἦτο ὅτι καὶ αἱ ἄλλαι ἐπίσημοι στιγμαὶ ἐκ τοῦ βίου αὐτοῦ, ἐν Εὐαγγελίοις περιεχόμεναι, ἤθελον ὀρισθῆ καὶ καθιερωθῆ.

Ἐν τούτοις ἐπὶ πολὺν χρόνον οὐ μόνον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Δύσει αὐτὴ ἦν ἡ ἀγνωστος ἡ δευτερεύουσα τε ἡ ἑορτὴ τῆς Περιτομῆς. Καὶ ἐν μὲν τῇ Ἀνατολῇ ἐπετελεῖτο μᾶλλον τῆ 1. Ἰανουαρίου ἡ μνήμη τοῦ Μ. Βασιλείου, τοῦ μεγάλου φωστῆρος τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν δὲ τῇ Δύσει ὁ Καיסάριος Ἀρελατὴς Ἐπίσκοπος (Sermo 129 § 130) παραινεῖ νὰ ἀγῶσι τὴν πρώτην Ἰανουαρίου ὡς ἡμέραν πένθους διὰ τὰς τότε (ἀφοῦ μαλιστα ἀπὸ Ἰουλίου Καίσαρος ἦν ἡ πρώτη τοῦ ἔτους) τελουμένης βδελυρίας τῶν Ἐθνικῶν (ἐπανελήφθησαν τὰ ἀρχαῖα Saturnalia), ἃς πολλοὶ ἐμιμοῦντο. Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Κατσαρίος: jejunemus ergo et stultitiam miserorum hominum lugeamus . . . Pro illis miseris, qui Calendas colunt, Deum quantum possumus, supplicemus.

Πολλὰ αὐτὸ ἐθεωρεῖτο ὡς ὀγδόη ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων, ἦτοι ἡμέρα ἀποδόσεως τῆς ἑορτῆς. Διὰ τοῦτο καὶ παρ' ἡμῖν σημεῖοῦται ἡ δευτέρα Ἰανουαρίου ὡς προεόρτιος ἡμέρα τῶν Θεοσανίων.

3) Ἡ Ὑπαπαντὴ (τῆ 2. Φεβρουαρίου). — Καὶ ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐλάβε τὴν ἀρχὴν ἐν τῇ Δύσει εἰς ἀνάμνησιν τῆς μετὰ 40 ἡμέρας κατὰ τὸν Νόμον (Λευίτ. 12, 2) ἐν τῷ Ναῶ παραστάσεως τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ νεοτεχθέντος παιδίου, τοῦ προαιωνίου ἄμκ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἡ ἑορτὴ ὡς καὶ ἡ χρονολογία ὠρίσθησαν μετὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς 25. Δεκεμβρίου. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦν ἀγνωστος ἡ ἑορτὴ. Κινηθεὶς δὲ ἐκ τῶν συμφορῶν μάλιστα ἐν Μυσίᾳ ὁ Ἰουστινιανὸς (πρὸς τοὺς ἄλλους κατεστράφη ἡ Προμητιούπολις), ἀτάττει καὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος Ὑπαπαντῆν

ἄρτι πρῶτος ἀπανταχοῦ ἐορτάζεσθαι» (Νικηρ. Κάλλ. 17, 28). Ἐκ δὲ τοῦ Παύλου Διακόνου (de gest. Rom. I. 14) φαίνεται ὅτι ἐπιτηδες ἐδόθη καὶ ἡ ὀνομασία τῆς ἐορτῆς Ὑπαπαντή, ἵνα ἰλεως ὑπαντήσῃ ὁ Θεὸς καὶ τοῖς τότε κατατροχομένοις. Συμφωνεῖ τούτῳ καὶ τὸ Μεγάλυνάριον: «Θεοτόκε ἡ ἐλπίς πάντων τῶν Χριστιανῶν, σκέπε, φρούρει, φύλαττε τοὺς ἐλπίζοντας εἰς Σέ».

Παρὰ Λατίνοις ἐπεκλήθη ἡ ἐορτὴ αὕτη Festum purificationis Mariae καὶ Festum candelarum s. luminum (τῶν κανδηλῶν ἢ φώτων). Ἡ τελευταία αὕτη ὀνομασία προήλθεν ἐκ τῆς μετὰ λαμπάδων λιτανείας καὶ λειτουργίας παρ' αὐτοῖς κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην. Πιθανὸν δὲ ὅτι ἔδωκαν ἀφορμὴν αἱ κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον (ὑπὸ Νουμᾶ τῷ Pluto Februus καθ' ἑρ.) τελούμενοι καθαρισμοὶ δι' ὕδατος (Lupercalia) καὶ διὰ πυρός (Amburbalia).

4) Ἡ Μεταμορφώσις τοῦ Σωτήρος (τῆ 6. Αὐγούστου).—Ἡ ἐορτὴ αὕτη ἐν μὲν τῇ Παλαιστίνῃ ἦν ἀρχαιοτάτη· διότι ἐκεῖ ἦν τὸ Θαβῶριον ὄρος, ὅπου κατὰ παράδοσιν μετεμορφώθη ὁ Σωτήρ. Ἡ δὲ ἅγια Ἑλένη ἀνήγειρε Ναὸν εἰς ἀνάμνησιν, οὗτινος τὰ ἐγκαίνια ἐτελέσθησαν τῆ 6. Αὐγούστου. Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι προήλθε καὶ ἡ ἡμέρα τῆς ἐορτῆς· διότι ἀλλαγῶ ἐγένετο ἡ ἀνάμνησις τῆς Μεταμορφώσεως πρὸ τοῦ Πάσχα (1).

Ἐν τούτοις ἀλλαγῶ τῆς Ἀνατολῆς πολὺ βραδύτερον εἰσῆχθη ὡς μεγάλη ἐορτὴ καὶ μάλιστα κατὰ τὴν 6. Αὐγούστου. Ἐν δὲ τῇ Δύσει μόλις κατὰ τὴν 12 Ἐκατονταετηρίδα εἰσῆχθη εἰς τινα Μοναστήρια καὶ κατέστη κοινὴ μόλις μετὰ τὴν ἐπιφανῆ νίκην κατὰ τῶν Τούρκων ἐν Βελιγραδίῳ τῆ 6. Αὐγούστου 1456.

Ἐκ τῆς παλαιᾶς συνηθείας νὰ προσφέρωνται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ καρποὶ παρέμεινεν ἄχρι τοῦδε τὸ νὰ εὐλογῶνται αἱ σταφυλαὶ τῆ 6. Αὐγούστου. Διότι τὸ Τυπικὸν εἶναι ἐκ τῆς Παλαιστίνης,

(1) Οὐ μόνον οἱ ὕμνοι τοῦ Κοσμᾶ καὶ ὁ λόγος τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης εἶναι γνήσιοι, ἀλλὰ καὶ ὁ λόγος τοῦ ὁσίου Ἐφραίμ τοῦ Σύρου πρέπει νὰ θεωρηθῇ γνήσιος. Διότι ἤδη εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Σάββα λέγεται ὅτι τὸ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ περὶ τῆς παραδοχῆς τῶν κανόνων τῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου ἀνεγνώσθη ἐν Ἱεροσολύμοις τῆ ἐορτῆ τῆς Μεταμορφώσεως. Ἐμμέτρον δὲ ἀνέκαθεν καὶ οἱ Ἀρμένιοι.

Επου προημιότεραι ὠσιμαῖζουσι αἱ σταφυλαί, ἐνῶ κατὰ τὸν Βαλσαμῶνα (εἰς 3. Ἀποστ. Καν.) ἐν Κωνσταντινουπόλει κηρύττει τὰς σταφυλάς ὁ Πατριάρχης ἐν τῷ ἐν Βλαχέρναις ναῶ τῇ 15. Αὐγούστου.

Ἡ νηστεία δὲ τοῦ Αὐγούστου ἡ προηγουμένη τῆς Μεταμορφώσεως ἐθεωρεῖτο ἤδη ἐπὶ Βαλσαμῶνος ὡς νηστεία πρὸς τιμὴν τῆς ἑορτῆς ταύτης, ἡ δὲ ἐπομένη πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου. Οὐχ ἦτον ὁμοίως ἡ ἀπόδοσις τῆς ἑορτῆς τελεῖται τῇ 13. Αὐγούστου καὶ ἡ 5. εἶναι Προεόρτιος αὐτῆς.

§ 13. β) *Περὶ τῶν κινητῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν.*

Κέντρον, ὡς εἴρηται πολλαχοῦ, τῶν κινητῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν ἦν ἀνεκαθεν ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ἧτις καὶ Πάσχα ἐκαλεῖτο, καὶ ἑορτῶν ἑορτὴ ἐν τῇ Ἀνατολῇ διέμεινε πάντοτε, καὶ ἀρχαιοτάτη πασῶν εἶναι καὶ ἀρχὴ τοῦ ἑβδομαδιαίου κύκλου τῶν ἑορτῶν. Προεόρτια αὐτῆς ἦσαν ἀνεκαθεν κατὰ πρῶτον μὲν λόγον ἡ Μ. Ἑβδομάς καὶ μάλιστα ἡ Μ. Παρασκευὴ (ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς Μ. Πέμπτης ἀρχομένη) καὶ τὸ Μ. Σάββατον, κατὰ δεῦτερον δὲ λόγον ἡ Μ. Τεσσαρακοστή. Μεθέορτα δὲ τοῦ Πάσχα ἦσαν ἅπαντα μὲν ἡ Πεντηκοστή μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ ἰδίων ἑορτῶν τῆς Ἀναλήψεως καὶ τῆς ἐσχάτης ἡμέρας, ἧτις κατ' ἐξοχὴν Πεντηκοστή ἐπεκλήθη, ἰδίως δὲ μεθέορτος καὶ μία ἑορτὴ εἶναι ἅπαντα ἡ Διακαινήσιμος ἑβδομάς.

Ἦνοματίσθησαν δὲ κινηταὶ αἱ ἑορταὶ αὗται αἱ ἀπαρτιζοῦσαι τὸν σπουδαιότατον κύκλον, διότι τὸ κέντρον αὐτῶν, τὸ Πάσχα, δὲν ἑορταζέται εἰς ὠρισμένην ἡμέραν τοῦ Μαρτίου ἢ τοῦ Ἀπριλίου, ἀλλὰ τῇ Κυριακῇ τῇ μετὰ τὴν Πανσέληνον τῆς Ἰσημερίας, ὡς ὠρισεν ἡ Ἀ. Οἰκουμένη Σύνοδος ἡ ἐν Νικαίᾳ, ἧτις καὶ κατέπαυσε τὰς περὶ τοῦ Πάσχα ἐριδας καὶ ἀνέθετο τῷ Ἀλεξανδρείας Ἐπισκόπῳ νὰ ἀναγγέλλῃ ἐκάστοτε (τῇ ἑορτῇ τῶν Θεοφανίων δι' ἐγκυκλίῳ ἐπιστολῆς τοῦτο ἐγίνετο), τίς ἦν ἡ Κυριακὴ τοῦ Πάσχα. Ἡ Κυριακὴ δὲ αὕτη ἠδύνατο νὰ συμπέσῃ εἰς μίαν τῶν ἡμερῶν ἀπὸ 22 Μαρτίου μέχρις 25 Ἀπριλίου. Διότι ὡς ἡμέρα Ἰσημερίας ὠρί-

σθη τότε ἡ 21 Μαρτίου, καὶ αὕτη κανονίζει ἄχρι τοῦδε τὸ Πάσχα κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἐκκλησίας, ὅπου ἦθις τότε ἡ παιδεία καὶ αἱ Μαθηματικά Ἐπιστήμια.

α) Περὶ τῆς μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καθόλου.

Ἡ διὰ συντόνου προσευχῆς καὶ νηστείας προπαρασκευὴ εἰς τὸ ἄγιον Πάσχα, ἡ Μ. Τεσσαρακοστὴ καλουμένη, εἶναι ἀρχαιοτάτη, καὶ εἰς Ἀποστολικὴν παραδόσιν ἀνάγουσιν αὐτὴν οὐ μόνον ὁ Ἀποστολικὸς κανὼν (69) ἀλλὰ καὶ ὁ Τερτυλιανὸς Nos unam quadragesimam secundum traditionem Apostolorum, toto nobis orbe congruo, jejunamus (ad Marcellam 27 ἢ 54). Ὀνομάσθη δὲ τεσσαρακοστὴ, διότι κατὰ μίμησιν τῆς τεσσαρακονθήμερου νηστείας τοῦ Κυρίου οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοί, ἐντὸς τεσσαράκοντα περίπου ἡμερῶν, ἢ ἐνήστευσον αὐστηρῶς (ἕπερ ἰδίως τῆ Μ. Παρασκευῆ καὶ τῶ Μ. Σαββάτῳ ἐγίνετο), ἢ μετρίως μετεῖχον τροφῆς (ἀπὸ τῆς ἡμέρας μετὰ τὴν 3 μ. μ., ἥτις ἐννάτη ἐκαλεῖτο), ἢ ἀπειχον τῶν πρὸς ἡδονὴν τροφῶν, ἀρκοῦμενοι τῇ ξηραγίᾳ ἢ ἄλλαις μὴ διεγερούσαις τὰ πάθη τροφαίς. Οὕτω πρέπει νὰ νοηθῶσι τὰ πολυθρόλλητα χωρὶς τοῦ Εἰρηναίου, Διονυσίου Ἀλεξανδρείας καὶ Σωκράτους.

Καὶ δὴ, ὁ μὲν Εἰρηναῖος ἐν τῇ πρὸς Βίκτωρα ἐπιστολῇ λέγει «Οὐδὲ γὰρ μόνον περὶ τὰς ἡμέρας ἐστὶν ἡ ἀμφοισθήτησις, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἶδους αὐτοῦ τῆς νηστείας· οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν· οἱ δὲ, δύο· οἱ δὲ καὶ πλείονας. Οἱ δὲ, τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινὰς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Καὶ τοιαύτη μὲν ποικιλία τῶν ἐπιτηρούντων, οὐ νῦν ἐφ' ἡμῶν γεγνηῖα, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρότερον ἐπὶ τῶν πρὸ ἡμῶν» (παρ' Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. 5,24). Ὁ δὲ Διονύσιος «Μηδὲ τὰς ἐξ τῶν νηστειῶν ἡμέρας ἴσως μηδὲ ὁμοίως πάντες διαμένουσιν· ἀλλ' οἱ μὲν καὶ πάσας ὑπεριθέασιν, ἅτιτοι διατελοῦντες· οἱ δὲ, δύο· οἱ δὲ τρεῖς· οἱ δὲ τέσσαρας· οἱ δὲ οὐδεμίαν.... Οἱ δὲ τινες οὐχ ὅπως οὐχ ὑπεριθέμενοι, ἀλλὰ μηδὲ νηστεύσαντες, ἢ καὶ τρυφήσαντες τὰς προαγούσας τέσσαρας, εἴτα ἐλθόν-

τες ἐπὶ τὰς τελευταίας δύο καὶ μόνας ἡμέρας αὐτὰς ὑπερι-
 θέντες, τὴν τε παρασκευὴν καὶ τὸ σάββατον, μέγα τι καὶ λαμπρὸν
 ποιεῖν νομίζουσιν, ἂν μέχρι τῆς ἑω διαμείνωσιν» (ἐν τῇ πρὸς Βα-
 σιλείδην Ἐπιστ.). Ὁ δὲ Ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Σωκράτης
 ἐκ τῆς ὁ Ἐκατονταετηρίδος λέγει τάδε: «Αὐτίκα τὰς πρὸ τοῦ
 Πάσχα νηστείας, ἄλλως παρ' ἄλλοις φυλαττομένας ἔστιν εὐρεῖν.
 Οἱ μὲν γὰρ ἐν Ῥώμῃ τρεῖς πρὸ τοῦ Πάσχα ἑβδομάδας, πλὴν
 Σαββάτου (1) καὶ Κυριακῆς συνημένας νηστεύουσι. Οἱ δὲ ἐν
 Ἰλλυριοῖς καὶ ἔλη τῇ Ἑλλάδι, καὶ οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (καὶ Πα-
 λαιοστίνῃ κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Σωζομένου) πρὸ ἑβδομάδων
 ἕξ τὴν πρὸ τοῦ Πάσχα νηστείαν νηστεύουσι, τεσσαρακοστὴν αὐ-
 τὴν ὀνομάζοντες. Ἄλλοι δὲ παρὰ τούτους (οἱ ἐν Κωνσταντινου-
 πόλει καὶ πέρας μέχρι Φοινίκης κατὰ Σωζόμ.) πρὸ ἑπτὰ τῆς ἑορ-
 τῆς ἑβδομάδων τῆς νηστείας ἀρχόμενοι καὶ τρεῖς μόνας πενθη-
 μέρους ἐκ διαλειμμάτων νηστεύοντες, οὐδὲν ἤττον καὶ αὐτοὶ τεσ-
 σαρακοστὴν τὸν χρόνον τοῦτον καλοῦσιν.... Ἔσται δὲ εὐρεῖν
 οὐ μόνον περὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν διαφωνοῦντας, ἀλλὰ καὶ
 τὴν ἀπογὴν τῶν ἐδεσμάτων οὐχ ὁμοίαν ποιοῦμένους. Οἱ μὲν γὰρ,
 πάντῃ ἐμψύχων ἀπέχονται· οἱ δὲ, τῶν ἐμψύχων ἰχθύος μόνους
 μεταλαμβάνουσι. Τινὲς σὺν τοῖς ἰχθύσι, καὶ τῶν πτηνῶν ἀπο-
 γεύονται, εἰς ὕδατος καὶ αὐτὰ κατὰ τὸν Μωϋσῆν γεγενῆσθαι λέ-
 γοντες. Οἱ δὲ καὶ ἀκροδρύων καὶ ὠν ἀπέχονται. Τινὲς δὲ καὶ
 ξηροῦ ἄρτου μόνου μεταλαμβάνουσι, ἄλλοι δὲ οὐδὲ τούτου. Ἐτε-
 ροὶ δὲ ἄχρις ἐνάτης ὥρας νηστεύοντες διάφορον ἔχουσι τὴν
 ἐστίασιν» (Ἐκκλ. Ἰστ. 5, 22).

Ἐκ τῶν παρατεθέντων τούτων χωρίων μανθάνομεν ὅτι οἱ εἰς
 ἕξ μόνον ἑβδομάδας περιορίζοντες τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν περι-

(1) Κατὰ λάθος ἐξαίρει τὸ Σάββατον ὁ Σωκράτης· διότι ἐνήστευον κα-
 τ' αὐτὸ ἐν Ῥώμῃ. Ἴσως εἶναι μεταγενεστέρα προσθήκη τῶν ἀντιγραφῶν.
 Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι ὁ σχολιαστὴς τοῦ Σωκράτους Οὐαλέσιος εἰς ὑπο-
 στήριξιν τῆς ἐν Ῥώμῃ συνήθειας τοῦ συνάπτειν τρεῖς ἑβδομάδας πρὸ τοῦ
 Πάσχα φέρει τὴν ὀνομασίαν (in Ordine Romano) τῆς πρὸ τῶν Βασιῶν Κυ-
 ριακῆς Dominica mediana, ἀντὶ συνήθους Dominica de passione Domini ὡς
 νῦν λέγεται.

λάμβανον ἐν αὐτῇ καὶ τὴν Μ. Ἑβδομάδα, ἧς ἀρχὴν ἐθεώρουν τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων. Τοῦτο δὲ συνέθη ἐν Ῥώμῃ· ἀλλ' ἐπειδὴ, ἀφαιρουμένων τῶν ἐξ Κυριακῶν, ἔμενον 36 ἡμέραι (1), ὁ πάπας Γρηγόριος Β.' (715—31) προσέθηκε καὶ τέσσαρας ἄλλας ἡμέρας πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ τεσσαράκοντα ἀριθμοῦ. Καὶ οὕτως ἔκτοτε ἀρχεται παρ' αὐτοῖς ἡ Μ. Τεσσαρακοστὴ ἀπὸ τῆς Τετάρτης τῆς 7^{ης} πρὸ τοῦ Πάσχα Ἑβδομάδος. Ὅσοι δὲ ἐπὶ τὰς ἑβδομάδας ἐνήστειον πρὸ τοῦ Πάσχα (ἵνα ἔχωσιν ἴσως ἰσαριθμούς τῆ Πεντηκοστῆ ἑβδομάδας), ὅπερ ἐπεκράτησεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ, ἐχώρισον τὴν Μ. ἑβδομάδα τῆς Τεσσαρακοστῆς, ὡς καὶ τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου καὶ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων, καὶ οὕτως ἀπρητίσθη παρ' ἡμῖν ἡ Μ. Τεσσαρακοστὴ εἰς ἀνάμνησιν τῆς τεσσαρακονθημέρου νηστείας τοῦ Κυρίου, τοῦ ὁποῦ μνεῖα γίνεται ἐν ταῖς ἱεραῖς Ὑμνοῖς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. Ἡ κατάλυσις δὲ τῆς νηστείας τῷ Σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ δὲν προσκρούει εἰς τὸν 40 ἀριθμὸν, διότι κυρίως εἶναι κατάλυσις οἴνου καὶ ἐλαίου, ἐπομένως εἶναι εἶδος καὶ τοῦτο ἐγκρατείας, ἧτις καὶ νηστεία καὶ αὐτὴ λέγεται.

Πρὸς τοῦτοις ἐκ τῶν παρατεθέντων χωρίων μανθάνομεν, διὰ τί ἄχρι τοῦδε τρεῖς ἰδίως ἑβδομάδες διακρίνονται ἐν τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ. Γνωστὸν ἐστὶ ἡ πρώτη ἑβδομάς (ἧτις καὶ καθαρά λέγεται) καὶ ἡ Μ. Ἑβδομάς διακρίνονται ἐπὶ νηστεία καὶ συντόνω προσευχῇ. Ἐν τούτοις καὶ ἡ πέμπτη ἑβδομάς τῶν νηστειῶν διακρίνεται ἐπὶ συντόνω προσευχῇ· διότι κατ' αὐτὴν ψάλλεται ὁ Μ. Κανὼν ἐν τῷ Ὁρθρῳ τῆς Πέμπτης ἡμέρας, κατ' αὐτὴν καὶ ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος ἐν τῷ Ὁρθρῳ τοῦ Σαββάτου εἰς ἀνάμνησιν πολλῶν κατὰ διαφόρους καιροὺς ἀπαλλαγῶν τῆς Κωνσταντινου-

(1) Ὁ ὑπολογισμὸς οὗτος ἰδῶκε, φαίνεται, ἀφορμὴν εἰς τὴν παρὰ πᾶσι ἐγνωσὴν τῆς ἀποδεκατώσεως, ὅτι δηλ. διὰ τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἀποδεκατοῦμεν τῷ Θεῷ τὸ δέκατον τῶν 365 ἡμερῶν τοῦ ἔτους. Ἐπειδὴ δὲ τετράκις τοῦ ἔτους ἐγίνοντο νηστεῖαι, ἤρξαντο ἐν τῇ Δύσει ἀπὸ Λέοντος τοῦ Μεγάλου νὰ θεωρῶσιν αὐτάς, ὡς νηστείας πρὸς ἀναμνησὸν τῶν τεσσάρων ὡρῶν τοῦ ἔτους, quatuor tempora.

πέλειος ἀπὸ ἐπιδρομῶν βερβέρων. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι παρ' ἄλλοις διεκρίνετο ἡ Ἑβδομάς τῆς Στυροπροσκυνήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Προηγιατμένη Λειτουργίᾳ τῆς Τετάρτης ἀρχονται καὶ αἱ δεήσεις ὑπὲρ τῶν πρὸς τὸ Φῶτισμα Κατηγουμένων.

Σημειώτεον πρὸς τούτοις ὅτι ἀντὶ τῶν τριῶν ἑβδομάδων τῆς λεγομένης νηστείας τῶν Νινευιτῶν παρὰ Σύροις προέταξεν ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία τρεῖς ἑβδομάδας ὡς προοίμια τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. Καὶ ἐν μὲν τῇ Α. Κυριακῇ, ἀναγιγνωσκόμενης ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου τῆς παραβολῆς τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου, ἐξ ἧς καὶ ἡ Κυριακὴ ἐπεκλήθη, μανθάνομεν τὴν ἀρχὴν καὶ βίβσιν τῶν ἀρετῶν, τὴν ταπεινοφροσύνην. Ἐν δὲ τῇ Β. τοῦ Ἀσώτου μανθάνομεν τὸ κυριώτατον μέσον, τὴν ἐγκράτειαν. Ἐν δὲ τῇ Κυριακῇ τῆς Ἀποκρώς, ἣτις εἶναι καὶ ἡ τελευταία τοῦ κατὰ ἑβδομάδας ἀνακυκλουμένου ἔτους, ἀναγινώσκεται τὸ περὶ τῆς δευτέρας παρουσίας Εὐαγγέλιον (1), ἵνα ὑπομιμνήσκη καὶ τῷ δυστροποῦντι τὸ κυριώτατον ἐλαττέριον τῆς ἀρετῆς, τὴν θεϊὰν δίκην. Διὰ τοῦτο καὶ τῷ προηγουμένῳ Σαββάτῳ τελεῖται μνημόσυνον ὑπὲρ πάντων τῶν ἐπ' ἐλπίδι ἀναστάσεως κεκοιμημένων. Τῇ δὲ Κυριακῇ τῆς Τυρινῆς, ἀφοῦ διὰ τῆς ἀποχῆς ἀπὸ τοῦ κρέατος καθ' ὅλην τὴν ἑβδομάδα προπαρασκευάσθημεν εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐγκρατείας, παραινούμεθα ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου νὰ ἀφῶμεν τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἵνα ἀφήτῃ ἡμῖν καὶ τὰ ἡμέτερα ὁ Πατὴρ ἡμῶν ὁ Οὐράνιος. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ προῆλθεν ἡ πολλαχοῦ σωζομένη συνήθεια τοῦ νὰ συγχωρῶσιν ἀλλήλους ἐν τῷ ἑσπερινῷ τῆς Κυριακῆς.

Μετὰ τὰ εἰρημένα ἀξιοσημείωτα, ὅσα λέγει ὁ θεὸς Χρυσόστομος περὶ νηστείας καθόλου « Ταῦτα εἶπον, οὐχ ἵνα νηστείαν ἀτιμάζωμεν, ἀλλ' ἵνα νηστείαν τιμῶμεν· τιμὴ γὰρ νηστείας, οὐχὶ σιτιῶν ἀποχῆ, ἀλλ' ἀμαρτημάτων ἀναχώρησις, ὡς ὅγε τῇ τῶν

(1) Ἐπειδὴ ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ὡς ἀρχὴν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους ἐθεώρησε τὰ Χριστούγεννα, διὰ τοῦτο καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς δευτέρας παρουσίας μετέθεσεν εἰς Κυριακὴν πρὸ τῆς νηστείας τῶν Χριστουγέννων, ἣτις θεωρεῖται προοίμιον τῆς ἑορτῆς ταύτης.

βρωμάτων μόνον δρίζων τὴν νηστείαν, οὗτός ἐστιν ὁ μάλιστα ἀτιμᾶζων αὐτήν. Νηστεύεις; δεῖξόν μοι διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν. Ποίων ἔργων, φησὶν; ἐὰν ἴδῃς πένητα, ἐλέησον· ἐὰν ἴδῃς ἐχθρὸν, καταλλάγηθι· ἐὰν ἴδῃς φίλον εὐδοκιμοῦντα, μὴ βασκάνης· ἐὰν ἴδῃς εὐμορρον, ὑπέβηθι. Μὴ γὰρ δὴ στόμα νηστεύετω μόνον, ἀλλὰ καὶ ὀφθαλμός, καὶ ἀκοή, καὶ πόδες, καὶ χεῖρες, καὶ πάντα τὰ τοῦ σώματος ἡμῶν μέλη νηστευέτωσαν χεῖρες, ἀρπαγῆς καὶ πλεονεξίας καθαρεύουσαι· νηστευέτωσαν πόδες, δρόμων τῶν ἐπὶ τὰ παράνομα θέατρα ἀριστάμενοι· νηστευέτωσαν ὀφθαλμοί, παιδευόμενοι μηδέποτε εὐμόρροις ἐπιπηδᾶν, μηδὲ ἀλλότρια περιεργάζεσθαι κάλλη. . . . Νηστευέτω καὶ ἀκοή· νηστεία δὲ ἀκοῆς μὴ δέχσθαι κατηγορίας. Νηστευέτω καὶ στόμα ἀπὸ ῥημάτων αἰσχυρῶν καὶ λοιδορίας. Τί γάρ ὄφελος, ὅταν μὲν ἀρνίθων καὶ ἰχθύων ἀπεχωμέθα, τοὺς δὲ ἀδελφοὺς δάκνωμεν καὶ κατεσθίωμεν; Ὁ κατηγορῶν ἀδελφικὰ κρέα ἔφαγε, τὴν σάρκα τοῦ πλησίον ἔδακε. Διὰ τοῦτο καὶ Παῦλος ἐφόβησεν, εἰπὼν· Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπ' ἀλλήλων ἀναλωθῆτε» (Ὁμιλ. Γ' εἰς ἀνδριάντας). Καὶ ἀλλαγῶ ὁ αὐτός θεὸς Πατὴρ λέγει· «Ὁ τροφῆς τοίνυν μεταλαμβάνων, καὶ νηστεύειν μὴ δυνάμενος, δαψιλεστέρα τὴν ἐλεημοσύνην ἐπιδεικνύσθω (1), εὐχὰς ἔκτεινεις, τὴν προθυμίαν ἐπιτεταμένην ἐχέτω περὶ τὴν ἀκράσιν τῶν θείων λογίων· ἐνταῦθα οὐδὲν ἢ τοῦ σώματος ἀσθένεια ἐμπόδιον ἡμῖν γίνεται· τοῖς ἐχθροῖς καταλλαττέσθω, πᾶσαν μνησικακίαν ἐξοριζέτω τῆς ἐαυτοῦ ψυχῆς. Ἄν ταῦτα κατορθοῦν βούληται, τὴν ἀληθῆ νηστείαν ἐπεδείξατο, καὶ ἦν μάλιστα πάντων ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν ὁ Δεσπότης. Ἐπεὶ καὶ ταύτην τὴν ἀποχὴν τῶν βρωμάτων διὰ τοῦτο κελεύει γίνεσθαι, ἵνα χαλινοῦντες τὰ σκιρτήματα τῆς σαρκός, εὐήνιον αὐτὴν ἐργαζώμεθα πρὸς τὴν τῶν ἐντολῶν ἐκπλήρωσιν» (Λόγ. 10^ο εἰς Γένεσιν). Καὶ ἐν τῷ ἐκφωνηθέντι δὲ λόγῳ

(1) Κατὰ τὸν Χρυσολόγον (Sermo VIII. de jejunio et elemos.) ὤφελον γὰρ δίδωσι πτωχοῖς τὸ ἀντίτιμον τοῦ ἀρίστου, ὅσοι μετὰ τὴν ἑννάτην ὥραν (3. μ. μεσημέρ.) δὲν ἤρκοῦντο ξηροφαγίᾳ. Πολλοὶ δὲ κατὰ τὸν Αὐγουστίνον (de quadrages. 6, 10) ἀντικαθίσταν τὴν μικρὰν στέρησιν διὰ καταγρησεως περὶ τὴν τροφήν.

τῆ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῆς Τεσσαρακοστῆς (Λόγ. 2^ο εἰς Γένεσιν) ἔνθεν μὲν χαίρει διὰ τὴν μεγάλην συζῆσιν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἔνθεν δὲ δεικνύει τὴν μεγάλην δύναμιν αὐτῆς εἰς μεταβολὴν τῶν ἠθῶν καὶ εἰς προπαρασκευὴν τὴν πρέπουσαν εἰς τὸν μυστικὸν Δεῖπνον τοῦ Κυρίου (πρβλ. καὶ τὸν Γ. λόγον αὐτοῦ κατὰ Ἰουδαίων. Ἐπίσης τοὺς δύο λόγους περὶ νηστείας τοῦ Μ. Βασιλείου. Ἀμβροσίου, de Elia et jejunio. Αὐγουστίνου epist. 30 καὶ 118. Τοῦ Λέοντος τοῦ Μεγάλου, de quadragesima. Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, in Job XXX. Epist. I. IX. Homil. in Evang. XVI.).

Πλὴν τῆς νηστείας, ἡ Προσευχή, τὸ κυριώτατον πνευματικὸν ὄπλον κατὰ τῶν πειρασμῶν, ἦν καὶ τὸ κυριώτατον ἐν τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ πρὸς παρασκευὴν εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν ἑορτῶν καὶ τὸν μυστικὸν Δεῖπνον τοῦ Κυρίου. Συχνότερα καὶ πυκνότερα εἶναι ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς μάλιστα κατὰ πᾶσαν Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν, ὡς εἴρηται καὶ ἀλλαγῶν. Σύντονος καὶ ἡ διδασκαλία τῶν Κατηγουμένων. Συχνότερον καὶ σύντονον ἦν καὶ τὸ κήρυγμα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Αἱ πλείτται ὁμιλίαι τοῦ Χρυσοστόμου ἐγένοντο τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ. Τὸν τόπον τῶν Ὁμιλιῶν κατέλαβον τὰ πολλὰ ἀναγνώσματα ἐκ πατερικῶν διαφόρων λόγων ἐν τοῖς Μοναστηρίοις. Ἐν δὲ τοῖς ἐνοριακοῖς ναοῖς κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν γίνεται κήρυγμα, ὅπου δυνατόν. Κατὰ πᾶσαν Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν τελεῖται ἄχρι τοῦδε ἡ Προηγιασμένη Λειτουργία. Κατὰ τὰς ἄλλας δὲ ἡμέρας τελεῖται ὁσάκις τύχη μνήμη ἑορταζομένου ἁγίου. Ἡ τάξις δὲ αὕτη εἶναι ἡ τοῦ Τυπικοῦ τοῦ ἁγίου Σάββα. Κατὰ τὴν πράξιν ὁμως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠδύνατο νὰ τελεσθῇ λειτουργία Προηγιασμένη καὶ ὅτε δὲν ἐωρτάζετο ἅγιός τις ἰδίως. Τοῦτο δὲ ἦδη ὀρίζει καὶ ὁ 52 κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου (τ. Ὁικοῦμ.) «Ἐν πάσαις τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς τῶν νηστείων ἡμέραις, παρεκτός σαββάτου καὶ τῆς ἁγίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἡμέρας, γινέσθω ἡ τῶν προηγιασμένων ἱερὰ λειτουργία». Κατὰ πᾶν Σάββατον καὶ τῇ Κυριακῇ τῶν Βαθίων τελεῖται ἡ Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου. Κατὰ πᾶσαν δὲ Κυριακὴν ἡ λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου. Ἐν τούτοις κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας

της Μ. Ἑβδομάδος τελείται ἡ Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων κατὰ τὴν τάξιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἄπαντα ἡ τάξις καὶ ἡ Ὑμνολογία ὡς καὶ τὰ ἀναγνώσματα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς (καὶ τοῦ προοιμίου αὐτῆς) μετὰ τῆς Μ. Ἑβδομάδος, περιέχονται εἰς τὸ Ἐκκλησιαστικὸν βιβλίον τὸ καλούμενον Τριψίδιον, ἀπὸ τῶν τριῶν ᾠδῶν, ἐξ ὧν σύγκεινται οἱ πλείστοι τῶν κανόνων τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ τινες τῆς Μ. ἑβδομάδος (1).

1) *Πρώτη Ἑβδομάς τῶν νηστειῶν.* Μετὰ τὴν Μ. Ἑβδομάδα οὐδεμία ἄλλη ἑβδομάς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς διακρίνεται παρ' ἡμῖν τοσοῦτον, ὅσον ἡ πρώτη ἑβδομάς, ἥτις καὶ καθαρὰ καλεῖται· διότι πάντες οἱ πιστοὶ ἐν αὐτῇ διὰ συντόνου προσευχῆς καὶ ἐγκρατείας (ξηροφαγίας καὶ ἀποχῆς ἀπὸ ἐλαίου καὶ οἴνου) τιμῶσι τὰς πέντε νηστήμιους ἡμέρας· πολλοὶ δὲ καὶ διὰ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως παρασκευάζονται εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀχρῶντων μυτηριῶν τῷ Σαββάτῳ ἢ τῇ Κυριακῇ.

Καθ' ἐκάστην τῶν πέντε ἡμερῶν πλὴν τῶν τακτικῶν Ἀκολουθιῶν (Ὁρθρου καὶ Ἑσπερινῶ) ψάλλονται τακτικῶς καὶ ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς αὐταῖς Ἐκκλησίαις αἱ Ὁραὶ καὶ τὸ Μέγα Ἀπόδειπνον. Τοῦτο γίνεται δι' ὅλης τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. Καὶ ἐν ἐκάστῳ μὲν ἑσπερινῶ τῶν 5 νηστήμιων ἡμερῶν δι' ὅλης τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἀναγιγνώσκονται ἀναγνώσματα ἐκ τῆς Γενέσεως καὶ τῶν Παροιμιῶν (ἐντοῦθεν καὶ αἱ ὀμιλίαι τοῦ Χρυσοστόμου). Ἐν δὲ τῇ Τριθέτῃ (τρίτῃ καὶ ἕκτῃ ὥρᾳ, αἵτινες πάντοτε συμψάλλονται) ἀναγιγνώσκεται ὁ Ἠσαίας.

Ἐν δὲ τοῖς Ἀποδείπνοις τῶν τεσσάρων πρώτων ἡμερῶν τῆς Α. ἑβδομάδος ψάλλεται ὁ Μ. Κανὼν, ψαλλομένου κατὰ σειρὰν τοῦ τετάρτου ἐκάστης ᾠδῆς ἐν ἐκάστῳ Ἀποδείπνῳ. Ἐν δὲ τῷ

(1) Θεόδωρος καὶ Ἰωσήφ οἱ Στουδίται συνεπλήρωσαν τὸ Τριψίδιον καὶ συνέταξαν τὰ πλείστα. Δὲν συμπεριλαμβάνονται τὰ τῆς Ὀκτωήχου καὶ τῶν Μηναίων. Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ πάλαι εἰς τὰς ἀπλᾶς ἑορτὰς ἀντὶ ἐνάνα ἦσαν τρεῖς ᾠδαὶ ἐν χρήσει. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὰς μνήμας τῶν ἑορταζομένων ἁγίων ψάλλονται ἄλλοι τοῦδε ἢ τρίτη καὶ ἕκτη ᾠδὴ ἐν τοῖς Μακαρισμοῖς. Κοινὴ δὲ ἐνάτη εἶναι τὸ αἴξιον ἑστίνε.

τῆς Παρασκευῆς ψάλλεται ὁ Κανὼν τοῦ Ἀκαθίστου μετὰ ἐξ οἰκῶν. Κατὰ πάντα δὲ τὰ Ἀπόδειπνα τῆς Α' ταύτης Ἑβδομάδος ἀναγινώσκεται καὶ Περικοπὴ τοῦ Εὐαγγελίου κατάλληλος. Τῷ Σαββάτῳ τελεῖται ἡ συνήθης Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου, καὶ ἡ μνήμη τοῦ Μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος διὰ τὴν διὰ τῶν Κολλύβων προφύλαξιν τῶν πιστῶν ἀπὸ τοῦ μολύσματος τῶν τροφῶν διὰ τοῦ αἵματος τῶν εἰδωλοθύτων, ὅπερ διέταξεν Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης τῆ καθαρᾶ Ἑβδομάδι (1).

Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι ὅτι τῇ Δευτέρᾳ τῆς καθαρᾶς Ἑβδομάδος συνείηζον οἱ αὐτοκράτορες νὰ διαλαθῶσι τὸν λαὸν ἀπὸ τῆς Μανουῦρας (μεγάλης Αἰθούσης τοῦ Παλατίου) «τὸ ἐν ἁγνείᾳ καὶ φόβῳ Θεοῦ ἐκτελεῖται τὴν πανσέβαστον καὶ ἁγίαν Τεσσαρακοστήν». Ἀνεγίνωσκε δὲ ὁ Ἀσκηρῆτης τὸ ἐπαναγνωστικὸν (ὄρα Πορφυρογέννητον 1, 27).

Ἡ Κυριακὴ δὲ ἐπεκλήθη τῆς Ὁρθοδοξίας διότι κατὰ ταύτην τὸ πρῶτον ἐγένετο ἡ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων ἐπὶ τῆς βασιλίδος Θεοδώρας (τῷ 842) καὶ ἐκόπατεν ὁ ἑκατονταετής καὶ ἐπέκεινα πόλεμος τῶν Εἰκονομάχων ὃ τὰ μέγιστα δεινὰ ἐπενεγκῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν. Μετὰ λιτανείας καὶ πομπῆς ἐγένετο ἡ ἀναστήλωσις καὶ ἀναθεματίσθησαν πάντες οἱ αἵρετικοὶ οἱ ἀναθεματισθέντες ὑπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ ἐμνημονεύθησαν οἱ τῆς εὐσεβείας ἀθληταί. Ἡ τελετὴ αὕτη ἐπανελαμβάνετο κατ' ἔτος (καὶ ἐπαναλαμβάν. ἐνιαχοῦ) εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θριάμβου τῆς Ὁρθόδοξου πίστεως, καὶ εἰς σημεῖον ὅτι οἱ Ὁρθόδοξοι προπαρασκευάζονται εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα καθαρὸι ἀπὸ πάσης ἀσεβείας. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ ἀναγινώσκεται ἐκ τῆς πρὸς Ἐ-

(1) Εἶχε διατάξει ὁ Παραβάτης νὰ μολύνωσι κρύφα τὰς τροφὰς ἐν τῇ ἀγορᾷ δι' αἵματος εἰδωλοθύτων. Ἐπιφανὲς ὅμως κατ' ἄνδρ ὁ Μεγαλομάρτυς ἀπεκάλυψε τὴν ἐπιβουλὴν τῷ Πατριάρχῃ Εὐδοξίῳ καὶ συνεβούλευσε τὴν τῶν Κολλύβων (βραστοῦ σίτου) χρῆσιν. Ἐντεῦθεν κατὰ πᾶν Σάββατον τῆς Α' ἑβδομάδος, ὅτε θύναται νὰ τελεσθῇ πλήρης λειτουργία, γίνεται ἡ ἀνάμνησις τῶν Κολλύβων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ σίτος εἶναι σύμβολον τῆς Ἀναστάσεως, καὶ πᾶν Σάββατον εἶναι τῶν ψυχῶν, ἐντεῦθεν καὶ ἡ χρῆσις τῶν Κολλύβων εἰς τὰ μνημόσυνα.

βραίους Ἐπιστολῆς ἡ περικοπῆ (11,24—26. 32—40), ὅπου ἐκτίθενται αἱ ἀγῶνες τῶν ἀθλητῶν τῆς πίστεως ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ. Ἐκ δὲ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου (1, 40 κτλ.) ἡ κληρὸς τοῦ Φιλίππου καὶ Ναθαναὴλ, ἐνθα οὗτος ὁμολογεῖ ἐνώπιον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ «Ῥαββί, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ».

Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἅπας ὁ κληρὸς (ἐνῆρμόντες καὶ παρεπίδημοῦντες) μετὰ τῶν μοναχῶν ἐτέλουν παννύχιον Ὑμνολογίαν ἐν τῷ ἐν Βλαχέρναις ναῷ τῆς Θεοτόκου καὶ μετὰ ταῦτα ἐλιτάνευον εἰς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν, παρόντος καὶ τοῦ Βασιλέως (ὄρα Πορφυρογεν. 1, 28).

2) *Αἱ λοιπαὶ Ἑβδομάδες τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.* Ἐν μὲν ταῖς πέντε νηστείμοις ἡμέραις ἐκάστης αὐτῶν ἐξακολουθεῖ ἡ ἀνάγνωσις μὲν τοῦ Ἑσπέρου (κατὰ περικοπῆν) ἐν τῇ Τριθέκτῃ, τῆς Γενέσεως δὲ καὶ Παραμιμῶν ἐν τῷ Ἑσπερινῷ. Μετὰ τοῦ Ἑσπερινοῦ δὲ τῆς Τετάρτης καὶ Παρασκευῆς τελεῖται (ὅπου δυνατόν) καὶ ἡ Προηγιασμένη. Ἐν τῷ Μ. Ἀποδείπνῳ δὲν γίνονται αἱ προσθήκαι τῆς Καθαρᾶς Ἑβδομάδος. Ἐν τῷ Ἀποδείπνῳ (τῷ μικρῷ) ἐκάστης Παρασκευῆς τῶν τριῶν ἄλλων ἑβδομάδων, τῶν πρὸ τῆς πέμπτης ἑβδομάδος, ψάλλεται ὁ κανὼν καὶ ἐξ οἴκοι τοῦ Ἀκαθίστου κατὰ σειράν.

Κατὰ πᾶν Σάββατον τελεῖται ἡ λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου καὶ κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν (πλὴν τῆς τῶν Βατίων) ἡ τοῦ Μ. Βασιλείου.

Ἐν τούτοις καὶ ἐν ἐκάστῃ τῶν Κυριακῶν εἶναι συνδεδεμένοι καὶ ἄλλαι ἀναμνήσεις, ἡ ἑορταί, ἵνα μὴ ἑορτάζωνται εἰς τὰς ἄλλας ἡμέρας, ἐν αἷς ὡς εἶδομεν ἀπηγορεύετο τελεία Λειτουργία καὶ ἐπομένως κατάλυσις τῆς νηστείας (1).

Καὶ τῇ μὲν Β. Κυριακῇ τῶν νηστειῶν ἑορτάζεται ἀπὸ τοῦ 1368

(1) Τελεῖται μὲν Λειτουργία, ἥ ἂν ἡμέρα τόχωσιν αἱ ἑορταί τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα καὶ εἴ τις ἄλλη, ἀλλὰ Λειτουργία Προηγιασμένη. Ὅσοι ὁμως ἑορταί διεκρίνοντο, μετετέθησαν εἰς τὴν Κυριακὴν. Πιθανὸν ὅμως εἶναι διετηρήθησαν ἐν τῷ Τυπικῷ αἱ πρώην διάφοροι τάξεις.

ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς Θεσσαλονίκης Ἀρχιεπίσκοπος, ἀγωνισάμενος λαμπρῶς ἐν ταῖς κατὰ Βαρλαάμ τοῦ Καλαβροῦ (1341) καὶ Ἀκινδύνου τοῦ ἑμῶρονος (1347) Συνόδοις. Διέταξε δὲ ὁ Πατριάρχης Φιλόθεος, ὃς καὶ τὴν ἀσματικὴν Ἀκολουθίαν ἐποίησεν.

Ἡ δὲ τρίτη Κυριακὴ τῶν νηστειῶν ἐπεκλήθη τῆς Σταυροπροσκυνήσεως διὰ τὴν μετὰ τὸν Ὁρθρον προσκύνησιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Μεγάλῃ δὲ λιτανεῖα ἐτελεῖτο ἐν Κωνσταντινουπόλει. Κατὰ τὸ Συναξάριον διέταξεν ἡ Ἐκκλησία τὴν προσκύνησιν τοῦ τιμίου Σταυροῦ, ἵνα ἐντεῦθεν ἀρῶμενοι χάριν μὴ κάμωμεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σταδίου τῶν ἀγῶνων τῆς ἐγκρατείας. Φαίνεται ὅμως ὅτι συνετέλεσεν εἰς τοῦτο καὶ ἡ τῆ 6 Μαρτίου συμπύπτουσα εὐρεσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ὡς σημειοῦται ἐν τοῖς Μηναίοις. Κατάλληλος δὲ εἶναι ἡ περικοπὴ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου (ὅστις ἀναγινώσκεται τῆ Μ. Τεσσαρακοστῆ), ἐν ἣ καλεῖ ὁ Σωτὴρ τοὺς πιστοὺς νὰ ἄρῳσι τὸν σταυρὸν τῆς αὐταπαρνήσεως, ἵνα γίνωνται ἀκόλουθοι αὐτοῦ. Κατὰ τὴν μέσσην δὲ ταύτην ἑβδομάδα (ἀπὸ τῆς Τετάρτης) ἄρχονται καὶ αἱ εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν πρὸς τὸ Φῶτισμα παρασκευαζομένων διὰ συντόνου κηρύγματος Κατηγουμένων.

Τῆ τετάρτῃ Κυριακῇ τῶν νηστειῶν ψάλλεται καὶ ἡ Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου Πατρὸς Ἰωάννου τοῦ Συγγραφέως τῆς Κλίμακος· διότι ἐν τοῖς ἱεροῖς Μοναστηρίοις ἀπ' ἀρχῆς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἀναγινώσκεται ἡ Κλίμαξ τῶν λόγων αὐτοῦ, ἧτις καὶ κλίμαξ ἀρετῶν εἶναι. Συμπύπτει δὲ καὶ ἡ μνήμη αὐτοῦ τῆ 30 Μαρτίου.

Ἡ πέμπτη ἑβδομάς τῶν νηστειῶν, ἧτις καὶ τρίτη πρὸ τοῦ Πάσχα εἶναι, καὶ ἦν συνήπτον, ὡς εἴρηται, τινὲς τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ἀπ' αὐτῆς ἤρχοντο τῆς νηστείας, διακρίνεται καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ· διότι ἐν τῷ Ὁρθρῳ τῆς Πέμπτης ψάλλεται ὁ μέγιστος καὶ κατανυκτικώτατος τῶν Κανόνων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, τὸ λαμπρὸν τοῦτο ποίημα τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης (1).

(1) Περὶ τοῦ Κανόνος τούτου, ὡς καὶ περὶ τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου, ἔστα λόγος ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ τῆ περὶ Ὑμνολογίας· ἐκεῖ παρατεθῆσονται καὶ τινα χωρία τὰ ἀξιολογώτατα. Περὶ δὲ τῆς χρήσεως αὐτῶν ἐν τῇ Καθαρᾷ Ἑβδομάδι· κτλ. εἴρηται ὀλίγω πρότερον τὰ δέοντα. *

Κατ' αὐτὴν τελεῖται καὶ Προηγησμένη. Ὅτι τρεῖς κατὰ σειρὰν ἡμέρας (Τετάρτην, Πέμπτην καὶ Παρασκευὴν) τελεῖται ἡ εἰρημένη Λειτουργία. Διακρίνεται καὶ κατὰ τοῦτο ἡ Ἑβδομάς αὕτη ὅτι ἐν τῷ Ὄρθρῳ τοῦ Σαββάτου ψάλλεται ὁ λαμπρὸς Ἀκάθιστος Ὑμνος (ποίημα Γεωργίου Πιπίδου) μετὰ τοῦ Κανόνος Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου, εἰς ἀνάμνησιν τῆς σωτηρίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν καὶ Ἀβάρων τῷ 626, ὅτε ἀπῆν ὁ Ἡράκλειος. Διὰ τὴν σωτηρίαν ταύτην (ἀνεμοστρόβιλος ἐξέβρασε τὰ πλοῖα τῶν πολιτορκούντων), συναγορεύει ὁ λαὸς τὸ ἐσπέρας εἰς τὸν ἐν Βλαχέρναις ναὸν τῆς Θεοτόκου, ἀνάμνησεν, ἰσταμένος δι' ὅλης τῆς νυκτός, τὴν ὑπέραχον Στρατηγὸν, εἰς ἧς μόνης τὴν ἀντίληψιν ἀνέγραψεν ἡ πόλις αὐτῆς τὴν σωτηρίαν, ὡς καλῶς λέγεται τοῦτο ἐν τῷ Κοντακίῳ. Κατόπιν καὶ ἄλλαι σωτηρίαὶ τῆς πόλεως ἐπελθοῦσαι συνετέλεσαν εἰς τὴν διαιώνισιν τῆς Ἀκολουθίας (καὶ κατ' οἶκον καὶ ἐν Ἐκκλησίαις) τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, ὅστις εἶναι ἅμα καὶ Ἀκολουθία, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου· διότι πολλὰ κοινὰ ἔχει τροπάρια. Τῇ δὲ ἐπιούσῃ Κυριακῇ ψάλλεται καὶ ἡ Ἀκολουθία τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας, ἧς ἡ μνήμη σημειοῦται τῇ 1 Ἀπριλίου. Εἶναι δὲ παράδειγμα λαμπρὸν πότον δύναται ἡ μετάνοια καὶ παρὰ τοῖς εἰς ἁρξία ἀμαρτήματα περιπεσοῦσιν, εἰς ἃ περιέπεσε καὶ ἡ ὁσία Μαρία πρότερον.

3) Ἡ Κυριακὴ τῶν Βατῶν πολλαχοῦ τὸ πάλαι ἦν ἀρχὴ τῆς Μ. Ἑβδομάδος. Ἄλλ' ὡς τοικύτη δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ πάντοτε πανταχοῦ· διότι ἡ νηστεία ἦν ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν Κυριακὴν· διὰ τοῦτο καὶ πολλαχοῦ ἐνωρὶς ἤρχισε νὰ τελῆται λαμπρῶς ἡ μεσσησιακὴ εἴσοδος τοῦ Κυρίου εἰς Ἱερουσαλήμ καὶ νὰ ὑπαντῶσιν αὐτῷ καὶ οἱ πιστοὶ μετὰ βαίων καὶ κλάδων. Ἦτο δὲ τὸ πάλαι ἠνωμένη ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ ἑορτὴ τοῦ Λαζάρου. Τούτου λείψανον εἶναι ὁ κοινὸς ὕμνος «Τὴν κοινὴν ἀνάστασιν». Ἄλλ' ἐπειδὴ, ὡς εἴρηται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἡ Μ. Τεσσαρακοστὴ συμπληροῦται παρ' ἡμῖν ἐν τῇ Παρασκευῇ τῶν Βαίων (1), διὰ τοῦτο καὶ ἡ

(1) Διὰ τοῦτο καὶ ψάλλεται ἐν τῷ Ἑσπερινῷ «Τὴν ψυχρωπὴν πληρώσαντες Τεσσαρακοστὴν...»

ἑορτὴ τοῦ Λαζάρου (ἡ προσηγηθεῖσα τῆς εἰς Ἱερουσαλήμ εἰσόδου) ὠρίσθη τῷ Σαββάτῳ, καὶ οὕτω δὲν ἔμεινε κενὴ καὶ ἡ ἡμέρα αὕτη.

Ἄχρι τοῦδε εὐλογοῦνται τὰ βαΐα ἐν τῷ Ὁρθρω καὶ διανεμόνται ψαλλομένων τῶν Αἴνων. Τότε ἐγένετο καὶ ἡ μεγαλοπρεπὴς προσέλευσις τοῦ Βασιλέως ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ τοῦ Παλατιοῦ εἰς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν, ἧτις καὶ περίπατος ἐκαλεῖτο. Ἦρχετο δὲ τῆς προελεύσεως ὁ Λαμπαδάριος, ψάλλον τὸν ὕμνον τοῦ Βασιλέως Θεοφίλου «Ἐξέλθετε ἔθνη, ἐξέλθετε καὶ λαοί, καὶ θεάσαθε σήμερον τὸν Βασιλέα τῶν Οὐρανῶν». Διένεμε δὲ πρότερον ὁ Βασιλεὺς βαΐα καὶ σταυροὺς (1).

Κατὰ τὴν Κυριακὴν ταύτην ἐμάνθανον τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως οἱ μέλλοντες νὰ βαπτισθῶσι τῷ Μ. Σαββάτῳ, καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ Δύσει (ὅπου κυρίως τοῦτο ἐγίνετο) ἐκλήθη καὶ *Dominica competentium*.

β) Περὶ τῆς Μ. Ἑβδομάδος.

Ἀνεκάθεν διεκρίνετο ἡ ἑβδομάς τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου, ἧτις καὶ μεγάλη ἐπεκλήθη· διότι κατὰ τὸν Χρυσόστομον «μεγάλα τινὰ καὶ ἀπέρρητα τυγχάνει τὰ ὑπάρξαντα ἡμῖν ἐν αὐτῇ ἀγαθὰ» (Ὁμιλ. 30 εἰς Γένεσ.). Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς· «Ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ Πάσχα νηστεύετε, ἀρχόμενοι ἀπὸ δευτέρας μέχρι τῆς παρασκευῆς καὶ σαββάτου, ἕξ ἡμέρας, μόνῳ χρώμενοι ἄρτῳ καὶ ἄλι καὶ λαχάνοις καὶ ποτῶ ὕδατι· οἴνου δὲ καὶ κρεῶν ἀπέχεσθε ἐν ταύταις· ἡμέραι γὰρ εἰσι πένθους, ἀλλ' οὐχ ἑορτῆς. Τὴν μὲν τοι παρασκευὴν καὶ τὸ σάββατον ἐλόκληρον νηστεύσατε, οἷς δύναμις πρόσεσι τοιαύτη, μηθενὸς γευόμενοι μέχρις ἀλεγοροφωνίας νυκτός· εἰ δέ τις ἀδυνατεῖ τὰς δύο συνάπτειν ὁμοῦ, φυλασσέσθω καὶ τὸ Σάββατον. Λέγει γὰρ ποῦ ὁ Κύριος περὶ ἑαυτοῦ φάσκων· ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις» (5, 18). Ἔννοεῖται δὲ ὅτι μετελάμβανον τροφῆς ἄπκῆ τῆς ἡμέρας μετὰ τὴν προσευχὴν τῆς ἐνάτης ὥρας

(1) Ὁ μὲν ὕμνος ψάλλεται ἄχρι τοῦδε εἰς τοὺς Αἴνους. Καὶ ὁ Πατριάρχης δὲ κατὰ Βλασακίωνα διένεμε σταυροὺς καὶ κηρία.

(3. μ. μ.). Πολλοί δὲ ἀπειχόν τροφῆς τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας, τινὲς δὲ καὶ δι' ἑλκὸς τῆς ἐβδομάδος.

Κατὰ τὰς αὐτὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς «Τὴν μεγάλην ἐβδομάδα πᾶσαν καὶ τὴν μετ' αὐτὴν ἀργεῖτωσαν οἱ δούλοι· ὅτι ἡ μὲν πάθους ἐστίν, ἡ δὲ ἀναστάσεως, καὶ χρεῖα διδασκαλίας τίς ὁ παθὼν καὶ ἀναστὰς, ἡ τίς ὁ συγχωρήσας ἢ καὶ ἀναστήσας» (8, 33). Διὰ τοῦτο καὶ ἄπρακτος ἐβδομάς ἐκαλεῖτο, καὶ ἀπελύοντο οἱ διὰ χρέη καὶ πλημμελήματα κρατούμενοι, καὶ ἐσχόλαζον τὰ Δικαστήρια. Μόνοι δὲ δίκαι ἦσαν συγκεχωρημένοι αἱ πρὸς ἀπελευθέρωσιν δούλων (Cod. Theodos. IX, 38, 1. 3 καὶ Col. Just. I, III, tit. 12, 8).

Διεκρίνοντο δὲ τὸ πάλαι ἰδίως ἡ Μ. Παρασκευὴ καὶ τὸ Μ. Σάββατον. Ἡ δὲ Μ. Πέμπτη κυρίως ἦν ἀρχὴ τῆς Μ. Παρασκευῆς κατὰ ἀνατολικὸν ὑπολογισμόν, καθ' ὃν ἤρχετο ἐκάστη ἡμέρα ἀπὸ τῆς ἐσπέρας. Ἐν τῇ Δύτει ὅμως ἤρχοντο αἱ ἡμέραι ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου. Πρὸς εὐκολίαν ὅμως ἐδόθη ἡ ἀδεία νὰ κοινωνῶσι πρωϊαίτερον οἱ πιστοὶ (1), καὶ διὰ τοῦτο διεκρίθη καὶ πανταχοῦ ἡ Μ. Πέμπτη. Ἐν τούτοις παρ' ἡμῖν τελεῖται μὲν ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις ἡ Λειτουργία ἑνωρῖς, ἀλλὰ μετὰ τοῦ Ἑσπερινοῦ συνημμένη, ἵνα ὑπομινῆσθῃ τὴν ἐσπερινὴν ὥραν καὶ τὴν ἀρχαίαν ἐνότητά.

1) Ἡ μεγάλη Δευτέρα, Τρίτη καὶ Τετάρτη πάλαι μὲν τούτω διεκρίνοντο ὅτι καὶ οἱ δούλοι συνήγοντο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν (δὲς τῆς ἡμέρας ὡς καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἡμέραις τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς) καὶ ἐνήστευον πάντες διὰ ξηροραγίας, ἀπαξ τῆς ἡμέρας μόνον μεταλαμβάνοντες τροφῆς περὶ ὥραν ἐνάτην (3^{ον}).

Τὸ κυριώτατον χαρακτηριστικὸν τῆς συντόνου προσευχῆς καὶ αὐστηρᾶς νηστείας διαμείνει καὶ σήμερον, ἀλλ' ἔλαβον χώραν καὶ βελτιώσεις, συντελοῦσαι εἰς τὴν ἱερότητα τῶν ἡμερῶν. Καὶ ἐμὲν τῷ Ὁρθρῷ ἀναγιγνώσκονται ἐκ τῶν Εὐαγγελίων τὰ γεγονότα

(1) Ὁ ἱερός Ἀγούστινος ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς Ἰανουάριον (σφ. 118), ἵνα εὐφρασι πολλοὶ τὴν συνήθειαν, ἣν καὶ ἡ ἐν Ἰππώνῃ Σύνοδος (393) καθιέρωσε, νὰ δεκνῶσι δηλ. πρότερον τῇ Μ. Πέμπτῃ καὶ εἶτα νὰ κοινωνῶσι, συμβουλεύει, ἵνα τελῶνται δύο λειτουργίαι πρὸς ἀποφυγὴν τῆς τοιαύτης συνθῆκας, ἥτις ἐκάνδαλον ἦν πολλοῖς.

ἀπὸ τῆς εἰτόδου εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ τοῦ Κυρίου μέχρι τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου (1). Ψάλλονται δὲ τὰ κατανυκτικὰ Τροπάρια «Ἰδοὺ ὁ Νυμφίος ἔρχεται...» καὶ «Τὸν νυμφῶνά σου βλέπω», ἀπερ οὐ μόνον ὑπαινίττονται τὴν ἐν Εὐαγγελίοις παραβολὴν τῶν δέκα παρθένων, ἧτις ἀναγινώσκεται, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρχαίαν δόξαν ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτὸς (καὶ μάλιστα τῆς τοῦ Πάσχα) ἐλεύσεται ὁ Χριστὸς κρίνων τὸν κόσμον. Ψάλλονται καὶ τὰ Τριώδια καὶ Διώδια τοῦ κυρίου Κοσμᾶ (Μαΐουμᾶ).

Ἐν δὲ ταῖς Ὁραῖς καὶ τῷ Ἑσπερινῷ τὴν Γένεσιν διαδέχεται ἡ Ἐξόδος, τὰς Παραμίας ὁ Ἰὼβ καὶ τὸν Ἡσαΐαν ὁ Ἰεζεκιήλ. Ἐν τῷ Ἑσπερινῷ δὲ, ὅστις συνήθως συνδέεται μετὰ τῶν Ὁρῶν (ἐνιαχοῦ ἢ Τριθέκτη χωρίζεται), τελεῖται καθ' ἐκάστην καὶ Προηγιασμένη Λειτουργία. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἐν τῷ Παλατίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (κατὰ Κωδινόν) καὶ ἄχρι ταῦδε πολλαχοῦ (μάλιστα ἐν Ῥωσσίᾳ) ἐν ἐκάστῃ τῶν Ὁρῶν ἐπισυνάπτεται καὶ ἀνάγνωσις ἐκ τοῦ Τετραευαγγέλου, τουτέστιν ἀναγινώσκονται κατὰ σειράν καὶ τῶν τεσσάρων εὐαγγελιστῶν τὰ τὸ δημόσιον κήρυγμα τοῦ Κυρίου ἀφορῶντα μέχρι τῆς εἰς Ἱερουσαλήμ εἰτόδου, ἵνα καὶ οἱ μὴ δυναθέντες νὰ ἀκούσωσι τὰ δι' ὅλου τοῦ ἔτους ἀναγινωσκόμενα Εὐαγγέλια, ἀκούσωσι ταῦτα κατὰ τὰς τρεῖς ταύτας ἡμέρας.

Τῇ Μ. Τετάρτῃ, ἀλλαχοῦ δὲ τῇ Μ. Πέμπτῃ, τελεῖται καὶ Εὐχέλαιον διὰ τοὺς κοινωνοῦντας.

Πρὸς τούτοις διακόπτεται ἀπὸ τῆς Μ. Πέμπτης μέχρι τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ ἡ συνήθης καθ' ἡμέραν ἀνάγνωσις τῶν Καθισμάτων τοῦ Ψαλτηρίου.

2) Τῇ Μ. Πέμπτῃ, ἧτις ἐχωρίσθη, ὡς εἴρηται, τῆς Μ. Παρασκευῆς καὶ παρ' ἡμῖν, τελεῖται μετὰ τοῦ Ἑσπερινοῦ (ἐνωρίτερον ὅμως) ἡ Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου, καὶ ἐπειδὴ εἶναι εἰς ἀνάμνησιν τοῦ μυστικοῦ Δείπνου πολλοὶ εἶναι οἱ κοινωνοῦντες

(1) Κατὰ τὴν Δευτέραν καὶ Τρίτην ἐν τε τῷ Ὁρθρῳ καὶ τῷ Ἑσπερινῷ ἀναγινώσκονται κατὰ περικοπὰς τὰ κεφάλαια (21, 18.—26, 2) τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου. Τὴν δὲ Τετάρτην τὰ τῆς προδοσίας τοῦ Ἰουδά (ἐν Ὁρθρῳ μὲν Ἰωάν. 12, 1—50, ἐν Ἑσπερινῷ δὲ Ματθ. 26, 1—16).

κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην (1), καὶ κατὰ ταύτην κοινωνοῦσι καὶ οἱ δι' ἁμαρτήματα στερηθέντες τῆς θείας κοινωνίας, ἂν συνεπληρώθῃ ὁ χρόνος τῆς ἀπαγορεύσεως, ἢ συνετηθή. Ἐν τῇ Λειτουργίᾳ ταύτῃ ἀγιάζεται καὶ ἡ ὕλη τοῦ Μυστηρίου τοῦ Χρισματος, τὸ ἅγιον Μύρον (2), ἀλλὰ παρ' ἡμῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μόνον, ἐν Ῥωσσίᾳ δὲ ἐν Μόσχα καὶ Κιέβω, οὐχὶ ὅμως κατ' ἔτος, ἀλλ' ὅτε ἀνάγκη διὰ τὴν ἔλλειψιν. Ὁψόμεθα δὲ τὰ θέοντα ἀλλαχοῦ.

Ἐπειδὴ δὲ ἐν Ἑσπερινῷ τελεῖται ἡ Λειτουργία, διὰ τοῦτο καὶ ἀναγιγνώσκεται τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον (3) ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Μυστηρίου μέχρι τῆς παραδόσεως τοῦ Κυρίου τῷ Πιλάτῳ (— 27, 2). Κατὰ τὴν Λειτουργίαν ταύτην πολλαχοῦ ἀπήγγελλον οἱ Κατηγορούμενοι τὸ παραδοθῆν αὐτοῖς τῇ Κυριακῇ τῶν Βαίων Σύμβολον τῆς πίστεως. Τοῦτο διατάσσει καὶ ἡ ἐν Λαοδικείᾳ Σύνοδος (καν. 46) «ὅτι δεῖ τοὺς φωτιζομένους τὴν πίστιν ἐκμανθάνειν, καὶ τῇ πέμπτῃ ἐβδομάδος ἀπαγγέλλειν τῷ ἐπισκόπῳ ἢ τοῖς πρεσβυτέροις».

(1) Ἄπορον εἶναι διὰ τί παρὰ Λατίνοις νῦν κοινωνεῖ μόνος ὁ ἱερεὺς οἱ λαϊκοὶ ὀφείλουσι νὰ κοινωνήσωσιν ἀπὸ τῆς Δ. Κυριακῆς τῶν νηστειῶν μέχρι τῆς Μεγάλης Τετάρτης. Τηρεῖ δὲ μετὰ πομπῆς ὁ ἱερεὺς μίαν μερίδα τοῦ ἁγίου ἄρτου, ἵνα κοινωνήσῃ τῇ ἐπαύριον, ὅτε δὲν τελεῖται λειτουργία. Τοῦτο εἶναι παρ' αὐτοῖς εἶδος τι προηγιασμένης λειτουργίας, ἀλλὰ καὶ μόνον κατὰ τὴν Μ. Παρασκευήν. Ἄπορον καὶ διὰ τί κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην διέταξαν οἱ Πάπαι νὰ ἀναγιγνώσκῃται τὸ φοβερὸν Ἀνάθημα!

(2) Παρὰ Λατίνοις τρία ἄγια ἔλαια ἀγιάζονται κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς Μ. Πέμπτης διὰ συντόμων εὐχῶν ὑπὸ Ἐπισκόπου περιποιηχομένου ὑπὸ 42 Πρεσβυτέρων, 7 Διακόνων καὶ 7 Ὑποδιακόνων. Μετὰ τὸν ἁγιασμόν τῶν Δύρων ἀγιάζεται τὸ ἔλαιον τῶν ἀσθενῶν (= Εὐχέλαιον), μετὰ τὴν Κοινωνίαν τὸ ἔλαιον καὶ τὸ βάλσαμον διὰ τὸ ἅγιον Χρίσμα καὶ μετὰ ταῦτα τὸ τῶν Κατηγορουμένων.

(3) Ἀρχαιοτάτῃ ἦν ἡ συνήθεια νὰ ἀναγιγνώσκονται τὰ Πάθη τοῦ Κυρίου ἀπὸ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου. Ἐπεθύμει ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος (ὡς ἐγίνετο ἐκεῖ τῷ Πάσχα) νὰ ἀναγνωσθῶσι καὶ οἱ ἄλλοι Εὐαγγελισταὶ (Serm. 245), ἀλλ' ἐκεῖ δὲν ἦτο δυνατόν. Ἀλλαχοῦ ὅμως ἐγίνετο, καὶ παρ' ἡμῶν ἐν τῷ Ὁρθρῷ καὶ Ὁραῖς τῆς Μ. Παρασκευῆς τοῦτο γίνεται. Ἄλλ' ἐν τῷ Ἑσπερινῷ ἀναγιγνώσκεται μόνος ὁ Ματθαῖος. Μόνον δὲ ἐνιαχοῦ παρενέρονται τὰ συμπληρωτικὰ τῶν ἄλλων Εὐαγγελιστῶν.

Μετὰ τὴν Λειτουργίαν ἐτελεῖτο ὁ Νιπτήρ ἐν τῷ Παλατίῳ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, νίπτοντες τοὺς πόδας δώδεκα πενήτων φερόντων ὑποκάμισα, κουρτισοβράκια, παπούτσια καὶ κηρία. Περιήρηχτο δὲ καὶ τὰ γηροκομεῖα τὸ πρωί, ἐλεῶν τοὺς πτωχοὺς. Τελεῖται καὶ νῦν ἐνταχοῦ ὑπὸ τῶν Ἀρχιερέων ὁ Νιπτήρ.

3) Τῇ Μ. Παρασκευῇ, ἡμέρα καθ' ἣν ἐσταυρώθη ὁ Κύριος, οἱ ἐν Ἀντιοχείᾳ χριστιανοὶ ἐξήρχοντο ἀνέκαθεν ἕξω τῆς πόλεως εἰς τὸ Κοιμητήριον. Ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἐξετάσας πολλὰκις τὸ πρᾶγμα, ἐξηγεῖ οὕτως· «Τίς οὖν ἐστὶν ἡ αἰτία; Σταυροῦ μνεῖαν ἐπιτελοῦμεν· ὁ δὲ σταυρωθεὶς ἕξω τῆς πόλεως ἐσταυρώθη διὰ τοῦτο ἕξω τῆς πόλεως ἡμᾶς ἤγαγε· τῷ γὰρ ποιμένι, φησί, ἀκολουθεῖ τὰ πρόβατα. Ἐπεὶ οὖν σήμερον Ἰησοῦς πρὸς τοὺς νεκροὺς κατέβη, διὰ τοῦτο ἐνταῦθα συλλεγόμεθα· διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ τόπος κοιμητήριον ὠνόμασται, ἵνα μάθης, ὅτι εἰ τετελευτηκότες καὶ ἐνταῦθα κείμενοι οὐ τεθνήκασι, ἀλλὰ κοιμῶνται καὶ καθεύδουσιν» (Ὁμιλ. εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κοιμητ. κτλ.). Παρὰ Λατίνους ἀφαιρεῖται ἀπὸ τῆς ἁγίας Τραπέζης καὶ τοῦ ναοῦ πᾶς κόσμος καὶ οἰονεῖ ἐρημοῦται ὁ Ναός. Μόνον δὲ μέχρι τοῦ Ἐσπερινοῦ ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις ἰδιαιτέραι μετὰ κομβολογίου δεήσεις γίνονται ὑπὸ τῶν προσερχομένων καὶ προσκυνήσεις τοῦ ἐν ἰδιαιτέρῳ τινὶ μέρει παριστανομένου Ἐπιταφίου (1).

(1) Ἰσως δὲν εἶναι ἀσκοπον νὰ παρατεθῶσιν ἐνταῦθα τὰ γινόμενα παρὰ Λατίνους καὶ Ἀρμένιους κατὰ τὴν Μ. Παρασκευῇ, ἵνα σαφηνισθῶσι συνήθειαί τινες παρ' ἡμῖν. Καὶ δὴ παρὰ Λατίνους κατὰ τὴν πρωϊνὴν Ἀκολουθίαν μετὰ τινά ἀναγνώσματα ἐξάγεται εἰς προσκύνησιν ὁ Σταυρὸς, καὶ τούτου γινόμενου, ψάλλονται τὰ λεγόμενα ἱμνηροεῖα, ἅπανα κατέστησαν περιώνυμα ἐν τῇ ἐν Ρώμῃ παρεκκλησίᾳ τοῦ Σίξτου. Δύο ψάλλται κατὰ διαδοχὴν ψάλλουσι τοὺς στίχους, οἵτινες ὁμοιάζουσι πρὸς τὸ ἡμέτερον Ἀντίφωνον τῆς Μ. Παρασκευῆς· «Τὰδε λέγει Κύριος τοῖς Ἰουδαίοις Λαός μου τί ἐποίησά σοι . . . ». Ἐν τέλει ἐκάστου στίχου οἱ δύο χοροὶ ψάλλουσι τὸ «Ἅγιος ὁ Θεὸς . . . », ὁ μὲν ἑλληνιστί, ὁ δὲ λατινιστί. Ἐπισημαίνεται δὲ τὸ ὅλον λατινιστί διὰ τοῦ «Τὸν σταυρὸν σου προσκυνούμεν . . . ἰδοὺ γὰρ ἦλθε διὰ τοῦ ξύλου χαρὰ ὅλη τῷ Κόσμῳ». Τῇ δὲ Μ. Τετάρτῃ, Πέμπτῃ καὶ Παρασκευῇ μετὰ τὴν ὄψιν τοῦ ἡλίου τελοῦνται οἱ Θρήνοι (Lamentationes, tenebrae) ἀπαγγελλομένων τῶν περὶ παθῶν τοῦ Κυρίου καὶ

Παρ' ἡμῖν ἐν μὲν τῷ Ὁρθρῷ ἀναγινώσκονται τὰ δώδεκα Εὐαγγέλια, ἧτοι διάφοροι περικοπαὶ περὶ τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου ἐκ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν, διανεμόμεναι εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ Ὁρθρου. Γίνεται δὲ ἀρχὴ ἀπὸ τῆς λεγομένης Διαθήκης, ἧτοι τῆς μακρᾶς Ὁμιλίας τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς μαθητὰς μετὰ τὸν μυστικὸν Δεῖπνον. Εὐθὺς δὲ μετὰ ταῦτα ἄρχονται τὰ 15 ἀντίφωνα, ἐν οἷς ἐν τῷ μεταξύ ἀναγινώσκονται πέντε ἄλλα Εὐαγγέλια. Πρὸ τοῦ ἔκτου δὲ, ἐν ᾧ ἱστορεῖται ἡ σταύρωσις, ἀπαγγέλλει ὁ ἱερεὺς λιτανεῶν μετὰ τοῦ ἐσταυρωμένου, τὸ τελευταῖον Ἀντίφωνον « Σήμερον κρεμάται ἐπὶ ξύλου », καὶ σήσας ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας τὸν Σταυρὸν, ἄρχεται τῆς προσκυνήσεως καὶ μετ' αὐτὸν καὶ πάντες αἱ περιστάσεις. Κατόπιν ἐπονται οἱ Μακαρισμοὶ καὶ εἶτα ἡ συνήθης τάξις τοῦ Ὁρθρου, ὅστις ἐν τῷ μεταξύ διακόπτεται διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἄλλων ἐξ περικοπῶν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου. Διενέμετο δὲ κηρία τῆ Μ. Παρασκευῆ ἐν τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ καὶ νυκτὸς ἀναγινώσκοντο τὰ Εὐαγγέλια ἐν Ἀγρυπνίᾳ.

Ψαλλομένων τῶν Ὁρῶν, ἐν ἐκάστῃ αὐτῶν μετὰ τοὺς καταλήλους ψαλμοὺς καὶ τινὰ ἀντίφωνα (τὰ τοῦ Ὁρθρου) ἀναγινώσκονται καὶ Προφητεῖαι καὶ Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον τῶν Παθῶν κατὰ σειράν, ἀνὰ ἓν ἐκ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν. Ἡ τάξις ἐν τῷ Παλατίῳ τῶν Ὁρῶν ἦν ἡ αὐτὴ μὲ τὴν τῆς Παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων. Ἐδίδασκε δὲ ὁ Πατριάρχης ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης τὰς Κατηγήσεις, καὶ μετὰ τὴν Κατήχησιν διένεμε θυμιάματα. Καὶ παρ' ἡμῖν πολλαχοῦ ἐν ταῖς Ὁραῖς κηρύττεται ὁ λόγος ὁ τοῦ Σταυροῦ.

περὶ μετανοίας ψαλμῶν καὶ τῶν Ὁρῶν τοῦ Ἱερεμίου. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἐκάστου τῶν ἀναγνωσμάτων σβέννυται μία λαμπὰς ἐκ τῶν 15 τῆς πρὸ τοῦ Βήματος Λυχνίας. Ἡ τελευταία κρύπτεται ἐπ' ὀλίγον, καὶ γίνεται τότε θόρυβος εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θορύβου τῶν Ἰουδαίων. Παρ' Ἀρμενίους ἡ πρώτη Ἀκολουθία τῆς Μ. Παρασκευῆς ἄρχεται τὸ Μεσονύκτιον. Τότε ἐπὶ τοῦ Βήματος τίθενται 13 λαμπάδες (ἡ ἐν τῷ μέσῳ παριστᾷ τὸν Κύριον). Μετὰ πᾶσαν ἀνάγνωσιν σβέννυται ἀνὰ δύο, ἡ δὲ 13ῃ μετὰ πομπῆς κρύπτεται, ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς τὸν Ἑσπερινὸν τοῦ Μ. Σαββάτου, ἵνα ἀναφθῶσιν αἱ λαμπάδες.

Ἐν δὲ τῷ Ἑσπερινῷ μετὰ τὰς καταλλήλους Προφητείας καὶ Ἀπόστολον ἀναγινώσκεται ὁ Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ μέρους, ἐνθα διεκόπη ἐν τῷ Ἑσπερινῷ τῆς Μ. Πέμπτης, μετὰ τινων συμπληρώσεων ἐκ τῶν ἄλλων Εὐαγγελιστῶν, καὶ διήκει μέχρι τοῦ ἐνταριασμοῦ τοῦ Κυρίου. Μετὰ τὰς συνήθεις δεήσεις ἄρχονται τὰ Ἀπόστιχα καὶ λιτανεύουσιν οἱ ἱερεῖς ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Βήματος μετὰ τοῦ Ἐπιταρίου καὶ ἀποτιθέασιν αὐτὸν ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας. Τότε ἄρχεται ὁ ἀσπασμὸς τοῦ Ἐπιταρίου.

Ἐνιαχοῦ αἱ Ὁραὶ συμπάλλονται ὁμοῦ καὶ ἐπισυνάπτεται καὶ ὁ Ἑσπερινὸς, ἅπερ ὁμοῦ ἀπὸ πρωίας μέχρι μεσημβρίας διαρκουσι. Τοῦτο ἐπεκράτησεν ἐν Ἀθήναις, ὅπου καὶ οἱ Ὅρθροὶ τῆς Μ. ἐβδομάδος ψάλλονται τὸ ἑσπέρας διὰ τὴν εὐκολίαν τοῦ λαοῦ. Τοῦτ' αὐτὸ γίνεται καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ. Ὅστε δύο κυρίως Ἀκολουθίαι τελοῦνται καθ' ἑκάστην δι' ἑλῆς τῆς Μ. ἐβδομάδος (1). Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι ὅτι, ἐνῶ ἄλλοτε ἐτελεῖτο τῆ Μ. Παρασκευῇ Προηγιασμένη, ἔπαυσεν αὕτη νὰ τελῆται ἀπὸ πολλοῦ καὶ ὁμοφώνως παρ' ἅπασι τοῖς Ὁρθοδόξοις. Ἴσως τοῦτο ἔγινε διὰ τὸ μέγεθος τῶν ἄλλων Ἀκολουθιῶν καὶ ἵνα μὴ καταλύηται ἡ αὐστηρὰ νηστεία.

4) Τῷ Μ. Σαββάτῳ, ὅπερ ἦν ἡμέρα αὐστηροτάτης νηστείας ἀνέκαθεν, διήρχοντο τὸ πάλαι οἱ χριστιανοὶ μέχρις ἑσπέρας παρασκευάζοντες τὰ τῆς ἑορτῆς καὶ τὰ τοῦ βαπτίσματος τῶν Κατηχουμένων. Τὸ ἑσπέρας δὲ ἐρωταγωοῦντο λαμπρῶς αἱ Ἐκκλησίαι καὶ συνήγοντο πάντες οἱ πιστοὶ καὶ ἠγρύπνουν μέχρις ἀλεκτοροφωνίας (περὶ τὸ Μεσονύκτιον). «Τῷ δὲ Σαββάτῳ μέχρις ἀλεκτοροφωνίας παρατείνοντες, ἀπονησιζέσθε ἐπιφωσκούσης μιᾶς σαββάτων, ἥτις ἐστὶ κυριακὴ ἀπὸ ἑσπέρας ἕως ἀλεκτοροφωνίας ἀγρυπνοῦντες καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ συναθροισόμενοι γρηγορεῖτε, προσευχόμενοι καὶ δεόμενοι τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ διανυ-

(1) Ἐν Ῥωσσίᾳ ὅμως εἶναι ἀπηγορευμένον νὰ ἀρχίσῃ ἡ Λειτουργία τοῦ Μ. Σαββάτου πρὸ μεσημβρίας. Μετὰ μεσημβρίαν καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν τάξιν τελεῖται καὶ παρ' ἡμῖν ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς ἡ Λειτουργία τοῦ Μ. Σαββάτου. Ἀλλὰ καὶ ἅπασαι αἱ Ἀκολουθίαι ἐν τῇ οἰκείᾳ ὥρᾳ τελοῦνται.

κτυρεύσει ὑμῶν, ἀναγινώσκοντες τὸν νόμον, τοὺς προφήτας, τοὺς ψαλμοὺς μέχρις ἀλεκτρυόνων κραυγῆς· καὶ βαπτίσαντες ὑμῶν τοὺς Κατηγουμένους καὶ ἀναγόντες τὸ Εὐαγγέλιον ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ καὶ προσλαλήσαντες τῷ λαῷ τὰ πρὸς σωτηρίαν παύσασθε τοῦ πένθους. . . . Διὰ τοῦτο οὖν καὶ ὑμεῖς, ἀναστάντος τοῦ Κυρίου, προσετέγκατε τὴν θυσίαν ὑμῶν, περὶ ἧς ὑμῖν διετάξατο δι' ἡμῶν, λέγων· Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν» (Ἀποστολ. Διατ. 5, 18, 19. πρβλ. καὶ Τερτυλ. ad. uxor. 2, 4). Ὁριλον δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ταύτην καὶ μόνην Παννυχίδα τὴν τοῦ Πάσχα (διότι κυρίως προεόρτιον τοῦ Πάσχα εἶναι ὡς δψόμεθα) πάντες οἱ πιστοὶ νὰ παρευρεθῶσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν· διότι κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην ἔπρεπε νὰ ἀναμείνωσι τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, καὶ ὅπως δῆποτε νυκτὸς ἔπρεπε νὰ ὑπαντήσωσιν οἱ πιστοὶ τῷ νυκτὸς ἀναστάντι Χριστῷ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Λακτάντιος (Instit. 7, 19). Κατὰ δὲ Ἰερώνυμον (εἰς Ματθ. 25, 6) προῆλθεν ἡ ἰδέα αὕτη ἐκ τῆς τῶν Ἰουδαίων δόξης ὅτι ἡ πρώτη ἔλευσις τοῦ Μεσσίας ἔσται νυκτὸς, ὡς καὶ ἡ ἐξοδος ἐκ τῆς Αἰγύπτου. Ἴνα δὲ ἔτι μᾶλλον καταφαίνεται ἡ νίκη κατὰ τοῦ Ἄδου, μετὰ ταῦτα (ὅτε δὲν ἦτο κίνδυνος ἐκ τῶν ἐθνικῶν) μέχρι μὲν τοῦ Μεσονυκτίου ἀμυδρὸν φῶς ἐφώτιζε τὰς Ἐκκλησίας, μετὰ δὲ τὸ Μεσονύκτιον πλῆθος λαμπάδων παρίστιον τὸν ἐκ τοῦ τάφου ἀνατείλαντα ἥλιον.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Μ. Σαββάτου ὁ Αὐτοκράτωρ εἰσερχόμενος εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἤλλασσε τὴν ἁγίαν ἐνδοτὴν τῆς ἁγίας Τραπέζης καὶ ἀπέθετε καὶ ἀποκόμβιον (ἦτοι βαλάντιον περιέχον 100 λίτρας χρυσοῦ). Ἐτελείτο δὲ ἡ Λειτουργία μετὰ Μεσημβρίας, καὶ ὅτε ἐψάλλετο τὸ Ἄναστα ὁ Θεός. . . . » μετὰ τὸν Ἀπόστολον, ἔπασσον δάφνας. Ἄντι μόνης τῆς Παννυχίδος προσετέθη ἔπειτα ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τὸ ὁμοίόμορφον καὶ Ὁρθρος, ὅστις πανταχοῦ τελεῖται ὄρθρου βαθέος, ἐν Ἀθήναις δὲ μετὰ τὴν 8. ὥραν τῆς ἐσπέρας τῆς Μ. Παρασκευῆς. Ἐν δὲ τῷ ἐσπερινῷ γίνονται αἱ ἀναγνώσεις καὶ τελεῖται ἡ Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου. Τὸ ἕτερον μέρος τῆς Παννυχίδος ἀπαρτίζουσιν αἱ ἀναγνώσεις

αὶ πρὸ τοῦ Ὁρθροῦ τοῦ Πάσχα καὶ ὁ Ὁρθρος αὐτός.

Καὶ ἐν μὲν τῷ Ὁρθρῷ τοῦ Μ. Σαββάτου μετὰ τοῦ Ἀμώμου (Ψαλμ. 118) ψάλλεται ὁ Ἐπιτάριος Θρῆνος (1), σχηματιζόντων παρ' ἡμῖν (τοῖς Ἑλλήσι) χορόν περὶ τὸν Ἐπιτάριον πάντων τῶν δυναμένων νὰ ψάλλωσι καὶ πάντων τῶν ἐκκλησιαζομένων φερόντων λαμπάδας. Μετὰ δὲ τὴν Δοξολογίαν ἐπαναλαμβάνεται ἡ διὰ τοῦ Ἐπιταρίου λιτανεία περὶ τὸν Ναὸν συνήθως, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ περὶ τὴν ἐνορίαν. Μετὰ ταῦτα ἀναγινώσκεται ἡ περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν προφητεία τοῦ Ἰεζεκιήλ καὶ συμπληροῦται ἡ διήγησις τῶν Παθῶν διὰ τοῦ περὶ κουστωδίας κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου.

Ἐν δὲ τῷ Ἐσπερινῷ ἀναγινώσκονται τὰ πολλὰ ἀναγνώσματα παρ' ἡμῖν καὶ μετὰ τὸ τελευταῖον περὶ τῶν τριῶν Παίδων ψάλλεται ὑπὸ τῶν δύο χωρῶν ἀντιφώνως ὁ ὕμνος τῶν Ἑπτῶν Παίδων. Μετὰ τὸν Ἀπόστολον (τὸν ἀναγινωσκόμενον καὶ ἐν τῷ Βαπτίσματι) ψάλλεται ὁ Ψαλμὸς «Ἀνάστα ὁ Θεὸς κρίνων τὴν γῆν» . . . καὶ τούτου ψαλλομένου ἐξέρχεται ὁ ἱερεὺς ἐπιπάστων μὲ ἀνήθη τοῦ Ἐπιταρίου τὸν ναόν, καὶ κωδοнокρουσαί, ἧ καὶ κανονοβολισμοί, ἀναγγέλλουσι τὸ προανάκρουσμα τῆς Ἀναστάσεως (διότι ὁ ἔσπερινός τοῦ Σαββάτου εἶναι κυρίως ἀρχὴ τῆς Κυριακῆς). Μετὰ δὲ τοῦτο ἀναγινώσκεται τὸ περὶ ἀναστάσεως Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου. Ἀντὶ δὲ τοῦ συνήθους χερουβικῆς ὕμνου ψάλλεται ὁ ἀρχαῖος καὶ κατανουκτικὸς χερουβικὸς ὕμνος «Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία. . .», ὡς ἐν τῇ Μ. Πέμπτῃ ψάλλεται ὁ χερουβικὸς ὕμνος «Τοῦ Δείπνου σου τοῦ μυστικοῦ».

Οὕτω δὲ περατοῦται παρ' ἡμῖν ἡ Μ. ἐβδομάς ἐν τῷ Μ. Σαββάτῳ, ὅπερ ὑπελογίζετο τὸ πάλαι ἀπὸ τοῦ ἔσπερινοῦ τῆς Μ. Παρασκευῆς, καὶ Πάσχα σταυρώσιμον ἐκαλεῖτο καὶ διὰ πλήρους νηστείας ἤγετο μέχρις ἐπιρωσκούσης ἡμέρας τοῦ Πάσχα, ἧτοι τεσσαράκοντα περίπου ὥρας.

(1) Συνήθως δὲν ψάλλεται ὁ ἐπιτάριος οὗτος θρῆνος κατὰ τὴν ἐν τῷ Ὁρθρῷ τάξιν τοῦ Ἀμώμου, πρὸ τοῦ Κανόνος δηλαδὴ, ἀλλὰ μετὰ τὸν Κανόνα, ἐν ἔχῃ κειρὸν νὰ συναχθῆ, ὡς φαίνεται, ὁ λαὸς καὶ μὴ ἀναμῆν πολὺ τὴν λιτανείαν, εἰς ἣν πάντες ἐπιθυμοῦσι νὰ λάβωσι μέρος.

γ) Περί τοῦ Πάσχα καὶ τῆς Διακαινησίμου ἑβδομάδος.

Εἶδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι ἡ βασιλις τῶν ἑορτῶν, τὸ Πάσχα, προσμιάζεται τὸ πάλαι διὰ τῆς Παννουχίδος καὶ ὅτι ἡ ὅλη ἑβδομάς ἐθεωρεῖτο μία ἑορτὴ καὶ πάντες ὤφειλον δις τῆς ἡμέρας νὰ ἐκκλησιάζωνται, καὶ μάλιστα οἱ φωτισθέντες διὰ τοῦ Βαπτίσματος, οἵτινες διὰ τοῦ λευκοῦ χιτῶνος καὶ τῆς λαμπάδος ὑπεδείκνυον τὴν καθαρότητα τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας καὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ.

Ἴνα δὲ εἴτι μᾶλλον λαμπρύνωσι τὴν λαμπρὰν ἑορτὴν οἱ Αὐτοκράτορες, οὐ μόνον ἐφωταγώγουν τὰς ὁδοὺς τῆς Πόλεως καὶ ἀπηγόρευσαν καὶ ἐν τῇ ἑβδομάδι τοῦ Πάσχα πᾶσαν ἐργασίαν καὶ τὰ σκανδαλώδη θέατρα, ἀλλὰ καὶ ἀπέλυον τῶν φυλακῶν τοὺς μὴ διὰ βρεία ἐγκλήματα (οἷον φόνον κτλ.) κρατούμενους καὶ τοὺς διὰ χρέη. Τοῦτο ἐγένετο πολλάκις τῇ Κυριακῇ τῶν Βαίων (ὄρα Χρυσος. Ὁμιλ. εἰς τὴν Μ. ἑβδομάδα). Πρὸς τούτοις τραπέζας παρετίθεντο τοῖς πένησιν, ὅπερ ἐμιμοῦντο πολλαχοῦ οἱ Ἐπίσκοποι καὶ πολλοὶ τῶν πλουσίων (1). Ἐν τούτοις ἐξείχε πασῶν τῶν ἡμερῶν ἡ πρώτη ἡμέρα τοῦ Πάσχα, ἡ Κυριακὴ, ἥτις, ἂν καὶ ἐπ' ἀναλαμβάνεται καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα, ἀλλ' ἐξέχει ὡς κορωνίς καὶ μήτηρ αὐτῶν. Παρ' ἡμῖν δὲ παρασκευαζομένοις διὰ τοσούτου χρόνου καὶ νηστείας εἴτι λαμπροτέρα ἀνατέλλει ἡ φαιδρὰ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως. Λαμπαδηφορία, καθαρὰ ἐνδυμασία, ἀσπασμὸς καὶ δι' αὐτοῦ διαλλαγὴ πρὸς τοὺς ἐχθρούς, ἐπισκέψεις, κατάλυσις τῆς νηστείας, φαιδρότης ἰδιόζουσα καὶ χαρὰ, ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα Λαμπρὰν ὄντως καθιστῶσι τὸ Πάσχα.

1) Τοῦ Πάσχα ἡ ἀρχαία Παννουχίς προηγεῖται νῦν ἐνθεν μὲν ἐν τῷ Ἐσπερινῷ τοῦ Μ. Σαββάτου, ἐνθεν δὲ ἐν τῷ Ὁρθρῷ καὶ τοῖς προηγουμένοις αὐτοῦ Ἀναγνώσμασιν ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀπο-

(1) Ἴσως ἐντεῦθεν προῆλθεν ἡ διανομὴ τῶν αἰῶν, τῶν συμβόλων τῆς ἀναστάσεως, τῶν κοκκίνων διὰ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου τὸ λυτρώσαν ἡμᾶς. Ἐντεῦθεν ἴσως καὶ ὅτι ἐν τῇ Ἀγάπῃ, ἥτις τῷ Ἐσπερινῷ τοῦ Πάσχα, ἐνιαχοῦ οἱ ἱερεῖς ἱσταῖσιν, οὕτως εἰπεῖν, τοὺς ἐνορτίους μετὰ τὴν ἀπόλυσιν, παρτιθέντες γλυκύσματα κτλ.

στόλων (ὡς ἐν τοῖς Μοναστηρίοις τοῦτο γίνεται) καὶ τῆ ψαλμωδία τοῦ Κανόνος τοῦ Μ. Σαββάτου. Ἐν τούτοις ὁ Ὁρθρος εἶναι ἄμα καὶ ἡ πρώτη Λειτουργία τοῦ Πάσχα, ἀλλ' ἀσματικὴ μόνον. Ὡς δὲ παλαι τὴν Παννουχίδα μετὰ τὴν ἀλεκτοροφωνίαν ἐπισφράγιζε τὸ θριαμβευτικὸν «Χριστὸς ἀνέστη· Ἀληθῶς ἀνέστη», δι' οὗ ἠσπάζοντο ἀλλήλους οἱ πιστοὶ, οὕτω καὶ νῦν αὐτὸ μυριάκις ἐπαναλαμβάνεται ἐν τῇ Ἀκολουθίᾳ τοῦ Ὁρθρου, καὶ δι' αὐτοῦ ἄρχεται καὶ τελευτᾷ. Ἐν Ῥωσσίᾳ δὲ εὐθὺς ἄρχονται οἱ ἀσπασμοί, καὶ συχνὰ θυμιᾷ ὁ ἱερεὺς ἐν ἐκάστη ᾠδῇ.

Ἐν τῷ Παλατίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐτελεῖτο ἡ Ἀνάστασις πρῶτῃ (τρίτῃ ὥρᾳ τῆς ἡμέρας) καὶ κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν παρ' ἡμῖν τάξιν καὶ ἐπισυνήπιετο ἀμέσως ἡ Λειτουργία. Ἦρχετο δηλ. διὰ τῆς λιτανείας καὶ τοῦ «Χριστὸς ἀνέστη». Ἀδελφον ἂν ἀνεγινώσκητο καὶ τὸ Ἀναστάσιμον Εὐαγγέλιον, ὡς παρ' ἡμῖν. Ἀλλὰ παρατηρεῖ ὁ Κουροπαλάτης ὅτι δὲν ἐλέγετο τὸ «Ἄρατε πύλας», ὅπερ πολλαχοῦ ἐλέγετο καὶ λέγεται, μάλιστα δὲ ἐν Ῥωσσίᾳ, ὅπου πανταχοῦ οὕτω τελεῖται. Τοῦτο δὲ ὑποδεικνύει τὴν κατὰ τοῦ Ἄδου νίκην, ἣτις κατὰ τινες τῶν Πατέρων τῆ νυκτὶ τῆς Ἀναστάσεως συνέβη. Κατὰ τὴν τάξιν δὲ ταύτην εὐθὺς μετὰ τὸ Μεσονύκτιον προηγεῖται ἡ συνήθης λιτανεία ἐξω τοῦ Ναοῦ διὰ τοῦ ὕμνου «Γὴν ἀνάστασίν σου Χριστέ Σωτήρ...» κλείονται αἱ θύραι τοῦ Ναοῦ καὶ μετὰ τὴν ἐπάνοδον κρούει τὰς θύρας ὁ ἱερεὺς λέγων τὸ «Ἄρατε πύλας...». Ἀνοιγομένων δὲ τῶν θυρῶν ἄρχεται τὸ «Χριστὸς ἀνέστη...» καὶ μετὰ ταῦτα ψάλλεται ὁ Κανὼν. Παρ' ἡμῖν (μετὰ τὸ Μεσονύκτιον ἢ καὶ ὄρθρου βαθέος) ἀφοῦ διὰ τοῦ «Δεῦτε λάβετε φῶς ἐκ τοῦ ἀνεσπέρου φωτός», ὅπερ ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς ἐξάγων ἀνημμένην λαμπάδα (ἀνάπτει ἐκ τῆς Κανδήλας τοῦ ἱεροῦ Βήματος), ἀνάψωσι τὰς λαμπάδας οἱ πιστοὶ, ἐξέρχονται πάντες, ψαλλομένου τοῦ ὕμνου «Γὴν Ἀνάστασίν σου Χριστέ Σωτήρ...», ἀναγινώσκηται τὸ κατὰ Ματθαῖον ἀναστάσιμον Εὐαγγέλιον (ἴσως διὰ τοὺς μὴ ἀκούσαντας ἐν τῷ Ἐσπερινῷ τοῦ Μ. Σαββάτου), καὶ μετὰ τὴν δοξολογίαν τῆς Τριάδος «Δόξα τῇ ἀγίᾳ καὶ ὁμοουσίῳ» ἄρχεται τὸ «Χριστὸς ἀνέστη» καὶ μετὰ τοῦτο ὁ Κανὼν ὁ λαμπρὸς τοῦ ἁγίου

Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, εἰς ὃν συνέλεξε πάντα τὰ ἄνθη τῶν Πατέρων. Ψαλλομένων δὲ τῶν Αἰῶνων γίνεται ὁ Ἄσπασμος, ὁ-
στις τὸ πάλαι ἐτελεῖτο ἐν ἐκάστη Λειτουργίᾳ εἰς σημεῖον τῆς
πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης· διότι ἄνευ ἀγάπης οὐδεμία θυσία δεκτὴ,
οὐδὲ δύναται νὰ ὀνομασθῇ μία ἢ Ἐκκλησία καὶ ἠνωμένη μετὰ
τῆς ἀοράτου κεφαλῆς. Ἄλλ' ἐνωρὶς κατηργήθη ἡ καλὴ ἐκείνη
συνήθεια καὶ παρέμεινε μόνον εἰς τοὺς συλλειτουργοῦντας ἱερεῖς
καὶ εἰς τὸν καθολικὸν ἄσπασμὸν τοῦ Πάσχα.

Ἐν τῇ κυρίως Λειτουργίᾳ τῇ ἐπισυναπτομένῃ ἀντὶ τοῦ Τρι-
σαγίου ψάλλεται τὸ «Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε», ὅπερ ἀ-
ναμνησθεὶς τὸ Βάπτισμα τῶν Κατηχομένων ἐν τῇ Παννυχίδι
τοῦ Μ. Σαββάτου. Ἀρχεται δὲ ἡ ἀνάγνωσις τῶν Πράξεων τῶν
Ἀποστόλων, ὅπερ εἶναι ἀρχαιοτάτη συνήθεια (διότι ἀρχεται τὸ
ἐκκλ. ἔτος ἀπὸ τοῦ Πάσχα), καὶ κατὰ τὸν Χρυσόστομον, ἂν καὶ
περιέχουσιν ἱστορίαν μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν αἱ Πράξεις τῶν Ἀ-
ποστόλων, ἀλλ' εἶναι ἡ καλλιτέρα ἀπόδειξις τῆς ἀναστάσεως τοῦ
Κυρίου τὸ ἐν αὐταῖς κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων καὶ ἡ δύναμις
αὐτοῦ. Ἀρχεται ἐπίσης ἡ ἀνάγνωσις τῶν Εὐαγγελίων ἀπὸ τοῦ
κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, ἐνθα ἐν ἀρχῇ θεολογεῖται ἡ προαιώ-
νιος ὕπαρξις τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς.

Ὁ Ἑσπερινὸς τοῦ Πάσχα καλεῖται παρ' ἡμῖν Ἀγάπη· διότι
κατ' αὐτὸν ἐπαναλαμβάνεται ὁ ἄσπασμος διὰ τοὺς μὴ δυνηθέντας
τὴν νύκτα νὰ ἐκκλησιασθῶσι· διὰ τοῦτο καλεῖται καὶ δευτέρα Ἀ-
νάστασις. Καὶ ἀναγινώσκεται ὄντως ἐν αὐτῷ ἡ ἐμφάνισις τοῦ
ἀναστάντος Χριστοῦ αὐθημερὸν, οὔσης ὀψίας, ὡς περιγράφει ὁ
Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης. Τὸ Εὐαγγέλιον δὲ τοῦτο ἀναγινώσκεται
(ὅπου δυνατόν) ἐν πολλαῖς γλώσσαις, ἵνα πάντες ἀκούσωσι τὴν
Ἀνάστασιν ἐν τῇ οἰκείᾳ γλώσσῃ (1). Τοῦτο εἶναι ἅμα καλλίστη
ἀπόδειξις τοῦ πνεύματος τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας τοῦ ἀληθῶς

(1) Ἐν Ῥωσίᾳ, ὅπου πάντες σφύρουσιν εἰς τὰς Ἐκκλησίας τὴν νύκτα
τοῦ Πάσχα, ἀναγινώσκεται τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Λειτουργίας ἐν ταῖς ἁρ-
χαλαῖς συνήθως γλώσσαις.

καθολικοῦ ἀπέναντι τοῦ στενοῦ τῶν κακῶς ἀντιποιουμένων τοῦ τίτλου (καθολικὸς) Λατίνων.

Ἐν τῷ Ἑσπερινῷ τοῦ Πάσχα, ὡς σημειοῖ ὁ Κουροπαλάτης, ἔθυσία ὁ Πατριάρχης πάντας ἀνεξαιρέτως, ὅπερ τότε μόνον ἐγίνετο.

2) Ἡ Διακαιησίμιος ἑβδομάς ἀρχεται ἀπὸ τοῦ Πάσχα καὶ λήγει εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Ἀντιπάσχα καὶ τοῦ Θωμᾶ. Ὀνομάσθη δὲ οὕτως ἡ ἑβδομάς αὕτη διότι εἶναι ὄντως ἡ καινὴ ἑβδομάς τοῦ ἀρχομένου ἔτους. Διὰ τοῦτο ἀρχονται ἐκ νέου αἱ περίοδοι δι' ὅλου τοῦ ἔτους τῶν περικοπῶν τοῦ Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελίου.

Διακρίνεται δὲ καὶ τούτῳ ἡ ἑβδομάς αὕτη, ὅτι ἅπασαι αἱ ἡμέραι εἶναι ἑορταὶ καὶ ἀναστάσιμοι. Διὰ τοῦτο ἐν τε τῷ Ὁρθρῳ καὶ Ἑσπερινῷ ψάλλονται τὰ ἀναστάσιμα τροπάρια τῶν Κυριακῶν, διαδεχομένων καθ' ἑκάστην τῶν ὀκτῶ ἤχων τῆς Ὀκτωήχου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ὁ Κανὼν ὅμως εἶναι ὁ τοῦ Πάσχα, ὡς καὶ πᾶσα ἡ λοιπὴ τάξις ἡ σύντομος. Μόνον δὲ ὅτε τελοῦνται αἱ λιτανεῖαι. Ἐν δὲ τῇ Λειτουργίᾳ ἐξακολουθεῖ ἡ ἀνάγνωσις τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων καὶ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Μόνον δὲ τῇ Τρίτῃ ἀναγινώσκεται τὸ κατὰ Λουκᾶν ἀναστάσιμον Εὐαγγέλιον. Ἴσως διότι μέχρι τῆς Τρίτης συνήγετο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ὁ λαός, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ ἐπικρατέστερον ἄχρι τοῦδε. Ἄλλ' ἐν Κωνσταντινουπόλει μέχρι τῆς ἀλώσεως σχεδὸν ἅπασαι αἱ ἡμέραι ἑωρτάζοντο.

Πρὸς τοὺς ἄλλοις ὑπεδέχοντο οἱ αὐτοκράτορες κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Διακαιησίμου καὶ εἰστίων τοὺς ἐν τέλει, ἀλλὰ παρῆσαν καὶ πτωχοί. Μάλιστα δὲ μόνον πτωχοί εἰστιῶντο τῇ Ἀποκρέω. Τῇ Πέμπτῃ δὲ τῆς Διακαιησίμου ὑπεδέχετο τὸν Κλῆρον καὶ εἰστία τὸν Πατριάρχην ἢ καὶ τοὺς περὶ αὐτόν (1).

(1) Πολλὰκις ὅμως καὶ ὁ Πατριάρχης εἰστία τὸν Βασιλέα καὶ μέλιστα τῇ Τρίτῃ τῆς Τυρινῆς. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι ὁ Πατριάρχης καὶ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ καὶ ἄλλοτε ἠσπάζετο εἰς τὸ στόμα τὸν Βασιλέα. Εἰσῆγε δὲ εἰς τὸν Νάον κρατῶν αὐτόν τῆς χειρός. Οἱ λοιποὶ Ἀρχιερεῖς τῇ Πέμπτῃ τοῦ Πάσχα (κατὰ τὸν Κουροπαλάτην) ἠσπάζοντο τὴν χεῖρα καὶ παρῆσαν τοῦ Βασιλέως.

Τῇ Παρασκευῇ τῆς Διακαινησίμου ἐπισυνάπτεται καὶ ἡ Ἀκολουθία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς εἰς ἀνάμνησιν τῶν ἰαμάτων τῆς Θεοτόκου διὰ τοῦ ἱαματικοῦ ὕδατος τοῦ ἀναβλύζοντος ἐν τῷ ναῷ αὐτῆς.

3) Κυριακὴ τοῦ Ἀντιπάσχα ἢ τοῦ Θωμᾶ. Ὀνομάσθη Ἀντιπατχα ἢ Κυριακὴ αὕτη ὡς ἡμέρα ἀποδόσεως τῆς ἑορτῆς κατὰ μίμησιν τοῦ παλαιοῦ Νόμου, καθ' ὃν αἱ μεγάλαι ἑορταὶ ἤγοντο δι' ὀκτῶ ἡμερῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐλέγετο καὶ Καινὴ ἢ ἡμέρα αὕτη. Ἄλλ' ἅμα εἶναι ἀρχὴ καὶ τῆς ἐπίσεως ἑβδομάδος καὶ διὰ τοῦτο ἄρχονται ἐκ νέου τὰ ἀναστάσιμα τροπάρια τῆς Ὀκτωήγου. Ὀνομάσθη δὲ τοῦ Θωμᾶ διότι μεθ' ἡμέρας ὀκτῶ ἐφανέρωσε πάλιν ἑαυτὸν τοῖς μαθηταῖς ὁ Σωτὴρ, παρόντος καὶ τοῦ Θωμᾶ καὶ ψηλαφήσαντος καὶ ὁμολογήσαντος τὴν Ἀνάστασιν. Τοῦτο δὲ τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον ἀναγινώσκειται καταλλήλως τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ τῆς ἀποδόσεως τῆς ἑορτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἐφανερῶθη τοῖς Ἀποστόλοις, διὰ τοῦτο καὶ ὡς ἡμέρα τῶν Ἀποστόλων ἐθεωρήθη ἢ Κυριακὴ αὕτη ἐνιαχοῦ καὶ μάλιστα ἐν Αἰθιοπία, ὅπου τὸν Θωμᾶν ἴδιον Ἀπόστολον ἐθεώρουν, καὶ διὰ τοῦτο ὡς μεγάλη ἑορτὴ ἤγετο παρ' αὐτοῖς ἢ ἡμέρα αὕτη.

Ἡ Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ ἐκαλεῖτο καὶ Κυριακὴ ἐν λευκοῖς (Dominica in albis) διότι ἦν, μάλιστα ἐν τῇ Δύσει, ἡμέρα τῆς κοινωνίας τῶν νεοφύτων (νεορωτίστων). Οὗτοι δι' ὅλης τῆς καινῆς ἑβδομάδος ἔφερον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρωίας καὶ ἐσπέρας τὰ λευκὰ ἐνδύματα (τὸν χιτῶνα τὸν φωτεινόν, ὡς λέγεται ἐν τῷ Βαπτίσματι), ἐν ἰδίῳ τόπῳ ἱστάμενοι. Μετὰ τὴν κοινωνίαν τῶν θείων μυστηρίων, δι' ὧν ἐτελειοῦντο τὰ νέα ταῦτα τέκνα τῆς Ἐκκλησίας, ἀπετίθεντο τὰ λευκὰ ἐνδύματα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν καθαρότητα τῆς καρδίας, ὡς παρήνουν τοῦτο καὶ οἱ Ἐπίσκοποι. Ἀξιοσημείωτοι εἶναι οἱ λόγοι τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου (260^ο καὶ 376^ο). Ἀξιοσημείωτοι καὶ αἱ πέντε μυσταγωγικαὶ Κατηχήσεις τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, ἃς ἐξεφώνησε κατὰ τὴν καινὴν ἑβδομάδα, ἐρμηνεύων εἰς τοὺς νεορωτίστους τὰ Μυστήρια, ὧν κοινωνοὶ ἐγένοντο. Οἱ Κατηχητικοὶ ἐν γένει λόγοι τοῦ Θεοῦ Πατρὸς εἶναι πο-

λυτιμώτατον μνημείον ἀρχαίας Κατηχήσεως καὶ ἀρχαίας τάξεως τῆς Ἐκκλησίας.

δ) Περὶ τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τῶν πρὸ αὐτῆς Ἑβδομάδων.

Ἄν καὶ Πεντηκοστὴ ἐλέγετο ἡ ἐσχάτη ἡμέρα, ἥτις καὶ πεντηκοστὴ ἡμέρα ἦτο καὶ μεγάλη εορτὴ κατὰ μίμησιν τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου, ἀλλ' οὐχ ἦττον καὶ ἅπαν τὸ διάστημα Πεντηκοστῆ ἐλέγετο καὶ ὡς μία εορτὴ ἐθεωρεῖτο, ὡς ἔστιν ἰδεῖν ἐκ τοῦ Τερτυλλιανοῦ (de idolatr. 14), ἐνθα ἐπιδεικνύει τὰς 50 εορτὰς ταύτας κατὰ τῶν ἐθνικῶν. Μόνον δὲ μετὰ τὴν Διακαινήσιμον Ἑβδομάδα ἐπετρέπετο ἡ ἐργασία, ἴσως μετὰ τὴν Λειτουργίαν, ὅπως τοῦτο εἰς τὰς μικρὰς εορτὰς συνήθεις ἄχρι τοῦδε. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ Τερτυλλιανοῦ μαθητόμεν (de cor. milit. 3) ὅτι ἀρχαιοτάτη διάταξις ἦτο τὸ μὴ νηστεύειν κατὰ τὸ πεντηκονθήμερον τοῦτο διάστημα, μηδὲ γόνου κλίνειν. Οἱ δὲ Αὐτοκράτορες ἀπηγόρευσαν τὰ θεάματα καὶ τὰ θέατρα (Cod. Theodos. l. XV, tit. 5.). Ἐκ δὲ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου (Epist. 119 ad Januar.) μαθητόμεν, ὅτι κατὰ ταύτας ἰδίως τὰς ἡμέρας ἐψάλλετο ἐν τῇ Δύσει τὸ Ἀλληλοῦια (μετὰ τὸν Ἀπόστολον), ὅπερ κατήντησε μετὰ ταῦτα χαρακτηριστικὸν ἐν τῇ Δύσει. Ὅτι δὲ ἀνεγινώσκοντο κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἐκ πολλῶν ἄλλων τε γνωστῶν καὶ ἐκ τοῦ Χρυσοστόμου τοῦ ἐρμηνεύσαντος αὐτὰς ἐν ταῖς Ὁμιλίαις αὐτοῦ.

Νῦν αἱ μὲν πρὸ τῆς Ἀναλήψεως ἡμέραι λέγονται τοῦ Πάσχα καὶ τῇ Τετάρτῃ τῇ πρὸ τῆς Ἀναλήψεως ἀποδίδεται ἡ εορτὴ τοῦ Πάσχα. Αἱ ἐπόμεναι ἡμέραι ἀνήκουν εἰς τὴν εορτὴν τῆς Ἀναλήψεως, αἱ δὲ λοιπαὶ μέχρι τῆς Κυριακῆς τῶν ἁγίων Πάντων ἀνήκουσιν εἰς τὴν εορτὴν τῆς Πεντηκοστῆς.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ μὲν Κυριακὴ ἢ μετὰ τὴν τοῦ Θωμᾶ ἐνομάζεται τῶν Μυροφόρων διότι γίνεται ἀνάμνησις αὐτῶν καὶ ἀναγινώσκεται τὸ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιον περὶ τοῦ ἐνταφιασμοῦ τοῦ Σωτῆρος καὶ περὶ τῶν Μυροφόρων γυναικῶν. Αἱ δὲ λοιπαὶ Κυριακαὶ ὠνομάσθησαν ἀπὸ τοῦ ἀναγνώσματος τοῦ κατὰ Ἰωάν-

νην Εὐαγγελίου, ἡ μὲν τοῦ Παραλύτου, ἡ δὲ τῆς Σαμαρείτιδος καὶ ἡ τελευταία τοῦ Τυφλοῦ. Ἡ δὲ μετὰ τὴν Ἀνάληψιν Κυριακὴ λέγεται τῶν Πατέρων· διότι τελεῖται καὶ ἡ ἀνάμνησις τῶν 318 Πατέρων τῶν ἐν τῇ ἐν Νικαίᾳ Α'. Οἰκουμενικῆ Συνόδῳ συνελθόντων. Ἀξιοσημείωτον πρὸς τούτοις ἐστὶ ἡ ἀρξαμένη ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ Ὀκτώηχος διήκει μέχρι τῆς Κυριακῆς τῶν ἁγίων Πάντων, μεθ' ἣν ἀνακυκλοῦται πάλιν δι' ὅλου τοῦ ἔτους. Πρὸς τοῖς τροπαρίοις τῆς Ὀκτώηχου ψάλλονται καὶ τὰ κατάλληλα Τροπάρια τὰ ἐν τῷ Πεντηκοσταρίῳ, ὅπερ περιέχει τὴν ἰδιαίτεραν Ὑμνολογίαν ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς Κυριακῆς τῶν Ἁγίων Πάντων. Πρὸς εὐκολίαν δὲ παρενφέρονται ἐν αὐτῷ καὶ τὰ τῆς Ὀκτώηχου.

1) Ἡ Ἀνάληψις τοῦ Κυρίου. Ἡ ἑορτὴ αὕτη τελουμένη τῇ 40ῃ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν Ἀνάστασιν (Πέμπτη τῆς Ἑβδομάδος) κατὰ τὴν ἐν τῇ Γραφῇ ὀριζομένην ἡμέραν εἶναι ἀρχαιοτάτη ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ὅστις λέγει ὅτι κατὰ παράδοσιν ἐτελεῖτο ἡ ἑορτὴ (Epist. 118 ad Januar.). Τοῦτο αὐτὸ φαίνεται καὶ ἐκ τῶν Ὀμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην καὶ εἰς τὴν Πεντηκοστήν. Ἐν Καππαδοκίᾳ δὲ καὶ ἀλλαχοῦ ἐκαλεῖτο ἡ ἑορτὴ αὕτη Ἐπισωζομένη, ἥτοι τῆς ἐπισωζομένης ἀνθρωπίνης φύσεως· διότι τότε ἐδοξάσθη ἰδίως ὁ ἐν Χριστῷ ἄνθρωπος, καὶ διὰ τοῦτο «πέρας τῆς κατὰ Χριστὸν Οἰκονομίας» λέγεται ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διαταγαῖς (8, 33).

Ἐκ τῆς Ὀμιλίας τοῦ Χρυσοστόμου μανθάνομεν ὅτι ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐτελεῖτο καὶ ἡ ἑορτὴ αὕτη ἔξω τῆς πόλεως εἰς τὸ Κοιμητήριον. Τοῦτο καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Συρίαν ἐγένετο. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐντεῦθεν προήλθον καὶ αἱ τρεῖς προηγουμέναι ἡμέραι τῶν λιτανειῶν τῶν Λατίνων, αἱ dies rogationum λεγόμεναι, αἵτινες καὶ διὰ νηστείας ἤγοντο μετὰ ταῦτα παρὰ τὴν ἀρχαίαν διάταξιν.

2) Ἡ Πεντηκοστὴ ἡμέρα μετὰ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, καθ' ἣν ἐπεφοίτησε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπὶ τοὺς Ἀποστόλους καὶ ἐβαπτίσθησαν εἰς Χριστὸν ἡ ἀπαρχὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἦν, ὡς γενέθλιος ἡμέρα τῆς Ἐκκλησίας, μεγάλη ἑορτὴ ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὴν Πεντηκοστήν τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου. Ὡς δὲ ἐν τῷ Π.

Νόμῳ ἐν τῇ ἑορτῇ ταύτῃ τῶν Ἑβδομάδων προσεφέροντο αἱ ἀπαρχαὶ τῶν καρπῶν, οὕτω πολλαχοῦ ἐδωροῦντο ἀλλήλοις οἱ Χριστιανοὶ καρποὺς καὶ ἐνιαχοῦ κοσμοῦσι τὰς Ἐκκλησίας κλάδοις δένδρων. Κυρίως ὁμως ἀπαρχὴ ἦν τὸ βάπτισμα τῶν Κατηχουμένων κατὰ τὴν γενέθλιον ταύτην ἡμέραν τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο καὶ ψάλλεται τὸ «Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε» ἀντὶ τοῦ Τρισαγίου. Προηγείται δὲ καταλλήλως ἐν τῷ Σαββάτῳ τὸ μνημόσυνον τῶν Κεκοιμημένων. Οἱ αὐτοὶ δὲ μεγάλοι Ὑμνογράφοι, Κοσμάς καὶ Δαμασκηνός, ἐκόσμησαν δι' ὕμνων λαμπρῶν καὶ τὴν μεγάλην ταύτην ἑορτὴν.

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ὁ Ἑσπερινός ὁ εὐθὺς μετὰ τὴν Λειτουργίαν συνήθως ψαλλόμενος, καὶ ὅστις εἶναι κυρίως Ἑσπερινός τῆς ἐπιούσης ἡμέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἐν αὐτῷ μετὰ τὴν Εἰσοδὸν γίνεται ἡ μετὰ γονυκλισίας δέησις, ἀναγεννωσκομένων τῶν κατανωκτικωτάτων εὐχῶν τοῦ Μ. Βασιλείου, ἐνθα καὶ ὑπὲρ τῶν Κεκοιμημένων δεήσεις ὑπάρχουσιν. Εἶναι δὲ αἱ μόναι γονυκλισίαι αἱ ἐν χρήσει παρ' ἡμῖν διότι ἄλλοτε ἐπέχουσι τὸν τόπον αὐτῶν αἱ μεγάλοι Μετανοίαι, ὡς εἴρηται καὶ ἄλλοτε. Εἶναι δὲ αἱ γονυκλισίαι, ὡς δῆλον, ἀρχαῖον λείψανον τῆς ἀρχαίας συνηθείας. Ἐπειδὴ ἐν καιρῷ τῶν πεντήκοντα ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς ἦσαν ἀπηγορευμέναι αἱ γονυκλισίαι, ἤρχοντο ἤδη ἐν τῷ Ἑσπερινῷ τῆς Κυριακῆς, ὅστις ἦν ἀρχὴ τῆς ἐπιούσης ἡμέρας. Ἀλλὰ καταλλήλως ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία συνῆψε τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν μετὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

3) *Κυριακὴ τῶν Ἁγίων Πάντων.* Ἡ Κυριακὴ αὕτη εἶναι κυρίως ἡμέρα τῆς ἀποδόσεως τῆς Πεντηκοστῆς. Ἐν τούτοις ἐν αὐτῇ οὐδὲν περὶ τῆς Πεντηκοστῆς ψάλλεται, μόνον δὲ λήγει ὁ τελευταῖος ἤχος τῆς Ὀκτωήχου. Ἀλλ' ἡ μνήμη πάντων τῶν ἁγίων καὶ μάλιστα τῶν Μαρτύρων εἶναι ἡ καλλίτερα ἀπόδοσις τῆς ἑορτῆς. Διότι ἐπὶ τῶν ὁστέων τῶν Μαρτύρων ἐθεμελιώθη ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ ἅγιοι καθόλου εἶναι ὁ ἀγλαὸς καρπὸς αὐτῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἀρχαιοτάτη ἦν καὶ ἡ ἑορτὴ αὕτη, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ πανηγυρικοῦ λόγου τοῦ Χρυσοστόμου κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην. Γνωστὸν δὲ ὅτι τὴν μνήμην τῶν Μαρτύρων ἀνέκαθεν ἐπετέλει ἡ Ἐκκλησία.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ κατὰ τόπους Ἐκκλησίαι ἐώρταζον τοὺς Μάρτυρας αὐτῶν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ μαρτυρίου, ἀλλ' αἱ ἡμέραι αὗται δὲν ἦσαν ἀπανταχοῦ γνωσταὶ καὶ δὲν ἐωρτάζοντο, διὰ τοῦτο ἐγένετο, φαίνεται, ἡ κοινὴ αὕτη ἐορτὴ, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ἐλλείπον.

Κατὰ τὴν Κυριακὴν ταύτην ἄρχεται τὸ πρῶτον τῶν ἐνδεκα Ἑωθινῶν Εὐαγγελίων, ἅτινα εἶναι ἀναστάσιμα καὶ ἀνακυκλοῦνται δι' ἔλων τῶν Κυριακῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους ἐν τῷ Ὁρθρῶ, ὅστις κυρίως περιέχει τὴν ἀναστάσιμον Ἀκολουθίαν. Ἡ τακτικὴ σειρά ὅμως τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου καὶ ὁ πρῶτος ἤχος τῆς Ὀκτωήχου ἄρχονται ἀπὸ τῆς ἐπιούσης Κυριακῆς, ἧτις ὑπολογίζεται ἡ πρώτη μετὰ τὴν τῶν ἁγίων Πάντων. Κυρίως ὁ Ματθαῖος ἄρχεται ἀπὸ τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τελευταία δὲ Κυριακὴ εἶναι ἡ τῆς Ἀπόκρεω. Λήγει δὲ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου τῇ Κυριακῇ πρὸ τῆς Ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ (τὸν Σεπτέμβριον). Μετὰ ταῦτα ἄρχεται τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον. Μετὰ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου ἄρχεται καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς. Πλείω περὶ τούτων δὲφόμεθα ἐν τῷ ἐξῆς κεφαλαίῳ.

Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (5, 20) «Μετὰ οὖν τὸ ἐορτάσαι ὑμᾶς τὴν πεντηκοστὴν ἐορτάσατε μίαν ἐβδομάδα, καὶ μετ' ἐκείνην νηστεύσατε μίαν». Ἐντεῦθεν προήλθεν ἡ νηστεία τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἧτις λήγει εἰς τὴν ἡμέραν τῆς μνήμης αὐτῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Βαλταμῶνα ἄλλοτε συνέιγετο μετὰ τῆς τοῦ Αὐγούστου. Οὐχ ἥτιον ὅμως καὶ αὐτὸς θεώρει ὑποχρεωτικὴν τὴν μίαν ἐβδομάδα, ὡς καὶ τὰς δύο ἐβδομάδας τοῦ Αὐγούστου (τὴν μίαν διὰ τὴν Μεταμόρφωσιν) καὶ μίαν πρὸ τῶν Χριστουγέννων.

Οὕτω δὲ καθιερίσθησαν καὶ παρ' ἡμῖν τέσσαρες νηστείαι κατὰ τὰς τέσσαρας ὥρας τοῦ ἑνιαυτοῦ. Ἡ ἰδέα αὕτη ἐπεκράτει μάλιστα ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ Λέοντος ἤδη τοῦ Μεγάλου (περὶ τὰ μέσα τῆς 5^{ης} Ἑκατον.) καὶ ἐντεῦθεν προήλθον αἱ νηστείαι παρὰ Λατινοῖς *Quatuor temporum*. Παρ' ἡμῖν αὐστηρότερον νῦν τηροῦνται αἱ νηστείαι τοῦ Αὐγούστου καὶ μάλιστα ἡ τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. Αἱ δύο ἄλλαι ἐξετάθησαν μὲν (ἡ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἄρχε-

ται ἀπὸ τῆς Δευτέρας μετὰ τὴν Κυριακὴν τῶν ἁγίων Πάντων καὶ ποικίλλεται κατ' ἔτος διὰ τοῦτο), ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ αὐστηραί. Μᾶλλον αὐστηραὶ εἶναι αἱ νηστεία τῆς Τετάρτης καὶ Παρασκευῆς αἱ ἀρχαίταται.

§ 16. γ) *Περὶ τῶν ἑορτῶν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καὶ τῶν Θεομητορικῶν.*

Ἀμφότεραι αἱ τάξεις αὗται τῶν ἑορτῶν ἐπέχουσι τὰξιν Δεσποτικῶν ἑορτῶν· διότι διὰ τὸν Δεσπότην Χριστὸν τὸν ἀναρτήσαντα τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἐπὶ τοῦ ξύλου τοῦ Σταυροῦ, διὰ τιμῆς μεγάλης ἦν τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς νίκης κατὰ τῆς ἁμαρτίας, ὡς καὶ τὸ Τιμίον Ξύλον τὸ εὑρεθὲν ὑπὸ τῆς μακαρίας Ἑλένης τῆς μητρὸς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου.

Διὰ τὸν σαρκωθέντα ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου Θεὸν Λόγον, ἐν τιμῇ μεγάλη ἦν ἡ Θεοτόκος μάλιστα μετὰ τὴν αἵρεσιν τοῦ Νεστορίου, καὶ πολλαὶ ἑορταὶ καθιερώθησαν εἰς μνήμην τῆς ἐλπίδος τῶν Χριστιανῶν.

Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αἱ Θεομητορικαὶ ἑορταὶ καὶ τοῦ Σταυροῦ ὡς μεγάλαι ἑορταὶ ἤγοντο διὰ προεργίων καὶ μεθεορτῶν ἡμερῶν.

α) *Περὶ τῶν ἑορτῶν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.*

Πέντε εἶναι αἱ μνήμαι εἰς τιμὴν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ αἱ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ. Πρώτη εἶναι ἡ μνήμη τῆς εὑρέσεως αὐτοῦ, τῇ 6 Μαρτίου (1)· δευτέρα ἡ τῆς Σταυροπροσκυνησεως, τῇ τρίτῃ Κυριακῇ τῶν νηστεϊῶν· τρίτη ἡ τοῦ φανέντος σημείου τοῦ Σταυροῦ ἐν Ἱεροσολύμοις, τῇ 7 Μαΐου· τετάρτη εἶναι τῆς προόδου τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ἡ τελουμένη ἄλλοτε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ

(1) Τὴν εὑρεσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἑορτάζουσιν οἱ Λατῖνοι τῇ 3 Μαΐου. Πιθανὸν δὲ εἶναι ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ἐκομίσαστο ὁ Πάπας Λέων Γ.' (τῷ 814) μέρος τοῦ Τιμίου Ξύλου παρὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως.

1—15 Αυγούστου) πέμπτη δὲ εἶναι ἡ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ, τῇ 14 Σεπτεμβρίου.

Ἐκ τούτων δύο κυρίως εἶναι μεγάλαι ἑορταὶ καὶ ἰδίως διακρίνεται ἡ τῆς Ὑψώσεως.

1) Ἡ Ὑψώσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τελεῖται, ὡς εἴρηται, τῇ 14 Σεπτεμβρίου. Ἐπαναλαμβάνεται δὲ ἡ τελετὴ ἐκείνη τῆς εὐρέσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ἥτις ἐτελέσθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Μακαρίου Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων, ὅστις, ἐπειδὴ τὸ μέγα πλῆθος τὸ συβρέψαν δὲν ἠδύνατο νὰ προσκυνήσῃ, ὕψωσε τὸν Σταυρὸν ἐφ' ὑψηλοῦ τόπου, καὶ ἰδὼν ὁ λαὸς ἐβόησε τὸ «Κύριε ἐλέησον». Ἡ δὲ λιτανεὶα μετὰ τὴν δοξολογίαν τοῦ Ὁρθρου (ψαλλομένου τοῦ Τρισαγίου) ἀναμινῆσκει τὴν λιτανεῖαν τοῦ Ἡρακλείου (περὶ τὸ 628), ὅστις κατατροπώσας τοὺς Πέρσας, καὶ λαβὼν τὸν Τίμιον Σταυρὸν, ὃν πρὸ 14 ἐτῶν εἶχον συλήσει οἱ Πέρσαι, ἀνυπόδητος καὶ πενιχρὰ ἐνδεδυμένος, ὁ εὐσεβὴς Βασιλεὺς, εἰσήγαγε εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ὃν ἤγειρε καὶ αὐτὸν ἡ μακαρία Ἑλένη ἐν τῷ τόπῳ ἐνθα εὔρε τὸν Σταυρὸν καὶ τὸν τάφον τοῦ Κυρίου. Διὰ τὴν περιφανῆ νίκην κατὰ τῶν βαρβάρων κατήντησε καὶ Βασιλικὴ ἑορτὴ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ οἱ ὕμνοι «Σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου...» καὶ τὸ «Ὁ ὑψωθείς ἐν τῷ Σταυρῷ...» φέρουσι πολιτικὸν χαρακτῆρα καὶ ψάλλονται ἄχρι τοῦδε ὡς βασιλικοὶ ὕμνοι. Ὡς δὲ τὸ πάλαι προσεκύνησεν ὁ λαὸς, οὕτω καὶ νῦν προσκυνεῖ τὸν Τίμιον Σταυρὸν, ψαλλομένου τοῦ ἀρχαίου ὕμνου «Τὸν Σταυρὸν σου προσκυνοῦμεν Δέσποτα...». Ἐπειδὴ δὲ κατὰ παράδοσιν ἐφύετο παρὰ τῷ κεχωσμένῳ Σταυρῷ τὸ εὐῶδες φυτὸν *Βασιλικὸν* λεγόμενον, διὰ τοῦτο ἄχρι τοῦδε περιβάλλεται καὶ ὁ Τίμιος Σταυρὸς ἐν Δίσκῳ διὰ τοῦ εὐῶδους Βασιλικοῦ.

Τὴν ἱστορίαν, πῶς εὔρε τὸν Τίμιον Σταυρὸν ἡ μακαρία Ἑλένη, καὶ πῶς διέκρινεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἄλλων δύο σταυρῶν καὶ πῶς ἐκόμισε μέρος εἰς Κωνσταντινούπολιν, διηγεῖται ὁ Σωκράτης (Ἐκκλ. Ἱστορ. 1, 17 πρβλ. Παυλῖνον Epist. 2 καὶ 31, καὶ Σωζόμενον 2, 1.). Τὴν δ' ἀρχαιότητα τῆς ἑορτῆς πρὸς τοῖς ἄλλοις μαρτυροῦσιν καὶ οἱ Νεστοριανοὶ καὶ ἄλλοι Αἰρετικοὶ οἱ ἔχοντες τὴν ἑορτὴν. Μόνον δὲ εἰς Ῥώμην εἰσήγαγεν ὁ Πάπας Ὁνώριος

ἐπὶ Ἡρακλείου. Ἄλλ' ἐκ τούτου δὲν ἐξάγεται ὅτι καὶ ὁ Ἡράκλειος διέταξε πρῶτος τὴν ἑορτὴν ἴσως πρῶτος κατέστησε κοινήν. Ἡ δὲ ἡμέρα τῆς ἑορτῆς, ἡ 14 Σεπτεμβρίου, φαίνεται ὅτι συνδέεται μετὰ τῶν Ἐγκαινίων τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ὃν ἤγειρεν ἡ μακαρία Ἑλένη, εὐρούσα τὸν ἅγιον Τάφον καὶ μετ' αὐτοῦ τὸν Τιμίον Σταυρόν. Ἡ μνήμη δὲ τῶν Ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ τελεῖται τῇ 13 Σεπτεμβρίου.

Τὴν Ἀκολουθίαν τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἐκόσμησαν ἄλλοι τε πολλοὶ, τροπάρια καλὰ πλέξαντες (ἀξιοσημείωτον τὸ Αὐτόμελον α' Ω τοῦ παραδόξου θαύματος), μάλιστα δὲ ὁ ποιητῆς Κοσμάς διὰ τοῦ Κανόνοσ. Τὸ δὲ α' Ω τρισμακάριστον ξύλον» ὑπαινίττεται τῆς Σιβύλλης τὴν ἔκφρασιν καὶ ἄλλας παραδόσεις Ἰουδαϊκάς.

2) Αἱ λοιπὴ ἑορταὶ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ εἶναι, ὡς εἴρηται, τέσσαρες. Διακρίνεται δὲ ἰδίως ἡ τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, ἥτις ἴσως ἔλαβεν ἀρχὴν κατὰ πρῶτον ἐν Παλαιστίνῃ, ὅπου παρετίθητο εἰς προσκύνησιν ὁ Σταυρὸς τοῖς προσκυνηταῖς, καὶ ἴσως κατ' ἀρχὰς τῇ Κυριακῇ τῇ ἐγγὺς τῇ ἡμέρᾳ τῆς εὐρέσεως (6 Μαρτίου), εἶτα δὲ καὶ τῇ Δευτέρᾳ τοῦ Πάσχα.

Ἀξιοσημείωτος εἶναι καὶ ἡ τῆς 7 Μαΐου μνήμη τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ φανέντος Σημεῖου τοῦ Σταυροῦ ἐπὶ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων. Τὸ φωτεινὸν ἐκεῖνο ἐκ λαμπρῶν ἀστέρων Σημείων, τὸ σύμβολον τῆς νίκης τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐράνην ἠπλωμένον ἀπὸ Γολγοθᾶ μέχρι τοῦ Ὄρους τῶν Ἐλαιῶν.

Ἡ Πρόδοσ δὲ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἡ ἀρχομένη τῇ 1 Αὐγούστου ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν τελεῖται μὲν νῦν, ἀλλ' οὐδεμίαν λιτανεῖα γίνεται ἄνευ Σταυροῦ, καὶ κατὰ πᾶσαν νουνημίαν ὁ Σταυρὸς ἀγιάζει τὸ ὕδωρ τοῦ Ἀγιασμοῦ.

6) Περὶ τῶν Θεομητορικῶν ἑορτῶν.

Μετὰ τὰς μεγάλας Δεσποτικὰς ἑορτὰς οὐδεμίαν ἄλλην ἑορτὴν τοσοῦτον πανηγυρικῶς ἀγεί ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, ὅσον τὰς τῆς Θεομήτορος τῆς ἀκατασχόντου προστασίας τῶν Χριστιανῶν. Τι-

νές τῶν ἑορτῶν τούτων λογίζονται μεγάλα ἑορταί, ἔχουσαι Προεβρτια καὶ Μεθέορτα.

Ἐν τούτοις ἂν καὶ ἐπετάθη ἡ τιμὴ τῆς Θεοτόκου καὶ μετ' αὐτῆς καὶ αἱ Θεομητορικαὶ ἑορταί μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Νεστορίου, ἵνα στερεωθῇ τὸ δόγμα τῆς ἐνώσεως ἐν Χριστῷ τῶν δύο φύσεων, ἀλλ' οὐχ ἤτιον αὐτὴ τότε κατὰ πρῶτον ἀνεφάνησαν αἱ ἑορταί· διότι ἡ ἐν Ἐρέσω Οἰκουμενικῇ Σύνοδος (τῷ 431) ἐν τῷ Ναῷ τῆς Θεοτόκου συνήχθη. Οὐτε ἡ τιμὴ ὑπερέβαλε τὰ ἔθρα. Ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἐτήρησε τὸν μέσον ὅρον μεταξύ τῶν παλαιῶν τε καὶ νέων Ἀντιδοκιμαριανιτῶν, τῶν μηδὲ ὅπως τιμῶντων τὴν Θεοτόκον, καὶ τῶν ἀρχαίων Κολλυριδιανῶν, τῶν ὡς Θεῶ λατρευόντων αὐτῇ (1). Ἡ Ἐκκλησία εἶπεν ἥδη· «Ἐν τιμῇ ἔστω Μαρία· ὁ δὲ Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ Ἅγιον Πνεῦμα προσκυνείσθω· τὴν δὲ Μαρίαν οὐδεὶς προσκυνείτω» (Ἐπιρ. Αἰρέσ. 79, 7). Ἡ μερίς δὲ αὐτῆς ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ παρὰ τοῦ Ἀμῶν δὲν πρέπει νὰ ἐκληρωθῇ ἄλλως πως, διότι καὶ πάντων τῶν ἁγίων εἶναι μερίδες. Μόνον δὲ προτίμησις γίνεται, ὅπως καὶ μετὰ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ ἐξαίρετως μνημονεύεται ἡ Ἀειπαρθένος.

Αἱ μὲν τῶν ἑορτῶν ἀνάγονται εἰς τὸν ἐπίγειον βίον τῆς Θεοτόκου, αἱ δὲ εἰς τὸν Οὐράνιον τὸν διὰ τῆς προσεβείας καὶ προστασίας τῶν Χριστιανῶν ἐκδηλωθέντα. Τέσσαρες δὲ εἶναι κυρίως αἱ μεγάλα Θεομητορικαὶ ἑορταί, ἡ τῆς Γεννήσεως, τῶν Εἰσοδίων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ τῆς Κοιμήσεως. Αἱ δύο τελευταῖαι εἶναι καὶ αἱ ἀρχαιότεραι. Εἰς τὰς Θεομητορικὰς ἑορτάς πρέπει νὰ καταταχθῶσιν ἡ Σύναξις τῆς Θεοτόκου τῇ 26 Δεκεμβρίου καὶ ἡ Σύλληψις τῆς Θεοπρομήτορος Ἄννης, ἥτοι ἡ Σύλληψις τῆς Θεοτόκου (2).

2) Ἡ Σύλληψις τῆς Θεοπρομήτορος Ἄννης (τῇ 9 Δεκεμ-

(1) Ὁνομάσθησαν οὕτως ἀπὸ τῶν κολλυριδιῶν. ἄπερ ἥδη οἱ Χαναναῖοι προσέφερον τῇ Βασιλείᾳ τοῦ Οὐρανοῦ (Ἰερμ. 7, 17. 18 καὶ 51, 15—25).

(2) Τὰ περὶ γεννήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Εἰσοδίων αὐτῆς ὡς καὶ τὰ ὀνόματα τῶν γονέων περιέχονται κυρίως εἰς τὰ ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια τοῦ Ἰακώβου καὶ τὸ περὶ Γεννήσεως τῆς Μαρίας. Παρὰ Δαμασκηνῶ δὲ κατὰ πρῶτον ἀπαντῶσι τὰ ὀνόματα Ἰωακείμ καὶ Ἄννα.

Ερίου). Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐγένετο, φαίνεται, κατὰ μίμησιν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καὶ ἡ ἡμέρα ὠρίσθη, ἀφοῦ πρότερον ὠρίσθη ἡ τῆς Γεννήσεως τῆ 8 Σεπτεμβρίου. Ἡ ἀρχαιότης δὲ τῆς ἑορτῆς φαίνεται ἐκ τῶν δύο λόγων τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης (7 Ἐκατ.) παρὰ Φαβρικήω (Bibl. Gr. tom. X.). Κατὰ δὲ Ἰωάννην Εὐβοίας (περὶ τὰ μέσα τῆς 8 Ἐκατ.) ἡ ἑορτὴ ἦν μεγάλη ἀλλ' οὐ πανταχοῦ. Καὶ ἄχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν ὡς μικρὰ ἑορτὴ ἄγεται καὶ μᾶλλον εἰς ἀνάμνησιν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἀτέκνους γονεῖς τῆς Θεοτόκου.

Ἐν τῇ Δύσει ὅμως ἡ ἑορτὴ Festum Conceptionis B. Mariae Virginis (τῆ 8 Δεκεμβρ.) ἡ μόλις ἐνιαχοῦ ἀπαντῶσα κατὰ τὴν 11 Ἐκατοντ. ὡς μικρὰ ἑορτὴ, μόλις δὲ κατὰ τὴν 14 Ἐκατ. μεγάλη ἑορτὴ κηρυχθεῖσα ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ, ἡ ἑορτὴ αὕτη κατήντησε πέτρα σκανδάλου καὶ νέας καὶ σπουδαίας καινοτομίας ἀφορμή. Ἦδη ὁ Πέτρος Λομβάρδος ἐκίνησε τὸ ζήτημα, ἀν τὸ ἀναμάρτητον τοῦ Κυρίου δὲν συνδέεται μὲ τὸ ἀναμάρτητον τῆς Θεοτόκου ἀπ' αὐτῆς τῆς συλλήψεως αὐτῆς, ἥτοι ἐκίνησε τὸ ζήτημα τῆς ἀσπίλου συλλήψεως τῆς Θεοτόκου, ἄνευ δηλαδὴ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος. Τοῦτο κατεπολέμησεν ὁ Θωμᾶς Ἀκυνάτης, ὁ μέγας Σχολαστικὸς Θεολόγος καὶ ἅγιος παρὰ Λατίνοις. Κατεπολέμησαν ἄχρις ἐσχάτων καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, τὸ σοφὸν Τάγμα τῶν Δομινικανῶν. Ἄλλ' οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν, οἱ Φραγκισκανοὶ καὶ μετὰ ταῦτα οἱ Ἰησουῖται, ἀνέλαβον τὴν υπεράσπισιν τῆς καινοτομίας διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου. Ἐν τούτοις μέχρις ἐσχάτων οἱ Πάπαι δὲν ἐτόλμων νὰ δογματίσωσι τι καὶ ὁ πάπας Κλήμης (1700—21) ἐώρταζε τὴν Σύλληψιν τῆς ἀσπίλου Θεοτόκου, ὅπερ πάντες ἐδίδουν. Παναγίαν ἀποκαλεῖ καὶ ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, ἀλλ' ἠγιάσθη ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου μετὰ ταῦτα, οὐχὶ δὲ ἐξ ἀρχῆς, ἄνευ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος γεννηθεῖσα, ὅπερ ἐπεζητεῖτο διὰ τῆς ἐκφράσεως Ἀσπίλος Σύλληψις, ἐναντίον τοῦ θεμελιώδους δόγματος τοῦ Χριστιανισμοῦ τοῦ περὶ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος.

Ἀπέκειτο δὲ εἰς τὸν πάπαν Πῖον Θ. νὰ θεσπίσῃ Συνοδικῶς

τὴν καινοτομίαν τῷ 1854 πρὸς μέγιστον σκάνδαλον τοῦ Χριστιανώμου Πληρώματος.

2) *Τὸ Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου* (τῆ 8 Σεπτεμβρίου). Ἄγνωστος εἶναι ὁ χρόνος τῆς ἐορτῆς. Μόνον δὲ γινώσκουμεν ὅτι ἐπὶ Ἀνδρέου Κρήτης ὑπῆρχεν ἡδὴ· διότι σώζονται οἱ ὕμνοι αὐτοῦ. Ἀθλον ὁμως, ἂν δὲν εἶναι νεωτέρα προσθήκη ἐν τῷ Γελασιανῷ Κώδικι ἡ ἐορτὴ· διότι τότε ἤθελεν εἶναι ματωρὶα ἐκ τῆς 5 Ἐκατονταετηρίδος. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἐν τῇ Δύσει πολὺ μετὰ ταῦτα εἰσῆχθη ἡ ἐορτὴ, καὶ διὰ τοῦτο λείπει ἐν τῷ Καταλόγῳ τῆς ἐν Μαγουντία Συνόδου (τῷ 813). Μόλις δὲ κατὰ τὴν 10 Ἐκατ. κατέστη κοινὴ ἐν τῇ Δύσει, ἐνῶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἦν πολλῶ πρότερον. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ ἡμερομηνία τῆς 8 Σεπτεμβρίου προῆλθεν ἐκ τῆς πρώτης Κυριακῆς (μετὰ τὴν 1 Σεπτεμ.) καθ' ἣν ἐωρτάσθη τὸ πρῶτον. Εἰσῆχθη δὲ πιθανῶς ἐν ἀρχῇ τοῦ πολιτικοῦ ἔτους, ἵνα ἡ Γέννησις τῆς Θεοτόκου, ὡς λέγει ὁ ὕμνος, χαρὰν μηνύσῃ πάσῃ τῇ Οἰκουμένῃ.

Οἱ Κανόνες εἶναι τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ, τὰ δὲ τροπάρια τοῦ Γερμανοῦ, Σεργίου καὶ Στεφάνου.

3) *Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου*. Κατὰ τὴν ἐν τοῖς ἀποκρύφοις βιβλίαις διασωθεῖσαν παράδοσιν ἡ Θεοτόκος ὡς τριετίζουσα Δάμαλις εἰσῆχθη εἰς τὰ Ἅγια τῶν Ἁγίων τοῦ Ναοῦ καὶ ἐν τῷ Ναῷ διέμεινε ἐπὶ 12 ἢ 13 ἔτη. Μετὰ ταῦτα κατὰ θεϊαν οἰκονομίαν ἐμνηστεύθη τῷ Ἰωσήφ, ἵνα οἰκονομηθῇ ἡ ἀββήτος καὶ ὑπερφυῆς Γέννησις τοῦ Σωτῆρος. Συγχρόνως τῇ προηγουμένῃ φαίνεται ὅτι εἰσῆχθη καὶ ἡ ἐορτὴ αὕτη· διότι μετὰ 80 ἡμέρας μετὰ τὴν Γέννησιν (λαμβάνεται ὡς βᾶσις ἡ πρώτη Σεπτεμβρίου), ὡς ἀπαιτεῖ ὁ Μωσαϊκὸς Νόμος, παρίσταντο τῷ Ναῷ τὰ θήλα. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Δύσει, ὅπου πολὺ ἀργά κατέστη κοινὴ, ὡς ἄλλη Ὑπαπαντὴ ἐωρτάζετο. Πιθανὸν ὁμως ὅτι ἡ 21 Νοεμβρίου ὠρίσθη, ἀφοῦ ἐνιαχοῦ ἤρχαντο ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης τὰ Προεόρτια τῶν Χριστουγέννων. Τοῦτο ὑπόδηλοι καὶ παρ' ἡμῖν ἡ ἐναρξίς κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην τῶν Καταβασίων τῶν Χριστουγέννων, τὸ «Χριστὸς γεννᾶται, δοξάζατε. . . .».

4) *Ὁ Ἐδαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου*. Ἡ ῥίζα αὕτη τῶν Δισκο-

τικῶν ἑορτῶν καὶ μᾶλλον Δεσποτικῆ ἑορτῆ, ἔχουσα τὴν βᾶσιν ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ, ὡς κοινὴ ἑορτὴ Θεομητορικῆ εἶναι ἰσως ἡ ἀρχαιοτάτη· διότι καὶ ἂν μὴ θεωρηθῶσι γνήσιοι οἱ πανηγυρικοὶ λόγοι Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ, Ἀθανασίου καὶ Χρυσοστόμου, ἀλλ' οἱ τοῦ Πρόκλου εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην ἀναγόνται καὶ ὁ Αὐγουστίνος ὁ σύγχρονος γνωστὴν θεωρεῖ, καὶ κατὰ τὴν 25 Μαρτίου ἑωρτάζεται ἐπ' αὐτοῦ (de Trinitate 4, 5). Ἀλλὰ πλὴν τούτων ἔχομεν ἄλλας μαρτυρίας ἀποδεικνουσας τὴν ἀρχαιότητα καὶ ὅτι μόνον ἡ ἡμέρα τῆς 25 Μαρτίου ὠρίσθη μετὰ ταῦτα, ὀρισθείσης τῆς τῶν Χριστουγέννων. Αἱ μαρτυρίαι δὲ αὐταὶ εἶναι ὅτι ἐν μὲν τῇ Ἀρμενίᾳ ἑωρτάζεται τῇ Παραμονῇ τῶν Θεοφανίων, ἐν δὲ Μεδιολάνοις καὶ Ἰσπανίᾳ τῇ πρὸ τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως Κυριακῇ. Ἐκ δὲ τοῦ 52 κανόνος τῆς Σ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου μαθητόμενον ὅτι ἦν κοινὴ καὶ μεγάλη ἑορτὴ.

Ἐν Ῥωσσίᾳ ἡ Ἀκολουθία τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, κᾶν τῇ Μ. Παρασκευῇ κᾶν τῷ Πάσχα συμπέσῃ, ἐπιτελεῖται κατὰ τὴν ἀρχαίαν τάξιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Παρ' ἡμῖν, ὅταν τύχη ἡ ἑορτὴ τῇ Μ. Παρασκευῇ ἢ τῷ Μ. Σαββάτῳ, μετατίθεται εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα. Ἡ διάταξις αὕτη εἶναι τῶν ἡμετέρων χρόνων καὶ ἐγένεον, ἵνα μὴ συμπέσωσι τὰ πένθιμα μετὰ τὰ χαρᾶς Εὐαγγέλια τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Κατὰ τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς Μ. Ἑβδομάδος ὅταν τύχη, οὔτε προεόρτια οὔτε μετέορτα ἔχει. Ἡ Ἀκολουθία συνετάχθη ὑπὸ Ἀνδρέου Κρήτης, Δαμασκηνοῦ, Θεοράνου καὶ Βυζαντίου.

5) Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου. Αὕτη ἦν ἀνεκαθεν ἡ κυρίως Θεομητορικὴ καὶ μεγάλη ἑορτὴ. Διὰ τοῦτο καὶ κατ' αὐτὴν προετάχθη καὶ ἡ νηστεία, ἣν καὶ οἱ δυστροποῦντες ἐτήρουν κατὰ τὴν παραμονήν. Ὅλος ὁ Αὐγουστος σχεδὸν εἶναι καθιερωμένος εἰς τιμὴν τῆς Θεοτόκου. Συνήθως μὲν ἀποδίδεται ἡ ἑορτὴ τῇ 23 Αὐγούστου, ἀλλ' ἐν Κωνσταντινουπόλει παρετέινετο μέχρι τῆς 28. Μετὰ τὸν Ἑσπερινὸν τῶν προηγουμένων τῆς ἑορτῆς ἡμερῶν ψάλλονται ἐναλλάξ αἱ δύο Ἀκολουθίαι τῆς Παρακλήσεως. Ἐξαιροῦνται οἱ Ἑσπερινοὶ τῶν Σαββάτων καὶ τῆς Μεταμορφώσεως. Καὶ τὴν Ἀκολουθίαν ταύτην τῆς ἑορτῆς ἐκόσμησαν οἱ δύο μεγάλοι

Ἕμνογράφοι διὰ δύο Κανόνων καὶ οἱ δόκιμοι: μελωδοὶ Ἀνατόλιος, Γερμανὸς καὶ Θεοφάνης δι' ἄλλων τροπαρίων. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγένετο Ὁλονυχτία ἐν τῷ Ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας, ὅπου καὶ διενυκτέρευεν ὁ Βασιλεὺς.

Ἐορτάζει δὲ ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία μετὰ τῆς Κοιμήσεως καὶ τὴν μετάστασιν τοῦ ἀχράντου σκήνους τῆς Θεοτόκου κατὰ τινὰ ἀρχαίαν παράδοσιν, ἧς κατὰ τὴν Δ' Ἑκατοντ. παρεδόθη ἡδη γραφῇ. Μόνον δὲ διάφοροι παραδόσεις ὑπῆρχον ὡς πρὸς τὸν τόπον τῆς Κοιμήσεως: διότι κατὰ τὴν μὲν ἐν Γεθσημανῇ ἐξεδήμησεν ἡ Θεοτόκος καὶ ταύτην ἀπεδέξατο ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, καὶ ὁ Μαρκιανὸς († 454) ἐκεῖθεν ἀνεκόμισεν ὅ,τι ἱερὸν λείψανον εὗρεν ἐκ τῶν περὶ τὴν Θεοτόκον καὶ κατέθεσεν ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς ἀνεγερθέντι Ναῷ. Ἐν Ἐρέσω ὅμως ἐδεικνύετο ὁ τάφος καὶ Ναὸς ἦν τῆς Θεοτόκου (ἴσως τῆς Κοιμήσεως), καὶ ἐκεῖθεν παρέλαβεν, ὡς φαίνεται, ὁ Αὐτοκράτωρ Μαυρίκιος (582—602) τὴν ἡμέραν τῆς 15 Αὐγούστου, ὁ διατάξας αὐτὴν (Νικηφ. Καλ. 17, 28). Ὑπάρχουσι καὶ λόγοι (ἀμφίβολοι) τοῦ Ἱερωνύμου καὶ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, καὶ ἐν Γαλλίᾳ ἐωρτάζετο τῇ 18 Ἰανουαρίου. Ἐν Ῥώμῃ ὅμως ἀνέκαθεν τῇ 15 Αὐγούστου.

6) *Ἡ Σύναξις τῆς Θεοτόκου* (τῇ 26 Δεκεμβρίου). Ἡ εορτὴ αὐτὴ ὠρίσθη κατὰ μίμησιν τῆς Συνάξεως τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου τῇ 7 Ἰανουαρίου. Ὡς τῇ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ τῶν Θεοφανίων ἐτιμήθη ὁ Βαπτιστῆς, οὕτω καὶ τῇ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ τῶν Χριστουγέννων, ὅτε ἐχωρίσθησαν ταῦτα τῆς τῶν Θεοφανίων εορτῆς, ἐτιμήθη ἡ Θεοτόκος, ἡ γεννήσασα Χριστὸν τὸν Κύριον. Φαίνεται δὲ ὅτι αἱ δύο αὗται εορταὶ ἦσαν ἐκεῖ κατ' ἀρχὰς εἰς χρῆσιν, ὅπου δὲν ἦσαν αἱ ἄλλαι. Ἴσως δὲ διὰ τοῦτο καὶ εορτάζουσι πολλαχοῦ αἱ Μαρίας κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, ὡς οἱ Ἰωάννη τῇ 7 Ἰανουαρίου. Ἄλλ' ὑπάρχουν καὶ ἐξαιρέσεις καὶ μάλιστα αἱ Μαρίας νῦν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, εορτάζουσι τῇ 15 Αὐγούστου.

7) *Ἀκάθιστος Ἕμνος καὶ Σκέπη τῆς Θεοτόκου*. Αἱ δύο αὗται εορταὶ ἀνάγονται εἰς τὸν ἐν Οὐρανοῖς βίον, οὕτως εἶπεῖν, τῆς Θεοτόκου, οὗται ἐπισημόταται στιγμαὶ αὐτοῦ, ἧτοι σημεῖα ἀρίδη-

δηλα τῆς ἐν Οὐρανοῖς τελεσφόρου πρεσβείας καὶ ἀπαύστου προ-
στασίας τῆς Θεοτόκου.

Τρεῖς εἶναι αἱ ἀναμνήσεις τῆς σωτηρίας τῆς Πόλεως ὑπὸ τῆς
Θεοτόκου αἱ μετὰ τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου συνδεόμεναι, ἡ μὲν ἐγένε-
το ἐπὶ Ἡρακλείου (τῷ 626), ἡ δὲ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πω-
γωνάτου (τῷ 670) καὶ τέλος ἐπὶ Μιχαὴλ Γ.' (τῷ 866). Τὰ περὶ
Ἀκαθίστου Ὑμνου ὄρα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν· ὀψόμεθα δὲ καὶ ἄλ-
λα παρακατιόντες. Ἡ εἰκὼν δὲ τῆς Ὁδηγητρίας εἶναι ἡ θαυμα-
τουργήτασα καὶ ὁ ἐν Βλαχέρναις Ναὸς εἶναι ὁ τόπος τῆς λιτα-
νείας καὶ Ὀλονυχτίας.

Ἡ δὲ Σκέπη τῆς Θεοτόκου (τῆ 1 Ὀκτωβρίου) ἡ μόνον νῦν ἐν
Ῥωσσίᾳ ἐπιτελουμένη ὡς μεγάλη ἑορτὴ, ἐπετελεῖτο ἄλλοτε ἐν
Κωνσταντινουπόλει ἐξ ἀφορμῆς τοιαύτης. Ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σο-
φοῦ (886—911), τελουμένης τῆς ἀγρυπνίας τῆς Κυριακῆς ἐν τῷ
ἐν Βλαχέρναις Ναῷ τῆς Θεοτόκου, εἶδον Ἀνδρέας ὁ διὰ Χριστὸν
Σαλὸς καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἐπιφάνιος ἐνόπτασι τὴν Θεοτόκον,
περιστοιχιζομένην ὑπὸ τοῦ χοροῦ τῶν Προφητῶν, Ἀποστόλων
καὶ Ἀγγέλων, καὶ σκέπουσαν τοὺς Χριστιανούς. Ἐχάρη διὰ
τοῦτο ὁ λαὸς, ἐλπίσας τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν διὰ
τῆς σκέπης τῆς Θεοτόκου, καὶ ἀπαλλαγείς, ἐώρτασε τὴν Σκέπην
αὐτῆς.

Εἶναι καὶ ἄλλαι μικραὶ ἑορταὶ τῆς Θεοτόκου, οἷον ἡ Κατάθε-
σις τῆς τιμίας Ἐσθῆτος τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ ἐν Βλαχέρναις ναῷ
αὐτῆς τῆ 2 Ἰουλίου καὶ ἡ Κατάθεσις τῆς τιμίας Ζώνης αὐτῆς
ἐν τῷ ἐν Χαλκοκρατείσις ναῷ (1) τῆ 31 Αὐγούστου καὶ ἄλλαι
ἐν Ῥωσσίᾳ ἀναγόμεναι εἰς θαυματουργίας τῆς Θεοτόκου.

(1) Ἡ Κατάθεσις τῆς τιμίας Ζώνης σημειοῦται τῆ 31 Αὐγούστου καὶ
λέγεται ἐν τῷ Συναξαριστῇ ὅτι ἐπὶ Ἀρκαδίου ἐξ Ἱερουσαλήμ ἢ ἐκ Ζήλας
τῆς Καππαδοκίας ἀνεκομίσθη. Τῆ 42 ὁμοῦς Ἀπριλίου σημειοῦται ὅτι ἀνε-
κομίσθη τῷ 943 ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ῥωμανοῦ τῶν Πορφυρογεννήτων.
Σημειοῦται δὲ ὅτι ὁ Λάζαρος ἡγεμὼν Σερβίας ἐδωρήσατο τῷ 1101 τῆ Μο-
νῆ τοῦ Βατοπεδίου, ὅπου καὶ αὖξεται.

§ 17. Περὶ τῶν ἑορτῶν τῶν Ἁγίων τοῦ Θεοῦ.

Ὅτι μὲν ἀνέκαθεν ἐώρταζεν ἡ Ἐκκλησία τοὺς Ἁγίους τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπεκαλεῖτο αὐτοὺς, τοῦτο εἶναι δμολογούμενον. Ὅτι δὲ τιμωμένων τῶν Ἁγίων τιμᾶται ὁ θωμαστωθεὶς ἐν αὐτοῖς Θεός, καὶ τοῦτο δῆλον ἄλλοθεν. Τούτοις προσθετέον καὶ τοῦτο, ὅτι διὰ τῆς ὑπάρξεως τῶν Ἁγίων ἀποδείκνυται πρᾶγμα ἡ δύναμις τῆς Χριστιανικῆς πίστεως καὶ οὐχὶ κενὸς λόγος. Διὰ τῆς ἑορτῆς δὲ καὶ ἐπικλήσεως αὐτῶν οὐ μόνον παροτρύνονται οἱ πιστοὶ εἰς μίμησιν, ἀλλὰ καὶ παρίσταται στενώτερος ὁ σύνδεσμος τῆς ἐν Οὐρανοῖς μετὰ τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας. Ἀναμνηστέον δὲ ὅτι οἱ Ἅγιοι ἀπεδείχθησαν τοιοῦτοι μετὰ θάνατον, ὅτε καλῶς ἀγωνισάμενοι ἐκομίσαντο παρὰ Θεοῦ τὸν στέφανον τῆς Δικαιοσύνης, καὶ ἄξιοι κατέστησαν νὰ προσβιῶσιν ὑπὲρ τῶν τῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας ἀδελφῶν. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν μνήμην ἐπιτελεῖ ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ μαρτυρίου ἢ τῆς ἐν Κυρίῳ τελειώσεως. Μόνον δὲ ὅτε ἦτο ἄγνωστος ἡ γενέθλιος ἡμέρα τῆς κοιμήσεως Ἁγίου τινός, ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἡ ἡ τῆς εὑρέσεως τῶν λειψάνων αὐτοῦ, ἢ τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ, ἢ τῆς χειροτονίας (ὡς τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου τῆ 7 Δεκεμβρίου), ἢ θαυμά τι (1).

Ἄπασαι αἱ ἑορταὶ αὗται ἐορτάζονται εἰς μίαν ἡμέραν, ἂν καὶ πολλῶν Ἁγίων γίνονται πολλάκις τοῦ ἔτους μνηταί. Εἰς τέσσαρας δὲ τάξεις δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν αἱ μνημαὶ τῶν Ἁγίων. Κυρίως ὅμως ἑορταὶ εἶναι αἱ τῆς πρώτης τάξεως, αἵτινες καὶ ἀργίαν

(1) Κυρίως ἐπεξηγεῖτο ἀνέκαθεν ἡ ἡμέρα τῆς τελειώσεως τῶν Μαρτύρων, ὡς ἔστιν ἰδεῖν ἐκ τοῦ Ὁριγένους (εἰς Ἰωβ βιβλ. γ') καὶ Πέτρου Χρυσολόγου (Serm. 129). *Natalem sanctorum nolite putare illum diem, quo nascuntur in terra de carne, sed de terra in coelam, de labore ad requiem, de tentationibus ad quietes . . . de mundanis risibus ad coronam et gloriam.* Ἐν τούτοις τῶν πλείστων ἑορτῶν ἐν τῇ Δύσει αἱ ἡμέραι ὤρισθησαν ἀπὸ τῆς εὑρέσεως (ἢ μᾶλλον προσκλήσεως) λειψάνων Ἁγίου τινός. Σημειωτέον δὲ ὅτι, ἂν καὶ πολλῶν ἑορτῶν παρ' ἡμῖν ὤρισθη ἡ τῶν ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ ἡμέρα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι τὰ ἐγκαινία συνέπεσον μὲ τὴν ἡμέραν τῆς τελειώσεως τοῦ Ἁγίου.

ἔχουσι (διό καὶ πάνδημοι εἶναι) καὶ πλήρη ἁσματικὴν Ἀκολουθίαν. Αἱ δὲ τῆς δευτέρας τάξεως ἔχουσι μὲν καὶ αὐταὶ Ἀκολουθίαν τιὰ ἁσματικὴν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀργίαν καὶ δύνανται νὰ ὀνομασθῶσιν ἑορταὶ τοῦ Κλήρου, ὀφείλοντος νὰ τελέσῃ καὶ θεῖαν Λειτουργίαν. Εἰς δὲ τὴν τρίτην τάξιν ἀνάγονται αἱ μνήμαι τοῦ Ἁγίου τῆς ἡμέρας, ὧν τὴν μνήμην καὶ αὐτῶν δὲν ἀφῆκαν ἄνευ ὕμνων τινῶν οἱ μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν Ὑμνογράφοι καὶ μάλιστα Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος. Τέλος τῶν ἄλλων Ἁγίων τοῦ Θεοῦ γίνεται ἀπλῶς μνεία ἐν τῷ Συναξαρίῳ τῆς ἡμέρας μετὰ τὴν ἕκτην Ὁρθὴν τοῦ Ὁρθρου. Ἐν τούτοις ἀξιοσημείωτον ὅτι ἐν τῇ Προσκομιδῇ κατατάσσονται οἱ Ἅγιοι εἰς ἐννέα τάγματα κατὰ τὰ ἀγγελικὰ, καὶ ἐννέα μερίδες παρατίθενται παρὰ τὸν Ἀμνόν. Τούτων ἡ ἐννάτη εἶναι τοῦ Ἁγίου, ὁστινος ἡ Λειτουργία τελεῖται.

Ἀρχαιόταται ἑορταὶ ἦσαν αἱ τῶν Μαρτύρων, ἐν αἷς διακρίνοντο αἱ τῶν Ἀποστόλων καὶ Ἀποτολικῶν Πατέρων, οἵτινες πάντες ὡς Μάρτυρες Κυρίου ἐτιμῶντο. Τινὲς τῶν ἑορτῶν τούτων ἀπὸ τοπικῶν κατέστησαν ἐξ ἀρχῆς κοινότεραι, ὡς ἐκ τοῦ ἀρχαιοτάτου Μαρτυρολογίου τοῦ Πολυκάρπου ἤδη μανθάνομεν. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲ διακρίνετο καὶ ἡ τῶν Μακκαβαίων μνήμη, ἵνα παροτρύνῃ εἰς τὸ μαρτύριον, καὶ πολλοὶ λόγοι Πατέρων διὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην σώζονται. Ἐπειτα ἀπὸ τῆς Δ' Ἑκατοντατηρίδος εἰσῆχθησαν αἱ ἑορταὶ τῶν Ἀρχαγγέλων, τῶν Προφητῶν καὶ μάλιστα τοῦ Προδρόμου, τῶν μεγάλων Ὁσίων καὶ Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν συνετέλεσεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησία εἰς τὸ νὰ καταστῶσι κοιναὶ πολλαὶ κατὰ τόπους ἑορταζόμεναι ἑορταὶ, ὅτε μάλιστα κατέστη τὸ κέντρον τῆς Ὁρθοδοξίας ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ δι' αὐτῆς διεδόθη ἀπανταχοῦ ἡ τάξις τῶν Ἀκολουθιῶν τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐώρταζον τὰς μνήμας τῶν Μαρτύρων τὸ πάλαι οἱ Χριστιανοί, εἶναι ὁ ἀκόλουθος. Κατὰ τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ μαρτυρίου ἐποιοῦν συνάξεις ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν Μαρτύρων, ἐφ' ὧν μετὰ ταῦτα ἅγιοι Τράπεζαι καὶ Ναοὶ ἠγέρθησαν, προσφέροντες θυσίαν αἰνέσεως καὶ προσευχῆς καὶ Ἀγάπας τε-

λοῦντες καὶ ἐγκωμιάζοντες τὰς πράξεις αὐτῶν ἢ ἀναγινώσκοντες τὰ τοῦ μαρτυρίου. Oblationes pro defunctis, pro nataliis annua die facimus, λέγει ὁ Τερτυλλιανὸς (decor. mil. 3). Καὶ ὁ Κυπριανὸς (epist. 34) λέγει· Sacrificia pro iis semper, ut meministi, offerimus, quoties martyrum passiones et dies anniversarias commemoratione celebramus. Ἐγίνοντο δὲ τὰ ἐγκώμια πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ διδαχὴν, ὡς λέγει ὁ θεῖος Χρυσόστομος (Ὁμιλ. 73 εἰς Βαρλαάμ). Διὰ τοῦτο καὶ ἀναριθμητοὶ εἶναι οἱ σωζόμενοι λόγοι τῶν Πατέρων, καὶ ἐντεῦθεν προήλθε καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῶν Συναξαριῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Κατακρίνει δὲ ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος τοὺς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν Μαρτύρων δεομένους· injuria est, pro martyre orare, cujus nos debemus orationibus commendari (Serm. 17). Ἡ δὲ ἐν Λαοδικαίᾳ Σύνοδος κατεδίκασε (καν. 28) τὰς λεγομένας Ἀγάπας· «Οὐ δεῖ ἐν τοῖς Κυριακοῖς ἢ ἐν ταῖς Ἐκκλησιαῖς τὰς λεγομένας ἀγάπας ποιεῖν, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἐσθίειν καὶ ἀκούδιτα στρωννύειν». Καὶ ὁ ἱερὸς Ἀμβρόσιος (de Elia et jejunio) κατακρίνει τοὺς διὰ μέθης καὶ τῶν τοιούτων θέλοντας νὰ τιμῶσιν ἐκείνους, οἵτινες ἔμαθον τὴν ἄθλησιν δι' ἐγκρατείας. Ἰδίως δὲ κατακρίνει ὁ Μ. Βασίλειος (ἐν τοῖς κατὰ πλάτος ἔροις ἐρώτ. 40) τὰς ἐμπορικὰς πανηγύρεις καὶ τὰς χορευτριάς καὶ ταῦτα, ἅτινα ἐλάμβανον χώραν κατὰ τὰς ἑορτάς.

Ἄξιωσημείωτον δὲ ὅτι τινῶν Ἁγίων γίνεται μνεῖα ἐκάστοτε ἐν ταῖς Διταῖς καὶ Προσκομιδῇ καὶ εἶπου ἀλλαγῶν ὀνομαστῖ, ὡς ἔστιν ἰδεῖν ἐν τοῖς Λειτουργικοῖς βιβλίοις. Εἶδομεν δὲ πῶς ἐντὸς τοῦ ἑβδομαδιαίου κύκλου περιελήφθησαν αἱ ἑορταὶ τῶν Ἁγίων τοῦ Θεοῦ, καὶ πῶς τινες αὐτῶν προσηρτήθησαν ταῖς Κυριακαῖς (1).

(1) Σύντομον ἱστορίαν πασῶν τῶν ἑορτῶν προσέθετο ἐν τῷ Ὁρολογίῳ Βαρθολομαῖος ὁ Κουτλουμασιανός, ὁ καὶ αὐτοῦ καὶ ἄλλων Ἐκκλ. βιβλίων τὸ κείμενον διορθώσας. Πλατυτέραν ἱστορίαν ἔρα ἐν τῷ Συναξαριστῇ, ὃν ἐπεξεργάσθη μὲν ὁ ἀγιορείτης Νικόδημος (τῷ 1805), προσθεῖς καὶ πολλῶν Ἁγίων μνήμας ἔλλειπούσας, ἐξεδόθη δὲ τῷ 1819· μετετώπωνεν ἑναγχος μετὰ διορθώσεων ὁ φιλόκαλος Θ. Νικολαΐδης Φιλαδελφεός. Ἐν τῷ Ὁρολογίῳ εὗρηται ἕκαστος διακρινόμενος τὰς ἐπισημοὺς ἑορτάς τῆς πρώτης

α) Περὶ τῶν ἑορτῶν τῶν Ἀποστόλων.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων ἑορτῶν τῶν Μαρτύρων διακρίνονται ἀνεκάθεν αἱ τῶν Ἀποστόλων, οἵτινες ἦσαν καὶ αὐτοὶ Μάρτυρες Κυρίου, εἶτα δὲ διεκρίθησαν καὶ αἱ τῶν Μακκαβαίων, τοῦ Πρωτομάρτυρος Στεφάνου καὶ τινῶν ἄλλων Μεγαλομαρτύρων.

1) Ἡ τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου μνήμη ἐτελεῖτο ἀνεκάθεν τῆς 29 Ἰουνίου, ἥτις κατὰ παράδοσιν ἐθεωρεῖτο ὡς ἡμέρα γενέθλιος τοῦ μαρτυρίου αὐτῶν. Ἐν τούτοις ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ἐλυπεῖτο ὅτι ἄλλοι συνήγοντο κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην (Serm. 298). Κατὰ δὲ τὸν Θεόδωρον Ἀναγνώστην (2, 16) ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος (τῷ 498), κινούμενος ὑπὸ τοῦ Πάπα Ἀναστασίου, διέταξε νὰ ἑορτάζηται πανηγυρικώτερον ἡ ἑορτή.

Ἐπειτα ὅμως οἱ Λατίνοι ἐτέλεον τὴν μὲν τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου ἑορτὴν τῆς 29 Ἰουνίου, τὴν δὲ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου τῆς 30, λόγῳ μὲν ὅτι δὲν ἀρκεῖ μία ἡμέρα εἰς ἑορτὴν τῶν κορυφαίων Ἀποστόλων, πράγματι δὲ ἵνα προτιμῆσῃ τὸν Ἀπόστολον Πέτρον, ἐφ' οὗ στηρίζουσι τὰς παραλόγους ἀξιώσεις τῶν οἱ Πάπαι.

Πρὸς τούτοις ἑορτάζετο κατ' ἔτος ἐν Κωνσταντινουπόλει τῆς 16 Ἰανουαρίου ἡ προσκύνησις τῆς τιμίας Ἀλύσεως τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, ἥτις εἶχε κομισθῆ ἐκεῖ ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν Βασιλέων. Οἱ Λατίνοι δὲ ἔχουσι καὶ δύο ἑορτὰς τῆς Καθέδρας τοῦ Ἀποστ. Πέτρου, τῆς μὲν ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς 22 Φεβρουαρίου, τῆς δὲ ἐν Ῥώμῃ τῆς 18 Ἰανουαρίου. Πρὸς δὲ τούτοις ἑορτάζουσι καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου τῆς 25 Ἰανουαρίου.

2) Ἡ Μετάστασις τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου ὑπὸ μὲν τῆς

τάξεως διὰ τῆς ἀρχαίας, τὰς δὲ τῆς δευτέρας διὰ τοῦ «Κατάλυσις οἴνου καὶ ἐλαίου». Μόνοι δὲ τῶν ἄλλων σημειοῦνται αὐτοὶ αἱ τῆς τρίτης τάξεως. Ἐν τῇ Πανθέκτῃ δὲ σημειοῦνται καὶ αἱ τῶν νέων Ἀγίων μνήμαι. Ἐν τοῖς Ῥωσικοῖς δὲ Μηνολογίοις εἶναι καὶ αἱ τῶν Ῥώσων ἁγίων. Αἱ μέχρι τοῦδε ἐπίσημοι ἑορταὶ τῶν Ἀγίων, αἱ παρ' ἡμῖν πανηγυρικῶς τελοῦμεναι, οὕτως ἦγοντο πᾶσαι καὶ ἐπὶ τοῦ Πορφυρογεννήτου ἡδῆ.

Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐορτάζεται τῆ 26 Σεπτεμβρίου, ὑπὸ δὲ τῶν Λατίνων μετετέθη ἀπὸ τῆς 24 Ἰουνίου τῆς κατὰ παράδοσιν εἰς τὴν 27 Δεκεμβρίου, ἵνα δῆθεν συμπεριλάθωσιν εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Κυρίου. Ἀλλὰ κυρίως τοῦτο ἐπραξάν, ἀφοῦ ἡ 24 Ἰουνίου ὠρίσθη διὰ τὴν Γέννησιν τοῦ Βαπτιστοῦ.

Πρὸς δὲ τούτοις τῆ 8 Μαΐου ἐορτάζεται πάλιν ὁ ἡγαπημένος μαθητῆς τοῦ Κυρίου. Εἶναι δὲ κυρίως ἀνάμνησις τοῦ ἐν Ἐφέσῳ θαύματος, διότι κατ' ἔτος συνῆγον τῆ 8 Μαΐου ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Ἀποστόλου Ἰαματικὴν κόκκιν οἱ ἐν Ἐφέσῳ πιστοί.

3) Ἡ τῶν 12 Ἀποστόλων ἐορτὴ πάλαι μὲν ἤγετο τῆ Κυριακῆ τοῦ Θωμᾶ, εἶτα δὲ μετετέθη εἰς τὴν 30 Ἰουνίου μετὰ τὴν τῶν κορυφαίων Ἀποστόλων.

Οἱ Λατίνοι τῆ 15 Ἰουλίου μνημονεύουσι τῆς διανομῆς τῶν Ἀποστόλων, ἀλλὰ κυρίως ἐπὶ Σιλβέστρου ἦν ἡμέρα διανομῆς τῶν λειψάνων Πέτρου καὶ Παύλου, *divisio ossium Petri et Pauli*, διὰ τὰς Ἐκκλησίας.

Τινῶν ἐκ τῶν 12 Ἀποστόλων ὠρίσθη ἰδιαιτέρα ἐορτὴ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων αὐτῶν. Οὕτως ἐγένετο διὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου, οὗτινος κατετέθη τὸ ἱερόν λείψανον τῆ 30 Νοεμβρίου ἐν τῷ ὁμωνύμῳ ναῷ τῷ ὑπὸ Μ. Κωνσταντίνου ἐγεθῆντι. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὠρίσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς μὲν 11 Ὀκτωβρίου εἰς μνήμην τοῦ Διακόνου Φιλίππου, τῆς δὲ 28 Ἰουλίου εἰς μνήμην τοῦ Προχώρου.

Εἰς μνήμην τοῦ μὲν Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου ὠρίσθη ἡ 16 Νοεμβρίου, τοῦ δὲ Ἀποστόλου Φιλίππου ἡ 14.

Εἰς μνήμην δὲ τῶν 70 Ἀποστόλων ὠρίσθη ἡ 4 Ἰανουαρίου. Οἱ δὲ Λατίνοι τὰς μνήμας τῶν πλείστων ἐκ τῶν Ἀποστόλων τελούσιν εἰς ἡμέρας τῆς προσκλήσεως τῶν ἱερῶν αὐτῶν λειψάνων.

6) Περὶ τῶν ἐορτῶν τῶν ἄλλων Ἁγίων.

Αἱ λοιπαὶ ἐορταὶ τῶν Ἁγίων ἀναφαίνονται ἤδη κατὰ τὴν Δ'. Ἐκατονταετηρίδα. Ἀλλὰ τινες αὐτῶν ἦσαν καὶ ἀρχαιότεραι, ὅλον ἢ τῶν Μακκαβαίων καὶ ἄλλαι. Μόνον δὲ κυρίως ἐγένετο κοινά-

τεραι καὶ πανηγυρικώτεραι κατὰ τὴν Δ. Ἐκατονταετηρίδα καὶ ἐφεξῆς. Ἀρχαιότεραι δὲ εἶναι ἡ τοῦ Πρωτομάρτυρος, τῶν Μακκαβαίων καὶ τῶν ἐν Βηθλεὲμ νηπίων.

1) Ἡ τοῦ Πρωτομάρτυρος Στεφάνου μνήμη ἐτελεῖτο πάλαι μὲν περὶ τὸν Αὐγούστον, διὰ τὸν λόγον ἴσως ὅτι ἐλίγον μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν συνέβη τὸ μαρτύριον αὐτοῦ. Ἐῖτα δὲ, εὐρεθέντων τῶν λειψάνων αὐτοῦ τῇ 7 Ἰανουαρίου ὑπὸ Λουκιανοῦ Πρεσβυτέρου, τότε καὶ ἐωρτάζετο ἑνιαχοῦ. Μνεῖαν τούτου ποιεῖται καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα μετετέθη τῇ 27 Δεκεμβρίου, ἀφοῦ ἡ 7 Ἰανουαρίου ὤρισθη διὰ τὴν μνήμην τοῦ Βαπτιστοῦ. Ἐν Ῥώμῃ ὤρισθη ἡ 26 Δεκεμβρίου διὰ τὴν μετακομιδὴν εἰς Ἀγκῶνα τοῦ λίθου, δι' οὗ ἐλιθοβολήθη ὁ Πρωτομάρτυς, καὶ τούτου μνεῖαν ποιεῖται ὁ Αὐγουστίνος (Serm. 323).

Τῇ 2 Αὐγούστου σημειοῦται ἐν τοῖς Μηναιοῖς ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ Πρωτομάρτυρος. Κατὰ Θεοφάνη δὲ καὶ Κεδρηνὸν ἐστάλη κυρίως ἐξ Ἱερουσαλὴμ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ ἡ δεξιὰ τοῦ Πρωτομάρτυρος, ἥτις καὶ κατετέθη εἰς τὸν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ἀνεγερθέντα Ναόν. Ἡ δὲ τῶν ἐν Βηθλεὲμ Νηπίων ἑορτὴ πάλαι μὲν ἦν συνδεδεμένη τῇ τῶν Θεοφανίων διὰ τοῦτο καὶ γίνεται μνεῖα ἐν τοῖς λόγοις τῶν Πατέρων εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνια. Ὑστερον δὲ μετηνέχθη καταλλήλως εἰς τὴν 29 Δεκεμβρίου (παρὰ Λατίνοις 28), μετὰ τὰ Χριστούγεννα δηλαδή.

2) Ἡ τῶν Μακκαβαίων ἑορτὴ (τῇ 1 Αὐγούστου) ἤγετο πανηγυρικώτερον μὲν ἐν Ἀντιοχείᾳ τῇ πόλει τοῦ Ἀντιόχου τοῦ διώκτου αὐτῶν διὰ τοῦτο καὶ ἔχομεν καὶ τρεῖς λόγους τοῦ Χρυσόστομου. Ἀλλ' οὐχ ἦτον, ἐπειδὴ ἐχρησίμευσεν παράδειγμα ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν, εὐρίσκομεν τὴν ἑορτὴν καὶ ἀλλαγῶ. Διὰ τοῦτο καὶ πολλὰ ἄλλα ἐγκώμια τῶν Μακκαβαίων σώζονται· οἷον ὁ λαμπρὸς λόγος Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, δὺς τοῦ Αὐγουστίνου (300 καὶ 301), Λέοντος τοῦ Μεγάλου (Serm. 82) καὶ ἄλλων.

3) Ἐκ τῶν τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἑορτῶν ἀρχαιότερα φαίνεται ἡ τῆς 7 Ἰανουαρίου ἡ τῇ τῶν Θεοφανίων ἑορτῇ συνδεδεμένη. Ὑστερον δὲ, ἀφοῦ ὤρισθη διὰ τὰ Χριστούγεννα ἡ 25 Δε-

κεμβρίου, ετέθη και τὸ Γενέσιον τοῦ Προδρόμου τῆ 24 Ἰουνίου. Εἶναι δὲ τὸ μόνον γενέσιον Ἁγίου (πρὸς τῶ τῆς Θεοτόκου), ὅπερ εορτάζει ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν. Τοῦτο δὲ ἐγένετο διὰ τὴν ἰδιαιτέραν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ γεννήσει τοῦ Βαπτιστοῦ, καὶ διότι κατὰ τὸν Αὐγουστίνον ἐσκήρτησεν ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρὸς (Serm. 292).

Ἡ ἀποτομή δὲ τοῦ Προδρόμου ὠρίσθη τῆ 29 Αὐγούστου, καθ' ἣν κατέσκαψεν Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης τὴν Σεβάστειαν τῆς Παλαιστίνης, ἐνθα ἐτηρείτο τὸ ἱερὸν λείψανον τοῦ Βαπτιστοῦ. Κατὰ Θεοφάνη ἐπὶ Ἀρχαδίου ἀνεκομίσθησαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν τὰ ἱερά αὐτοῦ λείψανα. Κατὰ δὲ τὸν χρονολόγον Ἰωὴλ Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ἀπὸ Βεβρόσιας τῆς Συρίας ἀνεκόμισεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μέρος τοῦ ἱματίου. Ἐπειδὴ δὲ πολλάκις εὑρέθη ἡ τιμία κεφαλὴ τοῦ Προδρόμου, διὰ τοῦτο καὶ τρεῖς μνεῖαι γίνονται ἐν τοῖς Μηνολογίοις. Καὶ τῆς μὲν πρώτης καὶ δευτέρας εὐρέσεως μνεῖα γίνεται τῆ 24 Φεβρουαρίου, τῆς δὲ τρίτης τῆ 25 Μαΐου. Ὅτε δὲ ἀνεκομίσθη ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου εἰς Κωνσταντινούπολιν (κατὰ Γεώργ. Κωδινόν), ἀνηγέρθη καὶ ὁ περιήρυξις Ναὸς τοῦ Προδρόμου, ὅπου καὶ κατετέθη. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι μέρος ἀνεκομίσθη τότε διότι κατ' ἄλλους καὶ ἄλλαι ἀνακομιδαὶ ἔλαβον χώραν. Ἦν δ' ἄλλοτε μέρος τῆς τιμίας κεφαλῆς ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Διονυσίου ἐν Ἀθωνί, ἀλλ' ἀπωλέσθη ἐκεῖθεν.

Ἐκ τῶν ἄλλων Προφητῶν ἰδίως ἐπανηγυρίσθη ἡ τοῦ Προφήτου Ἥλιου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα, ὅστις ὡς προστάτην αὐτοῦ ἐτίμα τὸν Προφήτην.

4) Ἐκ τῶν ἄλλων Μαρτύρων τοῦ Θεοῦ ἰδίως πανηγυρίζονται οἱ Μεγαλομάρτυρες Γεώργιος (τῆ 23 Ἀπριλίου) καὶ Δημήτριος (τῆ 26 Ὀκτωβρίου). Μετὰ τούτους εορτάζονται καὶ οἱ Μεγαλομάρτυρες Θεόδωροι, ὁ μὲν Στρατηλάτης τῆ 8 Φεβρουαρίου, ὁ δὲ Τήρων τῆ 17 τοῦ αὐτοῦ μηνός. Πάντων τῶν Μεγαλομαρτύρων τούτων ἅμα δὲ καὶ τοῦ Προκοπίου (8 Ἰουλίου) αἱ εἰκόνες ἦσαν ἐπὶ τῶν Αὐτοκρατορικῶν Σημαιῶν τοῦ Βυζαντίου. Τοῦ δὲ Μεγαλομάρτυρος καὶ ἱματικῆς Παντελεήμονος ἡ μνήμη εορτά-

ζεται τῆ 27 Ἰουλίου. Τῶν δὲ ἁγίων 40 Μαρτύρων ἑορτάζεται τῆ 9 Μαρτίου.

Μεταξὺ τῶν Ἱερομαρτύρων διακρίνεται ἡ τοῦ Ἱερομάρτυρος Χαράλαμπος (τῆ 10 Φεβρουαρίου) τοῦ ἱερατεύσαντος ἐν Μαγνησίᾳ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῷ 198 ἤδη ἀβλήσαντος.

Ἐκ δὲ τῶν Μεγαλομαρτύρων γυναικῶν κατὰ πρῶτον λόγον ἑορτάζεται ἡ μνήμη τῆς Μεγαλομάρτυρος καὶ πανσόφου Αἰκατερίνης τῆ 25 Νοεμβρίου. Κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἡ πανεύφημος Εὐφημία (τῆ 11 Ἰουλίου), ἡ Μεγαλομάρτυς Μαρίνα (τῆ 17 Ἰουλίου), ἡ ὁσιομάρτυς Παρασκευὴ (τῆ 26 Ἰουλίου), ἐπὶ Ἀντωνίου τοῦ Εὐσεβοῦς ἀβλήσασα, καὶ ἡ μεγαλομάρτυς Βαρβάρρα τῆ 4 Δεκεμβρίου.

5) Εἰς τιμὴν τῶν Ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ὤρισεν ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ἐκάστην Δευτέραν τῆς ἐβδομάδος. Τῶν δὲ Ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ ἑορτάζεται πανηγυρικῶς ἡ μνήμη τῆ 8 Νοεμβρίου. Γνωστὸν δὲ ὅτι οἱ Ἀρχιστράτηγοι τοῦ Θεοῦ ἐτιμήθησαν ἤδη ὑπὸ Μ. Κωνσταντίνου, ὅστις καὶ Μιχαήλιον ἤγειρεν ἐν Σωσθενίῳ Κωνσταντινουπόλεως.

Γίνεται ὁμοίως καὶ ἰδίᾳ μνεῖα τοῦ Ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ τῆ 6 Σεπτεμβρίου διὰ τὸ ἐν Χώναις θαῦμα, τῆ δὲ 26 Μαρτίου γίνεται ἡ σύναξις τοῦ Ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ διὰ τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου.

6) *Αἱ μνήμαι τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.* Ὑπῆρχεν ἤδη συνήθεια ἀρχαία κατὰ τὴν ἐπέτειον ἡμέραν τοῦ ἐνθρονισμοῦ τῶν Ἐπισκόπων νὰ τελεῖται σύναξις τῶν πιστῶν καὶ νὰ διδῆ ὁ Ἐπίσκοπος λόγον, νὰ ἐπικαλεῖται τὰς δεήσεις τῶν συλλειτουργῶν καὶ νοουετῆ τὸ ποιμνίον του. Τὰς ἡμέρας δὲ ταύτας ἀπεκάλουν γενεθλίους τῶν Ἐπισκόπων (*dies natales Episcoporum*) κατ' ἀναλογίαν τῶν γενεθλίων τῶν Αὐτοκρατόρων. Λόγοι τοιοῦτοι σώζονται Λέοντος τοῦ μεγάλου (1—4), τοῦ Αὐγουστίνου (339 καὶ 383). Ἐντεῦθεν δὲ καὶ νοεῖται διὰ τί τινῶν αὐτῶν ἡ μνήμη ἐπιτελεῖται κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς χειροτονίας αὐτῶν, ὡς τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου τῆ 7 Δεκεμβρίου.

Ἐν τῆ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν ἁγιασθέντων ὑπὸ Θεοῦ

μεγάλων διδασκάλων και ποιμένων της Ἐκκλησίας, οἵτινες και κατ' ἐξοχὴν Πατέρες της Ἐκκλησίας ἀποκαλοῦνται, ἐπιτελεῖται ἡ μνήμη κατὰ τὴν ἡμέραν της τελειώσεως αὐτῶν.

Ἰδίως δὲ ἐορτάζονται οἱ ἐξ ἧς Πατέρες και ποιμένες της Ἐκκλησίας. Οἱ σὺλοὶ της Ὁρθοδοξίας Ἀθανάσιος και Κύριλλος, Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, τῆ 18 Ἰανουαρίου. Οἱ θαυματουργοὶ ποιμένες, Νικόλαος Μύρων της Λυκίας ἐπίσκοπος, τῆ 6 Δεκεμβρίου, και ὁ ἅγιος Σπυρίδων ἐπίσκοπος Τριφυλοῦντος της Κύπρου τῆ 12 Δεκεμβρίου. Τούτου τὸ ἱερὸν λειψάνον σώζεται ἀκέραιον ἐν Κερκύρα. Τοῦ δὲ ἁγίου Νικολάου ἐν Βάρη της Ἰταλίας.

Τῶν τριῶν μεγίστων φωστῆρων της Ἐκκλησίας ὑπάρχουσιν και ἰδιαίτεροι ἐορταὶ και κοινῆ. Καὶ τοῦ μὲν Μ. Βασιλείου ἡ μνήμη ἐορτάζεται τῆ 1 Ἰανουαρίου, τοῦ δὲ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου τῆ 25 Ἰανουαρίου, τοῦ δὲ Χρυσοστόμου μετηνέχθη ἀπὸ της 14 Σεπτεμβρίου εἰς τὴν 13 Νοεμβρίου, ἵνα μὴ συμπίπτῃ τῆ ἐορτῆ τοῦ τιμίου Σταυροῦ. Τῆς δὲ ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων αὐτοῦ γίνεται μνεία τῆ 27 Ἰανουαρίου. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς δὲ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (περὶ τὰ τέλη της 11 Ἐκατ.) ὠρίσθη ἡ ἐορτῆ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ὁμοῦ (30 Ἰανουαρ.), ἵνα παύσῃ ἡ προτίμησις, τῶν μὲν ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς τῶν τριῶν Φωστῆρων, τῶν δὲ ὑπὲρ τῶν ἄλλων. Αὐτοὶ οἱ μεγάλοι Διδάσκαλοι, ἐπιφανέντες κατ' ὄναρ τῷ Πατριάρχῃ, ἔπαυσαν τὰς ἐριδας. Ὁ δὲ Εὐχαίτων Ἰωάννης συνέταξε μετὰ μεγάλου ἐνθουσιασμοῦ τὴν Ἀκολουθίαν της ἐορτῆς.

Πρὸς δὲ τούτοις γίνεται μνεία τῶν μὲν Πατέρων της ἐν Νικαίᾳ Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆ Κυριακῆ πρὸ της Πεντηκοστῆς, τῶν δὲ πέντε ἐπομένων Οἰκουμενικῶν Συνόδων τῆ Κυριακῆ μετὰ τὴν 12 Ἰουλίου (1), τῶν δὲ της Ζ' τῆ Κυριακῆ μετὰ τὴν 10 Ὀκτωβρίου.

Ἦς δὲ τῶν Ἀγίων Πάντων ἐορτάζεται ἡ μνήμη τῆ Κυριακῆ

(1) Συνήθως σημειοῦνται αἱ ἐξ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι. Ἀλλὰ της πρώτης γίνεται μνεία ἰδίᾳ, ὡς εἴρηται. Ἐν τούτοις τὸ Συναξάριον μόνῃς της Δ', Συνόδου μνείαν ποιεῖται, ὁ δὲ Κανὼν της Δ' και Ζ', αἵτινες κατεδίκασαν τοὺς Μονοφωίτας και Μονοθελητάς.

μετά τὴν Πεντηκοστὴν, οὕτω καὶ τῶν Προπατόρων καὶ πάντων τῶν πρὸ Χριστοῦ Δικαίων ἐπιτελεῖται ἡ μνήμη τῆ Κυριακῆ πρὸ τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως, ὅτε καὶ ἀναγινώσκεται ἡ Γενεαλογία τοῦ Κυρίου ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου.

7) Ἐκ δὲ τῶν Ὁσίων διακρίνονται ἰδίως αἱ ἑορταὶ τοῦ Μ. Ἀντωνίου τῆ 17 Ἰανουαρίου, Εὐθυμίου τοῦ Μεγάλου τῆ 20 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς καὶ Σάββα τοῦ Ἁγιασμένου τῆ 5 Δεκεμβρίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.'

Περὶ τῆς ἱερᾶς Ὑμνολογίας.

§ 18. *Τινὰ περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου.*

Ἄπαντα τὰ κυριώτατα εἶδη τὰ ἀπαρτίζοντα πᾶσαν Ἀκολουθίαν τῆς Λειτουργίας, ἢ τε Προσευχὴ μετὰ τῶν εἰδῶν αὐτῆς (δοξολογίας, δεήσεως κτλ.) καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς, ἐψάλλοντο ἀνέκαθεν καὶ ἦσαν διὰ τοῦτο Ἐκκλησιαστικοί, οὕτως εἰπεῖν, ὕμνοι. Διὰ τρῦτο καὶ ἐνταῦθα ἡ ὕμνολογία πλατύτερον ἐκλαμβάνεται, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς.

Ἡ κυρίως Ὑμνολογία ἦν κατ' ἀρχὰς μᾶλλον Ψαλμωδία διότι ὁ ἐπικρατέστατος τρόπος τοῦ ὕμνολογεῖν τὸν Θεὸν ἦν τὸ ψάλλειν τοὺς Ψαλμοὺς τοῦ Ψαλτηρίου. Ἄλλ' ὅμως ἦσαν ἐν χρήσει καὶ οἱ ὕμνοι τῆς Π. Διαθήκης (ἐξ ὧν ἀπηρτίσθη ὁ Κανὼν) καὶ αἱ πνευματικαὶ Ὠδαὶ τῶν ἀρχαίων Χριστιανῶν. Κυρίως ὅμως αὗται ἤρξαντο νὰ πολλαπλασιάζωνται περὶ τὰ τέλη τῆς Δ.' Ἐκατονταετηρίδος. Συνεδέοντο δὲ μετὰ τῶν Ψαλμῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον.

Μεγάλην ἔλαβεν ἐπίτασιν ἡ ἱερὰ Ὑμνολογία παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῆς Σ.' Ἐκατονταετηρίδος καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὅτε ἐπετάθησαν αἱ πνευματικαὶ

ᾧδαι καὶ ἐπεκράτησεν ἡ ἀσματικὴ Ἀκολουθία ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις.

§ 19. Περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ψαλμωδίας καθόλου.

Ἡ θερμὴ καὶ ἀπὸ βάρους καρδίας ἀναπνευπομένη τῷ Θεῷ Προσευχὴ οὐ μόνον κινεῖ τὸ στόμα εἰς λογικὴν λατρείαν καὶ ἅπαν τὸ σῶμα ἱεροπρεπῶς καταρτίζει, ἀλλὰ καὶ τὴν φωνὴν ἐμμελῶς καὶ ἑναρμονίως ξυθμίζει. Διὰ τοῦτο καὶ δεήσεις καὶ ἀνάγνωσις καὶ πάντα τὰ εἶδη τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ ἀνάκλι- ἐτελοῦντο ἢ δι' ἐμμελοῦς ἀπαγγελίας, ἢ καὶ διὰ τεχνικωτέρας ᾧδῆς, ἀλλὰ πάντοτε θεοπρεποῦς καὶ κατανουκτικῆς. Βέβηλον παρ' Ἰουδαίους ἐθεωρεῖτο τὸ ἀπλῶς ἀναγινώσκειν τὴν Γραφήν· τοῦτο δ' ἐπικρατεῖ ἄχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν ἐν τῇ ἀναγνώσει τοῦ Εὐαγγελίου καὶ Ἀποστόλου καὶ τῇ ἐκφωνήσει τῶν Εὐχῶν.

α) Περὶ τῶν Ψαλτῶν.

Κυρίως τὸ πάλαι ἐψαλλεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἅπας ὁ λαὸς, ὡς καὶ ἐν τῇ Συναγωγῇ τοῦτο ἐγίνετο. Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο οὔτε πάντες νὰ ἀναγινώσχωσιν, οὔτε οἱ ἀναγινώσκοντες νὰ ἔχωσι πάντες βιβλία, διὰ τοῦτο, ἵνα τηρηθῇ τὸ τοῦ Ἀποστόλου «Πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω», κατήρχε μὲν εἰς τῆς ὕμνω- δίας, εἶποντο δὲ ἄλλοι, ὅπερ ἐλέγετο ὑποψάλλειν καὶ ὑπακούειν. Ἐξήρχον δὲ, κατὰ Σωζόμενον (5,19), τῶν ψαλμῶν τοῖς ἄλλοις οἱ τοῦτους ἀκριβοῦντες καὶ ξυνεπήχει τὸ πλῆθος ἐν συμφωνίᾳ. Οἱ ἀκριβοῦντες δὲ οὗτοι ἦσαν οἱ ἀναγνώσται καὶ ψάλται καὶ μά- λιστα ὁ μετὰ ταῦτα κληθεὶς Κανονάρχης. Κατὰ δὲ Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην «Ὁ Ἱεράρχης ἀπάρχεται τῆς ἱερᾶς τῶν ψαλμῶν μελωδίας, συνωδούσης αὐτῷ τὴν Ψαλμικὴν Ἱερολογίαν ἀπάσης τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διακοσμήσεως» (Ἐκκλ. Ἱεραρχ. 3). Ἐκ δὲ τῶν Ἀποστολικῶν διαταγῶν (2,57) συμπληροῦνται τὰ εἰρημένα σαφέστερον «Ἐτερός τις τοὺς τοῦ Δαβὶδ ψαλλέτω ὕμνους καὶ ὁ λαὸς τὰ ἀκροστίγια ὑποψαλλέτω». Ἐὰ ἀκροστίγια ψάλλονται

ἐνίοτε ἄχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν. Αὐτὸ τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος (Ἀπολ. Β' κατὰ Ἀρειαν.) «Καθεσθεὶς ἐπὶ τοῦ θρόνου προέτρεπον τὸν μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμὸν. . . . τοὺς δὲ λαοὺς ὑπακούειν· Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ». Ἐκ τούτου δὲ ἐτι σαφέστερον κατανοοῦμεν τὴν ἄχρι τοῦδε πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν. Ἀξιοσημείωτα καὶ τὰ τοῦ Εὐσεβίου (2,17) «Καὶ ὡς ἐνός μετὰ ρυθμοῦ κοσμίως ἐπιψάλλοντος, οἱ λοιποὶ καθ' ἡσυχίαν ἀκροώμενοι, τῶν ὕμνων τὰ ἀκροτελεύτια συνεξηγοῦσιν». Καὶ παρ' ἡμῖν ἀναγινώσκοντος ἐνός, ἐπαναλαμβάνουσιν οἱ χοροὶ ἐπὶ ἐκάστῳ στίχῳ ἢ τὸ ἀρχικὸν ἀκροστίχιον, ἢ ἐφρύνιον τι, οἷον «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου. . . .» ἐν τοῖς Τυπικοῖς τῆς Λειτουργίας. Οὕτω καὶ ὁ ὕμνος τῶν τριῶν Παίδων τῷ Μ. Σαββάτῳ. Ἄντι τοιούτων ἐφρυνίων εἶναι νῦν τὰ τροπάρια.

Διὰ τὴν εὐκοσμίαν διηροῦντο πολλάκις εἰς δύο χοροὺς καὶ ἀντιφώνως ἐψάλλον, ἀλλὰ πάντοτε προεξάρχοντος ἐνός. Ἀξιοσημείωτα ἐνταῦθα τὰ τοῦ Μ. Βασιλείου (Ἐπιστ. 207 τοῖς κατὰ Νεοκαισάρ. κληρ.). «Ἐκ νυκτὸς γὰρ ὀρθρίζει παρ' ἡμῖν ἑλαδὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς καὶ ἐν πόνῳ καὶ θλίψει καὶ συνοχῇ δακρύων ἐξομολογούμενοι τῷ Θεῷ, τελευταῖον ἐξαναστάντων τῶν προσευχῶν εἰς τὴν ψαλμωδίαν καθίστανται. Καὶ νῦν μὲν διχῆ διανεμηθέντες, ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις, ὁμοῦ μὲν τὴν μελέτην τῶν λογίων ἐντεῦθεν κρατύνοντες, ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἀμετεώριστον τῶν καρδιῶν ἑαυτοῖς διοικούμενοι. Ἐπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἐνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὑπηγοῦσι· καὶ οὕτως ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῆς ψαλμωδίας τὴν νύκτα διενεγκόντες, μεταξὺ προσευχόμενοι, ἡμέρας ἤδη ὑπολαμπούσης, πάντες κοινῆ, ὡς ἐξ ἐνός στόματος καὶ μιᾶς καρδίας, τὸν τῆς ἐξομολογήσεως ψαλμὸν ἀναφέρουσι τῷ Κυρίῳ, ἴδια ἑαυτῶν ἕκαστος τὰ ῥήματα τῆς μετανοίας ποιούμενοι».

Ἐπειτα, ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν αἵρετικῶν συνέταττον κακοδόξους ὕμνους, διέταξεν ἡ ἐν Λαοδικείᾳ Σύνοδος (καν. 15) «Μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλμῶν τῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβατινόντων καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων ἑτέρους τινὰς ψάλλειν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ». Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη ἐξ ἀνάγκης ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθῇ

βαθμηδόν πανταχοῦ διὰ τὴν πρόσδον τῆς Ὑμνολογίας καὶ μελωδίας, δι' ἧς ἦν ἀδύνατον εἰς τὸν λαὸν νὰ παρακολουθη καὶ συμπάλλη, καὶ περιορίσθῃ νὰ ὑπηγῆ χαμηλῇ τῇ φωνῇ εἰς τὰς γνωστὰς αὐτῷ ᾠδὰς, ἢ νὰ ἐκφωνῇ τὰ σύντομα ταῦτα «Κύριε ἐλέησον, ἀμήν κτλ.».

Ἐν τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ ἐπὶ Ἡρακλείου 25 διορίσθησαν οἱ ψάλται καὶ 160 οἱ ἀναγνώσται καὶ 70 οἱ ὑποδιάκονοι. Ἐκ τούτων ἀπετελοῦντο χοροὶ, καὶ ἐψάλλον πιθανῶς κατὰ τὸν σωζόμενον τρόπον ἐν τοῖς Μοναστηρίοις, ἐκ διαδοχῆς δηλ. τὰ τροπάρια (ὡς καὶ ὁ Ἐπιτάφ. Θρῆνος παρ' ἡμῖν), ἢ καὶ τοὺς στίχους, ὁμοῦ δὲ καὶ ἁμορῶνως τὰ ἀργὰ μέλη, οἷον Δοξαστικά, Καταβασίας κτλ. Ἡγοῦντο δὲ τῶν χειρῶν καὶ διὰ χειρονομίας ὠδήγουν οἱ Δομέστικοι ἢ καὶ Πρωτοψάλται. Κυρίως ἐπὶ Κουροπαλάτου Πρωτοψάλτης ἐλέγετο ὁ τοῦ Αὐτοκράτορος, οἱ δὲ λοιποὶ Δομέστικοι.

1) "Οτι μὲν ἐψάλλον ἅπαντες τὸ πάσαι οἱ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, πλὴν τῶν παρατεθέντων χωρίων ἔχομεν καὶ ἄλλας μαρτυρίας. Ἡδὴ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος (Κολ. 3,16) ὑπαινίττεται τοῦτο ἐδιδάσκοντες καὶ νοθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ». "Οτι δὲ ὑπονοεῖται ἐνταῦθα τὸ κοινῇ ψάλλειν, τοῦτο οὐ μόνον ἐκ τῆς ἐν τῇ Συναγωγῇ πράξεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μέχρι τέλους τῆς Δ. Ἐκατονταετηρίδος καθολικῆς πράξεως τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς Δ. Λέγει δὲ ὁ Χρυσόστομος (Ὁμιλ. 36 εἰς Α. Κορινθ.) «Συνήεσαν τὸ παλαιὸν ἅπαντες καὶ ὑπέψαλλον κοινῇ τοῦτο ποιοῦμεν καὶ ἡμεῖς». Καὶ ἀλλαχοῦ (εἰς Ψαλ. 145) «Καὶ γὰρ γυναῖκες καὶ ἄνδρες καὶ πρεσβύτεροι καὶ νέοι διήρηνται μὲν κατὰ τὸν τῆς ὕμνωδίας λόγον· τὴν γὰρ ἐκάστου φωνὴν τὸ πνεῦμα κεράσαν, μίαν ἐν ἅπασιν ἐργάζεται τὴν μελωδίαν». Τὰ αὐτὰ καὶ ὁ Ἰλαρίος (in Ps. 65). Ὡστε κακῶς νομίζει ὁ Βελλαρμίνος ὅτι ὁ Ἀμβρόσιος ὁ μεταγενέστερος τοῦ Ἰλαρίου εἰσήγαγεν εἰς τὴν Δύσιν τὸ κοινῇ ὑποψάλλειν πρὸς παραμυθίαν ὄψθεν τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν διωγμῶν τῆς Ἰουστίνης.

2) Καθ' ὅσον δ' ἀπορᾷ τὸ ἀντιφώνως ψάλλειν, ἐξ οὗ καὶ τὰ Ἀντίφωνα (ὡς ἐκ τοῦ ὑπακούειν αἱ Ὑπακοαί), ὁ μὲν Σωκράτης

(2, 8) λέγει ὅτι ὁ Ἰγνάτιος εἰσήγαγε τὸ εἶδος τοῦτο· Ἄἰγνάτιος ὀπτασίαν εἶδεν ἀγγέλων διὰ τῶν ἀντιφώνων ὕμνων τὴν ἁγίαν Τριάδα ὕμνούστων καὶ τὸν τρόπον τοῦ δράματος τῆ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησία παρέδωκεν· ὅθεν καὶ ἐν πάσαις ταῖς Ἐκκλησίαις αὕτη ἢ παραβόσις διεδόθη». Ἀλλὰ κατὰ Θεοδώρητον (Ἐκκλ. Ἱστορ. 2,24) εἰσήγαγον εἰς Ἀντιόχειαν, ὅθεν διεδόθη τὸ ἐκ διαδοχῆς ᾄδειν, οἱ μοναχοὶ Φλαβιανὸς καὶ Διδώωρος ἐπὶ Κωνσταντίου (337—61). Μετέφρασαν δὲ κατὰ Θεόδωρον Μοφουεστίας οὗτοι ἐκ τοῦ Συριακοῦ ἀντιφώνους ὕμνους. Ἐν Συρίᾳ δὲ ἦτο ἀνέκαθεν ἐν χρήσει τοιοῦτου εἶδους ὕμνωδία. Ἀλλὰ καὶ πολλῶ ἀρχαιότερον παρ' Ἑσσαιῶσι. Ἀλλὰ καὶ οἱ χοροὶ τῶν ἀρχαίων Δραμάτων οὕτω πως ἐψάλλον. Ὡστε πιθανὸν ὅτι δὲν ἦτο κοινὸν τὸ εἶδος τοῦτο, ὡς βέβηλόν πως, καὶ ὅτι ἐν Ἀντιοχείᾳ κατήργησεν αὐτὸ ἐπὶ τινα καιρὸν Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς. Ἀλλὰ τὸ νὰ ἦναι ἐπὶ Μ. Βασιλείου ἐν χρήσει, ὡς εἶδομεν, δεικνύει, ὅτι πολλῶ πρότερον πρέπει νὰ ἦσαν ἐκεῖ ἐν χρήσει τὰ ἀντίφωνα. Εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰσήγαγεν ὁ θεῖος Χρυσόστομος τὰ ἀντίφωνα κατὰ τῶν Ἀρειανῶν, εἰς δὲ τὰ Μεδιόλανα ὁ ἱερός Ἀμβρόσιος. Ἐν τούτοις παρὰ τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ μοναχοῖς ἐψάλλον εἰς μόνος.

6) Περὶ τῆς μελωδίας.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ μέλος, τοῦτο ἦν ἀπλούστατον. Διότι ἀν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν ἐθεωρεῖτο ἡδυσμα τῶν λέξεων ἢ Μουσικὴ, πολλῶ δὴ μᾶλλον ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ οὕτως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, ὅτε συνέψαλλον ὅλη ἢ Ἐκκλησία καὶ οὐδαμῶς ἔπρεπε νὰ καταστῆ αὐτοτελὴς τέχνη ἢ Μουσικὴ· διότι ἐν τῇ προσηυχῇ τὸ κύριον εἶναι αἱ λέξεις οὐχὶ δὲ τὸ μέλος. Λέγει δὲ ῥητῶς ὁ ἱερός Λύγουστίνος περὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου (Confes. 10, 33), ὅτι διέταξε νὰ ψάλλῃ ὁ ἀναγνώστης τὸν ψαλμὸν οὕτως, ὥστε μᾶλλον νὰ ὁμοιάζῃ εἰς ἀπαγγελίαν, ἢ εἰς ᾠδὴν· *qui tam modico flexu vocis faciebat sonare lectorem psalmi, ut pronuntianti vicinior esset, quam canenti*. Τοῦτ' αὐτὸ λέγει καὶ ὁ Ἰσίδωρος Ἰσπάλεως περὶ τῆς ἀρχαίας Ἐκ-

κλησίας καθόλου (de Eccles. offic. 1, 5). Τοῦτ' αὐτό ἦν ἐν χρήσει καὶ ἐν τῇ Συναγωγῇ καὶ ἐτηρεῖτο μετὰ ταῦτα ἐν τοῖς Μοναστηρίοις. Ἄλλὰ καὶ τὸ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει, οὐ μόνον ἐν τῇ ἀναγνώσει τῆς Γραφῆς ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰ τῆς Λειτουργίας, οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἀπλουσιότητι καὶ εὐκολωτάτῃ ἐμμελῆς ἀπαγγελία, καὶ πιθανῶς εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ εἶδος τὸ ἀρχαῖον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὰς μαρτυρίας πολλῶν ἀρχαίων (ἕνα Παλλαδίου Λαυσαϊκὸν καὶ Κασσιανόν) ἐσώζετο ἐν τοῖς Μοναστηρίοις καὶ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰς πόλεις τεχνικωτέρας μελωδίας.

Ἐν τούτοις ἦν ἐν χρήσει καὶ τὸ ἄλλο εἶδος ἐκεῖνο τοῦ μέλους τῶν Ἰουδαίων, ὅπερ κατὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρεῖα (Στρωμ. 6) ὁμοίαζε πρὸς τὸ Δώριον εἶδος τῆς μελωδίας κατὰ τε τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν σοβαρότητα. Ἄλλ' ἤδη οἱ Δονατισταὶ ἐν Ἀφρικῇ καὶ οἱ Μελετιανοὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἰσήγαγον θεατρικὴν μελωδίαν καὶ ἐβεβήλωσαν τὸ σεμνόν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μελωδίας· τούτο ἐκίνησε τοὺς Πατέρας εἰς τὸ νὰ κανονίσωσιν ἐπὶ τὸ ἱεροπρεπέστερον τὰ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ὁμωδίας. Ἀξιοσημείωτα εἶναι ὅσα λέγει ὁ Αἰγύπτιος ἀββᾶς Παμβῶς (κατὰ τὴν Δ' ἑκατ.) εἰς τὸν λυπούμενον μοναχόν, διότι ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστερουόντο τῆς μελωδίας· ἁ Ἀββᾶ, ἔλεγεν αὐτῷ ὁ μοναχός, ἐν ἀμελείᾳ δαπανῶμεν τὰς ἡμέρας ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ, καὶ οὔτε κανόνας, οὔτε τροπάρια ψάλλομεν· ἀπελθόντος γάρ μου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἶδον τὰ τάγματα τῆς Ἐκκλησίας, πῶς ψάλλουσι, καὶ ἐν λύπῃ γέγονα πολλῇ, διὰ τί καὶ ἡμεῖς οὐ ψάλλομεν κανόνας καὶ τροπάρια. (ὁ Ἀββᾶς). Οὐαὶ ἡμῖν, τέκνον, ὅτι ἐφθασαν αἱ ἡμέραι, ἐν αἷς ὑπολείψουσιν οἱ μοναχοὶ τὴν στερεὰν τροφήν, τὴν διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ρηθεῖσαν, καὶ ἐξακολουθήσουσιν ἄσματα καὶ ἤχους. Ποῖα γὰρ κατάνυξις, ποῖα δάκρυα τίκτονται ἐκ τῶν τροπαρίων; Εἰ γὰρ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ περισταμέμεθα, ἐν πολλῇ κατάνυξί ὀφείλομεν ἵτασθαι, καὶ οὐχὶ ἐν μετεωρισμῷ· καὶ γὰρ οὐκ ἐξῆλθον οἱ μοναχοὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ, ἵνα παρίστανται τῷ Θεῷ, καὶ μετεωρίζονται, καὶ μελωδοῦσιν ἄσματα, καὶ βυθμίζουσιν ἤχους, καὶ σείουσι χεῖρας, καὶ μεταβαίνουσι πόδας» (Γεροντικὸν Παμβῶ, ἀββᾶ Νιτρίας). Αὐστηρῶς καθίσταται

καὶ ὁ Χρυσόστομος τῶν μιμουμένων τοὺς μίμους καὶ ὄρχηστὰς, τοὺς ἀτάκτους φωνὰς ἀριέντας καὶ τὰς χεῖρας ἐπανατείνοντας, καὶ τοὺς ποσὶν ἐφαλλομένους, καὶ ὄλω περικλωμένους τῷ σώματι (Λόγ. εἰς Ὡσπὲ 1). Καὶ Ἰσιδώρος ὁ Πηλουσιώτης κατακρίνει τὴν τῶν γυναικῶν (ἄς Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς εἰσήγαγε) θεατρικὴν μελωδίαν (Βιβλ. Α. ἐπισ. 90). Καὶ ὁ Ἰερώνυμος κατακρίνει τοὺς ἀπαλύνοντας τὸν λάρυγγα διὰ γλυκέος φαρμάκου (in Ephes. 19). Καὶ αἱ Σύνοδοι δὲ, ἥ τε ἐν Καρθαγένῃ καὶ μάλιστα ἡ 5. Οἰκουμενικὴ (καν. 75), δέταξαν «Τοὺς ἐπὶ τῷ ψάλλειν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις παραγινομένους βουλόμεθα μὴτε βοαῖς ἀτάκτοις κεχεῖσθαι, καὶ τὴν φύσιν πρὸς κραυγὴν ἐκδιάζεσθαι, μὴτε τι ἐπιλέγειν τῶν μὴ τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀρμοδίων τε καὶ οἰκειῶν· ἀλλὰ μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ κατανύξεως, τὰς ψαλμωδίας προσάγειν τῷ τῶν κρυπτῶν ἐφόρῳ Θεῷ· εὐλαβεῖς γὰρ εἶσθαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ τὸ ἱερόν ἐδίδαξε λόγιον».

Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν Δ. Ἐκατονταετηρίδα ἐπολλαπλασιάσθησαν ἤδη οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι καὶ συνεπήγαγον καὶ τὴν ἀνάγκην ποικιλωτέρας μελωδίας, διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἱερός Ἀμβρόσιος εἰσήγαγε τὰ τέσσαρα γένη τῶν ἀρχαίων ἀρμονιῶν, τὸ Δώριον, τὸ Φρύγιον, τὸ Λύδιον καὶ Μιξολύδιον, ἵνα κατὰ ταῦτα ψάλλωνται τὰ τότε ἐκκλησιαστικὰ τροπάρια (ἐκ τοῦ τρόπου—ἤχου) λεγόμενα. Φαίνεται δὲ ὅτι παρέλαβε τοὺς τέσσαρας τούτους ἤχους ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, ἔθεν καὶ πολλὰ ἄλλα παρέλαβε, καὶ ὅπου, ὡς φανήσεται μετὰ ταῦτα, πλείονες ἤχοι ἦσαν ἐν χρήσει καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀμβροσίου. Ἐν τούτοις λέγεται ὅτι ὁ πάπας Γρηγόριος, ὁ Διάλογος λεγόμενος (περὶ τὰ τέλη τῆς 6 ἑκατ.), εἰσήγαγε καὶ τοὺς τέσσαρας Πλαγίους ἤχους (1). Ἄλ-

(1) Κυρίως ὁ Γρηγόριος εἰσήγαγε τὸ περίφημον *cantus planus* (*plain chant*) τὸ παρ' ἡμῖν παπαδικὸν λεγόμενον, δηλ. τὸ ἰσόχρονον καὶ ἀργὸν ὕψος, ἀφοῦ ἤδη ἐξέλιπεν ἡ κατὰ μακρὸν καὶ βραχὺ ἀρχαία προσωδία, ἥτις ἦν ἐτι ἐν χρήσει ἐπὶ Ἀμβροσίου, καὶ διὰ τοῦτο ἐτηρεῖτο καὶ ἐν τῇ Μουσικῇ ἡ ἀρχαία Ῥωθμικὴ. Ἐσώσθη δὲ ὁ Γρηγόριος καὶ Σχολὰς πρὸς διδασκαλίαν τῆς ψαλμωδίας. Ἐνῶ δὲ ὁ χορὸς ἔβαινε βραδίως, τινὲς δι' εὐ-

λ' ἤδη ὁ περίφημος ἀστρονόμος Πτολεμαῖος (Β' Ἑκατ.) εἶχε περιορίσει τοὺς 14 ἑλληνικοὺς τρόπους εἰς 7, καὶ Κάρολος ὁ Μ., δύο ἑκατονταστηρίδας μετὰ τὸν Γρηγόριον πρῶτος εἰσήγαγε τοὺς ἑκτῶ ἤχους εἰς τὴν Δύσιν, ἀκούσας τοὺς Ψάλτας τῆς παρ' αὐτὸν πρεσβείας τοῦ Αυτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου. Ἦσαν δὲ οἱ ἑκτῶ ἤχοι τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐκανόνισε μὲν τὰ τῆς Ὀκτωῆχου καὶ τὸ περιοδικῶς ψάλλεσθαι κατ' ἤχους τὰ ἀναστάσιμα τροπάρια τῶν Κυριακῶν, δὲν εἶναι ὅμως καὶ εὐρέτης τῶν Ὀκτῶ ἤχων, οὗς ὡς καὶ πᾶσαν τὴν θύραθεν παιδείαν ἐδιδάχθη παρὰ τῷ διδασκάλῳ αὐτοῦ Κοσμᾷ τῷ ἐκ τῆς Μ. Ἑλλάδος καὶ ἐγκρατεστάτῳ πάσης ἑλληνικῆς σοφίας.

Ἐκαστος τῶν τεσσάρων ἀθθεντικῶν λεγομένων ἤχων ἔχων βάσιν τὸν κύριον τόνον ἐνὸς τῶν τεσσάρων ἀρχαίων τρόπων περιορίζεται ἐντὸς τετραχορδίας ὡς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ἤδη τοῦ Τερπάνδρου. Ἐκατὸς δὲ πλάγιος ἤχος ἀποτελεῖ ἄλλην τετραχορδίαν, ἥτις μετὰ τῆς τοῦ ὁμογενοῦς ἀθθεντικῆς συναπαρτιζοῦσι πλήρη κλίμακα. Καὶ μέχρι δὲ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ μελοποιοὶ ἀπεκάλουν κατὰ Βρυένιον (Ἀρμονικῶν τρία βιβλία) τοὺς ἑκτῶ ἤχους μὲ τὰ ἑλληνικὰ ἐνόματα ταῦτα τὸν μὲν Α' ἀπεκάλουν Ὑπερμιξολύδιον, τὸν δὲ πλάγιον αὐτοῦ Δωρίον (ἢ Ὑπομιξολύδιον) τὸν Β' ἀπεκάλουν Μιξολύδιον, τὸν δὲ πλάγιον αὐτοῦ Ὑπολύδιον τὸν Γ' Λύδιον, τὸν δὲ πλάγιον αὐτοῦ (ἢ Βαρύν) Ὑποφρύγιον τὸν Δ' Φρύγιον καὶ τὸν πλάγιον αὐτοῦ Ὑποδώριον.

Τὸ μέλος τῶν ἤχων ἐπὶ Δαμασκηνοῦ δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητός νὰ εἰπωμεν ὅτι σῶζεται εἰς τὰ λεγόμενα Προσόμοια τροπάρια καὶ τοὺς Κανόνας. Τὰ μὲν προσόμοια ἔχουσι ὡς βάσιν ἀρχαῖον ἰδιόμελον τροπάριον, τὰ δὲ τροπάρια ἐκάστης ὥδης τοῦ Κανόνας ἔχουσι εἰς τὴν κεφαλίδα αὐτῶν τὸν Εἰρμόν λεγόμενον (διότι περὶ αὐτὸν τρέπουσι τὸ μέλος). Οἱ ἀρχαῖοι Εἰρμοὶ καὶ τὰ ἀρ-

στρέφου φωνῆς ἐποικίλλον τὸ μέλος. Οἱ δὲ ἰσοκράται ἀπετέλουν εἰδὸς τι ἀρμονίας. Οὕτως ἴσως ἐφαλλον καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει οἱ πολλοὶ ψάλται.

γαία Τροπάρια ἐχρησίμευσαν ὡς πρόλογοι τῶν πλείστων τροπαρίων. Κατὰ τὰ κῶλα καὶ κόμματα αὐτῶν βυθμίζονται τὰ προσμοιάζοντα τροπάρια, διὰ τοῦτο καὶ ἡ στίξις ἐν τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς βιβλίοις εἶναι κατὰ τὸν βυθμὸν καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν. Βάσις δὲ τοῦ βυθμοῦ εἶναι ὁ τόνος, οὐχὶ δὲ τὸ μακρὸν καὶ βραχύ. Ὁ βυθμὸς δὲ τῶν τροπαρίων τούτων εἶναι κατὰ μίμῃσιν τῆς λυρικῆς ποιήσεως, δὲν εἶναι δηλ. ἰσόκωλος. Εἶναι δὲ τόσον στενὰ συνδεδεμένον τὸ μέλος μετὰ τοῦ βυθμοῦ, ἀφ' ἐτέρου δὲ εἶναι τόσον ἀπλοῦν καὶ καλὸν, ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀπολεσθῆ τὸ ἀρχικὸν μέλος. Ἄλλο πρᾶγμα εἶναι τὰ ἀργὰ μέλη τὰ ὁποῖα καὶ διὰ τοῦτο σώζονται ποικίλα. Ἄλλὰ καὶ ταῦτα δὲν εἶναι ἀλλότρια τοῦ ὕφους τῆς ἀρχαίας Ψαλμωδίας πλὴν τῶν νεωτάτων προσθηκῶν εἰς τινα ἐκ βαρβαροφώνου Μουσικῆς.

Ἄν δὲ εἶναι αἱ κλίμακες τῶν ὀκτώ ἤχων δὲν συμβιβάζονται μετὰ τὴν τῆς νεωτέρας Ἀρμονίας, ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην τῶν εἰδημόνων καὶ αἱ κλίμακες τῆς ἀρχαίας Ἑλλ. Μουσικῆς πᾶσαι δὲν συμβιβάζονται. Ἐν πολλαῖς ὑπάρχει τὸ ἀσιατικὸν στοιχεῖον, ὅπερ ἀπαιτεῖ λεπτοτάτην ἀκοήν, ἧς οὐδαμῶς χεῖρζει ἡ νεωτάτη Ἀρμονία ἢ μόλις ἀπὸ τῆς 16 Ἑκατ. τελειοποιηθεῖσα. Ἡ κλίμαξ τῆς νεωτάτης Ἀρμονίας εἶναι προῖον μακροτάτης ἐπεξεργασίας καὶ μεταβολῶν. Ὅστε ὀλίγη χρῆσις αὐτῆς δυνατὴ εἰς τὰ ἀρχαῖα μέλη τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας. Ἐν γένει δὲ τὸ ζήτημα περὶ μεταβυθμίσεως τῆς ἡμετέρας Ψαλμωδίας ἀπαιτεῖ πολλὰς γνώσεις καὶ μελέτας καὶ πολλὰς ἄλλας μεταβυθμίσεις συνεπάγεται.

§ 20. Περὶ τῆς λειτουργικῆς χρήσεως τῆς Γραφῆς.

Ἡ ἅγια Γραφή, τὸ αἰώνιον μνημεῖον τοῦτο τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ κυριώτατον ὄργανον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἦν ἅμα καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ κυριώτατον, οὕτως εἰπεῖν, λειτουργικὸν βιβλίον. Οὐ μόνον ἐν πάσῃ ἱεροπραξίᾳ, συνδεομένη πάντοτε μετὰ κοινῆς Προσευχῆς, ἀνεγινώσκετο καὶ ἡρμηνεύετο ἡ Γραφή καὶ ἔτρεφεν οὕτω πνευματικῶς τοὺς πιστοὺς καὶ διετίθει εἰς τὸν διὰ τῶν μυστηρίων στενώτερον σύνδεσμον μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ

οί πλείστοι τῶν ὕμνων καὶ αἱ πλείσται τῶν εὐχῶν καὶ ὁ κανὼν αὐτὸς τῆς Εὐχαριστίας ἐν αὐτῇ περιέχονται. Καὶ αἱ πλείσται δὲ τῶν εὐχῶν αἱ ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διαταγαῖς καὶ ταῖς ἀρχαίαις Λειτουργίαις οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ παραφράσεις τῆς Γραφῆς. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς ἄλλης χρήσεως τῆς Γραφῆς, ἐφεξῆς ἔσται λόγος· ἐνταῦθα δὲ ὁ λόγος περὶ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς.

α) Περὶ τῶν Ἀναγνωσμάτων τῆς Γραφῆς.

Γνωστὸν ὅτι ἐν τῇ Συναγωγῇ ἀνεγινώσκοντο κατὰ πᾶν σάββατον ὁ Νόμος τοῦ Μωϋσέως (Πεντάτευχος) καὶ οἱ Προφῆται, διαιρουμένου ἐκάστου τῶν μερῶν τούτων εἰς περικοπὰς 54, ὅσα καὶ τὰ σάββατα τοῦ ἔτους. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν Προφητῶν χωριστὰ ἀντικαθίστα τὴν ἐν τῷ Ναῷ θυσίαν. Ἦρχετο δὲ ἡ ἀνάγνωσις ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου, μετὰ τὴν ἑορτὴν δηλ. τῆς Σκηνοπηγίας, ὅτε συνεπληροῦτο ἡ ἀνάγνωσις, καὶ μάλιστα εἰς τὸ τέλος ἀνεγινώσκετο ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ Νόμου, ὅτε καὶ ἐδοξολόγει ὁ λαὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ «Δόξα σοι ὁ Θεός», ὅπερ κατὰ πᾶσαν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου ἐπαναλαμβάνεται παρ' ἡμῖν διὰ τοῦ «Δόξα σοι, Κύριε, δόξα σοι». Ἐπειδὴ δὲ μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἦν ἀκατάληπτος ἡ ἀρχαία ἑβραϊκὴ γλῶσσα τοῦ πρωτοτύπου, ἐγίνετο καὶ ἐρμηνεία τῶν ἀναγνωσμάτων.

Τὴν συνεχῆ ταύτην ἀνάγνωσιν καὶ καθ' ὅμοιον τρόπον ἀπαντῶμεν καὶ κατὰ τοὺς Ἀποστολικούς χρόνους, καθ' ὅσας ἐρμηνεία ἦν αὐτὸ τὸ κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων, ἐν ᾧ ἐφηρμόζοντο εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν αἱ προφητεῖαι τῆς Π. Διαθήκης. Ἀφοῦ δὲ παρεδόθη γραφὴ τὸ κήρυγμα, ἐπόμενον ἦτο ὅτι ἤθελεν ἀντικαταστήσει ἡ ἀνάγνωσις τῆς γραφείσης Κ. Διαθήκης τὸ ζῶν κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων, καὶ ἤθελον ἀρχίσει αἱ Ὁμιλίαι αἱ παραινετικαί, ἡ ἀπαρχὴ αὐτῆ τοῦ μετὰ ταῦτα κηρύγματος τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἦδη ῥητῶς παραγγέλλει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν ταῖς πρὸς Θεσσαλονικεῖς (Α' 5, 27) καὶ Κολοσαεῖς (4, 16) ἐπιστολαῖς: «Ὁρκίζω ὑμᾶς τὸν Κύριον ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπιτολὴν πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἀδελφοῖς». Ἀλλαγῶ δὲ «Καὶ ὅταν ἀ-

ναγνωσθῆ παρ' ὑμῖν ἡ ἐπιστολὴ, ποιήτατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικείῳ Ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῆ, καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνώτε». Γνωστὸν δὲ ὅτι ὁ Ματθαῖος ἔγραψε τὸ Εὐαγγέλιον, ἵνα ἀντικαταστήσῃ ἑαυτὸν, μέλλον νὰ ἀποδημήσῃ. Ἀναγινώσκοντες δὲ καὶ εἰς τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (8, 5) «Καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν τῶν τε ἐπιστολῶν ἡμῶν καὶ τῶν Πράξεων καὶ τῶν Εὐαγγελίων ἀσπασάσθω ὁ χειροτονηθεὶς τὴν Ἐκκλησίαν». Λέγει δὲ καὶ Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς (Ἀπολ. Α' 67) «Συνέλευσις γίνεται καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν Ἀποστόλων ἢ τὰ συγγράμματα τῶν Προφητῶν ἀναγινώσκονται».

Ἐκ τῶν Ὁμιλιῶν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας φαίνεται ὅτι ἡ παρ' ἡμῖν τάξις τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς ἦν ἀνάκαθεν ἡ αὐτὴ περίπου. Κατὰ Κασσιανὸν καὶ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ αὐτῇ, ἔπου συχνότερον ἀνεγινώσκето ἡ Π. Διαθήκη, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Κυριακῆς ἀνεγινώσκето μόνον ἡ Κ. Διαθήκη. Ἐν δὲ Ῥώμῃ μέχρι τοῦ Πάπα Κελεστίνου (423—32) οὐδεμίαν ἐγένετο ἀνάγνωσις τῆς Π. Διαθήκης. Αὐτῇ, ὅπως ἄχρι τοῦδε, ἀνεγινώσκето τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ καὶ μᾶλλον ἐν τῷ Ἑσπερινῷ, ὡς εἶδομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ. Ἐν τῷ αὐτῷ ἐμάθομεν ὅτι ἡ αὐτὴ τάξις τηρεῖται παρ' ἡμῖν τῶν ἀναγνωσμάτων τούτων· εἶδομεν ἐπίσης ὅτι τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα ἤρχετο ἡ ἀνάγνωσις τῶν Εὐαγγελίων ἀπὸ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου καὶ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Ἀποστόλου ἀπὸ τὰς Πράξεις. Εἶδομεν πρὸς τούτους ὅτι ἀπὸ τῆς Δευτέρας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀρχεῖται ἡ ἀνάγνωσις τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου διαιρουμένου εἰς καθημερινὰς Περικοπὰς κατὰ τὴν ἀρχαίαν μέθοδον τῆς κατὰ συνέλειαν ἀναγνώσεως, ἣν ἐτήρησε καὶ ἡ τῶν Ἀρμενίων Ἐκκλησία, ἐνῶ ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία μᾶλλον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἀποστόλου ἐτήρησεν αὐτήν. Διὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἐπεκράτησε παρ' αὐτῇ ἡ κατ' ἐκλογὴν ἀνάγνωσις, ἣτις ἔχει λόγον εἰς τὰς ἰδιαίτερας ἑορτάς· διὰ τοῦτο καὶ παρ' ἡμῖν τότε ἐν χρῆσει. Ἀλλὰ παρὰ Λατίνοις κατήνησαν καὶ αἱ Κυριακαὶ νὰ ἔχωσιν ἰδιαίτεραν σημασίαν. Παρ' ἡμῖν, ὁσάκις συμπέση ἑορτὴ τῇ Κυριακῇ, συναναγινώσκεται

ἢ κατ' ἐκλογὴν περικοπὴ μετὰ τῆς κατὰ συνέχειαν τῆς ἡμέρας.

Κατὰ τὰς τυποουμένας δὴδηγίας ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὁ Ματθαῖος ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς Β' τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀναγινώσκειται καθ' ἐκάστην μέχρι τῆς 11 Κυριακῆς. Ἄν δὲ ἡ χρεια ἐξακολουθήσῃ, ἀναγινώσκειται εἰς τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς Ἑβδομάδος ὁ Μάρκος. Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον, διὰ συμπληρωθῆ ἡ 12 Κυριακὴ. Ἀρχεται δὲ ὁ Λουκᾶς ἀπὸ τῆς Δευτέρας τῆς Κυριακῆς μετὰ τὴν Ἰψωσιν τοῦ τιμίου Σταυροῦ. Ὁ δὲ Μάρκος ἀναγινώσκειται τοῖς Σάββασιν καὶ Κυριακαῖς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. Τὰ ἑνδεκά Ἑωθινὰ Εὐαγγέλια, ὄντα ἀναστάσιμα καὶ ἐκ τῶν Τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν εἰλημμένα, ἀναυχοῦνται ἐν τοῖς Ὁρθροῖς τῶν Κυριακῶν.

Τὸ κατ' ἐκλογὴν δὲ σύστημα ἐπικρατεῖ, ὡς εἴρηται, παρ' ἡμῖν ἐν ταῖς ἰδιαιτέροις ἑορταῖς, μὴ παραβλαπτομένου τοῦ κατὰ συνέχειαν. Ἐξαιροῦνται μόνον αἱ μεγάλαι Δεσποτικαὶ Ἑορταὶ καὶ ἡ Μ. Ἑβδομάς, περὶ ἧς ἐβρέθη τὰ δέοντα ἐν τοῖς ἐμπροσθεν. Ἀξιοσημείωτον τέλος ὅτι ἐν τοῖς Ἑσπερινοῖς τῶν Ἑορτῶν ἀναγινώσκονται Προφητεῖαι καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον αἱ Παροιμίαι Σολομῶντος καὶ ἡ Σοφία αὐτοῦ. Ἐνίοτε δὲ καὶ αἱ Καθολικαὶ ἐπιστολαὶ, ὡς ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν κορυφαίων Ἀποστόλων αἱ τοῦ Πέτρου κτλ.

6) Περὶ τῆς ἄλλης λειτουργικῆς χρήσεως τῆς Γραφῆς.

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἄλλην λειτουργικὴν χρῆσιν τῆς Γραφῆς, περὶ μὲν τῶν ψαλμῶν καὶ ὕμνων καὶ πνευματικῶν ᾠδῶν αὐτῆς, τῶν ἐν χρῆσει ἀνεκαθεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εὐθὺς μετ' ὀλίγον ἔσται λόγος ἐν τῇ ἐπομένῃ παραγράφῳ· περὶ δὲ τοῦ τύπου τῆς θείας Μυσταγωγίας (τῆς Λειτουργίας) τοῦ ἐν τῷ μυστικῷ Δείπνῳ περιεχομένου ἔσται καὶ περὶ τούτου λόγος ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς Λειτουργίας, ὡς καὶ περὶ τῶν ἄλλων εὐχῶν τῶν ἐν ταῖς ἀρχαίαις Λειτουργίαις, αἵτινες εἶναι ἀποστολικῆς παραδόσεως προῖόν καὶ ἔχουν ἴσον σχεδὸν κῦρος τῇ Γραφῇ. Ἐνταῦθα δὲ ἔσται λόγος περὶ τινῶν μόνον ἀφορώντων τὴν κοινὴν Προσευχὴν.

1) Ἡ Κυριακὴ προσευχὴ, ὡς κανὼν πάσης προσευχῆς (1) καὶ σύνοψις τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς ἀποκαλεῖ ὁ Τερτυλλιανὸς (de orat. 9. breviarium totius Evangelii), ἦν καὶ ἐν λειτουργικῇ χρήσει καὶ μάλιστα μετὰ τὸν ἀγίασμέν τῶν θύρων (ὡς ἄχρι τοῦδε), ὅτε οἱ πιστοὶ παρεσκευάζοντο διὰ προσευχῆς εἰς τὸν ἄρτον τὸν ἐπιούσιον, ἦτοι τὴν θεϊαν κοινωνίαν, ἣν οἱ παλαιοὶ χριστιανοὶ κατ' ἐξοχὴν ἄρτον ἐπιούσιον ἐθεώρουν καὶ οὕτως ἠρμήνευσον τὴν ἔκφρασιν ταύτην τῆς Κυριακῆς προσευχῆς. Κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον (Ὁμιλ. 11 εἰς Β. Κορινθ. καὶ 42 καὶ 44 καὶ 62 πρὸς κ. Θεοδοῦρου Αἰρ. Κακομυθ. 28) μόνοι οἱ πιστοὶ ἠδύναντο νὰ λέγωσι τὴν Κυριακὴν Προσευχὴν «ἡμεῖς οὐ πρότερον δυνάμεθα καλεῖσαι πατέρα, ἕως ἐν τῇ κολυμβήθρα τῶν ὑδάτων τῶν ἁγίων ἀπονιψώμεθα τὰ ἁμαρτήματα· ἔταν γοῦν ἐκεῖθεν ἀνέλθωμεν, τὸ πονηρὸν ἐκεῖνο φορτίον ἀποθέμενοι, τότε λέγομεν· Πάτερ ἡμῶν ὃ ἐν τοῖς Οὐρανοῖς». Ἐντεῦθεν καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῶν πιστῶν. Ἀλλὰ πλὴν τούτου ἦν καὶ εἰς τὴν καθ' ἡμέραν προσευχὴν διὰ τοῦτο παρὰ Κυπριανῶ oratio quotidiana ἀποκαλεῖται (de orat. Dominica) καὶ ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διαταγαῖς (7,24) τρεῖς τῆς ἡμέρας παρηγγέλλοντο οἱ πιστοὶ νὰ λέγωσι τὴν Κυριακὴν προσευχὴν. Λέγει δὲ καὶ ὁ ἱερεὺς Αὐγουστίνος ἐν τῷ Ἐγγχειριδίῳ ὅτι διὰ τὰ καθ' ἡμέραν ἁμαρτή-

(1) Ἡδὴ ὁ σοφὸς Lightfoot (Horae Hebr. in Evang. Math. 6, 9) ἀντιπαρέβαλεν εἰς τὰ αἰτήματα τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς ἀντιστοίχους ἐκφράσεις ἐκ τῶν ἰουδαϊκῶν βιβλίων· οὕτω μεταξὺ τῶν ἄλλων εἰς τὸ «Ἀλλὰ βῦσαι...» ἀντιπαράβαλλε τὴν εὐχὴν τοῦ Ῥαββὶ Ἰούδα· Sit beneplacitum tuum, ut liberes nos ab impudentibus et impudentia, ab homine malo et ab occurrente malo, ab affectu malo, a socio malo, a vicino malo, a Satana destructore, a iudicio duro et ab adversario duro. Ἐκ τούτου ὠρμώμενοι εἶπόν τινες ὅτι εἶναι συμπλήγμα, ἢ ὅτι εἶναι ἀπλῶς ὁδηγὸς καὶ σύνοψις τῶν διαφόρων γνωστῶν εὐχῶν. Ἐστήριζον δὲ τὴν γνώμην ἐπὶ τούτου, ὅτι δὲν ἦτο τὸ πάλαι ἐν χρήσει ὡς προσευχή. Ἀλλ' ὅτι μὲν δὲν εἶναι συμπλήγμα ἀποδεικνύει ἡ ἀπλὴ ἀνάγνωσις τῆς δὲ χρήσεως ὑπάρχουσιν αἱ παρατιθέμεναι μαρτυρίαι, ἐξ ὧν νοεῖται καὶ διὰ τί εἰς πάντας δὲν ἦτο γνωστὸν. Ἀγνωστον ἠδύνατο νὰ ἦναι, καὶ περ εἰς τὴν Γραφὴν γεγραμμένον· διότι τότε δὲν ἦτο κοινὸν κτῆμα ἡ Γραφή.

ματα ικανοποιεῖ ἢ καθ' ἡμέραν δέσεις τῶν πιστῶν, ἐννοῶν τὸ «Πάτερ ἡμῶν». Περὶ τῆς ἀρχαίας χρήσεως καθόλου ἐπιθι καὶ τοῦ Τερτυλλιανῶ (de orat. 9) καὶ τοῦ Ὀριγένης τὸ περὶ Εὐχῆς, ὅπου καὶ ἐρμηνεύει τὴν Κυριακὴν προσευχὴν.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν δοξολογίαν, δι' ἧς ἐπισπράγζεται ἡ Κυριακὴ προσευχὴ, καὶ εἰς χειρόγραφα πολλὰ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, καὶ εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον καὶ παρὰ Τερτυλλιανῶ καὶ Ὀριγένης καὶ Κυπριανῶ ἐπισπράγζεται διὰ τοῦ ἀμῆν. Ἄλλ' ἴσως εἰς ἐξήγησιν τῆς ἐλλείψεως ταύτης βοηθεῖ ἡ παρὰ Lightfoot σημειωμένη συνήθεια τῶν Ἰουδαίων, καθ' ἣν τὰς ἐν τῷ Ναῶ ἱερατικὰς εὐχὰς ἐπεσπράγζον οὐχὶ διὰ τοῦ ἀμῆν, ἀλλὰ διὰ τῆς δοξολογίας «εὐλογημένον εἶη τὸ ὄνομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς αἰῶνας αἰῶνων». Ὡστε ἡ δοξολογία καὶ τοῦ «Πάτερ ἡμῶν» ἦν πιθανῶς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μόνον ἐν χρήσει ἐν δὲ ταῖς κατ' ἰδίαν προσευχαῖς ἐπεσπράγζετο μόνον διὰ τοῦ ἀμῆν.

2) Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰλλα εἶδη τῆς Προσευχῆς, ἐν τῇ Α' πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολῇ (2, 1) ὁ Ἀπόστολος Παῦλος παραγγέλλει νὰ τελῶνται δεήσεις, προσευχαί, ἐντεῦξεις, εὐχαριστίαι, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων, ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάτῃ εὐσεβεῖα καὶ σεμνότητι. Τῶν τοιούτων δὲ εὐχῶν πλήρεις εἶναι αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ καὶ αἱ ἀρχαῖαι Λειτουργίαι, καὶ ἐντεῦθεν ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αἱ παρ' ἡμῖν Συναπταὶ καὶ Λιταὶ καὶ Ἐκτενεῖς κτλ. Πάσας δὲ ταύτας ἐπισπράγζει ἀνάκαθεν δοξολογία, ἧς ἀρχαιότατος καὶ ἀπλοῦστατος τύπος εἶναι τὸ «Δόξα Πατρὶ...», ἧτις ἦν ἡ δοξολογία τοῦ λαοῦ, καὶ ποικιλία εἶναι μόνον αἱ διάφοροι ἄλλαι, ὡς σημειοῖ ὁ Μ. Βασίλειος (περὶ ἁγ. Πνεύματος). Τὰς δοξολογίας ἐπεσπράγζεν ὁ λαὸς διὰ τοῦ ἀμῆν—γένετο, ναί.

Ἀξιοσημείωτοι οἱ ἀσπασμοὶ τὸ εἰρήνη πᾶσι, ἡ εἰρήνη σοι, εἰς ὃ ἀπαντᾷ ἄχρι τοῦδε ὁ λαὸς (ἡ ὁ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ ψάλτης ἢ χορὸς) διὰ τοῦ «Καὶ τῷ πνεύματί σου», ἐπευχόμενος τὸ αὐτὸ, ἦτοι τὴν εἰρήνην ἐκείνην, ἣν ἀποχωριζόμενος ὁ Κύριος πύχεται τοῖς μαθηταῖς: «Εἰρήνην ἀφήμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν» (Ἰωάν. 14, 27). Τοιούτου εἶδους ἀσπασμοὶ εἶναι καὶ αἱ διὰ τῶν

Δικηροτριχηρίων σφραγίσετε, ὡς καὶ ἡ εὐχὴ «Κύριε, Κύριε, ἐπί-
 λεσον...» καὶ εἶτε ἄλλο.

Τοιούτου εἶδους ἀσπασμὸς καὶ εὐλογία ἅμα εἶναι καὶ ἡ ἐκ τοῦ
 Ἀποστόλου εἰλημμένη (Β. Κορινθ. 13, 13)· «Ἡ χάρις τοῦ Κυ-
 ρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ . . . », ἣτις λέγεται πρὸ τῆς Εὐχα-
 ριστίας καὶ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν εὐλογίαν τῶν ἱερέων τῆς Διαθή-
 κης· «Εὐλογῆσαι σε Κύριος καὶ φυλάξαι σε· ἐπιφάναι Κύριος τὸ
 πρόσωπον αὐτοῦ καὶ ἐλεῆσαι σε. Ἐπάροι Κύριος τὸ πρόσωπον αὐ-
 τοῦ ἐπὶ σέ, καὶ δώη σοι εἰρήνην» (Ἀριθ. 6, 24—26).

Ἀξιοσημείωτοι πρὸς τούτοις αἱ περιγραφαὶ τῆς Ἀποκαλύψεως,
 ἐν αἷς παρίστανται οἱ 24 πρεσβύτεροι ἐν λευκοῖς κυκλοῦντες τὸν
 θρόνον τοῦ Θεοῦ καὶ πολλάκις προσκυνοῦντες καὶ δοξολογοῦντες
 (ἄρα 4, 2 . . . 7, 11—13 καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ). Εἰς τὰς πε-
 रिγραφὰς ταύτας ἔχει τις εἰκόνα τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐτελεῖτο ἐπὶ
 τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων ἡ Λειτουργία. Ὁ τρόπος δὲ οὗτος διε-
 σώθη ἄχρι τοῦδε ὁ αὐτὸς περίπου.

§ 24. Περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἑμνολογίας κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας.

Ἦδη ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἀπαριθμεῖ τὰ τῆς ἱεραῆς ὑμνωδίας
 ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ· «Ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν Πνεύματι, λαλοῦν-
 τες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄ-
 δοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ» (Ἐφεσ. 5,
 19. Κολοσ. 3, 16). Ἦσαν λοιπὸν ἐν χρήσει καὶ οἱ ψαλμοὶ τοῦ
 Ψαλτηρίου ὡς ἐν τῷ Ναῶ καὶ ταῖς Συναγωγαῖς, καὶ οἱ ὕμνοι
 τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης (ἡ ᾠδὴ τοῦ Μωϋσέως, τῶν τριῶν Παί-
 δων κτλ.), καὶ ἄλλαι ᾠδαὶ ὑπὸ χριστιανῶν συντεθεῖσαι. Ἄλλ' αὖ-
 ται ἦσαν ἐλίγαι κατ' ἀρχάς, καὶ ἐπεκράτει ἡ ὑμνολογία τῆς Γρα-
 φῆς· διότι οὕτως οἱ ἰδιῶται τῷ λόγῳ χριστιανοὶ ἐμάνθανον, τί
 δεῖ προσεύχεσθαι, καὶ ἦσαν ἀσφαλεῖς κατὰ πάσης πλάνης.

Ὅτι ὅμως καὶ τὰ τρία ταῦτα, ψαλμοὶ καὶ ὕμνοι καὶ ᾠδαὶ
 πνευματικαί, δὲν σημαίνουσι μόνον τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Ψαλτηρίου,
 ὡς θέλει ὁ Καλθινόφρων Κλέριος (παρὰ Καλθινισταῖς μόνον τὸ

Ψαλτήριον ἐν χρήσει), ἀλλὰ καὶ τάλλα, ὡς εἴρηται, εἶδη, ἐκ τῶν ἐφεξῆς κατάδηλον τοῦτο γενήσεται.

α) Περί τῆς λειτουργικῆς χρήσεως τῶν Ψαλμῶν.

Ὅτι μὲν οἱ ψαλμοὶ τοῦ Ψαλτηρίου ἦσαν ἀνέκαθεν ἐν χρήσει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὸ κυριώτατον βιβλίον ἦν τῆς Ψαλμωδίας, ὡς καὶ ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος καὶ τῇ Συναγωγῇ, τοῦτο πανθομολογούμενον. Ἦν δὲ τοιαύτη ἡ χρῆσις τοῦ Ψαλτηρίου διὰ τὸ οὐράνιον αὐτοῦ χρίσμα. Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Μ. Βασίλειος (εἰς τὸν Α΄ Ψαλμ.). «Πᾶσα Γραφή θεόπνευστος. . . Ἡ δὲ τῶν Ψαλμῶν βίβλος τὸ ἐκ πάντων ὠφέλιμον περιείληρε. Προφητεύει τὰ μέλλοντα ἱστορίας ὑπομιμνήσκει νομοθετεῖ τῷ βίῳ ὑποτίθεται τὰ πρακτέα καὶ ἀπαξάπλως κοινὸν ταμιεῖόν ἐστιν ἀγαθῶν διδαγμάτων, τὸ ἐκάστῳ πρόσφορον κατὰ τὴν ἐπιμέλειαν ἐξευρίσκουσα. . . Οὔτε γὰρ ἀποστολικόν τις οὔτε προφητικὸν παράγγελμα τῶν πολλῶν καὶ βριθύμων ῥαδίως ποτὲ τῇ μνήμῃ κατασχῶν ἀπῆλθε· τὰ δὲ τῶν Ψαλμῶν λόγια καὶ κατ' οἶκον μελωδοῦσι, καὶ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς περιφέρουσι· καὶ πού τις τῶν σφόδρα ἐκτεθριωμένων ὑπὸ θυμοῦ, ἐπειδὴν ἀρξῆται τῷ Ψαλμῷ κατεπάδεται, ἀπῆλθεν εὐθύς τὸ ἀγριαῖον τῆς ψυχῆς τῇ μελωδίᾳ κατακοιμίσας. Ψαλμὸς γαλήνη ψυχῶν, βραβευτὴς εἰρήνης, τὸ θορυβοῦν καὶ κυμαῖνον τῶν λογισμῶν καταστέλλων. . . Ψαλμὸς φιλίας συναγωγῆς· ἔνωσις διεσπῶτων· ἐχθραίνοντων διαλλακτικόν. Τίς γὰρ εἶτι ἐχθρὸν ἠγεῖσθαι δύναται μεθ' οὗ μίαν ἀφῆκε πρὸς Θεὸν τὴν φωνήν; . . . Ψαλμὸς δαιμόνων φυγαδευτήριον· τῆς τῶν ἀγγέλων βοηθείας ἐπαγωγὴ· ὄπλον ἐν ῥόβοις νυκτερινοῖς, ἀνάπαυσις κόπων ἡμερινῶν· νηπίοις ἀσφάλεια· ἀκμάζουσι ἐγκαλλώπισμα· πρεσβυτέροις παρηγορία· γυναίξιν κόσμος ἀρμυδιώτατος. Τὰς ἐρημίας οικίξει, τὰς ἀγορὰς σωφρονίξει· εἰσαγομένους στοιχείωσις, προκοπτόντων αὐξήσις, τελειουμένων στήριγμα, Ἐκκλησίας φωνή. Οὗτος τὰς ἑορτὰς φαιδρύνει, οὗτος τὴν κατὰ Θεὸν λύπην δημιουργεῖ». Ὡς περιεκτικὸν τῆς ὅλης Γραφῆς καὶ ἀντικαταστάτην αὐτῆς ἐθεώρουν καὶ ὁ Μ. Ἀθάνασιος (ἐπιστολὴ πρὸς Μάρκελ.), καὶ ὁ ἱερός Ἀμ-

βρόσιος (ἐν προοίμ. εἰς Ψαλμ.). Διὰ τοῦτο καὶ διὰ τὸ οὐράνιον αὐτοῦ χρίσμα ἀπῆται ἀνάκαθεν ἡ Ἐκκλησία παρὰ τῶν εἰς Ἱερουσὺνην προαγομένων τὴν γνῶσιν τοῦ Ψαλτηρίου καὶ ἐπίγνωσιν αὐτοῦ. Τῆς συγχῆς δὲ χρήσεως τῶν Ψαλμῶν εἶναι μαρτύριον τρανὴν ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ μάλιστα ἐν τοῖς πρώτοις κεφαλαίοις· ἡ αὐτὴ μαρτυρεῖ καὶ περὶ τῆς τότε ἑρμηνείας τῶν Ψαλμῶν, καθ' ἣν τὰ πλείεστα αὐτῶν εἶχον ἀναφορὰν τινα εἰς τὸν Μεσσίαν.

Δύσκολον εἶναι νὰ ὀρίσῃ τις τίνες Ψαλμοὶ ἦσαν ἐν χρήσει κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς ὕμνοι καὶ ἐν ποίᾳ τάξει. Οὐκ ὀλίγον ὁμως ὠφελεῖ ἡ ἀντιπαράθεσις τῆς Ἰουδαϊκῆς παραδόσεως πρὸς τὴν μετὰ ταῦτα πράξιν τῆς Ἐκκλησίας.

1) Κατὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν παράδοσιν ἐν τῷ Ναῶ τοῦ Σολομῶντος ἐψάλλετο ἐπὶ τῆς σπονδῆς τὸ πρωί, τῇ μὲν μιᾷ Σαββάτου ὁ 23 Ψαλμὸς «Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς»· τῇ δὲ Δευτέρᾳ, ὁ 47 «Μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα»· τῇ Τρίτῃ, ὁ 81 «ὁ Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν»· τῇ Τετάρτῃ, ὁ 93 «Θεὸς ἐκδικήσεων Κύριος»· τῇ Πέμπτῃ, ὁ 80 «Ἀγαλλιᾶσθε τῷ Θεῷ τῷ βοηθῷ ἡμῶν»· τῇ Παρασκευῇ, ὁ 92 «Ὁ Κύριος ἐβάσιλευσεν»· τῷ δὲ Σαββάτῳ, ὁ 91 «Ἀγαθὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι».

Πρὸς δὲ τούτοις ἦσαν κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτὰς ἐν χρήσει ἐπὶ τῆς ἀναιμάκτου θυσίας ὁ 37 «Κύριε μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγχῃς με»· ὁ δὲ 80 «Ἀγαλλιᾶσθε τῷ Θεῷ τῷ βοηθῷ ἡμῶν» ἦν τοῦ νέου ἔτους Ψαλμὸς· ὁ 29 «Ἰψώσω σε Κύριε ὅτι ὑπέλαβές με» ἦν ἐγκαινίων Ψαλμὸς.

Οἱ ψαλμοὶ 112—117, οἱ ἐπιγραφόμενοι διὰ τοῦ Ἀλληλοῦτα, ἐψάλλοντο κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτὰς καὶ τὰς νομηνίας. Τελουμένου τοῦ Πάσχα (τοῦ πασχαλίου δείπνου), οἱ μὲν δύο πρώτοι ἐψάλλοντο ἐπὶ τοῦ δευτέρου ποτηρίου πρὸ τοῦ δείπνου, οἱ δὲ λοιποὶ μετὰ τὸ δείπνον.

Ὁ 135 «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ ὅτι ἀγαθὸς ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ» μετὰ τοῦ προηγουμένου «Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου, αἰνεῖτε δοῦλοι Κυρίου» ἐπισφραγίζοντες τοὺς ψαλμοὺς

119—133 (τάς ᾠδὰς τῶν ἀναβαθμῶν) ἀπήρτιζον τὸ παρ' Ἰουδαίοις λεγόμενον μέγα Ἀλληλοῦα, καὶ ἦσαν προοιμιακοὶ ψαλμοὶ, ἕτε συνήγετο ὁ λαός. Ἐνίοτε δὲ καὶ μόνος ὁ εἰρημένος 135 ψαλμὸς ὠνομάζετο μέγα Ἀλληλοῦα. Τὸν ψαλμὸν τοῦτον ἔψαλλον οἱ Λευῖται καὶ οἱ Ἰσραεῖς ἐπὶ Σολομῶντος εἰς τὰ ἐγκαίνια τοῦ Ναοῦ (Παραλ. 5, 13).

2) Οἱ πλεῖστοι τῶν ψαλμῶν τούτων καὶ ἄλλοι εἶναι ἄχρι τοῦδε ἐν χρήσει ὡς ὕμνοι.

Καὶ δὴ κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (2, 59) ἐν τῷ ἑρ-
θρῶ μὲν καθ' ἐκάστην ἐψάλλετο ὁ ἑρθρινὸς ψαλμὸς (62) «Ὁ
Θεὸς ὁ Θεὸς μου πρὸς σέ ἐρρρίζω»· ἐσπέρας δὲ ὁ ἐπιλύχνιος
(140) «Κύριε ἐκέκραξα». Τούτων δὲ ὁ μὲν πρῶτος ἀποτελεῖ μέ-
ρος τοῦ Ἑξαψάλμου, δι' οὗ ἀρχεται ὁ Ὁρθρὸς· ὁ δὲ δεῦτερος εἶ-
ναι ἄχρι τοῦδε τοῦ Ἑσπερινοῦ ὁ ὕμνος. Κατὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιον
(Ἀπολ. Β.) ἐψάλλετο ὁ 135 ψαλμὸς «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυ-
ρίῳ»· καὶ νῦν ψάλλεται ἐν τῷ Πολυελέῳ λεγόμενῳ.

Κατὰ τὸν Κύριλλον Ἱεροσολύμων (Κατηγ. Μυσταγ. 5, 17)
ἐν τῇ Λειτουργίᾳ ἐψάλλετο ὁ 33 ψαλμὸς «Εὐλογήσω τὸν Κύ-
ριον. . . Γεύσασθε καὶ ἴδετε». Ὁ αὐτὸς εἶτε συντόμως εἶτε καὶ
ἅλος ψάλλεται ἄχρι τοῦδε ἐν τῇ κοινωσίᾳ τῶν ἀχράντων μυστη-
ρίων.

Αἱ ᾠδαὶ τῶν ἀναβαθμῶν, οἱ προοιμιακοὶ οὗτοι ψαλμοὶ τοῦ
Πάστχα, εἶναι καὶ προοιμιακοὶ τῆς Λειτουργίας τῶν Προσηγιασμέ-
νων. Ἡ δὲ κατὰ παράδοσιν τῶν Ἰουδαίων ᾠδὴ τοῦ Σαββάτου
«Ἀγαθὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ» εἶναι καθ' ἐκάστην
προοιμιακὸς ψαλμὸς τῆς Λειτουργίας. Ἄλλοτε δὲ ἦν καὶ ἐν τῇ
τῆς Κυριακῆς.

Κατὰ Κασσιανὸν (3, 3) ἐν ἐκάστη τῶν Ὁρῶν ἐψάλλοντο τρεῖς
ψαλμοὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τοῦτο καὶ ἀλλαχόθεν δῆλον καὶ ἄχρι
τοῦδε γίνεται.

Ἄλλοθεν γνωστὸν ἐστὶ δώδεκα ψαλμοὶ τῇ Κυριακῇ ἐψάλλοντο,
ἧ· καὶ ἐνιαχοῦ ἕλον τὸν Ψαλτήριον δι' ὅλης τῆς νυκτός. Ἄλλὰ
κατὰ τὴν ἐν Λαοδικείᾳ Σύνοδον (καν. 17) δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπισυ-
νάπτονται οἱ ψαλμοὶ, ἀλλὰ νὰ διακόπτονται δι' ἀναγνώσεως.

«Περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἐπισυνάπτειν ἐν ταῖς συνάξεσι τοὺς ψαλμοὺς, ἀλλὰ διὰ μέσου καθ' ἕκαστον ψαλμὸν γίνεσθαι ἀνάγνωσιν». Ἐκ τῶν εἰρημένων κατανοοῦμεν, διὰ τί διηρέθη εἰς Καθίσματα (ἐπὶ ἀναγνώσεων ἐκάθητο) τὸ ὅλον Ψαλτήριον ἐκ 12 περίπου ψαλμῶν, καὶ ἀνὰ τρία Καθίσματα ἀναγινώσκονται καθ' ἑκάστην, ὥστε δι' ὅλης τῆς ἐβδομάδος νὰ ἀναγινώσκηται τὸ ὅλον (1). Ἐκαστον δὲ Καθίσμα διαιρεῖται (ἀνὰ τρεῖς ἢ δύο ψαλμοὺς) εἰς τρεῖς στάσεις ἤτοι διακοπᾶς, διὰ δεήσεως ἢ καὶ μόνης δοξολογίας τοῦ Ἀλληλούϊα μεσολαβουμένης. Ἐπὶ τῶν δεήσεων δὲ καὶ δοξολογιῶν ἴσταντο ὄρθιοι οἱ πιστοί· ἐντεῦθεν καὶ ἡ ὀνομασία *στάσις*. Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον καὶ διὰ τί οἱ τρεῖς τελευταῖοι ψαλμοὶ τοῦ Ψαλτηρίου ἐπισφραγίζουσι καὶ τὸν Ὅρθρον, οἱ διὰ τὸ περιεχόμενον *Αἴνοι* ἐπικληθέντες.

6) Περὶ τῶν Ὑμνων καὶ πνευματικῶν Ὡδῶν.

Κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ὡς εἶρηται, ἦσαν ἐν χρῆσει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ὑμνοὶ καὶ πνευματικαὶ Ὡδαί. Δύσκολον μὲν εἶναι νὰ διακριθῶσιν οἱ ὕμνοι τῶν ὠδῶν, διότι καὶ οἱ ψαλμοὶ καὶ πάντα ὕμνοι καὶ ὠδαί εἶναι· ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἀπόστολον ὑπὸ τοὺς Ὑμνοὺς νοοῦνται αἱ ἐννέα ἐκεῖναι Ὡδαί, αἵτινες ἀπετέλεσαν ἐπειτα τὸν λεγόμενον Κανόνα, καὶ περιέχονται πᾶσαι ἐν τῇ Γραφῇ. Ὡδαί δὲ εἶναι οἱ ὑπὸ χριστιανῶν συντεθέντες ὕμνοι, οἱ μετὰ ταῦτα Τροπάρια, Στιχηρὰ κτλ. κληθέντες.

1) Αἱ ἐννέα ὠδαί (οἱ ὕμνοι τοῦ Ἀποστόλου) αἱ ἐν τοῖς Μοναστηρίοις μάλιστα καθ' ἑκάστην ἐν τῷ Ὁρθρῷ στιχολογούμεναι, εἶναι αἱ ἀκόλουθοι (ἔρα Ὁρολόγιον)· α) τοῦ Μωυσέως· «Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ»· β) τοῦ αὐτοῦ· «Πρόσεχε οὐρανὲ καὶ λαλήσω» (2).

(1) Μόνον ἀπὸ τῆς Μ. Πέμπτης μέχρι τῆς Διακαινησίμου ἐβδομάδος ἀργεὶ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Ψαλτηρίου, ὡς καὶ τῶν Ὁρῶν. Ἀντὶ τούτων ψάλλονται τροπάρια τινά, αἱ γνωσταὶ Ὁραὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ.

(2) Ἡ δευτέρα αὐτῆς φῶδῆς ἢ διὰ τὴν αὐστηρότητα μὴ ἀρμόζουσα εἰς πανηγυρικὰς συνάξεις, στιχολογεῖται μόνον τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ, τῷ χρόνῳ τῆς μετανοίας. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἄλλοι Κανόνες δὲν ἔχουν δευτέραν φῶδην.

γ) τῆς Ἄννης μητρὸς τοῦ Σαμουήλ· «Ἐστεριώθη ἡ καρδία μου ἐν Κυρίῳ»· δ) Ἄββακούμ τοῦ Προφήτου· «Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου»· ε) Ἡσαΐου τοῦ Προφήτου· «Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμά μου»· ς) Ἰωνᾶ τοῦ Προφήτου· «Ἐβόησα ἐν θλίψει μου πρὸς Κύριον τὸν Θεόν μου»· ζ) Ἡ προσευχὴ τῶν τριῶν Παίδων· «Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ Θεὸς τῶν Πατέρων ἡμῶν»· η) Ὁ ὕμνος τῶν τριῶν Παίδων μετὰ προσθηκῶν· «Εὐλογεῖτε, πάντα τὰ ἔργα Κυρίου, τὸν Κύριον»· θ) Ἡ ᾠδὴ τῆς Θεοτόκου· «Μεγαλύνει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον». Πρὸς δὲ ταύτη καὶ ἡ τοῦ Ζαχαρίου, πατρὸς τοῦ Προδρόμου· «Εὐλογητὸς Κύριος, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ». Πρὸς δὲ τούτοις εἶναι ἐν χρήσει τὸ τοῦ Ἰώβ· «Εἶη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον», τὸ τοῦ Συμεῶν τοῦ Θεοδόχου· «Νῦν ἀπολύεις τὸν δούλόν σου, Δέσποτα» καὶ εἴ τι ἄλλο.

Καὶ ὅτι μὲν ἦσαν τινὲς τῶν εἰρημένων ᾠδῶν ἐν χρήσει ἀνέκαθεν, τοῦτο οὐ μόνον ἐκ τῆς εὐθὺς μετὰ τὰς τρεῖς Ἐκατονταετηρίδας ὁμολογουμένης χρήσεως δυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν πιθανώτατα, ἀλλ' ἐτι μᾶλλον ἐκ τοῦ χωρίου τῆς Ἀποκαλύψεως (15,3), ἐνθα ᾄδεται ἡ ᾠδὴ Μωσέως δούλου τοῦ Θεοῦ μετὰ τῆς ᾠδῆς τοῦ ἀρνίου ὑπὸ τῶν νικησάντων τὸ θηρίον.

Ἐκ τῆς χρήσεως δὲ τῶν Ἑῶνων τῶν τριῶν Παίδων ἐν τῷ Μ. Σαββάτῳ καὶ ἐκ τῆς κοινῆς ἐν ταῖς ἀρχαίαις Ἐκκλησιαστικαῖς χρήσεως εἰκάζομεν ὅτι καὶ αἱ ᾠδαὶ αὗται ἦσαν ἀνέκαθεν ἐν χρήσει. Δὲν εἶναι δὲ δυνατόν νὰ μὴ ἐψάλλετο καὶ ἡ ᾠδὴ τῆς Θεοτόκου, καὶ ἴσως πᾶσαι κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτάς, δι' ἃς καὶ πλήρεις Κανόνες (τὰ τροπάρια τῶν ἐννέα ᾠδῶν) συνετάχθησαν κατὰ πρῶτον. Ὁ ἀριθμὸς δὲ ἐννέα εἶναι κατὰ τὰ ἀγγελικὰ τάγματα, ἅτινα ἀνέκαθεν ἠριθμοῦντο ἐννέα.

Μετὰ ταῦτα τὰ Τροπάρια (= Ἑῶνοι) τῶν Κανόνων προσηρτήθησαν εἰς ἐκάστην τῶν ᾠδῶν καὶ συμπάλλονται ἄχρι τοῦδε ἐν τοῖς Μοναστηρίοις, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἄχρι τοῦδε εἰς τὸ «Κύριε ἐκέκραξα» καὶ ἀλλαγῶ. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀρχαῖοι Εἴρμιοι, πρὸς οὓς τρέπονται κατὰ τε μέλος καὶ ρυθμὸν τὰ Τροπάρια τῶν Κανόνων, περιέχουσι τὴν ἔννοιαν καὶ τὰς λέξεις τῶν ᾠδῶν (ἄρα τοὺς Εἴρμους τῶν Χριστουγέννων, Θεοφανίων κτλ.).

2) Καθ' ὅσον δ' ἀφάρθ τὰς πνευματικὰς ᾠδὰς τοῦ Ἀποστόλου, ἤτοι τοὺς χριστιανικοὺς ὕμνους, ἤδη ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἀπαντῶσι τοιοῦτοι. Τὰ τέσσαρα ζῶα καὶ οἱ 24 πρεσβύτεροι ᾄδουσιν ᾠδὴν καινὴν (5,9—13) « Ἄξιός ἐστι λαβεῖν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνοίξαι τὰς σφραγίδας αὐτοῦ· ὅτι ἐσφράγησ, καὶ ἠγόρασας τῷ Θεῷ ἡμᾶς ἐν τῷ αἵματι σου . . . Ἄξιόν ἐστι τὸ ἀρνίον τὸ ἐσφαγμένον λαβεῖν τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον καὶ σοφίαν καὶ ἰσχύον καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν. . . » . Τοιοῦτοι ὕμνοι εἶναι καὶ οἱ ἀλλαχοῦ ἀπαντῶντες (11, 15—18. 15, 3—4).

Πρὸς δὲ τούτοις πολλὰ χωρία τοῦ Ἀποστόλου θεωροῦνται ὡς ὕμνοι, μάλιστα δὲ τὸ ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ (5,14), τὸ ὡς ἀλλότριον ἀναφερόμενον καὶ ρυθμοῦ μετέχον· « Διὸ λέγει· ἔγειραι ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφάνσει σοι ὁ Χριστός ». Τάλλα χωρία πιθανῶς εἶναι καὶ αὐτὰ τοιαῦτα (Α' Τιμοθ. 3, 16. Β' Τιμοθ. 2, 11—13).

Ἐκ τῆς μετὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους Ὑμνολογίας ἱκανὰ σώζονται ἄχρι τοῦδε, ἴσως δὲ καὶ πλείοτερα· ἀλλ' εἶναι δυσδιάγνωστα· διότι πιθανὸν νὰ συνέβη καὶ εἰς αὐτὰ ὅ,τι εἰς τοὺς τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος Ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους καὶ τοὺς πλείους τῆς Ε'. Οὗτοι ἐτροποποιήθησαν καὶ περιελήφθησαν εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα ὕμνους ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Ὑμνογράφων. Τοιοῦτό τι ἐπραξάν ἤδη οἱ μεγάλοι Ὑμνογράφοι Δαμασκηνός καὶ Κοσμάς, ὡς ὀψόμεθα.

Ἀρχαιότατος ὕμνος εἶναι ἡ μεγάλη Δοξολογία « Δόξα ἐν Ὑψίστοις Θεῶν » μέχρι τοῦ « Καταξίωσον Κύριε », ὅπερ εἶναι ἄλλος ὅμοιος ὕμνος, προστεθείς. Κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν τούτων τὸν ὕμνον ὑπανιττεται ὁ Πλίνιος. Μετὰ τινων διαφορῶν περιέχεται καὶ εἰς τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (7, 47). Οἱ Λατίνοι θεωροῦσι ποιητὴν τῆς δοξολογίας ταύτης τὸν πάπαν Τελεσφόρον (127—138). Τῆς δὲ λατινικῆς τὸν Ἰλάριον († 368). Ἀλλὰ βεβαίως ὁ Λατινικὸς ὕμνος εἶναι μετάφρασις τοῦ Ἑλληνικοῦ, ὅστις ἤδη ἦν ὁ αὐτὸς τῷ ἡμέτερῳ ἐπὶ Μ. Ἀθανασίου. Ἀρχαιοτάτη καὶ ἡ μικρὰ δοξολογία « Δόξα Πατρί ».

Ἄλλος ἀρχαιότατος ὕμνος κατὰ τὸν Μ. Βασιλείον (περὶ Ἄγ.

Πνεύμ. 29) είναι τὸ «Φῶς ἰαρόν» τὸ ἄχρι τοῦδε ψαλλόμενον ἐν τῷ Ἑσπερινῷ. Τὴν ἐπιλύχιον ταύτην εὐχαριστίαν (ὡς ἀναμάζει ὁ Μ. Βασίλειος) ἐπιγράφει ἐν τῷ Ὁρολογίῳ ὁ Κουλουμουσιανὸς Ἀθηνογένει τῷ Μάρτυρι, ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου στηριζόμενος· ἀλλ' ὀρθῶς ἐσημείωσεν ὁ σοφὸς Οἰκονόμος (περὶ τῶν Ο'. ἐρμ. τόμ. 4. σελ. 764) ὅτι πρέπει γὰρ διακριθῆ τοῦ ἐπιλυχίου ὕμνου ὁ ἐξιτήριος τοῦ Ἀθηνογένους, ὡς ἄλλος τις· διότι ἀρκεῖ τοῦτο μόνον, καθ' ἡμᾶς, ὅτι ὁ μὲν παρίσταται ὡς γνωστός τοῖς πᾶσιν, ὁ δὲ τοῦ Ἀθηνογένους ὡς ὀλίγοις μόνοις γνωστός.

Ἀρχαιότατος ὕμνος εἶναι καὶ τὸ «Εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος» τὸ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν «Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις» ψαλλόμενον. Τοῦτο ἐν τε ταῖς ἀρχαῖαις Λειτουργίαις καὶ ἐν ταῖς Μυσταγωγικαῖς λόγοις τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων εὑρηται.

Κατὰ Διονύσιον Ἀρεοπαγίτην (Θείων Ὄνομ. 3) ὁ Ἀποστολικὸς Ἱερόθεος Ἀθηνῶν «θεῖος ἦν ὕμναλόγος» καὶ «ἐνθεαστικωτάτας ὑμνωδίας» ὕμνολόγει.

Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ Μάρτυς συνέγραψε τὸ ἀπολεσθὲν *Ψάλλης* (Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. 4, 18. Ἱερώνυμ. de vir. illust.). Ὡς ὕμνογράφος ἀναφέρεται καὶ ὁ ἱερός Ἰππόλυτος.

Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρείας σώζεται ἡ ἔμμετρος ᾠδὴ εἰς Χριστὸν, ἐν ἣ παρίσταται ὁ συγγραφεὺς ψάλλων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Ὁ Γαῖος (παρ' Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. 5, 26) ἱστορεῖ, ὅτι ἀψαλμοὶ καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖται, τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν Χριστὸν, ὕμνοισι θεολογοῦντες». Ὁ δὲ Ὀριγένης (εἰς Ψαλμ. 59) λέγει ὅτι συνέταττον τεχνικωτέρους τῶν συνήθων ὕμνους καὶ παρέλαβεν αὐτοὺς ἡ Ἐκκλησία.

Νέπως Πενταπόλεως Ἐπίσκοπος συνέγραψε κατὰ τὴν μαρτυρίαν Διονυσίου Ἀλεξανδρείας (παρ' Εὐσεβ. 3, 24) πολλοὺς ὕμνους καὶ ἦσαν ἀγαπητοί.

Γρηγόριος ὁ Θαυματουργὸς ὤρισε κατὰ Γρηγόριον Νύσσης, ἕνα πανηγυρικώτερον καὶ ἐν ὕμνοις ἐπιτελῶνται αἱ μνήμαι τῶν μαρτύρων· πιθανὸν λοιπὸν εἶναι καὶ αὐτὸς ὕμνολόγησε τοὺς Μάρτυρας καὶ δι' ὕμνων καὶ οὐχὶ διὰ πανηγυρικῶν λόγων μόνον. Τοῦτω προτεθῆτω καὶ Μεθόδιος Πατάρων.

§ 22. *Περὶ τῆς Ὑμνολογίας ἀπὸ τῆς Δ. Ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς, καὶ α) μέχρι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ.*

Ἄν καὶ ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν ἤδη χρόνων ἱκαναὶ πνευματικαὶ ᾠδαὶ συνετάχθησαν καὶ τινες καὶ σώζονται ἀκέραιοι, ἀλλ' οὐχ ἤττον οὔτε κοιναὶ ἦσαν πᾶσαι, οὔτε πολλαί. Κυρίως ἡ ὕμνολογία ἔλαβεν ἐπίτασιν ἀπὸ τῆς Δ. Ἑκατονταετηρίδος, δόντων ἀφορμὴν καὶ εἰς τοῦτο τῶν αἰρετικῶν. Μετὰ δὲ ταῦτα ἰδίως συνετέλεσεν ἡ αὐξησης τῶν ἑορτῶν. Ἡ μεγίστη ὁμως ἐπίτασις ἀρχεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ μέχρι τῆς 11 ἑκατονταετηρίδος, ὅτε συνεπληρώθη ἡ Ὑμνολογία. Ἐν τούτοις οὐκ ὀλίγα ἔχομεν καὶ ἐκ τῆς πρὸ αὐτοῦ ἐποχῆς· μόνον ὅτι οὐ πάντα σώζονται εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν μορφήν, ἐπεξεργασθέντων αὐτὰ τῶν μετὰ ταῦτα ὕμνογράφων· διότι εἶναι ἐσραχημένη ὅλως ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη τῶν Εὐρωπαίων, ὅτι ἡ ὕμνολογία ἡμῶν ἀρχεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Οὐ μόνον, ὡς ἐφόμεθα, πολλὰ συνετάχθησαν πρὸ αὐτοῦ καὶ πολλὰ εἶναι ἄχρι τοῦδε ἐν χρήσει ἀνευ μεταβολῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ πλείεστα τῶν μετὰ ταῦτα Ὑμνογράφων, μηδὲ τῶν κορυφαίων αὐτῶν ἐξαιρουμένων (Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμά), εἶναι ἀπάνθισμα ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων· μόνον μετεβόηθησαν αὐτὰ, καὶ μάλιστα τὰ ἑμμετρα, ἀφοῦ ἀπέβη ἀχρηστος καὶ νεκρὰ ἡ ἀρχαία προσωδία.

Τὰ προϊόντα τῆς πρὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ Ὑμνολογίας ὀνομάζονται συνήθως *Τροπάρια* ἐκ τοῦ τρόπου (=ῆχου). Ταῦτα μετὰ ταῦτα *Σειχηρὰ* καὶ *Ἀπόστιχα* ὀνομάσθησαν, ὡς συναπτόμενα μετὰ τῶν ψαλμῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τῶν Αἰνῶν τοῦ Ὁρθρου. Τὰ δὲ Τροπάρια τὰ μετὰ τῶν ἐννέα ᾠδῶν συναπτόμενα ὀνομάσθησαν *Κανόνες* ἢ τροπάρια τοῦ Κανόνος, ὅστις σημαίνει τὸ ὅλον, ὅπερ ἡ ἐκ τριῶν ᾠδῶν συνέκειτο διὰ τὰς ἀπλᾶς ἑορτάς (ὄθεν Τριώδιον), ἢ ἐκ τεσσάρων (Τετραώδιον), ἢ ἐξ ἐννέα (τῆ Μ. Τεσσαρακοστῆ) ἢ συνήθως ἐξ ὀκτώ εἰς τὰς μεγάλας καὶ ἄλλας ἑορτάς. Ἡ λέξις δὲ κανὼν ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὴν Δ. Ἑκατονταετηρίδα καὶ ἀπαρχαί Κανόνων κατὰ τὴν μεταγενεστέρην ἔννοιαν ἀπαντῶσιν ἤδη πρὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ὀνομάσθησαν πρὸς τούτοις τὰ μεταγενέ-

σιερα τροπάρια (τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τῶν Αἰνῶν) Προσόμοια, διότι ἐβρυσμίζοντο κατὰ τὰ ἀρχαῖα τροπάρια, ὡς τὰ τροπάρια τοῦ Κανόνος βρυσμίζονται κατὰ τοὺς Εἰρμούς, ἦτοι τοῦ πρώτου τροπαρίου ἐκάστης ᾠδῆς τοῦ Κανόνος. Τὰ πλεῖστα δὲ τῶν μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν προϊόντων εἶναι Προσόμοια καὶ ἔχουσι βᾶσιν τοὺς ἀρχαίους Εἰρμούς, οἵτινες ὠνομάσθησαν καὶ Καταβασίαι, διότι ἐψάλλοντο ἐν τέλει ἐκάστης ᾠδῆς, καταβαίνοντος τοῦ χοροῦ καὶ ἐνευμένου· διὰ τοῦτο καὶ μὲ ἀργότερον χρόνον ψάλλονται τότε.

Ἄλλα τροπάρια, αἱ ἰδίως ὕμνοι τῆς ἑορτῆς, ὠνομάσθησαν ἀπὸ Ῥωμανοῦ τοῦ μελωδοῦ Κοντάκια. Τοῦτο ἐσήμαινεν ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν μικρὸν τόμον, καὶ ὠνομάσθη ἴσως οὕτως ἀπὸ τοῦ κοντοῦ ξύλου, περὶ ὃ περιετυλίσσετο ὁ τόμος μεμβράνης ἢ γάρτου. Οἱ ὕμνοι τῆς ἡμέρας ὠνομάσθησαν μετὰ ταῦτα καὶ Ἀπολυτικά, ὡς ἐν τῇ ἀπολύσει τοῦ Ἑσπερινοῦ ψαλλόμενοι. Ἐν τούτοις εἰς μόνας τὰς κυρίως ἑορτὰς ἔχομεν Ἀπολυτικά ἐκ τῶν μεταγενεστέρων Ἵμνογράφων, ἐνῶ Κοντάκια ἔχομεν καὶ διὰ τοὺς Ἀγίους ἐκάστης ἡμέρας. Κατὰ τὰ ἀρχαῖα δὲ Κοντάκια καὶ Ἀπολυτικά βρυσμίζονται τὰ μεταγενέστερα· διὰ τοῦτο καὶ ταῦτα ὡς καὶ τὰ Προσόμοια ἔχουσι Προλόγους, ἦτοι προτάσσεται αὐτῶν ἡ ἀρχὴ τοῦ τροπαρίου, καθ' ὃ βρυσμίζονται.

Ἄλλα τροπάρια ὠνομάσθησαν Οἴκοι, ἴσως διότι οἰκοδόμημα ὕμνων εἶναι, περιέχον ἐν συνόψει τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἑορτῆς· διὰ τοῦτο καὶ μετὰ τοῦ Κοντακίου πρὸ τοῦ Συναξαρίου, μετὰ τὴν 6 ᾠδὴν ἀναγιγνωσκόμενου, προτάσσονται.

Ἐξαποστειλάρια ὠνομάσθησαν τὰ ἄλλως Φωταγωγικὰ λεγόμενα καὶ προηγούμενα τῶν Αἰνῶν, διὰ τὸν φωταγωγικὸν στίχον «ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου». ὠνομάσθησαν δὲ Φωταγωγικὰ, διότι ἐψάλλοντο ἐν τέλει τοῦ Ὁρθρου, ὅτε ὑπέφωσκε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας· διὰ τοῦτο καὶ τῆς Δοξολογίας προτάσσεται τὸ «Δόξα σοι τῷ δεῖξαντι τὸ φῶς», ἕπερ ἐν Ῥωσσίᾳ ψάλλει ὁ ἱερεὺς, προοιμιάζομενος τὴν Δοξολογίαν.

Δοξαστικά λέγονται τὰ μετὰ τῆς συντόμου δοξολογίας «Δόξα Πατρὶ» ἐπιτραγίζοντα τὰ στιχηρὰ τροπάρια καὶ τάλλα. Ἰδίως δὲ τὰ ἐπιτραγίζοντα τὰ στιχηρὰ τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τὰ τῶν

Αἴνων. Τὰ δὲ δοξαστικά τῶν Αἴνων τῶν Κυριακῶν ὠνομάσθησαν Ἐωθινὰ, ὡς περιέχοντα μετὰ τῶν Ἐξαποστειλαρίων τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἐωθινοῦ ἀναττασίμου Εὐαγγελίου, τοῦ ἀναγινωσκόμενου ἐν τῷ Ὁρθρῷ τῆς Κυριακῆς.

Θεοδοκία λέγονται τὰ τροπάρια τὰ ἐπόμενα μετὰ τὸ Δοξασιτικὸν (ἂν ὑπάρχη) καὶ ἐπισπραγίζοντα πάντα τὰ τροπάρια τῶν στιχηρῶν, τῶν ὠδῶν κτλ. Ὀνομάσθησαν δὲ οὕτω, διότι εἶναι ὕμνοι τῆς Θεοτόκου. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὠνομάσθησαν Τριαδικαὶ Κανόνες, οἱ τὴν Τριάδα ἀνομνούντες καὶ τόπον ἐπέχοντες τοῦ Μεσονυκτικοῦ τῆς Κυριακῆς.

Καθίσματα ὠνομάσθησαν τὰ τροπάρια τὰ ψαλλόμενα μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν Καθίσματος τινος τοῦ Ψαλτηρίου. Προκειμένα δὲ λέγονται οἱ στίχοι τοῦ Ψαλτηρίου οἱ πρὸ τῶν ἄλλων ἀναγνωσμάτων ψαλλόμενοι. Οἱ δὲ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν ἀρχάντων μυστηρίων ψαλλόμενοι ὀνομάζονται Κοινωνικά. Προομιμακὸς λέγεται ὁ ψαλμὸς τοῦ Ἐσπερινοῦ «Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον», ὁ προοίμιον ὦν τοῦ Ἐσπερινοῦ. Τὸ προοίμιον τοῦ Ὁρθρου λέγεται Ἐξάψαλμος (διὰ τοὺς ἕξ ψαλμοὺς) καὶ τὸ τῆς Λειτουργίας Ἀντίφωνον διὰ τὸν τρόπον τοῦ ψάλλειν, ὡς καὶ τὸ Ὑπακοή. Ἄμωμος δὲ λέγεται ὁ 118 ψαλμὸς ὁ μετὰ τὸ τρίτον Καθίσμα, τὸν Πολυέλεον λεγόμενον, ψαλλόμενος. Ὀνομάσθη δὲ οὕτως ἀπὸ τῶν ἀρχικῶν λέξεων «Μακάριοι οἱ ἄμωμοι ἐν ὁδῷ», ὡς ὠνομάσθησαν καὶ τὰ ἀντικαταστήσαντα αὐτὸν Τροπάρια Εὐλογητάρια. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὠνομάσθησαν τὸ Χερουβικόν, ὁ Τρισάγιος ὕμνος «Ἄγιος ὁ Θεὸς» καὶ εἴτε ἄλλο, ἐνῶ ἄλλα ἀπλῶς ἀπὸ τῶν ἀρχικῶν λέξεων ὀνομάζονται, τὸ «Πιστεύω», τὸ «Πάτερ ἡμῶν», τὸ «Ἄξιον ἐστίν» κτλ.

Ἐκ τῆς πρὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐποχῆς ἔχομεν τροπάρια στιχηρὰ, τὸν Τρισάγιον ὕμνον, Κοντάκια, τοὺς Χερουβικοὺς ὕμνους, Οἴκους καὶ τινὰς Κανόνας. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἱαμβικοὺς στίχους. Ἐπικρατοῦσι δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὴν 4 καὶ 5 ἑκατ. οἱ ἔμμετροι κατὰ τὴν ἀρχαίαν προσωδίαν ὕμνοι. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς 6 ἐπικρατεῖ ὁ νέος ρυθμὸς ὁ ἐπὶ τῶν τόνων στηριζόμενος. Ἄλλ' ἄδηλον ὅποια ἡ σγέσις τοῦ ρυθμοῦ τούτου πρὸς τὴν ἀρ-

χαίαν μετρικήν ὑπάρχει μὲν ἡ σχέσις τῶν στροφῶν καὶ ἀντιστροφῶν εἰς τὰ Προσόμοια καὶ τοὺς Κανόνας καὶ πολλὰ ἄλλα τροπάρια, ἀλλ' ὅποια ἡ σχέσις ἐκάστου μέτρου αὐτῶν πρὸς τὰς τῆς ἀρχαίας λυρικῆς ποιήσεως προίοντα, ἀδηλον. Εἰς τινὰς Κανόνας τῶν μεγάλων ἐορτῶν ἐτηρήθη τὸ ἀρχαῖον λαμβικόν μέτρον καὶ κατὰ προσῳδίαν. Ἐτηρήθη καὶ εἰς τὰ δίστιχα τὰ εἰς τιμὴν τῶν Ἁγίων ἐν τῷ Συναξαρίῳ ἐτηρήθη καὶ τὸ ἠρωϊκὸν ἐξάμετρον ἐν ταῖς Ἀκροστιχίσι τῶν Κανόνων. Ἐν τούτοις τὰ Δοξαστικά καὶ πολλὰ τῶν ἰδιωμέλων Στιχηρῶν φαίνεται ὅτι ἐποικήθησαν ἐξ ἀρχῆς ἄνευ τινὸς ῥυθμοῦ, καὶ ἐψάλλοντο διὰ τοῦ ἀργοῦ μέλους, ὅπερ στιχηραρικὸν καὶ παπαδικὸν λέγεται, καὶ εἰς ὃ ὑπάγεται εὐκόλως πᾶς πεζὸς λόγος· διότι παρατείνονται αἱ συλλαβαί, ἐνῶ εἰς τὰ Προσόμοια καὶ τὰλλα δὲν συμβαίνει. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ στίξις τούτων εἶναι κατὰ τὸν ῥυθμὸν καὶ οὐχὶ κατ' ἐννοιαν, ὅπως τοῦτο εἰς τὰ Δοξαστικά κτλ. (ᾶρα τὰ Λειτουργ. βιβλία).

Εἰς τὸν Κατάλογον τῶν Ὑμνογράφων τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκκλησίας ἀνεγράφησαν ἐφεξῆς μεγάλοι Πατέρες καὶ Ποιμένες καὶ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας, πολλοὶ τῶν Ἁγίων τοῦ Θεοῦ καὶ πολλοὶ τῶν πιστῶν Βασιλέων. Οἱ κυριώτεροι τούτων εἶναι οἱ ἀκόλουθοι (1). Ἐρραῖμ ὁ Σύρος, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Πρόκλος Κωνσταντινουπόλεως, Κῦρος Σμύρνης, Ἀνατόλιος Κωνσταντινουπόλεως, Ῥωμανὸς ὁ μελωδὸς, Τιμόθεος Κωνσταντινουπόλεως, Ἰουστινιανὸς Αὐτοκράτωρ, Συμεὼν ὁ Θαυμαστορείτης, Γεώργιος Πισίδης, Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων, Ἀνδρέας Κρήτης καὶ Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸς τούτοις Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς, Κοσμάς ὁ Μαΐουμᾶ (Κωνσταντίας), Στέφανος ὁ Σαββαΐτης, Θεόδωρος καὶ Ἰωσήφ οἱ Στουδίται καὶ ἀδελφοί, Θεοφάνης ὁ Γραπτός, Κασσιανὴ (Κασσία καὶ Ἰκασία), Μεθόδιος καὶ Φώτιος οἱ Πατριάρχ-

(1) Ὁ ἐνταῦθα Κατάλογος, ὡς καὶ ὁ ἐπόμενος, περιέχουσι τοὺς κυριώτερους, οἵτινες καὶ ἀσματογράφοι καὶ μελωδοὶ καὶ ποιηταὶ λέγονται. Πληρέσιον Κατάλογον ᾶρα παρὰ Φαβριλίῳ (Bibl. graec. T. XI.) Ἀλλὰ βεβαίως δὲν εἶναι καὶ ὁ πληρέστατος. Πόσων ἄλλων εἶναι ἄγνωστα τὰ ὄνόματα καὶ πόσων σήκονται ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις ἀνέκδοτα χειρογرافά!

χαι Κωνσταντινουπόλεως, Ἰγνάτιος Νικαίας, Γεώργιος Νικομηδείας, Ἀρτέμιος Κερκύρας, Μητροφάνης Σμύρνης. Τέλος Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος, Μάρκος Ὁδρουντος, Λέων ὁ σοφὸς καὶ Κωνσταντίνος ὁ Πορφυρογέννητος οἱ Ἀυτοκράτορες, Ἰωάννης Εὐχαϊτίων καὶ Φιλόθεος Κωνσταντινουπόλεως, Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις καὶ Μανουὴλ ὁ Παλαιολόγος οἱ Ἀυτοκράτορες, καὶ τέλος Μάρκος ὁ Ἐφέσου.

α) Περὶ τῆς Ὑμνολογίας κατὰ τὴν Δ' καὶ Ε'. Ἐκατοναετηρίδα.

Ὡς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δογμάτων ἔδωκαν ἀφορμὴν οἱ ἀρετικοί, οὕτω καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῆς ὕμνολογίας. Ἦδη πρὸ τῆς Δ' Ἐκατοντ. οἱ γνωστικοὶ τῆς Συρίας Βαρδασάνης καὶ Ἀρμάνιος ὁ υἱὸς αὐτοῦ (1) ἐποίησαν ὕμνους, δι' ὧν μετέδιδον τὴν κακοδοξίαν αὐτῶν καὶ ἐκίνησαν τὸν ὅτιον Ἐφραίμ νὰ ἀντιτάξῃ τοὺς ἰδίους ὕμνους. Παῦλος δὲ ὁ Σαμοσατεύς παύσας τοὺς εἰς Χριστὸν ὕμνους, ἔταξε νὰ ψαλμωδῶσι γυναῖκες ὡδὰς. Καὶ ὁ Ἄρειος ἐποίησεν ἁσμάτια Ναυτικά καὶ Ἐπιμύλια καὶ Ὀδοιπορικά, μεθ' ὧν ἐλιτάνευον νυκτὸς ἔπειτα ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Χρυσοστόμου. Καὶ Ἰεραξ δὲ τις (Ἐπιρ. Αἰρέσ. 67) καὶ οἱ Δονατισταὶ (Αὐγους. Epist. 119). Ἰσως καὶ οἱ Νεστοριανοί. Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον, ὅτι μᾶλλον δογματικὸν χαρακτῆρα ἔπρεπε νὰ ἔχωσι καὶ τὰ προϊόντα τῆς Ὑμνολογίας, κατ' ἀρχάς τοῦλάχιστον.

Ὁ μὲν Μ. Ἀθανάσιος καὶ ὁ Μ. Βασίλειος ἠσχολήθησαν μᾶλλον περὶ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον εὐχὰς ἐξ αὐτῶν ἔχομεν. Ὁ δὲ Μ. Βασίλειος δίσταξε καὶ τὰ τῆς Λειτουργίας, ὡς εἴρηται ἄλλοτε. Ἄλλοι Πατέρες ἠσχολήθησαν

(1) Ὁ Βαρδασάνης κατὰ τὸν ὅτιον Ἐφραίμ (ὕμν. 53) ἐποίησεν ἱσαριθμους τοῖς ψαλμοῖς ὕμνους (150), μιμούμενος τὸν Δαβὶδ. Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Ἀρμάνιος κατὰ Θεοδώρητον (Ἐκκλ. Ἰστορ. 4, 23) καὶ Σωζόμενον (4, 16), παιδευθεὶς ἐν Ἀθήναις, εἰσήγαγεν Ἑλληνικοὺς ἄχους καὶ Ἄρμονικοὺς ἁπλοῦς, δι' ὧν ἐκίνησε τὰ πλῆθη.

μᾶλλον περὶ τὴν ὕμνολογίαν. Τούτων δὲ γνωστοὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

1) Ἐφραίμ ὁ Σύρος († 378) κατώρθωσε νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς τῶν αἰρετικῶν ὕμνους διὰ τῶν ἰδίων, ἀντιτάξας καλλίονας καὶ Παρθένους μοναχὰς διδάξας ψάλλειν.

Κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν νεωτέρων Σύρων (Assemani Bibl. orient. I. p. 59, 60) συνέταξεν ὁ ὅσιος Ἐφραίμ 12,000 ᾠδὰς. Ἄλλ' αἱ πλείσται ἦσαν πρὸς ἰδιαιτέραν χρῆσιν, διὰ τοῦτο καὶ ἐν χρῆσει Ἐκκλησιαστικῇ νῦν παρὰ Σύροις 40 μόνον εἶναι. Κατὰ δὲ τὸν Hahn (Bardesanes Gnosticus p. 35. 39. Lips 1816) τὸ μέτρον ἦν μέτρον συλλαβῶν καὶ τόνων. Ὁ δὲ Ἐφραίμ συνέταξε τετρασυλλάβους, πεντασυλλάβους, ἑξασυλλάβους καὶ μάλιστα ἑπτασυλλάβους στίχους.

Κατὰ τὸν Boissonade (Analect. vol. 4. not. 2) ὁ Ἐφραίμ ἤρχετο τῶν ὕμνων τῆς Θεοτόκου «Τιμιωτέρα τῶν Χερουβὶμ καὶ ἀσυγκρίτως πασῶν τῶν οὐρανῶν στρατιῶν». Ταῦτα ἐμιμήθη, φαίνεται, ὁ μέγας Ὑμνογράφος Κοσμᾶς Μαίτουμᾶ ἐν τῇ ἐννάτῃ τοῦ Τετραωδίου τῆς Μ. Παρασκευῆς, καὶ ἐντεῦθεν προήλθε τὸ ἐφύμνιον τοῦτο τῆς ἐνάτης ᾠδῆς τὸ συχνάκις ψαλλόμενον.

2) Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ὁ διὰ τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ Θεολογίας καθαιρέσας τὴν ἄθεον πλάνην τῶν Αἰρετικῶν, ἐμελούργησε καὶ πολλοὺς ὕμνους κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ μάλιστα κατὰ τοῦ Ἀπολιναρίου, ὅστις ἔγραψε Ψαλτήριον καινὸν, μηδὲν κοινὸν ἔχον πρὸς τὸ τοῦ Δαβὶδ. Συνήθως μετεχειρίσθη τὸ ἱαμβικὸν μέτρον, ἀλλὰ καὶ ἄλλα (Λόγ. 51). Ἐπεζήτηε δὲ καὶ καθόλου νὰ παράσῃ εἰς τὰ μέτρα τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως χριστιανικὸν χρίσμα, ἀφοῦ μάλιστα Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης ἀπηγόρευσε τοῖς Χριστιανοῖς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Ἑλλήνων Συγγραφέων, ἵνα μὴ ἀρῶνται ἐξ αὐτῶν ἐπιχειρήματα καὶ δύνανται λόγου κατὰ τῆς πλάνης τῶν εἰδώλων.

Οἱ πλείστοι τῶν σωζομένων ὕμνων φαίνονται πρὸς ἰδιαιτέραν χρῆσιν πεπονημένοι, μᾶλλον δὲ ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα φέρει ὁ εἰς Θεὸν ὕμνος (Τόμ. Γ.' σελ. 508—510). Ἰδίως ὅμως οἱ πανηγυρικοὶ λόγοι τοῦ Θεολόγου συνετέλεσαν εἰς τὴν μετὰ ταῦτα

ὕμνολογίαν· διότι καὶ πρότερον ἤδη ἠνθολόγουν οἱ μελωδοὶ ἐκ τοῦ εὐανθοῦς αὐτοῦ λειμῶνος κατὰ τὸν Ἀββᾶν Δωρόθεον (6 Ἑκατ.), ἰδίως δὲ οὐκ ἐλίγα οἱ μεγάλοι Ἵμνογράφοι, Δαμασκηνὸς καὶ Κοσμάς. Τὸ «Χριστὸς γεννᾶται, δοξάζατε», τὸ «Πάσχα ἱερὸν ἡμῖν σήμερον», τὸ «Χθὲς συνεθαπτόμην σοι Χριστέ», τὸ «Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν μὲν αἶψα καὶ πλείστα ἄλλα κάλλιστα ἄσματα τῶν μεγάλων ἑρτῶν», εἶναι ἀνθολογία εὐρυθμος ἐκ τῶν πανηγυρικῶν λόγων τοῦ Θεολόγου.

3) Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ πολυγεύμων καὶ μελιβρύτος ποταμὸς τῆς Σοφίας, οὐ μόνον διὰ τῶν χρυσῶν καὶ ἀπειραρίθμων αὐτοῦ λόγων καὶ δι' Εὐαγγελιστῶν ἐκράτυνε καὶ ἐπλάτυνε τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ διεκόσμησε τὰ τῆς θείας Λειτουργίας καὶ πολλὰς εὐχὰς συνέγραψεν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν λιτανευόντων Ἀρειανῶν ἀντέταξε τὰς Ἐκκλησιαστικὰς λιτανείας (1), καὶ κατὰ τῶν ἀσεβῶν αὐτῶν ὕμνων εὐσεβεῖς ᾠδὰς ἰδίας (Σωκρ. 6, 8. Σωζομ. 8, 8). Κατὰ δὲ τὸν Goar (Evchol. p. 35) καὶ τροπάρια ἄλλα συνέταξεν.

4) Εἰς τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας ἀποδίδεται τὸ «Θεοτόκε Παρθένε» τὸ ἐν τέλει τοῦ Ἑσπερινοῦ ἐνίοτε ψαλλόμενον, καὶ εἰς ὃ περιωρίσθη ὁ κατ' ἰδίαν ἑσπερινὸς τῶν Λατίνων.

Εἰς τὸν αὐτὸν ἀποδίδεται καὶ ἡ διάταξις τῶν ὠρῶν τῆς Μ. Παρασκευῆς, ἃς μετὰ ταῦτα ἐπεξεργάσθη ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος.

5) Ἐπὶ Πρόκλου († 447), τοῦ μαθητοῦ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ διαδόχου τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου (τῷ 434), εἴφαλε κατὰ πρῶτον ὁ λιτανεύων λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν Τρισάγιον

(1) Ἔρχε δὲ τότε πρέθυμον συναργὸν καὶ χορηγὸν τὴν Βασιλισσαν Εὐδοξίαν τὴν εὐμενῶς ἔχουσαν τότε πρὸς τὸν μέγαν Ποιμενάρχην. Ἐχορήγει αὐτῷ ἀργυροῦς Σταυροῦς καὶ κηρία καὶ δοκίμους ψάλτας καὶ εἶτι ἄλλο χρήσιμον. Παροργισθέντες οἱ Ἀρειανοὶ ἰστασάσαν, καὶ νυκτὸς μὲν συνήγοντο ἐν ταῖς Στοαῖς (εἶχεν ἀφαιρέσει τοὺς ναοὺς ἤδη ὁ Μ. Θεοδοῦτος), ἡμέρας δὲ ἐλιτάνευον, κραυγάζοντες· «Ποῦ εἰσιν οἱ λέγοντες τὰ τρία μίαν δύναμιν;»

ὕμνον « Ἅγιος ὁ Θεός » κατὰ προτροπὴν τοῦ Πατριάρχου. Μετ' ἄλιγον δὲ εἰσέχθη ἀπανταχοῦ διαταγὴ τοῦ Αυτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ· διὰ τοῦτο καὶ ἔψαλε τὸν Τρισάγιον ὕμνον καὶ ἡ μετ' ἄλιγον ἐν Χαλκηδόνι συγκροτηθεῖσα Δ' Οἰκουμ. Σύνοδος. Ἰνὸς θέλουσιν συγγραφεῖς αὐτὸν τὸν Πρόκλον, ἀλλ' ἐκ παρανοήσεως τῶν τοῦ Ἰσίδιου (παρὰ Φωτίῳ). Ἄλλοι θεωροῦσιν ἀρχαιότερον τὸν ὕμνον. Καὶ ὁ μὲν Νικηφόρος Κἀλλιστος (18, 51) Ἀποστολικὸν τὸν ὕμνον θεωρεῖ, ὁ δὲ Ἀμφιλόγιος λέγει ὅτι ὁ Μ. Βασίλειος, ἐν Νικαίᾳ διατρίβων, ἔψαλλεν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Διοσκῆδους τὸν Τρισάγιον ὕμνον. Ἀλλὰ πιθανὸν ὅτι συγγέουσιν ἀμφότεροι τοῦτον μετὰ τοῦ τῶν Σεραφίμ (Ἅγιος, ἅγιος...), παρ' οὗ ἐλήφθησαν αἱ λέξεις, ὡς καὶ ἐκ τοῦ ψαλμοῦ (41, 3. « Ἐδίψησεν ἡ ψυχὴ μου, πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἰσχυρὸν τὸν ζῶντα »).

Κατὰ τὴν παραδοσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἦν καὶ ἱστορικοὶ καὶ ἄλλοι (Ἄκακ. Ἐπιστ. πρὸς Κναρέα) καὶ μάλιστα ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνός (ἐπιστολ. πρὸς Ἰερδάνην περὶ Τρισαγίου καὶ Ἐκθ. Πίστ. 3, 10) μαρτυροῦσιν, ὁ Τρισάγιος ὕμνος ἔλαβε τὴν ἀρχὴν, ὡς ἱστορεῖ Θεοφάνης (ἐν Χρονικῶ) « Ἐπὶ τοῦ ἐν ἁγίοις Πρόκλου σεισμοὶ γέγονασιν μεγάλοι ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τέσσαρας μῆνας ὥστε φοβηθέντες οἱ Βυζάντιοι, ἔφυγον ἐξω τῆς πόλεως ἐν τῷ λεγομένῳ Κάμπῳ, καὶ ἦσαν προσκαρτεροῦντες μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου ἐν ταῖς λιταῖς, κλαίοντες πρὸς τὸν Θεόν. Ἐν μιᾷ οὖν κυμαινομένης τῆς γῆς, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ κράζοντος τό, Κύριε ἐλέησον, ἔκτενάς, περὶ ὧραν τρίτην ἄφνω, πάντων ὄρωντων, συνέβη ὑπὸ θείας δυνάμεως ἀρθῆναι τινὰ νεανίσκον εἰς τὸν ἀέρα, καὶ ἀκοῦσαι θείας φωνῆς παραιούσης αὐτὸν ἀναγγεῖλαι τῷ Ἐπισκόπῳ καὶ τῷ λαῷ λιτανεύειν οὕτως: Ἅγιος ὁ Θεός, Ἅγιος ἰσχυρός, Ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς· μηδὲν ἕτερον προστιθέντας. Ὁ δὲ ἐν ἁγίοις Πρόκλος ταύτην δεξάμενος τὴν ἀπόφασιν, ἐπέτρεψε τῷ λαῷ ψάλλειν οὕτω· καὶ εὐθέως ἐπέστη ὁ σεισμός. Ἡ δὲ μακαρία Πουλχερία καὶ ὁ αὐτῆς ἀδελφός, ὑπεραγασθέντες τῷ θαύματι, ἐθέσπισαν κατὰ πᾶσαν τὴν Οἰκουμένην τὸν θεῖον ψάλλεσθαι ὕμνον· καὶ ἀπὸ τότε παρέλαβον πᾶσαι αἱ Ἐκκλησίαι καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἄδειν αὐτὸν τῷ Θεῷ ». Ταύ-

την τὴν ἱστορίαν ὑπαινίττεται καὶ τὸ λεγόμενον «Δύναμις», ὅταν τὸ τελευταῖον ψάλλεται τὸ «Ἅγιος ὁ Θεός». Πρῶτερον χαμηλῆ τῆ φωνῆ ψάλλεται τρίς τὸ «Ἅγιος ὁ Θεός», ἵνα σημαίνεται ὅτι οἱ χοροὶ τῶν Ἀγγέλων μελωδοῦσιν. Ἐν τῷ μεταξύ δοξολογεῖ τὴν Τριάδα ὁ λαὸς (διὰ τοῦ «Δόξα Πατρί») ἐπισυναπτῶν καὶ τὸ Ἀκροστίχιον κατὰ τὴν ἀρχαίαν τάξιν, τὸ «Ἅγιος ἀθάνατος». Μετὰ ταῦτα διατάσσεται ὁ χορὸς διὰ τοῦ *Δύναμις* νὰ ψάλλῃ γεγωνυῖα τῆ φωνῆ, ἵνα σημαίνεται ἢ ἐπὶ τῆς γῆς ψαλμοῦδια, ἥτις ἤχητικωτέρα εἶναι. Ἐντεῦθεν νοεῖται καὶ διὰ τί εἰς τὰς Δοξολογίας ψάλλεται τὸ τελευταῖον «Ἅγιος» ἀργότερον.

Εἰς τὸν τρισάχιον ὕμνον προσέθηκε μετ' ἑλίγον Πέτρος ὁ Κναφεὺς τὸ «ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς» διότι ἐπροφασίζετο ὅτι ὁ ὕμνος δὲν εἶναι τριαδικὸς ἀλλ' ἀνάγεται εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Ὡς βλάβημον κατεδίκασε τὴν προσθήκην ἡ 6 Οἰκουμένηκῃ Σύνοδος (καν. 81), καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἀπέδειξεν ἐν τῇ εἰρημένῃ Ἐπιστολῇ ὅτι εἶναι Τριαδικὸς ὁ ὕμνος, καὶ ἐπομένως βλάβημον ἢ προσθήκη. Ἐκτοτε πανταχοῦ ἀφῆρηθη πᾶσα προσθήκη διότι ἄλλοι προστίθουσι τὸ «Ἁγία Τριάς ἐλέησον ἡμᾶς».

6) Ὁ Κῦρος, ἐπίσημος ποιητὴς καὶ Πρέφικτος τῆς πόλεως μετὰ δὲ ταῦτα ἐπίσκοπος Σμύρνης καὶ σύγχρονος τοῦ ἁγίου Πρόκλου, συνέγραψε πολλὰ ἐπιγράμματα. Ἴσως αὐτοῦ εἶναι καὶ τὰ δίστιχα ἐν τοῖς Συναξαρίοις. Οἱ Ἀνατολίται κατὰ Ἀσσεμάνον (Bibl. og. I, 467. κτλ.) εἰς τὸν Κῦρον ἀποδίδουσι τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Ἀγιασμοῦ τῶν Θεοφανίων.

7) Εἰς τὸν Ἀνατόλιον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως († 458) ἀποδίδονται τὰ Ἀνατολικά λεγόμενα στιχηρὰ τὰ ψαλλόμενα ἐν τε τῷ Ἑσπερινῷ καὶ τῷ Ὁρθρῷ μετὰ τῶν τῆς Ὀκτώηχου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ὁ Φαβρίκιος ἀποδίδει τὰ Ἀνατολικά Στιχηρὰ εἰς Ἀνατόλιον τὸν Στουδίτην τὸν ἀκμάσαντα μετὰ τὸν Δαμασκηνόν. Ἄλλ' οὗτος οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ ὡς ποιητῆς. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι εἰς τὸν Πατριάρχην Ἀνατόλιον ἐπιγράφονται καὶ πολλὰ ἄλλα στιχηρὰ, καὶ πατὴρ αὐτῶν πρέπει νὰ ὀνομασθῆ. Πιθανὸν ὅτι οἱ μετὰ ταῦτα Ὑμνογράφοι ἐββύθησαν κατὰ τὴν ὀκτώηχον τὰ στιχηρὰ τοῦ Ἀνατολίου, ἢ καὶ συνεπλήρωσαν αὐτὰ.

6) Ἡ Ὑμνολογία ἀπὸ Ῥωμανοῦ τοῦ μελωδοῦ.

Ἀπὸ Ῥωμανοῦ τοῦ μελωδοῦ οὐ μόνον ἀρχεται ἡ ἐπίτασις τῆς Ὑμνολογίας, ἀλλὰ καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἀπὸ τοῦδε ὕμνολογηθέντων σώζονται ἀκέρατα, καὶ ἐν χρήσει εἶναι ἄχρι τοῦδε ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ.

1) Ῥωμανός, ὁ Μελωδὸς ἐπικληθεὶς, ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς Ε'. Ἐκατονταετηρίδος, πρῶτος Κοντακίων ποιητὴς γενόμενος.

Κατὰ τὴν ἐν Συναξαρίοις παράδοσιν, ἀγροπνίας τελουμένης κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων, ὑπνωσεν ὁ Ῥωμανός, παρὰ τὸν Ἀμβωνα ἐσθῶς, καὶ τῆς Μ. Ἐκκλησίας ὦν Διάκονος· τότε ἐπερᾶν αὐτῷ ἡ Θεοτόκος καὶ ἔδωκεν αὐτῷ εἰλητᾶριον (βιβλίον) ἔπερ καὶ Κοντάκιον (ἀπὸ τοῦ Κοντοῦ ἴως, περὶ ὃ περιετυλίσσετο) ἐλέγετο. Τότε ἐξεγερθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, καὶ ἀναθὰς τὸν Ἀμβωνα, εἶπλε τὸ λαμπρὸν ἐκεῖνο Κοντάκιον, τὸ ἄχρι τοῦδε ψαλλόμενον «Ἡ Παρθένος σήμερον, τὸν ὑπερούσιον τίκτει, καὶ ἡ γῆ τὸ σπῆλαιον, τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει. Ἄγγελοι μετὰ Ποιμένων δοξολογοῦσι. Μάγοι δὲ μετὰ Ἀστέρων ὁδοιποροῦσι· δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγενήθη, Παιδίον νέον, ὁ πρὸ αἰώνων Θεός».

Τὸ Κοντάκιον τοῦτο, ὅπερ ἐκλήθη οὕτως ἀπὸ τοῦ Εἰληταρίου, οὐ μόνον ἐχρησίμευσεν ὡς πρόλογος καθ' ὃν ἐξβυθίσθησαν οἱ μετὰ ταῦτα συναχθέντες ὕμνοι τῶν ἑορτῶν, Κοντάκια ἀπὸ τοῦ παραδείγματος κληθέντες καὶ αὐτοί, ἀλλὰ καὶ εἶναι ἀξιοσημείωτος διὰ τὸ μεγαλοπρεπὲς μέλος του.

Καὶ ὁ Ῥωμανός καὶ ἄλλοι μετ' αὐτὸν πλεῖστα ὅσα Κοντάκια συνῆταξαν καὶ δὲν εἶναι ἑορτὴ εἰς ἣν νὰ μὴ ὑπάρχη Κοντάκιον. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων Ἀγίων ἔχομεν Κοντάκια, ἐνῶ τὰ ἰσοδύναμά Ἀπολυτικά ἔχομεν μόνον διὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς Δεσποτικὰς τε καὶ ἄλλας· ἀλλὰ ταῦτα εἶναι μεταγενέστερα τῶν Κοντακίων. Ἐν Μόσχᾳ (Βιβλ. Συν.) σώζονται Κοντακάρια, ἐνῶ περιέχονται Κοντάκια καὶ Οἶκοι τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ.

2) Ὁ Τιμόθεος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως διέταξε (περὶ τὸ 515) νὰ ψάλληται εἰς πᾶσαν σύναξιν τῶν πιστῶν τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως (ὄρα Θεοδ. Ἀναγν. Ἐκκλ. Ἱστορ. 2, 32, 42),

Ἐπερ μόνον ἐνιαχοῦ, καὶ μάλιστα ἐν τῇ Δύσει, ἀνεγινώσκετο τῇ Κυριακῇ τῶν Βαβίων καὶ τῇ Μ. Πέμπτῃ. Κατὰ Ῥενωδότιον ὁμοίως (Liturg. Orient. I, p. 221) ἦν ἀπὸ τῆς Α.' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐν συχνότερᾳ χρήσει. Ἐκ τῶν Πρακτικῶν δὲ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τοπικῆς Συνόδου ἐπὶ Μηνᾶ (περὶ τὸ 535) φαίνεται καὶ ὁ χρόνος, πότε ἐψάλλετο, κλειομένων τῶν θυρῶν τοῦ Ναοῦ, δηλ. ὅτε ἐκφωνεῖ ὁ Διάκονος «Τὰς θύρας, τὰς θύρας ἐν σοφίᾳ πρόσχωμεν».

Ἐν Ῥώμῃ μέχρι Λέοντος τοῦ Γ.' (περὶ τὸ τέλος τῆς 8 Ἐκατ.) ἀνεγινώσκετο μόνον τὸ Σύμβολον καὶ δὲν ἐψάλλετο, ὅπερ ἐπεκράτησε καὶ παρ' ἡμῖν. Πρῶτῃ δὲ ἡ ἐν Τολήτῳ Σύνοδος (589) εἰσήγαγε τὴν Ἀνατολικὴν συνήθειαν τοῦ ψάλλειν τὸ ἱερὸν Σύμβολον.

3) Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς κατὰ Θεοράνην (Χρον. σελ. 183) «Παρέδωκε ψάλλεσθαι ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τὸ α' Ὁ Μονογενῆς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ», ὅπερ ψάλλεται ἄχρι τοῦδε πάντοτε μετὰ τὸ δεῦτερον Ἀντίφωνον τῆς Λειτουργίας. Ὁ Παῦλος Διάκονος λέγει ὅτι τῷ 8 ἔτει τῆς βασιλείας του διέταξε τοῦτο.

4) Συμεὼν ὁ Θαυμαστορεΐτης ἀπὸ τοῦ Θαυμαστοῦ ὄρους παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν, ὅπου ἤσκησε, καὶ Κιονίτης καὶ Στυλίτης λεγόμενος (ἡ μνήμη αὐτοῦ 24 Μαΐου), συνέταξε τὰ τροπάρια τὰ εἰς τὴν 26 Ὀκτωβρίου (τοῦ ἁγ. Δημητρίου) αὐτῶ ἐπιγραφόμενα.

Λέγεται δὲ καὶ νεώτερος πρὸς διαστολὴν τοῦ πρεσβυτέρου ἀγίου Συμεὼν τοῦ Στυλίτου τοῦ τῇ 1 Σεπτεμβρίου ἑορταζομένου καὶ πολλῶ πρότερον ἀκμάσαντος (περὶ τὰ μέσα τῆς 5 Ἐκατ.). Πολλὰ δὲ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας κατῶρθωσε καταγωνισάμενος τοὺς Αἰρετικούς. Πολλὰ δὲ καὶ συνέγραψεν, ἅπερ ἀνέκδοτα ἐν Βατικανῷ καὶ ἀλλαγῶ σώζονται, ὡς μαρτυρεῖ Λέων ὁ Ἀλλάτιος ἐν τῇ περὶ Συμεῶνων διατριβῇ (σελ. 21. 22).

5) Τῷ 9 ἔτει τῆς Βασιλείας Ἰουστίνου τοῦ νεωτέρου (περὶ τὸ 573) διατάχθη κατὰ Κεδρηνὸν (σελ. 390) νὰ ψάλληται ὁ συνήθως Χερουβικός Ὕμνος καὶ ὁ τῆς Μ. Πέμπτῃς «Τοῦ Δειπνοῦ σου τοῦ Μυστικοῦ».

Ἀρχαιότερος τούτων θεωρεῖται ὁ χερουβικός ὕμνος ὁ ἐν τῇ

Λειτουργία Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου τυπούμενος καὶ νῦν μόνον τῷ Μ. Σαββάτῳ ψαλλόμενος. Ἐχει δὲ οὕτω «Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία, καὶ στήτω μετὰ φόβου καὶ τρόμου, καὶ μηδὲν γήϊνον ἐν ἑαυτῇ λογιζέσθω· ὁ γὰρ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων καὶ κύριος τῶν κυριευόντων, Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, προέρχεται σφαιγιασθῆναι καὶ δοθῆναι εἰς βρῶσιν τοῖς πιστοῖς· προηγούνται δὲ τούτου οἱ χοροὶ τῶν ἀγγέλων μετὰ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, τὰ πολυόμματα Χερουβὶμ καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα Σεραφὶμ τὰς ὄψεις καλύπτοντα καὶ βοῶντα τὸν ὕμνον ἀλληλούϊα, ἀλληλούϊα, ἀλληλούϊα». Τοῦτου ἐπιτομὴ καὶ παράφρασις εἶναι ὁ συνήθης χερουβικὸς ὕμνος «Οἱ τὰ Χερουβὶμ μυστικῶς εἰκονίζοντες καὶ τῇ ζωοποιῷ Τριάδι τὸν τρισάγιον ὕμνον προσάδοντες, πᾶσαν τὴν βιωτικὴν ἀποθώμεθα μέριμναν, ὡς τὸν Βασιλέα τῶν ὄλων ὑποδεξόμενοι, ταῖς ἀγγελικαῖς ἀοράτως δορυφορούμενον ἀΰξουσιν· ἀλληλούϊα».

6) Γεώργιος ὁ Πισίδης ἐπὶ Ἡρακλείου (610—40) καὶ Σεργίου Πατριάρχου ἦν Διάκονος τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ ἄριστος ἱαμβικῶν στίχων ποιητὴς κατὰ Γεώργιον Κορίνθου. Εἰς τοῦτον δικαίως ἀποδίδεται ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος, περὶ οὗ πολλάκις εἴρηται, καὶ οὐχὶ εἰς τὸν Πατριάρχην Σέργιον. Σύγκειται δὲ ὁ Ἀκάθιστος ἐξ 24 Οἰκῶν κατὰ τὰ 24 γράμματα τοῦ Ἀλφαβήτου, ἀρχομένου ἐκάστου ἐξ ἐνὸς αὐτῶν κατὰ σειράν.

Κατὰ τὸ Χρονικὸν Πασγάλιον τῆς Ἀλεξανδρείας περὶ μὲν τὸ 612 εἰσῆλθη ὁ χερουβικὸς ὕμνος ὁ νῦν ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῶν Προσηγιασμένων ψαλλόμενος, τὸ «Νῦν αἱ Δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σὺν ἡμῖν ἀοράτως λατρεύουσιν· ἰδοὺ γὰρ εἰσπορεύεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης· ἰδοὺ θυσία μυστικὴ τετελειωμένη δορυφορεῖται. Πίστει καὶ πόθῳ προσέλθωμεν, ἵνα μέτοχοι ζωῆς αἰωνίου γενώμεθα. Ἀλληλούϊα». Κατὰ τὸ αὐτὸ Χρονικὸν (περὶ τὸ 620) εἰσῆλθη τὸ «Πληρωθήτω τὸ στόμα μου», ὅπερ ὁ Ἀμφιλόχιος ἀποδίδωσι τῷ Μ. Βασιλείῳ. Ἀλλὰ πιθανῶς ἀμφοτέρω ἀποδίδονται εἰς τὸν Γεώργιον Πισίδην.

7) Σωφρόνιος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων (634—44) ἔγραψε πολλοὺς ὕμνους ἐκκλησιαστικούς τε καὶ ἄλλους.

Περὶ τὸ 1840 ἐξεδόθη ἀρχαῖον Τριώδιον (Spesil. Rom. IV p. 126. 225), ἐν ᾧ περιέχονται πολλὰ Τριώδια τοῦ Σωφρονίου ὥστε πρῶτος Τριωδίων ποιητὴς εἶναι. Εἰς δὲ τὰς Ὁρας τῶν Χριστουγέννων πολλὰ Τροπάρια ἐπιγράφονται τῷ Σωφρονίῳ, ἅπερ τὰ αὐτὰ εἶναι εἰς τὸν ἐν Βιέννῃ Κώδικα (Cod. Theol. 303), ἐν ᾧ καὶ πολλὰ στιχηρὰ τοῦ ἁγίου ἐνιαυτοῦ περιέχονται.

Ἐπίσης τὰ Τροπάρια τοῦ Μ. Ἀγιασμοῦ εἰς τὸν Σωφρόνιον ἐπιγράφονται. Ἐπεθεώρησε δὲ καὶ τὸ Τυπικὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα καὶ τὴν Λειτουργίαν ἠρμήνευσεν, ἅπερ ἀτελῶς ἐξέδωκεν ὁ Μάξις. Ἡ μνήμη τοῦ Ἁγίου Πατρὸς τῆ 11 Μαρτίου.

8) Τοῦ Γεωργίου Συρακούσης (Σικελιώτου τὴν πατρίδα) καὶ μαρτυρήσαντος ἐπὶ τῶν Μαύρων (περὶ τὸ 669) σώζεται στιχηρὸν εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον.

9) Ἀνδρέας Κρήτης Ἀρχιεπίσκοπος († 713) ἦν Δαμασκηνὸς τὴν πατρίδα καὶ κατὰ πρῶτον Ἱεροσολυμίτης μοναχός, ὅθεν ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Θεοδώρου εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἁ. Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (τῷ 680), προάγεται μετὰ ταῦτα εἰς τὸ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἀξίωμα. Τὴν μνήμην αὐτοῦ ἐπιτελεῖ ἡ Ἐκκλησία τὴν 4 Ἰουλίου.

Συνέγραψε πολλὰ, καὶ ἐμουσούργησε Τριώδια τῆς Μ. Ἑβδομάδος καὶ Κανόνες εἰς ἄλλας ἑορτάς. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἰδιόμελα τροπάρια, ὧν πολλὰ ἄχρι τοῦδε ἐν χρῆσει, οἷον εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου, εἰς τὰ Χριστούγεννα, εἰς τὴν Ἰταπαντὴν, εἰς τὴν Ὑψωσιν κτλ.

Ἰδίως ὅμως διακρίνεται ὁ μέγας μὲν ἐπικληθεὶς Κανὼν διὰ τὴν ποσότητα τῶν τροπαρίων (280 εἶναι τὰ τροπ.), ἀλλὰ θαυμασιώτατος καὶ κατασκευαστικώτατος ἅμα ὧν διὰ τοῦτο καὶ ψάλλεται δις ἐν τῷ καιρῷ τῆς μετανοίας, τῆ Μ. Τεσσαρακοστῆ, ὡς εἴρηται ἄλλοτε (ὄρα § 15). Ἐν τῷ Μ. Κανόνι συνειρμολόγησεν ὁ θεὸς Πατὴρ σύνοψιν ἐμμελῆ τῶν κρατίστων κεφαλαίων τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, ἐκ τῶν καλῶν καὶ κακῶν παραδειγμάτων κάλλιστα διδάγματα καὶ ὄνησιμώτατα φάρμακα ἐξάγων πρὸς ἰατρείαν τῆς ψυχῆς. Καλῶς ἄρχεται «Πόθεν ἄρξομαι θρηνεῖν, τὰς τοῦ ἀθλίου μου βίου πράξεις; ποίαν ἀπαρχὴν ἐπιθήσω Χριστέ, τῆ νῦν θρη-

νωδία; ἀλλ' ὡς εὐπλαγχνός μοι δός, παραπτωμάτων ἄφρσιν». «Δεῦρο τάλαινα ψυχῆ, σὺν τῇ σαρκί σου τῷ πάντων Κτίστη, ἐξομολογοῦ καὶ ἀπόσχου λοιπόν, τῆς πρὶν ἀλογίας, καὶ προσάγαγε Θεῷ, ἐν μετανοίᾳ δάκρυα».

Λαμπρῶς προβαίνει· «Τὸν πρωτόπλαστον Ἀδὰμ, τῇ παραβάσει παραζηλώσας, ἔγνω ἑμαυτὸν, γυμνωθέντα Θεοῦ, καὶ τῆς αἰδίου, βασιλείας καὶ τρυφῆς, διὰ τὰς ἀμαρτίας μου». «Ἀντὶ Εὐας αἰσθητῆς, ἡ νοητῆ μοι κατέστη Εὐα, ὁ ἐν τῇ σαρκὶ ἐμπαθῆς λογισμὸς, δεικνύς τὰ ἡδέα, καὶ γευόμενος αἰεὶ, τῆς πικρᾶς καταπόσεως». «Τὴν τοῦ Καὶν ὑπελθὼν, μαιφρονίαν τῇ προαιρέσει, γέγονα φονεὺς, συνειδότι ψυχῆς, ζώσας τὴν σάρκα, καὶ στρατεύσας κατ' αὐτῆς, ταῖς πονηραῖς μου πράξεσιν». «Σιλῶμ᾽ γενέσθω μοι, τὰ δάκρυά μου, Δέσποτα Κύριε, ἵνα νίψωμαι κἀγὼ, τὰς κόρας τῆς ψυχῆς μου, καὶ ἴδω σε νοερώς, τὸ πῶς τὸ πρὸ αἰῶνων».

Ἄριστα τελευτᾷ ἐν τῇ 9 ᾠδῇ, ἐν ἣ ἐξιστορεῖ τὰ τῆς Κ. Διαθήκης· ἐνώπιον τοῦ Σταυροῦ κλίνων γόνυ καρδίας, προσπίπτει δεόμενος· «Κριτὰ μου καὶ γνωστὰ μου, ὁ μέλλων πάλιν ἐργεσθαι, σὺν τοῖς Ἀγγέλοις, κρῖναι κόσμον ἅπαντα, ἰλέω σου ὀμματι, τότε ἰδῶν με φεῖται, καὶ οἰκτειρόν με Ἰησοῦ, τὸν ὑπὲρ τὴν πᾶσαν φύσιν, τῶν ἀνθρώπων ἀμαρτήσαντα». Ἴσως δὲ εἶναι ἀνεφάρμοστον εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους τὸ ἐλιγῶ πρότερον ἄλλο τροπάριον τῆς αὐτῆς ᾠδῆς· «Ὁ Νόμος ἠσθένησεν, ἀργεῖ τὸ Εὐαγγέλιον, Γραφῆ δὲ πᾶσα ἐν σοὶ παρημέληται, Προφῆται ἠτόνησαν, καὶ πᾶς δικαίου λόγος. Αἱ τραυματῖαι σου, ὦ ψυχῆ, ἐπληθύνθησαν, οὐκ ὄντος, ἰατροῦ τοῦ ὑγιουόντός σε».

10) Γερμανὸς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως († 740) καὶ Ὁμολογητῆς τῆς εὐσεβείας κατὰ τῶν Εἰκονομάχων (ἡ μνήμη αὐτοῦ Μαΐου 12). Οἱ βιογράφοι αὐτοῦ λέγουσιν ὅτι ἐκόσμησε τὴν Ἐκκλησίαν οὐ μόνον διὰ λόγων, ἀλλὰ καὶ δι' ὕμνων εἰς τὰς Δεσποτικὰς καὶ ἄλλας ἑορτάς. Καθ' ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸ πρῶτον εἶδος τῶν ὕμνων, ὁ μὲν εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν (ἐν εἰδει διαλόγου) καὶ ὑπὸ Κομπεφασίου ἐκδοθεὶς (Auct. nov. I, p. 1125) δὲν εἶναι ἐν γρῆσει· ἀλλὰ τὰ εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν στιχηρὰ, τὸ ἰδιόμελον εἰς τὴν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου, ὁ κανὼν εἰς τὴν ἀχειροποιή-

τον Εικόνα (16 Αύγουστου) και εἴ τι ἄλλο. Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τοὺς ὕμνους τῶν Ἁγίων, σώζονται στιχηρὰ εἰς τὴν Ἀποτομὴν τοῦ Προδρόμου, εἰς τὸν Μ. Ἀθανάσιον, εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον, τὸν Χρυσόστομον, τοὺς Στυλίτας, εἰς Κοσμάν καὶ Δαμιανὸν καὶ εἴ τινα ἄλλον.

Εἰς τὸν Ὁμολογητὴν Γερμανὸν πρέπει νὰ ἀποδοθῆ καὶ ἡ σωζομένη Μυστικὴ θεωρία, ἥτοι ἐρμηνεία τῆς Λειτουργίας, καὶ οὐχὶ εἰς τὸν νεώτερον (περὶ τὰ μέσα τῆς 13 Ἐκατοστ.) διότι πρὸς τοὺς ἄλλοις χειρόγραφον ἐν Νεαπόλει τῆς 12 Ἐκατ. περιέχει αὐτήν.

Ἀντίγραφον δὲ ἐν Καλαβρία τῆς Λειτουργίας τῶν Προσηγιασμένων φέρει ἐπιγραφὴν «Ἡ θεία Λειτουργία τῶν Προσηγιασμένων ἐκτεθεῖσα παρὰ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γερμανοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως». Ἐκ τούτου τί ἐξάγεται, ἀψόμεθα ἀλλαχοῦ.

§ 23. 6) *Περὶ τῆς Ὑμολογίας ἀπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ ἐφεξῆς.*

Μεγίστην ἐπίτασιν καὶ ἀκμὴν ἔλαβεν ἡ Ὑμολογία ἀπὸ τῆς ξυνοριδοῦ τῶν μεγάλων Ὑμνογράφων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμά Μαιουμά τοῦ φίλου καὶ συνεργάτου. Ἀντὶ τῶν μέχρι τοῦδε σποράδην τροπαρίων τῶν ἀποτελούντων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰς ἰδιαιτέρας Λιτὰς τῶν Ἁγίων, εἰσάγεται κανονικὸν σύστημα ἤχων καὶ Κανόνων συνειρμοσμένων στενωτέρου μετὰ τῶν Ἀκολουθιῶν, καὶ προάγεται οὕτως ἐτι μᾶλλον ἡ ἀσματικὴ Ἀκολουθία, ἢ τὴν στιχολογίαν τῶν Ψαλμῶν περιορίσασα μᾶλλον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν. Ὅστε ἡ Ὑμολογία ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις τελεῖται μᾶλλον κατὰ τὰ Ἐκκλησιαστικὰ τροπάρια, εἰς δὲ τὰ Μοναστήρια τηρεῖται καὶ ἡ ἀρχαία Στιχολογία, μεθ' ἧς συνάπτεται εὐκρινῶς ἡ νέα Ὑμολογία.

Κατ' ἀρχὰς μὲν διακοσμοῦνται τὰ τοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ Ὁρθρου (διὰ Στιχηρῶν καὶ Κανόνων) τῶν μεγάλων ἑορτῶν καὶ τινῶν ἄλλων. Εἶτα δὲ τὰ τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ Πεντηκοστῆς διὰ Τριῶδιον καὶ λοιπῶν τροπαρίων (Τριῶδιον, Πεντηκοστάριον).

Καί τέλος ἀπό Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου συμπληροῦται ὁ κύκλος τῆς Ἑβδομάδος κατὰ τὸ σύστημα τῶν ὀκτῶ ἤχων (Παρακλητικὴ) καὶ ὁ στέφανος τοῦ ἐνιαυτοῦ διὰ πληρεστάτων Ἀκολουθιῶν οὐ μόνον τῶν ἑορταζομένων Ἀγίων, ἀλλὰ καὶ τῶν καθ' ἡμέραν (Μηναϊα).

Πάντα ταῦτα εἶναι ἀνάπτυξις τοῦ συστήματος τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ διὰ τοῦτο ὁμοιομορφοὶ καθίστανται αἱ Ἀκολουθίαι. Ἀλλὰ τῶν μεγάλων ἑορτῶν διακρίνονται ὅτι ἔχουσι πληρετέραν Ἀκολουθίαν καὶ ἰδιάζοντά τινα ἄλλα.

Τὸ πλῆθος ἄρα τῶν Κανόνων καὶ Τροπαρίων προήλθεν ἐκ τῆς συντάξεως ὁμοιομορφου Ἀκολουθίας οὐ μόνον εἰς ἑορταζομένους Ἀγίους, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Ὡστε οὐδαμῶς αὐξάνει ἐπ' ἀπειρον ἡ Ἀκολουθία τῆς αὐτῆς ἑορτῆς διὰ τῆς νέας Ὑμνολογίας, οὐδὲ εἶναι τὰ πολυπληθῆ ταῦτα προϊόντα τῆς Ὑμνολογίας ἐν χρήσει διὰ τὸν λαόν. Μόνος σχεδὸν ὁ Κληρὸς καὶ αἱ ἱεραὶ Μοναὶ, ὅπου τακτικαὶ Ἀκολουθίαι τελοῦνται, μεταχειρίζονται τὴν Ὑμνολογίαν τῶν μὴ ἑορταζομένων Ἀγίων καὶ τὴν τῶν λοιπῶν ἡμερῶν τῆς ἑβδομάδος τὴν ἐν τῇ Παρακλητικῇ περιεχομένην.

α) Περὶ τῶν καρφαλίων Ὑμνογράφων, Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ Μαίτουμα.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν, ὅτε οἱ Εἰκονομάχοι ἐσπάραττον τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ἀνεφάνησαν ἡ ξυνορίς τῶν μεγάλων αὐτῆς Ὑμνογράφων, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός καὶ Κοσμᾶς Μαίτουμα, οἵτινες ὁμοῦ παιδευθέντες ὑπὸ μεγάλῳ διδασκάλῳ τῷ Κοσμᾶ τῷ ἐξ Ἰταλίας (1) καὶ ὁμοῦ ἐργασθέντες, ἔθεντο τὰς βάρεις τῆς μετὰ ταῦτα Ὑμνολογίας, ἧτις μετὰ τῶν ἀναγνωσμάτων (ἐκ τῆς Γραφῆς, τῶν Πατέρων καὶ τοῦ Συναξαρίου) ἀνεπλήρωσε τὸ κήρυγμα καὶ τὴν ἐκλείψαται παιδείου τοῦ λαοῦ διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν λογίων μοναχῶν ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων.

(1) Ἦν οὗτος ἐκ τῆς Μ. Ἑλλάδος ἐγκρατέστατος πάσις σοφίας καὶ μάστις τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς. Τοῦτον ἀπολυτρώσας ἀπὸ τῶν αἰχμαλωτισάντων ὁ πατὴρ τοῦ Δαμασκηνοῦ κατέστησε διδάσκαλον τῶν δύο υἱῶν τοῦ τε κατὰ σάρκα καὶ τοῦ κατὰ πνεῦμα.

1) Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁ μέγας Θεολόγος καὶ πατὴρ τῆς Συστηματικῆς Θεολογίας, ὁ Χρυσορρόδος ἐπαξίως ἐπικληθεὶς, καὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Ζ' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ πανευφρόμως ἀναγορευθεὶς (ἡ μνήμη αὐτοῦ τῇ 4 Δεκεμβρ.), εἶναι ἅμα καὶ ὁ μέγιστος τῆς Ἐκκλησίας Ὑμνογράφος. Ἡ Ὀκτώηχος αὐτοῦ καὶ οἱ Κανόνες, ἐν οἷς ὡς μέλιττα ἠθολόγησε πάντα τὰ ἄνθη τῆς Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων (ὧν ἦν εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἰδημονέστατος), τάχιστα ἐξηπλώθησαν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἀνατολήν (1) καὶ ὑπὸ πλείστων ἠρμηνεύθησαν. Θεόδωρος Πρόδρομος, Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, Γεώργιος Κορίνθου, Ζωναράς καὶ Μάρκος Ἐφέσου, εἶναι οἱ γνωστοὶ ἠρμηνευταί.

Τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶναι ἡ Ὀκτώηχος, δηλ. αἱ ἑκτὼ ἀναστάσιμοι Ἀκολουθίαι (Στιχηρὰ καὶ Κανόνες) τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὁρθρου τῶν Κυριακῶν κατὰ τοὺς ἑκτὼ ἤχους, τὸν πρῶτον, δεύτερον κτλ. Ἡ Ὀκτώηχος αὕτη ἀνεπτύχθη μετὰ ταῦτα εἰς τὴν Παρακλητικὴν, ἐν ᾗ περιλαμβάνονται τὰ τε συμπληρωτικὰ τροπάρια τῶν ἑκτὼ Κυριακῶν καὶ τὰ τῶν ἄλλων ἡμερῶν τῆς Ἑβδομάδος, ὑπὸ Μητροφάνους Σμύρνης, Θεοφάνους Νικαίας καὶ μάλιστα ὑπὸ Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου μουσουργηθέντα. Ἡ Ὀκτώηχος ἀνακυκλοῦται δι' ἔλου τοῦ ἔτους, καὶ ἐξ ἑνὸς μὲν ἐπηγάγε ποιικιλίαν, ἐξ ἑτέρου δὲ κανονικὸν μέλος καὶ ἔστησε τὴν αὐθαιρεσίαν. Τὰ πλείστα δὲ τῶν μελῶν ἐχρησίμειυσαν ὡς Πρόλογοι τῶν μετὰ ταῦτα Προσομοίων. Πάντα λαμπρὰ εἶναι τὰ τῆς Ὀκτώηχου καὶ μάλιστα τὰ Δοξαστικά, ἅτινα εἶναι πλήρη ὕψλης Θεολογίας. Ἐκ δὲ τῶν Κανόνων αὐτῆς διακρίνεται ὁ τοῦ 7 ἤχου, ὅστις καὶ βαρὺς λέγεται.

Μετὰ τὴν Ὀκτώηχον ἐποίησεν ὁ ἀπαράμιλλος Ὑμνογράφος

(1) Ὁ Ἰάκωβος Ἐδέσσης († 710) συντάξε δέκα ἕμους κατὰ τοὺς ἑκτὼ ἤχους. Κάρολος δὲ ὁ μέγας οὐ μόνον διέταξε νὰ εἰσαχθῶσιν οἱ Ὀκτὼ ἤχοι, οὐς ἤκουσε παρὰ τῶν ψαλτῶν τῆς Ἑλλ. περσεβίας, ἀλλὰ καὶ νὰ μεταφρασθῶσι καὶ τὰ Ἑλληνικὰ Ἀντίφωνα (Gerbertus de cantu s. I. p. 269. 368, II, p. 71).

καί πολλούς άλλους Κανόνες (1), καί δύναται νά ὀνομασθῆ πρω-
τος Κανὼν ποιητής· διότι καί τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης καί τῶν
ἄλλων προγενεστέρων ἔλαβον σχῆμα Κανόνος τὰ τροπάρια ὑπό
τῶν μετὰ ταῦτα Ὑμνογράφων, ἀφοῦ ἔδωκε τὸ παράδειγμα ὁ Χρυ-
σοστός Δαμασκηνός. Ἐκ τῶν Κανόνων ὁ εἰς τὰ Χριστούγεννα,
τὰ Θεοράνια καί τὴν Πεντηκοστήν (οὗτος ἐπιγράφεται τοῦ Ἀρ-
κλά, ὅπερ ἴσως οἰκογενειακὸν ἐπίθετον κατὰ τὸν Ἀλλάτιον) εἶναι
διὰ στίχων ἰαμβικῶν. Ὁ δὲ τοῦ Πάσχα καί οἱ λοιποὶ εἰς ἔρρυθ-
μον πεζῶν λόγον. Ἀξιοσημείωτον δὲ τὸ τροπάριον τοῦ Κανόνος
τοῦ Πάσχα (ὄρα Γ'. Ὁδὴν) «Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτὸς, οὐ-
ρανός τε καί γῆ καί τὰ καταθόνια»..., ὅπερ, λέγεται, ἐμπόδισε
τὸν Κοσμάν νά προσθέσῃ δεῦτερον Κανόνα καί εἰς τὴν ἑορτὴν
αὐτῆν, ὡς καί εἰς τὰς ἄλλας μεγάλας ἑορτάς.

Ἀξιοσημείωτοι εἶναι καί οἱ Κανόνες εἰς τὴν Ἀνάληψιν, Με-
ταμόρφωσιν, Εὐαγγελισμὸν (δύο ᾠδαὶ ἡ νῦν 8 καί 9) καί εἰς τὴν
Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, ὁ δὲ διὰ τοῦ «Ἀνοίξω τὸ στόμά μου» ἀρ-
χόμενος. Κατὰ τοὺς Εἰρμούς τοῦ Κανόνος τούτου ἐποίησαν Καν-
όνες μετὰ ταῦτα, ὁ μὲν Θεοράνης εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν, ὁ δὲ
Νικομηδείας Γεώργιος εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου.

Πολλοὶ Κανόνες ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννου Μοναχοῦ, εἴτε κυρίου
Ἰωάννου, ἢ καί ἀνεπίγραφοι, εἶναι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δα-
μασκηνοῦ. Ἐποιοῦτοι εἶναι ὁ τοῦ Κοσμά καί Δαμιανοῦ, τοῦ Πρω-
τομάρτυρος Στεφάνου, Συμεῶν τοῦ Στυλίου, εἰς τὸ Γενέσιον τῆς
Θεοτόκου (Ἰωάννου μοναχοῦ). Ὁ εἰς Μάξιμον Ὁμολογητὴν, ὁ
τοῦ Μ. Βασιλείου, Μ. Εὐθυμίου, Θεοδοσίου, Πέτρου καί Παύλου
(κυρίου Ἰωάννου).

Εἰς τὸν Δαμασκηνὸν ἀποδίδονται τὰ τροπάρια «Ἐλέησον ἡμᾶς,
Κύριε ἐλέησον ἡμᾶς», τὸ «Πολλὰ τὰ πλήθη», τὸ «Τὴν πᾶσαν
ἐλπίδα μου», τὸ «Τῶν οὐρανίων στρατιῶν» α' Τὴν ἄχραντον εἰ-

(1) Οἱ κανόνες τῶν ἑορτῶν σύγκεινται ἐξ ὀκτώ Ὁδῶν ἀντὶ ἐννέα. Ἐν
τούτοις ἂν καὶ ἀφαιρεῖται ἡ δευτέρα ᾠδὴ (δι' αὐτὸς λόγους ὀλίγη πρότερον
εἰρηται) ὑπολογίζεται ὁμοίως ὥστε ἡ κατὰ τάξιν δευτέρα ὑπολογίζεται τρίτη
καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὁ εἰρμὸς δὲ ἐκάστης περιέχει τὴν ἑνοσίαν τῶν ἀντι-
στοίχων ἐννέα ᾠδῶν.

κόνα σου», τὰ ἰδιόμελα τῆς Ὑψώσεως, αἱ ὤραι τοῦ Πάσχα, καὶ τὰ Ἀντίφωνα τῆς Νεκρωσίμου Ἀκολουθίας, ἅπερ εἶναι ἀξιοσημείωτα.

2) Κοσμᾶς ὁ Ἀγιοπολίτης (καὶ Ἱεροσολυμίτης), ἐπίσκοπος Μαϊουμᾶ (Κωνσταντίας, 20 στάδια μακρὰν τῆς Γάζης) ἀπὸ τοῦ 735, ὁ φίλος καὶ συμμαθητὴς καὶ σύντροφος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἦν ἄμα, ὡς αὐτὸς, μέγας Ὑμνογράφος καὶ ἅγιος (ἡ μνήμη αὐτοῦ τῇ 14 Ὀκτωβρίου), «καὶ πνεῶν μουσικὴν ὄλωσ τὴν ἐναρμόνιον» κατὰ Σουΐδαν· διὰ τοῦτο Ποιητὴς κατ' ἐξοχὴν ἐπεκλήθη. Ποιητὴς δέ τις ἰσοψήφων ἔγραψε «Κοσμᾶς (= 531) λύρα» (= 531), ἐξ οὗ καὶ ὁ στίχος «Κοσμᾶς ἀκούω καὶ λύρα ψηρίζομαι» (βρα Boissonadi vol. 3, p. 460). Ὁ δὲ σαφὲς Οἰκονόμος λέγει· «Ἔστι δὲ ὁ μὲν ἱερός Κοσμᾶς εὐογκότερος τὴν φράσιν, καὶ ποιητικώτερος τοῖς ὀνόμασιν· ὁ δὲ τούτου μαθητὴς, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁμαλώτερος καὶ ἡδύτερος· καὶ ἄμφότεροι πνευματέμφοροι καὶ ἀπαράμιλλοι μελωδοὶ τῶν μεγαλειῶν τοῦ Θεοῦ». Ἀλλὰ πιθανώτερον ὅτι ὁ Κοσμᾶς δὲν εἶναι ὁ διδάσκαλος, ἀλλ' ὁ συμμαθητὴς, ὡς σαφῶς τοῦτο λέγει ὁ γράφας τὸν βίον τοῦ Δαμασκηνοῦ Ἰωάννης Ἱεροσολύμων.

Οἱ Κανόνες τοῦ Κοσμᾶ εἶναι εἰς πεζὸν λόγον· ἀξιοσημείωτοι δὲ ὁ τῶν Χριστουγέννων καὶ Θεοφανείων καὶ τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου οἱ προτασσόμενοι τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἰδίως δὲ ἀξιοσημείωτος ὁ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων ὁ καὶ κράτιστος ἴσως· «Ἐβόησαν, ἐν εὐφροσύνῃ δικαίων τὰ πνεύματα, νῦν τῷ Κόσμῳ, διαθήκη καινὴ διατίθεται, καὶ φαντίσματι, καινουργεῖσθω λαὸς θεοῦ αἵματος» (ὠδὴ 6). «Εὐφράνθητι Ἱερουσαλήμ, πανηγυρίσατε, οἱ ἀγαπῶντες Σιών· ἡ βασιλεύων γὰρ εἰς τοὺς αἰῶνας, Κύριος τῶν Δυνάμεων ἦλθεν· εὐλαβεῖσθω πᾶσα ἡ γῆ, ἐκ προσώπου αὐτοῦ, καὶ βοάτω· Πάντα τὰ ἔργα, ὑμνεῖτε τὸν Κύριον». Εἴρηται δ' ἄλλοτε ὅτι εἰς τὸν τῶν Χριστουγέννων καὶ ἄλλους πολλὰ ἠνθολόγησεν ἐκ τοῦ Θεολόγου, ὃν καὶ ἐσχολίασε. Οριαμθευτικῶς δὲ ἐπισπραγίζει τὸν τῆς Κοιμήσεως Κανόνα «Νενίκηνται τῆς φύσεως οἱ ἄβροι». Περὶ δὲ τοῦ Κανόνος τῆς Ὑψώσεως φέρεται καὶ τι ἀνέκδοτον (ἐν Ἐφοροδρομίῳ Νικο-

δήμου). Ἐπειδὴ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἤκουσεν αὐτὸν ψαλλόμενον οὐχὶ κατὰ τὸν ἦχον καὶ ἄγνωστος ἦν, ἔπεισε τοὺς ψάλτας περὶ τῆς ἀληθείας, ἐκ τοῦ προχείρου συντάξας ἄλλην ἐννάτην ᾠδὴν κατὰ τὴν ἀκροστιχίδα «Σταυρῶ πεποιθῶς, ὕμνον ἐξερεύομαι».

Ἐμουτούργησε καὶ Κανόνας εἰς τὴν Ἑπαπαντὴν καὶ εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν καὶ τὴν Μ. Πέμπτην, τὰ Τριώδια τῶν τριῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς Μ. ἐβδομάδος, τὰ Τετρώδια τοῦ Σαββάτου τῶν Βατίων καὶ τοῦ Μ. Σαββάτου, ὅπερ συνεπλήρωσεν ἡ Κασσιανὴ, ἣ ὁ Μάρκος. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ τὸ Τριώδιον τῆς Μ. Παρασκευῆς εἰς τὸν Κοσμῶν ἀνήκει· διότι τὸν ὕμνον «τὴν Τιμιωτέραν» (τὴν ἐννάτην τοῦ Τριωδίου τούτου) εἰς τὸν Κοσμῶν ἀποδίδωσιν ὁ Καλλιπτοσ. Πολλοὶ δὲ καὶ ἄλλοι Κανόνες ἀποδίδονται εἰς τὸν Κοσμῶν (Mai Specil Roman. II, p. 1,373). Καὶ τοὺς Κανόνας τοῦ Κοσμῶ ἠρμήνευσεν ὁ Γεώργιος Κορίνθου καὶ Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος.

6) Περὶ τῶν λοιπῶν Ἑμνογράφων.

Οἱ μετὰ ταῦτα Ἑμνογράφοι, στοιχοῦντες τῷ παραδείγματι τῶν μεγάλων Ἑμνογράφων, συνεπλήρωσαν τὴν Ἑμνολογίαν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας. Κατηρίσθη δὲ πλήρης σχεδὸν περὶ τὰ τέλη τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος ἐπὶ Ἰωσήφ τοῦ Ἑμνογράφου. Ὀλίγα δὲ μετὰ ταῦτα προσετέθησαν λόγου ἄξια. Ἀξιοσημείωτοι δὲ Ἑμνογράφοι τῆς μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν ἐποχῆς εἶναι Στέφανος ὁ Σαββαΐτης, οἱ Στουδίται Θεόδωρος καὶ Ἰωσήφ (οἱ τὸ Τριώδιον συμπληρώσαντες), Θεοφάνης ὁ Γραπτός, Γεώργιος Νικομηδείας, Μητροφάνης Σμύρνης καὶ μάλιστα Ἰωσήφ ὁ Ἑμνογράφος ἐπικληθεὶς. Οὗτοι συνεπλήρωσαν τὴν Παρακλητικὴν καὶ τὰ Μηναία. Μετὰ τούτους ἀξιοσημείωτοι οἱ Αὐτοκράτορες, Λέων ὁ σοφός (τῶν Ἑσθινῶν ποιητής), Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος (τῶν Ἐξαποστειλαρίων) καὶ Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ὁ Ἰωάννης Εὐχαΐτων Μητροπολίτης ὁ καὶ Μαυρόπουλος, Φιλίθεος Ἡρακλείας, καὶ Φιλίθεος Πατριάρχης καὶ Μάρκος Ἐρέσου.

1) Στέφανος ὁ Σαββαΐτης ἦν σύγχρονος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου

τοῦ Δαμασκηνοῦ· πρέπει δὲ νὰ διακριθῇ τοῦ πρεσβυτέρου Στεφάνου τοῦ Ἀγιοπολίτου καὶ θαυματουργοῦ, οὗτινος ἦν σύγχρονος καὶ συνασκητής. Καὶ τοῦ μὲν πρεσβυτέρου ἐπιτελεῖται ἡ μνήμη τῆ 13 Ἰουλίου, τοῦ δὲ νεωτέρου τῆ 28 Ὀκτωβρίου.

Σώζονται τοῦ Στεφάνου Κανόνες εἰς τὴν Περιτομὴν τοῦ Κυρίου, εἰς τὸν ἅγιον Κυριακόν, εἰς τοὺς ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα ἀναιρεθέντας Πατέρας τῆ 20 Μαρτίου.

2) Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἰωσήφ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης († 825), ἀμφότεροι Κανόνων ποιηταὶ κατὰ τὸν Κωδικὸν (σελ. 94), συνεπλήρωσαν τὸ Τριωδίον, ὡς εἴρηται πολλάκις, καὶ πιθανόν ὅτι αὐτοὶ ἔδωκαν Κανόνος μορφήν εἰς τὸν Μέγαν Κανόνα τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης καὶ προσέθηκαν τοὺς ἄλλους Κανόνας. Κατὰ δὲ τὸν Καρδινάλιον Κεϊρίνον, ὅπου εἶναι δύο Κανόνες ἐν τῷ Τριωδίῳ, ὁ πρῶτος εἶναι τοῦ Ἰωσήφ· εἶναι δὲ πολλοὶ τοιοῦτοι.

Ὁ Θεόδωρος, ὁ ἡγούμενος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει περιωμόμου Μονῆς τοῦ Στουδίου καὶ μοναζόντων κανῶν καὶ ὁμολογητῆς (ἡ μνήμη αὐτοῦ τῆ 11 Νοεμβρ.), οὐ μόνον ἄλλα τε πολλὰ συνέγραψε καὶ τὸ Τυπικὸν ἐπεθεώρησεν (1), ἀλλὰ καὶ πλὴν τῶν εἰρημένων Τριωδίων ἐποίησε καὶ τρεῖς πλήρεις Κανόνας (μετὰ τῆς δευτέρας ὥδης τῷ Σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ τῆς Ἀπόκρεω καὶ τῷ Σαββάτῳ τῆς Τυροράγου). Πρὸς δὲ τούτοις καὶ Τετραώδια τῶν Σαββάτων τῆς β', γ', δ', καὶ ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν. Κάλλιπτον δὲ ποίημα αὐτοῦ καὶ οἱ ἐν τῇ Ὀκτωήχῳ Αναβαθμοί. Διέταξε δὲ καὶ νὰ ψάλληται ὁ Ἄμωμος ἐν τῇ ἐξόδῳ μοναχῶν. Ἴσως αὐτοῦ καὶ ὁ Ἐπιτάφιος Θρήνος.

(1) Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτάριος εἶδε τὸ πρωτότυπον ἐν τῇ Συναίᾳ Μονῇ (Ἐπιτ. Ἱερ. Ἱστορ. σελ. 175. 1677). Κατ' ἄλλους δὲ (Νικωνα Μαυροβουνίου ἡγούμενον 11 Ἐκατ.) οὐδεμία ἀγρυπνία ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ἐκάστη Ἀκολουθία ἐν τῷ οἰκίῳ τόπῳ (Τοῦτο καὶ τὸ Τυπικὸν τῆς Βασιλείας Εἰρήνης παρὰ Coteler. monum. graec. 4, 221)· εἶτι οὐδεμία μεγάλη Δοξολογία καὶ μόνον τὰ στιχηρὰ τῶν Ἀίνων καὶ τὰ Ἀπόστιχα. Ἀπὸ δὲ τῆς 26 Σεπτεμβρίου μέχρι τέλους τῆς Τεσσαρακοστῆς τρεῖς Ἀναγνώσματα ἐν τῷ Ὄρθρῳ ἀντὶ δύο.

Ὁ δὲ Ἰωσήφ, ὁμολογητὴς καὶ αὐτὸς (ἡ μνήμη αὐτοῦ Ἰουλίου 14), πλὴν τῶν εἰρημένων ἐποίησε καὶ τὸν τῆς Κυριακῆς τοῦ Ἀσώτου Κανόνα, Τριώδια καὶ Στιχηρὰ εἰς τὰς πέντε ἡμέρας τῆς Τυρινῆς καὶ Τετραώδια εἰς τὰ Σάββατα, εἰς ἃ καὶ ὁ Θεόδωρος. Κακῶς διαιρεῖται παρὰ Φαβρικήν ὁ Ἰωσήφ Θεσσαλονίκης τοῦ Στουδίτου.

Κατὰ τὸν βιογράρον Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου οἱ μοναχοὶ τοῦ Στουδίου ἠσχολοῦντο εἰς τὴν ὑμνολογίαν, καὶ ὄντως πολλοὶ εἶναι γνωστοί, ὁ Συμεὼν (τροπάριον τῆς Ἀναλήψεως κατὰ Ἀλλάτιον), Νικόλαος, Κλήμης, Κυπριανὸς καὶ Πέτρος.

3) Εἰς τὸν Θεοστέρικτον μοναχὸν Βιθυνίας ἀποδίδεται ὁ Παρακλητικὸς Κανὼν «Πολλοὶς συνεχόμενος Πειρασμοῖς».

4) Θεοφάνης ὁ Γραπτὸς, ἀδελφὸς νεώτερος Θεοδώρου τοῦ Γραπτοῦ (1) μεθ' οὗ καὶ Ὁμολογητὴς (τοῦ μὲν Θεοδώρου ἡ μνήμη Δεκεμβρίου 27, τοῦ δὲ Ὀκτωβρ. 11), ὁ Νικαίας Μητροπολίτης ὀνομασθεῖς (περὶ τὸ 845), ἐγένετο καὶ πολλῶν Κανόνων ποιητής. Ἐκ τῶν 139 Κανόνων, ὧν πλείστοι ἐν τοῖς Μηναιοῖς, πολλοὶ ἐν τῇ Σλαβωνικῇ μεταφράσει εἶναι γνωστοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοφάνους. Διακρίνονται δὲ οἱ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν κεκοιμημένων ἐν τοῖς ὀκτῶ ἡχοῖς τῆς Παρακλητικῆς καὶ ὁ εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀδελφοῦ Θεοδώρου. Ἐρευνε δεῖ νὰ σημειοῖ ἐν ταῖς ἀκροστιχίαις τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὡς ὁ μετὰ ταῦτα Ἰωσήφ, ἡ ἐν τοῖς Θεοτοκίαις ὡς ὁ Γεώργιος Νικομηδείας.

5) Σέργιος ὁ Ἄγιοπολίτης, μοναχὸς, ἀποκαλεῖται παρὰ Φωτίῳ (Βιβλ. 67) ὑμνογράφος, καὶ ὄντως σώζονται Στιχηρὰ τινα εἰς τὰ Εἰσόδια καὶ τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου. Ἐνιαχοῦ ἐπιγράφονται τὰ Ἀπόστιχα, Ἄγιοπολίτου. Ἐν δὲ τῷ Βατικανῷ Τριωδίῳ (Mai. Specil. rom. IV, p. 7) εἶναι ὕμνοι τοῦ Σεργίου.

6) Κασσιανὴ καὶ Κασσία καὶ Ἰκασσία (ἴσως ἐκ τοῦ Ἡ Κασσία, ὡς εἰκάζει ὁ Οἰκονόμος), εἶναι ὁμολογουμένως ποιήτρια τοῦ

(1) Ἐνομάσθησαν Γραπτοί, διότι ὁ εἰκονομάχος Θεόφιλος διέταξε νὰ στίξωσιν ἐπὶ τοῦ μετώπου τῶν ζηλωτῶν τούτων τῶν ἁγίων Εἰκόνων δώδεκα στίχους (ὄρα Μελετίου Ἐκλ. Ἱστορ. Τόμ. 2. σελ. 270).

πολυβυλλήτου Δοξαστικού τῶν Ἀποστίχων τοῦ Ὁρθρου τῆς Μ. Τετάρτης «Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις». Τὸ ἀνεκδοτὸν τοῦ Θεοφίλου μετὰ τῆς Κασσιανῆς διηγείται ὁ Ζωναρᾶς (9, 25). Δὲν ἀνήκει ὁμως εἰς αὐτὴν ἡ συμπλήρωσις τοῦ Κανόνος τοῦ Μ. Σαββάτου, ἀλλ' εἰς τὸν Μάρκον Ὑδροῦντος. Ἄλλα ὁμως τροπάρια δικαιοτέρον ἀποδίδονται εἰς τὴν Κασσιανὴν, οἷον τὸ τῶν Χριστουγέννων «Αὐγούστου μοναρχήσαντος ἐπὶ τῆς γῆς» καὶ εἴ τι ἄλλο.

7) Μεθόδιος ὁ Ὁμολογητὴς (ἡ μνήμη Ἰουνίου 14) καὶ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως († 847) οὐ μόνον εἶναι γνωστὸς ἐπὶ διατάξεσιν Ἀκολουθιῶν τῆς Ὁρθοδοξίας, τοῦ Ἀβραβῶνος καὶ τοῦ δευτέρου γάμου (ὁ Γοαρ ἐτύπωσεν ἀνωνόμως, ἐνώ ἀλλαγῶ φέρουσι τὸ ὄνομα), ἀλλὰ καὶ ὕμνων εἶναι ποιητὴς αὐτοῦ τὰ στιχηρὰ εἰς τὴν ἑορτὴν Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, Μαΐου 21.

8) Ἰγνατίος, πρότερον μὲν Σκευορύλαξ, εἶτα δὲ Νικαίας Μητροπολίτης καὶ διάδοχος Θεοφάνους τοῦ Γραπτοῦ, πολλὰ ἐγραψεν, ὀλίγα ἐξεδόθησαν καὶ ὀλίγοι Κανόνες αὐτοῦ σώζονται, οἷον εἰς Τατιανὴν (Ἰανουαρ. 12), εἰς τοὺς 42 Μάρτυρας (Μαρτίου 6) ἐν δὲ τῷ Σλαβωνικῷ σώζεται Κανὼν καὶ εἰς τὴν Ὁδηγήτριαν. Οὕτως ὠνομάζετο ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, ἡ κατὰ παράδοσιν ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ζωγραφηθεῖσα καὶ ἐν τῷ Παλατίῳ τηρουμένη. Ἐξήγητο δὲ τοῦ Σκευοφυλακίου ἀπὸ τῆς Πέμπτης τοῦ Μ. Κανόνος μέχρι τῆς Δευτέρας τοῦ Πάσχα. Ὁ Καλλιστος ἀναφέρει ὅτι ἡ Πουλυγερία διέταξεν ἀγρυπνίαν τῇ Τετάρτῃ τῆς Ἑβδομάδος, καὶ ἐντεῦθεν ἴσως ἔλαβεν ἀρχὴν τὸ Κοινωνικὸν τῆς Θεοτόκου τὸ κατὰ πᾶσαν Τετάρτην ψαλλόμενον «Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι».

9) Φωτίος, «τὸ μέγα ὄνομα, καὶ τοῦ τε κατ' αὐτὸν καὶ τῶν μετ' αὐτὸν αἰώνων τὸ θαῦμα» (ἔρα τὸ λαμπρὸν ἐγκώμιον τοῦ Οἰκονόμου τόμ. 4, σελ. 752), ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως γενόμενος περὶ τὰ 858 ἔτος, ἐκόσμησε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ δι' ὕμνων Ἐκκλησιαστικῶν. Σώζονται δύο στιχηρὰ τῷ Μεθοδίῳ (14 Ἰουνίου), πιθανὸν ὅτι τοῦ Φωτίου εἶναι καὶ ὁ ἀνεπίγραφος Κανὼν. Διέταξε πρὸς τούτοις ἐν Συνόδῳ καὶ τὰ τοῦ μικροῦ

καὶ ἴσως τοῦ Φωτίου εἶναι καὶ τὰ τροπάρια. Πότε δὲ ἐτελεῖτο ὁ μικρὸς Ἀγιασμὸς ἐν τῷ Παλατίῳ, εἴρηται ἄλλοτε.

10) Γεώργιος Νικομηδείας, φίλος πιστὸς Φωτίου (πολλαὶ ἐπιστολαὶ Φωτίου πρὸς αὐτόν), εἶναι κατὰ Ἀλλάτιον λαμπρὸς ποιητής. Ἀλλ' ἐκ τῶν 25 Κανόνων, οὓς ἀριθμεῖ ὁ Ἀλλάτιος, σώζονται μόνον 7. Εἰς ἄλλους Κανόνους προσέθηκε Θεοδοσία μετὰ τὴν ἀκροστιχίδα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

11) Ἀρσένιος Ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας, πρῶτος Ἀρχιεπίσκοπος διὰ τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου, δι' ἣν μέγα σέβας ἀποδεικνύει ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ὁ Φώτιος (ἡ μνήμη αὐτοῦ Ἰανουαρίου 13), ἔγραψε Κανόνα εἰς τὸ Εὐχέλαιον καὶ στιχηρὰ εἰς τοὺς Ἀρχαγγέλους, εἰς τὸν Πέτρον καὶ Παῦλον καὶ τὸν προφήτην Ἠλίαν.

12) Μητροφάνης Σμύρνης, φίλος Ἰγνατίου καὶ ἐχθρὸς διὰ βίου τοῦ Φωτίου, δι' ὃ καὶ καθρέθη, συντάξεε τοὺς Τριαδικοὺς Κανόνους τῆς Ὀκτωήχου, οἵτινες ψάλλονται πρὸ τοῦ Ὁρθρου τῶν Κυριακῶν ἀντὶ Μετονομαστικῆς. Αἱ Ἀκροστιχίδες φέρουσιν ἡ τὸ ὄνομα αὐτοῦ «Τέταρτος ὕμνος τῷ Θεῷ Μητροφάνους», ἡ ἀπλῶς τὸν ἀριθμὸν «Κανὼν ὁ πέμπτος τῷ φωτὶ Τρισηλίῳ».

14) Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος ἐπικληθεὶς διὰ τὸ πλῆθος τῶν πνευματικῶν ᾠδῶν, ἃς συντάξεν, ἦν Σικελιώτης καὶ μοναχὸς καὶ πνευματικὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁσίων τὸν βίον τελέσας τῷ 883 (ἡ μνήμη αὐτοῦ Ἀπριλίου 3.).

Οὗτος εἶναι πατὴρ τῆς Παρακλητικῆς, εἰς ἣν περιελήφθη μετὰ ταῦτα καὶ ἡ Ὀκτωήχος, ποιήσας ἅπασαν (ἐξαιρέσει ὀλίγων τροπαρίων) τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ κύκλου τῆς Ἑβδομάδος ὀκτάκις κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἡμέρας. Πρὸς τούτοις τὸ πλεῖστον τοῦ χαρμοσύνου Πεντηκοσταρίου καὶ τὰ δύο τρίτα τῶν Μηναιῶν 300 Κανόνους ἠρίθμησάν τινες (Kaietan. acta Sanct. ad 4 Ἀπριλίου p. 268). Αὐτοῦ καὶ ὁ Κανὼν τοῦ Ἀκαθίστου «Χριστοῦ βίβλον ἐμψυχον». Ἐν τῇ ἐννάτῃ δὲ ᾠδῇ τῶν πλείστων Κανόνων ἡ ἀκροστιχὶς φέρει τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωσήφ. Ὁ πολυγραφώτατος δὲ οὗτος μελωδὸς εἶναι καὶ ποικιλώτατος τὴν φράσιν καὶ πολλὴ ἡ χάρις καὶ εὐρυθμία. Ἐνῶ πολλαὶ αἱ ἑκατοντάδες τῶν Κανόνων αὐ-

τοῦ, ἐν ἅπασι σχεδὸν περιφράζων ἐν τοῖς Εἰρημοῖς τὴν ἐννοίαν τῶν ἐννέα ἀρχαίων ᾧδῶν, οὐδέποτε παλλίλλογεῖ.

15) Μάρκος Ὑδροῦντος τῆς Ἰταλίας Ἐπίσκοπος πρῶτον διὰ Μοναχὸς ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα. Εἰς τοῦτον δικαίως ἀποδίδεται ἡ συμπλήρωσις τοῦ Κανόνος τοῦ Μ. Συδδοῦτου. Κακῶς δὲ διαίρει καὶ τοῦτον ὁ Φαβρίκιος εἰς δύο, εἰς Μάρκον Μοναχὸν καὶ Μάρκον Ὑδροῦντος (Ὑδροῦντος συνήθως γράφεται).

16) Λέων ὁ σοφὸς († 916), ὁ μαθητὴς Φωτίου καὶ ἀπὸ τοῦ 866 Αὐτοκράτωρ ἐποίησε τὰ 11 Ἑωθινὰ (Δοξαστικά τῶν Αἰώνων) κατὰ τὰ ἑωθινὰ Εὐαγγέλια τῶν Κυριακῶν, ὧν τὴν ἐκταύτην παρέφρασεν. Πρὸς δὲ τούτοις σώζονται καὶ στιχηρὰ εἰς τὴν Πάμπτην τῶν Βαθίων καὶ τὸ Δοξαστικὸν τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Πεντηκοστῆς «Δεῦτε λαοί, τὴν Τρισυπόστατον».

Τὰ ἐν τοῖς Μηναιοῖς ἐπιγραφόμενα Βυζαντινοῦ καὶ Βύζαντος, ἀποδίδονται εἰς Λέοντα τὸν Σοφόν.

17) Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος, εἶναι ὁ ποιητὴς τῶν Ἐξαποστειλαρίων, ἄλλων τόσων, ὅσα καὶ τὰ Ἑωθινὰ, φέρουσι δὲ καὶ τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα. Ἐπ' αὐτοῦ ὁ Θεοφύλακτος Πατριάρχης εἰσήγαγε κοσμικὰ ἄσματα, ἅτινα κατηργήθησαν μετ' ὀλίγον.

18) Ἰωάννης Εὐχαΐτων Μητροπολίτης ἐπὶ Κομνηνῶν, ὁ καὶ Μαυρόπους ἐπιλεγόμενος. Μετὰ πολλοὺς Ὑμνογράφους, ὧν τὰ ὀνόματα παραλείπονται, ἀξιοσημείωτος εἶναι ὁ Ἰωάννης Εὐχαΐτων, ὅστις μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀρμοζούσης ὑψηγορίας καὶ εὐφραδείας συνέταξε τὴν Ἀκολουθίαν τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν.

Πάντα καλὰ, ἀξιοσημείωτα ὅμως τὰ τῆς τρίτης ᾧδης: «Ἡ σάλπιγξ ἡ μεγάλη τῆς Ἐκκλησίας, ὁ λύχνος ὁ φωτίζων τὴν οἰκουμένην, ὁ κηρὺς ὁ τῷ φθόγγῳ περιλαμβάνων, παντὰ τὰ πέρατα, ὁ μεγαλῶνυμος, συγκροτεῖ τὴν σύναξιν ταύτην Βασιλείας. «Λαμπρὸς ἀπὸ τοῦ βίου καὶ τῶν πραγμάτων, λαμπρὸς ἀπὸ τοῦ λόγου καὶ τῶν δογμάτων, ἐν πᾶσιν ὑπερέλαμπων παντὰς ὡς ἄλλος, ἀστέρης Ἥλιος, ὁ πολυῦμνητος, Θεολόγος τιμμερον μακαρίζεται». «Ἴδου τὸ φῶς τοῦ Κόσμου τῷ Κόσμῳ φαίνει· ἰδοὺ τῆς γῆς τὸ ἄλλας τὴν γῆν ἠδύνει· ἰδοὺ τὸ ζῶης

ξύλον ἀθανασίας, καρπούς προβάλλεται, ὁ χρυσοῦς Ἅγιος· οἱ θανεῖν μὴ θέλοντες, δεῦτε τρυφήσατε». Ἴσως ἔχουν ἀναφορὰν ταῦτα πρὸς τὰς τότε ἔριδας περὶ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, περὶ ὧν εἶρηται ἄλλοτε. Διὰ τῶν ἐγκωμίων τούτων κατορθοῖ ὁ ποιητὴς νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι οὐδενὸς δυνατὸν νὰ γείνη προτίμησις.

19) Καὶ ἄλλος εὐσεβὴς Βασιλεὺς, Θεόδωρος Δούκας Ἀυτοκράτωρ Νικαίας (1255—59), ἐκδόμησε τὴν Ἐκκλησίαν δι' ὕμνων, ποιήσας τὸν ἄλλον Παρακλητικὸν Κανόνα.

Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἀποσιωπήσωμεν ὅτι καὶ ὁ Εἰκονομάχος Θεόφιλος εἶχε ζῆλον εἰς τὴν Ἑμνολογίαν, ποιήσας κατὰ Κουρσολάτην τὸ τῶν Βαίων «Ἐξέλθετε ἔθνη» καὶ κατὰ τὸ «Ἄκουε Κόρη» ἄλλα (οὐχὶ δὲ τὸ «Ἄκουε Κόρη»). Πρὸς δὲ τούτοις καὶ εἴπαλε καὶ διὰ χειρονομίας ὠδήγει τοὺς ἄλλους.

20) Εἰς τοὺς εἰρημένους Ἑμνογράφους προστεθεισῶσαν καὶ Φιλόθεος Ἡρακλείας († 1376) ὁ τὸν Κανόνα τῶν 6 Οἴκουμ. Συνόδων ποιήσας, καὶ Φιλόθεος Πατριάρχης ὁ τῷ 1368 διατάξας Γρηγορίου τοῦ Πιλαμᾶ τὴν ἐορτὴν καὶ τὴν Ἀκολουθίαν συντάξας.

21) Προστεθεισῶ τέλος ὡς σφραγίς καὶ Μάρκος Ἐφέσου, ὁ ὀνόματι καὶ πράγματι Εὐγενικός. Ὁ ἀήττητος οὗτος τῆς εὐσεβείας πρόμαχος (ἡ μνήμη αὐτοῦ Ἰανουαρ. 19) συνέταξε καὶ Κανόνας, ἐν οἷς καὶ τοὺς ὀκτώ (κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους) εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, ψαλλομένους ἐν τισὶ τῶν ἱερῶν Μονῶν κατὰ τὴν δεκαπενθήμερον τοῦ Ἀγούστου νηστείαν.

BIBLION B.

Περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν Ἀκολουθιῶν.

§ 24. *Τινὰ περὶ τοῦ βιβλίου τούτου.*

Ἀκολουθίαι λέγονται τὰ συστήματα τῶντε κοινῶν ἐπ' Ἐκκλησίας προσευχῶν καὶ τῶν διαφόρων ἱεροτελεστιῶν τὴν δὲ τάξιν αὐτῶν κανονίζει τὸ Τυπικόν. Δυνατὸν δὲ νὰ ἀποκαλεσθῶσιν ἅπασαι αἱ Ἀκολουθίαι Λειτουργίαι, οὐ μόνον κατὰ τὴν πλατυτέραν σημασίαν τῆς λέξεως, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς τινὰς μὲν αὐτῶν τελεῖται ἡ κατ' ἐξοχὴν Λειτουργία λεγομένη (ὡς ἐν τῷ Ἑσπερινῷ), ἄλλαι δὲ εἶναι στενὰ συνδεδεμέναι μετὰ τῆς Λειτουργίας, οἷον αἱ τῶν Μυστηρίων, ἅτινα ἐτελοῦντο ἀνάκαθεν μετὰ τῆς Λειτουργίας, αἱ δὲ λοιπαὶ Ἀκολουθίαι ἁγιάζονται ὑπὸ τῆς Λειτουργίας. Πᾶσαι δὲ καθόλου φέρουσιν ὡς κοινὸν τύπον τὸν τῆς Λειτουργίας. Ὡστε ἠδύνατο νὰ ἐπιγραφῆ τὸ βιβλίον τοῦτο «Περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τῆς Λειτουργίας». Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐπεκράτησε νὰ ἀποκαλεῖται Λειτουργία κατ' ἐξοχὴν ἡ ἰδιαιτέρα ἐκείνη Ἀκολουθία, ἐν ᾗ τελεῖται τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας, διὰ τοῦτο καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς συγχύσεως προεκρίθη ἡ ἀναγραφεῖσα ἐπιγραφή.

Ἀναγκαίως δὲ πρέπει νὰ προηγηθῆ ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τοῦ βιβλίου τούτου τὸ περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὁρθρου, αἵτινες εἶναι αἱ καθ' ἡμέραν κοιναὶ προσευχαὶ καὶ μεθ' ὧν συνδέεται στενωῶς ἡ κατ' ἐξοχὴν Λειτουργία, εἴτα δὲ ἐν τοῖς ἐπομένοις κεφαλαίοις νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τῆς κατ' ἐξοχὴν Λειτουργίας καὶ εἴτα περὶ τῶν ἄλλων Μυστηρίων καὶ περὶ τῶν ἄλλων κυριωτάτων Ἀκολουθιῶν.

Περὶτὸν δὲ νὰ ὑπομνήσωμεν διὰ πολλῶν, ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο

εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σύνθεσις τῶν ἀναλυτικῶς ἐξηγημένων ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Περὶ τῶν νυχθημερινῶν Ἀκολουσιῶν.

§ 25. *Περὶ τῆς γενέσεως τούτων καθόλου.*

Ἐν τῷ Ναῶ τοῦ Σολομῶντος δις τῆς ἡμέρας, πρῶτὴ καὶ ἐσπέρας, προσεφέροντο θυσίαι μετὰ ψαλμωδίας. Ἐν δὲ ταῖς Συναγωγαῖς ἐτελεῖτο κοινὴ προσευχὴ μετὰ ψαλμωδίας κατὰ τὰς αὐτὰς ὥρας καὶ ἀνεγινώσκειτο καὶ ἤρμηνεύετο ἡ Γραφή. Ἀντὶ δὲ τῶν θυσιῶν ἀνεγινώσκοντο οἱ Προφῆται οἱ προλέγοντες τὰ περὶ Μεσσίας, ὃν προεικόνιζον καὶ αἱ θυσίαι. Πλὴν δὲ τούτων ἐτελοῦντο καὶ ἰδίαι καὶ ἄλλαι προσευχαὶ κατὰ τὸ «ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἤνεσά σε» (ψαλμ. 118, 164). Ἰδίως δὲ διεκρίνετο μετὰ τούτων ἡ περὶ Μεσημβρίαν προσευχὴ.

Αἱ αὐταὶ βάσεις τῆς Προσευχῆς ἦσαν καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ. Ἦδη οἱ Ἀπόστολοι ἐσύχναζον εἰς τὰς ὥρας τῆς προσευχῆς ἐν τε τῷ Ναῶ καὶ ταῖς Συναγωγαῖς, καὶ ἐρμηνεύοντες τὴν Π. Διαθήκην εὐηγγελίζοντο τὸν ἐπιφανέντα Μεσσίαν, Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ. Ἀντὶ δὲ τῆς θυσίας προσέφερον τὴν ἀνάιμακτον θυσίαν, *κλιῶντες κατ' οἶκον ἄρτον*, ὅπερ ἦν ἡ οὐσία τῆς Λειτουργίας. Ἐτελεῖτο δὲ τὸ ἐσπέρας εἰς ἀνάμνησιν τοῦ μυστικοῦ Δείπνου. Πολλάκις δὲ παρετείνοντο δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἡ προσευχὴ καὶ τὸ κήρυγμα, ὡς τοῦτο βλέπει τις ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων.

Ἐξαπλωθέντος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ πολλῶν ἐξ ἔθνων ἐπιστρέψάντων εἰς Χριστὸν, καὶ αὐτῶν δὲ τῶν ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανῶν διὰ τοὺς διωγμοὺς ἐκ τῶν ἄλλων Ἰουδαίων ἀποχωρισθέντων αὐτῶν, ἀναγκαίως διεκρίθη καὶ ἡ κατ' οἶκον Ἐκκλησία τῆς Συναγωγῆς, καὶ ἐν τῇ κατ' οἶκον Ἐκκλησίᾳ ἐτελοῦντο ἅπαντα τὰ

τῆς Χριστιανικῆς Λειτουργίας μετὰ τῆς κοινῆς προσευχῆς καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων. Δύο δὲ ἦσαν αἱ καθ' ἑκάστην ἐν Ἐκκλησίᾳ Λειτουργίαι, ἡ ἑσπερινὴ καὶ ἡ ὄρθρινή κατα τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς. Καὶ τὸ Κυριακὸν Δεῖπνον μετετέθη ἀπὸ τῆς ἑσπερινῆς Λειτουργίας εἰς τὴν Ὀρθρινήν, ἀποῦ ὁ Τραϊανὸς (περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Β'. Ἑκατονταετηρίδος) ἀπηγόρευσε τὰς μυστικὰς ἐταιρίας. Ἰδίως δὲ ὤφειλον οἱ πιστοὶ κατὰ Σάββατον καὶ μάλιστα τὴν Κυριακὴν νὰ συναίγωνται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

Οἴσθηεν δὲ ὄφειλον, ἀποῦ ὁ Σωτὴρ ἐνετείλατο τὸ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι (Μαθ. 26, 41. Α'. Θεσσαλ. 5, 17), πολλῶ δὴ μᾶλλον ἔπρεπεν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ἐπιτάξις τῆς ἡμέρας νὰ αἰνέσωσι τὸν Κύριον. Μάλιστα δὲ ὤφειλον νὰ πράξωσι τοῦτο οἱ ἐκ τοῦ ἱεροῦ καταλόγου καὶ ἰδίως οἱ τὸν μοναστικὸν βίον ἀσπασάμενοι καὶ ὅλους ἑαυτοὺς εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ ἀφιερώσαντες. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον ἀνθρώποις τὸ ἀκαταπαύστως προσεύχεσθαι, τὸ ἐργάζεσθαι δὲ καὶ ἀγαθοεργεῖν εἶναι ἄλλη τις λατρεία τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτὴ, διὰ τοῦτο αἱ ἐπτὰ αἰνέσεις συνεπλήχθησαν εἰς τρία ἢ καὶ δύο συμπλέγματα, κατὰ τὰς δύο κυριωτάτας ὥρας τῆς λατρείας ἐν τῷ Π. Νόμῳ τὰς καὶ ἀναγκαιοτάτας καὶ φυσικωτάτας. Ἐν δὲ τῇ ἐργασίᾳ ἕκαστος ἠδύνατο εὐχὰς καὶ ψαλμοὺς καθ' ἑαυτὸν λέγων, ἢ καὶ συχνὰς καὶ συντόμους ἐπικλήσεις καὶ δοξολογίας (Κύριε ἐλέησον, Δόξα σοι ὁ Θεός, ὡς ποιεῖ ἄχρι τοῦδε ὁ λαός), νὰ ἐπιτελῇ πως τὸ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι.

Ὁ ἄλλο καὶ τοῦτο ἐκ τῶν ἐμπροσθεν εἰρημένων, ὅτι τὸ κυριώτατον συστατικὸν τῶν διαφόρων αἰνέσεων ἢ Ἀκολουθιῶν ἔπρεπε νὰ ᾖναι ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς καὶ ἡ ψαλμωδία τῶν ψαλμῶν καὶ τινῶν πνευματικῶν ὠδῶν. Ἀποῦ προεῖθη ἡ Ἑμνολογία καὶ κατὰ μίμησιν τῆς Παννυχίδος τοῦ Πάσχα κατηρτίσθησαν αἱ Ἀκολουθίαι τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ Ὀρθρου καὶ τῶν ἄλλων ἑορτῶν καὶ ἀπέβησαν ἀσματικαὶ αὗται, εἴ μᾶλλον ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσωσιν ὅλον τι σύστημα καὶ χωριστὸν ἀπὸ τῆς θείας μυσταγωγίας, μεθ' ἧς ἀποτελοῦν κατ' ἀρχὰς μίαν Λειτουργίαν καὶ ἦσαν προοίμιον καὶ προπαρασκευὴ εἰς αὐτήν, ὡς τις ἔνωσις μετὰ Θεοῦ διὰ προ-

σειυχῆς, ἄγουσα εἰς τὴν στενωτέραν διὰ τῶν μυστηρίων. Ἡ τοιαύτη δὲ προπαρασκευῆ ὠνομάσθη Λειτουργία τῶν Κατηχομένων διότι ἠδύναντο καὶ οὗτοι νὰ παρευρίσκωνται ἐν τῇ κοινῇ Προσευχῇ. Αἱ Ἀκολουθίαι δὲ, αἵτινες προῆλθον ἐκ τῆς Λειτουργίας τῶν Κατηχομένων καὶ ἐκ τῶν Παννυχίδων ἐμορφώθησαν, εἶναι αἱ τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὁρθρου, αἵτινες καὶ διὰ τοῦτο ὁμοιάζουσι πρὸς ἀλλήλας καὶ ἐν τῷ Ἑσπερινῷ ἐνίοτε διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ψάλλεται καὶ ἡ κυρίως καλουμένη Λειτουργία.

Αἱ ἐπτὰ αἰνέσεις τῆς ὑμετέρας Ἐκκλησίας, αἱ ὑπὸ τοῦ Κλήρου καὶ μάλιστα ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς καθ' ἐκάστην τελούμεναι, εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: Μεσονυκτικόν, Ὁρθρος, πρώτη Ὥρα, Τριθέκτη (τρίτη καὶ ἕκτη Ὥρα) μετὰ τῶν Τυπικῶν, Ἐννάτη, Ἑσπερινὸς καὶ Ἀποδείπνον. (1) Αἱ Ἀκολουθίαι αὗται συμπλέκονται εἰς τρία συμπλέγματα, ὅταν τελῆται ἡ Λειτουργία (αὕτη δὲ ψάλλεται καθ' ἐκάστην ὅπου δυνατόν πλην τῆς Μ. Παρασκευῆς), εἰς τὸ σύμπλεγμα τοῦ Ὁρθρου (προηγούμενου τοῦ Μεσονυκτικοῦ καὶ ἐπισυναπτομένης τῆς πρώτης Ὥρας), εἰς τὸ τῆς Τριθέκτης μετὰ τῆς Λειτουργίας, καὶ τέλος εἰς τὸ τοῦ Ἑσπερινοῦ προηγούμενης τῆς ἐννάτης Ὥρας καὶ ἐπισυναπτομένου τοῦ Ἀποδείπνου. Ἐν τούτοις εἰς τὰς Ἐνοριακὰς Ἐκκλησίας καὶ εἰς πολλὰ Μοναστήρια δύο διὰ τὴν εὐκολίαν εἶναι τὰ συμπλέγματα, ἐπισυναπτομένης εἰς τὸν Ὁρθρον τῆς Λειτουργίας, τῶν δὲ Ὁρῶν καὶ τοῦ Ἀποδείπνου καθ' ἰδίαν ψαλλομένων. Ὡστε αἱ καθ' ἡμέραν Ἐκκλησιαστικαὶ Ἀκολουθίαι συνεκεντρώθησαν πάλιν εἰς τὰς κυριωτάτας δύο ὥρας τῆς Προσευχῆς.

§ 26. Περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ Ὁρθρου.

Ἄν καὶ ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ εἶναι ἡ τελευταία προσευχή τῆς ἡμέρας καὶ τὸ κέντρον τοῦ τελευταίου συμπλέγματος τῶν καθ' ἡμέραν Ἀκολουθιῶν, ἀλλ' ἅμα εἶναι ἐκκλησιαστικῶς

(1) Ποταὶ εἶναι κυρίως αἱ ἐπτὰ αἰνέσεις καὶ διατὶ συμπλέκονται οὕτως: ἄλλως ἴσρα § 29.

κατὰ τὴν παλαιαν τοῦ Νόμου συνήθειαν (καθ' ἣν αἱ ἑορταὶ ἤρχοντο ἀπ' ἑσπέρας) ἀρχὴ καὶ προσίμιον τῆς ἐπιούσης ἑορτῆς, ὡς ἔστιν ἰδεῖν τοῦτο ἐκ τῶν τροπαρίων, ἅτινα εἶναι ὕμνοι τῆς ἐπιούσης ἑορτῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν ταῖς ὀλουκτικαῖς (μικραῖς τε καὶ μεγάλαις, αἰτίνες καὶ ἀγρυπνίαι κατ' ἐξοχὴν λέγονται) ἐνοῦται ὁ Ἑσπερινὸς μετὰ τοῦ Ὁρθρου ἀδιαζήκτως.

Ὁ Ἑσπερινὸς μετὰ τοῦ Ὁρθρου, ὡς εἴρηται καὶ πρότερον, εἶναι κατ' οὐτίαν κοινὴ καὶ ἐν Ἐκκλησίᾳ προσευχὴ ἐκ τῶν τριῶν συστατικῶν αὐτῆς (Δοξολογίας, δεήσεως καὶ Εὐχαριστίας) καὶ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς συναπαρτιζόμεναι. Ἀφοῦ δὲ ἐπιτάθη ἡ Ὑμνολογία, ἀπέβησαν καὶ ἀσματικώτεροι αἱ Ἀκολουθίαι αὐταί, ἀλλὰ μᾶλλον ἐν ταῖς πόλεσιν, ἐνῶ ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς ἐπεκράτου αἱ ἀναγνώσεις. Ἐν τούτοις ἡ ἱερά Ὑμνολογία ἀντικατέστησε τὰ ἐν ἐκάστῳ στίχῳ τῶν Ψαλμῶν ψαλλόμενα πρότερον ἢ ἀκροστίγια, ἢ ἐρῦμια καὶ ὑποψάλματα. Εἴρηται πρὸς τούτοις ὅτι ἡ κοινὴ αὐτῆ προσευχὴ ἦν ἄλλοτε προσίμιον, προπαρασκευὴ (καὶ Λειτουργία, οὕτως εἰπεῖν, τῶν Κατηχουμένων) εἰς τὴν στενωτέραν ἔνωσιν ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς Εὐχαριστίας, οὕτινος ἡ Ἀκολουθία καὶ μυσταγωγία κατ' ἐξοχὴν Λειτουργία ὠνομάσθη. Ἐντεῦθεν προῆλθεν αἱ εἰσοδοὶ τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ Ὁρθρου. Δῆλον δὲ ἐντεῦθεν καὶ διὰ τί ἐν αὐτῇ τῇ Λειτουργίᾳ εἰς τὰς ἀπλᾶς ἑορτὰς ἐν τῷ τρίτῳ Ἀντιφώνῳ ψάλλονται ἡ τρίτη καὶ ἕκτη ᾠδὴ, μετὰ δὲ τὸν ἀγιασμὸν τῶν τιμίων Δώρων ἡ ἑνάτη ᾠδὴ (ἐν ταῖς μεγάλαις ἑορταῖς), ἡ τὸ ἀντίτοιχον «Ἄξιόν ἐστιν», καὶ ἐν τῷ Κοινωνικῷ τῶν Κυριακῶν οἱ Αἴνοι τοῦ Ὁρθρου «Αἰνεῖτε τὸν Κύριον». Ὡστε, ἐνῶ ἐκ τούτων μανθάνομεν πῶθεν προῆλθεν ἡ τάξις τῶν εἰρημένων Ἀκολουθιῶν, μανθάνομεν πρὸς τούτοις καὶ τὸν σύνδεσμον αὐτῶν μετὰ τῆς Λειτουργίας, καὶ διατί ἐν τιμῇ μὲν Ἑσπερινοῖς (ἐν τίσιν, εἶδομεν καὶ ὀψόμεθα) ψάλλεται ἔτι ἡ Λειτουργία, ἐν δὲ τῷ Ὁρθρῷ ἐπιτυνάπτεται εὐθὺς διὰ τὴν εὐκολίαν ἡ Λειτουργία (1) ἐν ταῖς ἐνορια-

(1) Ἐκ τῶν εἰρημένων νοεῖται καὶ διατί μετὰ τὴν Λειτουργίαν ἐπὶ ἄλλης τελετῆς, ψάλλεται Δοξολογία, ἥτις ἐπισημαίνει καὶ τὸν Ὁρθρον. Ἐπι-

καὶς Ἐκκλησίαις. Δυνάμεθα δὲ νὰ εικάσωμεν ὅτι τὸ πάλαι εἰς μὲν τὰς μεγάλας ἐορτὰς ἐτελοῦντο τρεῖς Λειτουργίαι (ὧν ἡ τοῦ Ὁρθροῦ ἀσματικὴ μὲνον), ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς μία Λειτουργία ἐντὸς ἱώς τοῦ Ὁρθροῦ, ἢ τὸ πολὺ περιωρίζετο ὁ Ὁρθρος εἰς ἀπλὴν προσευχὴν τοῦ Κλήρου. Ἄλλ' ἐπειτα διὰ τὸ ὁμοίμορρον ἐβρῆθ- μίθησαν ὡς ἄχρι τοῦδε τηροῦνται καὶ ἐχωρίσθησαν αἱ διαφοραὶ Ἀκολουθίαι, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ ἀπολέσται τὰ κοινὰ χαρα- κτηριστικά.

Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ Λιτὴ τοῦ Ἑσπερινοῦ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν Κανόνα τοῦ Ὁρθροῦ καὶ εἶναι τὸ ἀρχαιότατον μέρος, ὅπου ἐγι- νετο μνεῖα καὶ ὑμολογία τῆς ἐορτῆς ἐν τῇ συνήθει καθημερινῇ προσευχῇ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὰ τροπάρια εἶναι ἀρχαιότερα τῶν ἄλλων (τῶν στιχηρῶν) καὶ ἄνευ στίχων ψάλλονται. Ὡς ἀλλεταὶ δὲ ἡ Λιτὴ ἐν τῷ Νάρθηκι (τῷ τόπῳ τῆς ἀπλῆς προσευχῆς), καὶ λιτανεῖα λαμβάνει χώραν, ὑπομιμνήσκουσα τὰς προελεύσεις (ἐεράς πορείας) τῶν ἀρχαίων εἰς τοὺς τάφους τῶν Ἀγίων. Εἴρηται δὲ ἀλλαγῶ ὅτι ἐπετάθησαν αἱ λιτανεῖαι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀ- ρειανῶν.

Ἡ τάξις ἡ τηρουμένη νῦν ἐν ταῖς Ἀκολουθίαις τοῦ Ἑσπερι- νοῦ καὶ τοῦ Ὁρθροῦ, εἴτε ἁμοῦ ἐν ταῖς ὄλουκταῖς, μικραῖς τε καὶ μεγάλας (I), εἴτε χωρὶς, ὅπερ σύνηθες ἐν ταῖς Ἐνοριακαῖς Ἐκ- κλησίαις, ἡ τάξις, λέγομεν, αὕτη εἶναι ἡ ἐν τῇ διατάξει τῆς Ἱε- ροδιακονίας τοῦ Πατριάρχου Φιλοθέου καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐχολο- γίου τυπομένη. Τῇ τάξει δὲ ταύτῃ συμφωνεῖ καὶ ἡ περιγραφή τῶν Ἀκολουθιῶν παρὰ Συμεῶν Θεσσαλονίκης. Ἄλλ' ὁ αὐτὸς περι- γράφει καὶ τὰς ἀσματικὰς Ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθροῦ καὶ Ἑσπε- ρινοῦ, καὶ σημειοῖ ὅτι αὗται εἶναι ἀρχαιότεραι τῶν τότε συνήθως

δὲ μᾶλλον δειχθήσεται ἡ στενωτέρα συνάρησις τοῦ Ὁρθροῦ καὶ Λειτουργίας ἐν τῇ Ἀσματικῇ Ἀκολουθίᾳ αὐτοῦ.

(4) Ἐν Ῥωσίᾳ πολλοχῶς τελεῖται ἡ μικρὰ Ὀλουκτία ἐνοουμένων τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ Ὁρθροῦ συντόμως κατὰ πᾶν Σάββατον ἐσπέρας καὶ κατὰ τὰς ἐσπέρας τῶν ἐπιστῆμων ἐορτῶν. Ἐν ταῖς Ἱεραῖς Μοναῖς τελεῖται πλήρης Ἀγρυπνία.

ἐν χρήσει καὶ ἐτελοῦντο ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι μόνον (Κωνσταντινουπόλει, Ἀντιοχείᾳ, Θεσσαλονίκη κτλ.), καὶ ὅτι μόλις ἐν Θεσσαλονίκη ἐτελοῦντο τότε αἱ εἰρημέναι Ἀκολουθίαι, ἐνῶ ἀλλαγῶ ἐπαυσαν διὰ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων καὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων, ἐξ οὗ σύγχυσις καὶ ἑλλειψις ἐξῴδων ἐπῆλθον· διότι κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Συμεῶνος ἀπαιτοῦνται πολλοὶ ψάλμοι διὰ τὴν ἁσματικὴν Ἀκολουθίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἐπεκράτησε τὸ ἱεροσολυμιτικὸν Τυπικὸν (τοῦ ἁγίου Σάββα καὶ Δαμασκηνοῦ), ὡς ἀπλούστερον, διότι ἐπικρατεῖ ἡ ἀναγνώσις.

Ἐν τῷ ἁσματικῷ Ἑσπερινῷ καὶ τῷ Ὁρθρῷ πάντες οἱ ἐν χρήσει ἐκεῖ ψαλμοὶ ἐψάλλοντο μετὰ ὑποψαλμάτων καὶ ἐρμυνίων, ἔλειπον αἱ ἐννέα ᾠδαὶ καὶ μόνη ἡ τῶν τριῶν παιδῶν ἦν ἐν χρήσει· ἐψάλλοντο Ἀντίφωνα ὡς ἐν τῇ Λειτουργίᾳ, ἐτελοῦντο Εἰσοδοὶ, τὸ Ἑωθινὸν Εὐαγγέλιον ἀνεγινώσκετο μετὰ τοὺς Αἶνους (ἐξ οὗ καὶ τὰ Ἑωθινὰ Δοξαστικά), ἔλειπον τὰ ἀναγνώσματα τοῦ ψαλτηρίου (Καθίσματα), ἔλειπον καὶ οἱ Κανόνες καὶ τὰ Τροπάρια καὶ προσετέθησαν ὕστερον. Βεβαίως κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Συμεῶνος ἡ ἁσματικὴ αὕτη τάξις εἶναι ἀρχαιοτάτη, καὶ πολλὰ προῆλθον τῆς συνήθους Ἀκολουθίας, οἷον το ὑπόψαλμα τῶν Αἰνῶν «Σοὶ πρέπει ὕμνος τῷ Θεῷ» καὶ τὰ τοιαῦτα· ἀλλὰ δὲν προῆλθον καὶ πάντα ἐκ τῆς ἁσματικῆς Ἀκολουθίας, οὐδὲ εἶναι μεταγενέστερα· διότι τᾶλλα ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ Τυπικοῦ, ἕπερ εἶναι ἀρχαιότατον. Μόνον δὲ τὰ τροπάρια καὶ οἱ Κανόνες κατέστησαν αὐτὸν ἁσματικώτερον. Ὡστε ἡ νῦν τάξις τῶν Ἀκολουθιῶν τοῦ Ὁρθρου καὶ Ἑσπερινοῦ προῆλθεν ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν δύο ἀρχαίων Τυπικῶν, ὡς ἀνεπτύχθησαν ἀμφότερα διὰ τῆς προόδου τῆς Ὑμνολογίας.

§ 27. Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ.

Ὁ Ἑσπερινὸς εἶναι, ὡς εἴρηται, ἀρχὴ τῆς ἐπιούσης ἡμέρας καὶ ἑορτῆς, εἶναι δ' ἅμα καὶ ἑσπερινὴ δέησις. Ἡ δὲ Ἀκολουθία αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀπλῆ ὡς ἐν ταῖς ἐργασίμοις ἡμέραις τῆς ἑβδομάδος, ἢ ἁσματικὴ καὶ ἐκτενεστέρα ὡς ἐν ταῖς ἐπισήμοις ἑορταῖς, ὅτε

καὶ δύο εἶναι Ἑσπερινοὶ ὁ μικρὸς καὶ ὁ μέγας. Καὶ ὁ μὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸν ἀπλοῦν Ἑσπερινόν, καὶ τελεῖται ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς, συναπτόμενος μετὰ τῆς Ἑνάτης Ὁρας (τῆ τρίτῃ ὥρᾳ Μ. Μ. καθ' ἡμᾶς). Ὁ δὲ Μέγας συνάπτεται ἐκεῖ μετὰ τοῦ Ὁρθρου καὶ ἀποτελεῖ τὴν Ἀγρυπνίαν, ἧτις ἀρχεται μετὰ τὴν ἕκτην μετὰ Μεσημβρίαν ὥραν, ἢ καὶ βραδύτερον. Ἐν ταῖς Ἐνοριακαῖς ὁμοῖα Ἐκκλησιαστικῶν μόνον ὁ Μέγας Ἑσπερινὸς τῶν τε Κυριακῶν καὶ τῶν ἐπισήμων ἑορτῶν ψάλλεται καὶ συνημμένος τῇ Ἑνάτῃ Ὁρᾷ. Ὁ δὲ Ὁρθρος ψάλλεται ἐν τῷ οἰκίῳ καιρῷ, τὸ πρῶτὸν δηλονότι.

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ὅτι τρία εἶδη Ἑσπερινοῦ ἔχομεν, τὸν ἀπλοῦν, τὸν Ἀσματικὸν ἀνευ ὁλονοκτίας καὶ τὸν μετὰ ταύτης, ἠνωμένον δηλ. μετὰ τοῦ Ὁρθρου. Ἀνεκμνηστῆρον δὲ ὅτι ὁ Ἑσπερινὸς καθόλου φέρει τὸν τύπον τῆς λειτουργίας, ἧτις ἐνίοτε τελεῖται ἄχρι τοῦδε ἐν αὐτῷ. Τελεῖται δὲ ἡ μὲν τοῦ Μ. Βασιλείου ἐν ταῖς Παραμοναῖς τῶν Χριστουγέννων καὶ Θεοφανείων καὶ τῇ Μ. Πέμπτῃ καὶ τῷ Μ. Σαββάτῳ, ἢ δὲ Προηγιασμένη ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν Ἑβδομάδων τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.

α) Περὶ τοῦ μικροῦ Ἑσπερινοῦ.

Ὁ μικρὸς Ἑσπερινὸς, ὁ καθ' ἑκάστην τελοῦμενος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἶναι, ὡς εἴρηται, συντομώτερος καὶ συνάπτεται μετὰ τῆς Ἑνάτης Ὁρας.

1) Πᾶσα ἀρχὴ προσευχῆς ἀπὸ δοξολογίας τοῦ Θεοῦ γίνεται, καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἑσπερινοῦ γίνεται διὰ τοῦ «Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ.» Μετὰ τοῦτο ἀναγιγνώσκεται ὁ προοιμιακὸς λεγόμενος ψαλμὸς (διότι εἶναι προοίμιον) καὶ εἶναι ὁ ποιητικώτατος ἐκεῖνος ψαλμὸς (ὁ 103) «Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον· Κύριε ὁ Θεὸς μου ἐμαγαλύνθης σφόδρα.» ἐν ᾧ δοξολογοῦνται μὲ ἀπαράμιλλον ὕψος καὶ κάλλος ἡ πανσοφία καὶ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ. Προτάσσεται δὲ ἡ δοξολογία ἡ ἐναρκτήριος τῶν προσευχῶν, τὸ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν.»

Μετὰ ταῦτα γίνεται δέησις διὰ τῆς μεγάλης Συναπτῆς λεγο-

μένης (1), ἣτις καὶ Εἰρηνικά λέγεται, διότι μετ' εἰρήνης προσκαλεῖ ἡμᾶς νὰ δεηθῶμεν καὶ ὑπὲρ τῆς ἀνωθεν εἰρήνης καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν προσκαλεῖ ἡμᾶς νὰ δεηθῶμεν κατὰ πρῶτον ὁ Ἱερεὺς ἢ ὁ Διάκονος (ὅταν λειτουργῇ). Ἐν δὲ τῇ αἰτήσει ταύτῃ καὶ ταῖς ἐπομέναις ἀπαντᾷ ὁ χορὸς τῶν ψαλτῶν ἐξ ἑαυτοῦ τε καὶ τοῦ λαοῦ διὰ τῆς συντόμου δεήσεως, «Κύριε ἐλέησον». Αἰτούμεθα δὲ παρακατιόντες ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος Κόσμου, εὐσταθείας τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς τῶν πάντων ἐνώσεως ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου καὶ τῶν συνελθόντων ἐν αὐτῷ ὑπὲρ τῶν Βασιλείων, τοῦ Ἐπισκόπου καὶ παντός τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ὑπὲρ πάσης πόλεως καὶ χώρας ὑπὲρ εὐκρασίας ἀέρων, εὐφορίας τῶν καρπῶν τῆς γῆς καὶ καιρῶν εἰρηνικῶν ὑπὲρ πλεόντων, ὄδοιπορούντων, νοσούντων, καμνόντων, αἰχμαλώτων καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ βυσθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως, ὀργῆς, κινδύνου καὶ ἀνάγκης. Μετὰ ταῦτα, μνημονεύσαντες τῆς Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων, προσκαλούμεθα ὅπως παραθῶμεθα ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους καὶ πάντα τὴν ζωὴν ἡμῶν Χριστῷ τῷ Θεῷ. Εἰς τοῦτο δὲ ἀπαντῶμεν τὸ «Σοὶ Κύριε», ἣτοι παρατιθέμεθα τῷ Κυρίῳ. Διὰ τοῦτου ἐπιστραγίζεται ἡ Μ. Συναπτή, ὡς καὶ πάντα ἄλλη δεήσις, πάσας δὲ (καὶ τὰς μυστικὰς εὐχὰς εἰς τὰς ἐκφωνήσεις) ἐπιστραγίζει ὁ Ἱερεὺς διὰ συντόμου δοξολογίας τῆς Τριάδος. Εἶναι δὲ πολλαὶ αἱ δοξολογαί αὗται, ἀλλὰ κυρίως εἶναι ποικιλία ἐκφράσεων. Ὁ δὲ λαὸς ἐπιστραγίζει αὐτὰς διὰ τοῦ «Ἀμήν».

Μετὰ ταῦτα ψάλλονται τέσσαρες ψαλμοὶ (140, 141, 129, 116), γενομένης ἀρχῆς ἀπὸ τοῦ «Κύριε ἐκέκραξα», ὃν αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ (2, 59. 8, 37) ἐπιλύχουν ἀποκαλοῦσι, καὶ ἐψάλλετο ἀνάκλαθεν ἐν τῇ ἑσπερινῇ προσευχῇ. Ψάλλονται δὲ οὗτος καὶ οἱ λοιποὶ ἐναλλάξ κατὰ στίχον ὑπὸ τῶν χορῶν καὶ εἰς τοὺς ἑξ

(1) Εἶδομεν καὶ ἄλλοτε ὅτι πᾶσα ἀνέγνωσις διὰ δεήσεως καὶ δοξολογίας ἔπρεπε νὰ μεσολαθῆται, καὶ ἴσως ἐντεῦθεν ὠνομάσθη Συναπτή καὶ ἡ δεήσις αὕτη, ὡς συναπτόμενη τῇ προηγουμένῃ ἀναγνώσει ἢ ψαλμῳδίᾳ. Ἴσως ὅμως σημαίνει καὶ σύνολον.

τελευταίους στίχους επισυνάπτονται ἐκάστῳ αὐτῶν ἕξ στιχηρά, τρία τῆς ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος (ἐκ τῆς Παρακλητικῆς κατὰ τὸν τυχόντα ἤχον) καὶ τρία τοῦ μνημονευομένου Ἁγίου (ἐκ τῶν Μηναιῶν), ἢ δύο καὶ τέσσαρα, ἂν ἐν τῷ Μηναιῶ εἶναι πλεονότερα Στιχηρά.

2) Μετὰ ταῦτα παρλειπομένης τῆς Εἰσόδου ἀναγινώσκειται (ὁ ψαλλόμενος ἐν Μ. Ἑσπερινῶ) ἀρχαῖος ὕμνος «Φῶς Ἰλαρὸν» καὶ εἶτα ψάλλονται τὰ Προκείμενα τῆς ἡμέρας (στίχοι), ἅτινα ἕξ ἀρχαιοτάτων χρόνων προηγουδὸν τῶν Ἀναγνώσμάτων. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐν τῷ μικρῷ Ἑσπερινῶ οὔτε Ἀναγνώσματα εἶναι, οὔτε ἀνάμνησις Λειτουργίας, διὰ τοῦτο, οὔτε ἡ ἐκτενὴς δέησις λέγεται «Εἶπωμεν πάντες ἕξ ὅλης τῆς ψυχῆς» εἰς ἣν τρίς τὸ «Κύριε ἐλέησον» ἐπιλέγεται, καὶ ἐν ἧ καὶ δέησις ὑπὲρ τῶν Κεκοιμημένων γίνεται. Λοιπὸν εὐθὺς μετὰ τὰ Προκείμενα (ὄρα Ὁρολόγιον) ἀναγινώσκειται ἡ δέησις ἡ συναπτομένη καὶ μετὰ τῆς μεγάλης Δοξολογίας, τὸ «Καταξίωσον, Κύριε, ἐν τῇ ἑσπέρᾳ ταύτῃ».

Μετὰ ταῦτα ἐπεται ἡ συμπληρωτικὴ τῆς ἐκτενοῦς δεήσεως, ἀρχομένης διὰ τοῦ «Πληρώσωμεν τὴν ἑσπερινὴν δέησιν ἡμῶν τῷ Κυρίῳ». Εἰς τὰς αἰτήσεις δὲ τῆς παρακλήσεως ταύτης ἀπαντᾷ ὁ Χορὸς τὸ «παράσχου Κύριε» (ὁδός, Κύριε). Παροτρυνόμεθα, ἵνα αἰτησώμεθα παρὰ Κυρίου τὴν ἐσπέραν πᾶσαν τελείαν, ἀγίαν, εἰρηνικὴν καὶ ἀναμάρτητον· Ἁγγελον Εἰρήνης πιστὸν δὴγηδόν, φύλακα τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν· συγγνώμην καὶ ἄφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν· τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν· τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐν εἰρήνῃ καὶ μετανοίᾳ ἐκτελέσαι· χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἀνώδυνα, ἀνεπαίσχυντα, εἰρηνικὰ καὶ καλὴν ἀπολογίαὴν τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ. Ἐπισφραγίζεται δὲ καὶ ἡ αἴτησις αὕτη δι' ὧτων καὶ ἡ μεγάλη Συναπτὴ, ὡς εἴρηται. Κατόπιν δὲ ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς διὰ τῆς εὐχῆς τῆς κεφαλοκλισίας, προοιμιαζόμενος αὐτὴν διὰ τοῦ ἀσπασμοῦ «Εἰρήνη πᾶσι», εἰς ὃ ἀπαντᾷ ὁ Χορὸς «Καὶ τῷ πνεύματί σου» (ἃς ἦναι δηλ.). Ὁ δὲ ἱερεὺς (ἢ ὁ Διάκονος) «Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν». Ὁ Χορὸς «Σοὶ Κύριε», ἦτοι κλίνωμεν τὰς κεφαλὰς. Ὁ ἱερεὺς εὐχεται ἵνα ὁ κλίνας οὐρανοῦς

καὶ καταβάς ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἐπίδη ἐπὶ τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ, ὅτινες ὑπέκλιναν αὐτῷ τὰς κεφαλὰς, μὴ ἀναμένοντες ἐξ ἀνθρώπων βοήθειαν, ἀλλὰ τὸ παρ' αὐτοῦ ἔλεος, ἵνα διαφυλάξῃ ἐν παντί καιρῷ καὶ κατὰ τὴν παρουσίαν ἐσπέραν καὶ τὴν προσιοῦσαν νύκτα ἀπὸ παντός ἐχθροῦ, ἀπὸ πάσης ἀντικειμένης ἐνεργείας καὶ διαλογισμῶν ματαίων καὶ ἐνθυμήσεων πονηρῶν. Ἐῖτα δὲ δι' ἐκρώνου δοξολογίας ἐπιστραγγίζεται καὶ ἡ εὐχὴ αὐτη.

3) Μετὰ ταῦτα ψάλλονται τὰ Ἀπόστιχα ἐκ τῆς Παρακλητικῆς, ἅτινα ἐπεκλήθησαν οὕτω, διότι τὰ τροπάρια ταῦτα ψάλλονται μετὰ στίχων (ἔρα ὠρολόγ.), ἐνῶ τὰ τῆς προηγουμένης Λιτῆς ἐν τῷ Μ. Ἐσπερινῷ ψάλλονται ἀνευ στίχων. Διότι ἴσως κατ' ἀρχὰς δὲν ἦσαν πολλὰ ταῦτα. Ἐπιστραγγίζει δὲ τὰ Ἀπόστιχα ὁ λαμπρὸς Ὕμνος καὶ δέησις ἅμα Συμεῶν τοῦ Θεοδοῦχοῦ «Νῦν ἀπολύεις τὸν δούλόν σου, Δέσποτα» . . ., ὅστις εἶναι Ἀπολύσις (τέλους) τῆς Ἀκολουθίας κατάλληλος Ὕμνος. Ἀλλὰ πρὸ τῆς Ἀπολύσεως μικρὰ ἄλλη προσευχὴ προηγείται, ἀρχομένη διὰ τοῦ Τρισαγίου ὕμνου τῆς Τριάδος «Ἅγιος ὁ Θεός» καὶ καταλήγουσα εἰς τὸ «Πάτερ ἡμῶν», μεθ' ὃ ψάλλεται τὸ Ἀπολυτικίον τῆς ἡμέρας ἢ τὸ ἀρχαῖον «Θεοτόκε Παρθένε», ὅπερ νῦν τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ ψάλλεται. Μετὰ δὲ ταῦτα γίνεται ἡ Ἀπόλυσις, ἐν ἣ εὐχεται ὁ ἱερεὺς, ἵνα ὁ ὢν εὐλογητὸς Χριστὸς ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἐλεήσῃ καὶ σῶσῃ ἡμᾶς ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόνητος.

β) Περὶ τοῦ Μεγάλου Ἐσπερινοῦ.

Ὁ Μέγας Ἐσπερινὸς (ὁ Ἐσπερινὸς τῶν Κυριακῶν καὶ ἑορτῶν) ψάλλεται καὶ χωρὶς τοῦ Ὄρθρου καὶ μετ' αὐτοῦ.

1) Καὶ ἂν μὲν χωριστὸς ψαλῆ, τότε γίνεται ἀρχὴ διὰ τοῦ «Εὐλογητὸς ὁ Θεός» . . . ἂν δὲ μετὰ τοῦ Ὄρθρου διὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ὄρθρου «Δόξα τῇ ἁγίᾳ καὶ ὁμοουσίῳ, καὶ ζωοποιῷ, καὶ ἀδιαιρέτῳ Τριάδι» . . . Ἐν τῷ ἀρχαίῳ δὲ ἁγριατικῷ Ἐσπερινῷ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς Λειτουργίας «Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρὸς» . . . Προηγουμένως δὲ θυμιᾷ ὁ ἱερεὺς τὸν Ναόν κατὰ μί-

μην του Ἀρχιερέως ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, ὅστις κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἐξίλασμοῦ ἐπλήρου πρῶτον θυμιάματος (ὅπερ σύμβολον θεήσεως καὶ θυσία ἄμα) τὸ ἄδυτον τοῦ Ναοῦ καὶ εἶτα προσέφερε τὴν θυσίαν, βαντίζων διὰ τοῦ αἵματος τῶν ἱερείων τὸ ἄδυτον. Τὸ θυμιάμα ἐν τῷ χωριστῷ Ἑσπερινῷ γίνεται ψαλλομένου τοῦ «Κύριε ἐκέκραξα». Φέρει δὲ ὁ Ἱερεὺς ὁ ἱερουργῶν οὐ μόνον τὸ Ἐπιτραχήλιον, ἀλλὰ καὶ τὸ Φελώνιον.

Μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Ἀγρυπνίᾳ ὁ προοιμιακὸς ψαλμὸς ἀναγινώσκειται μέχρι τοῦ «Ἀνοίξαντός σου», ἐντεῦθεν δὲ ψάλλεται, καὶ τότε ὁ Ἱερεὺς λέγει μυστικῶς καὶ ἀσκεπῆς τὰς εὐχὰς τοῦ Λυχνικοῦ ἐνώπιον τῶν ἁγίων θυρῶν. Κατόπιν λέγει τὰ Εἰρηνικά ἢ αὐτὸς ἢ ὁ Διάκονος (ὅταν ὑπάρχη). Εἰς τὸν ἀσματικὸν Ἑσπερινὸν ἀντὶ τοῦ προοιμιακοῦ ἐψάλλοντο ἄλλοι ψαλμοὶ ἀντιφωνῶς, καὶ πρῶτον, μετὰ τὰ εὐθὺς λεγόμενα Εἰρηνικά, ἐψάλλετο ὁ ψαλμὸς «Κλῆνον, Κύριε, τὸ οὖς σου καὶ ἐπάκουσόν μου». Τὸ «Ἐπάκουσόν μου» δὲ τοῦτο μετὰ τοῦ «Δόξα σοι ὁ Θεός» προανέκρουεν ὁ ψάλτης, ὅτε ἐν τοῖς Εἰρηνικοῖς ἐν τέλει ἔλεγεν ὁ Ἱερεὺς «Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον» . . . Κατόπιν ἐν τῷ αὐτῷ ἀσματικῷ Ἑσπερινῷ μετὰ τὴν μικρὰν Συναπτὴν (1) ἐψάλλετο τὸ «Κύριε ἐκέκραξα, ἀλλὰ μετὰ ὑποψάλματος (ἐν ταῖς Κυριακαῖς) ἐν ἐκάστῳ στίχῳ «Τὴν ζωηρόρον ἔγερσιν, Κύριε, δοξάζομεν» ἢ αὐτὴν σωτήριόν σου ἔγερσιν» . . . Καὶ ἔπειτα ἡ Εἴσοδος.

Μετὰ τὸν Προοιμιακὸν καὶ τὰ Εἰρηνικά, ἀναγινώσκειται ἐν μὲν τῷ Ἑσπερινῷ τῆς Κυριακῆς ὅλον τὸ πρῶτον Κάθισμα τοῦ Ψαλτηρίου, ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς ἑορταῖς οἱ τρεῖς πρῶτοι ψαλμοί, οἵτινες καὶ ψάλλονται ἐν ταῖς Ἀγρυπνίαις. Ἀλλὰ κατὰ τὸ νέον Τυπικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῇ Παρασκευῇ καὶ Κυριακῇ Ἑσπέρας δὲν στιχολογεῖται τὸ ψαλτήριον. Ἀρχαιοτάτη δὲ συνῆθεια

(1) Ἡ μικρὰ Συναπτὴ, ἣτις πολλάκις ἐν ταῖς Ἀκολουθίαις ἐπαναλαμβάνεται, ἄρχεται διὰ τοῦ «Ἐτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου θεηθώμεν» καὶ ἐπιουανάττονται τὰ «Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον» . . . καὶ «Τῆς Παναγίας ἀχράντου» . . . μετὰ τῆς ἐκφωνήσεως. Ἐν ταῖς ἀσματικαῖς Ἀκολουθίαις εἰς τὸ «Ἀντιλαβοῦ» . . . ὑπεψάλλετο αὐτὴν Οἰκουμένην ἀλληλοῦται δὲ τὴν Οἰκουμένην σῶσον κτλ.

ἦν ἐν τῇ Ἀνατολῇ νὰ ἀναγινώσκωσι δώδεκα ψαλμούς τὸ Ἑσπέρας τοῦ Σαββάτου. Καὶ ἐν τῇ Ἀγρυπνίᾳ ὅλον τὸ Ψαλτήριον ἐψάλλετο, ἐξ οὗ καὶ οἱ Αἴνιοι ἐν τῷ Ὄρθρῳ προῆλθον, ὡς ἀφόμεθα (1).

2) Εἰς τὸ «Κύριε ἐκέκραξα» ψάλλονται δέκα μὲν τροπάρια τῷ Σαββάτῳ ἐσπέρας (προηγούμενα τὰ ἀναστάσιμα καὶ ἔπονται τὰ τοῦ Ἁγίου τῆς ἡμέρας), ἐξ δὲ ἐν ταῖς ἄλλαις ἑορταῖς. Οὕτω δὲ περατοῦται τὸ προοίμιον τοῦ Ἑσπερινοῦ, μεθ' ὃ γίνεται ἡ Εἴσοδος μεθ' ἀπλοῦ θυμιάματος ἢ καὶ μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅταν τελῆται Λειτουργία μετὰ ταῦτα. Ἐκ τούτου δὲ φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἡ Εἴσοδος αὕτη τοῦ Ἑσπερινοῦ ἐκ τῆς Λειτουργίας· ἐκεῖ εἶναι δύο πράξεις, ἡ εἴσοδος τῶν ἱερῶν εἰς τὸν Ναόν (2) καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ Σκευοφυλακίου μετὰ τιμῆς (λαμπάδων καὶ ὀρθίας ὑπαντήσεως) μεταφορὰ τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς ἀνάγνωσιν. Διὰ τοῦτο καὶ ἀναδεικνύων τὸ Εὐαγγέλιον ἐκφωνεῖ τὸ «Σοφία», εἶτα δὲ τὸ «ὄρθοι»· διότι ὄρθιοι ὑπῆντων οἱ πιστοὶ τῷ Εὐαγγελίῳ ὡς αὐτῷ τῷ Χριστῷ, καὶ ὄρθιοι ἤκροῶντο. Ἐνθ' ἐν τοῖς λοιποῖς ἀναγνώσμασιν ἠδύνατο νὰ καθῆνται.

Μετὰ τὸ Προκείμενον τῆς ἡμέρας ἢ τῆς ἑορτῆς ἀναγινώσκονται ἐκ τῆς Π. Διαθήκης ἀναγνώσματα (ὅταν ἢ Λειτουργία, καὶ ὁ Ἀπόστολος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον) καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ἐκτενὴς καὶ ἡ συμπλήρωσις μετὰ τῆς κεφαλοκλισίας.

3) Μετὰ δὲ ταῦτα τελεῖται ἡ Λιτὴ λεγομένη (Λιτὴ ὑπάρχει

(1) Ἐντὶ τοῦ πρώτου Καθίσματος τοῦ Ψαλτηρίου ἐν τῇ Προηγουμένῃ ἀναγινώσκονται αἱ ψαλμοὶ τῶν Ἀναβαθμῶν, ἧτοι οἱ ψαλμοὶ ἐκεῖνοι, οὓς ἔψαλλον ὡς προοιμιακοὺς ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος, ὅτε συνήγετο ὁ λαὸς τῷ Πάσχα. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ἐν ἄλλοις Ἑσπερινοῖς ἀνεγινώσκοντο αἱ ψαλμοὶ αὗται, ἐκ τῶν ψαλμῶν 119—133 συνιστάμενοι.

(2) Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν τῷ Νάρθηκι ἐτελοῦντο αἱ κοιναὶ προσευχαί. Εἰσέρχοντο δὲ εἰς τὸν Ναόν, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε ἦν στενωπότερος, ὅτε ἐμελλε νὰ τελεσθῇ Λειτουργία. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς μέγχι τῆς Εἰσόδου μένει ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ Βήματος, ὅπερ ἐπέχει νῦν τὸν τόπον καὶ τοῦ ναοῦ. Ἐν τῷ χωριστῷ δὲ Ἑσπερινῷ προσφέρεται θυμιάμα, ψάλλομένου τοῦ «Κύριε ἐκέκραξα»: ὥστε κατὰ τὴν εἴσοδον προσφέρεται εἰς τὸ θυσιαστήριον τὸ σύμβολον τῆς δεήσεως.

εις ἑλας τὰς ἄλλας ἑορτὰς πλὴν τοῦ Πάσχα καὶ τῶν Κυριακῶν). Μόνον ἐν ταῖς ὀλονυκτίαις ψάλλεται ἡ Λιτὴ μετὰ τὴν εὐχὴν τῆς κεραλοκλισίας. Ἄλλως ψάλλεται ἀντὶ Μεσονυκτικοῦ πρὸ τοῦ Ὁρθρου. Τελεῖται δὲ ἡ Λιτὴ ὀπίσθεν τοῦ Ἀμβωνος, δηλ. ἐν τῷ Νάρθηκι, ὅπου συνήθως αἱ κοιναὶ προσευχαὶ ἐτελοῦντο. Εἶναι λοιπόν, ὡς εἶρηται καὶ ἄλλοτε, εἶδος λιτανείας, καὶ ἀρῶν ψαλῶσιν ἀνευ στίχων τὰ τροπάρια (ὕμνοι τῆς ἑορτῆς), γίνεται δέησις μεγάλη (ἐξ οὗ καὶ Λιτὴ) μετ' ἐπικλησίως πάντων τῶν Ἁγίων καὶ τοῦ ἑορταζομένου ἐν τέλει (1). Εἶτα δὲ ψαλλομένων τῶν Ἀποστίχων, εἰσέρχονται οἱ λιτανευόντες εἰς τὸν Ναόν, καὶ προτιθεμένων ἐν τῷ μέσῳ πέντε ἄρτων καὶ οἴνου καὶ ἐλαίου, γίνεται μετὰ τὸ Τρισάγιον καὶ τὸ «Θεοτόκε Παρθένε» ἢ τὸ Ἀπολυτίκιον (ἐν ταῖς Δεσποτ. καὶ Θεομ. ἑορταῖς) ἡ εὐλογία τῶν πέντε ἄρτων, μεθ' ἧ ἀναγινώσκειται ὁ ψαλμὸς (33^{ος}) μέχρι τοῦ «Πλοῦσοι ἐπτώχευσαν καὶ ἐπέινασαν» (ἡ μόνος ὁ στίχος οὗτος ψάλλεται)· μεθ' ἧ ὁ ἱερεὺς, ἱστάμενος ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν καὶ βλέπων πρὸς δυσμὰς, εὐλογεῖ διὰ τοῦ «Εὐλογία Κυρίου ἐφ' ὑμᾶς τῇ αὐτοῦ χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ, πάντοτε, νῦν. . .» Μετὰ ταῦτα ἡ ἀνάγνωσις ἐν καιρῷ τῆς τῶν ἄρτων μεταλήψεως, ἡ ἀμέσως ἀνάγνωσις τοῦ Ἐξαψάλμου (δηλ. τῆς ἀρχῆς τοῦ Ὁρθρου). Καὶ ταῦτα μὲν ἂν ᾖναι ὀλονυκτία· ἄλλως γίνεται ἀπόλυσις μετὰ τὸ Τρισάγιον καὶ Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας. Οὕτω δὲ τελεῖται, ὡς εἶρηται, ὁ Ἑσπερινὸς ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις πάντοτε (ἀνευ δηλ. ὀλονυκτίας) καὶ τῷ Σαββάτῳ ἑσπέρας

(1) Ἐν τῇ Ἀσματικῇ Ἀκολουθίᾳ τοῦ Ἑσπερινοῦ μετὰ τὴν Εἰσοδὸν ἐγένετο δέησις καὶ μετὰ ταῦτα ἐψάλλοντο τρεῖς μικρὰ Ἀντίφωνα ὡς ἐν τῇ Λειτουργίᾳ, δηλ. ὀλίγοι στίχοι μετὰ τῶν ἐφύμνιων τῆς Λειτουργίας εἰς μὲν τὸ «Ἠγάπησα ὅτι εἰσακούσεται Κύριος» τὸ ἐφύμνιον «Ταῖς προσβάσις τῆς Θεοτόκου» . . . Εἰς δὲ τὸ δεύτερον ἀντίφωνον «Ἐπίστευσα δι' ἧ ἐλάλησα . . .» «Σῶσον ἡμᾶς, Ἰησὺ Θεοῦ» καὶ τὸ «Ὁ Μονογενὴς Υἱὸς . . .» ἐν τέλει. Εἰς δὲ τὸ τρίτον «Αἰνεῖτε τὸν Κύριον πάντα τὰ ἔθνη» τὸ «Ἄγιος ὁ Θεός . . .» Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐκφώνησις τῆς ἐν τῷ μεταξύ μικρᾶς Συναπτῆς ἔχει οὕτως: «Ὅτι ἅγιος εἰ ὁ Θεὸς ἡμῶν». Μετὰ δὲ τὴν Λιτὴν καὶ τὰ Ἀπόστιχα ἐγένετο ἀνάγνωσις ἀφορώσα τὰ τῆς ἑορτῆς.

ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς. Ἐν ταύταις κατὰ τὰς λοιπὰς ἐπισήμους ἑορτὰς γίνεται ὀλονυκτία ἀρχομένη, ἐλίγον πρὸ τοῦ Μεσονυκτίου. Ἐν Ῥωσσίᾳ δὲ ὀλονυκτία μὲν γίνονται ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι 14 Σεπτεμβρίου, ἀρχόμεναι ἀφ' ἑσπέρας (αὗται γίνονται συντόμως δι' ὅλου τοῦ ἔτους ἐν ταῖς κατ' οἶκον Ἐκκλησίαις). Ἀπὸ δὲ τοῦ Σεπτεμβρίου μέχρι τοῦ Πάσχα ψάλλονται χωριστοὶ ὁ Ἐσπερινὸς καὶ Ὁρθροσ.

Σημειωτέον δὲ ὅτι τελοῦνται ἐνίοτε καὶ πλήρεις ὀλονυκτίαι, ἧτοι Ἀγρυπνίαι ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς· ἡ διαφορὰ δὲ εἶναι ὅτι ἀρχονται ἐνωρίτερον τῆς Ἀκολουθίας, καὶ τότε μεταλαμβάνουσιν ἐν τῷ Νάρθηκι τῶν εὐλογηθέντων ἄρτων καὶ τοῦ οἴνου πρὸς στήριξιν εἰς τὴν μετὰ ταῦτα Ἀκολουθίαν. Τότε δὲ λαμβάνει χώραν καὶ ἀνάγνωσις, πρὶν γένηται ἀρχὴ τοῦ Ἐξαψάλμου.

§ 28. Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου.

Καὶ ἡ Ἀκολουθία αὕτη ὠνομάσθη ἀπὸ τῆς ὥρας καθ' ἣν τελείται, δηλ. ἀπὸ τῆς ὥρας καθ' ἣν ἠγείροντο τὸ πάλαι ἀπὸ τοῦ ὕπνου (πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ Ἡλίου). Ἐπειδὴ δὲ ἀνέκαθεν ἠγιάζετο διὰ προσευχῆς ἡ ὥρα αὕτη καὶ ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ μετὰ τῆς κοινῆς προσευχῆς ἠνώθη, ὡς εἴρηται, ἡ Λειτουργία (ὡς ἐν τῷ Π. Νόμῳ ἡ Θυσία μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ Ἡλίου), διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου φέρει καὶ τὸν τύπον τῆς Λειτουργίας, ὅπερ ἔτι καταφανέστερον εἶναι ἐν τῷ ἁσματικῷ λεγομένῳ Ὁρθρῳ, τουτέστιν ἐν τῷ Ὁρθρῳ τῷ τελουμένῳ ἄλλοτε ἐν ταῖς μεγάλας πόλεσι, διότι ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς ἐπεκράτουν μᾶλλον, ὡς εἴρηται καὶ ἄλλοτε, ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἡ ἀπλῆ ψαλμωδία τῶν ψαλμῶν.

Ἐξ ἀμφοτέρων τῶν τάξεων τούτων προῆλθεν ἡ τῆς παρ' ἡμῖν Ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου. Ἐπὶ κεφαλῆς αὐτοῦ ἵσταται ὁ ἀρχαῖος ὀρθρινὸς ψαλμὸς «ὁ Θεὸς ὁ Θεός μου πρὸς σέ ὀρθρίζω», ἐπισφραγίζουσιν δὲ οἱ Λῆνοι, δηλ. οἱ τελευταῖοι ψαλμοὶ τοῦ Ψαλτηρίου, ὅπερ ὅλον δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τῆς Κυριακῆς ἐψάλλον καὶ ἀνεγίνωσκον τὸ πάλαι ἐν ταῖς ἱεραῖς Μο-

ναίς τῆς Ἀνατολῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἐντὸς τοῦ Ὁρθρου ἀναγι-
νώσκονται καὶ καθ' ἑκάστην καὶ ἐν ταῖς ἑορταῖς Καθίσματα τοῦ
Ψαλτηρίου. Ἄλλ' ἅμα ἀναγινώσκονται καὶ Συναξάρια κατ' ἀρ-
χαιοτάτην συνθήειαν, καθ' ἣν δι' ἐγκωμίων ἐπανηγουρίζοντο οἱ
ἑορταζόμενοι καὶ ἀνεγινώσκοντο οἱ βίοι αὐτῶν, ἐξ ὧν προήλθον
τὰ κληθέντα Συναξάρια. Ἡ εἰσόδος δὲ ἐν τῷ ἀσματικῷ Ὁρθρω,
ἢ ἀνάγνωσις τοῦ Εὐαγγελίου καὶ εἴ τι ἄλλο ὑποδηλοῦσι τὴν Λει-
τουργίαν, ἧτις ἠδύνατο ἀμέσως νὰ ἐπισυναφθῇ τῷ Ὁρθρω.

Δῆλον δ' ἐντεῦθεν, διὰ τί καὶ πολλὴν ὁμοιότητα ἔχει ὁ Ὁρθρος
πρὸς τὸν Ἑσπερινόν, ἃν καὶ ἅμα διαφέρει· δῆλον καὶ διὰ τί ἐν
τῇ Λειτουργίᾳ τῶν ἀπλῶν ἑορτῶν ψάλλονται δύο ᾠδαὶ τοῦ Κα-
νόνο, ἐξ οὗ ἐτι μᾶλλον καταφαίνεται ἡ στενωτέρα ἄλλοτε συνά-
φεια τοῦ Ὁρθρου μετὰ τῆς Λειτουργίας.

Ὡς ὁ μικρὸς Ἑσπερινὸς εἶναι ἐπιτομὴ τοῦ μεγάλου, οὕτω καὶ
ὁ Ὁρθρος τῶν ἑορτῶν συντέμνεται ἐν τῷ καθ' ἡμέραν Ὁρθρω,
ὅπου πολλὰ παραλείπονται καὶ τὰ ψαλλόμενα ἀναγινώσκονται,
ὡς οὐ κανόνες κτλ. Ἐν δὲ ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις ὁ Ὁρθρος
τῶν ἑορτῶν κατήνησεν ἀπλῶς ἀσματικός, τῶν Καθισμάτων καὶ
τῶν Κανόνων ἀναγιωσκομένων πρὸ τοῦ Ὁρθρου ὑπὸ τῶν
ἱερέων.

α) Περὶ τοῦ Ὁρθρου τῶν ἑορτῶν.

Δυνατὸν νὰ διαιρηθῇ ὁ Ὁρθρος εἰς τρία μέρη, εἰς τὸ προσί-
μιον, εἰς τὸ τῆς ἀναγιώσεως τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ τέλος εἰς τὰ
τῶν Αἴνων.

1) Πῶς μὲν συνδέεται ὁ Ὁρθρος μετὰ τοῦ Ἑσπερινοῦ εἰς ὁ-
λωνυχίαν, εἶδομεν. Ὁ δὲ χωριστὸς Ὁρθρος τῶν ἑορτῶν ἀρχεται
διὰ τῶν δύο εἰσαγωγικῶν ψαλμῶν ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως, τοῦ 19
«Ἐπακούσαι σου Κύριε» καὶ τοῦ 20 «Κύριε ἐν τῇ δυνάμει
σου». Ταῦτα μὲν ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις λέγονται τῇ
Μ. Τεσσαρακοστῇ· συνήθως δὲ μετὰ τὸ Τρισάγιον λέγονται οἱ
δύο βασιλικοὶ ὕμνοι (1) «Σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου» καὶ «Ὁ ὁ-

(1) Ὅσῳκις εἰσῆγοντο εἰς τὸν Ναὸν οἱ Βασιλεῖς (εἰσῆγε δὲ ὁ Πατριάρ-
χος κρατῶν τῆς χειρὸς τὸν Βασιλέα), ἐγένετο ὁ πολυχρονισμὸς αὐτῶν, ἐξ

ψαλμῆς ἐν τῷ σταυρῷ». Μετὰ δὲ τὴν μικρὰν δέξιν ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς τὴν ἐναρκτήριον δοξολογίαν τοῦ Ὁρθρου «Δόξα τῇ ἁγίᾳ καὶ ἁμοουσίῳ . . .» καὶ εὐθὺς ἀναγινώσκεται ὁ Ἐξάψαλμος, ἐν ᾧ ὁ ἱερεὺς συναγινώσκει μουσικῶς τὰς ἑωθινὰς εὐχὰς (τὰς ἀντιστοίχους τοῦ Λυχνικοῦ ἐν τῷ Ἑσπερινῷ), ἐπισφραγιζομένης διὰ δοξολογιῶν, αἵτινες χρησιμεύουν ὡς ἐκφωνήσεις ἐν ταῖς διαφόροις Συναπταῖς τοῦ Ὁρθρου. Εἶναι δὲ ὁ Ἐξάψαλμος ἐν τῷ Ὁρθρῳ ὅτι ὁ προσημιακὸς ψαλμὸς ἐν τῷ Ἑσπερινῷ, καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῷ ἀσματικῷ Ὁρθρῷ (1) ἐψάλλοντο ὡς προσημιακοὶ ψαλμοὶ τρεῖς μετὰ τοῦ ὑποψάλματος «Δόξα σοι ὁ Θεὸς . . .» Ἐψάλλοντο δὲ ἐν τῷ Νάρθηκι, ἐξ οὗ κατανοοῦμεν, διὰ τί τὰς ἑωθινὰς εὐχὰς ἐξῶ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἀναγινώσκει ὁ Ἱερεὺς. Ἐν γένει οἱ προσημιακοὶ ψαλμοὶ ἀντεστοίχουν εἰς τὰς ᾠδὰς τῶν ἀναβαθμῶν, αἵτινες ἐψάλλοντο συναγομένου ἔτι τοῦ λαοῦ εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Σολομῶντος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἐξάψαλμος ἀναγινώσκεται καὶ ἐπέγει τόπον μᾶλλον ἑωθινῆς προσευχῆς, διὰ τοῦτο καὶ φῶτα πολλὰ δὲν ἀνάπτονται τότε, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα.

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἐξάψαλμου καὶ τὴν μεγάλην Συναπτὴν ψάλλεται τετράκις τὸ «Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου» μετὰ τῶν Ἀπολυτικίων, ἧτοι ὕμνων τῆς ἡμέρας. Διὰ τῆς νέας ταύτης δοξολογίας τοῦ ἐπιφανέντος Θεοῦ εἰς τὸν Κόσμον γίνεται κυρίως ἡ ἀρχὴ τοῦ Ὁρθρου (2). Μετὰ δὲ τοῦτο ἀναγινώσκονται δύο Καθίσματα

οἷ καὶ νοεῖται καὶ ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ Ὁρθρου ἢ διὰ πῶν βασιλικῶν ὕμνων. Ὁψόμεθα δὲ καὶ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τοιοῦτό τι.

(1) Καὶ ὁ ἀσματικὸς Ὁρθρος ἤρχετο διὰ τοῦ «Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρὸς . . .», ὥστε οἱ τρεῖς ψαλμοὶ ἐπέγειν τόπον Ἀντιφώνου. Ἦσαν δὲ ὁ 3 «Κύριε εἰ ἐπληθύνθησαν . . .» δι' αὐ ἄρχεται καὶ ὁ Ἐξάψαλμος, ὁ 62 «ὁ Θεὸς ὁ Θεός μου πρὸς σὲ ὀρθρίζω», ὁ ἀρχαιότατος ὀρθρινὸς ψαλμὸς, καὶ ὁ 13 «Ἴδοὺ δὴ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον», ὁ τελευταῖος δηλ. τῶν ἀναβαθμῶν ψαλμὸς. Εἶτα ἐπυσυνάπτετο ὁ Ἄμωμος, καθ' ὃν ἔθωμα ὁ Ἱερεὺς ὅλον τὸν Ναὸν καὶ ἐξέφερε τὸν σταυρὸν, μεθ' οὗ ἐτέλει τὴν Ἐξοδὸν ἐν τῷ ἐπομένῳ Ὑμνῷ τῶν τριῶν Παίδων.

(2) Τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ ἀντὶ τοῦ «Θεὸς Κύριος» ψάλλεται τὸ Ἄλληλούια μετὰ πῶν στίχων «Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει» (ἴσα Ἐρολόγιον).

τοῦ Ψαλτηρίου κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον, μεταλαβούμενα δηλ. διὰ συντόμων δεήσεων καὶ δοξολογίας (1). Εἶτα δὲ ἐπισυνάπτεται τῇ μὲν Κυριακῇ ὁ Ἄμωμος (ψαλμ. 118), ὁ μέγιστος τῶν ψαλμῶν καὶ ἀποτελῶν πλήρες Κάθισμα. Μετ' αὐτὸ ψάλλονται τὰ ἀντικαταστήσαντα νῦν τὸν Ἄμωμον Εὐλογητάρια. Ἐν τῷ Ἀμώμῳ δέ, τῷ ψαλμῷ τῷ ἐν τῷ Μετρονυκτικῷ ἐκάστης ἡμέρας, μακαρίζονται οἱ ἀμώμως παρευόμενοι ἐν νόμῳ Κυρίου. Ἀντὶ δὲ τοῦ Ἀμώμου ψάλλεται κατὰ τὰς ἄλλας Ἑορτὰς ὁ Πολυέλεος (δηλ. οἱ ψαλμοὶ 134 καὶ 135, ὧν ὁ τελευταῖος «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθὸς ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ» ἦν πασχάλιος (καὶ μέγα Ἀλληλούϊα ἐκαλεῖτο) καὶ ἀρχαιότατῃ ἦν ἡ γρῆσις αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς εἶδομεν ἄλλοτε (2).

(1) Τὰ Καθίσματα τοῦ Ψαλτηρίου ἀναγινώσκονται ἅπαντα ἐντὸς τῆς Ἑβδομάδος, ἐν μὲν ἐν τῷ Ἑσπερινῷ καὶ δύο ἐν τῷ Ὁρθρῳ. Κατὰ τὰς Ἑορτὰς ἀναγινώσκονται (ἢ ψάλλονται) οἱ τρεῖς ψαλμοὶ τοῦ πρώτου Καθίσματος, δηλ. ἡ πρώτη στάσις τοῦ Καθίσματος τοῦ Ἑσπερινῷ τῆς Κυριακῆς. Εἰς τὰς ἐν τῷ μεταξύ στάσεις ἐκάστου Καθίσματος, δι' ὧν ἐμμεσολαβεῖτο ἀνεκαθεν ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Ψαλτηρίου, λέγονται ἡ δοξολογία «Ἀλληλούϊα» (τρὶς) μετὰ τῆς ἐρμηνείας «Δόξα σοι ὁ Θεός», ἡ δέησις «Κύριε ἐλέησον» (τρὶς) καὶ τὸ «Δόξα Πατρί...». Ἐν τέλει δὲ τοῦ Καθίσματος τρισευδαται τὸ τριπλοῦν Ἀλληλούϊα καὶ γίνεται καὶ μικρὰ Συναπτὴ. Ἐπειδὴ δὲ ὀρθοστασίῳ ἐτελοῦντο αἱ δεήσεις, διὰ τοῦτο καὶ Στάσεις ἐκλήθησαν τὰ διαλείμματα τῶν ψαλμῶν τοῦ Καθίσματος. Ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν ἀναγινώσκονται τρία Καθίσματα ἐν τῷ Ὁρθρῳ, τρία ἐν ταῖς Ὁραῖς (τρίτη, ἕκτη καὶ ἐνάτη) καὶ ἐν τῷ Ἑσπερινῷ. Ἀλλ' ἐν τῷ Ἑσπερινῷ τῆς Τετάρτης καὶ Παρασκευῆς ἀναγινώσκονται αἱ φῦδαί τῶν Ἀναβαθμῶν. Ὅστε δις τῆς Ἑβδομάδος ἀναγινώσκειται τότε τὸ ὅλον Ψαλτήριον.

(2) Ἐν Ῥωσίᾳ ψάλλεται πάντοτε ὁ Πολυέλεος συντόμως (δηλ. στίχοι κινῆς αὐτοῦ, ὡς καὶ τοῦ Μακάριος ἀνὴρ, καὶ τοῦ Προοιμαικοῦ ψαλμοῦ) καὶ ἐν ταῖς Κυριακαῖς δηλονότι, ὅτε καὶ προηγείται τοῦ Ἀμώμου. Ψαλλομένου δὲ τοῦ Πολυελέου θυμιᾷ ὁ ἱερεὺς, καὶ εἰ μὲν ἐστὶ Κυριακὴ εἰσέρχεται εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα πρὸς ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου, ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις ἑορταῖς ἴσταται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ καὶ ἐνώπιον τῆς εἰκόνης θυμιᾷ, ψαλλομένων Μεγαλυναρίων, εἶτα δὲ καὶ ἐκεῖ ἀναγινώσκει τὸ Εὐαγγέλιον. Ψαλλομένου δὲ τοῦ Κανόνος, χρίει ἐλάϊον τοὺς προστερχομένους τῇ ἀγίᾳ εἰκόνι ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἀσπαζομένους αὐτήν.

2) Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Ὁρθρου ἀπαρτίζεται ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Εὐαγγελίου, τοῦ Ἑωθινοῦ μὲν ἐν ταῖς Κυριακαῖς, καταλλήλου δὲ ἐν ταῖς ἄλλαις ἑορταῖς.

Ἐν μὲν τῷ ἀσματικῷ Ὁρθρῷ ἐγένετο, ὡς προσημειώθη, Εἵσοδος μετὰ τὸν Ὕμνον τῶν τριῶν Παίδων τὸν ἐπισυναπτόμενον τῷ Ἀμώμῳ. Ἐφερε δὲ ὁ Ἱερεὺς τὸν Σταυρὸν (ἐφ' οὗ τρία ἀνημμένα κηρία) καὶ ἴστα αὐτὸν ἐπὶ τοῦ Ἀμβωνος, ἐφ' οὗ ἐγένετο ἀνάγνωσις καὶ μάλιστα τοῦ Συναξαρίου καὶ μετὰ τοῦτο ἐψάλλετο ὁ πεντηκοστός τῆς μετανοίας ψαλμός. Μετὰ δὲ τοῦτον ἤρχοντο οἱ Αἴνοι ὅτε καὶ Εἵσοδος μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἀνάγνωσις αὐτοῦ μετὰ τὴν Μ. Δοξολογίαν ἐγένετο, καὶ μετὰ ταῦτα αἱ δεήσεις μετὰ κερφαλοκλιτίας ὡς ἐν τῷ Ἑσπερινῷ καὶ ἀπόλυσις. Ὡς σημειοῦ δὲ ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, προσέθηκαν καὶ τοὺς Κανόνας μετὰ τοῦ ψαλμοῦ τῆς Μετανοίας καὶ τῶν Αἰνῶν διότι πανταχοῦ εἶχον εἰσαχθῆ μετὰ τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ Τυπικοῦ τοῦ ἐπικρατήσαντος. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι εἰς τοὺς Αἴνους εἰς ἕκαστον στίχον ἦν μετὰ τῶν διαφορῶν ὑποψαλμάτων καὶ τὸ «Δόξα τῷ δεῖξαντι τὸ φῶς» καὶ τὸ «Εὐλογητός Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, ὅτι ἐπεπκέφατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ», δηλ. ἐκ τῆς ὁδοῦ τοῦ Ζαχαρίου, ἣτις ἐν τῇ ἐνάτῃ τοῦ Κανόνος στιχολογεῖται.

Ἐν δὲ τῷ συνήθει νῦν Ὁρθρῷ ἀναγινώσκεται, ὡς εἴρηται, τὸ Ἑωθινὸν Εὐαγγέλιον, προομιαιζόμενον διὰ τῆς Ὑπακοῆς (ἐν ταῖς Κυριακαῖς) καὶ τῶν Ἀναβαθμῶν (τροπαρίων) καὶ τοῦ «Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον». Ἀναγινώσκει δὲ τὸ Εὐαγγέλιον ὁ Ἱερεὺς καὶ οὐχὶ ὁ Διάκονος· διότι κυρίως ὁ Ἱερεὺς ἱεουργεῖ ἐν τῷ Ὁρθρῷ, καὶ ἐν ταῖς μεγάλαις ἑορταῖς, ὡς εἶδομεν ἄλλοτε, οἱ Ἐπίσκοποι ἢ Ἱερεῖς ἀνεγίνωσκον τὸ Εὐαγγέλιον. Μετὰ ταῦτα, ψαλλομένου τοῦ «Ἀνάστασιν Χριστοῦ θεασάμενοι» (δι' οὗ προσκαλούμεθα νὰ προσκυνήσωμεν τὸν Σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν Ἀνάστασιν αὐτοῦ νὰ ὑμνήσωμεν) καὶ τοῦ πεντηκοστοῦ ψαλμοῦ τῆς μετανοίας, ἐξέρχεται ὁ Ἱερεὺς μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ φέρων αὐτὸ ἐπὶ τοῦ στήθους ἴσταται ἐν τῷ μέσῳ· τότε προσερχόμενοι οἱ πιστοὶ ἀσπάζονται τὸ Εὐαγγέλιον ὡς αὐτὸν τὸν Χριστὸν, ὑπομιμνήσκει δὲ τὸν ἀσπασμὸν τοῦ Πάτχα. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν ταῖς

Κυριακαίς, ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις ἑορταῖς ἀναγινώσκεται μὲν τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλὰ τοιαύτη εἶσοδος δὲν γίνεται, οὐδὲ ψάλλεται ὁ πεντηχοστός ψαλμός, ἀλλ' ἀναγινώσκεται μόνον· ψάλλονται δὲ μόνον τὰ ἐν τέλει τροπάρια «Ταῖς τῆς Θεοτόκου (τῶν Ἀποστόλων λέγεται τῆ Κυριακῇ) πρεσβείαις, ἐλεήμων, ἐξάλειψον τὰ πλήθη τῶν ἡμῶν ἐγκλημάτων» καὶ τὸ δοξαστικόν, ἅπερ εἶναι κατάλληλα ἐρῶντα τοῦ ψαλμοῦ τῆς μετανοίας.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ ἱερεὺς ἀναγινώσκων τὸ Ἑωθινὸν Εὐαγγέλιον, ἴσταται ἐκ πλαγίων τῆς ἀγίας Τραπέζης (ἐκ δεξιῶν)· τοῦτου ἀντίστοιχον ἔχουν καὶ ἄλλαι Ἐκκλησίαι· ἴσως δὲ ἐβωκεν ἀφορμὴν ἢ συμβολικὴ ἔννοια τοῦ ἀγγέλου τοῦ ἐπὶ τοῦ μνημείου κηρύξαντος τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου. Σημειωτέον καὶ τοῦτο ὅτι κατὰ τὸ Τυπικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ Ἐπίσκοποι ἀσπάζονται τὸ Εὐαγγέλιον, ψαλλομένου τοῦ στίχου «Ἴδοὺ γὰρ ἀλήθειαν ἠγάπησας . . .»

3) Τὸ τρίτον μέρος τοῦ Ὁρθρου ἀπαρτίζεται ἐκ τῶν Κανόνων, τῶν Αἰνῶν καὶ τῆς μεγάλης Δοξολογίας μετὰ τῆς δέησεως καὶ Ἀπολύσεως, ἐπισυναπτεται δὲ καὶ ἡ πρώτη Ὁρα.

Εὐθὺς μετὰ τὸν πεντηχοστόν ψαλμόν λέγεται ὑπὸ τοῦ Διακόνου ἡ δέησις τῆς Λιτῆς «Σῶσον ὁ Θεὸς τὸν Λαόν σου», καὶ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ ἱερέως ψάλλονται οἱ Κανόνες τῆς ἡμέρας, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι οἱ μὲν Κανόνες τοῦ Ὁρθρου ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν Λιτὴν τοῦ Ἑσπερινοῦ, οἱ δὲ Αἶνοι εἰς τὰ Ἀπόστιχα αὐτοῦ. Οἱ Εἱρμοὶ τῶν Κανόνων τῶν Μ. Ἑορτῶν ψάλλονται μεθ' ἐκάστην ὥδην ἀργῶς ὡς Καταβασαί (ἢ καὶ μετὰ τὸ τέλος τῶν Κανόνων)· ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις Ἑορταῖς ψάλλονται, ὡς Καταβασαί, οἱ Εἱρμοὶ τῶν Κανόνων τῆς Θεοτόκου «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου» κτλ. Ἄλλ' εἶδομεν ὅτι αἱ Καταβασαί τῶν Χριστουγέννων ἀρχονται ἀπὸ τῆς 21 Νοεμβρίου, ὅτι ὁ Πασχάλιος Κανὼν ψάλλεται μέχρι τῆς Ἀναλήψεως, ὅτι ὁ τῆς Ὑψώσεως ἀρχεται ἀπὸ α'. Αὐγούστου· ἐπομένως εἰς τὰς Ἑορτάς τὰς τυχαίας κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ τῶν μεθεόρτων τῶν εἰρημένων ἑορτῶν δὲν ψάλλονται αἱ Καταβασαί τῆς Θεοτόκου, ἀλλ' αἱ κατάλληλοι τῶν μεγάλων Ἑορτῶν. Μετὰ τὴν τρίτην ὥδην γίνεται μικρὰ αἴτησις

καὶ μετὰ ταῦτα ἀνάγνωσις, διὰ τοῦτο καὶ ἔπεται Τροπάριον, Κάθισμα λεγόμενον, ὡς καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Καθισμάτων τοῦ Ψαλτηρίου ἔπεται τοιοῦτο τροπάριον. Ἐπίσης μετὰ τὴν ἕκτὴν ᾠδὴν γίνεται αἵτησις καὶ ἀναγινώσκεται τὸ Συνεξάριον τῆς ἡμέρας, προηγουμένης τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Κοντακίου καὶ τοῦ Οἴκου. Σημειωτέον δὲ ὅτι μετὰ τῶν Κανόνων στιχολογοῦνται (ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς) καὶ αἱ ἐννέα ἀρχαῖαι ᾠδαί, καὶ εἰς τοὺς τελευταίους στίχους ἐπισυνάπτονται τὰ τροπάρια τῆς ᾠδῆς τοῦ Κανόνος. Μετὰ τὸ τέλος τῶν Κανόνων μικρὰ Συναπτὴ πάλιν, Κατὰ τὴν ἐναντίον Ὡδὴν θυμιᾷ ὁ Ἱερεὺς (ἢ ὁ Διάκονος). Τὸ θυμίαμα τοῦτο οὐ μόνον ὑποδεικνύει ὅτι διὰ τῆς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου ἐπικαλούμεθα νὰ προσενεχθῶσιν αἱ δεήσεις ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπομιμνήσκει τὸ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ μνημόσυνον μετὰ τὸν ἀγιασμόν τῶν τιμίων δώρων (ψαλλομένου τοῦ «Σὲ ὀνομαζόμενον»), ὅτε καὶ ψάλλεται πάλιν ἡ ἐννάτη ᾠδὴ, δηλ. ὁ Ἑῖρμός αὐτῆς.

Τοὺς Αἴνους προοιμιάζουσι τὰ Ἑξαποστειλάρια λεγόμενα, τὰ ἀντιστοιχοῦντά εἰς τὰ καθ' ἡμέραν Φωταγωγικά λεγόμενα, περὶ ὧν εἶδομεν ἄλλοτε. Στιχολογοῦνται δὲ (ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς) ὀλέκληροι καὶ οἱ τρεῖς τελευταῖοι ψαλμοὶ τοῦ Ψαλτηρίου, δι' ὧν ἐπισφραγίζετο ἀνέκαθεν καὶ ἡ ὀλονυκτία ἐν ταῖς Κυριακαῖς, ὡς εἴρηται πολλάκις. Εἰς τὸ τέλος δὲ προστίθενται τὰ στιχηρὰ τῶν Αἴνων, ὅκτῳ μὲν τῇ Κυριακῇ, τέσσαρα δὲ ἐν ταῖς ἄλλαις ἑορταῖς, ἔταν αὗται συμπέσωσι τῇ Κυριακῇ. Ἐξαίρουνται αἱ Δεσποτικαὶ ἑορταί, ἐν αἷς πάντα ψάλλονται τῆς ἑορτῆς. Δοξαστικὸν δὲ ἐν ταῖς Κυριακαῖς εἶναι τὸ Ἑωθινόν, περὶ οὗ εἴρηται πολλάκις τὰ ὀνόματα.

Μετὰ ταῦτα ψάλλεται ἡ Μ. Δοξολογία (καθ' ἡμέραν ἀναγινώσκεται μόνον), εἰς ἣν ἐπισυνάπτεται τὸ «Καταξίωσον Κύριε ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ». Ἐπισφραγίζεται δὲ διὰ τοῦ Τριταγίου μετὰ Ἄπολιτικίου (ἄλλου παρὰ τὸ σύνθηος ἐν ταῖς Κυριακαῖς). Εἶτα λέγεται ἡ Ἑκτενὴς καὶ ἡ συμπλήρωσις αὐτῆς μετὰ κεφαλοκλισίας καὶ τέλος Ἄπόλυσις. Εἶτα ἡ πρώτη Ὄρα.

δ) Περί τοῦ συντόμου *Ορθρου.

1) Περί τοῦ συντόμου *Ορθρου τῶν ἐνοριακῶν Ἐκκλησιῶν σημειωτέον τὰ ἀκόλουθα. Γνωστόν ὅτι ἐν ἀπίσαις σχεδὸν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις ὁ *Ορθρος συντομύεται πολὺ διὰ τὴν εὐκολίαν τοῦ λαοῦ καὶ οὐδέποτε (ἢ σπανιώτατα) συνδέεται μετὰ τοῦ Ἑσπερινοῦ εἰς ἑλονυκτίαν. Τὸ Ψαλτήριον δὲ καὶ αἱ Κανόνες ἀναγινώσκονται ὑπὸ τῶν ἱερέων πρὸ τοῦ *Ορθρου καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐν τῷ αἰκίῳ τόπῳ ψάλλονται τὰ Καθίσματα (τροπάρια) καὶ αἱ Καταβασίαι. Ἀντὶ δὲ τοῦ Ἀμώμου (τῆ Κυριακῆ) ψάλλονται τὰ Εὐλογητήρια. Μόνον τῶν Μ. ἑορτῶν ψάλλονται οἱ Κανόνες (καὶ ὁ Μ. Κανὼν καὶ ὁ τοῦ Ἀκαθίπτου, ὡς εἶδομεν ἐν τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ). Πολλάκις προτάσσονται αἱ Καταβασίαι τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Εὐαγγελίου (ἐν ταῖς Κυριακαῖς), ἵνα συναχθῇ ὁ λαὸς καὶ ἀπασθῇ τὸ Εὐαγγέλιον. Σπανιώτατα ψάλλονται Πολυέλεοι καὶ μόνον ἐν Πανηγύρεσιν. Στιχολογεῖται ὁμοῦς ἡ ἐννάτη Ὠδὴ (μόνον τῆς Θεοτόκου ἢ ὠδῆ) κατὰ τὴν ἀρχαίαν τάξιν, καὶ ὅταν προηγηθῶσι τοῦ Εὐαγγελίου αἱ Καταβασίαι, στιχολογεῖται ἡ ἐνάτη ὠδὴ μετὰ τὸν Πεντηκοστὸν ψαλμὸν καὶ τὴν Αἰτήν. Οἱ ψαλμοὶ τῶν Αἰνῶν δὲν στιχολογοῦνται, ἀλλὰ μόνον οἱ πρῶτοι στίχοι, καὶ ἐκ τῶν τελευταίων τοσοῦτοι, ὅσα καὶ τὰ ψαλλόμενα στιχηρά, ὧν προτάσσονται, ὡς εἶδομεν καὶ ἀλλαγῶ. Μετὰ δὲ τὴν Μ. Δοξολογίαν καὶ τὸ Ἀπολυτίκιον εὐθὺς ἀρχεται ἡ Λειτουργία, ὥστε παραλείπονται καὶ ἐνταῦθα αἱ δεήσεις ὡς καὶ αἱ Ὁραι, οὐ μόνον ἡ πρώτη, ἀλλὰ καὶ ἡ τρίτη καὶ ἕκτη, αἵτινες προτάσσονται, ὡς ὀψόμεθα, τῆς Λειτουργίας καὶ καθ' ἃς τελεῖ τότε τὴν Προσκομιδὴν ὁ ἱερεὺς. Τὰς Ὁρας ἀναγινώσκει κατ' ἰδίαν ὁ ἱερεὺς μετὰ τὴν Λειτουργίαν.

2) Ὁ δὲ καθ' ἡμέραν *Ορθρος ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς καθίσταται κατὰ τοῦτο συντομώτερος, ὅτι τὰ πλείστα ἀναγινώσκονται καὶ τὰ ψαλλόμενα δὲ γοργῶς ψάλλονται. Ἀντὶ δὲ τοῦ Ἀμώμου καὶ τοῦ Πολυελέου γίνεται ἀνάγνωσις ἐκ λόγων Πατερικῶν ἢ ἄλλων, ὡς δόξῃ τῷ Προεστώτι· ὁμοίαν ἀνάγνωσιν γίνεται καὶ μετὰ τὴν τρίτην ὠδὴν· θυμιᾷ δὲ ὁ ἱερεὺς πρὸ τοῦ Ἐξαψάλμου.

3) Ἀξιοσημείωτος καὶ ὁ Ὁρθρος τοῦ Πάτχα, ὅστις ἐκ μόνο-
 του τοῦ Κανόνος καὶ τῶν Αἰῶνων (ὅτε καὶ ὁ ἀσπασμός) σύγκειται,
 καὶ ἐν ᾧ συχνὰ ἐπαναλαμβάνεται κατὰ τὴν ἀνάκαθεν συνήθειαν
 τὸ «Χριστὸς ἀνέστη». Μετουκτικὸν τούτου καὶ ἀναγνώσματα
 εἶναι ἡ προηγουμένη ἀνάγνωσις τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων
 καὶ Κανῶν τοῦ Μ. Σαββάτου. Ἀλλὰ κατὰ τὰς λοιπὰς ἡμέρας
 τῆς Διακαινησίμου Ἑβδομάδος ὁ Ὁρθρος συνίσταται ἐκ τοῦ Καν-
 νόνο καὶ τῶν Αἰῶνων.

§ 29. Περὶ τῶν ἄλλων νυχθημερινῶν Ἀκολουθιῶν.

Αἱ ἄλλαι νυχθημεριναὶ Ἀκολουθίαι εἶναι τὸ Μετουκτικόν, αἱ
 τέσσαρες Ὁραὶ (α', γ', ε' καὶ θ') μετὰ τῶν Τυπικῶν καὶ τὸ Ἀ-
 πόδειπνον. Αἱ Ἀκολουθίαι αὗται εἶναι κυρίως αἱ καθ' ἡμέραν
 προσευχαὶ τῶν Μοναστῶν, διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ Νάρθηκι πᾶσαι
 τελοῦνται, ἐνῶ ὁ Ὁρθρος καὶ ὁ Ἑσπερινὸς (οἵτινες φέρουσι τὸν
 τύπον τῆς Λειτουργίας) τελοῦνται ἐν τῷ Καθολικῷ, δηλ. ἐν τῷ
 κυρίως Ναῷ.

Συνάπτονται δὲ, ὡς εἴρηται καὶ ἄλλοτε, τὸ μὲν Μετουκτικόν
 καὶ ἡ πρώτη Ὁρα μετὰ τοῦ Ὁρθρου, τοῦ μὲν προηγουμένου, τῆς
 δὲ ἐπομένης τῷ Ὁρθρῷ. Αἱ Ὁραὶ τρίτη καὶ ἕκτη συνάπτονται
 πάλιν καὶ ἐπισυνάπτονται αὐταῖς τὰ Τυπικὰ τὰ ἀναμιμνήσκοντα
 τὴν Λειτουργίαν. Ἡ ἐνάτη δὲ Ὁρα προηγεῖται τοῦ Ἑσπερινῶ, τὸ
 δὲ Ἀπόδειπνον ἐπεταί, ἢ εὐθύς, ἢ μετὰ ταῦτα. Ὅστε τρεῖς τῆς
 ἡμέρας κατὰ τὸν τύπον τῆς Τριάδος συμπλέκονται αἱ ἑπτὰ αἰνέ-
 σεις εἰς τρία συμπλέγματα, ὡς καὶ τρεῖς ἔπρεπε νὰ ἦναι αἱ Λει-
 ουργίαι κατὰ τὰς μεγάλας εορτάς. Ἐὰν δὲ ἀναμνησθῶμεν ὅτι ὁ
 Ὁρθρος καὶ ὁ Ἑσπερινὸς φέρουσι τὸν τύπον τῆς Λειτουργίας, αἱ
 ἑπτὰ κυρίως αἰνήσεις ἀνεξαρτήτως τῆς Λειτουργίας εἶναι τὸ Με-
 σουκτικόν, αἱ τέσσαρες Ὁραὶ, τὰ Τυπικὰ καὶ τὸ Ἀπόδειπνον.
 Ἐὰν δὲ συναρθῶσι μετὰ τῆς Λειτουργίας εἰς τὰ τρία συμπλέγ-
 ματα, τότε καταρτίζονται αἱ ὅλαι Ἀκολουθίαι εἰς τὰς ἑπτὰ αἰνέ-
 σεις τῆς ἡμέρας, ὡς ἠριθμήθησαν αὗται ἐν τῇ προηγουμένῃ 25
 παραγράφῳ.

α) Μερὶ τοῦ Μεσονυκτικοῦ.

Ἐνομάσθη οὕτως ἡ Ἀκολουθία αὕτη ἀπὸ τῆς ὥρας, καθ' ἣν τελείται, κυρίως μὲν περὶ τὸ Μεσονύκτιον, συνήθως δὲ μετὰ ταῦτα περὶ τὴν τρίτην ὥραν. Εἶναι δὲ ἡ ἀρχὴ τῆς καθ' ἡμέραν Προσευχῆς καὶ τῶν ἐπτά Αἰνέσεων, διότι ἐν ταῖς καθ' ἡμέραν Προσευχαῖς ἐπεκράτησεν ὁ ἄλλος ὑπολογισμὸς τοῦ ἡμερονυκτίου ὁ ἀπὸ μέσης τῆς νυκτός.

Εἶναι δὲ τρία Μεσονυκτικά, τὸ καθ' ἡμέραν, τὸ τοῦ Σαββάτου καὶ τὸ τῶν Κυριακῶν καὶ Ἑορτῶν. Ἡ διαφορά δὲ προέρχεται ἐκ τούτου ὅτι ὁ Ἄμωμος (ὁ 118 ψαλμὸς), ὁ τὸ κυριώτατον ἀνάγνωσμα ἀπαρτιζῶν ἐν τῷ καθ' ἡμέραν Μεσονυκτικῷ, ἀναγινώσκεται ἐν τῷ Σαββάτῳ εἰς τὸν Ὁρθρον ὡς Κάθισμα τοῦ Ψαλτηρίου, ἐπομένως εἰς τὸ Μεσονυκτικὸν τοῦ Σαββάτου ἐπέχουσι τόπον τοῦ Ἄμωμου ἄλλοι ψαλμοὶ (64—69). Κατὰ τὰλλα εἶναι ὅμοιοι ἐξαιρέσει τῆς τελευταίας εὐχῆς, ἥτις εἶναι ἄλλη. Ἐν δὲ ταῖς Κυριακαῖς ἀντὶ Μεσονυκτικοῦ (ὅταν δὲν ᾖναι Ὁλονυκτία) ψάλλονται οἱ Τριαδικοὶ Κανόνες κατὰ τὸν ἐκάστοτε ἦχον (ἕρα Παρακλητικῆν), ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις ἑορταῖς ψάλλεται ἡ Λιτή. Εἶδομεν δὲ ὀλίγω πρότερον, ὅτι ὁ Ἄμωμος ψάλλεται καὶ ἐν ταῖς Κυριακαῖς, καὶ ἐκ τοῦ ἀσματικοῦ Ὁρθρου μανθάνομεν ὅτι εἶναι ἀρχαιοτάτη ἡ χρῆσις αὐτοῦ ὥστε ἐτέθη καὶ ἐν τῷ Σαββάτῳ ὁ Ἄμωμος, διότι ἦν μικρὰ ἑορτὴ ἀνέκαθεν τὸ Σάββατον καὶ εἰς τὸν Ἑβδομαδιαῖον Κύκλον ἦν ἡμέρα μνήμης πάντων τῶν Μαρτύρων καὶ ἐπομένως καὶ τῶν Κεκοιμημένων. Ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν καὶ διὰ τί τῆς Παρασκευῆς ἐν μὲν τῷ Ὁρθρῷ ἀναγινώσκονται τὰ τελευταῖα Καθίσματα τοῦ Ψαλτηρίου ἀντὶ τῶν κατὰ σειράν, ἐν δὲ τῷ Ἑσπερινῷ τὸ προηγούμενον Κάθισμα τῶν ὠδῶν τῶν Ἀναβαθμῶν (ἔπερ καὶ τῆ Τετάρτῃ ἀναγινώσκεται τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, διότι καὶ τότε συμπληροῦται ἡ σειρά τοῦ Ψαλτηρίου), ἵνα ἐν τῷ Ὁρθρῷ τοῦ Σαββάτου ἀναγνωσθῶσι τὰ δύο προηγούμενα Καθίσματα, ὧν τὸ ἐν εἶναι ὁ Ἄμωμος.

Ἐκ δύο μερῶν σύγκειται τὸ Μεσονυκτικόν, ὑποδιαιρουμένου τοῦ πρώτου μέρους διὰ τοῦ Τρισαγίου τοῦ ἐν μέσῳ παρεμπύπτον-

τος. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς Ὁρας. Εἶδομεν δὲ καὶ ἄλλοτε ὅτι τὸ Τριτάγιον εἶναι ἡ Δοξολογία, δι' ὧν ἄρχονται καὶ λήγουσιν αἱ Προσευχαὶ καὶ Ἀκολουθίαι.

1) Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ Μεσονυκτικοῦ ἀρχεται διὰ τοῦ «Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν...» ὑπὸ τοῦ ἱερέως (ἐν ἐλλείψει ἱερέως λέγεται τὸ «Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων Πατέρων...»), εἶτα τὸ «Βασιλεῦ Οὐράνιε», τὸ Τριτάγιον («Ἅγιος ὁ Θεός...») καὶ τὸ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν» τρεῖς. Τρεῖς μικραὶ μετάνοιαι γίνονται ἐν τῷ Τριτάγιῳ (ὑποκλίσεις μόνον τῆς κεφαλῆς μετὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, ἐνῶ αἱ προσπτώσεις καὶ γονυκλισίαι λέγονται Μετάνοιαι μεγάλαι καὶ εἶναι ἐν χρήσει τῆ Μ. Τεσσαρακοστῆ) καὶ τρεῖς ἄλλαι ἐν τῷ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν» (1).

Μετὰ ταῦτα λέγεται ὁ πεντηκοστός τῆς μετάνοιας ψαλμὸς «Ἐλέησόν με ὁ Θεός». Τρεῖς δὲ τῆς ἡμέρας λέγεται ὁ εἰρημένος ψαλμὸς, ἐνταῦθα, ἐν τῇ τρίτῃ Ὁρᾷ καὶ ἐν τῷ Ἀποδείκνῳ. Λέγεται καὶ ἐν τῷ Ὁρθρῳ, ἀλλ' εἶδομεν ἤδη ὅτι καθ' ἡμέραν προσευχὴ κυρίως εἶναι αἱ ἑπτὰ αἰνέσεις. Ὅστε τρεῖς τῆς ἡμέρας γίνονται Μετάνοιαι καὶ παρὰ Θεοῦ ἡ συγχώρησις τῶν ἁμαρτιῶν ἐν ταῖς Ἀκολουθίαις τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ κατ' ἴδιαν ἕκαστος αἰτεῖται συγχώρησιν διὰ τοῦ «Πάτερ ἡμῶν».

Μετὰ ταῦτα λέγεται ὁ Ἀμώμος ὁ μέγιστος τῶν ψαλμῶν, ὑποδιαιρούμενος εἰς τρεῖς στάσεις, περὶ ὧν εἴρηται καὶ ἄλλοτε. Εἶναι δὲ διδακτικώτατος καὶ ἐντεθῆεν κατανοεῖται ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ συχνὴ αὐτοῦ χρῆσις. Εἶτα ἔπεται τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως, καὶ μετὰ τὸ Τριτάγιον τὰ τροπάρια «Ἴδου ὁ Νυμφίος ἔρχεται ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός...» καὶ ἄλλα, ὑπομιμνήσκοντα τὴν ἀρχαίαν δόξιν ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός ἐλεύσεται ὁ Κριτής. Ἐπεται καταλλήλως τὸ «Κύριε ἐλέησον» τεσσαρακοντάκις κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Μετάνοιας καὶ μετὰ ταῦτα ἡ εὐχὴ «Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ», ἥ εἰς πάντα καιρὸν ὄντως ἀρμόζουσα καὶ ἐν πάσαις ταῖς αἰνέσεσι διὰ τοῦτο ἐπαναλαμβανομένη.

(1) Ὁνομάσθησαν δὲ Μετάνοιαι αἱ ὑποκλίσεις αὗται, διότι ἐπιβάλλονται ὑπὸ τῶν Πνευματικῶν ὡς ἐπιτίμιον εἰς τοὺς μετανοοῦντας.

Ἐπισφραγίζουσι δὲ τὸ πρῶτον μέρος τοῦ Μεσονυκτικοῦ αἱ εὐχαὶ τοῦ Μ. Βασιλείου, αἱ ἀρμύζονται εἰς τὴν ὥραν ταύτην τῆς προσευχῆς. Ὅστε καλῶς καὶ καταλλήλως διετάχθη ἡ πρώτη αὕτη αἰνεσις τὸν τύπον τῆς Τριάδος φέρει ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Ἀμώμου, Μετάνοια δὲ τελεῖται καὶ προπαρασκευὴ εἰς ὑπάντησιν τοῦ Νυμφίου Χριστοῦ.

2) Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Μεσονυκτικοῦ εἶναι μνημόσυνον, οὕτως εἶπειν, ὑπὲρ τῶν Κεκοιμημένων, ὡς καλῶς σημειοῖ ὁ Συμειῶν Θεσσαλονίκης. Οἱ περιλειπόμενοι τῷ βίῳ ἀδελφοί, ἀφοῦ κατήρηταν ἑαυτοὺς διὰ τῆς δεήσεως εἰς ὑπάντησιν τοῦ Νυμφίου, δέονται καὶ ὑπὲρ τῶν προαπελθόντων ἀδελφῶν τῶν μὴ δυναμένων δέεσθαι.

Ἀρχεται δὲ τὸ μέρος τοῦτο διὰ τοῦ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν» καὶ εἶτα ἀναγινώσκονται δύο ψαλμοὶ (120 καὶ 133). Μετὰ ταῦτα Τρισάχιον καὶ εἶτα τὰ Τροπάρια ὑπὲρ τῶν Κεκοιμημένων «Μνήσθητι Κύριε» κτλ. καὶ αἱ εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν Κεκοιμημένων.

Μετὰ ταῦτα γίνεται ἀπόλυσις, τὴν ὁποίαν ἐπισφραγίζει δεήσις, ἐν ἧ πρός τοῖς ἄλλοις μακαρίζονται ἐν τέλει οἱ εὐσεβεῖς Βασιλεῖς, οἱ ὀρθόδοξοι Ἀρχιερεῖς, οἱ κτίτορες τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν, οἱ γονεῖς καὶ διδάσκαλοι, οἱ προαπελθόντες πατέρες καὶ ἀδελφοί. Ἐπιλέγεται ὡς σφραγίς τὸ «Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων Πατέρων...»

6) Περί τῶν Ἀκολουθιῶν τῶν Ὁρῶν.

Αἱ ὥραι ἀριθμοῦνται κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν, καθ' ἣν πρώτη ὥρα ὑπελογίζετο ἡ πρώτη τῆς ἡμέρας, δηλ. ἡ ἕκτη περιπίκου τῆς πρωΐας κατὰ τὸν ἐν χρήσει νῦν ὑπολογισμόν. Ὅστε τρίτη καὶ ἕκτη Ἐκκλησιαστικὴ ὥρα εἶναι ἡ ἐνάτη καὶ δωδεκάτη (μεσημβρία) καθ' ἡμᾶς, ἐνάτη δὲ ἡ τρίτη μετὰ μεσημβρίαν.

Εἶναι καὶ Μεσῶρια, εἰς ἐκάστην ὥραν (πλὴν τῆς Τρίτης) ἐπισυναπτόμενα ἐν τῷ ἰδίῳ καιρῷ. Ψάλλονται δὲ τὰ Μεσῶρια ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς τῇ Τετάρτῃ καὶ Παρασκευῇ τῆς νηστείας τῶν Χριστουγέννων καὶ ἁγίων Ἀποστόλων.

Αί Ἀκολουθίαι τῶν Ὁρῶν τελοῦνται κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν, καθ' ἣν καὶ τὸ πρῶτον μέρος τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Μεσονυκτικοῦ. Εἰς τὰς Μεγάλας δὲ Ὁρας τῶν Παραμονῶν τῶν Χριστουγέννων καὶ Θεοφανίων καὶ τῆς Μ. Παρασκευῆς ψάλλονται ἐν τῷ μεταξὺ ἐκάστης ὥρας τὰ κατάλληλα Τροπάρια καὶ ἀναγινώσκονται Προφητεῖαι καὶ κατάλληλοι περικοπαὶ ἐκ τοῦ Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελίου. Ἐν δὲ τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ ἀναγινώσκονται ἐν τῇ Ἑκτῇ Ὁρᾷ ὁ Ἦσαϊκός καὶ ἐν τῇ Μ. ἑβδομάδι ὁ Ἰεζεκιήλ.

1) Ἡ πρώτη Ὁρα ἡ ἐπισυναπτομένη τῷ Ὁρθρῷ ἀρχεται ἀπλῶς διὰ τοῦ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν...» καὶ ἀναγινώσκονται οἱ τρεῖς κατάλληλοι εἰς τὴν πρωϊνὴν ὥραν τῆς προσευχῆς ψαλμοὶ (5, 89, 100). Μετὰ ταῦτα μετὰ τὴν μικρὰν δοξολογίαν («Δόξα Πατρὶ... καὶ Ἀλληλούϊα, τρίς) καὶ σύντομον δέησιν («Κύριε ἐλέησον, τρίς) ψάλλονται τὸ Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας καὶ τὸ Θεοτοκίον τῆς Ὁρας «Τί σὲ καλέσωμεν, ὦ Κεχαριτωμένη;» καὶ εἶτα οἱ στίχοι οἱ ὠραῖοι «Τὰ διαθήματά μου κατεύθυνον...». Ἐν δὲ τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ ἀντὶ Ἀπολυτικίου ψάλλεται τρίς τὸ «Τὸ πρῶτ' εἰτάκουσον τῆς φωνῆς μου, ὁ Βασιλεὺς μου καὶ ὁ Θεὸς μου». Μετὰ δὲ τὸν Τρισάγιον καὶ τὸ κατάλληλον Κοντάκιον λέγεται τὸ «Κύριε ἐλέησον» τεσσαρακοντάκις καὶ τὸ «Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ». Μετὰ ταῦτα (μετὰ τὸ Τρισάγιον) λέγεται ἡ ὠραία πρωϊνὴ εὐχὴ «Χριστέ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, τὸ φωτίζον καὶ ἀγιάζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον...» Ὁραῖαι εἶναι καὶ αἱ εὐχαὶ τοῦ Μ. Βασιλείου αἱ ἐν τέλει τοῦ Μεσσηρίου τῆς πρώτης Ὁρας.

Ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς λέγουσι μετὰ τὴν πρώτην Ὁραν καὶ τοὺς Οἴκους τῆς Θεοτόκου (τοῦ Ἀκαθίστου). Ἐντεῦθεν προήλθεν ὅτι καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ ψάλλεται μετὰ τὴν πρώτην ὥραν τὸ Κοντάκιον «Τῇ Ὑπερμάχῳ».

2) Ἡ Τριθέκτη (τρίτη καὶ ἕκτη ὥρα) ψάλλεται περὶ τὴν ἐνάτην ἢ δεκάτην ὥραν πρὸ μεσημβρίας. Ἀρχεται δὲ ἡ μὲν τρίτη ὥρα ὡς τὸ Μεσονυκτικόν («Βασιλεῦ οὐράνιε», Τρισάγιον, κτλ.), ἡ δὲ ἕκτη, ὡς ἐπισυναπτομένη, διὰ τοῦ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν» μόνον. Εἰς μὲν τὴν τρίτην ἀναγινώσκονται οἱ τρεῖς ψαλμοὶ (16,

24 και ὁ 50), εἰς δὲ τὴν ἕκτην οἱ ψαλμοὶ (53, 54 καὶ 90). Πρὸς δὲ τούτοις ἀντὶ Ἐκκλησιαστικῶν ἐν τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ εἰς μὲν τὴν τρίτην ψάλλεται τὸ Τροπάριον «Κύριε ὁ τὸ πανάγιόν σου πνεῦμα ἐν τῇ τρίτῃ ὥρᾳ ταῖς Ἀποστόλοις σου καταπέμφας, τοῦτο ἀγαθὸ μὴ ἀνανέλης ἀπ' ἡμῶν. . .», εἰς δὲ τὴν ἕκτην «Ὁ ἐν ἕκτῃ ἡμέρᾳ καὶ ὥρᾳ τῷ σταυρῷ προσηλώσας. . .», ἐξ ὧν καταφαίνεται ἡ σημασία τῶν κατὰ τὰς ὥρας ταύτας προσευχῶν καὶ διὰ τί διετάχθησαν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων καταρτίζεται καὶ διὰ τί ἐν ταῖς ἑορταῖς ἔπεται ἡ Λειτουργία μετὰ τὴν Τριθέκην. Ἀντὶ τῆς Λειτουργίας λέγονται μετὰ τὴν Τριθέκην καθ' ἡμέραν (1) τὰ Τυπικὰ, τὰ προηγουμένα συνήθως, ὡς προοιματικοὶ ψαλμοὶ (Ἀντίφωνα), εἰς τὴν Λειτουργίαν τῶν Κυριακῶν καὶ τῶν ἀπλῶν ἑορτῶν, δηλ. τὰ «Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον», «Αἶνει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον» καὶ οἱ Μακαρισμοὶ. Ἀναγινώσκονται πρὸς τούτοις ὁ Ἀπόστολος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς ἡμέρας. Σημειωτέον ὅμως ὅτι, ἐπειδὴ ἐν τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ Λειτουργία τελεῖται δὲν τελεῖται κατὰ τὰς πέντε ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος, ἀλλὰ μόνον Προηγιασμένη ἐν τῷ ἑσπερινῷ, διὰ τοῦτο καὶ τὰ Τυπικὰ λέγονται μετὰ τὴν Ἐνάτην ὥραν.

Κατὰ τὸν Συμεῶνα Θεσσαλονίκης ἦν ἐν ταῖς νηστεαῖς καὶ ἀσπρακτικῇ Τριθέκῃ, ἥτις κατ' οὐσίαν ἔφερε τὸν τύπον τῆς Λειτουργίας καὶ ἀντὶ τῶν Τυπικῶν Ἀντιφῶνων ἐψάλλοντο ἀλλὰ Ἀντίφωνα μετὰ τῶν συνήθων ὑποψαλμάτων «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου», «Σῶσον ἡμᾶς υἱὲ Θεοῦ». Εἰς δὲ τὸ τρίτον Ἀντίφωνον τὸ Ἀλληλούϊα δις. Ἐγένετο εἰσοδος ἀνευ λαμπάδων καὶ θυμιάματος, μεθ' ἧν ἡ Εὐχὴ τῆς Ἑκτης ὥρας, κατόπιν ἡ προφητεία τοῦ Ἠσαίου καὶ εἶτα ἡ Ἐκτενὴς μετὰ τῶν ὑπὲρ τῶν Κατηγουμένων δεήσεων. Μετὰ ταῦτα ἡ πλήρωσις τῆς δεήσεως καὶ ἡ κεφαλοκλισις. Εἶτα ἔξοδος ὀπισθεν τοῦ Ἀμβωνος καὶ ἐν πλα-

(1) Ἐν τῷ Καθολικῷ τῶν ἱερῶν Μονῶν δὲν τελεῖται καθ' ἡμέραν Λειτουργία, ἀλλ' ἐν τοῖς παρεκκλησίαις· διὰ τοῦτο δὲν παρακωλύεται ἡ ἕκτη-θεῖσα τάξις τῆς Τριθέκτης.

γίω τινί μέρει ἐτελείτο ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ, ὡς τι παρῶρημα. Τελουμένης δὲ Λειτουργίης Προηγιασμένης, ἐψάλλετο ὁ ἁσματικὸς Ἑσπερινός.

3) Ἡ Ἑνάτη Ὥρα συνήθως μὲν προηγεῖται τοῦ Ἑσπερινοῦ περὶ τρίτην ἢ τετάρτην ὥραν μετὰ μεσημβρίαν, ἢ καὶ βραδύτερον ἐνίοτε, τῇ μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ ὁμως συνάπτεται τῇ Τριθέκτῃ, καὶ μετὰ ταῦτα ψάλλονται τὰ Τυπικά καὶ ὁ Ἑσπερινὸς μετὰ τῆς Προηγιασμένης Λειτουργίης, ὅταν αὕτη τεληται.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνάτης Ὥρας εἶναι ἡ αὐτὴ τῇ τῆς πρώτης καὶ τρίτης. Μετὰ δὲ ταῦτα ἀναγινώσκονται οἱ τρεῖς ψαλμοὶ (83, 84 καὶ 85), ἐν οἷς λέγεται, πόσον ἀγαπητὰ εἶναι τὰ σκηνώματα τοῦ Κυρίου, καὶ πῶς εἰσακούει Κύριος τῶν ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως δεομένων αὐτοῦ, καὶ ὅτι πάντα τὰ ἔθνη θέλουσι ποτὲ προσκυνῆσαι καὶ δοξάσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Τὰ δὲ Τροπάρια μνημονεύουσι τοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τῆς ἡμέρας θανάτου τοῦ Κυρίου «Ὁ ἐν τῇ ἐνάτῃ ὥρᾳ δι' ἡμᾶς σαρκὶ τοῦ θανάτου γευσάμενος, νέκρωσον τῆς σαρκὸς ἡμῶν τὸ φρόνημα, Χριστέ ὁ Θεός, καὶ σώσον ἡμᾶς.» Ἐπιτροπαγίζει δὲ τὴν ἐνάτην ὡδὴν ἡ λαμπρὰ εὐχὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου «Δέσποτα Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεός ἡμῶν».

γ) Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἀποδείπνου.

Ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης σημειοῖ ὅτι ἡ τελευταία αὕτη αἰνεσις συνήπτετο πολλαχού μετὰ τοῦ Ἑσπερινοῦ. Πιθανὸν ὅτι τοῦτο προήλθεν ἐκ τοῦ ὅτι μεταλαμβάνοντες ἐν τῷ Νάρθηκι τῶν ἐν τέλει τοῦ Ἑσπερινοῦ εὐλογηθέντων ἄρτων τῆς Ἀρτοκλασίας καὶ ἐπομένως δειπνήσαντες αὐτῶ μόνον, ἤρχοντο εὐθύς τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἀποδείπνου, ἧτις εἶναι ἡ προσευχὴ πρὸ τοῦ ὕπνου διὰ τοῦτο καὶ παραλείπεται, ὅταν τεληται Ἀγρυπνία (Ἑσπερινὸς καὶ Ὁρθρος ὁμοῦ) δι' ὅλης τῆς νυκτός. Συνήθως ὁμως τὸ Ἀποδείπνον χωρίζεται τοῦ Ἑσπερινοῦ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον διότι ἐν ταῖς Ἱεραῖς μοναῖς ἐξεγειρόμενοι τοῦ ὕπνου ὀλίγον μετὰ τὸ μεσονύκτιον κατακλίνονται ἐξ ἀνάγκης ἐν ἀρχῇ τῆς νυκτός διὰ τοῦτο καὶ ἐνωρίς δειπνοῦσι καὶ μετὰ τὴν Τριθέκτην (πρὸ μεσημβρίας) ἀριστώσιν.

Εἶναι δὲ εἶδη Ἀποδείπνων ἐν χρήσει τὸ μικρὸν μὲν καθ' ἑκάστην, τὸ δὲ μέγα κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν νηστειῶν καὶ ἰδίως τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ὡς καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας τῆς Μ. ἑβδομάδος καὶ τὰς παραμονάς τῶν Χριστουγέννων καὶ Θεοφανίων. Ἐν δὲ τῇ πρώτῃ ἑβδομάδι τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἦν ἐν χρήσει ἄλλοτε καὶ τὸ ἀσματικὸν Ἀπόδειπνον.

1) Τὸ μικρὸν Ἀπόδειπνον ἀρχεται ὡς καὶ τὸ Μεσονυκτικὸν, ἔπονται οἱ τρεῖς ψαλμοὶ (ὁ 50, 69 καὶ 142) καὶ μετὰ ταῦτα ἡ μεγάλη Δοξολογία. Ἐκ τῶν ψαλμῶν ὁ μὲν πεντηκοστός τῆς μετανοίας εἶδομεν ὅτι λέγεται καὶ ἐν τῷ Μεσονυκτικῷ καὶ ἐν τῇ τρίτῃ Ὁρα, ὁ δὲ 142 εἶναι ὁ τελευταῖος τοῦ Ἐξαψάλμου ἐν ἀρχῇ τοῦ Ὁρθρου. Ὅστις ἴδιος κυρίως ψαλμὸς τοῦ Ἀποδείπνου εἶναι ὁ 69 «ὁ Θεὸς εἰς τὴν βοήθειάν μου πρόσχες».

Μετὰ τὴν Μ. Δοξολογίαν ἔπεται τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως καὶ ὁ ὕμνος τῆς Θεοτόκου «Ἄξιον ἐστὶν ὡς ἀληθῶς». Ὅστε τρεῖς τῆς ἡμέρας γίνεται καὶ ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως, ὡς καὶ ἡ μετάνοια, ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν ἑπτὰ αἰνέσεων (ἐν τῷ Μεσονυκτικῷ), ἐν τῷ μέσῳ (ἐν τοῖς Τυπικοῖς) καὶ ἐν τῷ τέλει. Μετὰ ταῦτα ἔπονται τὸ Τρισάγιον μετὰ τοῦ καταλλήλου Κοντακίου, τὸ «Κύριε ἐλέησον» τεσσαρακοντάκις μετὰ τοῦ «Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ» καὶ τέλος αἱ εὐχαὶ «Ἀσπιλε, ἀμόλυντε» (Παύλου Μοναχοῦ) «Καὶ δὸς ἡμῖν, Δέσποτα» (Ἀντιόχου Μοναχοῦ) καὶ Ἀπόλυσις (1).

Ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς ἐπισυνάπτονται καὶ οἱ Κανόνες τοῦ Ἁγίου τῆς Μονῆς ἢ τῆς Θεοτόκου. Εἶναι δὲ καὶ ἄλλαι τάξεις ὡς πρὸς τοῦτο ἐν ταῖς διαφόροις Μοναῖς. Οἱ δὲ μέλλοντες νὰ λειτουργήσωσιν ἱερεῖς εἰσερχόμενοι εἰς τὸν Ναὸν ἀναγινώσκουσι καὶ τὸν Κανόνα τῆς Μεταλήψεως μετὰ τῶν Οἰκῶν τῆς Θεοτόκου. Συνήθως μετὰ τὰς εὐχὰς τοῦ Ἀποδείπνου λέγεται ἡ εὐχὴ τοῦ Ἀγγέλου Φύλακος καὶ τὸ Κοντάκιον τῆς Θεοτόκου «Τῆ ὑπερμάχῳ». Ὅσάκις δὲ μέλλουσι νὰ ἱεουργήσωσιν οἱ τῶν ἐνοριακῶν

(1) Ἄντι Ἀπολύσεως ἐν τῷ τέλει τῶν Προσευχῶν καὶ Εὐλογητοῦ ἐν ἀρχῇ μεταχειρίζονται οἱ μὴ ἱερεῖς τὸ «Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν. . . .»

Ἐκκλησιῶν ἱερεῖς, λέγουσιν ἐν τῷ μέτῳ τοῦ Ἀποδείπνου πρὸ τοῦ Τρισάγιου τὸν Κανὸνα τῆς Μεταλήψεως.

2) Τὸ μέγα Ἀποδειπνον εἶναι τριπλάσιον τοῦ μικροῦ Ἀποδείπνου διότι σύγκεται ἐκ τριῶν μικρῶν ἐχόντων ἰδίαν ἀρχὴν καὶ τέλος. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος ἄρχεται ὡς καὶ ἐν τῷ μικρῷ Ἀποδείπνῳ, εἶτα ἔπονται ἕξ ψαλμοὶ κατὰ τὸν Ἐξάψαλμον (ὁ 4, 6, 12, 24, 30 καὶ 90). Τούτων ὁ 6 λέγεται καὶ ἐν τῷ Ἑξαψάλμῳ, ὁ δὲ τελευταῖος «Ὁ κατοικῶν ἐν βοήθειᾳ τοῦ Ὑψίστου» ἢ ἐν χρήσει καὶ ἐν τῷ ἀσματικῷ Ἀποδείπνῳ. Μετὰ ταῦτα ψάλλονται στίχοι τινὲς κατὰ περίφρασιν ἐκ τοῦ Ἡσαίου (ἐκ τοῦ 8 κεφαλ. ὁ 9—10 καὶ 12—14 καὶ 17—18· ἐκ δὲ τοῦ 9 κεφ. ὁ 2 καὶ 6) μετὰ τοῦ ὑποψάλματος «Ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός». Μετὰ τρία δὲ εὐχαριστήρια τροπάρια ψάλλονται ἀντιφώνως σύντομοι ἐπικλησεις τῶν Ἁγίων, ἵνα προσεύωσιν ὑπὲρ ἡμῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ λέγεται τὸ «Πιστεύω». Μετὰ ταῦτα τὸ Τρισάγιον καὶ τὸ Κύριε ἐλέησον ἄνευ τοῦ «Ὁ ἐν παντί καιρῷ» καὶ εἶτα αἱ εὐχαὶ τοῦ Μ. Βασιλείου.

Τὸ δεύτερον μέρος ἄρχεται διὰ τοῦ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν»· ἔπονται δύο ψαλμοὶ (ὁ 50 καὶ 101) καὶ ἡ προσευχὴ ἢ κατανοητικὴ τοῦ Βασιλέως Μανασσῆ, ἔπειτα τὸ Τρισάγιον καὶ τὰ λοιπὰ ὡς καὶ ἐν τῷ προηγουμένῳ, ἐπιτραγίζει δὲ αὐτὰ ἡ σύντομος εὐχὴ τοῦ ἁγίου Μαρδαρίου «Δέσποτα Θεέ, Πάτερ Παντοκράτορ», ἢ ἐν τῷ Μεσονοητικῷ καὶ τῇ τρίτῃ Ὁρᾷ λεγομένη.

Τὸ τρίτον μέρος σύγκεται ἐκ τῶν ψαλμῶν τοῦ μικροῦ Ἀποδείπνου (ἐξαιρουμένου τοῦ 50 ὡς προαναγνωσθέντος). Μετὰ δὲ τὴν Δοξολογίαν ψάλλεται ὁ Μ. Κανὼν. Κατὰ τὴν Α' ἑβδομάδα τῆς Τεσσαρακοστῆς ψάλλονται ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς καὶ ἄλλοι Κανόνες. Μετὰ δὲ τὸ Τρισάγιον ψάλλεται παλλάκις τὸ Τροπάριον «Κύριε τῶν δυνάμεων», προτασσομένου ἐκάστοτε στίχου ἐκ τῶν Αἰνῶν (πέντε στίχοι), καὶ μετὰ ταῦτα καὶ ἄλλα Τροπάρια. Ψαλλομένου τοῦ «Κύριε τῶν δυνάμεων», θυμιᾷ ὁ ἱερεὺς· εἶτα λέγεται τὸ «Κύριε ἐλέησον» καὶ τὸ «Ὁ ἐν παντί καιρῷ» καὶ εἶτα αἱ εὐχαὶ «Ἀσπλιε, ἀμόλυντε», «Καὶ δὸς ἡμῖν Δέσποτα» κτλ.

Εἶτα δὲ ἡ Ἀπόλυσις, ἐν ἣ καὶ συγχώρησις γίνεται καὶ εὐλογεῖ ἐν τέλει ὁ ἱερεὺς τὸν λαόν.

3) Τὸ ἁσματικὸν Ἀπόδειπνον ἐψάλλετο κατὰ τὸν Συμεῶνα Θεσσαλονίκης τῇ πρώτῃ ἐβδομαδί τῆς Τεσσαρακοστῆς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτὸν πρότερον ἐψάλλετο καὶ καθ' ἑσπέραν καὶ μάλιστα καθ' ἑσπέραν τῆς ὁλης Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ τῆς Μ. ἐβδομάδος συμπεριλαμβανομένης. Σημειοῖ δ' ὁ αὐτὸς ὅτι αἱ ἁσματικαὶ Ἀκολουθίαι ἦσαν ἀντίστοιχοι τῶν ἄλλων, καὶ ἐπομένως εἰς τὰς μεγάλας πόλεις ἐπεκράτει ἡ ἁσματικὴ ἀκολουθία, ἧς χαρακτηριστικώτατον ἦν τὸ ἀντιφώνως ψάλλειν καὶ ὑποψάλλειν τὰ ἀκροστιχία ἢ ἄλλα ὑποψάσματα. Εἶδαμεν δὲ ἐν τῷ περὶ ἱερᾶς ὑμνολογίας τὴν ἀρχαιότητα τοῦ τοιοῦτου εἶδους τῆς ψαλμοδίας καὶ τότε εἰσῆχθησαν τὰ Ἀντίφωνα. Χαρακτηριστικὸν πρὸς τούτοις τῶν ἁσματικῶν Ἀκολουθιῶν, ὅτι ἐτελείτο εἴσοδος καὶ ἄλλα ἀναμνησκοντα τὴν Λειτουργίαν. Ὅστε ἡ ἁσματικὴ Ἀκολουθία ἐπέτρεχε τόπον τῆς θείας Λειτουργίας, καὶ ἀντικαθίστα αὐτὴν, ὡσάκις δὲν ἰδύνατο νὰ τελεσθῇ, ἀλλ' ὑπεμύνησκον ἅμα ὅτι ἔπρεπε νὰ τελεσθῇ, ἢ μᾶλλον ὅτι ἐτελείτο ἄλλοτε ἢν οὐχὶ καθ' ἑκάστην κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς τοῦλάχιστον (1).

Μετὰ τὴν ἐπιστάμβωνον εὐχὴν τῆς Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων, εὐλογήσαντος τοῦ ἱερέως, ἤρχετο ὁ ψάλτης τοῦ ψαλμοῦ «Ὁ κατοικῶν ἐν βοθηαίᾳ», ὃν εἶδομεν καὶ ἐν τῷ Μ. Ἀποδείπνῳ. Εἶτα εἶποντο τρία Ἀντίφωνα, τὸ «Πρὸς Κύριον ἐν τῷ Ὀλίβισθαί με» μετὰ τοῦ ὑποψάσματος «Ὡς οἰκτίρων Κύριε» τὸ δεύτερον Ἀντίφωνον «Πρὸς σὲ Κύριε ἦρα τὴν ψυχὴν μου» μετὰ τοῦ ὑποψάσματος «Τῆς εὐσπλαγχνίας τὴν πύλην», τὸ τρίτον «Ἐύφρανθην ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι» μετὰ τοῦ «Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς». Ἐκάστοτε ἐν τῷ μεταξύ ἐγίνετο μικρὰ

(1) Ἐντεῦθεν προσῆλθε καὶ ἡ διάταξις παρὰ Λατίνοις τοῦ νὰ τελῶνται τρεῖς Λειτουργίαι κατὰ τὴν ἑορτὴν (αὐθημερόν) τῶν Χριστουγέννων. Εἶδομεν δ' ὅτι παρ' ἡμῖν τὸν τόπον τῆς πρώτης Λειτουργίας ἐπέχει ἡ ἐν τῇ Παραμονῇ μετὰ τοῦ Ἑσπερινοῦ τελουμένη, δευτέρα δὲ Λειτουργία εἶναι ὁ ἁσματικὸς Ὁρθρος. Ὅστε παρ' ἡμῖν δύναται ὁ αὐτὸς ἱερεὺς νὰ τελῆσθαι τὰς τρεῖς Λειτουργίας.

Συναπτή και ἐν ἐκάστῳ Ἀντιφώνῳ ἀνεγίνωσκεν ὁ ἱερεὺς κατάλληλον εὐχὴν. Ψαλλομένου τοῦ τρίτου Ἀντιφώνου ἐθυρία ὁ ἱερεὺς, φέρων καὶ λαμπάδα (ἣ ἔφερον ὁ Διάκονος προπορευόμενος) καὶ μετὰ ταῦτα ἐψάλλετο ὁ 50 ψαλμὸς, μεθ' ὃν «Πᾶσα πνοὴ» καὶ ἀνεγινώσκετο τὸ Εὐαγγέλιον· εἶδομεν δὲ ὅτι ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις τῆς Α. ἑβδομάδος τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἀναγινώσκονται Εὐαγγέλια, ἀλλ' ἐλήρθησαν αὐτὰ ἐκ τῶν ἀσματικῶν Παννυχίδων, ὡς καὶ ἡ νῦν ἐπιγραφή μαρτυρεῖ. Ὡστε καὶ ἐντεῦθεν βλέπομεν τὴν ἀνάμιξιν τῶν δύο τυπικῶν καὶ ὅτι ἐπεκράτησε τὸ Ἱεροσολυμιτικόν, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπικρατοῦσιν ἡ ἀνάγνωσις καὶ οἱ Κανόνες, ἐνῶ ἐν τῷ ἄλλῳ ἐπικρατεῖ τὸ ἀσματικόν καὶ λειτουργικὸν στοιχεῖον.

Μετὰ ταῦτα ἐψάλλετο τὸ τοῦ Μ. Ἀποδείπνου «Ἡ ἀσώματος φύσις», μεθ' ὃ ἑκατοντάκις τὸ Κύριε ἐλέησον, εἶτα τὸ «Ἐπάκουσον ἡμῶν» παρὰ τοῦ ἱερέως, εἶτα δὲ «Εἶη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλόγημένον» καὶ λεγομένου τοῦ ψαλμοῦ «Εὐλόγησω τὸν Κύριον», διενέμετο τὸ Ἀντίδωρον καὶ ἐγίνετο Ἀπόλυσις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.

Περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τῆς Θείας Λειτουργίας.

§ 50. *Τινὰ περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τούτων.*

Εἴρηται πολλάκις ὅτι οὐδεμία κοινὴ προσευχὴ, εἴτε δημοσία λειτουργία (Λειτουργία πλατύτερον), ἐτελεῖτο τὸ παλαιὸν ἀνευ τῆς ἱερωτάτης τελεσιουργίας τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ Θείας κοινωνίας, ἧτις ἦν τὸ κέντρον καὶ ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς τῆς ὅλης Λειτουργίας. Διὰ τοῦτο καὶ ὅτε ἐχωρίσθησαν αἱ ἐπτά αἰεσίαι, Λειτουργία κατ' ἐξοχὴν ὠνομάσθη ἡ Ἀκολουθία, ἐν ἣ τελεῖται τὸ εἰρημένον ἱερώτατον Μυστήριον. Ἀλλ' εἶδομεν ἅμα ὅτι διὰ τὴν ἀρχικὴν ἐνότητα ἐτήρησαν ἅπασαι αἱ νυχθημεριναὶ Ἀκολουθίαι τὸν τύπον τῆς Λειτουργίας.

Ἀνέκαθεν ὑπῆρχε κοινὴ τις τύπος τῆς Λειτουργίας, ὡς ἐκ

τῶν περιωζομένων ἀρχαίων Λειτουργιῶν θῆλον, ὁ τύπος δὲ εὖ-
τος ὁ κατ' οὐσίαν ἐκ τῆς κοινῆς προσευχῆς (ψαλμωδίας, δεήσεων
καὶ δοξολογιῶν, ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς καὶ κηρύγματος) καὶ
ἱερουργίας τῶν Μυστηρίων συνιστάμενος, ἀνεπτύχθη μὲν μετὰ
ταῦτα, ἀλλὰ δὲν μετεβλήθη διὰ τῆς Ὑμνολογίας καὶ τῶν ἀνα-
γνωσμάτων. Κυρίως δὲ, ἀφοῦ ἐχωρίσθησαν αἱ νυχθημερι-
ναὶ Ἀκολουθίαι, εἰς ταύτας καὶ συνέβη ἡ ἀνάπτυξις, ἐνῶ ἡ κυ-
ρίως Λειτουργία, ἐξαιρέσει μόνον μικρῶν τιῶν προσθηκῶν, καὶ
τούτων ἐν τῷ τῆς κοινῆς προσευχῆς μέρει (Λειτουργία Κατη-
χουμένων), οὐδεμίαν ὑπέστη οὐσιώδη ἀλλοίωσιν, ἀλλὰ σώζεται
ὅπως ἐλειτούργουν οἱ Ἀπόστολοι εἰς ἀνάμνησιν τοῦ μυστικοῦ Δεί-
πνου (ὅπερ ἡ βῆσις καὶ ὁ κανὼν), ὡς ἔστιν ἰδεῖν ἐκ τῆς Λειτουρ-
γίας Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου καὶ ἐκ τῆς ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς
Διαταγαῖς (1).

Τὴν Λειτουργίαν ταύτην συντομωτέραν ἐξήνεγκον οἱ δύο μεγά-
λοι φωστῆρες τῆς Ἐκκλησίας, Βασίλειος καὶ Χρυσόστομος, ἐν
ταῖς ἄχρι τοῦδε τελουμέναις ὁμωνύμοις αὐτῶν Λειτουργίαις. Συ-
νέταμον δὲ κυρίως τὰς ἐκτενεῖς δεήσεις μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ
Εὐαγγελίου, συνέταμον καὶ τινὰς εὐχὰς καὶ μάλιστα τὰς τῆς
Εὐχαριστίας ἰσως δὲ ἡ αὐτοὶ ἢ ὀλίγον μετὰ ταῦτα μετέβησαν
καὶ τὴν Προσκομιδὴν (τὰ τῆς προπαρασκευῆς) ἀπὸ τῆς ἀρχῆς
τῆς Λειτουργίας τῶν πιστῶν (ἄρχεται ἀπὸ τοῦ χειρουβικοῦ ὕμνου)
εἰς τὸν πρὸ τῆς Λειτουργίας χρόνον. Ἰδίως δὲ σύντομος εἶναι ἡ
τοῦ Χρυσοστόμου Λειτουργία, διὰ τοῦτο καὶ καθ' ἑκάστην τελεῖ-
ται καὶ συνήθης εἶναι, ἐξαιρουμένων τῶν ἡμερῶν, καθ' ἃς ἐτά-
χθη ἡ τοῦ Μ. Βασιλείου, ἢ τῶν Προηγιασμένων. Ἡ δὲ τοῦ Μ.
Βασιλείου, ἢ κατὰ πάντα τὰλλα ὁμοίομορφος καὶ ἐκτενεσττέρα

(1) Καὶ ἐν τῷ μυστικῷ Δείπνῳ ὑποδηλοῦνται τὰ κυριώτατα συστατικὰ
τῆς Λειτουργίας. Καὶ ἐκεῖ ὕμνολογία καὶ κήρυγμα, ἐκεῖ προσκομιδὴ, εὐ-
χαριστία, εὐλογία (ἀγιασμός) καὶ κοινωνία διὰ τοῦ «Λάβετε, φάγετε» κτλ. »
Ὁψόμεθα δ' ἐκτενεστότερον τὰ περὶ τούτων ἐν τοῖς ἐπομένοις καὶ μάλιστα
ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῶν πιστῶν. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὡς ἀνάμνησις τῶν πα-
θῶν τοῦ Κυρίου ἡ Λειτουργία παριστᾷ θεῖον δράμα, καὶ πολλὰς διὰ τοῦτο
ὁμοιότητας ἔχει. Ἀλλὰ πάντα προέρχονται οἰκοθεν ἀνευ μιμνήσεως.

μόνον ἐν ταῖς εὐχαῖς τῆς Εὐχαριστίας, τελείται δεκάκις τοῦ ἔτους ἐν ταῖς δύο Παραμοναῖς τῶν Χριστουγέννων καὶ Φώτων, τῇ πρώτῃ Ἰανουαρίου (ὅτε ἡ μνήμη τοῦ Ἁγίου), ταῖς πέντε Κυριακαῖς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς (ἐξαιρεῖται ἡ 7.^η τῶν Βαΐων) καὶ τῇ Μ. Πέμπτῃ καὶ τῷ Μ. Σαββάτῳ. Οἰκοθεν δὲ ὄθλον εἶναι ἐν τῇ περιγραφῇ καὶ ἐρμηνείᾳ τῆς θείας Λειτουργίας οὐδεμίαν ἀνάγκην νὰ πραγματοποιῶμεν ἑκατέραν τῶν εἰρημένων Λειτουργιῶν ἰδίᾳ. Ἡ Λειτουργία ὅμως ἡ Προηγιασμένη, ἡ τελουμένη ἐν ταῖς νησιμίαις ἡμέραις τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ μάλιστα τῇ Τετάρτῃ καὶ Παρασκευῇ, ὡς ἰδιόβρυθος ἐν πολλοῖς καὶ μὴ πλήρης, δεῖται ἰδιαιτέρας πραγματείας.

Ἄξισημίαιτων δὲ ὅτι καὶ ἡ Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου τελείται ἐνταχοῦ τῇ 23 Ὀκτωβρίου, ὅτε ἡ μνήμη αὐτοῦ.

§ 31. Περὶ τῆς θείας Λειτουργίας.

Ἡ ἱερωτάτη τῶν ἱεροτελεστιῶν, ἐν ἣ τελείται ἡ ἀναίμακτος θυσία καὶ θεία κοινωνία, ἐκλήθη, ὡς εἴρηται, κατ' ἐξοχὴν Λειτουργία, διότι ἦν ἡ κυριωτάτη δημοσία λειτουργία, εἰς τὴν ὄφειλον πάντες οἱ πιστοὶ νὰ παρευρίσκωνται, οἱ δὲ μὴ δι' εὐλόγους αἰτίας ἀπολειπόμενοι ἐτιμωροῦντο αὐστηρῶς. Ἡ ἱεροτελεστία αὕτη ἦν τὸ κέντρον καὶ ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς πασῶν τῶν ἄλλων λειτουργιῶν, τῆς κοινῆς προσευχῆς, τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν μυστηρίων· διότι δι' αὐτῆς κατορθοῦται ὁ σκοπὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἡ ἀνανέωσις τοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ θρησκευτικοῦ δεσμοῦ τοῦ διαβρῆχέντος διὰ τὴν ἐπισυμβᾶσαν ἁμαρτίαν, δι' ἣν ἀπηλλοτριώθημεν τοῦ Θεοῦ· ἀνανεοῦται δὲ διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως καὶ ἐνώσεως μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας τελουμένης (1).

(1) Ἴδου τί λέγει Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης (Ἐκκλ. Ἱεραρχ. 3) περὶ τῆς σχέσεως τῆς Λειτουργίας πρὸς τὰς ἄλλας ἱεροτελεστίας. Ἄφου πρότερον ἀπεκάλυψε τελετῶν τελετὴν, λέγει παρακατιῶν· εΦομέν δὲ ὅτι ταῖς τῶν

Διαιρείται δὲ ἡ θεία Λειτουργία εἰς δύο μέρη, εἰς τὴν Λειτουργίαν τῶν Κατηχομένων καὶ τὴν Λειτουργίαν τῶν πιστῶν. Τὸ πρῶτον μέρος, ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς Δοξολογίας «Εὐλόγημένη ἡ βασιλεία» καὶ λήγον εἰς τὸ «Ὅσοι Κατηχούμενοι προίθητε», ὠνομάσθη οὕτω, διότι ἠδύναντο νὰ παρευρίσκωνται καὶ οἱ Κατηχούμενοι ἠδύναντο δὲ, διότι εἶναι κατ' οὐσίαν κοινὴ προσευχὴ, ἣτις προπαρασκευάζει ἅμα καὶ τοὺς πιστοὺς εἰς τὸν στενωτέρου σύνδεσμον μετὰ τοῦ Θεοῦ, τὸν ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῶν πιστῶν τελούμενον διὰ τῆς θείας Κοινωνίας.

Συνήθως μὲν ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις παρ' ἡμῖν ἐπισυνάπτεται ἡ Λειτουργία τῷ Ὁρθρῷ εὐθὺς μετὰ τὴν μεγάλην Δοξολογίαν. Ἄλλ' ἐν τε ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς καὶ πολλαχοῦ χωρίζεται τοῦ Ὁρθρου καὶ προηγείται ἡ ἀνάγνωσις τῆς Τριθέκτης, ὅτε καὶ προσκομίζει ὁ ἱερεὺς, ἢ μᾶλλον προπαρασκευάζει τὰ τῆς προσκομιδῆς. Ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις τοῦτο γίνεται ἐν καιρῷ τοῦ Ὁρθρου. Ἐτελείτο δὲ ἡ Λειτουργία ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τελεῖται πολλαχοῦ περὶ τὴν τρίτην ὥραν (ἐνάτην καθ' ἡμᾶς) τῆς ἡμέρας (1). Εἶδομεν δὲ ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος (βρα § 13) ἐχορήγησε τὰ ἐξόδα, ἵνα καθ' ἑκάστην τελεῖται ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ ἡ Λειτουργία.

ἄλλων ἱεραρχικῶν συμβόλων μετέξουσιν ἢ τελείωσις ἐκ τῶν ταύτης θεαρχικῶν καὶ τελειωτικῶν ἐστὶ δωρεῶν. Οὐ γὰρ ἔνεστι σχεδὸν τινα τελειωτικὰ τελετῆν ἱεραρχικῆν, μὴ τῆς θεοστάτης Εὐχαριστίας ἐν κεφαλῇ τῶν καθ' ἕκαστα τελουμένων τῶν ἐπὶ τὸ ἐν τοῦ τελειωθέντος ἱεουργούσης συναγωγῆν, καὶ τῇ θεοπαραδότῳ δωρεᾷ τῶν τελειωτικῶν μυστηρίων τελειουργούσης αὐτῶ τὴν πρὸς Θεὸν κοινωνίαν.

(1) Ἡ τρίτη ὥρα ὠρίσθη διὰ τὴν συνήθη Λειτουργίαν ἀπὸ τῆς τρίτης ὥρας τῆς καθόδου τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τοὺς Ἀποστόλους. Γνωστὸν δ' ὅτι τῇ ἐπικλήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀγιάζονται τὰ τίμια δῶρα τὰ εἰς ἀνάμνησιν τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου τελούμενα, καὶ τὰ ὁποῖα ἤρξαντο ἀπὸ τῆς τρίτης ὥρας. Διὰ τοῦτο καὶ ἀναγινώσκονται αἱ Ὁραι, Τρίτη καὶ Ἐκτη. Ἀλλὰ γνωστὸν ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων εἰς διαφόρους ὥρας ἐτελείτο ἡ Λειτουργία, τελεῖται δὲ καὶ ἄχρι τοῦδε ἐνδοτε. Δῆλον καὶ διὰ τὴν εἰς τὰς ἐνοριακὰς Ἐκκλησίας συνήθη μετὰ τοῦ Ὁρθρου.

α) Περί τῆς Λειτουργίας τῶν Κατηχομένων.

Τὸ πρῶτον μέρος τῆς Λειτουργίας τὸ ἐπικληθὲν Λειτουργία τῶν Κατηχομένων, καὶ ὃν προπαρασκευὴ διὰ κοινῆς προσευχῆς εἰς τὸ δεύτερον μέρος, τὴν Λειτουργίαν τῶν πιστῶν, ἄρχεται διὰ τῆς Δοξολογίας «*Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρὸς...*» καὶ προβαίνει οὕτως· ἔπονται ἡ δέησις καὶ οἱ προοιμιακοὶ ψαλμοὶ (Ἀντίφωνα, Τυπικά), τελεῖται ἡ εἴσοδος τοῦ Εὐαγγελίου μετὰ τῶν ὕμνων τῆς ἡμέρας, ψάλλεται ὁ Τριτάσιος ὕμνος, γίνεται ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς, εἶτα ἡ ἐκτενὴς δέησις καὶ αἱ ὑπὲρ τῶν Κατηχομένων δέησεις, ἐν αἷς καὶ λέγει διὰ τοῦ «*Ὅσοι Κατηχομένοι προέλθετε*».

Διακρίνονται δὲ τέσσαρες στιγμαὶ εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο μέρος τῆς Λειτουργίας· ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἡ τοῦ Προοιμίου, ἡ δευτέρα εἶναι ἡ τῆς Εἰσόδου, ἡ τρίτη εἶναι ἡ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς μετὰ τοῦ κηρύγματος καὶ ἡ τετάρτη εἶναι ἡ τῶν δέησεων.

1) Προοίμιον. Πρὶν γένηται ἡ ἑναρξίς τῆς Λειτουργίας διὰ τοῦ «*Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία*» θυμιᾷ ὁ Διάκονος τὴν Πρόθεσιν, τὸ ἱερατεῖον καὶ τὸν Ναὸν ὅλον, λέγων καθ' ἑαυτὸν τὸν τῆς μετανοίας ψαλμὸν (1). Εἶτα στάς μετὰ τοῦ ἱερέως πρὸ τῆς ἀγίας

(1) Ἐπειδὴ ἡ προπαρασκευὴ τῆς Προσκομιδῆς τελεῖται νῦν ἢ ἐν τῷ Ὁρθρῷ (ἐξ οὗ κακῶς ἐξέλαθον τινὲς ὅτι ὁ Ὁρθρὸς εἶναι ὁ καιρὸς τῆς Προσκομιδῆς καὶ τὸ πρῶτον μέρος τῆς Λειτουργίας), ἢ ἐν τῇ Τριθέκτῃ, διὰ τοῦτο ἡ προετοιμασία τῶν λειτουργῶν ἄρχεται πρότερον πρὸ τῆς παρασκευῆς τῆς προσκομιδῆς, διὰ τῆς δέησεως ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ναοῦ ἐμπροσθεν τῶν ἀγίων Θυρῶν καὶ ἀσπασμοῦ τῶν Δεσποτικῶν εἰκόνων (τοῦ Σωτῆρος καὶ Θεομήτορος κυρίως). Εἶτα, ἐνδύονται τὴν ἱερατικὴν στολὴν λέγοντες ὅσα ἀλλαγῶ ἐσημειώθησαν. Μετὰ ταῦτα προσκομίζονται καὶ τέλος τελεῖται ἡ ἐν τῇ κειμένῃ προπαρασκευῇ. Ἐπειδὴ συνήθως ἐν ταῖς ἡμετέραις ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις συνάπτεται ἀμέσως τῷ Ὁρθρῷ ἡ Λειτουργία, διὰ τοῦτο, ὡσάκις ἱερουργεῖ Ἀρχιερεὺς, δέεται καὶ ἐνδύεται ἐν καιρῷ τῶν Ἀγίων, ψαλλομένου τοῦ «*Τὸν Δεσπότην*» ἐνδύεται δὲ ἐν τῷ ἱερατεῖῳ. Σπανίως δὲ καὶ ὅταν τελῆται χειροτονία Ἐπισκόπου, ὁ πρωτεύων Ἀρχιερεὺς ἐνδύεται ἔξω ἐν τῷ Ναῷ, ἐκφρουσούντων τῶν Διακόνων τοὺς καταλλήλους στήχους καὶ τοῦ χοροῦ ψάλλοντος «*Ἄνωθεν οἱ προφήται*», καὶ εἶτε τοιοῦτον. Ἐν Ῥωσσίᾳ συνήθως ἐνδύεται ὁ Ἀρχιερεὺς ἔξω πρὸ τῆς ἀναγνώσεως

Τραπέζης, και προσκυνήσαντες τρίς και λέγοντες «Βασιλεῦ Οὐράνιε...» «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ...» δις και ἅπαξ τὸ «Κύριε τὰ χεῖλη μου ἀνοίξεις...», ἀσπάζονται ὁ μὲν ἱερεὺς τὸ Εὐαγγέλιον, ὁ δὲ Διάκονος τὴν ἁγίαν Τράπεζαν. Ὑποκλίνας δὲ οὗτος τῷ ἱερεὶ τὴν κεφαλὴν, κρατῶν και τὸ Ὠράριον τοῖς τρισὶ δακτύλοις τῆς δεξιᾶς χειρὸς, λέγει· «Καιρὸς τοῦ ποιῆσαι τῷ Κυρίῳ, Δέσποτα ἅγιε εὐλόγησον»· ὁ ἱερεὺς, σφραγίζων αὐτὸν, λέγει· «Εὐλόγητός ὁ Θεὸς ἡμῶν...»· Ἔπειτα ὁ Διάκονος, «εὐχαι ὑπὲρ ἐμοῦ, Δέσποτα ἅγιε»· ὁ ἱερεὺς· «Κατευθύναι Κύριος τὰ διαθήματά σου εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν». Καὶ πάλιν ὁ Διάκονος· «Μνήσθητί μου Δέσποτα ἅγιε»· ὁ ἱερεὺς· «Μνησθεῖται σου Κύριος ὁ Θεὸς ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ πάντοτε...»· Ὁ Διάκονος εἰπὼν Ἄμην, και προσκυνήσας, ἐξέρχεται, και στὰς κατέναντι τῶν ἁγίων Θυρῶν προσκυνεῖ τρίς, λέγων καθ' ἑαυτὸν τὸ «Κύριε τὰ χεῖλη μου ἀνοίξεις». Μετὰ τοῦτο ἄρχεται «Εὐλόγησον Δέσποτα», ὁ δὲ ἱερεὺς τὴν ἀρχὴν τῆς Λειτουργίας «Εὐλογημένη ἡ βασιλεία».

Μετὰ ταῦτα λέγει ὁ Διάκονος τὴν μεγάλην Συναπτὴν (τὰ Εἰρηνικά), ὡς και ἐν ἀρχῇ τοῦ Ἑσπερινοῦ, εἶτα δὲ οἱ χοροὶ ἄρχονται ψάλλειν τὰ τρία Ἀντίφωνα τὰ μεσολαβούμενα, ὡς εἶδομεν και ἀλλαχοῦ, διὰ μικρῶν Συναπτῶν. Κατὰ μὲν τὰς Κυριακὰς και ἀπλᾶς ἑορταῖς ψάλλονται ἀντὶ Ἀντιφώνων τὰ Τυπικά («Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου»), περὶ ὧν εἶδομεν ὀλίγω πρότερον, κατὰ δὲ τὰς Δεσποτικὰς και Θεομητορικὰς ἑορταῖς ψάλλονται, ὡς Ἀντίφωνα, καταλληλοὶ ψαλμοὶ μετὰ τοῦ ὑποψάλματος ἐν ἐκάστῳ στίχῳ, εἰς μὲν τὸ πρῶτον Ἀντίφωνον «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου Σῶτερ σῶσον ἡμᾶς», εἰς δὲ τὸ δεύτερον «Σῶσον ἡμᾶς Υἱὲ Θεοῦ, ὁ ἐν ἁγίαις θαυμαστός (1), ψάλλοντάς σοι ἀλληλοῦτα»

τῆς Τριθέου· διότι χωρίζεται τοῦ Ὁρθρου ἡ Λειτουργία· ψάλλεται δὲ «Τὸν Δεσπότην» ἑλληνιστί, ὡς και τὸ «Ἄξιος και Κύριε ἐλέησον ἐν ταῖς χειροτονίαις.

(1) Τὸ μέρος τοῦ ὑποψάλματος «ὁ ἐν ἁγίοις θαυμαστός» κτλ., τὸ ἐν ταῖς Θεομητορικαῖς ἑορταῖς εὐχρηστον, μεταβάλλεται καταλλήλως τῇ ἑορτῇ ἐν ταῖς Δεσποτικαῖς ἑορταῖς· οὕτω τῷ μὲν Πάσχᾳ (και ταῖς Κυριακαῖς) λέ-

ἐπισυναπτομένου ἐν τέλει τοῦ «Ὁ Μονογενῆς», εἰς δὲ τὸ τρίτον ὑποψάλλεται τὸ «Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας». Σημειωτέον ὅμως ὅτι καὶ κατὰ τὰς Κυριακὰς (ὡς ἐκ τῆς ἐρμηνείας τοῦ Γερμανοῦ δηλον) ἐψάλλοντο τὰ Ἀντίφωνα «Ἀγαθὸν τὸ ἐξομολογίσθαι...» τὰ νῦν μόνον ἐν ταῖς λοιπαῖς ἡμέραις τῆς Ἑβδομάδος ψαλλόμενα, ὅσας τελεῖται Λειτουργία, καὶ ἐν τῷ παλαιῷ Νόμῳ ψαλλόμενα ἐπὶ τῆς σπονδῆς τοῦ Σαββάτου καὶ Παρασκευῆς (ὄρα § 21). Σημειωτέον πρὸς τοῦτοις ὅτι τὰ Ἀντίφωνα (εἴτε Τυπικά, εἴτε ἄλλα) ἐπέχουν τόπον τῶν ᾠδῶν τῶν Ἀναβαθμῶν τῶν ψαλλομένων ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος κατὰ τὰς ἐορτάς, συναγομένου καὶ ἀναβαίνοντος τοῦ λαοῦ· ἀναγινώσκονται δὲ ἄχρι τοῦδε αἱ ᾠδαὶ τῶν Ἀναβαθμῶν, ὡς προοιμιακοὶ ψαλμοί, εἰς τὴν Προηγιασμένην Λειτουργίαν. Ὡστε τὰ Ἀντίφωνα εἶναι προοιμιακοὶ ψαλμοὶ πρὸς σύναξιν καὶ ἀνάβασιν τοῦ λαοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἐπίσκοπος ἱεουργῶν, ἵσταται ἢ κάθηται ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας, ψαλλομένων τῶν Ἀντιφῶνων.

2) *Εἰσοδος τοῦ Εὐαγγελίου.* Μετὰ τὰς προοιμιακὰς δεήσεις καὶ ψαλμωδίας ἐξέρχονται τοῦ ἱεροῦ Βήματος οἱ λειτουργοὶ ἱερεῖς καὶ Διάκονοι μετὰ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καὶ λαμπάδων, καὶ στάντες ἐν τῷ μέσῳ κλίνουν τὰς κεφαλὰς καὶ λέγουσι τὴν εὐχὴν τῆς εἰσόδου, ἐν ἣ εὐχονται, ἵνα ἡ εἰσοδος αὐτῶν γένηται εἰσοδος ἁγίων Ἀγγέλων, καὶ εὐλογεῖται ἡ Εἰσοδος. Ταῦτα μὲν τελοῦνται ἐνόσω ψάλλεται τὸ τρίτον Ἀντίφωνον, ὅτε εἰσέρχονται πάντες οἱ περιστοιχοῦντες πρότερον τὸν ἐν τῷ μέσῳ Ἀρχιερέα καὶ ἐξέρχονται, ἵνα ἐπιτελέσωσι μετ' αὐτοῦ τὴν Εἰσοδον. Ἀφοῦ δὲ τελειώσῃ τὸ Ἀντίφωνον, ἀσπάζεται ὁ ἱερεὺς, ἢ ὁ Ἀρχιερεὺς, τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ στάς ὁ Διάκονος πρὸ αὐτῶν ὑποὶ τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ἐκφωνήσας τὸ «Σοφία, Ὁρθοί», εἰσέρχεται καὶ ἀποτίθησι τὸ Εὐαγγέλιον ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς. Εἰσερχόμενοι δὲ οἱ λοιποὶ

γεται εὐ ἀναστάς ἐκ νεκρῶν, εἰς τὰ Χριστούγεννα ἀφ' ἐκ Παρθένου τεχθεὶς καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐορταῖς καταλλήλως (ὄρα Μηναια). Ἀξιοσημειωτόν δὲ ὅτι ἐπεκράτησαν τὰ Ἀντίφωνα «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου», ἐκ τῆς ἁσματικῆς Ἀκολουθίας. Δῆλον δὲ ὅτι ἐπικαλούμεθα τὰς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου, ἵνα ἐπικαλεσθῶμεν ἔπειτα κατ' εὐθεΐαν τὸν Χριστόν.

Λειτουργοί, ψάλλουσι τὸ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν καὶ προσπίσωμεν Χριστῷ. Σῶσον ἡμᾶς Υἱὲ Θεοῦ» κτλ. τὸ τέλος «ψάλλουσί σοι ἀλληλούϊα» ψάλλεται ὑπὸ τῶν ψαλτῶν, ὑρ' ὧν ψάλλεται τὸ ἔθρον, ὅταν εἰς ἱερεὺς ἱερουργῇ (1). Πρὶν δὲ εἰσέλθῃ ὁ Ἄρχιερεὺς, σπραγίζει τὸν λαὸν σταυροειδῶς διὰ τῶν Δικηροτρικηρίων, προσφωνόντων αὐτῷ τῶν ψαλτῶν τὸ «Εἰς πολλὰ ἔτη Δέσποτα». Μετὰ ταῦτα ψάλλονται τὰ Ἀπολυτικά τῆς ἡμέρας καὶ τοῦ Ἁγίου τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸ Κοντάκιον «Προστασία τῶν Χριστιανῶν». Τοῦτο ψάλλεται ὁσάκις δὲν εἶναι αἱ Δεσποτικαὶ καὶ Θεομητορικαὶ ἑορταί, καθ' ἃς καὶ ἐν τοῖς προεορτίοις καὶ μεθεόρτοις αὐτῶν ψάλλεται τὸ ἴδιον Κοντάκιον. Ἐν δὲ ταῖς Κυριακαῖς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ψάλλεται τὸ «Τῆ Ὑπερμάχῳ». Ψαλλομένων τῶν Τροπαρίων τούτων θυμῷ ὁ Ἄρχιερεὺς, καὶ μετὰ ταῦτα ψάλλεται ὁ Τρισάγιος ὕμνος, καθ' ὃν πάλιν σπραγίζει τὸν λαὸν ὁ Ἄρχιερεὺς, ἐπευχόμενος διὰ τοῦ «Κύριε, Κύριε ἐπίβλεψον ἐξ οὐρανοῦ. . . » μεθ' ὃ ψάλλεται τὸ «Κύριε σῶσον τοὺς εὐσεβεῖς. Καὶ ἐπάκουσον ἡμῶν», καὶ κατόπιν ὁ Πολυχρονισμὸς τοῦ Βασιλέως.

Κατὰ τοὺς ἀρχαιότατους χρόνους τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὸν συνήθη προομιμακὸν ψαλμὸν ἐγένετο ἡ ἀνάγνωσις πρῶτον τῆς Π. Διαθήκης (ἥτις ἐν ταῖς Κυριακαῖς πολλαχῶς δὲν ἀνεγινώσκετο), ἐκάθητο δὲ οἱ πιστοὶ κατὰ τὰ ἀναγνώσματα ταῦτα. Μετὰ ταῦτα μετὰ πομπῆς ἐξεφέρετο τὸ Εὐαγγέλιον ἐκ τοῦ Σκευοφυλακείου, προπορευομένων λαμπάδων, ἵνα σημαίνωσι τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ Εὐαγγέλιον παρίστα αὐτὸν τὸν Κύριον, διὰ τοῦτο μετὰ τιμῆς ὑπῆντων οἱ πιστοὶ καὶ ἔρθιοι, ὡς καὶ ἔρθιοι ἡκρωῶντο. Ἐντεῦθεν προήλθεν ὅτι κατὰ τὴν εἰσοδὸν εἰς τὸ ἱερατεῖον πρὸς ἑναρξιν τῆς Λειτουργίας, τελεῖται ἅμα καὶ ἡ Εἴσοδος τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ ὁ Διάκονος ὑψῶν καὶ δεινύων τὸ

(1) Εἰς τὰς δεσποτικὰς ἑορτάς ψάλλεται ἀντὶ τοῦ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν» ἄλλο εἰσοδικὸν ἐκ στίχου καταλλήλου καὶ ἐπισυνάπτεται τὸ «Σῶσον ἡμᾶς» μετὰ τῶν κατὰ τὰς ἑορτάς προποποιήσεων. Ἐκ τῶν εἰσοδικῶν στίχων ἀπεκάλεταν οἱ Λατῖνοι πολλὰς Κυριακάς. Ἀντιστοιχεῖ δὲ τὸ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν» εἰς τὸ «Φῶς ἱλαρὸν» τοῦ Ἐσπερινοῦ.

Εὐαγγέλιον ἐκφωνεῖ τὸ «Σοφία», δηλαδὴ ἐν τούτῳ ἡ Σοφία (1), εἶτα δὲ ἐκφωνεῖ τὸ «Ὁρθοί», ἧτοι παραγγέλλει νὰ ἐγερθῶσιν οἱ τυχόν καθήμενοι. Εἶδομεν δὲ ὅτι ἐκάθηντο πρότερον ἐν τοῖς ἀλλοῖς ἀναγνώσμασι. Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον καὶ τοῦτο διὰ τί, ὅτε ἤρξατο ἡ συμβολικὴ ἐξήγησις τῶν τῆς Λειτουργίας, τὴν εἴσοδον τοῦ Εὐαγγελίου ἐθεώρησαν πολλοὶ ὡς ὑποδηλοῦσαν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Κυρίου πρὸς τὸ κήρυγμα. Διὰ τοῦτο καὶ ἐτηρήθη, φαίνεται, καὶ ἡ ἀρχαία συνήθεια, ἀποῦ μάλιστα διὰ τῆς μεταθέσεως τῆς προσκομιδῆς πρὸ τῆς Λειτουργίας ἦτο δυνατόν νὰ σημαίνεται ἡ γέννησις ἐν Βηθλεέμ.

Αἱ ἄλλαι τελεταὶ τῆς Εἰσόδου ἀναμιμνήσκουσι τὰ τῶν ἐπισήμων προελεύσεων τῶν Αὐτοκρατόρων εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας (ὁ αὐτὸς καὶ Μ. Ἐκκλησία ἐκαλεῖτο) κατὰ τὰς ἐπισήμους ἐορτάς. Ἀποῦ καθ' ὁδὸν ἐγίνοντο αἱ διάφοροι δοχαὶ ὑπὸ τῶν δῆμων τοῦ λαοῦ καὶ λοιπῶν μετὰ ψαλμωδίας τροπαρίων, ἐν ταῖς πύλαις τοῦ Ναοῦ ὑπεδέχετο αὐτὸν ὁ Πατριάρχης μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἀσπασθεῖς εἰς τὸ στόμα (μόνος ὁ Πατριάρχης εἶχε τὸ προνόμιον τοιοῦτου ἀσπασμοῦ) εἰσήγε τὸν Βασιλέα κρατῶν τῆς χειρὸς. Ὁ Βασιλεὺς διὰ θυμιάματος καὶ λαμπάδος καὶ τρισσῆς προσκυνήσεως ἀπυχαρίσκει ἐνώπιον τῆς ἁγίας Τραπεζῆς, ἣν καὶ ἠσπάζετο, καὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων (ἠσπάζετο καὶ τὴν ἐπὶ τῶν ἁγίων θυρίων εἰκόνα), ἔπειτα δὲ ἐσφράγιζε τὸν λαὸν διὰ τοῦ διθαμπούλου (δικηρίου), ὁ δὲ λαὸς ἐπολυχρόνιζεν αὐτόν. Ὡστε αἱ τοσοῦτον ἐπιταθεῖσαι λιτανεῖαι ἐπὶ Χρυσοστόμου, προσλαβοῦσαι τὰ τῶν Βασιλικῶν προελεύσεων, ἀπετέλεσαν τὴν Εἴσοδον. Ἐντεῦθεν τὰ Ἀντίφωνα (αἱ ἄλλαι ᾠδαὶ τῶν Ἀναβαθμῶν), ἐντεῦθεν τὰ τροπάρια, ἐντεῦθεν καὶ ὁ Τρισάγιος ὕμνος ὁ ἐν λιτανείᾳ διδασθεὶς καὶ ψαλεὶς τὸ πρῶτον (ἔρα § 22). Δῆλον δὲ διὰ τί, ψαλλομένου τοῦ Τρισαγίου, ἐπικαλεῖται τὸν Κύριον ὁ Ἀρχιερεὺς, ἵνα ἐπιβλέψῃ ἐπὶ τὴν ἄμπελον αὐτοῦ καὶ καταρτίσῃ αὐτήν. Δῆλον δὲ

(1) Τὸ Σοφία τοῦτο εἶναι ἄλλοτε, ἐν τῇ Ἀπολύσει, πρὸ τοῦ Χερουδικῶ καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ, παράγγελμα προσοχῆς. Ἀλλὰ δυνατόν ἔμα νὰ θεωρηθῇ καὶ εὐχή, ὡς τοῦτο καὶ ἐν τῷ ἀσπασμῷ «Βιρήνη πᾶσι» συμβαίνει.

καὶ διὰ τί ψάλλεται τὸ «Κύριε σῶσον τοὺς εὐσεβεῖς», ὅπερ ἀντικαθίστῃ τὸ προηγούμενον, καὶ διὰ τοῦτο ἐν Ῥωσσίᾳ ἐν ἐκάστη λειτουργίᾳ ψάλλεται. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι καὶ τὸ «Κύριε, Κύριε ἐπίβλεψον . . . » (ἢ ἐπίβλεψον Κύριε . . .) καὶ τὸ «Κύριε σῶσον . . . » δὲν σημειοῦνται ἐν ταῖς Λειτουργίαις, ἀλλ' ἐτηρήθησαν κατὰ παράδοσιν. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα ἀπαντῶντα παρὰ Συμεῶνι Θεσσαλονίκης καὶ ἄλλοις δὲν σημειοῦνται ὥστε εἶναι παραλείψεις τῶν ἐν Βενετίᾳ ἐκδοτῶν.

3) Ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς. Μετὰ τὴν εἴσοδον καὶ τὸν Τρισάγιον ὕμνον γίνεται ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ μετὰ ταῦτα τὸ κήρυγμα. Καὶ πρὸ μὲν τοῦ Ἀποστόλου ψάλλονται στίχοι τινὲς ἐκ ψαλμῶν, οἵτινες ἐπεῖχον τὸ πάλαι τόπον τῶν ὕμνων τῆς ἡμέρας, καὶ ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τοὺς στίχους τοὺς ψαλλομένους ἐν τῷ Ἑσπερινῷ μετὰ τὸ «Φῶς Ἰλαρόν», τοῦ ὁποίου ἀντίστοιχον, ὡς εἶδομεν, ἐν τῇ Λειτουργίᾳ εἶναι τὸ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν».

Ὁ Ἀπόστολος (αἱ πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου) ἀναγινώσκεται κατὰ περικοπὰς, ὡς ἄλλοτε (§ 20) ἐξέβηθη. Ἀναγνωσκομένου δὲ αὐτοῦ, οἱ μὲν ἱερεῖς κάθηνται (1) κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν τὴν ἑτηρῶς σημειοῦμένην ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς διαταγαῖς (2, 57.), ὁ δὲ Διάκονος θυμιᾷ, ὅπερ εἶναι θυμίαμα τῆς Εἰσόδου, ἤτοι τῆς κυρίως ἀρχῆς τῆς Λειτουργίας. Εἶδομεν δὲ ὅτι ἐν πάτῃ ἀρχῇ (ὡς καὶ ἐν τῷ Π. Νόμῳ) προσεφέρετο θυμίαμα, ἵνα προπαρασκευασθῇ τὴν μετὰ ταῦτα δέησιν. Κυρίως ὅμως κατὰ τὸ Τυπικὸν πρέπει νὰ θυμιᾷ ὁ Διάκονος μετὰ τὸν Ἀπόστολον, ψαλλομένου τοῦ ἀλληλοῦβια, ἵνα μὴ ἐμποδίζηται ἡ ἀκρόασις τοῦ Ἀποστόλου. Ἀλλὰ διὰ τὴν συντομίαν, φαίνεται, μετετέθη.

Ἐφ' οὗ προσενεχθῆ τὸ θυμίαμα, προστέρχεται ὁ Διάκονος εἰς

(1) Κυρίως τόπος, ἐν ᾧ ἐκάθηντο οἱ ἱερεῖς, ἦν τὸ ὑπὸ τὴν Κόγχην καὶ ὑπίσθην τῆς ἀγίας τραπέζης Σύνθρονον. Τοῦτο τηρεῖται ἐν Ῥωσσίᾳ ἄχρι τοῦδε· ἐκεῖ κάθεται καὶ εἰς ἱερεῦς λειτουργῶν, ἐπὶ ἀπλῆς καθέδρας, ὅταν δὲν ὑπάρχη Σύνθρονον.

τὸν Ἀρχιερέα (ἢ ἱερέα) φέρων τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ὑποκλίνας τὴν κεφαλὴν, λέγει· «Εὐλόγησον Δέσποτα τὸν εὐαγγελιστὴν τοῦ ἀγίου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ (τοῦδε)», ὁ δὲ ἱερεὺς σφραγίζων αὐτὸν, λέγει· «Ὁ Θεὸς διὰ πρεσβειῶν τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ (τοῦδε) δῶκε σοι ῥῆμα τῷ εὐαγγελιζομένῳ δυνάμει πολλῇ εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, Κυρίου δὲ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». Ὁ Διάκονος εἰπὼν τὸ Ἀμήν καὶ προσκυνήσας τὸ Εὐαγγέλιον, αἶρει αὐτὸ, καὶ ἐξελθὼν (προπορευομένων λαμπάδων) ἔρχεται καὶ ἵσταται ἐν τῷ Ἀμβωνίῳ ἢ ἐν τῷ τεταγμένῳ τόπῳ. Ὁ ἱερεὺς εἰσάγει τὴν ἀνάγνωσιν διὰ τοῦ «Σοφία, Ὁρθοί· ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου», καὶ ἀσπάζεται τὸν λαόν διὰ τοῦ «Εἰρήνη πᾶσι», εἰς ὃ ἀπαντᾷ ὁ χορὸς ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ «Καὶ τῷ πνεύματί σου». Εἶναι δὲ ὁ ἀρχαιότατος τύπος τοῦ ἀσπασμοῦ, ὃν ἀπέδιδεν ὁ λειτουργὸς μετὰ τὴν Εἴσοδον, καὶ ἐξ οὗ προήλθον οἱ προτασσόμενοι ἀσπασμοὶ τῶν Αὐτοκρατόρων καὶ τοῦ ἱεράρχου, ὡς εἶδομεν ἄλλῳ πρότερον. Ὁ Διάκονος ἀρχεται τῆς ἀναγνώσεως διὰ τοῦ εἰσαγωγικοῦ «Ἐκ τοῦ κατὰ (Ματθαῖον, ἢ Μάρκον, ἢ ὀβτινος εἶναι ἢ περικοπὴ) ἁγίου Εὐαγγελίου τὸ ἀνάγνωσμα». Ὁ ἱερεὺς «Πρόσχωμεν» (ὡς προσέχωμεν). Τότε ὁ Διάκονος ἀρχεται τῆς τακτῆς περικοπῆς, ὧν εἰς ἐκάστην προτάσσεται πολλαχῆς τὸ εἰσαγωγικόν «Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ» ἢ «Εἶπεν ὁ Κύριος τοῖς ἑαυτοῦ Μαθηταῖς».

Ἀναγνωσκομένου τοῦ Εὐαγγελίου οὐ μόνον πάντες μετὰ προσοχῆς καὶ εὐλαθείας καὶ ὄρθοι ἀκροῶνται ὡς αὐτοῦ τοῦ Κυρίου παρόντος, ἀλλὰ καὶ ὁ ἱεράρχης ἐγείρεται καὶ ἀποτίθεται τὸ Ὄμορβριον, δι' οὗ παριστᾷ αὐτὸν τὸν Κύριον (ὡς σημεῖοι ὁ Ἰσιδώρος ὁ Πηλουσιώτης· ὄρα § 11), καὶ ἀκροᾶται καὶ αὐτὸς ὡς ἀπλοῦς μαθητῆς (1). Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀναγνώσεως ὁ μὲν χο-

(1) Ἐν Ῥωσίᾳ ἴστανται οἱ ἱερουργούντες ἐπὶ τοῦ τόπου τοῦ Συνθρόνου, παρ' ἡμῖν δὲ ἐξέρχεται ὁ ἱεράρχης ἔξω τῶν ἁγίων θυρῶν καὶ ἐπὶ τοῦ Σολείου ἀκροᾶται, ὅπου καὶ ὑποδέχεται τὸ Εὐ. γέλιον. Οἱ Ῥῶσοι μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν κατέρχονται εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν καὶ ἐνώπιον αὐτῆς ὑποδέχονται αὐτό.

ρὸς δοξολογεῖ τὸν Κύριον διὰ τοῦ «Δόξα σοι Κύριε, δόξα σοι», δι' οὗ καὶ οἱ Ἰσραηλίται ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς Σκηνοπηγίας ἐπεσφράγιζον τὸ πέρασ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Νόμου· ὁ δὲ Ἱεράρχης σφραγίζει τὸν λαὸν ἐξ ὀνόματος τοῦ Κυρίου.

Μετὰ ταῦτα εἶπετο τὸ κήρυγμα παλαι μὲν πάντοτε, νῦν δὲ ὁσάκις ἢ ὁ κηρύττων. Ἰδίως δὲ κατὰ τὰς νηστησίμους κηρύττεται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Ἐπεκράτησε δὲ συνήθεια ἐν Ῥωσσίᾳ νὰ γίνηται τὸ κήρυγμα ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ Κοινωνικοῦ πρὸς εὐκολίαν, ἀλλὰ τοῦτο, ὁσάκις δὲν κηρύττῃ ὁ Ἱεραρχῶν. Διὰ τοῦ κηρύγματος δὲ καθίσταται ζῶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ· καθίσταται δὲ, ὅταν ὁ κήρυξ, ζωογονηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐπουρανοῦ χρίσματος, διὰ λέξεων καταλλήλων (εὐλόγητων) καὶ ἀναλόγως τῆς καταστάσεως τοῦ λαοῦ, μετοχετεύσῃ εἰς αὐτὸν τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ φωτίσῃ τὸν ἐσκοτισμένον ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας νοῦν διὰ τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ. Ἄν οὕτω τελεσθῇ τὸ κήρυγμα, εἶναι ὄντως λειτουργία Θεοῦ καὶ λόγος Θεοῦ τὸ τοιοῦτο κήρυγμα· ἄλλως κάλλιον νὰ λείπη, καὶ ἄς ἀναπληρῶσι τὸ ἐλλείπον αἱ ἱερατελεστίαι καὶ ἡ ἀπλὴ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς.

4) Ἐκτενεῖς δεήσεις. Ἐκ παλαιοτάτων χρόνων μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου ἐτελοῦντο ἐκτενεῖς δεήσεις καὶ εὐχαὶ παρ' ἀπάσης τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τῶν Κατηχομένων, Μετανοούντων καὶ ἐνεργουμένων, καὶ μετὰ ταῦτα ἐγένετο ἀπόλυσις αὐτῶν, δι' ἧς ἐλάμβανε πέρασ ἡ λεγομένη Λειτουργία τῶν Κατηχομένων. Δὲν ἠδύναντο δὲ οἱ Κατηχούμενοι νὰ παρευρίσκωνται εἰς τὴν Λειτουργίαν τῶν πιστῶν, ἐν ᾗ ἐτελεῖτο τὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας.

Νῦν μετὰ τὴν γενομένην συντομίαν ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου τελεῖται ἡ δεήσις ὑπὲρ τῶν πιστῶν, ἡ Ἐκτενὴς διὰ τὸν εἰρημένον λόγον κληθεῖσα, καὶ ἐν ᾗ μνημονεύονται καὶ οἱ κεκοιμημένοι. Ψάλλεται δ' ἐν ἐκάστῃ αἰτήσῃ τρίς τὸ «Κύριε ἐλέησον» εἰς σημεῖον τῆς θερμῆς ἄμα καὶ ἐκτενοῦς καὶ παρὰ πολλῶν δεήσεως· μετὰ τοῦτο προσκαλοῦνται οἱ Κατηχούμενοι νὰ δεηθῶσιν, ἄμα δὲ καὶ οἱ πιστοὶ ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν ὑπὲρ αὐτῶν ἀπολύονται διὰ τῶν «Ὅσοι Κατηχούμενοι προέλθετε (=ἐξέλθε-

τε), οί Κατηχούμενοι προσέλθετε, ὅσοι Κατηχούμενοι προσέλθετε», ἄπερ, ἔταν πολλοί Διακόνοι λειτουργῶσι, ἐκφωνοῦνται τὸ μὲν ὑπὸ τοῦ ἐνός, τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ ἄλλου, ἵνα φθάσῃ ἀπὸ τοῦ Βήματος εἰς τὰς ἀκὰς τῶν μακρὰν ἄλλοτε Ἰσταμένων Κατηχουμένων τὸ παράγγελμα τῆς ἀπολύσεως αὐτῶν. Ἐτηρήθη δὲ ἡ ὑπὲρ τῶν Κατηχουμένων δέησις ἄχρι τοῦδε, οὐ μόνον διότι δὲν ἔπαυσαν ὑπάρχοντες Κατηχούμενοι (1), ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι σημεῖον διακριτικὸν τῆς Λειτουργίας καὶ εἶναι ἅμα ἀνάμνησις τῆς πολιᾶς ἀρχαιότητος.

Μετὰ ταῦτα προσκαλοῦνται οἱ πιστοὶ ἵνα διὰ συντόμων δύο δεήσεων προπαρασκευασθῶσι εἰς τὴν ἐπομένην ἱεροπραξίαν. Τοιαύτην δὲ τινα ἔγνωσαν ἔχουσι καὶ αἱ μυστικαὶ εὐχαὶ τοῦ ἱερέως. Ἐντεῦθεν δὲ ὄλον διὰ τί ἐξαπλοῦται τότε ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης τὸ Εἰλητόν, ἐφ' οὗ τελεῖται ἡ θυσία.

Οὕτω λοιπὸν διὰ δεήσεων καὶ δοξολογιῶν ἐν ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις, διὰ τῆς πνευματικῆς τροφῆς τῆς ἐκ τῆς Γραφῆς, δι' ἧς κρατύνεται ἡ εὐσέβεια καὶ διατίθενται εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσιν οἱ πιστοὶ ἐν τῇ κοινῇ προσευχῇ, οὕτω, λέγομεν, καταρτισθέντες οἱ πιστοὶ, δύνανται μετὰ ταῦτα νὰ προσφέρωσι τὴν θυσίαν αἰνέσεως καὶ ἐνωθῶσι στενωτέρου μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς κοινωνίας τοῦ Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ.

β) Περὶ τῆς Λειτουργίας τῶν πιστῶν.

Τὸ σπουδαιότατον μέρος τῆς Λειτουργίας, ἡ Λειτουργία τῶν πιστῶν, ἀρχεται, ὡς εἴρηται, μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῶν Κατηχουμένων, καὶ συναπαρτίζεται ἐκ τριῶν κυριωτάτων πράξεων, ἐκ τῆς προσκο-

(1) Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ὅτι οἱ Χριστιανοὶ πρὶν βαπτισθῶσι, ἐδιδάσκοντο τὰς στοιχειώδεις ἀληθείας τῆς πίστεως τὰς ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως περιεχομένας. Τοῦτο δὲ ἐλέγετο Κατήχησις, ἥτοι δι' ἀκροάσεως διδασκαλία. Δηροῦντο δὲ εἰς τάξεις οἱ Κατηχούμενοι, καὶ εἶδομεν ἐν τῇ περὶ Ἑορτῶν πότι ἰδίως οἱ πρὸς τὸ φῶσμα κατηχούνοτο κτλ. Κατηχούμενοι νῦν παρ' ἡμῶν εἶναι τὰ ἀβάπτιστα νήπια καὶ ὅσοι πράγματι κατηχοῦνται τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν πιστῶν ἴσως εἶναι Κατηχούμενοι.

μιθής τῶν τιμίων δώρων, ἐκ τῆς προπαρασκευῆς εἰς τὴν Εὐχαριστίαν καὶ ἐκ τῆς Εὐχαριστίας (τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν τιμίων δώρων, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἐπισημοτάτη στιγμή), ἐκ τῆς προπαρασκευῆς εἰς τὴν θείαν κοινωνίαν καὶ ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

Τὸ ἱερώτατον τοῦτο μέρος ἐν τοῖς πλείστοις καὶ οὐσιωδεστάτοις τηρεῖται ἄχρι τοῦδε, οἷον ἦν ἐκπαλαι, πλὴν τινῶν ἐποουσιωδῶν προσθηκῶν, αἵτινες ὁμῶς καταλλήλως ἐγένοντο· ἐτηρήθησαν ἀρχαιότατα τινες τελεταί, ἂν καὶ αἱ περιστάσεις μετεβλήθησαν, ἵνα ὑπομιμνήσκωσι τὴν ἀποστολικὴν ἀρχαιότητα καὶ θερμαίνωσιν οὕτω τὰς ψυχὰς τῶν πιστῶν, ἀναλογιζομένων ὅτι ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ μεθ' ὅλης τῆς Ἐκκλησίας τῶν πατέρων ἡμῶν δόξαν καὶ εὐχαριστίαν ἀναπέμπομεν τῷ Θεῷ.

1) Προσκομιδῇ, μεγάλη Ἐισοδος, Ἰεροσολιμικόν. Εὐθύς μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῶν Κατηχομένων, κλειομένων τῶν θυρῶν, προσέφερον οἱ πιστοὶ εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Προθέσεως τὰ δῶρα τῆς ἀναιμάκτου θυσίας ἄρτον καὶ οἶνον (1)· ὅθεν λαμβάνοντες μερίδας οἱ ἱερεῖς καὶ μνημονεύοντες, προσέφερον εἰς τὸ θυσιαστήριον, τὴν ἁγίαν Τράπεζαν, παραλαμβάνοντες αὐτὰ καὶ προσκομιζόντες αὐτῇ τοῦ ἱεράρχου ὡς τελετάρχου. Καὶ μετὰ τὸν ἁγιασμόν τῶν τιμίων δώρων ἐκοινωνοῦν οἱ πιστοὶ, ἐκ δὲ τοῦ λοιποῦ ἀπετέλουσιν τὰς Ἀγάπας λεγομένας, ἥτοι τὴν κοινὴν τράπεζαν. Ταῦτα ἀναμιμνήσκουσιν τὰς τελετὰς τῶν εὐχαριστηρίων θυσιῶν τῆς Π. Διαθήκης, ἃς καὶ ἀντικατέστησεν ἡ ἡμετέρα Εὐχαριστία.

Ἄφου ὁμῶς ἐνωρίς ἤδη (πρὸ τῆς Δ. Ἑκατ.) κατηργήθησαν

(1) Ὁ ἄρτος καὶ οἶνος, ὡς προϊόντα τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων δηλωτικὰ, ἦσαν ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ἢ ὕλη τῆς εὐχαριστηρίου καὶ ἀναιμάκτου θυσίας· διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, ἀφ' οὗ προτηνέχθη ἡ ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ ἀληθῆς θυσία καὶ ἐτύθη ὁ ἄμνος τοῦ Θεοῦ ὁ αἶρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου, ἡ εὐχαριστήριος θυσία ἀντικατέστησεν τὰς ἄλλας θυσίας καὶ μεταβίβει τὴν ἐκ τοῦ σταυροῦ ἀναβλύσασαν χάριν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἄρτος καὶ οἶνος ἦτο ἡ κυρία προσφορά τῶν πιστῶν καὶ θυσία, ἐνῶ τᾶλλα, λιθανωτὸν, ἔλαιον, κηρίον κτλ. ἐθεωροῦντο κατὰ δεύτερον λόγον προσφορὰί.

διὰ τὰς καταχρήσεις αἱ Ἀγάπαι, καὶ ἐπλήθην ἡ συντομία τῆς Λειτουργίας, τὰ μὲν ἄλλα τῆς Προσκομιδῆς μετετέθησαν εἰς τὸν ὄρθρον ἢ τὴν Τριθέκτην, πρὸ τῆς Λειτουργίας δηλαδὴ (1), ἡ δὲ Προσκομιδὴ κυρίως μετὰ τοῦ μνημοσύνου διειρηθῆ ἐν τῇ οικείᾳ θέσει, τοῦτο δὲ εἶναι ἡ μεγάλη λεγομένη εἶσοδος, ὅτε καὶ μνημονεύονται οἱ Πιστοί. Ἐν τούτοις, ἵνα μὴ προέλθῃ χασμωδία, καὶ ἐπειδὴ ἔχει νὰ προπαρασκευασθῇ ὁ Λειτουργὸς διὰ τῆς κατασκευτικῆς ἐκείνης μυστικῆς εὐχῆς «Οὐδείς ἄξιος», εἶναι δ' ἅμα ἀνάγκη νὰ προσνευχθῇ θυμίαμα διὰ τε τὰ προσκομιζόμενα καὶ διότι νέα ἀρχὴ γίνεται Λειτουργίας, διὰ ταῦτα πρὸς ἀποφυγὴν τῆς χασμωδίας ὠρίσθη νὰ ψάλληται ὁ Χερουβικὸς λεγόμενος ὕμνος καὶ συνήθως ὁ ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστίνου εἰσαχθεὶς (ὄρα § 22). Ὡς δὲ διὰ τῆς μυστικῆς εὐχῆς καὶ τοῦ ν. τῆς μετανοίας ψαλμοῦ (τοῦτον λέγει ὅτε θυμιᾷ, ἂν μὴ εἶπεν αὐτὸν πρότερον ἐν τῇ θυμιάσει τῆς προσκομιδῆς) προπαρασκευάζονται οἱ λειτουργοὶ καὶ δεύονται ἵνα ἰκανώσῃ αὐτοὺς ὁ μόνος λειτουργὸς καὶ Ἀρχιερεὺς Χριστὸς πρὸς ἱερουργίαν, οὕτω καὶ ὁ Χερουβικὸς ὕμνος προπαρασκευάζει

(1) Ὅτι μὲν ὁ καιρὸς τῆς προσκομιδῆς εἶναι ὅτε ψάλλεται ὁ Χερουβικὸς ὕμνος, καταφαίνεται τοῦτο καὶ ἐκ τῆς εὐχῆς τῆς Προθέσεως, ἥτις λέγεται μετὰ τὴν ἀπόθεσιν τῶν τιμίων δώρων ἐπὶ τῆς ἀγίας Τραπέζης μετὰ τὴν μεγάλην Εἴσοδον καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς μετὰ ταῦτα δεήσεως «Ἵπὲρ τῶν προτεθέντων τιμίων δώρων». Ὅτι δὲ ὁ Ὄρθρος δὲν εἶναι τὸ πρῶτον μέρος τῆς Λειτουργίας καὶ τὸ τῆς Προσκομιδῆς, ὡς ἠθέλησάν τινες, ἀλλ' αὐτοτελές, ὅθλον τοῦτο καὶ ἐξ ὧν εἶδομεν ἐν τοῖς περὶ Ὄρθρου, καὶ ἐκ τούτου ὅτι, ὅπου χωρίζεται ἡ Λειτουργία τοῦ Ὄρθρου, ἡ προετοιμασία τῆς Προσκομιδῆς τελείται, ἀναγιγνωσκόμενων τῶν Ὁρῶν (τῆς Τριθέκτης). Τελείται δὲ ἡ Προσκομιδὴ οὕτως. Ἐξέρχεται ὁ ἱερεὺς τὸν ἅγιον Ἄρτον ἐκ τῆς προφορᾶς, τίθεισιν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ἁγίου Δισκου· τελεῖ δὲ καὶ λέγει ὅσα εἰς ἀνάμνησιν τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου πρόσφορα· ἔρχεται δὲ οἶνον καὶ ὕδωρ εἰς τὸ ἅγιον Ποτήριον εἰς ἀνάμνησιν τῶν ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Κυρίου ἐκρευσάντων, ὅτε ἀπέθανε πράγματι ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἐξιλίωσε πράγματι τὸν Θεὸν διὰ τῆς μόνης ἀληθοῦς θυσίας ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ. Μετὰ ταῦτα ἐξέρχεται μερίδα εἰς μνήμην τῆς Θεοτόκου, θείας αὐτῆν ἐκ δεξιῶν τοῦ Ἄμνου, εἶτα σχηματίζει τὰ ἑννέα τάγματα τῶν Ἁγίων διὰ μερίδων ἐξαγομένων ἐξ ἄλλων σφραγίδων. Εἶτα δὲ ὑποκάτω τοῦ Ἄμνου τίθενται αἱ μερίδες ὑπὲρ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, ζώντων καὶ θεωνόντων.

τὸν λαὸν καὶ διδάσκει αὐτὸν, πῶς πρέπει νὰ συλλειτουργῇ. Ὁ συνήθης Χερουβικός ὕμνος (τὴν αὐτὴν ἔννοϊαν περιέχουσι καὶ οἱ ἄλλοι) ἔχει οὕτως: «Οἱ τὰ Χερουβίμ μυστικῶς εἰκονίζοντες καὶ τῇ ζωοποιῷ Τριάδι τὸν τρισάγιον ὕμνον προσάδοντες, πᾶσαν τὴν βιωτικὴν ἀποθώμεθα μέριμναν, ὡς τὸν Βασιλέα τὸν ἐλῶν ὑποδεξόμενοι, ταῖς ἀγγελικαῖς ἀοράτως δορυφορούμενον τάξεις» ἀλληλουΐα». Προτρεπόμεθα δηλ. ἡμεῖς οἱ ἀξιωθέντες νὰ λειτουργήσωμεν τῷ Θεῷ ὡς ἄγγελοι αὐτοῦ, διότι προσάδομεν τὸν τρισάγιον ὕμνον αὐτῷ (ὑπαίνιτται τὸν ἀγγελικὸν ὕμνον «Ἄγιος, Ἄγιος, Ἄγιος, Κύριος Σαβαώθ κτλ.), προτρεπόμεθα ἂν ἀποθώσωμεν πᾶσαν φροντίδα περὶ τῶν τοῦ βίου (ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ μετὰ ταῦτα «Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας»), διότι μέλλομεν νὰ ὑποδεχθῶμεν (ἐν τῇ θεῖᾳ κοινωνίᾳ) τὸν Βασιλέα τῆς δόξης, ὅστις δορυφορεῖται ὑπὸ τῶν ἀγγελικῶν ταγμάτων, ἅτινα δοξολογοῦσι καὶ βοῶσι τὸν ὕμνον Ἄλληλουΐα.

Καὶ ὄντως, ἐν ἑτι καταφανέστερον σημαίνεται ἡ προέλευσις ἡ θριαμβευτικὴ τοῦ Βασιλέως τῆς δόξης, ἐν τῇ τελουμένῃ ἐντὸς τοῦ Χερουβικοῦ μεγάλη Εἰσόδῳ (1), φέρεται ἐπὶ κεφαλῆς ὁ ἅγιος Δίσκος, ὡς ἐπὶ θριαμβευτικῆς ἀσπίδος (ἐφ' ἧς ἐφέροντο οἱ κατάγοντες θρίαμβον), καὶ δορυφορεῖται ὑπὸ λαμπάδων καὶ Ἐξαπτερύγων καὶ ἄλλων ἱερῶν σκευῶν· προηγείται δὲ αὐτῶν ἔγκριτος ἱερεὺς προσκομίζων τῷ ἱεράρχῃ τὸ ὠμοφόριον, τὸ σύμβολον τῆς ἱεραρχίας, ὅπερ ἐπιθεῖς ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ μεγάλου Ἀρχιερέως ὑποδέχεται ἐπὶ τοῦ Σολείου τὰ τίμια Δῶρα, μνημονεῶν ζώντων καὶ νεκρῶν. Προμνημονεύουσι δὲ οἱ ἱερεῖς πάντων τῶν περιεπτῶτων διὰ τοῦ «Πάντων ὑμῶν μνησθεῖν Κύριος ὁ Θεός» κτλ.

Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι, ἐπειδὴ, ὡς εἴρηται, ἐτελεῖτο τὸ πάλαι ἡ Προσκομιδῆ, διὰ τοῦτο καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, ὅταν χειροτονῶσι Διά-

(1) Παρ' ἡμῖν τελεῖται ἡ Εἴσοδος ψαλλομένων τῶν λέξεων «Ὡς τὸν Βασιλέα», γινομένης μικρᾶς διακοπῆς. Ἐν Ῥωσσίᾳ δὲ ἡ διακοπὴ γίνεται πρὸ τούτου. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὅταν ἱεροεργῇ ἱερεὺς ἄνευ Διακόνου, ὁ αὐτὸς φέρει ἐπὶ κεφαλῆς μὲν τὸν ἅγιον Δίσκον, ἐν τῇ δεξιᾷ δὲ τὸ ἅγιον Ποτήριον.

πονον, τηρούσι τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν (1), νιπτόμενοι τὰς χεῖρας πρὸ τῆς Εἰσόδου. Ἐν Ῥωσσίᾳ δὲ πάντοτε οἱ ἱερουργούντες ἱεράρχαι νίπτονται τὰς χεῖρας. Γνωστὸν δὲ ὅτι καὶ οἱ ἱερεῖς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς προσκομιδῆς νίπτονται τὰς χεῖρας, λέγοντες τὸ «Νίψομαι ἐν ἁθώοις τὰς χεῖράς μου, καὶ κυκλώσω τὸ θυσιαστήριόν σου Κύριε» κτλ. Λέγουσι δὲ αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ (8, 11) «Εἷς δὲ ὑποδιάκονος διδότης ἀπόνιψιν χειρῶν τοῖς ἱερεῦσι, σύμβολον καθαρότητος ψυχῶν Θεῷ ἀνακειμένων». Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν λέγει καὶ ὁ Χρυσόστομος (Ὁμιλ. 73 εἰς Ἰωάν.) ἐνίπτοντο καὶ οἱ Χριστιανοὶ τὰς χεῖρας, καθόσον μάλιστα ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν ἐνετίθετο ὁ ἅγιος ἄρτος πρὸς κοινωνίαν τὸ πάλα. Γνωστὸν δ' ὅτι ἐν τῷ προναῶ τῶν ἀρχαίων Ἐκκλησιῶν ὑπῆρχεν ὁ Λουτήρ, ὡς καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σολομῶντος (ἔρα § 8)· διότι καὶ ἐκεῖ ἐνίπτοντο καὶ ἐλούοντο οἱ ἱερεῖς πρὸ τῶν θυσιῶν διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῆς καθαρότητος. Δῆλον δ' ὅτι κατηργήθη ἡ νίψις τῶν λαϊκῶν, ἀφοῦ εἰσῆλθη ἡ κοινωνία διὰ τῆς Λαβίδος ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν τῆς θείας Κοινωνίας.

Ἀξιοσημείωτον πρὸς τούτοις ὅτι οἱ Αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, ἵνα λαμπρύνωσι τὴν ἐν τῇ Εἰσόδῳ προέλευσιν τοῦ Βασιλέως τῶν Βασιλευόντων, πρόεμππον μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῶν ἀπὸ τῆς Προθέσεως μέχρι τοῦ Σολείου τὰ τίμια Δῶρα, ὡς πολλαχοῦ σημειοῖ ὁ Πορφυρογέννητος. Ὁ δὲ Κουρπαλάτης περιγράφων τὰ κατὰ τὴν στέψιν τοῦ Βασιλέως (ἐν κεφ. 17), λέγει ὅτι ὁ δευτερεύων Διάκονος (τότε μόνον τὸ Παλάτιον εἶχεν Ἀρχιδιάκονον) τῇ μὲν δεξιᾷ χειρὶ κατέχων θυμιατὸν, τῇ δὲ ἐτέρᾳ τὸ Ὁμοφύ-

(1) Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (8, 11) ἡ νίψις τῶν χειρῶν ἐγένετο μετὰ τὸν Ἀσπασμόν (δηλ. μετὰ τὸ Χερουδικόν). Κατὰ δὲ Διονύσιον τὸν Ἀρσ επαγίτην (Ἐκκλ. Ἱερ. 3) μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Διπτύχων, τὴν γινομένην μετὰ τὸν Ἀσπασμόν. Κατὰ δὲ τὸν Κύριλλον Ἱεροσολύμων (Κατηχ. Μυσταγ. 5) πρὸ τοῦ Ἀσπασμοῦ, ὡς νῦν. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ μέλλων νὰ χειροτονηθῆ Διάκονος, εἶναι ἤδη Ἰποδιάκονος· οὗτοι δὲ προσέφερον τὸ ὕδωρ εἰς νίψιν τοῖς ἱερεῦσιν. Ἐντεῦθεν καὶ πρὶν χειροτονηθῆ τις Διάκονος φέρει λεκάνην μετὰ ὕδριος καὶ χειρόμακτρον, καὶ αὐτὸς δίδει εἰς νίψιν τῷ Ἀρχιερεῖ.

ριον τοῦ Πατριάρχου, προεπορεύετο τῶν τιμίων Δώρων, καὶ φθὰς ἐπὶ τοῦ Σολείου (ἐφ' οὗ ἵστατο ὁ Βασιλεὺς), ἐθυσία τὸν Βασιλέα, καὶ κύψαντος τούτου τὴν κεφαλὴν, ἐβόα μεγάλη τῇ φωνῇ ὁ Διάκονος «Μνησθεὶ Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ κράτους τῆς Βασιλείας σας ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ πάντοτε» κτλ. Τὸ αὐτὸ ἔλεγον καὶ οἱ ἐπόμενοι λειτουργοί. Εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὸ Ἅγιον Βῆμα ἐμνημόνεον καὶ τοῦ Πατριάρχου διὰ τοῦ «Μνησθεὶ Κύριος ὁ Θεὸς τῆς Ἀρχιερωσύνης σου» κτλ.

Ἐπειδὴ δὲ, ὡς εἴρηται, ἐν τῇ Προσκομιδῇ τελοῦνται πάντα τὰ πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ Κυρίου, διὰ τούτου καὶ ἡ Εἴσοδος τῶν τιμίων Δώρων ἐθεωρήθη μετὰ ταῦτα ὡς ἑλευσις τοῦ Κυρίου ἐπὶ τὸ ἐκούσιον πάθος καὶ ἐνταρσιασμὸς αὐτοῦ. Διὰ τὸν λόγον δὲ τούτον καὶ ἀποτιθεμένων ἐν τῇ ἁγίᾳ Τραπέζῃ τῶν τιμίων Δώρων, λέγονται τὰ τροπάρια «Ὁ εὐσχήμων Ἰωσήφ» κτλ. Ὡς δὲ οἱ Βασιλεῖς ὑπέκυπτον μὲν ἐν τῷ μνημοσύνῳ δεόμενοι, οὕτω καὶ νῦν ὁ λαὸς· διότι ἐν ταῖς Κυριακαῖς (διὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου) ἦν ἀπηγορευμένον τὸ κλίνειν γόνυ. Ἐνῶν ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῶν προηγιασμένων προσπίπτουσι κατὰ τὴν Εἴσοδον πάντες· διότι τὰ προσκομιζόμενα εἶναι ἡγιασμένα. Ἡ τιμὴ δὲ ἡ ἀποδομένη ἐν ταῖς ἄλλαις Λειτουργίαις εἰς τὰ μήπω ἡγιασμένα τίμια Δῶρα, ἀποδίδεται αὐτοῖς, διότι ἐν τῇ Προσκομιδῇ ἐγένοντο ἤδη ἀντίτυπα τοῦ Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ Κυρίου κατὰ τὸν Μ. Βασιλείον. Λέγει δὲ ὁ λαὸς ἐν τῇ Μ. εἰσόδῳ τὸ «Μνήσθητί μου, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ Βασιλείᾳ σου».

2) Ἀσπασμὸς καὶ ὁμολογία τῆς πίστεως. Μετὰ τὴν προσκομιδὴν τῶν τιμίων Δώρων καὶ τὸ ἀμοιβαῖον μνημόσυνον τοῦ ἱερέως καὶ Διακόνου, ὁ μὲν Διάκονος ἐξέρχεται καὶ συμπληροῦ τὴν δέξιν, ἐν ἣ δεόμεθα καὶ ὑπὲρ τῶν προτεθέντων τιμίων Δώρων, ὁ δὲ ἱερεὺς λέγει μυστικῶς τὴν εὐχὴν τῆς Προσκομιδῆς, ἐν ἣ εὐχεται τῷ Θεῷ ἵνα προσαγάγῃ τῷ Θυσιαστηρίῳ του τὴν δέξιν ἡμῶν καὶ ἰκανώσῃ τοὺς λειτουργοὺς ἡμᾶς εἰς προσφορὰν θυσίας καὶ ἀξιώσῃ τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὰ τε τίμια Δῶρα καὶ πάντας. Μετὰ ταῦτα παραγγέλλει ὁ Διάκονος νὰ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ἵνα ὁμολογήσωμεν ἐν ὁμοσίᾳ

«Πατέρα, Υιόν και ἅγιον Πνεῦμα, Τριάδα ὁμοούσιον και ἀχώριστον». Ἐν ἑνὸς τῶν αὐτῆς ἡμολογίαν ψάλλει ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ ὁ χορὸς τῶν ψαλτῶν, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἀσπαζόνται ἀλλήλους οἱ συλλειτουργοῦντες, ἀσπαζόμενοι πρότερον τὰ τίμια Δῶρα κεκαλυμμένα, ἢ ἀσπάζεται αὐτὰ μόνον, ὅταν εἰς ἱερουργίᾳ. Μετὰ δὲ ταῦτα παραγγειλαντος τοῦ Διακόνου νὰ προσέχωμεν τὰς θύρας τοῦ Ναοῦ, ἵνα μή τις τῶν ἀπίστων ἐμβλέψῃ εἰς τὰ ἀποκαλυφθέντα τίμια Δῶρα καὶ μέλλοντα νὰ ἁγιασθῶσιν, εἷς μὲν τῶν προκρίτων λέγει (ἀλλαγὸν ἐψάλλετο καὶ ψάλλεται) τὴν μεγάλην ἡμολογίαν τῆς πίστεως, τὸ «Πιστεύω». Ὁ δὲ ἱερεὺς λέγων καὶ αὐτὸς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως, ξιπίζει ἅμα διὰ τοῦ Ἄερος (καλύμματος), ὡς διὰ ξιπιδίου, τὰ τίμια Δῶρα. Ἐν τῇ διατάξει δὲ τῆς Λειτουργίας λέγεται ὅτι τὸν μὲν Ἄερα ἀποτίθει ἐν ἐνὶ τόπῳ ὁ ἱερεὺς, ὁ δὲ Διάκονος διὰ ῤιπιδίου ξιπίζει τὰ τίμια Δῶρα.

Τὸ πάλαι, ἀφοῦ ἐξήρχοντο οἱ Κατηγούμενοι, ἐκλείοντο αἱ θύραι τῆς ἐκκλησίας, ἵνα μὴ βεβηλῶνται τὰ μυστήρια ὑπὸ τῶν ἀμύητων. Ἀφοῦ δὲ προσεκομίζοντο τὰ τίμια Δῶρα ἀπὸ τῆς τροπέης τῆς Προθέσεως (εἰς ἣν προσέφερον ὁ λαὸς τὰ Δῶρα) εἰς τὴν ἀγίαν Τράπεζαν, ἐφ' ἧς ἡγιαζόντο, ἐξετελοῦν διὰ κοινοῦ ἀσπασμοῦ τὴν ἐντολὴν τοῦ Σωτῆρος «Ἐάν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κάκει μνησθῆς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἐμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὑπάγε, πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου» (Ματθ. 5, 23. 24). Καταλλήλως λοιπὸν μετὰ τὴν Προσκομιδὴν ἀπεδεικνυον τὸ πάλαι δι' ἀσπασμοῦ τὴν ἀγάπην οἱ πιστοὶ, ἵνα δυναθῶσι νὰ ἡμολογήσωσι τὴν πίστιν, δυνάμει τῆς ὁποίας ἠδύναντο νὰ προσφέρωσι τὴν ἀναίμακτον θυσίαν καὶ ἐπικαλεσθῶσι τὴν ἁγιαστικὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν εἰς ἕν σῶμα ἐνοῦσαν τοὺς πιστοὺς μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ κατηργήθη μὲν ἐνωρίς ὁ ἀσπασμὸς διὰ τὰς καταχρήσεις (ἴσως καὶ διότι ἔπαυσεν ἡ συχὴ κοινωνία τῶν ἀγράντων μυστηρίων) καὶ ἐτηρήθη μόνον παρὰ τοῖς συλλειτουργοῦσιν ἱερεῦσι (καὶ παρὰ τῷ λαῷ ἐν τῷ ἀσπασμῷ τοῦ Πάσχα), ἀλλ' οὐχ ἤττον τὸ ἀρχαιότατον ἐκεῖνο παράγγελμα «Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους» κτλ. ὑπομιμνή-

σκει ἡμῖν ὅτι ἄνευ ἀγάπης τοῦ πλησίον δὲν δυνάμεθα νὰ προσφέρωμεν τὸ δῶρόν μας, διότι ἡμεθα πράγματι χωρισμένοι ἀπὸ τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ καὶ ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀνθρώπων αὐτός.

Ἐπειδὴ δὲ εὐθὺς μετὰ ταῦτα ἤρχετο ἡ προπαρασκευὴ εἰς τὴν Εὐχαριστίαν καὶ τὸν ἁγιασμόν τῶν τιμίων Δώρων, διὰ τοῦτο οἱ Διάκονοι ἐρίπταν τὴν προσοχὴν τῶν πυλωρῶν, ἵνα προσέχωσι τὰς κλειστάς θύρας, οὐ μόνον ἵνα μὴ τις τῶν ἀμυήτων ἐμβλέπῃ, ἀλλὰ καὶ μηδεὶς τῶν πιστῶν ἐξέλθῃ. Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς δὲ διαταγὰς (8, 11, 12) ἐτακτοποιοῦν τοὺς πιστοὺς οἱ Διάκονοι καὶ προσήγον τὰ δῶρα τῷ ἐπισκόπῳ, δύο δ' αὐτῶν ἐλάμβανον Ῥιπίδια καὶ ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν τοῦ θυσιαστηρίου ἱσταμένοι ἀπέσθβουν τὰ μικρὰ τῶν ἱσταμένων ζώων, ἵνα μὴ ἐγχιρίμπτωνται εἰς τὰ κύπελλα. Τὸ ἀρχαιότατον λοιπὸν παραγγέλημα τοῦ προείχειν τὰς θύρας ἐν σοφίᾳ, ὑπομιμνήσκει ἡμῖν νὰ κλείσωμεν τὰς θύρας τῆς διανοίας ἀπὸ πάσης βιωτικῆς μερίμνης, ἵνα ὡς ἄγγελοι Θεοῦ (τὰ Ῥιπίδια μετεβλήθησαν εἰς ἑξαπτέρυγα, ὡς εἶδομεν ἐν § 10) λειτουργῶμεν. Εἶδομεν δὲ καὶ ὅτι ὁ Πατριάρχης Τιμόθεος διέταξε (περὶ τὸ 515) νὰ λέγηται ἐν ἑκάστη λειτουργίᾳ τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως. Ὡστε ἤδη προσκαλούμεθα νὰ προσέχωμεν εἰς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως. Ἀνοίγεται δὲ τὸ ἅγιον Βῆμα κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως, ἵνα ὑπομιμνήσῃ ὅτι τὸ πάλαι ἐνώπιον τῶν πιστῶν ἐτελεῖτο ἡ Εὐχαριστία.

3) *Εὐχαριστία καὶ ἁγιασμός τῶν τιμίων Δώρων.* Μετὰ τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως ἐπεταὶ ἡ σπουδαιότατη στιγμή τοῦ δι' εὐχαριστίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπικλήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἁγιασμοῦ τῶν τιμίων Δώρων. Καὶ πρῶτον μὲν ὁ Διάκονος ἐξακολουθεῖ τακτοποιῶν τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τοῦ παραγγέλματος: «*Στῶμεν καλῶς, στῶμεν μετὰ φόβου· πρόσχωμεν τὴν ἁγίαν Ἀναφορὰν ἐν εἰρήνῃ προσφέρειν*». Εἰς τοῦτο δὲ ἀπαντᾷ ὁ χορὸς α' Ἐλεον (1) εἰρήνης, θυσίαν αἰνέσεως» δηλ. προσφέρωμεν, μεθ' ὃ

(1) Ὁρθόδοξα εἶναι ἡ γραφὴ Ἐλεον, δηλ. προσφέρωμεν ἀντὶ ἐλαίου

εἰσέρχεται ὁ Διάκονος εἰς τὸ ἱερὸν Βῆμα καὶ ἐξακολουθεῖ ριπί-
ζων τὰ τίμια Δῶρα. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἀσπάζεται τὴν ἐκκλησίαν διὰ
τῆς ἀνέκαθεν ἐν χρήσει εὐχῆς τοῦ Ἀποστόλου (Β' Κορινθ. 13,
13) «Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη
τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἴη
μετὰ πάντων ὑμῶν». Εἰς ταῦτα δὲ ἀπαντᾷ ὁ χορὸς, συνεπευ-
χόμενος τὰ αὐτὰ «Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου», ὁπλ. εἶη. Ἡ
εὐχὴ αὕτη τοῦ Ἀποστόλου ἀντιτοιχεῖ εἰς τὴν τριπλῆν εὐλογίαν
τῶν ἱερέων τῆς παλαιᾶς Διαθήκης (Ἀριθ. 6, 24—26). Εἶναι
δὲ καταλληλότατος ὁ ἀσπασμὸς οὗτος κατὰ τὴν στιγμήν ταύ-
την, καθ' ἣν μέλλει νὰ τελεσθῇ τὸ ἁγιώτατον τῶν μυστηρίων·
δὲν ἠδυναίμεθα νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὸν Θεόν, ἀν μὴ ὑπῆρχεν ἡ
ἀξιομισθία τοῦ Χριστοῦ, δι' ἣν καταπέμπεται ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ
καὶ ἡν μεταδίδωσι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον (1).

Μετὰ ταῦτα διὰ τοῦ ἀρχαιοτάτου παραγγέλματος προσκαλεῖ
ἡμᾶς ὁ ἱερεὺς, ἵνα «Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας» καὶ μηδὲν γήϊ-
νον λογιζώμεθα. Ὁ χορὸς δὲ ἐξ ὀνόματος ἡμῶν ἀπαντᾷ «Ἐ-
ρχομεν πρὸς τὸν Κύριον». Καὶ εὐθὺς παραγγέλλει πάλιν «Εὐ-

τὴν εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν καὶ ἀντὶ θυσίας τὴν αἴνεσιν καὶ εὐχαριστίαν.
Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ ἔλεον προῆλθεν ἐκ τῆς γραφικῆς βίβλου «ἔλεον θέ-
λω καὶ οὐ θυσίαν». Ἄλλ' ἐκεῖ μὲν ἔχει τὸν τόπον ἡ τοιαύτη ἐκφρασις,
ἐνταῦθα δὲ δὲν ἐφαρμόζεται.

(1) Ὅτι συγχωρὶ ἀσπασμοὶ παρὰ τῶν λειτουργῶν πρὸς τὸν λαὸν ἐγένοντο
ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ, τοῦτο οὐ μόνον ἐκ τῶν ἀρχαίων Λειτουργῶν γι-
νώσκουμεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Χρυσοστόμου (Ὁμιλ. 3 πρὸς Κολοσ.)· «Ὅταν
εἰσέλθῃ ὁ τῆς ἐκκλησίας Προσώτως, εὐθέως λέγει, Εἰρήνην πᾶσιν· ὅταν
εὐλογῇ, Εἰρήνην πᾶσιν· ὅταν ἀσπάζεσθαι κελεύῃ, Εἰρήνην πᾶσιν· ὅταν ἡ
Θυσία τελεσθῇ, Εἰρήνην πᾶσιν» κτλ. Δῆλον δὲ ὅτι ἡ συγχὴ αὕτη χρῆσις
προῆλθεν οὐ μόνον ἐκ τοῦ ἀσπασμοῦ τοῦ Σωτῆρος πρὸς τοὺς μαθητάς, ὅτε
ἀνίστη «Εἰρήνην ὑμῖν», ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἀποχωρισμοῦ «Εἰρήνην ἀφίμι-
ῆμιν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν» (Ἰωάν. 14, 27). Ἐνταῦθα δὲ κα-
ταλλήλως ὁ ἀσπασμὸς τοῦ Ἀποστόλου ἐτέθη, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἦν
καὶ ἀρχὴ τῆς Λειτουργίας. Διὰ τοῦτο καὶ λέγεται ἐν τῇ δεήσει μετὰ τὸ
Χερουδικὸν εὐπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου τούτου καὶ τῶν . . . εἰσιόντων ἐν
αὐτῷ».

χαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ» καὶ ὁ χορὸς ἄρχεται τῆς Εὐχαριστίας διὰ τοῦ «Ἄξιον καὶ δίκαιον». Οὕτω δὲ καὶ ἄρχεται ἡ Εὐχαριστία ἡ ἐπίτομος τοῦ Χρυσοστόμου, ἣν λέγει μυστικῶς νῦν ὁ ἱερεὺς καὶ ἐκφωνεῖ μόνον λέξεις τινάς, ἵνα συμπάλωμεν τὸν ἐπινίκιον ὕμνον «Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος» κτλ. Ἐκφωνεῖ καὶ τὰ δι' ὧν διέταξε τὸ μυστήριον ὁ Σωτὴρ «Λάβετε, φάγετε»... ἵνα εἰπώμεν τὸ Ἄμην καὶ συνάμα ἐνοήσωμεν ὅτι δυνάμει τῆς διατάξεως τοῦ Σωτῆρος τελούμεν τὸν μυστικὸν Δεῖπνον καὶ ἐπικαλούμεθα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον εἰς ἁγιασμὸν τῶν τιμίων Δώρων. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ Εὐχαριστία ἐλέγετο τὸ πάλαι ἐκφώνως (καὶ οὐχὶ μυστικῶς) καὶ ἐνώπιον τῶν πιστῶν, ἐνῶ νῦν κλείεται πάλιν τὸ ἱερὸν Βῆμα διὰ τοῦ καταπετάσματος. Φαίνεται δὲ ὅτι ἤδη ἐπὶ Χρυσοστόμου εἰσῆχθη ἡ διατάξις αὕτη διότι ἤδη ὁ Ἰουστινιανὸς μάτην ἐπεζήτησε τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν ἀρχαίαν τάξιν. Ἴσως δὲ προήλθεν ἡ τοιαύτη διατάξις ἐκ τοῦ ὅτι οἱ πιστοὶ δὲν ἦσαν πλέον ἄξιοι νὰ συνιερουργῶσιν ἐν πᾶσι, μάλιστα ἐπὶ τῆς ἱερωτάτης στιγμῆς, καὶ ἴσως καὶ ἐβεβήλουν τινές, μιμούμενοι τὰ τελούμενα. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἐν Ἐκκλησίᾳ ἡ χάρις καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἀμέτοχος ὁ λαὸς τῆς εὐχαριστίας, διὰ τοῦτα οὐ μόνον διὰ τῶν εἰρημένων ἐκφωνήσεων λαμβάνει μέρος, ἀλλὰ καὶ ὅταν προσεγγίσῃ ἡ ἐπισημοτάτη στιγμή τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν Δώρων διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τότε διὰ τῆς ἐκφωνήσεως «Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν»... ψάλλει ὁ χορὸς συντόμως καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ λαὸς τὸ «Σὲ ὑμνοῦμεν» κτλ., ἕπερ εἶναι ἐν συντόμῳ ἡ Εὐχαριστία, ἣν μυστικῶς εἶπεν ὁ ἱερεὺς. Διότι αὕτη ἄρχεται διὰ τοῦ «Ἄξιον καὶ δίκαιον σὲ ὑμνεῖν, σὲ εὐλογεῖν, σὲ αἰνεῖν, σοὶ εὐχαριστεῖν, σοὶ προσκυνεῖν» κτλ. Τὸ δὲ «καὶ δεόμεθά σου» τοῦ «Σὲ ὑμνοῦμεν» ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν διὰ πολλῶν ἐπικλήσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὴν γινομένην ὅτε ψάλλεται τὸ «Σὲ ὑμνοῦμεν».

Ἐν ταῖς προγενεστέραις τῆς τοῦ Χρυσοστόμου Λειτουργίαις ἡ Εὐχαριστία ἦν ἐκτενεστάτη, ὡς ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὰς ἐν τῷ Πασχαλίῳ Ἄμνῳ τελουμένας δοξολογίας ἐκείνας καὶ εὐχαριστίας καὶ διηγῆσεις τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ. Τὰς εὐχαριστίας ταύ-

τας συντάταμεν ὁ Χρυσόστομος, καὶ ἀροῦ εὐχαριστεῖ ὁ ἱερεὺς τὸν Θεὸν δι' ὅλας τὰς εὐεργεσίας τὰς τε φανεράς καὶ ἀφανείς, εὐχαριστεῖ καὶ ὑπὲρ τῆς Λειτουργίας ταύτης, ἣν κατηξίωσε διέξασθαι ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν, καὶ τοι παρεστήκασιν αὐτῷ χιλιάδες Ἄρχαγγέλων καὶ μυριάδες Ἀγγέλων, τὰ Χερουβίμ καὶ τὰ Σεραφίμ. Τῶν λέξεων τούτων συνέχεια εἶναι τὰ μετ' ἐπικρούσεως τοῦ Δισκαρίου διὰ τοῦ Ἀστέρος ἐκφωνούμενα «Τὸν ἐπινίκιον ὕμνον ἄδοντα, βοῶντα, κεκραγόντα καὶ λέγοντα» δηλ. τὸ Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ Οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου. Ὡσαννά ἐν τοῖς ὑψίστοις. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Ὡσαννά ἐν τοῖς ὑψίστοις». Ἄηλον δὲ ὅτι ὁ ἐπινίκιος οὗτος ὕμνος συνίσταται ἐκ τοῦ παρ' Ἡσαΐα (6, 3) ὕμνου τῶν Σεραφίμ (τῶν δοξολογησάντων τὸν ἐν Τριάδι Θεὸν) καὶ ἐκ τοῦ ὕμνου τῶν παιδῶν, τῶν μετὰ βασιῶν καὶ κλάδων ὑποδεξαμένων τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν εἰσερχόμενον ἐπιστήμῳ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ ἐν τῷ ἀξιώματι τοῦ Μεσσίου. Ἡ εὐρημία δὲ τῶν παιδῶν «Ὡσαννά» μεσολαθεῖ καὶ ἐπισφραγίζει τὰ δύο συστατικὰ τοῦ ἐπινικίου Ὑμνου. Ὡστε δύο λαμπροὶ καὶ πανηγυρικοὶ ὕμνοι συναπαρτίζουσι τὸν ἀρχαιότατον τούτον ὕμνον τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μόνον ἄγγελοι καὶ ἀθῶοι ὡς οἱ παῖδες εἶναι ἄξιοι νὰ ψάλωσιν αὐτόν· ἀλλὰ τὰ δάκρυα τῆς μετανοίας μεταβάλλουσιν ἡμᾶς εἰς ἀγγέλους φωτός.

Τὸν ἐπινίκιον ὕμνον περιφράζων καὶ ὁ λειτουργὸς ἐξακολουθεῖ τὴν εὐχαριστίαν, εὐχαριστῶν κατόπιν τῷ Θεῷ καὶ διὰ τὴν μεγάλην εὐεργεσίαν τῆς παρ' αὐτοῦ ἀποστολῆς τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ πρὸς σωτηρίαν ἡμῶν. Διηγεῖται δὲ συντόμως, πῶς πληρώσας τὸ ἔργον τῆς ἡμῶν σωτηρίας διέταξε καὶ τὸν μυστικὸν Δεῖπνον, καὶ ἐκφωνεῖ τὰς λέξεις «Λάβετε, φάγετε», «Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες». Εἰς ταῦτα δὲ ἀπαντᾷ ὁ Χορὸς «Ἀμήν»—γένοντο· γένοιτο, λέγει, ἵνα καὶ νῦν ἀξιωθῶμεν τοῦ μυστικοῦ Δείπνου καὶ μεταβληθῇ ὁ Ἄρτος εἰς Σῶμα Κυρίου, ὁ δὲ οἶνος εἰς Αἷμα αὐτοῦ.

Μετὰ ταῦτα ὁ λειτουργὸς λέγει μυστικῶς «Μεμνημένοι ποίνου τῆς σωτηρίου ταύτης ἐντολῆς καὶ πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγε-

νημένων, τοῦ Σταυροῦ, τοῦ Τάφου, τῆς τριτημέρου Ἀναστάσεως, τῆς εἰς Οὐρανοὺς ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας», καὶ ἐκφωνεῖ, ὑψῶν ἅμα τὸ Διπλόριον καὶ τὸ Ποτήριον διὰ σταυροειδῶν χειρῶν, «Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρωμεν κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα», ἵνα ψάλλῃ καὶ ὁ λαὸς διὰ τοῦ Χοροῦ συντόμως τὴν Εὐχαριστίαν «Σὲ ὁμνοῦμεν, Σὲ εὐλογοῦμεν, σοὶ εὐχαριστοῦμεν, Κύριε, καὶ δεόμεθα σου ὁ Θεὸς ἡμῶν». Ψαλλομένης δὲ τῆς εὐχαριστίας ταύτης, ἐρίσταται ἡ σπουδαιότητα στιγμῆ τῆς Λειτουργίας, ἡ δι' ἐπικλήσεως ἁγιασμός τῶν τιμίων Δώρων· διότι ὁ ἱερεὺς τότε θέεται καὶ παρακαλεῖ καὶ ἱκετεύει τὸν Θεόν, ἵνα καταπέμψῃ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ Ἅγιον, καὶ ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον τίμιον Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ δὲ ἐν τῷ Ποτηρίῳ τίμιον Αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Λέγων δὲ τὸ «Καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον» σφραγίζει διὰ σταυροειδοῦς εὐλογίας (δι' ἧς ἀγιάζονται πάντα τὰ μυστήρια κατ' ἀρχαιοτάτην παράδοσιν, ὡς σημεῖοι ὁ Μ. Βασίλειος) τὸν ἄρτον· λέγων δὲ τὸ αὐτὸ δὲ ἐν τῷ Ποτηρίῳ τούτῳ» . . . πάλιν σφραγίζει τὸ Ποτήριον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον· εἰπὼν δὲ τὸ «Μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ Ἁγίῳ», σφραγίζει ἀμφοτέρω, ἐπιλέγοντος ἐκάστοτε τοῦ Διακόνου τὸ Ἄμην, ὅπερ τρισευεῖ ἐν τῷ τελευταίῳ (1). Μετὰ ταῦτα ἐξηγεῖ

(1) Εἰς τὰς Λειτουργίας παρενεβλήθησαν εὐχαί τινες ἰδιαίτεραι πρὸ τοῦ «Καὶ ποιήσον . . . », ἵνα δι' αὐτῶν τρόπον τινὰ ἐνασχύσῃ ἑαυτὸν ὁ ἱερεὺς εἰς τὴν ἐπικλήσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος· εἶναι δὲ «Ὁ Θεὸς Ἰλάσθητί μοι...» «Κύριε ὁ τὸ Πανάγιόν σου . . . ». «Εὐλογητός εἰ Χριστὲ . . . ». Ἄλλ' αἱ εὐχαί καὶ τὰ Τροπάρια ταῦτα οὐ μόνον εἶναι μεταγενέστεραι προσθήκαι καὶ διακόπτουν τὴν σειράν, ἀλλὰ καὶ ὡς ὀρθῶς παρατήρησεν Ἀθανάσιος ὁ Πάριος (Ἐπιτ. τῶν θείων δογμ. σελ. 306) προκύπτει τὸ ἄτοπον νὰ ἀναφέρηται εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἢ ἐπικλήσις, ἐνῶ ἀνέκαθεν εἰς τὸν Πατέρα ἀναφέρετο· διότι πρόκειται γὰρ μεταβληθῶσιν ὁ ἄρτος καὶ οἶνος εἰς Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ. Διὰ τοῦτο ἀφῆρέθησαν αἱ εἰρημέναι προσθήκαι εἰς τὰς νῦν ἐκδιδομένης Λειτουργίας. Ἐπίσης, ἀφαιρετέον ἐκ τῆς Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου τὸ «Μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ Ἁγίῳ», τὸ εἰλημμένον ἐκ τῆς τοῦ Χρυσοστόμου, ἵνα γείνη ἡ τρίτη εὐλογία. Ἄλλ' αὕτη μὲν δύναται νὰ

ὁ ἱερεὺς διὰ τί ἐπεκαλέσθη τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς, «Ὡσε γενέσθαι τοῖς μεταλαμβάνουσιν εἰς νῆψιν ψυχῆς, εἰς ἀρεσὴν ἀμαρτιῶν, εἰς κοινωνίαν τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος, εἰς βασιλείας Οὐρανῶν πλήρωμα, εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ, μὴ εἰς κρίμα ἢ εἰς κατάκριμα». Ἔτα δὲ προσφέρεται ἡ λογικὴ καὶ ἀναίμακτος λατρεία ὑπὲρ Προπατόρων, Πατέρων... καὶ παντὸς ἐν πίστει τετελειωμένου «Ἐξαιρέτως τῆς Παναγίας, ἀχράντου, ὑπερυλογημένης, ἐνδόξου, Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ Ἁειπαρθένου Μαρίας», ὅπερ ἐκφωνεῖται ἵνα ψάλλῃ ὁ Χορὸς τὸν ὕμνον τῆς Θεοτόκου· («Ἄξιον ἐστὶν» ἢ τὸν Εἰρμὸν τῆς ἐναντίας ὠδῆς τῶν μεγάλων ἑορτῶν, ἢ τὸ «Ἐπί σοὶ χαίρει» ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τοῦ Μ. Βασιλείου). Ἰδίως δὲ ἐξαιρέται ἡ Θεοτόκος, ὁ Πρόδρομος, οἱ Ἀπόστολοι καὶ ὁ ἑορταζόμενος ἅγιος· διότι παρακατιῶν ὑποδεικνύεται διὰ τί μνημονεύονται οἱ Ἅγιοι «ὦν ταῖς ἰκεσίαις ἐπίσκειψαι ἡμᾶς ὁ Θεός». Ἐξαιρέτως δὲ ἰσχύουσιν αἱ δεήσεις καὶ ἡ πρεσβεία τῆς Θεοτόκου κατὰ τὴν δόξαν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας. Ἐνταῦθα δὲ εἶναι καταλληλοτάτη στιγμή τῆς πρεσβείας αὐτῆς· διὸ καὶ προσφέρεται τὸ σύμβολον τῆς δεήσεως, τὸ θυμίαμα, ὑπὲρ ὧν πρεσβεύει ἡ Θεοτόκος μετὰ τῶν Ἁγίων.

Ὅταν ἐκφωνηθῇ τὸ «Ἐξαιρέτως», ἐπειδὴ ἤδη ἐτελέσθησαν καὶ ἡγιασθήσαν τὰ τίμια Δῶρα, πάντες οἱ μετ' εὐλαθείας ἰστάμενοι καὶ δεόμενοι, ἐφ' ὅσον ψάλλεται τὸ «Σὲ ὑμνοῦμεν» (πάντες ἐξέρχονται τῶν στασιδίων), ἅμα ἀκούσαντες τὴν εἰρημένην ἐκφώνησιν τὴν διαδεχομένην τὸ «Σὲ ὑμνοῦμεν», προσκυνοῦσιν ἐπιβοῶντες «Μέγα τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος» «Ἐπεραγία Θεοτόκε, σῶσον ἡμᾶς». Δοξολογοῦσι δηλ. τὴν Τριάδα διὰ τὸ τελεσθὲν θαῦμα, καὶ ἐπικαλοῦνται τὴν Θεοτόκον· διότι ὄντως ψαλλομένου τοῦ ὕμνου αὐτῆς, ἐνώπιον τοῦ Ἄμνου τοῦ Θεοῦ τοῦ αἵροντος τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου καὶ περιστοιχομένου ὑπὸ τῆς ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησίας (ἀναμνηστὸν τὰς μερίδας τῶν ἐννέα ταγμάτων), μνη-

γαίνῃ ἄνευ λέξεων, ἐνῶ ἡ προσθήκη ἀντιβαίνει εἰς τὴν σύνταξιν, καὶ ἡ ἔννοια δὲ προηγείται. Πρὸς δὲ τούτοις λείπει καὶ εἰς τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι προσθήκαι.

μονεύει ὁ ἱερεὺς ζώντων καὶ τεθνεώτων ἀναγινώσκονται τὰ Δίπτυχα (1) τῶν κεκοιμημένων καὶ εἶτα μνημονεύονται οἱ ζῶντες. Διὸ καὶ ἐκφωνεῖται «Ἐν πρώτοις μνήσθητι Κύριε τοῦ Ἐπισκόπου» (ἢ Ἀρχιεπισκόπου κτλ.). Ἀφοῦ δὲ ὁ Διάκονος μνημονεύσῃ καὶ ὧν ἕκαστος κατὰ διάνοιαν ἔχει καὶ πάντων καὶ πασῶν, ἐπισημαγίζει ἐκφώνως τὴν εὐχαριστίαν καὶ τὸ μνημόσυνον ὁ ἱερεὺς διὰ τῆς δοξολογίας «Καὶ δὸς ἡμῖν ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ δοξάζειν καὶ ἀνυμνεῖν τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά σου τοῦ Πατρὸς» κτλ.

4) *Θελο Κοινωνία*. Μετὰ τὸν ἀγιασμὸν τῶν τιμίων Δώρων καὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Διπτύχων εἶπετο ἀνέκαθεν ἡ κοινωνία τῶν ἀχράντων μυστηρίων παρὰ πάντων τῶν περιστώτων πιστῶν (ἐξαιρουμένων τῶν μετανοούντων). Καὶ πρῶτον μὲν μετελάμβανον οἱ ἐκ τοῦ ἱεροῦ Καταλόγου, εἶτα δὲ οἱ Λαϊκοί. Ἐψάλλετο δὲ ὁ ψαλμὸς «Γεύσασθε καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος» ὡς δὴλον ἐκ τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων καὶ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν. Μνημόμενον δὲ ἐκ τοῦ Πορφυρογεννήτου ὅτι μέχρι αὐτοῦ (10 ἑκατ.) συχνὰ μετελάμβανον οἱ Βασιλεῖς καὶ ἐκοινωνοῦν ὡς ἱερεῖς ἐν τῷ Βήματι καὶ ἄνευ τῆς Λαβίδος, δηλ. ὅπως καὶ οἱ Λαϊκοὶ τὸ πάλαι. Ἐν τούτοις καὶ οἱ Βασιλεῖς μετὰ ταῦτα, ὡς ἔστιν ἰδεῖν παρὰ Κουροπαλάτη, ἐκοινωνοῦν ἐν τῷ ἱερῷ Βήματι μᾶλλον κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς στέψεως, καὶ ὁ λαὸς πολλῶ πρότερον ἐκοινωνοῦν διὰ τῆς Λαβίδος καὶ οὐχὶ καὶ ἐν ἐκάστη Λειτουργίᾳ, ἀλλ' εἰς ὠρισμένας ἐποχὰς (ὡς νῦν), προηγουμένης προπαρασκευῆς διὰ μετανοίας καὶ νηστείας. Νῦν υποχρεοῦνται νὰ κοι-

(1) Τὰ Δίπτυχα, ἦτοι ἡνωμένα δύο πλάκες ἢ σανίδες, περιεῖχον τοὺς ζῶντες καὶ νεκροὺς ἐκ τῶν εὐσεβῶν Χριστιανῶν, ἰδίως δὲ τῶν εὐσεβῶν Βασιλέων καὶ Ἱεραρχῶν. Διὰ τοῦτο ἐπέμενε ποτε ὁ λαὸς νὰ ἐγγραφῇ τὸ τοῦ Χρυστοστόμου ὄνομα. Ἀνεμνιάσκοντο δὲ τότε μεγαλοφώνως ἀπὸ τοῦ Ἀρθωνος, οὗτινος λείψανον εἶναι τὸ ἐκφωνούμενον ὑπὸ τοῦ Διακόνου «Καὶ πάντων καὶ πασῶν» καὶ αἱ εὐφημίαι τῶν Πατριαρχῶν. Τὸ μνημόσυνον δὲ τῶν νεκρῶν, ὡς ζώντων παρὰ Θεοῦ καὶ ὡς μεγίστην ὄνησιν αὐτοῖς φέρον, οὐ μόνον ἐκ τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων γινώσκουμεν ὅτι ἐτελεῖτο, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶ προγενεστέρων μερτυριῶν.

γωνήσωσιν οἱ λειτουργοῦντες ἱερεῖς καὶ Διάκονοι, ἐνὰ τελεσθῆ πλήρης ἡ Λειτουργία, καὶ αὐτοὶ διασωζοῦσι τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν, ἐνῶ ὁ λόγος κοινωνεῖ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, παριστάμενος μόνον ἐν τῇ Λειτουργίᾳ ὡς οἱ ἀρχαῖοι Συνιστάμενοι, δηλ. οἱ μετανοοῦντες πιστοὶ καὶ ἀξιούμενοι νὰ παρευρίσκωνται εἰς τὴν Λειτουργίαν χωρὶς νὰ κοινωνήσωσιν. Ἀξιοῦνται δὲ μόνον τοῦ Ἀντιδώρου, δηλ. ἐκ τοῦ ἄρτου, ἐξ οὗ ἐξήχθησαν τὰ τίμια Δῶρα.

Πρὶν τελεσθῆ ἡ θεία Κοινωνία, τελεῖται προπαρασκευὴ διὰ δεήσεως, διὰ τοῦ «Πάτερ ἡμῶν» καὶ διὰ τῆς κεφαλοκλισίας. Ἐν τῇ δεήσει τῇ συμπληρωτικῇ (οἷα ἢ μετὰ τὸ Χερουδικὸν καὶ ἢ ἐν τῷ Ἑσπερινῷ) τῇ ἐπομένῃ μετὰ τὸ μνημόστονον προπαρασκευαζόμεθα ὄντως εἰς τὴν θείαν Κοινωνίαν· ἰδοὺ τί λέγει ὁ Διάκονος· «Πάντων τῶν Ἁγίων μνημονεύσαντες, ἐτι καὶ ἐτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τῶν προσκομισθέντων καὶ ἁγιασθέντων τιμίων Δώρων τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὅπως ὁ φιλόανθρωπος Θεὸς ἡμῶν, ὁ προσδεξάμενος αὐτὰ εἰς τὸ ἅγιον καὶ ὑπερουράνιον καὶ νοερόν αὐτοῦ Θυσιαστήριον, εἰς ὁσπὴν εὐωδίας πνευματικῆς, ἀντικαταπέμφῃ ἡμῖν τὴν θείαν χάριν καὶ τὴν δωρεάν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δεηθῶμεν». Ἐξακολουθεῖ δὲ τὰ λοιπὰ τὰ συνήθη. Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ μυστικὴ εὐχὴ τοῦ ἱερέως, ὅστις ἐπιπραγίξει τὴν συμπληρωτικὴν δεήσιν διὰ τοῦ «Καταξίωσον ἡμᾶς, Δέσποτα, μετὰ παύρησις ἀκατακρίτως τολμᾶν ἐπικαλεῖσθαι σὲ τὸν ἐπουράνιον Θεὸν Πατέρα, καὶ λέγειν». Καὶ λέγεται ἡ Κυριακὴ προσευχὴ, τὸ «Πάτερ ἡμῶν» ἐν ᾗ ὄντως πατέρα ἡμῶν ἠξιώθημεν νὰ καλέσωμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ἂν ἀφῶμεν τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ὡς καὶ ἡμῖν ἀρῆκεν ὁ Πατὴρ ἡμῶν ὁ Οὐράνιος, καὶ δι' ὃ τολμῶμεν αὐτὸν ἐπικαλεῖσθαι. Καὶ περὶ μὲν τῆς λειτουργικῆς χρήσεως τῆς Κυριακῆς ταύτης προσευχῆς εἴρηται ἀλλαχοῦ (§ 20) τὰ δεόντα· ἐνταῦθα δὲ τῆς Λειτουργίας ἀνεκάθεν ἐλέγετο ἡ Κυριακὴ προσευχὴ, διότι ἐν αὐτῇ αἰτούμεθα τὸν ἄρτον τὸν ἐπιόθειον, ὑπὸ τοῦτον δὲ ἐνέουσαν κατὰ πρῶτον λόγον οἱ πάλαι χριστιανοὶ τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, το-Σῶμα τοῦ Κυρίου, ὅπερ μεταλαμβάνον οὐ μόνον ἐν τῇ Λειτουργίᾳ, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑκάστην ἐν τῇ κατ' οἶκον προσευχῇ πρὸ πάσης ἄλλης τροφῆς, ὡς

νῦν πολλοὶ εὐλαβεῖς πράττουσι, ἔχοντες κατ'οἶκον Ἀντίδωρον (1). Ὅστε, ὡς εἴρηται, ἡ Κυριακὴ προσευχὴ προπαρασκευάζει ἡμᾶς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Ὁ αὐτὸς σκοπὸς καὶ τῆς ἐπομένης κεφαλοκλισίας, καθ' ἣν ἐπέυχεται μυστικῶς ὁ ἱερεὺς.

Μετὰ ταῦτα ἐρίσταται ἡ ἄλλη σπουδαιοτάτη πράξις, ἡ Κοινωνία τῶν ἀχράντων μυστηρίων, δι' ἧς τελειοῦται τὸ Μυστήριον. Εἰσάγει δὲ ὁ Διάκονος διὰ τοῦ «πρόσχωμεν», ὁ δὲ ἱερεὺς διὰ τοῦ «Τὰ Ἅγια τοῖς Ἁγίοις», δηλ. μεταδίδονται. Ἅγιοι ἐνταῦθα ἀποκαλοῦνται οἱ Χριστιανοί, ὡς καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἀποστόλου, διότι ἀγιαζονται διὰ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου τοῦ ἐκχυθέντος ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. Ἴνα δὲ δειχθῆ ὅτι δὲν εἴμεθα ἀπ' ἑαυτῶν ἅγιοι, ψάλλει ὁ Χορὸς ἀμέσως μετὰ τὴν ἐρημίνην ἐκφώνησιν τὸ «Εἷς ἅγιος, εἰς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς ἀμήν». Ἐνὸς δὲ κοινωνοῦσιν οἱ λειτουργοί, ψάλλει ὁ Χορὸς στίχον τινα, Κοινωνικὸν λεγόμενον, ἐν μὲν ταῖς Κυριακαῖς «Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν Οὐρανῶν», ἐν δὲ ταῖς Δεσποτικαῖς ἑορταῖς κατάλληλον ἐκάστη αὐτῶν, ἐν δὲ ταῖς Θεομητορικαῖς «Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι, καὶ τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπικαλέσομαι», ἐν δὲ ταῖς μνήμας τῶν Ἁγίων συνήθως «Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἔσται δίκαιος» (2). Ἐκαστον δὲ Κοινωνικὸν ἐπισφραγίζεται διὰ τοῦ ἀλληλούϊα. Οὕτω δὲ αἴρεται ἡ χάσμωνδιξ, ἧτις ἔπρεπε νὰ λάβῃ χώραν ἐν τῷ χρόνῳ τῆς Κοινωνίας τῶν λειτουργῶν. Πρὶν δ' ἢ κοινωνήσωσιν οὗτοι, μελιζεται ὁ Ἄμνος

(1) Σημειωτέον ὅτι διὰ τὰς καταχρήσεις ἐνωρὶς ἀπαγορεύθη τοῖς πιστοῖς νὰ φέρωσι μεθ' ἑαυτῶν κατ' οἶκον ἕκον Ἄρτον πρὸς τὴν καθ' ἡμέραν κοινωνίαν. Ἐκ τούτου δὲ προῆλθε καὶ ἡ μετὰ ταῦτα συνήθεια νὰ μεταδίδονται ἀμφοτέρα τὰ τίμια Δῶρα διὰ τῆς Λαβίδος τοῖς Λαϊκοῖς.

(2) Ἴδιως ἐν ταῖς μνήμας τῶν Ἀποστόλων ψάλλεται τὸ «Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν». Ἐν τῇ μνήμῃ τῶν Ἀγγέλων «Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα». Τῇ δὲ Κυριακῇ τῶν ἁγίων Πάντων «Ἀγαλλίασθε δίκαιοι ἐν Κυρίῳ· τοῖς εὐθεῖς πρέπει αἰνεῖσθαι».

καὶ μία μερὶς ἐμβάλλεται εἰς τὸ ἅγιον Ποτήριον, ἵνα πληρωθῇ τὸ Μυστήριον καὶ γένηται ἡ ἑνωσις ἀμροτέρων τῶν τιμίων Δούρων καὶ ἐξ αὐτῶν μεταλαβῶσιν οἱ πιστοί. Λέγει δὲ ὁ ἱερεὺς, ποιῶν διὰ τῆς μερίδος σταυρὸν ἐπὶ τοῦ Ποτηρίου «Πλήρωμα Ποτηρίου, πίστεως, Πνεύματος Ἁγίου». Ἐγγέεται δὲ καὶ ζῖον ὕδωρ, ἵν' ἔτι μᾶλλον ὑπομιμνήσκῃ τὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου· διὰ τοῦτο καὶ λέγει, ἐγγέων ὁ ἱερεὺς, «Ζῆσις πίστεως, πλήρης Πνεύματος Ἁγίου». Σημειωτέον δὲ ὅτι, ὅταν ἱερουργῇ Ἀρχιερεὺς, μεταδίδωσι τοῦ μὲν ἁγίου Ἄρτου τοῖς προτερηχομένοις ἱερεῦσιν ἐξ εὐωδύμων τῆς ἁγίας Τραπέζης, τοῦ δὲ Ποτηρίου ἐκ δεξιῶν· ἀλλὰ τοῖς Διακόνοις μεταδίδωσι τοῦ Ποτηρίου ὁ πρόκριτος τῶν ἱερέων.

Ἄφου κοινωνήσωσιν οἱ Λειτουργοί, ἀνοίγονται αἱ κεκλεισμέναι ἅγιοι θύραι, καὶ ὁ Διάκονος (οἱ Διάκονοι μετέδιδον τὸ παλαιὰ τὴν Κοινωνίαν τῷ λαῷ), προσκομίζων τὸ ἅγιον Ποτήριον, προσκαλεῖ εἰς τὴν θείαν Κοινωνίαν διὰ τῶν «Μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθετε». Τότε δὲ ὑπαντᾷ τοῖς Ἁγίοις ὁ Χορὸς διὰ τῶν «Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὄνοματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν». Τότε δὲ καὶ ἀνέκαθεν προσήρχοντο οἱ πιστοὶ καὶ μετελάμβανον ἐπὶ τοῦ Σολείου. Τοῦτο πολλαχῶς γίνεται καὶ νῦν, ὅσας τις εἶναι κοινωνοῦντες. Λέγουσι δὲ τὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἱερέων, λεγόμενα «Πιστεύω Κύριε, καὶ ὁμολογῶ» κτλ. καὶ ὁ Χορὸς ψάλλει τὸ Κοινωνικὸν τῆς Μ. Πέμπτης «Τοῦ Δείπνου σου τοῦ μυστικοῦ κτλ.» Ἀλλὰ πολλαχῶς νῦν μεταλαμβάνουσι μετὰ τὸ τέλος τῆς Λειτουργίας διὰ τὴν εὐκολίαν, ὅπερ δὲν εἶναι ὀρθόν. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ τελετὴ αὕτη τῆς προσκλήσεως τῶν πιστῶν εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἐθεωρήθη καὶ ὡς σύμβολον ἀναμνηστικὸν τῆς δευτέρας καὶ φρικτῆς αὐτοῦ παρουσίας.

Μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ «Μετὰ φόβου Θεοῦ. . .» ἐπειδὴ συνήθως δὲν γίνεται Κοινωνία τότε, εὐλογεῖ εὐθὺς τὸν λαόν ὁ ἱερεὺς, λέγων «Σῶσον ὁ Θεὸς τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου», μεθ' ὅ ψάλλεται τὸ λαμπρὸν τροπάριον τῆς Πεντηκοστῆς «Εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν» κτλ. Τοῦτο ψάλλε-

ται καθ' ἅπασας τὰς Λειτουργίας ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς μέχρι τῆς Ε'. Κυριακῆς τῶν νηστειῶν· μόνον δὲ κατὰ τὰς Δεσποτικὰς ἑορτὰς ψάλλεται τὸ Ἀπολυτικίον τῆς ἑορτῆς, τῷ δὲ Πάσχα μέχρι τῆς Ἀναλήψεως τὸ «Χριστὸς ἀνέστη κτλ.». Μετὰ ταῦτα δὲ φέρων τὸ Ποτήριον, μυστικῶς μὲν λέγει ὁ ἱερεὺς «Εὐλογητὸς ὁ Θεός», ἐκφώνως δὲ «Πάντοτε, νῦν καὶ αἰεὶ κτλ.», καὶ ταῦτα εἰπὼν ἀποτίθῃσι τὸ Ποτήριον ἐν τῇ Προθέσει, ὅπου καὶ τὸ Διπλάριον ὁ Διάκονος.

Μετὰ ταῦτα ὁ Διάκονος προσκαλεῖ τοὺς πιστοὺς νὰ εὐχαριστήσωσι τῷ Κυρίῳ (ὡς εὐχαρίστησαν οἱ λειτουργοὶ πρῶτον) διὰ τὴν μετάληψιν τῶν ἀχράντων μυστηρίων «Ὁρθοὶ μεταλαβόντες τῶν θείων, ἁγίων, ἀχράντων... Μυστηρίων, ἀξίως εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ» καὶ εἶτα ἐπιτραπίζει τὴν δέησιν διὰ τοῦ Ἀντιλαβοῦ κτλ. Τοιοῦτος εὐχαριστήριος ὕμνος καὶ ὁ ψαλλόμενος ἐν Ῥωσσίᾳ πάντοτε μετὰ τὴν ἐκφώνησιν «Πάντοτε νῦν...». Ἐχει δὲ οὕτω «Πληρωθήτω τὸ στόμα ἡμῶν αἰνεσέως σου Κύριε, ὅπως ὑμνήσωμεν τὴν δόξαν σου κτλ.». Τοιοῦτό τι ψάλλεται καὶ παρ' ἡμῶν ἐν τῇ Πραγμασμένη Λειτουργίᾳ.

Τέλος ἐπέρχεται ἡ Ἀπόλυσις, ἣν προαγγέλλει ὁ ἱερεὺς διὰ τοῦ «Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν», ὁ δὲ Διάκονος παραγγέλλει νὰ δεηθῶμεν, διότι μέλλει ὁ ἱερεὺς ἐν τῷ ναῷ νὰ εἴπῃ τὴν ἐπισθάμβωνον εὐχὴν, ἐν ἣ ἀπολύων τὴν ἐκκλησίαν εὐχεται ὑπὲρ πάντων. Εἶναι δὲ λαμπρὰ ἡ εὐχὴ αὕτη τοῦ Χρυσοστόμου. Ὀνομάσθη δὲ Ὁπισθάμβωνος, διότι ὄντως ὄπισθεν τοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ Ἀμβωνος καὶ ἐπομένως ἐν τῷ μέσῳ τῶν πιστῶν ἀπηγγέλλετο ἄλλοτε ἢ τῆς Ἀπολύσεως εὐχὴ. Ὁ δὲ λαὸς εδοξολόγει τὸν Θεὸν διὰ τῆς τοῦ Ἰωβ δοξολογίας «Εἶη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος». Ἀντίστοιχον εἶναι τὸ τοῦ Ἑσπερινοῦ «Νῦν ἀπολύεις». Ἐντεῦθεν δὲ καὶ νοοῦμεν διὰ τί καὶ νῦν ἐξέρχεται ὁ ἱερεὺς, ἔταν λέγῃ τὴν ἐπισθάμβωνον εὐχὴν. Μετὰ δὲ ταῦτα τελεῖ καὶ τὴν συνήθη Ἀπόλυσιν, μεθ' ἣν καὶ διανέμει τὸ Ἀντιδωρον εἰς ἁγιασμόν τῶν μὴ κοινωνησάντων τῶν ἀχράντων Μυστηρίων.

Οὐχ ἥτιον πολλοῦ ἁγιασμοῦ καὶ ὠφελείας δύνανται νὰ πλη-

ρωθῶσιν οἱ πιστοί, παριστάμενοι, ὡς δεῖ, ἐν τῇ θείᾳ Λειτουργίᾳ δύνανται διὰ τῶν συγχῶν δεήσεων νὰ ἐξιλεώσωσι τὸν Θεόν· δύνανται νὰ θρέψωσι τὴν ψυχὴν των καὶ πληρώσωσι σοφίας, ἀκροώμενοι μετὰ προσοχῆς τῆς ἁγίας Γραφῆς· δύνανται νὰ προσφέρωσι τὸ δῶρόν των καὶ νὰ καταστήσωσιν εὐπρόσδεκτον τὴν θυσίαν αἰνέσεως, ὅταν ἀκούσαντες τὸ « Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους » πληρωθῶσιν ὄντως ἀγάπης καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐγχρούς καὶ συγχωρήσωσιν αὐτοῖς. Δύνανται νὰ ἀποδείξωσι καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τοὺς προαπελθόντας πατέρας καὶ ἀδελφοὺς, μνημονεύοντες αὐτῶν, ὅταν ἀκούσωσι τὸ τοῦ Διακόνου « Καὶ ὧν ἕκαστος κατὰ διάνοιαν ἔχει ». Πολλῆς δὲ συντριβῆς πρόξενον ὅτι κατέστημεν ἀνάξιοι τῆς συγχῆς Τραπέζης τοῦ Κυρίου, καὶ δὲν τολμῶμεν νὰ προσέλθωμεν εἰς τὴν καλοῦσαν φωνὴν « Μετὰ φόβου Θεοῦ . . . προσέλθετε ». Ἄλλ' ἔστω ἡμῖν εἰς ἁγιασμόν καὶ σωτηρίαν ἡ συντριβὴ ἡ ἀκραϊνῆς· αὕτη καθαρῖζει ἡμᾶς, ἵνα φορέσωμεν ἔνδυμα γύμου καὶ παραστῶμεν ἀρόθως ἐνώπιον τοῦ Νομίου τοῦ ἐρχομένου ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός.

§ 52. *Περὶ τῆς Λειτουργίας τῶν Προηγούμενων Δώρων.*

Ἡ Λειτουργία αὕτη ὠνομάσθη οὕτω, διότι ἐν αὐτῇ δὲν ἀγιάζονται τὰ τίμια Δώρα, ἀλλ' ἡγιασμένα ἤδη ἐν ἄλλῃ πλήρει Λειτουργίᾳ (τῇ τῆς προηγούμενης Κυριακῆς) παρατίθενται μόνον ἐπὶ τῆς Τραπέζης τοῦ Κυρίου εἰς κοινωσίαν. Παρατίθενται δὲ κατὰ τὰς νηστίμους ἡμέρας τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ὡς εἴρηται καὶ ἄλλοτε, καὶ μάλιστα κατὰ Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν ἐν τῷ Ἑσπερινῷ. Ἡ ὄλη δὲ ἀκολουθία εἶναι, οὕτως εἶπεῖν, προπαρασκευὴ εἰς τὴν θείαν Κοινωνίαν.

Καὶ ἡ Λειτουργία αὕτη εἶναι ἀρχαιοτάτη, ὡς καὶ αἱ λοιπαί, μόνον δὲ ἐπεξεργάσθησαν αὐτὴν μετὰ ταῦτα ὡς καὶ τὰς ἄλλας. Καὶ ὅτι μὲν ἀρχαία, δῆλον (τοῦτο ὅταν ἀναλογισώμεθα, ὅτι ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐωρτάζοντο αἱ δύο ἡμέραι τῆς ἑβδομάδος, ἡ Τετάρτη καὶ Παρασκευὴ, ὡς νηστίμοι ἡμέραι, δηλ. μετελάμβανον

τροφῆς οἱ πιστοὶ μετὰ τὴν ἑσπερινὴν προσευχὴν. Ἐορτῆς δὲ χαρακτηριστικὸν ἦν ἡ θεία Λειτουργία, καὶ γινώσκομεν ὅτι τὸ πᾶλαι οἱ χριστιανοὶ μετελάμβανον κατὰ πᾶσαν Λειτουργίαν. Ἐν τούτοις κατὰ τὰς νησιτίμους ἡμέρας ἦν ἀπηγορευμένη ἡ τελεία Λειτουργία, ὡς τοῦτο ῥητικῶς ἀπαγορεύει ἡ ἐν Λαοδικείᾳ Σύνοδος (καν. 49) διὰ τὰς νησιτίμους ἡμέρας τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, καθ' ἃς ἀπαγορεύει καὶ νὰ εορτάζωνται αἱ μνημαὶ τῶν Μαρτύρων καὶ ἔπρεπε νὰ μετατεθῶσιν εἰς τὸ Σάββατον καὶ Κυριακὴν. Ὡς ἐκ τούτων ἐξάγομεν ὅτι κατὰ τὴν Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν λειτουργία ἦν μόνον ἡ κοινωμία τῶν ἀχράντων μυσθρίων, ὅπερ εἶναι, ὡς εἴρηται, καὶ ἡ Λειτουργία ἡ Προηγιασμένη. Ὁ 52 κανὼν τῆς 5^{ης} οἰκουμ. Συνόδου λέγει «Ἐν πάσαις ταῖς τῆς ἀγίας Τεσσαρακοστῆς τῶν νησιτείων ἡμέραις, παρεκτός Σαββάτου καὶ Κυριακῆς καὶ τῆς ἀγίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἡμέρας, γινέσθω ἡ τῶν προηγιασμένων ἱερὰ Λειτουργία». Ἐνταῦθα ἐρμηνεύεται ὁ προηγούμενος τῆς ἀρχαιοτέρας Συνόδου κανὼν θεωρεῖται δὲ ὡς ὑπάρχουσα ἡ Λειτουργία, ὡς μαρτυρεῖ περὶ τούτου καὶ ὁ κατὰ ταύτην ψαλλόμενος χειρῶν ὕμνος «Νῦν αἱ Δυνάμεις», ὁ πολλῶν πρότερον τῆς Οἰκουμένης Συνόδου εἰσαχθεὶς.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐξάγομεν καὶ ὅτι αὐτὴ ὁ Διάλογος Γρηγόριος, εἰς ἃν συνήθως ἀποδίδεται, οὐτὲ ὁ Πατριάρχης Γερμανὸς (καὶ τούτῳ ἐπιγράφεται) εἶναι οἱ εἰσαγαγόντες ἢ καὶ συντάξαντες τὴν περὶ τῆς ὁ λόγος Λειτουργίαν. Τοῦτο ἐστὶ μᾶλλον καταφαίνεται, διότι εἰς τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα οὐδενὸς ὀνόμα φέρει ἡ Προηγιασμένη Λειτουργία (1). Φαίνεται δὲ ὅτι ἐθεωρήθη ὡς Λειτουργία τοῦ Διαλόγου, διὰ τοῦτο καὶ μνημονεύεται ἐν τῇ Ἀπολύσει (ὡς ἐν ταῖς ἄλλαις Λειτουργίαις ὁ Χρυσόστομος καὶ Βασίλειος), διότι ἴσως αὐτὸς διέταξεν ἐν ταῖς τότε ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ἑλληνικαῖς Ἐκκλησίαις τὰ τῆς προηγιασμένης Λειτουργίας σύμφωνα

(1) Ἐστὶ δὲ μᾶλλον καταφαίνεται ὅτι δὲν εἶναι συγγραφεὺς τῆς ἡμετέρας Λειτουργίας ὁ Διάλογος· διότι ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ τῶν ἄλλων δὲν φαίνεται κάτοχος τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἢ μᾶλλον ὀλίγον γινώσκει αὐτήν. Γνωστὸν δ' ὅτι τὰ πλείστα εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῆς Λειτουργίας τοῦ Χρυσόστομου. Ἴσως δὲ ἡ διέταξις αὕτη εἶναι ἔργον τοῦ Γερμανοῦ.

πρὸς τὰς διατάξεις τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ὁ δὲ θεὸς Γερμανὸς φαίνεται ὅτι διέταξε τὰ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῆς μετὰ τοῦ ἑσπερινοῦ, ὡς ἄχρι τοῦδε ἐπιτελεῖται.

Δύο εἶναι τὰ κυριώτερα μέρη τῆς Λειτουργίας ταύτης, ἡ Προσκομιδὴ καὶ ἡ Κοινωνία. Πρατίζονται δὲ εἰς τὴν τῆς Προθέσεως Τράπεζαν τὰ προηγιασμένα Δῶρα οἱ ἱερεῖς ἐν καιρῷ τοῦ Ἑσπερινοῦ, ὡς ἐν τῷ Ὁρθρῷ προπαρασκευάζεται ἡ Προσκομιδὴ τῶν ἄλλων Λειτουργιῶν.

1) Προσκομιδὴ. Καὶ ἡ Προσκομιδὴ κυρίως τῆς Λειτουργίας ταύτης τελεῖται ἐν τῷ Χερουβικῷ ὕμνῳ· ἀλλ' οὐχ ἦτον, ὡς εἴρηται, ἐν τῷ Ἑσπερινῷ παρατίθενται οἱ ἱερεῖς τὰ Προηγιασμένα Δῶρα, ἵνα προσκομισθῶσιν εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν.

Ὁ μὲν Ἑσπερινὸς τελεῖται μέχρι τοῦ «Κύριε ἐκέκραξα» ὡς συνήθως τελεῖται. Μόνη δὲ διαφορὰ ὅτι ἀναγινώσκονται αἱ Ὁδαὶ τῶν ἀναβαθμῶν ἀντὶ ἄλλου Καθίσματος τοῦ Ψαλτηρίου, ὡς εἴρηται πολλάκις. Τότε καὶ παρατίθενται εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Προθέσεως τὰ Προηγιασμένα Δῶρα. Τὰ δὲ Ἀναγνώσματα τῆς Π. Διαθήκης μεσολαβοῦνται δι' ἰδιαζούσης πράξεως ἐπεχούτης τόπον ἀσπασμοῦ. Καὶ δὴ λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὸ πρὸ τοῦ Βήματος ἱσταμένον μανουάλιον μετὰ θυμιάματος σφραγίζει δι' αὐτοῦ σταυροειδῶς ἐνώπιον τῆς ἁγίας Τραπέζης, λέγων «Σοφία, ὀρθοί. Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσι». Σφραγίζει δ' ἅμα καὶ τὸν λαόν.

Μετὰ ταῦτα ψάλλεται τὸ «Κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου» πλλαχοῦ μετὰ γονυκλισίας, κατὰ δὲ τὸ Τυπικὸν ἐν τέλει γίνονται τρεῖς μετάνοιαι μεγάλαι μετὰ τῶν «Κύριε καὶ Δέσποτα» τῶν ἐν ταῖς μεγάλας μετανοίαις συνήθων. Μετὰ ταῦτα ἐπονται αἱ συνήθεις ἐκτενεῖς καὶ ἀπὸ τῆς τετάρτης τῆς Μεσονοτιῆμου ἐβδομάδος λέγονται καὶ ἄλλα Διακονικὰ ὑπὲρ τῶν πρὸς τὸ φῶτισμα παρασκευαζομένων Κατηχουμένων, ὅπερ ἀναμνησθεὶς τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν.

Χερουβικός ὕμνος εἶναι τὸ «Νῦν αἱ Δυνάμεις τῶν Οὐρανῶν σὺν ἡμῖν ἀοράτως λατρεύουσιν· ἰδοὺ γὰρ εἰσπορεύεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης· ἰδοὺ θυσία μυστικὴ τετελειωμένη δορυφορεῖται. Πίστει καὶ πόθῳ προσέλθωμεν, ἵνα μέτοχοι ζωῆς αἰωνίου γενώ-

μεθα' ἀλληλούϊα.» Τὸ χερουβικόν τοῦτο εἰσήχθη, ὡς εἶδομεν ἄλλοτε, περὶ τὸ 612 καὶ μετὰ τὸ «ἰδοὺ γὰρ εἰσπορεύεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης» γίνεται ἡ μεγάλη Εἵσοδος τῆς Προσκομιδῆς, σιωπηλῶς, ἄνευ δηλ. μνημοσύνου, διότι εἶναι προηγιασμένα τὰ Δῶρα. Ἐνώπιον δὲ τοῦ εἰσπορευομένου Βασιλέως πάντες πρηνεῖς δέονται καθ' ἑαυτούς, ἵνα μνησθῇ αὐτῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ του. Εἶναι δὲ συγκινητικωτάτη ἡ στιγμή, ὡς καὶ ἡ τοῦ «Κατευθυνθήτω». Ἐν Ῥωσσίᾳ δὲ καὶ μετὰ τὸ Χερουβικόν τοῦτο γίνονται αἱ μεγάλοι μετάνοιαι μετὰ τοῦ «Κύριε καὶ Δέσποτα».

2) *Κοινωνία*. Ἐπειδὴ, ὡς εἴρηται πολλάκις, εἶναι προηγιασμένα τὰ Δῶρα, εὐθὺς μετὰ τὸν Χερουβικὸν ὕμνον γίνεται ἡ προπαρασκευὴ εἰς τὴν θείαν κοινωνίαν, ἀρχομένη διὰ τῆς συμπληρώσεως τῆς δεήσεως καὶ διὰ τοῦ «Πάτερ ἡμῶν».

Ἐντὶ ἄλλου Κοινωνικοῦ ψάλλεται τὸ ἀρχαιότατον «Γεύσασθε καὶ ἴδετε, ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος». Καὶ μετὰ ταῦτα ψάλλονται στίχοι τινὲς ἐκ τοῦ 33 ψαλμοῦ τοῦ ἐπισφραγίζοντος τὴν Ἀκολουθίαν τῶν Τυπικῶν. Οἱ εἰρημένοι στίχοι ἔχουσιν οὕτως· «Εὐλόγησω τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῷ, διαπαντός ἡ αἴνεσις αὐτοῦ ἐν τῷ στόματί μου. Ἄρτον οὐράνιον καὶ ποτήριον ζωῆς γεύσασθε καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος». Ὁλος δὲ ὁ ψαλμὸς ἀναγινώσκεται ἐν τῇ Ἀπολύσει. Ἐν δὲ ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς ἐπιτετα καὶ ἡ τῆς Τραπεζῆς Ἀκολουθία.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον ὅτι ἡ Προηγιασμένη Λειτουργία ἔχει πολὺ τὸ ἀρχαιότροπον καὶ εἶναι κατάλληλος εἰς νηστήσιμος ἡμέρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν Ἀκολουθιῶν.

§ 55. *Τινὰ περὶ τούτων καθόλου.*

Αἱ νυχθημεριναὶ Ἀκολουθίαι μετὰ τῶν τῆς θείας Λειτουργίας, περὶ ὧν ἐγένετο ἄχρι τοῦδε λόγος, εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, τακτικαὶ

Ἀκολουθίαι, ἐνῶ αἱ ἐπόμεναι, αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὰς ἄλλας ἀναγκαστικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ἔκτακτοι· διότι τελοῦνται τότε μόνον, ὅταν ἡ χρεῖα καλέσῃ αὐτάς. Εἶναι δὲ τοιαῦται αἱ Ἀκολουθίαι τῶν ἄλλων Μυστηρίων καὶ τινες ἄλλαι.

Ἐν τούτοις ἀναμνηστῆρον ὅτι πασῶν τῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν κέντρον ἀγιαστικὸν εἶναι ἡ θεία Λειτουργία, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὁ τύπος πασῶν τῶν Ἀκολουθιῶν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ὑποδηλοῖ τὸν σύνδεσμον μετὰ τῆς Λειτουργίας. Μόνον ἐν τοιοῦτῳ συνδέσμῳ καὶ κατανοεῖται καὶ ἡ τάξις τῶν ἄλλων Ἀκολουθιῶν. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ δῆλον, διὰ τί μυστήριον μυστηρίων ἐπεκλήθη τὸ τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας, δι' οὗ τελοῦνται καὶ τᾶλλα ὄργανα τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἅτινα δικαίως ἐπεκλήθησαν Μυστήρια οὐ μόνον διὰ τὴν ἀόρατον ἐν αὐτοῖς χάριν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν σύνδεσμον μετὰ τοῦ ἱερωτάτου τῶν Μυστηρίων. Τοῦτο ἐτι καταφανέστερον γενήσεται ἐν τῇ ἱερολογίᾳ τοῦ Γάμου.

Δῆλον δὲ ὅτι ἐνταῦθα δὲν εἶναι ὁ τύπος γὰρ ἐξετασθῶσιν ὑπὸ δογματικῆν ἐποψίν τὰ Μυστήρια, ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ τὴν τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου· ἐπομένως τὰ περὶ ὄρισμου τῶν Μυστηρίων, οὐσίας αὐτῶν, ἀριθμοῦ, καὶ τῶν τοιούτων παραλείπονται. Μόνον τοῦτο σημειωτέον ὅτι παρ' ἡμῶν συμφωνότατα πρὸς τὰ Δόγματα καὶ τοὺς Κανόνας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας τελοῦνται καὶ τᾶλλα Μυστήρια, ὡς καὶ τὸ ἱερωτάτον τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας.

§ 54. Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τῶν Μυστηρίων
τοῦ Βαπτίσματος καὶ τοῦ Μύρου.

Ἀμφότερα τὰ Μυστήρια ταῦτα ἀπαρτίζουσι ἐν τι ἔθλῳ, καὶ ἠνωμένα, ὡς νῦν, ἐπετελοῦντο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρὸ τῆς Λειτουργίας, ἵνα οἱ βαπτισθέντες κοινωνήσωσι τῶν ἀχράντων Μυστηρίων, δι' ὧν κατορθοῦται ὁ σκοπὸς τῆς χριστιανικῆς ὁρησκείας, ἡ ἐνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀμφότερα εἶναι ἡ θύρα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπομένως ἡ ἀρχὴ τῶν ἄλλων Μυστηρίων. Διὰ τοῦ Βαπτίσμα-

τος τελειουμένου ἐν τῷ χρίσματι τοῦ Μύρου λαμβάνει τις τὸ δικαίωμα τῆς υἰοθεσίας καὶ δύναται νὰ ἀποκαλῆ ὁ βαπτισθεὶς Πατέρα τὸν Θεὸν καὶ νὰ λαμβάνῃ τὴν ἀναγεννητικὴν χάριν, δι' ἣ καὶ λουτρὸν παλιγγενεσίας ἐπεκλήθη. Ἄλλ' ὡς ἄνευ τῆς πίστεως εἰς Χριστὸν δὲν δύναται τις νὰ βαπτισθῆ, οὕτω καὶ ἂν μὴ τηρήσῃ αὐτὴν καὶ ἐμμένῃ ἐν αὐτῇ ἄχρι τέλους τοῦ βίου καὶ καρποφορήσῃ ἐν τῇ ἀγάπῃ, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ βεβαπτισμένος, διότι πράγματι ἐξῆλειψε τὴν παρὰ Θεοῦ σφραγίδα τῆς ζωῆς καὶ ἔσβεσε τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ, τὸ φῶς τῆς ζωῆς πίστεως εἰς αὐτόν (1). Κρατῶναι δὲ τὴν πίστιν του ἕκαστος διὰ τοῦ Μυστηρίου τῆς θείας Κοινωνίας, καὶ ἂν διὰ τὰ ἁμαρτήματα καταστῆ ἀνάξιος αὐτῆς, ἀναβαπτίζεται, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὸ λουτρὸν τῶν δακρύων τῆς Μετανοίας καὶ Ἐξομολογήσεως.

α) Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος.

Ἐπειδὴ πρέπει νὰ πιστεύσῃ τις πρῶτον εἰς τὸν ἐν Τριάδι Θεὸν καὶ ἰδίως εἰς τὸν Λυτρωτὴν τοῦ κόσμου καὶ εἶτα νὰ βαπτισθῆ, ὡς τοῦτο διέταξεν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ: «Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται» (Μάρκ. 16, 16), διὰ τοῦτο καὶ οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ διάδοχοι αὐτῶν προπαρεσκεύαζον εἰς τὸ βάπτισμα τὰ ἔθνη, μαθητεύοντες αὐτοὺς καὶ κατηχοῦντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, καὶ ἔπειτα ἐβάπτιζον. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν δὲν ἐγίνετο διὰ χρόνους χρόνου· μετὰ ταῦτα ἕως διὰ τοὺς διωγμοὺς ἐδοκίμαζον ἐπὶ μακρότερον χρόνον τοὺς Κατηχομένους, ἐπὶ δύο καὶ τρία ἔτη (ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐτηρεῖτο πάντοτε αὐστηρῶς), ἐπιτρέποντες νὰ ἀκροῶνται τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὅτε δὲ ἐθεβαιούντο οἱ προεστῶτες τῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς ὀριμότητος καὶ εὐληκτικότητος τῶν εἰς Χριστὸν προσερχομένων, τότε ἐνέγραφον αὐτοὺς εἰς τὰ μητρώα τῆς Ἐκκλησίας καὶ κατὰ τὴν Μ.

(1) Γνωστὸν ὅτι τὸ Βάπτισμα καὶ σφραγὶς ἄθραυστος ἐπεκλήθη (διότι δὲν ἐπαναλαμβάνεται) καὶ φῶς διὰ τὸ φῶς τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως· διότι πιστεύων τις εἰς Χριστὸν οὐ μόνον καθαρὸς γίνεται ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας, ἀλλὰ καὶ πληροῦται τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθοῦς θεογνωσίας.

Τεσσαρακοστήν ἰδίως ἐδίδασκον αὐτοὺς οἱ Κατηχηταὶ (πολλοῦ αὐτοὶ οἱ ἐπίσκοποι) τὰ κυριώτατα ἄρθρα τῆς πίστεως καὶ μετὰ ταῦτα ἐτελοῦντο ὅσα καὶ νῦν, ἀφοῦ ὑποσχοῦντο νὰ ἐμμείνωσιν εἰς τὴν πίστιν καὶ ὁμολόγουν αὐτήν (βρα § 15).

Μετὰ ταῦτα δὲ, ὅτε ἐθριάμβευθεν ἡ χριστιανικὴ πίστις, καὶ ἔγεινε ὀρθοκεία τοῦ Κράτους ὁ Χριστιανισμὸς, τότε καὶ τὸ σπανιώτερον τελοῦμενον πρότερον Νηπιοβάπτισμα κατέστη τὸ συνηθέστατον, ὥστε ἡ Κατήχησις ἐτελεῖτο μετὰ ταῦτα, καὶ ἀντὶ τῶν νηπίων ἐδίδον τὰς ὑποσχέσεις καὶ ὁμολόγουν τὴν πίστιν οἱ Ἀναδόχοι. Ὡς δὲ ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, ὅτε ἐβαπτίζοντο οἱ γονεῖς, συνεβαπτίζοντο καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, διότι ἤρκει ἡ πίστις τῶν γονέων νὰ καταστήσῃ ἀξία τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι χάριτος τὰ νήπια καὶ ἦν ἀρκετὴ ἐγγύησις τῆς μετὰ ταῦτα ἐν τῇ πίστει ἀνατροφῆς, οὕτω καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ἐγγύησις τοῦ Ἀναδόχου καὶ ἡ παρ' εὐσεβέσι γονεῦσιν ἀνατροφή ἦσαν ἱκανὰ, ἵνα μὴ στερῶνται τοῦ Βαπτίσματος τὰ νήπια καὶ οὕτω μὴ κινδυνεύωσι νὰ ἀποθάνωσιν ἀβάπτιστα. Οὕτω δὲ ἐξενίκησε βαθμηδὸν τὸ Νηπιοβάπτισμα, ἀλλὰ μεγάλη εἶναι ἡ εὐθύνη τῶν Ἀναδόχων καὶ τῶν γονέων, ἂν παραλείψωσι τὴν κατήχησιν τῶν τέκνων των.

Δῆλον λοιπὸν ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι δύο μέρη συναπαρτίζουν τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος, τὸ πρῶτον εἶναι τὸ εἰσαγωγικόν, ἐν ᾧ γίνεταί τις Κατηχούμενος.

1) *Εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν Κατηχομένων.* Πρὶν βαπτισθῶσι τὰ νήπια γίνονται πρῶτον Κατηχούμενοι (1). Κυρίως δὲ τελοῦνται ὅσα εἰς τοὺς πάλαι Κατηχομένους ἐτελοῦντο ὀλίγῳ πρότερον πρὶν βαπτισθῶσιν, ὅπερ ἐκ τῶν εἰρημένων κατανοεῖται ἤδη. Τὰ

(1) Κατὰ τὸ Βυθολόγιον πρέπει νὰ ἐκκλησιασθῇ τὸ βρέφος τὴν ὀγδόην ἡμέραν καὶ νὰ δοθῇ αὐτῷ τὸ ὄνομα* ταῦτα ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν ἐγγραφὴν τῶν πάλαι Κατηχομένων. Νῦν ταῦτα παραλείπονται πολλαχοῦ καὶ ἐκκλησιάζεται καὶ τὸ βρέφος μετὰ τῆς μητρὸς μετὰ τὰς τεσσαράκοντα ἡμέρας τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς, κατὰ τὸν Π. Νόμον. Τὸ δὲ ὄνομα δίδεται συνήθως ὅτε ἀναγιγνώσκεται ἡ ἐπισηραγίζουσα εὐχὴ τὴν τῶν Κατηχομένων Ἀκολουθίαν.

δὲ τελούμενα εἶναι πάντα ἀρχαιότατα, ὡς ἔστιν ἰδεῖν ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν (7, 39—45) καὶ ἐκ τῶν Κατηχητικῶν καὶ ἰδίως τῶν δύο πρώτων μυσταγωγικῶν λόγων τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἱεροσολύμων.

Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἀποδύει καὶ ἀπολύει ὁ ἱερεὺς τὸν Κατηχούμενον, καὶ μονοχίτωνον ἱστάς πρὸς ἀνατολάς, ἐμπροσθὲν εἰς τὸ πρόσωπον καὶ σφραγίζει τὸ μέτωπον ἐκ τρίτου καὶ εἶτα ἀναγινώσκει τοὺς ἀφορισμοὺς. Καὶ τὸ πάλαι, ἀπρὸ ἐνεργέρετο ὁ Κατηχούμενος ἐν ἀρχῇ τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς εἰς τὰ Μητρώα (ἢ Δίπτυχα), ἀναγινώσκοντο ἐπ' αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου (ἢ ἱερέως) καὶ οἱ ἀφορισμοὶ (ᾄρα Προκατήχ. Κυρίλλου κεφ. 5) καὶ ἐτέπαζον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον, ἵνα μὴ περισπᾶται ἡ διάνοια κατὰ Κύριλλον, καὶ δι' ὅλης τῆς Τεσσαρακοστῆς ἠρμήνευον τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως, ὅπερ πολλαχῶς τῇ Κυριακῇ τῶν Βαθῶν καὶ τῇ Μ. Πέμπτῃ παρέδιδον τοῖς φωτιζομένοις, ἢ ἀπήγγελλον πιθανῶς οὗτοι τότε. Πολλαχῶς δὲ μετὰ τοὺς ἀφορισμοὺς ὁ Ἐπίσκοπος ἐλάμβανε τοῦ ὠτός τὸν φωτιζόμενον καὶ ἔλεγεν αὐτῷ Ἐρραθὰ, διατολχθητι (ᾄρα τὸ ἀντίστοιχον παρὰ Μάρκω 7, 34): ἵνα χαρίσηται σοι ὁ Θεὸς ἀνοικτὸν τοῦν εἰς τὸ μαρθάνειν καὶ ἀποκρίεσθαι ἐπιτηδείως (ᾄρα Ἀμβροσ. de iis qui mysteriis iniantur c. 1). Ἐν δὲ τῇ Ἀφρικῇ μετεδίδουν ὀλίγον ἄλας ἁγιασθὲν ἐπὶ τοῦ Οὐσιαστηρίου ὡς σύμβολον τοῦ ἁλατος τοῦ θείου λόγου (ᾄρα Αὐγουστ. de catechiz. rudib. 26).

Ὅτε δὲ ἐμελλον νὰ βαπτισθῶσιν οἱ φωτιζόμενοι, τότε ἐν τῷ προαυλίῳ τῆς Ἐκκλησίας ἱστάμενοι καὶ στρεφόμενοι πρὸς δυσμὰς (ᾄπου ἡ χώρα τοῦ σκότους καὶ ἐπομένως ἡ χώρα τῆς βασιλείας τοῦ Διαβόλου), ἀνύψουν τὰς χεῖρας, ἵνα ἀποταχθῶσι τῷ Σατανᾷ καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ καὶ τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ καὶ τῇ πομπῇ αὐτοῦ (ᾄρα τὴν ἐρμηνείαν παρὰ Κυρίλλω, Μυσταγωγ. α.), καὶ εἶτα δόντες δεξιὰν εἰς τὸν ἐπίσκοπον καὶ στρεφόμενοι κατ' ἀνατολάς, συνετάσσοντο τῷ Χριστῷ καὶ ὁμολόγουν τὴν Τριάδα, ἢ καὶ ὅλον τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως ἢ ἀπόταξις δὲ τῷ Σατανᾷ καὶ ἡ σύνταξις τῷ Χριστῷ ἐθεωρεῖτο ὡς ὄρκος στρατιωτικῆς πίστεως. Διότι γνωστὸν ἔστι ὁ χριστιανὸς ἐθεωρεῖτο ἀνέκαθεν καὶ ὡς

στρατιώτης τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ τῆς στρατευομένης ἐπὶ γῆς κατὰ τοῦ πονηροῦ, ἵνα ἐκπολιορκήσῃ τὸν Οὐρανόν. Τὰ αὐτὰ γίνονται ἄχρι τοῦδε ἀποκρινομένου τοῦ Ἀναδόχου καὶ ἐγγυωμένου. Λέγεται δὲ τρίς ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως τὸ «Πιστεύω» τότε, ἐνῶ οἱ πάλαι Κατηχούμενοι ἠδύναντο καὶ πρότερον νὰ ὁμολογήσωσι τὴν πίστιν, ὡς εἶρηται.

2) Ἀκολουθία τοῦ Βαπτίσματος. Πάλαι μὲν μετὰ τοὺς ἔξορκισμοὺς καὶ τὴν ὑπόσχῃσιν καὶ ὁμολογίαν ὠδηγοῦντο οἱ φωτιζόμενοι εἰς τὸ παρακείμενον τῇ Ἐκκλησίᾳ Βαπτιστήριον, ὅπου ἀπεκδυόμενοι ὄλως καὶ ἀλειφόμενοι ὄλοι ἐλαίῳ εἰς σημεῖον ὅτι ἐνεκεντρίσθησαν τῇ καλλιελαιῳ, τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, καὶ ἐπομένως εἰς σημεῖον τῆς ἐν τῷ Βαπτίσματι μεταδιδόμενης χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἐβαπτίζοντο ἔπειτα διὰ τριῶν καταδύσεων καὶ ἀναδύσεων εἰς τὸ Ὄνομα τοῦ Πατρὸς (ἁ. καταδύσεις), καὶ τοῦ Υἱοῦ (β'. κατάδύσεις), καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (γ'. κατάδύσεις), ἐπιλεγόμενου ἐκάστῳ τοῦ Ἀμῆν. Εὐθύς δὲ ἐχρίοντο Μύρω καὶ καθ' ὃν τρόπον νῦν τοῦτο τελεῖται (1). Μετὰ δὲ ταῦτα ἐνεδύοντο χιτῶνα λευκῶν εἰς σημεῖον τῆς καθαρότητος ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας καὶ τοῦ καινοῦ ἀνθρώπου ὃν ἐνεδύθησαν, καὶ ἔφερον λαμπάδα εἰς σημεῖον τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἐφωτίσθησαν ἐν τῷ Βαπτίσματι. Καὶ μετὰ ταῦτα παρεπέμποντο ἐν πομπῇ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὅπου ἡσπάζοντο αὐτοὺς οἱ πιστοί, μεθ' ὃ ἐτελεῖτο ἡ Λειτουργία, καθ' ἣν ἐν τῇ Ἀνατολῇ (ὡς φαίνεται) ἐκοινωνοῦν τῶν ἀχράντων Μυστηρίων, καὶ οὕτως ἐτελειοῦντο εἰς τέλειον χριστιανόν. Ἐν τῇ Δύσει ὁμοίως οἱ νεοφωτιστοὶ καθ' ὄλον τὸ διάστημα τῆς Διακαινησίμου Ἑβδομά-

(1) Τὰ μὲν περὶ τοῦ χρίσματος τοῦ Μύρου ὀφόμεθα παρακατιόντες· ὅτι διὰ τὸ τύπος τοῦ Βαπτίσματος, ὃ διὰ τριῶν καταδύσεων καὶ ἀναδύσεων καὶ εἰς τὸ ὄνομα τῆς Τριάδος, ἣν ὁ κοινάτος καὶ μόνος γνήσιος, τοῦτο πανθομολογούμενον. Διὰ τοῦτο καὶ ὅπου ἦν ἐν χρήσει διὰ τοὺς ἀσθενεῖς τὸ διὰ περιχύσεως βάπτισμα, δὲν προεχειρίζετο εἰς ἱερατικὸν βῆμόν ὃ οὕτω βαπτισθεῖς. Διὰ τοῦτο καὶ ἔφευγον τὸ τοιοῦτο ἀτελεῖς εἶδος ὁσῆς δυνάμεις. Ἀνέκαθεν δὲ αἱ τρεῖς καταδύσεις ὑπεμνήνησκον τὴν τριήμερον ταφὴν τοῦ Κυρίου· ὥστε οὕτω σύμφυτοι γενόμενοι τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου, συνανιστάμεθα αὐτῷ.

δος (διότι κυρίως τὸ Βάπτισμα ἐτελείτο τῷ Μ. Σαββάτῳ) φέροντες τὰ λευκὰ ἐνδύματα καὶ τὰς λαμπάδας, παρίσταντο μόνον ἐν τῇ Λειτουργίᾳ καὶ μόνον τῇ Κυριακῇ τοῦ Ἀντιπάσχα ἐκοινοῦνουν. Τότε καὶ ἀπεδύοντο τὰ λευκὰ ἐνδύματα. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ τούτῳ διαστήματι ἐδιδάσκοντο οἱ νεοφωτιστοὶ τὰ περὶ τῶν Μυστηρίων, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν συντομωτάτων ἀλλ' ἀξιολογωτάτων Μυσταγωγικῶν λόγων τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων. Ἐν τισὶ δὲ Ἐκκλησίαις, καὶ μάλιστα ἐν τῇ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐδίδοτο τοῖς νεοφωτιστοῖς κραμά τι ἐκ γάλακτος καὶ μέλιτος, διότι κατὰ τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρεῖα (Παιδαγ. 1) ἠξιώθησαν νὰ ἰδῶσι τὴν νέαν γῆν τῆς Ἐπαγγελίας, ἐν ἧ ῥέει τὸ ἀληθινὸν μέλι καὶ γάλα. Πρὸς δὲ τούτοις εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοὶ τοὺς νεοφωτιστοὺς ὡς νεογέννητα τέκνα ἐθεώρουν καὶ μετὰ πολλῆς στοργῆς ὑπεδέχοντο καὶ ἠγάπων.

Νῦν, ὡς εἴρηται, τελεῖται συνήθως τὸ νηπιοβάπτισμα (ἐκτὸς ἀν τελεῖται ἐπὶ προτερχομένων εἰς τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν), καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἐν παντὶ καιρῷ (1) τελεῖται, ἀλλὰ καὶ κατ' οἶκον. Ἐν τούτοις, ἵνα ἐμφαίνηται ὁ σύνδεσμος μετὰ τῆς Λειτουργίας, ἀρχεται ἡ Ἀκολουθία διὰ τοῦ «Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρὸς κτλ.» Μετὰ δὲ ταῦτα ἀγιάζεται τὸ ὕδωρ διὰ τῶν καταλλήλων εὐχῶν, εἴτα ἀλειφόμενον τὸ νήπιον βαπτίζεται κατὰ τὸν ἀρχαῖον τύπον καὶ μετ' ὀλίγον χρίεται καὶ ἐπιτελεῖται ἅμα καὶ ἡ μεθ' ἡμέρας ἐπτὰ ἄλλοτε γινομένη ἀπόλουσις (ἀποσπογγίζει ὁ ἱερεὺς τὰ διὰ τοῦ ἁγίου Μύρου χρισθέντα μέλη τοῦ σώματος) ἐπι-

(1) Ἐν τῷ Εὐχολογίῳ κατακρίνονται οἱ ἀναβάλλοντες τὸ Βάπτισμα τῶν ἀσθενῶν βρεφῶν τῇ ἕκτῃ ἢ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ. Καθ' ὅσον δ' ἀπορᾷ τάλλα τοιοῦτου εἴδους ζητήματα, ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὸ Κανονικὸν Δίκαιον. Καὶ ἐν Ἐκκλησίᾳ δὲ ὅταν τελεῖται τὸ Βάπτισμα (ὅπερ τὸ σὺνήθες καὶ κανονικὸν), δὲν μεταδίδεται τῇ νεοφωτιστῶ ἡ θεία Κοινωνία διὰ τὸν κίνδυνον τοῦ ἐμετοῦ. Ἄλλ' ἐπεκράτησε συνήθεια εἰς τρεῖς ἐπομένους ἑορτὰς νὰ προσάγῃται εἰς τὴν θείαν Κοινωνίαν τὸ νεοφωτιστὸν νήπιον. Κάλιστα δὲ ποιοῦσιν οἱ μὴ ἀναβάλλοντες ἐπὶ πολὺ τὸ Βάπτισμα τῶν τέκνων των. Μάλιστα δὲ μετὰ τὸν πεσσαρακονθῆμερον καθαρισμὸν τῆς μητρὸς εἶναι καταλλότατος ὁ καιρὸς.

τελείται ἅμα καὶ ἡ τριχοκουρία ἢ σημαίνουσα τὴν ἀφίρωσιν τῆ Θεῶ. Σημειωτέον δὲ ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸ Βάπτισμα, ἀφοῦ ἐνδύθῃ καὶ μυρωθῇ τὸ νήπιον, περιφέρεται ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ Ἐναδόχου κύκλῳ τῆς Κολυμβήθρας τρίς, ψαλλομένου τοῦ « Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε » κτλ. ἕπερ εἶναι εἰλημμένον ἐκ τοῦ ἀναγινωσκόμενου εὐθὺς Ἀποστόλου, καὶ ἕπερ, ὡς εἴρηται ἄλλοτε, τῷ τε Πάτχα καὶ τῇ Πεντηκοστῇ (ὅτε ἐν τῇ Δύσει ἐβάπτιζον ἐνίοτε) καὶ τῇ τῶν Θεοραγιῶν ἑορτῇ (ἐβάπτιζον καὶ τότε ἐν τῇ Ἐνατολῇ) ψάλλεται ἄχρι τοῦδε ἀντὶ τοῦ Τρισαγίου. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ δῆλον, διὰ τί ἀναγινώσκονται ὁ Ἀπόστολος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον μετὰ τὸ Βάπτισμα. Δῆλον δὲ ὅτι ὁ περὶ τὴν Κολυμβήθραν πνευματικὸς χορὸς ἀναμινῆσκει τὴν πομπὴν καὶ ὑποδοχὴν τῶν ἐκ τοῦ Βαπτιστηρίου παραπεμπομένων νεοφωτιστῶν.

α) Περὶ τοῦ ἁγίου Μύρου.

Εἶδομεν ὅτι τὸ Μυστήριον τοῦτο συνδέεται μετὰ τοῦ Βαπτίσματος. Ἀντικατέστησε δὲ τὴν ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἐπιτοράγιον τοῦ Βαπτίσματος διὰ τῆς μετ' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν Ἀποστόλων μεταδόσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος (Πράξ. 8, 14—17. 19, 2—6). Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν ἤδη χρόνων ἀντικατέστησε τὴν ἐπίθεσιν τῶν χειρῶν τὸ καὶ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ χρίσμα· διότι, ἀφοῦ ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς καὶ δὲν ἠδύναντο πανταχοῦ νὰ παρευρίσκωνται οἱ Ἀπόστολοι, οἱ καὶ τόπον ἐπισκόπων ἐπέχοντες, ἦτο ἀνάγκη νὰ μεταδίδηται τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον διὰ τοῦ ἁγιασθέντος ὑπ' αὐτῶν Μύρου, χριόντων τούτω τοὺς φωτιζομένους τῶν ἑκασταχοῦ Πρεσβυτέρων. Τοῦτο δὲ βεβαιοῦται ἐκ τῆς ἤδη καθολικῆς χρήσεως τοῦ Μύρου κατ' αὐτὴν τὴν δευτέραν ἑκατονταετηρίδα (ὄρα Θεόφιλον Ἀντιοχείας πρὸς Αὐτόλ. 1, 12. Τερτυλ. de bapt 2.). Ἐκ τούτων δὲ δῆλον ὅτι τὸ χρίσμα τοῦ Μύρου ὑπαινίττεται καὶ ὁ Ἀπόστολος (Β'. Κορινθ. 1, 21. 22) « ὁ δὲ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστὸν, καὶ χρίσας ἡμᾶς Θεός· ὁ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν ἀρραβῶνα τοῦ πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις

ἡμῶν. Ἠγιαζέτο δὲ τὸ Μύρον ὑπὸ τῶν Ἐπιτοκόπων, καὶ διὰ τοῦ ἡγιασμένου τούτου Μύρου ἔχριον οἱ Πρεσβύτεροι τοὺς φωτιζομένους εὐθὺς μετὰ τὸ Βάπτισμα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς ἄχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν. Τοῦτο ἦν ἡ κοινοτάτη καὶ ἀρχαιοτάτη ὁμολογουμένης πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἦν ἐκύρωσεν ἡ ἐν Λαοδικαῖα Σύνοδος (Καν. 48). Ἐν τούτοις ἐν τῇ Δύσει ἐπιεγράθησεν ἡ συνήθεια νὰ περιέρχωνται οἱ Ἐπίσκοποι καὶ νὰ σφραγίζωσι τὸ Βάπτισμα (confirmatio). Ἄπλον δ' ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι δύο τινὰ διακριτέον, τὸν ἡγιασμὸν τοῦ Μύρου καὶ τὸ δι' αὐτοῦ χρίσμα τοῦ βαπτισθέντος.

1) Ἁγιασμὸς τοῦ Μύρου. Κατὰ τὴν διάταξιν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας (ἔρα Εὐχολόγιον καὶ Συμ. Θεσταλ.) τῇ μὲν μεγάλῃ Τετάρτῃ, ὅτε ἠλείφθη μύρω καὶ ὁ Σωτήρ, κατασκευάζεται τὸ Μύρον ἐκ τεσσαράκοντα περίπου εὐωδῶν ὑλῶν μετὰ τοῦ ἐλαίου τοῦ ἐπικρατεστέρου (1)· τῇ δὲ Μ. Πέμπτῃ ἐν μὲν τῇ Μ. εἰσόδῳ προσκομίζεται μετὰ Ῥιπιδίων τὸ Ἀλάβαστρον τοῦ Μύρου πρὸ τῶν τιμίων Δώρων καὶ κατατίθεται ἐν τῇ ἀγίᾳ Τραπεζῇ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου. Μετὰ δὲ τὸν ἡγιασμὸν τῶν τιμίων Δώρων καὶ τὸ Μνημόστινον, ἀφ' ἑκφωνηθῆ τὸ «Καὶ ἔσται τὰ ἐλέη» κτλ., τότε ὁ Πατριάρχης ἐπικαλεῖται τὴν ἡγιαστικὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὅταν δὲ ἐξέλθωσι τὰ Ἅγια, ἐγχειρίζει τῷ Πρωτοπαπᾷ τὸ Ἀλάβατρον τοῦ Μύρου καὶ οὗτος τίθησιν αὐτὸ ἐν τῷ Ἀγίῳ ἔπου καὶ τὸ Νάρδιον.

Μετὰ ταῦτα διανέμει ὁ Πατριάρχης εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν Ἐπι-

(1) Εἰς τὸ ἔλαιον τῆς Π. Διαθήκης δι' οὗ ἔχριοντο οἱ Βασιλεῖς καὶ Ἀρχιερεῖς καὶ Προφῆται, κατὰ τὸ Εὐχολόγιον περιελθόντο καὶ τὰ τέσσαρα ταῦτα ἀρώματα, Σμόρνα, ἄνθος Κινναμώμου, εὐώδης Ῥις καὶ Κάλυμας εὐώδης. Ἄλλὰ φαίνεται, ὅτι μετὰ ταῦτα προσετέθησαν καὶ ἄλλα ἀρώματα, διὰ τοῦτο καὶ βαθμηδὸν γνωστὰ γενόμενα τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐγένοντο καὶ δεκτὰ, ἵνα σημαίνηται ἔτι μᾶλλον τὸ πλῆθος τῶν χαρισμάτων τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Κυρίως δὲ μόνη ἡ ἡμετέρα Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία παρέλαβε τὰ πολλὰ εἶδη. Πλουσία εἶναι ἡ κατασκευὴ καὶ παρὰ Μονοφυσίταις. Παρὰ Λατίνοις δὲ δύο εἶδη εὐχρηστα, ἔλαιον καὶ βάλαμον· παρὰ δὲ Νεστοριανοῖς μόνον ἔλαιον.

σκόπους. Ἐν τούτοις ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, ἂν καὶ Αὐτοκέφαλος, δὲν ἀγιάζει τὸ Μύρον, ὡς τοῦτο ποιεῖ καὶ ἡ Αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Ῥωσσίας, ἀλλὰ λαμβάνει παρὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀγιασθὲν Μύρον. Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἵνα ἀναμιμνήσκη τὴν πρότερον διοικητικὴν ἐνότητα καὶ ἵνα ᾖ σημεῖον τῆς πνευματικῆς ἐνότητος.

2) *Χρίσμα διὰ τοῦ ἁγίου Μύρου.* Μετὰ τὸ Βάπτισμα, ὡς εἴρηται, χρίει ὁ ἱερεὺς τὸν βαπτισθέντα διὰ τοῦ ἁγίου Μύρου, ποίων τύπον σταυροῦ, ἐπὶ τοῦ μετώπου, τῶν ὀφθαλμῶν, τῶν μυκτήρων, τοῦ στόματος, τῶν δύο ὠτων, τοῦ στήθους, τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, ἐπιλέγων ἐκάστοτε «Σφραγὶς δωρεᾶς Πνεύματος Ἁγίου ἀμήν». Τὸν σκοπὸν δὲ τῆς χρίσεως τῶν εἰρημένων μελῶν ἐρμηνεύει ἤδη ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων (ἐν Β'. Μυσταγ.) καὶ ὑποδηλοῦσι καὶ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ ἱερέως, ὅτε ἀλείφει ἐλαίῳ πρὸ τοῦ Βαπτίσματος τὸν φωτιζόμενον. Καὶ δὴ σφραγίζεται τὸ μέτωπον, ἵνα ἀγιασθῇ ἡ ἔδρα τῆς διανοίας· σφραγίζονται τὰ αἰσθητήρια, ἵνα ἀγιασθῶσιν αἱ δι' αὐτῶν ἐντυπώσεις καὶ οἱ λόγοι· σφραγίζεται τὸ στήθος, ἵνα ἀγιασθῇ ἡ ἔδρα τῶν ἐπιθυμιῶν, ἡ καρδιά· σφραγίζονται, τέλος, αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες, ἵνα ἀγιασθῶσιν τὰ ὄργανα τῶν ἔργων. Οὕτω δὲ γινόμενοι χριστοὶ Κυρίου καὶ εἰσαγόμενοι εἰς τὸ Βασιλεῖον ἱεράτευμα, λαμβάνομεν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεόν, ἵνα λαμβάνοντες τὴν παρ' αὐτοῦ χάριν, ἀγιάσωμεν ὅλον ἡμῶν τὸν βίον καὶ προκόπτωμεν ἐν τῷ ἀγαθῷ. Ἄξιοσημείωτον δὲ ὅτι οἱ Ἀρμένιοι, χρίοντες τὰ εἰρημένα μέλη τοῦ σώματος, ἐπιλέγουσιν ἐκάστοτε καταλλήλους λέξεις καὶ δηλωτικὰς τῆς αὐτῆς ἐννοίας.

Ἄλλην χρῆσιν τοῦ ἁγίου Μύρου ἐποιεῖ ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν, δεχομένη εἰς τοὺς κόλπους τῆς τοῦς αἱρετικούς. Ἄξιοσημείωτον δὲ μάλιστα τὸ χρίσμα τῶν Βασιλέων ἐπὶ τῆς στέφειος αὐτῶν. Πρὸ τοῦ Τρισαγίου (τῆς Λειτουργίας) ἀνῆρχοντο ἐπὶ τοῦ Ἀμβωνος οἱ Βασιλεῖς καὶ ἔχριε Μύρω τὴν κεφαλὴν αὐτῶν ὁ Πατριάρχης ἐκφωνῶν τὸ «Ἁγίος», ὅπερ ἐπανελαμβάνετο τρίς ὑπὸ τῶν περιεστώτων. Μετὰ ταῦτα ἐκ τοῦ ἱεροῦ Βήματος προσεκομίζετο ὑπὸ τῶν Διακόνων τὸ Στέμμα καὶ ὁ Πατριάρχης ἢ μετὰ

τοῦ Βασιλοπάτωρος (ἂν ὑπῆρχεν), ἢ μόνος ἕστερε τὸν Βασιλέα, ἐκφωνῶν τὸ « Ἄξιος », ὅπερ ἐπαναλαμβάνετο καὶ τοῦτο τρίς. Ὁ Βασιλεὺς μετὰ ταῦτα ἕστερε τὴν Βασιλίσσαν, καὶ ἐκοινωνεὶ ὡς ἱερεὺς ἐν τῷ ἱερῷ Βήματι (ὄρα Κουροπαλ. κφ. 17). Ταῦτα τηροῦνται μέχρι τοῦδε ἐν Ῥωσσίᾳ.

§ 35. *Περὶ τῶν Ἀκολουθειῶν τῶν ἄλλων Μυστηρίων.*

Τάλλα Μυστήρια, ὡς γνωστὸν, εἶναι ἡ Μετανοία (εἴτε ἐξομολόγησις), ἡ Ἱερωσύνη, ὁ Γάμος καὶ τὸ Εὐχέλαιον. Τούτων δὲ ἡ μὲν δι' ἐξομολογήσεως Μετανοία εἶναι τὸ ἄλλο ἐκεῖνο λουτρὸν τῆς παλιγγενεσίας, δι' οὗ ἐπαναλαμβάνεται, οὕτως εἰπεῖν, τὸ μὴ πράγματι ἐπαναλαμβανόμενον Βάπτισμα, ἀλλὰ διὰ τὰ βάρεα ἁμαρτήματα ἀποβάλλον τὴν σωτήριον αὐτοῦ δύναμιν ἐπὶ τῶν ἁμαρτησάντων εἶναι τὸ ἱατρεῖον τῆς ψυχῆς. Οἴκοθεν δὲ δῆλον ὅτι τὸ Μυστήριον τοῦτο εἶναι εἰς πάντας τοὺς Χριστιανούς ἀναγκαῖον. Τὸ δὲ τῆς Ἱερωσύνης, δι' οὗ προχειρίζεται ἡ θεία χάρις τοὺς Λειτουργοὺς τοῦ Θεοῦ καὶ οἰκονόμους τῶν μυστηρίων αὐτοῦ καὶ ποιμένας τῆς Ἐκκλησίας, οὔτε ἐπὶ πάντων τελεῖται, οὔτε, ἅπαξ τελεσθέν, ἐπαναλαμβάνεται. Τὸ δὲ τοῦ Γάμου, δι' οὗ τηροῦνται καὶ αὐξάνουσι τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, δὲν εἶναι μὲν ὑποχρεωτικὸν τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ ὅταν τελεῖται, πρέπει νὰ τελεσθῇ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ εἰς Χριστόν· πρέπει νὰ ᾖ ἱερός. Τὸ δὲ τοῦ Εὐχελαίου, τέλος, εἶναι τὸ ἱατρεῖον τοῦ σώματος, καὶ μόνον ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων τὸ σῶμα τελεῖται, τῶν μετὰ πίστεως προστρεχόντων εἰς τὸν ἱατρὸν τῶν ψυχῶν καὶ σωμάτων Θεόν.

α) Περὶ τῆς Μετανοίας καὶ Ἐξομολογήσεως.

Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅτε τὰ πλεῖστα μέλη τῆς Ἐκκλησίας ἦσαν ἐλεκτικοὶ (διότι ἐκαθαρίζοντο ὡς χρυσὸς ἐν τῷ χωνευτηρίῳ τῶν διωγμῶν), οἱ περιπίπτοντες εἰς βάρεα ἁμαρτήματα δημοσίᾳ ἐξωμολογοῦντο ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας καὶ δημοσίᾳ μετενόουν, ἀναλόγως τοῦ ἁμαρτήματος καὶ τῆς προκοπῆς ἐν τῇ μετανοίᾳ ἀποκλειόμενοι τῆς καινῆς τῶν

ἀγγράντων μυστηρίων ἐπ' ἀνάλογον χρόνον. Ἐν τούτοις παρευρίσκοντο εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν, καὶ διὰ γονυκλισιῶν καὶ διὰ δακρύων καὶ τῶν τοιούτων ἀπεδείκνυσαν τὴν μετάνοιαν αὐτῶν. Συντελεῖ δὲ καὶ ἡ Ἐκκλησία διὰ τῶν εὐχῶν τῆς, καὶ ὅτε ὁ ἔχων τὴν ἐξουσίαν τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν Ἐπίσκοπος (ἡ δὲ παρ' αὐτοῦ τεταγμένος Πρεσβύτερος) ἐπέιθετο περὶ τῆς εἰλικρινείας τῆς μετάνοιας καὶ τῶν ὠρίμων αὐτῆς καρπῶν, ἔλυε τοῦ δεσμοῦ διὰ συγχωρήσεως ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅπερ ἐστὶν ἐδίδου τὴν ἀδειαν, ἵνα προσέλθῃ τῷ ἀθανάτῳ Βασιλεῖ καὶ λάθῃ παρ' αὐτοῦ τὴν συγχώρησιν, κοινωνῶν τοῦ Αἵματος αὐτοῦ τοῦ ἐκχυθέντος ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. Ὡστε ἐντεῦθεν δὴλον ὅτι Ἀκολουθία τοῦ μυστηρίου τῆς Μετάνοιας εἶναι αὕτη ἡ θεία Λειτουργία, καὶ ὅτι τελειοῦται καὶ τὸ Μυστήριον τοῦτο διὰ τοῦ Μυστηρίου τῶν Μυστηρίων.

Ἐν τούτοις ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐπληθύνθησαν οἱ χριστιανοί, ἀναφαίνονται οἱ Πνευματικοὶ πατέρες (Poenitentiarum) διὰ τὰ ἐν κρυπτῷ ἁμαρτήματα, καὶ κατέστη ἀναγκαῖα ἡ κατ' ἰδίαν ἐξομολόγησις οὐ μόνον ἵνα μὴ σκανδαλίζωνται οἱ πολλοί, ἀλλὰ καὶ ἵνα δύνηται νὰ ἐπιβλέπῃ ἡ ἐκκλησία κάλλιον καὶ ποιμαίνῃ καὶ χειραγωγῇ καὶ κατηχῇ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Ὡστε δὴλον ἦδη, διὰ τί κατὰ τὴν Δ'. ἤδη ἑκατονταετηρίδα κατέστη κοινοτάτη ἡ κατ' ἰδίαν ἐξομολόγησις. Καὶ κατήργησε μὲν ταύτην ἐν Κωνσταντινουπόλει (περὶ τὸ 390) ὁ Πατριάρχης Νεκτάριος (ἔρα Σωκρ. 5, 19. Σωζομ. 7, 16) διὰ τινὰ παρεκτροπὴν, ἀφείκει ἑκάστῳ μετανοεῖν ἐνώπιον Θεοῦ, ἀλλ' οὔτε πανταχοῦ ἐγένετο τοῦτο, καὶ τάχιστα ἠθάνθησαν καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν ἀνάγκην τῶν Πνευματικῶν διὰ τὴν προβαίνουσαν ἐκλῦσιν τῶν ἡθῶν, ὡς παρετήρησαν ἡδὴ καὶ οἱ εἰρημένοι Ἱστορικοί. Ὅπως δὴποτε ἡ Σ'. Οἰκουμενικὴ Σύνοδος οὐ μόνον θεωρεῖ πανταχοῦ ὑπάρχουσαν τὴν κατ' ἰδίαν ἐξομολόγησιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ 102 κανόνος ὀρίζει πῶς πρέπει νὰ θεωρηθῶσι τὰ ἐπιτίμια, καὶ δίδωσι μεγάλην ἐξουσίαν τοῖς Πνευματικοῖς.

Μετὰ σύντομον δέξιν καὶ ἰδίως ἀνάγνωσιν τοῦ τῆς μετάνοιας ψαλμοῦ ἐξομολογεῖ ὁ Πνευματικὸς, καὶ ἂν μὴ εὕρῃ τι τὸ κωλύον,

συγχωρεῖ δι' εὐχῆς, ἄλλως ἐπιβάλλει ἐπιτίμιον ἀνάλογον τοῦ ἁμαρτήματος καὶ θεραπευτικὸν αὐτοῦ, ἀπαγορεύων ἅμα τὴν κοινωνίαν τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Δῆλον δὲ διὰ τί συνήθως συνδέεται ἡ ἐξομολόγησις μετὰ τῶν νησιμῶν ἡμερῶν καὶ διὰ τί ἐπεκράτησε κατὰ ταῦτα νὰ κοινωνῶσιν οἱ πιστοί.

β) Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἱερωσύνης.

Ἡ Ἱερωσύνη μία οὖσα, ὡς μυστήριον, ὑποδιαιρεῖται εἰς τρεῖς βαθμοὺς, τὸν τοῦ Ἐπισκόπου, τὸν τοῦ Πρεσβυτέρου καὶ τὸν τοῦ Διακόνου. Ἡ ἐνότης δὲ καταφρίνεται ἐν τῷ τοῦ Ἐπισκόπου βαθμῷ, ὅστις εἶναι ὁ πλήρης ἱερεὺς, μέτοχοι δὲ τῆς Ἱερωσύνης αὐτοῦ εἶναι οἱ Πρεσβύτεροι. Ὅτι δὲ ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπῆρχον οἱ τρεῖς εἰρημένοι βαθμοὶ τῆς Ἱερωσύνης καὶ ὅτι πρὸς τῇ ἐκλογῇ ἐγίνετο καὶ ἡ διὰ χειροτονίας καθιέρωσις, ἵνα σημαίνεται καὶ ἐνταῦθα ὅτι ἀνευ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ οὐδὲν ὁ ἄνθρωπος μόνος κατορθοῖ, ταῦτα γνωστὰ ἄλλοθεν. Ἐνταῦθα μόνον ἀναμνηστέον ὅτι, ἐνόσω ἦσαν ἐπίσκοποι αὐτοὶ οἱ Ἀπόστολοι, οἱ διάδοχοι αὐτῶν ἦσαν Πρεσβύτεροι. Ὅτε δὲ ἐξέλιπον οἱ Ἀπόστολοι ἡ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐφορῶσι, καθίστων τακτικῶς διαδόχους. Εἰς δὲ ἦν ὁ τοιοῦτος ἐν ἐκάστῃ ἐκκλησίᾳ, καὶ αὐτὸς ἐκαλεῖτο κατ' ἐξοχὴν Ἐπίσκοπος, ἐνῶ συμπρεσβύτεροι ἠδύνατο ἐναλλάξ νὰ καλῶνται οἱ τε Ἐπίσκοποι καὶ οἱ Πρεσβύτεροι οὐ μόνον διὰ τὴν ἄλλην σημασίαν τῆς λέξεως, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ Ἐπίσκοποι ἦσαν ἅμα καὶ Πρεσβύτεροι, ὡς πλήρεις ἱερεῖς (1). Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἐπαυσε νὰ τοιαύτη συνήθεια πρὸς ἀποφυγὴν τῆς συγχύσεως τῶν βαθμῶν. Τρία δὲ τινα ἐξεταστέον, τὴν Ἀκολουθίαν, τὸν χρόνον καὶ τὸν τρόπον.

1) Ἀκολουθία τῆς Ἱερωσύνης εἶναι αὕτη ἡ θεία Λειτουργία· διότι, ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ μετατεθῇ εἰς ἄλλον καιρὸν

(1) Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι οἱ τίτλοι οἱ δίδόμενοι εἰς τοὺς διαφόρους βαθμοὺς δὲν σημαίνουν βαθμοὺς Ἱερωσύνης, ἀλλ' εἶναι διοικητικῆς ἱεραρχίας ἀξιώματα καὶ γνωρίσματα. Οὕτως οἱ μὲν ἐπίσκοποι καλοῦνται Ἀρχιεπίσκοποι, Μητροπολίται, Πατριάρχαι, Πάπαι. Οἱ Πρεσβύτεροι, Πρωτοῖεροι (ἢ Πρωτοπρεσβύτερος, Πρωτοπαπᾶς), Ἀρχιμανδρίται (οἱ ἱερομόναχοι) κτλ.

ἡ χειροτονία, ὡς δι' οικονομίαν συνέδη τοῦτο εἰς τάλλα Μυστήρια (1), ἐτήρησε διὰ τοῦτο τὸ Μυστήριον τῆς ἱερωσύνης τὴν ἀρχικὴν ἐνότητά μετὰ τῆς θείας Λειτουργίας καὶ μετὰ τοῦ Μυστηρίου τῶν Μυστηρίων, τοῦ ὁποίου λειτουργοὺς κατ' ἐξοχὴν προχειρίζεται ἡ θεία χάρις τοὺς ἱερεῖς. Ἐν τῇ Λειτουργίᾳ λοιπὸν ἐπιτελεῖται ἡ χειροτονία τῶν ἱερέων, καὶ εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐν τῇ Λειτουργίᾳ ἐκλογῆς (ἣτις προηγείται νῦν μετὰ τῆς παρὰ τῶν Ἐπισκόπων δοκιμασίας) παρὰ τε τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου ἐκφωνεῖται ἐν τῇ χειροτονίᾳ τὸ « Ἀξιος ». Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ τὰς μυστικὰς εὐχὰς τῆς χειροτονίας ἐπαναλαμβάνει ἄχρι τοῦδε ὁ λαὸς διὰ τοῦ « Κύριε ἐλέησον ».

2) Ὁ χρόνος ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῆς χειροτονίας ἐκάστου τῶν βαθμῶν εἶναι κατάλληλος τοῦ ἀξιώματος. Ὁ μὲν Διάκονος χειροτονεῖται μετὰ τὸν ἀγιασμόν τῶν τιμίων Δώρων (μετὰ τὸ « Ἀξιος ἐστίν »)· διότι τὸ κύριον ἔργον τῶν Διακόνων εἶναι τὸ διακοπεῖν τῇ Τραπέζῃ τοῦ Κυρίου· χειροτονοῦνται λοιπὸν, ὅταν ἀρχηται ἡ προπαρασκευὴ εἰς τὴν θείαν Κοινωνίαν. Πρὶν δὲ χειροτονηθῶσι Διάκονοι, προάγονται πρότερον (πρὸ τῆς Λειτουργίας) διὰ χειροθεσίας εἰς Ἀναγνώστην καὶ Ὑποδιάκονον. Τοῦ χειροθετουμένου Ἀναγνώστου σφραγίζεται ἡ κεφαλὴ διὰ σταυροειδοῦς τριχοκουρείας καὶ ἐσχηματίζετο ἔπειτα ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἡ μεγάλη σφραγίς διὰ κουρᾶς (2). Ὁ δὲ Ὑποδιάκονος χειροθετεῖται

(1) Οὐ μόνον ἡ τάξις τῶν Ἀκολουθιῶν δεικνύει, ὡς εἴρηται πολλάκις, τὸν μετὰ τῆς θείας Λειτουργίας σύνδεσμον, μετ' ἧς καὶ πράγματι καὶ κατὰ θεωρίαν συνδέονται, ἀλλὰ καὶ τάλλα ἔθιμα. Ἐὰν μεταβληθῇ ἐξ ἀνάγκης οἶκός τις εἰς ἐκκλησίαν πρὸς τέλειαι Μυστηρίου τινοῦ, οὐ μόνον τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰκόνας παριστώσι τὴν ἐν Οὐρανῶσι Ἐκκλησίαν μετὰ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ μάρτυρες ἐν τῷ Βαπτίσματι καὶ οἱ παράνομοι ἐν τῷ Γάμῳ παριστώσι τὴν ἐπὶ γῆς.

(2) Κατὰ τὸν Πατριάρχην Γερμανὸν ἐν τῇ χειροτονίᾳ τοῦ ἱερέως ἐσχηματίζετο διὰ κουρᾶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ χειροτονουμένου διπλοῦς στέφανος· τῶν δὲ Μοναχῶν ἀπεκείρετο ὅλως ἡ κεφαλὴ· ἦσαν δὲ καὶ ἄλλαι ἐν χρόνῳ ἄλλοτε κουραὶ κατὰ μίμνηαι τῆς κόμης τῶν Ἀποστόλων. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι σημεῖον ἀφιερώσεως τῷ Θεῷ ἡ κουρά καὶ ὡς Ναζιραῖοι δὲν ἐκέρινον το πλέον, διὰ τοῦτο προήλθεν ἡ γνωστὴ μακρὰ κόμη τῶν ἱερωμένων.

πρὸ τῶν Ὁραίων Πυλῶν (πρὸ τῆς Λειτουργίας καὶ αὐτὸς), εἰς σημεῖον ὅτι εἶναι ὑπηρετῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τηρητῆς τῆς εὐταξίας. Διὰ τοῦτο καὶ ἄχρι τοῦδε δίδωσιν εἰς νύψιν τῷ Ἀρχιερεῖ, ὡς εἴρηται ἀλλαγῶ, καὶ ὅτε μέλλει νὰ χειροτονηθῇ Διάκονος, προσκαλεῖ εἰς νύψιν καὶ τοὺς πιστοὺς διὰ τοῦ «Ὅσοι πιστοί». Φέρει δὲ στιχάριον μετὰ ζώνης καὶ λέντιον ἐπὶ τῶν ὤμων. Ὅταν δὲ χειροτονηθῇ Διάκονος, δίδεται αὐτῷ τὸ Ὁράριον (τὸ διακριτικὸν τοῦ ἀξιώματος), ἐκφωνουμένου τοῦ «Ἄξιος».

Ὁ Πρεσβύτερος χειροτονεῖται μετὰ τὸν χειροδικὸν ὕμνον, δηλ. ὅτε προσκομίσθησαν τὰ τίμια Δῶρα καὶ μέλλουσι νὰ ἀγιασθῶσι, δηλ. χειροτονεῖται, ἵνα λάβῃ μέρος εἰς τὸν ἀγιασμόν τῶν τιμίων Δώρων, ὅπερ εἶναι τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον· τότε καὶ ἐγγχειρίζει αὐτῷ ὁ χειροτονήσας ἐπίσκοπος τὸν ἅγιον Ἄρτον καὶ ἐντέλλεται ἵνα φυλάξῃ τὴν παρακαταθήκην ταύτην μέχρι τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου.

Ὁ Ἐπίσκοπος χειροτονεῖται μετὰ τὸν Τρισάγιον Ὑμνον, ὅτε κυρίως ἄρχεται ἡ Λειτουργία, ἵνα προσαγορευθῇ τὸν λαόν, ὡς προεστώς, διὰ τοῦ «Εἰρήνη πᾶσι» καὶ κηρύξῃ τὸ Εὐαγγέλιον, ὅπερ ἦν ἀνάκαθεν κατὰ πρῶτον λόγον ἔργον τῶν Ἐπισκόπων· χειροτονεῖται λοιπὸν ἀπ' ἀρχῆς τῆς Λειτουργίας ὡς πλήρης ἱερέως.

3) Ὁ τρόπος τῆς χειροτονίας εἶναι ὁ ἀκόλουθος. Ἀνάκαθεν δύο πράξεις ἐλάμβανον χώραν, ἡ ἐκλογή καὶ ἐπιψήφισις καὶ ἡ προχείρισις δι' ἐπικλήσεως τῆς θείας χάριτος. Εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἐπισκόπου ἐλάμβανε μέρος καὶ ὁ λαός, ὡς ἄχρι τοῦδε οἱ ἐνορεῖται προτείνουσι τὸν ἐρημέριόν των, ὁ δὲ Ἐπίσκοπος ἐξετάζει τὸν ὑποψήριον, ἂν ἔχῃ τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα, καὶ εἴτα προχειρίζεται αὐτὸν ἐν μὲν μιᾷ Λειτουργίᾳ Ἀναγνώστην, ὑποδιάκονον καὶ Διάκονον, ἐν ἄλλῃ δὲ Λειτουργίᾳ Πρεσβύτερον. Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἐπισκόπου, τοῦ λαοῦ τὰ δικαιώματα ἀνελάβεν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία καὶ ἰδίως ὁ Αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου, ὅστις ἐπεκύρου ἕνα ἐκ τῶν τριῶν ὑποψηφίων οὓς ἐξέλεγεν ἡ Σύνοδος τῶν Ἀρχιερέων· ὥστε ἀντὶ νὰ προηγηθῆται ἡ ψῆφος τοῦ λαοῦ καὶ νὰ ἐπῆται ἡ δοκιμασία καὶ ἐπιψήφισις τῶν Ἐπισκόπων, ἐγένετο τάνάπαλιν. Ἐν τούτοις δὲν ἔμεινεν ὅλως

ἀμετοχῶς καὶ ὁ λαὸς διότι ἐν τῇ χειροτονίᾳ καὶ τῶν Ἐπισκόπων τῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τελούμενῃ, ἐν ἣ ἐτηρήθησαν πάντες οἱ ἀρχαῖοι τύποι τῆς τε ἐκλογῆς καὶ δοκιμασίας καὶ τῆς προχειρίσεως, οὐ μόνον ἐκφωνεῖ τὸ « Ἀξίος », ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ « Κύριε ἐλέησον » συμμετέχει εἰς τὰς εὐχὰς τῆς καθιερώσεως.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἤδη κατανοοῦνται τὰ τελούμενα. Ἄπλον ἤδη διὰ τί πρὶν χειροτονηθῆ τις Διάκονος, ἕστις μέλλει μετὰ ταῦτα συνήθως νὰ προχειρισθῆ καὶ εἰς Πρεσβύτερον, οὐ μόνον προτείνεται ὑπὸ τῶν ἐνοριτῶν (ἢ τῆς Μονῆς), ἀλλὰ καὶ φέρεται καὶ μαρτυρίαν Πνευματικοῦ Πατρὸς, ἧτις καὶ ἀναγινώσκεται πρὶν χειροτονηθῆ εἰς Ὑποδιάκονον ὁ ὑποψήφιος. Ἐνωσεῖται δὲ διὰ τί μετὰ ταῦτα δὲν ἀπαιτεῖται τοιοῦτό τι, εἴταν προχειρισθῆ εἰς Πρεσβύτερον ὁ πρότερον εἰς Διάκονον προχειρισθῆς. Ἡ δοκιμασία τοῦ ὑποψηφίου Ἐπισκόπου (ὅστις πρέπει νὰ ᾔηται ἤδη πρεσβύτερος) γίνεται καὶ ἐπὶ ἐκκλησίας πρὸ τῆς Λειτουργίας (1), ὅτε πατῶν Ἄετόν (σύμβολον τοῦ ὕψους τοῦ ἀξιώματος) ὁμολογεῖ κατὰ πλάτος τὴν πίστιν.

Ἐν τῇ ὁρισμένη στιγμή τῆς Λειτουργίας διὰ τὴν χειροτονίαν ἐκάστου τῶν βαθμῶν τῆς Ἱερωσύνης προσάγεται εἰς τὸν χειροτονοῦντα ἐκ τοῦ Σολείου (ἢ Σολέας) διὰ τοῦ καὶ ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ Βυζαντίου εὐγρήστου « κέλευσαν » ὁ ὑποψήφιος μὲν Διάκονος ὑπὸ Διακόνου καὶ γίνεται ὁ πνευματικὸς χορὸς περὶ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν· ἀλλὰ τοὺς ὑποψηφίους Πρεσβυτέρους καὶ Ἐπισκόπους παράλαμβάνουσι καὶ περιάγουσι κύκλῳ τῆς ἁγίας Τράπεζης ὁμοταγεῖς Πρεσβύτεροι ἢ Ἐπίσκοποι. Τελουμένου δὲ τοῦ πνευματικοῦ χοροῦ τρίς περὶ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν, ἀσπάζεται ἐκάστοτε τὰς τέσσαρας γωνίας αὐτῆς καὶ τὸ ὠμοφόριον τοῦ χειροτονοῦντος καὶ

(1) Ἡδὴ ἡ πραγματικὴ κυρίως δοκιμασία καὶ τὰ μηνύματα τῶν ὑποψηφίων ἐπισκόπων γίνονται πρότερον διὰ τῆς ἐκλογῆς ὑπὸ τῆς Συνόδου τῶν ἀρχιερίων καὶ κυρώσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τελούμενα εἶναι εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀρχαίας τάξεως καὶ ἵνα συμμετέσχη, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ὁ λαός. Σημειωτέον δὲ ὅτι συνήθως οἱ ὑποψήφιοι ἐκ Πρεσβυτέρων (ἱερομονάχων) λαμβάνονται. Ἀλλὰ καὶ ὅτε ἐκ λαϊκῶν σπανίως, πρέπει νὰ χειροτονηθῶσι πρότερον Διάκονοι καὶ Πρεσβύτεροι.

καθημένου ἐξ ἀριστερῶν τῆς ἁγίας Τραπέζης καὶ ἐκπροσωποῦντος τὸν χειροτονοῦντα Χριστόν. Ψάλλονται δὲ τὰ τρία Τροπάρια « Ἅγιοι οἱ Μάρτυρες » (ἐφ' ᾧ ἐδράζεται ἡ ἁγία Τράπεζα), « Δόξα σοι Χριστέ ὁ Θεός, » καὶ « Ἦσατά χάριε » (ὕμνος τῆς Θεοτόκου). Μετὰ ταῦτα δὲ, ἀφοῦ σφραγίσῃ ὁ χειροτονωτὴν Ἐπίσκοπος σταυροειδῶς, ἐπὶ μὲν τοῦ Διακόνου καὶ Πρεσβυτέρου ἐπιτίθησι τὴν χεῖρα, ἐπικαλοῦμενος τὴν θείαν χάριν· διότι μεταδίδωσιν ἐκ τῆς ἰδίας ἱερωσύνης. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Ἐπίσκοπος εἶναι μέτοχος τῆς Ἀρχιερωσύνης τοῦ Χριστοῦ, διὰ τοῦτο οὐ μόνον συλλειτουργοῦσι καὶ ἄλλοι Ἐπίσκοποι (τοῦλάχιστον δύο), ἵνα σημαίνωσι τὴν Ἐκκλησίαν, ἧς κεφαλὴ ὁ Χριστός, ἀλλὰ καὶ ἐπιτίθεται ἐπὶ τοῦ χειροτονομένου Ἐπισκόπου τὸ Εὐαγγέλιον, ἵν' ἔτι μᾶλλον καταραίνηται ὅτι αὐτός ὁ Χριστός ἐστὶν ὁ χειροτονωτὴν. Λεγομένων δὲ τῶν μυστικῶν εὐχῶν, συνεύχεται ὁ κληρὸς καὶ ὁ λαὸς διὰ τοῦ « Κύριε ἐλέησον ». Ὅταν δὲ ἀποπερατωθῇ ἡ χειροτονία, καὶ ἐνδύηται ὁ χειροτονηθεὶς τὴν πρέπουσαν ἱερατικὴν στολήν, ἐπευφημεῖται διὰ τοῦ « Ἄξιος » τρίς, ὅπερ ἦν καὶ τῆς ἐκλογῆς ἐπισημασίαις τὸ πάλαι.

Σημειωτέον δὲ ὅτι τρεῖς μὲν χειροτονίαι δυνατόν νὰ γείνωσι ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ Λειτουργίᾳ, Διακόνου, Πρεσβυτέρου καὶ Ἐπισκόπου, ὅτε καὶ χειροτονεῖ ὁ χειροτονηθεὶς Ἐπίσκοπος· ἀλλ' οὔτε ὁ αὐτὸς δύναται νὰ χειρονονηθῇ εἰς δύο βαθμοὺς ἅμα, οὔτε ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ Λειτουργίᾳ χειροτονοῦνται δύο τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ. Οἶκοθεν δὲ δῆλον ὅτι ἡ μεγίστη τῶν Λειτουργιῶν εἶναι, ὅταν λάβωσι χώραν αἱ τρεῖς χειροτονίαι καὶ προστεθῇ ἐν τέλει Παράκλησις ἢ Δοξολογία. Σημειωτέον πρὸς τοῦτοις ὅτι ἐνιαχοῦ τηρεῖται ἡ ἀρχαία διάταξις τοῦ Εὐχολογίου, καὶ αὐτὴν χειροτονομένου Ἐπισκόπου διανέμονται κηρία καὶ πάντες κλίνουσι γόνυ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐπικλήσεως.

γ) Περὶ τοῦ Μυστηρίου τοῦ Γάμου.

Ὁ γάμος, ὃν ἠλόγησεν ὁ Θεὸς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, εὐλογεῖται καὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τῆς εὐλογίας ταύτης καθίσταται Μυστήριον· διότι μεταδίδεται πάλιν ἡ

εὐλογία τοῦ Θεοῦ πρὸς ἀνακαίνισιν τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου διὰ γεννήσεως νέων εὐλογημένων μελῶν τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ὡς δ' ἐν πᾶσι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐρχόμεθα εἰς τὸν Πατέρα, οὕτω και οἱ ἐν τῷ γάμῳ ἀρμοζόμενοι, ὡς μέλη τοῦ Χριστοῦ ἀρμόζονται, καὶ ἐπομένως δυνατόν νὰ καταπερνοθῇ ἡ εὐλογία τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο ἐννοεῖ καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγων ὅτι εἶναι μέγα μυστήριον, ἀλλ' εἰς Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν (Ἐφεσ. 5, 32), δηλ. ὅταν εὐλογηθῇ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ παραστήσῃ τὸν μυστικὸν σύνδεσμον μετὰ τοῦ Χριστοῦ διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὸν ἀνωτέρω στίχον (22) παραγγέλλει ταῖς γυναῖξιν νὰ υποτάσσονται τοῖς ἰδίαις ἀνδράσιν, ὡς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀλλαχοῦ κελεύει νὰ τεληται ὁ γάμος ἐν Κυρίῳ (Α΄ Κορινθ. 7, 39).

Ἐκ τῶν εἰρημένων καταφαίνεται οὐ μόνον διὰ τί ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐτελεῖτο ἱερολογία τοῦ γάμου (ὡς δῆλον ἐκ τοῦ Ἰγνατίου ἡδη πρὸς Πολύκαρπον β. καὶ τοῦ Κλήμ. Ἀλεξανδρέως ἐν Στραωμ. 4, 20), ἀλλὰ καὶ διὰ τί ἀνέκαθεν ἦν οὗτο μετὰ τῆς θείας Λειτουργίας, ἐν' ἐτὶ ἀριθιλότερον καταφανῆ ὁ μυστικὸς σύνδεσμος μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς κοινωνίας τῶν ἀχράντων μυστηρίων, δι' ὧν ἀγιαζεται ὁ γάμος. Τοῦτ' αὐτὸ παριστᾷ καὶ ἡ Ἀκολουθία τοῦ Στεφανώματος ἡ νῦν χωριστῇ τελουμένη. Ἐν αὐτῇ γίνεται ἀρχὴ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς Λειτουργίας, διὰ τοῦ «εὐλογημένη ἡ Βασιλεία», λέγονται τὰ Εἰρηνικά, καὶ ἀφοῦ ἀναγνωσθῶσιν αἱ εὐχαὶ καὶ στεφανωθῶσιν οἱ νυμφευόμενοι, ἀναγιγνώσκονται Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον ὡς ἐν τῇ Λειτουργίᾳ. Μετὰ ταῦτα λέγεται τὸ «Πάτερ ἡμῶν», ἵνα προπαρασκευάσῃ εἰς τὴν κοινωνίαν ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ποτηρίου, ὑπερ-ἐπέχει τόπον, ἡ μᾶλλον ἀναμνησθεὶς τὴν ἄλλοτε γινομένην θείαν κοινωνίαν, καὶ ἥς καὶ πρότερον ἐγένοντο κοινωνοὶ (1) καὶ μέλλουσι νὰ γείνωσι καὶ μετὰ ταῦτα.

Ἐν τούτοις ἀξιοσημεῖωτα καὶ τινα τελούμενα ἐν τῇ Ἀκολουθίᾳ

(1) Ἐντεῦθεν καὶ δῆλον διὰ τί πολλαχοῦ ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ κοινωνῶσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων οἱ μελλόνυμφοι τῇ προτεραίᾳ τοῦ γάμου, καὶ διὰ τί πολλαχοῦ τηρεῖται ἀγνή ἢ πρώτη τοῦ γάμου ἡμέρα.

του Στεφανώματος. Προτάσσεται ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἀβραάμωνα ὡς προκαταρκτικός δεσμός (διό και ἐν χρήται αἱ δακτύλιοι), ὅς τις ἠδύνατο νὰ τελεσθῆ και ἐν ἄλλῳ χρόνῳ, ἀλλ' ἵνα μὴ συμβῆ διάλυσις ἰσθμυνοῦσα διαζυγίῳ, συνδέεται ὁ ἐκκλησιαστικός ἀβραάμων μετὰ τοῦ Στεφανώματος. Πρὸς δὲ τούτοις τὸ θυμίαμα, δι' οὗ εἰσάγονται εἰς τὸν Ναόν, χρησιμεύει πολλαχοῦ ἀντὶ τῆς ἐρωτήσεως περὶ τῆς ἀμοιβαίας συναιρέσεως, ἢν διὰ τῆς ὑποκλίσεως τῆς κεφαλῆς υποδηλοῦσιν. Στέφονται δὲ στεφάνοις (εἶχον ἄλλοτε αἱ Ἐκκλησιαί ἰδίους), διὰ τὴν δόξαν, ἧς ἀξιοῦνται γινόμενοι ὄργανα τοῦ Δημιουργοῦ εἰς συντήρησιν τῆς εἰκόνας αὐτοῦ διὰ τοῦτο και ὡς Βασιλεῖς πολλαχοῦ προσαγορεύονται, και σχεδὸν τοιοῦτό τι σημαίνουν ὅ,τε χορὸς ὁ πνευματικός, ὁ μετὰ τὴν κοινωνίαν τελούμενος, και ἡ λαμπρὰ πρόσφορις, ἣν ποιεῖ ὁ ἱερεὺς, αἴρων τοὺς στεφάνους διὰ τῶν «Μεγαλύνθητι, νυμφίε κτλ. Λαμπρῶς ἄρα κηρύττεται ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἡ ἱερότης τοῦ γάμου, ἥτις, ὅταν τηρηθῆ και μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν στεφανωθέντων, εἶναι ὄντως εὐλογία Θεοῦ και τὸ πρῶτον και κύριον ἔρεισμα τῆς Πολιτείας.

Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι τὰ περὶ βαθμῶν συγγενείας και διαζυγίων δὲν ἀνήκουσιν ἐνταῦθα. Ἀλλ' εἶθε ἐξέλπειον τὰ διαζυγία, τηρουμένης τῆς ἱερότητος τοῦ γάμου.

δ) Περὶ τοῦ Εὐγγελίου.

Τὸ Μυστήριον τοῦτο εἶναι μὲν ἰατρικὸν τοῦ σώματος ἀλλ' ἅμα και τῆς ψυχῆς, ἀριεμένων τῶν ἁμαρτιῶν τοῖς μετὰ πίστεως προσερχομένοις τῷ ἱατρῷ τῶν ψυχῶν και τῶν σωματίων, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἀποστόλου Ἰακώβου (5, 14—15), ἔπου ἡ διάταξις τοῦ Μυστηρίου· «Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας, και προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτόν, ἀλείψαντες αὐτόν ἐλαίῳ ἐκ ὀνόματι τοῦ Κυρίου και ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, και ἐγερεῖ αὐτόν ὁ Κύριος· κἂν ἁμαρτίας ἢ πεποιηκώς, ἀρεθῆσεται αὐτῷ». Ἐντεῦθεν δὲ και δῆλον, διὰ τί ἐπεκράτησε συνήθεια παρ' ἡμῖν νὰ τελεῖται τὸ Εὐγγέλιον τῇ Μ. Πέμπτῃ, ὅτε δηλ. ἀνέκαθεν ἐκοινωνοῦν οἱ πλείστοι και ἐπομένως

ἤθελον καὶ τὴν διὰ τοῦ Εὐχέλαιου ἄρεσιν τῶν ἀμαρτιῶν. Ἄλλ' ἄθληλον τότε εἰσῆχθη ἡ τοιαύτη συνήθεια. Ἄθλον ὅμως οἱ ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν ἀνέκαθεν ἐτελεῖτο τὸ Μυστήριον, ὡς ἔστιν ἰδεῖν παρ' Εἰρηναίου, ὅστις κατακρίνει τοὺς Μαρκοσιτιανούς καὶ Ἡρακλέωνα, τελούντας τὸ Εὐχέλαιον ἐπὶ τῶν τεθνεώτων (Α', 21, 5. πρβλ. καὶ Ἐπιρ. 36). Τοιοῦτό τι πράττουσιν καὶ οἱ Λατίνοι ἀπὸ τῆς 12 ἑκατ. ἀλείφοντες ἐλαίῳ (ἠγιασμένῳ τῇ Μ. Πέμπτῃ) τοὺς ψυχορραγοῦντας, ἵνα ἐφοδιάσῃσι θῆθεν αὐτοὺς ἐφοδίου ζωῆς αἰωνίου. Ἄλλ' ἐφοδίου μὲν ζωῆς αἰωνίου εἶναι ἡ θεία κοινωνία, τὸ δὲ Μυστήριον πρέπει νὰ τελῆται, ὡς ἀνέκαθεν, πρὸς θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν.

Κατανυκτικωτάτη εἶναι ἡ Ἀκολουθία τοῦ Εὐχέλαιου ἄρχεται διὰ τοῦ Κανόνος τοῦ ἐπὶ ἀγιότητι διαπρέψαντος Ἀρσενίου, Ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας καὶ φίλου τοῦ Φωτίου. Ἐἶτα δὲ ἕκαστος τῶν τελούντων ἐπτά ἱερέων (ἐν ἀνάγκῃ τελοῦσι καὶ ὀλιγώτεροι), ἀφοῦ ἀναγνωσθῶσιν Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον, λέγει εὐχὴν καὶ εἶτα χρίζει τὸν κάμνοντα ἐλαίῳ διὰ τῆς ὥρας εὐχῆς «Πάτερ Ἄγιε». Ὡσαυτὰ ἐπτά Ἀποστόλων καὶ Εὐαγγελίων καὶ ἐπὶ τῶν εὐχῶν ἐπιτελεῖται τὸ Εὐχέλαιον. Ἐἶτα δὲ ἐν τέλει ἐπιτίθεται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ κάμνοντος τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ ἐπιτιθέντων καὶ τῶν ἄλλων ἱερέων τὰς χεῖρας, ὁ προϊστάμενος λέγει ἐξ ὀνόματος πάντων τῆν τελευταίαν εὐχὴν «Βασιλεῦ Ἄγιε».

§ 36. Περὶ τῶν λοιπῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν.

Μέχρι τοῦδε εἶδομεν πῶς ἐπιτελοῦνται αἱ νυθημεριναὶ προσευχαὶ καὶ τὰ Μυστήρια, δι' ὧν ἀγαθίζεται ὁ βίος ἡμῶν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐν παντὶ ἀρεῖλομεν λατρεύειν Θεῷ, καὶ χωρὶς τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ οὐδὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμεν (Ἰωάν. 15, 5), καὶ ὅτι ἂν μετὰ πίστεως ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ αἰτήσωμεν, δώσει ἡμῖν (Ἰωάν. 14, 14), διὰ τοῦτο ἀνέκαθεν οἱ Χριστιανοὶ ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ βίου ἠτοῦντο διὰ τῶν λειτουργῶν τοῦ Θεοῦ τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ, καὶ ἠγάζον οὕτω πάντα τὸν βίον. Πληρὴς δὲ εἶναι τὸ Εὐχολόγιον ταιούτων εὐχῶν, αἵτινες ἀποτελοῦν, οὕτως εἰπεῖν,

τὰς Ἀκολουθίας τῆς καθόλου Λειτουργίας. Τούτων αἱ μὲν πλεῖσται εἶναι μικραὶ, ἀπαρτιζόμεναι ἐκ τοῦ Τρισαγίου καὶ τινῶν καταλλήλων Τροπαρίων καὶ ἰδίως ἐκ τῆς καταλλήλου εὐχῆς. Τινὲς εἶναι μείζονες καὶ λόγου πολλοῦ ἀξίαι, διὰ τοῦτο καὶ περὶ τούτων βραχὺς ἔσται λόγος ἐνταῦθα, περὶ δὲ τῶν λοιπῶν ὁ βουλούμενος παραπέμπεται εἰς τὸ Εὐχολόγιον.

Εἶναι δὲ ἀξιολογώτεραι Ἀκολουθίαι αἱ ἐξῆς, ἡ τῶν Ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ, ἡ τοῦ μικροῦ Ἀγιασμοῦ, ἡ τῶν Παρακλητικῶν Κανόνων, καὶ ἡ νεκρώσιμος Ἀκολουθία.

1) *Περὶ τῶν Ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ.* Ἄν πάντα ἀφείλομεν νὰ ἀγιάσωμεν, πολλῶ ὁ μᾶλλον πρέπει νὰ ἀγιασθῇ ὁ οἶκος τοῦ Κυρίου, ὅπου τελοῦνται τὰ Μυστήρια τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνώπιον τοῦ Θρόνου τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ ἀναπέμπεται ὡς θυμίαμα εὐοσμὸν ἢ ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ κοινὴ δέησις τῶν κλητῶν τοῦ Θεοῦ. Καὶ πῶς μὲν εὐπραπίζεται ὁ Ναός, ἵνα περιστᾷ τὴν ἐν Οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν, εἶδομεν ἄλλοτε (ἔρα §§ 7—10). Ἐκεῖ εἶδομεν ἅμα ὅτι εἰς τὸ κυριώτατον μέρος τοῦ ἔθου Ναοῦ, τὴν ἁγίαν Τράπεζαν (ἢ τὸ Ἀντιμήσιον), ἐνετίθετο ἅγια λείψανα. Ἢ ἐνθεσις δὲ τούτων καὶ εὐπρέπεισι τῆς ἁγίας Τραπέζης εἶναι αἱ δύο κυριώταται τελεταὶ τῶν Ἐγκαινίων.

Καὶ ὁ πρῶτον γείνη ἡ ἐνθεσις εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν τῶν ἁγίων λειψάνων, ἥτις ἰσοδυναμεῖ μὲ θεμελίωσιν καὶ ἀνοικοδόμησιν τῆς ἁγίας Τραπέζης, κατατίθενται ἐπὶ Δισκαρίου τὰ ἅγια Λείψανα καὶ τηροῦνται ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης ἀρχαιότερον ἐνθρονιασμένου ναοῦ, ὅπου καὶ τελοῦνται ὁ Ἐσπερινός καὶ ὁ Ὁρθρος τῶν Ἐγκαινίων ἢ καὶ Ὁλονοκτία. Ἄν δὲν ὑπάρχῃ παλαιὸς ναός, τελοῦνται πάντα ἐν τῷ καινῷ ναῷ. Μετὰ δὲ τὸν Ὁρθρον τελεῖται τρις λιτανεῖαι περὶ τὸν Ναὸν μετὰ τῶν ἁγίων λειψάνων (ἢ καὶ εἰκόνων) καὶ κηρίων καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, κατὰ μὲν τὴν πρώτην (ἀσχομένην ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ ναοῦ) ψάλλεται Τροπαρίον «Ἄγιοι Μάρτυρες» κτλ. καὶ πρὸ τῶν Πυλῶν ἀναγινώσκονται Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον. Ἐν τῇ δευτέρᾳ λιτανεῖᾳ ψάλλεται ἡ τρίτη Ὠδὴ τοῦ Κανόνος καὶ πάλιν Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον. Ἐν τῇ τρίτῃ ψάλλεται ἡ ἕκτη Ὠδὴ καὶ πρὸ τῶν πυλῶν κατατίθεισιν

ἐπὶ τετραποδίου, ἅπερ αἶρει ἐπὶ κεφαλῆς λιτανεύων ὁ Ἄρχιερεὺς ἅγια Λείψανα, καὶ λέγει τὴν κατάλληλον εὐχὴν, μεθ' ἧν καὶ τὴν συνήθη εὐχὴν τῆς Εἰσόδου· εἶτα τρεῖς ψάλλεται τὸ « Ἄρατε πύλας . . . » μετὰ τοῦ « Τίς ἐστὶν οὗτος . . . » . Ταῦτα ἀναμιμνήσκουν τὴν θριαμβευτικὴν εἴσοδον τοῦ Βασιλέως τῆς δόξης εἰς τὸν Ἄδην καὶ τὴν νίκην κατ' αὐτοῦ. Τούτων δὲ λεγομένων, σφραγίζει διὰ τῶν ἁγίων Λειψάνων τρεῖς τὴν Εἴσοδον, καὶ ἀνοιγομένων τῶν Πυλῶν εἰσέρχονται πάντες, ψαλλομένου τοῦ Τροπαρίου « Ὡς τοῦ ἄνω στερεώματος ». Τότε κατατίθῃσιν ὁ Ἄρχιερεὺς τὰ ἅγια Λείψανα εἰς τὴν ἐτοιμασθεῖσαν μικρὰν ἀργυρᾶν θήκην, ἐγχέων καὶ ἅγιον Μύρον, καὶ ἐντίθησιν εἰς τὸν κίονα τῆς ἁγίας Τραπεζῆς, ὅπου ἀσφαλίζεται ἐγχεομένης τῆς βρασθείσης πρότερον κηρομαστίχης (1). Προτάσσονται δὲ τῆς πράξεως ταύτης σύντομοι εὐχαί. Μετὰ ταῦτα ἐπιτίθεται ἡ τράπεζα ἐπὶ τοῦ κίονος, ὅτε καὶ ψάλλεται ὁ ὠραῖος ψαλμὸς (144) « Ἐψάτω σε ὁ Θεὸς μου . . . » . Μεθ' οὗ τελεῖται γονυκλισία μετὰ κατανοκτικωτάτης εὐχῆς, ἀναμιμνησκούσης τὴν εὐχὴν τοῦ Σολομῶντος ὅτε ἐτέλει τὰ Ἐγκαίνια τοῦ Ναοῦ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἀνεγερθέντος τῷ Θεῷ.

Μετὰ ταῦτα ἄρχεται ἡ εὐπρέπτις τῆς ἁγίας Τραπεζῆς, δι' ἧς καὶ ἐνδύεται τὸ Σάβανον ὁ Ἄρχιερεὺς, ἵνα καλύψῃ τὴν Ἀρχιερατικὴν στολήν. Ἐν τῇ τελετῇ ταύτῃ καθαρίζεται ἡ ἅγια Τράπεζα, καὶ οἰοεὶ βηπίζεται· διότι ἐπιχέων τὸ χλιαρὸν ὕδωρ (ἐκ τῶν ἁγίων τοῦ Βαπτίσματος) λέγει « Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς » κτλ. Εἶτα δὲ οὐ μόνον διὰ Ῥοδοστάμου (ἢ καὶ οἴνου) ἀποπλύνεται ἡ Τράπεζα, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ ἁγίου Μύρου σφραγίζεται· ψάλλονται δὲ ἐπὶ ἐκάστης πράξεως κατάλληλοι ψαλμοὶ (ὁ 83 « Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου ». Ἐκ τοῦ 50 ἀπὸ τοῦ « Ραντισεῖς με » καὶ ἐρεξῆς. Ὁ 132 « Ἴδοὺ δὴ τί καλόν ») καὶ σύντομοι

(1) Ἡ κηρομαστίχη σύγκειται ἐκ κηροῦ (τοῦ ἐπικρατεστέρου), μαστίχης, Σμύρνης, Ἀλώης, Θυμιάματος, Ῥεταίνης καὶ Λαδάνου. Προπαρασκευάζονται δὲ ταῦτα πρὶν εἶρηται ἡ Λιτανεία καὶ ἐπιτηρεῖ ὁ ὑπολειπόμενος ἱερεὺς ὁ τελῶν τὴν Προσκομιδὴν· διότι μέλλει μετὰ ταῦτα νὰ τελεσθῇ Λειτουργία. Αἱ λιτανεῖαι δὲ τῶν Ἐγκαίνιων σώζουσιν ἴσως κάλλιστα τὸν τόπον τῶν ἐπὶ Χρυσοστάμου λιτανειῶν καθόλου.

δοξολογία. Ἐπειτα περιθένεται ἡ ἅγια Τράπεζα διὰ τοῦ Κατα-
 σαρκίου, ὡς διὰ σαβάνου νεκρικοῦ (διότι παριστᾷ καὶ τὸν τάφον
 τοῦ Κυρίου), καὶ εἶτα ὡς ἐπὶ θρόνου τοῦ Κυρίου ἐραπλοῦται ἡ
 ἅγια ἐνδυτὴ (ἢ ἐπενδύτης), ψαλλομένων τῶν ψαλμῶν 131 «Μνή-
 σθητι Κύριε τοῦ Δαβὶδ» καὶ τοῦ 92 «Ὁ Κύριος ἐθατίλευσεν, εὐ-
 πρέπειαν ἐνεδύσατο». Μετὰ ταῦτα θυμιᾷ ὁ Ἀρχιερεὺς τὴν ἅγιαν
 Τράπεζαν καὶ ὄλον τὸν Ναόν, ὅτε ἀλείφονται καὶ οἱ κίονες καὶ
 περσοὶ τοῦ Ναοῦ (οἱ καὶ πινσοὶ λεγόμενοι) ἀγίῳ Μύρω, καὶ οὕτως
 ἀγιαζεται καὶ ὅλος ὁ Ναός. Ταῦτα πάντα ἐπιφοραγίζουσιν εὐ-
 χαί, Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον, Τριτάγιον καὶ ἐκτενὴς δέησις.
 Ἰδίως δὲ ἐπιφοραγίζει τὰ ἐγκαινία ἢ μετὰ ταῦτα εὐθὺς τελου-
 μένη καὶ δι' ἡμερῶν ἑπτὰ καθ' ἑκάστην τελουμένη θεία Λειτουργία.

Σημειωτέον δὲ εἶτι πολλάκις ἀντικαθιστᾷ τὴν ἅγιαν Τράπεζαν
 Ἀντιμήνσιον, ἀλλ' ὑπὸ ἀρχιερέως ἡγιατμένον καὶ φέρον ἅγια λεί-
 ψανα, Ἀντιμήνσια λέγονται καὶ τὰ Βίλητᾶ, ἐφ' ὧν τελεῖται ἡ
 θεία Μυσταγωγία καὶ ὧν πολλὰ ἀγιαζονται ἐν τοῖς ἐγκαινίοις,
 ἵνα χρησιμεύωσι διὰ τὰς Ἐκκλησίας. Σημειωτέον πρὸς τούτοις
 εἶτι ἡ τελετὴ τῶν ἐγκαινίων, ἢ μᾶλλον αἱ λιτανεῖαι αὐτῆς, ἐπανε-
 λαμβάνετο καθ' ἔτος κατὰ τὸν Συμεῶνα Θεσσαλονίκης ἐν τε Θεσ-
 σαλονίκη καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Ἱεροσολύμοις.

2) *Παρακλητικοὶ Κανόνες καὶ μικρὸς Ἀγισμὸς.* Ἐν πάσῃ
 ἀνάγκῃ τοῦ βίου ἐπιτελοῦνται Παρακλήσεις καὶ μάλιστα ὁ μικρὸς
 Ἀγισμὸς.

Ἡ μὲν Παρακλήσις τελεῖται, ψαλλομένου ἑνὸς τῶν δύο Παρα-
 κλητικῶν Κανόνων, συνήθως τοῦ μικροῦ, ὅστις εἶναι ποίημα
 Θεοσπύριχτου μοναχοῦ ἢ κατ' ἄλλους Θεοράγους, ὁ δὲ μέγας
 εἶναι τοῦ Βασιλέως Δούκα τοῦ Λασκάρεως. Εἶδομεν δὲ ἄλλοτε
 εἶτι ψάλλονται ἐναλλάξ οἱ εἰρημένοι Κανόνες κατὰ τὰς νησιτίμους
 ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου μετὰ τὸν Ἑσπερινόν. Ἀξιοσημείωτον δὲ
 εἶτι μετὰ τὴν ἕκτην ὥδην λέγεται Εὐαγγέλιον καὶ λέγεται ἡ πα-
 ρακλήσις τῆς Λιτῆς, ἅπερ ὑποδεικνύουν τὴν ἐν Κωνσταντινουπό-
 λει τάξιν τῶν Ἀκολουθιῶν.

Ὁ δὲ μικρὸς Ἀγισμὸς, λεγόμενος οὕτω εἰς ἀντιδιαστολὴν ἀπὸ
 τοῦ μεγάλου Ἀγισμοῦ τῶν Θεοραγίων, ἐπέχει τόπον τῆς Πα-

εκκλήσεως (αὐτὸς συνήθως κατ' οἶκον τελεῖται) καὶ καθαρισμοῦ· διότι φαίνεται ὅτι εἰσῆχθη, ἵνα ἀντικαταστήσῃ τοὺς διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος καθαρισμοὺς τῶν ἐθνικῶν, καὶ ἐντεῦθεν ἴσως ἢ κατὰ μῆνα τέλεις αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· εἶδομεν δὲ ὅτι κατὰ Κουροπαλάτην ἐτελεῖτο κατὰ μῆνα καὶ ἐν τῷ Παλατίῳ Κωνσταντινουπόλεως. Λέγεται δὲ ὅτι τὰ τοῦ μικροῦ Ἀγιασμοῦ διάταξεν ἐν Συνόδῳ ὁ κλεινὸς Πατριάρχης Φώτιος.

3) *Νεκρώσιμος Ἀκολουθία.* Ἡ Ἀκολουθία αὕτη, δι' ἧς παραπέμπει πρὸς Κύριον μετὰ δεήσεων ἡ Ἐκκλησία τὸν μεταστάντα ἀφ' ἡμῶν ἀδελφόν, εἶναι ἁσματικὴ Λειτουργία, ἧτις συμπληροῖ, οὕτως εἰπεῖν, τὴν κοινωνίαν τῶν ἀχράντων Μυστηρίων, ἅτινα μετεδόθησαν τῷ ἐκδημοῦντι πρὸς Κύριον ὡς ἐρόδια ζωῆς αἰώνιου. Ὡς τὸ κινδυνεῦον νήπιον βαπτίζεται πρῶτον καὶ ἔπειτα εἰς συμπλήρωσιν ἀναγινώσκονται αἱ εὐχαὶ καὶ συμπληροῦται ἡ Ἀκολουθία, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ψυχῶν ἀγαθῶν ἐπιτελεῖται ἡ κυριωτάτη πρᾶξις καὶ ἔπειτα ἐπιτελεῖται καὶ ἄλλη, οὕτως εἰπεῖν, Λειτουργία, δηλ. ἡ νεκρώσιμος Ἀκολουθία, ἧτις εἶναι ἀξιοσημείωτος καὶ διὰ τοῦτο, ὅτι εἶναι παράδειγμα Λειτουργίας ἐν Ὁρθρῳ. Εἶναι δὲ πολλοὶ νεκρώσιμοι Ἀκολουθίαι, ἢ συνήθως εἰς κοσμικοὺς, ἢ εἰς μοναχοὺς καὶ ἢ εἰς ἱερεῖς. Τούτων δὲ ἡ μὲν πρώτη τελεῖται νῦν συνήθως εἰς πάντας (μετὰ συντομιῶν καὶ εἰς τὰ νήπια)· τελοῦνται ὅμως καὶ αἱ ἄλλαι αἱ διεξοδικώτεραι πολλαχοῦ. Μάλιστα δὲ διεξοδικὴ εἶναι καὶ κατανοητικωτάτη ἡ τῶν ἱερέων· ταύτης χαρακτηριστικόν εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦτο, ὅτι πέντε Ἀπόστολοι καὶ Εὐαγγέλια ἀναγινώσκονται.

Ἡ συνήθης νεκρώσιμος Ἀκολουθία εἰσάγεται καὶ ἐπισφραγίζεται διὰ τῆς μικρᾶς (ἧτις κατ' οἶκον καὶ πολλαχοῦ καὶ πολλαχῆς ἐπαναλαμβάνεται), τῆς συνισταμένης ἐκ τοῦ Τρισαγίου, τῶν Τροπαρίων «Μετὰ πνευμάτων κτλ.» καὶ τῆς συντόμου συγχωρητικῆς εὐχῆς. Μετὰ ταῦτα ἐκπερομένου τοῦ νεκροῦ ψάλλεται ὁ Τρισάγιος ὕμνος, ἢ τῶν λιτανειῶν δοξολογία καὶ τῆς τῶν ἀγγέλων συνοδίας σύμβολον. Μετὰ ταῦτα παραλείπεται συνήθως ὁ 90 ψαλμὸς («Ὁ κατοικῶν ἐν βοθηείᾳ») καὶ ψάλλονται στίχοι τινὲς τοῦ Ἀμώμου (ψαλ. 118) καὶ τὰ ἀντικαθιστώμενα αὐτῶν Εὐλογη-

τάρια (εἶδομεν ἀλλαγῶ ὅτι ὁ Ἄνωμος εἶναι ὁ κυριώτερος προσιμακὸς ψαλμὸς τοῦ Ὁρθρου τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς Κυριακῆς). Μετὰ ταῦτα παραλείπομένου τοῦ Κανόνος (μόνον Κοντάκιον ψάλλεται), ψάλλονται τὰ ἰδιόμελα Τροπάρια (Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ), τὰ ὁποῖα ἐν τῇ Νεκρώσιμῃ Ἀκολουθίᾳ εἰς Μοναχοὺς ψάλλονται ὡς ἐξόδια εἰς τὸν τάφον (1). Μετὰ ταῦτα ψάλλονται οἱ Μακαρισμοί, μεθ' οὓς Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον καὶ ἡ συγχωρητικὴ εὐχή, καὶ τέλος ψάλλονται οἱ Αἴνοι, οὕτως εἰπεῖν, « Δεῦτε τελευταῖον ἀσπασμὸν » κτλ., καθ' οὓς ἀποδίδεται ὁ τελευταῖος ἀσπασμὸς εἰς τὸν ἐκδημήσαντα πρὸς Κύριον. Ἀρῶν δὲ ἐξενεχθῆ ὁστος εἰς τὸν τάφον καὶ τελεσθῆ ἡ μικρὰ νεκρώσιμος Ἀκολουθία (ἥτις καὶ Τρισάγιον καὶ Παραστήσιμον λέγεται), ἄρας χοῦν ὁ ἱερεὺς διὰ τοῦ πύου, ἐπιβρίπτει ἐπὶ τοῦ κατατεθέντος ἐν τῷ τάφῳ νεκροῦ τὸν χοῦν σταυροειδῶς, λέγων « Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ Οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ ».

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐπὶ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου εἰσήχθη νὰ ἀναγινώσκηται ἔξω τὸ Ψαλτήριον ἐπὶ τῶν νεκρῶν Μοναχῶν, πρὶν τελεσθῆ ἡ Ἀκολουθία. Τὰ μνημόσυνα δὲ εἶναι Λειτουργίαι, τελοῦμεναι ὑπὲρ τοῦ προαναπαυσταμένου πατρὸς καὶ ἀδελφοῦ ἡμῶν.

(1) Ἐντεῦθεν καὶ ὄθλον, διὰ τὴν παραλείπεται νῦν συνήθως τὸ τελευταῖον ἰδιόμελον, ἵνα ψαλῆ ὡς ἐξόδιον εἰς τὸν τάφον.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Ἠθικῆς εἰσαγωγῆ.

Ὅρισμός, μέθοδος, ὠφέλεια.

§ 1.	Ὅρισμός.....	1
§ 2.	Μέθοδος.....	4
§ 3.	Ὁφέλεια.....	5

ΒΙΒΛΙΟΝ Α΄

Περὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου καθόλου.

§ 4.	Διαίρεσις τοῦ βιβλίου τούτου.....	7
------	-----------------------------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Περὶ τῶν ἐξ ἀντικειμένου ὄρων τοῦ ἠθικοῦ βίου.

§ 5.	Τίνες οἱ ὅροι οὗτοι.....	7
§ 6.	Περὶ τοῦ ἀκροῦ ἀγαθοῦ, τοῦ σκοποῦ καὶ βάτεως τοῦ ἠθικοῦ βίου.....	7
§ 7.	Περὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου.....	10
§ 8.	Περὶ καθηκόντων, δικαιοματίων καὶ συμβουλῶν..	15

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Περὶ τῶν ἐξ ὑποκειμένου ὄρων τοῦ ἠθικοῦ βίου.

§ 9.	Τινὰ περὶ τῶν ὄρων τούτων.....	16
§ 10.	Περὶ συνειδήσεως.....	17
§ 11.	Περὶ ἐλευθέρας θελήσεως.....	20

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

Περὶ ἠθικῶν ἔργων καὶ ἠθικῆς καταστάσεως.

§ 12.	Τινὰ περὶ τοῦ κεφαλίου τούτου.....	23
§ 13.	Περὶ καταλογισμοῦ καὶ διαφορᾶς τῶν ἠθικῶν ἔργων.	23
§ 14.	Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ βίου, ἥτοι περὶ ἀγαθῶν ἔργων, ἀρετῆς καὶ τῶν καρπῶν αὐτῆς.....	28
§ 15.	Περὶ ἀμαρτίας καὶ πονηροῦ βίου.....	34

ΒΙΒΛΙΟΝ Β΄

Περὶ τῶν καθ' ἕνα τῶν τοῦ ἠθικοῦ βίου.

§ 16.	Τινὰ περὶ τοῦ βιβλίου τούτου.....	44
-------	-----------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.'

Περὶ θεοσεβείας.

- § 17. Περιεχόμενον τοῦ κεφαλαίου τούτου..... 46
 § 18. Περὶ πίστεως εἰς τὸν Θεόν..... 47
 § 19. Περὶ ἐλπίδος εἰς τὸν Θεόν..... 54
 § 20. Περὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν..... 56
 § 21. Περὶ ἐξωτερικῆς θεοσεβείας καὶ λατρείας..... 60

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.'

Περὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης.

- § 22. Τινὰ περὶ τῆς ἀγάπης ταύτης καθόλου..... 74
 § 23. Περὶ φιλανθρωπίας, ἥτοι δικαιοσύνης καὶ φιλαδελφίας..... 77
 § 24. Περὶ τῆς ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης ἐν ταῖς διαφοροῖς κοινωνικαῖς σχέσεσιν..... 90
 § 25. Περὶ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀγάπης..... 104

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.'

Περὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης.

- § 26. Συνάφεια καὶ περιεχόμενον τοῦ κεφαλαίου τούτου. 115
 § 27. Περὶ αὐτοτιμῆς καὶ περὶ αὐτοαγάπης καθόλου. 117
 § 28. Περὶ τῆς πρὸς τὸ σῶμα ἡμῶν ἀγάπης..... 119
 § 29. Περὶ τῆς πρὸς τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἀγάπης..... 122

Λειτουργικῆς εἰσαγωγῆς.

- § 1. Ὁρισμός..... 129
 § 2. Πηγαὶ καὶ βοηθήματα..... 130
 § 3. Μέθοδος καὶ ὠφέλεια..... 136

ΒΙΒΛΙΟΝ Α.'

Τὰ περὶ τῆς Λειτουργίας.

- § 4. Περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τούτου..... 138

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Περὶ τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς προόδου τῆς χριστιανικῆς
Λειτουργίας.

- § 5. Χαρακτηριστικὰ τῆς Χριστ. Λειτουργίας 138
§ 6. Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Χριστ. Λειτουργίας 145

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Περὶ τοῦ Ναοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ.

- § 7. Τινὰ περὶ τοῦ Ναοῦ καθόλου 158
§ 8. Περὶ τῶν μερῶν τοῦ Ναοῦ 169
§ 9. Περὶ τῆς ἀγιογραφίας 176
§ 10. Περὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν 189
§ 11. Περὶ τῶν ἱερῶν ἀμφίων καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἱερατικῆς στολῆς 198

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

Περὶ ἑορτῶν.

- § 12. Τινὰ περὶ τῶν Χριστ. ἑορτῶν καθόλου 208
§ 13. Περὶ τοῦ ἑβδομαδιαίου κύκλου τῶν ἑορτῶν 213
§ 14. Περὶ τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν καὶ α) περὶ τῶν ἀκινήτων Δεσποτ. ἑορτῶν 217
§ 15. β) Περὶ τῶν κινήτων Δεσποτ. ἑορτῶν 225
§ 16. γ) Περὶ τῶν ἑορτῶν τοῦ τιμίου Σταυροῦ καὶ τῶν Θεομητορικῶν 255
§ 17. Περὶ τῶν ἑορτῶν τῶν Ἁγίων τοῦ Θεοῦ 264

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

Περὶ τῆς ἱεραεῖς Ὑμολογίας.

- § 18. Τινὰ περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου 273
§ 19. Περὶ τῆς Ἑκκλ. Ψαλμωδίας καθόλου 274
§ 20. Περὶ τῆς λειτουργ. χρήσεως τῆς Γραφῆς 281
§ 21. Περὶ τῆς Ἑκκλ. Ὑμολογίας κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας 287
§ 22. Περὶ τῆς Ὑμολογίας ἀπὸ τῆς Δ΄ Ἑκκλ. καὶ ἐφεξῆς, καὶ α) μέχρι τῆς Ἰωάννου τοῦ Δραμασκηνοῦ 295

- § 23. 6) Περὶ τῆς Ὑμνολογίας ἀπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ ἑραξῆς 309

ΒΙΒΛΙΟΝ Β΄

Περὶ τῶν Ἐκκλ. Ἀκολουθιῶν.

- § 24. Τινὰ περὶ τοῦ βιβλίου τούτου 321

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Περὶ τῶν νυχθημερινῶν Ἀκολουθιῶν.

- § 25. Περὶ τῆς γενέσεως τούτων καθόλου 322
 § 26. Περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ Ὁρθρου 324
 § 27. Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ 327
 § 28. Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου 335
 § 29. Περὶ τῶν ἄλλων νυχθημ. Ἀκολουθιῶν 343

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τῆς θείας Λειτουργίας.

- § 30. Τινὰ περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τούτων 353
 § 31. Περὶ τῆς θείας Λειτουργίας 355
 § 32. Περὶ τῆς Λειτουργίας τῶν Προηγ. Δώρων 383

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

Περὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν Ἀκολουθιῶν.

- § 33. Τινὰ περὶ τούτων καθόλου 386
 § 34. Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τῶν Μυστηρίων τοῦ Βαπτισματος καὶ Μύρου 387
 § 35. Περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τῶν ἄλλων Μυστηρίων 396
 § 36. Περὶ τῶν λοιπῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν 405

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.

Σελ. 16. στίχ. 19—20. (Ματθ. 19, 16—21). Σελ. 77. στίχ. 18—19. ἤτοι δικαιοσύνης καὶ φιλαδελφίας. Σελ. 134. στ. 9. Μετὰ τὴ Πανθέκτη πρόθεσις (ἥτις Ἀνθολόγιον πρότερον ἐλέγετο). Σελ. 245. στ. 14. ὑπὸ τῶν δύο χορῶν. Σελ. 284. στ. 16. περὶ ὧν ἐβίβη. Σελ. 285. ἐν ὁμοσημ. πρόθεσις εἶναι συμπλήμα ἢ Κυριακὴ προσευχή. Σελ. 293. στ. 4. φῶδὴν καινὴν. Σελ. 380. στ. 9. Μετὰ τὸ μεταδίδοται πρόθεσις Ταῦτα δὲ λέγων ὑψοῦ τὸν ἅγιον Ἄρτον.

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

Δημόσια Ιστορική Βιβλιοθήκη Ανδρίτσαινας

